

Tämän teoksen sähköisen version on julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) Creative Commons -lisenssillä: CC BY-NC-ND 4.0 International. Lisenssiin voi tutustua englanniksi osoitteessa: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on saanut sähköisen julkaisuluvan teoksen oikeudenhaltijoilta. Mikäli olette oikeudenhaltija, jota SKS ei ole tavoittanut, pyydämme teitä ystävällisesti ottamaan yhteyttä [SKS:aan](#).

.
. .
. . .
. . . .
.
. POHJOISMAA VAI KANSANDEMOKRATIA?

Mikko Majander

Pohjoismaa vai kansan- demokratia?

Sosiaalidemokraatit, kommunistit
ja Suomen kansainvälinen asema 1944–51

Kansikuva: Pohjoismaiset veljet ja toverit. K.-A. Fagerholm ja Tage Erlander juhlaillallisella ravintola Vaakunassa 22.3.1947. (Työväen arkisto)

ISSN 1238-3503

ISBN 951-746-770-2

www.finlit.fi

Hakapaino Oy

Helsinki 2004

■ Sisällys

Esipuhe	7
JOHDANNOKSI JA YHTEENVEDOKSI	
Miksi Suomesta ei tullut kansandemokratiaa?	11
Suomi kylmässä sodassa	105
HISTORIAN PITKÄT VARJOT	
Ongelmana sosiaalidemokratia (Leninistä Staliniin)	137
Sota-Tannerin synty	164
Tanner-viha ilman naamioita	185
POHJOLA VAI ITÄ-EUROOPPA	
Paluu pohjoismaiseen perheeseen	225
SKP, Skandinavia ja Neuvostoliitto	252
Labour, Suomi ja SDP	322
KYLMÄN SODAN JAKOLINJALLA	
Ennen kuin Pohjola asettui ”tasapainoon”	365
Suomi ja Marshallin suunnitelma	375
YYA-sopimuksen käänköpuoli	395
AMMATTIYHDISTYSLIIKKEEN RINTAMA	
Uuno Hiironen toverituomioistuimessa	415
SAK ja kylmä sota	437
Lyhenteet	474
Lähteet	476
Henkilöhakemisto	500

■ Esipuhe

Aloitin opinnot parikymppisenä ylioppilaana syksyllä 1985. Se oli J. K. Paasikiven päiväkirjojen ja Mihail Gorbatšovin perestroikan aikaa. Ne piirsivät ääri- viivoja sille maailmanjärjestykselle, jossa minäkin olin tullut tietoiseksi itsestäni ja ympäristöstäni, sovittanut yhteen kysymyksiä yksilöstä ja yhteiskunnasta, kansallisesta ja kansainvälisestä.

Selvät totuudet horjuivat, mutta lähihistoria hahmottui aikakaudeksi. Minusta tuli kylmän sodan tutkija, kirjallisuus sai jäädä harrastukseksi.

Akateeminen kotini on ollut kohta kaksikymmentä vuotta Helsingin yliopiston poliittisen historian oppiaineessa. Se on pitkä aika mutta kuvastaa toisaalta sitä, että ympäristö on ollut virikkeellinen ja älyllisesti haastava toimenkuvasta toiseen – opiskelijalle, opettajalle, tutkijalle.

Minulla on ollut onni työskennellä peräti neljän professorin vaikutuspiirissä. Seppo Hentilä on pitkäaikaisin opettajani ja myös se, jonka tukeen olen monin tavoin eniten nojannut. Hän oli varhain herättämässä kiinnostusta työväenliikkeen ja työväen historiaan, tarjoamassa näkökulmia, joissa ’politiikka’ elää monipuolisesti, myös historiantutkimuksessa.

Jukka Nevakivi tarjosi johdatuksen kansainvälisten suhteiden, diplomatian ja kylmän sodan historiaan. Jorma Kalela viritti harrastusta historiantutkimuksen metodisiin ja filosofisiin kysymyksiin. Pauli Kettusen tyhjentyttömästä kapasiteetista olen ammentanut erityisesti pohjoismaisuuteen liittyvissä pohdinnoissa.

Heille suuri kiitos paitsi opista ja ohjauksesta ehkä ennen muuta siitä, että olen päässyt harjoittamaan akateemisen elämän kuningaslajia: vapaasti liikkuvaa keskustelua itseäni oppineempien ja kokeneempien kanssa. Professorien työpaineita läheltä seuranneena tiedän, kuinka etuoikeutetusta herkusta on kyse.

Tärkein keskustelukumppanini ei kuitenkaan ole professori, vaikka pitäisi. Kimmo Rentola on kuunnellut varmasti kyllästymiseen asti ajatusteni polveilua ja jakanut auliisti omistaan. Tällaista ideoiden ja kysymysten koettelua ei korvaa mikään.

Muita kollegoja kiitän yhteisesti. Keneltä olen kahvipöydässä tai ”workshop kuutosessa” oivalluksen noukkinut, toivon antaneeni joskus kantavan kommentin myös takaisin.

Jussi Hanhimäki ja Vesa Vares ovat paneutuneet asiantuntevasti väitökseni esitarkastukseen, jota työn artikkelimuoto ei ainakaan tehnyt helpommaksi. Olisin mielelläni ottanut syvällisemminkin vaarin heidän huomautuksistaan kuin nyt oli mahdollista.

Helsingin yliopiston ohella opintieissäni on pysyvä jälki Oxfordin St Antony’s Collegesta, jossa minulla oli tilaisuus viettää lukuvuosi 1995–96. Eino Lyytinen auttoi täällä ja Juhana Aunesluoma siellä, taloudellista pohjaa turvasivat Britannian hallituksen Chevening Scholarships Grant ja Helsingin yliopiston 350-vuotissäätiön apuraha sekä punnan edullinen vaihtokurssi.

Väinö Tannerin Säätiö auttoi aikanaan jatko-opinnoissa alkuun, Emil Aaltonen Säätiö ja Helsingin yliopiston rehtori myöhemmin tiukoissa vaiheissa, vaikka väitöskirjan viimeistely venyi ... venyi kohtuuttoman pitkäksi.

Spiritualiteetin puolella John Coltrane, David Murray sekä muut suuren mus-tan musiikin mestarit valoivat uskoa ja toivoa niinä pitkinä öinä, kun tietoko-keen kelmeä ruutu tuntui ylivoimaiselta vastustajalta.

Rakkaudesta kiitän Peggyä – ja poikiamme Julius, Max ja Elias. Te olette puhdasta elinvoimaa, vaippaakaan en vaihtaisi pois.

Omistan väitökseni Seija ja Taito Majanderille, vanhemmilleni, joilta on pe-räisin luottamukseni sivistykseen elämän perusarvona.

* * *

Suomen Historiallinen Seura / Suomen Kirjallisuuden Seura on ilokseni ottanut artikkelimuotoisen väitökseni julkaisuohjelmaansa.

Tähän kirjaan olen suomentanut alun perin englanniksi ja ruotsiksi julkaistut osuudet sekä editoinut kevyesti muita artikkeleita niin, että ne istuisivat parem-min toistensa yhteyteen. Muutamat päällekkäisyydet ovat johtaneet pieniin poistoihin, eikä suomalaiselle lukijakunnalle tarvitse kerrata kaikkia perus-asioita.

Olen paikoin tiivistänyt tekstiä, joissakin kohdissa sitä on syntynyt lisää, jäl-leen kokonaisuutta silmällä pitäen. En kuitenkaan ole ryhtynyt kirjoittamaan tutkielmia uudelleen, siihen ei onneksi ole ollut pakottavaa tarvetta. Artikkelit saavat siten heijastaa aikaansa sekä alkuperäistä yhteyttään, vaikka se merkitsee tiettyä hajontaa myös käsittely- ja kirjoitustyyliissä.

Johdanto- ja yhteenveto-osuus 'Miksi Suomesta ei tullut kansandemokra-tiaa?' on luettavissa Helsingin yliopiston kirjaston e-thesis tietokannassa internet-osoitteessa <http://ethesis.helsinki.fi>. Tutkimuskatsaus 'Suomi kylmässä sodassa' on ilmestymässä Thorsten B. Olesenin toimittamassa kirjassa *The Cold War and the Nordic Countries. Historiography at a Crossroads* (University Press of Southern Denmark) nimellä 'Post-Cold War Historiography in Finland'.

Forskningsprogrammet Sverige under kalla kriget on luvannut julkaista ar-tikkelin 'SKP, Skandinavia ja Neuvostoliitto' Arbetsrapport-sarjassaan pienenä kirjasena nimellä *Norden som dilemma. De finska kommunisterna mellan Sovjetunionen och Skandinavien 1944–51*. 'Labour, Suomi ja SDP' sisältyy Ju-hana Aunesluoman toimittamaan kokoelmaan *From War to Cold War. British–Finnish Relations in the 20th Century* (SKS) nimellä 'Britain's Dual Approach. Labour and Finnish Social Democracy, 1944–51'.

Muiden artikkeleiden julkaisutiedot löytyvät lähdeluettelosta. 'Ongelmana sosiaalidemokratia' on 'The Soviet View on Social Democracy', 'Paluu poh-joismaiseen perheeseen' sama kuin 'Tillbaka till den nordiska gemenskapen', 'YYA-sopimuksen kääntöpuoli' taas alkuperäiseltä nimeltään "'Vaaran vuosis-ta' järjestyksen palauttamiseen'.

Katsoessani nyt yhteen koottua ylipitkää kirjallisuusluetteloa mieltä puistat-taa ihmetys, tällaiseenko nuoruus tuli tuhatuksi, kun maailmankirjallisuudesta on moni klassikko vielä lukematta. Mutta matkan varrella on paljon myös oival-tamisen iloa. Toivon, että sitä välittyi rahtunen lukijallekin.

Lauttasaaressa, kesäkuussa 2004

Mikko Majander

.....

Johdannoksi ja yhteenvedoksi

■ Miksi Suomesta ei tullut kansandemokratiaa?

Suomalaisia historiantutkijoita oli kokoontunut elokuussa 1991 Helsingin kulttuuritalolle kuuntelemaan Eric Hobsbawmia, legendaarista historioitsijaa ja vasemmistointellektuellia, joka esitteli näkemyksiään kommunismin historiasta ja sen kirjoittamisesta. Alustuksensa ohessa tähtivieras muisteli hiukan anteeksi-pyyttävässä ja itseironisessa sävyssä, kuinka hän nuorena miehenä tuli Britannian kommunistisen puolueen jäsenenä kirjoittaneeksi puhdasoppisen kominternläisiä aikalaistulkintoja talvisodasta. Myöhemmin Hobsbawm viritteli keskustelua kysymällä, miten oli mahdollista, että Suomi Neuvostoliiton naapurina ja sitä vastaan taistelleena vihollisinaan saattoi toisen maailmansodan jälkeen välttää Itä-Euroopan kansandemokratioiden kohtalon. Hämmentyneen hiljaisuuden jälkeen hänelle ryhdyttiin selittämään, että kysymys oli itse asiassa Suomen sodanjälkeisen poliittisen historian tutkituimpia ongelmia. Tätä vasten brittivieraan täytyi kummastella, miten epämääräisiksi ja luonnosmaisiksi pikaisesti tarjotut vastaukset jäivät.¹

Syksyllä 1991 elettiin keskellä maailmanpolitiikan suurta murrosta. Bolševikkien perilliset pelästyttivät vielä viimeisen kerran, kun neuvostojohdon vanhakantaiset voimat yrittivät ryhdistäytyä Mihail Gorbatšoviin henkilöitynyttä uudistusliikettä vastaan. Surkeasti epäonnistunut kaappaus osoittautui kuolinkorahdukseksi, jota seurasi nopeasti Neuvostoliiton hajoaminen. Imperiuminsa Moskova oli menettänyt pari vuotta aikaisemmin, kun sen itäeurooppalaiset vasallit karkasivat yksi toisensa jälkeen omille teilleen. Yhdessä nämä tapahtumat merkitsivät päätepistettä aikakaudelle, jota on totuttu kutsumaan kylmäksi sodaksi. Kommunistinen visio hävisi poliittisten vaihtoehtojen kartalta, liberaali demokratia näytti jäävän vaille varteenotettavia haastajia ja kapitalismin kriitikot teoreettisesti tyhjän päälle.² Hobsbawmkin erosi Britannian kommunistisesta puolueesta, jonka jäsenyyden hän oli säilyttänyt henkilökohtaisista periaateista, vaikka ”se suuri unelma” oli karissut jo vuoden 1956 kriiseihin, kuten monelta muultakin länsieurooppalaiselta intellektuellilta.³

Myös Suomen niin sanottuja vaaran vuosia 1944–48 koskeva historiantutkimus oli saranavaiheessa. Aikakautta tarkastelleet ensimmäiset kertomukset ja muistelukset olivat ensin muokkautuneet D. C. Wattia lainaten osaksi yleisesti

1 Muistikuvani tilaisuuden kulusta. Hobsbawm kirjoitti Neuvostoliiton hyökkäystä Suomeen puolustaneen pamflettinsa Cambridgessa yhdessä Raymond Williamsin kanssa, toisen nuoren kommunistiälykön, josta sittemmin tuli marxilaisen kirjallisuudentutkimuksen johtavia auktoriteetteja. Ks. Hobsbawm 2002, 153–154; Inglis 1995, 84.

2 Ajan hengen kiteytymänä esim. Fukuyama 1992.

3 Hobsbawm 2002, luku 12; laajemmin ks. Furet 1995.

hyväksytytjä käsityksiä ja opillista ortodoksiaa,⁴ jossa menneisyyskuvaa hahmotettiin poliittisesti kahtia jakautuneella tavalla. Lauri Hyvämäki oli vakiinnuttanut 1950-luvulla tulkinnan kommunistien valta-yrityksistä, kun vasemmalla laidalla tarkasteltiin samaa kansanrintamakautta suomalaisen yhteiskunnan demokratisoimisen näkökulmasta.⁵ Länsivaltojen diplomaattiaineistojen avautumista 1970-luvulla olivat seuranneet Hannu Rautkallion, Tuomo Polvisen ja Jukka Nevakiven tutkimukset, joissa Suomi asettui laajempaan kontekstiin osaksi kylmän sodan syntyvaiheen kansainvälistä historiaa. Samanaikaisesti maan sisäisestä kehityksestä muodostui vähemmän dramaattinen yhteisymmärrys, jonka mukaan näkemyksiin kommunismin vaarasta tai kaappausyrityksestä oli sisällytynyt reilu annos poliittisten vastustajien tarkoitushakuista propagandaa.⁶

J. K. Paasikiven päiväkirjojen julkaiseminen sekä Suomen kommunistisen puolueen arkistojen vapautuminen tutkimuksen käyttöön 1980-luvun puolivälissä tuottivat nopeasti joukon tutkimuksia, joiden myötä arviot siirtyivät tukevammalle pohjalle. Kimmo Rentolan artikkelit, kokoomateos *Paasikiven hirmuiset vuodet* ja Lauri Haatajan *Demokratian opissa* esittivät kommunistien omia näkemyksiä, tavoitteita ja linjaerimielisyyksiä uuteen alkuperäisaineistoon nojautuen.⁷ Hobsbawmin vieraillessa Suomessa Hermann Beyer-Thoma ja Osmo Jussila olivat jo tehneet synteesiä esiin kaivettujen tietojen pohjalta. Niiden valossa Moskovalle uskollinen ja stalinistisen ortodoksian sisäistänyt SKP näyttäytyi aikaisempaa aktiivisempänä toimijana, joka tavoitteli yhtä vahvaa otetta vallankahvasta kuin sisarpuolueillaan Itä-Euroopassa mutta epäonnistui omaa taitamattomuuttaan sekä vastavoimiensa vahvuuden ja taipumattomuuden vuoksi.⁸

Arkistojen avautuminen oli sykäysten lailla paimentanut tutkimusta sodanjälkeisen Suomen poliittisesta historiasta uudelle tasolle, mutta yksi lähderyhmä puuttui ja sen mukana paljon: Neuvostoliiton aikeista voitiin pitkään tehdä vain oletuksia epäsuorien indisioiden pohjalta. Tilanne muuttui 1990-luvulla, kun saavuttamattomaksi kuviteltu suuri tuntematon eli 'Moskovan arkistot' alkoi paljastaa salaisuuksiaan. Keväällä 1994 Helsingissä järjestetty suomalaisvenäläinen tutkijaseminaari raotti tietä neuvostojohdon näkökulmalle, jota erityisesti Nevakivi, Rentola ja Polvinen ovat sittemmin tarkentaneet liittoutuneiden valvontakomission puheenjohtajan Andrei Ždanovin sekä Neuvostoliiton kommunistisen puolueen ja ulkoministeriön aineistojen pohjalta.⁹ Kuva on täsmentynyt, valkoiset läikät saaneet väriä, mutta työ uuden synteessin luomiseksi on kesken. Neuvostoarkistoista saadut tiedot ja niihin nojaavat tutkimus-

.

4 Watt 1991, erit. 15–16.

5 Hyvämäki 1954; Salomaa 1964. Vastakkainasettelu kiteytyy hyvin käsiteparissa 'vaaran vuodet' vai 'uusi suunta'; ks. T. Soikkanen 1991, 356–362.

6 Rautkallio 1979; Polvinen 1980 ja 1981; Nevakivi 1983.

7 Rentola 1984 ja 1986; *Paasikiven hirmuiset vuodet*, 1986; Haataja 1988.

8 Beyer-Thoma 1990; Jussila 1990. Molemmat teokset alkavat hyödyllisillä historiografisilla katsauksilla.

9 *Finnish-Soviet Relations 1944–1948*, 1994; Rentola 1994a, 1994b ja 1997; Nevakivi 1995 ja 1996b; Polvinen 1999.

tulokset ovat olleet monella tavoin merkittäviä, mutta lopullista viisasten kiveä ei Moskovastakaan ole löytynyt – eikä voi löytyä.

Näin huomattavaa tutkimustraditiota vasten tarvitaan hyvät perustelut sille, miksi tarttua paljon kaluttuun aihepiiriin. Mitä uutta voidaan vielä odottaa? Artikkeleiden kautta rakentuva työni ei ole se kaivattu synteesi, joka odottaa yhä kirjoittajaansa. En myöskään voi haastaa vallitsevaa tutkimustilannetta uusilla lähdekokonaisuuksilla, sillä käyttämäni aineistot eivät olennaisesti poikkea niistä, joiden pohjalta muut ovat jo tehneet tulkintojaan. ”Oikeutusta” tutkimuksilleni haen siitä, että katson niiden avaavan aihepiiriin sellaisia ulottuvuuksia, jotka ovat jääneet aikaisemmassa valtavrassa joko kevyiden mainintojen vaaraan tai kokonaan huomiotta. Artikkelimuoto on tehnyt mahdolliseksi sen, että toisistaan poikkeavia tarkastelukulmia ja metodisia ratkaisuja on voitu sovittaa useita saman kattoteeman käsittelyyn. Toivon voittavani oivallusten runsaudessa ja monipuolisuudessa sen, minkä monografian koheesiossa menetän.

Tuoreina avauksina pidän muun muassa seuraavia lähtökohtia, jotka voi hahmottaa punaiseksi langaksi yhdistämään tähän koottuja tutkimuksia, vaikka ne eivät jokaisessa artikkelissa esiintyisi argumentointia kantavana teemana. Olen pyrkinyt murtamaan Suomen poliittiseen historiaan vakiintunutta periodisointia 1944–48 sekä sen alku- että loppupäästä. Vaikka syksy 1944 on tämänkin tutkimuksen otsikkoon kirjattu aikarajaus, nostan ”vaaran vuosien” avainkysymysten selittämiseen tekijöitä, jotka nojaavat vahvasti toista maailmansotaa edeltäviin asetelmiin. Toisaalta kiistämättä vuoden 1948 ratkaisujen suurta ja pitkäkestoista merkitystä pidän hedelmällisenä, että saman kysymyksenasettelun kattavaa periodia venytetään vuosiin 1950/1951 asti.

Ajallisen ulottuvuuden ohella olen laajentanut maantieteellistä näkökulmaa siitä, miten sodanjälkeisiä peruskysymyksiä on tavattu tarkastella. Perinteisesti Suomen kohtaloa on ratkaistu Helsingin ja Moskovan välisellä akselilla. Kun tutkimus 1980- ja 1990-luvun taitteessa otti huomattavia askelia eteenpäin, sen keskeinen elementti oli verrata Suomen kehitystä muihin Itä-Euroopan maihin, joista tuli Neuvostoliiton suoria satelliitteja. Lähestymistapa ei sinänsä ollut uusi,¹⁰ mutta Beyer-Thoma ja Jussila sovelsivat sitä entistä tuloksetkaammalla tavalla eivätkä jääneet vain ihmettelemään Suomea ”kaavasta” poikkeavana tapauksena. Tästä on jatkettu edelleen Neuvostoliiton arkistojen valossa. Erityisesti Rentola on ollut taitava katsomaan Suomen tapausta Moskovasta käsin tavalla, johon mahtuu samanaikaisesti aina tärkeä Saksan-kysymys¹¹ tai sodaksi eskaloitua kehitys Korean niemimaalla. Systemaattisesti vertaileva kokonaisesitys on kuitenkin tekemättä, vaikka sitä varten olisi käytettävissä runsaasti alkuperäisaineistoa julkaistussakin muodossa¹² sekä Itä-Euroopan maista tehtyjä ansiokkaita erillistutkimuksia.¹³

10 Ks. esim. *The Anatomy of Communist Takeovers*, 1975.

11 Saksan-kysymyksestä kylmää sotaa organisoivana ongelmana esim. Trachtenberg 1999.

12 *Vostotšnaja Evropa v dokumentah rossijskih arhivov 1944–1953 gg.*, 1997; *Cold War International History Project Bulletinissa* on julkaistu keskeistä aineistoa vuodesta 1992 lähtien; ks. myös projektin nettisivut cwihp.si.edu.

13 Malliesimerkiksi kelpaa Norman M. Naimarkin *The Russians in Germany* (1995). Toistaiseksi kunnianhimoisin yritys vertailuun on kokoomateos *Gleichschaltung unter Stalin?*, 2002;

Länsisuunta on jäänyt viime vuosina vähemmälle huomiolle. Suomen tapauksen tarkastelua kansainvälisessä politiikassa on Yhdysvaltain osalta täydentänyt Jussi Hanhimäki,¹⁴ ja myös Saksan-suhteita on ryhdytty tutkimaan ponnekkaasti,¹⁵ mutta niiden merkitys ajankohtaistuu vasta kylmän sodan myöhemmissä vaiheissa. Sen sijaan Skandinavia on jäänyt hämmästyttävästi katveeseen. Kirjassaan *Maanalaista diplomatiaa* Jukka Nevakivi pohjusti asetelmaa, jossa Suomea lähestyttäisiin Pohjolan kokonaisuutta vasten, mutta tämä polku ei ole vetänyt kulkijoita. Pohjoismaisten yhteyksien ohittaminen 1940-luvun jälkipuoliskon tutkimisessa tuntuu sitäkin yllättävämmältä, koska etenkin turvallisuusratkaisuja vuodesta 1949 eteenpäin tutkittaessa on ajatus Pohjolan tasapainosta ollut eniten käytettyjä malleja Skandinavian ja Suomen jäsentämisessä Euroopan geopolittiselle kartalle. Mekanistiset teorit sopivat huonosti ensimmäisiin sodanjälkeisiin vuosiin, jos kylmän sodan myöhempiinkään vaiheisiin, mutta yritän osoittaa, että tietty keskinäisriippuvuus Skandinavian kanssa oli olennaisen tärkeää Suomen kansainvälisen aseman muodostumisessa toisen maailmansodan jälkeen.

Ajallisen ja maantieteellisen näkökulman laventaminen on ohjannut kiinnittämään huomiota poliittisen eliitin – korkean politiikan (high politics) – ohella tasoihin, joissa liikutaan yhteiskunnan arkisemmissä yhteyksissä (low politics). Hallitusratkaisujen tai Marshallin suunnitelman ulkopuolelle jättäytymisen rinnalla liikun tutkimuksissani muun muassa ammattiyhdistysliikkeen piirissä sekä jakamassa ruotsalaisten kummikuntien avustuspaketteja suomalaiskoteihin. Toisaalta painotan aatehistoriallista ulottuvuutta ja pyrin tarkastelemaan konkreettisissa yhteyksissä viime vuosina uudelleen voimistunutta käsitystä siitä, että ideologian merkitys kylmässä sodassa täytyy ottaa vakavasti, tosin sortumatta sen reduktiiviseen soveltamiseen Kremlin kaikkia liikkeitä ohjaavana selityksenä. Useissa tutkimuksissa jo aikaisemmin keskeiseksi tunnustettu kysymys sosiaalidemokraattien ja kommunistien suhteesta saa tällöin sekä ajallista että temaattista syvyyttä.

Yhdessä nämä avaukset liittyvät näkemykseen, jossa tähdennän identiteetti-politiikan merkitystä sekä Suomen sisäisen yhteiskuntajärjestyksen että sen kansainvälisen viiteryhmän ja aseman kannalta. Tarkoitukseni ei ole niinkään korvata tai kumota aikaisempia tulkintoja vaan täydentää niitä tavalla, joka tekee kokonaiskuvasta entistä selitysovoimaisemman ja monipuolisemman. Suomen geopolittinen asema ja armeijan torjuntavoitot kesältä 1944 ovat yhtä tärkeitä tekijöitä kuin ennenkin, Paasikiven taitavuus joustavana ulkopoliitikkona ja taktikkona sekä sotakorvausteollisuuden tehokas organisointi saavat pitää arvonsa. Pyrkimys on sovittaa näitä tekijöitä suuntaan, joka perustelee suomalaisen yhteiskunnan kestävyyttä hävityn sodan jälkeisen suuren murroksen paineissa.

.

ks. myös *Einheitsfront, Einheitspartei*, 1989. Heikki Larmolan (2003) Tšekkoslovakian ja Suomen tietä vertaileva esitys tukeutuu omaan perusteellisuuteensa.

14 Hanhimäki 1996a ja 1997a.

15 Ks. *Deutschland und Finnland im 20. Jahrhundert*, 1999; Putensen 2000; Hentilä 2003a.

Stalinin arvoitus

Kun tutkimuksen peruskysymys on luonteeltaan kontrafaktuaalinen, miksi Suomesta ei tullut kansandemokratiaa, sen mielekkyyttä voi pohtia vasta-argumentilla, miksi siitä olisi pitänyt tulla. Yrittikö joku tai jotkut Suomesta sellaisen tehdä, ja edustivatko he varteenotettavaa poliittista voimaa? Lähes kaikissa aikakautta käsittelevissä tutkimuksissa on kysymys koettu olennaiseksi. Jussila ja Nevakivi ovat nostaneet sen hiukan toisistaan poiketen muotoiltuna teostensa otsikoihin, Haataja, Beyer-Thoma, Rentola ja Polvinen esittävät sen lähes yhtä suorasanaisesti tutkimustensa sisäsivuilla.¹⁶ Olen edeltäjäni kanssa yhtä mieltä siitä, että SKP:n johtajat ensin katsoivat Suomen olevan samalla kehitystiellä Itä-Euroopan maiden kanssa, ja kahden leirin maailman saadessa hahmonsaa he kokivat velvollisuudekseen yrittää varmistaa, että kansandemokratia voitaisi myös Suomessa.

Kiistanalaisempaa on se, mitä Moskovassa korkeimman vallan haltijat olivat miettineet Suomen varalle. Esimerkiksi Rautkallion mielestä Josif Stalin oli päättänyt jo maailmansodan aikana, että Suomi sulautettaisiin Neuvostoliiton turvallisuusjärjestelmään ”ei satelliittina eikä miehitetynä maana, vaan poliittisin garantioin”. Niitä antamaan ei Kreml kaivannut suomalaisia kommunisteja, sillä se laski saavansa omansa kunnianhimoisen valtopoliitikon, yhteistoimintamieheksi tarjoutuneen Urho Kekkosen avulla. Ja katso, ”Suomi miehitettiin stalinistisin ja aikaa vievin menetelmin viimein niin tehokkaasti, ettei siihen olisi kyennyt armeijakuntakaan sotilaita”.¹⁷ Tällaisesta näkemyksestä lähtien ei ole syytä vaivata päätään kysymällä, miksi Suomesta ei tullut jotain sellaista joksi sitä ei kukaan koskaan tarkoittanutkaan. Kansandemokratioiden keskeisin ominaispiirrehän oli kommunistisen puolueen kiistattomasti johtava asema omassa maassaan ja kansainvälisesti ehdoton lojaalisuus Moskovalle.

Stalinin ratkaisevaa roolia on korostettu myös toisella tavalla. Erityisesti ulkomailla on ollut lähes mahdotonta ymmärtää, miksi Suomen tapaus ei mennyt käsikirjan mukaan kuten muissa Neuvostoliiton läntisissä rajanaapureissa (Norjaa lukuun ottamatta). Mysteerin ratkaisuksi on tarjottu jokseenkin naiivia käsitystä, jonka mukaan Stalinin täytyi tuntea henkilökohtaista sympatiaa Suomea kohtaan.¹⁸ Toisen maailmansodan aikana levisi länsivalloissa liittolaisuuden henkeen sopiva myytti neuvostojohtajasta harkitsevaisena ja hyväntahtoisena ”Joe-setänä”, jolle katalat neuvonantajat yrittivät syöttää myrkyllisiä juoniaan niin kuin Shakespearen draamoissa on tapana.¹⁹ Tämän suuntaiset tulkinnat eivät ole olleet vieraita suomalaisillekaan, jotka aikaisemmin olivat panneet uskonsa kuninkaaseen ahneen aateliston ylitse sekä armolliseen keisariin, jota kiihkokansallinen lähipiiri johti sortovuosina harhaan.²⁰

.

16 Haataja 1988, 302; Beyer-Thoma 1990, 9; Jussila 1990; Nevakivi 1995; Rentola 1995a, 369 ja 1997, 145; Polvinen 1999, 558.

17 Lainaukset Rautkallio 1999, 20, ja 1996, 121.

18 Näin esimerkiksi Hitleristä ja Stalinista kaksoiselämäkerran kirjoittanut Alan Bullock, kun tapasin hänet Oxfordissa 1995. Ks. Majander 1997b, 185.

19 Esim. Larres 2002, 45.

20 Ks. Klinge 1998, luku ’Aaron Perttilän valtio-oppi’; Siltala 1999, esim. 611, 622, 631–633.

Suomalaisten suussa Stalinin ”hyvyyden” korostamiseen on liittynyt (ehkä karaistuneimpia kommunisteja lukuun ottamatta) aimo annos lipevää reaalipolitiikkaa, josta kuuluisimmat esimerkit löytynevät valtiojohdon muistopuheista generalissimuksen kuoleman johdosta. Presidentti Paasikivi, pääministeri Kekkonen ja eduskunnan puhemies K.-A. Fagerholm katsoivat lähes yhtenevin sanakääntein Stalinin osoittaneen suopeamielisyyttä ja ystävyyttä, jopa henkilökohtaista kiintymystä Suomea kohtaan. Häntähän saattoi bolševikkien kansallisuusasiain komissaarina pitää suorastaan Suomen itsenäisyyden myöntäjänä, joskin tässä suhteessa mentiin 1970-luvulla Leninin ylistämisessä vielä paljon pidemmälle.²¹ Paasikiven–Kekkonen linjalla elettiin samankaltaisen kaksijaokaisuuden kanssa, joka oli tuttu 1800-luvun jälkipuoliskon myöntövyysuunnan miehille. ”Toinen puoli Yrjö-Koskisesta tiesi fantasian hyvästä esivallasta konstruktiksi, toinen puoli jatkoi konstruktia kykenemättä kuvittelemaan sille vaihtoehtoja”, Juha Siltala on luonnehtinut psykohistorialliselta pohjalta.²²

Ulkomaalaisten ihmetystä voi ymmärtää, sillä kansainvälistä kylmän sodan tutkimusta rasitti pitkään suurvaltakeskeisyys, jossa muut maat alistettiin Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen toimien melkein tahdottomiksi kohteiksi.²³ Tiedot Suomen historiasta, sen yhteiskunnan sisäisistä rakenteista ja olosuhteista ovat maailmalla sen verran pinnallisia tai puutteellisia, ettei ensimmäiseksi ole tullut mieleen arvostaa suomalaisten omien toimien merkitystä kohtalonsa viitoittamisessa. Kylmää sotaa jäsentävät kysymyksenasettelut ovat kuitenkin monipuolistuneet huomattavasti 1980-luvulta lähtien. Ensin nousi esiin Britannian keskeinen rooli toisen maailmansodan jälkeisissä ratkaisuisa, myöhemmin on kiinnitetty entistä enemmän huomiota myös muiden Euroopan maiden politiikkaan niiden omilla ehdoilla.²⁴ Kylmä sota ei ollut vain uusien supervaltojen eurooppalaisille sovittama ulkoinen pakkopaita, vaan se kasvoi myös yhteiskuntien sisällä vaikuttaneista ristiriidoista.

Viime vuosina on alettu hyväksyä myös se näkökulma, että sekä idän että lännen leireissä niin sanotut satelliitit tai ”asiakkaat” (clients) olivat aktiivisesti

.

- 21 Engman 1992, erit. 221–232; Apunen 1984, 140–144; Vihavainen 1991, 186–191. Ajatus Stalinin erityissuhteesta Suomeen palautuu legendoihin nojaavissa selityksissä siihen, että hän tapasi Leninin ensimmäisen kerran Tampereella bolševikkien kokouksessa joulukuussa 1905 (ks. Kujala 1987, 127–136). Reaalisempaa pohjaa tarjosi talvisota, suomalaisten puolustustaistelu sekä sen nostattama kansainvälinen reaktio. Kansa, joka niin rohkeasti oli taistellut itsenäisyytensä puolesta, ansaitsi tulla otetuksi huomioon, Stalin sanoi Rooseveltille Teheranissa joulukuussa 1943. (Ks. Polvinen 1979, 290; Bullock 1991, 928.) Talvisotaa edeltäneissä neuvotteluissa Stalin esiintyi ”hyvä poliisi – paha poliisi” -kuvion mukaisesti sovittelevassa roolissa, kun ulkoministeri Vjatšeslav Molotov sai siitä lähtien kantaa tinkimättömän suomensyöjän mainetta. Rauhantunnusteluissa maaliskuussa 1944 Molotov sanoi Neuvosto-Venäjän antaneen Suomelle itsenäisyyden ja antoi ymmärtää, että tarvittaessa laha ja saatettaisiin vetää takaisin. Paikalla sihteerinä ollut kapteeni Georg Enckell merkitsi ensivaikutelmanaan muistiin: ”Mies teki totaalisen tunteettoman ja häikäilemättömän vaikutuksen...” *J. K. Paasikivi. Jatkosodan päiväkirjat*, 1991, 368 (27.3.1944); Polvinen 1995, 374.
- 22 Siltala 1999, 616.
- 23 Kylmän sodan historiografian perinteinen jaottelu traditionalisteihin, revisionisteihin ja postrevisionisteihin perustuu ennen muuta tulkintoihin Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen politiikasta. Ks. esim. Lundestad 1980, 7–35; Stephanson 1994.
- 24 Johdatuksena tähän muutokseen *The Origins of the Cold War in Europe*, 1994; myös Reynolds 1994 ja Kent 1994.

tapahtumiin vaikuttavia subjekteja, jotka uhanalaiseen asemaansa vedoten – käyttämällä heikon voimaa – saattoivat manipuloida suurvaltasuojelijoitaan näille vastahakoisiin ratkaisuihin. DDR:n historia muurin rakentamisineen on tästä selvin esimerkki, mutta sama mekanismi toimi eriasteisena muidenkin pienten valtioiden kohdalla.²⁵ Kestää kuitenkin aikansa, ennen kuin tällaiset lähtökohdat saavat laajempaa kannatusta. Luultavasti saamme lukea vielä pitkään Euroopan 1900-luvun historian yleisesitysten sivuilta kummastelua siitä, miksi Neuvostoliitto suhtautui niin myötämielisesti Suomeen ja Itävaltaan, miksi niiden ”sallittiin säilyttää sisäinen vapautensa”.²⁶

Bolševistinen historiankäsitelmä korosti kommunistisen puolueen ja sen luoman valtion roolia historian lakien tulkitsijana ja toteuttajana. Se ohjasi näkemään kehityksen johdonmukaisena prosessina, jossa kommunistinen eliitti teki ratkaisuja tieteellisen maailmankatsomuksen ja tarkasti harkitun analyysin perusteella. Mitä ikinä tapahtuikin, NKP:n ja Neuvostoliiton toiminta esitettiin niin, että se ikään kuin palautui ennalta laskelmoituun suunnitelmaan. Jälkikäteen tehty rationalisointi ei myöskään tunnustanut toiminnan tarkoittamattomia seurauksia, minkä neuvostokansat saivat karvaasti kokea muun muassa maatalouden järjestämisessä sosialistisen suunnitelmatalouden pohjalle.²⁷ Historian huolellinen uudelleenkirjoitus olikin keskeinen osa bolševikkien vallan jatkuvaa legitimoimista ja Stalinin silmäteriä, josta *Neuvostoliiton kommunistisen puolueen (bolševikkien) historia. Lyhyt oppikirssi* vuodelta 1938 on kuuluisin esimerkki.²⁸ Tulkinnat menneisyydestä olivat jatkuvasti ajankohtainen osa stalinistista politiikkaa, josta Suomen kohdalla saatiin väkevin tuntuma sotasyllisyysskysymyksen yhteydessä.²⁹

Tältä taustalta on ymmärrettävissä se, että myös länsimainen ”sovjetologia” oli taipuvainen tarkastelemaan Neuvostoliiton toimintaa rationaalisen suunnittelun tuotoksena. Kylmän sodan asetelmassa se vahvisti uhkakuvaa Moskovasta keskuksena, joka ohjaili maailmanvallankumousta Kommunistisen internationaalisen perustamisvaiheen julistusten mukaisesti. Stalinin käsiin oli keskitetty

25 Tarkemmin T. Smith 2000; Harrison 2003, erit. 'Introduction'. Vrt. Gaddisin (2000, 30–32) muotoilu ”tyranny of the weak”.

26 Vinen 2002 (2000), 298. Kysymys on sama, jonka presidentti John F. Kennedy esitti Max Jakobsonille Kekkonen Yhdysvaltain vierailun yhteydessä 1961. Jakobson kirjoitti vastaukseksi useilla kielillä ilmestyneen kirjan (1968), jonka ajatuksena oli mm. nostaa esiin, ettei Suomen itsenäisyys ollut yksinomaan Neuvostoliiton hyvän tahdon varassa. Suomalaisilla itsellään (ja erityisesti viisaalla ulkopolitiikalla) oli myös jotakin tekemistä asian kanssa.

27 Vaikka Stalinin vallankumouksessa ylhäältä pakkokollektivisoinnin tavoitteena oli hävittää ”kulakkiluokka”, ei sen tarkoituksena ollut nostattaa koko talonpoikaisväestöä vastarintaan, joka kukistettiin sitten brutaalisti vuosien 1932–33 suurella nälänhädällä. Ks. *Kommunismim musta kirja*, 2000 (1997), luvut 7 ja 8. Hruštševin epäonnistumisesta maataloudessa esim. Strelianyi 2000.

Stalinismi on ääriesimerkki siitä, miten toiminnan tarkoittamattomien seurausten tuli hävitä, kun yhteiskunta tehtäisiin ennakoitavaksi. (Vrt. Kettunen 2003a, 12.) ”Marxin virhe on Lenin / niin kuin Stalin on Leninin virhe / mutta Stalin ei tehnyt virheitä”, runoilija Pentti Saarikoski irvaili 1970-luvulla. (Ks. P. Tarkka 2003, 440–441.) Näkemyksen voi tulkita variaatioksi järjeydestä, jossa kommunismi on alun perin jalo ja hyvä aate, jonka ”jätkätkä” matkan varrella pilasivat. Ajatuskulun kritiikkinä esim. Pipes 2002 (2001).

28 Tucker 1992 (1990), 6–7, 533–539.

29 Vrt. H. Meinander 1998, jossa eritellään suomalaisen historian tutkimuksen tulkintoja sotasyllisyysskysymyksestä yhteiskunnallisen ilmapiirin muutosten näkökulmasta.

langat, joilla hän liikutteli eri maiden kommunisteja kuin sätkynukkeja. Vihollisesta tuli sitä pelottavampi, mitä totaalisemmaksi tulkittiin sen kontrolli omistaan, kokonaisvaltaisemmaksi sen näkemys tilanteen vaatimuksista ja koordinoitumiseksi sen toimet pyrkiessään tavoitteidensa saavuttamiseen. Erilaisista tarkoituspelistä huolimatta idän ja lännen näkemykset neuvostopolitiikan suunnitelmallisuudesta vahvistivat siten toinen toisiaan.

Nykyisessä tutkimustilanteessa on kuitenkin perusteltua katsoa, että esimerkiksi bolševismien luoja, teoreetikko ja ensimmäinen käytäntöön sovittaja Vladimir Iljitš Lenin oli ennen muuta poliittinen taktikko, joka venytti aatteellisen periaatteellisuutensa vastaamaan kulloistakin tilannetta sen avaamia mahdollisuuksia silmällä pitäen. Hänen linjanvetonsa vuodesta 1917 eteenpäin täyttävät erinomaisesti poliittisen opportunistien merkit, joiden takana kaitsevana johtajana loisti ensin pyrkimys valtaan ja sitten sen pitämiseen. Suunnitelmallisuus oli mahdollista vasta sen jälkeen, kun totalitaarinen valta-asema antoi keinot ideologisesti perustellun ohjelman toteuttamiselle.³⁰ Myös Kominternin tutkimuksessa on painotettu näkemystä, jonka mukaan keskitysyrkimyksistä ja hierarkiaa korostavasta retoriikasta huolimatta internationaalien mahdollisuudet ohjata kansallisia kommunistisia liikkeitä olivat rajalliset.³¹ Toinen maailmansota nosti Neuvostoliiton kansainvälisen arvoavallan aivan uudelle tasolle, mutta toisaalta kommunismin leviäminen joukkoliikkeisiin ympäri maailmaa lisäsi jännitteitä sen hallitsemiseen yhdestä keskuksista käsin.

Perustulkinnat Stalinista ovat säilyneet ristiriitaisina, vaikka hänenkin toimiaan ja kompleksista persoonaansa on päästy arvioimaan entistä todistusvoimaisempien lähteiden avulla.³² On ollut vaikeaa sovittaa yhteen ulottuvuuksia, joissa patologisen vainoharhainen, ideologisten ennakkoluulojensa riivaama neuvostojohtaja harjoittaa pragmaattista reaaliolitiikkaa kansainvälisiä voimasuhteita harkiten ja manipuloiden. Valtapolitiikkona hän oli mestarillisen menestyksenkäs nujertaessaan kilpailijan toisensa jälkeen, mutta samat kyvyt pettivät kansainvälisellä kentällä. Vaikka Neuvostoliitto oli toisen maailmansodan päättyessä saavuttanut mahtavan aseman, sitä on vaikea pitää nimenomaan Stalinin

30 Kuten synteisistä käyvä uusin elämäkerta sen muotoilee, Lenin vakuuttui ensimmäisen maailmansodan aikana ennen vallankumousta, ”että ’käytäntö’ oli ainoa pätevä mittapuulle, oliko jokin politiikka oikeaa vai väärää”. Olennaista oli joustavuus, ja marxistien tuli hyväksyä, että politiikkaan kuului ”harppauksia”, ”katkoja” ja ”vaiheittaisia häiriöitä”. Toisin kuin kautskylaiselle sosiaalidemokratialle, Leninille oli ”välttämätöntä kaapata *valta* heti tilaisuuden tullen, eikä lörpotellä vallasta turhan takia”. Service 2001 (2000), 219, 293–294.

31 *Communism. National & International*, 1998; *International Communism and the Communist International, 1919–43*, 1998. Kokonaisesityksenä Kominternistä ks. McDermott & Agnew 1996. Jos puoluejohtajat eri maissa kykenivätkin seuraamaan internationaalien taktisia täyskäännöksiä, rivikommunisteille se oli usein ylivoimaista.

32 Kylmän sodan murtuessa markkinoille tuli useita Stalin-elämäkertoja, joissa lännessä Neuvostoliiton historiaa tutkineet veteraanit summasivat näkemyksensä (Ulam 1989 [1973]; Conquest 1993 [1991]; myös Bullock 1991) ja venäläiset tutustuivat veriseen diktaattoriinsa uudessa valossa (Volkogonov 1991 [1989]; Radzinski 1996 [1995]). Viimeisen 15 vuoden aikana Stalin on kiehtonut historian tutkijoiden mieltä enemmän kuin yksikään toinen poliittinen johtaja, mutta etenkin kylmän sodan syntyvaiheen osalta arkistotiedot eivät ole johtaneet vielä biografiseen synteisiin. Robert C. Tuckerin teos *Stalin in Power* (1992 [1990]) on yhä kelpo johdatus Stalinin persoonaan, lähipiiristään ks. myös Montefiore 2003.

Generalissimus Stalin ja hänen läheisin "hovinsa" 12.8.1945. Vasemmalta lukien Mikojan, Hruštšev, Malenkov, Berija ja Molotov. (Montefiore 2003.)

taitavuuden ansiona.³³ Väärinarviot olivat seuranneet häntä natsismin haasteesta 1920-luvun lopulla tehdystä tulkinnasta lähtien, eikä kapitalistisia maita voitu peluuttaa toisiaan vastaan samalla tavalla kuin johtavia bolševikkeja Leninin perintöä jaettaessa. Liittolaisuussuhdetta lähestynyt myönnytyspolitiikka Hitlerin suuntaan vei Neuvostoliiton kesällä 1941 kuilun partaalle, josta se pelastui vain venäläisen patriotismin voimin. Kansa pelasti johtajansa, vaikka Stalin-kultti tietysti esitti asian päinvastoin.³⁴

Omien tutkimusteni kannalta keskeinen Staliniin liittyvä kysymys kuuluu, oliko hänellä sodan loppuvaiheessa jokin suuri suunnitelma (master plan, grand design) Euroopan asioiden järjestämiseksi vai ei. Arvoitukseen on etsitty sisukkaasti ratkaisua Neuvostoliiton arkistoista, mutta pitävää vastausta ei ole saatu. Douglas J. Macdonald esimerkiksi on tulkinnut, että Neuvostoliiton sodanjälkeistä politiikkaa määritti rajaton ekspansivisuus, jonka käytnvoimana oli marxismi-leninismien ideologiset opinkappaleet. Aasiassa se onnistui aina Korean sotaan asti, mutta Stalin olisi ajanut samaa politiikkaa Euroopassakin, jos länsivallat eivät olisi mobilisoineet sille riittävän vahvoja vastavoimia. Eduard

33 R. C. Raack (1995) tosin on hahmottanut koko maailmansodan takana Kremlin pirullisen suunnitelman levittää valtansa yli Euroopan.

34 Neuvostoliiton politiikasta 1939–41 ks. Gorodetsky 1999; Saksan hyökkäyksen aiheuttamasta katastrofista esim. Volkogonov 1991 (1989), luvut 39–43. Suuren isänmaallisen sodan kultista Tumarkin 1994, ja Stalinista voiton antajana erit. Brooks 2000, 185–188, 192–194, 198–204.

Mark on samoilla linjoilla, mutta hänen päättelynsä nojaa geopolittista analogiaa suoremmin alkuperäislähteisiin. Analysoimalla Moskovan keskuksen Euroopan maiden kommunisteille antamia ohjeita Mark on hahmottanut mallin, jonka mukaan Stalin pyrki alusta lähtien valtapiirinsä sovjetisoimiseen vaiheittain etenevän suunnitelman avulla.³⁵ Esikuvaksi prosessille on tarjottu sitä häikäilemätöntä tapaa, jolla Neuvostoliitto yritti ottaa tasavaltalaisen Espanjan haltuunsa – ikään kuin kansandemokratian prototyyppinä – ”avustamalla” tätä sisällissodassa Francon fasisteja vastaan 1936–39.³⁶

Kiistämättä Kremlin ekspansio- ja valtapyrkimyksiä sinänsä olen taipuvainen kannattamaan maltillisempia näkemyksiä, joissa on yritetty saattaa tasapainoon Neuvostoliiton ulkopoliittikkaa eri suuntiin vetäviä elementtejä. Kuten muun muassa Geoffrey Roberts on huomauttanut, Moskovasta tarkasteltuna kansainvälisiä suhteita toisen maailmansodan jälkeen saattaakin jäsentää pyrkimys rauhanomaiseen rinnakkaiseloon ja liennytykseen, jonka kylmän sodan purkaukset välillä katkaisevat. Gabriel Gorodetsky jäljittää tendenssin alkupisteeksi jo Leninin NEP-politiikan, josta lähtien ”taktiset hengähdystauot” maailmanvallankumouksen välittömässä levittämisessä seurasivat toisiaan ja muuttuivat vähitellen poikkeuksesta normiksi.³⁷ Myös tällainen lähtökohta tunnustaa ideologian keskeisen merkityksen Neuvostoliiton tavassa tarkastella maailmaa, mutta se jättää tilaa vivahteikkaammille tulkinnoille ideologian yhteydestä ulkopoliittikan käytännön ratkaisuihin.

Itä-Euroopan kansandemokratisoitumista vertailevassa kokoomateoksessa *Gleichschaltung unter Stalin?* tullaan johtopäätökseen, että alkuperäisaineistojen valossa on liioiteltua puhua suuresta suunnitelmasta. Kehitys Neuvostoliiton turvallisuuspoliittiseen etupiiriin siirtyneissä maissa polveili joustavasti tavalla, jota voi Stalinin osalta kuvata ”varovaisen opportunistin” taktiikaksi.³⁸ Ensimmäisinä sodanjälkeisinä vuosina kaikkien ei tarvinnut kulkea samaa tietä. Kovamaineinen Mihail Suslov NKP:n keskuskomitean kansainväliseltä osastolta teki vielä syksyllä 1946 selvän eron Hitlerin rinnalla sotineen Unkarin ja demokratian rakentamisessa pidemmälle edistyneiden slaavilaisten maiden välille. Lopullinen sykäys unkarilaisille tovereille astua kansandemokratian tielle annettiin Moskovasta vasta toukokuussa 1947, ja ratkaisu näyttäisi olleen sidoksissa kansainväliseen suurpolitiikkaan, neljän voittajavaltion ulkoministerikonferenssin epäonnistumiseen ja kommunistien syrjäyttämiseen Ranskan ja Italian hallituksista.³⁹

Stalinin asennoitumisesta on hyödyllistä erottaa minimi- ja maksimitavoitteet, joista edellisiin kuului selvästi turvallisuusvyöhykkeen luominen Neuvostoliiton länsirajan suojaksi. Sodan aikana, samalla kun saksalaiset jo kolkuttelivat Moskovan portteja, Stalinin tinkimätön lähtökohta oli puristaa länsiliittoutuneilta tunnustus hänen vuosina 1939–41 saavuttamilleen rajoille. Sotaannon

35 Macdonald 1995/96; Mark 2001.

36 *Spain Betrayed*, 2001, xvii, xxiii-xxiv, 3.

37 Roberts 1999, 3–10; Gorodetsky 1999, 1.

38 *Gleichschaltung unter Stalin?*, 2002, 9–10, 12.

39 Rainer 2002, 340, 343.

käännyttyä myötäiseksi hän omaksui entistä varmemmin näkemyksen Itä-Euroopasta etupiirinä, jossa Neuvostoliitto ei sallisi turvallisuuttaan uhkaavaa kehitystä. Tämä jättää kuitenkin auki sen, miten tuon etupiirin asiat järjestettäisiin rauhan oloissa. Kommunistien avittaminen valtaan kuului Moskovan kaavai-luihin, mutta sen toteuttamisen tapa riippui ratkaisevasti kansainvälisen politiikan konstellaatioista, joissa Neuvostoliitolla oli myös muita intressejä, alkaen jatkuvasta yhteistyöstä länsivaltojen kanssa.⁴⁰ Geir Lundestad on syystä muistuttanut vastapuolten vuorovaikutuksesta (interaction) kestäväenä näkökulmana kylmän sodan syntyvaiheisiin, jolloin Stalinin toimet näyttäytyvät ehkä enemmän reaktioina todellisiin tai kuviteltuihin uhkiin kuin suuren suunnitelman toteuttamisena.⁴¹

Natsi-Saksan vastaisesta liitosuhteesta huolimatta Stalin tarkkaili länsivaltojen aikeita sodanjälkeisen maailman järjestämiseksi yhtä suurella epäluulolla, kuin hän oli suhtautunut niihin ennen Hitlerin hyökkäystä itään. Neuvostoliiton tavoitteena oli nousta johtavien suurvaltojen joukkoon, eikä siltä voitaisi rauhanjärjestelyillä petkuttaa sitä vaikutusvaltaa, minkä se oli sotakentällä voittanut. Kun konflikti lännen kanssa kävi peruuttamattomaksi vuonna 1947, Stalinille tuli kiire varmistaa saavutuksensa, eikä hän osannut tehdä sitä kuin yhdellä tavalla. Vojtech Mastny on esittänyt vakuuttavasti, kuinka Kremlin perusluonteeltaan defensiivinen turvallisuusajattelu johti kansainvälisen politiikan oravanpyörässä kuin väistämättä siihen, että Itä-Euroopan maissa turvattiin ehdoton valta takuuvarmasti lojaalien kommunistien käsiin.⁴² Osmo Jussilan muotoilu prosessista on oivallinen, vaikka se on tehty jo ennen neuvostoarkistojen osittaistakaan aukeamista:

Historiankirjoituksessa ei ole poikkeuksellista vaan pikemminkin tavalista nähdä kehitys jälkeensä suunnitelmallisempina kuin se tapahtui. Näin on nähty myös Itä-Euroopan maiden ”kansandemokratisoiminen” sodan jälkeen. Stalinin edellä kuvattu strategia ei suinkaan sisältänyt yksityiskohtaisia ajoituksia eri maiden kohdalla ”uusdemokratiaan” ja sitten ”kansandemokratiaan” siirtymisestä. Aikataulun ja yksityiskoh-taisen taktiikan saneli suuressa määrin suuren liittolaiskumppanin [Yhdysvaltojen] politiikka ja kulloinenkin käänne.⁴³

Stalinin ulkopoliittikka oli herkkä kansainvälisille reaktioille mutta ei kovin taitavaa niiden ennakoimisessa – kuten jo talvisota oli osoittanut. Esimerkiksi Unkarin ”lempeää” kohtelua ensimmäisinä sodanjälkeisinä vuosina on selitetty sillä, että se tarjosi positiivista vastapainoa Puolan tapaukselle, joka tulehdutti voittaneiden suurvaltojen välejä vuoden 1945 aikana enemmän kuin mikään muu yksittäinen kysymys.⁴⁴ Tulkinta sopii myös Suomeen, jonka tilannetta saman logiikan mukaisesti helpotti keväällä 1948 Tšekkoslovakian kova kohtalo,

40 Esim. Zubok 1997.

41 Lundestad 2000.

42 Mastny 1996.

43 Jussila 1990, 44–45.

44 Ks. Gati 1994, 179.

Neuvostoliiton ja Jugoslavian välirikko sekä Saksan tilanteen kärjistyminen Berliinin saarroksi asti. Kuten Max Jakobson on huomauttanut, ”todellisuudessa jokainen käänne idän ja lännen suhteissa heijastui myös Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin”, vaikka ulkopoliittikan virallinen liturgia vakuutteli kylmän sodan aikana päinvastaista.⁴⁵

Kylmän sodan asetelmista määrittäneiden näkökulmien lisäksi ajatusta Stalinin suuresta suunnitelmasta on vuosikymmenten mittaan juurruttanut jokunen lähdetieto, joista merkittävin sisältyy Milovan Djilasin kirjaan *Conversations with Stalin*. Sen mukaan Stalin sanoi huhtikuussa 1945 jugoslavalaisille tovereille, jotka olivat saapuneet Moskovaan allekirjoittamaan maiden välistä ystävyys- ja liittosopimusta: ”Tämä sota ei ole niin kuin aikaisemmat. Se joka valtaa alueen, pystyttää sinne myös oman yhteiskuntajärjestyksensä. Jokainen pystyttää järjestelmänsä niin laajalle kuin armeijansa vain etenee. Toisin ei voi olla.” Sattuvaa sitaattia on sittemmin toistettu lukemattomia kertoja ilman kriittisiä varauksia.⁴⁶ Se on saanut kohtuuttoman painoarvon muun muassa sen vuoksi, että Djilasin muistelmat olivat pitkään lähes ainoita ensikäden lähteitä,⁴⁷ joissa Stalin ilmaisi itse ajatuksiaan sodanjälkeisestä maailmasta. Vaikka lausuma olisi viety kansien väliin kirjaimellisesti oikein, sen todistusvoimaa voi pitää kyseenalaisena.

Stalin puki profetiansa sanoiksi illallisilla, jotka hän tapansa mukaan tarjosi myöhään yöllä datšallaan Moskovan ulkopuolella. Tunteja kestäneen aterioinnin aikana nautittiin notkuvan pöydän antimia, syötiin runsaasti ja juotiin vielä enemmän maljapuheiden saattelemana. Djilasin mielestä vitsailun lomassa ”pätettiin laajan Venäjänmaan, vasta valloitetujen alueiden ja huomattavassa määrin koko ihmiskunnan kohtalosta”. Muun ohessa generalissimus tuli tokaiseeksi housujaan nostellen, että Neuvostoliitto toipuisi maailmansodasta 15–20 vuodessa, jonka jälkeen se olisi valmis uuteen koitokseen. Mutta Stalin saattoi johdatella vieraitaan tietoisesti harhaan, eikä kaikkia puheita Moskovan huuruissa öissä voi muutenkaan ottaa vakavina ennustuksina. Kremlin isäntä pohdi jugoslaavien kuullen sellaistaakin, että uudessa maailmantilanteessa Englanti voisi siirtyä sosialismiin luopumatta monarkiastaan. Hän oli keskustellut tästä Britannian työväenpuolueen edustajien kanssa, jotka kävivät hyvän tahdon matkalla Moskovassa kesällä 1946. Djilasin luotettavuutta ei lisää se, että hän referoi näitä puheita ikään kuin ne olisi esitetty jo vuotta aikaisemmin. Ehkäpä suoranuottisesti esitettyyn Itä-Euroopan sovjetisoimisen ohjelmaankin on heijastunut asioiden myöhempi kehitys.⁴⁸

Vaikka kylmän sodan kuva Stalinista kasvoi yli-inhimillisiin mittoihin, ei hän voinut ohjata kaikkia prosesseja yksityiskohtia myöten. Maailmansodan rasi-

45 Ulam 1992, 23; Rentola 1997, 45; Jakobson 2001, 47–49.

46 Djilas 1962, 114; Suomessa sitä ovat lainanneet mm. Jussila 1990, 36, 40; Polvinen 1999, 4.

47 Ks. Kalela 2000, 181 viite 1.

48 Djilas 1962, 74–83, 107–115, ja 1985, 105–106. Labourin delegaation matkasta ks. Newman 1993, 297–301. Djilas kirjoitti *Conversations with Stalinin* vasta vuonna 1961 vapaututtuaan Jugoslavian vankilasta, johon välirikko Titon kanssa oli hänet syössyt. Moskovan epäsuosio oli orastanut jo ennen toisen maailmansodan päättymistä. Djilasin henkilöhistoriasta ks. Clissold 1983; Stalinin ”hovin” yöllisistä syömingeistä myös Montefiore 2003, erit. luku 46.

tukset olivat tehneet hänestä vanhan miehen, joka vetäytyi entistä pidemmille ”lomille” etelään Mustallemerelle ja antoi esikuntansa hoitaa käytännön asioita. Molotovin johtama ulkopoliittinen koneisto sekä muut ideologian vartijat tuottivat toimintasuosituksia, joiden auktorisointi oli kuitenkin vain ja ainoastaan Stalinin harkinnassa. Tällainen epäsuora johtamistapa piti sisäpiirin jatkuvasti varpaillaan. Epäluuloinen isäntä, *vožd*, kontrolloi asetelmaa peluuttamalla päälliköitään toisiansa vastaan, nostamalla ja sivuuttamalla heitä tahtonsa mukaan. Voiton juhlien jälkeen sotasankari marsalkka Georgi Žukov oli tehnyt tehtävänsä ja hänet karkotettiin Odessaan sotilaspiirin komentajaksi. Jopa uskollisista uskollisin Molotov sai pelätä asemansa puolesta heti syksyllä 1945, mutta hänen syrjäyttämisenä lykkääntyi muutamalla vuodella.⁴⁹

Myös Suomen asian hoitamista voi tarkastella delegointien ketjuna. Maan saattaminen oikealle polulle kuului alkuun Ždanovin tehtäviin valvontakomission puheenjohtajana. Hän kaitsi keväällä 1945 SKP:n johtavaksi voimaksi kansallis-demokraattiseen hallitusblokkiin, joka vastasi kommunistien taktiikkaa muuallakin Euroopassa. Moskovasta käsin katsottuna Suomi näytti olevan jo taskussa, ja Stalin viittaili sujuvasti siihen ”meidän satelliittinamme” Romanian, Bulgarian ja Unkarin kanssa samassa rypässä.⁵⁰ Maan edelleen kehittäminen oli säilytetty paikallisen tason eli suomalaisten kommunistien vastuulle. Kun kansandemokratisoitumisen tie alkoi mutkistua, kritiikki kohdistui delegointiketjun heikkoihin lenkkeihin. Ždanov ripitti kerta toisensa jälkeen SKP:n johtoa ”käsittämättömästä saamattomuudesta”, mutta Suomen karkaaminen käsistä heikensi myös hänen omaa asemaansa Moskovassa pääkallonpaikalla.⁵¹ Kuten ennenkin, epäonnistumiset menivät jonkun väliportaan piikkiin, ja Stalin saattoi esittää tapahtumien lopputuloksen sellaisena kuin hän sen oli aina tarkoittanut.

Historian pitkät varjot

”Poliittinen muutos tapahtui yhtenä yönä, sielullinen muutos on käynnissä yhä vielä.” Näin kirjoitti Matti Kurjensaari syksyllä 1948 ilmestyneessä teoksessaan *Taistelu huomispäivästä*, joka peilasi itsenäisen Suomen historiaa ja sodanjälkeistä murrosta radikaalin kulttuuriliberaalin terävyydellä. Hän nimitti vuosien

49 Haslam 1997, 221–223; *Gleichschaltung unter Stalin?*, 2002, 12 (Creuzberger & Görtemaker); Montefiore 2003, passim; Pechatnov 1999.

50 Polvinen 1999, 133.

51 Ždanovin pää oli ollut samassa silmukassa aikaisemminkin. Kun Leningrad näytti syyskesäällä 1941 lankeavan saksalaisten käsiin, kaupungin puolustuksesta vastannut komissaari Ždanov oli ilmeinen ehdokas katastrofin syntipukiksi. Asiaa ajoi Moskovassa hänen arkkivihollisensa Malenkov, ja miehet jatkoivat sodan jälkeen toistensa kamppailusta. (Ks. Montefiore 2003, 341.) Selustansa suojaamisen Suomessa Ždanov aloitti heti syksyllä 1944 ivamalla kommunistien arkailua: ”sen sijaan, että he rekisteröisivät viipymättä puolueensa, he juoksentelevat täällä kyselemässä, saako sen tehdä”. Sotasyyllisyyssyyskysymyksen takellessa Ždanov vieritti syyn SKP:n ja etenkin Yrjö Leinon niskaan, kun hän, valvontakomission puheenjohtaja, joutui tekemään ”rengin ja propagandistin työtä” hallituksen puolesta. Samat arkailun ja saamattomuuden teemat olivat jälleen esillä huhtikuussa 1946 Moskovassa. Ks. Nevakivi 1995, 88; Polvinen 1999, 206–207, 211, 219–221, 278.

1918 ja 1944 välistä Suomea ensimmäiseksi tasavallaksi, joka kukistui sodan lopputuloksen myötä. Syntyi toinen tasavalta, joka tarvitsi etevää henkisiä johtajia, ”ennen muuta suuria valtiomiehiä ja suuria kriitikoita”. Kurjensaari ei ollut koskaan viihtynyt perinteisen sivistyneistön seurassa. Nyt hänellä oli tilaisuus ottaa siitä revanssia liittoutumalla vasemmiston kanssa, jossa hän näki yhteiskuntaelämän dynaamisen käyttövoiman: ”Työväenliike asettaa kysymykset, joihin muiden on vastattava. Siellä on tulevaisuutta raivaavan poran kärki.” Kurjensaaren mielestä Suomen historiassa valmisteltiin seuraavaa, kehittyneempää vaihetta, vaikka kaikki eivät olleet päässeet asenteissaan yli talvisodasta muodostuneen kynnyksen.⁵²

Sittemmin Suomelle ilmaantui suurmiehiä muun muassa kahden presidentin hahmossa, joiden valtiomiestaito kiteytyi etenkin ulkopolitiikan hoitamisessa. Paasikiven–Kekkonen linjan saavuttaessa yhä laajempaa kannatusta yleisty myös Kurjensaaren tarjoama nimitys toisesta tasavallasta. Kun ruotsalainen historiantutkija Krister Wahlbäck kirjoitti 1960-luvun lopulla näkemyksellisen analyysin itsenäisen Suomen historiasta, hän katsoi – tietoisesti liioitellen – politiikkaa harjoitetun ensimmäisessä tasavallassa Mannerheimin varjossa ja toisessa Kekkonen. Kehitys kulki ”ruotsalaisuudesta suomalaisuuteen, militarismista siviilivaltaan, yläluokasta keskiluokkaan, varauksellisuudesta Neuvostoliiton-suhteissa yhteistyöhön sen kanssa”.⁵³ Myös Kurjensaaren peräänkuuluttamia suuria kriitikoita alkoi löytyä: Väinö Linna saavutti aseman toisen tasavallan kansalliskirjailijana, ja hänestä tehtiin historian akateemikko.⁵⁴

Wahlbäckin jäsenyys orasteli ”YYA-henkistä” historiantulkintaa, jossa sotienvälistä Suomea piirrettiin synkin väreihin, kuten tekivät sukupolvikapinassaan 1960-luvun radikaali nuoriso laajalla rintamalla.⁵⁵ Suuntaukselle antoi tukensa myös presidentti Kekkonen, joka oli valtansa huippukaudella itsekin ahkera historiapolitiikko. Syksyllä 1974 hän korosti välirauhansopimuksen 30-vuotisjuhlien yhteydessä, että siirtyminen sodasta rauhaan ”aloitti kokonaan uuden ajanjakson”. Sen kuluessa ”maamme ulko- ja sisäpolitiikka on kokenut niin syvällisen muutoksen, että parhaillaan jatkuvaa aikakautta voidaan oikeutetusti sanoa Suomen toisen tasavallan ajaksi”. Neuvostoliittoa kosiskelevan ystävyyspolitiikan innokkaimmat puuhamiehet kiirehtivät jalostamaan näkemyksen muotoihin, jotka kääntyivät esittäjiään itseään vastaan. Presidentin puheen vanavedessä keskustapuolueen eduskuntaryhmän puheenjohtaja Eino Uusitalo ehdotti vierailulle saapuneen NKP:n valtuuskunnan edessä, että välirauhan solmimispäivä nostettaisiin joulukuun 6. päivän rinnalle ”toiseksi kansalliseksi merkkipäiväksemme, toisen tasavallan itsenäisyyspäiväksi”.⁵⁶

.

52 Kurjensaari 1948, 203–210.

53 Wahlbäck 1968 (1967), 8. ’Toisen tasavallan’ käsitehistoria on selvittämättä, mutta sen yleistyminen näyttäisi sijoittuvan 1960-luvun puoliväliin. Esim. Helo 1965, 96, 105.

54 Väinö Linna – toisen tasavallan kirjailija, 1980; P. Manninen 1990.

55 Wahlbäck (1968 [1967], 189–193) ymmärsi hyvin historiapolitiittisen ulottuvuuden taistelussa Paasikiven–Kekkonen linjasta. Sukupolvikapinasta ks. M. Tuominen 1991.

56 Kekkonen 14.10. ja 15.10.1974, ULA 1974, 153, 155; Suomi 1998, 468–484. Ahti Karjalainen oli tutustunut Uusitalon puheeseen etukäteen. Kekkosesta historiapolitiikkona ks. Apunen 1984, 112–144; Kettunen 1990, 184–185; Vihavainen 1991, 188–191, 194.

Pohdinnoilleen menneisyydestä ja sen merkityksestä Kekkonen haki tukea E. H. Carrilta: ”historiankirjoittajan tehtävä ei ole rakastaa menneisyyttä eikä vapauttaa itseään menneisyydestä, vaan hallita ja ymmärtää sitä, koska menneisyys on avain nykyajan ymmärtämiseen”.⁵⁷ K-linjan propagandistien mielestä tämä tarkoitti sitä, että ”[h]istoria, varsinkin poliittinen lähihistoria, on niin tärkeä asia, ettei sitä voida jättää yksinomaan historioitsijoiden käsiin”. He työsti-
vät toisen maailmansodan jälkeisen Suomen vaiheista version, jossa ”Kekkonen oli sen politiikan pääarkkitehti jota Paasikivi toteutti ja jolle kommunistit ensimmäisenä hankkivat suurten kansanjoukkojen tuen”. Kirja sai nimekseen *Toinen tasavalta*, joka näin alleviivasi syksyä 1944 taitekohtana; ”sisällöllisten tavoitteiden” toteutus tosin jähmettyi väliaikaisesti paikalleen kesällä 1948, kun ”laajojen kansalaispiirien mahdollisuudet vaikuttaa vallankäyttöön vähenivät”.⁵⁸

Vastaleirin mukaan suomalaisten historiatietoisuutta oltiin taivuttamassa ulkopoliittiseen tarkoituksenmukaisuuteen ja tarpeettomaan Neuvostoliiton mieliteltyyn. Heikki Eskelisen kronikassa itsenäisyyden vuosikymmenistä vuodet 1937–47 oli nimetty lujuuskokeeksi: ”Mitään sellaista katkoa, joka oikeuttaisi puheet ensimmäisestä ja toisesta tasavallasta, ei tapahtunut. [...] Suomi säilytti järjestelmänsä orgaanisen jatkuvuuden läpi myrskyn.”⁵⁹ Tässä suhteessa ero onkin selvä verrattuna Itävaltaan ja Tšekkoslovakiaan, joiden 1900-luvun historiaa on jaksotettu vastaavalla käsitteistöllä.⁶⁰ Myös analogia Ranskaan on ongelmallinen muun muassa sen vuoksi, että siellä tasavaltujen nimeäminen järjestysnumeroin viittaa muodollis-juridisiin muutoksiin yhteiskunnan valtasuhteiden määrittelyssä. Suomessa taas perustuslaki säilyi ”järkkymättömänä” yli maailmansodan, kuten esimerkiksi Eino Jutikkala huomautti vaikka taipuikin otsikoimaan yleisesityksensä vuosien 1919–45 Suomesta ”ensimmäiseksi tasavallaksi” – tosin vain lainausmerkeissä. Heikki Ylikangas ei sen sijaan tarvinnut liudennuksia kirjoittaessaan toisesta tasavallasta. Hänen mukaansa jatkosodan päätyttyä ”tuskin mikään oleellinen, mikä yleensä muuttua voi, seiso i enää samanlaisena kuin ennen”.⁶¹

Kekkoslaisen luottamuspolitiikan mukaista oli asettaa julkisesti kysymys, olisiko Suomi voinut välttää talvisodan harjoittamalla toisenlaista, taitavampaa politiikkaa.⁶² Ensimmäinen tasavalta oli epäonnistunut, koska se johti sotaan,⁶³

57 Kekkonen 15.10.1974, ULA 1974, 155. Sitaatti tuntuu jostakin syystä ”orwellilaisemmalta” Kekkonen kuin Carrin (1963 [1961], 28) kontekstissa.

58 Kähkölä, Pihlajaniemi & Pyyluoma 1976, lainaukset 10, 138, 154. *Toisen tasavallan* neuvostoliittolaisena rinnakaisteoksena voi pitää Juri Komissarovin kirjaa *Suomi löytää linjansa* (1974).

59 Eskelinen 1970, 177–178. Näkemys jatkoi sitä 1940-luvun aseveliakselin traditiota, jossa kansallista jatkuvuutta voitiin korostaa sekä valtiollisen itsenäisyyden (vuosien 1917–18 valkoiset, kaksinkertaiset voittajat) että parlamentaarisen demokratian (vuosien 1937–39 punamullan sosiaalidemokraatit) historiana. Kettunen 1990, 178–180, myös 1997, 158–180.

60 Engman 1992, 97.

61 Jutikkala 1980 (1976), erit. 243; Ylikangas 1986, 199–206.

62 Apunen 1984, 131–136; Vihavainen 1991, 194; Suomi 1998, 266–269. Paasikivihän pohti samaa mutta enimmäkseen yksityisissä reflektioissaan.

63 Vasemmalta laidalta katsottuna ”ensimmäisen tasavallan” epäonnistumista ei määrittänyt sen päätepiste vaan synty. Tie laajasti hyväksytyyn YYA-politiikan taakse kulki monista lähökohdista.

oli siis viisasta alleviivata eroa sekä sen harjoittamaan ulkopoliittikkaan että poliittiseen järjestelmään ja arvoihin. Neuvostoliiton romahtaminen käänsi tämän historiapolitiikan päälaelleen. Suomalaisten sotasaavutukset kokivat valtavan renessanssin, ikään kuin pieni sisukas Suomi ei olisikaan tullut hyväksi kakkoiseksi kuten Väinö Linnan *Tuntemattomassa sotilaassa* vaan voittanut sodan, ja suomettunut YYA-Suomi joutui kritiikin kohteeksi.⁶⁴ 1930-luvun Suomi saattoi olla valkoinen muttei sentään musta. Sotienvälinen politiikka oli ollut onnistunutta, sillä se teki Suomelle mahdolliseksi selvittää itsenäisenä läpi toisen maailmansodan vaikeiden vaiheiden. Esimerkiksi suojeluskunnat on nähty jälleen ensisijaisesti maanpuolustuksen näkökulmasta, kun toisessa tasavallassa korostettiin niitä sisäisenä kurinpidon organisaatioina, jotka sopivat huonosti yhteen demokratian kanssa.⁶⁵

'Toisen tasavallan' käsitehistoria on hyvä esimerkki siitä, miten vahvasti tulkinat menneisyydestä ovat sidoksissa aikaan, näkökulmaan ja politiikkaan. Historiakäsityksen kannalta on ratkaisevaa, nostetaanko 1930-luvun kuvaksi lapualaisuus, kommunistilait ja suojeluskunnat vai punamultayhteistyö, jolloin maalaisliittolainen oikeusministeri Urho Kekkonen istui SDP:n vahvan miehen Väinö Tannerin kanssa samassa hallituksessa ja yritti lakkauttaa Isänmaallista kansanliikettä. Vuosikymmenen jälkipuoliskolla sosiaalidemokraattisen puolueen jäsenmäärä kasvoi reippaasti ja siitä vasemmalle identifioituneita työläisiä palaili julkiseen toimintaan kansanrintaman hengessä, kun vuonna 1930 oli kommunistien ”myötäilijöitäkin” muilutettu itärajaa kohti tasavallan hallitusmuodon kirjoittajaa presidentti K. J. Ståhlbergia myöten.⁶⁶ Euroopan historian yleisesityksissä sotienvälinen Suomi esiintyy nykyään Euroopan harvalukuisien demokratioiden joukossa, mutta vertailussa Skandinavian maihin se on yhä nähty puolifasistisena taantumuksen pesänä.⁶⁷

Ajatus toisesta tasavallasta palautuu viime kädessä uuteen ulkopoliittiseen linjaan ja sen varassa luotuun poliittiseen kulttuuriin, joskin sitä voidaan perustella myös demokratian ulottuvuudella kolmella kriteerillä: välirauhansopimuksen jälkeen kommunistien toiminta laillistettiin, äärioikeisto kriminalisoi- tiin ja ammattiyhdistysliike tunnustettiin työmarkkinoiden tasavertaiseksi neuvottelu- ja sopijaosapuoleksi. Mutta kuten Kurjensaari jo syksyllä 1948 huomasi:

Heti alussa näytti siltä, että Suomi seisoo suurten perusteellista laatua olevien muutosten edessä; mutta mitä enemmän aikaa kuluu, sitä pienemmiltä muutokset näyttävät. Yhteiskunnan rakenne on olennaisesti säilynyt entisellään. [...] On jälleen osoittautunut, että Suomi on hitaan eepillisen kehityksen maa; varjot ovat himmeämpiä kuin etelässä; yön ja päivän välillä ei ole niin sysimustaa rajaa.⁶⁸

64 Ks. Linna 1954, 444; *YYA-Suomi*, 1993; Hentilä 1998a, 175–178; Jakobson 2001, 47.
 65 Vihavainen 1998, 115–128; *Raja railona*, 1998, erit. 10–11 (Alapuro); Selén 2001. Ks. myös Majander 2002a.
 66 Ks. Suomi 1986, 94–121; H. Soikkanen 1987, 71–74; Valkonen 1987, 215–219; Siltala 1985, 187–190.
 67 Duroselle 1990, 366; Hobsbawm 1999 (1994), 147. Uffe Østergårdin (1997, 57) mukaan Suomi oli sisällissodan jälkeen ”autoritaarinen diktatuuri demokratian vaatteissa”.
 68 Kurjensaari 1948, 205.

Tutkimusteni kohteena ei ole ollut sotienvälinen Suomi, vielä vähemmän tavoitteena sen rehabilitointi, mutta prosessin edetessä päädyin siihen, että vastauksia 1940-luvun jälkipuoliskon avainkysymyksiin täytyi etsiä sotavuosilta ja niitä edeltävältä ajalta. Suomi eli 1944–45 suuressa murroksessa, mutta välirauhansopimusta ei seurannut vuosi nolla. Suomalaisesta yhteiskuntaelämästä voidaan erotella sodanjälkeisiltä vuosilta sekä uusia ulottuvuuksia että ennaltaan säilyneitä piirteitä. Puhe toisesta tasavallasta korostaa *katkosta*, kun vähintään yhtä hedelmällistä on tunnistaa *jatkuvuuksia* yli sodasta rauhaan siirtymisen.⁶⁹ Taistelu Paasikiven linjan sisällöstä ja Paasikiven–Kekkonen linjan mielekkydestä jatkui pitkälle 1960-luvulle, kuten myös kansallis-konservatiivisen eliitin ote suomalaisesta kulttuuri-ilmastosta.⁷⁰ Muutamista elvytysyrityksistä⁷¹ huolimatta toinen tasavalta periodisoinnin käsitteenä on ollut vaipumassa takalalle, ja sinne sen sopisi myös jäädä. Suomen tien poikkeuksellisuutta maailmansodan jälkeen voi hiukan kärjistäen selittää nimenomaan sillä, että Suomessa jatkuvuus voitti katkoksen.⁷²

Kun ensimmäistä kertaa toin tutkimussuunnitelmiani jatkokoulutusseminariin arvioitavaksi (lokakuussa 1991!), tulkitsin syksyn 1944 aikarajauksen itsettään selväksi alkupisteeksi. Jatkuvuuden merkityksen sodanjälkeisiin vaiheisiin näin silloin lähinnä taisteluna historian tulkittamisesta, joka liittyi osana ajan-kohtaiseen kamppailuun vallasta.⁷³ Suhtautuminen menneisyyteen, erityisesti Neuvostoliiton ja sotavuosien politiikkaan oli myös kipeimpiä kysymyksiä, joka raastoi sosiaalidemokraattista puoluetta sisältä rikki siirryttäessä rauhan ja uuden ulkopoliittikan oloihin.⁷⁴ Vaikka tällainen historiapolitiittinen kysymyksenasettelu tuntuisi edelleen tärkeältä ja jopa muodikkaalta, se kuten muutama muukin aiheeni kannalta tärkeä artikkeli on jäänyt toistaiseksi kirjoittamatta. Menneisyyden merkitys lähti syventymään hiukan toisella tavalla.

Ajallisen ulottuvuuden avaaminen taaksepäin kävi sitä välttämättömämmäksi, mitä selkeämmin tutkimuskysymykset siirtyivät SDP:n ulkopoliitikasta sosiaalidemokraattien ja kommunistien väliseen suhteeseen Suomen kansainvälisen aseman muovautumisen kontekstissa. Kyse ei ollut vain taustan hakemisesta sodanjälkeiselle ajalle vaan sen hyväksymistä, että 1940-luvun toimijoita ei voinut ymmärtää paneutumatta heidän historialliseen kokemukseensa. Jos ”[h]itaasti muuttuvalle mentaliteetille kiihkeärytminen poliittinen taso on vain historiankulun läikähtelevää pintaa”, kuten Irma Sulkunen on muotoillut

69 Kalela (2000, 119, 138) puhuu katkoksen sijaan mieluummin eroavuudesta ja muistuttaa, että sitä sen paremmin kuin jatkuvuuttakaan ”ei voi olettaa olemassa olevaksi *a priori*, ne ovat tutkimustuloksia”.

70 1960-luvun kulttuuririntamat konkretisoituivat muun muassa Paavo Rintalan *Sissiliuuttan-tista* ja Hannu Salaman *Juhannustansseista* käydyissä kirjasodissa. Ks. Alapuro 1973, 179; P. Tarkka 1966 ja 1973, 160–203.

71 Esim. Alasuutari 1996; Bergholm 1998a.

72 Tulkintaa ovat tuoneet esiin mm. Silvo Hietanen (1992, 249–250) ja Timo Vihavainen (1996, 255–256, 261). Vrt. myös Kalela 1993: ”juuri yhteiskuntapolitiikassa on jatkuvuus yli rauhanteon kiistatonta”.

73 Majander 1991a, 7, 11–12. Kuten Kettunen (1990, 168) sen muotoilee, ”*suhde* menneisyyteen on nykyisyyttä”, ja sitä se oli tietysti myös 1940-luvun toimijoille.

74 Ks. H. Soikkanen 1991a, 13–50.

Jacques Le Goffia seurailleen,⁷⁵ niin ei politiikassa vaikuttava mentaalinen taso sekään murru helposti kertaheitolla.

Toisen maailmansodan totaalinen luonne edellytti kyllä kansalaisten mobilisointia sotaponnistuksiin tavalla, joka ei jättänyt paluuta 1930-luvun yhteiskunnallisiin asetelmiin.⁷⁶ Mutta sota ei ollut kuin romantikkojen mielissä sellainen katharsis, joka olisi hukuttanut menneisyyden mennessään ja pyyhkinyt taulun puhtaaksi uuden maailman syntyä. Kun voitonhuumaan liittyvä optimismi taittui arkisten ongelmien ratkaisemiseen, vanhat politiikkaa ja yhteiskunnan järjestämistä koskevat näkemyserot tulivat jälleen ajankohtaisiksi. Vastarintaliikkeen luoma yhtenäisyys murentui rauhanteon jälkeen, ja työväestön poliittinen aktiivisuus kanavoitui vanhoihin puolueyhmittymiin uuden yhtenäisen liikkeen sijasta. Kylmä sota antoi prosessille vauhtia. Länsi-Euroopassa tämä merkitsi – Ranskan ja Italian vahvoista kommunistipuolueista huolimatta – sosiaalidemokratian säilymistä työväenliikkeen johtavana suuntana, idässä kommunistien yksinvaltaa Neuvostoliiton tuella.⁷⁷

Artikkelissa 'Ongelmana sosiaalidemokratia' olen hahmottanut pitkää kaarta neuvostojohdon eli maailmankommunismmin tärkeimpien auktoriteettien suhtautumisesta reformistiseen työväenliikkeeseen. Ideologinen erottautuminen oli kommunistien legitimitietin ja identiteetin kannalta välttämätön perusehto. Leninin viha sosiaalidemokraatteja kohtaan on moneen kertaan dokumentoitu, ja uudet arkistoaineistot ovat vain syventäneet asenteen jyrkkyyttä. Kun bolševikkijohtaja tsaarin kukistumisen jälkeen keväällä 1917 etsi keinoa palata Sveitsistä Venäjälle, hän harkitsi matkustamista junalla Saksan halki näytellen kuuromykkää ruotsalaista. Vaimo Nadežda torjui suunnitelman huomauttamalla, että puoliso paljastuisi väistämättä, sillä tämä jaaritteli unissaankin menševikkien kataluudesta.⁷⁸ Kirjoituksissaan Lenin ei säästellyt kielikuvia, kun sosiaalidemokraatit piti tuomita poliittisina prostituoituina, jotka pettivät työväen luokkaedut sekä sumensivat sen vallankumouksellisen tietoisuuden kapitalismin oloissa. Karkea retoriikka säilyi käytössä yli toisen maailmansodan kommunistien palatessa näihin muotoiluihin aina uudelleen Stalinin valtakauden loppuun asti.

Toisaalta kun usko välittömään maailmanvallankumoukseen hiipui 1920-luvun alussa, Moskovassa jouduttiin sosiaalidemokratian suhteen vaikean ongelman eteen. Kommunistien asema Euroopan maissa oli niin heikko, että he eivät voineet viedä mitään asiaa – nuoren neuvostovaltion puolustamistakaan – kunnolla eteenpäin ilman poliittisia liittolaisia. Kun unelma yhtenäisyydestä ja joukkovoimasta oli perinteisesti työväestöön parhaiten vetoavia myyttejä, yhteistyö työväenpuolueiden välillä oli ainoa varteenotettava vaihtoehto eristyk-

75 Sulkunen 1999, 111–112.

76 Esimerkiksi Britannian poliittinen järjestelmä säilyi koskemattomana läpi sotavuosien, mutta politiikan tekemisen ehdot olivat vuoteen 1945 mennessä tyystin muuttuneet 1930-luvusta. Tämä näkyi konservatiivien vaalitappiossa työväenpuolueelle ja Attleen nousussa pääministeriksi sodan suuren voittajan Churchillin tilalle. Murroksesta Britanniassa esim. Addison 1982 (1977) ja laajemmin Euroopassa ks. Mazower 1998, luku 6.

77 Ks. Sassoon 1996, luku 4.

78 Service 2001 (2000), 304.

selle. Mutta miten harjoittaa käytännön yhteistyötä niiden kanssa, jotka katsottiin periaatteessa pahimmiksi vihollisiksi ja leimattiin puheissa luopioiksi? Tästä muodostui kommunismin perusdilemma, jota se ei onnistunut ratkaisemaan koskaan. Yhteisrintama alhaalta eli sosiaalidemokraattisten joukkojen erottaminen johtajistaan ei toteutunut, vaikka kommunistit yrittivät vuosikymmenestä toiseen ”paljastaa” (oikeisto)sosiaalidemokraattisen johdon todelliset kasvat kapitalistien lakeijana.

Kommunismi sai oikeutuksensa historian objektiivisista laeista, eikä sen reaaliin sovellutuksiin kuulunut sallia kilpailua vallasta, jota legitimaatio alhaalta olisi edellyttänyt. Kun Nikita Hruštšev ryhtyi tuomitsemaan Stalinin terroria ja henkilökulttia, hän pelkäsi syvästi tuon uransa rohkeimman askeleen seurauksia. Järjestelmän liberalisoimistendenssejä alettiin tasapainottaa kohta NKP:n 20. puoluekokouksen jälkeen kurinpalautuksella. Toukokuussa 1958 Hruštšev kehui kansandemokratioiden johtaville tovereille olevansa viisaan Stalinin kasvatti ja ylpeä siitä; kommunistien tuli seurata Stalinin esimerkkiä, miten vihata vihollisia ja taistella heitä vastaan.⁷⁹ Reformikommunismi törmäsi väistämättä rajoihin, joita neuvostojohto ei uskaltanut ylittää ennen kuin 1980-luvun jälkipuoliskolla. Revisioyritysten vaarana oli syöstä bolševikkien perilliset aatteelliseen liukuun, jonka päässä kummitteli sosiaalidemokratia. Sinne päätyivät sekä Prahan kevään Alexander Dubček ja Zdeněk Mlynár että Mihail Gorbatšov, kovan kommunistisen koulun kasvatit, vaikka uudistusten tielle lähtiessään he eivät sitä itse arvanneet.⁸⁰

Lenin oli siis oikeassa: jos eroa sosiaalidemokratiaan ei pidetä kirkaana tai varmisteta luotettaville tovereille johtoasemaa ”yhteistyössä”, kommunismilta putoaa ennen pitkää pohja. Mutta toisin kuin hän uskoi, historia ei ollut proletariaatin diktatuurin vaan parlamentaarisen demokratian puolella.

Maailmankommunismien suhtautuminen sosiaalidemokratiaan korreloi vahvasti sen kanssa, mitkä olivat Neuvostoliiton yhteistyöpyrkimykset demokraattisten länsivaltojen kanssa. Syklinen kaari kantaa yli toisen maailmansodan, joka ei tästä näkökulmasta muodosta minkäänlaista katkosta. Vuosien 1934–38 kansanrintamakautta fasismia ja Saksaa vastaan seurasi Molotovin–Ribbentropin sopimus, jonka Komintern aatteellisesti siunasi kiroten samalla kiivassanaisesti sosiaalidemokraattien petollisuutta. Kun Saksan *Wehrmacht* alkoi kesällä 1941 vyöryä itään, Neuvostoliitto kuulutti kansalliset voimat kaikissa maissa mukaan antifasistiseen taisteluun ja lakkautti pari vuotta myöhemmin koko Kommunistisen internationaalin sitä häiritsemästä. Sodan jälkeen suhtautumi-

79 Ks. Taubman 2003; kehotuksesta vihaamaan Mastny 1999. Furet (1995, 724) katsoo, että Hruštševin ”salainen” puhe 20. puoluekokouksessa on kommunismin ideaa kartoittavalle historioitsijalle 1900-luvun tärkein teksti.

80 Ulam 1992, luku 9; Dubček 1993, 343; Gorbachev & Mlynár 2002 (1995). Joutuessaan yksylyllä 1992 kohtalokkaaseen auto-onnettomuuteen Dubček oli Slovakian sosiaalidemokraattisen puolueen johtaja. Gorbatšov suostui keulakuvaksi, kun Venäjällä hajanaiset ryhmittymät 1990-luvun jälkipuoliskolla yhdistyivät sosiaalidemokraattiseksi puolueeksi. Jälkikäteen Gorbatšov onkin korostanut periaatteellista demokraattisuuttaan, ikään kuin hän olisi ollut ”kaappiosdemo” jo noustessaan NKP:n pääsihteeriksi. Perestroika on kuitenkin syytä mieltää yritykseksi pelastaa kommunismi ja sen varaan rakennettu Neuvostoliitto kuin tieksi kohti sosiaalidemokratiaa. Gorbatšovin poliittisesta kehityksestä ks. A. Brown 1996.

nen työväenliikkeen kilpaileviin siipiin viileni samaa tahtia, kuin usko voittajavaltioiden keskinäiseen yhteistyöhön rapautui. Ždanovin puhetta Kominformin perustamiskokouksessa 1947 voi lukea paitsi kylmän sodan kahtiajaon analyysinä myös uutena sodanjulistuksena sosiaalidemokratialle. Seuraavina vuosina myöhäisstalinismin retoriikka muistutti Kominternin kolmatta vaihetta 1928–33, jolloin reformistinen työväenliike leimattiin sosiaalifasismiksi.

Aatehistorian suuressa pyörässä kommunistien ja sosiaalidemokraattien suhteen periodisointi ulottuu ensimmäisestä maailmansodasta 1950-luvulle, ja Stalin kantoi sen Leniniltä perittyjä elementtejä persoonassaan. ”Päähämme oli taottu käsitys, ettei sosiaalidemokraatteja pahempia ihmisiä ollut olemassa-kaan”, Sergei Hruštšev kuvaa isästään kirjoittamassa elämäkerrassa.⁸¹ Stalinin kuoleman jälkeinen suojasää avasi tien ahtaasta dogmatismista joustavampaan politiikkaan myös ulkopoliittikan alalla. Neuvostojohto näki nyt mahdollisuuksia asemiansa kohentamiseen rauhanomaisella rinnakkaiselolla, jonka merkeissä suhtauduttiin aikaisempaa positiivisemmin muun muassa puolueetomiin maihin. Ideologisesti otettiin iso askel, kun kontakteja ryhdyttiin avaamaan länsimaiden reformisteihin. Vuosikymmenen puolivälissä Moskovassa kävivät kaikki Skandinavian sosiaalidemokraattiset pääministerit sekä Britannian työväenpuolueen valtuuskunta. Vieraillessaan Lontoossa vuonna 1956 Hruštšev tuli kuitenkin yhä selvästi paremmin toimeen vallassa olevien konservatiivien kuin Labourin edustajien kanssa.⁸²

Väinö Leskinen ei siten ollut yksinäinen kulkija Moskovan tiellä kesällä 1954, mutta SDP:n idänsuhteet osoittautuivat sekä historiallisista että päivänpoliittisista syistä poikkeuksellisen pulmallisiksi. Tämän asetelman taustaa ja kestävyyttä tarkastelen artikkeleissa ’Sota-Tannerin synty’ ja ’Tanner-viha ilman naamioita’. Sosiaalidemokratia oli ollut Suomessa kommunismin ankara kilpailija vuodesta 1918 lähtien, mutta sen anteeksiantamattomien syntien sarja näyttäisi alkavan vasta talvisodan myötä. Moskovassa arvioitiin 1930-luvun kansanrintamakaudella SDP:tä vielä sisäpoliittisena voimana, joka voisi johdattaa Suomen parempiin suhteisiin Neuvostoliiton kanssa.⁸³ Vaikka neuvostojohdon ideologis-taktiset näkemykset olivat syksyn 1939 neuvotteluvaiheeseen tultaessa muuttuneet, sosiaalidemokraatteihin saattoi yhä kohdistua odotuksia suomalaisten taivuttamisesta joustavampaan asenteeseen. Sovitteluratkaisun rauettua Kremlissä koettiin kahta katkerampana talvisodan nöyryytys, kun Suomen työväenluokka pysyi Helsingin hallituksen ja Väinö Tannerin takana eikä tarttunut sille Otto Ville Kuusisen hahmossa tarjottuun tilaisuuteen irtaantua kapitalismin ikeestä.

Moskovassa tulkittiin, että nimenomaan sosiaalidemokraatit nostattivat puoluekanaviensa kautta kansainvälisen reaktion, joka uhkasi eskaloitua sodaksi

.

81 Sergei Hruštševia on siteerannut Jakobson 2001, 232–233.

82 *Hruštšev muistelee*, 1971 (1970), 341, 350–351; Taubman 2003, 334–335, 355–358, 732 viite 41.

83 Varaukkoministeri Boris S. Stomoniakov mainitsi Ruotsin Moskovana-lähettiläälle Eric Gyllenstiernalle helmikuussa 1936, että vain sosiaalidemokraattien johtama hallitus voisi palauttaa Neuvostoliiton luottamuksen Suomen ulkopoliittikkaan. Ks. Holtmark 1992, 43, 48.

länsivaltojen ja Neuvostoliiton välillä. Tällaista näkemystä keskukseen syötettiin muun muassa Lontoosta, missä lähettiläs Ivan Maiski oli hyvin informoitu tunnelmista konservatiivipuolueen muodostamassa hallituksessa. Saamiensa ohjeiden mukaisesti hän oli tiivistänyt vuoden 1938 lopulta lähtien yhteyttänsä Winston Churchilliin, joka vastusti pääministeri Neville Chamberlainin myönytyspolitiikkaa Saksan suuntaan ja kannatti liittoa Neuvostoliiton kanssa. Syksyllä 1939 sotakabinetin tuore laivastoministeri Churchill tosiasiallisesti hyväksyi puna-armeijan suorittaman Itä-Puolan miehityksen ja vakuutti sen jälkeen Maiskille ymmärtävänsä mainiosti, että Neuvostoliiton täytyy olla isäntänä Itämeren itärannalla. Jos Virosta tai Latviasta muodostuisi ”Venäjän protektoraatti”, Churchillin mukaan Britanniassa sitä ei surisi kuin muutama sentimentaalinen liberaali ja Labour-poliitikko, joiden älähdyksistä ei tarvitsisi välittää. Hänen mielestään Stalin pelasi suurta peliä taitavasti ja onnistuneesti, eikä briteillä ollut syytä olla sen suhteen tyytymättömiä.⁸⁴

Suomesta ei keskustelussa mainittu erikseen mitään, mutta Stalinin silmin katsottuna se sijaitsi selkeästi Itämeren itärannalla. Ja kyllä Churchillinkin täytyi olla jo tietoinen siitä, että Neuvostoliitto oli kutsunut edellisenä päivänä Suomen ulkoministerin Moskovaan neuvotteluihin.⁸⁵ Linjansa mukaisesti Churchill yritti saada Britannian painostamaan, jotta Suomi omaksuisi joustavamman kannan Neuvostoliiton vaatimuksiin, mutta ulkoministeri Halifaxin viittaukset tähän suuntaan tulivat myöhään ja varovaisessa muodossa. Hänen mielestään suomalaisia ei voitu rohkaista etujaan loukkaaviin myönnytyksiin. Vaikka konservatiivien sotakabinetti yhä etsikin parempia suhteita Moskovaan, Halifax varoitti Maiskia siitä, että vihollisuudet Suomea vastaan tekisivät tilanteesta kovin vaikean.⁸⁶

Britannian hallituspiireistä saamiensa osittain ristiriitaisten viestien perusteella Maiski aliarvioi sen, kuinka räjähdysaltis Suomen-kysymys oli yleisen mielipiteen kannalta. Gallup-mittaukset olivat rekisteröineet syksyn mittaan brittien hämmennyksen Neuvostoliiton politiikan suhteen, mutta niistä ei voinut vielä lukea selkeän vihamielistä reaktiota Molotovin–Ribbentropin sopimukseen. Työväenpuolueen piirissä oli tosin esiinnytty kiivaasti, mutta Maiski arveli tunteiden siitä tasaantuvan, kun konservatiivitkin niitä tynnyttelivät. Vasta puna-armeijan hyökkäys Suomeen nostatti sellaisen mielipidemyrskyn, jonka laajuus ja voima sai Neuvostoliiton Lontoon-lähettillään ällistymään.⁸⁷ Yllätys sen täytyi olla myös Stalinille ja Molotoville, jotka olivat päässeet nopeasti sujuneesta Puolan operaatiosta kuin koirat veräjämästä. Epäonnistumiseen mielipiderintamalla tarvittiin siihenkin syntipukkeja. Britanniassa Maiski löysi niitä

84 Maiski ulkoasiain kansankomissariaatille 7.10.1939, *Dokumenty vnešnei politiki* XXII:2 1939, 1992, 167–169; Carley 1999, erit. 223–224; Ruotsila 2002, 95, 98.

85 Lontoon radio oli levittänyt ”uutista” Suomen saamista neuvottelukutsusta jo muutaman päivän ajan. Nevakivi 2000 (1972), 56.

86 Ruotsila 2002, 102–105; Carley 1999, 216–236. Britannian Suomen-politiikasta syksyllä 1939 myös Häikiö 1976, 49–64.

87 Bell 1990, 32–35; Carley 1999, 217, 236–241. Maaliskuun 1940 kyselyssä 41 prosenttia briteistä oli jo sitä mieltä, että Britannia joutuisi jossakin vaiheessa sotimaan Neuvostoliittoa vastaan.

Labourin piiristä, kun neuvostopropaganda taas syyllisti Suomen sosiaalidemokraatit, jotka olivat osaltaan olleet pilaamassa länsimaiden kanssa käytyjä neuvotteluja. SDP:n puoluetoimikunta oli vedonnut elokuussa veljespuolueisiin Britanniassa ja Ranskassa, että minkäänlainen Neuvostoliiton tarjoama avunanto tai takuu ilman Suomen omaa aloitetta ei saanut tulla kysymykseen.⁸⁸

Maailmansodan vuosina suomalaisessa sosiaalidemokratiassa lujittuivat vrellä ja raudalla ne piirteet, joiden varassa se kesti rauhan tultua kommunistien haasteen sekä Neuvostoliiton paineen. SDP oli Suomen poliittisella kentällä tärkein voimatekijä, joka kiinnitti maan kylmän sodan kahtiajaossa länteen ja ajoi kommunistit vallankahvasta vallattomuuden korpivaellukselle niin hallituksesta kuin ammattiyhdistysliikkeessäkin. Tällainen syntirekisteri haki NKP:n kansainvälisen osaston kirjoissa vertaistaan, ja sen symboliksi kiteytyi Väinö Tannerin mitään katumaton hahmo ja tannerilaisuus hänen kantamanaan asenteena. Moskovan harjoittamaa Tannerin demonisointia on Suomessa pidetty niin kohutuuttomana, että sen selittäminen kuuluu lähinnä sielutieteiden puolelle. Väheksymättä stalinismin psykologisia ulottuvuuksia yritän osoittaa, että tätäkin ilmiötä voi lähestyä historian tutkimuksen perinteistä metodologiaa käyttäen. Tanner-viha oli neuvostojohdolle politiikkaa, ja Neuvostoliitossa jos missä ymmärrettiin, että politiikassa vihollisesta voi tarpeen tullen tulla ystävä ja päin vastoin.

Ideologia

Kylmän sodan ensimmäisistä jäsentämisyrityksistä lähtien on taitettu peistä siitä, mikä merkitys ideologialla oli suurvaltasuhteiden ja kansainvälisen järjestelmän muotoutumisessa toisen maailmansodan jälkeen. Erityisesti traditionalistinen koulukunta nosti sen konfliktin tärkeimmäksi käyтинvoimaksi, mutta oma merkityksensä sillä oli myös revisionistien näkemyksissä. Edelliselle Neuvostoliitto edusti valloitushaluista totalitarismia, joka maailmanvallankumoukseen sitoutuneen oppinsa ajamana yritti kaikin keinoin levittää valtaansa; jälkimmäinen painotti läntisen ideologian ekspansiivisuutta kapitalismin kasvavia markkinoita vaatimaan logiikkaan nojaten.

Kun kahden leirin maailma alettiin 1970-luvulta lähtien hyväksyä kansainvälisen järjestelmän pysyväksi, jopa jollakin tapaa luonnolliseksi olotilaksi, ideologia ei tuntunut enää liennytyksen hengessä keskeiseltä lähtökohdalta kylmän sodan historian selittämiseen. Kansainvälisen politiikan analyttikot keskittyivät voimasuhteiden ”realistiseen” arviointiin, ja historian tutkimuksessa rakennettiin postrevisionistista synteisiä. Syyllisen osoittamisen sijaan korostettiin idän ja lännen ajautuneen konfliktiin vuorovaikutuksessa, jossa molemmien puolin oltiin huolissaan ensisijaisesti omasta turvallisuudesta mutta teoilla ruo-

88 H. Soikkanen 1987, 90. SDP:n edustajat toivat samaa näkemystä esille myös sosiaalidemokraattien pohjoismaisen yhteistyökomitean kokouksessa Oslolla 21.–22.8.1939.

kittiin vastustajan epäluuloja ja tehtiin virhepäätelmiä toisen aikeista. Suuntaus saavutti ehkä puhtaaksiviljellyimmän muotonsa Melvyn P. Lefflerin mammuttimaisessa teoksessa *Preponderance of Power*, joka valmistui muurien jo murruttua ja rautaverhojen raottuessa entisten kommunistimaiden arkistoihin.⁸⁹

Kylmän sodan päättyminen Neuvostoliiton romahtamiseen ajoi kansainvälisen suhteiden politologisen tutkimuksen kriisiin.⁹⁰ Historiantutkimuksessa traditionalistien vanha ortodoksia teki lännen voiton ensihuumassa vahvaa paluuta. Esimerkiksi Venäjän historian tuntija Richard Pipes julisti, että jyrkän linjan haukat olivat olleet koko ajan oikeassa.⁹¹ Kylmän sodan historian tunnustetuimpiin kuuluva auktoriteetti John Lewis Gaddis asettui samankaltaiselle kannalle vain hiukan maltillisemmin sanakääntein. Kylmä sota oli Stalinin syytä, Neuvostoliiton ekspansion saattoi estää vain panemalla kovan kovaa vastaan. Vietnamin sotaan juuttumisen kaltaisista virheistä huolimatta Yhdysvallat nousi tarinan sankariksi, samalla kun moraalisisista näkökohdista tuli jälleen arvioinnin mittapuu. Gaddisin mukaan marxismi-leninismien nimeen vannoneet tyrannit eivät olleet ”kovapintaisia realisteja vaan paremminkin bruttaaleja romantikkoja”, jotka eivät kavahtaneet visioidensa vaatimaa inhimillistä hintaa. Kirjassaan *We Now Know* hän kytki Neuvostoliiton ulkopolitiikan ideologisiin lähtökohtiin, joiden merkitystä oli tutkimuksessa liiaksi väheksytty. Esimerkiksi Korean sodan alla Stalin vajosi Gaddisin mukaan vallankumouksellisen nuoruutensa nostalgiaassa aina naiiviuteen ja sentimentaalisuuteen asti.⁹²

Ideologian paluu tärkeäksi osaksi kylmän sodan historiantutkimusta on ollut perusteltua, mutta sen ei soisi johtavan takaisin vulgaariin reduktionismiin, jossa osapuolten toiminta motivoidaan pyhillä teksteillä ja yksinkertaisilla opinkappaleilla. On hedelmällisempää lähestyä ideologian merkitystä tapoina, joilla poliittiset eliitit orientoituvat maailmanpoliittisiin haasteisiin, ajattelun muodoiksi, joilla hahmotettiin tavoitteita ja suunniteltiin toimia niiden saavuttamiseksi. Ideologiset lähtökohdat tarjosivat normatiivisen perustan, jota vasten arvioitiin sekä omaa että toisten käyttäytymistä ja haettiin toiminnalle oikeutusta. Ne olivat läsnä myös niissä asenteissa, jotka eri puolilla rintamalinjoja olivat muovautuneet historian perusteella. Neuvostojohdajien osalta tulee silloin ymmärtää marxismi-leninismien dogmien lisäksi myös heidän kokemuksiaan kansainvälisistä suhteista ja näkemyksiään sekä neuvostovaltiosta että sen vihollisista. Ideologia ei korvaa realismia tähdentävää lähestymistapaa, mutta näiden kahden tulisi mahtua samaan asetelmaan, jotta tutkija ei alistaisi tutkimuksensa kohteita omalle kausaalilogiikalleen.⁹³ Tässä suhteessa ideologian merkitys lähestyy mentaliteettien huomioon ottamista, joskin edellistä on syytä pitää astetta jäsentyneempänä tietoisuuden muotona kylmän sodan kysymyksissä.⁹⁴

89 Leffler 1992; postrevisionismin synteesiyrityksenä ks. Gaddis 1983.

90 Gaddis 1992/93.

91 Pipes (1995) tosin todisti osin omassa asiassaan, sillä hän oli toiminut 1980-luvun alussa presidentti Ronald Reaganin neuvonantajana.

92 Gaddis 1993, erit. 12, ja 1997, erit. 289–291. Kritiikkinä esim. Leffler 1999.

93 Westad 1997, 263–268; Macdonald 2000, erit. 184, 185, 188, 191.

94 Ks. Majander 1992, 27–29.

Tämän työn tutkimusten kannalta ei ole olennaista päästä ideologian käsitteestä teoreettisesti täsmälliseen määritelmään;⁹⁵ riittää, kun tunnistaa ja tiedostaa sen ulottuvuudet empiirisen aineiston keskellä. Sen sijaan suomalaisen sosiaalidemokratian pohtiminen ideologian merkityksen näkökulmasta on hyvä esimerkki siitä, kuinka Suomen tapausta ei ole mitään syytä eristää omaksi kylmän sodan kuriositeetikseen, vaan sen tarkasteleminen voi valottaa yleisemmin kansainvälisten suhteiden muotoutumista toisen maailmansodan jälkeen, kuten tutkimuskatsauksessa 'Suomi kylmässä sodassa' väitän ja artikkelissa 'Labour, Suomi ja SDP' yritän osoittaa.

Neuvostojohto tulkitsi takaiskuksi sen, että välittömästi Saksan kukistumisen jälkeen kesällä 1945 työväenpuolue voitti Britanniassa parlamenttivaalit ja sota-ajan koalitio korvautui puhtaalla Labour-kabinetilla. Vaikka Winston Churchill oli tunnettu jyrkästä antikommunistisuudestaan, Kreml oli voinut harjoittaa hänen kanssaan raakaa reaali politiikkaa, ilman että kumpikaan osapuoli menetti yöunia moraalisten tunnontuskien vuoksi. Churchill ja hänen ulkoministerinsä Anthony Eden olivat olleet jo vuonna 1939 Neuvostoliiton intressejä ymmärtävällä kannalla tekemättä pienvaltioiden suvereniteetista suurempaa kynnyskysymystä. Ja Stalin asioi mieluummin rehellisen vihollisen kuin teeskentelevän ystävän kanssa, kuten hän huomautti Churchillille Kremlin illallisilla elokuussa 1942.⁹⁶ Kun demokraattiset sosialistit nousivat Lontoossa valtaan, suurvaltasuhteisiin tuli ideologinen elementti, joka ei palaudu vain edellä viitattuun pitkään historiaan bolševikkien ja reformistisen työväenliikkeen vihanpidosta. Kesän 1945 tilanteessa kommunistien linja oli kaikkialla Euroopassa paremminkin rakentaa työväenluokan yhtenäisyyttä ja yhteistyötä työväenpuoleiden välille kuin korostaa sosiaalidemokratian petosta.

Toisen maailmansodan päättyessä Neuvostoliitto odotti Yhdysvaltojen vetäytymistä Euroopasta. Presidentti Franklin D. Roosevelt ilmoitti muun muassa Jaltan huippukokouksessa, että amerikkalaisjoukot voisivat jäädä Saksaan korkeintaan kahdeksi vuodeksi.⁹⁷ Maanosan johtavaksi länsivallaksi oli siten jäämässä Britannia, jonka kanssa Stalin oli valmistautunut hoitamaan asioita sovittun etupiirijattelun pohjalta. Moskovalle mieleisiä näkymiä saattoi avautua Keski- ja Länsi-Euroopassakin, missä sodan runtelemat yhteiskunnat olivat käymistilassa. Labourin nousu valtaan järkytti tätä asetelmaa, sillä pääministeri Clement Attlee ja ulkoministeri Ernest Bevin eivät olleet henkilökohtaisesti si-

95 Voin yhtyä Macdonaldin (2000, 191) Martin Seligeriltä nappaamaan muotoiluun: ideologia on "sets of factual or moral propositions which serve to posit, explain and justify ends and means of organized social action, especially political action, irrespective of whether such action aims to preserve, amend, destroy or rebuild any given order. According to this conception, ideology is as inseparable from politics as politics from ideology."

96 Vuodesta 1939 ks. Ruotsila 2002, 95–106; sota-ajan yhteistyösuhteesta Folly 2000; Larres 2002, 38–53. Illallispöydän sutkauksellaan Stalin viittasi vasemmistolaiseksi nimeämäänsä Lloyd Georgeen, joka oli Britannian pääministeri kun länsivallat yrittivät kukistaa bolševikihallituksen sekaantumalla Venäjän sisällissotaan 1918–19. Molemmat tiesivät erinomaisesti, että Churchill oli ollut interventio politiikan kiivain puolestapuhuja. Ks. Churchill 1989 (1959), 608–609; Montefiore 2003, 370–371.

97 Esim. Gardner 1993, 207, 227.

toutuneet etupiiripolitiikkaan, vaikka olivat istuneet ministereinä Churchillin kabinetissa. Vielä uhkaavampaa Neuvostoliiton intressien kannalta oli se mahdollisuus, että Britannian työväenpuolue uudessa mahtiasemassaan asettuisi henkiseksi johtotähdeksi eurooppalaiselle vasemmistolle, joka haki suuntaa ja identiteettiä antifasistisen taistelun nostattaman innostuksen jälkimainingeissa.

Labour Party osoittikin kansainvälistä aktiivisuutta heti aseiden vaiettua, kun sen edustajia alkoi vieraillla eri puolilla Eurooppaa vasemmiston kokouksissa. Puolueen toimeenpanevan komitean puheenjohtaja Harold Laski kävi elokuussa 1945 muun muassa Tukholmassa, missä hän kritisoi terävästi Balkanin maiden olosuhteita ja kommunistien toimintaa. Lähettiläs G. A. Gripenberg raporttoi Helsinkiin diplomaattipiireissä liikkuvana näkemyksenä:

Itse asiassa Labour-hallitus on osoittanut tässä suhteessa suurempaa päättäväisyyttä kuin Churchill kollegoineen koskaan, mikä luonnollisesti johtuu ensisijassa, muttei ainoastaan siitä, että sota on nyt ohi. Anglosaksiset suurvallat näyttäisivät päättäneen murtaa sen eristyksen, johon Unkari, Bulgaria, Romania ja jopa Jugoslavia ovat joutuneet, ja yrittävän luoda näihin maihin olosuhteet, joita voisi luonnehtia enemmän ”demokraattisiksi” ja vähemmän ”diktatorisiksi” kuin tähän asti.⁹⁸

Tätä puoluetason näkökulmaa ei ole tuotu riittävästi esiin kansainvälisessä kylmän sodan syntyä käsittelevässä tutkimuksessa, jonka hallitsevat traditiot ovat liittyneet valtiotason diplomatiaan. Moskovan horisontista katsottuna Labour ryhtyi sodan jälkeen järjestämään eurooppalaista vasemmistoa tavalla, joka näytti vihamielisen blokin valmistelulta. Neuvostoliiton ulkoministeriössä, tiedusteluelimissä sekä NKP:n keskuskomiteassa seurattiin tarkasti sosiaalidemokraattien kansainvälisen yhteistyön virkoamista, joka johti säännöllisiin konferensseihin toukokuusta 1946 lähtien. Brittivetoinen kontaktiverkosto näytti tunkeutuvan myös itäiseen Eurooppaan, jonka Neuvostoliitto laski omaksi reviiirikseen. Jyrkkänä antikommunistina tunnettu Labourin pääsihteeri Morgan Phillips esimerkiksi vieraili Unkarissa vuodenvaihteessa 1946–47. Kiitoskirjeessään hän toivotti aateveljilleen elinvoimaa ja päättäväisyyttä, sillä kommunistit pyrkivät tuhoamaan sosiaalidemokraattisen puolueen.

Olen optimistinen sen suhteen, että Unkarissa tulee kehittymään vahva sosiaalidemokraattinen puolue, joka jonain päivänä voi ottaa itse vallan käsiinsä. Voitte luottaa siihen, että Britannian työväenpuolue tekee Teitä tukeakseen kaikkensa minkä suinkin kykenee.⁹⁹

98 Gripenberg Enckellille 1.9.1945, Paasikiven kokoelma V:35, Kansallisarkisto.

99 Jemnitz 1989, 256–260. Kun Unkarin sosiaalidemokraattinen puolue ajautui syksyllä 1947 hajaannustilaan, sen johtaviin hahmoihin kuulunut Vilmos Böhm matkusti Lontooseen hakemaan neuvoa. Ulkoministeri Bevin ja Labourin kansainvälisten asioiden sihteeri Denis Healey kehottivat syrjäyttämään kommunistien kanssa yhteistyötä ajavan Arpad Szakasitsin klikkeineen puolueen johdosta. Briteillä ei kuitenkaan ollut illuusioita tilanteesta ja vaikutusvallastaan Itä-Euroopassa. Healey suositteli varovaista politiikkaa, sillä ”me olemme liian heikkoja voidaksemme puolustaa heitä”. Näkemysten peruslinja on hyvin samanlainen kuin niissä viesteissä, joita Labour välitti Suomen SDP:lle.

Unkarilaisten kommunistien puheet angloamerikkalaisesta vaarasta ja syytökset lännen solutusyrityksistä eivät siten olleet täysin vailla katetta. Stalinistisella maailmankuvalla on päästy paljon, paljon vähemmästäkin syyttämään vastustajia valtiopetoksesta.

Pohjolassa sosiaalidemokraattisen yhteistyön organisointi oli käynnistynyt jo kesällä 1945 ruotsalaisten johdolla, joiden alueellisia hegemoniapyrkimyksiä Neuvostoliitto oli tottunut karsastamaan. Moskovan näkökulmasta Ruotsin hallitus, ja sosiaalidemokraatit sen valtapuolueena, oli osoittanut opportunistinsa suosimalla sodan ensimmäisinä vuosina Saksaa, mitä se sitten yritti hyvittää myötäilemällä länsivaltoja. Neuvostoliiton Tukholman-lähetystössä arvioitiin, että Ruotsin sodanjälkeinen ”puolueettomuus” olisi vahvasti kallellaan Britannian ja Yhdysvaltain suuntaan.¹⁰⁰ Sen jälkeen kun Labour voitti vaalit ja alkoi osoittaa kasvavaa kansainvälistä aktiivisuutta, Moskovassa tulkittiin ruotsalaiset sosiaalidemokraatit entistäkin helpommin brittiläisten aateveljiensä asiamehiksi.

Kylmän sodan osapuolet – ’itä’ ja ’länsi’ – alkoivat lujittaa leirejään kilpaa vuonna 1947, kun toisen maailmansodan voittanut suuri liittokunta tuli selvästi tiensä päähän. Stalin pani oman piirinsä tiukentuvaan kuriin muun muassa perustamalla Kominformin opastamaan ideologista oikeaoppisuutta ja kansainvälisesti harjoitettavaa taktiikkaa. Britit puolestaan ryhtyivät muokkaamaan Länsi-Eurooppaan yhtenäisyyttä, joka nojasi taloudellisen kehityksen ja ulkoisen turvallisuuden osalta viime kädessä Yhdysvaltojen ylivertaisiin resurssiin. Yhteiskuntapoliittisen aloitteen tuli kuitenkin pysyä eurooppalaisilla itsellään. Ernest Bevinin suunnitelmissa tammikuulta 1948 sosiaalidemokraattisilla mailloilla oli keskeinen tehtävä läntisen sivilisaation varjelemisessa, sillä ne osoittivat esimerkillään johtajuutta kaikille demokraattisille voimille sekä henkisen ja moraalisen elämän että politiikan alueella. Britannian ja Uuden Seelannin ohella hän nimesi Ruotsin yhdeksi mallimaaksi. Vaikka Bevinille oli keskeistä sitoa Yhdysvallat Eurooppaan, hänen visioonsa liittyi myös sellaisen sosiaalisen ja taloudellisen pohjan luominen, jota länsimaat ja niiden kansalaiset työläisiä myöten kokisivat mielekkääksi yhdessä puolustaa.¹⁰¹

Neuvostoliiton intressien kannalta oli vaarallista, että suomalaiset sosiaalidemokraatit olivat innokkaasti mukana sekä pohjoismaisessa yhteistyössä että passiivisemmin länsieurooppalaisissa kokouksissa. Kun SDP:n antikommunistisen linjan terävin strategi Unto Varjonen julisti taistelupuheessaan heinäkuussa 1946 suomalaisten sosiaalidemokraattien olevan ”rengas kansainvälisessä ketjussa, joka kestää”,¹⁰² kyse ei ollut pelkästä retoriikasta tai symboliikasta. Moskovassa ei muisteltu hyvällä sita, että Suomen työväenliikkeen yhteyksiä Britanniaan oli käytetty suurpolitiikan välineenä sekä talvisodan aikana että

.

100 Attasea A. M. Aleksandrovin muistio 29.4.1945 Englannin vaikutuksesta Ruotsissa, f. 0140 op. 30 (pafka 132) d. 33, 56–90, AVPRF.

101 Bullock 1983, 513–; Aunesluoma 2003a, 46–47, 59–60.

102 Jussila 1990, 121.

Federalismista lääke Euroopan sotaisuuteen? Britti Bernard Newmanin esittelemässä visiossa vuodelta 1943 Suomi on Skandinaviaa. (Mazower 1998.)

elokuussa 1943, jolloin mahdollisuuksia rauhan tunnusteltiin ammattiyhdistysjohtajien välityksellä.¹⁰³

Sotavuosien suurpolitiikasta periytyi muitakin suunnitelmia, jotka heittivät varjoja Suomen päälle uudessa tilanteessa. Etsiessään vastapainoa Neuvostoliiton kasvavalle mahdollille Churchill oli kehitellyt vuosina 1942–43 ajatusta federaatioiden Euroopasta, jossa muun muassa vapaa ja itsenäinen Suomi olisi kuulunut Pohjolan valtioliittoon.¹⁰⁴ Idea raukesi pääsemättä koskaan edes hankeasteelle, mutta Moskovassa epäiltiin sosiaalidemokraattien yhteistyön kantavan vastaavaa pohjoismaisen blokin ydintä, vieläpä ideologisesti terästettynä ja brittien hääriessä jälleen sen neuvostovastaisina kummisetinä. Ajattelutavalle oli Neuvostoliiton ulkopoliitikassa vahvat 1920-luvulle ulottuvat perinteet, ja se oli säilynyt läpi sotavuosien huolimatta väliaikaisesta liitosta länsivaltojen kanssa.¹⁰⁵

Kylmän sodan asetelmien hahmottuessa SDP oli Suomen asian ratkaisun kannalta Neuvostoliiton silmissä avainpuolue samalla tavoin kuin Britannian Labour oli sitä koko Euroopan mittakaavassa. *Modus vivendi* oli ennen pitkää hyväksyttävissä paljon helpommin esimerkiksi maalaisliiton kanssa, joka ”sosiaaliselta kokoonpanoltaan, tavoitteiltaan ja intresseiltään oli puhtaasti kansallinen”, kuten Suomen-politiikan konkarit Viktor Vladimirov ja Vladimir Fjodorov ovat muis-

103 Labourin delegaation vierailusta Suomessa helmikuussa 1940 tarkemmin jäljempänä; Eero A. Wuoren ja Arthur Deakinin tapaamisesta Tukholmassa 22.8.1943 ks. Nevakivi 1992, 179–181; Maasalo 2004, 175–178.

104 Polvinen 1979, 195–196; Ruotsila 2002, 191–192.

105 Holtmark 1992, erit. 20–22, 61–64.

telmissään huomauttaneet.¹⁰⁶ Vaikka SDP olisi harjoittanut täsmälleen samantyyppistä ulkopoliittikkaa kuin Urho Kekkonen, se tuskin olisi ostanut puolueelle Moskovan hyväksyntää. Sosiaalidemokraatit olivat irtipääsemättömästi osa kansainvälistä asetelmaa, ja sen varaan he myös identiteettinsä rakensivat.

Identiteetti

Identiteettien muodostuminen, niiden sosiaalinen ja poliittinen merkitys ovat sosiaalitieteiden perinteistä ruisleipää, johon postmodernit virtaukset ja keskustelut globalisaatiosta ovat tuoneet tuoreita makuja. Vanhan maailmanjärjestyksen murtuminen 1980- ja 1990-luvulla toi identiteettien pohtimisen vakavasti otettavaksi suuntaukseksi myös kansainvälisten suhteiden tutkimukseen, jonka valtavirta oli kulkenut pitkään sidoksissa itsერიitöiseen realismiin ja valtioihin suvereenina toimijoina. Kun kahden supervaltablockin dominoima järjestelmä ei purkautunutkaan suureen voimainkoitokseen, jonka varalta oli vuosikymmeniä varustauduttu molemmissa leireissä ruplia ja dollareita säästämättä, näkökulma aikakauteen on auennut sotilasstrategisista laskelmista ja korkean politiikan diplomatiasta muun muassa talouden merkitykseen ja kulttuurisiin ulottuvuuksiin, enemmän ihmisen kokoisiin kysymyksiin.¹⁰⁷ Korean sodan aikana Stalin saattoi vielä vitsailla kiinalaisille halveksivassa sävyssä, että Yhdysvaltain tärkeimpiä aseita olivat nailonsukat, savukkeet ja muut kauppatavarat eikä niillä voitettu suuria yhteenottoja.¹⁰⁸ Kylmän sodan päättymiseen johtanut prosessi osoitti, miten väärässä hän oli.

Historiantutkimuksen puolella identiteettien rakentumisen teoreettisessa pohdiskelussa on päästy pisimmälle nationalismiin liittyvissä tarkasteluissa. Keskeisen perusjaottelun eri lähestymistapojen välille voi tehdä sen mukaan, miten ne painottavat kansakunnan essentialistista, primordiaalista tai perenniaalista ja toisaalta konstruktivistista luonnetta. Kun edelliset tulkitsevat kansakuntaa koostavien elementtien olevan hyvin vanhoja, ikiaikaisia ja luonnollisesti olemassa olevia riippumatta niiden kantajien aktiivisesta tietoisuudesta, konstruktivistit korostavat kansakuntien syntyneen modernien valtioiden ja poliittisen nationalismin myötä lähinnä 1800-luvulla. Tällöin kansallisuusaatteen elähdyttämät eliitit alkoivat luoda kansallisvaltioille kauas menneisyyteen ulottuvaa historiaa sekä sen jäsenille yhteisiä traditioita ja myyttejä.¹⁰⁹

”Nuorena valtiona” Suomi tuntuisi solahtavan poikkeuksellisen hyvin konstruktivistiseen malliin. Luultavasti jokaiselle suomalaiselle, joka kulutti koulunpenkkiä 1900-luvun aikana, kansallista identiteettiä on opetettu kiteytyksellä ”ruotsalaisia emme ole, venäläisiksi emme tahdo tulla, olkaamme siis suomalaisia”.¹¹⁰

.

106 Vladimirov 1993, 49, 223; Fjodorov 2001, 142.

107 Neumann 1999, luku 1; Majander 2000a, 31–34.

108 Stalin keskustelussa Zhou Enlain kanssa 20.8.1952, *CWIHP Bulletin*, 6–7 (1995/1996), 13.

109 Eri suuntauksista ks. A. D. Smith 1998 ja 2000.

110 Muotoilu on kouluhallituksen hyväksymästä lukion oppikirjastani *Historian linjoja* 3, 1981 (1979), 109. Kiteytys löytyy yhä monista Suomen historian yleisesityksistä, joskin sen konteksti on saanut tulkinnallisia vivahteita. Ks. esim. Jussila 1996a, 25.

Fraasin kantama ajatus on peräisin välittömästi Suomen Venäjään liittämisen jälkeisiltä vuosilta, ja se on yhdistetty varhaisen kansallisromantikon A. I. Arwidsonin nimeen. Osaksi kansallista tajuntaa sen taisi juurruttaa vasta varteenotettavampi suomalaisuuden teoreetikko J. V. Snellman, joka ymmärsi myös poliittisten iskulauseiden muotoilemisen päälle.¹¹¹ Historianfilosofialtaan hän kuten muutkin 1800-luvun suomalaisuusmiehet oli hegeliläinen essentialisti, jolle historian johtava käytnvoima oli kansakunnan tuleminen tietoiseksi itsestään ja kieli sen keskeisin ilmentymä. Suomen kansa ”tahtoo itsellensä historiaa, ergo: sillä on historiaa”, Yrjö Koskinen järkeili ja kirjoitti kansallisvaltiollisesta näkökulmasta oppikirjan, jossa – Pauli Kettusta lainaten – ”[h]istorian avulla valtio sai perustukseksen kansakunnan ja kansakunta voimakseen valtion”. Kansallinen herääminen kulki siten luontevasti käsi kädessä kansakunnan luomisen, kansan herättämisen kanssa.¹¹²

Ajatuksia suomalaisista omana kokonaisuutena, jopa kansakuntana, oli esiintynyt jo ennen Porvoon maapäiviä 1809, jolloin Hänen Keisarillisen Majesteettinsa hyllning-tilaisuudessa Aleksanteri I ”suvaitsi julkisesti ja armollisimmin vahvistaa Suomen entisen konstitution ja hallitustavan sekä kaikki sen säätyjen privilegit, vapaudet ja oikeudet”.¹¹³ Juha Mannisen mukaan Daniel Jusleniuksen varhaisnationalismi 1700-luvun alussa ”oli yhtä kiistatonta ja vähän samantyyppistäkin kuin talvisodan suomalaisten”; se ei nojannut myöhempien fennomaanien kielipohjaiseen ajatteluun, vaan suomalaiset jäsenyivät kahta kieltä puhuvaksi kansakunnaksi, jonka kotipaikka oli kuninkaalle uskollinen Suomi.¹¹⁴

Mutta kuten Max Engman on huomauttanut, ”[h]egeliläinen perintömme saa meidät joskus liioittelemaan Kansallishengen itsensä toteuttamista – Aleksanteri I ja Napoleon olivat vähintään mukana hieromassa pulloa, josta Henki tuli”. Suomi-ajatus muovautui suomalaisten kantamaksi ja yhteisesti jakamaksi identiteetiksi selvästi vasta 1800-luvun kuluessa, vaikka ei hyväksyisikään Jac. Ahrenbergin aikalaistulkintaa ”sortovuosilta”, jonka mukaan rautatie ja Bobrikov yhdistivät kansan. Matti Klinge on kuvannut tätä prosessia korostaen eliittien johdolla tapahtunutta kulttuuristen traditioiden luomista ja vakiinnuttamista, kun taas näkökulma alhaalta on painottanut kansanliikkeiden mobilisoivaa roolia kansakunnan synnyttämisessä.¹¹⁵

111 *Litteraturbladissa* syyskuussa 1861 julkaistussa artikkelissa ’Hvad var Porthan’ Snellman (1997, 146) kirjoitti, että A. I. Arwidsson ja E. G. Ehrström olivat ensimmäisiä, jotka ryhtyivät pohtimaan suomen kielen saattamista kansalliskieleksi ja sille perustuvaa Suomen kansallista kulttuuria. Ajatus sai syykkeitä muuttuneesta poliittisesta tilanteesta, jonka saattoi kiteyttää seuraavasti: ”Svenskar äro vi icke mera; Ryssar kunna vi icke blifva; vi måste vara Finnar; och vidare: Svenskan är Svenskarnes språk; Ryskan är Ryssarnes; Finnarne måste väl äfven vara berättigade att ega sitt språk, och lyckligtvis ega de ett sådant.” Ks. myös Klinge 1996, 38.

112 Kettunen 2003a, 14. Koskisen oppikirjasta tarkemmin Majander 2000b; kansan heräämisestä ja herättämisestä ks. Liikanen 1995; Siltala 1999.

113 Jussila 1987, 13–58, lainaukset 16, 18.

114 J. Manninen 2000, lainaus 82 viite 24. Pasi Ihalainen (2001, erit. 414–416) on kritisoinut tulkintaa muun muassa aikalaiskontekstin liian ohuesta rekonstruomisesta.

115 Engman 1992, 88; Klinge 1996 ja 1997, 173–250; *Kansa liikkeessä*, 1989, (Ahrenbergista erit. 87); Alapuro 1994.

Näitä eri suunnista kansallisen identiteetin muodostumista ja juurtumista lähestyviä tulkintoja sopii yhdistämään Anthony D. Smithin kehittelemä teoria, jossa synteesi nationalismiin, kansakuntien ja kansalaisten suhteesta rakentuu symbolis-kulttuurisen näkemyksen varaan. Sen mukaan kestävä kansallinen identiteetti edellyttää kollektiivisesti jaettuina historiallisia myyttejä ja muistoja, joita löytyy kulttuuriperinnön, jatkuvuutta kantavien tapojen ja arvojen, uskonnon ja muiden sosiaalisen kansakäymisen muotojen alueelta. Kansalaisia yhteen todella koostavaan nationalismiin tarvitaan sekä yhteisesti jaettua tahtoa että tunnetta, jolle täytyy löytyä konkreettista kaikupohjaa yhteisön elämää määrittävissä olosuhteissa. Näin Smithin edustaman etnosymbolisen lähestymistavan avulla syntyy silta moderneista kansakunnista varhaisempiin kollektiivisten identiteettien muotoihin, ilman että tulkinnoissa täytyy takertua määrittelyihin kansakuntaisuuden ikaikaisuudesta ja alkuperäisyydestä tai ontologisesta statuksesta.¹¹⁶

Identiteetin muodostumisen teoriaa voi soveltaa myös alueellisella tasolla, vaikka on historiallisesti selvää, että valtioiden rajat ylittävillä sidoksilla ei ole ollut yhtä vahvaa poliittista merkitystä kuin nationalismilla kansakuntien kohtalojen muokkaamisessa. Skandinavismi ei johtanut 1800-luvulla Skandinavian (tai Pohjolan) yhtymiseen uudeksi valtiomuodostelmaksi, kuten samaan aikaan tapahtui esimerkiksi Saksassa ja Italiassa, mutta ”epäonnistuminen” ei merkinnyt sitä, että ajatus yhteenkuuluvaisuudesta olisi menettänyt voimansa alueen kansallisvaltioiden poliittisessa kuvittelussa. Päinvastoin, Øystein Sørensen ja Bo Stråth ovat kiteyttäneet, että pohjoismaisuutta käytettiin suorastaan koossapitävänä laastina Tanskan ja Ruotsin kansallista ideologiaa muotoillessa. Yhteys pohjoismaisuuden ajatuksesta Norjan ja Suomen kansalliseen identiteettiin ei ehkä ole yhtä ilmeinen, mutta sekin on lopulta löydettävissä entisistä epämaista irrottautumisen problematiikan alta.¹¹⁷

Nationalismiin verrattuna on regionaalisen identiteetin muodostumista ja merkitystä pohdittu vähän, vaikka valtiorajat ylittävälle alueellisuudelle ”kuviteltuna yhteisönä” voi asettaa samankaltaisia peruskysymyksiä kuin kansalliselle identiteetille. Iver B. Neumannin erottelussa sisältä ulos -lähestymistapa (inside-out) tähdentää yhteiskunnallista tasoa, jolla monet toimijat valtion virkamiehistä puolueisiin ja muihin riippumattomiin kansalaisjärjestöihin tai talous- ja kulttuurielämän vaikuttajiin solmivat yhteyksiä ja yhteistyötä eri maiden välillä. Äärimuodossaan malli painottaa alueen yhteiskunnallista ja kulttuurista samankaltaisuutta tavalla, jonka voi tulkita lähestyvän luonteeltaan essentialismia. Ulkoa sisään -teoriassa (outside-in) taas korostuvat valtiotaso, geopolitiikka ja kansainvälisen järjestelmän tekijät, jolloin ensisijassa ulkopuolelta tulevat paineet muokkaavat alueelle sisäistä kohtalonyhteyttä ja jaettua identiteettiä.¹¹⁸

.

116 A. D. Smith 1998, luku 8, ja 2000, 62–77; johdantona ks. J. Manninen 2000, 208–213.

117 Sørensen & Stråth 1997, 15, 22; Østergård 1997, 38–40.

118 Neumann 1999, 114–129.

Pohjoismaisen yhteistyön ja yhteenkuuluvaisuuden erikoispiirteenä on pidetty sitä, että sen käytnvoima on kummunnut alhaalta yhteiskunnan syväkerrok-sista. Tässä on nähty jopa jonkinlaista moraalista yliveritaisuutta verrattuna Euroopan unionin (ja sen edeltäjien) kaltaisiin integraatiohankkeisiin, jotka ovat olleet hallitusvetoisia ja jääneet tavallisille kansalaisille vieraiksi. Tulkinnaassa on romantisoivaa tendenssiä, mutta sen kantamaa ydinajatusta on vaikea kiis-tää. Muuta Eurooppaa vasten Pohjola piirtyy yhteiskuntahistoriallisessa mieles-sä omaleimaisena alueena, jolle on ollut tyypillistä poikkeuksellisen laaja kan-sanvaltaisuus, avoimuus, yksilön vapaus ja tasa-arvo.¹¹⁹ Kolikon toisena puole-na on ollut 'valtion' ja 'yhteiskunnan' limittyminen toisiinsa niin, että erottelun tekeminen niiden välillä on ollut paikoin käsitteellisestikin hankalaa.¹²⁰

Vaikka näkemys tuntuisi puolustavan sisältä ulos aukeavaa argumentointia, pelkkä vertailukohdan asettaminen tuo tarkasteluun erottamattomasti ulkoa sis-sään vaikuttavan ulottuvuuden. Identiteetin määrittely tapahtuu viittaamalla 'toiseen' eli siihen, mitä 'me' emme ole, olipa kyseessä sitten kansallinen tai valtiorajat ylittävä regionaalinen identiteetti. Mikael af Malmborgin mukaan pohjoismainen yhteisyys ei ole ollut mikään itsestäänselvyys vaan paremmin-kin konstruktio, joka on syntynyt kansainvälispoliittisten tekijöiden vaikutuk-sesta. Vaikka yhteistyötä rohkaisseen turvallisuuspoliittisen jännitteen idän ja lännen väliltä voi erottaa jo 1800-luvun puolelta, niin pakottavammaksi raken-teeksi se kehittyi vasta toisen maailmansodan jälkeen. Etelän suunnasta Poh-joismaat koki tarpeelliseksi erottautua 1930-luvulta lähtien, jolloin ryhmänä jaettua identiteettiä niiden välille jäseni demokratian ja totalitarismin akseli. Fasismien kukistumisen jälkeen on tätä jakoa uusintanut kylmäkiskoisuus eu-rooppalaista integraatioprosessia kohtaan ainakin sen federalistisissa muodois-sa.¹²¹ Näin pohjoismainen hyvinvointimalli lähes pyhittyi kylmän sodan aikana omaan erinomaisuuteensa, kun sitä rajasivat idässä kommunistinen autoritaris-mi, lännessä anglosaksinen vapaa kapitalismi ja etelässä Manner-Euroopan konservatiivinen katolilaisuus.

Malmborg vie geopolitiittisen tulkintamallinsa liiankin pitkälle, mutta toisaalta se provosoi tervetullutta vastapainoa pohjoismaisuuden idealisoivalle tarkas-telulle ensisijassa yhtenäisen kulttuurin lävitse. Näkökulma alhaalta on yleensä korostunut senkin vuoksi, että korkean politiikan tasolla ei Pohjolassa ole pääs-ty institutionalisoituun yhteistyöhön sen paremmin talouden kuin turvallisuus-politiikan alueella. Historiallinen kokemus toisen maailmansodan ajalta sekä sitä seuranneet suurvaltajännitteet repivät Pohjoismaat erilaisiin perusratkai-suihin, joita osittain kompensoitiin hakemalla yhtenäisyyttä siellä missä se oli mahdollista eli yhteiskuntapolitiikan ja laajasti ottaen kulttuurin piirissä.

Regionaalisen identiteetin dynamiikkaa ja merkitystä hahmotettaessa eivät sisältä ulos ja ulkoa sisään -lähestymistavat olekaan toisiansa poissulkevia vaan toisiaan täydentäviä. Eivätkä ihmisten välittömän kokemustodellisuuden ylittä-

119 Sørensen & Stråth 1997, 19–20, 22; Østergård 1997, 25–26; Neumann 1999, 124–125.

120 Ks. Kettunen 2001b ja 2003b, 169–174.

121 af Malmborg 1998, erit. 92–93.

vät identiteetit synny itsestään sen paremmin sisäisestä pakosta kuin ulkoisesta paineesta. Kuten Neumann huomauttaa konstruktivistien tavoin, myös yhteistä pohjoismaisuutta kantavat tekijät valikoituvat ja saavat merkitystä vasta tietoisesti motivoituneen toiminnan tuloksena. Avainasemassa ovat tällöin eliitit, jotka mobilisoivat alueellista identiteettiä yli valtionrajojen tukemaan tarkoituksiaan, olivatpa ne sitten poliittisia, taloudellisia tai kulttuurisia.¹²²

Väli-Euroopan maa?

Kylmän sodan aikana maailmaa totuttiin tarkastelemaan kahden leirin näkökulmasta tavalla, jossa Suomi sijoittui jonkinlaiselle harmaalle vyöhykkeelle idän ja lännen *väliin*.¹²³ Erityisesti kansainvälistä vertailua silmällä pitäen olisi mielekkäämpää kysyä, millä tavoin Suomi oli kylmässä sodassa *osa* sekä itää että länttä.

Niin tai näin, suomalaiset ovat asuttaneet vuosisatojen ajan pohjoista aluetta, jossa ovat kohdanneet kaksi uskontokuntaa ja kulttuuripiiriä eri ilmansuunnista. Samuel P. Huntingtonille se sijaitsee yhdellä niistä sivilisaatioiden rajoista, joka edelleen on potentiaalinen maailmanpoliittisten konfliktien kohde.¹²⁴ Tämä jakolinja jäseni 1920- ja 1930-luvulla terävästi niiden suomalaispiirien maailmankuvaa, jotka omaksuivat historialliseksi tehtäväkseen olla sivistyneen lännen etuvartio idän bolševistista barbariaa vastaan.¹²⁵ Heidän karelianismiinsa liittyi usein yhtenä piirteenä rajan taakse suuntautuva suursuomalaisuus, mutta myöhemmin sekä myyttisen että menetetyn Karjalan keskeisyyttä kansallisessa kulttuurissa on tulkittu myös osoitukseksi suomalaisuuden itäisestä luonteesta. 1970- ja 1980-luvulle oli ehkä tyypillistä yleistää Johannes Salmisen tapaan:

Suomalainen on uudelleen keksinyt, mihin maantiede on hänet lopullisesti sijoittanut, ja rauhallisesti sopeutunut elämään sen venäläisen maanmassan reunalla, joka Aasiassa ulottuu aina Kamtšatkaan ja Turkmenistaniin.

Itä on hänen elämässään haaste niin hyvässä kuin pahassakin, ja juuri rajaolentona hän eroaa muista pohjoismaalaisista. [...] Sopeutuminen itään on siis tosiasia [...]¹²⁶

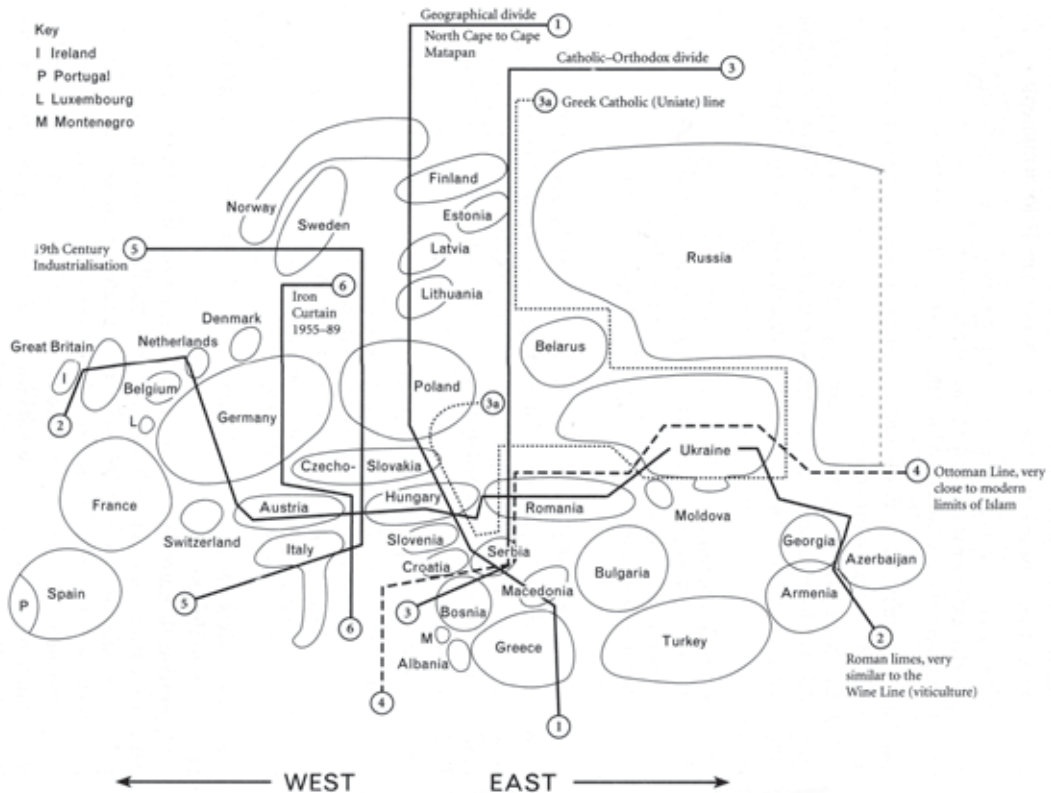
122 Neumann 1999, 115, 116, 129. "The existence of regions is preceded by the existence of region builders. They are political actors who, as part of some political project, see it in their interest to imagine a certain spatial and chronological identity for a region and to disseminate this imagination to as many other people as possible. [...] structures that may at first sight seem to be inevitably given will only remain so as long as they are *perceived* as inevitably given. [...] cultural similarities are not politically relevant in and of themselves; rather, they must be politically processed to become so."

123 Tämä näkyy useissa kirjojen tai artikkeleiden otsikoissa; esim. Polvinen 1986; Hentilä 1999.

124 Huntington 1996; ks. myös Engman 1999.

125 Asetelman klassinen muotoilu on Uuno Kailasta: "Raja railona aukeaa, edessä Aasia itä. Takana länttä ja Eurooppaa, varjelen vartija sitä." Näitä säkeitä paukutettiin 1930-luvulla Suomen koulussa niin, että ne tarttuivat lähtemättömästi muun muassa vuonna 1923 syntyneen Mauno Koiviston (2001, 7) mieleen.

126 Ks. Paasi 1996, 127–132; Johannes Salminen 1984, 7.

*Euroopan jako-
linjoja Norman
Daviesin (1996, 18)
mukaan. Suomi on
koko lailla
"välissä".*

Lopullisuus oli tällä kertaa lyhytaikaista. Kylmän sodan jälkeen on rajamaa-identiteetin sijaan mieluummin korostettu Suomen samankaltaisuutta Länsi-Euroopan kanssa. Kuten Pasi Saukkonen on huomauttanut, perinteiset tai arkaaiset piirteet on koettu itäisiksi jäänteiksi, jotka väistyvät modernimpien läntisten piirteiden vahvistuessa suomalaisuudessa. Tämä kehitystie johti 1990-luvun puolivälissä Euroopan unionin jäsenyyteen ja näkemykseen, jonka mukaan Suomen intressit tulevat parhaiten valvotuiksi osallistumalla täysivaltaisena ja tasa-arvoisena toimijana eurooppalaiseen integraatioon sen eri muodoissa.¹²⁷ Venäläisen maamassan reunalta on siirrytty Euroopan ytimiin.

Suomen identiteettipolitiikan historia onkin tavattu nähdä ensisijaisesti erottautumisena Venäjältä/Neuvostoliitosta, jolloin kansallista itsetietoisuutta koostanut 'toinen' on vaaninut itärajan takana.¹²⁸ Ruotsin valtakunnan osana "Suomella" oli ollut vuosisatojen ajan itäraja, joka säilyi Venäjän keisarikunnan yhteyteen siirtymisen jälkeen sekä hallinnollisena että taloudellisenä tullirajana. 'Suomeksi' ymmärretyin maantieteellisen kokonaisuuden erottautumisen kannalta 1808–09 murroksen uutuus oli selkeän rajan vetäminen länteen.¹²⁹ Osmo Jussilan mukaan kansallisten myyttien kahlitsema historiankirjoitus ei ole

127 Saukkonen 1999, 166–168, 239–245, 290–291; ks. myös Moisio 2003.

128 Esim. Paasi 1996; Harle & Moisio 2000. Vrt. myös Majander 2001b.

129 Klinge 1996, 30–31; Jussila 1996a, 15–16.

osannut nähdä, ”kuinka ei vain kovin helposti – niin kuin vaihdetaan paitaa – vaan jopa halukkaasti ja mielihyvin” yhteistyöhön halukas osa Suomen säätyläistä vaihtoi tappion kärsineen ”pien-Ruotsin” Euroopan tulevaan mahtivaltioon Venäjään, joka tarjosi entistä paremman niin aineellisen kuin henkisen tulevaisuuden. Matti Klinge on hiljattain kuvannut tuon venäläismielisen puoleen syntyä ja toimintaa kansallisrunoilija J. L. Runebergin kautta.¹³⁰

Vaikka Krimin sodan tuottama käänne alkoi suunnata Suomea taloudellisesti ja yhteiskunnallisesti kohti länttä, suomalaisuuden synty jatkui pitkään irrottautumisena ruotsalaisuuden hegemoniasta. Tämä kiteytyi erityisesti kielitaitelussa, jossa fennomaanit nojasivat Pietarin tukeen silläkin uhalla, että vapautuminen ”ruotsikkojen” vallasta johtaisi tiukemmin Venäjän syliin.¹³¹ Myös kansakunnan identiteetin kannalta keskeiset tieteet – kielentutkimus, etnologia, folkloristiikka ja arkeologia – paikansivat suomalaisten alkuperää ja fennoug-ristista sisintä erilleen Skandinaaviasta. Tutkimusmatkat suuntautuivat kauas Venäjälle, kun suomensukuisten esihistoriaan etsittiin valaisua Uralilta ja Jenisein latvoilta tai Volgan mutkista. Suomen ruotsinkielinen väestö muodosti tässä suhteessa ongelman: olivatko he jääneet ikivanhasta asujakunnasta, jonka suomalaisten muutto oli pääosin työntänyt syrjään, vai vasta Ruotsista tehtyjen ristiretkien myötä muuttaneita siirtolaisia. Asetelmaa hämmensivät rotuopilliset näkemykset siitä, että suomenheimot olivat ylipäätään kyvyttömiä ylläpitämään korkeampaa sivistystä, jolloin Suomi olisi historiansa ja kehityksensä velkaa Ruotsille ja ruotsalaisille.

Tällaiset teoriat eivät tietenkään sopineet fennomaaneille, joiden heimohenkisessä otteessa kansatieteet jalostuivat kansallisiksi tieteiksi. Historiantutkimuksen puolella tämä näkyi ennen muuta Yrjö Koskisen linjassa, jossa suomalaisten omintakeista menneisyyttä työnnettiin kauas taaksepäin kohti muinaisia aikoja. Vaikka Suomi oli liittynyt eurooppalaisen sivistyksen piiriin Ruotsin vallan aikana, entiselle emämaalle ei oltu mitään velkaa. Päinvastoin Venäjän yhteydessä voitiin vapautua ruotsalaisuuden tukahduttavasta otteesta ja rakentaa kulttuurista ja valtiollista sivistystä aidosti kansalliselle pohjalle.¹³²

Suomalaisuuden suuret 1800-luvun ideologit saattoivat olla kansallisia romantikkoja mutta kansainvälistä politiikkaa he lähestyivät realismin pohjalta. Esimerkiksi Zachris Topeliuksen ajattelua hallitsi Klingen mukaan maantieteellinen determinismi, joka määräsi Suomen historiallisella välttämättömyydellä Venäjän yhteyteen.¹³³ Kun Krimin sodan aikana 1854–55 Ruotsissa valettiin kannuja Suomen valtaamisesta takaisin, Topelius puolusti kynällään lojaalisuutta keisarikuntaa kohtaan niin, että länsivaltoja sympatisoineet liberaalit syyttivät häntä ”venäläisen linjan” edustajaksi. Puolan kapinan vuonna 1863 Snellman puolestaan torjui spekulatiot muutoksista Suomen kansainvälisessä asemassa, sillä paluu Ruotsin ja Venäjän väliseksi kiistakapulaksi vaarantaisi

.

130 Jussila 1996b, lainaus 319; Klinge 2004.

131 Esim. Jussila 1989a, erit. 123–124.

132 Tommila 1989, 111–119; Ahtiainen & Tervonen 1996, 42–44.

133 Klinge 1998, 313 ja luku ’Maantieteelle emme voi mitään’.

maan kansallisen kehityksen. Hän oli käynyt monta vuotta kovaa polemiikkaa skandinavismien innoittamia virtauksia vastaan, jotka maalasivat Suomen oloja Venäjän alla synkin värein sekä väheksyivät suomalaiskansallisia pyrkimyksiä ja saavutuksia.¹³⁴

Snellmanin politiikka sai väkevän todisteen tuloksellisuudestaan, kun Aleksanteri II velvoitti nostamaan suomen kielen tasavertaiseksi ruotsin kanssa. Fennomanian ja venäläisen hallitusvallan liitto konkretisoitui 1880-luvulta lähtien suomenmielisten rynnistyksenä virkoihin keisarin edusmiesten tuella. Poliittisesti arveluttavat svekomaanit läntiseltä perustuslaillisuudelta haiskahtavine ajatuksineen saivat tehdä tilaa virkamiehille, jotka kansallisen kehityksen hintana tulivat kytketyksi myöntövyöpolitiikkaan suhteessa Venäjän keskusvaltaan.¹³⁵ Asetelma murtui asteittain vasta 1900-luvun puolella venäläisen nationalismien ja keisarikunnan modernisoituvan hallinnon paineessa. Pietarista käsin tarkasteltuna Suomi oli imperiumiin valloitettu rajamaa, jonka ensisijainen tehtävä oli suojata puskurivyöhykkeen tavoin pääkaupungin turvallisuutta. Tehtävä lankesi kenraali N. I. Bobrikoville, jonka ohjelma oli selvä:

Sekä ruotsalaisten että suomalaisten herruus on yhtä epäedullista venäläiselle suuntaukselle, ja siksi jää vain yksi keino, harjoittaa venäläisten ihmisten avulla venäläistä politiikkaa. Muuta luotettavaa turvaa ei hallituksella ole suomenmaalaisessa rajamaassa. Hallitseva luokka, koostui se sitten ruotsalaisista tai suomalaisista, ei tule myötävaikuttamaan Suomen yhdistämiseen Venäjään.¹³⁶

Turvautuminen pakkotoimiin omassa piirissä oli merkki heikkoudesta, niin kuin se usein on. Dynaaminen Venäjä olisi saattanut imaista suomalaiset mukaansa laajemminkin kuin ne runsaat kolmetuhatta uskaliaista, jotka noin sadan vuoden aikana suuntasivat Suomesta itään tekemään uraa keisarikunnan sota-voimissa, jonkin verran siviilihallinnossakin. Merkkejä tällaisesta vetovoimasta tarjosi Pietari, maailmanluokan metropoli, jonka merkitys ennen muuta Itä-Suomen talouselämälle oli huomattava. Nevan kaupungissa asui tai työskenteli 1880-luvulla yli 24 000 suomalaista eli enemmän kuin missään suuriruhtinaskunnan kaupungissa Helsinkiä lukuun ottamatta. Valtaenemmistö heistä oli tavallista työ- ja palvelusväkeä sekä erilaisia käsityöläisiä, mutta joukkoon mahtui kauppiaita ja muita yrittäjiä. Myös monet teknisen alan ammattilaiset työskentelivät jossakin vaiheessa Venäjällä.¹³⁷ Näistä kosketuskohdista huolimatta suomalaisen yhteiskunnan kehitysprosessi eteni kytköksissä läntisiin malleihin, ja kuilu suuriruhtinaskunnan ja emämaan olosuhteiden välillä kasvoi kiihtyvää vauhtia 1800-luvun loppua kohden.

134 Paasivirta 1978, 182, 229–231; Rein 1905, luku 4, 410–421.

135 Ylikangas 1996, 493–513.

136 Ks. Polvinen 1985, lainaus 344; Jussila 1996a, 64–75.

137 Engman 1992, 78–85. Kirjoittaessaan Suomen irrottautumisesta Ruotsin yhteydestä ”pitkinä jäähyväisinä” Engman (2002, 118) huomauttaa, kuinka vähäinen Pietarin merkitys oli suomalaisten koulutuksessa käsityöammatteja lukuun ottamatta. ”Keskiluokasta tai älymystöstä ei näkynyt jälkeäkään.”

Kun Suomi yllättäen itsenäistyi ensimmäisen maailmansodan ja bolševikkikumouksen seurauksena, se näytti korkean politiikan tasolla Väli-Euroopan¹³⁸ maalta, jonka asema vertautui muihin Saksan, Venäjän ja Itävalta-Unkarin keisarikunnista itsenäistyneisiin maihin. Suomea vaivasi nuorille kansakunnille tyypillisesti tietty itseriittoisuus, jossa ulkomaisia virikkeitä ja kansainvälisyyttä helposti vieroksutaan konservatiivis-kansallisen näkemyksen haastajana.¹³⁹

Irtoito Venäjästä sai poikkeuksellisen voimakkaan mentaalisen muodon, kun oman sisällissodan kokemus ja bolševismin pelko jalostivat vuosisatojen mitaan kertyneet stereotyyptit venäläisyydestä suoranaiseksi ryssänvihaksi. Fennomanian perintönä jatkettiin henkisen pesäeron tekoa myös toiseen entiseen emämaahan, ja aitosuomalaiset saattoivat kiivailla ruotsalaisuutta vastaan siinä missä tähyillä heimosukulaisten suuntaan Karjalaan.¹⁴⁰ Ei ollut harvinaista, että ”ryssät ja hurrit” leimattiin yhdessä epäsuomalaisiksi aineksiksi ja suomalaisen isänmaan uhkaksi. Historiantutkimuksessa nautti arvostusta muun muassa Jalmari Jaakkolan näkemys, jonka mukaan suomalaiset olivat hakeneet keskiajalla kansainväliset vaikutteet suoraan Keski-Euroopasta ilman ruotsalaisten välitystä. Suomi oli siten ottanut omatoimisesti paikkansa idän ja lännen välisessä taistelussa, mikä ajan henkeä ilmentäen murensi maan historian Ruotsi-keskeisyyttä.¹⁴¹

Edellytykset ulkopoliittiseen tai sotilaalliseen yhteistyöhön Ruotsin kanssa olivat muutenkin huonot. Euroopan tilannetta ja sen sisältämiä turvallisuusriskejä arvioitiin kahden puolen Pohjanlahtea erilaisista lähtökohdista, eivätkä kiista Ahvenanmaasta, kieliriidat ja Suomen sisällissodan jättämät arvet olleet omiaan lähentämään naapureita toisiinsa. Ruotsin yleisesikunnan operaatio-suunnitelmissa oli vuosina 1920–21 sota Suomea vastaan jopa päävaihtoehto.¹⁴² Maat kuuluivat kansainvälisesti eri viitekehyksiin, mikä näkyi suomalaisten reunavaltioyhteistyössä Baltian maiden ja Puolan kanssa. Vaikka heimoaatteella oli vaikutuksensa orientoitumiseen erityisesti Viron suhteen, suuntauksen innokkain arkkitehti Rudolf Holsti perusteli ulkoministerinä linjaansa ennen muuta reaalioliittisin näkökohdin. Hänen mielestään pienten valtioiden turva oli kansainvälisessä järjestelmässä, joka kunnioitti kansojen itsemääräämiso-

138 Kylmän sodan kahtiajaon murtuminen on tehnyt puheen Itä- ja Länsi-Euroopasta poliittisesti epäkorrektiksi; tilalle on noussut mm. käsite Väli-Euroopasta, joka väljästi määriteltynä kattaa alueet ja kansat Saksan ja Venäjän välissä. Ks. Saarikoski 1997.

139 Engman 1992, ’Suomi perijävaltiona’; Hentilä 1999, 86; Paasivirta 1984, 227. Sotienvälisestä kulttuuri-ilmastosta Suomessa esim. Erkki Sevänen ja Heikki Mikkeli kokoelmassa *Älymystön jäljillä*, 1997. Tällainen ”patriotistis-nationalistinen” luonnehdinta käy yleistyksellä mutta ohittaa sen lähinnä Helsingissä kehittyneen piirteen, joka korosti yhteenkuuluvuutta Eurooppaan ja kansainväliseen yhteisöön laajemmin. Anja Kervanto Nevanlinnan (2003, erit. 366) mukaan ”Suomen kaltaiselle uudelle valtiolle oli tärkeää osoittaa, että se itsestään selvästi kuuluu modernien länsimaisten teollisuusvaltioiden joukkoon. Modernin suurkaupungin henki edellytti pääkaupungin keskustan uudistamista liike-elämän ja teollisuuden vaatimusten mukaisesti.”

140 Ryssänviha on tutkittu perusteellisesti: Klinge 1972; Luostarinen 1986; K. Tarkiainen 1986; K. Immonen 1987; Karemaa 1998. Aitosuomalaisuudesta ks. P. K. Hämäläinen 1968; Uino 1989.

141 K. Immonen 1987, 110; Ahtiainen & Tervonen 1996, 46, 87 (Ilkka Herlin).

142 Äselius 2002, 215–216; asetelmasta laajemmin Kalela 1971.

keutta. Suomen intressien mukaista oli pyrkiä vahvistamaan Saksan ja Neuvosto-Venäjän välissä olevien maiden asemaa, jota tukisi myös turvallisuuspoliittinen yhteistyö niiden välillä.¹⁴³

Edistyspuolueen johtomiehiin kuulunut Holsti oli anglofiili ja sosiaaliliberaali, jonka suuntautuminen Väli-Eurooppaan pohjautui kansainvälisen politiikan teoriaan, hänen akateemiseen leipälajiinsa, ei innostukseen kumppaneiksi tarjoutuneiden maiden yhteiskunnallisista olosuhteista.¹⁴⁴ Vahvin poliittinen kannatus reunavaltioyhteistyölle löytyikin maalaisliitosta, jota heimoaatteen lisäksi rohkaisi visio demokraattisista talonpoikaiskansoista ja pikkuvaltioidealismi. Jos karkeasti yleistäen konservatiivinen oikeisto tähyili vanhan Saksan ja sen radikaalimpi äärisiipi uuden Saksan suuntaan, liberaalit länsivaltoihin, sosiaalidemokraatit Ruotsiin ja kommunistit Neuvostoliittoon, niin maalaisliittolaiset yrittivät hakea ulkomaista kiinnekohtaa Väli-Euroopan maista. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen niissä toimi lukuisia talonpoikaispuolueita, jotka tosin organisatorisesti heikkoina toimivat usein populistissävyydestä johtohenkilöidensä varassa. Vankimmalle pohjalle päästiin Tšekkoslovakiassa, ja Prahaan perustettu kansainvälinen agraaritoimisto järjestäytyi vuonna 1928 jopa Vihreäksi internationaaliksi. Aikansa emmittyyden myös maalaisliitto lähti mukaan pientä innostustakin osoittaen, mutta järjestö alkoi pian näivettyä talouselämyksen ja oikeistovoimien puristaessa demokraattiset talonpoikaisliikkeet ahtaalle eri maissa.¹⁴⁵

Talonpoikainen kansainvälisyys ei saavuttanut Suomessa laajempaa kannatusta, sillä esteeksi tuli Aulis J. Alasen sanoin ”tuo liiaksi omaan kontuun kiintynyt katsantokanta”.¹⁴⁶ Suhteista Väli-Eurooppaan jäi puuttumaan laajemmassa mielessä aktiivinen kansalaistaso, vaikka heimotyötä harjoitettiin ajoin vilkkaastikin Viron ja jonkin verran myös Unkarin kanssa. Vesa Vareksen mukaan mielikuvissa Väli-Euroopan maista – kenellä niitä nyt ylipäätään oli 1920- ja 1930-luvun Suomessa – oli kyse ”lähinnä *Vieraudesta* tai *Eksotiikasta*, joilla oli enemmän merkitystä egon pönkittämiselle kuin identiteetin luomiselle”. Diplomaattien Helsinkiin lähettämistä raporteista voi lukea, kuinka luterilais-pohjoismainen vakava ja velvollisuusetiikkaa korostava kansallismiäsi asettui ylivoimaiseksi normiksi, johon Balkanin läpeensä korruptoituneissa maissa ei yritettykään yltää.¹⁴⁷

Reunavaltiosuuntauksen vahvistukseksi ei syntynyt Jorma Kalelan ”funktionaaliseksi” kutsumaa yhteistyötä hallintokoneistojen tai valtiosta riippumattomien laitosten ja kansalaisjärjestöjen välille. Tällaiset kontaktit jatkuivat katkeamattomana yli Pohjanlahden jopa 1920-luvun alussa, jolloin Suomen ja

143 Roiko-Jokela 1995.

144 Holstin henkilöhistoriasta myös Pietiäinen 1986.

145 Mylly 1979 ja 1989, 142–160, 240–241; vrt. myös Paasivirta 1984, 228–233.

146 Alanen 1976, 622.

147 Vares 2003, erit. 250, 260 ja 262: ”Itäeurooppalaisuudella oli pejoratiivinen sivistymättömyyden leima, josta haluttiin pysyä erossa, koska katsottiin itse edustettavan korkeampaa sivistystä, terveempää yhteiskuntaa ja yhteiskuntamoraalia sekä asiallisempaa politiikan taitoa.” Heimoyhteistyöstä ks. *Virallista politiikkaa – epävirallista kanssakäymistä*, 1997; Takalo 1986; yleiskatsauksena Saarikoski 1997, 92–95.

Ruotsin valtiolliset suhteet olivat muutoin huonot, jos ei jäätävät.¹⁴⁸ Sen sijaan käyttökulttuurin puolella suomalainen sielunmaisema poikkesi selvästi Skandinaviasta. Suuren väkivaltarikollisuuden maana Suomi oli pohjoinen kärki niiden hitaasti teollistuneiden maiden joukossa, jotka muodostivat yhtenäisen kaaren Neuvostoliiton, itäisen Keski-Euroopan, Balkanin ja Italian kautta Pyreneiden niemimaalle. Kun yhtälöön lisätään vielä viinan vaikutus, suomalaisten hengenheimolaiset rajautuivat selkeästi Itä-Eurooppaan; Unkarista lounaseen ja etelään ei tappamiseen enää tarvittu samassa määrin alkoholin antamaa vauhtia. Juopumusrikkoksia kirjattiin 1930-luvun Suomessa moninkertainen määrä Ruotsiin ja Norjaan verrattuna, vaikka alkoholin kokonaiskulutus oli Pohjanlahden takana selvästi suurempaa.¹⁴⁹

Pohjoismainen yhteiskunta

Suomalaista yhteiskuntaa historiallisesti vertaileva tarkastelu on asetunut siinä määrin pohjoismaiseen kontekstiin, että toisenlaisen kansainvälisen viiteryhmän hahmottaminen on tuntunut enemmän kuriositeetilta kuin varteenotettava vaihtoehdolta. Modernisaatioprosessin myötä sisäistyi käsitys, että Suomi seurasi samaa kehitystä kuin Ruotsi mutta ei ollut ehtinyt vielä yhtä pitkälle. Eino Jutikkalan mukaan kuva takapajuisesta 1910-luvun Suomesta, jossa piirityy ”harmaita mökkejä, suolaista silakkaa ja piimää, rohdinmekkoja ja tallukkaita, kuokkiessa köyristyneitä selkiä ja ahtaissa asunnoissa vaanivaa keuhkotautia”, selittyy sillä, ettei teollistumisen aalto ollut ennättänyt vielä kunnolla Suomeen. Aikakauden sosiaalinen lainsäädäntö veti kyllä vertoja Ruotsille eikä ollut kovin paljon jäljessä Tanskasta tai Norjasta.¹⁵⁰ Lauri Karvonen on osoittanut, että mielikuva Ruotsista mallimaana Suomen toisen maailmansodan jälkeiselle uudistuspolitiikalle on kokolailla perusteltu myös empiirisen aineiston valossa. Tukholman-lähettiläänä 1970-luvulla toiminut Max Jakobson muistelee, kuinka ”’Sosialistinen Ruotsi’ oli silloin vaarallinen esikuva Suomen sosiaalidemokraateille, jotka kiirehtivät julkisten menojen lisäämistä ruotsalaiseen tahtiin, vaikka Suomella ei olisi ollut siihen varaa.”¹⁵¹

Toisaalta vaikka nykyinen suomalainen yhteiskunta rakentuisikin ”perustalle, joka luotiin vanhassa Ruotsin valtakunnassa, missä itäiset maakunnat oli-

.

148 Kalela 1971, 22, 249.

149 Veli Verkon tutkimuksiin nojautuen Hietanen (1992, 160–163), joka on pannut aihetta käsittelevän lukunsa otsikoksi ”Pohjolan musta lammas”. Vrt. Nicci Gerrardin arvostelu (*The Observer* 20.7.2003) Mikael Niemen kirjasta *Popular Music (Populärmusik från Vittula*, 2000; suom. *Populäärimusiikkia Vittulanjätkältä*, 2001), joka sijoittuu aivan rajan pintaan Ruotsin puoleista Lappia: ”This is not the brooding Sweden of Ingmar Bergman nor the sun-drenched, innocent land that artist Carl Larsson portrayed. It belongs, instead, to the vodka belt that stretches through Finland and into Russia. Instead of nightingales and archipelagos, there are mosquitoes. The weather is murderously cold and dark through the long winters, dazzlingly light in the brief summers. The people feel set apart from the rest of Sweden; they have dripping, bulbous noses and speak a Finnish dialect; they are silent, suspicious, stalwart, very often drunk on ‘mash’, the gut-rotting, brain-deadening alcohol made from potatoes.”

150 Jutikkala 1978 (1965), 211–213; myös esim. Kalela 1993, 83–84; Kettunen 2001a, 222–223.

151 Karvonen 1981; Jakobson 2003, 69.

vat valtakunnan yhdenvertaisia osia”,¹⁵² tämä ei automaattisesti predestinoinut Suomen tulevaisuutta yhtenä pohjoismaana, joka saattoi Skandinavian maiden tavoin tarjota hyvinvointivaltionsa mallia kuin kolmantena tienä kylmän sodan osapuolille. Onko kehityksen pääte piste ohjannut myös historian tutkimusta ja historiallista kuvittelua? Miksi on ollut niin harvinaista käsitellä Suomea ’perijävaltiona’ Venäjän ja Saksan välissä, ”yhtenä monikansallisten keisarikuntien Eurooppaan kuuluneena maatalousmaana, [...] jossa maareformi, pikemmin kuin teollisen palkkatyön sääntely, hallitsi yhteiskuntapolitiikkaa maailmansotien välillä”.¹⁵³ Kansainvälisissä vertailuissa Suomen suhteellisen myöhään käynnistynyttä kansallista liikettä onkin tarkasteltu useammin itäisen kuin läntisen Euroopan erikoistapauksena.¹⁵⁴

Suomalaisten kansallinen identiteetti pääsi kehittymään Venäjän keisarikunnan sisällä ja osin keisarin suojeluksessa, mutta prosessia oli pitkän päälle vaikea hallita ylhäältä käsin. Kansallinen liike irrotti Suomea ruotsalaisuudesta ja Skandinaviasta mutta lujitti samalla sen erillisasemaa suhteessa muuhun keisarikuntaan. Imperiaaliseen ajattelulle tyypillisesti suuriruhtinaskuntaa tarkasteltiin Pietarista pitkään lähinnä vallan ja hallinnon näkökulmasta eikä täysin ymmärretty sitä voimaa, joka kasvoi alhaalta kansakunnan rakentumisena.¹⁵⁵ Valistava eliitti kyllä yritti kytkeä kansalaisyhteiskunnan valtion, mikä vaikutti siihen, että joukkopohjainen järjestäytyminen tapahtui Suomessa varsin helposti. Mutta suomalaisten mobilisoituminen kollektiiviseen toimintaan muistutti lähinnä skandinaavisia malleja, ja erityispiirteistään huolimatta 1800-luvun aikana kehittynyt yhdistystoiminta paremminkin lujitti Suomen pohjoismaisuutta kuin loitonsi sitä Skandinaviasta.¹⁵⁶ Monien järjestöjen välille alkoi kehittyä kontakteja Pohjanlahden ylitse. Myös Viron suuntaan virisi kiinnostusta kieli- ja heimosukulaisuuden pohjalta, mutta yhteiskunnallisissa asioissa veljeskansan Suomenlahden eteläpuolella katsottiin tulevan kaukana perässä.¹⁵⁷ Keisarikunnan muihin osiin ei vilkuiltu senkään vertaa.

Skandinavia vakiintui jo suuriruhtinaskunnan aikana suomalaisen yhteiskunnan ”luonnolliseksi” viiteryhmäksi ja vaikutteiden väyläksi. Helsinki esimerkiksi kasvoi vuosina 1875–1917 moderniksi suurkaupungiksi tiiviissä vuoro-vaikutuksessa eurooppalaisiin keskuksiin. Kaupungin virka- ja luottamusmiehet tekivät tuona aikana ulkomaille noin 400 opinto-, kongressi- ja näyttelymatkaa, joiden pohjalta on laadittu kuvaava tilasto vierailujen kohdemaista: Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa käytiin yhteensä 305, saksankielisessä Keski-Euroopassa 204 ja Länsi-Euroopan maissa 79 kertaa. Venäjälle, lähinnä Pietariin suunnattiin alle kymmenen kertaa, suurin piirtein yhtä usein kuin Atlantin

152 Stenius 1989, 173.

153 Kettunen 2001a, 246 (lainaus); Suomesta perijävaltiona Engman 1992.

154 Alapuro 1988, 89–90.

155 Suomalaisten lojaalisuuden traditiota vasten helmikuun manifestin 1899 nostattama reaktio yllätti voimakkuudellaan. Se vahvisti Bobrikovin näkemyksen siitä, että kansalaisyhteiskunta oli lähtökohtaisesti valtiokoneiston ohi toimiva röhkykeä salaliitto. Ks. Siltala 1999, 633.

156 Ks. Alapuro 1988; Stenius 1987; Alapuro & Stenius 1989.

157 S. Zetterberg 1977, 18–30; *Virallista politiikkaa – epävirallista kanssakäymistä*, 1997, erit. Irene Ylösen ja Marja Kokon artikkelit.

taakse.¹⁵⁸ Pohjoismainen vuorovaikutus näkyi muun muassa koululaitoksen kehittämisesä ja opetusohjelmien systematisoinnissa, johon vuodesta 1870 lähtien järjestetyt yhteiset kokoukset tarjosivat säännöllisen foorumin. Ja kun Suomessa ryhdyttiin keräämään seikkaperäistä valtiollista tilastoa työväen oloista, malleja työn suunnitteluun haettiin eri Euroopan maista ja Yhdysvalloista, mutta sopivien esikuva tutkimusohjelmaksi löytyi Ruotsista.¹⁵⁹

Huomattavimmat suomalaiset taiteilijat ja tiedemiehet viettivät pitkiä aikoja Pariisissa, Berliinissä, Leipzigissa ja Roomassa muodostaen skandinaavisten kollegoidensa kanssa pieniä pohjoismaisia kolonioita suurkaupunkien kulttuurielämään.¹⁶⁰ Kaunokirjallisuuden lukemisen yleistyessä pohjoismaiset realistit nauttivat Suomessa erityistä arvostusta. Vaikka suurten venäläistenkin tuotantoa tunnettiin, heidän vaikutuksensa jäi sittenkin vähäisemmäksi kuin Henrik Ibsenin, Bjørnstjerne Bjørnsonin, Alexander Kiellandin ja August Strindbergin, joihin tutustuttiin myös alkukielellä. V. Tarkiaisen mukaan ”Suomesta tuli vuoden 1880 tienoilla noin vuosikymmeneksi Norjan kirjallinen alusmaa”. Skandinaavisten aateveljiensä tavoin suomalainen realisti oli ”uudenaikaisesti vapaamielinen, porvarillisesti uudistushaluinen ja yhteiskunnallisesti tasoittava voima”.¹⁶¹ Johannes Salminen on surkutellut, että kulttuurin ulottuvuudella Suomessa ei huomattu, että ”tie Eurooppaan saattoi kulkea myös Pietarin ja Moskovan kautta – että tämä väylä oli usein jopa suorempi ja jännittävämpi kuin se joka skandinaaveilla oli tarjottavanaan”. Yleistyksen vahvistavaksi poikkeukseksi kelpaa Edith Södergran, joka sai yhä häkellyttävään varhaiseen modernismiinsa vaikutteita myös Pietarista.¹⁶²

Jos orastava urbaani ja kulttuurinen Suomi haki suuntaa Skandinaviasta sekä Keski- ja Länsi-Euroopasta, elinkeinorakenteen pohjalta tarkasteltuna Suomen tilanne vastasi lähinnä itäisen Euroopan olosuhteita. Maatalousvaltaisuus säilyi pitkään, ja Silvo Hietasen mielestä 1900-luvun Suomen yhteiskuntahistoriaa tutkittaessa vertailukohteet olisivat haettava ”nimenomaan itäeurooppalaisista agraarisista yhteiskunnista, jollainen Suomikin leimallisesti oli aina 1950-luvulle asti”.¹⁶³ Mutta luokkarakenteeltaan Suomi muistutti enemmän läntistä Eurooppaa, erityisesti Skandinaviaa, mikä juontui talonpoikaiston vakiintuneesta riippumattomasta asemasta ja ajalta osana Ruotsin valtakuntaa. Yhtälöä monimutkaisuutta kuitenkin se, että maanvuokrakysymys muodostui talonpoikaiston sisäiseksi ristiriidaksi tavalla, joka erotti Suomen tapausta olennaisesti Skandinavian maista.¹⁶⁴

158 *Tietoa, taitoa, asiantuntemusta*, 1992, matkoista erit. osa 1, 209–229, 249–260. Myös vuosisadanvaihteen Pietarissa Skandinavian maita pidettiin edelläkävijöinä mm. terveydenhuollon, teknologian ja koulutuksen alalla. Ks. Witt-Brattström 1999 (1997), 32.

159 H. Meinander 1994, erit. 33–35; Kettunen 1994, 58–59.

160 Klinge 1997, 78–90.

161 V. Tarkiainen 1934, 199–206. Vaikutteiden vertailu on ollut osin poliittisesti ehdollistunutta. Sarajas (1968) on osoittanut, että kosketuspinta suomalaisen ja venäläisen kirjallisuuden välillä ennen itsenäistymistä oli rikkaampi kuin vuosikymmeniin haluttiin tai huomattiin tunnustaa. Työväenliikkeelle vaikutteita antaneesta käännöskirjallisuudesta ks. Palmgren 1966, 22–23, 51–56.

162 Johannes Salminen 1984, 19; Witt-Brattström 1999 (1997), erit. luku 3 ’Edith Södergran som rysk kvinnodiktare’.

163 Alapuro 1980, 41–43; Hietanen 1982, 14–24, lainaus 23; Mylly 1989, 9–12.

164 Alapuro 1988; M. Peltonen 1992, 310.

Miten vuosisadanvaihteen Suomen sitten sijoittaakin Euroopan rakennesiologiisella kartalla, maailmansotien välinen kehitys selkeytti asetelmaa ratkaisevasti. Teollisuuden ja kansantuotteen kasvu oli Suomessa eurooppalaista huipuluokkaa, muuttoliike kaupunkeihin alkoi hiljalleen kiihtyä ja maanomistusoiloissa koettiin raju muutos. Kun Itä-Euroopassa maatalousproletariaatti lisääntyi jatkuvasti ja pysyi maattomana köyhälistönä, Suomessa oli toisen maailmansodan puhjetessa suhteellisesti enemmän oman maatilkkunsa viljelijöitä kuin ehkä missään muussa Euroopan maassa. Risto Alapuron mukaan Suomi ei ollut enää

itäeurooppalaista periferiaa, jonka pysähtyneisyyttä ja alikehittyneisyyttä ylläpiti edelleen sen riippuvuus teollistuneista länsimaista. Suomi oli eräänlaisessa väliasemassa. Se oli syrjässä Euroopan keskusalueista, mutta sillä oli kansainvälisessä työnjaossa tärkeä osa erityisesti metsäteollisuustuotteiden valmistajana. Se oli agraarinen maa, joka kuitenkin teollistui ja vaurastui suhteellisen nopeasti.¹⁶⁵

Murrosta maanomistusoiloissa vauhditti vuoden 1918 sisällissodan kokemus, joka sai voittaneen valkoisen Suomen ehkäisemään uutta vallankumouksellisuutta muun muassa sitomalla maaseudun vähäväkiset ”terveeseen” tuottavaan työhön omille pientiloilleen. Torpparivapautuksen ja asutustoiminnan myötä vahvistui 1800-luvun fennomaanien ihannoima käsitys siitä, että oikea suomalainen kansa kantoi vapaan talonpojan ikimuistoista traditiota.¹⁶⁶ Samalla luotiin pohjaa suomalaisen identiteetin pohjoismaiselle elementille; vapaa talonpoika kun oli myyttinen koko Pohjolan erityistä demokraattista henkeä symboloiva hahmo, joka erotti sen feodaalisesta Euroopasta.¹⁶⁷ Sisällissodan verisestä yhteenotosta huolimatta poliittisen ja kulttuurisen modernisoitumisen pitkä linja rakentui Suomessa Skandinavian tapaan prosessille, jossa talonpojat tulivat täysivaltaiseksi osaksi demokraattista järjestelmää, samalla kun pienviljelijävaltainen talonpoikaisuus mahdollisti kansallisen integraation tavalla, joka jätti tilaa sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen kantamalle poliittisuudelle. Jos valtakunnallisella tasolla Suomi syntyi sen ulkopuolelta alkaneiden kriisien tuloksena ja osana itäeurooppalaista imperiumien romahtamista, alhaalta päin katsottuna paikallisten suhteiden säätelyjärjestelmän kehittyminen liitti sen – suojeluskunnista huolimatta – skandinaaviseen perinteeseen.¹⁶⁸

Vaikka maalaisliitto oli suurista puolueista aitosuomalaisin ja sen suhtautuminen Ruotsiin monikerroksisesti viileää, tämä vapaan talonpoikaisväestön luoma yhdysside Skandinaviaan oli alkiolaisessa aatemaailmassa kunniapai-

165 Alapuro 1980, 78–87; Mylly 1989, 12–15.

166 Kettunen 1986, 248–253, ja 2001a, 25–27, 33–34; Majander 2000b, 503. Näkemys heijastui myös kansalliseen historiankirjoitukseen, ks. Ahtiainen & Tervonen 1996, 69–73.

167 Ks. eri artikkelit kokoomateoksessa *The Cultural Construction of Norden*, 1997; Kettunen 1999. Myytin voiman kannalta on toissijaista, että vapaa talonpojan ideaalityyppi vastasi huonosti sosiaalisia ja omistussuhteita suomalaisella maaseudulla ennen sisällissotaa (tai 1700-luvun Tanskassa). Matti Peltosen (1992, 266–274, 308) mukaan maatalousväestöstä työväki muodosti selvästi suurimman ryhmän verrattuna talonpoikaistoon, joka sekä jakautui kahteen osaan, talollisiin ja heihin alustalaisuhteessa oleviin maanvuokraajiin. Pohjoismaisen perinteisen vapauden kritiikkinä ks. myös Ylikangas 1990, 97–118.

168 Alapuro 1994, 309–311, 316–317.

kalla. Maalaisliiton vaaliohjelmassa vuodelta 1917 Suomen kansan kypsyyttä itsemääräämisoikeuteen perusteltiin sen osuudella ”historiallisessa elämässä Pohjoismaissa”, joka näin kelpasi vielä lähimmäksi geopoliittiseksi viiteryhmäksi. Muuten puolueen ohjelmat oli tapana aloittaa julistuksella ”Maalaisliitto perustaa työnsä kansalliselle pohjalle”. Vuoden 1932 ohjelma taisi viitata paremminkin Väli-Eurooppaan kuin Pohjolaan, kun puolue ilmoitti pyrkivänsä ”läheiseen kosketukseen maantieteellisen ja poliittisen asemansa vuoksi meille läheisten kansojen kanssa”.¹⁶⁹ Pilvien synkentyessä eurooppalaisen suurpolitiikan taivaalla linjoitus sai sisältöä uudella tavalla. Vielä 1930-luvun puolivälissä maalaisliitto taipui vastahakoisesti Suomen skandinaaviseen suuntaukseen, mutta vuosikymmenen loppua kohden se solmi jo kiinteitä puoluekontakteja Ruotsin talonpoikaisliittoon ja yritti tätä kautta saada ruotsalaisia kiinnostamaan sotilaallisesta yhteistyöstä Suomen kanssa.¹⁷⁰

Sisäistettyä pohjoismaisuutta oli laajalti muissakin porvarillisissa puolueissa, puhumattakaan Ruotsalaisesta kansanpuolueesta, joka itsenäistymisestä lähtien vaali yhteyksien säilyttämistä Skandinaviaan.¹⁷¹ Kansallismielisyydessään kiiwas kokoomuspappi Paavo Virkkunen saattoi leimata samassa artikkelissa sekä sosiaalidemokraatit että RKP:n isänmaan yhteishyvää jäytäväksi epäkansalliseksi voimiksi ja vaatia kansanvaltaa pohjoismaisen vapauden tradition pohjalta. Oli arvokasta, että ”valtakunnallisen rakennuksensa kohottamisessa Suomi on voinut liittyä pohjoismaiseen historialliseen yhteyteen”. Virkkusen mielestä ”itsetietoinen, puhdas, ytimekäs ja elinvoimainen talonpoikaiskulttuuri” oli nykyaikaisen parlamentarismien kulmakiviä. Pohjolassa sen takaa löytyi muun muassa grundtviglainen synteesi tosidemokratian ja elävän kristillisyyden välillä, joka nosti ”kansojen kohtaloiden johtoon alituisesti uusia, terveitä voimia kansan syvistä riveistä”.¹⁷² Suomalainen sivistyneistö ei kyseenalaistanut yhteistä kulttuuriperintöään skandinaavien kanssa; heimokieliä paremmin se osasi ruotsia ja saksaa, jotka avasivat myös tärkeimmät kanavat ulkomaisten vaikutteiden vastaanottamiselle.

Ulko- ja turvallisuuspolitiikassa ei syntynyt yhteistyötä Suomen ja Ruotsin välille, mutta Skandinavia säilyi myös tässä suhteessa tärkeänä viiteryhmänä vastaisenäistyneelle tasavallalle. Reunavaltioyhteistyön Venäjältä irtaantuneiden maiden kanssa voi tulkita kaatuneen viime kädessä identiteettipolitiikkaan. Rudolf Holsti joutui eroamaan ulkoministerin tehtävästä 1922 allekirjoitettuaan Viron, Latvian ja Puolan kanssa juridisesti löyhän yhteistyösopimuksen, joka hänen sisäpoliittisten vastustajiensa mukaan yhdisti Suomea väärään ryppäeseen. Vaikka vaarana oli jäädä eristyksiin uhkaavaksi koetun neuvostovaltion kylkeen, ei sentään tahdottu sitoutua Puolaan, jonka pelättiin seikkailupolitiikallaan tuovan enemmän uhkia kuin turvallisuutta.¹⁷³ Ote Virkkusen muistel-
mista on jälkiviisaastikin kuvaava:

.

169 Borg 1965, 106, 115–116, 163, 224, 229.

170 T. Soikkanen 1984, 36, 44, 66, 70–72, 82–83; Mylly 1989, 245–251, 386–392.

171 von Bonsdorff & Jernström 1984, 119–124.

172 Virkkunen 1935, 46, 59–66, ja 1954, 130–132.

173 Ks. Vares 1993, 586–603; Roiko-Jokela 1995.

Suomen kannalta katsoen oli Puolaan saakka ulottuva puolustusliitto arkaluontoinen asia, koska se saattoi liiaksi sitoa Suomen vieraaseen valtioyhtymään, jossa pienehköt itäiset valtiot Puolan johtamina nojautuivat Ranskaan. Suomen suhteet suureen maailmaan olivat kaikkina aikoina kulkeneet Skandinavian maiden kautta. Germaaniensa maailma oli vanhastaan ja tuli olemaan Suomea henkisesti lähempänä kuin slaavilainen. Oli varottava, ettei valmistuksen alaisena oleva puolustusliitto tulisi tätä perussuhtautumistamme muuttamaan.¹⁷⁴

Suomi osallistui reunavaltioiden ulkoministerikokouksiin vuoteen 1927 asti, mutta yhteistyöstä ei enää haettu sen paremmin turvallisuuspoliittista perusratkaisua kuin kansainvälistä viitekehystä. Kun Ruotsin ja Norjan, saati Neuvostoliiton kanssa ei eri syistä päästy lämpimiin väleihin, maan ulkopoliittista suuntautumista on tavattu kutsua ulkoministeri Hjalmar J. Procopén tavoin anglosaksisella termillä ”loistavaksi eristäytymiseksi” (splendid isolation). Kansainliiton jäsenyys ja toiminta sen puitteissa toi siihen kollektiivista ulottuvuutta, kuten myös myöhemmin niin sanottu Oslo-valtioiden yhteistyö, jolla yritettiin yhdessä Skandinavian ja Benelux-maiden kanssa turvata kaupallisia etuja kiristyvässä maailmantaloudessa.¹⁷⁵ Virosta käsin Suomea kyllä katseltiin enemmän yhtenä Baltian kuin Skandinavian maana. Vilkuilussa Pohjolan yhteyteen nähtiin petturuuden makua, kuten *Päevalehdestä* vuodelta 1925 voi lukea: ”Suomi yhä vielä etsii itsestään Skandinavian tuntomerkkejä, siitä välittämättä että Skandinavia ei tunnusta Suomea ollenkaan sukulaiseksi ja on antanut sen monesti ymmärtää.” Ajatus Itämeren ylittävän yhteyden käyttämisestä oman itsenäisyyden vankistamiseksi ei tosin ollut vieras Baltiassakaan.¹⁷⁶

Olympialiikettä lukuun ottamatta suomalaisten aktiivisuus jäi sekä valtioiden välisissä että epävirallisemmissä kansainvälisissä järjestöissä verrattain vähäiseksi maailmansotien välisenä aikana.¹⁷⁷ Evankelis-luterilaisen kirkon piirissä alkoi yhteispohjoismaisen työn nousu sen jälkeen, kun pahimmasta Ruotsia kohtaan 1920-luvun alussa tunnetusta katkeruudesta päästiin ylitse.¹⁷⁸ Pienen poikkeuksen tekee myös Kansainvälinen työjärjestö ILO, jonka kolmikantapohjalta organisoituun toimintaan Suomi osallistui sen perustamisesta 1919 lähtien. Järjestön piirissä löytyi nopeasti luonteva paikka pohjoismaisessa joukossa niin, että valtionhallinnon ja työnantajien edusmiehet kehittivät tahoillaan yhteistyötä skandinaavisten kollegojensa kanssa. Suomen hallituksen edustaja saattoi puhua esimerkiksi sosiaalipoliittisessa kongressissa Prahassa 1924 ”Norjan, Tanskan ja Suomen sekä Ruotsin edustajiston yhden osan” puolesta. Vasemmistosiiven johtamalle ammattiyhdistysliikkeelle suhtautuminen ILO:n toimintaan muodosti ideologisista syistä ongelman, mutta sekin lähetti vuodesta 1923 lähtien edustajansa Geneven kokouksiin. Myöhemmin 1930-luvulla

174 Virkkunen 1954, 117.

175 Yleisesityksenä Paasivirta 1984; Kallenautio 1985.

176 Lehti 1997, erit. 277.

177 Ks. Paasivirta 1984; Nevakivi 1988, 148–149.

178 Suhteita oli myös Viroon ja Saksaan, mutta Aila Lauhan (1993) mukaan painopiste asetui hienokseltaan skandinaavisen orientaation puolelle.

työjärjestö tarjosi sosiaalidemokraattiselle ammattiyhdistysliikkeelle tärkeän kansainvälisen foorumin.¹⁷⁹

Suomen yleinen työnantajaliitto oli tullut mukaan pohjoismaisiin kokouksiin vuonna 1910, ja ensimmäisen maailmansodan jälkeen suomalaiset olivat perustamassa skandinaavien kanssa työnantajien yhteistä toimistoa Brysseliin seuraamaan ja hoitamaan ILO:n piiriin liittyviä asioita. Suuria pohjoismaisia työnantajakokouksia järjestettiin parin vuoden välein, mutta yhteinen pysyvä valiokunta kokoontui vähintään kerran vuodessa. Informaatio kulki muutoinkin vilkkaasti järjestöjen välillä. Kun Suomessa ryhdyttiin järjestämään esimerkiksi työnjohtajien koulutusta, kurssituksen esikuva saatiin Ruotsista, vaikka oppisisältöihin vaikuttivat myös uudet amerikkalaiset ja saksalaiset näkemykset työn organisoimisesta.¹⁸⁰ Ammattiyhdistysliikkeessä kehitettiin edelleen jo ennen ensimmäistä maailmansotaa solmittuja suhteita Skandinaviaan sekä liittoetta keskusjärjestötasolla, vaikka näitä yhteyksiä sekoittivat sekä kommunistien joukkokannatus että heihin Suomessa kohdistuneet repressiotoimet. Olivatpa suomalaiset 1927–29 mukana sellaisessakin hankkeessa, jossa yritettiin luoda sopimus pohjaista yhteistyötä Neuvostoliiton, Norjan ja Suomen ammattiyhdistysliikkeiden välille.¹⁸¹

Suomalaiset työnantajat joutuivat kansainvälisellä foorumilla hankalasti kah-talaiseen rooliin, kun he halusivat samanaikaisesti samastua Pohjoismaiden ryhmään ja pitää kotoisilla työmarkkinoilla yllä toisenlaisia käytäntöjä kuin esimerkiksi Ruotsissa. Teollisuuden patruunoiden mielestä Suomessa ei voitu lähteä kokeilemaan Skandinavian tapaan kollektiivista sopimista, koska kommunismi pesi ammattiyhdistysliikkeessä ja vaarallinen Neuvostoliitto oli naapurimaana lähellä. Työnantajapuoli kehittäi mieluummin erityistä suomalaista mallia, joka rakentui työehtosopimusten sijaan työlainsäädännön ja yritysten sosiaalisen huollon kehittämiseksi.¹⁸²

Asetelma tarjosi ammattiyhdistysliikkeelle mahdollisuuden *immanenttiin kritiikkiin*, jossa Pauli Kettusen sanoin ”yhteiskunnan omiksi oletetut normatiiviset standardit otetaan yhteiskunnan kritisoinnin lähtökohdiksi”. Erityisesti SAK:n puheenjohtaja Eero A. Wuori oli taitava kritisoidaan suomalaisten työnantajien taantumuksellisuutta vertailuilla Skandinavian maihin. Jos Suomi halusi olla aidosti osa Pohjolaa, sen tuli hyväksyä palkkatyösuhteiden sääntely kollektiivisesti tasavertaisten neuvottelu- ja sopijaosapuolten kesken, joka oli ikään kuin määritelmällinen osa pohjoismaista kansanvaltaa. Wuori ja kumppanit kasasivat painetta työehtosopimusten hyväksymisen tueksi tekemällä ulkomailla tunnetuksi, että Suomessa työnantajat käyttäytyivät skandinaavisia kollegoja huonommin eivätkä tehneet, mitä heidän yhteiskunnallinen vastuunsa ja talouden tehostamisen sosiaaliset edellytykset vaativat.¹⁸³

179 Mannio 1967, 173–176, 215–224; Kettunen 1994, 141, ja 1997, 42–77.

180 Mansner 1981, 134–136, 420–424; Kettunen 1994, 225–230.

181 Kettunen 1986, 453–458; Saarela 2002a, 110–112.

182 Kettunen 1994, 177, 298–299.

183 Kettunen 2001a, 65–66, 146–151, 155–156, 247–248, ja 2001b, 262–263.

Kansainvälisen ja erityisesti skandinaavisen reaktion nostattaminen maan sisäisten epäkohtien poistamiseksi oli suomalaisille vanhastaan tuttu käytäntö. Helmikuun manifestin jälkeen oli Tanskan kautta saatu leskikesarinna Maria Feodorovnan puhumaan pojalleen Nikolai II:lle Bobrikovin sortotoimien järjettömyydestä, samanaikaisesti kun Euroopan kulttuuri- ja tiedemieseliitiltä kerättiin nimiä vastalauseadressiin ja mobilisoitiin muutenkin länsimaista mielipidettä puolustamaan Suomen autonomiaa.¹⁸⁴ Sisällissodan jälkeen ulkomaisesta paineesta tuli erityisesti sosiaalidemokraattien ase valkoisten voittajien hegemoniaa vastaan. Syyskesällä 1918 Väinö Tanner teki paljon huomiota herättäneen matkan Ruotsiin ja Tanskaan, jonka aikana hän nostatti kohua kuvauksillaan punaisten kurjuudesta Suomen vankileireillä.¹⁸⁵

Lapualaisuuden kuumina vuosina sosiaalidemokraatit vetivät isoja otsikoita siitä, mitä Skandinaviassa tuumattiin Suomessa harjoitettavasta hulinoinnista ja terroristista. Kansainvälinen kritiikki levisi laajemmallekin. Suomalaiset kansanedustajat joutuivat heinäkuussa 1930 kiusalliseen valoon parlamenttien välisen liiton kokouksessa, kun Lontoon sanomalehdet raportoivat eduskunnan varapuhemiehen Väinö Hakkilan muilutuksesta itärajalle. Entisen presidentin K. J. Ståhlbergin kyyditys kolme kuukautta myöhemmin sai *Dagens Nyheterin* kirjoittamaan, että ”Suomesta saapuneiden päivä uutisten pitäisi pikemminkin tulla Meksikosta tai jostakin vähemmän vakaasta neekeritasavallasta kuin länsieurooppalaisesta kulttuurivaltiosta”. Tämä oli identiteettipoliittisesti liikaa Meksikon Tukholman-lähettiläälle, joka esitti kiivaan vastalauseensa: Meksikoa ei sopinut rinnastaa sellaiseen maahan kuin Suomi. Bulgariassa vierailut professori Hannes Gebhard sai kuulla paikallisilta seuralaisiltaan, ettei heillä pahinkaan maantierosvo sekaantuisi moiseen kunniantomaan toimintaan, ”vaikka ollaankin Balkanilla”.¹⁸⁶

Ulkomaalaisia häirinneet piirteet suomalaisessa demokratiassa oli heiveröinen argumentti maan sisäisessä poliittisessa kamppailussa niin kauan, kuin valtaa pitävän kansallisen eliitin ei tarvinnut tosissaan välittää maailman mielipiteestä. Asetelma muuttui olennaisesti sitä mukaa, kun Suomi hakeutui turvallisuuspolitiikassaan pohjoismaiselle linjalle ja etsi sille myös kansainvälistä tunnustusta. Vaikka suuntauksen käytnvoimana olivat maanpuolustuksen tarpeet sekä muutokset eurooppalaisessa toimintaympäristössä, pääministeri T. M. Kivimäen kuuluisassa julistuksessa 5. joulukuuta 1935 Pohjola sai viiteryhmänä ahtaan turvallisuuspolitiikan ylittäviä merkityksiä: ”on luonnollista, että Suomen suuntautuminen tapahtuu Skandinaviaan päin, johon maatumme enemmän kuin muuanne sitoo myös maantiede, historia, talouspolitiikka ja kulttuuri ja niistä kasvanut yhdenlaatuinen maailmankatsomus.”¹⁸⁷

Linjaus antoi sosiaalidemokraateille paremman lähtökohdan vaatia, että olakseen uskottava Suomen tuli vastaavasti saattaa sisäiset olosuhteensa Skan-

184 Paasivirta 1978, 332–341; Polvinen 1985, 279–286.

185 J. Paavolainen 1979, 220–232.

186 Hannula 1933, 35, 72–73; Perälä 1998, 153–154, 178–179.

187 Suomen kypsymisestä pohjoismaiseen suuntaukseen ks. T. Soikkanen 1984, josta lainaus 77–78.

dinavian maissa toteutetulle tolalle. Kulkihan työväestö *Suomen Sosialidemokraatin* mukaan ”tämän uuden ja realiteeteille perustuvan pohjoismaisen yhteistyön uranuurtajana”.¹⁸⁸ Itse ulkopoliittisen pyrkimyksen suhteen SDP:llä ei ollut huomauttamista, sillä se oli kannattanut skandinaavistyyppistä puolueetomuutta sisällissodasta toipumisesta lähtien. Sosiaalidemokraateilla oli runsaasti ystävyys- ja yhteistyösuhteita skandinaaviisiin tovereihin. Kanssakäyminen sai 1930-luvulla entistä vakiintuneempia muotoja, kun Pohjolan puolue- ja ammattiyhdistysmiehet alkoivat kokoontua säännöllisesti työväenliikkeen yhteistyökomitean merkeissä. Kesäisin vietettiin joukolla pohjoismaisen kansanvallan päiviä. Kuten Jaakko Paavolainen on huomauttanut, sosiaalidemokraattisen yhteisrintaman ”manifestaatiot kansanjuhlineen ja ministerikokouksineen ylittivät näyttävyudessaan suuresti kaikki porvarillisen yhteistoiminnan muodot”.¹⁸⁹

Korkean politiikan tasolla Suomeen syntyi Ruotsin kaltainen porvarillisen ja sosialistisen blokkirajan ylittävä koalitio, kun hallitus muodostettiin maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien yhteistyön varaan vuonna 1937. Henkisesti ratkaisu merkitsi tärkeän kynnyksen ylittämistä ja sillä oli kauaskantoiset seuraukset, vaikka yhteiskunnallisessa reformityössä ensimmäinen punamultahallitus ei ehtinyt näyttää järin suuria saavutuksia.¹⁹⁰ Suomen uusi orientoituminen sekä ulko- että sisäpolitiikassa saavutti myös vastakaikua skandinaavisessa asenneilmastossa. Kun suomesta käännettyä proosaa oli Ruotsissa aikaisemmin luettu lähinnä sisällissodan ja lapuanliikkeen määrittämää yhteiskunnallista taustaa vasten, alkoivat 1930-luvun jälkipuoliskolla vasemmistolehdetkin noteerata suomalaisten tekeleet osaksi pohjoismaista kirjallisuutta. F. E. Sillanpään panos oli tässä huomattava, ja hänen teostaan *Ihmiset suviyössä* (1934; ruots. *Människor i sommarnatten*, 1935) ylistettiin laajalti Pohjolan kesäyön kuvauksena. Eyvind Johnsonin mielestä Sillanpää oli yksi niistä hyvin harvoista, jota saattoi todella pitää täysin pohjoismaisena kynäniekkana.¹⁹¹ Tämän kehitystien päässä odotti vuoden 1939 lopulla Sillanpäälle myönnetty kirjallisuuden Nobel-palkinto sekä Ruotsissa voimallisena noussut kansalaismielipide siitä, että ”Finlands sak är vår”.

Suomi ei muuttunut kertaheitolla ”Tannerin tasavallaksi”, mutta toisaalta Paavo Haavikon perustelu provokatiiviselle käsitteelleen on parempi, kuin sitä alas ampuneet tutkijat ovat halunneet huomata. Valkoisten rakenteellisen hegemonian sijaan hän halusi nostaa 1920- ja 1930-luvun Suomesta esiin sen tulevaisuutta tekevän kehitystrendin, jonka päässä oli hallituspohjan ytimen vakiintuminen keskiryhmien varaan yli sisällissodassa veritöiksi revenneen poliittisen kuilun. Toista maailmansotaa edelsi neljän vuoden nousukausi, jonka aikana ”yhtenäinen kansa” sai käsityksen ”hyvinvoinnista, järjestyksestä ja kasvavasta suojasta”, joita ”yhteiskunta voi ja haluaa kaikille tarjota”. Tällainen kuva punamullan Suomesta voi olla liian ruusuinen, mutta sitäkin osuvampi oli Haavikon

188 T. Soikkanen 1984, 35, 78–85.

189 Hyytiä 1986; Blidberg 1984; J. Paavolainen 1989, 22.

190 Jotain kuitenkin; edellisten hallitusten aikana valmisteluun pannut lait kansaneläkkeistä, työntekijäin vuosilomista ja äitiysavustuksesta saatiin nyt valmiiksi. Ks. H. Soikkanen 1987, 62–63.

191 Vaittinen 1988, 238–241, 252.

Pohjoismaisen kansanvallan päivät vetivät juhannuksena 1938 Turun linnan pihan täyteen väkeä. Juhlien tähtiesiintyjiin kuuluivat mm. punamultahallituksen valtiovarainministeri Väinö Tanner ja Ruotsin pääministeri P. A. Hansson. (Työväen arkisto.)

luonnehdinta: ”Ne vuodet tekee merkitykselliseksi se, että ne näyttävät olevan osa kehitystä jonka sota katkaisee, mutta joka muuten olisi jatkunut.”¹⁹²

Ihmisen kiinnittymistä yhteiskuntaan ei määritä vain hänen sen hetkinen olo-tilansa, niin kuin sen ulkopuolinen voi ”objektiivisin” mittarein määrittää, vaan ennen muuta jännite oman kokemuksen ja tulevaisuuteen kohdistuvien odotusten välillä. Tämä suhde näyttäytyi 1930-luvun lopussa suurimmalle osalle suomalaisia positiivisessa valossa. Väinö Linnan tulkinta suuressa Suomen rakentumisen eepoksessa *Täällä pohjantähden alla* on uskottava, vaikka sen symboliikka on väliin turhankin alleviivaavaa. Siinä nuori Akseli Koskela lupaili ensin krapulaiselle Eetu Salinille äänestää sosialisteja vielä saatuaan torpan omaksi, koska muutonhan ”ne” ottaisivat sen takasin. Torpparivapautus 1918 teki hänestä sitten itsenäisen viljelijän, ja kaksi vuosikymmentä myöhemmin juotiin kahvia vasta vaaleaksi maalatun, velattoman talon pihalla siniristilipun alla. Sisällissodan aikana syntynyt lapsi oli saanut nimeksensä Voitto, mutta nyt tämä punapäällikön poika uhoi isänmaallisuuttaan panevansa kovasti kampoihin, jos ryssä yrittäisi tulla. Hän joutui lunastamaan puheensa ja kaatui veljensä tavoin talvisodassa, kuten moni heitä vähäosaisempi maaseudun eläjä, joka kuitenkin saattoi mieltää puolustavansa omaa maataan myös muussa kuin abstraktissa kansallisaatteellisessä mielessä. Sitähän kirkkoherran rouva oli tarjonnut ahkerasti köyhälistölle vuosisadan alussa sisäisten ristiriitojen siitä tasaantumatta.¹⁹³

192 Haavikko 1990 (1977), erit. 115–116, 132–134, 146–147, ja 1995, 71; kritiikkinä esim. Ketunen 1986, 482–485; Vasara 1997, 700.

193 Linna 1959–62. Pohjantähdessä talonpoikaisromaanina, jonka käännekohta on torpparivapautus ks. P. Manninen 1990, 328–331.

Samaan yhtenäisyysrintamaan talvisodan puolustustaistelussa liittyi myös se työväenliikkeen edustama osa kansasta, jota ei innostanut visio talonpoikaisesta Suomesta tai suojeluskunnissa kiteytynyt ajatus jatkuvan taisteluvalmiuden tarpeesta idän vihollista vastaan. Heidän sitoutumistaan suomalaiseen yhteiskuntaan vahvasti demokraattisen valtiojärjestyksen vakiintuminen, se että parlamentaris-tasavaltainen järjestelmä kesti ja kehittyi, vaikka sitä pitkään varjosti sekä oikeistodiktatuurin uhka että vasemmiston toimintaoikeuksien rajoittaminen.¹⁹⁴

Kuuluuko Suomi Pohjolaan?

Kun ulkoministeri Eljas Erkki keskusteli toukokuussa 1939 Britannian edustajan T. M. Snown kanssa, hän toivoi Suomea kohdeltavan pohjoismaisen ryhmän jäsenenä eikä missään muussa yhteydessä. Samaa viestitti Lontooseen muun muassa Henrik Ramsay, Mannerheimin anglofiili ystävä ja tuleva ulkoministeri, jolle oli kaupallisia yhteyksiä hoitaessaan kertynyt laaja ja vaikutusvaltainen kansainvälinen tuttavapiiri. Näkemys kelpasi kyllä briteille, jotka puhuivat sen puolesta myös Moskovassa.¹⁹⁵ Stalin ja Molotov eivät innostuneet. Sotilasstrategisesta näkökulmasta Suomi kytkeytyi vanhana keisarikunnan rajamaana Baltian ja Puolan tavoin Neuvostoliiton länsirajan ja erityisesti Leningradin turvallisuuteen. Vallankumousta seuranneet interventiohankkeet olivat jättäneet tästä pysyvän muiston Stalin ajatteluun. Nuo sisällissodan aikaiset kokemukset olivat muutenkin vahvasti esillä, kun neuvostojohto teki huhtikuussa 1940 punarmeijan päälliköiden kanssa sisäistä tiliä talvisodan opetuksista.¹⁹⁶

Neuvostoliiton Suomen-politiikan johtotähtenä oli 1930-luvulla kytkeä luoteinen naapuri Moskova-keskeiseen turvallisuusjärjestelmään, josta suomalaiset puolestaan halusivat johdonmukaisesti pysytellä erossa. Geopoliittisia koordinaatteja katseltiin Helsingissä ja Kremlissä kovin eri tavalla esimerkiksi tammikuussa 1935, kun Molotov esitti neuvostojen kongressille Suomen yhtenä neljästä Baltian maasta ja mainitsi Ruotsin, Norjan ja Tanskan omana ryhmänään. Eikä ilmoittautuminen skandinaavisen suuntauksen taakse riittänyt siirtämään Suomea tunnustetuksi osaksi Pohjolaa. Suurvaltojen välisissä neuvotteluissa 1939 Suomi oli irrottamaton osa reunavaltioproblematiikkaa, ja Molotovin–Ribbentropin salaisessa etupiiriäossa se luettiin yhtä yksiselitteisesti ja lähes identtisin muotoiluin balttilaiseksi valtioksi kuin vuosikymmen aikaisemmin, jolloin Kremlissä oli odotettu Puolan hyökkäystä yhdessä Baltian maiden blokin (Viro, Latvia, Suomi) kanssa.¹⁹⁷

194 Kettunen 2001a, 15–37.

195 Nevakivi 2000 (1972), 24–25, 47–48; Maasalo 2000, erit. 289, ja 2001, 193–196. Vrt. myös Korhonen 1971, 53.

196 Åselius 2002; *Puna-armeija Stalinin tentissä*, 1997, esim. 459–461 (Stalin).

197 Stalin Molotoville 1.9.1930, *Stalin's Letters to Molotov*, 1995, 194, 208–209. Suomen geopoliittisesta paikasta neuvostodiplomatiassa ks. Korhonen 1966 & 1971 ja vuoden 1939 suurvaltaneuvotteluista Carley 1999.

Oli Moskovassa silmää Suomen skandinaavisille piirteillekin, kuten esimerkiksi SKP:n sijoittuminen Kominternin organisaatiossa välillä osoitti.¹⁹⁸ Mutta tällaisille ulottuvuuksille ei laskettu paljoa painoa, kun suurvallat alkoivat muokata Eurooppaa mieleisekseen voimapolitiikan keinoin. Se oli virhearvio, josta puna-armeija sai maksaa talvisodassa koetut tappiot ja Stalin niiden tuoman nöyryytyksen. Rajoituksistaan huolimatta suomalainen pohjoismaisille traditioille luotu demokratia oli kestänyt siinä, missä Baltian maissa oli ajautettu eriasteiseen autoritarismiin. Tämä tarjosi perustan kansalliselle yksimielisyydelle, jonka varaan lujuttava valtiojohto saattoi rakentaa puolustusta ensin Neuvostoliiton painostusta ja lopulta sotilaallista hyökkäystä vastaan. Konstantin Pätsin hallintojärjestelmä Suomenlahden eteläpuolella ei ainakaan Martti Turtolan mukaan kyennyt luomaan vastaavia henkisiä edellytyksiä vastarinnalle, vaan epädemokraattinen ”vaikeneva ajanjakso” vuodesta 1934 lähtien valmisti Viron helpoksi haarukkapalaksi Neuvostoliiton ekspansiolle 1939–40.¹⁹⁹

Toisaalta skandinaavinen malli, jossa poliittinen järjestelmä perustui parlamentaariseen demokratialle ja työsuhteet säänneltiin kollektiivisopimuksin, ei ollut talvisodan syttyessä tulevaisuuden itsestään selvä voittaja Suomessakaan. Työnantajien ja ammattiyhdistysliikkeen tammikuussa 1940 antama periaatteellinen julistus neuvottelusuhteisiin ryhtymisestä oli enemmän seurausta ulkoisen uhkan nostattamasta sovinnollisuuden pakosta kuin sisäisestä yhteisymmärryksestä. Sen ensimmäinen ja välitön tavoite oli osoittaa, että Suomi oli pohjoismainen demokratia.²⁰⁰ Toki tammikuun kihlaus oli tärkeä symbolinen teko kansallisen eheytyksen tiellä, ja samaan tähtäsi myös SDP:n ja SAK:n hyväksymä suojeluskuntasopimus pari viikkoa myöhemmin, mutta näistä huolimatta suomalaisten yksimielisyyteen ilmeni säröjä heti, kun välitön sotilaallinen uhka hetkeksi hellitti. Moskovan rauhan jälkeen kesällä 1940 purkautui yhteiskunnan sisäinen kuohunta hämmästyttävän voimakkaana,²⁰¹ jonka taustaa sivuan pieneltä osalta lähes luonnoksen tavoin Tanner-vihaa käsittelevässä artikkelissa.

Talvisota ei vahvistanut suomalaisten uskoa pohjoismaisuuteen turvallisuuspoliittisena vaihtoehtona. Vaikka Skandinaviasta – lähinnä Ruotsista – oli saatu monenlaista apua ja jonkin verran vapaaehtosiakin,²⁰² Suomessa oli päällimmäisenä katkera tunne siitä, että maa oli jätetty yksin, jopa petetty. Selittäessään tuoreeltaan raskasta rauhaa kansalaisille ulkoministeri Väinö Tanner totesi happamasti skandinaavisten maiden vetäytyneen puolueettomuuskantansa taakse. Torjuva vastaus Suomen pyyntöihin tuesta oli vieläpä annettu julkisesti tiedoksi, ”millä suuresti vahingoitettiin maamme sotilaallista asemaa”. Lisäksi Norjan ja Ruotsin hallitukset olivat estäneet länsivaltojen avustusyrytykset kieltämällä

198 Vuoden 1924 jaottelussa Komintern luki SKP:n Skandinavian federaatioon mutta pari vuotta myöhemmin taas puolalais-balttilaiseen maasihteeristöön. Saarela 2002b, 43.

199 Turtola 2002, esim. 128–130, 154–164, 170–172, 202. Suomen ja Baltian maiden vertailuna ks. Kirby 1995, 317–329.

200 Kettunen 1997, 61, 68, ja 2001a, 166 viite 53; Haataja 1993, 26–36.

201 Ks. Rentola 1994a, luku ’Välirauha’.

202 Ks. Vihavainen 1997.

yrkästi näiden joukoilta läpikulkuoikeuden Suomeen.²⁰³ Uuden yhteistyön rakentamista yli Pohjanlahden ei auttanut se, että Ruotsi vetäytyi välirauhan aikana sekä puolustus- että valtioliittohankkeesta sen jälkeen, kun Neuvostoliitto oli asettunut yksiselitteisesti niitä vastaan.²⁰⁴ Moskovassa oli perinteisesti suhtauduttu kielteisesti Pohjolan blokkisuunnitelmiin, eikä Suomea muutenkaan hyväksytty samaan ryppääseen Skandinavian kanssa. Kun Molotov vieraili Berliinissä marraskuussa 1940, hän esitti Suomen kysymyksen ratkaisemista samalla tavoin kuin Baltian maissa ja Bessarabiassa.²⁰⁵

Lupaa ei enää herunut, sillä suurta idänsotaretkeä valmistelevalle Saksalla oli muita suunnitelmia Suomen varalle. Kansallissosialistien rotubiologia ja muu mytologia oli hakenut 1930-luvulla vastakaikua Pohjolasta, mutta sillan luomisen sijaan heidän tarjoamansa *nordischer Gedanke* paremminkin erotti Skandinavian maista Saksasta. Pohjoismaisuus, niin kuin se Pohjolassa ymmärrettiin, vahvasti vapauden ja demokratian arvoja, jotka eivät olleet kovassa kurssissa Hitlerin valtapiiirissä. Kolmannen valtakunnan vieraanvaraisuudesta kesällä 1936 nauttineet suomalaiset Olavi Paavolainen ja Göran Stenius päätyivät ”aamuauktion valaistessa valvoneita kasvojamme ja kimallellessa messinkisellä pöytälevyllä siihen tulokseen, että koko ’pohjoinen ajatus’ on käyttökelpoinen vain siinä tapauksessa, että sen piiriin kuuluvat vain – Pohjoismaat...”²⁰⁶ Vaikka suomalaiset luettiin kunnan germaaneja alempiarvoisempaan itäbalttilaiseen rotuun, saksalaisten silmissä heidän arvoaan nosti jalo tehtävä antikommunistisena patona itää vastaan. Berliinin näkökulmasta Suomen tuli säilyä saksalaisystävällisten ”vuoden 1918 miesten” käsissä eikä lähestyä Skandinaviaa, missä natsien käsityksen mukaan pitivät valtaa marxilaiset hallitukset.²⁰⁷

Suomen saksalaismielisissä piireissä esiintyikin näkemyksiä, joiden mukaan sosiaalidemokraattien hallitsema Ruotsi edusti lahoavaa, pasifistista aluetta. ”Punainen Skandinavia” kuului ”Moskovan kanssa samaan sivistysmaailmaan”, IKL:n lehdet tervehtivät Suomen julistautumista pohjoismaiselle linjalle joulukuussa 1935. Seuraavana vuonna 26-vuotias maisteri Esa Kaitila tulkitsi *Suomen Heimon* palstoilla, että ”Skandinavia merkitsee meille yhtä suurta (henkistä) vaaraa kuin Venäjä (ulkoista)”.²⁰⁸ Ruotsista ei ollut kuin pelottavaksi esimerkiksi elinvoimaisuuttaan vaaliville suomalaisille. Näkemys sai kärkevän muotoilunsa paksussa pamfletissa *Mihin menet Suomen kansa?*, jonka helsinki-

203 Tannerin radiopuhe 13.3.1940, V. Tanner 1950, 420–421; J. Paavolainen 1989, 159–161; katkeruudesta esim. Jakobson 2003, 73. Pettikö Ruotsi Suomen? Keskustelusta ks. Turtola 1984; Wahlbäck 1989.

204 O. Manninen 1977; Johansson 1995 (1984), 139–141, 212–235.

205 O. Manninen 1994, 138–142. Neuvostoliiton Pohjolan-politiikka ei ole tässä suhteessa ollut aivan niin yksiviivaista kuin yleensä on esitetty. Sven Holtsmark (1992) on osoittanut jo 1920-luvulta periytyvän realistisen juonteen, jossa Moskova asennoitui skandinaaviseen, jopa pohjoismaiseen yhteistyöhön varovaisen positiivisesti vastapainona lännen tai Saksan pyrkimyksille. Toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa näkemys edusti ”kerettiläisyyttä”, mutta se virkosi jälleen 1950-luvun puolella, tosin yhtä ambivalenttina kuin aina ennenkin.

206 O. Paavolainen 1993 (1936), 57–66.

207 Hiedanniemi 1980, 78–82, 87–91, 100–103.

208 T. Soikkanen 1984, 36, 41, 47, 80, 84; Paasivirta 1984, 401. Sotien jälkeen Kaitilasta tuli muutaman kerran ministeri ja Suomen kansanpuolueen puheenjohtaja.

läinen opettaja Lauri Mikael Sainio kirjoitti nimimerkillä ”M. Lausa” talvisodan jälkeen kuin agraarifasismin käsikirjaksi. Sen mukaan rikkaiden naapurien matkiminen oli ”todellinen pienten ja henkisesti epäitsenäisten kansojen kirous, este, jonka takaa ne eivät löydä omaa itseään”. Suomalaisen oli luotava alusta alkaen ”rodullisesti oma ja omintakeinen, kaikin puolin terve ja tervehdyttävä, historiallisen ja maantieteellisen kohtaloasemamme vaatima elämänmeno, elämäntyyli: suomalais-ugrilaisen rajalinnoituksen elämisen tahto ja taito.” Tämä ei ollut mahdollista ilman riittävää väestöpohjaa. ”Lausan” unelmissa siinsi maan väkiluvun nelinkertaistaminen vähintään 16 miljoonaan suomalaiseen, jotka asuisivat ja eläisivät pienviljelmillä, vanhemmat ja seitsemän lasta kullakin.²⁰⁹

Tällaisen vision kannalta oli turmiollista, että Suomessa pidettiin kaikessa esikuvana Ruotsia. ”Lausan” mielestä liian korkea elintaso oli rappeuttanut länsinaapurin, mikä näkyi erityisesti moraalissa sekä perheissä ja naisten asemassa. Ruotsi oli ”löyhätapaisuuden ja sukupuolisiveettömyyden edelläkävijämaa”, jossa monenlainen ”luonnottomuus ja sairaalloisuus on puhjennut korkeimpaan kukoistukseensa” vapaamielisyyden ja 20. vuosisadan valistuneisuuden varjolla. Maaseudulla jäi maatyömiehiä naimattomiksi, kun neitokaiset lähitivät Tukholmaan ansaitsemaan ns. yleisinä naisina. Syntyvyys oli painunut niin alas, että ruotsalaiset kuuluivat Euroopan kuolevien kansojen joukkoon. Kaksilapsijärjestelmä oli tunkeutumassa Pohjanlahden takaa Suomeenkin tehokkaana agitaattorinaan naisemansipaatio, mutta Ruotsistahan oli peräisin kaikki muukin huono, ”Lausa” kiteytti ja kirjasi degeneraation oireista pitkän luettelon:

Meillä varsinkin kaupunkioloissa yhä yleistynyt ylensyöminen ja -juominen, ravintola-, kapakka- ja kahvilaelämän paisuminen, kallisvuokrat, perhe-elämään soveltumattomat, ahtaat loistoasunnot tarpeettomine mukavuuksineen, kodeissa viihtymättömyys ja pako niistä, naisten ylelliset pukeutumis- ja seurustelutavat, lasten lukumäärän rajoittaminen, yleisissä tavoissa ilmenevä ryhdittömyys ja kurittomuus, sukupuolielämän alalla valtaan päässyt käsitteiden löyhyys ja esiintymisen ujos-
telemattomuus ja lasten hemmotteleminen ja paljon, paljon muuta vastaavan laista on saanut siemenensä Ruotsista. Meillä se on langennut kiitolliseen ja vastaanottavaiseen maaperään [...] Jos kiihkottomasti, mutta silti terävästi ja asioille niiden oikeat nimitykset antaen tarkastelemme Ruotsia esim. vv. 1939–40 tapahtumien ja tekojen valossa, on terveen silmän mahdoton huomata siinä mitään esimerkiksi kelpaavaa, ihailua herättävää.²¹⁰

Maalaishyveiden pyhityksellä oli Suomessa kysyntää, ja ”Lausan” yhteiskuntapoliittinen visio levisi vuonna 1942 useana painoksena. Toisaalta sen argumen-

209 Lausa 1942, 14–16, 20, 30, 48–50. ”Lausan” ohjelmasta ks. Haimi 2000, 103–104.

210 Lausa 1942, 30, 35–39, 198, 337–338. Terveempiä esikuvia oli tarjolla Saksassa, mutta niiden omaksumiseksi suomalaisten oli hylättävä ”veltot ja kurittomat tottumukset”. ”Saksalaisten käsitys kurista, kansakokonaisuudesta, velvollisuuksista sitä kohtaan, saksalainen järjestelmällisyys, perinpohjaisuus, ahkeruus, edusvastuuntunto, kaikki ne ovat yläpuolella kaiken arvostelun ja käytännössä osoittautuneet voiman ja menestyksen lähteiksi.”

tointi osoitti, että kyse oli yrityksestä padota jo vallitsevaa kehitystrendiä. Suomi oli modernisoitumassa Ruotsin jälkiä. Suomalaisten silmissä siinsi länsinaapurin elintaso ja elämäntapa, ei kansallisromanttisen karu traditio, jota joku valistaja saattoi tuputtaa heimo- ja rotuopeilla terästettynä. Maailmansodan pitkyydessä Suomessa koettiin tarpeelliseksi alleviivata etäisyyttä Saksaan, sen sodanpäämääriin ja yhteiskuntakäsityksiin, ja lähestyä Ruotsia, jonka mielipideilmasto oli huolestuttavasti kääntymässä suomalaisille kielteiseksi. Kansallismielisissä pamfleteissa ei enää haettu elinvoimaa ”Lausan” tavoin radikaalista uudistumisesta, vaan nyt korostettiin, että

terve edistyminen tapahtuu nopeimmin ja kivuttomimmin vanhalle, kunnolliseksi havaitulle pohjalle rakentamalla, sillä muuten voimme helposti repiä enemmän kuin luoda uutta. Meidän on kaikin voimin pyrittävä luonnolliseen kehitykseen. Meidän on vältettävä liian rajuja otteita. Väkivaltaa emme saa käyttää. [...] Meidän on vain pysyttävä uskollisina perinteillemme, säilytettävä uskontomme, maailmankatsomuksemme, lakimme. Tiedämme niitten arvon, sillä niitten varassa olemme kestäneet tulikokeemme sekä rauhan vuosina että sodassa. Niitten varaan, niitä kehittäen, myös varmimmin rakennamme kansallemme onnellisen tulevaisuuden.²¹¹

Tässä Aapo Laurénin kansallisessa itsetutkistelussa idän uhkaa täydensi pelko sisäisestä kumouksesta. Sen torjumiseksi Suomen oli ankkuroiduttava henkisisä ja aineellisissa ponnisteluissaan vuosisataisiin perinteisiinsä, joiden määrittelyyn liittyi yhä useammin pohjoismaisuus vahvistavana laatusanana. Maalaisväestö edusti ”ikivanhaa pohjoismaista vapaus- ja oikeusperintöämme”; ”Suomi-Ruotsi on ikivanhoista ajoista lähtien jaksanut pysyä lähempänä oikeusvaltion ihannetta kuin useimmat muut maat”; tuhatvuotiset kulttuurisiteet sitoivat suomalaisia ”hyvin läheisesti” toisiin pohjoismaihin, ”joista vieraantuminen merkitsisi meille sisäistä köyhtymistä”. Suhdetta Skandinaviaan ei leimannut sen enempää alistuminen kuin alemmuuskompleksi, vaan Suomi oli tasavertainen kumppani, joka oli yhdessä Ruotsin kanssa 700 vuoden aikana luonut perustuksia pohjoismaiselle yhteiskunnalle. Aitosuomalaiset olivat saattaneet hylätä ruotsalaisena paljon sellaistaakin, joka oikeastaan rakentui ”ikivanhoille suomalais-ruotsalaisille perinteille” ja siten seisoi vankasti kansallisella pohjalla.

Laurénin näkemyksessä epäkansallista edustivat äärioikeistossa suosiota saaneet fasistisen toiminnan piirteet, jotka olivat ”pohjoismaiselle maailmankatsomukselle täysin vieraita”. Kaikesta kanssakäymisestä huolimatta Saksan kansan mentaliteetti oli kuitenkin jäänyt suomalaisille melko vieraaksi, kun taas anglosaksisten suurvaltojen maailmankatsomus muistutti ”aivan hämmästyttävässä määrin” pohjoismaista. Henkinen vuorovaikutus yli Pohjanlahden oli ollut kautta aikojen vilkasta ja hedelmällistä.

.
211 Laurén 1944, 6–7, 155–156.

Satunnaiset suuremmat ja pienemmät erimielisyydet eivät [...] muuta sitä tosiasiaa, että Ruotsi on meitä tavalla jos toisellakin verrattomasti läheisempi kuin mikään muu vieras maa. Todennäköistä on, että meidänkin vastaiselle kehityksellemme olisi eduksi, jos yhteys Ruotsin – ja toisten pohjoismaitten – kanssa saataisiin paljon läheisemmäksi, kuin mitä se nyt on.²¹²

Tätä mieltä oltiin myös Suomen Norden-yhdistyksessä, jossa seurattiin sota-vuosina ahdistuksella kuilun syvenemistä Saksan rinnalla taistelevan Suomen ja Skandinavian maiden välillä. Pohjoismaisuuden puolustukseksi kerättiin huomattavilta vaikuttajapersoonallisuuksilta tiede- ja kulttuuripiireistä vuorineuvoksiin ja työväenjohtajiin lausuntoja, jotka julkaistiin vetoamuksen kaltaisena kirjasena *Suomi kuuluu Pohjolaan*. Sen lähtökohtana oli itsenäisen Suomen asema täysivaltaisena jäsenenä pohjoismaisessa valtio- ja kansaperheessä, jossa arvostettiin yhteistä ”lakien ja tapojen, demokraattisen yhteiskuntamuodon ja kulttuurin perintöä, kulttuurin, joka pohjautuu yksilön ihmisarvon kunnioittamiseen”. Kaikissa Pohjolan maissa ymmärrettiin ”vapauden ja kansanvallan periaatteet samalla tavalla” ja oltiin ”vakuuttuneita siitä, että valtiollisen ja yhteiskunnallisen elämän ainakin täällä tulee rakentua niiden pohjalle”. Tämän edellytyksenä oli ”korkea käsitys oikeuden pyhydestä ja valtakunnan laista kaikkia, myöskin valtaa käyttäviä sitovana”. Sivistyksen tasosta todisti muun muassa se tapa, jolla yksilön vapaus ja sosiaaliset vaatimukset oli sovitettu toisiinsa, tai vaikkapa naisen itsenäisyys ja yhdenvertaisuus miehen kanssa.²¹³

Sota ei ollut pirstonut vain pohjoismaista käytännön yhteistyötä, vaan se oli tuhonnut myös sen henkisiä ja ideologisia perusteita, kuten *Uuden Suomen* päätoimittaja Lauri Aho huomautti. Kirjoittajat olivat yleisesti filosofi Erik Ahlmanin tavoin sitä mieltä, ettei suomalaisilla ollut varaa antaa tuon yhteenkuuluvaisuuden tunteen surkastua. ”Me emme tiedä, mitä jonakin kohtalokkaana hetkenä ehkä on yritettävä sen varaan rakentaa, kun ajan hyökylaineet uhkaavat.” Useassa puheenvuorossa pohdittiin, että määrätietoisempi varustautuminen blokkina olisi estänyt Pohjolan maita joutumasta maailmansodassa suurvaltojen saaliiksi tai hyökkäysten kohteiksi. Nordismia oli harjoitettu ”yhteenkuuluvaisuuden”, ”yhteisymmärryksen” ja ”yhteistyön” merkeissä, mutta ilman ”yhteisjärjestelyjä” ne jäivät heikoiksi kansainvälisessä voimapolitiikassa. Tämä oli syytä ottaa huomioon arvioitaessa sodanjälkeisiä turvallisuuskysymyksiä, mutta kovin konkreettisia ehdotuksia ei rohjettu tehdä. Pisimmälle meni RKP:n puheenjohtaja vapaaherra Ernst von Born, jonka mielestä ”jonkin sopivanmuotoisen valtioliiton pitäisi olla mahdollisuuksien rajoissa”. Tähdellisintä olisi puolustusyhteistyö, jossa Suomi tarjosi koko Pohjolalle turvaa idästä uhkaavaa tuhoa vastaan.²¹⁴

Turvallisuuspoliittinen yhteistyö muuttui sitä utopistisemmaksi ajatukseksi, mitä kauemmin Suomi jatkoi sotaa Saksan rinnalla. Tiet näyttivät erkanevan

212 Laurén 1944, 7, 13–14, 21–24, 29–33, 37, 70.

213 *Suomi kuuluu Pohjolaan*, 1944, lainaukset 5–6, 9 (Ahlman), 20–23 (K. R. Brotherus).

214 *Suomi kuuluu Pohjolaan*, 1944, 8–10 (Ahlman), 11 (Aho), 16–17 (von Born), ks. myös 63–64 (Jutikkala), 91 (Hugo E. Pipping), 110–112 (Eero Rydman).

entisestäään joulukuussa 1943, kun pohjoismaisin hahmo eturivin suomalais-poliitikoista K.-A. Fagerholm jätti sosiaaliministerin paikkansa hallituksessa. Hän oli ollut jo pitkään saksalaisten hampaissa, ja lopulta avoin esiintyminen miehitetyn Tanskan ja Norjan puolesta teki eron väistämättömäksi. Vaikka hallituksen sodasta irtautumista etsivä linja ei siitä muuttunut, ratkaisu oli ulospäin masentava isku niille tunnelmille, joiden mukaan ”meidän ainoa mahdollisuutemme pelastua on vakuuttaa avoimesti, että me kuulumme Pohjolaan”, kuten kirjailija Jarl Hemmer sen muotoili kiittäessään Fagerholmia työstä isänmaan hyväksi.²¹⁵ Yleinen mielipide oli Ruotsissa selvästi kylmenemässä Suomen asialle, kun erityisesti sosiaalidemokraattisella kentällä sympatiat suunnattiin Norjaan. Tämän huomasi taidemaalari Lennart Segerstrålekin kiertäessään keväällä 1944 kolme viikkoa Ruotsia kummikuntaliikkeen puhujana:

Mutta työväestön alueilla [...] on myötätunto Norjaa kohtaan ja sen käsittelevä tavallaan imenyt itseensä sen kiinnostuksen, joka ennen kohdistui Suomeen. Meillä on uskollisimmat ystävämme maanviljelijöiden keskuudessa sekä niissä kulttuuripiireissä, joissa sydämen ymmärrys on voinut pitää poliittisen vastakkain ajattelun loitolla ja joissa on siten voitu suvaitsevaisesti ojentaa käsi kärsimykseen, esiintyi sitä sitten yhdessä muodossa Suomessa tai toisessa Norjassa – tai muualla.²¹⁶

Pohjoismaisuuden läpimurto

Toukokuun 8. päivä 1945 kello 15 Suomen aikaa Britannian pääministeri Winston Churchill julisti ympäri maailmaa radioidussa puheessaan sodan Euroopassa päätyneeksi. Helsingissä maan valtiojohto presidenttiä, pääministeriä ja puhemiestä myöten oli kokoontumassa Vanhalle ylioppilastalolle Pohjola–Nordenin järjestämään kansalaisjuhlaan Tanskan ja Norjan vapautumisen kunniaksi. Yhdistyksen puheenjohtaja professori Bruno Suviranta vakuutti tervehdys-sanoissaan, että Pohjolan sisaruskansojen vanhat siteet olivat vain vahvistuneet koettelemusten myötä. Hänen mielestään Suomi oli käynyt sotavuosina ”todellista korkeakoulua, jossa pohjoismainen ajattelutapa oli syventynyt ja kypsynyt. Nyt ymmärrämme paljon paremmin kuin ennen, mitä pohjoismainen yhteenkuuluvuus pitää sisällään.”²¹⁷ Pari viikkoa myöhemmin Mannerheim, Paasikivi ja Fagerholm olivat jälleen läsnä, kun Tanskaa, Norjaa ja pohjoismaisuutta juhlettiin Ruotsalaisessa teatterissa. Ennen kuin yleisö pääsi nauttimaan kohtauksia Ludvig Holbergin *Jeppe Nilonpojasta* ja Henrik Ibsenin *Peer Gyntistä*, profes-

215 Hemmer Fagerholmille 17.12.1943, Fagerholmin kokoelma Brev 1, Åbo akademis bibliotek; Kuosmanen 1997, erit. 57–58.

216 Johansson 1995 (1984), 344; Blidberg 1984, luku V; Segerstråle Fagerholmille 16.4.1944 ja sen liitteenä oleva lehtileike *Borgäbladetista*, Fagerholmin kokoelma Brev 2, Åbo akademis bibliotek. Ruotsin korkeissa sotilaspiireissäkin moitittiin ”aitosuomalaista saksalaismielistä kiihkoisänmaallisuutta”, joka oli vienyt Suomen tuhon partaalle, kuten puolustusvoimien esikuntapäällikkö C. A. Ehrensverd (1991, 219 [26.6.1944]) merkitsi päiväkirjaansa saatuaan tiedon puna-armeijan läpimurrosta Kannaksella: ”Finis Finlandia – ja Ruotsi ennenkuulumattoman vaikeassa asemassa.”

217 *Hufvudstadsbladet* 9.5.1945 (Suviranta).

Kestäkö toveruus? Suomen, Ruotsin ja Norjan sosiaalidemokraattien välillä oli jänitteitä, kun Väinö Tanner osallistui ruotsalaisten puoluekokoukseen 19.5.1944. Kuvasa P. A. Hanssonin ja Martin Tranmälin seurassa. (Työväen arkisto.)

sori Gunnar Castrénin esitti juhlapuheessaan voimakkaan vetoomuksen Suomen tulevaisuudesta pohjoismaana:

Tiedämme, että monella taholla Pohjolassa meitä on katsottu karsain silmin. Meillä on tapahtunut paljon, aivan liian paljon sellaista, joka on ollut ristiriidassa pohjoismaisten pyrkimysten kanssa. Suomen tie on ollut viimeisten vuosikymmenten aikana epävarma ja haparoiva. Toivokaamme, tahtokaamme, työskennelkäämme tarmokkaasti ja päättäväisesti, että se tulevaisuudessa suuntautuisi yhteisiä pohjoismaisia päämääriä kohti. Suomi on kehittynyt vuosisatojen saatossa vastaanottaen jatkuvasti virikkeitä muista pohjoismaista. Pohjoismaiseen vapaudenhenkeen, pohjoismaiseen tunteeseen ihmisarvosta, kansan oikeudesta ja yksilön oikeudesta nojaa koko yhteiskuntamme, sellaisena kuin se tänään on. Kuulumme ihmiskuntaan pohjoismaana. Ja Pohjoismaiden yhteisön jäsenenä maallamme on tulevaisuus.²¹⁸

Näissä toukokuun puheissa oli sama anteeksipyyttävä sävy kuin *Suomi kuuluu Pohjolaan* -kokoelman alkusanassa: ”Vasta tämä kova aika on opettanut meidät oivaltamaan sen pohjoismaisen perinnön arvon, joka on meidän vapaan valtakuntamme perustana.” Kirjan artikkeleita yhdisti ajatus, että kiintymys ja tunne Pohjolan kansoja kohtaan eivät saaneet olla ”vain tilapäisiä ja suhdanteitten mukaisia, niiden tulee olla aitoja ja kestäviä. Niiden on syövyttävä kansansie-

218 *Hufvudstadsbladet* 23.5.1945 (Castrén).

luun eikä vain ailahdeltava sen pinnalla.” Tämän vuoksi yhteistyön tuli kattaa ”ei vain valtiollisia elimiä ja laitoksia, vaan kaikki vapaan kansalaistoiminnan moninaiset muodot, kaikki sen pyrkimykset ja luomukset”.²¹⁹ Näkemykset eivät ole kaukana niistä fraaseista, jotka myöhemmin tulivat kuluneen tutuiksi kuvattaessa Suomen ja Neuvostoliiton välistä ystävyyspolitiikkaa. Ratkaiseva ero oli siinä, että pohjoismainen yhteistyö saattoi nojata yhteiskunnasta kumpuavaan dynamiikkaan, kun neuvostosuhteita kehitettiin ylhäältä johdetusti siihen osallistuvia ihmisiä ja järjestöjä kontrolloiden. Kesällä 1945 ei kuitenkaan ollut selvää, kumpi suuntauksista pääsisi niskan päälle, vai voisivatko ne elää rinnatusten.

Vaikka suomalaiset olivat irtautuneet saksalaisten aseveljeydestä jo edellisenä syksynä ja vuodattaneet Lapissa vertakin taisteluissa heitä vastaan, Skandinaviassa oli sodan päättyessä edelleen epäluuloja Suomea kohtaan. Esimerkiksi ylioppilaspiireissä suhtauduttiin alkuun ”viileän varautuneesti ajatukseen paluusta sotaa edeltävän ajan hyviin suhteisiin”, kuten filosofi Georg von Wright on muistellut. Tanskalaiset ja norjalaiset suostuivat lähettämään vain tarkkailijoita Helsingissä pidettyyn kokoukseen, jolla Suomen ylioppilaskuntien liitto pyrki rakentamaan suhteita uudelleen. Laatimassaan raportissa Tanskan edustaja epäili, että suomalaisten pohjoismaisuus oli vain epäonnistuneen Karjalanretken kompensatiota; sillä yritettiin vetää koko Pohjola venäläisvastaiseen politiikkaan ja toisaalta peittää haluttomuus yhteistyön solmimiseen Neuvostoliiton kanssa. Tulkinta oli kuin suoraan Cay Sundströmin suusta, jonka kanssa vieraat olivat keskustelleet tilanteesta.²²⁰ Suomalaisen ”salonkikommunistin” näkemyksiä ei kuitenkaan olisi nieltä pureksimatta, elleivät ne olisi langenneet vastaanottavaiseen maaperään.

”Skandinaviassa meitä kohtaan on suhde muuttunut”, Paasikivi pohti päiväkirjaansa 22. kesäkuuta 1945. ”Siellä puhutaan nyt kolmesta Skandinavian maasta ja yhteistoiminnasta niiden kesken.” Tämä oli hänen mielestään mitä huolestuttavin kehityssuunta, sillä pohjoismainen yhteenkuuluvuus ja yhteistyö olivat Suomen kannalta ”erittäin tärkeä asia”. Ensimmäinen kysymys, jonka hän otti pääministerinä suursodan päätyttyä Ždanovin kanssa esille, oli lentoliikenteen avaaminen Tukholmaan.²²¹ Kanavia länteen oli vahvistettava, ettei Venäjän syli kävisi liian tukahduttavaksi. Pari vuotta aikaisemmin Paasikivi oli arvioinut, että Neuvostoliitto oli suunnitellut talvisodan jälkeen Suomelle ”samanlaista asemaa kuin Ulko-Mongolialle, joka on muodollisesti itsenäinen mutta suuresti Neuvostoliitosta riippuvainen ja sen vaikutusvallan alainen valtio”. Se oli yrittänyt erottaa Suomen Ruotsista ja ”pakottaa meidät elämään eristettyinä, yksinäisinä ja heikkoina”.²²² Tätä uhkakuvaa Paasikivi yritti par-

219 *Suomi kuuluu Pohjolaan*, 1944, 5, 17–18 (von Born), 65–67 (Olavi Kajala), 120–122 (A. M. Tallgrén).

220 von Wright 2002 (2001), 104; Klinge 1978, 222–225; ks. myös Kolbe 1993, 141–144; T. Soikkanen 1994, 27–28.

221 *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 146–147, 153, 158 (10.5., 12.5., 26.5., 31.5. ja 22.6.1945).

222 Ulkoasiainvalmistelukunnan yhteisistunto 24.11.1943, UMA; Maasalo 2001, 197–198. Valmistelukunnan tehtävä oli hahmotella rauhanneuvotteluissa esille nousevia asioita. Se sai valmiiksi joukon taustamietintöjä, mutta pohjoismaista yhteistyötä suunnitelleen jaoston työ jäi kesken. Ks. Nevakivi 1988, 283; Polvinen 1995, 339–341.

haansa mukaan torjua jatkosodan jälkeen lähtemällä siitä, että hyvät suhteet Moskovaan eivät saaneet sulkea pois eläviä yhteyksiä Pohjanlahden taakse.

Yhtälö muistutti ympyrän neliöimistä, mutta Paasikivellä oli työhypoteesi ongelman ratkaisemiseksi. Hänen mielestään Neuvostoliiton pyrkimyksistä Atlantille ei ollut todisteita ”vaan enintään indicioita”. Muiden suurvaltojen tavoin sillä oli epäilemättä ”imperialistisia harrastuksia”, mutta ”Neuvostoliiton nykyinen intressi Suomeen kuitenkin todennäköisesti johtuu lähinnä sotilaallisista syistä”.²²³ Tälle lähtökohdalle laski sotilasjohtokin, kun se jatkosodan jälkeen hahmotteli puolustusliittoa Neuvostoliiton kanssa Suomen asevoimien säilyttämiseksi ja maan poliittisen aseman vahvistamiseksi. Kenraali Erik Heinrichsin sanoin puolustusvoimat halusi ”täyttää velvollisuutensa kansamme vastuunalaisen johdon välikappaleena [...] lojaalisti uuden ulkopoliittisen asennoitumisen terävänä työaseena”.²²⁴ Mutta sotilaspoliittinen realismi, sopeutuminen toisen maailmansodan lopputulokseen, ei saanut muissa suhteissa kyseenalaistaa Suomen paikkaa osana Pohjolaa.

Toimiessaan lähettiläänä Moskovassa keväällä 1941 Paasikivi oli ollut haaitsevinaan merkkejä siitä, että Neuvostoliitto ei välttämättä vastustaisi kategorisesti suomalaisten suhteita Skandinaviaan. Asia oli kuitenkin tulenarka. Kun rauhantunnusteluja viriteltiin Tukholmassa helmikuussa 1944, Paasikivi pyyhkäisi lähettiläs Gripenbergin neuvosta pohjoismaisen yhteistyön pois käsiteltävien kysymysten listalta, ”ettei herätetä nukkuvaa karhua”.²²⁵ Sodan jälkeen hyvät ja luottamukselliset välit Neuvostoliitton olivat niin voimakkaasti esillä, että pohjoismainen suunta Paasikiven linjan toisena peruspilarina on jäänyt liian vähälle huomiolle, vaikka hän puheissaan ja punktilistoissaan mainitsi sen usein välittömästi idänsuhteiden jälkeen. Näin hän teki myös kuuluisassa linjanvedossaan Messuhallissa itsenäisyyspäivänä 1944, jonka jälkeen tuore pääministeri jännitti venäläisten reaktioita. Kun vastaanotto oli hyvä, Paasikivi merkitsi tyytyväisenä päiväkirjaansa: ”Minun puheeni oli selvä. Siinä ei ollut mitään kryperi [nöyristelyä], niin kuin Ruotsin lehdet ovat todenneet. Puheesani oli kaksi selvää kohtaa: a) Suomen itsenäisyys ja b) pohjoismainen yhteistoiminta. Venäläiseltä taholta ei siis ole mitään niitä vastaan huomautettavaa.”²²⁶

Paasikivellä oli myös mietittynä keino, jolla hän pyrki vahvistamaan Suomen sijaa pohjoismaisessa ryhmässä:

Voidaksemme pysyä kiinni pohjolassa niin paljon kuin mahdollista on meidän saatava rauha ruotsinkielisten kanssa – järjestettävä kaikki valituksen syyt. Sillä ruotsinkielisen väestön olemassaolo Suomessa on tärkein ja vahvin side, joka pitää yllä yhteyttä Ruotsin ja sen kautta muun pohjolan kanssa.²²⁷

223 Ulkoasiainvalmistelukunnan yhteisistunto 24.11.1943, UMA.

224 Turtola 1988, 234–247; Polvinen 1999, 117–121.

225 Ulkoasiainvalmistelukunnan yhteisistunto 24.11.1943, UMA; *J. K. Paasikivi. Jatkosodan päiväkirjat*, 1991, 329 (12.2.1944); Polvinen 1995, 351–352.

226 *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 69 (11.12.1944), ja esim. 112–113, 124, 126 (1.3., 18.3., 25.3.1945).

227 *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 146–147, 158 (10.5. ja 22.6.1945).

Konkreettisina kysymyksinä nousivat tällöin esiin yliopiston kielikysymys sekä siirtoväen asuttaminen, joissa Paasikivi toimi johdonmukaisen sovittelvasti ruotsinkielisen väestön intressejä ymmärtäen.²²⁸ Vielä vuoden 1944 kriittisissä vaiheissa kieliryhmien väliset suhteet oli potentiaalinen kansakuntaa repivä asia,²²⁹ mutta rauhan myötä se hautautui suurempien huolien alle. Jatkosodan ja koko toisen maailmansodan lopputulos merkitsikin pohjoismaisuuden lopullista läpimurtoa Suomessa. Kun Neuvostoliitto koettiin laajalti edelleen uhkaksi ja länsivallat olivat sen kanssa liittolaissuhteessa eikä saksalaiseen Manner-Eurooppaan voinut enää nojata, ripustautuminen Pohjolaan oli suomalaisille kuin henkinen oljenkorsi, joka osoittautui kylmän sodan vuosina monella tapaa käytökelpoiseksi turvaköydeksi. Pekka Ahtiaisen ja Jukka Tervosen mukaan se näkyi historian tutkimuksessakin, jossa ahdas suomalaiskansallinen ote sai väistyä. Suomenkielisten ja ruotsinkielisten tutkijoiden näkemykset lähestyivät toisiaan, kun ruotsalaisen kulttuuriperinnön arvo ja siihen liittyvän demokratian tärkeys tunnustettiin yhteisesti, nyt siis myös suomenkielisten ja -mielisten keskuudessa.²³⁰

Skandinaviassa suomalaiset hyväksyttiin lopulta varsin kivuttomasti mukaan, kun sotavuosien rikkomaa yhteistyötä ryhdyttiin harjoittamaan uudella innolla. Ylimalkainenkin katsaus touko–kesäkuun 1945 sanomalehtiin osoittaa, kuinka vilkkaasti kontakteja solmittiin mitä moninaisimmilla elämänoilla heti rauhan tultua.²³¹ Tanskan ja Norjan kanssa oltiin alkuun lähinnä sähköyhteydessä, kun valtionpäämiehet ja arkkipiispat, parlamentit ja yliopistot, puolueet ja muut kansalaisjärjestöt tervehtivät toisiaan sodan ja miehityksen päättymisen hengessä. Suhteet ruotsalaisiin liittyivät jo konkreettisiin kysymyksiin, suomalaisevakkojen kotiuttamiseen sekä monenlaisen avustustoiminnan organisointiin. Näissä merkeissä kävi Ruotsissa muun muassa maaherra S. Mattsson, ja kummikuntatoiminnan ruotsalaisia johtomiehiä poikkesi Suomeen Mannerheim-liiton kokoukseen. Kesäkuun alussa oli Helsingin 3. linjalla aihetta juhlaan, kun pohjoismaisen avustuskomitean ja Tukholman kaupungin korkea-arvoisia edustajia kävi paikan päällä vakuuttamassa, että Kallion päiväkodin toimintaa voitiin jatkaa ruotsalaisen lahjoituksen turvin. Ruotsin maatalousapu puolestaan lupasi lähettää noin 1 000 laatikkoa työkaluja maaseudun jälleenrakennustyöhön.

Ammatillista yhteistyötä pääsi harjoittamaan Helsingin apulaispalopäällikkö, joka tutustui toista viikkoa Tukholmassa palosuojelun järjestelyihin. Oppia Pohjanlahden takaa välitti myös ruotsalainen työmarkkinaviraston konsulentti esitelmällään ammatinvalinnan järjestelyistä kauppa- ja teollisuusministeriön

228 Syksyn 1948 herkässä tilanteessa Paasikivi kannatti ruotsinkielisen Korsholman läänin perustamista samankaltaisin perustein: ”Pohjoismaiden kannatus on meille tärkeä sekä itsesään että sen kautta, että Skandinavian kanta vaikuttaa koko maailman lehtien kantaan ja sen kautta menee tietoja maailmalle.” *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 128 (28.3.1945), 678–679 (30.11. ja 2.12.1948); H. Immonen 1999, 60–62; Polvinen 2003, 30–31.

229 Ks. Majander & työryhmä 1998, 125–128.

230 Ahtiainen & Tervonen 1996, 124–125.

231 Seuraava katsaus perustuu *Suomen Sosialidemokraatin* uutisointiin touko–kesäkuussa 1945.

tilaisuudessa Säätytalolla. Ruotsin valtiontyöntekijäin luottamusmiehiä kiersi tutustumassa VR:n konepajojen toimintaan, ja kolme suomalaista kunnallismiestä osallistui Ruotsin maalaiskuntien liiton järjestämään kunnankamreerien konferenssiin. Työväen sivistysliiton R. H. Oittinen matkusti Tukholmaan suunnittelemaan Pohjoismaisen kansanopiston tulevaa työtä. Ruotsin Norden-yhdistys varasi suomalaisille kymmenen paikkaa pohjoismaiselle äidinkielenopettajain kurssille. Suomen Punainen Risti jakoi kaksi matka-apurahaa, joiden saajat sitoutuivat opiskelemaan Ruotsissa puoli vuotta reumatautien teoriaa, hoitoa ja ehkäisyä. Yleisen mielipiteen kannalta huomattava vierailu toteutui touko–kesäkuun vaihteessa, kun joukko eturivin lehtimiehiä vietti viikon Tukholmassa Publicistklubbenin kutsumana. Göteborgilaisia journalisteja saapui vasta vierailulle Helsinkiin ja Turkuun jo parin viikon sisällä.

Kulttuurin saralla saapui Europa-Filmin edustaja Helsinkiin suunnittelemaan ensi sijassa opetuselokuvien vaihtoa Suomen ja Ruotsin välillä. Taidehallissa oli esillä ruotsalaisen taiteen näyttely, jonka yhteydessä saattoi Helsingissä tutustua ensimmäistä kertaa myös sikäläisen taideteollisuuden saavutuksiin. Kirjallisuusmiehet Lauri Viljanen ja Erkki Vala matkustivat Tukholmaan mukanaan Suomen kirjailijaliiton adressi, jossa kiitettiin sotavuosina saadusta avusta sekä erityisesti siitä, että ruotsalainen sisarjärjestö oli huolehtinut Katri Valasta tämän viimeisinä elinvuosina. Keväällä 1944 kuolleen runoilijan tuhkauurna tuotiin myöhemmin Helsinkiin ja haudattiin Vilhovuoren mäelle, jolloin muistojuhlaan Konservatorion salissa osallistui myös Ragnar Ljungdahl Ruotsin kirjailijaliiton edustajana.

Yleisradion uusi pääjohtaja Hella Vuolijoki viihtyi Skandinavian-matkallaan toista viikkoa, jonka aikana hän tutustui naapurimaiden radiotoimintaan sekä keskusteli yhteistyön mahdollisuuksista. Pohjoismaat säilyttivät asemansa radion tärkeimpinä kansainvälisinä kumppaneina, vaikka uusi suhde Neuvostoliittoon näkyikin Vuolijoen kaudella ohjelmapolitiikassa.²³² Hallituksen ministereistä Tukholmassa poikkesivat toukokuun aikana Eero A. Wuori, Johan Helo ja Urho Kekkonen, joka tosin oli liikkeellä SVUL:n puheenjohtajana neuvottelemassa Suomi–Ruotsi-maottelun järjestämisestä. Kilpaa päästiin juoksemaan jo sitä ennen 8. kesäkuuta, kun stadionille saapui seitsemän länsinaapurin urheilijaa. Vajaa 14 000 maksanutta katsojaa sai todeta sadetta tihkuvassa säässä, kuinka illan odotetuimmassa kisassa 3 000 metrillä suomalaisten valttikortti ”[Viljo] Heino johti uhrautuvasti 2800 m, jonka jälkeen [Åke] Durkfeldt pyrähti ohii ja voitti varmasti”. Ruotsalaiset menivät menojaan muillakin juoksumatkoilla, mutta keihäässä oli paras Matti Järvinen kelpo tuloksella 71,79. Kesä ei muuttanut voimasuhteita, eikä Suomesta ollut kunnan vastusta elokuussa järjestetyssä maottelussa. Ehkä tappiolla ei tällä kertaa ollut niin suurta väliä, sillä historiikin mukaan Suomen ja Ruotsin kamppailussa oli nyt ensimmäisen kerran aistittavissa ”ystävyyssotellun makua”.²³³

232 Vihavainen 1996, 266–270, 283–285.

233 Hannus & Laitinen 2000, 22.

Vierailudiplomatia työväenliikkeen järjestöjen välillä oli kesään 1945 mennessä jo täydessä käynnissä. Sosialidemokraattisen työläisnuorison edusmiehet olivat olleet Ruotsissa ja saivat vastavuoroisesti toimia helluntainpyhinä Porissa järjestetyillä liittojuhlillaan parin ruotsalaisen isäntänä. Ammattiyhdistyspuolella skandinaavisia tovereita osallistui ainakin elintarviketyöläisten, kutoma-teollisuustyöväen, jalometallityöntekijäin ja murarien liittokokouksiin. Henkisen työn yhtymän vuosikokouksessa vierailivat ruotsalaisen sisarjärjestön toiminnanjohtaja sekä Ruotsin työnantajaliiton asiamies. Myös osuuskauppaväkeä oli liikkeellä, kun Kulutusosuuskuntien keskusliiton 29. edustajakokous alkoi näyttävästi Kansallisteatterissa kesäkuun alussa.

Sotavuosina kertyneitä jännitteitä purettiin Pohjoismaiden sosiaalidemokraattien välillä kasvotusten heinäkuussa 1945, jolloin heidän yhteistyökomiteansa kokoontui Tukholmassa pitkästä ajasta rauhan oloissa. Keskustelut osoittivat, että pyykkiä oli pestävänä muidenkin kuin suomalaisten osalta. Norjalaiset eivät olleet erityisen ihastuksissa siitä, että Ruotsi ei puolueettomuuttaan ollut osallistunut aktiivisesti naapuriensa vapauttamiseen. Tanskan työväenmiehillä taas oli puolusteltavanaan, miksi he olivat istuneet kesään 1943 asti hallituksessa saksalaismiehitykseen sopeutuen. Kokouksen osanottajat olivat kuitenkin kaikki valmiita katsomaan synkän menneisyyden sijaan eteenpäin. Trygve Lie vakuutti norjalaisten lähteneen koko ajan siitä, että Suomi palaisi sodasta irtauduttuaan Pohjoismaiden piiriin.²³⁴

Täysin ei sota-ajan kokemuksia voitu pyyhkiä pois yhteisestä muistista. Pohjanlahden takana ei välttämättä katsottu vain hyvällä sitä suorasukaista toimintatyyliä, jonka Suomen nuoret sosiaalidemokraatit siirsivät sotatöistä siviilirintamille poliittisiin taisteluihin. Vuosikymmeniä Ruotsin hallituksessa istunut Gunnar Sträng muisteli vanhoilla päivillään, kuinka Väinö Leskinen, Olavi Lindblom ja Unto Varjonen tunnettiin Ruotsissa sodan ”sankarikapteeneina”. Eniten häntä askarrutti kuitenkin Väinö Tanner, jonka maine työväenjohtajana oli jäänyt sotavuosien peruna pysyvästi kyseenalaiseksi. Strängin mielestä Tannerilla oli kaikki ne ominaisuudet, jotka Ruotsissa oli totuttu yhdistämään aitoon suomalaiseen luonteenlaatuun: pelottomuus, itsepäisyys, itsenäisyys. Mutta nämä tinkimättömyyden piirteet saattoivat poikia virheitä herkkäviritteisissä tilanteissa. Rohkeus voi johtaa tarpeettomiin uhreihin, eikä se siksi saisi ohjata valtiomiehen kaikkea toimintaa, kuinka ihailtava ominaisuus se muuten onkin, Sträng filosofoi 1970-luvun lopulla, kun hän luonnehti Fagerholmille tuntemiaan suomalaisia sosiaalidemokraatteja.²³⁵

.
234 *Samråd i kristid*, 1986, 251–289, 272 (Lie); Misgeld 1984a, 48–51.

235 Sträng Fagerholmille 10.1.1978, Fagerholmmin kokoelma Brev 2, Åbo akademis bibliotek.

Kommunistien dilemmat

Artikkelissa 'Paluu pohjoismaiseen perheeseen' tarkastelen, miten SDP sai rakennettua sotapolitiikassa ryvettyneet suhteensa uudelleen skandinaavisiin veljespuolueisiinsa. Sosiaalidemokraatit kehittivät Pohjolasta poliittisen identiteettinsä ankkurin, jota käytettiin hyväksi kamppailussa suomalaisen työläisen kannatuksesta. 'SKP, Skandinavia ja Neuvostoliitto' lähestyy tätä problematiikkaa kommunistien näkökulmasta. SKP:n johdolle oli hankalaa soveltaa politiikkaansa Neuvostoliiton linjaa, joka 1940-luvun jälkipuoliskolla suhtautui kielteisesti pohjoismaiseen yhteistyöhön sen kaikissa muodoissa. Samalla kun omaakin kenttäväkeä oli mukana kummikuntaliikkeessä ja jakamassa Ruotsista saatuja avustuspaketteja, tahtoi idänsuhteiden kansalaistoimintaa organisoiden Suomi–Neuvostoliitto-seuran toiminta uuvahtaa alun innostuksen jälkeen siihen, että jäykästi ohjatussa järjestössä ei syntynyt elävää kosketusta ystävyysmaan kanssa.

SKP yritti ratkaista pohjoismaisuuden haastetta seitsemällä eri argumentilla, joista yksikään ei ottanut laajemmin tulta uskollisten piirin ulkopuolella. Ensiksi (i) suomalaiset yritettiin liittää demokraattiseen solidaarisuusrintamaan tanskalaisten ja norjalaisten vastarintaliikkeen kanssa. Mauri Ryömä viritteli syksyllä 1944 vapaaehtoisten värväämistä pohjoiseen Norjaa vapauttamaan, mutta hanke pysähtyi viimeistään valvontakomission vastustukseen. Raoul Palmgren lähti liikkeelle rauhanomaisemmin eväin puhuen innostuneesti "uuden skandinavismmin" rakentamisesta antifasismiin pohjalle, jota Suomessa edustivat SKDL:n alle ryhmittyneet poliittiset voimat. Toinen tapa murtaa vanha pohjoismaisuuden käsite oli (ii) riisua siltä yhteiskuntapoliittiset merkitykset ja pelkistää se maantieteellisiin koordinaatteihin. Norjan, Ruotsin, Tanskan ja Suomen lisäksi oli olemassa muitakin pohjoisia maita, joilla siten tulisi olla paikkansa pohjoismaisessa yhteistyössä. Neuvostoliitto oli käyttänyt tätä argumenttia aikaisemminkin, ja sitä väläyteltiin uudelleen Stalinin kuoleman jälkeen, kun neuvostojohto lämmitti suhteitaan Skandinaviaan. Suomessa vuoden 1954 lopulla vierailut varapääministeri ja NKP:n politbyroon jäsen Anastas Mikojan "jauhoi energisesti" pohjoisten kansojen liittoa, Ruotsin, Suomen ja jopa samojedien yhteistyötä.²³⁶

Syksyyn 1945 mennessä oli käynyt selväksi, että mitään uutta skandinavismia ei ollut syntyneessä kommunistien tarkoittamassa mielessä eikä Neuvostoliitolla olisi sijaa pohjoismaisen yhteistyön järjestelyissä. Norjassa ja Tanskassa kariutuivat tunnustelut työväenpuolueiden yhdistämisestä, ja Ruotsin sosiaalidemokraatit torjuivat yhteistyön kommunistien kanssa heti alkuunsa. Suomessa pohjoismaisuudesta oli tullut ase kommunistien ja Neuvostoliiton pyrkimyksiä vastaan, mikä näkyi erityisesti sotasyllisyyskysymyksen yhteydessä. Sotajan johtajia ei haluttu tuomita taannehtivan lainsäädännön perusteella, koska tällainen menettely oli vastoin pohjoismaista oikeuskäsitystä, joka oli ollut maassa vallalla ikimuistoisista ajoista lähtien.

236 Rentola 1997, 351.

Näkemyksellä oli kiistatonta historiallista kantavuutta ajalta ennen Suomen liittämistä Venäjän valtakuntaan, ja Pohjanlahden takaa oli haettu herätteitä lainsäädäntöön vielä valtioyhteyden Ruotsiin katkettuakin. Itsenäistymisen jälkeen suomalaiset osallistuivat oikeusyhteistyöhön, jota Skandinavian maat olivat harjoittaneet jo 1870-luvulta lähtien.²³⁷ Toisaalta puhe pohjoismaisesta oikeuskäsityksestä oli toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa poliittisesti tarkoitushakuista. Kun keskustavoimat olivat 1930-luvun alussa koonneet laillisuusrintamaa lapualaisten toimintaa vastaan, pohjoismaisuudella ei ollut käytetyssä retoriikassa erityistä painoarvoa, vaikka se saattoi vilahtaa jossain Ståhlbergin puheessa. ”Lapuan lakia” ja oman käden oikeutta torjuttiin enimmäkseen sen kaltaisilla argumenteilla, jotka puolustivat Suomen asemaa läntisen kulttuuripiirin, sivistyskansojen ja yleisesti oikeusvaltioiden joukossa.²³⁸

SKP:n johdon kolmas suhtautumistapa oli (iii) kieltää, että mitään erityistä pohjoismaisuutta olisi olemassakaan. Kyse oli myytistä, jolla Suomea sidottiin skandinaavisten bulvaanien välityksellä lännen leiriin. Nordismin voimaa yritettiin torjua myös lähtemällä siitä, että (iv) jos pohjoismaisuudella viitattiin Skandinaviassa esiintyneisiin demokratiaa ja kansalaisoikeuksia turvaaviin perinteisiin, niin ne eivät ainakaan olleet voimassa 1920- ja 1930-luvun Suomessa, jossa työväkeä vainottiin valkoisen luokkavallan mielen mukaan. Argumentin ongelma oli

G. M. Savonenkov isännöi Adlonissa 23.2.1946 istujaisia puna-armeijan 28-vuotispäivän kunniaksi. Vieressään ringissä J. K. ja Alli Paasikivi, Hella Vuolijoki, Carl Enckell, Judith Fagerholm, Annikki Paasikivi ja Reinhold Svento. Naamasta näkyy, että juuri päättynyt sotasyllisyysoikeudenkäynti on ottanut puolin ja toisin koville. K.-A. Fagerholm on kääntynyt naapuripöytään, jossa juttu tuntuu luistavan paremmin. (Fagerholm 1977.)

237 Ks. Lauri Cederberg ja Rafael Erich kokoelmassa *Suomi kuuluu Pohjolaan*, 1944; Sejersted 1998, 216–218.

238 Näkemys on alustava ja ansaitsisi syvemmän paneutumisen, johon tässä yhteydessä ei ole ollut voimia.

siinä, että se tuli tunnustaneeksi Skandinavian maissa vallinneen järjestelmän kel-po mittariksi demokratialle. Tämä taas oli vastoin kommunistien omaa oikeaoppisuutta, vaikka se tuntui saavan huolestuttavan laajalti vastakaikua suomalaisten työläisten piirissä. SKP:ssä huomattiinkin nopeasti, että hyökkääminen pohjoismaisuutta vastaan kääntyi propagandasodassa kommunisteja itseään vastaan. Kun toisaalta NKP:n opastavat linjanvetäjät eivät antaneet suomalaisille tovereille lupaa aktiivisuuteen Skandinavian suuntaan, SKP:n toimintalinjaksi vakiintui (v) ohittaa koko pohjoismaisuus niin pitkälle kuin mahdollista.

Kylmän sodan rintamalinjojen leikatessa Eurooppaa vuonna 1947 SKP ei voinut enää vaieta, vaan puolueessa valmisteltiin erillinen kannanotto nordismia ja sen monia muotoja vastaan. Tämän pohjalta lähdettiin (vi) nujertamaan pohjoismaisuutta tarjoamalla kansandemokratiaa parempana vaihtoehtona, jolloin Suomen kansainväliseksi viiteryhmäksi muodostuisi Neuvostoliiton suo-jaama Väli-Eurooppa eikä Skandinavia lännen sateenvarjon alla. Kommunistien kampanja huipentui Neuvostoliiton tekemän YYA-sopimusaloitteen myötä. Suomen pohjoismainen yhteys joutui maaliskuussa 1948 kovemman kritiikin kohteeksi kuin luultavasti koskaan sitä ennen tai sen jälkeen. Tähän aggressiiviseen linjaan liittyi myös kommunistien kokous Oslossa, jossa SKP komensi Ruotsin, Norjan ja Tanskan puolueita kominformlaiseen ruotuun. Tilaisuudessa huipentui (vii) se isoveliasenne, jolla suomalaiset olivat suhtautuneet skandi-naaviisiin tovereihinsa vallankumoukselliseen taustaansa, suurempaan kannatukseen ja viime kädessä läheisempään neuvostoyhteiteensä nojaten.

SKP:n johto yritti seurata pohjoismaisuuden suhteen Moskovan vetämiä viitoituksia, vaikka ne palvelivat huonosti puolueen pyrkimyksiä vahvistaa asemiaan laajaan kannatukseen nojaten. Ongelmallinen oli myös neuvostotoverien toistuvasti antama ”neuvo” siitä, että maareformi tuli nostaa esille SKP:n vaatimusten listalla.²³⁹ Suurtilavaltaisessa Unkarissa ja Saksan vanhoilla junkkerialueilla tunnus saattoi purrakin, kuten myös Puolassa ja muualla Itä-Euroopassa, missä kommunistit yrittivät näin vallata tuekseen kansan nationalistisia tunteja.²⁴⁰ Mutta kun SKP:ssä pohdittiin vuoden 1947 alkajaisiksi, miksi Suomessa ei ”demokraattisessa vallankumouksessa” ollut edetty yhtä joutuisaksi kuin satelliittimaissa, Ville Pessi valitteli, ettei maareformia ja muita suuria kysymyksiä ollut saatu taisteluasteelle. Hertta Kuusinen mielestä joukkojen keskuudessa alettiin vasta nyt uskoa, että kommunistien tunnuksissa maareformista ja kansallistamisesta ”on kysymys ohjelmasta, joka aiotaan toteuttaa toden teolla.”²⁴¹

Työläisen ja talonpojan liitto – Otto Ville Kuusisen (Leniniltä Kominternin välityksellä jalostama) kuningasajatus 1920-luvulta, jota hän hahmotteli vielä toisen maailmansodan jälkeen²⁴² – ei kuitenkaan toteutunut Suomessa kommunisteja suosivalla tavalla, vaan sen perusratkaisuna kesti punamultayhteistyö

239 Nevakivi 1995, 129, 131, 237; Polvinen 1999, 275–276, 343; H. Immonen 1999, 360–364.

240 ”The real moving force behind the measure was Marshal Voroshilov”, Eric Roman (1996, 39–41, 92–93) on tulkinnut Unkarin maareformia. Saksalaisille käskyn antoi itse Stalin. Ks. Naimark 1995, 141–166; Kaiser 2002, 270–271. Tšekkoslovakiassa siihen liittyi myös saksalaisilta konfiskoitujen maiden jakaminen.

241 SKP poliijaosto 1.2. ja 7.2.1947, Kansan arkisto.

242 Lackman 1985, 49–89; Saarela 1997, 57–59; H. Immonen 1999, 363.

maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien välillä katkoksista ja keskinäisestä valtaistelusta huolimatta. Paasikivi piti huolen siitä, että kommunistit eivät saaneet sanan sijaa siirtoväen ja rintamamiesten asutustoiminnan suorittavassa portaassa, eikä ”byrokraattinen apparaatti” sallinut keväällä 1945 hyväksytyin maanhankintalain kehittämistä agraarivallankumouksen välineeksi.²⁴³ Kommunistien eväät maareformilla ratsastamiseen olivat heikot, sillä heidän agitaatioyrityksensä törmäsivät maaseudulla kolhoosipelkoon, jota Neuvostoliitosta kantautuneet tiedot ja propagandapuheet olivat juurruttaneet suomalaiseen pienviljelijään.²⁴⁴ Oppia ja olosuhteita ei SKP:ssä onnistuttu tältäkin osin jenkaamaan yhteen, vaikka Armas Äikiä sitä sisukkaasti yritti:

Sekin väite, että puolue olisi luopunut kannattamasta sosialistista maataloutta, on väärä. Meillä ei ole nyt oikea hetki nostattaa kamppailua kolhoosien puolesta. Itä-Euroopan maissa on talonpoikaiskysymys aivan toisella tolalla kuin meillä riippuen olosuhteista. Me emme kuitenkaan selitä väärin kantaamme, vaan puolustamme sosialistista maataloutta. Pääpainon on oltava kysymyksissä, jotka ovat ajankohtaisia. Meidän on vielä puolustettava maareformia.²⁴⁵

Omien kesken puoluetta reformismista syyttänyt Jukka Dahl ilmoitti kannattavansa maanjakoa mutta ei perinnöllisen yksityisomaisuuden puolustamista. Suomessa ei ollut vielä syytä puhua maan kansallistamisesta, vaikka ”talonpoikaiston pelastus tulee vasta kollektivisoinnin kautta”. SKP:n agraarikysymyksen ekspertti Arne Hulkkonen tiivisti: ”Meillä ei voida nojata siihen, mikä sopii vain Neuvostoliiton olosuhteisiin. Mielestäni onkin puolueen linja talonpoikaiskysymykseen ollut aivan oikea meidän maamme olosuhteet huomioon ottaen.”²⁴⁶

Käytännössä Suomen sodanjälkeinen ”maareformi” vahvisti rakenteellisia pidäkkeitä SKP:n valtatavoitteille, sillä toteutuneessa muodossaan se rauhoitti potentiaalista kuohuntaa sitomalla väestöä käytännön arkisiin töihin, raivamaan ja rakentamaan omia pientilojaan, joiden ideologinen pohja oli pohjoismaisessa maata omistavassa talonpoikaisuudessa. Jos Paasikivi oli ollut sisällissodan jälkeen kesällä 1918 sitä mieltä, että ”valtion lujin perustus on maata omistavassa kansanluokassa”, ei hänen näkemyksensä tästä kauaksi karannut toisen maailmansodan jälkeenkään. ”Omalla konnullaan ahertava maanviljelijä-talonpoika on aina oleva maamme ja kansamme kannattavimpia voimia”, presidentti julisti ikään kuin agraaripoliittisena testamenttinaan heinäkuussa 1953 Etelä-Pohjanmaalla maatalousnäyttelyn avajaisissa.²⁴⁷ Korpikommunismi

243 H. Immonen 1999, 361–362, 364.

244 Esim. SKP politjaosto 16.7.1948 ”... kolhoosipelkoa on poistettava asettamalla talonpoikaiskysymys koko laajuudessaan esille” (Lehtinen). Ks. myös K. Immonen 1987, 170–171; Salminen & Suvanne 1989, 20–21; Leppänen 1994, 501–504.

245 SKP politjaosto 15.10.1948, Kansan arkisto.

246 SKP politjaosto 15.10.1948, Kansan arkisto. Tapaus Dahlista ks. Leppänen 1994, 488–491, 497–498, 505–513.

247 Kettunen 1997, 114–115; *Paasikiven linja I*, 1956, 167; H. Immonen 1999, 368. Asutustoimintaa maatalousministeriössä johtanut Veikko Vennamo (& Väisänen 1988, ks. erit. 56, 223) on myöhemmin ottanut lähes omaksi ansiokseen sen, ettei Suomessa syntynyt vallankumousta.

kyllä vakiintui suomalaisen politiikan erikoispiirteeksi,²⁴⁸ mutta jos SKP:n johdossa eläteltiin toiveita vallan haltuunotosta, ei niitä maksanut laskea takametsien mökkiläisten varaan.

Kylmän sodan jakolinjalla

Suomi oli vuonna 1947–48 tullut tilanteeseen, jota oli pelätty rauhanteosta lähtien. Paasikivi oli aprikoinut kohta maailmansodan päättymisen jälkeen, että ehkä kommunistien ohjelmaan ei kuulukaan ”pysyminen pohjoismaisessa yhteydessä, vaan he kenties mieluummin näkevät, että Suomi siitä loittonee ja lähestyy yhä kiinteämmin Neuvostoliittoa ja ehkä lopuksi liittyy siihen kuten Baltian maat.” Elokuussa 1945 hän viestitti Ruotsin ulkoministerille Östen Undénille, että Suomen kiinnostus pohjoismaiseen yhteistyöhön ei ollut vähentynyt, vaikka sen täytyisi pidättäytyä yhteisistä konferensseista ja muista kokouksista.²⁴⁹ Moskovan-lähettiläs Cay Sundström puolestaan sai tehtäväksi tunnustella, mitä mieltä neuvostojohto oli Suomen tulevista suhteista Skandinaviaan. Molotovin vastaus oli pahaenteinen: Neuvostoliitolla oli ”huono kokemus skandinaavisesta yhteistyöstä eivätkä hyväksy sitä sekä pitävät sitä tarpeettomana sen jälkeen kun Suomi Neuvostoliiton ehdotuksesta olisi hyväksyttävä Y.K:n jäseneksi”.²⁵⁰

Moskovassa ei siten hyväksytty Paasikiven perusteluita, joiden mukaan pitämällä yllä perinteisesti tärkeitä yhteyksiään Skandinaviaan suomalaiset voisivat samalla torjua angloamerikkalaisen vaikutuksen leviämistä Pohjolassa.²⁵¹ Kansainvälisessä politiikassa Suomelle oli varattu sija suuren naapurimaansa johtaman ryhmittymän jäsenenä. Tässä tarkoituksessa Neuvostoliitto oli tukenut SAK:n pääsyä Maailman ammattiyhdistysten liiton jäseneksi, ja nyt Suomelle kaavailtiin samaa roolia Yhdistyneissä kansakunnissa. Se ei Paasikivelle kelvannut. Hän suhtautui pitkälle 1950-luvulle asti epäillen siihen, olisiko YK:n jäsenyys Suomelle onneksi. Siinä voitiin joutua kiusallisiin tilanteisiin, jos pitäisi ottaa kantaa sellaisiinkin suurvaltojen kiistakysymyksiin, joiden kanssa Suomella ei ollut mitään tekemistä.²⁵²

Kesästä 1946 lähtien Paasikivi seurasi presidentinlinnasta käsin entistä herkemällä silmällä Suomen kansainvälisen viitekehysten muotoutumista. Epäilyt kommunistien aikeita kohtaan kasvoivat sitä mukaa, kun he organisoivat parlamentaarisen toiminnan rinnalle joukkokokouksia tavoitteidensa tueksi. Vaikka Baltian maiden kohtalo torjuttavana vaihtoehtona väistyi taka-alalle, Itä-Euroopan kansandemokratisoitumisen tie nousi sitäkin uhkaavammaksi tu-

248 Ks. Nousiainen 1956; Zilliacus 1995.

249 J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1985, 158 (22.6.1945); Undén 2002, 97 (12.8.1945).

250 Sundströmin salasähke Helsinkiin 7.10.1945, 12 L, UMA; Sundström Enckellille 10.10.1945, Paasikiven kokoelma V:1, Kansallisarkisto.

251 V. G. Dekanozovin päiväkirja 7.11.1945 keskustelusta Sundströmin kanssa 4.11., f. 0135 op. 29 (papka 158) d. 6, 16–18, AVPRF.

252 Majander 2001a, 218–221; Polvinen 2003, 92–93.

levaisuuden kuvaksi. Paasikiven tuskaa lisäsivät muun muassa Kööpenhaminasta kantautuneet puheet, joissa Suomen kuuluminen Pohjoismaihin samassa merkityksessä kuin ennen asetettiin yhä kyseenalaiseksi.²⁵³

Suomen tilanne rinnastui erityisesti Unkariin, toiseen ei-slaavilaiseen Neuvostoliiton etupiiriin siirtyneeseen maahan, jossa maailmansodan jälkeen yritettiin harjoittaa monipuoluedemokratiaa valvontakomission varjossa. Molemmilla oli rasitteena taistelu Saksan rinnalla Neuvostoliittoa vastaan. Unkarin Moskovan-lähettiläs Gyula Szekfü oli pitkään huolissaan siitä, että hänen maansa oli jäänyt kehityksessä jälkeen Neuvostoliiton muista naapurimaista kuten Suomesta, Romaniasta ja Bulgariasta. Hänen mielestään Unkarin oli turha toivoa ulkopoliittisesti riippumatonta asemaa, sillä sen kohtalo oli sidottu Neuvostoliiton intresseihin. Vain sovittautumalla satelliitin asemaan unkarilaiset saattoivat saavuttaa Moskovan luottamuksen, josta heidän tulevaisuutensa oli riippuvainen. Eikä luottamusta voinut lunastaa ilman sisäpoliittisia muutoksia: taantumusvoimia ei saanut päästää kääntämään ajan kelloa taaksepäin, vaan Unkarin tuli liikkua kapitalismista sosialistiseen suuntaan sekä individualistisista asenteista kollektiivisempaan maailmaan.²⁵⁴

Suomen lähettiläs Moskovassa Cay Sundström oli jos mahdollista vieläkin alttiimpi Kremlin äänitorveksi kuin unkarilainen kollegansa, joka puhumalla neuvostonäkemyksen puolesta kompensoi omaa taantumuksellista menneisyytään. Sundström toi tammikuussa 1947 Helsinkiin täsmälleen samanlaisen viestin kuin Szekfü Budapestiin: venäläiset tuovat esiin, että ulko- ja sisäpolitiikka riippuvat toisistaan.²⁵⁵ Tällainen argumentointi sai Paasikivellä hälytyskellot soimaan. Presidentti kamppaili ankarasti itsensä kanssa siitä, oliko hän Neuvostoliittoa myötäkarvaavalla politiikallaan mukana tuhoamassa kansan sielua. Kevään 1947 aikana hän tähdensi useaan kertaan lähipiirilleen, että Suomen kansan tulevaisuus riippui sen henkisestä ja moraalista lujuudesta, ”pysymekö suomalaisina vai häviämmekö venäläiseen mereen ja kommunismiin”.

Sentähden kansan moraalaa ei saa heikentää. Me emme saa henkisesti lähestyä venäläisiä ja venäläisyyttä. Me voimme tunnustaa Neuvostoliitolle olevan meidän maahamme nähden ainoastaan sotilaallista intressiä. Kaikki muu on meidän omaamme, johon venäläiset eivät saa sekaantua.²⁵⁶

Huhtikuun hallituskriisin aikana Paasikivi yritti soveltaa periaatettaan käytäntöön. Kun Hertta Kuusinen viittaili mahdollisen hallituksenvaihdoksen Neuvostoliitossa herättämiin mielipiteisiin, presidentti oli jyrkkänä: ”hallituksen muodostaminen on meidän oma asiamme ja me emme voi sallia, että siihen ulkomailta sekaannutaan.”²⁵⁷ Tärkein puolustusrintama kulki kuitenkin Suomen si-

253 J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1985, 389 (22.11./21.11.1946).

254 Roman 1996, 173–174, 197, 203.

255 J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1985, 410 (18.1.1947). Sundströmistä Moskovassa ks. Nevakivi 1995, 182–186; Polvinen 1999, esim. 215, 348–349, 470, 478.

256 J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1985, 378–379 (25.10.1946), 423 (4.3.1947), 434 (9.4.1947) ja 458 (28.5.1947).

257 J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1985, 438 (12.4.1947); Polvinen 1999, 387.

sällä. SKP:ssä oli ryhdytty tiivistämään puolueen johtoa ja toimintaa vuoden 1947 alussa samoihin aikoihin, kun unkarilaiset toverit alkoivat leikata kuuluisaa salamia eli nitistää vastustajiaan poliittisen koalition oikealta laidalta. Tämä yhteiskunnallinen taisteluprosessi sai kesän tultua rinnalleen yllättäen valtiotason ratkaisun, kun Euroopan maat joutuivat ottamaan kantaa Yhdysvaltain aloitteeseen jälleenrakennusohjelmasta. Marshallin suunnitelman lanseeraamista on perustellusti pidetty vedenjakajana, joka piirsi kylmän sodan jakolinjan ensimmäistä kertaa avoimesti Euroopan halki.²⁵⁸

Vaikka Suomen tekemää ratkaisua on kuvattu helpoksi ja valtiojohdon horjumista sen ympärillä pelkäksi teatteriksi,²⁵⁹ yritän artikkelissa 'Suomi ja Marshallin suunnitelma' osoittaa, kuinka vaikeaa Paasikivelle ja kumppaneille oli jättäytyä avustusohjelman ulkopuolelle. Osallistumisen välttämättömyyttä todisteltiin ennen muuta taloudellisin argumentein, mutta pahimmat pelot liittyivät selvästi poliittisiin näkökohtiin. Päätöstä tehtäessä tulevaisuus oli avoin. Rauhoittavat arviot kauppasuhteiden jatkumisesta eivät poistaneet sitä vaikutelmaa, että Suomi oli jäämässä samaan seuraan Itä-Euroopan satelliittien kanssa. Ratkaisevissa vaiheissa Neuvostoliitto kohteli Suomea täsmälleen samalla tavalla kuin Unkaria, ja prosessin lopputulos vahvisti Moskovassa näkemystä, että kovan paikan tullen suomalaiset olivat edelleen Stalinin taskussa.²⁶⁰

Neuvostoliiton interventio Suomen ratkaisuun oli karvas takaisku Paasikivelle, joka joutui miettimään työhypoteesiensa mielekkyyttä. Hän oli perustanut ulkopolitiikkansa sille lähtökohdalle, että sopeutuessaan oma-aloitteisesti Neuvostoliiton turvallisuusintresseihin Suomi voisi hoitaa sisäisen yhteiskunta- ja talousjärjestyksensä itsenäisesti länsimaisen demokratian pelisääntöjen pohjalta. Myöntävyyspolitiikan tuli tuottaa tuloksia. Muuten kansan keskuudessa voimistuisi näkemys, jonka mukaan ”Tannerin politiikka olisi kenties ollut yhtä hyvä”, Paasikivi pohti lokakuussa 1946. Hän vannoi presidenttinä puolustavansa lainturvaa sekä parlamentarismia ja epäili, että kommunistit eivät niitä kunnioittaisi: ”nähtävästi tahtovat täällä samanlaista järjestystä kuin Balkanin ynnä eräissä muissa maissa on vallalla. Miten minä voisin antaa perään? Suomen kansan valtava enemmistö on samalla kannalla kuin minä.” Kun eduskunnassa vähän myöhemmin väiteltiin valtiollisen poliisin toiminnasta asekatkentakutun selvittelyssä, Paasikivi oli tyytyväinen, että julkinen laaja keskustelu osoitti myös ulkomaille suomalaisen demokratian toimivuutta.²⁶¹

Jättäytyminen Marshall-ohjelman ulkopuolelle venäläisten väliintulon vuoksi oli Paasikiven mielestä ”hirmuinen kolahdus meidän maamme arvolle koko maailmassa”. Päätöksen jälkeen hänen politiikassaan voimistui entisestään halu

258 Esim. Zubok & Pleshakov 1996, 50–51. Retorisen jakolinjan oli Britannian opposition johtaja Winston Churchill vetänyt jo maaliskuussa 1946, kun hän kuuluisassa Fultonin puheessaan laski rautaesiripun Itämereltä Mustallemerelle idän ja lännen väliin. Ks. Larres 2002, 106–109.

259 Nevakivi 1992, 294; Rautkallio 1990b, 45–52.

260 Uusimpana esityksenä Suomen Marshall-ratkaisusta ks. Polvinen 1999, 402–415.

261 *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 378, 383 (25.10. ja 4.11.1946); Polvinen 1999, 376, 379.

alleiviivata lännen suuntaan, ettei Suomi ollut Itä-Eurooppaa ja muuttumassa kohtalon vääjäämättömyydellä kansandemokratiaksi. Eero A. Wuorelle Lontooseen lähti syyskuussa 1947 päättäväinen linjaus:

ennen kaikkea: *demokratiassa* [...] me kuulumme pohjois- ja länsimaihin. Me kuulumme *näissä asioissa* pohjois- ja länsimaiden ”intressipiiriin”; taikka, jos niin tahtoo sanoa: Pohjoismaat kuuluvat meidän ”intressipiiriimme” [...] Me emme voi alistua siihen, että meidät koetettaisiin estää vanhoista suhteistamme pohjois- ym. maihin. Tässä kohden emme voi antaa perään [...]”²⁶²

Kansainvälisen kahtiajaon syentyessä sillanrakennuspolitiikkaa harjoittaneessa Norjassa ja Ruotsissakin esiintyi tarvetta vakuutella yhteenkuuluvuutta länsimaiden kanssa. Myös Tanskan pääsiäiskriisiin 1948 sisältyi kansainvälisiä viestejä sekä itään että länteen. Huomattavilla valmiustoimenpiteillään Hans Hedtoftin sosiaalidemokraattinen hallitus todisti sisäistä päättäväisyyttään siltä varalta, jos kommunistit yrittäisivät horjuttaa yhteiskuntaa laittomin keinoin. Sama pätesi Neuvostoliiton yllätysiskuihin, mutta signaalien varsinainen kohde oli Atlantin takana. State Departmentin korkea virkamies oli ihmetelty Tanskan lähettiläälle, kuinka kommunistien kaappaus ei ollut nostattanut tšekissä minäkänlaista vastarintaa. Yhdysvallat oli valmis auttamaan aggression kohteeksi joutuneita maita mutta sillä edellytyksellä, että nämä osoittivat itse puolustus- tahtoa. Tästä Tanskan hallitus oli ollut oma-aloitteisesti valmis antamaan todisteita jo ennen Washingtonista kantautuneita viestejä.²⁶³

Skandinaviaan verrattuna Suomeen kohdistuneet paineet olivat aivan toista luokkaa. Artikkelissa ’YYA-sopimuksen kääntöpuoli’ analysoin, miten tämä viiteryhmäkeskeinen ja identiteettipoliittinen näkemys vaikutti keskeisesti vuosien 1948–49 suuriin poliittisiin valintoihin. Paasikivi taipui peruslinjansa mukaisesti avunantosopimukseen Neuvostoliiton sotilaallisen turvallisuustarpeen täyttävänä ratkaisuna. Sen vastapainoksi lännelle demonstroitiin Suomen demokration lujuttua kaikkia kaappausuhkia vastaan. Poliittisesti tärkein signaali oli irrottaa sisäministeriö kommunistien kontrollista, johon länsivaltojen edustajat olivat kiinnittäneet jo pitkään huolestuneena huomiota. Näin yritettiin vakuuttaa, että suomalaiset eivät olleet tšekkejä eikä Paasikivelle kelvannut Tšekkoslovakian presidentin Eduard Benešin rooli historian henkilögalleriassa.²⁶⁴

Suomen kansainvälisessä asemassa olikin selittämistä, sillä YYA-sopimuksen Itä-Euroopan malleista poikkeavia piirteitä ei alkuun osattu arvostaa edes Tukholmassa. Ruotsin valtio- ja sotilasjohdossa oltiin helpottuneita siitä, että Suomen neuvottelut eivät johtaneet mihinkään dramaattiseen Tšekkoslovakian

262 J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1985, 468 (9.7.1947); Nevakivi 1992, 292.

263 Noreen 1994, 161–166; Lidegaard 1997, 448–455.

264 J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1985, 599 (20.4.1948); Polvinen 1999, 498. Sosiaalidemokraatit olivat tähänneet kommunistien syrjäyttämiseen sisäministerin paikalta jo vuoden 1947 alusta. Pyrkimyksessä oli kansainvälinen ulottuvuutensa, kuten saman kevään hallituskriisin aikana kävi ilmi. Väinö Voionmaan mielestä kommunisti pääministerinä antaisi ulkomaille sellaisen kuvan, että tilanne Suomessa oli sama kuin Bulgariassa. Ks. H. Soikkanen 1991a, 196–200, 261.

malliseen käänteeseen, mutta muutoin saavutetun ratkaisun seurauksia oli vaikea ennustaa. Undénin mielestä paktin sanamuodoilla ei ollut niinkään paljon merkitystä kuin sen soveltamisella. Armeijan komentajan kenraali C. A. Ehrensvärdin varovaisesti muotoilema näkemys heijasteli varmasti tunnelmia yleisemmin: YYA-sopimus ei ollut ainakaan parantanut sen paremmin Suomen kuin Ruotsinkaan tilannetta.²⁶⁵ Pessimistiset tulevaisuudenkuvat pääsivät sanomalehdistössä julki paljon suorasanaisemmassa muodossa. Esimerkiksi sosiaalidemokraattien *Morgon-Tidningen* julkaisi laajan artikkelin, jossa Neuvostoliiton asioihin paneutunut Nils Lindh katsoi Suomen jääneen Moskovassa tehtävien päätösten armoille.²⁶⁶

K.-A. Fagerholm ei ollut pysyä nahoissaan, kun hän luki Lindhin kirjoitusta lentokoneessa Tukholman ja Helsingin välillä. Hän oli juuri ollut Ruotsissa selettämässä sopimusasiaa Suomelle parhain päin, mutta sanoma ei näyttänyt menevän lävitse edes hallituspuolueen sanomalehdessä. ”Sekä Tasavallan Presidentti että ulkoministeri ovat ahdistuneita [beklämda], käyttääkseni mietoa ilmaisua näin korkea-arvoisten henkilöiden ollessa kyseessä”, hän kirjoitti Paasikiven evästämänä Ruotsin pääministerille, ystävälleen Tage Erlanderille ja vakuutti, että Suomi ei ollut nyt sen suuremmassa vaarassa kuin ennen paktin solmimista. ”Sen pitäisi jokaisen reaalipoliitikon ymmärtää.” Maailmalle oli levinnyt riittävästi näkemyksiä Suomen tuhosta (*Finis Finlandiae*) ilman, että ruotsalaisten tarvitsi niitä enää kauhukuvillaan lietsoa:

Täällä me elämme vaikeissa olosuhteissa ja teemme kaiken voitavamme pitääksemme kiinni riippumattomuudestamme ja pohjoismaisesta omaleimaisuudestamme. Kuten luonnollista on, pyrimme parhaaseen mahdolliseen yhteistyöhön itäisen naapurimme kanssa mutta niin, että emme tingi meille rakkaista ihanteista ja periaatteista. Lyhyesti sanottuna käymme päivittäistä kamppailua, että Suomi säilyisi osana Pohjolaa ja länsimaita. [...] Elämämme ja tulevaisuutemme riippuu yksinomaan kansamme henkisestä ja moraalisesta voimasta. Tämän henkisen voiman ylläpitämiseksi on hyödyllistä, jos me voimme saada moraalista tukea Skandinavian ja lännen demokratoilta. Tässä mielessä Lindhin kaltaiset artikkelit ovat masentavia.

Fagerholm ei yhtynyt paljon spekuloituun näkemyksen, jonka mukaan Neuvostoliitto olisi suostunut muuta Itä-Eurooppaa lievempään paktiin Suomen kanssa sen vuoksi, että se olisi ottanut Skandinavian huomioon. Kokonaisuutensa se lieneekin riittämätön ja väheksyy suomalaisten omaa panosta; Fagerholmin sanoin ”venäläiset tiesivät, että Suomi ei hyväksy enempää kuin mitä nyt myönnettiin. Ja tärkeintä oli, että se, mitä me tarjosimme, tyydytti venäläisten sotilaalliset intressit.”²⁶⁷

265 Erlander 2001, 213 (4.4.1948); Kronvall 2003, 87; Aunesluoma 2003a, 55.

266 *Morgon-Tidningen* 19.5.1948 (Lindh). Lindhin taustasta ks. Carlgren 2000; hänen kirjoitustaan oli myöhemminkin Suomen valtiojohdolle harmia, ks. *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1986, 338, 340 (20.3. ja 26.3.1953).

267 Fagerholm Erlanderille 24.5.1948, Fagerholmin kokoelma Brev 3, Åbo akademis bibliotek. Fagerholmin ja SDP:n suhtautumisesta YYA-sopimukseen ks. H. Soikkanen 1991a, 230–236.

Toisaalta Pohjolan kokonaisuasetelman merkitys YYA-sopimuksen muovautumisen taustalla on jäänyt liian vähälle huomiolle ilmeisesti siitä syystä, että itse neuvotteluissa siihen ei viitattu millään tavoin. Suurpolitiikassa se oli kuitenkin läsnä yhtenä tärkeänä elementtinä. Moskovassa tutustuttiin varmasti tarkoin puheeseen, jonka Yhdysvaltain presidentti Harry S. Truman piti kongressille 17. maaliskuuta 1948 eli samana päivänä kuin Britannia ja Ranska allekirjoittivat Benelux-maiden kanssa sopimuksen sotilaallisesta avunannosta. Truman viittasi monen Euroopan maan menettäneen Tšekkoslovakian tavoin itsenäisyytensä ja demokratiansa, ja kommunistien toimet uhkasivat myös Kreikkaa ja Italiaa. Pohjoisessa Neuvostoliitto oli alkanut painostaa Suomea, mikä merkitsi vaaraa koko Skandinavian niemimaalle. Presidentti rohkaisi Euroopan vapaita maita suojelemaan itseään ja lupasi, että Yhdysvallat seisoi päättäväisesti niiden rinnalla.²⁶⁸ Kolme päivää myöhemmin Suomen delegaatio lähti Moskovaan neuvottelemaan ystävyys- ja avunantosopimuksesta.

Jukka Nevakiven mukaan Moskovaan saapui maaliskuussa 1948 tiedusteluteitse informaatiota lännen liittoutumissuunnitelmista, joissa Suomikin mainittiin mahdollisena osanottajavaltiona. Nevakiven mielestä viesti kiirehti Neuvostoliittoa myönnytyksiin, ettei Suomi kieltäytyisi sopimusjärjestelyistä lännen tukeen nojautuen. Toisaalta voisi ajatella, että tällaiset tiedot olisivat ohjanneen Kremlin käyttäytymistä päinvastaiseen suuntaan: epäluotettavasta ja vihollisen kanssa vehkeilevästä naapurista tuli ottaa tiukka ote.²⁶⁹ Suomen eduksi vaikutti mieluummin Trumanin puheeseenkin sisältynyt linkki Suomen ja Skandinavian maiden välillä, jota pohdittiin näinä viikkoina kuumeisesti myös Britannian poliittisessa ja sotilaallisessa johdossa.²⁷⁰

Artikkelissa 'SKP, Skandinavia ja Neuvostoliitto' esitän, että Moskovassa olttiin vakavasti huolissaan Ruotsin reaktioista. Tämän voi tulkita muun muassa varaulkoministeri Valerian Zorinin toiminnasta YYA-neuvottelujen taustalla. Maaliskuun ratkaisevina viikkoina hän liikkui diplomaattipiireissä liennyttämässä skandinaavien pelkoja Neuvostoliittoa kohtaan ja työsti siinä sivussa esimiestensä käskystä keskeiset ehdotukset Suomen joustavasta kohtelusta. Pari viikkoa aikaisemmin sama mies oli ollut Prahassa orkestroimassa kommunistien kaappausta. Tiedustelu yhteyksiäkin hoidellut Zorin osallistui myös muuten ajan kuumimpiin kansainvälisiin kysymyksiin, ja hän oli läsnä muun muassa jugoslaavien kanssa käydyissä välirikoon päättyneissä keskusteluissa.

Suomen ja Skandinavian välinen keskinäisriippuvuus ei syntynyt vasta vuosien 1948–49 turvallisuuspoliittisissa ratkaisuisa. Kun puna-armeija lähetettiin

268 Lundestad 1980, 179–180, 182; Polvinen 1999, 465–466.

269 Nevakivi 1983, 107–112, ja 1995, 257. Nevakiven teoriaa vastaan sotii ajoitus. Yhdysvaltain, Kanadan ja Britannian edustajat kokoontuivat Washingtoniin hahmottelemaan läntistä sotilasliittoa 22.3.1948. Kokousta pohjustanut kanadalaisten muistio, jossa Suomi mainittiin mahdollisena jäsenehdokkaana, oli päivätty 18.3., mutta Neuvostoliitto oli omaksunut joustavan linjan Suomen asiassa jo vähintään viikkoa aikaisemmin. Tähän vaikutti mm. Helsingistä vuotaneet tiedot siitä, että suomalaiset nimenomaan eivät etsineet selkänajakseen lännen tukea. Sotilasjohtokin arvioi, että suursodan syttyessä Suomi joutuisi väistämättä Neuvostoliiton puolelle. Ks. Rentola 1997, 41; Polvinen 1999, 466–468.

270 Aunesluoma 2003a, 49–53.

talvisodan aluksi katkaisemaan Suomea Oulun korkeudelta, joukoille teroitettiin: ”Saavuttaessa Ruotsin ja Norjan rajoille niitä ei saa loukata eikä sallia provokaatioita. Ruotsin ja Norjan armeijan sotilaita on rajalla tervehdittävä.” Laivasto sai käskyn olla tunkeutumatta Ruotsin aluevesille.²⁷¹ Mutta hyökkäys juuttui alkuunsa sekä Kannaksella että Kainuun korvessa. Rajakahakasta tuli oikea verinen sota suurpoliittisine riskeineen, kun Suomen asia uhkasi tehdä sekä Ruotsista ja Norjasta että länsivalloista Neuvostoliiton vihollisia. Myös suomalaisten ulkomaille suuntaamassa propagandassa viitattiin venäläisten päämäärien ulottuvan Skandinaviaan asti. Tästä puhuttiin Tukholmassa paljon niissä piireissä, jotka kannattivat Suomen sotilaallista auttamista. Kun tammi-helmikuussa 1940 etsittiin tietä ulos talvisodan umpikujasta, Molotov tähdensi sekä ruotsalaisille suoraan että briteille, että Neuvostoliiton pyrkimykset eivät mitenkään uhanneet Ruotsin turvallisuutta. Porkkanaksi tarjottiin jopa Ahvenanmaata, josta neuvostohallitus oli valmis sopimaan Tukholmaa tyydyttävällä tavalla. Norjalle Molotov lupasi, että Neuvostoliitto tulisi vetämään joukkonsa pois Petsamosta.²⁷²

Pohjanlahdessa ja Tornionjoessa kulki Neuvostoliiton asettama demarkaatiolinja myöhemminkin toisen maailmansodan aikana, oli keskustelukumppanina sitten Saksa tai länsiliittoutuneet.²⁷³ Kun Neuvostoliitto lähti talvella 1943–44 tunnustelemaan Suomen irrottamista sodasta, Tukholman-lähettiläs Aleksandra Kollontai pääsi puhumaan sydämenasiansa puolesta. Pitkän uransa kruunuksi hän tahtoi vielä sovitella Suomen ja Venäjän sekä saatella Neuvostoliiton ja Skandinavian parempiin suhteisiin. Nämä toiveet olivat turhia, jos Suomi menettäisi itsenäisyytensä.²⁷⁴ Kollontain toivorikkaissa visioissa Suomi saattoikin kuulua Pohjolaan, joka noudattaisi puolueettomuutta. Todelliset linjanvetäjät Moskovassa olivat skeptisempiä. Kun ulkoministeri Ramsay viittasi vastauksessaan Neuvostoliiton rauhanavaukseen Suomen tavoittelevan Ruotsin kaltaista puolueettomuutta, Kollontai pantiin kysymään, mitä suomalaiset oikein tarkoittivat ilmaisullaan ”i analogi med Sverige”. Maaliskuun 1944 keskusteluissa Molotov torjui sitten selvästi sellaiset ajatuskulut, joissa Suomen vastainen asema vertautuisi sodan ulkopuolella pysytelleeseen Ruotsiin. Kuten Tuomo Polvinen on esittänyt, Neuvostoliiton linjana oli saada Suomi yksinäiseksi ja eristetyksi, ennen kuin sen kanssa voitaisiin tehdä välirauha.²⁷⁵

Saattoi Neuvostoliiton ulkoasiainhallinnossa esiintyä laajempiakin Pohjola koskevia kaukotavoitteita. Maxim Litvinov luonnosteli syksyllä 1944 esimiehilleen sodanjälkeisestä Euroopasta pohjapaperin, jossa Suomen lisäksi myös Ruotsi luettiin siihen etupiiriin, jota Neuvostoliitto voisi maksimissaan vaatia itselleen. Jotta Britannian kanssa ei syntyisi kiistaa, Norja ja Tanska jätettäisiin

271 O. Manninen 1997a, 150, 161–162.

272 Julkunen 1975, 109; Vehviläinen & Baryšnikov 1997, 281–282; O. Manninen 1997b, 78, ja 1999, 170–176; Carley 1999, 245–246.

273 Jokipii 1987, 144–145; Polvinen 1979, 143; O. Manninen 1997b.

274 J. K. Paasikivi. *Jatkosodan päiväkirjat*, 1991, 318, 320 ja 321 (Gripenberg Tukholmasta 21.11., 30.11. ja 8.12.1943).

275 Polvinen 1995, 375; Maasalo 2001, 203–204.

väliin vapaaksi puskurivyöhykkeeksi. Tammikuuhun 1945 mennessä Litvovin suunnitelmiin sisältyi jo Norjakin, josta Molotovin esittämä kiinnostus Huippuvuoriin oli konkreettinen esimerkki. Käytännön politiikassa neuvostojohto tyytyi kuitenkin maltillisempiin tavoitteisiin.²⁷⁶

Toisaalta avonaisessa tilanteessa aikalaisilla ei voinut olla mitään pitävää tietoa Neuvostoliiton pyrkimyksistä, kuten esseistisessä artikkelissa ”Ennen kuin Pohjola asettui ”tasapainoon” yritän hahmottaa. Murros sodasta rauhaan ja edelleen kylmään sotaan 1944–47 on toivojen, pelkojen ja epävarmuuden aikaa, jolloin suurvaltojen tavoitteista voitiin lukea monenlaisia signaaleja. Liitollaisuudestaan huolimatta Neuvostoliitto ja Britannia seurasivat epäluulolla toistensa toimia pohjoisessa, molemmat ennakoiden ja valmiina reagoimaan toisen liikkeisiin asetelmassa, jossa jakolinjat eivät olleet vielä vakiintuneet. Tämä näkyi vielä keväällä 1948 niissä paniikkia lähentelevissä tunnelmissa, joiden vallassa Norja lähti etsimään lännen turvaa pelätessään joutumista osaksi Neuvostoliiton turvallisuusjärjestelmää.”²⁷⁷

Se vaihtoehto ei ollut suomalaisten valittavissa. He antoivat oman todisteensa halusta pysyä osana länttä kesän 1948 eduskuntavaaleissa ja sitä seuranneessa hallitusratkaisussa. Paasikivi oli viitannut jo edellisenä syksynä siihen, että tulevaisuudessa hallitus täytyi voida muodostaa myös ilman kommunisteja, jos heidän kanssaan ei päästy sopimukseen eduskunnan voimasuhteiden määrittelemältä pohjalta.²⁷⁸ Nyt oli sen aika. Samanaikaisesti kun Itä-Euroopassa luotiin viimeisiä silauksia yksipuoluevallalle ja kommunistien omiakin rivejä ryhdyttiin puhdistamaan, Suomessa ääriivasemmisto sysättiin vallan huipulta sivuun. Mutta oliko tällaisen tilanteen vakiinnuttamiseen riittävästi voimaa ja kykyä? Sen sai K.-A. Fagerholmin sosiaalidemokraattinen vähemmistöhallitus osoittaa käytännön toimilla, joista ensimmäisiin kuului valtiollisen poliisin irrottaminen kommunistien vaikutusvallasta.²⁷⁹

Kulisseissa pidettiin huolta siitä, että tempu ei jäänyt lännessä huomaamatta. Syyskuun alussa – kolme kuukautta ennen kuin eduskunta päätti Valpon korvaamisesta uudella suojelupoliisilla – Paasikivi hymisi Britannian lähettiläälle tyytyväisyyttään siihen hiljaiseen tapaan, jolla Fagerholm oli puhdistanut salaisen poliisin. Siinä oli selvä todiste, että uusi hallitus oli ryhtynyt tosissaan palauttamaan yhteiskuntaan järjestystä ja kuria.²⁸⁰ Myös SDP levitti puolueyhteyksiensä kautta ulkomaille näkemystä, jonka mukaan kommunistien yrityksestä muuttaa Suomi poliisivaltioksi oli tehty loppu. Kokemuksesta voitiin ottaa muuallakin oppia.

.

276 Zubok & Pleshakov 1996, 30; O. Manninen 1997b, 91–92; Holtsmark 1997, 96–102.

277 Esim. Noreen 1994, 167–170.

278 Nevakivi 1992, 292; Polvinen 1999, 397.

279 H. Soikkanen 1991a, 293, 317–323; Pohjonen 1999, 69–78. Kyse oli aikaa ja yhteiskunnallista ilmapiiriä hyvin kuvaavasta muutoksesta. Valtiollisten turvallisuuselinten puhdistaminen oli ollut myös Yrjö Leinon ensimmäinen tehtävä, kun hänestä tuli sisäministeri huhtikuussa 1945. Ks. Rentola 1999.

280 Polvinen 2003, 23–24.

Suomen kehityksellä on merkitystä myös kansainvälisestä näkökulmasta katsoen. Kokemuksemme ovat tähän asti osoittaneet ainakin sen, että kommunistinen puolue ei epäröi lainkaan kääntää aseitaan omaa maataan vastaan heti, kun asiat eivät kehity heidän laskelmiensa mukaan. Kommunistit eri maissa haluavat osoittaa palvelualltiuttaan olemalla stalinistisempia kuin Stalin itse.²⁸¹

Tärkein taistelu käytiin kuitenkin työpaikoilla ja työmarkkinoilla, joilla esiintyvää tyytymättömyyttä ja lakkoherkkyyttä kommunistit yrittivät manipuloida poliittisten päämääriensä tueksi. Peräänantamattomuus kesän 1949 lakko-offensiivin kukistamisessa todisti joka suuntaan, sekä länsivalloille että Neuvostoliitolle kuin myös suomalaisille itselleen, että kommunisteilla ei ollut voimaa palata valtaan joukkoliikkeellä ratsastaen ilman ulkopuolista apua. CIA arvioi tuoreeltaan Yhdysvaltain kansalliselle turvallisuusneuvostolle Kremlin haukanneen raakaa hedelmää, jos se kuvitteli Suomen olleen kypsä kommunistien kaappaukselle. Näkemys kirjattiin saman tien State Departmentin maakohtaiseen *Policy Statementiin*, jonka mukaan Suomi ei ollut rautaesiripun takana, vaan siellä oli onnistuttu eliminoimaan kommunistien vaikutus. Vaikka Yhdysvallat ei voinut puuttua suoranaisesti aktiivisin ja näkyvin keinoin Suomen asioihin, oli sen tärkeää pitää edelleen yllä hyviä suhteita maan antikommunistisiin ryhmiin.²⁸²

Mobilisaation alhaalta johdettua umpikujaan Neuvostoliitto yritti vielä politiikan huipputasoon operaatiota, jossa muun muassa kauppasuhteisiin liittyvät painostustoimet kytkettiin pyrkimykseen vaihtaa Paasikivi presidentin paikalta mieluisampaan mieheen. Kun tämäkin hanke epäonnistui, lähdettiin ratkaisua Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin hakemaan uudelta pohjalta. Kesään 1950 mennessä se oli löytynyt. Tie aukesi Urho Kekkoselle, jonka persoonan ympärille keskeisimmät kiistat Suomen kylmän sodan politiikasta kietoutuivat seuraavat kolme vuosikymmentä.

Sosiaalidemokraatit

Tutkimuskirjallisuudessa on oltu pitkään varsin yksimielisiä siitä, että sosiaalidemokratian säilyminen itsenäisenä poliittisena voimana oli keskeisimpiä tekijöitä Suomen irtaantumisessa kansandemokratian tieltä. Suurten paineiden alla SDP osoitti huomattavaa organisointi- ja taistelukykyä, jolla se voitti SKP:n kamppailussa suomalaisten työläisten ”sieluista”.²⁸³ Tämä oli vahvasti myös sosiaalidemokraattisten aikalaisaktiivien itseymmärrys, kuten Unto Varjosen yhteenvedosta vuodelta 1949 voidaan lukea:

281 Nelisivuinen käsikirjoitus ilman tekijää tai päivämäärää ”The parliamentary elections which took place...”, Varjosen kokoelma, TA.

282 Hanhimäki 1997a, 75–76; Rautkallio 1990b, 138–140.

283 Ennen Lasse Lehtistä (2002) tämän ovat keksineet mm. Hentilä 1986; Beyer-Thoma 1990, erit. 505–509; Rentola 1997, 53–54; Polvinen 1999, 555.

Valtiomuotoon nähden Suomi säilytti parlamentaarisen demokratian rakenteen, sen sijaan että kaikki muut itäisellä vyöhykkeellä sijaitsevat, sodan jalkoihin joutuneet valtiot siirtyivät ns. kansandemokratiaan, mikä käytännössä on merkinnyt yhden puolueen ehdotonta ylivaltaa. Tässä suhteessa on sosialidemokraattisen puolueen asennoitumisella sodan jälkeen ollut ratkaiseva merkitys. Mikäli puolue olisi alistunut ”työväenliikkeen yhtenäisyyteen” ja mikäli se ei olisi pystynyt siirtymään sitkeästä torjunnasta hyökkäykseen, olisi kehityksessä tuskin voitu välttyä ns. välirauhan vuosina ajautumaan samoille raiteille kuin esim. Tšekkoslovakiassa vuoden 1948 alkupuolella tapahtui.

Porvarillisten puolueiden merkitys tässä sisäpoliittisessa kamppailussa jäi näinä sodanjälkeisvuosina varsin vähäiseksi.²⁸⁴

Tällainen historiatietoisuus myös selittää sitä päättäväisyyttä, jolla Varjonen hengenheimolaisineen otti kommunistien haasteen vastaan. Poliittinen taistelu ei ollut sosiaalidemokraateille kamppailua vain työväen ryhmäetujen puolesta, vaan he tunsivat kantavansa vastuuta koko kansakunnan tulevaisuudesta. SKP:n johdon keskustelupöytäkirjoista voi toistuvasti lukea, että vastaleirissä arvioitiin SDP:n roolia käänteisesti samalla tavalla. Arvovaltaisimmat muotoilut ovat kuitenkin Andrei Ždanovilta, joka syksyllä 1944 oli antanut SKP:n johtajille lähetyksensä sosiaalidemokratian aatteellisesta ja poliittisesta tuhoamisesta. Kun sotasyllisyyksikysymys osoitti, että kehitys Suomessa ei tahtonut luistaa oletettuun suuntaan, valvontakomission puheenjohtaja raportoi Moskovaan ongelman keskittyvän SDP:hen, jota tannerilaiset yhä hallitsivat. Kesällä 1947 Ždanov komensi kommunisteja irtautumaan mädästä pysähtyneisyydestä ja hyökkäämään Varjosen–Leskisen ryhmää vastaan. Seuraavan vuoden tammi-kuussa oli kiteytyksen aika:

Suomen kompuolueen kaikkein suurin epäonnistuminen on ilmeisesti se, ettei se ole onnistunut hajottamaan sosiaalidemokraatteja, ei onnistunut edes laajentamaan sitä vähäistä repeämää joka heillä oli. Työväenliikkeen päävihollisia ovat teillä oikeistososiaalidemokraatit.²⁸⁵

Vaikka perimmäisestä tavoitteesta ei ollut epäselvyyttä, Neuvostoliiton suosittelema taktiikka sosiaalidemokraattien sitomisesta kommunistien apureiksi osoittautui tempoilevaksi. Keväällä ja vielä kesällä 1945 Moskovan strategit eivät hyväksyneet ajatusta yhtyneistä työväenpuolueista, sillä sosiaalidemokraateilla ja demokraattisilla porvareilla oli tehtävänsä antifasistisissa blokeissa kommunistien rinnalla kansallisten tunnusten alla. Tältä pohjalta toimi Suomessa Ždanov, joka maaliskuun jälkeen tyrmäsi SKP:n kaavailut SDP:n välittömästä murskaamisesta ja taivutti antamaan muun muassa eduskunnan puhemiehen paikan sosiaalidemokraateille. Hänen mielestään kommunistit tarvitsivat liittolaisikseen toisia puolueita eikä vain niistä poimittuja ottopoikia, yksittäisiä myötämielisiä henkilöitä. Blokki ei kuitenkaan tarkoittanut ”johtamisvastuunne vähentämistä vaan lisäämistä”, Ždanov opetti. ”Se merkitsee velvollisuutta

.
284 Varjonen 1949, 384–385; Hentilä 1986, 115.

285 Rentola 1994a, 506, ja 1997, 25–26; Polvinen 1999, 66, 207, 390.

työntää liittolaisia eteenpäin ...” Vahvistettuaan asemiaan valtionhallinnossa kommunistit voisivat hyökätä uudelleen SDP:n kimppuun, antaa sille iskun ja hajottaa sen. SKP ei saanut jäädä missään asiassa eristyksiin, vaan rintamalinjat piti viedä liittolaispuolueiden sisään ja lietsoa niiden jakautumista.²⁸⁶

Vaikka olosuhteet olivat erilaiset, politiikka oli tässä suhteessa sama kuin Saksan itäisellä miehitysvyöhykkeellä, missä neuvostoviranomaiset alkuun patosivat ruohonjuuritasolta kumpuavia yhtenäisyyspaineita. Sosiaalidemokraatteja suorastaan komennettiin järjestäytymään omana puolueenaan, ja heille jaettiin myös vastuutehtäviä paikallishallinnosta. Tuuli kääntyi vasta syksyllä 1945, kun kävi selväksi, ettei kommunistien johtava ote ollut voimistumaan päin yhteistyön kautta. Itäisen Saksan SPD oli päinvastoin huomattavan altis Kurt Schumacherin vaikutukselle, joka organisoi sosiaalidemokraattista liikettä läntisillä miehitysvyöhykkeillä tinkimättömän antikommunismien merkeissä.²⁸⁷ Taustalla vaikutti Britannian työväenpuolueen nousu valtaan ja sen omaksuma rooli Euroopassa, johon on edellä viitattu. Neuvostoliitosta ei muutenkaan ollut tulossa sellaista vetovoimaista keskusta kaikille aidosti demokraattisille keski-kokoisille ja pienille valtioille, joksi Ivan Maiski oli sitä ennustanut suosittellessaan kansanrintamataktiikan tukemista sodanjälkeisessä Euroopassa.²⁸⁸

Suomessa sosiaalidemokraattien sisäisen repeämän kehittäminen kommunisteille suosiolliseen suuntaan kohtasi vakavia vaikeuksia heti kohta kolmen suuren hallitusblokin muodostamisen jälkeen. Sotasyllisyyskysymys ei hajottanutkaan uuden suunnan vastustajien rivejä, vaan itse asiassa se eristi enemmän kuin mikään muu yksittäinen asia kommunisteja muista ryhmittymistä ja vähäisistä liittolaisistaan. Vaikka painostuksen jälkeen suomalaiset lopulta tuomitsivat joukostaan kahdeksan jatkosodan aikaista poliitikkoa, nöyryytys ei murtautunut yhteiskuntaa vaan paremminkin lujitti sen sisäistä rintamaa laillisuuden ympärille. Prosessin päälle oli vaikea edetä samaan suuntaan kuin itäisessä Saksassa, missä työväenpuolueet yhdistyivät kevättalvella 1946 sosialistiseksi yhtenäisyyspuolueeksi keulakuvanaan sosiaalidemokraatti Otto Grotewohl mutta valta tiukasti Moskovassa kouluttujen kommunistien käsissä.²⁸⁹

SKP:n sisärenkaassa ei puuttunut halua viedä asioita samaan suuntaan. ”Nyt pitäisi ottaa silmämääräksi työväen yhtenäisen puolueen muodostaminen”, Herta Kuusinen määräitelti helmikuussa 1946 ja kirjoitti isälleen Otto Villelle:

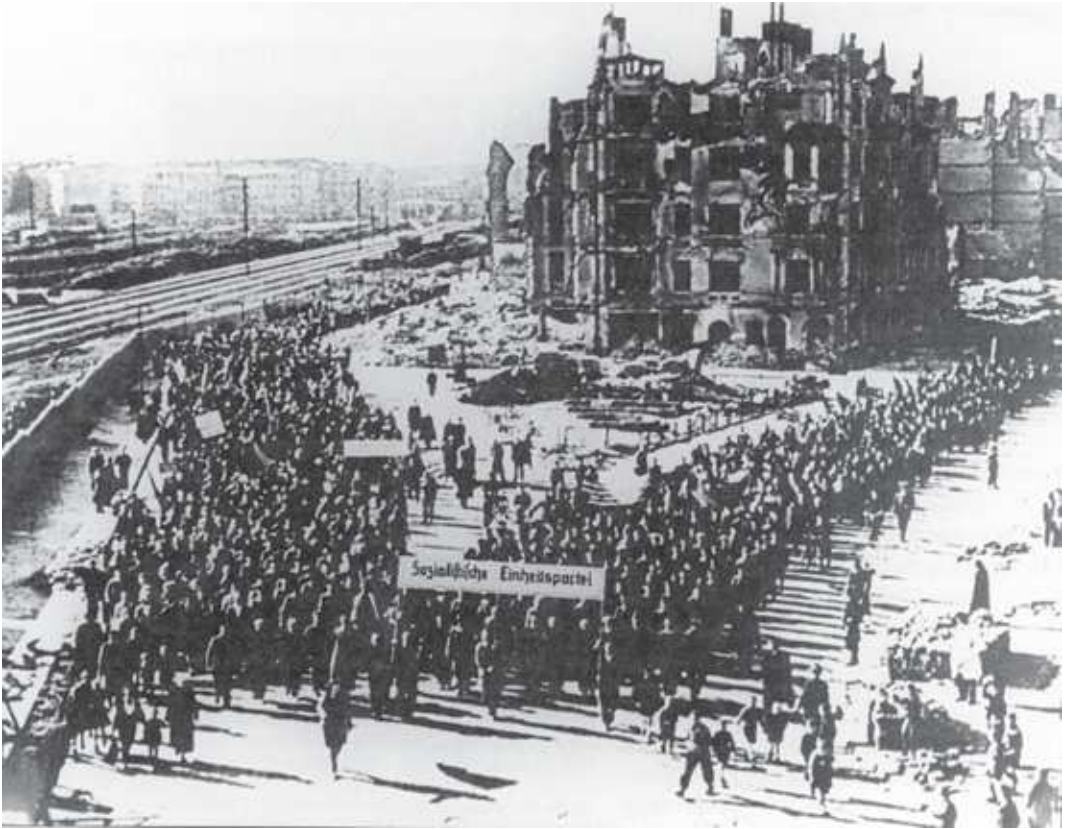
Sosdem.puolue valmistautuu puoluekokoukseensa suuren skisman merkeissä. Sehän on tavallaan hyvä, mutta jos Varjonen onnistuu suunnitel-

286 Rentola 1994a, 521–534; Nevakivi 1995, 116–122.

287 Naimark 1995, 257–277, 386–387; Kaiser 2002, 269–271, 278. Ždanov oli Molotovin kanssa läsnä 4.6.1945, kun Stalin veti itäisen Saksan kommunistijohtajille politiikan linjaviitat. Schumacherista ks. Merseburger 1995.

288 Zubok & Pleshakov 1996, 29.

289 Naimark 1995, 277–284; Kaiser 2002, 278–280. Samanaikaisesti kukistui Romaniassa sosiaalidemokraattien riippumattomuutta vaalinut johtaja C.-Titel Petrescu, ja puolue sulautui demokraattisten voimien blokkiin. Huhtikuun lopussa 1946 myös Unkarin kommunistijohtaja Mátyás Rákosi otti ensimmäistä kertaa sodan jälkeen esille työväenpuolueiden pikaisen yhdistämisen. Sosiaalidemokraatit kieltäytyivät, mutta asia jäi agendalle. Ks. Burger 2002, 151–152; Jemnitz 1989, 250–254.

massaan saada aikaan ”puhdas” oikeistopuolue, joka hänen käsityksensä mukaan voi olla miten pieni tahansa, niin siitä tulee paha riesa. Se asetuu suunnilleen samanlaiseen asenteeseen kuin ennenmainittu ”edistys”, kokoomuksen lisukkeeksi, ja tulee saamaan aikaan paha häiriötä. Mielipiteeni on, että meidän tulisi kaikin keinoin auttaa vasemmistoa onnistumaan ja sitoa se samalla itseemme. Menettelytapa ei minulle ole aivan selvä. Olisiko ehkä mentävä aluksi erilliseen sosialistiseen ryhmään tai puolueeseen SKDL:n sisällä, vaiko heti ajettava yhtenäisyyspuoluetta, en tiedä. Ensinmainittu menisi helpommin. Siihen on jo olemassa siemen Kedon oppositiossa, joka muuten toimii täysin lojaalisti SKDL:ssä. Jälkimmäinen olisi tietysti parempi, mutta sosialidemokraateilla, vasemmistososialisteillakin, on suuri ennakkoluulo toistaiseksi sitä ajatusta kohtaan. Ainakin se heistä vaatisi vielä aikaa. Sano, mitä ajattelit?²⁹⁰

Saksan sosialistinen yhtenäisyyspuolue SED syntyy Berliinissä huhtikuussa 1946, kun kommunistit sulauttavat yhteistyöhaluiset sosiaalidemokraatit apparaattiinsa äänettömiksi ”kumppaneiksi”. (Työväenատteen museo, Santonen 1989.)

Grotewohlin manttelia sovitetiin Suomessa Eero A. Wuorelle, joka oli jo alle kaksikymppisenä palvellut sekä Suomen punaista vallankumousohallintoa että vasta perustettua SKP:tä. Vuodet valkoisen Suomen vankiloissa eivät kuitenkaan karaisseet nuorukaista kommunismissa, vaan vapauduttuaan hänestä kyp-

.....
290 Hertta Kuusinen O. V. Kuusiselle 6.2.1946, Hertta Kuusisen kokoelma Ab 3a, Kansan arkisto; Haataja 1988, 160; Beyler-Thoma 1990, 213–215.

syi pohjoismaisesti suuntautunut reformisti. Jatkosodan aikana Wuoren maine ehti mustua niin, että Yhdysvaltain tiedustelupalvelu luki hänet vielä kevättalvella 1944 niihin Väinö Tannerin lähipiirin sosiaalidemokraatteihin, joilta oli vietävä valta. Tosiasiassa SAK:n puheenjohtaja oli jo asettunut rauhaa etsivän opposition linjoille. Tukholman kautta Wuorelle avautui läheinen keskusteluyhteys Neuvostoliiton edustajiin niin, että tiedustelumiesten raporteissa hän kulki vaikuttaja-agenttina nimimerkillä ”Mooses”. Lokakuussa 1944 Helsinkiin saapuneella Ždanovilla oli selvästi jo ote ministeriksi nousseesta Wuoresta, joka ensitapaamisella katui sodanaikaisia syntejään. Valvontakomission puheenjohtaja lohdutti: tärkeää oli nykyinen asenne.²⁹¹

Wuori lunasti luottamusta asettumalla ulko- ja sisäpoliittisesti Neuvostoliiton suosiota tavoittelevalle linjalle sekä luotsaamalla ammattiyhdistysliikettä sen tueksi. Hänen mielestään Suomella ei ollut Moskovan epäluulojen vuoksi edellytyksiä läheiselle yhteistoiminnalle Pohjolassa. ”Olisi turhaa ja tulokseton-takin koettaa rakentaa intiimeja suhteita Neuvostoliiton ja Skandinavian kanssa yhtäaikaisesti”, hän kirjoitti Paasikivelle asemapaikaltaan Lontoosta tammi-kuussa 1946 haastaen näin keskeisen kivijalan tämän ulkopoliitikasta.²⁹² Samaa viestiä tuli Moskovasta. Suomalaisten intellektuaalisen suuntautumisen tuli kääntyä maailmantilanteen muutoksen mukaan, Cay Sundström tulkitsi venäläisten näkökantoja. Ruotsiin kohdistui edelleen suuria epäilyjä eikä niille näkynyt loppua. Lähettiläs suositteli, että hallitus ottaisi asian vakavaan käsittelyyn, ei tunnepohjalta tai historiallisesta näkökulmasta vaan huomioiden nykyiset kansainväliset olosuhteet, jotka merkitsivät vahvempaa reaalipoliittista voimaa.²⁹³

Siinä oli Neuvostoliitto pannut asialle kaksi suomalaista ”asiakastaan” lähes identtisin sanavalinnoin samanaikaisesti, kun luottokommunistit Suomessa viritivät Skandinavian vastaista kampanjaa lehdistön välityksellä. Wuoren analyysit haiskahtavat muutenkin useissa tapauksissa siltä, kuin Neuvostoliiton tiedustelumiehet olisivat evästäneet häntä vielä paljon laajemmassa mitassa kuin lähdeaineistot ovat tähän asti paljastaneet. Paasikivi oli jyvällä tällaisista kulissien takaisista yhteyksistä, vaikka pysytteli itse niistä irrallaan tai käytti pelissä välikäsiä. Hän tuntuu paikoin varoitelleen Wuorta sitoutumasta liiaksi venäläisiin.²⁹⁴ Toisaalta Paasikivi käytti tarjolla olevaa takaovea ovelasti hyväksi vakuutelllessaan Neuvostoliitolle paitsi politiikkansa periaatteita ja vilpittömyyttä myös sen reunaehdoja ja myöntövyöden rajoja. Esimerkiksi syyskuussa

291 O. Manninen 2002, 178, 200; Rentola 1994a, 498, ja 1995b; *Helsingin Sanomat* 27.11.2003 ”Tutkija [Rentola]: SAK:n johtaja oli ensimmäinen vaikuttaja-agentti”. Wuoresta laajemmin ks. Nevakivi 1992; Hentilä 2003b.

292 Wuori oli markkinoinut vastaavaa näkemystä jo edellisenä kesänä sosiaalidemokraattien pohjoismaisessa kokouksessa. Ks. Nevakivi 1992, 286; *Samråd i kristid*, 1986, 273 (Wuori).

293 Sundström Sventolle 13.2.1946, 5 B, UMA.

294 Kun Neuvostoliitto yritti talvella 1946–47 saada otetta Suomen talouselämästä ja vaati osakeita suomalaisista pörssiyrityksistä (ks. Polvinen 1999, 380–381), tuhtunut Paasikivi kirjoitti Wuorelle: ”Mitä sanot Sinä, rehellinen mies, tällaisista ’ystävistä’ [...] Mitäs tähän sanot?” Vähän myöhemmin presidentti kehotti Wuorta tutustumaan neuvostoliittolaisen loikkarin Viktor Kravtšenkon kuvauksiin NKVD:n työmenetelmistä (”kirja antaa paljon mieltämisen aihetta myös meille”). Nevakivi 1992, 288–289.

SAK:n puheenjohtaja, ministeri ja Suomen Lontoon-edustaja Eero A. Wuori oli monine kontakteineen arvoituksellisimpia avainhenkilöitä 1940-luvun poliittisissa kuvioissa. (Nevakivi 1992.)

1947 hän lähetti Wuorelle Lontooseen laajan ohjelmanomaisen selostuksen, joka oli kuin tarkoitettu vuotamaan Neuvostoliiton edustajille.²⁹⁵

Wuoren potentiaalinen rooli nousi politiikan polttopisteeseen erityisesti keväällä 1946, kun SKP ajoi häntä uuden koalitionhallituksen johtoon presidentiksi siirtyneen Paasikiven tilalle. Linja oli selvästi Neuvostoliiton vetämä. Ždanovin mielestä hallitus olisi selvinnyt helposti hankalaksi osoittautuneesta sotasyllisyyssyksestäkin, jos Wuori olisi ollut pääministerinä.²⁹⁶ Ratkaisulle ei ollut sisäpoliittisia edellytyksiä. SAK:n entinen puheenjohtaja oli menettänyt ase-

295 Paasikivi korosti näkemystensä aitoutta vielä jälkikirjoituksella, jossa hän tähdensi kirjeen olevan ainoastaan Wuoren silmiä varten: ”Sinä olet rehellinen ja luotettava mies, jolle voi suoraan puhua.” Mutta kuten artikkelissa ’Labour, Suomi ja SDP’ osoitan, pari kolme kuukautta myöhemmin Paasikivi ohitti Lontoon-lähettiläänsä kokonaan, kun hän tunnusteli luottamuksellisesti Britannian kantaa mahdolliseen sotilassopimukseen Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Linjan todistelua venäläisille mutkan kautta voi aavistaa myös Paasikiven kirjeestä Wuorelle (”Yksityinen. Salainen.”) syyskuun 1946 rauhankriisin päiviltä sekä sen perään lokakuussa muotoillusta luonnoksesta, joka jäi kuitenkin lähettämättä. Ks. *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 366–367 (21.9.1946); Nevakivi 1992, 284–294; Polvinen 1999, 375–377, 396–397, 539.

Tällaisessa pelissä erinomaisen poliittisen vaiston omannut Paasikivi oli mestari. Helmikuun 1944 rauhantunnustelujen yhteydessä Tukholmassa hän vakuutteli luottavansa Staliniin ja tämän lupauksiin. Kollontai raportoi Moskovaan ja kertoi sitten Paasikivelle, ”että Stalin oli hyvin tyytyväinen siihen, että minä olin näin sanonut”. (*J. K. Paasikivi. Jatkosodan päiväkirjat*, 1991, 335 [20.2./19.2.1944].) Kremlin isäntä saattoi sipaista viiksiiään, että taas oli huomattava ”hyödyllinen idiootti” tarttumassa hänen verkkoonsa. Mutta kuka lopulta narutti ketä?

296 Polvinen 1999, 230, 265–271, 527. Yhteistoimintamieheksikin leimattu Urho Kekkonen (Rautkallio esim. 1993, 12–13) ei kelvannut tässä vaiheessa Neuvostoliitolle muun muassa sen vuoksi, että hän ei onnistunut hoitamaan oikeusministerinä sotasyllisyyssyksestä Moskovaan tyydyttävällä tavalla.

mia siirryttyään edellisenä syksynä Suomen edustajaksi Lontooseen, eikä SDP:n johto olisi muutenkaan hyväksynyt häntä pääministeriksi. Puolue-elinten mielipiteitä ei tosin paljon kysely, kun sosiaalidemokraattiset ministerit lopulta noukittiin SKDL:n Mauno Pekkalan muodostamaan hallitukseen. Entisenä tannerilaisena ja sittemmin hoipertelevana sosiaalidemokraattina Wuori ei nauttinut kummoista luottamusta kommunistisen kenttäväenkään keskuudessa. ”Surkea kohtalo ihmisellä, jonka entiset ystävät ovat hylänneet ja jota uudet eivät vielä omaksu”, Hertta Kuusinen kirjoitti isälleen.²⁹⁷ Näin kävi ennen pitkää kaikille SDP:stä kansandemokraattien kelkkaan siirtyneille nimimiehille ja -naisille, jotka yksi toisensa jälkeen tunsivat katkerana pudonneensa poliittisten voimakeskusten väliin.²⁹⁸

Huhtikuussa 1946 antamissaan ohjeissa Ždanov ei hyväksynyt ajatusta SKP:n sulauttamisesta laajaan vasemmiston yhtenäisyyspuolueeseen, mutta ei hän ollut tyytyväinen uuden sosialistisen puolueen perustamiseen SKDL:n sisäänkään. Paljon jäi riippumaan SDP:n ylimääräisestä kesäkuun puoluekokouksesta. Se päättyikin osittaiseen hajaannukseen, kun tannerilaiset miehittivät koko puoluejohdon ja vähemmistöön jääneet ryhmittäytyivät Sos.-dem. puolueen opposition keskustoimikunnaksi.²⁹⁹ Toisaalta ratkaisussa toteutui juuri se ”paha riesa”, jota Hertta Kuusinen oli pelännyt. Pessimistinen Wuori maalaili Lontoosta tuskaisaa tulevaisuutta Unto Varjoselle, jota syystä pidettiin sosiaalidemokraattien enemmistösiiven avainhenkilönä:

Älä usko, että olen nyt kyynillinen, kun sanon, että puoluekokouksen tulos antaa mahdollisuuden leimata puolueen Neuvostoliiton vastaiseksi. Koetan suhtautua tilanteeseen mahdollisimman objektiivisesti. Ja minusta näyttää, että siellä yliarvioidaan kotoisten mielialojen painavuutta kansainvälisiin voimasuhteisiin verraten. Muista, sanon tämän aivan ystävällisessä mielessä, että koko maailmassa lasketaan Suomi kuuluvaksi Neuvostoliiton vaikutuspiiriin. Tämän mukaan olisi toimittava. Vilpittömästi valitan, ettei tästä voida kiihkottomasti keskustella kotona.

”Demokratian pelastus ei ole à la Tanner ’suoraselkäisyys’, vaan sopeutuminen todellisuuteen”, Wuori jatkoi ja toivoi Varjosen luopuvan ”sankarikompleksistaan”. Kymmenen päivää aikaisemmin hän oli kirjoittanut Paasikivelle täysin grotewohlilaisessa hengessä: ”meillä ei ole muuta mahdollisuutta kuin likistäytyä Venäjä-äidin rintaan pyrkimällä säilyttämään sananvaltamme kotoisissa asioissa mahdollisimman laajassa mitassa”.³⁰⁰

SDP kuitenkin hylkäsi myöntövyyslinjan ja alkoi syksystä 1946 lähtien eheytyä taistelevan antikommunismiin taakse. Tuntuu taustatukea sosiaalidemokraatit saivat siitä, että Paasikivi rakensi sisäpolitiikassa yhä enemmän hei-

297 H. Soikkanen 1991a, 98–104; Hertta Kuusinen O. V. Kuusiselle 22.4.1946, Hertta Kuusinen kokoelma Ab 3a, Kansan arkisto.

298 Helo 1965, 117–118; Wirtanen 1972, 112–113, 152–158; Kalemaa 1992, luku ’Stalinismin pitkät varjot’.

299 Polvinen 1999, 277; H. Soikkanen 1991a, 153–173.

300 Wuori Varjoselle 12.7.1946, Varjosen kokoelma, TA; Nevakivi 1992, 286–287; Grotewohlista esim. Caracciolo 1989.

dän varaansa. Puolueopposition maltillisena johtajana ja eduskunnan puhemiehenä K.-A. Fagerholm tarjosi suhteiden hoidolle sopivan kanavan, joten presidentin ei tarvinnut olla suoraan tekemisissä Varjosen ja Leskisen kaltaisten ”militanttien” kanssa, jotka Neuvostoliitto luki pahimmiksi vihollisikseen Suomessa.

Kun kolmen suuren yhteistyö ajautui kriisiin keväällä 1947, ajatus sosiaalidemokraattien kasvavasta vastuusta hallituksen johdossa alkoi voittaa alaa SDP:n piirissä, vaikka Varjosen ympärille ryhmittyneet asevelisocialistit pitivät sitä taktisesti huonona vaihtoehtona. Seuraavana talvena pohdittiin vakavasti sitäkin, pitäisikö kommunistit karistaa vallankahvasta jo ennen eduskuntavaaleja ja ajaa tilalle hätätapauksessa vaikka puhtaasti sosiaalidemokraattinen ministeri-lista. Paasikivi oli asiasta tietoinen, ja siitä ehdittiin antaa Tukholmaan vihje Undénille ja Erlanderille. Toukokuun 1948 Leino-lakkojen aikana Fagerholm oli valmis muodostamaan ja Paasikivi nimittämään sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen, jos kommunistit eivät taipuisi heille tarjottuun kompromissiin sisäministerin paikasta.³⁰¹ Nopeaa hallitusratkaisua ei siten tarvinnut heinäkuun eduskuntavaalien jälkeen vetää tyhjistä hatusta. Oikeistopuolueille ja työnantajapiireille ei ollut vaikeaa asettua tukemaan Paasikiven ja SDP:n hanketta, joka tähtäsi ennen muuta järjestyksen palauttamiseen suomalaisen politiikkaan ja yhteiskuntaan.

Itä-Euroopan kehitystie ja erityisesti Tšekkoslovakian tapahtumat kummitelivat jatkuvasti Paasikiven mielessä, jota ahdisti Fagerholmin hallituksen nimittämisestä käynnistynyt ”henkinen taistelu Neuvostoliiton kanssa”. Hän alleviivasi huolestuneena muun muassa Prahasta ja Varsovasta saapuneita diplomaattiraportteja, joissa kuvattiin sikäläisten sosiaalidemokraattien tuhoa. Presidentti oli kuitenkin luottavainen sen suhteen, että SDP ei antaisi perään niin kuin veljespuolueensa ”Itädemokratioissa”.³⁰² Vaikka sosiaalidemokraattien keskuudessa oli ollut vakavaa erimielisyyttä siitä, kuinka viisasta oli ottaa hallitusvastuu yksin kannettavaksi, puolueen rivit pysyivät ratkaisun jälkeen ehjinä. Haaste kommunisteille oli nyt heitetty, menestyksenkäs taistelu edellytti yksimielisyyttä omissa joukoissa. Romanian Helsingin-lähettiläs ihmettelikin neuvostoliittolaiselle virkaveljelleen, eikö Suomessa ollut Romanian tavoin nimekkäitä sosiaalidemokraatteja, jotka eivät olleet vallankipeitä vaan tyytyisivät toimimaan kommunistien vaikutuksen alaisina. Savonenkovin mielestä sellaisia ei löytynyt, sillä koko SDP:n johto oli täysin orientoitunut länteen.³⁰³

Kun sosiaalidemokraateille on tunnustettu näin merkittävä asema Suomen tien määrittäjänä, on tutkimuksissa pohdittu yllättävän vähän sitä, miten SDP:n vahvuus on selitettävissä. Sotavuodet antavat sille välittömän taustan. Vaikka aseveljeys Saksan kanssa ja taistelu suursodan näkökulmasta ”väärällä” puolella rintamaa repi suomalaista työväenliikettä rikki, sodanjälkeisen kehityksen kannalta oli tähdellisempää se, että Suomen poliittinen järjestelmä kesti mur-

301 H. Soikkanen 1991a, 197–200; Beyer-Thoma 1990, 439–440, 488; Erlander 2001, 210 (8.3.1948); J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1985, 616, 620 (22.5. ja 25.5.1948).

302 J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1985, 647 (20.8.1948); Polvinen 2003, 10, 15, 23.

303 Büttner 2002, 411.

tumattomana läpi kriisien eikä maahan syntynyt vastarintaliikettä, jossa kommunistit olisivat kenties nousseet keskeiseen asemaan. Hitlerin kanssa harjoitetun aseveljeyden tuoma ”Kainin merkki” suomalaisen sosiaalidemokratian otossa³⁰⁴ haalistui sitä mukaa, kun kommunismi ja Neuvostoliitto nousivat uusiksi vihollisiksi. Sodan aikana ja välittömästi sen jälkeen tannerilaiseen sosiaalidemokratiaan oli suhtauduttu varauksellisesti Skandinaviaa myöten, mutta 1940-luvun lopulle tultaessa olivat norjalaisetkin toverit jo säikähtäneet idän uhkaa niin, että he kunnioittivat suomalaisten aateveljien peräänantamattomuutta kylmän sodan etulinjassa.³⁰⁵

Selityksiä voi hakea vielä syvemmillä tasoilla. Väli-Euroopan maihin verrattuna suomalainen sosiaalidemokratia oli syntynyt ja juurtunut osana sitä prosessia, jota edellä on kuvattu Suomen pohjoismaisena kehitystienä.³⁰⁶ Kansandemokratiaoksi päätyneissä maissa – Tšekkoslovakiaa ja itäistä Saksaa lukuun ottamatta – työväenliike oli ylipäättään ollut heikosti järjestäytynyt poliittisena voimana, eikä niiden sosialistisilla puolueilla ollut sen paremmin omia traditioita kuin kansainvälistä viiteryhmää identiteettinsä ja toimintansa ankkureiksi. Ne olivat loppujen lopuksi helppoja suupaloja Neuvostoliiton tukemille kommunisteille, jotka pääsivät rauhan tultua esiintymään koko työväenluokan nimissä. Yhteistyöhön ryhtyneet sosialistijohtajat kuten Otto Grotewohl Saksassa, Józef Cyrankiewicz Puolassa tai Zdenek Fierlinger Tšekkosloveniassa pettivät itsensä lisäksi edustamansa liikkeen, mutta vastarintaan asettuneille poliitikoille ei käynyt näissä maissa yhtään sen paremmin. Suomalaisilla sosiaalidemokraateilla oli tukenaan vahva historiansa sekä paikka pohjoismaisten tovereiden keskuudessa, jotka olivat sodan jälkeen valmiita auttamaan sekä materiaalisesti että moraalisesti. Selkärankaa oli siten sekä omasta takaa että tuontitavarana.

Näiltä pohjilta Paasikivi, sosiaalidemokraatit ja pohjoismaisuus kykenivät Suomessa lyömään Ždanovin, kommunistit ja kansandemokratian.

304 Kreisky 1990 (1986), 141.

305 Norjan Helsingin-lähetystössä palveli vuodesta 1948 alkaen sosiaaliattasean nimikkeellä yhteysmiehiä, jotka raportoivat Osloon suoraan hallitsevalle työväenpuolueelle ja sen kontrolloimalle sotilastiedustelulle. Näillä ”diplomaateilla” oli hyvät yhteydet SDP:n johtajiin ja toimitsijoihin, jotka välittivät tietoja kommunisminvastaisesta taistelusta Suomessa. Sen sijaan siitä ei ole näyttöä, että suomalaiset sosiaalidemokraatit olisivat osallistuneet kaukopartiomiesten värväämiseen vakoilureissuille itärajan taakse. Suomessa oltiin kuitenkin tietoisia, että Norjan tiedustelupalvelu toimi yhteistyössä amerikkalaisten kanssa, kuten ulkoministeri Halvard Lange vahvisti Fagerholmille jo kesäkuussa 1948. Ks. Isungset & Jentoft 1995; Rentola 1997, 169–174; Erlander 2001, 241 (20.6.1948).

306 Esim. Kirby 2002, 28: ”The point I am making here, and it is one that seems to escape many with an interest primarily in the Russian revolution, is that the Finnish labour movement, like all other popular movements in this part of the Russian empire, was firmly of the Scandinavian tradition of broad participation. [...] it does differ significantly in a number of important respects from the other labour movements of Scandinavia; but if one has to select regional categories, it belongs indubitably to the Nordic rather than the Russian section.”

Ammattiyhdistysliike

Heikoin lenkki Suomen työväenliikkeen pohjoismaisuudessa oli 1920- ja 1930-luvulla ollut ammattiyhdistystoiminta, jossa ei ollut päästy osapuolten välisiin työehtosopimuksiin. Työnantajien itsepintainen vastustus murtui vasta talvisodan myötä. Häden hetkellä Suomi yritti kaikin keinoin vahvistaa ulkomailla kuvaa siitä, että Neuvostoliitto oli hyökännyt demokratian mallimaan kimppeen eikä ryhtynyt vapauttamaan työläisiä autoritaarisesta ikeestä, kuten vihollisen propaganda yritti esittää.³⁰⁷ Asiaa kutsuttiin todistamaan paikan päälle muun muassa Britannian työväenliikkeen delegaatio johtajanaan Sir Walter Citrine, Trades Union Congressin arvovaltainen nokkamies, joka oli toiminut pitkään myös Kansainvälisen ammattiyhdistysliiton johdossa. Hän oli jossakin puheessaan tullut maininneeksi Suomen niiden Euroopan maiden joukossa, joissa oli sorruttu joko täyteen tai osittaiseen diktatuuriin. Nyt hän sai tilaisuuden oikaista virheensä julkaisemalla parisataasivuisen matkakuvauksen, joka perustui muistiinpanoihin toista viikkoa kestäneeltä Suomen-matkalta tammi-helmikuun vaihteessa 1940.³⁰⁸

Citrine kuvasi silminnäkijän dokumentaarisella otteella pommitusten kaupungeissa aiheuttamaa tuhoa, mikä ei talvella 1939–40 ollut vielä suursodan arkipäivää, vaan yhdistyi Espanjan sisällissodassa koetun Guernican kaltaiseen barbariaan. Brittivieras ylisti suomalaisten yksituumaisuutta, urheutta, lujuutta, siisteyttä ja rehellisyyttä mutta myös sosiaalisia saavutuksia ja kansalaisten elinolosuhteita hävityksenkin keskellä. Oikeastaan ainoa kriittinen kommentti koski ammattiyhdistysliikkeen yhteiskuntapoliittista asemaa. Citrine huomautti pääministeri Risto Rytille suorasukaisesti, että työmarkkinoilla pitäisi kyllä päästä kollektiivisiin sopimuksiin. Ryti sanoi olevansa täysin samaa mieltä ja esitteli työnantajien ja ammattiyhdistysväen tuoretta yhteisjulistusta suurena edistysaskeleena. Suomi oli siten tässäkin suhteessa täyttämässä länsimaisen demokratian mitat ja ottamassa paikkansa pohjoismaana. Kesti kuitenkin vielä neljä vuotta, ennen kuin keskusjärjestöjen välillä päästiin allekirjoittamaan yleissopimusta. Varsinaisia työehtosopimuksia alettiin liittojen välillä solmia vasta välirauhan solmimisen jälkeen vuodesta 1945 lähtien.³⁰⁹

Tätä taustaa vasten ammattiyhdistysliike sai kolmella tavalla merkitystä Suomen tien selittäjänä toisen maailmansodan jälkeen. Siitä tuli ensinnäkin työmarkkinoiden voimatekijä, jota ei voitu sivuuttaa järjestettäessä maan tuotantokapasiteettia jälleenrakennuksen ja sotakorvausten edellyttämiin ponnistuksiin. Toisaalta ammattiyhdistysliikkeellä oli roolinsa uuden demokratiakonseption muotoilemisessa ja sen pohjalta tapahtuneessa sisäpoliittisten valtasuhteiden

307 Kaksijakoisesta Suomi-kuvasta maailmalla ennen talvisotaa ks. Julkunen 1975, 101–106.

308 Citrine 1940, erit. 14, 27, 57, 63, 66, 77, 113–115, 132. Matkan kontekstista ks. Nevakivi 2000 (1972), 220–223.

309 Yleissopimuksen allekirjoitustilaisuudessa huhtikuussa 1944 Eero A. Wuori tulkitsi kuvavasti sen korostavan ”[y]hteyttämme läntisten naapurimaiden sivistyspiiriin”. Haataja 1993, 26. Sopimusjärjestelmän synnystä ks. Mansner 1984, erit. luvut 3 ja 11; Valkonen 1987, 414–418.

määrittämisessä. Kolmanneksi ammattiyhdistysliike vaikutti siihen, miten Suomea sijoitettiin ulkomailla geopolittiselle kartalle, kun kylmä sota alkoi jakaa Eurooppaa eri leireihin. Ensimmäistä ulottuvuutta on selvitetty monipuolisesti useasta näkökulmasta,³¹⁰ enkä paneudu siihen sen enempää, kun taas artikkeleissa 'Uuno Hiironen toverituomioistuimessa' ja 'SAK ja kylmä sota 1945–51' pureudun kahteen jälkimmäiseen hieman tarkemmin.

Ammattiyhdistysliikkeen roolin tarkastelulla on ollut huomattava sija niissä tutkimuksissa, joissa on pohdittu reformismin läpimurtoa ja työväenliikkeen jakautumista kahteen pääsuuntaukseen, sosiaalidemokratiaan parlamentaariseen menettelytapoineen sekä vallankumoukseen tähtäävään kommunismiin.³¹¹ Britannian, Saksan ja Skandinavian maiden historia viittaa siihen, että ammattiyhdistysten vahva asema auttoi sosiaalidemokratiaa niskan päälle ja päinvastoin. Ammattiyhdistyksille voitiin sallia (tosin vasta kovan taistelun jälkeen) olennaista yhteiskuntapoliittista merkitystä juuri siksi, että se säilyi työväenliikkeen reformistisen suunnan kontrollissa. Vallankumoukselliselle marxilaisuudelle tai leninismille ammattiyhdistystoimintaan sisältyi samankaltainen perusdilemma kuin suhtautumiseen yhteistyöhön sosiaalidemokraattien kanssa: kuinka erottaa ajankohtaisen taktiikan vaatimukset ja ideologinen puhtaus toisistaan niin, että kommunistien historiallinen tehtävä säilyisi kirkkaana. Ammatilliset järjestöt kokosivat joukkovoimaa, jota tarvittiin työläisten mobilisoimiseen vallankumouksen taakse, mutta niiden toiminnan logiikka suuntautui käytännössä enemmän porvarillisen yhteiskunnan paranteluun kuin sen kukistamiseen.

Suomessa konfliktiasetelma konkretisoitui jo 1920-luvulla, kun SKP:n ja vasemmistolaisten ammattiyhdistysjohtajien välillä vallitsi ristiriita siitä, miten järjestöjen voimaa käytettäisiin parhaiten hyväksi. Kommunistisesta näkökulmasta Suomen ammattijärjestön kattamaa liikettä alkoi kalvaa organisaatiofetisismi. Mitä vahvemmi järjestyvoima kasvoi, sitä haluttomampia oltiin riskeeraamaan saavutettu vaikutusvalta poliittisten tavoitteiden vuoksi.³¹² Tämä ammattiyhdistystoiminnan sisään leivottu erimielisyys puhkesi avoimesti ja akuutisti esiin SKP:n vaatiessa poliittisen taistelun kärjistämistä, jolloin kommunistien kaikilla yhteiskuntaelämän rintamilla tuli alistua puolueen koordinoimaan taktiikkaan. Vuosien 1929 ja 1949 kehityskuluissa on paralleelisuutta, muutakin kuin lopputulos, joka merkitsi kommunistien vaikutusvallan painamista ammattiyhdistysliikkeessä vuosikausiksi marginaaliin. Työläisten kollektiivinen toiminta ammatillisella rintamalla ei taipunut suomalaisessa yhteiskunnassa SKP:n luokkataistelun välineeksi, joksi Moskovasta viitoitettu linja sen yritti alistaa.

Tällä kohtaa Suomen tie erosi ratkaisevasti Tšekkoslovakiasta, joka oli Väli-Euroopan maista teollistunein ja poliittiselta järjestelmältään länsimaisin. Työväenliikkeen vahvin joukkokannatus oli kanavoitunut siellä vähän Ranskan tapaan kommunisteille, jotka kontrolloivat muun muassa ammattiliittoja. Kun rat-

310 Esim. Paavonen 1987; Valkonen 1987; Bergholm 1997.

311 Esim. Hentilä 1979; Kettunen 1986.

312 Kettunen 1986, erit. 10–12, 489.

kaisun hetket koittivat helmikuussa 1948, kommunistit käyttivät valtion turvallisuuselinten ohella tehokkaasti ammattiyhdistyksiä ja työpaikkaneuvostoja lähes verettömän vallankaappauksensa välineenä. Tämä ei jäänyt Suomessa huomaamatta sen paremmin kommunisteilta kuin heidän vastustajiltaan. Maaliskuun 1948 rynnistyksessä SKP:n pyrkimyksenä oli ”ammattiyhdistysrintamaa käyttäen valloittaa joukkoja puolueellemme”, kuten sisärenkaan Martti Malmberg sen ilmaisi puolueen Helsingin piirin vuosikokouksessa. Joukkoliikettä YYA-sopimuksen puolesta nostatettiin muun muassa ammatillisten paikallisjärjestöjen kautta sekä levittämällä kiertokirjeitä luottomiehille liittoihin ja ammattiosastoihin. Unto Varjonen puolestaan vakuutti Tukholmassa Ruotsin valtiojohdolle, ettei Tšekkoslovakian kaltainen kaappaus ollut Suomessa mahdollinen: ”kommunistit tietävät, että ammattiyhdistykset eivät ole heidän käsissään”.³¹³

Sopimus Neuvostoliiton kanssa syntyi, mutta valta valui kommunistien käsiin. Kun oppositioon syösty SKP alkoi syksyllä 1948 koota voimia ja reserviä vastaiskua varten, puolueen ammattiyhdistysväki joutui erityisen tarkkailun alle. Heiltä vaadittiin nyt paljon voimakkaampaa ”puolueisuutta”; olihan yleisesti tunnettua, ”että ammatillisessa liikkeessä tulee miehistä pikemmin n.s. nuorallatanssijoita kuin poliittisella linjalla”.³¹⁴ Ammattiyhdistyskommunistien puolueuskoisuus joutui kovalle koetukselle 1949–50, kun SKP:n johto patisti toimintaan, joka lähes väistämättä johti heidän vaikutusvaltansa heikentymiseen ammattiliitoissa ja työmarkkinapolitiikassa. Siinä osuivat aate ja organisaatio kiusallisesti vastakkain, mutta asetelma oli kommunismin historian perustilanteita. Milovan Djilasin mielestä jokainen, joka oli omaksunut kommunismin altruistiselta pohjalta, törmäsi ennen pitkää siihen, että teoriaa ja puoluejohdon viitoittamaa käytäntöä ei voinut sovittaa yhteen.³¹⁵

Laajemman ”rämettymisen” ehkäisemiseksi SKP:n organisaatiouudistuksessa pohdittiin siirtymistä aluepohjalle, koska ammattialan mukaisista puolueosastoista oli tullut lähes ammattiosastojen toisintoja, joissa muut poliittiset kysymykset jäivät taka-alalle. Näin rohkeaa askelta ei sentään rohjettu ottaa, sillä ”työpaikat ovat sittenkin joukkojen peruslinnakeita ja kommunistisella puolueella pitää olla sekä alue- että työpaikkaosastoja, ja työpaikkojen osuus puolueuössämme on säilytettävä”. Inkeri Lehtinen varoitti kuitenkin, etteivät ammattiyhdistysmiesten joukossa ”sellaiset toverit, jotka ovat lyöneet laimin poliittisen tietoisuutensa kehittämisen ja näperrelleet päivän kysymyksissä,” ryhdy puoluevastaisiin tekoihin kyseenalaistamalla johdon politiikkaa.³¹⁶

SAK:n kommunistisen sihteerin Uuno Hiironen tapaus osoitti, ettei huoli ollut turha. Kun demokratiakäsitys laajeni Suomessa työmarkkinasuhteiden sään-

313 K. Kaplan 1981, 203–207, 217–219, 233–237; Leppänen 1994, 360, 370; Erlander 2001, 213 (4.4.1948).

314 SKP laajennettu puoluetuimikunta 21.11.1948 (Paavo Koskinen, Oskari Leskinen), Kansan arkisto; Leppänen 1994, 486–487, 494–497.

315 Djilas 1962, 72–73.

316 SKP puoluetuimikunta 2.8.1948 ja laajennettu puoluetuimikunta 21.11.1948 (Lehtinen), Kansan arkisto.

telyyn kollektiiviselta pohjalta, monen ammattiyhdistystoiminnan kautta kommunismiin kytkeytyneen työmiehen mielessä alkoi asioiden hoitaminen reformistisesti neuvottelemalla työnantajan kanssa tuntua houkuttelevammalta vaihtoehdolta kuin luokkataistelun edellyttämä vallankumouksellisuus. Muutos tapahtui vain harvojen kohdalla rajuna irtiottona suhteessa kommunistiseen puolueeseen, eikä se näkynyt vielä pitkään aikaan esimerkiksi kansandemokraattien vaalikannatuksessa. Revisionismin siemen oli kuitenkin kylvetty hedelmälliseen maaperään, eikä ole sattuma, että SKP:n uudistusvoimien kärkinimiksi nousivat 1960-luvulla Aarne Saarisen ja Erkki Salomaan kaltaiset kommunistit, jotka olivat ikänsä toimineet ammattiyhdistysliikkeen parissa.

Jos kollektiivinen sopiminen työnantaja- ja työntekijäpuolen välillä oli talvisodan aikana länsimaisen yhteiskuntakäsityksen hyväksymä normi, se oli sitä mitä suurimmassa määrin myös kylmän sodan olosuhteissa. Kyse oli valtion pakkovallasta vapaan talousjärjestelmän puolustamisesta vastakohtana Neuvostoliiton mallille, jossa ammattiyhdistysliikkeellä ei ollut itsenäistä roolia työläisten etujen määrittäjänä ja puolustajana. Työnantajatahon ja sosiaalidemokraattien oli helppo löytää toisensa tällä ulottuvuudella, vaikka se ei sovittanutkaan niiden välisiä intressiristiriitoja. STK:n toimitusjohtaja V. A. M. Karikoski vakuutti kesällä 1948 San Franciscossa ILO:n konferenssin täysistunnossa, että Suomi säilyttäisi vapaat työmarkkinasuhteet työnantajien ja työntekijöiden järjestöjen välillä sekä talousjärjestelmän, joka perustuu vapaalle yritystoiminnalle ja demokratialle.³¹⁷ Se oli samalla yhtä lailla ilmoitus länteen kuulumisesta kuin SAK:n irtautuminen Maailman ammattiyhdistysten liitosta sen jälkeen, kun järjestöstä oli tullut Neuvostoliiton kansainvälispoliittinen peitejärjestö.

Työmarkkinakonflikteissa pienen maan valtapoliittiset asetelmat pelkistyivät tavalla, jota maailmalla luettiin mustavalkoisesti kylmän sodan tulkintastruktuuria vasten. Yhdysvalloissa panivat muutkin kuin tiedustelupalvelun analytikot merkille sen, että syyskesällä 1949 Suomessa murtui laaja lakkoliike kommunistien tappioksi. Eräskin aikakauslehti uutisoi näyttävän kuva-aukeaman voimin Kemijoelle patoutuneesta maailman suurimmasta tukkisumasta. Lyhyt mutta sitäkin ytimekkäämpi teksti selitti, kuinka Suomen hallituksen ”ärhäkkä” (scrappy) 33-vuotias ministeri Unto Varjonen oli sosiaalidemokraattien dominoiman ammattiyhdistysliikkeen kanssa nujertanut kommunistijohtaja Aimo Aaltosen ja tämän pyrkimykset valtaan yleislakon avulla. Suomi ”oli taas keran kiemurrellut pois rautaesiripun takaa”.³¹⁸

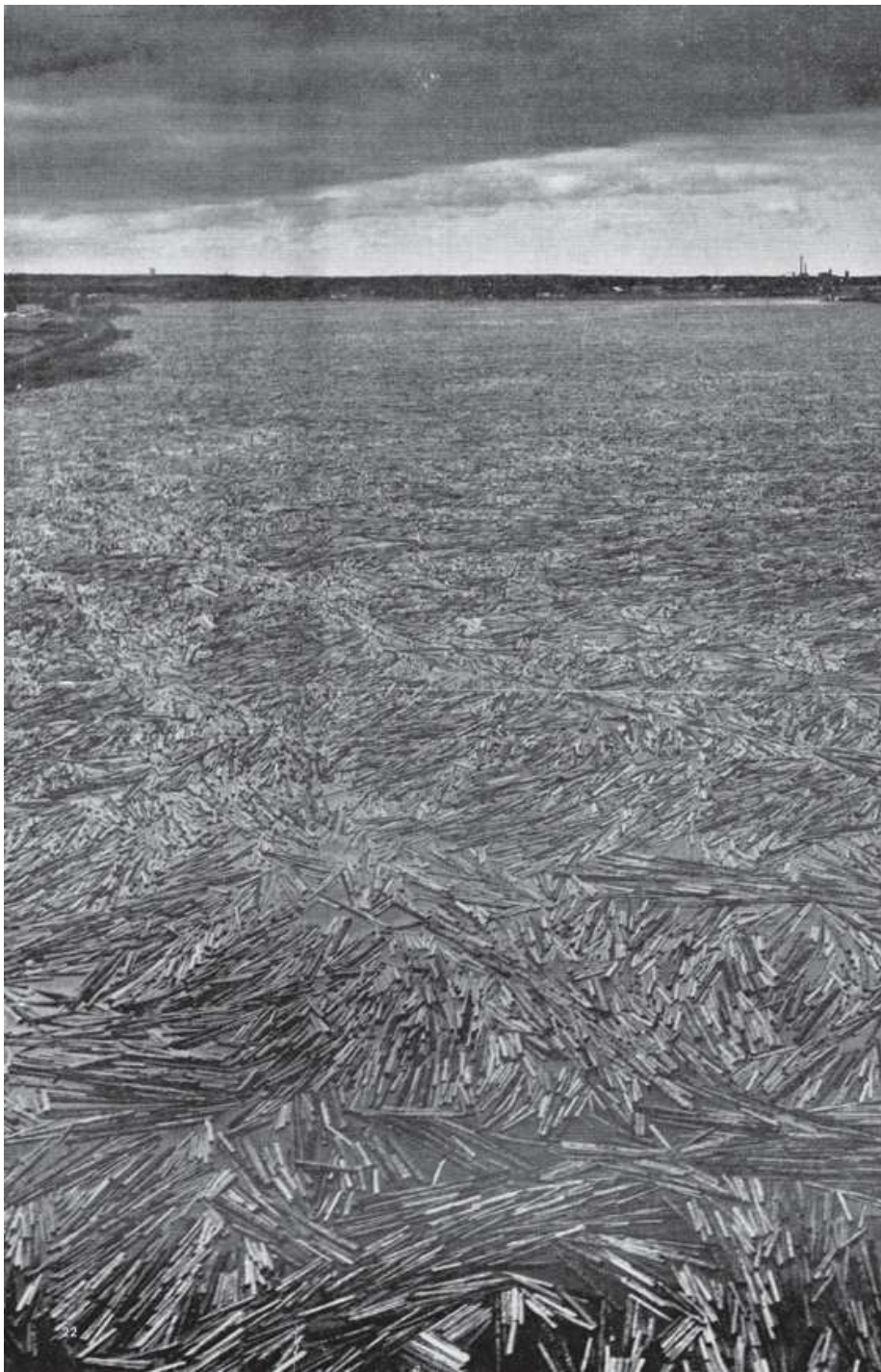
Kommunistisen leirin tulkinnan puki sanoiksi vähän myöhemmin Palmiro Togliatti Kominformin kolmannessa konferenssissa, kun hän syytti rajusti sosiaalidemokraatteja hyökkäyksistä työläisten taistelua ja järjestöjä vastaan.

Ranskassa työläisiä ammuttiin sosialistisen ministerin käskystä, kun he lakkoilivat oikeutettujen ammattiyhdistysvaatimustensa puolesta. Bri-

317 Kettunen 1997, 71, 77 viite 102.

318 'Finns slap down their Communists. By breaking a general strike, they once again defeat Red bid for power', leike jostain amerikkalaisesta aikakauslehdestä Kemin ”veritorstain” (18.8.1949) jälkeen, Varjosen kokoelma, TA.

*Kemijoen tukkisuma,
suomalaisten
kommunistien
lakkoliike ja sen
kukistaminen ylitti
syyskesällä 1949
uutiskynnyksen
Yhdysvaltoja myöten.
(Varjosen kokoelma,
Työvään arkisto.)*

1.42?

THE VICTOR
UNTO VARJO

THE LOSER
AIMO AALTONEN

FINNS SLAP DOWN THEIR COMMUNISTS

By breaking a general strike, they once again defeat Red bid for power

A record-breaking log jam still blocking the Kemi River in northern Finland was just about the only testimonial left last week to a Communist attempt to seize power and bring the stubbornly democratic Finns under Soviet domination. To Finnish Communists the moment had seemed auspicious. Abolition of price controls and grain subsidies had doubled bread prices, and devaluation of currency threatened a rise in other commodities. The Kremlin gave its blessing—though no promise of help—for a Communist bid to regain at least the positions lost a year ago when an election had cost them all their cabinet posts. Now they planned to cripple the Finnish economy by strikes in virtually all trades from transport to bricklaying. A lumberjack strike at Kemi, 30 miles below the Arctic Circle, gave Communist

leader Aimo Aaltonen his chance. He followed it up by calling out dockworkers, brewers, bakers, hoping to get 100,000 workers out at least. But the government, led by Unto Varjo, a scrappy, 33-year-old cabinet member appointed for just such emergencies, met the strike threat head on. A brief flare of violence in Kemi between strikers and police showed its determination to meet force with force. The Federation of Trade Unions, dominated by Social Democrats, cooperated by warning its members to ignore the Communist call, and workers stayed on the job in droves. By week's end most of the 30,000 who had gone out were back at work. Finland, which had just received a \$12.5 million loan from the International Bank to rehabilitate her industries, had wriggled away from the Iron Curtain once again.

AT HELSINKI MEETING Communist Matti Jantunen speaks to 3,000 workers before pile of logs stored for

winter. Sign exhorts them to "protect your bread." Police were on hand, but meeting broke up without violence.

← THE BIGGEST LOG JAM IN HISTORY COVERS TWO SQUARE MILES

23

tanniassa labouristit rikkoivat lakko-oikeutta vastaan turvautuessaan poikkeustilan julistamiseen satamatyöläisten liikehdinnän kukistamiseksi. Suomessa sosialistin johtama hallitus käytti poliisivoimia ammattiyhdistysliikettä vastaan provosoidakseen hajaannusta ammattiyhdistyksiin. Italiassa Saragat kumppaneineen jatkavat itsepintaisesti yhteistyötään klerikaalisen poliisiministerin kanssa työläisten murhaamisessa ja partisaanien häpeällisessä vainoamisessa.³¹⁹

K.-A. Fagerholm ja hänen hallituksensa ministerit Unto Varjonen ja Aarre ”Sapeli” Simonen etunenässä pääsivät näin samaan seuraan kuin Ranskan Jules Moch, joka sisäministerin paikalta organisoii marras-joulukuussa 1947 järjestysvallan käyttämään väkivaltaa lakkoilevia työläisiä vastaan.³²⁰ Kommunistisen näkemyksen mukaan he olivat Berliinin spartakistikapinan 1918 kukistaneen Gustav Nosken perillisiä kaikki tyynni.

Miksi Suomesta ei tullut kansandemokratiaa?

”Saksassa ei voi tapahtua vallankumousta, koska silloin täytyisi tallata nurmikoille”, Stalinin kerrotaan lohkaisseon jonkun illanistujaisten yhteydessä.³²¹ Saksalaiset tunnetaan järjestystä arvostavana kansana, vaikka kirjoitetun lain polkeminen poliittisten tavoitteiden saavuttamiseksi ei ole heillekään aivan tuntematonta. Sodanjälkeisessä tilanteessa Stalinin tokaisu olisi sopinut hyvin Suomeen, missä kommunisteilla oli useastakin syystä korkea kynnyks astua laittomuuden tielle. Vuoden 1918 kokemus oli jättänyt unohtumattomat jäljet. Suomalaiset punikit tiesivät, mistä sisällissodassa oli kyse ja mihin vallankumoukseen ryhdyttäessä tuli olla valmis. Jotkut halusivat revanssia, mutta suurta enemmistöä tuskin houkutteli edes leikitellä koko ajatuksella. Karvaat muistot hiersivät mielen sopukoita, ja kuka sen takaisi, ettei uudella yrittämälläkin tulisi tappio. Siinä menisi myös kaikki se, mitä kovien koettelemusten jälkeen oli viimein saavutettu.³²² Eivätkä kommunistitkaan olleet immuuneja suomalaisessa yhteiskunnassa vahvana eläneelle traditiolle lain voimasta ja sen kunnioittamisen tärkeydestä. ”O. V. Kuusinen sanoi sitä laillisuusvaltaa pahaksi Suomen talonpojan päässä”, Hertta-tytär manasi puoluetovereilleen syksyllä 1948 ja lisäsi: ”Sitä pahkaa on meillä muillakin.”³²³

319 Palmiro Togliattin raportti Kominformin 3. konferenssissa marraskuussa 1949, *The Cominform*, 1994, 790–793.

320 Rioux 1987 (1980–83), 129–130. Riouxin mukaan ”the defeat of the strike movement owed less to the actions of the authorities than to the growing opposition it encountered among the moderate and non-Communist elements of the workforce.” Tulkinta sopisi pitkälle myös Suomeen syyskesällä 1949.

321 Djilas 1962, 79. Saksalaisten ylenpalttisen kurinalaisuuden irvailu kuului Stalinin vakiojuttuihin (ks. Montefiore 2003, 428), mutta pilkkaan taisi sisältyä hiljaista ihailua.

322 Rentola (1997, 54) on pohtinut, että sisimmissään SKP:n johtajia saattoi kylmätä myös ajatus voitosta – se, minkälaisiin toimenpiteisiin olisi pitänyt ryhtyä, jos valta olisi todella tarttunut heidän käsiinsä.

323 SKP laajennettu puoluetoimikunta 21.11.1948, Kansan arkisto.

Sotasyllisyysprosessi osoitti, kuinka vaikeaa Suomessa oli ylittää muodollis-juridisia rajoja poliittisen tarkoituksenmukaisuuden nimissä. Asetelmaa voi rinnastaa 1920- ja 1930-luvun taitteen kuohuntaan, jolloin tasavaltalais-parlamentaarinen yhteiskuntajärjestys joutui paineen alle oikealta. Esi-isiltä perityn oikeuskäsityksen nimissä esiintyivät silloin lapuanliikkeen miehet, jotka vetosivat positiivista oikeutta korkeampaan arvoon oman yhteiskuntanäkemyksensä legitimoimiseksi. ”Oli välttämätöntä rikkoa lakia, jotta laki saataisiin taas kunniaan”, Vih-tori Kosola saattoi julistaa Laihialla elokuussa 1930, mutta päällimmäiseksi mieli-kuvaksi lapualaisten toimintamenetelmistä jäi motto ’Me teemme, mitä tahdomme’. Sitä vastaan asetettiin kirjoitettu laki, jonka ympärille liikehdintää vastustaneet poliittiset voimat yhdistyivät laillisuusrintamaksi. Hulinapolitiikka sai lopulta aikaan sen, että Juha Siltalan sanoin ”järjestelmän suvaitseminen pienimpänä paha-na muuttui vähitellen aktiiviseksi enemmistökannatukseksi”.³²⁴

Lapualaisten oma kandidaatti pääministeriksi ja presidentiksi ei hänkään voinut suhtautua välinpitämättömästi lain kirjaimen loukkaamiseen, vaikka kommunistien toiminta ei hänen silmissään ansainnut laillisuuden suojaa. P. E. Svinhufvud oli sortokausien perustuslaillisen vastarinnan suurin symbolihahmo, joka oli oikeustaistelussaan tietien tahtoen hankkinut karkotuksen Siperiaan asti. Hänen perusnäkemyksensä tiivistyi esimerkiksi puheessa itsenäisyyden 10-vuotisjuhlassa Kansallisteatterissa vuonna 1927:

Se pohja, jolla Suomen valtio lepää, laskettiin jo Ruotsin vallan aikana. Suomen kansa tuli osalliseksi Ruotsin ikivanhasta yhteiskuntajärjestyksestä, joka oli sängen kansanvaltainen ja samalla luja. Valtakunnan kulkakivinä oli vapaa maataomistava talonpoikaisväestö, joka oli kansan valtavin osa, tämä väestö, joka halki aikojen säilytti vapautensa ja valtiollisen merkityksensä. Laki taas oli valtakunnassa kunniasijalla, laki kävi yli kaikkien päitten, yli kuninkaan, yli valtiopäivien, yli kansalais-ten. Kirkko ja sivistys olivat länsimaiset.³²⁵

Astuessaan presidentiksi runsas kolme vuotta myöhemmin Svinhufvud nosti oikeusturvan ylläpitämisen valtiovallan tärkeimmäksi velvollisuudeksi. Kaiken työn perusedellytyksenä oli, ”että oikeus maassa vallitsee ja rauha säilyy”, teema, jota hän toisteli myös valtiopäivien avajaispuheissa. Toisaalta Svinhufvudin tulkinnan mukaan lapualaisten kansanliike syntyi kuin pakosta vastapainoksi kommunismin yhä julkeammaksi käyneelle toiminnalle, jonka ehkäisemisen rinnalla sinänsä valitettavat väkivallanteot olivat vähäisiä. Tavoitteena ei voinut olla lapuanliikettä edeltäneen laillisuustilan palauttaminen, sillä se oli ollut liian ”ärsyttävää”. Mutta ratkaisevilla hetkillä Svinhufvudin asenne poliittisen järjestelmän muuttamispyrkimyksiin muuta kuin parlamentaarista lainsäädäntötiötä pitkin oli selvä. ”Minä olen läpi pitkän elämäni taistellut lain ja oikeuden ylläpitämiseksi ja minä en voi sallia sitä, että laki nyt tallataan jalkojen alle ja kansalaiset johdetaan aseelliseen taisteluun toisiansa vastaan”, Svinhufvud julisti

324 Lapuan lain ja laillisuustradition törmäyksestä Siltala 1985, erit. osa IV, lainaukset 464, 477. Aikalaisnäkemyksenä ks. Hannula 1933.

325 Juva 1957, 474–481, ja 1961, 362.

kuuluisassa (oikeusministeri T. M. Kivimäen kirjoittamassa) radiopuheessa, joka sinetöi Mäntsälän kapinan kukistumisen.³²⁶

Svinhufvudin roolin ”vaaran vuosina” 1929–32 voi rinnastaa sodanjälkeiseen Paasikiveen ja päinvastoin. Heissä tavallaan henkilöityi se ajatus, että Suomessa pitäisi aina olla varalla toinen vitja valtiomiehiä, jotka poliittisen tilanteen muuttuessa voisivat ottaa vastuun yhteiskunnan perusjärjestyksen siitä vaaran-
tumatta.³²⁷ Itsenäistymisen jälkeisessä saksalaissuuntauksessa ryvetytynyt Svinhufvud oli ollut sivussa vuoden 1918 lopulta lähtien, kunnes hänet heinäkuussa 1930 huudettiin 68-vuotiaana valtion johtoon ensin pääministeriksi ja kymmenen kuukautta myöhemmin presidentiksi. Jatkosodan reservissä viettänyt Paasikivi taas teki paluun 74-vuotiaana marraskuussa 1944, ja matka pääministerin paikalta presidentiksi kesti alun toista vuotta.

Jos Svinhufvudin uuden tulemisen takana oli hänen oikeistopiireissä nauttinsa laaja arvovalta, Paasikivelle toi nostetta se, että Neuvostoliitto oletti hänet sopivan arvovaltaiseksi ja myöntyväiseksi persoonaksi, jonka avulla Suomi sysittäisiin uudelle kurssille. Hertta Kuusinen kuvasi häntä huhtikuussa 1945 SKDL:n eduskuntaryhmälle siirtymäkauden mieheksi, joka voitaisiin myöhemmin korvata sopivammalla henkilöllä.³²⁸ Ulkopolitiikan osalta Paasikivi täyttikin odotukset, mutta sisäisissä asioissa vanha valtioneuvos osoittautui sitkeäksi konservatiiviksi, jolle ei kelvannut valmiiksi pedattu rooli kommunistien valtapyyteiden fasadina. ”Paasikivelle on osoitettava, että hän vastaa demokratian rakennustyön kehityksestä Suomessa”, Ždanov tähdensi SKP:n johdolle helmikuussa 1947 ja luonnehti Suomen presidenttiä kansandemokraattien ja valvontakomission kummipojaksi. ”Muistakoon hän paikkansa ja ymmärtäköön, ettei hän ilman SKDL:oa pääse mihinkään.”³²⁹

Miesten asemaa toki erotti muun muassa se, että Svinhufvudin suhde ”kansanliikkeeseen” perustui ideologiseen sympatiaan, kun taas Paasikiven teki Neuvostoliitolle hyväksyttäväksi hänen raa’an realistinen, joustava ja kompromissihakuinen ulkopolitiikkansa. Sortovuosina he olivatkin olleet eri leireissä, edellinen periaatteellinen perustuslaillinen ja toinen suomettarelainen myöntövyysmies. Mutta juristeja he olivat molemmat, ja Paasikivi palvellut vuonna 1918 Svinhufvudin pestaanama hallituksen johdossa ilman että miesten välillä olisi ollut ihmeempiä erimielisyyksiä. Ja kuten Paasikivi itse arvioi, hän

326 Juva 1961, 436–438, 450–452, 464, 470.

327 Ks. Polvinen 1989, 454, ja 2003, 98, 105.

328 Haataja 1988, 115. Paasikivellä oli vanhastaan hyvä nimi Moskovassa. Stalin oli maininnut hänet jo joulukuussa 1941 miehenä, joka saattaisi soveltua hallitsemaan Suomea, mutta varsinaisesti Paasikiven nousu kohti sodanjälkeistä johtajuutta alkoi talven 1943–44 rauhan-
tunnustelujen myötä. Kollontai kehui Tukholmassa, että Stalin piti Paasikiveä suuressa arvossa ja suhtautui tähän huumorintajuiseen ja miellyttävästi käyttäytyvään suomalaiseen valtiomieheen myötämielisesti. Tässä on linjapäätöksen makua, sillä samassa yhteydessä viestitettiin, että ”utan Mannerheims bifall kunde mand naturligtvis ej få till stånd fred mellan Finland och Ryssland”. Ks. *J. K. Paasikivi. Jatkosodan päiväkirjat*, 1991, 158 (2.1.1942), 321, 324 ja 326 (Gripenberg Tukholmasta 8.12.1943, 4.1. ja 24.1.1944), 329 (13.2.1944); Polvinen 1979, 286, ja 1995, 305, 348, 353. Jukka Seppinen (2001a, esim. 13, 404–417) on vetänyt täältä asti ja kauempaakin Paasikiven suomettumisen opportunistiseksi oppi-isäksi. Tulkinta ei kelpaa Polviselle (2001), toivottavasti ei muillekaan.

329 Polvinen 1999, 344.

ei ollut koskaan ollut ”bobrikoffilainen”, vaan mielti jatkuvasti avainkysymystä: ”Olenko mennyt politiikassani liian pitkälle myöntyväisyydessä?” Presidentti otti mielellään analogian vuodelta 1909, jolloin hän oli muiden suomettarelaiten senaattorien kanssa esittänyt erohakemuksensa keisari Nikolai II:lle tämän sotilasmanifestista syntyneen kiistan vuoksi.³³⁰ Sodan jälkeen myönnytyksen raja kulki Marshall-ratkaisussa sekä YYA-sopimuksessa; sen enempää ei Paasikivi ollut valmis antamaan periksi, eikä suomalaisten kommunistien edessä senkään vertaa. Yhtä lailla Svinhufvudilla oli raja sen suhteen, kuinka pitkälle hän saattoi katsoa sormiensa lävitse lapuanliikkeen nostattamaa toimintaa.

Svinhufvud ja Paasikivi asettuivat kumpikin tavallaan ja tahollaan tukemaan sitä parlamentaarisen-demokraattista valtalinjaa, joka Suomessa on kestänyt kumouksellisista haasteista huolimatta. Sen suotavuudesta on lopulta vallinnut laaja yhteisymmärrys maltillisesta vasemmistosta maltilliseen oikeistoon, vaikka Svinhufvud ei päästänyt presidenttikaudellaan edellistä (sosiaalidemokraatit) eikä Paasikivi puolestaan jälkimmäistä (kokoomus) hallitusvastuuseen.³³¹ Oikeiston offensiivia lapualaisvuosina ja kommunistien rynnistystä jatkosodan jälkeen voi molempia pitää poikkeuksina, jotka tosin ilmaisivat purkausten tavoin yhteiskuntaa sisältä jäytäviä jännitteitä. Ville Pessi myönsi omien kesken lokakuussa 1948: ”Eiköhän asia kuitenkin ole niin, että v:n 1945 vaalit olivat konjunkturi-ilmiö, mutta viimeiset vaalit vasta osoittivat todellisen voimamme.”³³² Se oli paljon sanottu SKP:n yleensä niin varovaiselta pääsihteeriltä, jonka virkansa puolesta olisi pitänyt uskoa kommunistisen liikkeen väijäämättömään etenemiseen kohti aurinkoisempaa tulevaisuutta.

Suomen säilymistä perusteiltaan parlamentaarisesti hallittuna länsimaisena demokratiana 1940-luvun jälkipuoliskolla selittää muutenkin samankaltaiset syyt kuin ne, jotka estivät sen vajoamisen autoritarismiin maailmansotien välissä. Jatkosodan jälkeistä kehitystä ei kuitenkaan kannata palauttaa yhteen pääselityksperustaan samaan tapaan, kuin Heikki Ylikangas on tehnyt 1920- ja 1930-luvun osalta. (”Suomalaisen kansanvallan pelasti maan maatalouden pientilavaltaisuus.”)³³³ Kysymys tulee jakaa ainakin kahteen osaan, joilla toki on sisä-

330 J. K. Paasikiven *päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 366–367 (21.9.1946) ja 423–424 (4.3.1947); Polvinen 1989, 213–216, ja 1999, 333, 347.

331 Kokoomuslaisia tosin istui ministereinä Sakari Tuomiojan ”poliittisissä virkamiesshulituksessa” 1953–54. Ks. Polvinen 2003, 172–174.

332 SKP poliijaosto 15.10.1948, Kansan arkisto.

333 Ylikangas 1986, 180–182. Pluralistinen otteeni sopii huonosti yhteen Ylikankaan historianfilosofian kanssa, jossa ”saman ilmiön pääselityksperusteena on mahdotonta käyttää yhtä aikaa esimerkiksi aatetta ja taloudellista kehitystä. On otettava jompikumpi; ne ovat toisensa poissulkevia. Saman ilmiön selitykseksi ne kelpaavat yhtä aikaa vain silloin, kun ne asetetaan keskinäiseen järjestykseen siten, että toinen on toisen seurausta eli siis selityksenä toissijainen.” Tulkintoja, samoin kuin kysymyksenasetteluja ja metodeja toki voi ja tuleekin olla monia, mutta Ylikankaan mukaan selvintä jälkeä tulee, kun yksi tutkija vie valitsemansa tulkintalinjan niin pitkälle kuin mahdollista, ”sen, jota hän pitää parhaimpana eli joka hänen mielestään johtaa lähimmäksi totuutta”. Mielestäni lähimmäksi ”totuutta” päästään, kun tunnustetaan menneisyyden monikerroksisuus, se että eri prosessit vaikuttavat samanaikaisesti toisiinsa tavalla, jossa lopputulos ei palaudu erillisiin syihin ja tekijöihin vaan niiden yhteisvaikutukseen. Sen vaaran myönnän omakohtaisen auliisti, että joka ”juoksee jokaisen virvatulen perässä, ei saa omaa taloaan koskaan edes vesikattoon saati valmiiksi”. Ja siitähän olen mielelläni samaa mieltä, että ”[o]n sitten toisten tutkijain ja muiden ihmisten asia arvioida tulosta, rakentaa oma talon-

nen riippuvaisuutensa toisistaan. On syytä pohtia erikseen, miksi Neuvostoliiton ei onnistunut sulattaa Suomea kansandemokraattiseen valtapiiriinsä, ja toisaalta miksi kommunistit eivät Suomessa kyenneet ohjaamaan kehitystä Itä-Euroopassa toteutuneeseen malliin.

On oma paradoksinensa, että juuri Stalin oli bolševikkien kansallisuusasioiden ekspertti vallankumouksen vuosilta, jos kohta hänen muotoilunsa heijastelivat lähinnä Leninin ajatuksenjuoksua. ”Kansakunta on historiallisesti kehittynyt, kielen, alueen, talouselämän ja kulttuuriyhteisössä julkitulevan psykologisen ilmiön määrittämä pysyvä yhteisö”, hän luonnehti ensimmäisen maailmansodan alla rakentaen teoriansa objektiivisille kriteereille ja orgaaniselle evoluutiolle.³³⁴ Kun Stalin valtansa päivinä pääsi tekemään suurpolitiikkaa, hän tunnisti kansallisuusaatteen voiman sekä mahdollisuutena että vaarana Neuvostoliiton pyrkimyksille. Kuten Lenin oli tarvinnut teorian kansojen itsemääräämisoikeudesta palvelemaan bolševikkien asiaa monikansallisen Venäjän imperiumissa, Stalin yritti kaapata nationalismin kommunistien tunnukseksi toisen maailmansodan aikana ja ensimmäisinä rauhan vuosina. Tätä palveli vanhan Kominternin muodollinen lakkauttaminen 1943 sekä kommunistipuolueiden itsenäinen esiintyminen julkisuudessa ympäri Eurooppaa. Näyttämön takana Moskova yritti kuitenkin pitää liekanarusta kiinni lähes entiseen tapaan.

Oman valtapiirinsä sisällä muu kuin (iso)venäläinen nationalismi herätti Stalinissa lähes yksinomaan epäluuloja, jopa vainoharhaa niin, että etniset näkökohdat riittivät helposti vihollisen nimeämiseen ja puhdistamiseen vakoilijana tai muuten epäluotettavana yksilönä. Käytäntöön soveltajana häntä voi pitää äärikonstruktivistina,³³⁵ jolle ”pienten” väestöryhmien kohtelu kansana, niiden kansallisen identiteetin vahvistaminen tai murentaminen oli tarkoituksenmukaisuuskysymys. Tarvittaessa kansallisuuteen perustuvat lojaalisuussuhteet voitiin murskata väkivallalla ja laajamittaisin väestönsiirroin. Robert Conquest ei ole suotta pannut Stalin-elämäkertansa nimeksi *Breaker of Nations*. Liittovaltion vähemmistökansallisuuksia yritettiin muokata väkevästi sosiaalisella insinööritaidolla ylhäältä päin aina kielellisiä ja etnisiä olosuhteita myöten. Karjalan ja karjalaisuuden kohtelu Stalinin valtakaudella on tästä hyvä esimerkki, josta voidaan tulkita myös Suomeen liittyviä tavoitteita ja pyrkimyksiä.³³⁶

Jos Stalin olisi riittävästi halunnut, Neuvostoliitto olisi voinut ennen pitkää nitistää Suomen. Tärkein syy, miksi hän ei halunnut sitä riittävästi, oli geopolittinen. Jos Suomi olisi sijainnut Moskovan ja Berliinin välisellä sotatiellä missä tahansa Suomenlahden eteläpuolella, mikään sotilaallinen urhoollisuus ei olisi maata pelastanut. Stalinilla olisi kyllä riittänyt keinoja alle neljän miljoonan suomalaisen sulattamiseen valtajärjestelmäänsä, kun hänen koneistonsa kykeni käsittelemään kymmenen kertaa suurempiakin kansoja. Suomalaiset ovat historian saatossa usein mananneet turvallisuuspoliittisesti epäedullista sijaintiaan Eu-

sa” – eli väittää paremmin. Siihen asti olen kuitenkin mieluummin kettu kuin siili. Ks. Ylikangas 1990, 5–6; Berlin 2004 (1953), 9–11.

334 Conquest 1993 (1991), 52–54, 64–65, 71; Hobsbawm 1994 (1992/1989), 13–14.

335 Vrt. A. D. Smith 2000, 56–57.

336 Hyytää 1999; Kangaspuro 2000; *Yhtä suurta perhettä*, 2000.

roopan reunalla ja vilkuilleet kateellisesti Ruotsin suuntaan, mutta vertailu esimerkiksi Puolan kanssa tekee nopeasti selväksi, että syrjäisyydellä on myös etunsa. Toisessa maailmansodassa maantiede antoi Suomelle edes mahdollisuuden puolustustaisteluun, jolla se saattoi vaikuttaa omaan kohtaloonsa. Suomalaisten menestyksekkäällä sotilaallisella vastarinnalla oli kiistatta merkitystä sille, kuinka neuvostojohdossa arvioitiin toimia luoteisen rajanaapurimaan suhteen.

Keskittämällä riittävästi voimia tarpeeksi kauan Neuvostoliitto olisi voinut alistaa Suomen sotilaallisin keinoin, mutta se ei kyennyt kävelemään maan ylitse ja siten asettamaan maailmaa tapahtuneen tosiasian *fait accompli* eteen. Suomalaisten puolustuskyky teki näin mahdolliseksi sen, että Stalin joutui tarkastelemaan Suomen kysymystä osana kansainvälisen politiikan kokonaisuutta. Kevättalvella 1940 asetelma oli dramaattisimmillaan, kun talvisota pitkeytyessään uhkasi sotkea Neuvostoliiton eurooppalaiseen suursotaan ennen aikojaan. Myöhemmin Suomea tarkasteltiin Moskovassa lähinnä osana Pohjolan kokonaisuutta, jolloin Skandinavian maiden, eritoten Ruotsin reaktioilla oli merkitystä siihen, kuinka suomalaisia kannatti kohdella. Vasta näiden politiikan kovien perustekijöiden jälkeen nousevat esiin sellaiset tekijät kuin Suomi hyvien sotakorvaustuotteiden luotettavana toimittajana. Valtiojohdon, ennen muuta Paasikiven tasapainoilu myöntövyyspolitiikan ja vastarinnan välillä oli taitavaa ennen muuta siinä, että se sai tyytymisen minimimitavoitteisiin Suomen suunnalla näyttämään edulliselta Stalininkin silmissä. Sen sijaan teoriat, joiden mukaan Suomi oli alun alkaenkin tarkoitettu jonkinlaiseksi näyteikkunaksi tai laboratoriksi Neuvostoliiton vallan levittämisestä epäsuorin keinoin, ovat tapahtuneen kehityskulun projisointia edeltä käsin suunnitelluksi.³³⁷ Stalinin hyvää sydäntä Suomen tien selittäväenä tekijänä tuskin kannattaa mainita lainkaan.

Suomen sisäinen resistanssi SKP:n valtapyrkimyksiä vastaan on yleensä selitetty uskottavasti kahdella seikalla. Suomalainen yhteiskunta ei ”hajonnut” maailmansodan vuosina sen paremmin venäläisen kuin saksalaisen miehitysvallan alla, mikä merkitsi muun muassa armeijan säilymistä tarvittaessa järjestyksen viimeisenä lukkona. Toisaalta itsenäisyytensä säilyttänyt sosiaalidemokratia kykeni Suomessa lyömään kommunismin taistelussa työläisestä, joten vallan vyöryttäminen vasemmalta pysähtyi alkuunsa eikä ehtinyt kerätä voimaa omasta pyörimisliikkeestään. Syvenmällä tasolla nämä molemmat seikat, sisäinen lujus sekä sota- että siviiliritamilla, selittyvät suomalaisen yhteiskunnan kehitystiestä ei vain itsenäisyyden vuosina vaan jo paljon pidemmältä ajalta. Kun toisen maailmansodan jälkeen käytiin identiteettipoliittista taistelua siitä, mihin kansainväliseen viiteryhmään suomalaisten tuli kuulua, SKP:n johdolla oli laihat eväät tarjota edes omalle kannattajakunnalleen koordinaatteja, joilla haettiin Suomelle paikkaa Itä-Euroopan kansandemokratioiden joukossa. Suurpolitiikan sotilaallinen ulottuvuus satoi Neuvostoliiton kylkeen, mutta muuten yhteiskunnallinen normikoodisto ohjasi suomalaisia Skandinavian yhteyteen.

Kansakunnat ovat Eric Hobsbawmin mielestä ”kaksijakoisia ilmiöitä, jotka ovat pääasiallisesti ylhäältä rakennettuja, mutta joita ei voi ymmärtää analysoi-

.
337 Ks. Majander 2001c, 91–92.

matta niitä myös alhaalta päin, eli siis suhteessa tavallisten ihmisten olettamukseen, toiveisiin, tarpeisiin, haluihin ja etuihin”.³³⁸ Toiseen maailmansotaan mennessä Suomi oli kansakuntana rakentunut niin, että työläisten ja vähäväkisten odotukset eivät kohdistuneet mainittavassa mitassa poliittisen järjestelmän valankumoukselliseen muuttamiseen. Kommunistien ja kansandemokraattien äänestäminen sodanjälkeisissä vaaleissa ei ollut kannanotto sen puolesta, että Suomeen pitäisi istuttaa neuvostojärjestelmä tai yksipuoluejärjestelmä satelliittimaiden tapaan.³³⁹ Vaikka suomalainen kommunismi oli syntynyt ja vartunut samanaikaisesti kahdessa maassa,³⁴⁰ sen pitkäkestoisen joukkokannatuksen syyt olivat luonteeltaan kansallisia. Kun joukkoja tarvittiin 1940-luvun jälkipuoliskolla tavoitteiden tueksi, mobilisoiviksi teemoiksi kelpasivat parhaiten koetut katkeruudet ja pelko paluusta 1930-luvun Suomeen, sen työläisiä diskriminoiviin käytäntöihin. Sen sijaan SKP:n oli toivotonta esittää skandinaavisen yhteiskunnan kehitysmallia uhkakuvana edes omalle kannattajakunnalleen.

Iver B. Neumannin teoretisointia soveltaen suomalaisiin oli juurtunut vuosikymmenten, ellei vuosisatojen mittaan sisältä ulos -mallin mukaisesti regionaalinen identiteetti osana Pohjolaa, jota suuntaa näyttävät eliitit saattoivat käyttää poliittisten tavoitteidensa ajamisessa. Toisen maailmansodan lopputuloksena syntyi tilanne, jossa SKP:tä lukuun ottamatta kaikki muut intressitahot näkivät skandinaavisen yhteyden korostamisessa mielekkään vastavoiman, jolla Suomea voitiin irrottaa Neuvostoliiton ei-toivottavasta syleilystä. Yhtälön lujitti laajalla rintamalla juuri se seikka, että ulkoa sisään -mallin painottamat korkean politiikan tekijät ajoivat Suomea samaan suuntaan kuin yhteiskunnan perustan tasolla koettiin alhaalta päin mielekkääksi ja toivottavaksi.

Pohjoismaisuudelle oli haettu tällaista asemaa jo 1930-luvun jälkipuoliskolla, mutta sekä sisäiset että ulkoiset edellytykset sen todelliselle läpimurrolle kypsyivät vasta toisen maailmansodan myötä. Ero on suuri, kun vertaa asetelmaa Unkariin ja Tšekkoslovakiaan, jotka muistuttivat Itä-Euroopan maista eniten Suomen tapaista, tosin toisistaan poikkeavalla tavalla. Nämä olivat molemmat vakavissa riidoissa kaikkien naapurimaidensa kanssa, eikä niillä siten ollut mitään regionaalista viiteryhmää, joka olisi vahvistanut henkisiä resursseja ja päättäväisyyttä puolustaa moniarvoista demokratiaa ja yhteiskuntajärjestelmää kommunistien yksinvaltaopyrkimyksiä vastaan.

Miksi Suomesta ei siis tullut kansandemokratiaa, miksi meitä ei neuvostoliittolaistettu, sovjetisoitu? Vastauksen voi sittenkin kiteyttää yhdeksi lauseeksi, pääselityspäätteeksi: Koska Suomi oli pohjoismaa.

338 Hobsbawm 1994 (1992/1989), 19.

339 Hobsbawm (1994 [1992/1989], 137) on huomauttanut, että ”elokuu 1914 ei ollut erityisen traumaattinen kokemus useimmille briteille, ranskalaisille ja saksalaisille työläisille, toisin kuin heidän sosialististen puolueidensa johtajille [...] tuen osoittaminen heidän hallitukselleen sodassa näytti tavalliselle työläiselle käyvän aivan hyvin yhteen luokkatietoisuuden osoittamisen ja työnantajien vastustamisen kanssa.” Näin se oli Suomessakin, kun kommunistit sotivat 1939–44 ase kädessä Neuvostoliittoa vastaan. Sen rinnalla pohjoismaisen yhteiskuntamallin suosiminen ohi kansandemokratian puoluejohdon ja Moskovan näkemyksistä huolimatta oli pikku juttu.

340 Ks. Saarela 1996; Rentola 1998b.

■ Suomi kylmässä sodassa

Suomea kylmässä sodassa koskeva tutkimustilanne on muuttunut täydellisesti siitä, kun Jukka Nevakivi tarkasteli aihetta vuonna 1984 pohjoismaisessa historiantutkijoiden konferenssissa.¹ Muutos näkyy jo selvästi niissä yleisesityksissä, joissa on käsitelty kattavasti myös Suomen uusinta poliittista historiaa.² Tyyliiltään ja lähestymistavaltaan ne ovat tosin enemmän kertovia kuin yrityksiä analyyttiseen synteisiin, mikä tavallaan heijastaa alan tutkimuksen ajankohtaista kokonaiskuvaa: painopiste on ollut siirtymässä toisen maailmansodan jälkeisiin vuosikymmeniin, mutta tuloksissa on yhä tiettyä fragmentaarisuutta. Yksittäiset teokset ovat lisänneet olennaisesti tietämystä kylmän sodan Suomesta, mutta niissä ei ole tavoiteltu yleisempiä tulkinnallisia, saati teoreettisia tasoja.³ Toisaalta eläväiset debaetit ja ristiriitaisuudetkin ovat merkki vitalisuudesta, joka voi ajaa tutkimusta hedelmällisesti eteenpäin. Kiinnostus kylmän sodan aikakauteen ei Suomessa jää jälkeen siitä, mikä tilanne on kansainvälisesti yleensä, ja moniin maihin verrattuna se on selvästi kiihkeämpää.

Kaksi vuosikymmentä sitten Nevakivi joutui myöntämään, että historioitsijat eivät olleet tutkineet juuri lainkaan Suomen ulkopoliittikkaa ajalta vuoden 1948 jälkeen. Syykin oli selvä, sillä ulkopoliittikkaan viittaavat virallisluontoiset lähteet oli luokiteltu salaisiksi koko kylmän sodan ajalta.⁴ Tiukka linja oli sidoksissa Suomen haavoittuvaiseen (geo)poliittiseen asemaan. Pelättiin, että historialliset asiakirjat voisivat haastaa Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden ”viralliset totuudet”, joita ulkopoliittiset eliitit olivat huolella varjelleet sekä Helsingissä että Moskovassa. Oli parempi, että Pandoran lippaaseen ei koskettu, ennen kuin muutokset kansainvälisessä asetelmassa tekivät sen sormeilusta vähemmän riskialtista. Ylimalkainenkin katsaus viime vuosien arkistopoliittikkaan antaa kuvan siitä, kuinka pääsy alkuperäislähteiden äärelle on laajentanut mahdollisuuksia tieteelliset standardit täyttävään tutkimukseen.

Uusi aikakausi – suomalainen glasnost – alkoi 1980-luvun jälkipuoliskolla, kun J. K. Paasikiven sodanjälkeiset päiväkirjat vuosilta 1944–56 julkaistiin *in extenso*⁵ ja hänen jälkeensä jääneet paperinsa tulivat tutkijoiden käyttöön. Samoihin aikoihin aukeni myös Suomen kommunistisen puolueen arkisto, kun muut tärkeimmistä puolueista olivat harjoittaneet suhteellisen vapaata linjaa jo aikaisemmin. Asetelma aiheutti paineita myös valtiovallan suuntaan. Oli vaikea pe-

.
1 En käsittele tässä enää niitä tutkimuksia ja kirjoja, joihin Nevakivi (1985) on katsauksessaan viitannut.
2 Tuoreimpina H. Meinander 1999; Nevakivi 1996a.
3 Uusimmat yleisesitykset Suomen ulkopoliittikan ja kansainvälisten suhteiden historiasta ulottuvat vain 1950-luvun puoliväliin ja ovat ajalta ennen kylmän sodan päättymistä. Ks. Kallentautio 1985; Paasivirta 1992; vrt. myös J. Tarkka 1992.
4 Nevakivi 1985, 220, 222.
5 *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985 ja 1986.

rustella ulkopoliittisten asiakirjojen salaisuutta enää sen jälkeen, kun kuka tahansa saattoi lukea Paasikiven päiväkirjoista presidentin ”yksityisiä ajatuksia” Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden avainkysymyksistä. Niinpä ovet ulkoasiainhallinnon arkistokammioihin alkoivat asteittain raottua, ensimmäisessä vaiheessa Paasikiven kauden loppuun vuoteen 1955.

Niin suuri liikahtus kuin tämä olikin aikaisempaan tilanteeseen verrattuna, se toi Suomen vasta lähemmäksi 30 vuoden salassapitosääntöä, jota on pidetty jonkinlaisena (tosin lukuisia poikkeuksia sisältävänä) normina länsimaaisissa demokratioissa. Kehitys ei voinut Suomessa pysähtyä tähän. Vaatimukset vapaampaan linjaan voimistuivat 1990-luvulla sitä mukaa, kun Juhani Suomi eteni moniosaisessa Urho Kekkosen elämäkerrassaan 1960- ja 1970-luvulle. Asetelma oli monella tapaa ongelmallinen niin kauan, kun yhdellä tutkijalla oli käytännöllisesti katsoen yksinoikeus Kekkosen arkistoon, jossa sijaitsivat monet Suomen ulkopoliittikan ja yleisemminkin politiikan eliittitason tärkeimmistä dokumenteista neljännesvuosisadan ajalta. Ratkaisu oli yksinkertainen, jos kohta ei kaikilta osin ”siisti”, kun ulkoministeriö alkoi myöntää muillekin tutkimuslupia niille ajanjaksoille, jotka Juhani Suomi oli omassa työssään jo käsitellyt.

Vuonna 2000 arkistopoliittikka saatiin viimein erillispäätöksistä säännönmukaiselle pohjalle. Ulkopoliittiset aineistot vapautettiin 1970-luvun puoliväliin asti sillä periaatteella, että jatkossa seurataan 25 vuoden salassapitosääntöä. Sama käytäntö pätee myös niihin yksityisarkistoihin, joiden pääasiallinen rahoitus tulee valtion varoista. Näihin kuuluu myös Tasavallan presidentin arkistosäätö Orimattilassa, joka pitää suojissaan Urho Kekkosen mittavia kokoelmia. Tutkimuksen tekemiseen on siten saatu huomattavasti selkeämmät reunaehdot, mikä on muun muassa vähentänyt mustasukkaisuutta toisilleen kateellisten kollegoiden väliltä. Runsaassa vuosikymmenessä Suomen arkistopoliittikka on kääntynyt ”salaisuuksien” tarkasta varjelusta yhteen liberaaleimmista käytännöistä kansainvälisestäkin vertailtuna. Jopa suojelupoliisi on päästänyt tutkijoita tutustumaan valikoituihin aineistoihinsa, ja puolustushallinnon piirissä on ollut merkkejä samaan suuntaan. Lähteiden osalta tilanne on Suomessa siten erittäin hyvä, ellei erinomainen kylmän sodan historian tutkimiseen.

Mutta jos Suomen tapausta halutaan ymmärtää osana kansainvälistä kylmän sodan historiaa, silloin ei tietenkään riitä, että sitä tulkitaan vain suomalaisten lähteiden valossa. Tässä yhteydessä ei ole syytä mennä tarkemmin siihen, miten Skandinaviassa ja länsimaissa on vapautunut aineistoja tutkimuksen käyttöön, vaikka niiden tarjoamia mahdollisuuksia ei tule aliarvioida. Varsinainen vallankumous alkuperäismateriaalien suhteen on kuitenkin tapahtunut entisen rautaverhon takaisissa maissa.⁶

Edesmenneen Neuvostoliiton arkistot tarjoavat kiistatta Suomen poliittisen historian näkökulmasta äärimmäisen tärkeitä ja kiinnostavia lähdeyhtymiä. Odotukset olivat korkealla, kun ensimmäisiä asiakirjoja alkoi tulla julkisuuteen Mi-

6 Tilanteen kehittymistä on voinut seurata muun muassa Cold War International History Projectin verkkosivuilta (cwihip.si.edu) ja *Bulletinista*. Ks. myös esim. 'Soviet Archives', 1997; *Reviewing the Cold War*, 2000.

hail Gorbatšovin valtakaudella ja kun muutamat Moskovan arkistot harjoittivat hyvinkin avointa linjaa 1990-luvun alun sekavissa oloissa. Pian kävi kuitenkin selväksi, että neuvostoliittolaiset dokumentit eivät tarjoa mitään oikotietä Suomen tapauksen ratkaisemiseksi. Niitä täytyy punnita huolellisesti toisia lähteitä vasten kuten mitä tahansa muita asiakirjoja, tarkemminkin, koska poliittisen järjestelmänsä ja kulttuurinsa vuoksi Neuvostoliiton tuottama aineisto edellyttää lähdekritiikin soveltamisessa poikkeuksellisen herkkää kykyä.⁷

Tällä hetkellä arkistotilannetta Venäjällä voi luonnehtia ailahtelevaksi. Parhaita mahdollisuuksia ovat tarjonneet toistaiseksi vanhempi, vuoteen 1953 ulottuva puoluearkisto sekä ulkoministeriön arkisto, vaikka niidenkin palvelussa on koettu epäohjonmukaisuutta sekä suoranaisia taka-askeleita. Jotkut venäläiset tutkijat ovat esimerkiksi matkustaneet Helsinkiin lukemaan Suomessa vuosina 1944–47 työskennelleen valvontakomission papereita, koska ne ovat Kansallisarkiston mikrofilmeinä helpommin käytettävissä kuin alkuperäiset Moskovassa. Käytäntö Venäjällä on vienyt siihen suuntaan, että ulkopoliittisten aineistojen kanssa ollaan aikaisempaa varovaisempia. Myös asiakirjojen saantia koskevat periaatteet ovat pysyneet turhauttavan epäselvinä.

Onnistumisen edellytykset ovat paremmat, jos tutkijalla on tukeaan arvostettu akateeminen instituutio tai jokin muu virallistaho, joka mieluummin kykenee sijoittamaan varoja yhteistyöhön venäläisten kanssa. Maailmalla on päästy näin muun muassa dokumenttien julkaisemisessa erinomaisiin tuloksiin. Esimerkiksi norjalaisiin verrattuna⁸ suomalaiset eivät ole käyttäneet tätä mahdollisuutta parhaalla mahdollisella tavalla hyväksi, joskin vuosia 1944–48 käsittelevä asiakirjajulkaisu on ollut pitkään työn alla. Varhaisempien vuosien osalta on edetty nopeammin. Kansainvälistäkin kiinnostusta on herättänyt pöytäkirjat keskusteluista, joissa Stalin kävi puna-armeijan kenraalien kanssa läpi tuoreeltaan talvisodan kokemuksia ja opetuksia.⁹ Hyvin toimitettu lähdejulkaisu Kominternin ja Suomen (kommunistien) suhteista puolestaan tarjoaa näkökulmia 1920- ja 1930-luvun varjosiiniin puoliin.¹⁰ Myös pari fragmentaarisempaa koelmaa neuvostodokumentteja 1950- ja 1960-luvulta on antanut tutkijoille eväitä.¹¹

On vaikea ennustaa, miten arkistotilanne Venäjällä tulee kehittymään, mutta neuvostoliittolaiset lähteet ovat varmasti jatkossakin keskeisiä Suomea koskevassa kylmän sodan tutkimuksessa. Vaikka NKP:n keskuskomitean kansainvälisen osaston tai ulkoministeriön papereihin ei päästäisi suoraan käsiksi, hyödyllisiä tietoja saattaa aueta Neuvostoliiton valtavan byrokratian muilta sektoreilta.¹² Sotilaspuolen salaiset kansiot tuskin avautuvat ensimmäisten joukossa,

7 Ks. O. Manninen 1998.

8 *Norge og Sovjetunionen 1917–1955*, 1995.

9 *Puna-armeija Stalinin tentissä*, 1997; julkaistu myös englanniksi.

10 *”Kallis toveri Stalin!”*, 2002.

11 *NKP ja Suomi*, 1992; *NKP ja Suomi 1953–1962*, 2001.

12 Tatjana Androsova (2002) esimerkiksi on löytänyt kiinnostavia dokumentteja Neuvostoliiton ulkomaankauppaministeriön arkistosta, jonka kokoelmia ei tosin ole järjestetty tutkijoiden käyttöön.

mutta Jari Leskinen ja Pekka Silvast ovat onnistuneet saamaan Porkkalan tukikohtaan 1944–56 liittyvää aineistoa Venäjän laivaston arkistoista Pietarista ja Moskovasta.¹³ Monessa suhteessa voikin olla kysymys siitä, onko Suomessa kyvykkäitä ja kielitaitoisia tutkijoita, joilla on riittävät resurssit – aikaa, rahaa, energiaa ja pitkämielisyyttä – hyödyntää kunnolla edesmenneen Neuvostoliiton arkistoihin sisältyviä mahdollisuuksia.

Oma kiinnostavuutensa on myös muilla entisen itäblokin mailla, jotka voivat tarjota kiertotien neuvostojohdonkin aivoituksiin. Suomea koskevaa tietoa liikkuu sekä Varsovan liiton huippukokouksissa että kahdenvälisissä kontakteissa Moskovan keskuksen ja satelliittimaiden välillä. Ennen muuta Itä-Saksan johtavan puolueen SED:n aineistot ovat osoittautuneet arvokkaiksi, ja ne ovat erinomaisessa järjestyksessä sekä helposti käytettävissä Berliinissä. Suomella oli erityisasema DDR:n ulkopoliitikassa, mikä näkyy itäsaksalaisten suhdetyöstään kirjaamissa asiakirjoissa.¹⁴ Muista kansandemokratioista ei ole yhtä hyvää tuntumaa, mutta eri väyliä pitkin on ollut havaittavissa indisoita, joiden perusteella niidenkään arkistojen potentiaalia ei ole syytä väheksyä.

”Vaaran vuodet”

Mitä uusien mahdollisuuksien vallitessa on sitten saatu aikaan? Tutkijoita on edelleen askarruttanut kysymys siitä, miksi Suomesta ei tullut kansandemokratiaa toisen maailmansodan jälkeen. Jukka Nevakiven, Kimmo Rentolan ja Tuomo Polvisen jäljiltä ei ole enää epäilystäkään siitä, että suomalaiset kommunistit olivat aivan yhtä lojaaleja Moskovalle kuin heidän itäeurooppalaiset kollegansa. Nousua valtaan pidettiin SKP:ssä sekä velvollisuutena että kohtalona, samalla kun puolue yritti kaikessa sopeuttaa politiikkansa Neuvostoliiton linjausten mukaiseksi.¹⁵

Miksi näennäisen suosiollisesta tilanteesta huolimatta valta lipesi kommunistien otteesta? Yhden yksinkertaisen vastauksen sijaan syitä tulee etsiä sekä kansainvälisestä asetelmasta että kotimaisista tekijöistä. Neuvostojohdossa uskottiin sodan jälkeen Suomen olevan jo siinä määrin taskussa, että maasta voitiin muokata kommunistien ja heidän liittolaistensa avulla ”demokraattinen” ja ystävällismielinen naapuri rauhanomaisesti asteittaisella kehityksellä. Väkivalta olisi merkinnyt paitsi yleistä propagandatappiota myös Suomen sisäistä sekasortoa, joka olisi haitannut muun muassa laadukkaiden sotakorvaustuotteiden toimittamista Neuvostoliittoon. Mutta välirauhansopimusta täytettäessä kommunistien vastavoimat kykenivät lujittamaan Suomen perinteistä yhteiskuntajärjestelmään niin, että se ei murtunut edes vuosien 1947–48 kriiseissä, kun Eurooppaa jaettiin kahteen leiriin.

.

13 Leskinen & Silvast 2001.

14 Ks. Hentilä 2000.

15 Nevakivi 1995 ja 1996b; Rentola 1994a, 1994b ja 1997; Polvinen 1999 ja 2003; ks. myös *Finnish-Soviet Relations 1944-1948*, 1994.

Kommunistien ei onnistunut vallata Suomen hallintokoneistosta ja turvallisuuselemistä sellaista jalansijaa, joka olisi antanut mahdollisuuden seurata sen paremmin Tšekkoslovakian kuin Unkarin mallia. Voidaan kysyä, oliko heillä tosipaikan tullen muutamia kiivailijoita lukuun ottamatta edes todellista, palaavaa halua vallan anastamiseen. Nykytiedon valossa näyttää ilmeiseltä, että kaappaus ei ollut keväällä 1948 Suomessa vakava uhka, vaikka jossain kommunistien sisärenkaassa olisi sellaista hahmoteltukin. SKP:n pääsihteeri Ville Pessi tosin tiedusteli toukokuussa Moskovan mahdollisuuksia auttaa, mutta hänen sävyensä oli enemmän omaa heikkoutta anteeksi pyytävä kuin vallankumouksellinen. Vastaus oli odotetun kielteinen Suomen ja Neuvostoliiton välisen ystävyys- ja avunantosopimuksen tultua jo hyväksytyksi. Kuten Rentola on tulkin- tansa kiteyttänyt, ”Moskovan kannalta katsottuna SKP:n valtaanpääsy oli aina liian varhaista, kunnes se oli liian myöhäistä”.¹⁶

Suomen poliittisen historiaan on vakiintunut käsitteeksi vaaran vuodet 1944–48, jonka osalta on kiistelty lähinnä siitä, tuleeko ilmauksen ympärille laittaa liudentavat lainausmerkit vai ei. Samalla kysymyksenasettelulla periodisointia voisi hyvin jatkaa parilla vuodella. Hullu vuosi 1948 kaappaushuhuneen, YYA-sopimuksineen, eduskuntavaaleineen ja kommunistien hallituksesta syrjäyttämisineen oli tärkeä, jopa ratkaiseva käänne,¹⁷ mutta se ei toisaalta ratkais- sut sitä, miten Suomen ja Neuvostoliiton väliset suhteet järjestyisivät kylmän sodan maailmassa. Moni peruskysymys jäi vielä auki: mikä olisi jatkossa suomalaisten kommunistien rooli, hakisiko Neuvostoliitto vaikutusvaltaa Suomen sisäisiin asioihin ja miten se sen silloin varmistaisi.

Vastaukset saatiin seuraavan kahden vuoden aikana. Kommunistit ryhtyivät kesällä 1949 suurisuuntaiseen lakkoliikkeeseen, jolla he yrittivät osoittaa, ettei maata voinut hallita ilman heidän myötävaikutustaan. Offensiivi epäonnistui surkeasti.¹⁸ Moskovassa siitä tehtiin johtopäätös, että SKP:llä ei ollut paluuta valtaan alhaalta nostatetun paineen avulla. Neuvostoliitto kokeili tilanteen parantamista ylätasoin poliittisella operaatiolla, jossa jäädettiin kauppasuhteet Suomeen ja yritettiin syrjäyttää taipumattomaksi osoittautunut Paasikivi presidentin paikalta. Vasta kun tämäkään ei auttanut, maiden väliset suhteet ratkaistiin tavalla, joka oli molemmin puolin hyväksyttävissä ja osoittautui kestäväksi. Moskova suostui asioimaan sellaisten porvaripoliitikkojen kanssa, jotka sopeutuivat kylmän sodan voimapolitiittisiin realiteetteihin ja olivat valmiit harjoittamaan Neuvostoliiton intressit huomioon ottavaa myöntövyöpolitiikkaa.

Kompromissi sopi Paasikiven käsityksiin kansainvälisistä suhteista, mutta hän oli jo vanha mies, joka kaipasi rinnalleen tuoreempaa voimaa hoitamaan käytännön tasoa. Näin avautui tie Urho Kekkoselle, joka onnistui kohta ensimmäisen hallituksensa muodostamisen jälkeen kesällä 1950 solmimaan kaupan runkosopimuksen Neuvostoliiton kanssa. Moskovan näkökulmasta Suomen suunta tuli vakiinnutetuksi, ennen kuin Koreassa ryhdyttiin asevoimin koettele-

16 Rentola 1997, 48.

17 Vrt. Nevakivi 1996a, 223–228.

18 Bergholm 1997, 313–359; Rentola 1997, 87–107.

maan kylmän sodan järjestelmän rajoja. Kekkoselle se merkitsi läpimurtoa ja alkua pitkäaikaiselle, joskaan ei aina niin kauniille suhteelle neuvostojohtoon, jonka Suomen-politiikka kietoutui vähitellen yhteen hänen henkilökohtaisen valta-asemansa kanssa.¹⁹

Laboratorio Suomi, suomettuminen

Selitykset Suomen ”erillistielle” riippuvat olennaisesti siitä, miten sen yhteydessä tulkitaan kommunistien pyrkimyksiä ja merkitystä. Saksalaisen Ruth Büttnerin tuore väitöskirja Neuvostoliiton Suomen-politiikasta 1943–48 esimerkiksi perustuu huolelliseen työhön Moskovan arkistoissa mutta painottaa valtiosuhteiden ensisijaisuutta tavalla, joka kaventaa tutkimuksen selitysvoimaa sodasta rauhaan siirtymisen murroksessa.²⁰ Kylmän sodan historiassa on tullut entistä tärkeämmäksi ymmärtää Neuvostoliiton ulkopoliitiikan monikerroksisuutta, kuinka Moskova toimi samanaikaisesti eri väyliä pitkin niin, että tiedustelu-, puolue- ja diplomaattikanavat saattoivat paitsi täydentää toisiaan myös kilpailla keskenään ja vetää välillä lujastikin eri suuntiin. Ei myöskään ole sattumaa, että likaiset yksityiskohdat löytyvät aina virallisten ulkosuhteiden hoidon varjoista hämärätoiminnan puolelta. Stalin oli erityisen taitava istumaan toisten housuilla tuleen; syntipukki oli aina hyvä olla olemassa siltä varalta, että asiat sattuisivat menemään pieleen.

Jotkut tutkijat ovat sivuuttaneet kommunistien roolin hiukan toisesta lähtökohdasta. Heidän mielestään Suomesta ei tullut kansandemokratiaa, koska sitä ei ollut sellaiseksi tarkoitettu; tai tarkemmin ottaen Stalinilla oli sodan viime vaiheista lähtien jotakin muuta mietittyä. Hän halusi Suomesta eräänlaisen laboratorion, jossa kehiteltäisiin suoraa alistamista hienostuneempia menetelmiä poliittiseen kontrolliin. Sopivan tilaisuuden tullen niitä voitaisiin soveltaa myös muualla.

Tuotteliaimmin tätä näkemystä on tuonut esiin Hannu Rautkallio, jolle on kasvanut Urho Kekkonen roolista Suomen politiikassa jonkinlainen pakkomielle. Hänen tulkinnassaan Kekkonen teki joskus 1943–44 faustisen paktin, kun neuvostotiedustelu koetteli miestä kuin kiusaaja vuoren harjanteella: ”Saat kaiken tuon minkä näet, jos toimit haluamallamme tavoin.” Toisin sanoen Neuvostoliitto avittaisi Kekkonen poliittista uraa, ja tämä puolestaan ottaisi huomioon Moskovan intressit ja edistäisi niitä muun muassa kansainvälisen politiikan kentällä. SKP:n pyrkimykset valtaan osoittautuisivat näin pelkäksi hämäykseksi, kun tosiasiaa ”Stalinin miehet, nämä ’miekan ja kilven’ sotilaat ottivat Suomessa tehtäväkseen sen, minkä maanpaosta ja vankiloista tulleet suomalaiset kommunistit kuvittelivat lankeavan itselleen kuin itsestään”.²¹

19 Kekkonen läpimurrosta ks. Suomi 1990, 55–71; Nevakivi 1996b, 57–67; Rentola 1997, 131–146.

20 Büttner (2001 ja 2002) tosin käsittelee nimenomaan kommunistien roolia myöhemmässä artikkelissaan, jossa on myös viittauksia Neuvostoliiton kulttuuriseen vaikutukseen, tai paremminkin sen rajallisuuteen sodanjälkeisessä Suomessa.

21 Esim. Rautkallio 1996 (lainaukset 124–125, 127) ja 1999.

Lähestymistapa sortuu anakronismiin. Vaikka kansainvälinen tutkijayhteisö on yrittänyt selvittää Stalinin aivoituksista tarkalla kammalla, paljon hänen näkemyksistään toisen maailmansodan jälkeiseksi järjestykseksi on vielä hämärän peitossa. Mitään yksiselitteistä suurta suunnitelmaa siitä ei näyttäisi erottuvan, sillä tapansa mukaan hän piti eri vaihtoehtoja auki. Neuvostoliiton länsirajalle tuli luoda turvallisuuden takaava puskurivyöhyke, mutta senkään suhteen ei ollut laadittu selvää ohjelmaa, kuinka Itä-Euroopan maista tehtäisiin uskollisia satelliitteja. Esimerkiksi Vladislav Zubokin mukaan Stalin piti paikallisia kommunisteja varalla, jos Neuvostoliiton saavuttamia asemia ei voitaisi vakiinnuttaa sodan jatkona yhteisymmärryksessä länsivaltojen kanssa.²²

Kuinka siis Suomen kohtalo pohjoisessa periferiassa olisi määrätty Moskovassa tarkasti jo ennen suursodan päättymistä vuonna 1944? Ja vieläpä niin, että Neuvostoliitto olisi keskittänyt toiveensa yhteen henkilöön, Kekkoseen, joka tuolloin oli vain maan toiseksi suurimman puolueen rivikansanedustaja. Rautakallion teesit on johdettu myöhemmiltä vuosilta, jolloin Kekkonen oli jo nousut valtaan ja pelasi henkilökohtaisilla suhteillaan neuvostojohdon kanssa.

Laboratorio-teorian juuret löytyvät kylmän sodan vuosikymmeniltä, kun kansainvälisten suhteiden analyytikot yrittivät ymmärtää ja selittää Suomen poikkeuksellista asemaa kahden blokin dominoimassa järjestelmässä. Suomalaisiin suhtauduttiin ikään kuin heillä ei olisi omaa tahtoa, ei mahdollisuuksia vaikuttaa kohtaloonsa, pelkinä suurvaltapolitiikan objekteina. Itse asiassa teoria noudattaa hyvin stalinistista tapaa tulkita historiaa: mitä ikinä tapahtuikin, se esitetään tapahtuneen neuvostojohdon harkitun ja taitavasti toteutettaman suunnitelman mukaan.

Näkemys laboratoriosta on sukua suomettumisen käsitteelle, joka vakiintui 1970-luvulla osaksi kylmä sodan käsitteistöä. Myöhemmin maailmalla on tunnustettu varsin yleisesti, että kaiken kaikkiaan Suomihan selvisi kylmästä sodasta poikkeuksellisen hyvin. Pelot Neuvostoliiton ekspansiosta eivät koskaan muuttuneet todeksi, ja Suomi onnistui varovaisella ulkopolitiikalla laajentamaan liikkumatilaansa.²³ Kävikin niin, että Keski- ja Länsi-Eurooppa eivät ”suomettuneet”, mutta sen sijaan Suomi ”lännettyi” monessa suhteessa.

On oma paradoksinsa, että suomalaiset ovat itse pitäneet 1990-luvulta lähtien yllä suomettumiskeskustelua, joka muualla oli menettänyt jo merkityksensä.²⁴ Aikaisempaan verrattuna painopiste on ollut nyt Suomen sisäisellä politikoinnilla ja poliittisella kulttuurilla. Koska Neuvostoliitto paljastui vielä suuremmaksi pahaksi kuin edes sen kiivaimmat vastustajat ymmärsivät väittää, epäilyksen varjot ovat kohdistuneet jokaiseen, joka oli aikanaan hyvää pataa tai muuten vain suorassa kosketuksessa neuvostoedustajien kanssa. Suomettumisen käsite on taipunut joustavasti adjektiivin tai attribuutin kaltaiseen käyttöön. Yksittäisiä tekoja ja asenteita on luokiteltu suomettuneiksi tarkasteltaessa jälkikäteen, kuinka poliitikot, lehtimiehet, taiteilijat, liikemiehet ynnä muut etsivät

22 Johdatukseksi ks. Leffler 1996; Zubok 1997 (erit. 298), tarkemmin Mastny 1996; Zubok & Pleshakov 1996.

23 Esim. Lukacs 1992; Matson 1998.

24 Lähtölaukauksena voidaan pitää Timo Vihavaisen kirjaa *Kansakunta rähmällään* (1991).

naapurin suosiota edistääkseen omia henkilökohtaisia pyrkimyksiään. Vaikka kyse ei ole yhtä dramaattisesta irtiotosta, suomalaisten harrastama likapyykin pesu muistuttaa luonteeltaan sitä prosessia, jolla entiset kansandemokratiat ja neuvostotasavallat ovat koettaneet puhdistautua kommunismin ajasta.²⁵

Suomettumista on viljelty monissa keskusteluyhteyksissä niin journalistisella, populistisella ja propagandistisella tavalla, että vakavammassa tutkimuksessa on ollut vaikeuksia soveltaa sitä konkreettisiin historiallisiin tilanteisiin.²⁶ On voitu osoittaa alkuperäislähteisiin nojautuen, että suomalaiset – eivätkä vain kommunistit – alkoivat välittömästi sodan jälkeen ja kasvavassa määrin 1950-luvulla keskustella epävirallisesti myös sisäpoliittisista asioista Neuvostoliiton edustajien kanssa. Vuosien saatossa tämä ”yhteistyö” johti epäterveisiin käytäntöihin, joissa tavoiteltiin omaa etua panettelemalla vastustajia sekä ottamalla vastaan, jopa kerjäämällä taloudellista apua vaalitaisteluihin ja muuhun poliittiseen toimintaan. Asetelmasta muodostui noidankehä, joka antoi Neuvostoliitolle mahdollisuuden peluuttaa keskenään kilpailevia suomalaisia toisiaan vastaan.

Vaikka erilaiset paljastukset ovat päässeet iltapäivälehtien lööppeihin asti, maltti ei olisi pahaksi, ennen kuin niistä vedetään pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Neuvostodokumenttien tulkintaan liittyvät lähdekriittiset ongelmat tulee pitää kirkkaana mielessä. Suomalaiset eivät välttämättä tehneet tapaamisistaan samoja tulkintoja kuin heidän keskustelukumppaninsa raportoivat Moskovaan.²⁷ Historiaa ei tule kirjoittaa näiden ”kotiryssien” ehdoilla, vaan yksittäiset keskustelut pitää sitoa osaksi kokonaisuuksia. Niihin kuuluvat myös yhteydet länsivaltojen edustajiin ja skandinaaveihin, joiden kanssa Suomen asioita pohdittiin vähintään yhtä syvällisesti ja luottamuksellisesti. Sosiaalidemokraatit kuittasivat lännen suunnasta myös huomattavia summia antikommunistiseen taisteluun. Toistaiseksi tasapainoisimman johdatuksen Suomen ja Neuvostoliiton välisiin suhteisiin 1950-luvulla on tarjonnut Kimmo Rentola, joka on sitonut tarkastelunsa taitavasti kylmän sodan yleiseen kulkuun.²⁸ Paljon on kuitenkin vielä tehtävää, ennen kuin tutkimustilannetta voi pitää tyydyttävänä.

Suometumis-käsitteen epämääräisyys käy hyvin ilmi esimerkiksi laajassa erityistutkimuksessa, jossa on kartoitettu systemaattisesti Neuvostoliiton kuvaa Suomen lehdistössä vuosina 1968–91. Esko Salmisen suhtautuminen tiedonvälityksen vasemmistovirtauksiin on kriittinen mutta johtopäätökset sittenkin melko maltillisia:

Itsesensuurin vaaroista keskusteltiin 1970-luvulla vähän, mutta kuitenkin riittävästi. [...] Sanomalehtemme eivät paljon joutuneet tinkimään länsimaaisista liberalistisista toimitusperiaatteistaan, eikä sellaista voitu nopeasti kansainvälistyvänä sähköisen tiedonvälityksen aikana 1980-lu-

25 Tarkemmin ks. Majander 1999b.

26 Vrt. 700-sivuinen mammuttikokoelma *Entäs kun tulee se yhdestoista?* (2001), jonka noin 50 artikkelissa lähestytään suomettumista mitä moninaisimmilla tavoilla.

27 Vrt. Jakobson 2003, 148: ”Kun suomalainen poliitikko tapasi neuvostodiplomaatin, kohtasivat toisensa kaksi vastakkaista maailmaa. Neuvostoliittolainen saattoi kuvitella saaneensa kiellettyä hedelmää, vaikka suomalainen tarjosi hänelle vain arkista kaurapuuroa.”

28 Rentola 1997 ja 2000; myös Polvinen 2003. Aiheesta on valmistumassa väitöskirja, esimakuna ks. Kähönen 2002.

vulle tultaessa edes Moskovassa ajatella. Marxismi-leninismien etenemisen raja pysyi Suomen hallinnassa.²⁹

Jotta keskustelussa päästäisiin eteenpäin, tutkijoiden ei tulisi rynnätä suoraan suuriin yleistyksiin suomettumisesta. Tulkintojen pohjaksi olisi ensin selvitettävä yksittäistapauksia, joissa näkyy Neuvostoliiton valta Suomen sisäisiin asioihin, joko ulkopuolelta tulevana paineena tai suomalaisten itsensä käyttämänä Moskovon-korttina. Käytössä on edelleen liian vähän pitäviä kuvauksia siitä, miten vaikuttamisen mekanismit todella toimivat konkreettisissa tilanteissa. Näinkin edeten esiin nousee varmasti riittävästi kyseenalaisia piirteitä niiden riemuksi, jotka tuntevat tarvetta paheksua suomalaisen politiikan moraalitto- muutta kylmän sodan vuosilta.

Kekkosen arvoitus

Kuten edelläkin on käynyt ilmeiseksi, Urho Kekkonen on ollut ja on yhä Suomea kylmässä sodassa koskevien kysymysten polttopisteessä. Ensi pääministerinä, sitten presidentin virassa hän oli poliittisen kentän avainhenkilö yli kolmen vuosikymmenen ajan. On vaikea käsitellä mitään maailmansodan jälkeistä Suomen historian osa-aluetta niin, ettei syntyisi tarvetta viitata jollakin tapaa myös Kekkosen vaikutukseen, oli kyse sitten korkean tai ruohonjuuritason politiikasta, kaupasta tai teollisuudesta, kulttuurista tai urheilusta. Väitöskirjatasolla on tutkittu esimerkiksi hänen suhdettaan kirkkoon. Presidentti paljastui vakaumukseltaan suhteellisen uskonnolliseksi henkilöksi, joka nimitysvaltaansa käyttäen piti huolen siitä, että kirkonmiehet pysyivät hänen ulkopoliittikkansa takana.³⁰

Kekkosen valta-aseman laajuutta ja pituutta voi selittää sekä poikkeuksellisilla olosuhteilla että hänen henkilökohtaisilla ominaisuuksillaan. Kylmä sota oli siinä mielessä totaalinen konflikti, että sitä ei käyty vain politiikan huipulla ja sotilasasioiden tasolla, vaan se tunkeutui lähes kaikille yhteiskuntaelämän alueille. Idän ja lännen välinen kilpailu sekä suhteet Neuvostoliittoon vaikuttivat Suomessa moneen sellaiseenkin asiaan, jolla jälkikäteen arvioiden ei ollut tai ei olisi pitänyt olla mitään tekemistä ulkopoliittikan kanssa. Perustuslaki takasi valtionpäämiehelle laajat valtaoikeudet, joita Kekkonen osasi käyttää täyteen mittaan hyväksi. Hän rakensi ympärilleen vallan verkostoa, johon kuului suosikkien nostamista sekä hylkäämistä poliitikkojen, virkamiesten ja muiden keskeisten vaikuttajaryhmien piiristä. Tästä seurasi väistämättä jakoa presidentin miehiin, hännystelijöihin, kateellisiin ulkopuolisiin ja vastustajiin tavalla, joka ruokki voimakkaita mielipiteitä puolesta tai vastaan. Asetelman juuret ulottuvat ainakin 1930-luvulle asti, mutta intohimon asteelle suhtautuminen Kekkoseen kypsyi vasta sotasyllisyyskysymyksen ja sodanjälkeisten suuntataisteluiden myötä.³¹

29 E. Salminen 1996, lainaus 271–273. Tutkimuksen englanninkielisessä versiossa Salmisen (1999) yhteenveto on kyseenalaisella tavalla selvästi kärkevämpi.

30 Niiranen 2000.

31 Ks. Lehtinen 2002, Lohi 2003.

Aikanaan on epäilty sellaistaikin, että läheisiä yhteyksiä Neuvostoliiton johtajiin ja tiedustelumiehiin ylläpitänyt Kekkonen olisi ollut jonkinlainen agentti.³² Nykyään Kekkonen isänmaallisia motiiveja tuskin kyseenalaistaa kukaan vakavasti otettava tutkija tai Suomen historian harrastaja: hän oli suuri suomalainen patriootti, jota poliittiset ambitiot polttivat. Kriitikkojen mielestä nämä kaksi piirrettä sotkeutuivat toisiinsa kiusallisella tavalla, kun Kekkonen alkoi tuntea itsensä korvaamattomaksi, ainoaksi, joka kykeni johtamaan Suomea kylmän sodan karikoissa. Kannattajien mukaan näinhän se juuri olikin; tulokset puhuvat puolestaan.

Kun Suomessa juhlittiin syksyllä 2000 Kekkonen syntymän satavuotispäivää, ilmapiiri tuntui varsin sovittelevalta, ikään kuin kuumimmista kiistoista olisi päästy ylitse. Suurta valtiomiestä muistettiin hänen tekojensa ansaitsemalla kunnioituksella mutta ilman palavaa innostusta tai ihannointia. Rakentavaa kritiikkiä kuultiin jopa valtiovallan taholta. Pääministeri Paavo Lipponen avasi virallisen muistoseminaarin huomauttamalla, että Kekkonen ulkopoliittikka osoittautui kyllä menestystarinaksi, mutta toisaalta pitkäaikaisen presidentin ympärille kehittyi myös traagisia elementtejä Suomen poliittiseen kulttuuriin.³³ Mielipidemittauksissa suomalaiset ovat yhä arvostaneet Kekkonen presidenteistä parhaimmaksi. Jos suhtautumisesta etsii jakolinjoja, niin ne noudattavat suurin piirtein poliittisia rintamia ajalta, ennen kuin pääpuolueet ryhmittäytyivät kaikki Kekkonen taakse 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa. Maakuntien euroskeptinen Suomi puolustaa hänen mainettaan jonkinlaisena kansallisena isänä, kun kulttuurisesti urbaanimmat, Euroopan integraatioon avoimemmin asennoituvat sosiaalidemokraatit ja maltillinen oikeisto ovat varauksellisempia.

Mitä mieltä pitkäaikaisesta presidentistä ollaankin henkilökohtaisesti, joka tapauksessa tuntuisi reilulta tunnustaa, että Juhani Suomen kahdeksanosainen elämäkertasarja Kekkosesta³⁴ on toistaiseksi huomattavin yksittäinen panos Suomen sodanjälkeisen historian kartoittamisessa. Se tarjoaa ensimmäisiä alkuperäislähteisiin nojautuvia tulkintoja useimmista keskeisistä poliittisista tapahtumista 1950-luvulta aina 1980-luvun alkuun asti, eikä jälkeen tulevilla tutkijoilla ole varaa ohittaa sen tuloksia. Puhtaasti inhimillisesti katsoen Juhani Suomen suoritus on huikea: lähes 5 500 sivua laadukasta käsityötä 18 vuodessa. Saavutusta voi verrata kansainvälisesti vaikkapa Winston Churchillista kirjoitettuun viralliseen elämäkertaan.³⁵ Suomessa vain marsalkka Mannerheim on saanut osalleen lähellekään vastaavanlaista kohtelua.³⁶

32 Kekkonen arkkiholliset (esim. Vennamo 1989) ovat viitanneet mielellään KGB-loikkari Anatoli Golitsynin muistelmiin (1984), joissa vihjataan tähän suuntaan.

33 Esim. *Hufvudsbladet* 5.9.2000 (Björn Månsson); Boxberg 2004, 229.

34 Suomi 1986–2000.

35 Kahdeksan osaa Sir Winstonia vaati Randolph Churchillilta ja Martin Gilbertilta yli 25 vuotta, mutta onhan Britannia hiukan Suomea suurempi valtio. On ehkä liikaa odottaa Juhani Suomelta Kekkosesta yksiosaista ”tiivistelmää”, johon Gilbert (1991) vielä venyi Churchillin kanssa.

36 Stig Jägerskiöldin (1964–82) sarjassa Mannerheimista on myös kahdeksan osaa mutta ”vain” 2 800 sivua. Viiteen osaan ovat päässeet J. K. Paasikivi (Polvinen 1989–2003, 2 600 s.) ja Jean Sibelius (Tawastjerna 1965–88, n. 2 000 s.).

Ei ole sen enempää yllättävää kuin harvinaista, että teossarjat suurmiehistä kärsivät kohdettaan myötäilevistä painotuksista. Juhani Suomi on tähdentänyt mielellään, oikeutetustikin, että hänen Kekkos-elämäkertansa on paitsi tutkimus nimihenkilöstä myös neitseellistä maaperää kyntävä esitys Suomen uusimmasta poliittisesta historiasta.³⁷ Tästä näkökulmasta on kuitenkin ongelmallista, että tapahtumia lähestytään pitkälle Kekkosin ehdoilla; hänen itseymmärryksensä nousee tulkinnoissa ikään kuin normatiiviseksi mittariksi. Juhani Suomi ei joko pyri tai kykene ”tekemään oikeutta”³⁸ muille poliittisille toimijoille, yrittä ymmärtää varsinkaan Kekkosin kilpailijoiden motiiveja, vaan heidät esitetään kovin kyseenalaisessa valossa joko suoraan tai ovelammin rivien välissä. Elämäkerrasta erottuu esimerkiksi sosiaalidemokraatteihin nähden vahvasti kielteinen asenne, jonka taustalle voisi epäillä henkilökohtaisiakin syitä. Onhan Juhani Suomi työskennellyt 1970-luvulta lähtien ulkoasiainhallinnossa, joka on ollut yksi poliittisten hegemoniataistelujen temmellyskentistä. Myös Kekkosin rooli ja toiminta Neuvostoliiton näkökulmasta on teossarjassa harmittavan ohut, eikä sitä voi puolustella kuin osittain lähteiden puutteella.³⁹

Kaikesta huolimatta Juhani Suomella on etulyöntiasema niin kauan, kuin kilpailevat tulkinnat jäävät tutkimuksellisesti vaatimattomalle tasolle. Esimerkiksi Lasse Lehtisen luistavalla kynällä kirjoitetussa väitöskirjassa Kekkosin ja sosiaalidemokraattisen puolueen suhteista kritiikki jää väistämättä puolitiehen, kun se rakentuu paikoin enemmän kontrafaktuaaliselle argumentoinnille kuin solidille työskentelylle lähteiden parissa. Tulkinnoissa on kyllä ideoita ja näkemystä, mutta kokonaisuudesta jää vaikutelma vastakirjasta, joka on kirjoitettu poleemisessa suhteessa Juhani Suomeen. Samalla Lehtinen jää tavallaan vastustajansa vangiksi, ottaa annettuna tämän jäsenyykset ja kysymyksenasettelut, vaikka tekeekin niissä päinvastaisia johtopäätöksiä.⁴⁰

Lehtisen Kekkonen on samaa sukua kuin Pekka Hyvärisen journalistisella tyylillä piirtämä muotokuva, joka perustuu lähinnä Hannu Rautkallion luomalle pohjalle.⁴¹ Satavuotisjuhlat poikivat muutenkin kirjavan joukon teoksia, joiden anti jäi historian tutkimuksen kannalta laihaksi. Kekkosin yksityiselämää ja inhimillistä puolta täydensivät kirjat hänen vaimostaan Sylvestä sekä kudelman rakkauskirjeistä, jotka ikäänntyvä presidentti lähetti Anita Hallamalle 1960- ja 1970-luvulla.⁴² Sen sijaan pysyvää arvoa on Urho Kekkosin päiväkirjoilla, jotka ilmestyvät Juhani Suomen huolellisesti toimittamana kattaen vuodet 1958–81. Vaikka ne reflektivat vain paikka paikoin Kekkosin ajattelun syviä pohjavirtoja, lähteenä ne tulevat säilyttämään keskeisen sijan kylmän sodan Suomea tutkittaessa.⁴³

37 Suomi 1998, 9–10, ja 2000, 10–11.

38 Ks. Kalela 2000, 55.

39 Vaikka elämäkerran osat ovat herättäneet ilmestyessään paljon huomiota, toistaiseksi ei ole ilmestynyt koko sarjaa tarkastelevia yksityiskohtaisempia analyysejä. Ks. kuitenkin Ter-
vonen 1998; Hentilä 2001.

40 Lehtinen 2002.

41 P. Hyvärinen 2000.

42 Mattsson 2000; Suhola 2000; Hallama 2001.

43 *Urho Kekkosin päiväkirjat*, 2001–03; alkuperäisaineistona Kekkosesta ks. myös *Viidesti pääministeri*, 2000.

Markkinoilla olisi sekä tulkinnallista että kaupallista kysyntää kokonaisesitykselle, joka kiteyttäisi Kekkonen elämän ja teot tasapainoisesti punniten yksien kansien väliin. Perustutkimuksessa on edetty niin, että eleganttiin synteisiin pitäisi olla jo hyviä mahdollisuuksia, joskaan tehtävä ei ole kenellekään helppo. Suomalaiset tarvitsisivat oman Roy Jenkinsinsa, jonka tuore elämäkerta Churchillista erottuu komeasti lukemattomien hänestä kirjoitettujen kirjojen joukosta.⁴⁴

Elämäkertoja, muistelmia

Suomea kylmässä sodassa käsittelevässä historiografiassa ei ole toistaiseksi sellaisia painavia elämäkertoja, joita voisi verrata Juhani Suomen suurtyöhön. Lähimmäksi pääsee Tuomo Polvinen, jonka hieno sarja J. K. Paasikivestä on samalla synteisi Suomen sodanjälkeisestä ulkopoliitikasta ja kansainvälisestä asemasta vuoteen 1956 asti. Uusinta tutkimusta sekä Neuvostoliiton arkistoja hyödyntäen siinä piirretään Kekkostakin, ajan keskeistä poliittikkoa ja viisinkertaista pääministeriä, ilman puolustusasianajajan asennetta.⁴⁵ Poleemisempi asetelma on syntynyt Kekkonen ja hänen seuraajansa välille. Presidentiksi tullessaan Mauno Koivisto perusti ulkopoliittikkansa selvästi jatkuvuudelle, mutta sisäpolitiikassa hän pyrki irtautumaan vierastamistaan vanhoista käytännöistä parlamentarismia vahvistaen. Tuotteliaana muistelijana Koivisto on tarjonnut näkökulmaansa korkeimman vallan kammareihin lähes dokumentaristin tyyllillä.⁴⁶ Vastakohtaisuutta Kekkoneseen ovat osaltaan provosoineet Juhani Suomen tulkinnat, joissa Koivistolla on enemmän tai vähemmän ”konnan” rooli, toisaalta Koiviston maine miehenä, joka ”vapautti” Suomen Kekkonen ajan sisäänpäin lämpiävistä käytännöistä.⁴⁷

Elämäkertakirjallisuus presidenttitason alapuolella on ollut ambitioiltaan yllättävänkin vaatimatonta, kun ottaa huomioon henkilöhistorian jatkuvan suosion. Moninkertainen pää- ja ulkoministeri Ahti Karjalainen esimerkiksi tarjoaisi oivan kohteen, jonka kautta voisi avata poliittista toimintaa ja kulttuuria kylmän sodan Suomessa – sisäpoliittisen vallan, ulkopoliittisten suhteiden ja taloudellisten intressien kolmiodraamaa. Siinä lahjakas nuori mies antautui nosteen huumassa itselleen liian suureen peliin ja tuhoutui, kansallisen perinteen mukaisesti alkoholin saattelemana. Jukka Seppisen tutkimus Karjalaisen poliittisesta urasta ei kuitenkaan yllä yleisempään analyysiin siitä, kuinka Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden monitahoiset mekanismit vaikuttivat käytännössä henkilötasolla.⁴⁸ Toisaalta ulkopoliitiikan hoito oli Suomessa rajattu huipulla niin har-

44 Jenkins 2001. Mannerheim-tutkimuksessa on päästy jo kauan aikaa sitten tälle tasolle, viimeisimpänä yrityksenä Screen 2001 (1970 & 2000); vrt. myös Meri 1989.

45 Polvinen 1999 ja 2003.

46 M. Koivisto 1988, 1994, 1995 ja 1997, ks. myös M. Koivisto (2001) ”Venäjän ideasta”.

47 H. Meinander 1999, 448. Keskustelu tulee varmasti jatkumaan, sillä Juhani Suomella on työn alla teos Koiviston kaudesta.

48 Seppinen 1997b. Ks. myös Karjalainen & Tarkka 1989; *Aikoja ja tapauksia Ahti Karjalaisen elämästä*, 1997; K.-M. Karjalainen 1998.

*Aikakausi vaihtuu,
entä tulkinnat
historiasta?*

*Pääministeri Mauno
Koivisto tervehtii
tasavallan presi-
denti Urho
Kekkosta tämän
saapuessa viimeistä
kertaa presidentin-
esittelyyn 4.9.1981.
(Esa Pyysalo, Suomi
2000.)*

vojen käsiin, että Eero A. Wuoren, Sakari Tuomiojan ja Kustaa Vilkunan kaltaisten keskeisten, mutta painoarvoltaan sittenkin kakkosketjun tekijöiden elämäkerrat valaisevat kylmän sodan kysymyksiä vain kapeilta sektoreiltaan.⁴⁹

Monenlaiset muistelmat ovat vuodesta toiseen täyttäneet kustantamoiden julkaisulistoja, mutta varsinaiset helmet ovat politiikan alalla olleet harvassa. Esimerkiksi Johannes Virolainen kirjoitti toistakymmentä teosta ainutlaatuisesta urastaan suomalaisessa politiikassa, mutta pidemmän päälle tutkimukselle saattavat hyvinkin olla arvokkaampia hänen legendaariset muistivihkonsa ja muu materiaali, joka odottaa Kansallisarkistossa käyttäjiänsä. Niiden anti on tuskin tyhjentynyt Seppisen nopeasti tuottamaan elämäkertaan.⁵⁰ Suuria odotuksia kohdistui kulttuuri- ja kynämiehenä tunnettuun Kalevi Sorsaan, maan pitkäaikaisimpaan pääministeriin, mutta hänen muistelmasarjaansa varjosti voimien väheneminen suuren haasteen edessä, kunnes kuolema katkaisi urakan ennen aikojaan.⁵¹ Moninkertaisen ulkoministerin Paavo Väyrysin kirjat 1970- ja 1980-luvusta tulee lukea osana hänen epäonnistunutta presidentinvaalikampanjaansa.⁵²

49 Nevakivi 1992; Tuomioja 1986; Herlin 1993.

50 Seppinen 2002; muistelmakirjoista ks. esim. Virolainen 1986.

51 Sorsa 1998a ja 2003; ks. myös Sorsa 1995.

52 P. Väyrinen 1993.

Diplomaattien keskuudessa on kuulunut alan parhaimpiin perinteisiin päättää ura tyylikkäisiin muistelmiin siitä, mitä vuosikymmenten varrella on tullut maailmalla nähdä ja tehdä. Näin on ollut myös Suomessa kylmän sodan päättymisen jälkeen; joskin esityksistä on päässyt hienostuneisuus paikka paikoin karisemaan, kun vanhat turhautumat ovat saaneet muistelijoiden ylivalan. Esimerkiksi Keijo Korhonen ei ole peitellyt omaa erinomaisuuttaan, jonka olisi pitänyt päästä loistamaan vielä kirkkaammin toisten tyhmyyden yläpuolelle. Siinä sivussa hän tekee onneksi teräviä huomioita kansainvälisten suhteiden hoitamisesta ja politiikastakin.⁵³ Myös vähäisempien tekijöiden on ollut vaikea niellä katkeruuttaan ulkoasiainhallinnon sisäisistä intrigeistä.⁵⁴ Ei ihme, että ministeriön historian kirjoittamisessa on ollut poikkeuksellisia vaikeuksia.⁵⁵ Ne tuskin muuttuvat helpommaksi ratkaista, kun hankkeessa edetään 1970-luvulle, jolloin puoluepoliittiset sidonnaisuudet tunkeutuivat uudella tavalla myös virkamieskuntaan.

Esimakua potentiaalisista konflikteista oli saatu jo 1960-luvun puolella, kun uusi sukupolvi otti kansainväliset kysymykset omakseen ja kyseenalaisti porvarillisen virkamieseliitin asemaa niiden hoitajana. Nuoret sosiaalidemokraatit alkoivat vaatia idänsuhteiden vaalimisen rinnalle aktiivista panostusta muun muassa rauhanpolitiikkaan ja kolmannen maailman asioihin.⁵⁶ Vanhan koulun diplomaatit tulkitsivat puheet Neuvostoliiton myötäilyksi, jolla radikaalit hakivat nostetta omalle uralleen. Ulkoministeriön virkamiesten näkökulmasta todella olennaiset kysymykset liittyivät turvallisuus- ja kauppapolitiikkaan, jossa Suomen etua puolustettiin puolueettomuuden avulla. Muistelmissaan he ovatkin yksimielisesti tuominneet aloitteet ”uudesta ulkopolitiikasta” vaarallisina avauksina vasemmalle.⁵⁷

Omaa luokkaansa ulkoasiainhallinnon muistelijoiden joukossa on ollut Max Jakobson, joka on analysoinut Suomen ulkopolitiikkaa ja kansainvälistä asemaa vuosikymmenten ajan niin, että olennainen kristallisoituu sekä suomalaiselle että ulkomaalaiselle lukijakunnalle. Kolmiosaisessa teossarjassaan hän on tehnyt 1900-luvusta kunnianhimoista synteesiä, jossa omakohtaiset kokemukset lomittuvat Suomen ja maailmanhistoriaan.⁵⁸ Tehtävä on osoittautunut paikoin melkoiseksi haasteeksi jopa Jakobsonin tasoiselle tekijälle, mutta hänen kokoavaa näkemystään kelpaa kyllä lukea johdatuksena esimerkiksi Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden 1970-lukuun, jota on kutsuttu jopa uusiksi vaaran vuosiksi. Moskova ei halunnut enää tunnustaa pienen naapurinsa puolueettomuutta vaan painotti YYA-sopimusta ja ajoi sotilaallisen yhteistyön kehittämis-

.

53 Korhonen 1999.

54 Gustafsson 1999; Alholm 2001.

55 Jukka Nevakiven ensimmäinen osa ilmestyi viivytysten jälkeen vuonna 1988, eikä vauhti siitä nopeutunut kirjoittajaa vaihtamalla. Timo Soikkasen käsikirjoitus pääsi julki vasta 2003 kattaen vain vuodet 1956–69, vaikka tarkoituksena oli yltää Kekkonen presidenttikauden loppuun asti.

56 Ks. Lipponen 2001, 20–24; Boxberg 2004, 57–58.

57 Jo mainittujen muistelmien lisäksi R. Hyvärinen 2000; Paloposki & Pekkarinen 2001; Pastinen 1994 ja 1996; Rantanen 2000; Wihtol 1999. Ks. myös pienoiselämäkertoja teoksessa *Suomalainen diplomaatti*, 2003.

58 Jakobson 1999–2003.

SDP:n puheenjohtaja Kalevi Sorsa ja puoluesihteerinä Erkki Liikanen hoitamassa idänsuhteita Viktor Vladimirovin 60-vuotispäivillä lokakuussa 1982. (Vladimirov 1993.)

tä maiden välillä. Vaikka painostus sekä ulko- ja puolustus- että sisäpolitiikan lohkoilla oli kovaa ja todellista, rinnastus maailmansodan jälkeiseen tilanteeseen ontuu. On liioittelua luoda sellaista kuvaa, että Suomi olisi ollut yhteiskuntana alistumassa Neuvostoliiton ja kommunistien johtamaksi vasalliksi.⁵⁹ Tulkinnoissa päästään uudelle tasolle, kunhan Rentolan perustutkimus 1960- ja 1970-luvun taitteen vyörytysyrityksistä valmistuu.⁶⁰

Näkökulmasta riippuen antoisimmat Suomea kylmässä sodassa koskevat muistelmat eivät ehkä ole lähtöisin suomalaisten kynästä, vaan niiden takaa löytyy Viktor Vladimirov, Neuvostoliiton poliittisen tiedustelun huippumies, joka palveli useaan otteeseen Helsingissä. Asemapaikan KGB-päällikkönä, residenttinä, hän hoiteli laajalti presidenttiä myöten Suomen korkeimpien johtajien yhteyksiä Moskovaan tarjoten näin suoran kanavan päättäviin tahoihin ohi normaalin virkakoneiston. Vanha kettu oli asialleen uskollinen loppuun asti. Muistelmissaan hän työskenteli aina suomalaisten parhaiden etujen hyväksi estäen näitä tekemästä tyhmyyksiä, jotka johtaisivat ongelmiin Neuvostoliiton kanssa. Vaikka Vladimirov tarjoilee paljon paljastavia yksityiskohtia ja muotoiluja, kirjan varsinainen voima on siitä hahmottuvassa kokonaiskuvassa. Sen mukaan Suomen poliittinen ja taloudellinen eliitti ei viime vaiheessa kohdellut suurvalan korkeaa tiedustelumiestä kuin vieraan ulkovallan edustajaa vaan paremminkin ystävänä, ikään kuin yhtenä ”meistä”.⁶¹

59 Kritiikkinä ks. Majander 1998e.

60 Johdantona ks. Rentola 1998a ja 2002c.

61 Vladimirov 1993.

Vladimirov on ollut paras mutta ei suinkaan ainoa entisen Neuvostoliiton edustaja, joka on kirjoittanut toiminnastaan Suomen asioiden parissa. Monia teoksia vaivaa muistelmille tyypillinen epätarkkuus, liioittelu ja jälkiviisuus, mutta toisaalta ne palvelevat yhtä kaikki neuvostonäkökulman lähteenä, joita ei ole liikaa tarjolla. Kovin avomielisiksi muistelijat eivät ole heittäytyneet, sillä useimmat rajoittuvat rauhanomaisen rinnakkaiselon hyvään naapuruuteen niin, että suhteita rasittaneet kriisit, jännitteet ja muu pimeä puoli jää tongittavaksi esiin arkistoista. Kirjoista piiryy kuitenkin esiin Neuvostoliiton ulkopoliittikan monitasoisuus, jossa eri instanssit kilpailivat keskenään ja vartioivat mustasukkaisesti reviiressään. Ulkoministeriön diplomaateilla (Juri Derjabin), poliittisen tiedustelun edustajilla (Vladimirov, Albert Akulov, Felix Karasev) ja NKP:n keskuskomitean kansainvälisellä osastolla (Vladimir Fjodorov) oli kullakin omat intressinsä ja yhteytensä, joiden erityisluonteesta saa vihiä muistelmien turhan siloisilta riveiltä ja rivien väleistä.⁶²

Näyttäisi siltä, että ne jotka todella tuntevat Neuvostoliiton Suomen-politiikan synnyt syvät, eivät ole halukkaita kertomaan niistä tarkemmin. Toisaalta harva tunsi suhteiden koko kuvaa, vain oman sektorinsa asiat. Yleisemmin voisi arvioida, että Suomeen pitkään ja perusteellisesti paneutuneet ekspertit oppivat ymmärtämään myös Neuvostoliiton vaikutusvallan rajat. Votkan voimalla voitiin rehennellä, kuinka ”tässä maassa kaikki ovet ovat meille auki, me voimme tehdä mitä vain”, kuten Suomeen 1960-luvun lopulla saapunut Juri Derjabin on kertonut (oudoksuen ja samalla omaa kilpeään kiillottaen) pyhitysrituaalistaan Tehtaankadun saunassa. Kylmän sodan suurvaltapelin hämärämiehet ovat sitten surutta monistaneet näkemystä. Mitä vähemmän KGB:n ulkomaantiedustelun agenteilla oli suoraa kosketusta Suomeen, sitä helpompaa heidän ilmeisesti oli omaksua näkemys, jossa suomalaisia hoidettiin kuin naruista vetämällä. Asenne heijastui jo kylmän sodan loikkareiden kohukirjoista, ja myöhemmin sitä on markkinoinut muun muassa Oleg Gordievski.⁶³ Tulkinnoissa on ollut vahvasti rahastuksen makua, kuten muutamissa muissakin Suomen ja Neuvostoliiton suhteita koskevissa esityksissä.⁶⁴

Neuvostomuistelmien vuon rinnalla länsimaiset diplomaatit ovat olleet kovin hiljaa, mikä kuvastaa hyvin Suomen asemaa kylmän sodan maailmassa. Moskovasta katsottuna Suomi ei ollut mikä tahansa pieni valtio vaan läheinen naapuri ja lisäksi länsimaa, jonka hoitamiseen panostettiin myös resursseja. Vuosikymmenten kuluessa Neuvostoliitolle kouliintui koko joukko Suomen-asiantuntijoita, kun lännessä vastaavat olivat harvassa. Idän diplomaatille Helsinki sijaitsi kiinnostavasti sosialistisen leirin ulkopuolella, kun länsimaiden virkamiehille se saattoi merkitä karriäärin kannalta perifeeristä sijoituspaikkaa. Tässä mielessä amerikkalaisen James Ford Cooperin teos on tervetullut lisä muistelmakirjallisuuteen, vaikka se ei nouse laadussa lähellekään ruotsalaisen Ingemar Hägglöfin kirjaa toiminnastaan Suomessa 1964–71.⁶⁵ Ruotsia ei ole

.

62 Derjabin 1997; Akulov 1996; Karasev 1998; Fjodorov 2001.

63 Derjabin 1997, 55; Gordievsky & Rogatchi 1997; vrt. Sejna 1982, 125–126.

64 Ks. Gorbunov 1992.

65 Cooper 1998; Hägglöf 1991 (1990).

syyttä kutsuttu ainoaksi länsimaaksi, jolle Suomi oli aidosti tärkeä. Veteraanidiplomaatin Ralph Enckellin kerrotaankin tokaisseen, että maailman pääkaupungeista vain Tukholmassa Suomen lähettilästä kohdeltiin kuten suurvallan edustajaa.⁶⁶

Kauppa, liike-elämä, integraatio

Suomettumispuheiden rasittaessa maan kansainvälistä kuvaa suomalaisia houkutteli nostaa itsetuntoa huomauttamalla, että poikkeuksellisella politiikalla itse asiassa noukittiin parhaita paloja sekä idästä että lännestä. Laaja kahdenvälinen kauppa Neuvostoliiton kanssa toi talouteen vakautta, kun poliittisesti hallinnoitu ja pitkien sopimusten turvaama tavaravaihto loi puskuria kansainvälisille suhdannevaihteluille. Idästä saatiin välttämättömiä raaka-aineita, erityisesti öljyä vastikkeena monista sellaisista tuotteista, joilla ei ollut kilpailukykyä vapaille markkinoilla. Samanaikaisesti vapaakauppasopimukset EFTAn ja EEC:n kanssa turvasivat sen, että omillaan pärjänneet metsä- ja osin metalliteollisuus saattoivat harjoittaa länsivientiä samoilla ehdoilla kilpailijoidensa kanssa. Myös kanavat kapitalistisen maailman rahoituslaitoksiin olivat tärkeitä Suomelle, joka pääomista köyhänä tarvitsi luototusta teollisiin investointeihin.

Menestystarinassa on oma totuuden siemenensä, vaikka sitä voidaan kritisoida useammastakin näkökulmasta. Neuvostoliiton osuus Suomen kokonaiskaupasta pyöri keskimäärin 15–20 prosentissa, mikä merkitsi suhteellista riippuvuutta ja avasi kylkeä ulkomaiselle painostukselle. Moskovalle kauppa oli paljolti politiikkaa, niin kuin suomalaiset saivat pariin otteeseen karvaasti kokea. Sekä 1949–50 että 1958–59 Neuvostoliitto jäädyn kauppasuhteet demonstroidakseen kielteiseksi kokemaansa Suomen hallitusta vastaan. Vaikka tapahtumat kulkivat eri tavalla, naapurin voi katsoa päässeensä ainakin osittain tavoitteeseensa. Molemmilla kerroilla Moskovan vierastamat sosiaalidemokraatit jäivät sivuun vallasta, ja tilalle tuli keskustajohtoinen vähemmistöhallitus, jonka kanssa ryhdyttiin taas väleihin. Idänkauppaan sisältyi aina muutakin kuin tavaravaihtoa, sillä se säteili heijastusvaikutuksia Suomen sisäisiin valtasuhteisiin. Teollisuuden piirissä totuttiin liiaksi sisäpiireissä jaettuun vientiosuuksiin ilman kunnollista kilpailua. Vaihtoehtoisten markkinoiden puutteessa monella sektorilla ajauduttiin vakaviin vaikeuksiin 1980- ja 1990-luvun taitteessa, kun Neuvostoliiton suunnitelmatalous romahti ja Suomen idänkauppa pysähtyi lähes tyystin.

Suomen ulkomaankauppapolitiikkaa ja kansainvälisiä taloussuhteita on tutkittu kylmän sodan näkökulmasta jonkin verran sodanjälkeiseltä jälleerakennuskaudelta, kuten esimerkiksi Yhdysvalloista saatuja luottoja sekä jättäytymistä Marshallin suunnitelman ulkopuolelle.⁶⁷ Moskovan arkistot puolestaan

66 Jakobson 2003, 118–119.

67 Heikkilä 1982; Hanhimäki 1995; Majander 1994.

ovat antaneet vahvistusta epäilylle, että Neuvostoliitto suunnitteli sodan jälkeen Suomen teollisuudesta neuvostotalouden jatketta.⁶⁸

Kokonaisotteeltaan selvästi vakuuttavin tutkimus on Tapani Paavosen teos Suomen ulkomaankauppa- ja integraatiopolitiikasta 1945–61. Hän osoittaa, kuinka harkittu protektionismi oli luonteenomainen piirre suomalaisten kauppapolitiikalle, etenkin Skandinavian maihin verrattuna. Talouselämä säilyi suhteellisen harvainvaltaisena, kauppaa harjoitettiin korporatiiviselta pohjalta, ja teollisuuden intressissä oli pitää ulkomainen kilpailu poissa kotimarkkinoilta. Osallistumishalua läntiseen talousintegraatioon ei siten hillinnyt vain Neuvostoliiton epäluulot sitä kohtaan, vaan käytännöllinen protektionismi toi helpotusta maksutaseen ongelmiin ja työttömyyteen. Myös vuorineuvokset olivat tyytyväisiä, kun voittoja voitiin kääriä sekä kotimarkkinoilta että idänkaupasta ilman kunnan kilpailua. Länteen suuntautuneen metsä- ja puunjalostusteollisuuden intressit turvattiin suosituimmuuden pohjalta yleisen tariffisopimuksen GATTin puitteissa. Länsieurooppalaisen integraation edetessä kohti uutta vaihetta 1950-luvun jälkipuoliskolla kävi Suomellekin selväksi, että siihenastiset järjestelyt eivät olisi jatkossa kestäviä. Ulkomaankauppa vapautettiin asteittain säännöstelystä ja siinä siirryttiin monenkeskiselle pohjalle niin, että EFTA-sopimusta voitiin 1960-luvun alussa pitää jo taloudellisesti välttämättömänä ratkaisuna.⁶⁹

Myös muutama yrityshistoria avaa kiinnostavia näkökulmia Suomen kylmään sotaan. Erityisen antoisa on kansallisen öljy-yhtiön Nesteen tarina idän ja lännen nivelkohdassa keskellä kansainvälistä energiapeliä. Valtaosa Suomen Neuvostoliiton-tuonnista koostui raakaöljystä ja muista öljytuotteista, joilla katettiin jopa 70–90 prosenttia maan kokonaistarpeesta. Se merkitsi sellaista otetta Suomen energiahuollosta, että sen voi katsoa jo rajoittaneen maan taloudellista riippumattomuutta, välillisesti poliittista suvereniteettiäkin. ”Suomi kytkeytyi öljyn, energian ja talousyhteistyön vahvoilla siteillä Moskovaan, ylivoimaisesti vahvemmillä kuin yksikään toinen länsieurooppalainen maa”, Markku Kuisma kiteyttää mutta osoittaa toisaalta, kuinka ”Neste ilmensi synnyllään ja toiminnallaan myös suomalaista nuorallatanssia, kylmän sodan jakaman maailman itäisessä ja läntisessä välimaastossa tasapainoilleen kansakunnan selviytymisstrategiaa.” Öljynjalostus kuvastaa Suomen asemaa kansainvälisessä taloudessa laajemminkin: raaka-aine tuli idästä, mutta teknologia sen tehokkaaseen hyödyntämiseen sekä rahoitus investointeihin saatiin lännestä.⁷⁰

Energiapolitiikalla ja -ratkaisulla oli tärkeä merkitys myös Nokialle, jonka historia liittyy muun muassa kylmän sodan köydenvetoon Suomen ensimmäisistä ydinvoimaloista. Toisaalta se tarjoaa erinomaisen yritystason esimerkin siitä, kuinka idänkauppaa voitiin käyttää liiketaloudellisessa strategiassa kauaskantoisin seurauksin. Vielä 1980-luvun lopulla Nokia teki hyvää voittoa Neuvostoliittoon myydyillä kaapeleilla ja puhelinliikenteen laitteistoilla. Saadut varat investoitiin korkean teknologian kehitystyöhön, jolla luotiin perusta hui-

68 Nevakivi 1995, 190–207; Büttner 2001, 257–340.

69 Paavonen 1998; ks. myös Heikkinen 2000.

70 Kuisma 1997 (lainaukset 517 ja 521) ja 1998.

kealle menestykselle telekommunikaation alalla.⁷¹ Vakaa tuotto idästä turvasi suomalaisyhtiöille riskipääomaa, jonka avulla voitiin yrittää tunkeutumista lännen ankarasti kilpailluille markkinoille.

Talouden ja kaupan näkökulmat ovat lupaavasti monipuolistaneet kylmän sodan Suomen historiaa, joka on kietoutunut usein liiaksi asti Neuvostoliiton-suhteiden ja korkeimman politiikan tasolle. Kinastelu suomettumiseen liittyvistä kumartelun asteista⁷² on jättänyt varjoonsa sen, että juuri näinä vuosikymmeninä maatalousvaltainen maa muuttui moderniksi pohjoismaiseksi hyvinvointivaltioksi. Ruotsi oli aina läheinen esikuva ja edistyksen malli, vaikka paikka paikoin voitiin järkeillä niinkin, että sosiaalipolitiikkaa oli kehitettävä vastauksena nimenomaan Neuvostoliiton dynaamiselle haasteelle.⁷³

Vaikka Suomi ei liittynyt suoria jäsenyyssitein eurooppalaisen integraation organisaatioihin, yhteiskuntana se ”lännettyi” ja amerikkalaistui monin tavoin. Kulttuurinen lähestymistapa nostaisi varmasti esiin tätä piirrettä, kuten se on tehnyt muidenkin Länsi-Euroopan maiden kohdalla, oli kyse sitten pienestä puolueettomasta Itävallasta tai suuresta ja itsetietoisesta Ranskasta.⁷⁴ Suomeenkin 1960-luvulla yltäneet vastakulttuurien virtaukset olivat pääsääntöisesti lähitöisin Yhdysvalloista, ja aikaviive keskusten ja periferioiden välillä lyhentyi jatkuvasti tehostuvan tiedonvälityksen myötä. Antiamerikkalaisuus oli paradoksaalisesti osin amerikkalainen ilmiö.⁷⁵

Suomen tie Euroopan unioniin odottaa yhä historioitsijaansa, vaikka Jukka Seppinen on yrittänyt kattaa koko prosessin yhdellä massiivisella kirjalla. Ilman kunnolla harkittua tulkintakehikkoa hänen otteensa lipeää alusta lähtien tapahtumien kronikaksi, jossa talouden ja kaupan näkökulmat lomittuvat satunnaisen oloisesti yleiseen poliittiseen historiaan maan sisäisistä valtataisteluista ja ulkopoliittikan ulottuvuuksista. Aherrus lukuisissa arkistoissa ei ole jalostunut hyvin muotoilluiksi argumenteiksi ja vakuuttaviksi selityksiksi. Jo väitöskirjassaan Suomen EFTA-ratkaisusta Seppinen osoitti taipumusta yksittäisten lähteiden sensaatiohakaiseen ylitulkintaan, ja tapa näyttää saaneen vain räikeämpiä muotoja hänen esityksessään Paasikiven tiestä valtaan.⁷⁶ Eurooppa-suhteen kannalta kiinnostavampi on Jukka Tarkan yritys hahmottaa Elinkeinoelämän valtuuskunnan kautta Suomen henkistä rakennemuutosta 1970-luvulta ja YYA-sopimuksen varjosta EU-jäsenyyteen. Tarkassa yhdistyy poliittisen kommentaattorin kouliintunut silmä tutkijan analyttiseen kykyyn, vaikka tulkinat jäävät paikoin luis-tavan pamfletin tasolle, kuten lähihistorian käsittelyssä on usein tyypillistä.⁷⁷

Tapani Paavosta lukuun ottamatta Suomen tapaukseen ei ole toistaiseksi sovellettu liiemmästi teoreettisia kysymyksiä, jotka ovat jo pitkään leimanneet

71 Häikiö 2001, ks. erit. osa 1, 125–134, ja osa 2, 47–55.

72 Ks. Hentilä 1998b, 135.

73 Kettunen 2001c.

74 Vrt. esim. Kuisel 1996 (1993); Wagleitner 1994. Johdatuksena Suomen lännettymiseen U. Hämäläinen 1998.

75 Ks. M. Tuominen 1991; Jakobson 2003, 28–29.

76 Seppinen 1997a, 2001a ja 2001b.

77 J. Tarkka 2002.

Euroopan integraation historian kansainvälistä tutkimusta.⁷⁸ Valtio-oppineiden ja politiikan tutkijoiden puolelta ei tältä osin ole tullut paljoakaan apua. Teija Tiilikainen esimerkiksi on tarkastellut Suomen suhdetta Länsi-Eurooppaan kaukaa menneisyydestä hahmottuvien identiteettien valossa, mutta hänen johdopäätöksensä suuntaavat paremminkin tulevaa kohti kuin auttavat ymmärtämään kylmän sodan aikaa. Hän selittää Suomen täyskäännöstä EU:n jäseneksi vanhalla realismiin nojaavalla ja turvallisuutta korostavalla maailmankuvalla, jonka valtiokeskeistä traditiota voi olla vaikea sovittaa mihinkään federalistiseen Eurooppa-projektiin.⁷⁹ Tällaisen konfliktiasetelman syntymisestä ei toistaiseksi ole ollut pelkoa, sillä integraatiopolitiikassaan Suomi on pyrkinyt paljon pontevammin unionin ytimiin kuin esimerkiksi Ruotsi ja Tanska.⁸⁰ Identiteettipoliittinen näkökulma tuntuu kuitenkin hedelmälliseltä lähestymistavalta Suomen Eurooppa-suhteeseen, kuten tuoreimmat tutkimukset ovat ehtineet jo osoittaa.⁸¹

Länsisuhteet

Suomen suhteet länsivaltoihin ovat jääneet tutkimuksessa suuren ja mahtavan Neuvostoliiton varjoon, vaikka läntiset arkistot ovat sinänsä palvelleet tutkijoita jo pitkään. Perusteellisinta työtä on tehnyt Jussi Hanhimäki, joka on asettanut Suomea paikalleen kylmän sodan toisen supervallan Yhdysvaltain politiikkaan. Amerikkalaiset hyväksyivät varhain lähtökohdaksi, että Suomi kuului Neuvostoliiton etupiiriin. Suomalaisten vastustuskykyä yritettiin varovaisesti vahvistaa mutta sellaisilla keinoilla, jotka eivät provosoisi Moskovaa vastareaktioihin. Korkean politiikan tasolla ei keksitty paljon muuta käytäntöön soveltuvaa kuin taloudellinen apu edullisten lainojen muodossa, ja siinäkin tulivat erilaiset rajat pian vastaan. Talvisodan sankarikansan sitoutuminen länsimaisiin arvoihin sai myötätuntoista tunnustusta, mutta laajentuneet kauppasuhteet ja muu yhteistyö Neuvostoliiton kanssa herättivät kasvavia epäluuloja, ei vähiten Kekkosta kohtaan.⁸² Myös Hannu Rautkallio on esitellyt parissa kirjassa laajalti läntisiä lähdeaineistoja, mutta hänen tulkinnoistaan puuttuu Hanhimäen kaltainen vahva, johdonmukainen ja uskottava kokonaisote.⁸³

Jos Stalin piti puolueettomuutta kahden leirin maailmassa länsiliittoutumisen savuverhona, niin ei sitä katsottu hyvällä Washingtonistakaan käsin, kuten muun muassa ruotsalaiset saivat tuta 1940- ja 1950-luvun taitteessa.⁸⁴ Voima-

78 Alan kehitystä on voinut seurata vuodesta 1995 lähtien aikakauskirjasta *Journal of European Integration History*, jossa myös Paavonen (2001) on hahmotellut tutkimushankkeensa jatkoa.

79 Tiilikainen 1996 ja 1998.

80 Ks. Olesen 2000.

81 Ks. Pertti Joenniemen (2003) arvio Christopher S. Browningin (2003) ja Sami Moision (2003) väitöskirjoista.

82 Hanhimäki 1996a ja 1997a.

83 Rautkallio 1990b ja 1991.

84 Ks. Silva 1999, erit. luku 4.

poliittiset realiteetit sanelivat kuitenkin sen, että Suomelle ei nähty käytännössä puolueettomuutta parempaakaan vaihtoehtoa, vaikka Yhdysvallat ei halunnut antaa sille julkista tunnustusta. Neutralismin rohkaiseminen kuului 1950-luvun puolivälistä lähtien siihen propagandasanoasteeseen, jolla Nikita Hruštšev yritti lyödä kiiloja läntisen liittoutuman sisään.⁸⁵ Vasta Kekkonen vieraillessa Yhdysvalloissa vuonna 1961 presidentti John F. Kennedy viittasi avoimesti positiivisessa sävyssä Suomen puolueettomuuteen. Näyttäisi siltä, että suomalaisten maltillinen ulkopoliittinen linja saavutti amerikkalaisten silmissä kasvavaa arvostusta, kun reaktiot Vietnamin sotaan vastaan alkoivat levitä kulovalkean tavoin. Toisin kuin esimerkiksi Olof Palmén Ruotsi, Suomen valtiojohto pidättäytyi arvostelemasta Yhdysvaltoja.⁸⁶ Näin tuli osoitetuksi, että Kekkonen puolueettomuuspolitiikka saattoi palvella myös Washingtonin etua eikä pelkästään Moskovaa.

Tämä ei ainakaan heikentänyt lännessä Suomen mahdollisuuksia päästä isännöimään Euroopan turvallisuuskonferenssia. Mutta ennen kuin Helsinkiin voitiin kokoontua huipputasolla liennytyksen hengessä, suurvaltaleireissä oli saavutettava jonkinlainen yhteisymmärrys Saksan-kysymyksestä, joka oli 1970-luvun alkupuolelle asti keskeisin Euroopan turvallisuutta rasittanut kysymys – ja samalla Suomen puolueettomuuspolitiikan koetinkivi. Toisin kuin muut Euroopan maat Suomi ei ollut virallisesti tunnustanut sen paremmin lännen kuin idän Saksaa, vaan suhteita hoidettiin kaupallisten edustustojen välityksellä, jotka tosin toimivat koko lailla lähetystöjen tavoin. Tämäkään tasapuolisuus ei ollut haitaksi ETYK-hankkeen läpiviemisessä, vaikka isännän roolia ei kannata liioitella. On mielenkiintoista nähdä, minkälaisia tuloksia viime aikoina voimakkaasti virinnyt kiinnostus 1970-luvun liennytykskautta kohtaan tässä suhteessa tuottaa.⁸⁷

Suomen suhteista kahteen kilpailevaan Saksaan on saatu jo painavaa tutkimusta, joissa on käytetty laajalti hyväksi edesmenneen DDR:n arkistoja. Erityisesti 1960-luvun puolivälistä lähtien suomalaiset olivat erikoisasemassa mielipiteiden muokkaustyössä, kun Itä-Saksa yritti vahvistaa valtio-oikeudellista asemaansa hakemalla diplomaattista tunnustusta sosialistisen leirin ulkopuolelta. Suomea pidettiin läntisten demokratioiden heikoimpana lenkinä, jossa huomattavatkin poliitikot saattoivat profiloitua DDR:lle myönteisten tunnusten merkeissä. Vahvasta panostuksesta huolimatta asiassa ei päästy eteenpäin, sillä Kekkonen ja ulkoministeriön onnistui kerta toisensa jälkeen lykätä tunnustamisongelman ratkaisua. Neuvostoliitto ei pannut toisen luokan kysymyksessä arvovaltaansa peliin. Moskovan näkökulmasta Suomella saattoi olla tähdellisempääkin käyttöä kansainvälisessä politiikassa, joten sen kilpeä ei kannattanut tahrata Itä-Saksan aseman pönkittämiseen.⁸⁸

85 Hanhimäki 1996b.

86 Rentola 2002c, 141–142; vrt. myös Hanhimäki 1997b sekä artikkeleita kokoomateoksessa *Charting an Independent Course*, 1998.

87 Suomalaisista aihepiirin parissa pakertavat mm. Petri Hakkarainen ja Minna Starck.

88 Putensen 2000; Hentilä 2003a; ks. myös *Deutschland und Finnland im 20. Jahrhundert*, 1999.

Skandinavian suunta on toistaiseksi jäänyt Suomen kylmän sodan historiassa kovin vähälle käsittelylle, mutta tilanne on hyvää vauhtia muuttumassa, mitä tämäkin kirja yrittää osaltaan edesauttaa. Pohjoismaisia ulottuvuuksia on tarkastelemassa muun muassa Juhana Aunesluoma, joka tutkii Suomen ja Ruotsin taloudellista ja poliittista keskinäisriippuvuutta 1970-luvun EEC-ratkaisuihin asti. Tyydytyksellä on voitu havaita myös sellainen piirre, että skandinaaviset kylmän sodan tutkijat ovat osoittaneet aikaisempaa suurempaa halukkuutta ottaa Suomi vakavasti mukaan tarkasteluihinsa. Kielikynnys on toki oikea ongelma, mutta turhan usein sitä on tarjottu perusteeksi tutkimuskohteen rajaamiselle Skandinavian maihin, vaikka kysymyksenasettelu palvelisi hyvin koko Pohjo- laa. Olof Kronvall on eritellyt huolellisen yksityiskohtaisesti, millaista roolia Suomi esitti Ruotsin turvallisuuspolitiikan muotoilemisessa 1948–62, ja Anna Helkama-Rågård on jatkamassa siitä eteenpäin.⁸⁹ Yritys pohjoismaisen yhteis- markkina-alueen luomiseksi eli Nordek-hanke 1968–70 on ajankohtainen tutki- muskysymys erityisesti Tanskassa.⁹⁰ Norjalaiset puolestaan ovat paneutuneet kylmän sodan strategiisiin ulottuvuuksiin pohjoisilla meri- ja maa-alueilla, jol- loin Suomen Lappi on väistämättä kuvassa mukana.⁹¹

Myös Britannian suhteen toivoisi tuoreita tutkimuksia, vaikka sen poliittinen merkitys Suomelle väheni 1940-luvun murrosvuosien jälkeen. Kauppakump- panina britit kuitenkin säilyttivät tärkeän asemansa, ja Suomen vienti saarival- takuntaan oli jatkuvasti suurempaa kuin sieltä tuonti. Talouden ja politiikan nä- kökulmat kietoutuivat toisiinsa erityisesti EFTA-ratkaisussa Britannian vaikut- taessa siihen, että Suomi pidettiin läntisen integraation piirissä Neuvostoliiton kanssa esiintyneistä vaikeuksista huolimatta. Niklas Jensen-Erikseniltä on lupa odottaa kiinnostavia tuloksia, kunhan hän pääsee pidemmälle tutkimuksessaan Suomesta Britannian ulko- ja kauppapolitiikassa 1950- ja 1960-luvulla.⁹² Dip- lomatian perinteikkäänä suurvaltana brittien näkemyksillä suomalaisesta poli- tiikasta on oma kiinnostavuutensa, jonka avulla voi hahmottaa Suomen kan- sainvälistä kuvaa, imagoa ja asemaa, kuten Vesa Vares on tehnyt muutamassa artikkelissa.⁹³ Erkki Teräväinen on ollut samalla asialla lähteinään Saksan liittotasavallan lehdistö ja kohteenaan käsitykset Suomen ulkopoliitikasta suo- jasaan ja kriisien vuosina 1955–62.⁹⁴

89 Kronvall 2003; Helkama-Rågård 2000. Ks. myös K. Zetterberg 1995; *Security and Insecu- rity*, 1997; Silva 1998.

90 Tanskan ulkopoliitiikan historiasta kirjoitetaan parhaillaan laajaa kokonaisuudesta, jossa mm. Nordek lankeaa Thorsten B. Olesenin osuuteen.

91 Isungset and Jentoft 1995. Ks. myös Tamnes (1997, 53–58) ”Suomen ongelmasta” Norjan ulkopoliitiikassa.

92 Jensen-Eriksenin artikkeli on ilmestymässä kokoomateoksessa *From War to Cold War*, jossa Suomen ja Britannian välisiä suhteita tutkaillaan useasta näkökulmasta monen kirjoittajan voimin.

93 Vares 1997 ja 2002.

94 Teräväinen 2003.

Puolustus, tiedustelu

Kylmän sodan vuosikymmeninä ulkopolitiikka oli aina selvästi etusijalla maanpuolustukseen verrattuna Suomen turvallisuuspolitiikan kokonaisuudessa, sekä poliitikkojen puheissa ja käytännöissä että tutkijoiden ja muiden tarkkailijoiden analyyseissa. Sotilaalliset kysymykset olivat arkaluontoisia paitsi suurvalta-naapurin epäluulojen vuoksi myös siksi, että maata sitoi YYA-sopimus, jonka aktivoitumista yhteistyön- ja avunannon osalta yritettiin välttää. Nukkuvaa karhua ei haluttu omin toimin herättää. YYA-sopimuksesta tuli ennen pitkää Paasi-kiven–Kekkosen linjan pyhä asiakirja, jonka käsittely virallisista tulkinnoista poiketen edes akateemisena ajatuskokeena oli poliittisesti epäsoviva ”veneen keikuttamista”.⁹⁵

Oli ehkä väistämätöntä, että maanpuolustus nousi kylmän sodan päättymisen myötä uuteen kunniaan isänmaallisen hengen mittarina, kun suomalaiset muistelivat taas ääneen sota-ajan kovia ponnisteluja ja kunnioittivat vuosien 1939–45 veteraaneja monin tavoin. Historialliset kokemukset puskiivat vahvoina esiin kansakunnan mentaalisista kerroksista, kun niiden julkista purkamista hillinnyt ystävyyssliturgia menetti merkityksensä.

Tutkimuksen puolella puolustusvoimain uuden tulemisen pohjustivat valtioppineet Tomas Ries ja Risto E. J. Penttilä, jotka nojasivat enimmäkseen julkisiin asiakirjoihin ja haastatteluihin.⁹⁶ Historiantutkijat seurasivat kohta kannoilla. Aktiiviupseerin urat tehneet Pekka Visuri ja Pertti Salminen ovat tuoneet Suomen puolustuspolitiikan historian alkuperäislähteiden valossa 1960-luvun puoliväliin asti ja jatkoa pitäisi olla luvassa.⁹⁷ Tutkimuksista hahmottuu hyvin varovainen asennoituminen varustelukysymyksiin, jossa kuitenkin tapahtui 1960-luvun alussa monella tapaa oleellinen muutos. Yleinen kehitys aseteknologiassa siirsi ydinasestrategiaa pommikoneista ohjuksiin, mikä vaikutti myös Suomen ilmatilan puolustamisen reunaehtoihin. Samanaikaisesti niin sanottu nootikkriisi korosti uhkaa, että Neuvostoliitto ei tyytyisi pitämään YYA-sopimusta poliittisena vakuutusasiakirjana vaan yrittäisi taivuttaa siitä konkreettista välinettä sotilaalliseen yhteistyöhön. Vastauksena näihin haasteisiin Suomessa ryhdyttiin kehittämään maanpuolustusta niin, että materiaalista kykyä parannettiin maltilliseen mutta vakaaseen tahtiin uusilla asejärjestelmillä ja henkisiä resursseja vahvistettiin valistustyöllä puolueettomuuspolitiikan tunnusten suojissa.

Kylmän sodan historiaa avaa osaltaan myös muutama muu asevoimiin ja maanpuolustukseen liittyvä kirja. Suomen rauhanturvatoiminnasta kirjoitettu virallinen historia tuo oman hyödyllisen panoksensa, samoin ensikäden muistiinpanoihin tukeutuva teos Lauri Sutelasta, joka oli puolustusvoimien komentajana 1970-luvulla torjumassa Neuvostoliiton aloitetta yhteisistä sotaharjoituksista.⁹⁸ Sutela toimi muutenkin avainhenkilönä sotilaspuolen kansainvälisessä

95 Majander 1991b.

96 Ries 1989 (1988); Penttilä 1988.

97 Visuri 1990 ja 1994; P. Salminen 1995.

98 Kronlund & Valla 1996; Lukkari 2003.

yhteistyössä, jota harjoitettiin lännen suuntaan tiedustelun ja tietojenvaihdon muodossa ilmeisesti paljon laajemmin kuin korkein valtiojohto halusi virallisesti tietää.⁹⁹ Sen sijaan kukaan ei ole toistaiseksi rojhennut kokonaisuutensa, jossa purettaisiin Suomen asemaa Varsovan liiton ja NATO:n sotilasstrategiassa. Sellaiselle olisi tarvetta, jotta esimerkiksi tutkivan journalismin arkistoista esiin kaivamat yksittäiset dokumentit saisivat tasapainoisen merkityksen.¹⁰⁰ Kylmän sodan sotilasliittoja koskeva laaja kansainvälinen tutkimusprojekti voisi tarjota suomalaisillekin mahdollisuuksia.¹⁰¹

Toisenlaisesta kansallisen turvallisuuden ulottuvuudesta oli kyse tiedustelutoiminnassa, keskeisestä itä- ja länsiblokin välisestä taistelulentästä, johon Suomikin kului. Helsinkiä on verrattu kylmän sodan vakoilukeskuksena Wieniin, Bonniin, Berliiniin ja Pariisiin. Maailmansotaa seuranneet rajamuutokset loivat neuvostotiedustelulle mahdollisuuksia käyttää suomalaisia kirkonkirjoja, joiden avulla luotiin niin sanotuille illegaaleille viattoman tuntuista peitehenkilöllisyyksiä. Oleskelu Suomessa totutti aloittelevaa agenttia suhteellisen riskittömässä ympäristössä länsimaiseen yhteiskuntaan ennen soluttautumista varsinaisiin tehtäviin maailmalla. Tällaisessa suurpolitiikan hämäräpelissä Suomi oli lähinnä läpikulkumaa, kuten niille KGB:n upseereille (Anatoli Golitsyn, Oleg Gordievski), jotka loikkasivat Helsingin kautta länteen. Mutta liikennettä riitti myös toiseen suuntaan, joukossa esimerkiksi ruotsalainen Stig Bergling.¹⁰²

Aina välillä on väitetty, että Suomen turvallisuuselimet sulkivat poliittisista syistä silmänsä Neuvostoliiton tiedustelutoiminnalta. Jos suojelupoliisin tarkoituksena on ollut korjata tätä kuvaa avaamalla omia arkistojaan, se on onnistunut siinä hyvin. Tutkijat ovat voineet osoittaa alkuperäislähteiden pohjalta, että KGB:n poliittista kontaktityötä seurattiin tarkasti. Se oli kummallista kuuruupiiloa, jossa molemmin puolin usein tiedettiin, kuka naapuripöydässä todellisuudessa istui. Poliisimiehet kirjasivat ylös, ketä tavattiin, mitä syötiin ja juotiin, kuka maksoi laskun, ja välistä korviin tarttui puhuttua asiaakin. Karkeimpiin temppeuihin syyllistyneet karkotettiin maasta mutta siististi kulissien hiljaisuudessa niin, ettei Neuvostoliittoa vähemmän mairittelevaa ”diplomaattitoimintaa” ryhdytty julkisesti nolaamaan. Kotimaisten kommunistien kontrollia helpotti huomattavasti se, että suojelupoliisi onnistui värväämään SKP:stä tiedottajia puolueen huippua, lähes sisärengasta myöten.¹⁰³

Myös suomalaisten harjoittamaa vakoilua vieraiden valtioiden laskuun on voitu hahmottaa 1970-luvun alkuun asti suojelupoliisin arkistojen perusteella. Juha Pohjosen mukaan ”Suomi oli vielä 1950-luvulla Neuvostoliiton suuntaan

99 Näin on viitattu mm. Olli Ainolan ja Ari Lehiköisen toimittamassa ohjelmassa otsikolla ’Suomalaiset sotilaat vakoilivat Yhdysvaltain kanssa Neuvostoliittoa’, TV1 23.4.2004. Vähemmän salaisesta kanssakäymisestä ks. myös Kanninen 1996.

100 Esim. TV1:n MOT esitteli 26.3. ja 14.5.2001 kaksiosaisessa ohjelmassa ’Salainen sota I–II’ kiinnostavaa aineistoa, mutta tulkinnat niiden pohjalta jäivät ohuiksi ja fragmentaarisiksi. Ks. www.yle.fi/mot/.

101 Ks. Vojtech Mastny:n vetämän hankkeen ’Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact’ internetsivusto www.isn.ethz.ch/php/.

102 Yleisatsauksena ks. Rislakki 1992.

103 Rentola 1997 ja 1999.

täysin läpinäkyvä maa”, jossa salaisuudet eivät pitkään säilyneet. Maanpetos oli ”hyvin arkipäiväinen, harmaa ja typerä rikos”, josta joutui lähes aina kalte-
reiden taakse. Vakoilutoiminta näyttää olleen suhteellisen vilkasta, mutta siitä
kiinni jääneet olivat sekaantuneet etupäässä vähäpätöisiin juttuihin, oli maksava
taho sitten idässä tai lännessä.¹⁰⁴ Poliittisesti raskaan luokan asiasta oli sen si-
jaan kysymys siinä, kun läntiset tiedustelupalvelut tarkkailivat Suomen alueelta
käsien – maalla, merellä tai ilmassa – Neuvostoliiton sotilaallista toimintaa Le-
ningradin ja Itämeren piirissä. Niin sanottu IB-juttu 1973–74 vei vakavan krii-
sin partaalle, kun Suomen aluevesiltä nostettiin haaksirikkoutuneen ruotsalais-
aluksen kuuntelulaitteita ja muuta vakoiluvälineistöä. Rakas puolueeton naapu-
ri Ruotsi oli kovin haluton selvittämään asiaa.¹⁰⁵

Salaisuuksien verhoja on siis raoteltu tiedustelutoiminnan maailmaan, mutta
kyllä kylmän sodan yöpuolen suhteen kuljetaan vielä pitkälti pimeässä. Kansa-
kuntaa kiinnostaa ja pelottaa samanaikaisesti, mitä lähihistoriaa pöyhittäessä
vielä saattaa paljastua. Tästä kertoo se valtava kohu, joka on käyty DDR:n tie-
dustelupalvelun ja muutamien sen verkkoihin sotkeutuneiden tai sotkettujen
suomalaisien ympärillä. Kylmän sodan aikaisen politiikan näkökulmasta ta-
paukset ovat kuuluneet kevyeen karpässarjaan. Niiden parissa on harjoitettu
jonkinlaista varjonyrkkelyä, sillä todelliset kysymysmerkit liittyvät kirjainyh-
distelmään KGB. Selvitettyään usean vuoden ajan Itä-Saksan ulkomaantiedus-
telun toimintaa suojelupoliisi päätyi arvioimaan, että ”Stasi ei ollut kovin mer-
kittävä uhkatekijä Suomen turvallisuudelle”. Haitallisinta Suomen etujen kan-
nalta oli se, että itäsaksalaiset luovuttivat kaiken saamansa merkittävän tiedon
Neuvostoliiton tiedustelupalvelulle.¹⁰⁶

Mutta tältä osin ovet Moskovan arkistoihin ovat olleet yhtä tiukasti salvatut
kuin vanhaan Neuvostoliiton aikaan. Poliittisten ja sotilaallisten kysymysten li-
säksi olisi kiinnostavaa tietää, tarjosiko Suomi kaupan tai vakoilun avulla väy-
län, jonka kautta itään virtasi tietotaitoa länsimaisesta huipputeknologiasta. Ai-
kanaan tätä pelättiin lännen keskuksissa paljonkin, niin että suomalaisyrityksil-
lä oli vaikeuksia saada käyttöönsä sellaisia komponentteja, jotka olivat itäblo-
kin suhteen vientikieltolistalla. Esimerkiksi Rauma-Repola joutui 1980-luvulla
luopumaan CIA:n ja Pentagonin painostuksesta piensukellusveneiden tuotan-
nosta, jossa se oli päässyt menestystä lupaavaan kehitysvaiheeseen parin Neu-
vostoliiton tiedeakatemialle toimitetun aluksen myötä.¹⁰⁷ Rakennuspuita on
kuitenkin liian vähän, jotta Suomen merkityksestä korkean teknologian kanava-
na voisi tehdä ylimalkaistakaan kokonaisarviota kansainvälisesti vertaillen.
Neuvostotiedusteluhan oli taitavia soluttautumaan suoraan paitsi länsivaltojen

104 Pohjonen 2000, lainaukset 453–454. Rentola (1997) on kehittänyt teoriaa, jossa vähäpä-
töisetkin vakoilutapaukset, ja se miten ne hoideltiin, heijastelevat Suomen ja Neuvostoliiton
välisiä suhteita yleisemmin. Hypoteesi ansaitsee edelleen kehittelyä.

105 Ks. Suomi 1998, 556–570.

106 Suojelupoliisin vuosikertomus 2003, www.poliisi.fi/supo. Stasi-tutkimusten tunnelatauksis-
ta ks. Rusi & Rehn 2003; viittauksista KGB-yhteyksiin esim. *Salaisen poliisin valtakunta*,
2003.

107 *Helsingin Sanomat* 22.10.2003 Tauno Matomäen haastattelusta *Metalliteknikka*-lehdessä.
Ks. myös M. Koivisto 1995, 207–211; Häikiö 2001, Vol. 2, 125–128.

hallintokoneistoihin myös teollisuuteen, josta 1940-luvun ydinaseprojektit alkavat käydä jo klassisesta esimerkistä.¹⁰⁸

Suomen tapaus kansainvälisesti

Suomi on historiantutkijalle monessa suhteessa kiitollinen maa. Ihmiset ovat kiinnostuneita kansakunnan menneisyydestä, halukkaita lukemaan ja oppimaan uutta sekä ottamaan kantaa kiistanalaisiin tulkintoihin niin, että kuumat keskustelut eivät ole luonteeltaan vain triviaalia kinastelua. Suomalaiselle tutkijakunnalle on luonnollinen haaste, jopa velvollisuus vastata tähän kysyntään, mutta toisaalta aina ei tarvitsisi tyytyä siihen. Pätevällä kysymyksenasettelulla Suomea on täysin perusteltua tarjoilla kiinnostavana tapauksena myös kansainväliselle tutkijayhteisölle. Ei ole mitään syytä pyydellä anteeksi, että tarkastelun kohteena on ”pieni ja suhteellisen merkityksetön maa”¹⁰⁹ jonka kieltä on mahdollon ymmärtää, jos sitä tarkastellaan yleisemmin hedelmällisellä tavalla. Risto Alapuron *State and Revolution in Finland* on kelpo esimerkki siitä, kuinka teoreettiseen viitekehykseen kytkettynä Suomen historia voi palvella valtion, kansakunnan ja vallankumouksen suhteita pohtivaa tutkimusta kansalliset rajat ylittäen.¹¹⁰

Toisen maailmansodan jälkeiset vuosikymmenet tarjoavat hyvinkin mahdollisuuksia Suomen integroimiseen osaksi kansainvälistä historiaa, jos niihin osataan ennakkoluulottomasti tarttua. Suomalaisen *Sonderwegin* ei tarvitse tehdä maasta marginaalista kuriositeettia. Muista poikkeavat piirteet voisivat päinvastoin nostaa sen kiinnostavuutta tapauksena, jossa monet kylmän sodan ulottuvuudet erottuvat toisella tapaa ja terävämmin kuin muualla. Toisaalta Suomea ei kannata tarkastella sen erikoisempaa kuin se itse asiassa oli, sillä samassa kahtia jakautuneessa maailmassa suomalaiset toimivat kuin muutkin. Mutta jos tarkastelun ambitiotasoa nostetaan kansainväliselle tasolle, pelkkä tapahtumakulkujen selvittäminen ei riitä, sillä parhaimmillaankin se tarjoaa vain raaka-ainetta toisille tehdä selittäviä tulkintoja.

Mitä nimenomaista annettavaa Suomen tapauksella sitten voisi olla kylmän sodan historian tutkimuksessa? Kysymykseen sisältyy lähtökohta, jonka mukaan vertaileva näkökulma on hyödyksi koko alalle, niin kuin se luonnollisesti on, kun kylmä sota ymmärretään kahden valtaleirin lähes kaikkialle ulottuvana kilpailuna hegemoniasta.

Ensinnäkin Suomi kelpaa tapaustutkimuksen kohteeksi koeteltaessa teoriaa heikon voimasta, jossa tutkitaan vaikutussuhteita suurvaltojen ja niiden asiakasvaltioiden välillä. Pienet maat eivät olleet kylmän sodan leireissä vain Moskovan ja Washingtonin käskyläisiä, vaan ne saattoivat myös manipuloida suojele-

108 Ks. Holloway 1994 sekä esim. Michael E. Parrishin (2001) katsaus aihepiiriin uusimpaan kirjallisuuteen.

109 *Charting an Independent Course*, 1998, 1 (Ruddy).

110 Alapuro 1988.

joitaan tiettyyn rajaan asti ja siten ohjata kehitystä omalta kohdaltaan, joskus jopa koko blokkiin vaikuttaen. Alistamisen asteet ja tavat olivat idässä ja lännessä erilaiset, eivätkä suomalaiset olleet varsinaisesti kummankaan leirin jäseniä, mutta ehkä juuri siksi mekanismi erottuu heidän kohdallaan poikkeuksellisen selvästi. Neuvostoliitto pyrki määrittelemään reunaehdot esimerkiksi naapurinsa integraatioratkaisuille ja päällepäin se näytti siinä hyvin onnistuvan. Mutta kun Suomi painostuksen alla jättäytyi länsieurooppalaisten rakenteiden ulkopuolelle, Moskovalle lankesi tavallaan vastuu siitä, että maan talouselämä sai kompensatiota. Idänkaupan ehdoissa ulosmitattiin paljon siitä, mitä poliittisista syistä oli annettu myöten. Myös lännen suuntaan suomalaiset käyttivät heikon voimaa anoessaan erityiskohtelua uhanalaiseen asemaansa vedoten, eivätkä jääneet vaille vastakaikua.

Toiseksi, jos Suomi ei ollut laboratorio jota Moskovan miehet ohjailivat tahdonsa mukaan, se tarjoaa kuitenkin eräänlaisen koekentän testata kylmän sodan tulkintoja. Voidaan pitää vahvana hypoteesina, että Neuvostoliiton Suomen-politiikka heijasteli Kremlin laajempia kansainvälisiä tavoitteita ja päinvastoin. Suomen ja Neuvostoliiton suhteet olivat kytköksissä esimerkiksi Moskovan Skandinavian-politiikkaan, mikä näkyy selvästi 1950-luvun alkupuolelta lähtien, kun lähinnä Kekkonen suulla esitetyt Pohjolaa koskevat aloitteet saivat taakseen myönteistä itätuulta (pyjamantaskupuhe, ydinaseeton vyöhyke).¹¹¹ Myöhemmin Neuvostoliitto katsoi suopeasti suomalaisten pyrkimyksiä levittää liennytyksen sanomaa muun muassa Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöprosessissa tai vaikkapa Sosialistisen internationaalien piirissä.

Tällainen näkökulma ei merkitse sen hyväksymistä, että suomalaiset toimivat kansainvälisellä kentällä pelkinä Moskovan sätkynukkeina. Kekkonen ulkopolitiikan taidonnäytteisiin kuului kyky viedä ensimmäisen luokan asioita eteenpäin sellaisessa muodossa, että ne sopivat Neuvostoliiton intresseihin mutta palvelivat samalla Suomen kansallista etua, vahvistivat maan kansainvälistä asemaa ja sen puolueettomuuspolitiikkaa. Suomalaiset eivät olleet neuvostopropagandan ”hyödyllisiä idiootteja” ilman omia poliittisia tavoitteita. Lännen silmiin peli näytti epäilyttävältä, siltä suomettumiselta, ja siihen sisältyi toki vaaransa. Mutta Kekkonen tiesi, missä hän oli mukana ja mihin hän toiminnallaan tähtäsi. Onneksi panokset eivät olleet yhtä korkeat pienemmillä poliitikoilla, joilla ei ollut presidentin asemaa ja oivallusta hallita harkitun opportunismin taidetta.

Suomen tapaus sopii myös erinomaisesti sen pohtimiseen, kuinka reaali-politiikka ja ideologia suhteutuivat toisiinsa Neuvostoliiton ulkopolitiikassa usein keskenään ristiriitaisella tavalla. Moskovasta katsottuna Suomi oli rinnakkaiselon mallimaa, jota kelpasi tarjota lännelle todisteena Neuvostoliiton rauhanomaisuudesta. Teorian tasolla oli toisaalta kiusallista, että suomalaisten kommunistien asia jäi aina valtioedun jalkoihin, eikä maassa näkynyt opin mukaista siirtymää kohti sosialismia. Ajan kuluessa asetelmasta seurasi Neuvostoliitolle vaikeuksia myös Itä-Euroopan suunnalla, kun kansandemokratioissa alettiin

111 Ks. Nevakivi 1997a and 1997b.

nähdä Suomen malli houkuttelevana vaihtoehtona, joka kasvattaisi niiden liikumavaraa suhteessa Moskovaan.¹¹² Tämä jännite näkyi erityisesti 1960- ja 1970-luvun taitteen kriisissä ja selittää osaltaan sitä paradoksia, miksi Neuvostoliitto yritti kiristää otettaan Suomesta samaan aikaan, kun suomalaiset tekivät sille ”hyviä palveluksia” eurooppalaisen liennytyksen rintamalla.

Kolmas aspekti liittyy suoraan edelliseen: Suomen tapaus tarjoaa yksinkertaisesti kanavan, jonka välityksellä voidaan hahmottaa korkeimman neuvonjohton aivoituksia. Diplomatian historiassa on perinteisesti oltu kiinnostuneita erilaisista huippukokouksista ja muista keskusteluista valtiomiesten välillä. Suomalaisilla oli enemmän suoria kosketuksia Moskovaan kuin minkään muun maan poliitikoilla sosialistisen leirin ulkopuolella. Jos länsivaltojen pääministerit ja presidentit tapasivat virassa ollessaan neuvostojohtoa korkeintaan muutama kerran, niin Kekkonen kävi vuosikymmenten mittaan kymmeniä kahdenvälisiä keskusteluja Kremlin isäntien kanssa. Kukapa kylmän sodan tutkija ei olisi kiinnostunut miehestä, joka vitsaili lasi kädessä maljapuheistaan tunnetun Stalinin seurassa, joka saunotti alastonta Nikita Hruštševia, joka kalasti ja metsästi Leonid Brežnevinkin kanssa. Tapaamisten sarja on vaikuttava, oli niistä muuten mitä mieltä tahansa.¹¹³

Neljänneksi Suomi käy siinä missä mikä tahansa muu maa kohteeksi, kun tutkitaan korkean politiikan sijaan kylmän sodan arkisempia tasoja, joihin on kansainvälisten suhteiden historian tutkimuksessa kiinnitetty kasvavaa huomiota. Tästä näkökulmasta tietoisesti tehdyt kysymyksenasettelut ovat olleet toistaiseksi harvassa. Sodanjälkeiseen ammattiyhdistysliikkeeseen sitä on sovellettu 1950-luvun alkupuolelle asti, mutta tällä työväenliikettä ja -luokkaa sisältä repineellä kylmän sodan rintamalla on vielä paljon annettavaa tutkimukselle.¹¹⁴ Yhtä lailla kiinnostavia ovat poliittiset puolueet, nuoriso- ja opiskelijajärjestöt, joista teetetyissä historioissa kylmä sota on jäänyt enimmäkseen sivujuonteeksi. Suurten puolueiden käynnissä olevilta hankkeilta on lupa odottaa tässä suhteessa enemmän.¹¹⁵

Kommunismien tutkimus on vetänyt hyvin, vaikka sillä ei ole enää puoluetta, joka satsaisi historiansa selvittämiseen.¹¹⁶ Kiinnostus vasenta laitaa kohtaan on muutenkin ollut suurta. Suomessa sinänsä mitätöntä maolaisuutta on kartoitettu paksun väitöskirjan verran, ja taistolaisuus on jatkuvan keskustelun kohteena, mutta mitään kovin solidia siitä ei ole vielä saatu tehdyksi.¹¹⁷ Aikanaan niin mahtavan Suomi–Neuvostoliitto-seuran sekä opetusministeriön alaisen Neuvostoliitto-instituutin tarinat ovat alan tarpeellista perustutkimusta, vaikka

112 Kylmän sodan Unkaria ja Suomea vertailevan tutkimusprojektin toivoisi valaisevan tätä ulottuvuutta; ks. *Kádár's Hungary – Kekkonen's Finland*, 2002.

113 Kekkonen idänmatkoista ks. Keränen 1990.

114 Majander 2001a. Odotukset kohdistuvat mm. SAK:n sodanjälkeistä historiaa kirjoittavaan Tapio Bergholmiin.

115 Hokkanen 1996 ja 2002; H. Soikkanen 1991a; ks. myös Kääriäinen 2002; Vares 1999; *Suomen Kuvalehti* 12/19.3.2004 ”Kamppailu historiasta. Puolueet selvittävät kilvan historian kipupisteitä ja huippuhetkiä”.

116 Rentolan töiden lisäksi ks. Leppänen 1994 ja 1999.

117 Kastari 2001; M. Hyvärinen 1994.

kylmän sodan kysymysten osalta niiden ambitiotaso ei nouse kovin korkealle.¹¹⁸ Akateeminen maailma, talous- ja kulttuurielämä sekä kansalaisjärjestötoiminnasta esimerkiksi rauhanliike tarjoaisivat paljon antoisia aiheita, jotka odottavat vielä tutkijaansa.

Kaiken kaikkiaan suomalaiset ovat oivallinen kohde, kun lähestytään kylmää sotaa kamppailuna ihmisten mielestä ja sydämeistä, kuten kulttuurista ulottuvuutta laajasti ymmärrettynä on tavattu kutsua. Tässä olisi viides näkökulma rikastuttaa kansainvälistä tutkimusta. Suomessa vallitsi Neuvostoliiton hajoamiseen asti suuri yksimielisyys harjoitettavasta ulkopoliitikasta, johon kuului tiheään toistuvien rituaalein vakuuteltua ystävyyttä ja yhteistyötä suurvaltanaapurin kanssa sekä valtion virallisella että kansalaisjärjestöjen tasolla. Myös koulutus- ja kasvatustjärjestelmät ehtivät vuosikymmenten mittaan tukea tätä YYA-henkeä, jonka toivottiin läpäisevän yhteiskunnan ruohonjuuritason arkipäivään asti.

Päällepäin näin näyttikin käyvän, kunnes aikojen murros osoitti, että ylhäältä johdetulla naapuriystävyydellä oli enemmän peittoa kuin syvyyttä. Suomi oli yhtä altis amerikkalaisen kulutuskulttuurin leviämislle kuin muutkin. Valitut palat ja aku ankat löysivät tiensä suomalaiskoteihin, Hollywoodin unelmat valkokankaille ja saippuadraamat televisioon, samalla kun rock, farkut ja hampurilaiset viettelivät nuorison makutottumuksia. Kun poliittisesti vaalittuun ulko-kuoreen alkoi ilmestyä halkeamia, niistä nousi pintaan pitkän historian rasitteita, joita Suomen ja Venäjän/Neuvostoliiton välillä ei ollut voitettu vilpittömältä ja avoimelta pohjalta. Vaikka valtiosuhteissa on kannatettu edelleen laajalti hyviä suhteita, 1990-luvulla koettiin uusi aalto ”ryssänvihaa”, jonka ylitse taideetaan aidosti päästä vasta ajan kanssa luonnollisen kanssakäymisen avulla, ei ohjatusti muodostelmassa taluttaen. Mentaliteettien historian harrastajilla on kylmän sodan Suomessa vielä paljon antoisaa tutkittavaa.

118 Kinnunen 1998; Pernaa 2002.

.....

Historian pitkät varjot

■ Ongelmana sosiaalidemokratia (Leninistä Staliniin)

Sisällissodat ovat sodista katkerimpia. Kun aseisiin tartutaan sellaisten vakau-
musten nimissä, jotka voivat rikkoa perhesiteet ja kääntää hyvätkin naapurit toi-
siaan vastaan, ihmissieluun jää syviä viiltoja. Eikä näitä tunteiden ja mentaali-
sen tason haavoja paranneta kylmän järjen voimalla. Kipeät kokemukset ja nii-
hin liittyvä viha varjostavat osallisia, heidän perheitään ja sukujaan, koko kan-
sakuntaa vuosikymmenten ajan.¹

Poliittisen kamppailun rinnastaminen veljien väliseen verenvuodatukseseen
voi tuntua vähemmän onnistuneelta vertaukselta. Työväenliikkeen sisäisiin
kiistoihin liittyvää ehdottomuutta se kuitenkin kuvastaa koko lailla osuvasti.
Niin kuin universaalisuutta tavoittelevissa aatteissa aina, sosialisteilla on ollut
kuppikuntansa alusta lähtien. Kun Karl Marx perusti muutaman kumppaninsa
kanssa vuoden 1846 alussa Kommunistisen kirjeenvaihtokerhon, kaikkien
kommunistipuolueiden alkusolun, sen ensimmäisissä kokouksissa vielä saman
kevään aikana jo puhdistettiin vääräoppisia jäseniä rivistä.² Unelmat työväen-
luokan yhtenäisyydestä kulkivat yhtä jalkaa joukkopuolueiden järjestäytymisen
kanssa, kunnes suursodan syttyminen elokuussa 1914 tuhosi liiat illuusiot. Ven-
näjän vallankumous ja bolševikkien otteen vakiintuminen takasivat sen, että
kansainvälisellä työväenliikkeellä ei ollut paluuta sisäisistä jaoistaan. Erimieli-
syydet sekä periaatteellisista kysymyksistä että käytännön taktiikasta osoittau-
tuivat ylittämättömiksi aina vuosisadan loppupuolelle asti.

Leninistisen ortodoksian mukaan kurinalaiset kommunistipuolueet tähtäsivät
kapitalistisen järjestelmän väkivaltaiseen hävittämiseen ja proletariaatin dikta-
tuuriin, jossa ei ollut sijaa asteittaiselle uudistuspolitiikalle tai kompromisseille
porvariston kanssa. Mutta näkemykseen sisältyi kovaksi osoittautunut pähkinä.
Miten suhtautua sosiaalidemokraatteihin, jotka ajoivat reformististen ohjel-
miensa toteuttamista parlamentaarisiin keinoin, toisinaan jopa koalitiiohallituk-
sessa yhdessä luokkavihollisten kanssa? Ei voinut kiistää (vaikka mieli teki),
että nämäkin sosialistit nauttivat kannatusta työväestön keskuudessa. He olivat
kommunisteille toisaalta luonnollisimpia liittolaisia taistelussa porvaristoa vas-
taan, toisaalta kaikkein vaarallisimpia kilpailijoita kamppailtaessa työläisten
sieluista.

Joukkojen tasolla ajatus yhtenäisyydestä eli paremmin kuin puoluejohtajien
ja ideologioiden oppiriidoissa. Maailmansodan kauhut olivat osoittaneet, mihin ka-
pitalismi kansat pahimmillaan syöksi. Vain työläisten keskinäinen solidaarisuus
yli valtiorajojen, sosialistinen internationalismi, saattoi tarjota sille vaihtoeh-

1 Suomen osalta ks. U.-M. Peltonen 1996 ja 2003.

2 Wheen 2000 (1999), 103–106.

don. Suurten joukkojen yhteisrintama katsottiin myös välttämättömäksi ehdoksi kunkin maan sisällä, jotta voitiin ajatella porvariston ja pääoman vallan kukistamista. Myyttiselle yhtenäisyydelle oli siten painavat perusteet sekä kansainvälisen että kansallisen politiikan lähtökohdista. Sen kestävä merkitys on näkynyt elävänä työväenliikkeen retoriikassa. Kilpailevat siivet ovat pitäneet paljon palopuheita työväenluokan yhtenäisyyden nimissä, mutta kykenemättä sen toteuttamiseen muuten kuin harvoissa poikkeustapauksissa.

Käsittelen seuraavassa työväenliikkeen sisäistä vääntöä kommunistien tai paremminkin neuvostojohdon näkökulmasta, joka dominoi maailmankommunismien keskeisiä linjanvetoja ja foorumeita kuten Kominterniä ja Kominformia. Tarkastelussa aate ja aksioimit lomittuvat Neuvostoliiton ulkopoliittikkaan ja sen intresseihin puuttumatta enempää siihen, miten Moskovon näkemykset vastasivat eurooppalaisen sosiaalidemokratian³ tosiasiallista toimintaa. Käytän ilmaisuja kommunismi ja kommunistit aika lailla monoliittisella tyylillä mutta pragmaattisista syistä. Tarkoituksena ei ole ottaa kantaa siihen, kuinka hyvin keskuksen viitoitukset läpäisivät kentän eri maissa. Paikalliset perspektiivit olkoon toisen tutkimuksen kohde.

Hiukan liioitellen voisi väittää, että kommunistisen internationalismin historia on samalla kertomus siitä, miten Moskovassa yritettiin ratkaista suhde sosiaalidemokratiaan, työväenliikkeen reformistiseen siipeen. Tästä näkökulmasta toinen maailmansota ei merkitse erityistä rajapyykkiä tai katkosta, kuten 1900-luvun historian jäsenyksissä yleensä. Se päinvastoin asettuu tyypilliseksi osaksi niitä syklejä ja käännöksiä, jotka leimaavat muutenkin kommunismin historiaa. Näin tarkasteluni aikajänne ulottuu Leninin irtiotosta toisesta internationaalista, Venäjän vallankumouksesta ja Kominternin perustamisesta aina Stalinin kuolemaan vuonna 1953, jolloin myös Kominform haudattiin lopullisesti. Sen jälkeen ei kommunistisilla puolueilla ole ollut muodollista kansainvälistä yhteistyöjärjestöä, vaikka yhteydet niiden välillä ovat toki olleet tiiviit, erityisesti sosialistisen leirin sisällä.

Kilpailuasetelma

Komintern – eli kommunistinen tai kolmas internationaali – perustettiin Moskovassa maaliskuussa 1919 yhteiseksi taistelujärjestöksi koordinoimaan kansainvälistä vallankumousta kapitalistisen maailman kukistamiseksi. Julkilausuttu ajatus kuului, että kommunistien toiminta eri maissa tuli alistaa yhden keskuksen johtovalle.⁴ Sehän oli leninismien perusajatuksia, hakea voimaa keskittämisestä ja kurinalaisesta organisaatiosta. Näkemystä on tavattu kutsua demokraattisen sentralismin koodinimellä.

3 Sosiaalidemokratia on tässä yleiskäsite, joka kattaa parlamentaariseen demokratiaan sitoutuneen vasemmiston, olivat puolueet nimeltään sitten sosialistisia (esim. Ranska ja Italia), sosiaalidemokraattisia (Saksa) tai työväenpuolueita (Britannia).

4 Kutsu Kominternin I kongressiin 24.1.1919, *The Communist International 1919–1943, Vol. I*, 1956, 5.

Mutta Kominternin syntyhistoria ei liity ainoastaan taisteluun luokkavihollista vastaan, vaan se kulkee samassa tahdissa kansainvälisen työväenliikkeen hajaannuksen kanssa. Leninille ja hänen seuraajilleen toinen internationaali kuopattiin 4. elokuuta 1914, kun sen johtavat puolueet pettivät työväenluokan ja antoivat tukensa imperialistiselle teurastukselle porvarillisten isänmaidensa puolesta.⁵ Näkemyserot radikaalien ja maltillisten tai vallankumouksellisten ja revisionistien välillä olivat kyteneet pitkään, mutta nyt eri suunnan sosialistien väliin repesi kiulu. Syyskuusta 1914 lähtien Lenin tuomitsi vanhan internationaalin mätänä järjestönä ja vaati uuden perustamista marxilaiselle pohjalle ilman opportunisteja.⁶

Talvi 1918–19 ei ollut erityisen otollinen hetki Moskovassa uuden maailmanjärjestön perustamiselle. Venäjää ravisteli sisällissota, johon ulkomailta lähetettiin interventiojoukkoja. Ei ollut suuria toiveita siitä, että kansainväliseen kongressiin saapuisi millään tavoin kattavasti osanottajia, varsinkaan kun maailmassa ei vielä ollut mainittavia kommunistisia puolueita. Mutta sosiaalidemokraattien suunnitelmat käynnistää oman internationaalinsa toiminta uudelleen sai Leninin kiirehtimään kauan hautomansa ajatuksen toimeenpanoa. Kolmatta internationaalia tarvittiin kiireesti vastavetona petturipuolueiden pyrkimyksille kokoontua ”armahtamaan” toinen toisensa, jonka jälkeen ne taas ryhtyisivät palvelemaan hallituksiaan ja porvareitaan työväenluokan etujen kustannuksella.⁷

Bolševikkijohdon piirissä vallitsi kuvitelma siitä, että kapitalistinen maailma oli tulossa pikaisesti tiensä päähän. Vallankumouksen voittokulkua Euroopassa pidettiin myös välttämättömänä sille, että kommunismi Venäjällä voisi kestää.⁸ Leninin analyysissa suurimman esteen kumouksellisuuden leviämislle muodosti sosiaalidemokraattien yritys hillitä joukkoja ja vetää hämmentyneet työläiset porvarillisen uudistuspolitiikan ja demokratian taakse. Tämän vuoksi oli tärkeää tehdä jyrkkä ero vallankumouksellisen proletariaatin ja sosiaalipettureiden välillä.⁹

Komintern syntyi näin työväenliikkeen sisäisen vihanpidon perustalle. Sen tarkoituksena ei ollut kilpailla lakonrikkureiden valehtelevan ja petollisen internationaalin kanssa vaan korvata se kokonaan, nousta työväenluokan ainoaksi kansainväliseksi ääneksi. Parhaat vallankumoukselliset ainekset tuli pelastaa ”keltaisten sosialistien”¹⁰ henkiseltä köyhyydeltä hajottamalla vanhat sosiaali-

5 Kominternin I kongressin julkilausuma 5.3. ja Kominternin toimeenpanevan komitean (IKKI) vappumanifesti 20.4.1919, *The Communist International 1919–1943, Vol. I*, 1956, 25, 51.

6 Teema toistuu uudestaan ja uudestaan Leninin kirjoituksissa ensimmäisen maailmansodan aikana. Johdatuksena Kominternin perustamiseen ks. Saarela 2002b, 10–15; laajemmin Lazitch & Drachkovitch 1972, luku 1. Toisesta internationaalista ja maailmansodasta ks. Braunthal 1978 (1963).

7 Kutsu Kominternin I kongressiin 24.1.1919, *The Communist International 1919–1943, Vol. I*, 1956, 2; Service 1995, 46–47, 68–69.

8 Esim. Service 1995, 102, 112, 116.

9 Kominternin I kongressin julkilausuma 4.3.1919, *The Communist International 1919–1943, Vol. I*, 1956, 17.

10 ”Keltaisiksi” haukuttiin niitä työväen nimissä toimineita, jotka tosiasiaassa pelasivat vasta puolen, lähinnä työnantajan pussiin.

demokraattiset puolueet. Komintern halusi avata työläisten silmät huomaamaan sosiaalisovinnisten juudaksentyön, jonka vaikutus tuli lyödä murskaksi.¹¹

Kommunistien propaganda henkilöitiin Leninin suosimaan tyyliin. Samat scheidemannit ja renaudelit, vanderveldet, huysmanit, hyndmanit ja hender-sonit, jotka auttoivat porvaristoa työväenluokan tukahduttamisessa sodan aikana, yrittivät yhä epätoivoisesti esiintyä kansainvälisinä sosialistijohtajina. Kominternille he olivat kaikki yhtä rikollisia, proletariaatin luokkavihollisia. Vanhat sosiaalidemokraattiset puolueet olivat patrioottisuudessaan mätiä ytimiään myöten ja koko toinen internationaali pelkkä hajoava ruumis, joka tuli haudata ilman seremonioita mahdollisimman nopeasti, ennen kuin se saastuttai-si ympäröivää ilmaa.¹²

Sotavuosien ravistelemat sosiaalidemokraatit kärsivät hajaannuksesta ja ideologisista riidoista, jotka pakottivat heidät puolustusasemiin. Mutta kommunisteilla riitti reformistisia vihollisia. Kesällä 1919 uudelleen perustettu ammattiyhdistysliikkeen yhteistyöelin, niin sanottu Amsterdamin internationaali pääsi välittömästi Kominternin kritiikin kohteeksi järjestönä, joka oli vallankumouksen asialle jopa vaarallisempi ja vahingollisempi kuin Kansainliitto. Sosiaalidemokratia saattoi elpyä poliittisena voimana vain, jos se onnistuisi säilyttämään vaikutusvaltansa ammattiyhdistyksissä. Siksi proletaarisen kumouksen täytyi tuhota Amsterdamin yhteenliittymä niin kuin se tuhosi toisen internationaalin.¹³

Kahden toisensa poissulkevan ja keskenään vihamielisen leirin oppi esiintyi kommunistien näkemyksissä heti liikkeelle lähettäessä. Mustavalkoisessa maailmankuvassa ei ollut sijaa kolmannelle tielle. Kominternin näkökulmasta sosiaalidemokraatit eivät ymmärtäneet, että luokkataistelun kiristyessä porvariston ja proletariaatin diktatuurin väliin ei jäänyt vaihtoehtoja. Sellaisista unelmointi oli pikkuporvarien taantumuksellista vaikerrusta.

Keskitetiä ei ole. Joko pyövelikenraalien verinen diktatuuri, joka tappaa satojatuhansia työläisiä ja talonpoikia pankkiherrojen etujen vuoksi, tai työväenluokan eli työtätekevien valtavan enemmistön diktatuuri, joka riisuu porvariston aseista, luo oman punaisen armeijan ja vapauttaa koko maailman orjuudesta.¹⁴

Komintern perustettiin ideologisen puritanismin merkeissä, johon ei mahtunut minkäänlaista kompromissia, kaikkein vähiten työväenliikkeen sisällä. Sen sai kokea muun muassa kautskylainen keskusta, joka yritti koota vasemmistososialisteja ja kommunisteja yhteisen katon alle. Se perusti Wienissä kansainvälisen yhteistyöjärjestönkin, mutta Komintern tuomitsi jyrkästi tämän 2 ½ -inter-

11 Kominternin I kongressin julkilausuma 5.3.1919, *The Communist International 1919–1943, Vol. I*, 1956, 24–28.

12 IKKI julkilausuma 15.7.1919, *The Communist International 1919–1943, Vol. I*, 1956, 62–63.

13 IKKI Saksan kommunistiselle työväenpuolueelle 2.6. ja Ranskan sosialistipuolueelle 26.7.1920, *The Communist International 1919–1943, Vol. I*, 1956, 97, 138.

14 Kominternin I kongressin teesit 4.3. ja IKKI vappumanifesti 20.4.1919, *The Communist International 1919–1943, Vol. I*, 1956, 12, 52–53.

nationaalin. Sen suojissa pesi Moskovan mielestä niin likaisia ja viheliäisiä pettureita, ettei sellaisia löytynyt usein toisesta internationaalistakaan. Toivoton yritys ilman selvää ohjelmaa, määriteltyä taktiikkaa ja tulevaisuuden perspektiivejä; siis tuomittu epäonnistumaan.¹⁵

Bolšeisointi

Kommunistisen internationaalnin perustava kokous polkaistiin pystyyn nopeasti improvisoiden reaktiona ulkoa tuleviin paineisiin. Vasta toisessa kongressissa kesällä 1920 Lenin runnoi lävitse pidemmälle kehiteltyt näkemyksensä kansainvälisestä työväenliikkeestä ja säännöt sen järjestäytymiselle. Vallankumouksen välitöntä puhkeamista odoteltiin yhä, edes joissakin Euroopan keskeisistä maista. Leniniä kiehtoi ajatus, että bolševikit olivat paitsi maailmanvallankumouksen edelläkävijöitä myös malli siitä, miten kommunistien tuli kussakin maassa järjestäytyä ja toimia.¹⁶ Puolaa vastaan käydyssä sodassa Lenin oli se bolševikkijohtaja, joka vaati kommunistien nostamista Varsovassa valtaan puna-armeijan pistimillä. Samalla sodasta suunniteltiin laajempaa offensiivia kohti läntistä Eurooppaa.¹⁷

Leninisin kivijalka oli ideologisesti puhdas kommunistinen puolue, joka toimi proletariaatin vallankumousta johtavana ytimenä. Kun luotettujen organisaatio oli riittävän luja ja iskukykyinen, se kykeni ihmeisiin suurten mutta sisäisesti hajanaisten enemmistöjen keskellä. Muut työläisiä ja talonpoikia edustavat puolueet kelpasivat taktisiksi liittolaisiksi tietyissä historiallisissa tilanteissa, kunnes ne voitiin hylätä ja nitistää tarpeettomina. Kaikissa tapauksissa kommunistien velvollisuus oli ohjata asioiden kulkua. Vastaavasti Kominternissä mukaan liittyvien puolueiden sisäinen laatu oli tärkeämpää kuin niin ulkoinen voima. Bolševikit olivat osoittaneet esimerkillään, että joukot kyllä seuraisivat, jos johtava ydin oli tehtäviensä tasalla.¹⁸

Kominternin toisessa kongressissa lyödyillä teeseillä pyrittiin varmistamaan, että sosiaalidemokratialta haiskahtavalle hapatukselle ei jäisi elintilaa internationaalnin jäsenpuolueissa. Rajalinjojen liudentaminen aiheuttaisi vain sekaannusta joukkojen keskuudessa ja haittaisi kommunistien rivien vahvistumista. Kongressi hyväksyi 21 tiukkaa ehtoa jäsenyyden kriteereiksi bolševismin hengessä. Puolueet sitoutuivat muun muassa peräänantamattomaan taisteluun ja propagandaan Amsterdamin internationaalnia ja keltaisia ammattiyhdistyksiä

15 Kominternin I kongressin julkilausuma 5.3.1919, IKKI Saksan kommunistiselle puolueelle ja Saksan riippumattomalle sosiaalidemokraattiselle puolueelle 5.2.1920 ja IKKI kannanotto 15.1.1921, *The Communist International 1919–1943, Vol. I*, 1956, 25–26, 79, 210–211. Leninin ja Kautskyn riidoista ks. Salvadori 1979.

16 Lazitch & Drachkovitch 1972, 46; Service 1995, 121. Keväällä 1920 kirjoittamassaan analyysissä ”Vasemmistolaisuus” lastentautina kommunismissa Lenin (Vol. 31, 1962, 6) kiteytti heti aluksi, että ”historian nykyisellä ajankohdalla asianlaita on nimenomaan siten, että Venäjän esimerkki näyttää kaikille maille yhtä ja toista ja varsin oleellistakin niiden omasta kiertämättömästä ja läheisestä tulevaisuudesta”.

17 Pipes 1994, 177–183; Volkogonov 1995 (1994), 387–399.

18 Vrt. Carr 1953, 389.

vastaan. Kominternissä ei ollut sijaa reformisteille eikä tekopyhille sosiaalipasifisteille, patriotismiin sodassa erehtyneistä sosialisteista puhumattakaan. Tällaiset elementit oli puhdistettava, sillä vihollisen päästäminen omiin riveihin valmisti vain tietä tappioon.¹⁹

Näillä päätöksillä sinetöitiin työväenliikkeen pysyvä jakautuminen, mitä esimerkiksi Eric Hobsbawm on pitänyt jälkeenpäin tarkastellen bolševikkien vakavana virheenä.²⁰ Tulkinnan taustalla elää käänteisesti yhtenäisyyden myytti tai yhtä lailla romanttinen hukattujen mahdollisuuksien lumo. Virhe tai ei, kyse oli leninismin syvimmästä olemuksesta. Se oli syntynyt polttavasta antagonismista revisionistista sosiaalidemokratiaa kohtaan. Mitään yhtenäisyyttä ei voitu lähteä rakentamaan tasavertaisuuden pohjalta nakertamatta kommunismin keskeisiä periaatteita tilanteessa, jossa Komintern oli vasta astumassa maailmannäyttämölle. Leninin henkilökohtainen ”viha” sosiaalidemokratiaa kohtaan oli saavuttamassa huippunsa vuonna 1920, jolloin reformistit saivat niskaansa syyn siitä, ettei vallankumous ottanut levitäkseen toivotulla tavalla.

Verenkarvaisten syntien luettelo Kominternin kirjoissa oli pitkä. Maailmansodan jälkimainingeissa Saksan valkokaartit kukistivat Berliinin spartakistikapinan sekä Baijerin neuvostotasavallan sosiaalidemokraattisen hallituksen siunauksella ja suojeluksessa. Unkarissa sosialistit murskasivat kommunistisen proletariaatin vallan Versailles’n murhaajien ja imperialistien kullan avustuksella. Vanhat vakiintuneet työväenpuolueet olivat siten kommunisteille kuolemaksi, kuten Kominternin puheenjohtaja Grigori Zinovjevin sen ilmaisi. Sosiaalidemokraattien taantumuksellisuus oli tullut julki siinäkin, että heidän uudelleen perustamansa internationaali ylisti Kronstadtin kapinaa, joka maaliskuussa 1921 yritti vastavallankumousta Venäjällä.²¹

Mutta ratkaisematta oli yhä kysymys, kuinka murretaan reformististen pettureiden selkäranka. Lenin opetti kiistakirjoituksessaan ”*Vasemmistolaisuus lastentautina kommunismissa*”, että sosiaalisovinismin ja katskylaisuuden inhottavuuden, konnamaisuuden ja halpamaisuuden paljastaminen oli yksi tärkeimmistä tekijöistä bolševikkien voiton takana vuosina 1917–20. Hän kehotti kommunisteja turvautumaan tarvittaessa ”kaikenlaisiin juoniin, viekkauteen ja illegaaliin menettelytapoihin, jopa vaikenemaan ja salaamaan totuudenkin”, kunhan he vain pääsisivät soluttautumaan ammattiliittoihin. Tehtävänä oli kannattaa työväenliikkeen reformisteja ”kuin hirttonuora kannattaa hirtettyä”, kuten Leninin usein siteerattu fraasi sen ilmaisi.²² Kovinkaan antikommunisti ei

19 Kominternin II kongressin teesit 19.7., IKKI Ranskan sosialistipuolueelle 26.7., Kominternin II kongressin hyväksymät jäsenyysehdot 6.8. ja IKKI USPD:lle 28.9.1920, *The Communist International 1919–1943, Vol. I*, 1956, 114–115, 121, 124, 137, 168–172, 198.

20 Hobsbawm 1999 (1994), 95–96.

21 IKKI julkilausumat 13.5.1919 ja maaliskuu 1921 sekä IKKI kannanotto 5.8.1919, *The Communist International 1919–1943, Vol. I*, 1956, 55–58, 64–65, 214–215; Lazitch & Drachkovitch 1972, 114. Näistä tulkinnoista tuli pysyvä osa kommunistisen liikkeen ortodoksiaa. Ks. esim. Kominternin VI kongressin hyväksymä ohjelma 1.9.1928, *The Communist International 1919–1943, Vol. II*, 1960, 482.

22 Lenin, Vol. 31, 1962, 13, 38–39, 72. ”Penikkatauti”-pamflettia levitettiin johdantona ja kommentaarina Kominternin II kongressin teeseihin. Ks. Rosmer 1987 (1953), 58.

olisi voinut keksiä osuvampaa kielikuvaa bolševistisen yhteistyön tavoitteista. Poliittisen ohjelmansa riivaama Lenin oli myös oman neroutensa vanki.

Kominternin alkuvaiheen keulahahmo Zinovjev oli puheissaan jos mahdollista vielä astetta karkeampi. Avoimessa kirjeessään Amsterdamin internationaalille hän tulkitsi, että tietoiset työläiset vihasivat keltaisia sosialistijohtajia, vihasivat ja halveksivat kuin kansainvälisiä imperialisteja, pörssien kuninkaita ja suurkapitalisteja, jopa enemmän. Nämä kun eivät verhoutuneet sosialististen iskulauseiden taakse eivätkä esiintyneet työväenluokan nimissä. Sosiaalidemokraatit olivat proletariaatin vaarallisimpia vihollisia. ”Te olette porvariston viimeinen barrikadi, jonka vallankumouksellisen työväenluokan täytyy valloittaa raivatakseen tien uudelle elämälle, onneen ja todelliseen vapauteen.”²³

Mihin tarvittiin tällaista propagandaa, joka yksikaavaisesti toistettuna menetti nopeasti tehonsa ja muuttui tylsiksi fraaseiksi? Oliko kyseessä vain retorinen konventio, liturgia, jolla liikkeeseen vihkiytyneet tunnustivat uskoaan? Pesäeron tekeminen sosiaalidemokratiaan oli ratkaisevia elementtejä kommunistisen identiteetin muotoutumisessa, jota luotiin poliittisen toiminnan käytinvoimaksi. Tämän vuoksi tunnuksiin työläisten yhteisrintamasta kätkeytyi Kominternin näkökulmasta aina sisäinen ristiriita, vaikka vallankumouksen viipyessä niitäkin tarjottiin vastauksena ajankohtaisiin haasteisiin.

Entä olivatko julkihuudet tuomiot sosiaalidemokratialle käytännön sanelemaa pragmatiaa vai edustivatko ne kommunistijohtajien aitoja näkemyksiä ja tunteuksia? Ainakaan Leninin kohdalla vastauksesta ei ole epäselvyyttä. Yksityisemmissä yhteyksissä hän ei tarvinnut tökeröitäkään vertauskuvia vaan puhui puhdasta väkivallan kieltä. Kun ranskalaiset toverit kysyivät, mitä tehdä sosiaalidemokraateille, Leninin neuvo oli yksiselitteinen: ”Ampukaa heidät.” Jos kommunistien kelkkaan siirtyneet sosialistit alkoivat horjua, heidän epärointinsa tuli murskata armotta. Sodassakin ainoa oikea rangaistus pelkuruudesta oli kuolema.²⁴ Vallan perspektiivit asettuivat kaiken moralismin edelle, eikä bolševikkien päämäärissä ollut sijaa poliittiselle pluralismille. Leninin oikeusopin mukaan esimerkiksi menševismien ilmentymistä piti langettaa kuolemantuomio; muuten lakituvat eivät olisi ”meidän vallankumouksellisia tuomioistuimiamme [...] vaan herra ties mitä”.²⁵

Yhteisrintamaan?

Leninin itseään toteuttavat ennustukset eivät toteutuneet kansainvälisen vallankumouksen osalta. Yhteiskunnallinen kuohunta oli asettunut vuoteen 1921 mennessä, eikä yksikään kumousliike Venäjää lukuun ottamatta saavuttanut Euroopassa voittoa. Komintern kasvoi ja vahvistui järjestönä, mutta sen mission toteuttaminen siirtyi kauemmaksi epävarmaan tulevaisuuteen. Leninissä oli riit-

23 IKKI ja kansainvälinen ammattiyhdistysneuvosto IFTU:lle marraskuussa 1920, *The Communist International 1919–1943, Vol. I*, 1956, 204–205.

24 Lazitch & Drachkovitch 1972, 283; Volkogonov 1995 (1994), 396.

25 Fitzpatrick 1982, 89.

tävästi käytännöllistä realistia ymmärtämään, että vetäytyminen jatkuvasta hyökkäyksestä oli välttämätöntä, jotta Venäjän sisäinen tilanne ja bolševikkien valta saatiin vakiinnutetuksi. Tämä heijastui myös Kominternin taktiikkaan. Siitä alkoi prosessi, jossa kansainvälisestä kommunistisesta liikkeestä tuli vähitellen ”venäläisen koiran häntä”.²⁶

Uudet linjaukset muokattiin julistuksiksi Kominternin kolmannessa kongressissa kesällä 1921. Tärkeimmäksi tehtäväksi nousi välittömän vallankumouksen sijaan työväenluokan enemmistön voittaminen kommunistien puolelle, johon päästäisiin yhteisrintaman avulla. Suoran hyökkäyksen sijaan harjoitettiin solutusta ja propagandaa. Tilanteen kypsymistä odoteltaessa aika tuli käyttää voimien kokoamiseen, jotta oltaisiin vahvoja ja valmiita vallanoton hetkeä varten.

Ideologisesti sosiaalidemokratia pysyi yhtä pahana vihollisena kuin ennenkin. Ero ei ollut siinä, Komintern tähdensi, että kommunisteilla olisi määrättynä päivä vallankumousta varten, kun reformistit torjuivat kaappaukset sosialismin toteuttamisen keinona. Ratkaiseva ristiriita syntyi sosiaalidemokraattien toiminnasta, joka sekä oppositiosta että hallitusasemasta käsin vain vahvisti porvariston otetta ja esti vallankumouksellista kehitystä. Kommunistit taas käyttivät hyväksi jokaista tilaisuutta ja keinoa porvarillisen valtion tuhoamiseksi.²⁷

”Joukkojen keskuuteen!” kuului nyt Kominternin taisteluhuuto. Voimat oli suunnattava työläisten voittamiseen sosiaalidemokraattisten puolueiden ja petollisten reformistien vaikutusvallan alta kommunistien yhteyteen. Ammattiyhdistykset ja liitot olivat taistelun tärkein kenttä, jolla nämä porvariston agentit tuli lyödä. Yhteisrintamaa ei kuitenkaan saanut rakentaa kommunistisen puolueen puhtaudesta tinkimällä. Kominternin määräysten mukaan omat rivit oli tarkasti suljettava taisteluhenkä demoralisoivilta elementeilä.²⁸

Teoriassa uusi taktiikka tavoitteli laajinta mahdollista yhtenäisyyttä käytännön toiminnassa niiden työläisten kesken, jotka olivat valmiita taistelemaan porvariston ja kapitalismin hyökkäystä vastaan. Mutta kommunistit varasivat itselleen oikeuden märtellä, miten tuo kamppailu organisoitiin. Mukaan yhteisrintamaan haluttiin joukot, ei kerettiläisiä ajatuksia. Komintern ei voinut hyväksyä mitään rajoittavia ehtoja niille kommunistisille puolueille, jotka neuvottelivat yhteistyöstä sosialistisen ja 2 ½ -internationaalien puolueiden kanssa. Kommunisteilla täytyi säilyä täysi vapaus esittää näkemyksiään ja kritisoida vastustajiaan.²⁹

Yhteisrintaman tulokset jäivät laihoiksi. Ideologinen sodankäynti sosiaalidemokraatteja vastaan ei hellittänyt hetkeksikään vaan tavallaan jopa voimistui, kun se vietiin entistä tietoisemmin työläisten keskuuteen. Teoreettisesti ja takti-

26 Lazitch and Drachkovitch 1972, 530; prosessista tarkemmin McDermott & Agnew 1996, luvut 1–2.

27 Kominternin III kongressin teesit 4.7. ja 12.7.1921, *The Communist International 1919–1943, Vol. I*, 1956, 238, 243.

28 Kominternin III kongressin teesit 12.7. ja IKKI julkilausuma 17.7.1921, *The Communist International 1919–1943, Vol. I*, 1956, 248, 283–284.

29 IKKI ohjeet 18.12.1921, *The Communist International 1919–1943, Vol. I*, 1956, 310–311, 313, 316.

sesti saattoi olla kyse uudesta ajattelutavasta, mutta perusnäkemys ei siitä horjahtanut piiruakaan. Kuten toveri Zinovjev sen muotoili: ”Jokainen meistä leikkauttaisi mieluummin kätensä irti kuin allekirjoittaisi liiton ihmisten kanssa, jotka ovat työväenluokan suurimpia pettureita.”³⁰

Vuosien 1917–21 vallankumouksellisen vaiheen tavoitteena oli hajottaa vanha työväenliike ja luoda kommunistisia puolueita bolševikkien tarjoaman mallin mukaisesti. Nyt tavoiteltiin uutta yhtenäisyyttä, joka oli mahdollista vain kommunistien määrittämien tunnusten pohjalta, sillä ne edustivat proletaarisen taistelun välttämättömyyksiä. Kuin silmänkääntötempuna yritettiin osoittaa, että itse asiassa sosiaalidemokraattiset ja keskustalaiset puolueet hajottivat työväenluokkaa, kun kommunistit tarjosivat voimien kokoamista.³¹ Komintern halusi taakseen myyttisen unelman yhtenäisyydestä, sillä työväenliikkeen traditioissa oli totuttu halveksimaan ja hyljeksimään ”rikkureita”.

Kolmen internationaalien neuvottelut Berliinissä huhtikuussa 1922 eivät johdaneet tuloksiin, kun sen paremmin edustettuna olleet sosiaalidemokraatit, sosialistit kuin kommunistit eivät suostuneet myönnetyksiin paremman yhteistyön hyväksi. Kokous oli tuskin päättynyt, kun Moskovan vappukulkueessa kanneutuissa kylteissä vaadittiin ”Kuolema porvaristolle ja sosiaalidemokraateille!” Kominternin mukaan muut halusivat tukahduttaa yhteisrintaman kehtoonsa. Neuvottelukosketuksista oli Leninin mielestä kuitenkin se hyöty, että ne paljastivat sosiaalidemokraattisten johtajien roolin työväenluokan menestyksen esteenä. Kenellekään ei pitänyt olla tämän jälkeen epäselvää, että yhteisrintaman tavoitteena oli pyyhkäästä nämä vastavallankumoukselliset miehet ja heidän puolueensa sivuun.³² Yhteistyöpyrkimykset ylhäältä päin, johtajien johdolla raukesivat tyhjiin.

Sosiaalifasismi

Kommunistit olivat haluttomia myöntämään, että sosiaalidemokraattiset puolueet ja ammattiyhdistykset edustivat työväenluokkaa, saati ajoivat sen etuja. Propagandan tasolla puheet yhteisrintamasta jatkuivat 1920-luvun loppupuolelle asti, mutta sen luominen katsottiin mahdolliseksi vain alhaalta päin niin, että työläisjoukot irtautuisivat sosialistisista johtajistaan ja liittyisivät kommunisteihin.

Teoreettisesti kysymys kuului, luettiinko sosiaalidemokratia porvariston vatsampaan siipeen vai sittenkin osaksi työväenliikettä, sen oikeistoon. Moskovaissa kallistuttiin ensimmäisen vaihtoehdon puolelle. Kominternin vappujulistuksen mukaan vuodelta 1923 fasismi vain jatkoi sosiaalipatrioottien politiikkaa toisilla ja terävämmillä keinoilla. Mitä sosiaalidemokraattiset johtajat yrittivät

30 Braunthal 1978 (1963), 270 viite 2.

31 Kominternin III kongressin teesit 12.7.1921, *The Communist International 1919–1943, Vol. I*, 1956, 247–248.

32 IKKI kannanotot huhtikuu 1922, 19.5., 24.5. ja 24.6.1922, *The Communist International 1919–1943, Vol. I*, 1956, 341, 346–348, 351, 359; Braunthal 1978 (1963), 263–272; Volkogonov 1995 (1994), 403.

turhaan saavuttaa viekkaukella ja ystävällisellä suostuttelulla, sen fasismi toteutti väkivalloin: työväenluokan alistamisen kapitalismin palvelukseen historiassa ennen kokemattomalla tavalla.³³

Kumousyrityksen epäonnistuttua Saksassa lokakuussa 1923 Komintern tuomitsi sosiaalidemokratian osaksi fasismia sosialismin maski kilpenään. Kommunisteilla ei voinut olla mitään tekemistä valkoisen diktatuurin palkkasotilaiden kanssa. Saksan SPD:n vasemman siiven edustajat olivat puolueen oikeistojohtajiakin vaarallisempia, koska he tarjosivat työläisille viimeisiä illuusioiden viikunanlehtiä, joilla peiteltiin Gustav Nosken ja Friedrich Ebertin likaista vastavallankumouksellista politiikkaa.³⁴

Näkemyksissä hahmottui teoria sosiaalifasismista. Mussolinin noustua valtaan Zinovjev oli julistanut, että fasistisen syndikalismin ideologia ei ollut niinkään kaukana sosiaalidemokratiasta. Itse asiassa se oli noskelaisuutta sovitettuna Italian olosuhteisiin.³⁵ Kominternin viidennessä kongressissa heinäkuussa 1924 kehiteltiin edelleen tulkintaa sosiaalidemokratiasta kolmantena porvarillisenä puolueena. Taistelevalle proletariaatille se ei voinut koskaan kelvata luotettavaksi kumppaniksi, sillä fasismi ja sosiaalidemokratia olivat kapitalistisen diktatuurin välineitä, oikeastaan saman instrumentin kaksi eri puolta.³⁶

Britanniassa muodostettua työväenpuolueen hallitusta Komintern piti imperialismin palvelijana, joka osoitti, että sosiaalidemokratia ja fasismi olivat porvariston äärimmäisiä keinoja diktatuurinsa ylläpitämisessä. Yhteisrintamaa ei voitu rakentaa sellaiselle poliittiselle koalitiolle, jossa toiset peittelivät tukeaan imperialismille puheillaan demokratiasta ja pasifismista. Ei ollut epäilystäkään siitä, että taantumukselliset sosialistijohtajat olivat innokkaimmin valmistele-
massa Neuvostoliiton eristämistä, jopa sotilaallista kampanjaa sitä vastaan.³⁷

Leninin kuolema 1924 ei muuttanut olennaisesti Moskovan näkökulmia. Stalin esimerkiksi oli hoitanut häikäilemättömällä tyylillä, että menševikkien hetken hallitsema Georgian tasavalta sulautettiin neuvostovaltioon. Hänestä oli lähinnä hupaisaa, että lännen sosiaalidemokraatit pitivät ääntä takapajuksen Tbilisin porvarissosialistien puolesta. Ratkaisevampaa Georgian kysymyksessä saattoi hyvinkin olla valtiointressi kuin ideologia, mutta jopa Leniniä kiusasi se isovälinäinen sovinismi, jolla asia järjestettiin.³⁸

Stalinin on katsottu ohjanneen keskeisesti Kominternin asioita jo vuodesta 1923–24 lähtien.³⁹ Hän kritisoi yhteisrintamapolitiikkaa Saksassa ja katsoi, että

33 Kominternin vappujulistus huhtikuu 1923, *The Communist International 1919–1943, Vol. II*, 1960, 22.

34 IKKI kannanotto 19.1.1924, *The Communist International 1919–1943, Vol. II*, 1960, 72, 73, 77.

35 Sosiaalifasismi-käsitteen esihistoriasta Carr 1976, 638–643; Draper 1972, 119–130.

36 Kominternin V kongressin julkilausuma heinäkuu 1924, *The Communist International 1919–1943, Vol. II*, 1960, 111, 139, 147.

37 Kominternin V kongressin teesit heinäkuu 1924, *The Communist International 1919–1943, Vol. II*, 1960, 135, 146.

38 Ulam 1989 (1973), 194; Tucker 1974, 229–238. Sosiaalidemokraattien näkemyksenä Georgiasta ks. Braunthal 1978 (1963), 259–263; Salvadori 1979, 281.

39 McDermott 1995a, 419–420; McDermott & Agnew 1996, 48–50, 91. Toisaalta Stalin suhtautui vielä pitkään Kominternin johtajiin suurella epäluulolla; sehän oli hänen kilpailijansa Zinovjevin kenttää. Ks. Stalin Molotoville 3.6. ja 25.6.1926, *Stalin's Letters to Molotov*, 1995, 111, 115.

työväestön keskuudessa oli paremminkin taisteltava vääraoppisia vastaan kuolemaan asti. Stalinin kuuluisan määritelmän mukaan sosiaalidemokratia ja fasismi eivät olleet vastakohtia vaan kaksosia. Ilman sosiaalidemokraattien paljastamista ja nitistämistä oli turha unelmoida proletariaatin diktatuurista.

Jotta työläiset voisivat olla voittoisia, heitä tuli innoittaa yksi tahto, heitä tuli johtaa yksi puolue, joka nautti työväenluokan enemmistön kyseenalaistamatonta luottamusta. Jos työväenluokan keskuudessa kilpaili kaksi tasavahvaa puoluetta, silloin kestävä voitto oli mahdotonta edes ulkoisesti suotuisissa olosuhteissa.⁴⁰

Näkemyks on leninismi-stalinismin kulmakiviä, jota sovellettiin käytäntöön kommunistisen maailman sisällä niin kauan kuin valtaa ja kykyä riitti.

Leninin kuolemaa seuranneissa valtataisteluissa sosiaalidemokratian leimaa käytettiin surutta kilpailijoiden lyömiseen. Esimerkiksi joulukuussa 1926 Stalin saarnasi Kominternin toimitsijoille viisi tuntia sosiaalidemokraattisista tendensseistä kommunistisessa puolueessa. Menševikkitaustaa omannut Trotski ja Zinovjev julistettiin syyllisiksi sosiaalidemokraattisiin poikkeamiin ja siirrettiin sivuun. Internationaalin johtavaksi persoonaksi nousi joksikin aikaa Nikolai Buharin, joka piti reformisocialisteja vastuullisina entistä kauhistuttavampien sotien valmisteluun. Kominternin sihteeri Otto Kuusinen puolestaan arvioi sosiaalidemokratian vaarallisemmaksi kuin fasismin.⁴¹

Stalinin viha ei siitä asettunut, että hänen oma valtansa vakiintui bolševikipuolueessa. Britannian Labour-johtajat esimerkiksi saattoivat kutsua itseään ystäviksi, mutta neuvostodiktattorin silmissä he olivat pahempia kuin viholliset. Hän asetti kommunistien ensimmäiseksi tehtäväksi eliminoida reformistiset poliittiset johtajat työväenliikkeestä sekä lyödä taantumuksellinen työläisaristokratia ammattiyhdistyksissä. Näitä vaatimuksia ei voinut ohittaa, niin kauan kun luokkia ja luokkayhteiskuntia oli olemassa. Stalinin mielestä lokakuun vallankumous merkitsi marxismin voittoa reformismista, leninismin voittoa sosiaalidemokratiasta, kolmannen internationaalin voittoa toisesta. Sosiaalidemokratiasta oli tullut kapitalismin ideologinen tukipuu, joka oli katkaistava, jotta päästäisiin hävittämään itse kapitalismia. Näiden kohtalo oli sidottu toisiinsa, kuolemaan.⁴²

Stalinin kommentit vuodelta 1927 viittasivat jo siihen, mihin suuntaan Kominternin analyysi maailmantilanteesta oli kehittymässä. Niin sanotun kolmannen vaiheen taktiikka perustui näkemykseen, jonka mukaan kapitalismin sisäiset ristiriidat olivat kärjistymässä, mikä ajaisi työläisjoukkoja vasemmalle radikaalimpiin asenteisiin. Moskovassa kiristettiin luokkataistelun ruuvia niin, että se ulottui kipeästi myös työväenliikkeen sisään. Mutta kuten edellä on yritetty perustella, kyseessä ei ollut irtiotto aikaisemmasta taktiikasta, vaan mieluum-

40 Volkogonov 1991 (1989), 122; Carr 1976, 639; Stalinin haastattelu 3.2.1925, *Soviet Documents on Foreign Policy. Vol. II*, 1952, 10–11.

41 Volkogonov 1991 (1989), 134–136; Kozlov & Weitz 1989, 402.

42 Stalinin artikkelit 28.7. ja 6.11.1927 sekä puhe 1.8.1927, *Soviet Documents on Foreign Policy. Vol. II*, 1952, 237, 240, 277–278.

min aste-ero sen harjoittamisen kiivaudessa.⁴³ Taistelu sosiaalidemokratiaa vastaan ei ollut hellittänyt missään vaiheessa 1920-lukua.

Tämän artikkelin näkökulmasta ei ole paljoakaan väliä sillä, juontuiko kolmannen vaiheen taktiikka Stalinin valtapelistä vai esimerkiksi Kominternin huipulla tehdyistä tilannearvioista.⁴⁴ Buharinin julkiset näkemykset sosiaalidemokraateista eivät ihmeemmin poikenneet Stalinin vastaavista. Hän tulkitsi erityisesti Saksan SPD:n muuttuneen työväenpuolueesta porvarilliseksi sekä politiikkansa, toimintansa että sosiaalisen koostumuksensa puolesta.⁴⁵

Uudet teesit lyötiin kiinni Kominternin kuudennessa kongressissa syyskesällä 1928. Neuvostoliitto nostettiin aikaisempaa selkeämmin jokaisen proletarin isänmaaksi, jonka puolustamisessa oli kyse yhtä lailla luokkaintressistä kuin kunniavelasta. Järkeilyn logiikka johti ansaan, jossa eri maissa käyty luokkataistelu alistettiin Neuvostoliiton valtioedulle. Työläisten kaikkialla tuli osoittaa uskollisuuttaan sille ainoalle maalle, jossa sosialismi oli päässyt niskan päälle. Tämän ajatuskulun kyseenalaistaminen merkitsi petosta.⁴⁶

Suhtautuminen sosiaalidemokratiaan sai ohjelman luonnostelun aikana yhä kielteisempiä muotoja. Sosiaalfasismien teorian rinnalle tuli näkemys reformistisesta ulkopoliitikasta, joka nojasi vastavallankumouksen pyhään allianssiin eli Kansainliittoon. Se ajoi ultraimperialismia ja joukkojen mobilisointia pseudopasifististen tunnusten alla tukien hyökkäysvalmisteluja Neuvostoliittoa vastaan. Sosiaalidemokraatit nähtiin ulkoasioissa oikeastaan kaikkein johdonmukaisimpina porvarillisten valtioetujen puolustajina.⁴⁷

Samat näkemykset kelpasivat syytöksiksi Neuvostoliiton sisäisiin puhdistuksiin. Trotskilaisten katsottiin nyt kannattavan vasemmistolaisten opportunistien ideologiaa ja politiikkaa rinta rinnan kansainvälisen sosiaalidemokratian kanssa tavoitteenaan neuvostovallan kumoaminen. Zinovjevin–Kamenevin oppositio taas oli rakentanut omaa laitonta organisaatiotaan, joka myös toimi kansainvälisen sosiaalidemokratian välineenä Neuvostoliitossa.⁴⁸ Vuonna 1929 oli Buharinin vuoro kaatua, kun hänen tulkittiin antautuneen reformistiselle ideologialle ja rakentavan siitä poliittista perustaa oikeistovoimille Kominternin piirissä.⁴⁹

43 Tutkimuskirjallisuudessa on ollut taipumusta painottaa tässä muutosta jatkuvuuden kustannuksella; ks. esim. McKenzie 1964, 132: "... a radical departure from the strategy of the preceding years."

44 Ks. Draper 1972; Kozlov & Weitz 1989; McDermott and Agnew 1996, 68–75.

45 Draper 1972, 124; Kozlov & Weitz 1989, 389, 402. Draperin (1972, 135) mukaan Buharin ei kuitenkaan nielaissut käsitystä sosiaalidemokratiasta yhtenä fasismien muotona.

46 Kominternin ohjelma 1.9.1928, *The Communist International 1919–1943, Vol. II*, 1960, 512–513; Kominternin VI kongressin teesit 19.8.1928, *A Documentary History of Communism, Vol. 2*, 1987, 85–86. Vrt. Light 1988, 158.

47 McKenzie 1964, 40; Kominternin VI kongressin teesit 29.8. ja ohjelma 1.9.1928, *The Communist International 1919–1943, Vol. II*, 1960, 459, 514–518. Kongressissa jaoteltiin sosiaalidemokraattinen reformismi eri alalajeihin (rakentava sosialismi, osuustoiminta, kiltasosialismi ja austromarxismi), jotka kaikki työskentelivät työväenluokan parissa imperialistisen porvariston hyväksi.

48 IKKI agitprop-osaston teesit tammikuu 1928, IKKI IX plenumin julkilausuma 15.2. ja Kominternin VI kongressin teesit 29.8.1928, *The Communist International 1919–1943, Vol. II*, 1960, 418, 420, 425–426, 463.

49 IKKI X plenumin julkilausuma heinäkuu 1929, *The Communist International 1919–1943, Vol. III*, 1965, 69.

Kommunistit seurasivat Suomesakin Kominternin tunnuksia, jotka niin sanotun kolmannen vaiheen taktiikassa kääntyivät jyrkästi sosiaalidemokraatteja vastaan. Kuvassa Sosialistisen työväen ja pienviljelijäin vaaliauto 1929. (Kansan arkisto.)

Ääri vasemmistolaisista puhdistuslinjaa sovellettiin myös Kominternin jäsenpuolueissa, mikä juurrutti stalinismia koko kansainväliseen kommunistiseen liikkeeseen. Saksassa löytyi kommunistijohtajista aitoja vasemmistososiaalidemokraatteja, jotka myrkyttivät ideologisella roskallaan ilmapiiriä ja rikkoivat systemaattisesti puoluekurin periaatteita.⁵⁰ Jäätävän logiikan mukaisesti kapitalismia ei voinut kumota tuhoamatta sosiaalireformismia; sosiaalidemokratiaa ei voinut kukistaa nitistämättä siihen viittaavia tendenssejä kommunistien omissa puolueissa.⁵¹

Kolmannen vaiheen näkemyksiä hallitsi ajatus siitä, että porvarillinen valtio ja sosiaalidemokratia kulkivat käsi kädessä kohti fasismia, kuten Saksan ja Britannian koalitionhallitukset osoittivat. Komintern varoitti jäsenpuolueitaan erityisesti vasemmistososialisteista, jotka loivat vääriä illuusioita oppositiosta, vaikka tosiasiansa tukivat täydestä sydäimestään sosiaalifasismien politiikkaa.⁵²

Moiset linjaukset olivat jo liian paksua nieltäväksi monelle kommunistiveteraanille, erityisesti niille, jotka olivat olleet harjoittamassa yhteistyötä työväen järjestöissä. Mutta itsenäisimmin ajattelevat toverit joutuivat sivuraiteille, kun esimerkiksi Komintern ohjattiin uudentyypisten proletaarijohtajien käsiin. He olivat nuoria, kovapintaisia, häikäilemättömiä ja sokean lojaleja Neuvostoli-

50 IKKI presidium Saksan kommunistiselle puolueelle 19.12.1928, *The Communist International 1919–1943, Vol. II*, 1960, 569; McDermott 1995a, 412.

51 IKKI julkilausuma 2.3. ja Molotov IKKI:ssä 4.3.1929, *The Communist International 1919–1943, Vol. III*, 1965, 16, 19.

52 Kuusinen IKKI:ssä ja IKKI X plenumin teesit 1.7.1929, *The Communist International 1919–1943, Vol. III*, 1965, 40, 44–47. Vrt. McDermott 1995a, 427–429 viite 3.

tolle ja Stalinille. Vuoden 1929 puhdistusten myötä kansainvälinen kommunismi jäi tiukasti stalinistien ideologiseen ja organisatoriseen otteeseen.⁵³

Maailmaa ravistelleen talouslaman odotettiin osoittavan sosiaalidemokraattiset teoriat kapitalismin ohjaamisesta kestäättömiksi. Porvariston ja proletariaatin välinen sovittamaton antagonismi terävöityisi ja johdattaisi työläisiä vasemmalle. Kommunistisille puolueille oli siten luvassa tuoreita reservejä tuleviin taisteluihin, joiden voittaminen ei sallinut piirunkaan poikkeamaa ahtaasta leninismistä.⁵⁴

Kansanrintama

Saksa oli ollut keisarivallan kukistumisesta lähtien kommunistien ja sosiaalidemokraattien keskeisin taistelulentä Euroopassa. Moskovassa luettiin SPD:n kontrolle paljon takaiskuja. Kumousten tukahduttamisen lisäksi sosiaalidemokraatteja pidettiin sen ulkopoliittisen suuntauksen edustajina, joka käänsi 1920-luvulla Saksan katseen yhteistyöstä Neuvostoliiton kanssa länteen.⁵⁵ Kolmannen vaiheen linjaukset repivät sisäiset kuilut maan työväenliikkeessä syvemmiksi kuin ehkä missään muualla, tai ainakin tuhoisammin seurauksin. Sosiaalidemokraatteja pidettiin natsejakin pahempina vihollisina, kuten esimerkiksi Kominternin lehdestä voitiin elokuussa 1931 lukea:

Sosiaalidemokratia on vahvempi, vaarallisempi ja itsepäisempi näistä kahdesta armeijasta nimenomaan sen vuoksi, että se on rakentanut voimansa työväenluokassa käyttäen hyväksi sotaa edeltäviä perinteitä sekä joukkojen itsetietoisuutta tuolta ajalta. Se on luonut laajan järjestöverkoston, jota johtaa sosiaalifasistinen byrokraatia.⁵⁶

Kominternin mielestä natseja ennen tuli kukistaa fasismien maltillisempi siipi. Hitleristä ei olisi koskaan tullut merkittävää tekijää, elleivät työväenliikkeen reformistit olisi silanneet hänelle tietä hajottamalla ja hämmentämällä proletariaattia. Linjaukset eivät muuttuneet edes natsien valtaannousun jälkeen. Sosiaalidemokraattien ehdotukset yhteisistä toimista fasismia ja kapitalistista hyökkäystä vastaan tuomittiin yrityksinä rikkoa se todellinen yhteisrintama, joka muodostui alhaalta joukoista käsin vallankumouksellisessa taistelussa.⁵⁷

Moskovassa laskettiin perverssillä tavalla Hitlerin valtaannousu askeleeksi kohti proletaarista vallankumousta. Natsismin voitto paljasti sosiaalidemokraattisen vaihtoehdon voimattomuuden. Porvariston avoin terrori herättäisi työläiset ymmärtämään, että kommunismi oli heille ainoa vaihtoehto. Kominternin johtajat torjuivat tarjoukset työväenliikkeen sisäisestä hyökkäämättö-

53 McDermott 1995a, 413–416, 419–420.

54 Stalin NKP:n XVI kongressissa 27.6.1930, *Soviet Documents on Foreign Policy. Vol. II*, 1952, 443–444.

55 Carr 1982, 7, 16.; Tucker 1992 (1990), 226–228.

56 Carr 1979, 178–179, ja 1982, 7, 17 viite 42.

57 *The Communist International 1919–1943, Vol. III*, 1965, 210, 213–217.

myyssopimuksesta sosiaalifasistisena huijauksena. He katsoivat railon kommunistien ja sosiaalidemokraattien välillä vain leventyneen natsivallan myötä.⁵⁸

Stalinin on osoitettu lisänneen henkilökohtaisesti sosiaalidemokratian vastaisia muotoiluja Kominternin julkilausumiin sekä viitanneen lukuisia kertoja vaaroihin, joita veljeily aatteellisen kilpailijan kanssa merkitsisi. Hän ohjeisti yhä kampanjointia toista internationaalia ja Saksan SPD:tä vastaan, vaikka Hitler oli jo Berliinissä kansleri. Vielä heinäkuussa 1934 Stalin puolusti teoriaa sosiaalifasismista perusteiltaan oikeana ja vakuutti vanhasta muistista, että kapitalismista ei päästäisi ennen kuin reformistit oli likvidoitu. Stalinin tinkimätön asenne esti mahdollisuudet edes yrittää työväenliikkeen voimien kokoamista fasismia vastaan.⁵⁹

Mutta Moskovassakaan ei voitu loputtomiin sulkea silmiä siltä, että kolmannen vaiheen taktiikka ei palvellut se enempiä Neuvostoliiton turvallisuutta kuin maailmankommunismia. Asetelma oli erityisen ongelmallinen Ranskassa, missä oli yksi harvoista joukkokannatukseen nojaavista laillisista kommunistisista puolueista. Kun sielläkin työväenliikettä uhkasi autoritaarinen oikeisto, kommunistit päättivät – estääkseen myös omien rivien hajaannuksen – etsiä yhteistyötä sosialistien virallisten puolue-elinten kanssa.⁶⁰

Kominternin täytyi löytää tie ulos umpikujasta. Ratkaisun hahmotteli Georgi Dimitrov, internationaalin bulgaari johtomies, joka oli ansainnut kannuksia muun muassa Saksan valtiopäivätalon paloa käsitelleessä Leipzigin oikeudenkäynnissä. Vuoden 1934 aikana hänen yhdessä Dmitri Manuilskin, Palmiro Togliattin ja Otto Kuusisen kanssa muotoilema yhteistyön linja pääsi voitolle sosiaalifasismin tunnuksesta. Natsismi julistettiin nyt pääviholliseksi, sosiaalidemokraatteja työväenluokan pettureiksi ja kapitalismin lakeijoiksi leimaavat iskulauseet painettiin taka-alalle. Yhteiseen kansanrintamaan olivat tervetulleet kaikki työväenjärjestöt ja muut demokraattiset voimat, jotka vain olivat valmiita tappelemaan fasismia vastaan.⁶¹

Aikaisempiin muutoksiin verrattuna maailmankommunismien politiikka todella kääntyi tällä kertaa täydet 180 astetta. Heinäkuussa 1931 Stalin oli käskennyt Saksan kommunisteja liittoutumaan natsien kanssa, jotta Preussissa saatiin sosiaalidemokraattien keskusta-vasemmistolainen hallitus kaadetuksi. Vuonna 1936 Komintern neuvoi ranskalaisia tovereita, että nämä eivät menisi mukaan sosialisti Léon Blumin hallitukseen, vaan tukisivat sitä muuten ilman ministerinpaikkojakin. Näin ei vaarannettaisi kansanrintamakoalitiota pelottelemalla sen oikean laidan radikaaleja.⁶²

Ranskan kommunistit ja sosialistit pääsivät heinäkuussa 1934 sopimukseen, jossa molemmin puolin luvattiin olla haukkumatta toisen puolueorganisaatioita ja jäseniä. Italian pakolaisiksi ajatut puolueet seurasivat esimerkkiä. Johtava

58 IKKI presidiumin julkilausuma ja vappujulistus huhtikuu 1933, *The Communist International 1919–1943, Vol. III*, 1965, 261, 266–268, 273–274, 286–287; Carr 1982, 105–108.

59 McDermott 1995a, 421.

60 Braunthal 1978 (1963), 442–452.

61 Ks. McDermott & Agnew 1996, 121–130; Rentola 2002a, 63–64. Kuusisen maineesta selvittää läpi Moskovan linjanmuutosten esim. Hobsbawm 1986, 171.

62 Carr 1982, 41–43; McDermott 1995b, 421; Spriano 1985, 20.

ranskalaistoveri Maurice Thorez väitti jopa vanhan vihamielisyyden kadonneen. Kansanrintama olisi erinomainen koulu kommunisteille oppia ottamaan huomioon työläisten ajattelutapoja.⁶³ Uuden taktiikan nostattama innostus osoitti, että myytti yhtenäisyydestä eli joukkojen keskuudessa voimakkaana, kun sille vain annettiin tilaisuus päästä esiin.

Joukkojen keskuudessa, muttei johtajien. Vaikka Kominternin seitsemättä kongressia elokuussa 1935 on muistettu ennen muuta kansanrintama-ajatuksen läpimurtona, sen linjauksista löytyvät myös vanhat perusnäkemykset sosiaalidemokratiasta, joista ei luovuttu ajankohtaisen taktiikan takia. Dimitrov mainitsi proletariaatin eriseuraisuuden syyksi sosialistien harjoittaman luokkasopuulun. Tarvittiin yksi joukkopuolue, eikä sitä voitu rakentaa kuin demokraattisen sentralismin pohjalle. Poliitikassa voitiin päästä yhteneväisille linjoille vain, jos sosiaalidemokraatit hyväksyivät, että porvaristo oli kukistettava vallankumouksella ja luotava proletariaatin diktatuuri.⁶⁴

Kansanrintaman kovin testi koettiin Espanjan sisällissodassa, johon saapui monen sortin vasemmistolaisia ja vapaamielisiä porvareita kaikkialta Euroopasta ja Yhdysvalloista puolustamaan tasavaltaa fasismia vastaan. Yhteinen taistelu merkitsi uutta emotionaalista kokemusta, erityisesti kommunisteille, jotka olivat olleet enimmäkseen eristyksissä lokakuun vallankumouksesta lähtien. Espanjan monarkian kaatuessa 1931 Komintern oli nimittänyt maan sosialistipuoluetta taantumukselliseksi voimaksi maanomistaja-porvariston palveluksessa. Nyt sosialistisista työläisistä puhuttiin luokkaveljinä, joiden kanssa turvattiin yhdessä Espanjan demokratiaa. Kommunistien tuli antaa täysi tukensa suositun Largo Caballeron kansanrintamahallitukselle.⁶⁵

Toveruutta ei kestänyt kauan, sillä Ranskan kansanrintama kulki jo vuoden 1937 aikana kohti hajoamistaan. Samoin Caballeron sosialistit pettyivät siihen epälojaaliin käännytystyöhön, jota kommunistit harjoittivat käyden fasismin vastaisen sodan rinnalla taistelua työväenliikkeen sisäisten linjojen välillä. Togliatti raportoi Espanjasta kansanrintaman romahdustilasta: ”Anarkistit olivat yhä vihamielisempiä, suhteet eri sosialistiryhmien sekä sosialistien ja kommunistien välillä heikkenivät jatkuvasti, eikä aitoa demokratiaa ole syntynyt.”⁶⁶

Kentän tapahtumat vastasivat kehitystä johtotasolla. Kominternin ja sosialistisen internationaalin edustajat eivät neuvotteluissaan löytäneet yksimielisyyttä siitä, miten Espanjan tasavaltaa tuettaisiin parhaiten. Dimitrov hyökkäsi marraskuussa 1937 sosiaalidemokratismia ja sen historiallista merkitystä vastaan tyyllillä, joka ei ollut enää kaukana vuosikymmenen alkupuolen painotuksista. Tutun kaavan mukaan hän erotti jälleen taantumukselliset johtajat niistä sosialisteista, jotka suosivat työväenluokan yhtenäisyyttä.⁶⁷

.

63 Braunthal 1978 (1963), 448–451, 498 viite 3; Carr 1982, 136–137, 144–145.

64 *The Communist International 1919–1943, Vol. III*, 1965, 346–347, 356.

65 IKKI Länsi-Euroopan toimisto Espanjan kommunistiselle puolueelle tammikuu 1932, IKKI julkilausuma marraskuu 1936 ja IKKI presidiumin julkilausuma 28.12.1936, *The Communist International 1919–1943, Vol. III*, 1965, 183, 395–396, 398–399.

66 Braunthal 1978 (1963), 484–490; Spriano 1985, 25.

67 *The Communist International 1919–1943, Vol. III*, 1965, 412; Spriano 1985, 32, 34.

Yritys luoda rakenteellisesti kestävää yhteistyötä työväenpuolueiden välille oli tuomittu epäonnistumaan, koska kansanrintama koski taktiikkaa, ei periaatteita. Moskovan näkökulmasta todelliseen yhtenäisyyteen päästiin vain seuraamalla bolševikkien osoittamaa mallia, mikä oli sosialisteille yhtä mahdotonta kuin stalinismin taipuminen monipuoluedemokratiaan ja parlamentarismiin. Neuvostoliiton sisäinen terrori ja näytösoikeudenkäynnit 1937–38 eivät autta- neet epäluulojen hälventämistä vaan herättivät avointa kritiikkiä sosiaalidemokraattien keskuudessa.⁶⁸

Kansanrintamakautta on arvostettu kansainvälisen kommunismin historiassa valopilkkana, jolloin liike sai kosketusta länsimaisen sosialismin humanistisiin ja liberaaleihin traditioihin.⁶⁹ Neuvostojohdolle se oli vain yksi yritys ratkaista ratkaisemattomia ongelmia. Kuinka kontrolloida yhteisrintaman kaltaista toimintaa, jossa kommunistit eivät olleet ainoa poliittinen voima eivätkä edes joh- tavissa asemissa? Entä miten taata eri kommunistipuolueiden lojaalisuus kes- kukselle, kun niihin liittyi uutta poliittisesti karaisematonta väkeä? Miten selvi- tä näistä yhteistyön haasteista hämärtämättä niitä lähtökohtia, jotka määrittivät kommunistit kommunisteiksi?

Maailmansota

Viimeinen naula kansanrintaman arkkuun lyötiin Münchenin konferenssissa 1938, kun Britannia ja Ranska sopivat Euroopan asioista mieluummin Hitlerin Saksan ja Mussolinin Italian kuin Stalinin Neuvostoliiton kanssa. Vaikka esi- merkiksi Labour vastusti sopimusta oppositiosta käsin,⁷⁰ Münchenistä tuli ve- denjakaja myös kansainväliseen työväenliikkeeseen. Kominternin propagan- dassa palattiin Stalinin viisauteen siitä, että kapitalismi voitiin kukistaa vasta so- siaalidemokratian jälkeen. Työväenliikkeen reformistiset johtajat hajottivat työ- väenluokan taistelurintaman vetäytymällä askel askeleelta fasismin edessä ja harjoittamalla häpeämätöntä kampanjaa Neuvostoliittoa vastaan. Tästä oli saatu todisteita yhtä hyvin Espanjassa kuin Münchenissä ja joka päivä työväenluokan parissa.⁷¹

Kansainvälisen tilanteen kärjistyminen akuutiksi sodan odotukseksi teki Kominternin mukaan Neuvostoliiton puolustamisesta jokaisen kommunistin ensimmäisen sydämenasian. NKP:n puoluekokouksessa maaliskuussa 1939 Manuilski vaati painetta alhaalta joukkojen keskuudesta toisen internationaalnin myöntövyysmiehiä vastaan, jotka pelkäsivät kansanrintamaa enemmän kuin fasismin voittoa.⁷² Neuvostoarvioissa sosiaalidemokraattiset puolueet liitettiin

68 Vrt. esim. Kautskyn viimeiset kirjoitukset, ks. Salvadori 1979, 246, 313, 317.

69 Spriano 1985, 20.

70 Ranskan sosialistit sen sijaan siunasivat sopimuksen sekavin helpotuksen ja häpeän tuntein, kuten Blum myöhemmin asiaa kuvasi. Braunthal 1978 (1963), 510–511.

71 IKKI julkilausuma marraskuu 1938, *The Communist International 1919–1943, Vol. III*, 1965, 428, 431, 433.

72 *The Communist International 1919–1943, Vol. III*, 1965, 434; Spriano 1985, 9, 13–14.

yksiselitteisesti länsivaltojen ulkopolitiikkaan riippumatta siitä, olivatko ne oppositiossa tai tukivatko ne hallituksen linjaa.

Näiltä pohjilta kypsyi Molotovin–Ribbentropin sopimus, Puolan jako Saksan ja Neuvostoliiton kesken sekä puna-armeijan hyökkäys Suomeen, jotka kaikki Komintern yritti siunata myös ideologisilla argumenteilla. Ne eivät kantaneet kuin uskollisimpien pienessä piirissä. Euroopassa vahvistui tulkinta, että maailmankommunismen linjaa vedettiin Moskovassa vain ja ainoastaan Neuvostoliiton turvallisuustarpeiden mukaan.⁷³

Neuvostojohdolla oli selittämisen paikka, vaikka Stalinia miellyttikin se ikaikainen lähtökohta, että oikeus ja oikeutus seurasivat voittajaa. Molotov ilmoitti, ettei Neuvostoliitto noukkisi kastanjoita tulesta toisten puolesta. Hän syytti muun muassa Britannian ja Ranskan sosialistijohtajia siitä, että nämä vaativat täysveristen imperialistien rinnalla Neuvostoliiton vetämistä sotaan Saksaa vastaan. ”Olivatko nämä raivotautiset sodanlietsoja menneet täysin järjiltään?” Kominternin mukaan porvaristo ei olisi voinut aloittaa sotaa ilman sosiaalidemokraattisten johtajien petollista apua. Toinen internationaali täytti nyt mitä rikkollisinta tehtäväänsä auttaessaan porvaristoa ajamaan kansat sotaan teurastetavaksi.⁷⁴

Kun talvisota piti selittää suureksi voitoksi, Molotov tulkitsi Suomen porvariston saaneen runsaasti aseapua eri maiden imperialisteilta. Ja näiden Neuvostoliiton vihollisten joukosta erottuivat aina Attleen, Blumin, Citrinen, Jouhaux’n, Tranmälin ja Höglundin kaltaiset sosialistit jotka olivat myyneet ruumiinsa ja sielunsa sotapolitiikalle. Nämä angloranskalaisen imperialismien sosialistiset pyövelit lietsoivat ja levittivät parhaansa mukaan sodan liekkiä osoittaen samanlaista raivokasta vihaa neuvostovaltiota kohtaan, joka oli niin tuttua ensimmäisiltä vallankumouksen jälkeisiltä vuosilta.⁷⁵

Kominternin vappujulistuksessa sosiaalidemokraattiset petturit puolustivat kapitalistista järjestelmää kuin koirat imperialismien talutusnuorassa.⁷⁶ Propagandassa reformistista työväenliikettä vastaan oli palattu kaikkein karkeimpiin muotoiluihin. Viha vääräoppisia tovereita kohtaan poltti niin hehkuvana, että edes yhteinen vihollinen ei saanut sitä lientymään. Hitlerin kanssa liittoutuneen marsalkka Pétainin Ranskassa muutama kommunistijohtaja ilmoittautui vapaaehtoisiksi todistamaan Blumia ja Daladier’ta vastaan, vaikka itse kukin oli pidätettynä turvasäilöön.⁷⁷

Saksan hyökkäys itään kesällä 1941 merkitsi seuraavaa täyskäännöstä. Neuvostoliitto liittoutui länsivaltojen kanssa ja hautasi kansainvälisen luokkataistelun tunnukset, kun kaikki voimavarat piti ammentaa Saksan ja fasismin lyömi-

73 Vrt. Light 1988, 155–156.

74 Molotov 31.8.1939, *Soviet Documents on Foreign Policy. Vol. III*, 1953, 370–371; IKKI julkilausuma ja Dimitrovin artikkeli marraskuu 1939, *The Communist International 1919–1943, Vol. III*, 1965, 446–447, 456–457.

75 Molotov 29.3.1940, *Soviet Documents on Foreign Policy. Vol. III*, 1953, 436–449; Molotov 1940.

76 IKKI vappujulistus huhtikuu 1940, *The Communist International 1919–1943, Vol. III*, 1965, 468–469.

77 Spriano 1985, 139.

seksi. Teorian tasolla laajennettiin kansanrintama-ajatusta kansalliseksi koalitioksi, joihin mahtuivat kaikki tappeluun valmiit patriootit oikeistolaisia nationalisteja myöten. Neuvostoliitossa Stalin ei epäröinyt vedota vanhavenäläisiin traditioihin ja tuntemuksiin ortodoksista kirkkoa myöten, jotta maa selviäisi suuresta isänmaallisesta sodasta.⁷⁸

Kommunistit ympäri Eurooppaa kokivat, että nyt heillä oli oikea vihollinen, ja he toimivat sen mukaisella antaumuksella monessa tapauksessa vastarintaliikkeen selkärankana. Ranskan kommunistinen puolue julisti, että kommunistien, sosialistien, radikaalien, katolisten ja de Gaulle'n seuraajien välillä ei ollut eroa; oli vain ranskalaisia taistelemassa Hitleriä vastaan. Saksan joukkojen lähestyessä Moskovaa Stalin venyi ylistämään kansalaisten demokraattisia oikeuksia sekä parlamentaarisia järjestelmiä anglosaksisissa liittolaismaissa. Hän viittasi jopa revisionistisiin ammattiyhdistyksiin ja vasemmistopuolueisiin työväestön etujen ajajina. Hädän hetkellä haettiin yhteisrintamaa valtioiden ja kansojen, jossain määrin myös periaatteiden tasolla, sillä jos Saksaa ei lyöty, siinä menisi kaikki.⁷⁹

Antifasistisen liittoutuman symboliseksi sinetiksi Stalin lakkautti kesäkuussa 1943 Kommunistisen internationaalin, jonka Lenin oli perustanut maailmanvallankumouksen esikunnaksi. Sotatilanne ei olisi enää tätä edellyttänyt, sillä ratkaiseva käänne oli tapahtunut edellisenä talvena Stalingradissa. Stalinilla taisikin olla katse jo tulevassa. Sekä Neuvostoliitto että kommunistit olivat saavuttaneet valtavaa mainetta osoittamansa urheuden myötä. Nyt oli sopiva hetki voittaa nationalismin tunnukset omalle puolelle ja tehdä tyhjäksi vastustajien propagandavaltti, jonka mukaan kommunistit palvelivat vieraan vallan asiaa. Vanhat rasitteet yritettiin pyyhkiä pois. Kommunistien tuli kanavoida taakseen ne vahvat yhtenäisyyden tunnot, jotka kumpusivat esiin kaikkialla miehityksen kokeneessa Euroopassa 1943–45.⁸⁰

Stalinin linjana oli vielä 1945 vaalia sota-ajan yhteistyötä läntisten liittolaistensa kanssa jonkinlaisen etupiirijattelun pohjalta, eikä hän halunnut sokea suurta peliään kommunistien liiallisella kumouksellisuudella. Vaan vanhat epäluulot kytyivät niin vallan kamareissa kuin kentällä puhjetakseen esiin, kun yhdistävä vihollinen oli lyöty. Yhtenäisyyden tunnelmat hiipuiivat työläistenkin keskuudessa sitä mukaa, kun erimielisyydet arjen järjestämisestä rauhan oloissa painoivat päälle. Ammattiyhdistyspuolella ehdittiin perustaa uusi yhteinen internationaali, jonka käytännön toiminnassa kommunistien ja sosialistien välinen lojaalisuus jäi lähtökuoppiin. Puolueiden välillä ei päästy yhteistyössä alkua pidemmälle, ja muun muassa Ranskassa ja Italiassa muodostetut koalitiot hallitukset hajosivat keväällä 1947.

Kansainvälinen järjestelmä siirtyi kylmän sotaan, joka heijastui väistämättä työväenliikkeen sisäisiin suhteisiin, niin kuin maailmanpolitiikka aina.

78 Esim. Spriano 1985, 165–166, 178.

79 Spriano 1985, 116, 167, 179.

80 McDermott & Agnew 1996, 204–209; Spriano 1985, 192–207.

Kominform

Kominternin lakkauttamisen jälkeen sen tehtävät eri maiden kommunistien ohjeistajana siirtyivät NKP:n keskuskomitean kansainväliselle osastolle. Yhteydet pidettiin kulisseissa, mutta jatkuvuus oli etenkin henkilötasolla silmiinpistävä. Sitä mukaa kun Eurooppa vapautui saksalaisten miehityksestä, kommunistien johtavia kaadereita palasi Neuvostoliitosta kotimaihinsa. Nimekkäimmät ”moskoviitit” olivat Kominternin karaistua väkeä, kuten Dimitrov, Togliatti, Thorez, Mátyás Rákosi ja Walter Ulbricht, kaikki sodanjälkeisen Euroopan keskeisiä vaikuttajia. Vaikka heillä oli politiikkaan myös kansallinen agenda, bolševikkien puolue säilytti asemansa toiminnan esikuvana ja auktoriteettina. Kommunistisen internationalismin logiikka ei katkennut Kominternin lakkauttamiseen vaan jatkui uusissa taktisissa muodoissa ja olosuhteissa.⁸¹

Kesään 1946 mennessä uuden orgaanin muodostaminen kommunistisille puolueille oli Moskovassa jo vakavan harkinnan alla, mutta Stalin päätti edetä tuumasta toimeen vasta vuotta myöhemmin. Puolan Szklarska Porebassa perustettu informaatiotoimisto Kominform sai kiristyneen kansainvälisen asetelman myötä tiukemman roolin, kuin alun perin hahmoteltu keskinäinen tiedonvälitys edellytti. Se ei ollut uusi Komintern maailmanlaajuisine missioineen, vaan sisäpiirin suljettu klubi, jossa lujitettiin kommunistien omaa valtapiiriä yhteneväisten linjausten taakse.⁸²

Kominform ehti lyhyen historiansa aikana pitää kolme konferenssia, joiden pöytäkirjat on julkaistu kokonaisuudessaan erinomaisesti toimitetuin kommentein.⁸³ Ne tarjoavat mielenkiintoisen kurkistuksen siihen, miten muun muassa ideologisia kysymyksiä käsiteltiin luotettujen tovereiden kesken. Pöytäkirjoista voi seurata esimerkiksi sitä, kuinka suhtautuminen sosiaalidemokratiaan kehittyi ja sai julki lasketut muotoilunsa kylmän sodan ensi vaiheessa.

Stalin antoi päävastuun Kominformin perustamisprosessissa kahdelle läheiselle mutta keskenään kilpailevalle apulaiselleen, Andrei Ždanoville ja Georgi Malenkoville. Ideologiset kysymykset kuuluivat lähinnä edellisen tontille. NKP:n keskuskomitea tuotti hänelle pohjiksi runsaasti materiaalia, jossa viitattiin sosiaalidemokraattien vehkeilyihin. Tulkinnat muuttuivat Ždanovin käsissä entistä terävämpään muotoon. Erityisen purevasti hän hyökkäsi Ranskan sosialisteja vastaan, jotka olivat ensin juonitelleet kommunistit ulos hallituskoalitiosta ja sitten esittäneet häpeällistä roolia Marshallin suunnitelman järjestämisessä.⁸⁴

Puolitoista tuntia kestäneessä puheessaan Kominformin perustavalle konferenssille Ždanov määritteli pitkälti sen maailmankuvan, jonka lävitse kommunistit tarkastelivat kansainvälistä politiikkaa aina Stalinin kuolemaan asti. Tässä kahden keskenään sovittamattomassa ristiriidassa olevan leirin maailmassa so-

81 Adibekov 1994a, 4 viite 5; McCagg 1978, 42–44; Spriano 1985, 201–202; Zubok & Pleshakov 1996, 64.

82 Adibekov 1994a, 3–4; Di Biagio 1994, 11–14.

83 *The Cominform*, 1994.

84 Adibekov 1994a, 5, 7.

siaalidemokraateilla oli sama rooli työväenluokan pettureina kuin aina ennenkin. Attleen ja Bevinin Labour-hallitus Britanniassa ja Ramadier'n sosialistit Ranskassa olivat Yhdysvaltojen satelliitteja ja seurasivat sen imperialistista politiikkaa kaikissa keskeisissä kysymyksissä. Kommunistien tehtävä oli estää amerikkalaisten ja heidän paikallisten apureidensa suunnitelmat Euroopan orjuuttamiseksi.⁸⁵

Ždanovin raporttia voi verrata Kominternin linjauksiin vuosilta 1921, 1928 ja 1935, jotka kaikki ankkuroivat merkittäviä käännteitä kansainvälisessä kommunismissa. Nyt esitetyt näkemykset tulivat huomattavan lähelle kolmannen vaiheen arvioita sillä erotuksella, että amerikkalainen imperialismi oli ottanut fasismin paikan. Ždanovin mukaan kommunistit olivat otaksuneet muodollisista syistä, että sosialistit sijoittuivat välittömästi heidän oikealle puolelleen poliittisella kartalla. Konkreettinen tilanne saattoi kuitenkin asettaa sosiaalidemokraatit taantumuksen kaukaisimmalle siivelle.⁸⁶

Szklarska Porebassa mukaan kutsutut yhdeksän kommunistista puoluetta⁸⁷ antoivat kukin oman katsauksensa, joissa kiinnitettiin runsaasti huomiota taisteluun vihollista vastaan työväenliikkeen sisällä. Puolan sosialistipuoluetta kuvattiin nationalistisen sovinismin ja neuvostovastaisuuden läpikulkemaksi vielä suuremmassa määrin kuin toisen internationaalien puolueet yleensä. Työväenluokan saavuttamaa hegemonia-asemaa heikensi se, että sitä edusti kaksi eri puoluetta ja kaksi ideologiaa. Sosialistit vaativat itsepintaisesti, että heitä pitäisi kohdella puolueena tasavertaisten oikeuksien pohjalta. Tähän kommunistit eivät voineet suostua kuin muodollisesti. ”Koska hegemoneja saattoi olla vain yksi, tästä seurasi, ettei tosiasiaa voinut olla oikeuksien tasa-arvoa.”⁸⁸

Harvoin on kommunistien käytännön politiikkaa kuvattu yhtä paljastavasti. Stalinismissa työväenliikkeen sisäinen yhteistyö merkitsi sitä, että sosiaalidemokraatit noudattivat kommunistien tahtoa; olihan kommunistinen puolue määritelmän mukaan se etujoukko, joka osasi tulkita työläisten objektiiviset ja universaalit edut oikein. Tunnus orgaanisesta yhtenäisyydestä tarkoitti työväenpuolueita, jotka luotaisiin taistelemalla sosiaalidemokratismia vastaan työväenliikkeen sisällä. Ideologialtaan tällaiset yhdistyneet puolueet saattoivat perustua ainoastaan marxismille. Ne jotka eivät alistuisi kommunistien aatteelliseen johtoasemaan, heidän täytyi luopua politiikasta, ainakin sen laillisesta piiristä.⁸⁹

Raportit muista Itä-Euroopan maista kertoivat samankaltaista tarinaa. Sosiaalidemokratian vasemmisto- ja keskustavoimat oli vedetty kohti yhdistyneitä tai yhdistyviä työväenpuolueita, jotka rakentuivat Marxin, Engelsin, Leninin ja Stalinin opetuksille. Loput eristettäisiin ja eliminoidaisiin, kuten sosiaalide-

85 Ždanovin raportti kansainvälisestä tilanteesta 25.9.1947, *The Cominform*, 1994, 224–227, 238–239, 250–251.

86 *The Cominform*, 1994, 352–353 (Ždanov).

87 Neuvostoliiton ja Puolan lisäksi edustettuina olivat Bulgarian, Italian, Jugoslavian, Ranskan, Romanian, Tšekkoslovakian ja Unkarin puolueet. Listan muodostumisesta ks. Rentola 1997, 506 viite 10.

88 *The Cominform*, 1994, 48–53 (Gomulka).

89 *The Cominform*, 1994, 50–55 (Gomulka).

mokratismien puhdistaminen työväenliikkeestä edellytti. Unkarissa esimerkiksi sosialistit tavoittelivat keskeisiä asemia poliisissa, armeijassa ja ammattiyhdistyksissä, mikä johtaisi brittien ja amerikkalaisten vaikutusvallan kasvuun valtiokoneistossa ja työväenliikkeen apparaatissa. Kommunistit olivat vastanneet näihin taantumuksellisiin pyrkimyksiin saartamalla vihollisen kuin sodassa.⁹⁰

Verrattuna kommunistien saavuttamaan poliittiseen niskalenkkiin Itä-Euroopassa kehitys Ranskassa ja Italiassa oli ollut huolestuttava. Ždanov nolasi italialaisia tovereita kysymällä sarkastisesti, mihin asti he aikoivat perääntyä ennen kuin uskaltaisivat siirtyä hyökkäykseen. ”Tai ehkä te aiotte ’seikkailujen’ välttämisen nimissä antaa heidän kieltää kommunistisen puolueen?” Kommunistien tuli herättää vastustajissaan pelkoa voimalla, kurinalaisuudella ja toiminnalla. Ranskalaiset toverit saivat kuulla, että heidän puolueessaan ei ollut mitään näistä ominaisuuksista. He olivat epäonnistuneet paljastamaan Guy Mollet’n todelliset kasvot sosialistien rivimiehille, eikä mitenkään voinut olla työväenluokan edun mukaista liittyä yhteen Blumin tai Ramadier’n, tuon ”Amerikan quislingin” kanssa.⁹¹

Kominformin perustavan konferenssin julkilausuma käy yhtä hyvin sodanjulistuksesta sosiaalidemokratialle kuin hyökkäyksestä amerikkalaista imperiaalisuutta vastaan. Ždanov painotti itsekin, kuinka koko dokumentti tähdensi oikeistososiaalidemokratian vaarallisuutta vallitsevassa tilanteessa. Porvaristoa ja kansainvälistä kapitalismia käsiteltiin kasvottomina voimina eikä esimerkiksi yhtään Yhdysvaltain johtajaa mainittu nimeltä, kun sosialistiset petturit identifioitiin tarkkaan harkiten. Lyhyessä julistuksessa Bevin noteerattiin kolmesti, Attlee ja Blum kahdesti, Ramadier, Saksan Schumacher, itävaltalaiset Renner ja Schärf sekä Italian Saragat kertaalleen kukin.⁹²

Julkilausuman mukaan imperialismien ja demokraattisten voimien välistä taistelua käytiin samanaikaisesti sotilaallis-strategisella, taloudellisella ja ideologisella alalla. Vastustajan taktisessa arsenaalissa oli erityinen paikka sosialistien oikeistosiivelle, joka naamioi imperialistisen politiikan saalistajaluonteen fraaseilla demokratiasta ja sosialismista. Tosiasiassa he olivat isäntiensä lojaaleja rikoskumppaneita tuoden hajaannusta työväenluokkaan ja myrkyttäen sen tietoisuutta. Anti-imperialistisen ja demokraattisen leirin tuli tiivistää rivinsä ja koordinoida toimintasuunnitelma amerikkalaisia sekä heidän brittiläisiä ja ranskalaisia liittolaisia vastaan – ja oikeistososialisteja, jotka madellen ja nöyryistellen saattelivat maitaan Yhdysvaltojen vasalleiksi.⁹³

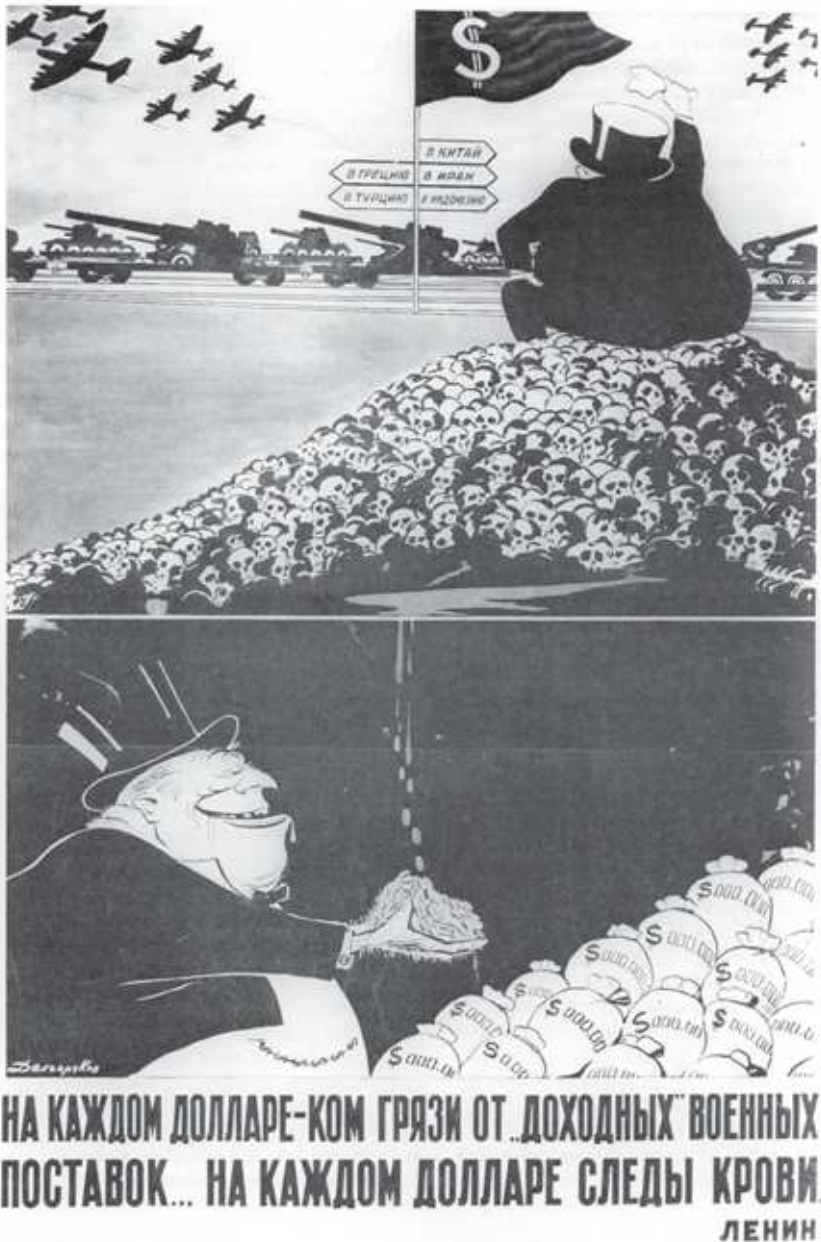
90 *The Cominform*, 1994, 140–143 (Slánský), 158–161 ja 431 viite 76 (Dej), 202–203 ja 439 viite 115 (Révai), 288–289 (Kardelj).

91 *The Cominform*, 1994, 118–121 ja 124–127 (Duclos), 194–197 (Ždanov), 258–259 (Djilas), 264–265 (Pauker).

92 *The Cominform*, 1994, 402–407. Julkilausumaa muokanneessa komissiossa pohdittiin, kuka mainittaisiin nimeltä ja kuinka monta kertaa. Italian kommunistit saivat Saragatin oikeistososiaalidemokraattien mustalle listalle, mutta Ždanov epäsi unkarilaisten ehdotuksen siitä, että Ramadier nimettäisiin toisenkin kerran. Eihän tämä ollut sosialistipuolueen johtaja vaan pelkkä käsinukke, joten hänen osalleen riitti yksi maininta. Ranskan osalta oli vaikea erottaa sosialistien oikeaa siipeä vasemmasta. Ždanov huomautti, että julistukseen ei tullut Mollet’ta lainkaan, mutta pesi asiasta kätensä: ”Mihin hän kuuluu, sen saatte päätellä itse.”

93 Kominformin I konferenssin julkilausuma 28.9.1947, *The Cominform*, 1994, 378–381.

Kominformin propaganda-julisteissa 1940-luvun lopulla dollarikapitalisti käärii voittoja asetoimituksistaan Kreikkaan, Turkkiin, Kiinaan, Iraniin ja Indonesiaan. Leninin sanoin: ”Jokaisessa dollarissa on ’tuottavien’ sotahankintojen likakokkareita ... jokaisessa dollarissa on veren jälki.” (Työväenaatteen museo, Santonen 1989.)

Viimeistään Kominformin perustaminen osoitti, että Neuvostoliitto oli päättänyt pitää kansainvälisen kommunismin peukalonsa alla. Asetelma johti puolessa vuodessa konfliktiin Jugoslavian kommunistijohtajien kanssa, välirikoon, joka dominoi täysin Kominformin toista konferenssia kesällä 1948.⁹⁴ Kun Stalinin ei onnistunut pakottaa Titoa riviin, sitäkin tärkeämmäksi tuli var-

94 Ks. Gibianskii 1994 ja 1997; Pons 1994.

mistää, että muissa Itä-Euroopan maissa ei lipsuttaisi kyseenalaistamattomasta lojaalisuudesta keskukselle. Kominformin sihteeristöllä oli suora yhteys NKP:n keskuskomiteaan, joka keräsi kaikkea mahdollista tietoa kommunistisista puolueista, erityisesti ideologiaa sivuavista kysymyksistä: kuinka marxismi-leninismii opetettiin, taistelusta oikeistososiaalidemokratiaa vastaan, porvarillisen nationalismin ilmentymistä jne.⁹⁵

Itä-Euroopan kansandemokratiat joutuivat systemaattisen stalinisimisprosessin kohteeksi alkaen uusista yhtyneistä työväenpuolueista, jotka järjestettiin nyt bolševistisen mallin mukaan. Se merkitsi puhdistuksia. Titolaisuuden ja kansallisten poikkeamien ohella sosiaalidemokraattiset vivahteet kelpasivat kohtalokkaiksi syytöksiksi, joilla kaadereita lujitettiin niitä harventaen. Huhtikuussa 1948 Neuvostoliiton edustajat huomauttivat antimarxilaisista asenteista ja parlamentaarisisista illuusioista Tšekkoslovakian puoluetta, jossa esiintyi bolševististen periaatteiden sijaan sosiaalidemokraattista lähestymistapaa järjestetyössä. Itäisessä Saksassa kammattiin yhtenäisyyspuolueesta esiin entisiä sosiaalidemokraatteja ja muita vihollisen agentteja, joilla saattoi olla yhteyksiä esimerkiksi SPD:n itätoimistoon (Ostbüro).⁹⁶

Kominformin kolmannessa konferenssissa marraskuussa 1949 Itä-Euroopan toverit raportoivat tunnollisesti saavutuksistaan puhdistusten saralla. Tšekit olivat paljastaneet suhteellisen laajan laittoman ryhmän aktivisteja ja oikeistososiaalidemokraatteja, jotka olivat sotkeutuneet vakoiluun ja sabotaasiin. Bulgariaarit olivat murskanneet useita salaliittoja ja kaivaneet kerta kaikkiaan esiin porvarilliset ja oikeistososialistiset oppositiovoimat niin, että työväenluokan taisteluyhtenäisyys oli voitu toteuttaa täysin marxismi-leninismien pohjalta. Romanian puolueen sisältä sen sijaan löytyi yhä vaarallisia sosiaalidemokraatteja, jotka toimivat yhdessä trotskilaisten bandiittien, titolaisten vakoilijoiden ja erikarvaisten nationalistien kanssa.⁹⁷

Vastuu kansainvälisen kommunismin ohjaamisesta oli NKP:ssä siirtynyt Ždanovin kuoleman jälkeen Mihail Susloville, joka ei tosin tuonut ideologisiin linjauksiin mitään uutta. Hän tulkitsi angloamerikkalaisen blokin valmistelevan nyt kaikin tavoin uutta maailmansotaa. Oikeistososialistit olivat rauhan pahimpia vastustajia, jotka pettivät oman kansansa edut ja peittelivät alhaista toimintaansa sosialistisilla fraaseilla ja kosmopoliittisella lörpöttelyllä. Rauhan turvaamiseksi tuli vahvistaa kaikin tavoin yhteistoimintaa sosialistien kenttäväen ja perusjärjestöjen kanssa.⁹⁸ Suslov oli keksinyt lisää vanhaa ruutia, sillä hänen reseptinsä noudatteli tuttua kaavaa yhteisrintamasta alhaalta.

Sen tuorempi ei ollut Togliattin esitys työväenluokan yhtenäisyydestä. Hän katsoi sosiaalidemokraattien paljastuneen porvarilliseksi puolueeksi työväenliikkeen keskuudessa välittömästi, kun angloamerikkalainen blokki aloitti kylmän sodan. Heidän ideologiastaan ei löytynyt jälkeäkään sosialismista tai de-

95 Gibianskii 1994, 648.

96 Gibianskii 1994, 657; Kaiser 1995, 690–693.

97 *The Cominform*, 1994, 724–727 (Rákosi), 730–731 (Slansky), 748–751 (Chervenkov), 778–779 (Chisinevski).

98 Suslovin raportti, *The Cominform*, 1994, 676–685, 704–707.

mokraattisesta hengestä, sen sijaan riittämiin vihaa Neuvostoliittoa ja kansandemokratioita kohtaan. Togliattin mukaan oikeistososiaalidemokraatit levittivät mitä halpamaisimpia valheita sosialismin leirin mustaamiseksi yrittäen näin näkertää työläisten luottamusta Neuvostoliittoa ja sen johtajia kohtaan. He olivat ensimmäisinä vastaamassa Churchillin huutoon ristirekkestä sosialismin maata vastaan tarjoten lännen sotablokille ideologisen arsenaalinsa tämän retken valmisteluun. Yhteistyössä imperialistien tiedustelupalvelujen kanssa oikeistososialistit olivat ottaneet avosylin vastaan Titon klikin vakoilijoita ja provokaattoreita.⁹⁹

Kansainvälinen kommunismi oli mentaalisesti kuumeisessa tilassa kuin Stalinin Neuvostoliitto 1930-luvulla. Vihollisia ja vakoilijoita nähtiin kaikkialla, ja heistä kavalimmat oli löydettävä omien puolueiden sisältä. Oikeistososiaalidemokratialla oli tässä vanha roolinsa sekä vainoihin liitettyä leimana että syntipukkina, joka kelpasi selittämään muun muassa esteitä välttämättömien taloudellisten uudistusten toteuttamiselle. Ei voitu kuvitellakaan, että uusissa työväenpuolueissa voitaisiin rakentaa jollekin kompromissille marxismin ja erilaisten opportunististen virtausten välillä. Oli suuri voitto, että sosiaalidemokratia oli saatu juurituksi pois kansandemokratioista, kuten se oli kerran puhdistettu Neuvostoliitosta.¹⁰⁰

Leninistä Staliniin

Moskovassa seurattiin toisen maailmansodan jälkeen, aivan kuten ensimmäisenkin, tarkasti sitä, kuinka sosiaalidemokraattien kansainvälinen yhteistyö kehittyisi rauhan oloissa. Sosialistien kokouksista kerättiin tietoja, joista kävi ilmi niin suhtautuminen kommunisteihin kuin pyrkimykset uuden internationaalin perustamiseksi.¹⁰¹ Vanha kilpailuasetelma teki paluuta kaikin tavoin. Vuonna 1947 se sai myös organisatorisia muotoja, kun kommunistit perustivat Kominformin ja sosiaalidemokraatit tiivistivät yhteistyötään pysyväksi komiteaksi Comiscoksi. Neuvostoliiton analyyseissa tämä oli kommunisminvastainen taistelu-, vakoilu- ja solutusjärjestö, jonka tehtävänä oli paitsi varmistaa Länsi-Eurooppa imperialistien piiriin myös tunkeutua Itä-Eurooppaan. Sosialistien puheet kolmannesta voimasta Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton välissä olivat pelkkää hämäystä, sillä kahden leirin maailmassa ei ollut tilaa välimuotoihin.¹⁰²

Kominformin kolmannessa konferenssissa tehtiin selväksi, mitä kommunistien tuli ajatella ”demokraattisen sosialismin” keskitiestä. Comisco leimattiin lännen sotablokin viheliäiseksi propagandatoimistoksi, elävältä mädäntyneen toisen internationaalin surkeaksi seuraajaksi, joka palveli Britannian ja Yhdys-

99 Togliattin raportti, *The Cominform*, 1994, 786–789.

100 *The Cominform*, 1994, 794–795.

101 Esim. sosialistien Clactonin ja Bournemouthin kokouksia 1946 koskevat aineistot arkistokohdassa f. 17 op. 128 d. 53, 2–20, 52–63, RGASPI.

102 Baranovin muistio 24.1.1948 (jakelu Stalin, Molotov, Ždanov, Berija, Mikojan ja Malenkov) sekä Poljakovin muistio 12.1.1949, f. 17 op. 128 d. 1137, 141–145, ja d. 1197, 1–14, RGASPI.

valtojen tiedustelupalveluita. Sen markkinoima kolmannen voiman ideologia oli tökeröä petosta. Sosiaalidemokraattien kosmopoliittiset puheet Euroopan yhdistämisestä merkitsivät eurooppalaisten kansojen alistamista imperialismin orjiksi ja heidän eristämistään Neuvostoliitosta ja kansandemokratioista. Työväenluokan ja monopolikapitalistien etujen väliin ei mahtunut mitään, kuten ei Neuvostoliiton rauhanpolitiikan ja imperialistien sotavalmistelujen väliinkään.¹⁰³

Sosialistinen internationaali perustettiin viimein uudelleen Frankfurtissa heinäkuussa 1951. Kommunistien propaganda otti sen vastaan tavalla, jonka Lenin olisi hyvin tunnistanut 1910- ja 1920-luvun taitteen asetelmasta ja kielenkäytöstä. Kominformin lehdessä puhuttiin Wall Streetin kovapintaisten agenttien yhteenliittymästä, jossa kapitalististen maiden asiaa olivat ajamassa muun muassa Labourin Morgan Phillips (amerikkalais-brittiläisen sotavarustelun äänitorvi), Jules Moch (amerikkalaisten poliisipäällikkö Ranskassa), Kurt Schumacher (Yhdysvaltain johtava provokaattori Länsi-Saksassa), Giuseppe Saragat (Italian työväenluokan parantumaton petturi) ja Paul-Henri Spaak, joka oli rikastunut myymällä lännen atomipommien rakentajille Belgian Kongosta orjatyövoimalla kaivettua uraania.¹⁰⁴ Nimet olivat vaihtuneet 30 vuodessa, mutta tyyli oli entisellään.

Sen sijaan Lenin olisi tuskin ollut tyytyväinen siihen, että maailmankommunismi painiskeli edelleen samojen ongelmien parissa kuin Komintern hänen aikanaan. Moskovassa oli yhä ratkaisematta, miten sosiaalidemokratian asettamaan haasteeseen oli paras vastata, kuinka se kukistettaisiin. Peruskysymysten säilyminen ennallaan kuvastaa sitä suurta jatkuvuutta, joka Neuvostoliiton politiikasta voidaan hahmottaa vallankumouksen vuosista Stalinin kuolemaan asti, lukuisista täyskäännöksistä huolimatta. Työväenliikkeen sisäisissä suhteissa yhteistyön yrityksiä seurasi aina vimmainen vihanpito, kädenojennuksia kiroukset. Toisen maailmansodan aika ja siirtyminen kylmään sotaan asettuvat luontevasti osaksi näitä syklejä.

Kansainvälisen kommunismin historiaa on usein tarkasteltu Neuvostoliiton turvallisuustarpeiden heijastumana. Tästäkin näkökulmasta sosiaalidemokratia oli sokea piste bolševikkijohtajien silmässä. Vaikka parlamentaarisen sosialismin puolueet vastustivat tiukasti kommunismia, ne eivät hyväksyneet mitään ristiretkiajatuksia Neuvostoliiton murskaamiseksi. Ideologisesta vastakkainasettelusta huolimatta työväenliikkeen reformistit olivat tältäkin osin potentiaalisia liittolaisia kommunisteille, jotka joutuivat helposti eristyksiin myös kansainvälisen politiikan kentällä. Neuvostoliiton turvallisuudelle oli tuskin etua siitä, että sosiaalidemokraatit tuomittiin pahimpina pettureina ja sodanlietsojina aina, kun Moskovassa oli petytty yrityksissä lähentyä länttä, kuten esimerkiksi Münchenin jälkeen tai kylmän sodan syntyvaiheessa.

Sosiaalidemokraattien näkeminen vihollisina ja pettureina oli bolševismin peruselementti, josta Leninin perilliset eivät voineet tinkiä vaarantamatta ideo-

103 Togliattin raportti ja Kominformin julkilausuma 17.11.1949, *The Cominform*, 1994, 786–789, 792–793, 892–893, 946–949, 1017 viite 59.

104 Braunthal 1978 (1971), 247.

logista pohjaansa. Perimmiltään kysymys oli legitimitetistä. Kommunistit oikeuttivat asemansa etujoukkona teorialla: heidän tuli johtaa työväenluokkaa ja sen yhteisrintamia, koska näkivät tilanteen kirikkaammin, ymmärsivät proletariaatin todelliset edut ja toteuttivat historian objektiivisia lakeja. Sosiaalidemokraattien pyrkimys muokata kapitalistista yhteiskuntaa työläiselle siedettävämpään uomaan haki oikeutuksensa alhaalta joukkokannatuksesta, jota mitattiin vapaissa ja demokraattisissa vaaleissa. Valtaan päästyään kommunistiset puolueet eivät tarvinneet vastaavaa mandaattia.¹⁰⁵

Kominternin juhliessa kymmenvuotista taivaltaan se summasi julistuksesaan sen leninistinen mentaliteetin, jossa järjestö oli luotu ja vakiintunut:

Kommunistinen internationaali syntyi taistelussa reformistista sosiaalidemokratiaa vastaan. Kommunistiset puolueet kapitalistisissa maissa kasvoivat ja vahvistuivat taistelussa sosiaalidemokratiaa vastaan. Tämän taistelun tulossa kommunistisista puolueista on tullut vallankumouksellisen proletariaatin joukkopuolueita, jotka ovat yhdistyneet kommunistiseksi maailmanpuolueeksi.¹⁰⁶

Stalinin poliittinen ajattelu oli karaistunut samassa tulossa, eikä se pohjimmiltaan irtaantunut vallankumousvaiheessa sisäistetyistä näkemyksistä. Sosiaalidemokraatit saivat sen tuta 1950-luvulle asti.

105 Bolševikit törmäsivät asetelmaan jo vuonna 1918, kun menševikit menestyivät heidän kustannuksellaan neuvostojen vaaleissa. Brovkinin (1987, 295) mukaan puolueiden välinen kilpailu oli murskattava, koska menševikit vääristivät bolševikkien kuvaa itsestään työläisten etujen määrittäjänä. Vrt. myös Draper 1972, 135; McDermott and Agnew 1996, 218.

106 IKKI julkilausuma 2.3.1929, *The Communist International 1919–1943, Vol. III*, 1965, 19.

■ Sota-Tannerin synty

Jos Moskovassa edesmenneen NKP:n keskuskomitean kellareissa vanhan valan miehet laatisivat luettelon pahimmista Neuvostoliiton vihollisista, komeilisi suomalaisista epäilemättä Väinö Tannerin nimi kaikkien aikojen listan kärjessä. Toisin kuin muille valtiomiesluokan kandidaateille Tannerin ja Neuvostoliiton välille ei koskaan koittanut edes muodollisen sovinnon hetkeä.

Mannerheimin tie kulki tsaarin valkoisesta lahtarikenraalista ja työläisten pyövelistä kansalliseksi sotapäälliköksi, joka persoonallaan takasi Suomen siirtymisen sodasta rauhaan. Viimeisenä valtiomiestyönään hän ehti luonnostella omakätisesti ääriviivoja yhteistyö- ja avunantosopimukselle, jonka pohjalle suhteet Neuvostoliittoon lopulta rakennettiin, vaikka vasta monen mutkan kautta.¹ Paasikiven–Kekkosen Suomessa Neuvostoliiton edustajia ei tosin nähty marsalkan syntymäpäivänä pidetyissä puolustusvoimain lippujuhliissa, ja hänen kotimuseoonsa Kaivopuistossa Tehtaankadun diplomaattien täytyi tutustua maanmiehiltään salaa.² Venäläiset kuitenkin ymmärsivät, että suurelle osaa suomalaisia Mannerheim oli pyhä, joka oli syytä jättää rauhaan – tai 1960-luvun radikaalien pilkkalaulujen huoleksi.³

Risto Ryti johti Suomen politiikkaa Neuvostoliittoa vastaan käytyjen sotien ajan, josta sotasyllisten oikeudenkäynnissä rapsahti raskain tuomio, kymmenen vuotta kuritushuonetta. Ei häntäkään kylmän sodan vuosina mielellään muisteltu; patsaan ja elämäkerran Ryti sai vasta 1990-luvulla Neuvostoliiton jo huuhtouduttua maailmankartalta. Rytin vaikutus päättyi kuitenkin sotavuosiin. Hänet saattoi unohtaa suomalais-neuvostoliittolaisissa suhteissa epähenkilön tavoin,⁴ kuten talvisodan myötä politiikan näyttämöltä poistuneet A. K. Cajanderin ja Eljas Erkon.

Yhteiskuntia luokkanäkökulmasta tarkastelleelle Neuvostoliitolle mannerheimit, rytit ja erkot olivat aristokraatteja ja rahavallan kapitalisteja, joiden antikommunistisuus oli itsestään selvää. Veret alkoivat Moskovassa tosissaan kuohua vasta, kun mietittiin työväenluokan pettureiden eli sosiaalidemokratien rikoksia Neuvostoliittoa ja maailmankommunismia vastaan.

Yöpakkasten ja noottikriisin ilmapiirissä 1950- ja 1960-luvun taitteessa Nikita Hruštšev nimesi useaan kertaan Väinöt Tannerin ja Leskisen maiden välisen hyvien suhteiden päävihollisiksi.⁵ Mitään katumaton Iso-Väiski kuoli

1 Esim. Polvinen 1981, 55–72, ja 1998; Nevakivi 1995, 134–138.

2 Derjabin 1997, 79–81.

3 Esim. Kaj Chydeniuksen säveltämä, Seppo Virtasen sanoittama ja Kalle Holmbergin esittämä Marski-Marssi vuodelta 1965.

4 Ks. Turtola 1994, 9–21. Kuten Turtola mainitsee (324) Neuvostoliiton arkistojen antaman vaikutelman perusteella, sotasyllisyysoikeudenkäynnissä ”ykkössyytetty oli ilman muuta Väinö Tanner”, kun ”Rytiin suhtauduttiin jokseenkin neutraalisti, intohimottomasti.”

5 Suomi 1992, esim. 209–212, 260–261, 325–326, 346–351.

huhtikuussa 1966 kuin merkinä aikakauden vaihtumisesta SDP:n idänsuhteiden aukenemisen ja johtavaksi hallituspuolueeksi paluun kynnyksellä. Leskinen sen sijaan luovi samaan aikaan Tamminiemen ja Moskovan tielle päästen ennen pitkää sekä Urho Kekkosen että neuvostojohdajien suosioon, ulkoministeriksi asti. Kun Tannerin syntymän satavuotispäivää kunnioitettiin vuonna 1981 Helsingissä sosiaalidemokraattien näytävässä juhlassa, Neuvostoliiton propagandakoneisto jaksoi jyrähtää vielä vanhaan malliin:

Raivoisana kommunismin ja Neuvostoliiton vastustajana hän edisti aktiivisesti Suomen vetämistä sotaan Neuvostoliittoa vastaan ja ns. ”aseveljeyttä” hitleriläisten kanssa. Tässä tarkoituksessa hän, ollessaan Suomen sosiaalidemokratian johtaja, teki kaikkensa neutralisoidakseen fasisminvastaiset suuntaukset Suomen työväenliikkeessä. Juuri hänen johdolla Suomen sosiaalidemokraattinen puolue oli saava huonon maineen – maailman ainoana toisen maailmansodan aikana fasismin puolelle joutuneena sosiaalidemokraattisena joukkona. [...] hän pysyi elinpäivänsä loppuun saakka Neuvostoliiton leppymättömänä vihاميةhenä sekä hyvän naapurisuuden ja Neuvostoliiton kanssa harjoitettavan yhteistyön linjan vastustajana, linjan, jolle Suomi asetui sodan jälkeen, samoin kuin kaikkien Neuvostoliiton ja Suomen vuonna 1948 tekemän YYA-sopimuksen hengen ja kirjaimen mukaisesti tätä linjaa ajaneiden ja tukeneiden maanmiestensä vastustajana.⁶

Klassiset virheet

Väinö Tannerin pojan Heikin mieltä askarrutti usein, miksi venäläiset jahtasivat niin kiivaasti hänen isäänsä, vaikka tämä ennen sotia ”oli se eturivin poliitikko, joka ehkä enemmän kuin kukaan pyrki ylläpitämään hyviä suhteita Neuvostoliiton lähetystöön.” Heikki oli toiveikas, että asia selviäisi neuvostoliittolaisten dokumenttien tultua tutkijoiden käyttöön: ”Heillähän oli hyvä tapa kirjoittaa kaikki ylös.”⁷ Vaikka Moskovan arkistojen ovet ovat olleet vaihtelevasti raollaan, kiinni tai selällään jo toistakymmentä vuotta, arvoitus ei ole vielääkään ratkennut tyhjentävästi. Entisen Neuvostoliiton aineistoista on saatu uusia palikoita tulkintojen perustaksi, mutta avainta Tannerin ja Kremlin takalukkoon on yhä haettava perinteisin päättelyn keinoin Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden traumaattisimmasta hetkestä eli talvisodasta, sen moniulotteisesta ja monumentalisesta draamasta.

Tannerin klassisiksi virheiksi sotaa edeltäneissä Moskovan neuvotteluissa on luettu hänen psykologisesti tökerö ensitervehdyksensä, kun hän esitteli itsensä menševikiksi eli periviholliseksi Stalinin mentaalisisällä kartalla. Myös Tannerin kehnon venäjän kielen taidon on katsottu haitanneen keskustelua, eikä hän muutenkaan tuntenut venäläistä kulttuuria ja luonnetta, vaan käyttäytyi diplomaattiansaan taitamattomasti. Tulkinnat ovat alkujaan lähtöisin Paasikiveltä ja

6 *Pravda* 13.3.1981 ’Kannattaisi paneutua ajattelemaan’, suomennos 94 B Neuvostoliitto lehti-kirjoitukset, UMA. Artikkelin oli lähtöisin Helsingin-lähetystöstä. Ks. Derjabin 1997, 102–103.

7 H. Tanner 1997, 151.

Molotovilta, joten ne juurtuivat jouhevasti YYA-Suomen liturgiaan, muun muassa Juri Komissarovin 1970-luvun kirjoituksiin.⁸ Tätä tulkintalinjaa on laventanut Albert Akulov, jonka mukaan Stalinin leppymättömään asennoitumiseen ”sekoittui jotakin henkilökohtaista”. Tanner muistutti häntä epätahdikkaasti ajasta ennen vallankumousta, jolloin suomalaiset sosialistit olivat autta-
neet bolševikkeja näiden epäsänmaallisesti Saksaan nojautuvassa myyräntyös-
sä Venäjää vastaan.⁹

Rakenteellisempi kritiikki on lähtenyt Suomen ulkopoliittisesta osaamatto-
muudesta talvisodan alla. Jälleen arvion perustana on Paasikivi, jonka päiväkir-
jamerkinat kohdistavat täyslaidallisen tulta ja tappuraa maan valtiojohton nis-
kaan. Päävastuun kantavat Erkko ja Cajander, myös maalaisliittolaiset ministe-
rit ja presidentti Kyösti Kallio mitänsanomattomuudessaan. Muttei Tannerin-
kaan vahva laji ollut ulkopoliitiikka, johon hänen ajattelutapansa soveltui ”hei-
konpuoleisesti”. Ilkka Hakalehdon mukaan ”kaikki filosofointi, teoretisointi ja
abstraktiset ongelmat olivat vieraita” Tannerille, jolta siksi puuttui ”kyky kan-
sainvälispoliittista ja ulkopoliittista kehitystä koskevien analyysien tekoon”.
Osmo Apusen mielestä ”ulkopoliittiset kysymykset vaikuttivat Tannerin poliit-
tiseen toimintaan mutta itse hän ei merkittävästi johtanut maan ulkopoliittikkaa,
tuskinkin kovin määrätietoisesti edes pyrki siihen”.¹⁰

Tältä pohjalta ammensi yhä Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen esimerkiksi
Viktor Vladimirov tosin myöntäen, että ”päävastuu aseellisen hyökkäyksen
käynnistämisestä Suomen kanssa lankesi eittämättä Neuvostoliiton johdolle”.
Osasyyn saivat kuitenkin Suomen hallitusmiehet, jotka ”olivat ammatillisesti
epäpäteviä kansainvälisen politiikan ja diplomatian alalla”. Taitamattomilla toi-
menpiteillään Cajander, Tanner ja kumppanit vakuuttivat Neuvostoliiton Suo-
men ulkopoliitiikan neuvostovastaisesta ja saksalaismielisestä suuntauksesta.¹¹

Jos luovutaan Paasikivestä ja Kekkosesta valtiomiestaidon mittakeppeinä,
talvisodan Tanner ei näytä enää niin kokemattomalta ja kykenemättömältä ul-
kopoliitiikan alalla kuin on haluttu ymmärtää. Yhteyksiä ulkomaille hänellä oli
ollut runsaasti vuosisadan ensimmäiseltä vuosikymmeneltä lähtien etupäässä
kansainvälisen työväen- ja osuustoimintaliikkeen kautta. Erityisesti Skandina-
viassa hänet tunnettiin hyvin. Neuvostoliiton ja venäläisten suhteen Tanner
osoitti Tarton rauhanneuvotteluissa Paasikiven aisaparina joustavaa aloitteelli-
suutta tavalla, joka haastoi yleisen mielipiteen sisällissodan jälkeisessä valkoi-
sessa Suomessa. Sosiaalidemokraattien johtajana hän asettui koko sotienvälisen
ajan vastustamaan itärajan taakse kohdistuvia haaveita ja seikkailupoliittikkaa,
eikä hän Helsingissä kartellut kontakteja Neuvostoliitonkaan edustajiin.¹²

8 Esim. Paasikivi 1958a, 57, 64; Hakalehto 1973, 191–194; Komissarov 1974, 80. Kritiikkiä
suhteuttavat mm. Apunen 1981, 194–195; H. Soikkanen 1987, 98–99; J. Paavolainen 1989,
62–63. Kielitaitokysymys tuntuu olleen herkkä asia, sillä Tannerin muistelmiensa (1950, 69)
mukaan ”Paasikivenkin venäjän kielen taito osoittautui melko lailla rapistuneeksi”.

9 Akulov 1996, 85–86, tulkinta on otsikon ’Kauhukakara Tanner’ alla.

10 Paasikivi 1958a, 13, 57, 118; Polvinen 1995, esim. 80–82; Hakalehto 1973, 186; Apunen
1981, 185.

11 Vladimirov 1995, 148–149.

12 Ks. J. Paavolaisen elämäkertasarja Tannerista 1–4, 1977–89.

Ulkopolitiikka ei ollut talousmies Tannerin leipälaji, mutta toisaalta häneen tältä osin kohdistettu arvostelu on ollut kohtuutonta ja perustunut ensisijaisesti jatkosodan sekä sen jälkeiseen kuvaan mennyttä maailmaa elävästä jääräpästä. Harvemmin on nostettu esiin, että Tanner talvisodan ulkoministerinä ja ”sotakabinetin” pienen piirin keskeisimpänä jäsenenä johdatti Suomen rauhaan monimutkaisessa kansainvälispoliittisessa tilanteessa. Näitä ratkaisuja eivät edes Tannerin kriitikot ole tohtineet arvostella, jos ei tunnustustakaan ole suuremmin siunaantunut.

Kollontain päiväkirja

Neuvostoliiton arkistot eivät ole ratkaisseet, oliko Tanner henkilönä neuvostojohdon erityinen silmätikku ennen talvisotaa. Ainoa suora viittaus Tannerin taitamattomuuteen syksyn 1939 neuvotteluissa on Aleksandra Kollontain päiväkirjassa, jonka todistusvoima on kyseenalainen. Tukholmassa tilanteen kehittymistä tarkkaillut lähettiläs kävi loka–marraskuun taitteessa Moskovassa selvittämässä esimiehelleen Molotoville, miten konflikti Suomen kanssa kääntäisi Skandinavian yleisen mielipiteen sekä Euroopan edistykselliset voimat Neuvostoliittoa vastaan. Hänen muistiinpanojensa mukaan Molotov kuittasi kategorisesti jo ennen neuvottelujen viimeistä kierrosta: ”Rauhanomaisen sopimisen päävastustaja on tuo turmiollinen sosiaalidemokraatti Tanner. Paasikivi on ovela ukko, mutta ilman Tanneria hän harkitsisi järkevämmin.”¹³

Lausuma napsahtaa kuin naula Tannerin arkuun ja sopii hyvin Molotovin suuhun, mutta sen sijoittaminen keskelle neuvotteluvaihetta herättää kysymyksiä. Diplomaattuuransa jälkeen osittain halvautunut Kollontai omistautui Moskovassa kirjallisen jäämistönsä järjestämiselle ja työstämiselle. Päiväkirjojen käytössä olevasta versiosta paistaa monissa kohdin jälkiviisauden maku tavalla, joka sopii epäilyttävän hyvin 1940-luvun jälkipuoliskon myöhäisstalinismin käsityksiin. Tekstikokonaisuus ei anna vaikutelmaa, että merkintöjä olisi tehty päiväkohtaisesti ajan tunnelmia täysin heijastaen. Ja vaikka Kollontai esittäisi-kin asiat koko lailla uskottavasti, niiden ajoitus ei kaikilta osin täsmää alkuperäisten asiakirjojen kanssa.¹⁴

13 Polvinen 1995, 49–50, 439 viitteet 50 ja 51. Muistiinpano on päivätty jälkikäteen Tukholmassa marraskuun 2. päivälle 1939. Vrt. samaa lähdettä käyttäneet O. Manninen & N. I. Baryšnikov 1997, 120, 123–124; Vehviläinen 1997, 221.

14 Olen käyttänyt lähteenä *International Affairs* (Moskova) -aikakauskirjassa julkaistua sarjaa päiväkirjoista (Kollontai 1988–90); tässä kiistanalainen kohta vuoden 1990 tammikuun numerossa sivulla 186. Jälkeenpäin tehdystä muokkaustyöstä ks. Farnsworth 1980, 407; Kollontai 1982, 520–521. Stalinin Neuvostoliitossa päiväkirjan pito oli riskialtista puuhaa kuin George Orwellin romaanissa *Vuonna 1984* (1999 [1949]). Vanhoihin vuoden 1917 bolševikkeihin kuulunut Kollontai sai puhdistusten aikana pelätä henkensä puolesta, eikä hänen suhteensa Molotoviin ollut myöhemminkään ongelmaton. Moskovasta lähetettiin NKVD:n miehet Tukholmaan valvomaan lähettilään toimia, ja he kopioivat myös muistiinpanot ja luonnokset muistelmista, joita Kollontain tiedettiin kirjoittavan. Ks. Petrov & Petrov 1956, 191–193.

Jos Kollontai olisi todella seurannut Suomen ja Neuvostoliiton välistä kiistaa syksyllä 1939 huolestuneena kynä kädessä, hän ei olisi kirjannut suomalaisten neuvottelijoiden poistuneen Moskovasta jo 5. marraskuuta eli viikkoa todellista aikaisemmin. Tannerin ryöpytyksen yhteyteen on merkitty Molotovin kertomaksi, että tämä oli torjunut Ruotsin hallituksen yritykset sekaantua Suomen ja Neuvostoliiton välisiin suhteisiin, jotka eivät skandinaaveille kuuluneet. Ruotsin Moskovan-lähettiläs Wilhelm Winther jätti asiaa koskevan nootin 2. marraskuuta eli samana päivänä, kun Kollontai muka kirjoitti siitä Tukholmassa päiväkirjaansa. Molotov oli kuitenkin määrännyt lähettiläänsä lentämään kiireesti takaisin Ruotsiin jo aamukuudelta, mitä Kollontai valitteli päiväkirjaansa: ”Minulla ei ollut tilaisuutta tavata Staliniä. Se on sääli.”¹⁵

Neuvostopropagandan hampaissa

Uusimmat tutkimukset vahvistavat nyt myös Neuvostoliiton arkistojen perusteella, että Stalin pyrki neuvotteluissa suomalaisten kanssa tosissaan tulokseen, vaikka puna-armeija olikin tehnyt kesästä lähtien sotilaallisia valmisteluja Suomen suunnalla.¹⁶ Jos neuvostojohto sai jo lokakuussa käsityksen Tannerista suurimpana esteenä ratkaisun syntymiselle, sen olisi luullut heijastuneen siihen psykologiseen sodankäyntiin, jota maan propaganda uutтерasti suolsi syksyllä 1939. Jälkikäteen katsoen Tannerin nimi suorastaan loistaa poissaolollaan, vaikka Moskovan radio kommentoikin 13. marraskuuta neuvottelujen katkettua:

Erkon puhe ja Tannerin antama haastattelu ovat molemmat äärimmäisen vihamielisiä, eivätkä ollenkaan vaikuta suotuisasti neuvottelujen päätökseen viemiseen. [...] Tannerin haastattelu on hiukan lievempi, mutta itse asiassa myöskin neuvostolaisvastainen.¹⁷

Neuvostoliiton äänitorvet syyttivät yleisesti Suomen hallituspiirejä, jotka eivät halunneet solmia rauhan turvaavaa sopimusta Baltian maiden tavoin. Lehdistön ja radioasemien mustamaalauksessa tahrinuivat erityisesti pääministeri Cajander ja ulkoministeri Erkko, jonka marraskuun alun esiintymistä ruotsalaisessa teatterissa Moskovan radio piti ”suoranaisena sodanjulistuksena Sovjetia vastaan”.¹⁸ Tökeryyden huipuksi on jäänyt marraskuun 26. päivän *Pravda*, jonka

15 Kollontai 1990, 185–187. Wintherin välitysyritys löytyy myös joulukuun alusta, mutta asiassällön puolesta tämä marraskuun 2. päivän nootti sopii paremmin. Vrt. Wahlbäck 1968 (1964), 253, 269–270. Kollontain muistiinpanoissa on muitakin ajoitusvirheitä. Ks. Vehviläinen 1997, 238–239; vrt. Polvinen 1995, 100–101.

16 Ks. Vladimirov 1995, 152–153; O. Manninen & N. I. Baryšnikov 1997, 126; O. Manninen 1997a, 144–149. Hannu Rautkallio (2002) on edustanut yhä näkemystä, että syksyn 1939 neuvottelut olivat pelkkää hämäystä Stalinin pyrkiessä koko ajan sotaan, mutta hänen argumentaationsa ei vakuuta. Vrt. myös Rentola 2002b.

17 Moskovan radio 13.11. klo 16–17, Valtioneuvoston tiedotuskeskuksen tilanneselostus 35/14.11.1939, Valtioneuvoston tiedotuselimet 1939–1948 Dh 1, Kansallisarkisto.

18 Moskovan radio 3.11. klo 13.30 ja 18.00, Puolustusministeriön sanomatoimiston ilmoitukset 589 ja 593/3.11.1939, Valtioneuvoston tiedotuselimet 1939–1948 Ek 2, Kansallisarkisto.

Paasikiven sanoin ”hullunkurisessa kirjoituksessa” Variksenpelätin pääministerinä ”haukutaan Cajanderia kuin hollituvassa”.¹⁹

Tulevan sodan poliittiset ja sotilaalliset operaatiot mielessään Neuvostoliitto käytti pohjustavaa propagandaa täsmäaseena, jolla se syyllisti nimenomaan Helsingin hallitusta. Suomesta oli haluttu Baltian maiden tavoin ulkoministeri Moskovaan neuvottelemaan suoraan ilman välikäsiä.²⁰ Tässä suhteessa Tukholman lähettilään paikalta tehtävään vedetty Paasikivi oli ulkopuolinen, jonka sellän taakse ei vastuullisia saanut päästää piiloutumaan. Moskovan radio syytti suomalaisille käsittämättömäksi jääneellä tavalla:

Naamioidakseen todelliset vaikuttimensa hallitus syyttää Paasikiveä neuvottelujen keskeyttämisestä väittäen, että tämä ei ollut ymmärtänyt käydä neuvotteluja oikeassa hengessä. Paasikivi on syyppää kaikkeen, mutta hallitus väittää aina pyrkineensä vilpittömään sovintoon Neuvostoliiton kanssa.²¹

Vaikka myöhemmin ero Suomen neuvottelijoiden välillä tehtiin korostetun selväksi, tässäkin yhteydessä ei nostettu Tanneria esille. Käyttökelpoista aineistoa oli kyllä tarjolla. Neuvostoliiton asianhoitaja Judanov oli raportoinut Helsingistä lokakuun alussa muun muassa Tannerin radiopuheeseen viitaten, että Suomen hallituksen jäsenet mobilisoivat aktiivisesti yleistä mielipidettä Neuvostoliittoa vastaan.²² Sosiaalidemokraatit eivät poliittisena voimana lunastaneet niitä toiveita, joita Moskovassa oli heihin kiinnitetty myönnytysten ja sovinnon aikaansaamisen suhteen. Reinhold Sventon sodasta varoittavat kirjoitukset tulivat marraskuun lopulla liian myöhään.

Tällä tavoin koetetaan nyt selittää tilannetta, kun koetetaan peittää sosiaalidemokraattisten johtajien kömpelöt toimenpiteet. Ensin he koettivat kaikin tavoin tehdä tyhjäksi sopimuksen aikaansaamisen Neuvostoliiton kanssa ja nyt on heidän leiristään alkanut kuulua arkoja ääniä, ettei olisi haitaksi, vaikka löydettäisiin mahdollisuus neuvottelujen jatkamiseen. Epäilemättä ovat Suomen johtavat piirit lopullisesti sotkeutuneet pelissään. [...] Totisesti Svento vuodattaa krokotiilinkyyneleitä paljastaessaan sosiaalidemokraattisen puolueen johtajien neuvostovastaisen suunnan.²³

Tanneriin nimeltä kohdistettuja hyökkäyksiä itärajan takaa alkoi tarttua Suomen radiokuuntelun nauhalle toisen sotapäivän aamuna 1. joulukuuta, kun

19 Paasikiven päiväkirja 27.11.1939, Paasikiven kokoelma, Kansallisarkisto. *Pravdan* artikkeli *in extenso* ks. Jahvetti 1942, 34–36.

20 Rautkallio 1990a, 36–37.

21 Moskovan radio 23.11. klo 06.30, 07.10. ja 12.20, Ilmoitukset 836, 837 ja 845/23.11. ja 24.11.1939, Valtioneuvoston tiedotuselimet 1939–1948 Ek 2, Kansallisarkisto; Jahvetti 1942, 31. ”Täydellistä valetta”, kuittasi Paasikivi päiväkirjaansa (23.11.1939, Kansallisarkisto) kuultuaan asiasta ulkoministeriöstä. J. Paavolaisella (1989, 88) Moskovan radion sanoma on kääntynyt pääläelleen.

22 Vladimirov 1995, 106–107.

23 Moskovan radio 23.11. klo 06.30 ja 12.20, Ilmoitukset 837 ja 845/23.11. ja 24.11. 1939, Valtioneuvoston tiedotuselimet 1939–1948 Ek 2, Kansallisarkisto; *Suomen Sosiaalidemokraatti* 19.11.1939 (Svento).

Moskovassa luettiin ”siepattu” Suomen kommunistisen puolueen julistus työläisille, talollisille ja henkisen työn tekijöille. Sen mukaan yksikään Suomen edellisistä hallituksista ei ollut ”niin paljon pettänyt kansaamme kuin tämä Kallion, Cajanderin, Erkon ja Tannerin roistojoukko”, joka oli saattanut maan sotaan. ”Olkoon tämä halveksittu hallitus, joka tekee kaikkensa viedäkseen kansamme perikatoon, viimeinen kapitalistinen hallitus maassamme.”²⁴

Julistuksen loppuhuipennus kuului: ”Eläköön Suomen sosialidemokraattinen tasavalta!” Iskulauseessa soi historian tahaton tragikomiikka. Niin kiistaton asema kuin Väinö Tannerilla olikin Suomen sosiaalidemokraattien johtajana, julistuksella ei toivotettu pitkää ikää ”Tannerin tasavallalle”, joksi Paavo Haavikko on tohtinut maailmansotien välistä Suomea kutsua.²⁵ Päinvastoin, Tannerista oli tulossa sen suomalaisen yhteiskuntajärjestelmän symboli, jonka Stalin oli päättänyt syöstä samalle historian roskatunkioille, jolle toveri Trotski oli toivottanut venäläiset menševikit vuonna 1917.²⁶ Neuvostoliiton propaganda-koneisto oli saanut ison vaihteen päälle ja Tannerin pääkohteekseen:

Suomen sosialidemokraattisen puolueen johtomiesten aikaansaannokset osoittavat, että nämä ovat pureet hävyltä hännän poikki. He ovat julki-
sesti julistautuneet pahimpien sotakiihoittajien ja lapualaislahtareiden
kanssa. Demokraattiset ministerit ja muut pomot haukkuvat kaikin voi-
min porvarillisen ohranan koiralauman kuorossa. Valkoinen Suomi on
nyt Euroopan mustin maa. [...] Kuolema kansanpyöveleille ja heidän kä-
tyreilleen. [...] Sanoutukaa irti Tannerin roistokoplasta ja antakaa sen
ulvoa yksin toisten pyövelisusien mukana. He eivät ulvo kauan, heidän
kurkkunsa käy käheäksi.²⁷

Tannerin hallitus?

Samana aamuna kun Moskovassa luettiin SKP:n julistusta ja muita madonlu-
kuja Suomen herroille, kansainvälisten tietotoimistojen kautta levisi maailmalle
uutinen, että entinen rahaministeri Tanner oli muodostamassa Suomeen uutta
hallitusta. Kohta puolenpäivän jälkeen Oslon radio kertoi Helsingistä saapu-
neesta sähkösanomasta, jonka mukaan Cajander oli virallisesti ilmoittanut
Moskovalle erostaan ja ”uusi hallitus Tanner pääministerinä ja Kivimäki ulko-
ministerinä tulee uudistamaan neuvottelut maiden välillä”. Lontoon radio toisti
samaa asiantuntevien piirien ilmoitusta vielä kuuden aikaan illansuussa.²⁸ Tuntia
myöhemmin jysähti Moskovassa uutispommi: Terijoella oli muodostettu Otto

24 Moskovon radio 1.12. klo 09.10, Ilmoitus 960/1.12.1939, Valtioneuvoston tiedotuselimet 1939–1948 Ek 2, Kansallisarkisto.

25 Haavikko 1990 (1977) ja 1995, 65–80.

26 Pipes 1992 (1990), 498.

27 Tass 1.12. klo 15.00, Ilmoitus No 963/1.12.39, Valtioneuvoston tiedotuselimet 1939–1948 Ek 2, Kansallisarkisto.

28 Radioutiset 1.12. Kööpenhaminasta klo 08.30, Oslost klo 11.30 ja 13.50 sekä Lontoosta klo 18.00, Ilmoitukset 961, 962 ja 966/1.12.1939, Valtioneuvoston tiedotuselimet 1939–1948 Ek 2, Kansallisarkisto.

Talvisodan propagandassa Neuvostoliitto leimasi Suomen johtajia Britannian ja Ranskan sätkyukoiksi. (Salminen & Suvanne 1989.)

„Valko-suomalainen narri“.

SOTILAATI

Teidän haaksirikon kärsineet johtajanne: Mannerheim, Rydi, Tanner, ulkolaisen pääomaylimystön kannustamana, ajavat Suomen kansaa sotaan Punaista Armeijaa vastaan.

Te sorrhutte näitten tyhjääntoimittajain, Suomen työtätekevän kansan verenimijäin etujen puolesta.

Malttakaa mielenne kellä on järkeä jälellä ja heittäkää hartioiltanne rasvoittuneet loiseläjät.

Siirtykää Suomen Kansanhallituksen puolelle, Punaisen Armeijan puolelle!

Suomen työtätekevä kansa astuu rohkeasti uuden vapaan elämän tielle, jota Kansanhallituksenne parhaillaan valloittaa Punaisen Armeijan avustuksella.

Kuusisen johdolla kansanhallitus, jonka ”tarkoituksena on Tannerin hallituksen kaataminen sekä rauhan aikaansaaminen venäläisten kanssa”.²⁹

SKP:n ja kansanhallituksen julistukset sekä Kuusisen kanssa pikatahtia solmittu sopimus olivat talvisodan alun keskeisiä poliittisia dokumentteja, joilla Neuvostoliitto yritti naamioida hyökkäyksensä ystävällismieliseksi avunannoksi. Niitä oli luonnosteltu Moskovassa valmiiksi marraskuun puolella,³⁰ mutta ajankohtainen tilanne pakotti hienosäätöön vielä julkistamisen kynnyksellä. SKP:n julistuksen loppuun ehdittiin lisätä viime hetkellä, että Cajanderin ja Erkon rahavaltaisen ja

vihatun hallituksen sijaan on asetettu Tannerin hallitus. Mutta Tanner on samallinen kansan vihollinen kuin Cajanderkin. Tannerin hallitus ei ole hiventäkään parempi, ellei vieläkin huonompi, kuin Sajanderin hallitus. Se on kansallemme yhtä vihattu kuin Cajanderinkin hallitus.

Ajettakoon nuo pyövelit Suomesta loitolle! Lyötäköön maahan koko vararikkoinen hallituskopla!³¹

Moskovassa elettiin joulukuun ensimmäinen siinä huhujen muokkaamassa uskossa, että Helsingin uuden hallituksen pääministeriksi oli valittu Tanner, josta näin tuli Kuusisen kilpailija ja vastapeluri. Asetelman auktorisoi itse Molotov tavatessaan iltamyöhäisellä Yhdysvaltain Moskovan-lähettilään Laurence Steinhardtin, joka protestoi siviiliväestön pommituksia sekä kiinnitti suomalaisten pyynnöstä neuvostojohdon huomion Helsingin hallituksen vaihtumiseen. Molotovin tylyn vastauksen mukaan Tanner oli ”epäonnistunut suojelushenki Suomelle” eikä lainkaan onnellinen valinta hallituksen johtoon. Kannanoton teki luonteeltaan peruuttamattomaksi sen julkaiseminen seuraavana päivänä Moskovan lehdissä:

Herra Tanner oli ja epäilemättä on edelleenkin neuvostoliittolais-suomalaisten neuvottelujen paha henki. Jos herra Paasikivi olisi hoitanut neuvotteluja ilman Tanneria, kuten tapahtui niiden ensi vaiheen aikana, ne olisivat todennäköisesti johtaneet tyydyttävään sopimukseen. Mutta herra Tannerin osallistuminen pilasi koko asian ja ilmeisesti sitoi herra Paasikiven kädet. Tämän johdosta Neuvostoliitto ei odota mitään hyvää Tannerin hallituksesta.³²

Sota-Tanner oli syntynyt. Neuvostoliiton ei tarvinnut muuttaa propagandaansa, vaikka Tannerista tuli elämänsä varomattomimman lupauksen³³ antaneena vain ulkoministeri. Radioaalloille ja lentolehtisiin vakiintui käsite Mannerheimin-Tannerin verenhimoisesta joukkiosta, josta pankkiherra Rytikin välistä mainit-

29 Moskovan radio 1.12. klo 19.00, Ilmoitus 966/1.12.1939, Valtioneuvoston tiedotuselimet 1939–1948 Ek 2, Kansallisarkisto. Vrt. N. I. ja V. N. Baryšnikov (1997, 173) katsovat virheellisesti, että tieto Terijoen hallituksesta kiiri Helsinkiin vasta kello 21.50.

30 N. I. ja V. N. Baryšnikov 1997, 174.

31 Suomen Kansanhallituksen julistus 1.12.1939, esim. Salminen & Suvanne 1989, 104–105.

32 Steinhardt Washingtoniin 1.12. midnight ja 2.12.1939 2 p.m, *FRUS* 1939 Vol. I, 1014–1016; Rautkallio 1990a, 108–109; Polvinen 1995, 74, 441 viite 12.

33 V. Tanner 1950, 162.

tiin nimeltä. Ero Paasikiven kohteluun oli huimaava varsinkin, kun hänen näkemyksensä olivat neuvotteluvaiheessa olleet asiallisesti hyvin lähellä Tanneria ja Mannerheimia. Kohta sotatoimien käynnistymisen jälkeen Moskovassa vieraili Viron puolustusvoimien ylipäällikkö Johan Laidoner, jolle Stalin ja Molotov soimasivat Suomen hallitusta syyttäen Erkkoa sekä etenkin Tanneria,

joka muka kaikkeen oli jyrkästi vastannut vain ”niet”. Paasikivi oli ollut myöntyväisempi, esittänyt uusia ja uusia näkökohtia hyvin sovinnollisessa hengessä, ja hänen kanssaan muka olisi ollut paremminkin mahdollista jatkaa neuvotteluja.³⁴

Paasikivi oli edelleen *persona grata* Moskovassa, mikä joulukuun puolivälissä oli peräti poikkeuksellinen luonnehdinta Helsingin hallituksen ministeristä. Kremlissä vannottiin vielä tiukasti Kuusisen nimeen, jota Stalin joulupäivänä kiitti saamistaan 60-vuotispäivän onnittelusta toivottaen ”Suomen kansalle ja Suomen kansanhallitukselle pikaista voittoa Tannerin ja Mannerheimin koplasta”. Samana päivänä lähti Molotovilta selväsana sähke Neuvostoliiton Lontoon-lähettiläälle Ivan Maiskille: ”Mannerheimin–Tannerin koplan me tuhoamme emmekä pysähdy minkään eteen emmekä välitä heidän apureistaan ja hyvänsuovista ystävästään”.³⁵

Paradoksaalisesti tietä rauhaan kuumeisesti etsivän Tannerin persoona oli nousemassa esteeksi rauhan solmimiselle. Tammikuussa 1940 kantautui Kööpenhaminan ja Tallinnan kautta tietoja Moskovan diplomaattipiireistä, joissa spekuloidiin Suomen ja Neuvostoliiton välisen sodan lopettamisella Kuusisen hallitus sivuuttaen. Ennen neuvottelujen aloittamista olisi Helsingin hallituksen kokoonpanossa kuitenkin tapahduttava joku Moskovalle mieleinen muutos. Käytännössä tämä merkitsi sitä, että neuvostojohdon kovin vihaaman Tannerin tilalle vaihdettaisiin ulkoministeriksi ”esimerkiksi Paasikivi”, kuten Saksan lähettiläs kreivi Werner von der Schulenburg pohdiskeli.³⁶

Vedenjakajalla

Tannerin todellinen ”syyllisyys” neuvostojohtajien silmissä ei johtunut siitä, mitä hän Moskovan neuvotteluissa sanoi ja teki, vaan siitä, mitä hän Helsingissä jätti tekemättä. Epäsuorasti tämän sanoi Molotovkin, kun hän 8. maaliskuuta 1940 väitti Moskovaan saapuneelle suomalaisten rauhanvaltuuskunnalle Tannerin suhtautuneen kielteisesti syksyn neuvotteluihin:

Kun sota on alkanut, niin sitä ei voida helposti pysäyttää, sillä sodalla on oma logiikkansa. *Tanner antoi asioiden kehittyä sotaan* ja sitten hän pu-

34 P. J. Hynninen ulkoasiainministeriölle 14.–16.12.1939 koskien Laidonerin Moskovan matkaa, 5 C 12 Tallinna, UMA; myös Paasikiven päiväkirja 18.12.1939 ja 15.1.1940, Kansallisarkisto.

35 Jahvetti 1942, 53; Vehviläinen 1997, 240.

36 Paasikiven päiväkirjat 11.1., 24.1. ja 30.1.1940, Kansallisarkisto; Hynninen ulkoasiainministeriölle 17.2.1940, 5 C 12 Tallinna, UMA.

hui uusista ehdotuksista. Meillä ei ollut etukäteen varmoja tietoja siitä, mihin Suomen hallitus olisi ollut valmis suostumaan. Menettelymme perustui teistä saamaamme kokemukseen. Poliitiikkanne voi olla itsenäistä, mutta se käy täydellisesti yhteen sen politiikan kanssa, jota Englannin ja Ranskan aggressiivisimmat piirit kannattavat. Jos olettekin itsenäisiä, niin politiikkanne on sama kuin The Timesin ja Le Temps'in suositttelema.³⁷

Suomen poliitikoista Tanner katsottiin henkilöksi, joka olisi voinut estää konfliktin kärjistymisen sodaksi mutta jätti tilaisuutensa käyttämättä. Molotovin reaktiota jyrkensi aivan sodan aattona Moskovaan saatu arvio Suomen sisäisestä tilanteesta. Todennäköisesti Cay Sundströmiltä peräisin olleiden tietojen mukaan vientiteollisuus oli painostanut hallitusta suostumaan Neuvostoliiton vaatimuksiin, mutta Erkko, Tanner ja Niukkanen eräiden upseeripiirien tuella olivat panneet kovasti vastaan. Raportissa väitettiin myös, että Tanner oli jyrännyt kielteisen kantansa läpi sosiaalidemokraattisessa eduskuntaryhmässä vastoin huomattavan opposition kantaa.³⁸

Ei Tannerille itselleenkaan ollut vieras se ajatus, ettei hän ollut tehnyt kaikkea voitavaansa sodan välttämiseksi. Vasta pommikoneiden ilmestyminen Helsingin taivaalle sai hänet uskomaan, että Neuvostoliitto oli todella valmis hyökkäämään vaatimustensa läpiviemiseksi. Tanner havahtui kiireisesti toimimaan. Hän oli avainroolissa nopeassa hallituksen vaihdoksessa, jonka keskeisin tarkoitus oli saada neuvottelutie auki Moskovaan siirtämällä kompromettoituneet Cajander ja Erkko syrjään. Kukaan Suomessa ei ymmärtänyt, että Tanneria olisivat painaneet samat rasitteet. Niin Paasikivi, Kallio kuin Mannerheim pitivät häntä sopivimpana miehenä ulkoministerin paikalle erityisesti työväen sitomiseksi lujemmin hallituksen taakse.³⁹ Kuusiselle varatusta osasta ei tässä vaiheessa tiedetty mitään.

Ensimmäisinä virkatoiminaan uusi ulkoministeri yritti saada keskusteluyhteyttä Moskovaan Ruotsin välityksellä, mutta Molotovin vastaus 4. joulukuuta osoitti, että kansanhallituksen perustaminen oli tukkinut kaikki väylät Kremliin. Tanner totesi Paasikivelle: ”nyt ainoastaan aseet ratkaisee. Muuta ei voida tehdä. Mutta meidän on oltava aina valmiita neuvottelemaan.”⁴⁰ Tanner ymmärsi, että hän oli hukannut etsikkoaikansa kompromissin arkkitehtina. Masentavissa tunnelmissa hän kirjoitti vaimolleen Lindalle: ”Olen kauheasti syytellyt itseäni siitä, etten ajoissa voimakkaammin käynyt Erkon suuntaa vastaan. Kun se lopulta tapahtui oli se myöhäistä. Nyt on jäljellä vain sota ja sen me tietenkin lopuksi häviämme.”⁴¹

37 Paasikivi 1958a, 182 (korostus MM).

38 Rentola 1994a, 163–164.

39 Paasikiven päiväkirja 18.11., 26.11., 30.11. ja 31.12.1939, Kansallisarkisto; Paasikivi 1958a, 103, 117. Hallituksen vaihto-operaatiosta esim. Polvinen 1995, 64–71. Vrt. V. N. Baryšnikov (1997, 244) toistaa Molotovin anakronismia: ”Varsin epätodennäköistä oli sekin, että ulkoministeri Väinö Tanner löytäisi yhteisen kielen Neuvostoliiton hallituksen kanssa. Tannerin ottaminen uuteen hallitukseen osoitti, ettei Helsingissä otettu huomioon neuvostojohdon erittäin kielteistä asennetta häneen, joka oli syntynyt, kun vuosien 1938 ja 1939 neuvottelut, joissa Tanner oli ollut mukana, olivat epäonnistuneet.”

40 Paasikiven päiväkirja 4.12.1939, Kansallisarkisto.

41 Tanner vaimolleen Lindalle 5.12.1939, Väinö Tannerin kokoelma 4, Kansallisarkisto.

Paasikivi ja Tanner olivat aikanaan hoitaneet hyvällä yhteisapelillä Tarton rauhahan, eivätkä heidän linjansa paljoa toisistaan poikenneet talvisodan sotakabineettisakaan. Vaikka Paasikivi höykytti päiväkirjaansa mitään säästelemättä Suomen poliittista johtoa, hänen merkintänsä ovat poikkeuksellisen lojaaleja Tannerille, jota hän ei epäröinyt puolustaa Molotovinkaan edessä.⁴² Talvisodan jälkeen Paasikivi kuitenkin asetti taisteluparinsa kriittisesti vedenjakajalle. Tanner oli todennut ensimmäisten pommien putoillessa Helsinkiin, että nyt suomalaiset voitaisiin saada hyväksymään sopimus Neuvostoliiton kanssa, kun se siihen asti oli ollut mahdotonta. Paasikiven mielestä tämä osoitti, ”että Tanner ei ole johtaja vaan antaa itseään johtaa. Hänen juuri olisi pitänyt vaikuttaa yleiseen mielipiteeseen.” Vanha monarkisti äityi moittimaan Suomen valtiollista järjestelmää, jonka esiin nostamat poliitikot eivät osanneet hoitaa isänmaan asioita onnellisesti, kun ”johtajat ei johda vaan antavat itseänsä johtaa n.s. yleisen mielipiteen”.⁴³

Sotatoimet eivät edistyneet Kremlin odotusten mukaisesti. Paraatimarssin sijaan puna-armeija vuoti katkeraa verta Kainuun erämaissa ja Kannaksen hangoilla. Paasikivi näki tilapäiset tappiot kuitenkin pieninä asioina suuren Venäjän sotilaalliseen voimaan nähden. Ne eivät saaneet hämärtää rauhan pyrkimyksen välttämättömyyttä. Hän teroitti Tannerille, että ”meidän, Tannerin ja minun”, täytyi olla lujia ja ajaa Suomessa läpi kohtuullinen sopimus, vaikka se kohtaisikin kiivasta vastustusta. Tanner uskoi, että kotirintama oli hoidettavissa neuvottelurauhaan, vaikka torjuntavoittojen jälkeen yleinen mielipide oli noussut ja vahvistanut toiveita sodassa onnistumisesta.⁴⁴

Tannerin mielen sopukoissa taisi kaihtaa hänen passiivisuutensa neuvotteluvaiheen aikana. Toista kertaa hän ei aikonut tehdä samaa virhettä, vaan oli valmis asettumaan vahvaakin kansalaismielipidettä vastaan rauhan saavuttamiseksi. Kun Britannian ja Ranskan avuntarjoukset helmi–maaliskuussa saivat Helsingin hallituksen – hetkeksi Paasikiveä myöten – jähkailemaan, jatkaako sotaa länsivaltoihin nojaten vai pyrkiäkö sopimaan kahdenvälisesti Neuvostoliiton kanssa, Tanner päätyi nopeasti rauhan kannalle perustellen näkemystään epäröiville ministeritovereilleen paljon puhuvasti: ”Nyt kuljemme samaa latua kuin syksyllä. Asia on nyt saatava ratkaisuun.”⁴⁵

Ideologinen asetelma

Jos Tannerin tilille Moskovon mustassa kirjassa kertyi syntejä jo puhtaan reaalipoliittisista lähtökohdista, tulkintakehikon ideologisoituminen Kuusisen hallituksen myötä ei helpottanut niiden anteeksi saamista. Max Jakobson on kiteyttänyt oivallisesti, miten marras–joulukuun vaihteessa ”Molotov ei enää ajatellut Tanneria ulkoministerinä, vaan työväenjohtajana, ja työväenjohtajana hän oli

42 Paasikivi 1958a, 182.

43 Paasikiven päiväkirja 6.4.1940, Kansallisarkisto.

44 Paasikiven päiväkirja 2.1. ja 10.1.1940, Kansallisarkisto.

45 Paasikiven päiväkirja 3.3.1940, Kansallisarkisto.

vaarallisempi kuin ulkoministerinä. Sillä Moskova oli antautunut Tannerin kanssa köydenvetoon Suomen työväen sielusta.”⁴⁶

Kilpailevien hallitusten asettaminen samanaikaisesti sekä Helsinkiin että Terijoelle veti vastapelureiksi Suomen työväenliikkeen kaksi nimekkäintä miestä, 58-vuotiaat ikätoverit, joihin henkilöityivät monet keskeisimmät linjavallinnat maan poliittisessa historiassa. Siinä missä Tanner oli pysytellyt syrjässä vuoden 1918 kapinasta, kansanvaltuuskunnan jäsen Kuusinen oli laatinut punaiselle Suomelle uutta perustuslakia. Sisällissodan jälkeen Väinö herätteli Helsingissä henkiin tiukkarajaisesti Neuvosto-Venäjältä irtisanoutuvaa sosiaalidemokraattista puoluetta, kun Otto Ville perusti Moskovassa SKP:tä bolševikkien jalkojen juureen. Vihanpito työväenliikkeen eri leirien välillä oli ollut peräänantamatonta ja lukkiutunutta, kunnes maan vaurastuminen ja punamulta hallitusyhteistyö, osaltaan Kominternin kansanrintamapolitiikkakin, olivat 1930-luvun jälkipuolella luoneet Suomessa edellytyksiä, joista talvisodan ihmeeksi kutsuttu yksimielisyys kehittyi.

Rytin–Tannerin hallitus muodostettiin hakemaan pikaista sovintoa Neuvostoliiton kanssa, mutta sen päätehtäväksi tuli käydä sotaa kaikin mahdollisin ja mahdollittomin keinoin epätoivoiselta näyttävässä tilanteessa. Ulkoministerin asemassa ja työväestön johtavana auktoriteettina Tanner oli tämän rauhaa etsivän puolustustaistelun hankalimmassa nivelkohdassa. Samanaikaisesti kun hän hallituksen ydinkolmikossa haki ulospääsyä sodasta, esiintyi hän ulospäin järkähtämättömästi suomalaisten yhtenäistä taistelurintamaa lujittaen. Esimerkiksi radiopuheessaan 15. joulukuuta Tanner syytti kovasanaisesti periaatteensa rikkonutta Neuvostoliittoa hyökkäyssodasta, siviiliväestön raa’asta pommitamisesta, naisten ja lasten surmaamisesta. Jos tarkoituksena oli vallata koko Suomi ja palauttaa tsaari-Venäjän rajat, niin kuin kaikesta pitäen näytti,

saatte olla varmat siitä, että Suomi tulee viimeiseen saakka puolustautumaan. [...] Suomen kansaa ei koskaan saada alistumaan vieraan ikeen alle. Sitä ei kannata yrittää sentapaisten ”kansanvaltaisten” hallitustenkaan varjolla, jonkalainen Teidän palkkaa nauttivan apulaisenne Kuusisen hallitus on. Sillä ei ole minkäänlaista kannatusta Suomessa. Suomen työväki kuuluu sosialidemokraattiseen puolueeseen [...] Hajoituspyrkimykset ovat toivottomia.⁴⁷

Jos Suomessa sisäistä oppositiota jossain piileskelikin, valtiojohdolla ei ollut vaikeuksia sen äänen tukahduttamisessa. Ainoa poliittisesti huomattava mielipiteen ilmaus Helsingin hallitusta vastaan oli Mauri Ryömän 19. joulukuuta päivätty kirje Tannerille, Suomen sotapolitiikan johtajalle, jonka perässä koko työväenliike oli marssimassa ”pää edellä päin seinää”. Vastuu onnettomuudesta oli selvä: ”Sinä olet sodan syyttäjä, näytä nyt, onko Sinussa miestä sen lopettajaksi.” Ryömä rinnasti Tannerin vuoron perään niin Hitleriin, Chamberlainiin, Francoon, Mussoliniin kuin Mannerheimiinkin ja uumoili tälle paikkaa histori-

46 Jakobson 1955, 285–286.

47 *Suomen Sosialidemokraatti* 16.12.1939.

assa satojen ellei tuhansien ”syyttömien työläisten ja talonpoikien surmauttajana”.

Mutta eikö ”punaisena lankana” viimeisten kahdenkymmenen vuoden toiminnassasi työväenliikkeen piirissä olekin ollut avoin tai peitetty vihamielisyyden lietsonta Neuvostoliittoon kohtaan ja hillitön vaino kaikkia niitä kohtaan, joita olet epäillyt ystävällisestä suhtautumisesta siihen? Ja nyt olet sitten kai urasi huipulla. Koko maailman taantumus katsoo Siinun kuin Pyhään Yrjänään lohikäärmeen kimpussa.⁴⁸

Ryömän kirje löysi helmikuussa 1940 tien julkisuuteen Ruotsin lehtien kautta ja tarjosi Neuvostoliiton propagandalle sen ainokaisen herkkupalan suomalaisen opposition olemassaolosta. Asetelmaa terävöitti vielä Tukholmasta levinnyt huhu, jonka mukaan Ryömä oli saanut Suomessa surmansa. Kuusinen ei aikailut tarttuessaan kynään vaan pani tapahtuneen vastapelurinsa tiliin kysyen: ”Onko Tanner murhauttanut Mauri Ryömän?” Syylliset tähän murhaan oli ”haettava tuomiolle mistä tahansa”. Siinä missä neuvostojohdon tulkinta talvisodasta löi pysyvästi lukkoon heidän suhteensa Tanneriin ja päinvastoin, sinetöi Ryömän kirje ja sen varaan rakennettu propaganda peruuttamattoman vihanpidon Tannerin ja suomalaisen äärivasemmiston välille.⁴⁹

Kuka petti Stalinin?

Ulkomailla on ollut vaikea ymmärtää, miten Suomi saattoi selvitä vuosikymmenten läpi länsimaisena demokratiana Neuvostoliiton naapurimaana. Pienelle kansalle ei ole haluttu tunnustaa subjektin asemaa suurvaltojen jauhaessa, joten selitykseksi on tarjottu Stalinin erityistä myötätuntoa Suomea kohtaan. Tulkinta on ollut suosittu suomalaistenkin keskuudessa, joille toisen maailmansodan jälkeen oli edullista ajatella Kremlin isäntiä Suomen ystävinä.⁵⁰ Näkemys on perustunut muun muassa neuvostojohdon syksyllä 1939 omaksumaan neuvotelutaktiikkaan, jossa Stalin etsi luovilla ehdotuksilla sovintoa Molotovin esiintyessä uhkaavasti ja voimankäytöllä pelotellen.

Myyttiä Suomelle myötämielisestä Stalinista loi myös Aleksandra Kollontai, joka Tukholmassa spekuloi uskaliaasti neuvostojohdon sisäisellä skismalla talvisotaan nähden. Hän ennusteli Venäjälle jopa uusia puhdistuksia, joissa rauhaa haluava Stalin voittaisi sotakiihkoisemmat haastajansa. Stalin tahtoi olla ”pienen kansojen batjuška” (isänen), mutta Suomeen nähden hän oli tullut petetyksi.⁵¹ Vaikeaa se oli ollut suomalaisillekin uskoa, että maailman ainoa sosialisti-

48 J. Paavolainen 1989, 85–87.

49 Moskovan ja Leningradin radiot 3.3. klo 6 ja 23.40, Maan Turva radioreportit 1062 ja 1068/3.3. ja 4.3.1940, Valtioneuvoston tiedotuselimet 1939–1948 Ek 1, Kansallisarkisto; Rentola 1994a, 195–197.

50 Ks. Polvinen 1981, 127–128; Engman 1992, erit. 221–232. Myytti Stalinin myötätunnosta Suomea kohtaan elää yhä Neuvostoliiton romahduksen jälkeen. Esim. O. Leino 1997, 81–94.

51 Rytin kertomaa Tukholmassa käyntinsä jälkeen. Paasikiven päiväkirja 2.2.1940, Kansallisarkisto.

nen valtio ryhtyisi propagandansa perusteemojen vastaisesti hyökkäys- saati valloitusotaan pientä naapurimaataan vastaan. Kuinka hyvä Stalin oli saatu tähän harharetkeen, kuka hänet oli pettänyt?

Maailmanhistorian lakeja etujoukkona toteuttanut bolševikkipuolue ja sen demokraattisen sentralismin pyhittäjä johto ei voinut olla väärässä, joten lasku Stalinin ratkaisusta lankesi aina toisten maksettavaksi. Sijaiskärsijän rooli tuli tutuksi myös suomalaisille tovereille, jotka eivät kyenneet rakentamaan sosialistista Suomea sen paremmin vuosina 1917–18, 1939–40 kuin toisen maailmansodan jälkeen. Virhearvioteorian mukaan Stalin eli syksyllä 1939 väärässä käsityksessä Suomen sisäisestä tilanteesta, jonka Neuvostoliiton informantit ja itärajan taakse emigroituneet suomalaiskommunistit kuvasivat alttiiksi vallankumoukselle.⁵² Petos paljastui, kun kansanhallitus jäi täysin vaille kannatusta, jolloin Stalin hylkäsi Kuusisen ja teki rauhan Helsingin hallituksen kanssa.

Neuvostoliitto ei kuitenkaan lähtenyt talvisotaan Suomen työväenluokan kapinaan vaan omaan sotilaalliseen iskukykyynsä luottaen kansainvälispoliittisessa tilanteessa, jonka se tulkitsi itselleen poikkeuksellisen suotuisaksi. Suomalaisia kommunisteja paremmin petturin paikalle sopisikin puna-armeija, joka ei kyennyt täyttämään sille asetettua tehtävää, nostattamaan parissa viikossa punalippua Helsingin presidentinlinnan katolle. Heikosti sujuneiden operaatioiden takia erotettiin kymmeniä joukko-osastojen komentajia, Raatteen tielle tuhotun divisioonan johtoporras teloitettiin tammikuussa miehistön rippeiden edessä. Sodan jälkeen sotilasjohto joutui kohtaamaan Stalinin silmästä silmään neljän päivän tentissä, jossa talvisodan kokemus ja asevoimien puutteet käytiin suorapuheisesti lävitse. Stalin purki tyytymättömyyttään myös K. J. Vorošiloviin, joka toukokuussa 1940 sai tehdä S. K. Timošenkolle tilaa puolustusasiain kansankomissaarina.⁵³

Puna-armeijasta oli kuitenkin yhtä mahdotonta tehdä julkista syntipukkia talvisodan takaiskuihin kuin suomalaisista kommunisteista. Kyseessä oli päinvastoin suuri sotilaallinen urotyö, jota juhlittiin jakamalla 50 000 hallituksen kunniamerkkiä, joukossa Neuvostoliiton sankarin korkea arvonimi yli 400 sotilaille.⁵⁴ Neuvostoliitto tarvitsi suurvallalle sopivia voimannäyttöjä, joksi paremman puutteessa kelpasi Mannerheim-linjan murskaaminen. Paasikivi kirjasi Moskovassa muistiin, miten ”tätä voittoa käytetään kovasti innostuksen herättämiseksi ja isänmaallisen hengen vahvistamiseksi ja Neuvostoliiton punaisen armeijan voiman korostamiseksi sekä Stalinin kunnian ja maineen nostamiseksi”.⁵⁵

52 Teoriaa on kritisoinut taitavasti Jussila 1985, erit. 57: Stalinin näkökulmasta oli ”yhdenkävää, oliko tuolla [Kuusisen] hallituksella kannatusta vai ei. Puna-armeija tulisi joka tapauksessa tekemään perustyon. Hyvä olisi, jos kannatusta ilmenisi, helpottaisihan se etenemistä, mutta ei sitä katsottu välttämättä tarvittavan.” Vrt. Rentola 1994a, 166–169.

53 V. N. Baryšnikov 1997, 213; O. Manninen 1994, 299–300; *Puna-armeija Stalinin tentissä*, 1997; *Hruštšev muistelee*, 1971 (1970), 139.

54 V. N. Baryšnikov 1997, 214.

55 Paasikiven päiväkirja 25.4.1940, Kansallisarkisto; myös Paasikivi 1958b, 14–15.

Sosiaalidemokraatit ja länsivallat

Ratkaisuna tilanteeseen sovellettiin tuttua keinoa, jossa ideologinen analyysi sai korvata realistiset arviot tapahtuneesta. Sotaan syylliset löytyivät Suomen vihamielisistä ja ulkomaiselle yllytykselle alttiista hallituspiireistä, jotka olivat tehneet maastaan sotilaallisen tukialueen länsivaltojen hyökkäykselle Neuvostoliiton kimppuun, kuten Molotov talvisodan jälkeen selitti. Puna-armeija ei ollut voittanut yksin Suomen sotajoukkoja vaan kamppaillut ”useiden Neuvostoliitolle vihamielisimpäin imperialististen maiden yhdistyneiden voimien kanssa”.⁵⁶

Leninin perusteiden mukaan reformistiset sosialistit olivat pahin este vallankumouksen leviämiselle Euroopan työväestön keskuudessa. Stalinin aikana sama logiikka kehittyi muotoon, jossa sosiaalidemokraateista tehtiin aina pääsyyllisiä, kun Neuvostoliiton yritykset yhteistyöhön lännen kanssa ajautuivat karille. Epäpyhä liittoutuminen natsi-Saksan kanssa syksyllä 1939 pakotti Moskovan muotoilemaan uudelleen ideologiset ja ohjelmalliset teesinsä, joita julkaistiin loka–marraskuussa Molotovin suulla sekä Kominternin nimissä. Kiihvimpiä sotakiihkoilijoita olivat nyt länsivaltojen imperialistit, joiden tukena toisen internationaalin johtajat sosiaalisovinistisine asenteineen esittivät ”likaisinta ja rikollisinta osaa” auttamalla porvaristoa ajamaan kansat teurastettavaksi.

Blumit, de Brouckèret, Englannin työväenluokan johtajat yhdessä Ranskan ja Englannin porvariston kanssa ottavat nyt haltuunsa ”kominterninvastaisen” sotalipun, josta Saksan kansallissosialistit olosuhteen pakosta ovat kieltäytyneet.⁵⁷

Neuvostoliitto tulkitsi päävihollisekseen Britannian, jonka vaikutuspiiriin Skandinavian maat läheisesti kuuluivat. Lontoon-lähettiläs Maiski eritteli syksyltä 1939 kolme neuvostovastaisuuden aaltoa, joista talvisodan nostattama kiihko oli omaa luokkaansa verrattuna reaktioihin Hitlerin kanssa tehtyyn sopimukseen tai Puolan itäosien valtaamiseen. Suomea pidettiin pienenä demokraattisena maana, jossa briteillä oli omat taloudelliset, poliittiset ja sotilaalliset edut valvottavanaan. Tämän vuoksi he olivat tukeneet Suomen hallituksen peräänantamatonta linjaa Neuvostoliiton esityksiä vastaan. Suomen asian varjolla länsivallat propagoivat vallankumouksen uhkaa ja kokosivat sitä torjumaan maailmanlaajuisia rintamaa, johon ajan myötä yhtyisivät myös Saksa ja Yhdysvallat. Maiskin mielestä Britannian ja Neuvostoliiton suhteet olivat huonontuneet niin, että avoin yhteenotto näiden välillä oli mahdollinen.⁵⁸ Arviolla oli varmasti oma vaikutuksensa siihen, että Stalinin päätti pyrkiä rauhaan Helsingin hallituksen kanssa, ennen kuin Suomen kysymys sotkisi Neuvostoliiton suureen sotaan muualla Euroopassa.

56 Molotov 1940, 7–11.

57 Ks. Majander 1998a; lainaukset Dimitrovin artikkeli Kominternin lehdessä, Moskovan lähetystön sanomalehtikatsaus 9.11.1939 (A. Solanko). EK–Valpo I amp I A 8a, Kansallisarkisto; Rentola 1994a, 149–151.

58 Maiski Molotoville 20.11. ja 11.12.1939, *Dokumenty vnešnei politiki*, Tom XXII:2 1939 God., 320–321, 391–396.

Miksi britit sitten ottivat Suomen asian näin omakseen? Aivan talvisodan alla Maiski raportoi Moskovaan keskustelustaan kabinetin ministerin Walter Elliotin kanssa, jonka mukaan Britannialla ei ollut ”minkäänlaista itsenäistä intressiä” Suomen suhteen eikä mahdollisuuksia sitä auttaa keskellä eurooppalaista sota, kuten Puolan esimerkki todisti. Konservatiivipuolueen hallitusta kuitenkin painosti jyrkkä yleinen mielipide, jota lietsoivat läheisiä suhteita suomalaisiin pitävät vasemmistopiirit ja työväenpuolueen edustajat, labouristit. Maiskin omassa analyysissä Rytin ja Tannerin hallitus oli suunnitelmallisella ja taitavalla propagandalla luonut mielikuvan, että Suomi oli rauhantahtoinen pienvalta ja skandinaavisen demokratian mallimaa. Sosiaalidemokraattien osallistuminen Cajanderin koalitionhallitukseen oli vahvistanut tätä käsitystä parin kolmen vuoden ajan, kuten myös Britanniaa Suomeen suuntautuneen matkailun kasvu.

Vuosittain sadat ja tuhannet labouristit, liberaalit, vasemmistoälymyystöön kuuluvat jne. tekivät matkoja Suomeen, missä he saivat ystävällisen vastaanoton, joutuivat aateveljiensä mielipiteenmuokkauksen alaiseksi ja palasivat kotiin Suomen ”ystävänä”.

Suomen sosiaalidemokraattien sekä Britannian labouristien ja osuustoimintamiesten välillä oli Maiskin mukaan jatkuva yhteys; muun muassa Tanner toimi tunnetusti puheenjohtajana kansainvälisessä osuustoimintaliitossa, jonka pääperusta sijaitsi Englannissa.⁵⁹

Kremlistä katsottuna Suomen sosiaalidemokraatit muodostivat kanavan, jota kautta maailman mielipide mobilisoitiin Neuvostoliittoa vastaan niin, että Britannia saattoi ryhtyä tositoimiin vihollisen puolelle liittoutuen. Tannerin kontolle ei siten langennut vain Suomen työväestön harhauttaminen sotaan, vaan aatetovereidensa avustuksella hän sai myös länsivallat valamaan kannuja Neuvostoliittoa vastaan. Britannian työväenpuolue levitti Suomen asiaa ajavia kirjaisia, joissa SDP:n ja SAK:n heti sodan sytyttyä antamat julkilausumat olivat näkyvästi esillä. Sosiaalidemokraattien kutsusta brittiläisen työväenliikkeen delegaatio kiersi Suomessa tammi–helmikuussa 1940 antaen kansainvälisesti kuuluisan ammattiyhdistysjohtajan Walter Citrinen johdolla täyden tukensa suomalaisten taistelulle.⁶⁰

Samanaikaisesti Ranskan tunnetuin sosialistijohtaja Leon Blum kirjoitti tahollaan kiivaita lehtikolumneja, joissa kiirehdittiin länsivaltojen retkikunnan lähettämistä Suomen avuksi:

en usko erehtyväni väittäessäni yleisen mielipiteen Ranskassa päättäneen jyrkästi, että Suomi on pelastettava hinnalla millä hyvänsä. Ei ole laiminlyötävä mitään, mikä on käytännöllisesti mahdollista ja inhimillisesti katsoen tehtävissä Suomen menestykseksi. Jos rohkea Suomi jätetään äärimmäiselle vaaralle alttiiksi avun voimattomuuden tai hitauden

.
59 Ibidem.

60 Citrine 1940; *Finland*, 1940; ks. myös Nevakivi 2000 (1972), 220–222.

Britannian työväenjohtajia tutustumassa Suomen tilanteeseen tammi–helmikuussa 1940. Teellä ja pullalla oikealta lukien Sir Walter Citrine, Philip Noel-Baker, Ernest A. Bell ja John Downie sekä isäntänä SAK:n puheenjohtaja Eero A. Wuori. (Nevakivi 2000 [1972].)

takia, tämä ihme päättyy, ja olen vakuutettu siitä, että kiihkeä vihan aalto on tärisyttävä koko Ranskaa.⁶¹

Tältä pohjalta Neuvostoliiton propaganda liitti Suomen sujuvasti Moskovassa vallinneeseen kansainvälispoliittiseen analyysiin ja Tannerin sosiaalidemokraattisten pettureiden nimekkääseen joukkoon.

Naamiot on revitty kavaltajien kasvoilta. Suomen kansan kavaltaja on Väinö Tanner. Tanner on jatkuvasti pettänyt Suomen kansaa. Suomen porvarien ja Tannerin politiikka on samaa. Naamarit revitään nyt pois petturien kasvoilta. Vihdoinkin paljastuu toisen internationalen mätänevä ruumis. Se on tuonut työväenluokalle vain sortoa, taantumusta, kuolemaa ja sotia. Työväenliikkeen rehellisimmät edustajat sanoutuvat irti työväenliikkeen löyhkäävästä lokaviemäristä. Maailman kaikki työläiset hyväksyvät sosialistisen maan politiikan.⁶²

Leninin vanhoilla teksteillä imperialistisen mielen kannattamasta työläisarikokrotiasta oli jälleen käyttöä, sosiaalifasismin teoriasta maltettiin vain vaivoin vaieta. Sosiaalidemokratismen kermakerros oli nyt luisumassa

61 Havas, Pariisi 14.2. klo 9.00 lainasi Blumia, Valtioneuvoston tiedotuskeskuksen tilanneselostus 125/14.2.1940, Valtioneuvosto tiedotuselimet 1939–1948 Dh 3, Kansallisarkisto; Vrt. *Le Populaire* 4.12., 11.12.1939 ja 14.3.1940 (Blum), julkaistu *L'oeuvre de Léon Blum* (1937–1940) IV–2, 1965, 329–330, 337–339.

62 Leningradin radio 15.2. klo 24, Maan Turvan Radioraportit 919–920/16.2.1940, Valtioneuvoston tiedotuselimet 1939–1948 Ek 1, Kansallisarkisto. Propaganda henkii Kuusisen kynänjälkeä; tyyli ja argumentit toistuvat hänen myöhemmässä kirjassaan *Suomi ilman naamiota* (1944).

yhä enemmän uuteen ideologiaan, joka on syntynyt Italiassa ja päässyt leviämään useisiin muihin kapitalistisiin maihin. He ovat sotaisin puolue imperialismin leirissä. He kehoittavat avoimesti sotaan sosialismin maata vastaan. He ovat liitossa kaikkein mustimpien voimien kanssa: Mannerheimin, Francon, Vatikaanin paavin, New Yorkin pörssien pankki-
miesten kanssa. Citrinet, Blumit, Tannerit raivoavat [...] Tosiasiat ovat osoittaneet, että sosialidemokratia on valmistanut nykyisen imperialistisen sodan.⁶³

Jos siis talvisodan ratkaisuihin joku Stalinia petti, se oli Moskovan näkökulmasta kansainvälinen ja suomalainen sosiaalidemokratia, jonka maanpäällinen ruumiillistuma oli Väinö Tanner, ”saatana ihmisen muodossa”, kuten Kuusinen häntä myöhemmin nimitti sotasyllisyysoikeudenkäynnin aikana.⁶⁴ Jälkiarviota talvisodasta korkeimmalle neuvostolle esittäessään Molotov herätti ”hilpeätä vilkastumista salissa” kertomalla, että ”Neuvostoliiton vihollisten raivonulvonnassa ovat koko ajan erottautuneet II Internationalen kaikenkaltaisten prostituoitujen ’socialistien’ vikisevät äänet”. Pääoman kätyrit olivat lopullisesti myyneet itsensä sodanlietsojille. Porvarilehtien kanssa kilpaa riekkuu ”lakeijatuvan väki”, heidän ”socialistiset” säestäjänsä, joiden ”esiintymisissä kuuluu sen saman socialistista valtiota vihaavan, raivostuneen imperialismin ääni, joka on meille tuttu Neuvostoliiton olemassaolon ensi päiviltä asti”.⁶⁵

Poliittisista tuulista aina tarkka Kuusinen tulkitsevä välirauhan aikana laatimassaan laajassa ohjelmallisessa käsikirjoituksessa, että sosiaalidemokraatit olivat osoittautuneet syksyllä 1939 ”natsionalistisen kansanpetoksen päärunaajaksi”. Kansainvälisesti vertailtunakin Suomen sosiaalidemokraattinen puolue oli ”yliveto” työväen asian peittämisessä.⁶⁶ Jatkosodan aikaiseen analyysiin Kuusinen kiteytti asian oman tappionsa samalla myöntäen: ”raivokkaan terrorin ja korviahlovan kansalliskiihkoisen ulvonnin avulla saivat Suomen vallanpitäjät yhdessä sosialidemokraattisten palkkakätyriensä kanssa tukahdetuksi alkuunsa sodanvastaisen kansanvaltaisen liikkeen maassa ja eristetyksi sen kannattajat.”⁶⁷

Taipumaton Tanner

Kuin kallioon hakattu, Taipumattoman tie ja Omalla linjalla ovat Väinö Tannerista tehtyjen kirjojen otsikoita,⁶⁸ jotka kertovat sekä miehen luonteesta että hänen politiikastaan sotavuosien jälkeen. Kun Stalinin kuollessa vuonna 1953 Suomen poliittinen eliitti kehuu kilpaa vainajan ansioita ja hyvää tahtoa, Tanner

63 Moskovan radio 3.5. klo 20.45, Maan Turva Radioraportti 1340/4.5.1940, Valtioneuvoston tiedotuselimet 1939–1948 Ek 1, Kansallisarkisto.

64 A. Tuominen 1956, 128.

65 Molotov 1940, 13.

66 Rentolan (1994a, 318–323) mukaan ”paperi kuului SKP:n historian jyrkimmin sosialidemokratian vastaisiin teksteihin”.

67 O. Kuusinen 1944, 27.

68 *Kuin kallioon hakattu*, 1956; Hakalehto 1973 ja 1974.

loihe lausumaan, että tämä laitavasemmiston lehdissä Suomen ”suojelusenkeliksi” ylistetty suuri ystävä hyökkäsi kaksi kertaa maamme kimppuun. Kommunistit syytivät ”suur-rikollinen” Tanneria Stalinin muiston häpäisemisestä.⁶⁹

On yhä avoin kysymys, ojensiko Neuvostoliitto tosissaan Tannerille kättä tämän tehdessä paluuta SDP:n johtoon keväällä 1957. Eikö Tannerin julkinen kääntymys olisikin ollut komein ”päänahka” neuvostodiplomaattien vyöllä, kun suomalaispoliitikkoja käännytettiin ystävyyspolitiikan taakse? Olosuhteet ja ennakoehdot sovinnolle osoittautuivat joka tapauksessa mahdottomiksi. Oli liikaa pyytää 76-vuotiaista kaiken jo kokenutta veteraania nöyrytymään: ”Minä en ryhdy konttaamaan ylös neuvostolähetystön portaita kuten Linkomies on tehnyt”, kerrotaan Tannerin tokaisseen ärtyneenä.⁷⁰ Hän ei halunnut enää poliittiseen taktiikkapeliin, vaan kulki moraalisesti oikeaksi katsomallaan linjalla hautaan asti. Neuvostoliitossa osattiin kulisseissa myös kunnioittaa Tannerin taipumattomuutta, kun puoluehajaannuksen veljessotaa käyviä sosiaalidemokraatteja alkoi kilpaa ilmestyä venäläisten puheille. ”SDP:n johtomiehistä Tanner on sentään patriootti”, keskeinen Suomen-emissaari V. V. Ženihov totesi monimielisesti skogilaisten Hannes Tiaiselle kesällä 1964 Sotšin kylpyjen lomassa.⁷¹

Neuvostoliittolaisessa historiakäsityksessä⁷² kerran tehdyt rikokset seurasivat ihmistä sovitamattomana painolastina läpi elämän ja ne voitiin aina tarvittaessa nostaa esiin raskauttavana todisteena häntä vastaan. Tämä logiikka toimi myös toisinpäin. Se, joka myöhemmin osoittautui petturiksi ja väärintekijäksi, pyyhittiin joko kokonaan pois aiemmista tapahtumista tai leimattiin epäluotettavaksi lurjukseksi alun pitäen. Bolševikkipuolueen ja neuvostovaltion historian kirjoittaminen vaati erityisen tarkkaa poliittista vainua, kun useimmat keskeisistä henkilöistä olivat ”paljastuneet” luopioiksi ja saaneet puhdistuksissa sen mukaisen tuomion. Vuonna 1938 valmistunut NKP:n (bolševikkien) historian lyhyt oppikurssi syntyikin Stalinin tarkan valvonnan alla ollen tavallaan hänen ”omaelämäkertansa”.⁷³

Suomen sotasyllisyyskysymyksessä toimi samankaltainen logiikka kuin Stalinin näytösoikeudenkäynneissä. Tannerin osalta tulkinnat hänen ikaikaisesta Neuvostoliitolle vihamielisestä politiikastaan ovat projisoituneet talvisotaa edeltäneisiin vaiheisiin. Komissarovin mukaan Tanner nimitettiin Suomen neuvotteluvaltuuskuntaan nimenomaan ”kovan, kompromissittoman ja tässä tapauksessa neuvostovastaisen linjan turvaamiseksi” sekä ”välistä haastavankin poliittisen linjan takaamiseksi”. Syksyllä 1939 loogisen esivaiheen muodostivat niin sanotut Jartsev-neuvottelut, joita Suomen puolelta kävivät ”pääministeri Cajander ja valtiovarainministeri Tanner, jotka (varsinkin jälkimmäinen) tunnettiin Neuvostoliitolle vihamielisistä mielipiteistään”.⁷⁴

69 Engman 1992, erit. 232, 242–243.

70 Tulkinnoista ks. J. Paavolainen 1989, 434–437; Vladimirov 1993, 253–255; Nevakivi 1996b, 168–171 (lainaus); Akulov 1996, 90–91.

71 Tiainen 1997, 95.

72 Talvisotatulkinnoista ks. Jussila 1989b.

73 Ks. Tucker 1992 (1990), 6–7, 533–539.

74 Komissarov 1974, 68–70, 109 viite 4; vrt. Hakalehto 1973, 169–174; edellä viite 39 (V. N. Baryšnikov).

Jos venäläisten historiantuntemus tai into ei riittänyt varhaisemman Tannerin tulkittamiseen, suomalaiset kommunistit tulivat toisen maailmansodan jälkeen innokkaasti apuun. SKP:n teoreettisessa aikakauskirjassa Tannerin petollinen ura ulotettiin aina vuoteen 1917 asti, jolloin tämä ”johdonmukainen sotasosialisti” puolusti Venäjän väliaikaiselle hallitukselle Suomesta annettavia sotainkainoia. Siis: ”Aina samalla kannalla – aina porvarin ja sodan kannalla, aina sosialismin ja rauhan asiaa vastaan.”⁷⁵ Näin historia käy tarvittaessa soveltavasta ja legitimoivasta hyötytieteestä. Tai kuten George Orwell sen muotoili: ”Joka hallitsee nykyhetkeä, hallitsee menneisyyttä; joka hallitsee menneisyyttä, hallitsee myös tulevaisuutta.”⁷⁶

Perestroika, *glasnost* ja neuvostovallan jälkeiset vuodet ovat olleet kommunismin uhrien rehabilitoinnin aikaa. Vieraillessaan Suomessa vuonna 1992 Venäjän presidentti Boris Jeltsin sovitteli toisen maailmansodan vihollisuuksien muistoa laskemalla Hietaniemen hautausmaalla sepeleen sankariristille Mannerheimin haudan vieressä. Suurlähettiläs Juri Derjabin, entinen Komissarov, kävi Suomussalmella suutelemassa ristiä, joka pystytettiin vuonna 1994 Raatteen tielle jääneiden puna-armeijalaisten muistoksi.⁷⁷ Suomessa on palauteltu sotasyllisinä tuomituille ”isänmaan vangeille” kunniaa, jota he eivät kansan keskuudessa koskaan menettäneet.⁷⁸ Ympyrä alkaa sulkeutua ja poliittiset intohimot lakastua, ehkä Tannerinkin osalta.

.

75 *Kommunisti* 1–2/1948 ’Johdonmukainen sotasosialisti Tanner’ (M.T.).

76 Orwell 1999 (1949); vrt. Jussila 1985, 15.

77 Derjabin 1997, 233–238, 270–276.

78 Ks. esim. M. Meinander 1997, 251.

■ Tanner-viha ilman naamioita

Väinö Tanner on tehnyt viime vuosina paluuta Suomen poliittisen historian suurmiesgalleriaan. Etenkin sosiaalidemokraatit näyttävät kantavan huonoa omatuntoa siitä, että kylmän sodan ”suomettuneina” vuosina ei Tannerin elämäntyölle annettu sen ansaitsemaa arvostusta, tai jos annettiin, niin sitä ei tuotu riittävästi esiin. Keväällä 1998 pidetyssä seminaarissa oli rehabilitoinnin makua, vaikka alustaja toisensa jälkeen nousi todistamaan, ettei Tanner tarvitse kunnian palauttamista – hän kun ei ole koskaan sitä menettänyt. Tapahtumalle oli joka tapauksessa tilausta. Tannerin jälkeisen sosiaalidemokratian merkittävimmät johtajat, presidentti Mauno Koivisto ja moninkertainen pääministeri Kalevi Sorsa, vetivät Helsingin työväentalon juhlasalin täyteen yleisöä. Tiedotusvälineet olivat laajasti paikalla, ja tilaisuus pääsi useaan television uutislähetykseen.¹

Kulttuuridemareiden ja Espoon kulttuuriseuran järjestämä seminaari sai jatkoa maaliskuussa 2001, kun sosiaalidemokraattinen puolue juhlisti Tannerin syntymän 120-vuotispäivää arvovaltaisoin menoin. ”Me kunnioitamme Väinö Tannerin muistoa syvällä kiitollisuudella ilman työväenliikkeelle vierasta henkilöpalvontaa”, puheenjohtaja-pääministeri Paavo Lipponen sanoi laskiessaan seppelvihoa suuren edeltäjänsä haudalle. Pari päivää aikaisemmin oli puoluehallitus järjestänyt työväentalolla tilaisuuden, joka ei ehkä ollut täysin vapaa henkilönpalvonnastakaan. Omassa alustuksessaan Lipponen arvioi, että Tanner ei ole saanut hänelle kuuluvaa paikkaa kansakunnan kaapin päällä marsalkka Mannerheimin ja J. K. Paasikiven vertaisena valtiomiehenä.² Oli tuskin sattumaa, että Urho Kekkonen ei mahtunut samalle suurmieslistalle. Jos ei Tanner ollut ”Kekkosen tasavallassa” poliittisen eliitin suosiossa, niin ”Lipposen Suomessa” on kylmän sodan aikaiseen valtionpäämieheen suhtauduttu varauksin. Edellisenä syksynä pääministeri oli avannut Kekkosen 100-vuotisseminaarin esittäen hyvinkin kriittisiä näkemyksiä juhlaikalun vallankäytöstä.³

Tietoisesta rehabilitoinnista oli sen sijaan kyse marraskuussa 2001, kun Lipponen kävi Tukholman Suomi-instituutissa pitämässä esitelmän ’Väinö Tanner: Rauhanpoliitikko’. Hänen mielestään Ruotsiin oli jäänyt dominoivaksi käsitykseksi se toisen maailmansodan loppuvaiheen aikainen kuva, jonka Pohjanlahden takana majailleet tarkkailijat olivat Tannerista muodostaneet ymmärtämättä

1 Seminaarin alustukset on julkaistu kirjasena *Väinö Tanner – monen särmän mies*, 1998.

2 Lipposen puheet 10.3. ja 12.3.2001 löytyivät kirjoittamisen hetkellä pääministerin internet-sivuilta www.valtioneuvosto.fi; ks. myös *Helsingin Sanomat* 11.3.2001.

3 Esim. *Hufvudstadsbladet* 5.9.2000 (Björn Månsson). Leikistä aikakausten nimillä ks. Majander 2002a.

kunnolla Suomen vaikeaa tilannetta.⁴ Pääministerin aktiivisuus menneisyyden tulkitsijana on herättänyt huomiota tiedotusvälineissä⁵ mutta myös tutkijoiden joukossa. Seppo Hentilä on katsonut, että Lipponen ”tavoittelee kaiken kaikkiaan eräänlaista historiapolitiittista revanssia Kekkoesta ja hänen ajastaan” vaatiessaan arvonalautusta sosiaalidemokraattisille valtiomiehille.⁶ Vilho Harle ja Sami Moisio puolestaan lukevat Tannerin rehabilitoinnin osaksi kansallista identiteettiäprojektia, jolla Lipponen ankkuroi Suomea ja suomalaisia Euroopan hyvien kansojen joukkoon osaksi läntistä perinnettä.⁷

Eri aikakausien historiapolitiittisista motiiveista riippumatta Väinö Tanner lienee yksi ohittamattomista nimistä suomalaisessa suurmieseliitissä, vaikka häntä ei koskaan valittu presidentiksi ja pääministerin tuolilla hän istui hädin tuskin vuoden päivät. Uudet Tanner-tutkimukset tuoreella otteella olisivat tervetulleita, vaikka ei historiankirjoitus ole häntä tähänkään asti hyljeksinyt. Jaakko Paavolaisen kirjoittama elämäkerta ei kasvanut kahdeksaan osaan Kekkosien ja Mannerheimin malliin, mutta on siinäkin lukemista neljä tuhtia kirjaa ja parituhatta sivua.⁸ Vuosien varrella on ilmestynyt myös muuta varteenotettavaa Tanneria läheltä sivuavaa tutkimusta Hannu Soikkasen SDP:n puoluehistoriasta lähtien,⁹ ja omat ansionsa on miehen itsensä lukuisilla muistelmilla¹⁰ sekä hänelle omistetuilla juhlakirjoilla.¹¹

Hämeentien varrella Tannerin merkityksestä muistuttaa komea patsas vanhan Elannon pääkonttorin läheisyydessä. Väinö Tannerin Säätiö puolestaan on tukenut menneinä vuosina merkittävillä apurahoilla nuorten tutkijoiden ja taiteilijoiden työskentelyä. Nykyisin se myöntää Suomen oloissa suuria tunnustuspalkintoja, joihin liittyy elinikäinen jäsenyys vuonna 2000 perustetussa Tanner-Akatemiassa. Säätiön www-sivujen mukaan Tanner-akateemikot presidentti Tarja Halosesta alkaen ”haluavat edistää vahvoja ajatuksia ja tekoja, jotka ovat rakentamassa suvaitsevaista ja syvälliseen keskusteluun yltävää uuden vuosituhanen sivistys-Suomea”, joten ambitiota keskustelufoorumilta ei puutu.¹² Kun *Suomen Kuvalehti* haki vuosituhanen taitteessa 1900-luvun huomattavinta suomalaista, Tanner sijoittui lukijäänestyksessä 11. sijalle – heti Linus Torvaldsin jälkeen – jättäen taakseen muun muassa Mauno Koiviston.¹³

.

4 Paavo Lipponen Tukholman Suomi-instituutissa 15.11.2001, www.valtioneuvosto.fi; referaatit esim. *Helsingin Sanomat* ja *Uutispäivä Demari* 16.11.2001.

5 Erit. *Hufvudstadsbladet* 27.1.2002 'Lipponen berättar sin Historia'.

6 Hentilä 2002; myös *Helsingin Sanomat* 20.10.2002 'SDP:n tie vei Kekkosien liivintaskuun' (Hentilä).

7 Harle & Moisio 2002, 35.

8 J. Paavolainen 1977–89. Paavolaiselta loppuivat selvästi voimat kesken projektin. Toisen maailmansodan jälkeiseltä ajalta hän nojaa Ilkka Hakalehdon tutkimuksiin (1973–74), joissa taas on Kekkosien ajan makua.

9 H. Soikkanen 1975–91.

10 V. Tanner 1947, 1948a, 1948b, 1949, 1950, 1952, 1956 ja 1966.

11 *Väinö Tanner*, 1941; *Kuin kallioon hakattu*, 1956; *Murroskausien mies*, 1981; *Väinö Tanner – monen särmän mies*, 1998.

12 Ks. www.vainotannerinsaatio.fi.

13 *Suomen Kuvalehti* 1/2000. Mielpiteensä tosin ilmaisi vain 839 lehden aktiivista lukijaa, ja Tannerin saldo jäi prosentin tietämiin annetuista äänistä.

Ajan henki, historiallinen tilaus ja puheenjohtajan esiintymiset ovat tuottaneet lukuisia Tanner-kirjoituksia muun muassa *Uutispäivä Demarin* sivuille.¹⁴ Lehtijutuille on ollut ominaista se, että niissä ei ole esiintynyt erityisen oivaltavia näkökulmia, joiden avulla haastettaisiin Tannerin elämäntyöstä vallitsevia jopa kliseisiä tulkintoja. Kari Niilolan innokkuus alkaa olla sitä luokkaa, että se kääntyy ihailun kohdetta itseään vastaan. Myös Michael Franckin televisiodokumentti jäi särnäyttömäksi, joskin se tilkitsee Tannerin kohdalla vallinnutta audiovisuaalista aukkoa.¹⁵ Nimekkäistä esiintyjäkaarteistaan huolimatta mainituissa seminaareissakin kierrätettiin enimmäkseen tuttuja näkemyksiä. Piristävän poikkeuksen tarjosi analyysi Tannerin elämänkatsomuksesta, jonka Jussi Pikkusaari teki nojautuen perusteelliseen väitöskirjaansa sosiaalidemokraattien suhteesta uskontoon ja kirkkoon.¹⁶

Reipas uusi tulkinta löytyy sen sijaan Heikki Ylikankaalta, jonka mukaan talvisodan ratkaisuvaiheessa pääministeri Risto Ryti ja ulkoministeri Tanner valitsivat rauhan luottaen siihen, että Saksa voittaisi maailmansodan ja että sen avulla saataisiin menetetyt alueet takaisin.¹⁷ Toisen maailmansodan jälkeinen oikeistososiaalidemokratia taas on saanut puolustajakseen Lasse Lehtisen, joka asettaa laajakaarisessa väitöskirjassaan suoraselkäisen patriootin Väinö Tannerin Neuvostoliittoa myötäilevän ja muutoinkin ketkun Urho Kekkosen vastinpariksi. Tulkinnallisesti teos uusintaa asevelisocialistien sankarillista itseymmärrystä 1940-luvulta ja panee vähän paremmaksikin: ”Sitoutuminen Tanneriin sekä henkilönä että symbolina piti länsimaisen sosialidemokratian hengissä yli vaikean ajan”, Lehtinen kirjoittaa ja olettaa, että oikeistososiaalidemokratian uroteot hidastivat Suomen liukumista 1970-luvun vinoon demokratiaan. SDP:n ”myöntövyöden aika” suhteessa Kekkoseen ja Neuvostoliittoon alkoi vasta 1960-luvulla sen jälkeen, kun Tanner oli poistunut puolueen puheenjohtajan paikalta.¹⁸

Jalustalle nostettujen poliitikkojen maineesta on usein jaksettu riidellä vielä pitkään sen jälkeen, kun kuolema on heidät korjannut oman aikansa kiistojen keskeltä. Tannerin persoona, hänen tekemisensä ja tekemättä jättämisensä, on provosoinut poikkeuksellisia intohimoja puolesta ja vastaan. Lapualaiset kirjaisivat 1930-luvulla mielipiteenään Panelian työväentalon seinään: ”Tuomari Tanneri hirtetään.” Urho Kekkonen ylisti 60-vuotiasta Tanneria vuonna 1941 ”demokraattiseksi johtajatyypiksi, likipitään sen ihanteeksi”, mutta 1950- ja 1960-luvulla sama mies oli hänen pahimpia päänsärkyjään. ”Miksi minun presidenttikauttani on rangaistu Tannerilla, miksi Paasikivi sai olla siinä suhteessa

14 *Uutispäivä Demari* 21.5. (Olavi Hurri), 16.7. (Kari Niilola), 15.8. 'Tanner-kirjat kiertoon Vaasassa' ja 20.8.2001 (Pekka Martin).

15 Niilola 2002; 'Tanner', ohj. Michael Franck, 2001.

16 Pikkusaari 1998a ja 1998b.

17 Ylikangas 2001, erit. 237–238, ja 2003. Tulkintaa ei ole hyväksytty kakistelematta (ks. O. Manninen 2004; Eskola 2004; Häikiö 2004). Olen puolestani kritisoinut sitä Tannerin osalta lehtiartikkelissa 'Taistelu talvisodan rauhasta' (*Demari* 21.3.2000), joka nojautuu tutkielmaani 'Sota-Tannerin synty' (Majander 1998c).

18 Lehtinen 2002, lainaukset s. 20, 113, 129. Asevelisocialistien itseymmärryksenä ks. Varjonon 1949.

helpommissa oloissa”, Kekkonen kirjoitti Päiviö Hetemäelle kesäkuussa 1963.¹⁹ Eikä se Paasikivenkään suhde Tanneriin niin auvoinen ollut sodanjälkeisessä tilanteessa, vaikka miehet olivat olleet yhdessä tekemässä kahtakin rauhaa Neuvostoliiton kanssa. ”Tanner on alhainen karaktääri. Huono mies. En olisi luullut häntä näin huonoksi ja matalamieliseksi”, hän manasi päiväkirjaansa joulukuussa 1945, kun sotasyllisyyskysymyksen hoito oikein painoi vanhan miehen sydäntä ja sappea.²⁰

1970-luvun hiljaisuudessa ei Tannerista hiiskunut kuin Juri Komissarov historian varoittavana esimerkkinä YYA-suomalaisille.²¹ Seuraavan vuosikymmenen alussa sosiaalidemokraatit kuitenkin rohkenivat juhlia suurmiehensä satavuotispäivää, jolloin *Pravda* muistutti Tannerin roolista Neuvostoliiton leppymättömänä vihamiehenä sekä hyvän naapuruuden ja yhteistyön vastustajana. SKP:n vähemmistösiiven *Tiedonantaja* antoi sivustatukea sen minkä kykeni, eikä kansandemokraattinen Suomi muutenkaan syytynyt syntymäpäiväsankarille. Kun joukko turkulaisia nuorisoliittolaisia kävi kokousmatkalla Helsingissä, he poikkesivat potkimassa ja syljeskelemässä Tannerille vastapystytettyä muistomerkkiä. Poliittinen valistustyö oli kantanut hedelmää, vaikka porukalla ei ollut selvää kuvaa siitä, kuka monumentilla kunnioitettu äijä itse asiassa oli ja mitä konnuuksia hänen tililleen tuli laskea.²²

Sosiaalidemokraateista vasemmalla elävä Tanner-viha on sen verran sitkeää laatua, että se jaksaa yhä leimahtaa pienestäkin sytykkeestä. ”En halua jättää Väinö Tannerin perintöä niiden riekkujen käsiin, joille hän on edelleen äärioikeistolainen natsien kanssa veljeilijä”, Kaakkois-Suomen Vasemmistoliiton puheenjohtaja Sauli Hievanen linjasi elokuussa 2001 ylistyslaulussaan, jollaista tuskin oli aikaisemmin nähty *Kansan Uutisten* palstoilla.

Tannerin elämäntyön tunnustaminen ei ole vain sosialidemokraattien etuoikeus. Hänen elämäntyönsä on koko kansan omaisuutta [...] Tannerin pitkää ja viivasuoraa kansanvallan linjaa ei kyetä vääntämään mutkalle. Tannerin tietä pitkin on kulkenut pohjoismainen sosialidemokraattinen linja kohti hyvinvointi- ja oikeusvaltiota. Se on koleaan asiallinen ja lahjomaton.²³

Näkemyistä ei nielty pureksimatta veteraanipiireissä, joissa ei alennuta liehittelemään porvareita ja luokkapettureita. Vastineissa todettiin, että Tannerin linja oli vasemmistolaisen työväenliikkeen kannalta erittäin ikävä; 1920- ja 1930-luvun kommunistivainoja ja ammattiyhdistysliikkeen kaappaamista sosiaalide-

19 Suomi 1986, 262–263, ja 1994, 172.

20 J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1985, 262 (18.12.1945). Lausuman kontekstista ks. Polvinen 1999, 224. Päiväkirjan ”luullut” on muuttunut Polvisella muotoon ”uskonut” – kuten myöhemmin Lehtiselläkin (2002, 110).

21 Ks. Komissarov 1974, 79–80, 96–97, 121–122, 179–181, 192; Bartenjev & Komissarov 1977, 142–150, 155.

22 Majander 1998c, 323–324, ja 1998d, 46; Suomi 2000, 659–660. Kekkonen lupautui aluksi saapumaan juhlaan, mutta peruutti myöhemmin osallistumisensa. ”Olet sinä pirun rohkea mies”, hän tokaisi Kalevi Sorsalle (1998b, 48), kun tämä kertoi pitävänsä tilaisuudessa puheen. Vierailusta Tannerin patsaalla mukana olleen Anu Suorannan kuvaus.

23 *Kansan Uutiset* 2.8. ja 30.8.2001 (Hievanen).

Lapualaisajan
"graffitia" ilmestyi
Panelian työväenyh-
distyksen talon ulko-
oveen syyskuun 8. ja
9. päivän välisenä
yönä vuonna 1931.
(Työväen arkisto.)

mokraattien haltuun ei ole unohdettu, saati annettu anteeksi sotavuosia turvasäilyissä. Sitä paitsi Tannerin muistetaan suhtautuneen työläisiin hyvin kyseenalaisesti – ei tainnut olla mielessään muu kuin oman omaisuuden lisääminen ja suojeleminen.²⁴ Lipposen Tanner-puhe Tukholmassa taas riemastutti *Tiedonantajan* todistamaan, että NKP:n haarakonttori Suomessa on yhä puhdasoppinen, vaikka päämaja Moskovassa on häipynyt historian hämärään:

Tanner oli kiistatta yksi niistä suomalaisista poliitikoista, jotka eduskunnan ja kansan selän takana veivät maamme hyökkäysliittoon ja sotaan Natsi-Saksan kanssa. Ja Tanner ratkaisi sen, että SDP ainoana sos.dem. puolueena maailmassa tuki tätä kaikkea. Tanner hyväksyi jopa ideologisen sitoutumisen natsiisiin kannattamalla suomalaisten SS-miesten värväämistä Himmlerin johtamiin joukkoihin sekä painostamalla SDP:n eduskuntaryhmän myöntymään Suomen liittymiseen fasististen valtioiden Antikomintern-sopimukseen. Juuri Tanneria tarkoittaen Hitler totesi: "Katsokaahan, suomalainen sosialidemokraatti käy sotaa minun puolestani."²⁵

Viha ja mobilisaatio

Viha on väkevä voima. Tunnedynamiikan merkitys historian prosesseissa on kiinnostava ulottuvuus, mutta sen haarukointi pitävästi selittäväksi tekijäksi on yhtä hankalaa kuin mentaliteettien yleensä. Kyseenalaisille teille eksytään hel-

24 *Kansan Uutiset* 7.8. (Tommi Nieminen), 9.8. (Erkki Antikainen) ja 14.8.2001 (Kauko Ok-
sanen, Matti Kormano).

25 *Tiedonantaja* 23.11.2001 (E[rrkki] S[usi]).

posti, jos viha nousee ikään kuin autonomisen toimijan asemaan. Esimerkiksi juutalaisvihaa on esiintynyt läpi vuosisatojen ja esiintyy yhä, mutta sen ilmenymät ja seuraukset ovat sidoksissa ympäröivään kontekstiin. Daniel Goldhagen tuli selvästi koetelleeksi tulkinnallisia ääri rajoja nostaessaan holokaustin pääasialliseksi syyksi saksalaisen poliittisen kulttuurin, jossa hänen mukaansa oli itänyt erityinen tuhoamaan pyrkivä antisemitismin muoto jo kauan ennen natsivallan vakiinnuttamista. Näin ollen Hitler itse asiassa vain vapautti saksalaiset toteuttamaan itseään.²⁶

Kansan syvät mentaaliset kerrokset ovat keskeisessä asemassa myös Jari Ehrnroothin kunnianhimoisessa tutkimuksessa siitä, kuinka sosialistiset valankumousopit, valistus ja agitaatio vaikuttivat Suomen vanhassa työväenliikkeessä ennen ensimmäistä maailmansotaa, ”miten eriaikaiset historialliset aatekerrostumat ja arkaainen tunnedyndamiikka lomittuivat työväenyhdistysten paikallisdiskursseihin”. Paikoin häikäisevän analyysin lumo karisee sitä mukaa, kun tutkijan konstruoima arkaainen luokkaviha alkaa elää omaa elämäänsä ja saa paikallisyhteisön tasolla roolin työväenjoukkojen yhtenäisyyden perimmäisenä ytimenä:

ylpeydellä vaalittu perimmäinen taisteluvietti, sisu, perusvastarinta, eräänlainen alkuraivo tai periviha sortajaa kohtaan ei ole agitaation tai valistuksen hedelmä. Se on jotain perimmäistä ja omaa, josta luopuminen on samaa kuin elämästä luopuminen.²⁷

Vanhassa työväenliikkeessä sovellettiin enemmän tai vähemmän tietoisesti periaatetta, ettei mikään yhdistä niin kuin yhteinen vihollinen. Agitaattorit lauloivat kilpaa joukoille luokkavihaa kukin puhujanlahjojensa mukaan. Ilman mobilisoivaa tilannetta sanan valta ja vihan voima jäävät kuitenkin konventioksi siinä missä sunnuntaisen jumalanpalveluksen sanoma ilman kirkossa kävijän syvää vakaumusta. ”Sisäänleivottu tuhovoima oli kutsuttavissa esiin aina kun väki haluttiin puhua liikkeelle” on jo pitkälle menevä väite. Kuten Ehrnroothkin sen muotoilee: ”Abstrakti ja yleinen ei herätä intohimoja eikä taistelunhalua. Vallankumouksellisuus syntyy yleensä konkreettisista kuvista ja vaatimuksista.”²⁸

Vuoden 1917 loppua kohti työläisillä ja köyhälistöllä oli Suomessa yllin kyllin syytä esittää konkreettisia vaatimuksia. Konfliktitilanteessa, viimeistään silloin kun kivääreitä aletaan kaivaa esiin, viha on ohittamaton käytinvoima vastustajaa demonisoitaessa ja dehumanisoitaessa. Näin käy kaikissa sodissa molemmin puolin rintamaa. Tilanne vie mukanaan, ja pelko, joka on vihan kaksoisveljenä tai kääntöpuolena äärimmäisyyksiin ohjaava tunnetila. Niin kävi

26 Goldhagen 1996, 455: ”the eliminationist anti-Semitic German political culture [...] was the prime mover of both the Nazi leadership and ordinary Germans in the persecution and extermination of the Jews, and therefore was the Holocaust’s principal cause”. Kritiikkiä ks. C. R. Browning 1999 (1992), erit. ’Jälkisanat’ vuodelta 1996. Lukeneisuuteni ei riitä arvioimaan yleisemmin, ovatko psykohistorioitsijat onnistuneet sitomaan vihan analyysiinsä tavalla, joka avaa hedelmällisiä näkökulmia yksilöiden tai kollektiivisen toiminnan poliittiseen ja sosiaaliseen historiaan.

27 Ehrnrooth 1992, lainaukset 389, 485.

28 Ehrnrooth 1992, 492, 496.

Joel Lehtosen kirjakauppias Aapeli Muttisellekin, jonka valkoiset veivät 1918 puoliväkisin sotaan:

Joukkopsykoosi saa hänen mukaansa. Kirkon vastustaja rukoilee jumalaa samalla kun jo tahtoo tappaa. Pasifisti saa lohtua sotilasmarsseista. Mielenhäiriötä muistuttavassa tilassa Muttinen ampuu vangiksi otetun punaisen kapinallisen, tilallisia ja porvareita ilkkuvan jättiläisen. ”Lauhkea Muttinen ampui haulikollaan ihmisen, jota hän vihasi kuin villipe-toa” ...²⁹

Risto Alapuro on kritisoinut psykologisoivia näkemyksiä tarjoamalla ”järki-peräisyyttä” painottavaa tulkintalinjaa, jossa vuoden 1918 tapahtumien ymmärtäminen edellyttää institutionaalisten ja rakenteellisten tekijöiden sekä organisoitumisedellytysten huomioon ottamista. Kurjuus, katkeruus ja viha eivät riitä vallankumoukseen ryhtymisen selityksiksi, vaan äkkiä syntyvät olosuhteet saattavat olla ratkaisevia. Alapuron mukaan ”pahuuden voimien irtipääsyä” korostavista käsityksistä ”puuttuu politiikan taso, se välitys, jonka kautta ihmisten kärsimys ja tyytymättömyys kääntyvät kollektiiviseksi toiminnaksi”.³⁰ On kysyttävä, miten henki muuttuu lihaksi, aivan kuten Pertti Haapala on analysoinut sosiaalisten ongelmien muuttumista poliittisiksi levottomuuksiksi ja yhteiskunnan kriisiksi vuonna 1917.³¹

Jos luokkavihan ylläpito oli yksi toisen internationaalien aikaista työväenliikettä koostavista elementeistä, niin Suomessa kuin muuallakin, neuvostokommunismissa siitä tuli aktiivinen poliittisen ja sosiaalisen mobilisaation väline. George Orwell kuvaa klassisessa totalitarismin kritiikissään *Vuonna 1984*, kuinka totuusministeriön arkisto-osastolla työntekijät kokoontuvat kello yhdeltätoista ison teluruuden ääreen ”kahdenminuutinvihaa” varten. Kuten tavallista, ruutuun ilmestyvät Emmanuel Goldsteinin, kansanvihollisen kasvot:

Goldstein oli luopio ja loikkari, joka kerran kauan sitten (kuinka kauan, sitä kukaan ei oikein muistanut) oli ollut yksi puolueen johtohahmoista, melkein samanarvoinen itsensä Isonveljen kanssa, ja sittemmin sekaantunut vastavallankumoukselliseen toimintaan, saanut kuolemantuomion ja mystisellä tavalla päässyt karkuun ja kadonnut. Kahdenminuutinviha vaihtelivat päivästä toiseen, mutta päähenkilönä ohjelmassa oli aina Goldstein. Hän oli peripetturi [the primal traitor] ja puolueen kilven ensimmäinen tahraaja. Kaikki myöhemmät rikokset puoluetta vastaan, kaikki kavallukset, ilkityöt, kerettiläisyydet ja hairahdukset kumpusivat suoraan hänen opeistaan. Hän eli vielä jossakin ja hautoi salajuoniaan: ehkä valtameren takana vierasmaalaisten rahoittajensa siipien suojassa ...³²

29 Lainaus on Pekka Tarkalta (1977, 280), Muttisen tarina Joel Lehtosen novellikokoelmasta *Kuolleet omenapuut* (1918).

30 Alapuro 1997, 55–78, lainaus 72. Vastineena ks. Ehrnrooth 1995, 89–106.

31 Haapala 1995, erit. luku ’Ongelmat ja levottomuus’.

32 Orwell 1999 (1949), 17.

Ei vaadi paljoa mielikuvitusta ja historianopintoja, että lukija osaa mieltää Ison-veljen Staliniksi ja sijoittaa Goldsteinin pukinpartaisen juutalaisnaaman tilalle Lev Bronsteinin, joka tunnetaan paremmin nimellä Trotski.³³

Sammumattoman vihan alkusyy palautuu petokseen, jonka katkerin muoto on se, kun veli pettää veljen, toveri toverin kuin rikoskumppanit toisensa uuden aallon tyyliä tavoittelevissa elokuvissa. Kristillisessä perinnössä teema on ollut läsnä *Genesisin* syntiinlankeemuksesta lähtien: käärme pettää naisen, nainen miehen ja seuraavassa sukupolvessa Kain tappaa Abelia. Vähän myöhemmin Jaakob, jonka nimessäkin elää viittaus petokseen, puijaa veljeltään ensin esi-koisoikeuden ja sitten isän siunauksen, mutta niin totta kuin Jumala kamppailee ja hallitsee hän saa uudeksi nimekseen Israel ja siittää kaksitoista poikaa sen heimojen kantaisiksi. Mutta tässäkin ei päästä eteenpäin ilman veljesten välis-tä kateutta ja vihaa, kuten Joosef saa Egyptin-matkalla kokea.³⁴

Kerrotaan, että kuullessaan 5. elokuuta 1914 Saksan sosiaalidemokraattien äänestäneen *Reichstagissa* sotalainojen puolesta Lenin julisti: ”Tästä päivästä lukien en ole enää sosiaalidemokraatti, olen kommunisti.”³⁵ Mutta kuka petti kenet ja minkä, kun vanha työväenliike jakautui kahteen päälinjaan. Kommunistien mielestä sosiaalidemokraatit pettivät sosialismin kaihtaessaan väkivaltaista vallankumousta; sosiaalidemokraatit katsoivat kommunistien pettäneen demokratian, kun nämä takertuivat proletariaatin diktatuuriin. Kumpikaan puoli ei voinut tinkiä näkökannastaan luopumatta oman poliittisen identiteettinsä peruselementistä.

Sosialismi ja demokratia ovat olleet yhteiskuntateorialle haastava käsitepari ja vielä hankalampi politiikan arkipäivälle. Denis Healey tosin kehuu muistelmissaan, kuinka hän Britannian työväenpuolueen kansainvälisten asioiden sihteerinä kirjoitti yhdessä yössä ja kahden ginipuollon voimalla julistuksen demokraattisen sosialismin periaatteista, joka kelpasi Socialistiselle internationaalille vuosikymmenten ajan.³⁶ Sosiaalidemokraateille kävi kuitenkin pitkän päälle tuskaisaksi selittää, mitä se sosialismi tarkoitti heidän ohjelmiensa kivijalkana. Käytännön sovellutuksessa taisi pisimmälle päästä Ruotsi, jota Ralf Dahrendorf on pitänyt eräänlaisena demokraattisen sosialismin utopiana.³⁷ Kommunistit taas huomasivat lopulta, että proletariaatin diktatuuri ei ollut vetävä naula taistelussa massoista, ja he yrittivät näivettymiseensä asti keksiä uutta merkitystä demokralialle. Lähimmäksi ratkaisua päästiin Tšekkoslovakiassa vuonna 1968,

33 Kuvaus kahdenminuutinvihan audiovisuaalisista keinoista tosin muistuttaa lähinnä Hitlerin esiintymisiä. Ks. myös Orwell 1969 (1945), jossa Stalin on Napoleon ja Trotski peripetturi Lumipallo, sikoja molemmat.

34 *Raamattu*. Genesis. Ensimmäinen Mooseksen kirja.

35 Volkogonov 1995 (1994), 79. Totta tai tarua, joka tapauksessa kuvaavasti keksitty. Service (2001 [2000], 268–269) tarjoaa uskottavamman version, jonka mukaan Galitsiassa Itävalta-Unkarin alueella maanpakolaisena asustellut Lenin luki asiasta sanomalehdestä ja huudahti: ”Tämä on toisen internationaalnin loppu.”

36 Healey 1989, 93. Socialistisen internationaalnin Frankfurtin julistuksen syntyprosessista hiukan tarkemmin Misgeld 1984a, luku X.

37 Dahrendorf 1991 (1990), 11.

kunnes Moskovan mielestä kokeilu vaaransi liiaksi marxismi-leninisin pyhimmän, periaatteen kommunistisen puolueen johtavasta asemasta.³⁸

Leninin viha menševikkejä kohtaan oli niin polttavaa, ettei se jättänyt häntä nukkuessakaan rauhaan.³⁹ Kansainvälisen työväenliikkeen jakautuessa hän käytti taistelussa sosiaalidemokraatteja vastaan retorista tehokeinoa, jossa vastustajia lyötiin heidän johtajistaan väännettyillä yleisnimillä. Lenin kiistakirjoitukset vilisivät scheidemanneja, renaudeleja, vanderveldeja, huysmaneja, hendersonoja, webbejä ja brantingeja, noita halveksittavia luopuriheittäjiä, jotka estivät työläisiä tulemasta tietoisiksi luokkaeduistaan ja vallankumouksellisesta tehtävästään. Toisaalta nämä purkaukset olivat älyllisiä haasteita ja oikean teorian muotoilua. Ehkä lähimmäksi henkilöitynyttä viholliskuvaa nousi suhtautuminen toisen internationaalin pääideologiaan Karl Kautskyyn, jonka bolševikkikaappauksen kritiikkiin Lenin vastasi pamfletilla *Proletaarinen diktatuuri ja luopio Kautsky*. Mutta suorasukaisesta tyylistä huolimatta tässäkin pääpaino oli opillisilla argumenteilla, sillä entisen opetuslapsen oli ylitettävä mestarinsa.⁴⁰ Kielikuviansa puolesta Lenin kyllä kelpaa vihan apostoliksi, eikä hän valtapiirissään tuntenut sääliä toteuttaessaan utopiaansa käytäntöön.

Stalinin kantama viha oli luonteeltaan henkilökohtaisempaa ja se helpotti vasta, kun vastustaja sai niskaansa neuvostovaltion viimeisen annoksen, NKVD:n ”yhdeksän lyijygrammaa”.⁴¹ Tai jäähakun päähänsä, kuten Trotski, jonka Isonveljen pitkä käsi tavoitti viimein Meksikossa vuonna 1940. Toisaalta Stalin käytti piiskaavaa vihaa keskeisenä mobilisaation välineenä, kun neuvostoyhteiskuntaan ryhdyttiin tosimelellä juurruttamaan sosialistista järjestystä. Talonpojat ja maalaisköyhälistö ajettiin kolhooseihin nostattamalla heitä kulakkeja vastaan, suuri terrori toteutettiin tuhoamalla trotskilaiset ja muut vihollisen agentit. Syyllisyydestä tuli hallinnollinen määrä, jota keskus annosteli kiintiöittäin maan eri osiin. Sisäisistä ja ulkoisista vihollisista tehtiin syntipukkeja niihin valtaviin kärsimyksiin, joita Stalinin oma ’vallankumous ylhäältä’ aiheutti.⁴² Hälytystilaan lietsotussa yhteiskunnassa vihaa voitiin ohjata ja kohdistaa:

Kahdenminuutinvihan kauheus ei ollut siinä että siihen oli pakko osallistua, vaan siinä että siihen päinvastoin oli mahdoton olla osallistumatta. Puolen minuutin päästä kaikki teeskentely oli turhaa. Pelon ja koston-

38 NKP:ssä pelättiin, että Tšekkoslovakian kommunistinen puolue muuttuisi sisältä sosiaalidemokraattiseksi tai että se saisi kilpailijakseen sosiaalidemokraattisen puolueen, julkisesti ja laillisesti. Kaikenlainen riippumaton järjestäytyminen oli vaarallista. Kuten Brežnev muistutti tšekkitovereita, Unkarissa 1956 kirjailijoiden klubina alkanut toiminta päättyi siihen, että ”he alkoivat hirttää kommunisteja”. Tämä pluralismin pelko on dokumentoitu erinomaisesti kokoelmassa *The Prague Spring 1968*, 1998, lainaus 121.

39 Service 2001 (2000), 304. Tarina kertoo myös kävelyretkestä Sveitsin Alpeilla. Huikaisevan näköalan äärellä nuori vallankumouksellinen neito ylevöityy runolliseen tunnelmaan vierellään Lenin, joka tokaisee: ”Kyllä ne menševikit tekivät meille helkkarinmoisen tempun!” Radzinski 1996 (1995), 59.

40 *Proletaarinen diktatuuri ja luopio Kautsky* on vuodelta 1918; Lenin, Vol. 28, 1961, leimasanoista esim. 234–235, 268, 427–429, 472. Ks. myös Service 2001 (2000), 146, 269, 444–445.

41 Beevor 2000, 214.

42 Tucker 1992 (1990), ks. erit. 166.

himon hirmuinen hurma, halu tappaa, kiduttaa ja murskata kasvoja moukarilla, tuntui kulkevan kuin sähkövirta läpi ihmisjoukon ja muuttavan kaikki, jopa vastoin tahtoaan, pelkiksi irvisteleviksi ja ulvoviksi mieli-puoliksi. Ja kuitenkin se raivo, jota ihminen tunsu, oli abstraktia, osoitteetonta tunnekuohua jonka voi suunnata kohteesta toiseen kuin puhalluslampun liekki.⁴³

Tanner – ”peripetturi”

Kun suomalaiset ovat ihmetelleet perimmäisiä syitä Neuvostoliiton Tanneriin kohdistamaan vihaan, itärajan takaa on yleensä tarjottu ”objektiivista” selitystä: syvä kauna ja epäluulo olivat oikeutettuja, koska Tanner oli Neuvostoliiton vanhoutunut vihollinen. NKP:n keskuskomitean kansainvälisellä osastolla kerättiin paksu syntimappi, joka piti sisällään ”todisteet” Tannerin vahvasta orientoitumisesta Saksaan vuonna 1918 ja mitä läheisimmästä aseveljeydestä natsi-Saksan kanssa. Muistelmissaan Suomen asioiden veteraani Vladimir Fjodorov luottaa yhä aineistoonsa: ”Ei kukaan muu valtiomies Suomen historiassa ole yhtä avoimesti kuin Tanner lausunut, että Neuvostoliitossa asuu ’puoliaasialainen kansa’ ja että sen olemassaolo on ’epäoikeutettu’ ja se olisi saatava tuhotuksi.” Paluu politiikkaan sotasyysvankeuden jälkeen teki Tannerista 1950-luvulla yli puoluerajojen uuteen ulkopolitiikkaan tyytymättömien johtajan, joka vaani tilaisuutta kääntää Suomi Paasikiven linjalta lännen hyökkäyshaluisten voimien palvelijaksi.⁴⁴

Fjodorovin aikalaisista tiedustelulinjan mies Albert Akulov on kannattanut ajatusta, jonka mukaan ”poliittisen ja ideologisen vastakkaisuuden lisäksi suhtautumisessa Tanneriin ilmeni jokin subjektiivisluonteinen tekijä”, joka ”oli lähtöisin Stalinin persoonasta”. Teorian perustelut tuntuvat heiveröisiltä, kun Akulov ajoittaa vihan alkupisteeksi marraskuun 1917, jolloin Stalin kävi Helsingissä nostattamassa Suomen työväkeä vallankumoukseen. Sosiaalidemokraattien maltillisen siiven johtajana Tanner esti sillä erää hankkeen toteutumisen, ja Moskovassa talvisodan alla käydyissä neuvotteluissa hän ikään kuin palautti asian Stalinin mieleen julistautumalla menševikiksi. Neuvostoliiton ulkoministeriössä pyöriineen perimätiedon mukaan Tanner muutoinkin muistutti Stalinia vallankumousta edeltäneistä ajoista, jolloin bolševikit olivat vehkeilleet epäisänmaallisesti Saksan kanssa Venäjää vastaan.⁴⁵

Suomessa Akulovin sielutiede on kelvannut Lasse Lehtiselle ryyditettynä Stalinista intuitiivisen elämäkerran kirjoittaneen Edvard Radzinskin haastattelulla. Lehtisen mielestä on perusteltua olettaa, että Tanner, ”hyvissä hengen ja sielun voimissa oleva katumaton suomalainen ikätoveri, joka tiesi liikaa Stalinista, ärsytti Neuvostoliiton itsevaltiasta suunnattomasti”.⁴⁶ ”Subjektiivinen”

43 Orwell 1999 (1949), 19–20.

44 Fjodorov 2001, 49–50.

45 Akulov 1996, 85–86.

46 Lehtinen 2002, 113–116. Kunniattoman nuoruuden salaaminen on Radzinskin Stalin-elämäkerran avaintemoja. Ks. myös Lehtinen 2001, 247; Rautkallio 2002, 74, 234.

näkökulma on muutoinkin hivellyt suomalaisia. Jopa Hannu Soikkanen on päättänyt arvioida, että Moskovan neuvotteluissa talvisodan alla tapahtui jotain, joka sai neuvostojohdon suhtautumaan Tanneriin äärimmäisen kielteisesti.⁴⁷ Hannu Rautkallio on kiinnittänyt patologisen Tanner-vihan erityisesti Molotoviin, jonka Stalin ja Tanner muka ohittivat valmistellessaan tien talvisodan rauhaan tiedustelumiesten ja -naisten välityksellä.⁴⁸ Selitys on kiusallisen anakronistinen, kun Tannerin syyllisyyden saarnaaminen oli alkanut sekä julkisesti että privaatisti heti sodan käynnistämisen myötä.

Neuvostokieleltä maistuva asteikko objektiivinen–subjektiivinen ei tunnu riittävän Tanner-vihan syiden analysoimiseen. Olen toisessa yhteydessä yrittänyt osoittaa, että Tannerin henkilöön nimenomaisesti kytkeytynyt viha syntyi vasta talvisodan myötä.⁴⁹ Epäilemättä Stalinilla oli pitkä muisti, syvät sielulliset haavansa ja traumansa, eikä hänellä ollut tapana antaa anteeksi. Robert C. Tuckerin sanoin hän oli ”myrkyllinen vihaaja” ja vihan kohteidensa leppymättömän *nemesis*.⁵⁰ Kukapa tyrannin aivoitukset tuntisi, mutta Tanneriin kohdistuneen vihan etsiminen vuoden 1917 tapahtumista on yhtä hataralla pohjalla kuin teoria siitä, että Stalin tunsi henkilökohtaista sympatiaa Suomea kohtaan, koska tapasi Leninin ensimmäistä kertaa Tampereella bolševikkien kokouksessa joulukuussa 1905. Nämä spekulatiot ovat keskenään yhtä pitäviä mutta toisilleen jotakuinkin vastakkaisia. Ei Tanner ollut maailmansotien välilläkään erityisen hyvässä huudossa Neuvostoliiton edustajien tai suomalaisten kommunistien keskuudessa, mutta on kyseenalaista, oliko Stalinilla mitään erityisempää käsitystä miehestä ennen vuotta 1939.

Niin tai näin, talvisota toi Tanner-vihaan huomattavan laadullisen muutoksen. Aikaisemmin se oli luonteeltaan enemmän leninististä, sosiaalidemokratian yleisestä petollisuudesta johdettua antipatiaa. SDP:n napamiehet kelpasivat mainiosti jatkoksi niihin luetteloihin, joissa viholliset osoitettiin heidän johtajiansa nimiä käyttäen. SKP:n ja Kominternin vappujulistus Suomen luokkatietoiselle työväelle vuonna 1925 on monella tapaa kuvaava:

Eikä riitä sekään, jos te osaatte paljastaa kaikkein julkeimmat noskelaiset, Tannerit, Ryömät, Väinö Vuolijoet ja Sasu Punaset, joiden petturuus paistaa jo porvarillisesta naamasta. Teidän on opittava paljastamaan *paljon viekkaammatkin sosialidemokraattiset luovijamestarit*, jotka uskottelevat olevansa maailman viisaimpia luokkataistelun taktikkoja, saadakseen vaan työväen luopumaan vallankumoukselliselta tieltä. Liukas vasemmistososialidemokraattinen johtaja on vielä vaarallisempi kuin röhkeä emänoske.⁵¹

Kun Tanner seuraavana vuonna muodosti sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen porvarilliseen Suomeen, kritiikki vasemmalta oli kärkeästä, mutta

47 H. Soikkanen 1981, 125.

48 Rautkallio 2002, erit. 8, 74–75, 250–251, 265.

49 Majander 1998c. Ks. myös Rentola 2002b.

50 Tucker 1992 (1990), 162–166; myös Rancour-Laferriere 2001 (1988), 44–45.

51 Kullervo Mannerin ja O. W. Kuusisen allekirjoittama vappujulistus 1925 on julkaistu teoksessa ”*Kallis toveri Stalin!*”, 2002, 197–198.

eduskunnassa sosialistisen työväen ja pienviljelijöiden ryhmä kuitenkin tuki hallitusta neljän välikysymyksen yhteydessä.⁵² Maailmankommunismiin jyrkkiin linjanmuutokseen kuului 1920- ja 1930-luvulla se mahdollisuus, että tilanteen niin vaatiessa sosiaalidemokraattien kanssa saatettiin ryhtyä taktilliseen yhteistyöhön. Silmiinpistävää vuoden 1925 ohjeistuksessa on ”liukkaiden vasemmistososialistien” nostaminen työläisten vaarallisimmiksi sumuttajiksi. Toisen maailmansodan jälkeen heidän odotettiin liukuvan lähes väistämättömästi kommunistien syliin, kunhan viheliäisten oikeistososiaalidemokraattien vaikutus vain saatiin eristetyksi joukoista.

Talvisota teki Tanner-vihasta siinä mielessä stalinistista, että neuvostopropaganda ryhtyi demonisoimaan Tanneria persoonana eikä vain aatesuuntansa johtajana. Neuvostodiktaattorilla oli vahva taipumus projisoida omat epäonnistumisensa toisten niskaan,⁵³ ja kuten Orwell on kuvannut, Isonveljen logiikan mukaista oli kirjoittaa historia sillä tavoin uusiksi, että viholliseksi keksitty oli ollut vihollinen aina.⁵⁴ Tannerin toiminnasta vuosikymmenten varrelta löytyi helposti aineksia, joiden varaan voitiin rakentaa ”peripetturille” sopivasti johdonmukainen menneisyys. Uusi asetelma ei kuitenkaan syrjäyttänyt sitä vanhaa konseptiota, että pahimman vihollisenkin kanssa tuli tehdä kaupat aatteellisten näkökohtien ylitse, jos se palveli neuvostovaltion intressejä. Turhaan ei Stalina tunnettu Vallankumouksellisten Päätösten ja Äkkikäännösten Suurena Mestarina, eikä kyse ollut ironiasta.⁵⁵ Kevättalvella 1940 hän luopui Kuusisesta ja teki Tannerin kanssa rauhan, aivan kuten puoli vuotta aikaisemmin oli ollut tarkoituksenmukaista solmia pakti perivihollisen Hitlerin kanssa.

Talvisodan päättyminen toi hauraan välirauhan Neuvostoliiton ja Suomen muttei Kremlin ja Tannerin välille. Kimmo Rentola on selvittänyt kesän 1940 mätäkuun kriisin, jossa Suomen–Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran nopea kasvu loi edellytyksiä kehityksen ohjaamiselle samaan suuntaan kuin Baltian maissa. Tai niin liikehdintää ainakin tulkittiin muun muassa sosiaalidemokraattisessa puolueessa, joka Tannerin johdolla suhtautui edelleen kielteisesti veljeilyyn vasemmistovirtausten kanssa. Moskova auttoi minkä kykeni, mikä ei ollut paljon. Neuvostoliiton painostuksen alla Tanner erosi hallituksesta elokuussa, mutta se ei horjuttanut hänen asemaansa työväestön lojaalisuuden takuumiehenä. Samanaikaisesti kun O. V. Kuusinen, Karjalan presidentti, ehdotti Moskovassa korkeimman neuvoston istunnossa Viron hyväksymistä Sosialististen neuvostotasavaltojen liittoon, Suomessa tukahdutettiin ystävyysseuran toiminta ja suljettiin sen johto turvasäilöön.⁵⁶ Päättävät tahot Helsingissä, Mosko-

52 Hakalehto 1973, 87–90; J. Paavolainen 1984, 89.

53 Tuckeria seurailen Rancour-Laferriere 2001 (1988), 76–77.

54 Orwell 1969 (1945), 73–76, 88, 104, ja 1999 (1949), 190–193.

55 Rancour-Laferriere 2001 (1988), 27–29.

56 Rentola 1994a, 211–262. Talvisodan jälkeen Tanner oli vetäytynyt ulkoministerin tehtävistä kansanhuoltoministeriksi, mutta se ei Moskovaa lepyttänyt, kuten ei hallituksesta eroaminenkaan. Molotovin mielestä Tanner oli vain siirtynyt ”varjoon” Elantoon jatkamaan toimintaansa Neuvostoliittoa vastaan. Itsenäisyyspäivän jälkeisenä yönä Kremliniin komenetulle Paasikivelle tehtiin vielä varmuuden vuoksi selväksi, ettei Tanner sopinut Suomen presidentiksi. Ks. J. Paavolainen 1989, 176–181; Polvinen 1995, 204–210, 243–244.

*Tanner ojentaa
Hitlerille
suomalaissotilaan
päättä Tannerheim &
Ko:n Ravintola
Suomessa, Manner-
heim tarjoilee palan
painikkeeksi Suomen
kansan verta.
Neuvostoliiton
propagandaa
jatkosodan ajalta.
(Salminen &
Suvanne 1989.)*

vassa ja Berliinissä ymmärsivät entistä selvemmin, että aseille oli vielä käyttöä, ennen kuin Suomen asia saisi ratkaisun.

Saksan suuri idänretki kesäkuussa 1941 käynnisti sotatoimet uudelleen myös Suomen ja Neuvostoliiton välisillä rintamilla. Talvisota jatkui ensin kesäsatana, kunnes hyökkäysvaihe talttui asemasodan juoksuhaudoiksi. Tanneriin kohdistuneessa propagandassa yllettiin uusiin huippuihin, kun Terjoen hallituksen maatalousministeri Armas Äikiä pääsi suomenkieliseen vapausradioon sovelta-
maan runoilijan tyylijauan:

Väinö Tanner, suomalaisen fasistipolitiikan likaisin tyyppi, oli mielis-
sään, kun Hitler antoi Suomen hallitukselle käskyn ryhtyä hyökkäyk-
seen. Kun hän on mieleltään fasisti, kieleltään nöyrä ja ajatuskyvyltään
heikko, hän antautui muiden mannerheimiläisten kanssa vieraalle arnei-
jalle [...] Nyt tuo vieraan armoille antautunut sakaali kirkuu nuoleskel-
len vapaudenmarttyyrien verta turvassaan: Emme antaudu vieraan ar-
moille. Rauhallsuutta, sotasakaalit. Kyllä te antaudutte. Kuten kerran

antauduite Hitlerille, niin te antaudutte myös punaiselle armeijalle. Ero on vain siinä, että Hitlerille te antauduite itse nautinnosta hihittäen...⁵⁷

Sota-ajan Suomessa tuskin kukaan otti tällaista tosissaan. Sen sijaan parjaus alkoi löytää kansainvälistä maaperää tilanteessa, jossa Neuvostoliiton viholliset olivat myös länsiliittoutuneiden vastustajia. Vuoteen 1944 mennessä BBC osasi jo nimetä Tannerin yhdessä Rytin kanssa sotapolitiikan syntipukiksi ja esteeksi rauhalle.⁵⁸

Henkilösuhteilla oli keskeinen merkitys Stalinin sekä hänen seuraajiensa tavalle hoitaa valtapiiiriään, ensin Neuvostoliittoa ja myöhemmin sosialistista leiriä. Toisen maailmansodan myötä ne tulivat tärkeään rooliin myös kansainväliisiin suhteisiin ja suurpolitiikkaan, kuten diplomatian historia kolmen suuren huippukokouksista on voinut osoittaa. Tässä mielessä Stalinin asennoitumiseen Tanneriin ”sekoittui jotakin henkilökohtaista”, mutta se ei ollut ikaikaista vaan paremminkin taaksepäin projisoitua eikä se sumentanut hänen rationaalista kykyään vaihtoehtojen harkintaan. Rentola tosin on verrannut Kremlin vanhaa yksinäistä Tiberiukseen, joka eli viimeiset vuotensa Caprilla omien demoniensa riivaamana. Itsevaltioiden ammattitaudin, epäluulon, lisäksi entisen pappisseminaarilaisen mieltä saattoivat piinata myös *Raamatun* säkeet:

Jumala osoitti, että hänen suunnitelmansa perustui hänen omaan valintaansa, ei ihmisen tekoihin vaan kutsujan tahtoon. Onhan kirjoitettu: ”Jaakobia minä rakastin, mutta Esauta vihasin.”

Mitä me tähän sanomme? Ei kai Jumala ole epäoikeudenmukainen? Ei suinkaan. Hän sanoo Moosekselle: ”Minä armahdan kenet tahdon ja osoitan laupeutta kenelle tahdon.” Ratkaisevaa ei siis ole, mitä ihminen tahtoo tai ehtii, vaan se että Jumala armahtaa.⁵⁹

Kolmannen Rooman neuvostovaltiaassa oli enemmän vanhatestamentillista rankaisijaa kuin uustestamentillista armahtajaa, mutta käsitys oikeudenmukaisuudesta oli sama. ”Kutsujan tahto” oli ratkaissut 1920-luvulta lähtien monet näytösoikeudenkäynnit, joita Stalin käytti kostaakseen vihollisilleen tai niille, jotka hän mielessään sellaisiksi luki. Syytettyjen tunnustukset olivat keskeinen osa näitä makaabereja rituaaleja, sillä ne pesivät erehtymättömän johtajan puhtaaksi hänen oman politiikkansa virheistä.⁶⁰ Suomen sotasyllisyyskysymyksessä toimi samankaltainen logiikka. Neuvostojohto tahtoi suomalaisten itse tuomitsevan menneisyytensä, erityisesti härkämäisen Väinö Tannerin, jonka puheet olivat vielä välirauhan solmimisen jälkeenkin iljettävintä, mitä monissa liemissä keitetty Andrei Ždanov oli konsanaan kuullut. Väkevän painostuksen jälkeen Tanner (ja seitsemän muuta) passitettiin muutamaksi vuodeksi vankilaan, mutta tunnustusta ei miehestä puristettu milloinkaan.⁶¹

57 Vihavainen 1998, 228.

58 Vihavainen 1998, 241–242.

59 Rentola 1997, 150; *Raamattu*. Kirje Roomalaisille, 9:11–14.

60 Tucker 1992 (1990), 167–171.

61 Ks. Majander 1998c, 345–346; Tannerin puheista ja Ždanovin reaktiosta J. Paavolainen 1989, 322–324; Rentola 1994a, 501, 506.

Olisi kuitenkin liian kapeaa palauttaa Suomen sotasyllisyysprosessi pelkääseen henkilökohtaiseksi kostoksi. Kyse oli liittoutuneiden natsi-Saksaa ja sen rinnalla kulkeneita vastaan sopimasta linjasta, jota Neuvostoliitto saattoi käyttää poliittisten päämäärien ajamiseen. Tannerin oma analyysi asiasta ei ollut hassumpi, kun hän oikeudenkäynnissä puolustautui päällensä lingottua ”likaista, kaikesta gentlemannisuudesta kemiallisesti vapaata toimintaa” vastaan:

Samalla kuin juttua on tavattomasti paisutettu on raivokkain syyttelyjen tulva ollut kohdistettuna minuun henkilökohtaisesti. Tätä syyttelyä on tapahtunut vain määrätyn pienen ryhmäkunnan taholta, mutta se on ollut sitä intensiivisempää. Asialla ovat olleet Suomen kommunistinen puolue ja sen hansikas, joka käyttää toiminimeä SKDL. Näiden ryhmien sanomalehdet ovat olleet tulvillaan minuun kohdistettuja herjauksia ja valheita, tori- ja messuhallikokouksia on pidetty ja pikkuset maaseutukerhotkin on komennettu ulvomaan samaan sävyyn. Asettamalla minut maalitauluksi on tämän ihailtavan hyvin järjestetyn ajohajdinin tarkoituksena ollut kohdistaa isku sosialidemokraattista puoluetta vastaan, joka on näiden ryhmien vaarallisin vastustaja.

Minua vastaan kohdistettu panettelu- ja häväistysryöppy on ollut niin valtava, että sille tuskin löytää vertaa tämän maan poliittisessa historiassa. [...] Nimitykset kuten Hitlerin lakeija tai renki, sotahullu, verihurttana ym samantapaiset ovat kuuluneet mieluummin käytettyihin. Herjauksia on singottu, yksityiselämäni ei ole säästetty eikä mitään keinoja ole kaihdettu, jotta voitaisiin minulta riistää kansalaiskuunnia ja maine.⁶²

Sittemmin on voitu osoittaa alkuperäislähteisiin tukeutuen, että Neuvostoliiton ja SKP:n johdon tavoitteena sodan jälkeen oli murskata Suomesta itsenäinen sosiaalidemokratia ja saattaa työväenjoukot ja työväenliike kommunistisen hegemonian alle, kuten tapahtui muualla Itä-Euroopan maissa. ”Jos poistetaan Tanner, siitä seuraa sosiaalidemokraattien hajoaminen”, Ždanov kirjasi muistiinpanoihinsa keväällä 1945.⁶³ Mutta horjumisen sijaan SDP lujittui koettelemuksesta. Suomalainen sosiaalidemokratia pysyi vastarintamiesten ja -naisten käsissä, jotka leimattiin stalinistisen Tanner-vihan kollektiivisena sovellutuksena tannerilaisiksi. Sitä haukkumanimeä moni kantoi ylpeänä kuin kunnianosoitusta.

Ääriesimerkin tästä ”peripetturuuden” poltinmerkistä tarjoaa Neuvostoliiton Helsingin-lähetystön raportti syksyltä 1949, jonka luonnehdinnat K.-A. Fagerholmin sosiaalidemokraattisesta vähemmistöhallituksesta ovat yksitotista luettavaa. Lähes jokaisen ministerin kohdalla mainitaan vihamielinen suhtautuminen Neuvostoliittoon ja myötämielisyys angloamerikkalaiseen suuntaan, mutta nämä rikokset oikeastaan sisältyivät jo ahkerasti viljeltyyn määritelmään ”on Tannerin linjan kannattaja”. Pieniä eroja syyllisyysasteeseen on saatu vahvike-sanoilla. Kun Onni Peltonen, Emil Huunonen, Onni Hiltunen, Matti Lepistö ja Jussi Raatikainen mainitaan vain tannerilaisina, Alekski Aaltonen on ”yksi rai-voisimmista” ja Tyne Leivo-Larsson ”kova tannerilainen”, Uuno Takkikin on

62 Väinö Tanner puolustautuu, 1946, 81–82.

63 Nevakivi 1995, 157.

”tannerilainen vaikka yrittää tätä naamioida”. Ylitse muiden nousee kuitenkin Unto Varjonen, ”kylmäverinen ja laskelmoiva tannerilainen, Neuvostoliiton rai-voisa vihollinen ja amerikkalaisten agentti”, jolla on hallituksessa ratkaisevim-pia rooleja.⁶⁴

Jos kommunistit olisivat Suomessa päässeet tosimelellä toteuttamaan kan-sandemokratiaa, tannerilaisuus olisi käynyt puhdistuksissa langettavasta lei-masta siinä missä trotskilaisuus 1930-luvun Neuvostoliitossa tai titolaisuus myöhäisstalinismin Itä-Euroopassa. Syytetyistä ei olisi tullut pulaa; todellisten tannerilaisten loppuessa nimike olisi tarttunut helposti lähes keneen hyvänsä.⁶⁵ Stalinilla itsellään oli ylivertainen kyky tunnistaa vihollisensa ja nähdä heidän sisimpäänsä. Kun Kremlissä juhlittiin kesällä 1950 Suomen ja Neuvostoliiton välillä solmittua kaupan viisivuotista runkosopimusta, generalissimus mainitsi suomalaisille: ”Tanner ei kenties uskalla vastustaa tätä sopimusta, mutta kyllä hän sitä sydämessään vastustaa.”⁶⁶

Otto Villen paluu?

Väinö Tannerin ja Otto Ville Kuusisen kamppailuun Suomen työväenliikkeen johtajuudesta – sekä todelliseen että symboliseen – on viitattu usein, ja heistä saisikin hienon kaksoiselämäkerran, sellaisen, jonka Alan Bullock teki Hitleris-tä ja Stalinista.⁶⁷ He olivat vuonna 1881 syntyneitä ikätovereita, jotka kiinnittyi-vät kaksikymppisinä sosialismiin, toinen osuustoiminnan ja toinen akateemi-semman pohdiskelun kautta. Ehkä miehet myöhemmin erottanut elementti si-sältyi jo tähän tulokulmaan. Kun suomalainen työväenliike jakautui kansainvä-lisen mukana, käytännönläheinen kuluttajareformismi ja teoreettinen oikeaop-pisuus sopivat yhteen kuin vesi ja tuli. Tanner jättäytyi vuoden 1918 kapinasta sivuun, valistusasiain kansanvaltuutettu Kuusinen kirjoitti punaiselle Suomelle perustuslakia. Sisällissodan jälkeen Tanner ryhtyi elvyttämään sosiaalidemo-kraattista puoluetoimintaa, Kuusinen perusti Moskovassa SKP:tä. Tanner yritti

64 Neuvostoliiton Helsingin-lähetystön raportti 1949, Savonenkov Gromykolle 29.10. 1949, f. 17 op. 137 d. 133, 34–37, RGASPI. Dokumenttia ovat esitelleet Nevakivi 1996b, 42–45; Rentola 1997, 110–112.

65 Tanner pyörisi haudassaan jos kuulisi, että hänet on pantu samaan seuraan Trotskin ja Titon kanssa. Rinnastus ontuu siltä osin, että tannerilaisuus oli Suomessa todellista, oikeita ihmisiä, trotskilaisuus ja titolaisuus taas kuviteltua. Tuomitsemisen kannalta – hypoteettisesti jossitellen – tämä ei olisi puhdistusten sairaassa logiikassa tehnyt suurta eroa. Vrt. Orwell 1999 (1949), 18–19: ”Mutta mikä oli omituista oli se, että vaikka kaikki vihasivat ja hal-veksivat Goldsteinia, vaikka hänen teoriansa joka päivä ja tuhat kertaa päivässä puhuja-lavoilla, teleruudussa, sanomalehdissä ja kirjoissa todistettiin vääräksi, lyötiin lyttyyn, saa-tettiin naurunalaisiksi ja osoitettiin yleisölle säälittäväksi roskaksi, jota ne olivatkin – siitä huolimatta hänen vaikutuksensa tuntui aina vain säilyvän entisellään. Aina oli uusia pölkky-päitä odottamassa häntä viettelijäkseen. Ei mennyt päivääkään ettei ajatuspoliisi paljastanut hänen kauko-ohjauksessaan toimivia vakoojia ja tihutyöläisiä. Hän johti valtavaa varjoar-meijaa, maanalaista salaliittolaistenverkostoa, joka oli vannonut kukistavansa valtion.”

66 Rentola 1997, 139–140.

67 Bullock 1991. Vrt. Majander 1998d, 43–44. *Kansan Uutisten* lukijapalstalla syksyllä 2001 käyty keskustelu johti sekin pohdintaan, pitäisikö historiasta hyväksyä Tannerin vai Kuusi-sen viitoittama linja; ks. 12.9. (Ilkka Alava) ja 18.9.2001 (Tommi Nieminen).

integroida suomalaista työväkeä kansalliseen ja parlamentaariseen demokratiaan, Kuusinen nostattaa sen kansainväliseen ja väkivaltaiseen vallankumoukseen.

Talvisodan asetelma on jo klassikko, kun Tanner johti Suomen laillista hallitusta Helsingissä yhdessä Rytin kanssa ja Kuusinen sen kilpailijaa Terijoella Stalinin käsinukkena.⁶⁸ Jälkimmäisellä ei ollut paljoa töitä ennen lakkauttamistaan. Valistusministeri Inkeri Lehtinen ehti sentään hahmotella tulevista tehtävistä instruktioluonnoksen, johon Kuusinen lisäili fraaseja Tannerin kata-luudesta. Vapautetuilla alueilla oli ryhdyttävä välittömästi perustamaan kansankomiteoita, samalla kun paikalliset työväenyhdistykset puhdistettaisiin ”tannerilaisista valkoisen vallan käytyreistä”.⁶⁹ Mutta Kuusinen ei päässyt punarmeijan siivellä Helsinkiin vaan joutui Petroskoihin uuden Karjalais-suomalaisen sosialistisen neuvostotasavallan presidentiksi. Jatkosodan alettua Tanner huudettiin takaisin Helsingin hallitukseen, ja kohta hyökkäämään lähtenyt Suomen kenttäarmeija karkotti Äänislinnasta hänen vanhan vastustajansa orvoksi piruksi Sorokkaan (Belomorskiin) Vienanmeren rannalle. Moskovaan Kuusinen pääsi vasta sodan käännyttyä vuoden 1943 puolella, jolloin hän hahmotteli erillisrauhan mahdollisuutta Suomen ja Neuvostoliiton välille. Ajatus kelpasi Kominternin pääsihteerille Dimitroville mutta ei Stalinille, joka halusi edetä rauhanasioissa yhtä jalkaa läntisten liittolaistensa kanssa.⁷⁰

Telinevoimistelijan vetreydellä⁷¹ Kuusinen sovittautui tähänkin linjaan ja keskitti kirjalliset kykynsä rauhansopimuksen luonnostelun sijasta yhteen sapekkaimmista pamfleteista mitä suomen kielellä on kirjoitettu. *Suomi ilman naamiota* oli vimmainen ”analyysi” suomalaisista hallitusherroista, jotka suuntauduttuaan aina johdonmukaisesti Neuvostoliittoa vastaan pääsivät viimein kesällä 1941 toteuttamaan ekspansiivista kansalliskiihkoaan Hitlerin Saksan apureina. Hyökkäyssotaan osallistui täysillä myös sosiaalidemokraattien johto, Tannerin petturikopla, joka oli saavuttanut suorastaan maailmanennätyksen notkeaselkäisydessä fasistien edessä.

Eihän voi olla sattuma se, että kaikkien maiden sosialidemokraattien joukossa on Suomen sos.-dem. puolue ainoa, joka osallistuu Hitlerin avustajain hallitukseen, avoimesti kannattaa Hitlerin anastussotaa ja tukea tuulessa touhuaa edistääkseen tuon kaikkien kansojen pahimman vihollisen voittoa.

Tämä tosiasia osoittaa selvästi, mitä on Suomen sosialidemokratia nykyisessä kehitysvaiheessaan ja millaiseksi mätäpäiseeksi on ylipäänsä demokratia Suomessa muuttunut. Sillä eroittamattomana osana siellä

68 Esim. Jakobson 1955, 278–291.

69 Armas Äikiä muisteli 1960-luvulla talvisodan aikaista hihtelyä Terijoen hangilla, mutta Kuusisen ministerit kävivät siellä korkeintaan kääntymässä. Ks. Jussila 1985; Rentola 1994a, 166–178.

70 Rentola 2002a, 80–81; Stalinille 3.3.1943 lähetetty Kuusisen esitys Suomen erillisrauhasta, ”*Kallis toveri Stalin!*”, 2002, 473–480.

71 Kuusinen teki vielä yli 70-vuotiaana vaikutuksen nuoriin avustajiinsa paitsi joustavalla älyllään myös voimistelemalla renkailla, jotka roikkuivat hänen työhuoneensa katosta. Ks. Burlatsky 1991 (1988), 20; Arbatov 1992 (1991), 64.

nykyään vallitsevasta hitleriläistetyistä ”demokratiasta” on hitleriläistynyt sosialidemokratia.⁷²

Kuusinen profetoi työtätekevien tyytymättömyyden muuttumista ”palavaksi vihaksi” sotaan syyllisiä kohtaan, jotka oli rikoksistaan myös tuomittava. Tähän natsi-Saksan luottamusmiesten sakkiiin kuului itseoikeutetusti Väinö Tanner, joka oli ”kokonaan myönyt nahkansa Hitlerille ja Suomen fascistisille rahavaltiaille eli [...] pyhittäytynyt sotapolitiikan ajamis- ja naamioimistehtävään”.⁷³ Kuusinen muokkasi broshyyrinsä valmiiksi vuoden 1943 puolella, samoihin aikoihin, kun Moskovaan kantautui huhu, jonka mukaan hänen Hertta-tyttärensä olisi näännytetty kuoliaaksi Hämeenlinnan vankilassa lahtarivallan käsissä. Asian oikea tola valkeni isälle – hänen oman ilmoituksensa mukaan – vasta vuotta myöhemmin välirauhan solmimisen jälkeen.⁷⁴

Aino Kuusisen mukaan maanpakolaiseksi ajettu Otto ”ajatteli Suomea vain tuntien vastenmielisyyttä ja inhoa” suuresta paluustaan unelmoiden:

Kun hän rakenteli salahankkeita, ei hänen tarkoituksenaan ollut suinkaan auttaa Venäjää, eikä edes johdattaa kommunismiin voittoon. Ei, tämä muukalainen, jolle Neuvostoliitto antoi niin korkean aseman ja suuren vallan, hautoi mielessään vain yhtä päämäärää: tilaisuutta marssia punaisen armeijan lippujen alla kotimaahansa ja käyttää valtaansa osoittaakseen isänmaalleen, kuka oli lopullinen voittaja.⁷⁵

Leirikierteeseen joutuneen ex-vaimon todistus ei ole niitä pätevimpiä, ja O. V. Kuusisen voi katsoa kantaneen enimmäkseen vihaa ja kosta positiivisempia tunteita synnyinmaataan kohtaan.⁷⁶ Tulkintakiistoista riippumatta lähdeaineistot osoittavat selkeästi, että Otto odotti malttamattomasti mahdollisuutta palata Suomeen aktiivisena poliitikkona, ei pelkkänä henkipattona. Ensimmäisessä sodanjälkeisessä kirjeessään Hertalle hän tunnusti leikkipuheen varjolla tuntevansa ”pientä ’kateuttakin’ siitä, että sinä nyt suoritat siellä sellaisia kommunistisen liikkeemme tehtäviä, joiden suorittamista oikeastaan pikemminkin olisi voinut minulta ja muilta vanhoilta tovereilta vaatia”. Tyttären toimista saattoi olla ylpeä, mutta isä-Kuusisen luontoa varmasti koetteli se, että hänen sijastaan Suomen asiaa Stalinin luottomiehenä hoiti Ždanov, joka järjesteli maata uudelle kurssille valvontakomission puheenjohtajana. Eikä hän tuntenut henkilökohtaisesti Yrjö Leinoakaan, jonka Hertta oli mennyt Suomessa naimaan ja joka Ždanovin apurina oli nyt noussut SKP:n vahvaksi mieheksi.⁷⁷

72 O. Kuusinen 1944, Tannerista erit. 27, 39, 49–51. Ks. myös Rentola 1994a, 428–429.

73 O. Kuusinen 1944, 4, 61, 64, 75–77, 87, 90.

74 O. V. Kuusinen Hertta Kuusiselle maaliskuun 1945 lopulla, Hertta Kuusisen kokoelma Ab 3, Kansan arkisto.

75 A. Kuusinen 1972, 333–335.

76 Vrt. A. Tuominen 1970, 224–227.

77 Leinin mukaan Kuusinen joutui Terijoen hallitusjupakassa huonoihin väleihin Ždanovin kanssa, joka toimi Leningradin puoluejohtajana. Sodan jälkeen Ždanov ei halunnut Kuusista edes vierailulle Suomeen sotkemaan asioita. Uuden vävynsä Otto tapasi vasta huhtikuussa 1946, kun Leino vieraili ensimmäistä kertaa Neuvostoliitossa hallitusvaltuuskunnan mukana. Hertta toivoi, että miehet vähän tutustuisivat. ”En odota, että erikoisemmin mieltäyisit,

Kevään 1945 kirjeissä Otto kirjoitti paluustaan melkein pä kuin puhuttuna asiana ”Hitler-Saksan lopullisen luhistumisen jälkeen”, vaikka hän lupasikin oikeaoppisesti taistella ”sillä paikalla kuin puolue meille osoittaa”. Kuusinen tunnettiin poliittisen varovaisuuden mestarina, mutta Suomen asiassa hän ei malttanut olla sohausematta Ždanovin tontille. Kolmen suuren hallitusratkaisun jälkeen hän muistutti, että ”nyt ne vasta isot ponnistukset alkavatkin”. Elettiin suurta aikaa. Kommunistien tuli olla edesottamuksissaan vaatimusten tasolla, etteivät he joutuisi ”historian edessä laiskan läksylle”. Uuden hallituksen oli ryhdyttävä ripeisiin toimiin fasismia ja taantumusta vastaan eikä jätävä lepäämään laakereilla:

Teillä siellä on nyt semmoinen kiirein kevätkylvön aika, että ei saa myöhästyä eikä myöskään saa hosua, – muuten taantumus voi päästä pilamaan sadon toiveet. Itsehän sen hyvin tiedätte, ettei taistelu taantumuksen ja kansanvallan välillä ole teillä vielä ratkaistu. Minusta näyttää, että taantumus siellä väijyy nurkan takana ja tahtoo voittaa aikaa, päästäkseen esim. ensi vuonna hyökkäämään. Mutta jos aktiivisen kansanvallan voimat kykenevät jo tänä vuonna (mieluiten tahtoisin sanoa: tänä kesänä) saamaan todella varman yliotteen, niin silloin on taantumuksen pakko ensi vuonnakin jatkaa perääntymisretkeään.⁷⁸

Kuusisen suositukset olivat aktionistisempia ja nojasivat enemmän alhaalta tulevaan paineeseen kuin Ždanovin ohjelma, jossa kommunistien tuli lujittaa otetaan ylhäältä demokraattisen hallitusblokin avulla. Sosiaalisuuskysemyksestä kasvoi varsinainen tulikoe, jossa mitattiin valvontakomission puheenjohtajan politiikka ja kyky hoitaa luoteinen rajamaa Kremlia tyydyttävälle mallille. On vaikea ajatella, että suomalaiset olisivat voineet luikerrella kokonaan irti tästä vastenmielisestä asiasta.⁷⁹ Kun prosessi polkaistiin tosimelellä käyntiin kesällä 1945, Suomi oli syvällä Stalinin asetakin taskussa ja Ždanovin poliittisissa pinseteissä, eivätkä länsiliittoutuneet nähneet Neuvostoliiton valtapiiriin kuuluneessa kysymyksessä mitään huomauttamista. Ja kerran liikkeelle päästetty hanke täytyi hoitaa päätökseen, kuten talvisota, suurvallan arvovalta säilyttäen, vaikka alkuperäiset tavoitteet muuttuisivatkin matkan varrella.

Stalinin miehillä oli paljon henkilökohtaista pelissä, sillä isännän edessä ei ollut miellyttävää epäonnistua. Heinäkuun alussa Hertta Kuusinen vaati eduskunnan puhujalavalta tuomiolle Risto Rytin, J. W. Rangellin, Edwin Linkomie-

...
mutta osaisit varmasti arvioida hänen käyttökelpoisuuttaan kenties paremmin kuin me”, hän kirjoitti isälleen. Otto osoitti Marinansa kanssa vieraanvaraisuutta, mutta Yrjön charmi tuskin puri appen, vaikka saman vuoden heinäkuussa miehet tekivät yhdessä kävelylenkkejä huvila-alueella Moskovan ulkopuolella. Kesällä 1948, kun kaikki oli jo ohitse, isä kirjoitti tyttärelle: ”Olen suoraan sanoen mielessäni toivonut, että sinä pääsisit eroon miehestä, joka ei ollut sopiva sinun lähimmäiseksi toveriksesi eikä myöskään johtoasemaan puolueessamme.” Hertta Kuusinen O. V. Kuusiselle 22.4. ja 27.4.1946, O. V. Kuusinen Hertta Kuusiselle maaliskuun lopulla 1945 ja 23.8.1948, Hertta Kuusisen kokoelma Ab 3 ja 3a, Kansan arkisto; Y. Leino 1991 (1958), 140–141, 146–147, 189.

78 O. V. Kuusinen Hertta Kuusiselle maaliskuun lopulla, 7.4. ja 27.4.1945, Hertta Kuusisen kokoelma Ab 3, Kansan arkisto. SKP:n isä-Kuusiselta saamista ohjeista ks. myös Rentola 1984.

79 Vrt. Jakobson 1999, 385–386, ja 2001, 72–73.

hen, Väinö Tannerin ja T. M. Kivimäen, jotka Ždanov oli pari viikkoa aikaisemmin nimennyt Suomen pääsosatyylisiksi. Valvontakomission painostuksen alla ensin pääministeri Paasikivi ja sitten eduskunta taipuivat säätämään sotasyyllisyydestä lain, joka takautuvan luonteensa vuoksi oli räikeästi vastoin maan oikeustraditioita. Näin suomalaisia opetettiin kovan kautta palvelemaan demokraattisia voimia. SKP yritti huolehtia kolmen suuren blokin kestävyyydestä muun muassa hillitsemällä ääri vasemmistolaisuutta omissa riveissä, mutta sotasyyllisyysskysymystä katsottiin tarpeelliseksi jouduttaa joukkokokouksilla, joiden tunnuksiin kuului Tannerin vaientaminen. Syytettyjen listalle hänet saatiin kuitenkin vasta Ždanovin ilmoitettua, että oikeudenkäynti ilman Tanneria olisi kuin auto ilman kuljettajaa. Arvovallastaan sekä Helsingissä että Moskovassa kamppailullut kenraalievosti raportoi Stalinille asian edistyvän, vaikkakin vain suurella vaivalla.⁸⁰

Vielä elokuussa Ždanov oli luottavainen sen suhteen, että kommunistit saatoivat esittää hallituskumppaneilleen sotasyyllisyysskysymyksen oikean ratkaisun ikään kuin ehdoksi yhteistyön jatkumiselle. Se oli uhkapeliä, jossa Musta Pekka oli vaarassa jäädä valvontakomission puheenjohtajan käteen. Säätytalolle marraskuun puolivälissä kokoontunut oikeusistuin päästi ensi töikseen puolet syytetyistä, mukaan lukien Tannerin, vastaamaan vapaalta jalalta. Suomi oli sylkenyt vasten Neuvostoliiton kasvoja, Ždanov raivosi Paasikivelle ja ripitti työrukkasensa Leinin siitä, että tämä oli antanut liian suuren painon parlamentariselle ja ministerikelpoiselle toiminnalle. Kysymys oli koko blokkipoliittikan mielekkyydestä. Taktikan arkkitehti antoi nyt SKP:lle ohjeet yhteiskunnallisesta protestiliikkeestä, jolla pantaisiin oikeusprosessiin vauhtia ja vaadittaisiin ankaria rangaistuksia. Blokki oli Suomessa tosiasiallisesti hajonnut, Ždanov tunnusti Moskovaan syyttäen erityisesti sosiaalidemokraattista puoluetta, joka tannerilaisten käsissä teki kaikkensa johtajansa pelastamiseksi. Tarvittiin laajaa kansanliikettä antamaan uutta energiaa ”demokraattisten vasemmistovoimien” yhteistyöhön.⁸¹

Ždanovin vaikeudet tuskin suuresti harmittivat O. V. Kuusista, vaikka itse asia oli hänelle läheinen. Syyskuun lopulla hän huomautti Moskovaan saapuneelle suomalaiselle kulttuurivaltuuskunnalle, että sotasyyllisyysskysymys osoitti taantumuksen nostavan Suomessa päätään. Oton mielestä prosessia oli hoidettu huonosti, kuten kirjeestä tyttärelle voi lukea:

Kunhan nyt saisitte elinkautisen tuomion niiden sotasyyllisten niskaan. Sekin on tosin vähän niiden rikoksiin verrattuna, mutta kun kerran teillä on säädetty niin hampaaton laki, ettei sen mukaan niille konnille voi muuta tehdä, niin pankaa ne edes loppuiäkseen pakkotyöhön. Ja tiukat miehet niiden vartioiksi.⁸²

80 Polvinen 1999, 168–203; joukkokokouksista Leppänen 1994, 107–117.

81 Polvinen 1999, 205–212.

82 O. V. Kuusinen Hertta Kuusiselle ilman päiväystä (ilmeisesti loka–marraskuussa 1945), Hertta Kuusisen kokoelma Ab 3, Kansan arkisto. Otto kertoi laatineensa oikeusjutusta ”pitkänpuoleisen kirjoituksen”, jota ei ilmeisesti koskaan julkaistu. Kulttuurivaltuuskunnasta Moskovassa ks. Suomi 1987 ja 1988, 118–120.

Istuessaan lähes kolme vuotta sotasyllisenä vankilassa Tanner keskittyi kirjallisiin töihin, tuloksena noin 1 500 sivua muistelmia sekä neljä suomennettua teosta. Kuvassa kirjailija poseeraa Sörnäisten sellissä vapautumisensa aattona 20.11.1948. (Elannon kuva-arkisto, Murroskausien mies, 1981.)

John H. Hodgson on maininnut O. V. Kuusisen inhosta väkivaltaa kohtaan, mutta tässä asiassa Otto olisi nähnyt ilmeisen mielellään hirttoköydelle käyttöä.⁸³

Moskovan käskyt panivat Ždanovin jatkamaan vanhalla blokkipolitiikan pohjalla. Marras–joulukuussa hän paimensi henkilökohtaisesti kolmen suuren puolueen edustajia ruotuun valittaen samalla Paasikivelle, että valvontakomisio joutui tekemään rengin ja propagandistin työtä Suomen hallituksen puolesta. Epäkiitollinen uurastus näytti kuitenkin valuvan tyhjiin, kun Ryti aloitti puolustuspuheensa 11. joulukuuta. Yrjö Leino ja Hertta Kuusinen saivat kuulla, että oli kommunistien velvollisuus hoitaa oikeudenkäynti asiallisesti hallituksesta käsin ja samalla tiivistää kolmen suuren yhteistyötä taantumuksen hyökkäyksen torjumiseksi. Mutta SKP:stä ei ollut tekijäksi. Ždanov joutui itse huolehtimaan siitä, että syytetyt (Antti Kukkosta lukuun ottamatta) pidätettiin uudelleen oikeudenkäynnin ajaksi ja että heidän puheensa eivät päässeet sensuroimatta sanomalehtiin.⁸⁴

83 Hodgson 1975, 126. Osasi Kuusinen muutenkin saarnata vihasta yhteiskunnallisen edistyksen välineenä; ks. Vihavainen 1998, 69–70, 102. Nürnbergin kuolemaantuomitut teloitettiin hirttämällä lokakuussa 1946, samoin kansandemokratioiden näytösoikeudenkäyntien uhrin muutama vuosi myöhemmin.

84 Polvinen 1999, 213–215, 219–231.

Neuvostoliiton näkökulmasta sotasyllisyyskysymys oli kääntynyt offensiivisesta defensiiviseksi. Päällimmäisenä tavoitteena alkoi olla prosessin saattaminen päätökseen enemmittä vahingoitta, mikä merkitsi takaiskua O. V. Kuusisen välittömille paluuhaaveille. Talvisodan pää- ja ulkoministerin tuomitseminen, muodollisesti tosin vain jatkosotaan liittyvistä synneistään, ei olisi käynyt suomalaisille yhtään helpommaksi, jos Moskova olisi samalla tyrkyttänyt Helsinkiin Terijoen pääministeriä, vaikka tämä olisi tällä kertaa ylittänyt rajan ilman puna-armeijan saattuetta. Prosessin hoitaminen oli näinkin riittävän vaikeaa. Marraskuussa 1945 kotiutettiin Kominternin vanhoista johtomiehistä viimeisenä Dimitrov Bulgariaan, mutta Kuusiselle ei lähtölupaa hellinnyt. Helsinkiin saapui ”vain” Inkeri Lehtinen⁸⁵ mukanaan joulupäivänä päivätty pitkä kirje, jossa Kuusinen analysoi näkemyksiään Suomen poliittisesta tilanteesta yleensä ja sotasyllisyyskysymyksestä erityisesti. Kommunistien kannalta oli tärkeintä osoittaa, ettei tuomioita vaadittu välirauhaan sisältyvien ehtojen vuoksi, vaan siksi, että syytetyt eivät olleet ajaneet jatkosodassa Suomen vaan Saksan natsien asiaa:

Mannerheim, Ryti, Tanner ja kumpp. lähtivät jo v. 1940 ja vuoden 1941 alkupuoliskolla saksalaisten kelkkaan. He löysivät Saksan fasistien kanssa yhteisen asian. He sitoivat Suomen kansan kohtalon Saksan fasismin kohtaloon. He ajoivat Suomen kansan vuodattamaan vertaan saksalaisten fasististen kansainsortajain ja anastusseikkailijain avustamiseksi (toivoen tietenkin, että myös Suomen taantumukselliset piirit saavat saksalaisilta etuja, tosin sanoen, pääsevät saaliin jaolle, mutta hyvin tietäen, että jos saksalaiset voittaisivat, niin Suomi menettäisi itsenäisyytensä ja Suomen kansa joutuisi hitleriläismallisen hirmuvallan kynsiin).

Siinä oli, poliittisesti arvioiden Mannerheimin, Rytin ja Tannerin koplan päärikos, ja siitä rikoksesta on ennen kaikkea Suomen kansan heidät tuomittava. Kansainväliseltä kannalta oli luonnollisesti Mannerheimiläisten, kuten hitleriläistenkin päärikos siinä, että heidän fasistisen hyökkäyssotansa kohdistui ensi sijassa sellaista sosialistista valtiota, kuin Neuvostoliittoa vastaan, ja varsinkin sen vuoksi on välirauhanehtoihin sisältyvä rankaisuvaatimus syvästi oikeutettu ja välttämätön kansainvälisen demokratian ja edistyksen kannalta. Mutta teidän ensimmäisenä tehtävänänne on selittää Suomen kansalle täysin vakuuttavasti, että jo Suomenkin kannalta oli mannerheimilaisen sotakoplan politiikka historian raskain rikos.⁸⁶

Hertta Kuusinen istui Säätytalon oikeussalissa tuomarina SKDL:n mandaatilla ja yritti hoitaa rangaistuksia, jotka kelpaisivat isälle, Ždanoville ja Stalinille, ei

85 Lehtinen ei ollut turha tyttönen hänkään vaan selvästi merkittävin Suomeen palanneista ”moskoviiteista”, keskeisempi kuin nimimiehet Tuure Lehén ja Armas Äikiä, joihin on yleensä kiinnitetty enemmän huomiota. Kuten Yrjö Leino myöhemmin muisteli, näistä kolmesta Lehtinen oli ainoa pystyvä voima, tarmokas ja älykäs nainen. Ks. Y. Leino 1991 (1958), 188; A. Tuominen 1971, 35.

86 O. V. Kuusinen Hertta Kuusiselle 25.12.1945, Hertta Kuusisen kokoelma Ab 3, Kansan arkisto. Tämä oli ollut jo *Suomi ilman naamiota* -broshyyrin lähtökohta, ja myös maaliskuussa 1945 isä-Kuusinen oli kirjoittanut Mannerheimia ympäröivästä fasistisesta klikistä nimimerkillä N. Baltijskij. Ks. Polvinen 1981, 51.

välttämättä tässä järjestyksessä. Hän epäili, että monellekaan ei saataisi ”edes elinkautista”, kun valtion johdossa oli edelleen ihmisiä, jotka ”vain pakon edessä jotenkuten taipuvat”. Tuomiopäivän aattona lopputulos oli vielä täysin auki, ja esimerkiksi Tannerin kohdalla oli Hertan mukaan kokonaista kolme tuntematonta suuretta.⁸⁷ Tarvittiin vielä kerran valvontakomission aktiivinen väliintulo, ennen kuin langettavat tuomiot saatiin runnatuksi lävitse ja pääsyyllisiksi nimettyjen vankeusrangaistukset 5–10 vuoden haarukkaan.⁸⁸

Lopputulos ei ollut mairitteleva kenenkään kannalta. Suomalaiset nöyrytyivät panemaan sota-ajan johtajiansa vankilaan, mikä hiertää paikka paikoin vieläkin kansakunnan suhdetta historiaansa.⁸⁹ Kommunistit pettyivät tuomioiden pienuuteen ja vielä enemmän siihen, että prosessi ei vahvistanut heidän otettaan vaan päinvastoin painoi heitä poliittisesti eristyksiin vähistäkin liittolaisista. Yksi näistä oli Urho Kekkonen, jonka toimintaa kysymyksen hoidossa on tulkittu myös Moskovalle annetuksi todisteeksi yhteistyöhalukkuudesta.⁹⁰ Tarmokas oikeusministeri tulikin luvanneeksi kahden kesken, että hän puoltaisi hallituksessa hyvää tarkoittavan herra Ždanovin näkemyksiä ominaan. Mutta jos kyse oli kisällinnäytteestä, ei se ollut erityisen onnistunut. Kun hallitusta uusittiin maaliskuussa 1946, Kekkonen ei kelvannut valvontakomissiolle pääministeriksi,

koska hän erityisesti suomalaisten pääsotasyllisten prosessin aikana osoittautui poliittisesti periaatteettomaksi ihmiseksi ja kykenemättömäksi toteuttamaan Suomen uutta demokraattista kurssia. Sen sijaan hän yritti toimia tottelevaisena aseena Paasikiven käsissä. Kekkonen ei voi olla hahmo, joka kykenisi yhdistämään suomalaisen demokratian edistykelliset ainekset ja lujasti turvaamaan ystävyyspolitiikan noudattamisen suhteessa Neuvostoliittoon.⁹¹

Sotasyllisyyskysymys oli ollut näytön paikka myös Ždanoville, mutta lopputulos kävi tuskin maineteosta Stalinin silmissä. Valvontakomission puheenjohtaja ei palannut joulukuun 1945 jälkeen Suomeen ennen kuin jäähyväissereemonioihin helmikuussa 1947. Moskovassa hän alkoi hoitaa ideologista kurinpalautusta kansainväliseen kommunismiin sekä Neuvostoliiton kulttuurielämään,⁹² mutta Suomen suunnalla hän menetti asemiaan SKP:n kaitsijana.

Moskovan strategit totesivat, että hallitusblokin yhteistyö ei toiminut Suomessa suunnitellulla tavalla, kun liittolaispuolueet eivät taipuneet kommunis-

87 Hertta Kuusinen O. V. Kuusiselle 6.2. ja 8.2.1946, Hertta Kuusisen kokoelma Ab 3a, Kansan arkisto.

88 Polvinen 1989, 231–236.

89 Ks. *Isänmaan vangit*, 1997.

90 Esim. P. Hyvärinen 2000, 56–68. Vrt. Suomi 1988, 148–221.

91 Polvinen 1999, 174–175, 267–268. Kekkonen jäi kokonaan ilman ministerintuolia. Kesän alussa hän kieltäytyi maalaisliiton eduskuntaryhmän puheenjohtajana puhumasta parlamenttia piirittäneille mielenosoittajille ja sai ”heitää lopunkin kansansuosionsa”, mikä tuntui surettavan Hertta Kuusista yhtä vähän kuin se, että sosiaalidemokraatit paljastivat samassa yhteydessä kasvonsa. Hertta Kuusinen O. V. Kuusiselle 10.6.1946, Hertta Kuusisen kokoelma Ab 3a, Kansan arkisto. Ks. myös Suomi 1988, 238–251, 282.

92 Zubok & Pleshakov 1996, 119–125.

tien johdettavaksi. Taantumusvoimien painostamiseen ja asemien vyöryttämi-
seen oli löydettävä muita keinoja. Huhtikuussa 1946 SKP:n johdolle käskytet-
tiin uusi aggressiivisempi taktiikka, jossa haettiin aloitetta terävämmillä ohjel-
mavaatimuksilla ja joukkoliikehännällä. Tässä oli kuin uusi tilaus Otto Ville
Kuusiselle, jota suomalaiset toverit hartaasti pyysivät takaisin kotimaahan. Hel-
singin taakseen jättänyt Ždanov oli nyt tähän valmis, mutta asia evättiin häntä
korkeammalta taholta.⁹³ Sen sijaan symbolina isä-Kuusinen teki paluun vappu-
na, kun kommunistit kantoivat hänen isokokoista kuvaansa pitkin Helsingin ka-
tuja. Tämä oli provokaatio sinivalkeiselle Suomelle, jonka nousevat toivot ter-
vehivät Terjoen pääministerin potrettia herjauksin ylioppilaiden ja työläisten
juhlapäivän hengessä. Kun laajat mielenosoitukset käynnistyivät kuukautta
myöhemmin, sosiaalidemokraattien keskuudessa huhuttiin Otto Villen saapu-
neen salaa Suomeen johtamaan kommunistien offensiivia.⁹⁴

SKP:lle oli luvattu Moskovasta lisävoimia. Heinäkuun alussa puolueen pää-
sihteeri Ville Pessi pyysi kiirehtimään ”henkilöiden lähettämistä tänne”, sillä
siitä ”riippuu meidän työmme parantaminen”.⁹⁵ Mutta Stalin epärii ottaa riski-
altista askelta ja tyytyi lopulta samaan pattiratkaisuun kuin talvisodassa, joskin
käännytyssä järjestyksessä. Vuonna 1940 hän luopui ensin Kuusisesta ja ajoi
sitten Tannerin pois Suomen hallituksesta; sodan jälkeen Tannerin syökseminen
sotasyyllisenä sivuun politiikan näyttämöltä otti niin koville, ettei tuntunut enää
viisaalta syöttää suomalaisille Kuusista. Ratkaisu oli tehty ja saatettu asian-
omaisen tietoon, kun Hertta Kuusinen lomaili elokuussa Kislovodskissa Kauka-
susvuorten rinteillä. Tytär yritti lohduttaa, vaikka sanoissa oli asettelemista:

Koska olet säästänyt itseäsi? Jos nyt olet pakoitettu siihen, niin oletko
siitä iloinen? Ei, Sinä kärsit siitä, että et saa tuhlata itseäsi, niin kuin nyt
näet meidän nuorempien yrittävän. Mutta on hyvä, että Sinusta on jotain
jäljellä, kun todenteolla Sinua tarvitsemme ja voimme saada Sinut luok-
semme. Niinhän täytyy tapahtua, ennemmin tai myöhemmin.

Ole iloinen, että tyttösi vielä kelpaa jonkinlaiseksi korvikkeeksi.

[...]

Toivotan Sinulle onnea, isä-ystävä-toveri! Olen iloinen Marinasta ja
kaikesta hyvästä ympärilläsi – ja ennenkaikkea Sinusta itsestäsi. Siitä,
että ymmärrät meitä ja autat meitä. Arvannetko, miten paljon autatkaan
pelkällä olemassaolollasi, saati sitten neuvoillasi ja arvioillasi! Yhä
enemmän ja enemmän niitä tarvitsemme. Ja tuotamme Sinulle huolta ja
vaivaa. Siinä syntymäpäivälahjamme, niin tovereina kuin läheisinäkin.

Paljon voimia, paljon kärsivällisyyttä, sitä Sinulle toivotan.⁹⁶

Hertta ehti tuskin Kaukasiasta kotiin Helsinkiin, kun isältä tuli jo SKP:lle anka-
ra ”epistola” suomalaisten provosoivista puheista Pariisin rauhankonferenssis-
sa. Tämä oli neuvostojohdolle uusi todistus siitä, että Suomessa taantumus-

93 Rentola 1994b, 198–203; Polvinen 1999, 274–278.

94 Rentola 1984, 15; Polvinen 1999, 278, 283–286.

95 Rentola 1994b, 203 viite 32.

96 Hertta Kuusinen O. V. Kuusiselle 18.8.1946, Hertta Kuusisen kokoelma Ab 3a, Kansan
arkisto. Otto täytti 65 vuotta 4.10.1946.

voimat henkivät yhä johtavilla paikoilla. Kommunisteista ei ollut kontrolloimaan hallitusta, kun heidän omista lehdistäänkin jaettiin tunnustusta suomalaisdelegaattien esiintymiselle. Yrjö Leino vertasi tapahtunutta sotasyllisyysoikeudenkäyntiin, ja Hertta kauhisteli, että kauaskantoisessa asiassa ”tuli niin monta munausta”. Että rauhankonferenssi loppujen lopuksi kääntyi voitoksi, siitä niin kuin kaikesta muustakin hyvästä hän kiitti Neuvostoliittoa, sen taitavia poliitikkoja ja johdonmukaista taistelua rauhan ja demokratian puolesta.⁹⁷

Tytär selitti isälleen virheiden perussyiksi epäluottamuksen demokratian voimaan, joka vaivasi kommunistien kaadereita. Pelättiin, että ”meidät sysätään ehkä jossain määrin syrjään, että sittenkin joudumme ainakin joksikin aikaa oppositioasemaan jne.” Itse hän ei halunnut ajatella edes osittaista perääntymistä; oli vain ylläpidettävä hyökkäystä ja rynnistettävä määrätietoisesti eteenpäin.⁹⁸ Moskovassa ei luotettu siihen, että monessa asiassa pettänyt SKP:n johto olisi vastaisuudessaan tehtäviensä tasalla. Lääkkeeksi väläytettiin O. V. Kuusisen paluuta, vain kuukautta myöhemmin edellisestä päätöksestä ja vielä niin vaakuuttavalla tavalla, että Hertta ei malttanut nahoissaan pysyä.

Sydämeni on niin täynnä eräästä asiasta, etten varmasti osaa mistään muusta kirjoittaa. Sain jostain syystä yhtäkkiä sellaisen vakaumuksen, että se, mitä eniten toivomme toteutuu – eikä siihen pitkää aikaa enää menekään. Se on oleva lahja, jos mikä. Enemmän lahja muille kuin Sinulle, päivänsankarille. Mutta kyllä sentään Sinullekin. Arvaatko jo, mitä se on. En uskalla sanoa, mitä se on, ettei koko unelma häipyisi.⁹⁹

Viimeinen erä

Ei Otto päässyt viettämään 65-vuotispäiviään Suomeen. ”Eihän kukaan kunnon toveri tahdo pysyä syrjässä, vallankaan tällaisena aikana. Vanhatkin sotakonit pyrkivät sinne, mistä ruudin käry tuntuu”, hän oli kirjoittanut Hertalle huhtikuussa 1945,¹⁰⁰ mutta mikään ei auttanut. Terijoen ministereistä Suomeen palasivat vielä Tuure Lehén lokakuussa 1946 ja Armas Äikiä seuraavana keväänä,¹⁰¹ mutta vanha Kuusinen pysyi Moskovassa yhtä varmassa tallessa kuin Tanner Helsingin keskusvankilassa. Hänen ei auttanut kuin lievittää kotomaan kaipuutaan rakkaan *Kalevalansa* säkeillä sekä pelailemalla Kuntsevon datšalla tylsää,

.

97 Hertta Kuusinen O. V. Kuusiselle 10.9.1946, Hertta Kuusisen kokoelma Ab 3a, Kansan arkisto. Ks. myös Hertta Kuusinen Leinolle 22.8. ja 26.8.1946 teoksessa O. Leino 1990, 115–119. O. V. Kuusisen ”epistola” ei ole hänen muiden kirjeidensä joukossa Hertan kokoelmassa. Pariisin tapahtumista ja ”rauhankriisistä” Polvinen 1999, 315–327.

98 Hertta Kuusinen O. V. Kuusiselle 10.9.1946, Hertta Kuusisen kokoelma Ab 3a, Kansan arkisto.

99 Hertta Kuusinen O. V. Kuusiselle 23.9.1946, Hertta Kuusisen kokoelma Ab 3a, Kansan arkisto.

100 O. V. Kuusinen Hertta Kuusiselle 27.4.1945, Hertta Kuusisen kokoelma Ab 3, Kansan arkisto.

101 Beyer-Thoma 1990, 292.

kalikkapeliä, jota punavankien kerrotaan harrastaneen sisällissodan jälkeen Tammisaarella.¹⁰²

Toisaalta poissaolevinakin Tanner ja Kuusinen olivat vahvasti läsnä Suomen poliittisessa tilanteessa sekä taustavaikuttajina että ennen muuta myyttisinä hahmoina. He olivat niitä tulevan tunnuskuvia, joita sosiaalidemokraattien ja kommunistien strategit tarvitsivat poliittisen aktionismin nostattajina kuin sala-liittolaiset Dostojevskin *Riivaajissa*.

– Me sanomme, että hän ”kätkeytyy”, Verhovenski kuiskasi hiljaa kuin rakastunut, itse asiassa kuin humalainen. – Tiedättekö, mitä merkitsevät sanat: ”hän kätkeytyy”? Mutta hän saapuu, saapuu. Me päästämme liikkeelle paremman legendan kuin skoptsit. Hän on olemassa, mutta kukaan ei ole häntä nähnyt. Voi, millaisen legendan voisikaan panna liikkeelle! Mutta mikä tärkeintä – uusi mahti on tulossa. Sitä juuri tarvitaan, sitä kaivataan vaikeroiden.¹⁰³

Lupaus mahtimiehen (uudesta) tulemisesta on uskon ja toivon, miksei jumalallisen rakkaudenkin keskeinen elementti, vaikka pelastajan paluuta saisi odottaa pitkään. Suomen kommunisteille hän oli Otto Ville Kuusinen, joka sodan jälkeen ristittiin ”SKP:n rautaiseksi perämieheksi” – olihan Suuri Perämies yksi Stalinin lukuisista kunnianimistä.¹⁰⁴ Työväenliikkeen maltillisemmalla siivellä tällaista retoriikkaa viljeltiin enemmän pilke silmäkulmassa ja pientä pilkkaa tehden totisemmista tovereista. Käydessään kesällä 1947 Sörnäisissä Tanneria tapaamassa Emil Skog toivoi, että ”puolueen entinen perämies” olisi läsnä SDP:n kokouksissa näyttämässä suuntaa tasapäiselle ja riitaisalle joukolle. O. V. Kuusisen asemaan kommunistien keskuudessa viitaten Skog huokaisi: ”Olisi mukava meidänkin ohjailla sosialidemokraattista puoluetta, jos vaikeissa tilanteissa voisi nojautua kokeneeseen johtajaan, esimerkiksi käydä hakemassa ohjeita täältä.”¹⁰⁵

Tanner palasi 1940- ja 1950-luvun taitteessa vankilasta politiikkaan, kansanedustajaksi ja SDP:n eduskuntaryhmän puheenjohtajaksi. Myös Kuusisen kurssi kääntyi nousuun, kun Stalin nosti hänet NKP:n puhemieshistöön, jolla tosin ei ollut edes vanhan politbyroon kaltaista sisärenkaan merkitystä.¹⁰⁶ Suomessa

102 ”Minulla on sinne jo kovasti ikävä. Milloinkas tavataan?” isä kirjoitti tyttärelleen kohta sen jälkeen, kun he olivat pitkien vuosien jälkeen viimein kohdanneet Moskovassa syys-lokakuussa 1945. ”Kalevalan lyyrillisiä runoja minä olen koonnut sinua varten pienen nipun, ja kun saan ne puhtaaksi kirjoitettua, lähetän sulle.” O. V. Kuusinen Herta Kuusiselle ilman päiväystä, Herta Kuusisen kokoelma Ab 3, Kansan arkisto. Ks. myös Hodgson 1975, 128–132; Y. Leino 1991 (1958), 147. Tylsän pelaamisesta on filminpätkä Kuusisesta kertovassa dokumentissa ’Mies varjossa’, 1994.

103 Dostojevski 1982 (1871–72), erit. luku 8, lainaus 86. Lehtinen (2002, 125) ei säästele omassa vertauskuvassaan: ”Tanner oli ristillä riippuva pyhimys, jonka kärsimykset antoivat voimaa SDP:n aktiiveille jatkaa torjuntataistelua kotikommunisteja vastaan.”

104 Saarela 1990; Rancour-Laferriere 2001 (1988), 27–28. ’Otto Ville Kuusinen – SKP:n rautainen perämies’ oli otsikkona artikkelissa SKP:n vuosikirjassa *Taistelujen tiellä* vuonna 1945.

105 Skog 1971, 244. Vrt. M. Koivisto 1998, 74: ”Ei ole mitään tarvetta rakentaa kuvaa Tannerista erehtymättömänä teräksisenä perämiehenä, joka oli aina oikeassa joka tilanteessa.”

106 Hodgson 1975, 132–134.

Nuorisoliittolaiset lähettämässä Otto Ville Kuusiselle kannelta 70-vuotislahjaksi 2.10.1951.

Vasemmalta Lauri Suoranta, Ritva Pirkkalanniemi, Mauri Reutsalo, Toivo Kujala, Herta Kuusinen ja Sakari Selin. Rautainen perämies katselee seinältä. (Yrjö Lintunen, Kansan arkisto.)

Kuusisen 70-vuotispäivän ympärille viriteltiin henkilönpalvontaa kuin kalpeana kopiona neuvostomallista. Kiittäessään Suomesta toimitetuista runsaista lahjoista Otto totesi, että ”monet niistä sopisivat paremmin johonkin vallankumousmuseoon kuin minun yksityisasuntooni”. Toisaalta vanhan miehen oli aivan liikuttavaa katsella, ”millä huolella pienet pioneeritkin ovat kutoneet kaudista seinäkoristetta (Rauha – Ystävyys)”.¹⁰⁷ Esteetikko Kuusinen, J. L. Runebergin ihailija, oli tuskin yhtä otettu runosta *Pohjolan punainen honka*, jonka Armas Äikiä rustasi päivänankarin kunniaksi mallinaan Vladimir Majakovskin suuri runoelma Leninistä:

Tänään on voimakas Stalinin
leniniläinen sana,
joukkojen sydämet vallaten,
O. W. Kuusisen
suomentamana
kansamme yllä se lentää –
teräskyyhkynen.¹⁰⁸

107 O. V. Kuusinen Herta Kuusiselle 19.12.1951, Herta Kuusisen kokoelma Ab 3, Kansan arkisto; Saarela 1990.

108 Äikiä 1951. Äikiästä ei ollut Majakovskiksi, vaikka yritys oli kova, muttei toisaalta Kuusisestakaan Leniniksi. Äikiän suomennosta Majakovskin *Vladimir Iljitsh Leninistä* (1947 [1924]) on syytä verrata Arvo Turtiaisen versioon, joka ilmestyi Leninin 100-vuotissyntymäpäiväksi 1970.

Viimeinen erä perämiesten välisessä taistelussa alkoi kuitenkin vasta kesällä 1957, kun Tanner oli valittu SDP:n puheenjohtajaksi ja Nikita Hruštšev veti Kuusisen NKP:n uudelleen organisoidun politbyroon täysjäseneksi.

Neuvostoliiton ulkopoliitikassa oli heti 1950-luvun alussa harkittu varovaisesti uutta suhtautumista lännen työväenliikkeisiin, mutta varsinaisesti asiassa päästiin eteenpäin Stalinin kuoleman jälkeen. Vaikka suomalaiset luettiin kuuluvaksi kansainvälisen sosiaalidemokratian viheliäisimpään siipeen, he olivat lähellä ja intressipiirissä tavalla, jossa keinovalikoima vaikutusvallan hankkimiseksi oli toista luokkaa kuin esimerkiksi NATO-maissa. Kontakteja alettiin solmia aina pahamaineista Väinö Leskistä myöten, joka pääsi vuonna 1954 Moskovaan ja neuvostojohtajista Anastas Mikojanin puheille.¹⁰⁹ Suhteet olivat liikahtamassa myös Skandinaviaan. Kun Norjan pääministeri Einar Gerhardsen saatiin seuraavan vuoden marraskuussa houkutelluksi valtiovierailulle Neuvostoliittoon, Hruštšev vetosi suorasukaisella tyylillään vieraansa työläisinternationalistisiin tunteisiin eikä jäänyt täysin vaille vastakaikua. Gerhardsenin perässä Moskovaan matkustivat muutkin Pohjoismaiden sosiaalidemokraattiset pääministerit, vuoden 1956 aikana H. C. Hansen ja Tage Erlander, helmikuussa 1957 K.-A. Fagerholm, joka oli käynyt syleilemässä Hruštševia jo eduskunnan puhemiehenä pari vuotta aikaisemmin.¹¹⁰

O. V. Kuusinen oli Hruštševin luottomiehiä, kun vanhaa stalinismia ryhdyttiin muokkaamaan poliittisesti käyttökelpoisempiin muotoihin. Kahden leirin maailman mustavalkoiset viholliskuvat vaihtuivat joustavampaan ajatukseen rauhanomaisesta rinnakkaiselosta, jossa haettiin ystäviä myös neuvostoblokin ulkopuolelta. Virallisen optimismin mukaan aika tekisi tehtävänsä ja kommunismi voittaisi ennen pitkää yhteiskuntajärjestelmien välisessä kilpailussa. Kuusisen kuningasajatuksena oli uudistaa marxismi-leninismiä siten, että työväenpuolueet veisivät yhteisvoimin mutta kommunistien johtoasemasta luopumatta kehitystä kohti sosialismia ilman väkivaltaista vallankumousta ja proletariaatin diktatuuria. Hän keräsi ympärilleen 1950-luvun lopussa joukon nuoria lahjakkuuksia, joiden silmissä Otto Vilgelmovitš oli ”eurooppalaisen työväenliikkeen parhaiden perinteiden inkarnaatio”. Hänen terävässä ajattelussaan näyttivät yhdistyvän ensimmäistä maailmansotaa edeltänyt sosiaalidemokratia, kypsä leninismi sekä Kominternin valistuneemmat vaiheet, joista tosin ei saanut pitkää luetteloa. NKP:n vanhoillisemmissa piireissä Kuusista ja hänen aivoirihtään karsastettiin epäilyttävän sosiaalidemokraattisina.¹¹¹

109 Nevakivi 1996b, 85–88; Rentola 1997, 306, 327–335.

110 Gerhardsenilla oli vanhoja pohjia sympatialle, sillä hän oli osallistunut nuorisoliittolaisena Kominternin toiseen kongressiin vuonna 1920, jolloin Norjan työväenpuolueessa ihailtiin vilpittömästi Venäjän vallankumousta. Vierailujen tunnelmista ks. Gerhardsen 1973, 62–75; Erlander 1976, 298–311. Ruotsin ulkoministeri Östen Undén ehti yksityisesti Moskovaan jo ennen Leskistä. Fagerholmin halauksesta ks. Lehtinen 2002, 245.

111 Arbatov 1992 (1991), 62–50, lainaus 66; Burlatsky 1991 (1988), 19–27. Hruštševin aikaiset nuoret uudistajat olivat keskeisesti mukana Gorbatšovin perestroikassa, jonka näkökulmasta Kuusinen on alkanut muistoissa muistuttaa enemmän aatteellista sosiaalidemokraattia kuin ”vanhaa bolševikkia” (vrt. Furet 1995, 366).

Eteneminen Kuusisen–Hruštševin linjalla edellytti, että lännen työväenpuolueissa saatiin heräämään halukkuutta hyviin suhteisiin ja yhteistyöhön Neuvostoliiton kanssa. Suomessa sosiaalidemokraattien keskinäiset riidat toisaalta mutkistivat asetelmaa, toisaalta houkuttelivat käyttämään orastavaa haajaannusta hyväksi. Kun keväällä 1957 alkoi näyttää siltä, että Väinö Tanner muljahtaisi ylimääräisessä puoluekokouksessa SDP:n uudeksi puheenjohtajaksi, Neuvostoliitto venyi tarjoamaan tuhannesti kiroitulle ”peripetturille” sotakirvesten hautaamista. Ehdotus noudatti neuvostodiplomatian perinteitä, jossa kylmällä harkinnalla voitiin sovittautua poliittisiin täyskäännöksiin, vaikka sopijaosapuolilla olisi sydän yhtä aidosti mukana kuin Molotovilla ja Ribbentropilla kädenpuristuksessaan elokuussa 1939.

George Orwellin mukaan totalitaarisen järjestelmän äärimmäinen voitto oli saada vihollinen rakastamaan Isoa-veljeä, vaikka sitten ginintuoksuisia kyyneleitä poskellaan.¹¹² Pimeimmän stalinismin jälkeen Neuvostoliitolle olisi riittänyt vähempikin. Arkaluontoista asiaa pantiin Helsingissä tunnustelemaan Albert Akulov, jonka vaatimaton asema diplomatian hierarkiassa ja epävirallinen lähestymistapa eivät sitoneet Neuvostoliittoa arvovaltaksi. Tannerille ehdotettiin välikäsien kautta, voisiko tämä esittää julkisesti jotakin näyttöä ystävällisestä suhtautumisesta Neuvostoliittoon. Akulovin mukaan ei ollut tärkeää ”mitä te ajattelette, vaan se, mitä te kirjoitate ja lausutte sanoiksi”.¹¹³ Tarjous oli houkutteleva, mutta siihen tarttuminen oli sittenkin liikaa taipumattomalle Tannerille, joka oli tiensä jo valinnut.

Niin valitsi Neuvostoliittokin. Kevätkesällä Suomessa osuiskauppa-asioissa käyneet venäläisvieraat vielä onnittelivat SDP:n uutta vanhaa puheenjohtajaa ja kutsuivat Tanneria Neuvostoliittoon,¹¹⁴ mutta syksyyn mennessä oli sympatia kadonnut. Kun O. V. Kuusinen lokakuussa tapasi Moskovaan saapunutta SKP:n valtuuskuntaa, hän linjasi NKP:n politbyroon täysjäsenen arvovallalla: Leskisen ja Tannerin kopla oli ”valekaapuun pukeutunutta kokoomuslais-fascistista porukkaa”, joka murskattaisiin.¹¹⁵ Suojasään aikakaudella tämä oli poikkeuksellista kieltä, joka muistutti sotavuosien räikeintä propagandaa. Kuusisella jos kenellä oli syytä vihata henkilökohtaisesti Tanneria ja janota revanssia; nyt hänellä oli siihen asemia ja tilaisuus. Kuusisella todennäköisesti oli roolinsa siinä Tannerin demonisoinnissa, johon Neuvostoliitto seuraavina vuosina ryhtyi korkeinta johtoa myöten. Vladimir Fjodorov on muistellut, että vuoden 1957 jälkeen tärkeimmät ratkaisut Suomen-politiikassa tehtiin Kuusisen mielipiteet huomioon ottaen. Väite ei välttämättä pidä kutiaan noottikriisin kaltaisten operaatioiden osalta, mutta sosiaalidemokraattien jäsentenväliseen se sopii hyvin.¹¹⁶

112 Orwell 1999 (1949), 316.

113 J. Paavolainen 1989, 434–436; Akulov 1996, 90–91. Viktor Vladimirovin mukaan (1993, 253–255) kyse oli suurlähettiläs Viktor Lebedevin yrityksestä suojautua sitä kritiikkiä vastaan, jonka Moskova kohdistaisi Tannerin valinnan vuoksi hänen kykenemättömyyteensä hallita tilannetta. Vaikea uskoa, että Helsingissä olisi uskallettu ryhtyä tällaiseen operaatioon ilman päämajan suostumusta.

114 J. Paavolainen 1989, 437.

115 Rentola 1997, 452.

116 Fjodorov 2001, 51.

Henkilökohtainen motiivi on kuitenkin yksinään liian heiveröinen selittämään SDP:n johtoon kohdistunutta hysteriaa. Lähes 40 vuotta Neuvostoliitossa oli koulunut Kuusista pärjäämään Tanneria petollisempien pirujen keskellä ja tekemään politiikkaa varovaisen harkinnan, ei tunteen pohjalta. Moskovalla oli 1950-luvun jälkipuolella syytä olla huolissaan Suomen liukumisesta länteen, vaikka se oli saanut suosikkinsa Paasikiven seuraajaksi maan ykköspaikalle. Urho Kekkosen ei ollut joko voimia tai rohkeutta kaataa laajaa enemmistöhallitusta, joka SKDL:n vaalivoitosta huolimatta muodostettiin kesällä 1958 ilman kommunisteja, kun osa maalaisliittoakin suostui kannattamaan kokoomuksen ja sosiaalidemokraattien, vanhan aseveliakselin aisaa. Sen sijaan presidentti torppasi O. V. Kuusisen vierailun SKP:n 40-vuotisjuhlille, vaikka tämä kuului nyt korkeimpaan neuvostojohtoon. Tanner ja tannerilaisuus olivat pääsemässä niskan päälle; Kremlin vastaveto oli järjestää maiden välille yöpakkasiksi nimetty kriisi tunnetuin seurauksin.¹¹⁷

Kun yöpakkasten jälkeen päästiin sulamisvaiheeseen, uudeksi suurlähettilääksi Helsinkiin saapunut Aleksei Zaharov oli välittömästi niin hyvää pataa Kekkosen uskollisimpien tukimiesten kanssa, että oli valmis muuttamaan sukunimensä ensimmäisen kirjaimen K:ksi, ystävyuden koodimerkiksi. Hän oli oppinut erottamaan jyvät akanoista valvoessaan edellisinä vuosina Neuvostoliiton ulkoministeriön Skandinavian osastoa. Niinpä tämä Kaharov osasi nopeasti nimetä suomalaisten poliitikkojen joukosta syväjäädytykseen tuomitut viholliset. Väinö Tanner, Väinö Leskinen, Olavi Lindblom ja Kaarlo Pitsinki ovat ne neljä, joita Neuvostoliitto ei sulata, suurlähettiläs vakuutti päivällispöydässä Ahti Karjalaiselle huhtikuussa 1959. Myös yöpakkashallituksen ulkoministerille Johannes Virolaiselle vakuutettiin, ettei Neuvostoliitto tule hyväksymään Tannerin rehabilitointia missään muodossa.¹¹⁸

Suurlähettilään linjauksilla oli Kremlin korkeimman vallan siunaus. Jos Kuusinen oli joskus tullut kuvanneeksi Tanneria ”saatanaksi ihmisen muodossa”,¹¹⁹ ei hänen suojelijansa Hruštšev ollut diplomaattisen understatementin retorikko hänkään. Palauttaessaan tammikuussa 1959 Suomen ja Neuvostoliiton välisiä suhteita ystävälliselle tolalle ja esimerkiksi kahden yhteiskuntajärjestelmältään erilaisen maan rauhanomaisesta rinnakkaiselosta Nikita Sergejevitš varoitti sekä kahden kesken että julkisesti ystävänsä Kekkosta päästämästä Tanneria tai tämän kumppaneita hallitukseen. Jatkoa seurasi voitonpäivän aattona 8. toukokuuta, kun *Pravda* julkaisi Neuvostoliiton pääministerin ”haastattelun”. Tannerin kannattajineen katsottiin palvelevan ”ennenkaikkea niitä lännessä ja etenkin valtameren takana olevia piirejä, joita kiinnostaa [...] se, että Suomi voitaisiin vetää mukaan heidän sotilaspoliittisiin vehkeilyihinsä”. Kesäkuussa sama kuultiin Riikassa suoraan neuvostojohtajan omasta suusta. Kun Tanner omasta

.

117 Yöpakkasista ks. Suomi 1992, 131–220; Rentola 1997, 488–502. Vladimirovilla (1993, 84–85) ja Akulovilla (1996, 104) on täysin erilainen näkemys siitä, miten Moskovassa suhtauduttiin Kuusisen vierailun torjumiseen.

118 *Urho Kekkosen päiväkirjat 1*, 2001, 223 (16.4.1959), 238 (29.5.1959); Seppinen 2002, 216. 119 Hodgson 1975, 135–136.

puolestaan arvosteli kitkerästi Neuvostoliittoa sotkeutumisesta Suomen sisäisiin asioihin ja maalaisliittoa sen sallimisesta, SDP:n puheenjohtajan ja Kremlin väliset suhteet olivat sitä myöten sinetöidyt.¹²⁰

Kekkonen oli luultavasti oikeassa pohtiessaan, että ”minua on vaadittu kano-nisoimaan Tanner ja Leskinen heidän eläessään NI:n ystävien autuaiksi, mutta en minä ole Kasanin ihmeitä tekevä jumalanäiti, joka sen ehkä voisi tehdä.”¹²¹ Neuvostoliiton pyrkimyksenä oli syrjäyttää SDP:n johdosta vihamieliset henki-löt, jotta päästäisiin yhteistyöhön sellaisten sosiaalidemokraattien kanssa, jotka olivat asenteiltaan myönteisempiä ja siten alttiimpia poliittiselle kasvatukselle. Vladimir Fjodorovin mukaan O. V. Kuusinen ohjasi Moskovassa tämän taktii-kan soveltamista keskeisellä tavalla.¹²² Hyökätessään sosiaalidemokraattisia nimimiehiä vastaan Neuvostoliiton edustajat tähdensivät, että kyse ei ollut puo-lueesta sinänsä vaan Tannerin–Leskisen klikistä. Vahvin paalutus linjalle saatiin Hruštševin nimiin edellä mainitussa *Pravdan* ”haastattelussa”:

Vaikka tannerilaiset yrittävätkin esiintyä sosialidemokraattisen puolueen nimissä, ovat neuvostoihmiset hyvin perillä siitä, että Tanner, Leski-nen, Pitsinki ja Lindblom eivät suinkaan ole yhtä kuin Suomen sociali-demokraattinen puolue. Me tiedämme, että valtaosa suomalaisista sosia-lidemokraateista kannattaa ystävyyspolitiikkaa Neuvostoliiton kanssa, ja juuri tämä pakottaa oikeistojohdon turvautumaan vehkeilyihin, pan-etteluun ja alhaisiin hyökkäyksiin Neuvostoliittoa vastaan.¹²³

Neuvostoliiton toiveille oli paha takaisku, että SDP päätyi puoluekokoukses-saan huhtikuussa 1960 jatkamaan entisellä johdolla. Kun Leskisen adjutantit kävivät tunnustelemassa, olisivatko Neuvostoliiton edustajat valmiita kon-taktiin, vastaus oli yksiselitteinen: ”parempi, jos Leskinen menisi hirteen!” Tan-nerista taas arveltiin, että tämä pudottaisi Leningradiin atomipommin, jos hä-nellä vain sellainen olisi.¹²⁴ KGB:n kuuluisimman Suomen-paimenen Viktor Vladimirovin mukaan Neuvostoliitto luopui vasta tässä vaiheessa kannatta-masta ajatusta SDP:n eheyttämisestä ja valitsi suuntapisteeksi puolueen lopulli-sen kahtiajaon; skogilaisia oli tosin tuettu aktiivisesti jo useampi vuosi.¹²⁵ Ke-väällä 1961 itse Hruštšev sanoi Länsi-Euroopan kommunistien konferenssissa SDP:n rappeutuneen niin, ettei sitä voisi enää korjata johtoa vaihtamalla.¹²⁶

Yksi syy Neuvostoliiton päämiehen manauksiin oli varmasti 80-vuotiaan Väinö Tannerin viimeinen suuri poliittinen operaatio, jonka tavoitteena oli luo-da laaja rintama presidentinvaaleihin Urho Kekkosen syrjäyttämiseksi. Honka-liittona tunnettu hanke epäonnistui lopulta surkeasti,¹²⁷ mutta eipä tuottanut

120 *Helsingin Sanomat* 25.1., 9.5. ja 12.6.1959; Hakalehto 1974, 296–304; Suomi 1992, 196, 209–214, 219–220.

121 *Urho Kekkosen päiväkirjat 1*, 2001, 191 (30.1.1959).

122 Vladimirov 1993, 246, 255–257; Fjodorov 2001, 146–147.

123 *Helsingin Sanomat* 9.5.1959. Ks. myös *Urho Kekkosen päiväkirjat 1*, 2001, 238 (29.5.1959).

124 *Urho Kekkosen päiväkirjat 1*, 2001, 339 (1.6.1960); Seppinen 2002, 228.

125 Vladimirov 1993, 260; ks. myös Akulov 1996, 91–92.

126 Rentola 1998a, 387 ja 417 viite 7.

127 Suomi 1992, 393–; Lehtinen 2002, 360–.

O. V. Kuusisenkaan viimeinen palvelus neuvostoideologina kummoista tulosta. Hän työsti kuolemaansa asti *opus magnumia*, jossa hruštševilaisen kommunismin piti tehdä selvää Mao Zedongin stalinismiin nojaavista harhaopeista. Kiinasta tuli kuitenkin pysyvä oka Neuvostoliiton kylkeen, ja Hruštševin syrjäyttämisen jälkeen Stalinin haamu alkoi kummitella myös Moskovassa. Kun vielä tannerilainen SDP piti pintansa skogilaisia vastaan, Kuusisen Suomen-projekti työväenpuolueiden yhteistyön tiestä lykkääntyi ja jäi hänen opetuslastensa kuten Aleksei Beljakovin kaitsettavaksi.¹²⁸

Suomen työväenliikkeen perämiehet olivat liian vanhoja 1960-luvulle, joka tuli mullistamaan ne politiikan tekemisen perusasetelmat, joissa he olivat pitkän ikänsä toimineet. Paljon oli tupakkaa tupruteltu työväentalojen takahuoneissa sen jälkeen, kun he olivat tavanneet SDP:n Oulun puoluekokouksessa elokuussa 1906. Tanner oli silloin todistanut *Wiipuri*-lehden toimittajana, kuinka oikeaoppiseksi sosialistiksi edellisenä vuonna herännyt Kuusinen vaati senaattoriksi suostuneen J. K. Karin, työväenliikkeen veteraanin, erottamista puoluepetturina. Menettelytapakysymyksessä nuori maisteri kannatti Suomen sosiaalidemokraattien taktiikan kytkemistä Venäjän vallankumoukseen ...¹²⁹

Tannerin ”salamitaktiikka”

Yhtenäisyys ja sen tuoma voima on kuulunut *Kommunistisesta manifestista* lähtien työväenliikkeen pyhimpiin opinkappaleisiin,¹³⁰ vaikka se on usein ollut enemmän myytti kuin elävää todellisuutta. Yhteisen rintaman rikkomista konfliktitilanteissa, konkreettisimmin ehkä lakkotaisteluissa, ei ole hevillä annettu anteeksi, vaikka petokseen olisi niinkin painavat syyt kuin nälkä ja nalkuttava vaimo, kuten Olavi Siippaisen työläisnuoren kehityskertomuksessa *Suuntana läntinen*. Rikoksesta lankesi elinkautinen häpeä, ja isän teoista saivat lapsetkin maksaa välittömästi pihan lahjomattomassa tuomioistuimessa:

Ensimmäisen kerran he kuulivat tuon pistävän solvauksen: rikkuri. He yrittivät taistella epätoivoisesti, mutta heidät nujerrettiin ja piestiin perin

.

128 Ks. Rentola 1998a.

129 H. Soikkanen 1975, 99; J. Paavolainen 1977, 263. J. K. Kari oli pitänyt puheita varhaisissa työväenyhdistyksissä jo silloin, kun Otto vasta tavasi aakkosia Jyväskylässä. Kun Kuusinen aloitti perehtymisensä sosialismin teoriaan, hänen käteensä luultavasti osui ensimmäisten teosten joukossa Karl Kautskyn *Erfurтин ohjelma. Periaatteellinen puoli*, joka ilmestyi suomeksi 1899 Karin kääntämänä. Oulun puoluekokouksessa ministerisocialisti vastasi syyttäjälleen: ”Täällä on eräs nuori poika, eräs marraskuun sosialisti, jota minä en ole ennen koskaan puolueessamme nähnyt, haukkunut minua onnenonkijaksi ja valtaan kiipeejäksi nousukkaaksi. Minä sanon, että se on hävytöntä. Minä sanon, että nämä herrat, nämä nuoret suomettarelaiset maisterit, jotka tulivat puolueeseemme marraskuun alussa, he ovat tulleet tänne onnea onkimaan. He ovat tuntemattomia meille, jotka olemme toimineet riveissä ennen ja he tulevat määräämään meille, kuinka on meneteltävä.” Ks. Aaltonen 1967, 355.

130 Nekin, jotka eivät ole manifestin kantta avanneet, tuntevat sen päättävän kehotuksen: ”KAIKKIEN MAIDEN PROLETAARIT, LIITTYKÄÄ YHTEEN!” Marx & Engels 1998 (1848), 77.

pohjin. Heidän kasvoilleen sylkäistiin ja heille toistettiin suorastaan nautinnollisesti tuota solvausta: saakelin rikkurit.¹³¹

Sisällissodassa suhteellisen yhtenäisenä esiintynyt Suomen työväenluokka hajosi poliittisesti, kun epäonnistuneen vallankumouksen syitä ja seurauksia päästiin pohtimaan rauhan oloissa. Pauli Kettunen on viitannut luokkajaon korostuneen sodan peruina tavalla, joka muokkasi työväestölle esimerkiksi Ruotsiin verrattuna vahvemman leirimentaliteetin ja leiri-ideologisen asenteen yhteiskuntaan. Reaktiona voittaneen puolen tarjoamaan valkoiseen yhteisöllisyyteen työväestö toimi eri elämäntiloilla omien järjestöjensä ja yritystensä puitteissa, ja sadoista työväentaloista ympäri maata tuli paikallisesti sen sosiaalisia ja henkisiä keskuksia.¹³² Tällaisesta näkökulmasta oli kyseenalaista, että Tanner muodosti sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen 1926–27 tilanteessa, jossa ei ollut mahdollisuuksia viedä lävitse mitään laajakantoista sosiaalista saati sosialistista ohjelmaa. Kun pääministeri vielä suostui presidentin sijaisena ottamaan vastaan puolustusvoimien paraatin suojeluskuntayksikköineen valkoisten voitonpäivänä 16. toukokuuta, tulkittiin se monella taholla suorastaan ”poliittiseksi rikkuruudeksi”.¹³³

Tannerin edustama reformismi, työväenliikkeen poliittisuuden kanavoiminen puolueen ja järjestöjen kautta valtiollis-edustukselliseksi toiminnaksi, sopi muutoinkin huonosti leirimentaliteettiin, joka ideologisesti kantoi vanhaa kautskylaista perinnettä, työväestön tietoisuuden jalostamista ja joukkovoiman kasvattamista omien kesken. Tanner pyrki päinvastoin siirtämään punaisten ja valkoisten välillä kulkevaa rajaa porvarillisten puolueiden keskuuteen siten, että maahan syntyisi ”mahdollisimman voimakas keskustaporvaristoryhmä, n. s. porvarillinen radikaalinen tai vapaamielinen ryhmä”, jonka kanssa sosiaalidemokraatit voisivat harjoittaa yhteistyötä ja uudistuspolitiikkaa. Hänen ajattelussaan painottui yleinen kokonaisedun näkökulma, jolle esimerkiksi ammattiyhdistysliikkeen sinänsä perustellut eturyhmävaatimukset saivat alistua. Jaakko Paavolaisen mielestä Tanner rakensi tietoisesti imagoa kansallisena valtiomieshahmona, joka voisi kelvata porvareillekin pääministeriksi, ehkä jonain päivänä presidentiksikin.¹³⁴

Kommunismien täydellinen kriminalisointi vuonna 1930 löi työväenliikkeen sisäisiin suhteisiin entistä repivämpää kiilaa. Vasemmistosiiven vahva linnake Suomen ammattijärjestö lakkautettiin, ja sosiaalidemokraatit saivat ammattiyhdistysliikkeen käsiinsä, tosin järjestövoimaltaan ja yhteiskunnalliselta vaikutusvallaltaan heikon sellaisen. Tanner vastusti jyrkästi kommunistilakeja, jotka hänen mielestään rikkoivat työläisten perusoikeuksia täysivaltaisina kansalaisina.

131 *Suuntana läntinen* (1943) on ensimmäinen osa Siippaisen *Nuoruuden trilogiaa*, josta ote (1959, 45–53).

132 Kettunen 1986, 155–157, ja 2001a, 150.

133 ”Leirimentaliteetti” ei läpäissyt työväenliikettä, ja monella paikkakunnalla kansalais- ja kunnallistoimintaa harjoitettiin yli luokkarajan. Tannerin hallitus (ks. H. Soikkanen 1975, 445–465; J. Paavolainen 1984, 77–134) oli myös monelle arvokas osoitus siitä, että sisällissodan voittajat tunnustivat työväenliikkeen täysivaltaiseksi poliittiseksi toimijaksi.

134 Kettunen 1986, 99, 206–207, 287–289, 325; J. Paavolainen 1984, 251–258.

Sen sijaan SAJ:n perään hän ei surrut; olihan hän jo vuonna 1923 suosittelut sosiaalidemokraattien vetäytymistä kommunistien hallitsemasta toiminnasta.¹³⁵ Organisoidessaan SDP:tä uudelleen sisällissodan jälkeen Tanner oli omaksunut tiukan asenteen, jolle hän pysyi uskollisena elämänsä loppuun asti:

meillä ei myöskään ole oikeutta suvaita keskuudessamme niitä aineksia, jotka hylkäämällä sosialidemokraattiset menettelytavat, pilkkaamalla kansanvaltaa ja parlamentaarista toimintaa, pyrkivät kommunistisia, vähemmistödiktatuuriin perustuvia menettelytapoja meille suositteluun. Niitä vastaan on meidän julistettava sota ja ne yhteisestä pesästä karkoitettava. Ennen kuin tämä on tapahtunut, ei menestyksellistä toimintaa voi harjoittaa.¹³⁶

Periaatteen soveltamisesta kehittyi 1930-luvun loppua kohden – Rentolan käsitettä lainaten – Tannerin ”salamitaktiikka”, jonka johdonmukaisena tavoitteena oli pitää sosiaalidemokraattisen puolueen vasen laita selkeänä tilanteessa, jossa kansanrintaman henki sitä hämärsi. Akateeminen sosialistiseura sai mennä kokonaan, ja muutoinkin kommunistien tai Neuvostoliiton kanssa liiaksi veljeilleet toverit amputoitiin irti puolueruumiista.¹³⁷

Leikkurin alle putosi muutamia sosiaalidemokraattisessa liikkeessä pitkän päivätyön tehneitä henkilöitä, jotka viimeistään jatkosodan vankiloissa katkeoituivat syvästi entisen puolueensa johtajille. Omakohtaisimmin, aidoimmin ja välittömimmin Tanneriin kohdistunutta kaunaa tunteneet saattavatkin löytyä tästä joukosta. Jos yksi pitäisi nimetä, niin se olisi Yrjö Räisänen, jonka ”Sasu Punasen” kirjoitukset *Vapaassa Sanassa* ja *Vapaassa Pohjolassa* käyvät Tanner-vihan peruskurssista. Oma ironiansa on siinäkin, että teräväsanaisena pakinoitsijana Räisänen oli 1920-luvulla yksi kommunistien eniten parjaamista sosiaalidemokraateista.¹³⁸ Sodan jälkeen, samanaikaisesti kun ”Sasu” kiivaili Tannerin saamiseksi puolestaan telkien taakse, Hertta Kuusinen lähetti hänestä isälleen tylyn karakteristiikan: ”Räisänen näyttää suoranaiselta puolueemme vihamieheltä. Pyörii mukana koska ei muuten pääse pinnalle.”¹³⁹

Tannerin vahva asema sodanaikaisissa hallituksissa sekä Neuvostoliiton häneen kohdistama vaino ovat lujittaneet mielikuvaa, jossa ”Iso-Väiski” näyttäytyy suomalaisen sosiaalidemokratian itsestään selvänä johtajana sisällissodasta lähtien. Näkemys on vääristynyt erityisesti 1920-luvun osalta, jolloin monen sosialistin silmään Elannon toimitusjohtaja oli melkein porvari. Helmikuussa

.

135 J. Paavolainen 1984, 210–213; Kettunen 1986, 190, 429–433.

136 J. Paavolainen 1979, 285, lainaus Tannerin puheesta SDP:n puoluekokouksessa joulukuussa 1919.

137 Rentola 1994a, 82.

138 Räisänen itse julisti pitkään olevansa noskelainen oikeistososiaalidemokraatti. Hänen Tanner-kaunansa juontaa jonnekin 1920-luvun puoliväliin ja näyttäisi olleen puhtaasti henkilökohtaista juurta. Kertonee miesten luonteesta, ettei asian yli päästy, vaikka he eivät politiikassa kilpailleet samoista paikoista. ”Sasu Punasen” piikittely kärjistyi 1930-luvulla niin, että lopulta hänelle järjestettiin potkut *Suomen Sosialidemokratista*. Väli rauhan aikana Räisänen liittyi kuutosiin ja päätyi vankilaan. Ks. Rääkkä 1993.

139 Hertta Kuusinen O. V. Kuusiselle 1.6.1945, Hertta Kuusisen kokoelma Ab 3a, Kansan arkisto.

1926 eli kymmenen kuukautta ennen hallituksensa muodostamista Tanner luopui SDP:n puheenjohtajuudesta sen jälkeen, kun hän oli puoluekokouksessa saanut taakseen vain puolet edustajista. Neljä vuotta myöhemmin hänen paluunsa puoluejohtoon onnistui täpärästi, kun hänet valittiin puoluetoimikunnan varsinaiseksi jäseneksi viimeisenä vain kahden äänen erolla Mauno Pekkaan.¹⁴⁰ Toisaalta Tannerin yhteiskunnallinen vaikutusvalta työväenjohtajana oli paljolti riippumaton hänen muodollisesta puolueasemastaan, ja lapualaisuudet vahvistivat huomattavasti hänen selustaansa oman puolueorganisaation ja kenttävien keskuudessa.

Vaikka avoin ja haastava Tanner-vastaisuus hiipui 1930-luvun kuluessa, se jäi kuitenkin sitkeästi kytemään puhjetakseen tilaisuuden tullen liekkeihin. Kyse on yhdestä Suomen työväenliikkeen historian pohjavirroista, joka ansaitsisi perusteellisen pitkän linjan tarkastelun. Sisällissodan jälkeen työväestön – eikä pelkästään kommunistien¹⁴¹ – joukoissa eli vahvana sellainen punikkiiperinne, jonka oli vaikea tunnustaa omakseen Tannerin edustamaa asennetta ja toimintatapaa valkoisen hegemonian Suomessa. Tämä patoutuma pääsi hetkeksi purkautumaan talvisodan jälkeen, kun vanhaa järjestystä oli horjutettu ja työläisille väläytelty uskollisuutensa ja verensä vuodattamisen vastikkeeksi täyttä tasavertaisuutta yhteiskuntaelämän kaikilla aloilla.¹⁴² Leirirajoja oli ylitetty symbolisesti niin tammikuun kihlauksessa kuin suojeluskuntasopimuksessa, mutta yhteisistä rintamakokemuksista huolimatta kansalliseen integraatioon oli vielä matkaa. Työnantajille otti edelleen koville hyväksyä ammattiyhdistysliike tasa-vertaiseksi sopijapuoleksi, eikä puoluejohdon siunaus saanut työläisiä virtaamaan suojeluskuntiin paikallistasolla.¹⁴³

Kokouksissa, kaduilla ja toreilla kesällä 1940 liikehtineet hakivat ensi sijassa muuta kuin rauhaa ja ystävyyttä Suomen ja Neuvostoliiton välille, vaikka uuden sodan estäminen oli sekin tärkeää. Tämän joukon silmissä Tannerin suosiota ei kasvattanut se, että hän perusnäkemystään seuraten ajoi kansallista kokonaisuutta vaarantavan toiminnan nitistämistä alkuunsa.¹⁴⁴ Jatkosota teki ristiriidasta vielä voimakkaamman, sitä terävemmän mitä enemmän sodan pitkittyessä sen oikeutus muuttui kyseenalaisemmaksi. Näin ajatellen ei ole yllättävää, että vuonna 1945 puolet työväestön äänistä karkasi SKDL:n vaalilistoille ja että sosiaalidemokraattien riveihinkin jäi vielä huomattava TANNERiin kriittisesti suhtautuva oppositio. Kentällä kiehui ympäri maata, josta näytteeksi kelvattakoon ote Palokkaan työväenyhdistyksen perustamistilaisuudessa joulukuussa 1944 pidetystä tervehdyspuheesta:

.

140 J. Paavolainen 1984, 57–66, 180–182.

141 Tauno Saarelan (erit. 1996) lukeminen on aina tervetullut muistutus siitä, kuinka hankalasti rajattava kategoria ”suomalainen kommunismi” oli ennen syksyä 1944, eikä se sen jälkeenkään ole ongelmaton.

142 Tämä näkökulma on jäänyt liiaksi talvisodan hengen ihmettelyn varjoon. Ks. Rentola 1994a, 211–212.

143 H. Soikkanen 1987, 141–144; Valkonen 1987, 276–283.

144 H. Soikkanen 1987, 158–176; J. Paavolainen 1989, 171–172.

Onhan niin tuoreessa muistissa mihin tämä Tannerin suunnan demokratia on meidät johtanut. On saatu käydä kaksi raskasta sotaa peräkkäin vastoin meidän työtätekevien tahtoa. [...] Keltä meiltä oli kysytty että haluammeko me lähteä taistelemaan Neuvostoliittoa vastaan. [...] Meitä on vedetty nenästä pitkät ajat. [...] Täytyy sanoa että vähän on nämä Sosialidemokraattiset johtomiehet tunteneet rivimiehen mielipidettä. Eihän heillä ole ollut tarkoitus ajaakaan meidän asiaa. Hehän ovat kallistuneet suorastaan ihannoimaan sitä meidän entistä ”aseveljeämme” Saksaa ...¹⁴⁵

Olisi kuitenkin liioittelua puhua joukoista itsestään kumpuavasta Tanneriin henkilöityneestä vihasta. Hänen nimensä ei hyppää mitenkään erityisesti esiin esimerkiksi SKP:n puoluetoimistoon sodan jälkeen lähetetyistä kirjeistä, joissa vuosien ja vuosikymmenten katkeruutta vuodatettiin ennen muuta porvareiden ja poliisien päälle sekä ilmiannettiin paikallisia ”pikkufasisteja”. Olisiko kosto-vaatimusten tärkein symbolihahmo ollut edelleenkin Mannerheim, valkoinen kenraali, joka ensin lahtasi työläisiä vuonna 1918 ja sitten tapatti heitä sodassa puna-armeijaa vastaan? Ainakin hän säilytti kärkipaikkansa O. V. Kuusisen sotasyllisyyss listoissa vielä sen jälkeen, kun neuvostojohdo oli jo selvästi rajannut marsalkan pois syytettävien joukosta.

Ei Kuusinen eikä Tanner

Viitatessaan Molotovin elinikäiseen Tanner-vihaan Hannu Rautkallio on tunnustanut voimattomuutensa tutkijana: ”Tästä on nykykeinoin ja -tiedoin (esim. arkistolähtein) mahdotonta suorittaa minkäänlaista järkiperaistä diagnoosia”.¹⁴⁶ Minäkin jätän lääketieteelliset taudinmääritykset mielelläni niille, jotka kokevat sellaiseen kutsumusta ja kykyä. Sen sijaan Tanner-vihaa voidaan ja on syytä analysoida täysin järkiperaisesti historian tutkimuksen perinteisiä keinovalikoimia käyttäen. Vastaukset ja teoriat voivat jäädä hypoteettisiksi ja näyttö vaillinaiseksi, mutta sehän ei ole historiatieteelle harvinaisen piirre; on tulevien tutkimusten tehtävä väittää paremmin, pätevämmiin, hedelmällisemmin ja uskottavammin. Tanner-vihan eristäminen spekuloiivan sielutieteen asiaksi on tarpeellonta senkin vuoksi, että riippumatta sen psykologisista alkusyistä sitä joka tapauksessa käytettiin poliittisissa prosesseissa tavalla, jonka erittelyyn historian tutkimus antaa valmiuksia.

Neuvostojohdon Tanneriin kohdistama viha voidaan luokitella kolmeen kategoriaan tai vaiheeseen. *Leninistisessä* asenteessa ei näyttäisi olleen paljoakaan henkilökohtaista; Tanneriin suhtauduttiin niin kuin muihinkin lännen sosiaalidemokraattisiin johtomiehiin ja maailmankommunismien kulloisenkin taktiikan mukaisesti. Häntä vihattiin siinä missä sosiaalidemokraattisia ”peripetteureita” vihattiin, mutta tarpeen tullen Moskova saattoi kohdistaa positiivisia odotuksia

.....

145 Paperissa ei ole päiväystä eikä tekijää, puoluetoimistossa se on merkitty saaduksi 21.12.1944. SKP järjestöjaosto EF 1, Kansan arkisto.

146 Rautkallio 2002, 250.

Suomen reformistiseen työväenjohtajaan, joka sentään suhtautui Neuvostoliittoon maan taantumusporvareita maltillisemmin.

Stalinistinen Tanner-viha oli vaiheista vimmaisoin, ja sitä kesti talvisodan sytymisestä Josif ”Julman”¹⁴⁷ kuolemaan asti. Siinä suomalaisen työväenluokan, työväenliikkeen ja sosiaalidemokratian petos henkilöityi voimakkaasti Väinö Tanneriin, josta tehtiin syntipukki Suomen-suunnitelmien kariutumiseen. Talvisota oli konkreettisista tilanteista dramaattisin, mutta sama ”peripetturi” nousi radikaalia vasemmistoliikehdintää vastaan myös kesän 1940 käännteissä. Neljä vuotta myöhemmin Tanner piti poliittista rintamaa pystyssä, kun puolustuslinjat Kannaksella olivat jo murtumassa.¹⁴⁸ Sodan jälkeen tannerilaiset estivät sen, että suomalainen sosiaalidemokratia ei luisunut yleisdemokraattisten tunnusten alla kommunistien talutusnuoraan.

Stalinin pitkän 1940-luvun johtoteemana oli ottaa Suomi haltuun, tavalla tai toisella. Kaikkiin toimintavaihtoehtoihin liittyi riippumattomuudestaan kiinni pitävän sosiaalidemokratian nujertaminen, mikä oli suorastaan edellytys onnistumiselle. *Hruštševilainen* vaihe sovelsi kovin toisenlaista taktiikkaa. Julistuksellisessa Tanner-vihassa yllettiin kyllä suorituksiin, jotka kestävät vertailun aikaisempaan demagogiaan, mutta sosiaalidemokratiaa ei enää yritetty ensisijassa murskata vaan päästä sen kanssa yhteistyöhön. Näin kommunistit olisivat vapautuneet eristyksistään, työväenliike päässyt toteuttamaan historiallisen välttämättömyyden lakia kohti sosialismia. Koska Tanner kannattajineen ei ollut valmis viemään SDP:tä tälle tielle, heidän klikkinsä tuli eliminoida pois kehityksen tieltä.

Millaisia kaunoja Otto Ville Kuusinen henkilökohtaisesti kantoikaan, hän osasi tyylilleen uskollisesti sovittaa myös Tanner-vihansa neuvostojohdon päälinjaan. Sisällissodan jälkeen hän lasketteli SKP:n propagandaa sujuvasti leninistisellä mallilla: ”Suomen sosialidemokraattien joukossa on myöskin nyt luopioita ja luikureita, onpa jo aivan valkoisiakin herrain kätyreitä, Tannereita ja Huttusia.”¹⁴⁹ Stalinistisessa vaiheessa, sen jälkeen kun talvisodan paraatimarssi oli epäonnistunut, Kuusinen oli sekä varavaihtoehto että pelote, jolla joudutettiin tyydyttävien kompromissien syntymistä Suomen kanssa. Helmi–maaliskuun 1940 ratkaisevina päivinä Helsingin hallituksen horjuessa rauhan ja länsivaltojen avuntarjousten välillä Kuusista väläyteltiin jälleen, vaikka poliittisesti hänestä oli luovuttu jo viikkoja aikaisemmin ja koko kansanhallitusta oli tuskin mainittu sitten joulukuun päivien.¹⁵⁰ Ripittäessään puna-armeijan kenraaleita talvisodan jälkeen Stalin viittasi Kuusisen rooliin jälkiviisaalla mutta kiinnostavalla tavalla:

Sodan alusta alkaen olimme jättäneet suomalaisille vain kaksi vaihtoehtoa, joista heidän oli pakko valita jompikumpi: joko suostutte isompiin

147 Vrt. Tucker 1992 (1990), 276–282, 482–486; Rancour-Laferrriere 2001 (1988), 117–122; Amis 2002.

148 H. Soikkanen 1987, 377–388; J. Paavolainen 1989, 271–292; Rentola 2001b.

149 Kommunistinen vaalilippu, tammi–helmikuu 1919, julkaistu teoksessa *Suomen Kommunistinen Puolue*, 1935, 22; Saarela 1996, 118.

150 Polvinen 1995, 114–115.

myönnytyksiin tai me murskaamme teidät tohjoksi ja te saatte Kuusisen hallituksen, joka kynii teidän oman hallituksenne. Näin me sanoimme Suomen porvareille. He katsoivat paremmaksi suostua myönnytyksiin välttyäkseen kansanhallitukselta. Kyllä se meille sopi.¹⁵¹

Kremlin keinovalikoimassa Kuusinen sai pysyä varalla; pelotteena hän toimi jo pelkällä olemassaolollaan, mutta Suomen-politiikkaa Otto ei varsinaisesti päässyt tekemään enää Stalinin aikana. 1950-luvun suojasää avasi Kuusiselle mahdollisuuden myöhäiseen kukoistukseen, ja hän tarttui siihen palvelleen Hruštševia yhtä lojaalisti¹⁵² kuin aikaisemmin Leniniä ja Stalinia.

Stalinin on sanottu vihanneen erityisesti Puolaa, joka pysäytti vuonna 1920 puna-armeijan ja sen myötä vallankumouksen etenemisen Eurooppaan. Tästä saivat maksaa verisesti puolalaiset kommunistit 1930-luvun terrorissa, Katynin joukkohautaan päätyneet upseerit ja koko Puolan kansa, jonka Neuvostoliitto pakotti sääliittä haluamaansa muottiin sodanjälkeisissä järjestelyissä.¹⁵³ Vihan logiikan mukaan Suomen olisi pitänyt käydä samalla tavalla, mutta armottoman rankaisun sijaan Stalin otti ja arvosti suomalaisten osoittamaa sotilaskuntoa. Kuten jo 1800-luvulla Venäjän keisarikunnan osina, Puolan ja Suomen välillä oli käännteinen kohtalonyhteys.¹⁵⁴ Samalla kun Stalin kiisteli länsiliittoutuneiden kanssa Puolan rajoista, hallituksesta ja demokratiasta, Suomi toimi elävänä todisteena siitä, ettei Neuvostoliitolla ollut pahoja aikeita naapurimaidensa suhteen. Vihaa uskottavampi selityksperusta Stalinin toiminnalle löytyneekin esimerkiksi geopolitiikasta; henkilökohtainen sai tehdä tilaa poliittiselle ja diplomaattiselle.

Vaikka Suomikin soljahti sodan tuloksena Moskovan intressipiiriin, sitä kohdeltiin aivan toisella tapaa ulkomaana kuin Puolaa, jonka puolustusministeriksi istutettiin marsalkka Konstantin Rokossovski, Itä-Preussin ja Pommerin valtaaja, joka vielä kesäkuussa 1945 komensi puna-armeijan voitonparaatia punaisella torilla.¹⁵⁵ Suomessa Moskovan paluumuuttajat eivät päässeet aseisiin kuin SKP:n sisällä, ja rautainen perämies sai tähyillä synnyinmaahansa vain teleskoopilla.

Stalin tinki Suomen kohdalla maksimitavoitteistaan ja tyytyi kompromissiin, joka kelpasi hänen seuraajilleenkin. Kun Helsingissä järjestettiin keväällä 1960 YYA-sopimuksen kunniaksi vastaanotto, Neuvostoliiton suurlähettiläs suuttui Tannerin saapumisesta paikalle niin, että uhkasi marssia saman tien ulos valtioneuvoston juhlahuoneistosta Smolnasta. Zaharovin mielestä suomalaiset olivat rikkoneet gentlemannisopimusta, jonka mukaan Tanneria tai O. V. Kuusista ei kutsuta yhteisiin tilaisuuksiin.¹⁵⁶ Se oli Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden ratkaisu sekä käytännön politiikassa että symbolisesti – ei Kuusinen eikä Tanner.

151 *Puna-armeija Stalinin tentissä*, 1997, 457.

152 Ks. Arbatov 1992 (1991), 69.

153 Paczkowski 2000 (1997).

154 Ks. Jakobson 1999, 19.

155 Beevor 2002, 480–481.

156 *Urho Kekkosen päiväkirjat 1*, 2001, 325 (6.4.1960).

.....

Pohjola
vai
Itä-Eurooppa

■ Paluu pohjoismaiseen perheeseen

Toinen maailmansota pani pohjoismaisen yhteistyön kovalle koetukselle. Samaan aikaan kun Saksa miehitti Tanskaa ja Norjaa, Suomi taisteli Neuvostoliittoa vastaan samassa rintamassa Hitlerin sotavoimien kanssa, kun taas Ruotsi tasapainoili joustavalla puolueettomuuspolitiikalla eri sotivien osapuolten välillä.¹ Ideologisesta näkökulmasta tarkastellen asetelma oli erityisen ongelmallinen työväenliikkeelle. Pohjolan sosialistit olivat pitäneet läpi 1930-luvun natsismia ja fasismia aatteellisena vastakohtanaan sekä kansainvälisenä uhkana. Sodan realiteetit kuitenkin pakottivat tanskalaiset ja norjalaiset pohtimaan, kuinka sovittaa politiikka suhteessa miehittäjään vastarinnan ja yhteistoiminnan akselilla. Myös ruotsalaiset ja suomalaiset saivat harkita tarkoin, minkä verran missäkin vaiheessa oli tarkoituksenmukaista joustaa Saksan vaatimusten edessä.

Aatteellisista ristiriidoista huolimatta Suomessa työväenliike antoi käytännöllisesti katsoen täyden tukensa maan sotaponnisteluille. Talvisodassa jopa vasemmistoradikaalit ja kommunistit tarttuivat maansa puolustamiseksi kivääriin, vaikka vastassa oli Neuvostoliitto, maailman ainoa sosialistinen valtio, jota monet pitivät koko kansainvälisen proletariaatin ainoana oikeana kotimaana. Jatkosotaan ei suhtauduttu samalla yksimielisyydellä, mutta valtio- ja sodanjohdossa saattoivat silti luottaa laajaan yhteisymmärrykseen sekä sotilaiden parissa että kotirintamalla. Kommunistien onnistui järjestää vain joitakin yksittäisiä sabotaaSITEKOJA, eikä Suomen osalta voi puhua vakavasti mistään varsinaisesta vastarintaliikkeestä.²

Suomalaiset sosiaalidemokraatit tapasivat sodan kuluessa moneen kertaan ruotsalaisia puolue- ja ammattiyhdistysmiehiä, joiden oli ajan myötä yhä vaikeampaa ymmärtää kollegojensa politiikkaa. SDP:hen juurtui Tukholmassa vähitellen kyseenalainen maine maailman ainoana työväenpuolueena, joka tuki Hitlerin sotaa Neuvostoliittoa vastaan.³ Ruotsi sitä vastoin valmistautui rakentamaan suhteitaan itäiseen suurvaltanaan, joka sodan jälkeen tulisi esittämään johtavaa roolia Euroopan asioissa. Pääministeri P. A. Hanssonin mukaan uusi asetelma saattoi tulevaisuudessa vaikeuttaa pyrkimyksiä läheiseen yhteistyöhön Suomen kanssa. Ruotsin oli huolehdittava omista kansallisista eduistaan eikä se voinut sitoa itseään naapurimaansa kohtaloon. Suomalaiset saivat ystävällisiä

1 Yleisesityksenä ks. *Scandinavia during the Second World War*, 1983; *Pohjola 2. maailmansodan aikana*, 1987.

2 Suomen työväenliikkeen eri sektoreista ja suuntauksista toisessa maailmansodassa ks. Rentola 1994a; H. Soikkanen 1987; Valkonen 1987.

3 Björk 1990, 64.

kehotuksia rauhan solmimiseen, jolloin Ruotsista autettaisiin esimerkiksi elintarviketoimituksin ylimenokauden ajan.⁴

Suomen päätös kesäkuussa 1944 jatkaa edelleen sotaa Saksan avulla eli niin sanottu Rytin–Ribbentropin sopimus oli viimeinen pisara, joka käänsi Ruotsin mielipideilmaston suomalaisille kielteiseksi. Erityisesti sosiaalidemokraattinen sanomalehdistö esitti terävää kritiikkiä. Pää-äänenkannattaja *Morgon-Tidningenin* mielestä Suomen hallitus keikkui nyt saksalaisten pistimien varassa. Ammattiyhdistysten keskusjärjestön LO:n lehti *Aftontidningen* tulkitsi, että suomalaiset eivät enää taistelleet pelkästään Suomen ja Pohjolan vapauden vaan yhtä lailla saksalaisen natsismin ja sen ylivallan puolesta. Syndikalistisen *Arbetarensin* mukaan ainoastaan kansannousu saattoi enää pelastaa suomalaisen demokratian ja karkottaa diktatuuriherrat.⁵

Vaikka SDP:n sisällä kiehui, puolue ei vetänyt edustajiaan hallituksesta. Suhteet skandinaaviisiin veljiin vajosivat aallonpohjaan. *Morgon-Tidningen* ehti jopa kirjoittaa, että Ruotsin työväenpuolue SAP oli katkaissut suhteensa SDP:hen, jota ei kelpuutettaisi sodan jälkeen mukaan uudelleen perustettavaan sosialistiseen internationaaliin. Ruotsin puoluejohto dementoi välittömästi uutisen, mutta episodi heijasteli Pohjanlahden takana vallitsevia mielipiteitä ja osoitti, millaisia seurauksia sotapolitiikan jatkamisesta saattoi Suomen työväenliikkeelle koitua.⁶ SDP lähetti edustajansa Tukholmaan selittämään ratkaisuja suomalaiselta näkökannalta. Myös tanskalaiset puoluetoverit saivat yksityiskohtaisen raportin siitä, miten sosiaalidemokraatit olivat toimineet presidentti Risto Rytin Saksalle antamasta vakuutuksesta aiheutuneen poliittisen kriisin aikana.⁷

Ruotsin sosiaalidemokraateilla oli sisäpoliittisiakin syitä terävöittää asennetaan suomalaisiin aateveljiin. Heillä oli parlamenttivaalit edessä, eivätkä ystävälliset suhteet Saksan rinnalla taistelevaan puolueeseen olleet kesällä 1944 suoranainen vaalivaltti.⁸ Pääministeri Hansson joutui muutamaa otteeseen hiltsemään kovimpia ruotsalaistulkintoja, joissa Suomen katsottiin myyneen itsensä Saksalle eikä se siten voisi tulevaisuudessa enää kuulua Pohjolaan.⁹

Kuumimmat tunnekuohut asettuivat hiljalleen sen jälkeen, kun Suomi viimein syyskuussa 1944 solmi välirauhan Neuvostoliiton kanssa. Uhka puoluesuhteiden katkeamisesta Suomen ja Skandinavian sosiaalidemokraattien välillä ei noussut enää esille. Vierailtuaan Helsingissä marraskuun alussa LO:n puheenjohtaja August Lindberg arvioi, että Suomen työväenliike jatkaisi kuten tä-

4 H. Soikkanen 1987, 430–440.

5 Marandi 1964, 227–235, 299 viite 26. Vrt. SDP puoluetoimikunta 17.7.1944 liite 18, Eino Kilven muistio 15.7.1944 Ruotsin mielialoista, TA.

6 SDP puoluetoimikunta 1.7. (Kilpi) ja 17.7.1944 (Johan Keto, Oskari Reinikainen) sekä Kilven edellä mainittu muistio 15.7.1944, TA. J. Paavolainen 1989, 293. Vrt. Norjan ja Ruotsin väliset jäätävät suhteet huhtikuussa 1945, kun maat olivat eri mieltä siitä, kuinka Norja saataisiin parhaiten irti sodasta. Ks. Blidberg 1984, 184–185.

7 V. Tanner 1952, 316–317; H. Soikkanen 1987, 388; Rapport angående den politiska krisen i Finland i juni 1944, Socialdemokratiets arkiv 459, ABOA.

8 SDP puoluetoimikunta 1.7. ja 17.7.1944, myös Kilven edellä mainittu muistio 15.7. 1944, TA; Voionmaa 1971, 368–369 (19.7.1944).

9 Marandi 1964, 230, 298 viite 15.

hänkin asti pohjoismaisesti suuntautuneella linjalla. Hänen mielestään yhteistoimintaa maiden välillä voitiin nyt kehittää entistä vilkkaammaksi. Ruotsi oli siinä asemassa, että se saattoi tehdä aloitteita. Ja jos suomalaiset toverit tarvitsivat taloudellista apua, Lindberg lupaili, että he voisivat luottaa ruotsalaisiin veljesjärjestöihinsä.¹⁰ Mahtavan LO:n puheenjohtajan suusta kuultuna kyse ei ollut merkitykseltään vähäpätöisestä kannanotosta.

Puolueopposition äänikanava

Lähtökohdat Suomen ja Skandinavian sosiaalidemokraattien suhteiden jälleerakennukselle näyttäytyivät syksyllä 1944 kahtalaisessa valossa. Jokseenkin kaikki olivat valmiit tunnustamaan, että työläisnordismilla oli ollut tärkeä merkitys sotien välillä ja aikaisemminkin, jo vuosisadan alussa. Suomen työväenliikkeessä tunnettiin myös kiitollisuutta siitä avusta, jota Ruotsi oli antanut vaikeina sotavuosina.¹¹ Tältä pohjalta voitiin katsoa optimistisesti eteenpäin ja ryhtyä kehittämään kontakteja rauhan oloissa. Toisaalta sodan aikana oli kertynyt naapurusten väleihin katkeruutta, jota ei voitu hetkessä pyyhkäistä pois mentaalaisesta kokemusmaailmasta. Esimerkiksi Väinö Tannerin mielestä maailmansodan eri vaiheissa oli saatu kouriintuntuvia osoituksia siitä, kuinka puutteellisesti Skandinaviassa ymmärrettiin Suomen erityisongelmia ja kansallisia etuja.¹²

Toimiessaan ulkoministerinä talvisodan aikana Tanner oli pettynyt Ruotsin politiikkaan, jonka viitoittamisesta sosiaalidemokraatit kantoivat päävastuun. Kaikesta myötätunnosta huolimatta puolueettomuuttaan ja intressejään varjellut naapuri oli asettunut jyrkästi vastustamaan länsivaltojen lupailleman avustuserkikunnan läpikulkua, mikä käytännössä jätti Suomen yksin torjumaan Neuvostoliiton hyökkäystä. Väli rauhan aikana ruotsalaiset veljet eivät olleet erityisen innostuneita maiden välisestä puolustusliitosta, vaikka Hanssonia kiehtoikin jonkin verran ajatus valtioliitosta. Se taas ei kiinnostanut Tanneria, joka olisi mieluummin panostanut puolustusyhteistyön kehittämiseen.¹³ Kun Ruotsi vetäytyi näistä hankkeista Neuvostoliiton ilmaistua kielteisen kantansa, Suomi sai jälleen pärjätä omillaan miten parhaiten taisi. Asetelma vei suomalaiset Saksan rinnalle. Tanner ei voinut hyväksyä skandinaavien jatkosodan aikana esittämää kritiikkiä, jota hän piti tosiasioita vääristelevänä jälkiviisautena.

Oman lisäjuonteensa puoluesuhteisiin toi SDP:n sisäinen hajaannus sodan viime vaiheissa ja ensimmäisinä rauhan vuosina. Suomessa oli vaikuttanut vuodesta 1943 lähtien niin sanottu rauhanoppositio, joka koostui alkuun lähinnä muutamista johtavista sosiaalidemokraateista sekä ruotsinkielisistä liberaaleista

10 *Suomen Sosialidemokraatti* 9.11.1944 (Lindberg).

11 Ks. esim. *Suomen Sosialidemokraatti* 27.10.1944 (pääkirjoitus).

12 SDP puoluetoimikunta 17.7.1944, TA.

13 O. Manninen 1977, 88–91; J. Paavolainen 1989, 121–124, 127, 159–163. Puolustusliittoajatusta pohdittiin muun muassa työväenliikkeen pohjoismaisessa yhteistyökomiteassa 30.–31.3.1940, ks. Samråd i kristid, 1986, 199–217.

teollisuusmiehistä. Tässä löyhässä keskustelupiirissä seurattiin kriittisesti hallituksen virallista sotapolitiikkaa, kun Saksan häviö suursodassa kävi kuukausi kuukaudelta aina vain selvemmäksi. Opposition mielestä Hitlerin kelkasta olisi pitänyt hypätä pois aikaisemmin kuin mitä lopulta tapahtui.

Rauhan viimein tultua kritikoihin liittyneet kellokkaat saivat tuulta purjeisiinsa, kun johtopaikoilla kompromettoituneiden poliitikkojen tilalle ryhdyttiin vaatimaan ”uusien kasvoja”, joilla olisi paremmat edellytykset lähteä rakentamaan hyviä suhteita Neuvostoliiton suuntaan. Puhdistuspaineita kohdistui erityisesti SDP:hen, sillä työväestön keskuudessa esiintyi yleistä radikalisoitumista. Tilanne Suomessa näytti kypsältä sille, että vasemmisto voisi ottaa johdon käsiinsä ja ajaa työväenluokan etuja palvelevaa yhteiskuntapolitiikkaa. Toisin sanoen sosiaalidemokraattien ja kommunistien tuli harjoittaa läheistä yhteistyötä hallituksesta käsin ja suunnata kehitystä kohti sosialismin toteuttamista.¹⁴

Skandinaviassa tunnettiin sympatiaa SDP:n oppositiosipeä kohtaan, johon puolueen kaikki vanhat nordistit lukeutuivat. Tanner toki nautti vanhan maineensa puolesta tiettyä kunnioitusta,¹⁵ mutta hänen aikansa katsottiin olevan auttamattomasti ohitse. *Morgon-Tidningenin* päätoimittaja Rickard Lindström – vanha Suomen-ystävä jolla oli paljon yhteyksiä johtaviin sosiaalidemokraatteihin – katsoi lehensä pääkirjoituspalstalla olevan täysin kiistämätöntä, että Tannerista oli tullut este SDP:n yhtenäisyydelle. Vaikka tämä oli nuoresta asti kasvanut osana suomalaista sosiaalidemokratiaa ja tehdyt sille merkittävämpiä palveluksia kuin kukaan toinen, syntyneessä tilanteessa Tanner tekisi liikkeelle suurimman palveluksen vetäytymällä sivuun. SAP:n johdossa oltiin samaa mieltä. ”Tannerin-kysymys kiinnosti kaikkia, mutta en tavannut ketään, joka olisi ymmärtänyt Tannerin vaikuttimia jäädä johtoon”, K.-A. Fagerholm kirjasi muistiinpanoihinsa lokakuun lopulla 1944, kun hän käväisi Tukholmassa keskustelemassa Suomen asioista muun muassa P. A. Hanssonin, Gustav Möllerin ja Torsten Nilssonin kanssa.¹⁶

Suomessa tätä ruotsalaisten mielipidettä käytettiin ahkerasti hyväksi purevissa hyökkäyksissä Tanneria vastaan. Opposition kynämiehet lainailivat Ruotsin lehdistä kriittisiä kommentaareja ikään kuin puolueettomina näkökantoina, joilla kuitenkin oli suurta merkitystä Suomen tulevaisuudelle.¹⁷ Kun marraskuun puoluekokouksessa vedettiin ratkaisevalla tavalla SDP:n tulevaa linjaa, näkyvimpiin oppositiojohtajiin kuulunut Mauno Pekkala ei epäröinyt väittää, että Tanner oli puheillaan ja teoillaan

14 Rauhanoppositiosta tarkemmin ks. Beyer-Thoma 1990, 33–37; H. Soikkanen 1987, 340–377; Viitala 1969.

15 SDP:n puoluekokouksen yhteydessä kesäkuussa 1946 SAP:n puoluesihteerin Sven Andersson kävi Norjan puolueen edustajan Hjalmar Dyrendahlin kanssa tapaamassa Tanneria, joka istui sotasyllisenä vankilassa. Andersson toi terveisiä Hanssonilta sekä osuustoimintaliiton Albin Johanssonilta. Ks. Andersson 1980, 255–256.

16 *Morgon-Tidningen* 13.10.1944 (Lindström); Fagerholm 1977, 195 (muistiinpano 3.11.1944).

17 *Suomen Sosialidemokraatti* 3.11.1944 (Atos Wirtanen); *Vapaa Pohjola* 9.11. (”Sasu Punanen” = Yrjö Räisänen ja ”Valonheittäjä”), 23.11. (Puolueetonta arvostelua) ja 7.12.1944 (”Sasu Punanen”).

vahingoittanut maata ei vain Venäjällä, vaan myös kaikissa liittolaismaissa. Vieläpä Ruotsissakin hän on sodan jatkamisen ja rauhan vastustajan sekä Venäjän vihaajain symboli, tunnuskuva, jota teistä kukaan parhaalla tahdollaankaan ei voi pestä puhtaaksi.¹⁸

Pitkän linjan tannerilaisena tunnettu Mikko Erich kuitenkin yritti. *Morgon-Tidningenille* lähettämässään kirjoituksessa hän arvosteli Ruotsin lehdistöä Suomen tilanteen uskomattoman yksipuolisesta käsittelystä. Tannerin näkökulmaa asioihin ei haluttu lainkaan ymmärtää, vaan hänet leimattiin ”ilman muuta poliittisesti loppuunkäytetyksi voimaksi, joka kärsii suonten kalkkeutumaa ja muita vanhuuden vaivoja ja joka senvuoksi on suljettava pois poliittisesta elämästä”.¹⁹

Sodan alkupuolella Skandinavian puolueissa oli tuettu SDP:n politiikkaa, jossa omaksuttiin tiukka asenne kaikkea radikalismia sekä kommunisteja ja Neuvostoliiton myötäkulkijoita vastaan. Esimerkiksi vasemmistososialistiset kansanedustajat, niin sanotut kuutoset, saivat Ruotsista osakseen vain laihaa lohtua, kun heidät ensin erotettiin sosiaalidemokraattisesta puolueesta 1940 ja seuraavana vuonna tuomittiin vankilaan paljolti poliittisin perustein. Vasta Stalingradin ja suursodan kääntymisen jälkeen Suomen hallitukseen alkoi kohdistua piinallista kritiikkiä epädemokraattisista toimintatavoista, jotka sopivat huonosti yhteen oikeusvaltion periaatteiden kanssa.²⁰ Kun välirauhan solmimisen jälkeen muutamat kuutosista vierailivat Tukholmassa, heidät otettiin lähes sankareina vastaan Medborgarhusetin suuressa juhlasalissa.²¹ Sosiaalidemokraattinen oppositio alleviivasi sukulaissieluisuuttaan Skandinavian kanssa aina sanomalehtensä *Vapaa Pohjola* nimeä myöten.

Kuutoset eivät palanneet SDP:n riveihin, eikä heistä tullut voimatekijää Suomen sodanjälkeiseen politiikkaan. Ruotsissa luotettiin puoluejäsenyytensä säilyttäneisiin oppositiojohtajiin, ennen muuta SAK:n puheenjohtajaan Eero A. Wuoreen ja pitkäaikaiseen sosiaaliministeriin K.-A. Fagerholmiin. Heidät tunnettiin skandinaavisista yhteistyökuvioista jo kaukaa 1920-luvulta lähtien, ja molemmat olivat huolehtineet näistä suhteista myös sodan aikana.²² Syksyllä 1944 Wuorta luonnehdittiin Tukholman lehdissä Suomen työväenliikkeen vahvimaksi mieheksi sekä sosiaalidemokraattisen opposition tärkeimmäksi johtajaksi. Jos hallitus muodostettaisiin ilman Wuorta ja Fagerholmia, sitä pidettäisiin Skandinavian laajoissa piireissä jälleen uutena erehdyksenä. *Morgon-Tidningen* nimesi heidät vilpittömän ystävyuden sekä järkevän ja kestävän politiikan takuumiehiksi yhtä hyvin Neuvostoliiton kuin lännen suuntaan. Wuoren ja Fagerholmin sivuuttaminen horjuttaisi vakavasti uskoa siihen, että Suomi todella halusi ottaa uudet olosuhteet huomioon.²³

18 SDP puoluekokous 25.–29.11.1944, 108–109 (Pekkala).

19 *Morgon-Tidningen* ja *Suomen Sosialidemokraatti* 23.11.1944 (Erich)

20 Tuomioja 1982, 340–341.

21 Ks. *Morgon-Tidningen* 31.10. ja 7.11.1944.

22 Nilsson 1977, 367–371, 394–399; Nevakivi 1992, 170, 174. Fagerholmista legendaarisena hahmona pohjoismaisessa politiikassa ks. Sorsa 1995, 80–83.

23 *Morgon-Tidningen* 22.9., 10.11. ja 18.11.1944 (pääkirjoitus Lindström).

*K.-A. Fagerholm
Ruotsin pääministerin
P. A. Hanssonin
ja Tanskan sosiaalidemokraattien
puoluesihteerin
Alsing Andersenin
seurassa, kun
Kööpenhaminassa
kokoontuttiin vuonna
1942 pohjoismaisen
työväenliikkeen
suurmiehen Thorvald
Stauningin muistojuhlaan. (Fagerholm
1977.)*

Tannerin valtopoliittiset laskelmat puolueoppositioon nähden johtivat siihen, että Fagerholmista ei tullut ministeriä J. K. Paasikiven hallitukseen, vaikka uusi pääministeri olisi mielellään nähnyt hänet mukana rivissä. *Morgon-Tidningen* valitti ratkaisua ja varoitteli, ettei Suomen kannattanut väheksyä skandinaavisten mielipiteiden merkitystä. Lehden Helsingin-kirjeenvaihtajan mukaan SDP:n suomenkieliset nokkamiehet ymmärsivät tuskin lainkaan, mitä ulkomailla yleensä ja Ruotsin työväenliikkeessä erityisesti ajateltiin suomalaisesta sosiaalidemokratiasta ja sen johtajista.²⁴

Fagerholm itse omaksui puolueriidassa jonkinlaisen välittäjäroolin yrittäen tasoitella sosiaalidemokraattien tietä takaisin Pohjolan yhteyteen. Göteborgissa pitämässään itsenäisyyspäivän juhlapuheessa hän korosti, kuinka Suomella oli yhä sijansa pohjoismaisessa yhteistyössä. Samat piirit, jotka olivat ensimmäisinä olleet ajamassa rauhaa, työskentelivät myös pohjoismaisen yhteenkuuluvuuden puolesta. Vuosien 1937–43 sosiaaliministerinä Fagerholm oli kokenut hallitustyöskentelyn vaikeudet sodan olosuhteissa myös sisältäpäin. Hän ei voinut hyväksyä sitä yksinkertaistavaa ja mustavalkoista tapaa, jolla Tanneria vastaan nyt hyökättiin. Puolueena SDP ei ollut tehnyt virheitä. Suomalainen sosiaalidemokratia oli pitänyt kiinni pohjoismaisista ihanteista ja hengestä sekä tehnyt kaikkensa, jotta yhteydet Skandinaviaan eivät katkeaisi. Eduskuntavaalien alla Fagerholm täsmensi olevansa kyllä oppositiossa puolueensa tiettyjä jäseniä kohtaan, muttei hyväksynyt ajojahtia: ”Ihailen Tanneria hänen sisäpoliittisella alalla saavuttamiensa tulosten takia. Hänen ulkopoliittikkansa ei ole ollut onnistunutta, mutta sitä vastoin sisäpoliittisella talousalalla hän on hyvä.”²⁵

24 *Morgon-Tidningen* 18.11. (pääkirjoitus Lindström) ja 21.11.1944 (Helsingin-kirjeenvaihtaja).

25 *Morgon-Tidningen* 7.12.1944; *Suomen Sosialidemokraatti* 8.12.1944 ja 13.1.1945 (Fagerholm); Toivo Hirvonen 5.3.1945 Fagerholmin puheesta sos. dem. vaalijuhlassa Kyminthtaalla 4.3., Valpo II hm 4192 Fagerholm, kotelo 189, Kansallisarkisto.

Tanneria kannattajineen ärsytti suunnattomasti, että puolueoppositio sai paitisi äänensä kuuluville myös suoranaista poliittista tukea Tukholman sanomalehdissä. Keskellä kansakunnan kohtalon kannalta kriittistä tilannetta ulkomailta osoitettu huomio antoi ylimääräistä painoa esitetyille näkemyksille. Ruotsalaisten kommentaareja voitiin tulkita painostukseksi, jopa yritykseksi sekaantua SDP:n sisäisiin suhteisiin.²⁶ Tannerilaisten mielestä oppositio oli vaatimuksiin tekemässä karhunpalveluksen Suomen kansalliselle yhtenäisyydelle. Viisi vuotta kestäneiden koettelemusten jälkeen oli lähes maanpetturuutta antaa Neuvostoliitolle ja kommunisteille periksi rauhan oloissa. Porvarilliset puolueet tuntuivat vaipuneen jonkinlaiseen fatalistiseen pessimismiin eikä niiden varaan voinut laskea. Oli sosiaalidemokraattien velvollisuus pitää päät kylminä ja pysytyssä, puolustaa Suomen riippumattomuutta ja itsemääräämisoikeutta eikä erehtyä palvomaan vieraita jumalia, kuten Tanner sen ilmaisi.²⁷

Suomalaisten sosiaalidemokraattien *Arbetarbladetilla* oli ruotsinkielisenä sanomalehtenä erityistä merkitystä skandinaavisen mielipideilmaston muokkaajana. Se oli tuonut ehkä avoimimmin esiin rauhanoppositiion näkökantoja sodan aikana ja jatkoi nyt samoilla linjoilla päätoimittajanaan vasemman laidan sosialisti Atos Wirtanen. Tannerilaistenkin täytyi myöntää, että *Arbetarbladet* oli terhakka ja hyvin toimitettu lehti, mutta se syyllistyi yksipuolisuuteen ja vastuuttoman Tanner-vihan lietsomiseen. *Morgon-Tidningenin* ja erityisesti *Aftontidningenin* katsottiin nielaisevan täysin kritiikittömästi, mitä *Arbetarbladet* kehtasi kirjoittaa tai oppositiomiehet ja kuutoset puheissaan saarnata.²⁸ Vielä arveluttavampaa oli joidenkin sosiaalidemokraattien tapa tarjoilla näkemyksiään ruotsalaisille porvarilehdille ja sitten viitata niiden pohjalta julkaistuihin artikkeleihin ikään kuin todisteena Ruotsin yleisestä mielipiteestä.²⁹

Skandinaavinen paradoksi

SDP:n puoluekokouksissa marraskuussa 1944 ja kesäkuussa 1946 tannerilainen siipi onnistui varmistamaan selkeän enemmistöasemansa. Nuoret miehet, niin sanotut asevelisocialistit – Unto Varjonen (synt. 1916) sekä Väinö Leskinen (synt. 1917) etunenässä – ottivat puolueessa poliittisen johdon käsiinsä ja dominoivat sen kansainvälisiä yhteyksiä. He eivät olleet ehtineet sisäistää syvemmin työläisnordismin henkeä sotienvälisiltä vuosilta, mutta sitä runsaammin heillä oli kokemusta sota-ajalta, kuinka tapella Neuvostoliiton ja kommunistien pyrkimyksiä vastaan.³⁰

Monipuolisesti lahjakas Varjonen oli suorittanut akateemisen loppututkiminnon ja hallitsi useita vieraita kieliä. Hän oli yksi harvoista SDP:n johdossa, joka to-

26 SDP puoluekokous 25.–29.11.1944, 91 (Kustaa Lehtonen), 121–122 (Tanner).

27 SDP puoluekokous 25.–29.11.1944, 232–233 (Tanner).

28 *Morgon-Tidningen* ja *Suomen Sosialidemokraatti* 23.11.1944 (Erich).

29 *Suomen Sosialidemokraatti* 23.1. ja 25.1. ("Muste-Maalari" = Ano Airisto), 3.2.1945 (pääkirjoitus).

30 Osuvana, joskin romanttisena ja myyttiä luovana kuvauksena asevelisocialistien taustasta ja maailmankuvasta ks. Leskinen 1967, 27–42.

della seurasi ja analysoi maailmanpolitiikan ajankohtaisia virtauksia. Leskisen luonnehdinnan mukaan Varjonen oli nero, jolle oli suotu intuitiivinen kyky ”nähdä kansainvälisen tapahtumisen syntyjä syviä”.³¹ Toisten keskinkertaisuutta vasten erottuva älykkyys oli toisaalta myös hänen heikkoutensa. Varjoselle oli liian tyypillistä tuoda omaa kyynistä maailmankuvaansa suorapuheisesti esiin. Leskisellä ei ollut samaa analyttistä voimaa, mutta hän oli käännteissään nopea ja sosiaalisilta taidoiltaan pistämätön hurmuri. Kouluvuosien peruna hän osasi sujuvasti ruotsia, jota hän viljeli skandinaavisissa seuroissa eläväsellä ja poikamaisella tyyllillä voittaen puolelleen paljon ystäviä. Leskisen suorasukainen antikommunismi ja valmius soveltaa sitä käytännön politiikkaan viehättivät lännen haukkoja sitä enemmän, mitä selkeämmin kylmä sota jakoi maailmaa kahtia. Sovittelevan asenteen omaksuneet suhtautuivat Leskiseen varauksellisemmin miettien, oliko hänen arvaamaton politiikkansa sittenkään Suomen kannalta viisainta mahdollista.³²

Kun Varjonen valittiin marraskuussa 1944 SDP:n puoluesihteeriksi, hänen ruotsalainen kollegansa Torsten Nilsson neuvoi toimimaan eräänlaisena puskurina sosiaalidemokraattien keskenään kilpailevien ryhmittymien välillä. Se oli turha toivo. Varjonen ei hukannut aikaa osoittaessaan, kenen joukossa hän seisoi. Tammikuussa hän jo mustamaalasi Nilssonille puolueopposition johtajia halventavassa sävyssä. Tuore puoluesihteeri kirjoitti Wuoren pelaavan vaarallista peliä venäläisten kanssa, mutta asiaa ei voinut auttaa, ”sillä en ole mikään hermospesialisti”. Paitsi poliittisilla näkemyksillään Wuori oli herättänyt tannerialaisten epäluuloja solmimalla välittömästi aselevon jälkeen kontakteja valvontakomissioon. Kanssakäymiseen kuului pitkiä iltoja erään Jelisejevin seurassa, joka tosiasiaa johti Neuvostoliiton poliittista tiedustelua Helsingissä. Skandinaavisten suhteiden hoitamiseen aikaisemmin osallistunutta Johan Ketoa 28-vuotias Varjonen kuvasi luonnehdinnalla, että hänellä oli vanhuuden viisaus (ålderdomens ljus) palamassa loppuun sammuaakseen kohta kokonaan. SDP:n toimintalinjaa puoluesihteeri esitteli varmana asiastaan:

Kaikesta huolimatta joukoissamme ei ole mitään pessimismiiä, tarkoitan meidän sosiaalidemokraattien, jotka haluamme seistä omilla jaloillamme ja jotka aiomme kohdata selkä suorana, mitä tuleman pitää. On tietysti helpompaa nuolla Suuren ja Mahtavan saappaita, mutta me, jotka olemme olleet mukana kahdessa sodassa ryhtymättä rintamakarkureiksi, emme aio sitä tehdä. Aiomme panna kampoihin niin pirusti puhtaan sosiaalidemokratian lippua kantaen.³³

Varjosen poleeminen kirje osoitti kehnoa arvostelukykyä. Ruotsalaisten sosiaalidemokraattien silmissä moinen rehvastelu tuntui arveluttavalta, jopa vaaralliselta Suomen asemaan nähden – urheaa ehkä, mutta poliittisesti typerää. SAP:llä oli toki muita ja tutumpia tietolähteitä suomalaisten sosiaalidemokraattien joukossa. Sama puoluehallituksen kokous, jossa Varjosen ohjelmanjulistus oli esil-

.

31 Leskinen 1967, 33.

32 Ks. Björk 1990, 65.

33 SAP verkställande utskott 7.2.1945, liite 6 Varjonen Nilssonille 7.1.1945, ARAB.

lä, sai myös kirjeterveisiä Fagerholmilta, joka oli pessimistinen tilanteen suhteen. SDP kamppaili suurten vaikeuksien kanssa. Puolueen enemmistö ei osoittanut minkäänlaista halua kompromisseihin, sisäinen yhteistyö oli huonoa eikä valoisammasta tulevaisuudesta näkynyt merkkejä. ”Pirullista”, Fagerholm mäsä.³⁴

Talvella 1945 maailmansota oli vielä täydessä käynnissä, Neuvostoliiton ja länsivaltojen välinen suuri liittokunta päällepäin yhä saumattoman harmoninen. Ruotsin sosiaalidemokraattien keskuudessa katsottiin, että Suomen hyvät suhteet Neuvostoliittoon olisivat hyödyksi koko Pohjolalle. Kuten *Morgon-Tidningen* sen muotoili, suomalaisten tuli ottaa kovista kokemuksistaan opiksi ja harjoittaa joustavampaa idänpolitiikkaa, joka saattoi jatkossa perustua vain vilpittömille asenteille. Poliittisia realiteetteja ei voitu kohdata tyhjillä sanoilla, niin kuin tannerilaiset näyttivät uskovan: ”ilman venäläisten luottamusta ja täysin muuttunutta suhtautumista Neuvostoliittoon, ilman perustavanlaatuisia muutosta ulkopolitiikassa, oli koko lailla turhaa puhua sisäpoliittisten ongelmien kaan ratkaisemisesta.”³⁵

Oli syntynyt paradoksinen asetelma. Tannerilaiset pitivät itseään pohjoismaisen kansanvallan ja länsimaisten arvojen esitaistelijoina. Taipumattomat asenteensa he olivat omaksuneet olosuhteiden pakosta. Neuvostoliittoa ei saanut päästää sekaantumaan maan sisäisiin asioihin, vaan venäläisten täytyi toimia niiden piirien kanssa, jotka edustivat Suomessa kansan tahtoa parlamentarismien pohjalla. ”Jos hullusti käy, niin ei ainakaan tappelematta ole vatsallemme menty”, Varjonen uhosi täynnä nuoren miehen sodassa karaistua itseluottamusta: ”kysymys on nyt Suomen säilymisestä suomalaisena ja pohjoismaisena maana – mikäli se meistä itsestämme riippuu. Senvuoksi on tapeltava suomettarelaisuutta vastaan, olkoon se väriltään punaista tai valkoista.”³⁶ Tässä kamppailussa tannerilaiset halusivat sitoutua Pohjolaan, kuten Väinö Salovaaran tervehdyspuheesta skandinaavisille vieraille SDP:n puoluekokouksessa kävi ilmi: ”viimeksi kuluneiden raskaiden koettelemusten vuosina on käynyt entistäkin selvemmäksi, että näiden maiden työväenliikkeiden on kuljettava käsi kädessä, toisiaan tukien ja auttaen.”³⁷

Kyllähän SDP:ssä ymmärrettiin hyvin sekin, että aseveljeys Saksan rinnalla oli heittänyt häpeällisen varjon Suomen ylle. *Suomen Sosialidemokraatin* mukaan työväenliikkeellä oli erityinen velvollisuus osoittaa, että Suomessa kuljettiin samalla aatteellisella linjalla kuin Skandinaviassa. Pohjoismainen yhteistyö tuli järjestään entistä laajemmalle pohjalle ja luoda siten edellytyksiä elävälle työläisnordismille, johon osallistuakseen suomalaisten piti aivan ensimmäiseksi opetella ruotsin kieltä.³⁸ Puolueopposition piirissä vaadittiin radikaalimpia

34 SAP verkställande utskott 7.2.1945, liite 7 Fagerholm SAP:lle 4.1.1945, ARAB.

35 *Morgon-Tidningen* 24.10. (pääkirjoitus) ja 18.11.1944 (pääkirjoitus Lindström), 27.3. 1945 (Eric Lindqvist).

36 SDP puoluekokous 25.–29.11.1944, 232–233 (Tanner); SDP puoluetuomikunta 21.1. 1945 (Varjonen); Seppälä 1983, 19–20 (Varjonen Tuomiselle 7.1.1945).

37 SDP puoluekokous 25.–29.11.1944, 24–25 (Salovaara).

38 *Suomen Sosialidemokraatti* 12.10.1944 (pääkirjoitus).

toimenpiteitä. Vuoden 1944 viimeisinä viikkoina oli esillä suunnitelmia jopa avustusretkikunnan varustamisesta vapauttamaan Norjaa saksalaisten miehityksestä. SDP:n puoluetoimikuntakin ehti ottaa periaatteessa positiivisen kannan vapaaehtoisten värväämiseen, ennen kuin hanke poistui päiväjärjestyksestä.³⁹

Tannerilaisilla oli kaikki syyt osoittaa Skandinaviaan päin valmiutta sovinnollisuuteen. Tätä kuvasti sekin, että puoluejohto salli oppositiomiesten Fagerholmin ja Wuoren esitellä SDP:n näkökantoja heinäkuussa 1945 pohjoismaisen yhteistyökomitean kokouksessa, jossa Norjan, Ruotsin, Suomen ja Tanskan sosiaalidemokraatit tekivät sota-ajan synneistään toisilleen tiliä. Fagerholm joutui selittelemään esimerkiksi hidasta etenemistä ”fasististen elementtien” puhdistamisessa sillä, että Suomessa ei voitu tuomita yhteistoimintamiehiä samaan tapaan kuin Tanskassa ja Norjassa, koska maa ei ollut joutunut miehitettyksi.⁴⁰ SDP toi esiin Pohjolan roolia idän ja lännen välisenä sillanrakentajana, joka oli suosittu käsite myös Skandinaviassa. Maailmanrauhan turvaaminen ja kansainvälisten erimielisyyksien ratkaiseminen rauhanomaisin keinoin merkitsi sitä, että sodanjälkeisessä Euroopassa tuli vaihtaa eristäytyvän puolueettomuuden tunnuksat yhteistyön rakentamiseen.⁴¹

Vaikka suomalaiset otettiin pohjoismaisissa tapaamisissa pääsääntöisesti ystävällisesti vastaan, vakuutukset uudesta poliittisesta linjasta tai idänsuhteiden rakentamisesta eivät saavuttaneet välittömästi täyttä uskottavuutta. Kun esimerkiksi joukko tanskalaisia ammattiyhdistysnaisia kävi opintomatalla Suomessa, he panivat hämmentyneinä merkille kommunismin pelkoa sekä liioiteltua venäläisten mielipiteiden huomioon ottamista. Suomalaiset saattoivat sanoa suoraan, että asiat olivat paremmin, kun saksalaiset olivat vielä maassa. ”Kaiken kaikkiaan oli paikoitellen vaikea saada selkoa siitä, missä suomalaiset oikein seisovat”, tanskattaret summasivat raporttiinsa.⁴²

Vielä kesällä 1946, kun uuden suurvaltakonfliktin merkit olivat jo Pohjolasakin selvästi havaittavissa, P. A. Hansson antoi tukensa SDP:n opposition pehmeämmälle linjalle Neuvostoliiton ja kommunistien suhteen. Puoluesihteeri Sven Anderssonin mukaan pääministeri oli aivan erityisen kiinnostunut Fagerholmin ja Leskisen välisistä mielipide-eroista. Kun puoluekokouksessa ei löydetty yhteistä säveltä, vaan SDP jäi kokonaan tannerilaisen siiven käsiin, Hansson totesi lakonisesti: ”Luotan Fagerholmiin enemmän kuin noihin muihin. Suomella ei ole valinnan varaa.”⁴³ Samoilla linjoilla oli Tage Erlander, Hanssonin seuraaja, joka muistelmissaan ylisti ystäväänsä Fagerholmia ”yhdeksi Euroopan suurista valtiomiehistä” toisen maailmansodan loppuvaiheissa.⁴⁴

39 *Vapaa Pohjola* 30.11.1944 (Niilo Wälläri); SDP puoluetoimikunta 14.12.1944, TA. Ks. myös Blidberg 1984, 180–181; Rentola 1994a, 507–511.

40 Pohjoismainen yhteistyökomitea 13.–14.7.1945, *Samråd i kristid*, 1986, 251–274, erit. 264 (Fagerholm).

41 SDP:n memorandum om kommuniké i samband med samarbetskommitténs konferens 13.–14.7.1945, Socialdemokratietens arkiv 322:2, ABOA; suomeksi SAMAK 5, TA; ks. myös *Samråd i kristid*, 1986, 275 (Hansson).

42 Irma Lundbergin ja Vera Sörensenin raportti ammattiyhdistysnaisten pohjoismaisesta opintoviikosta Helsingissä 11.–18.8.1945, Landsorganisationens arkiv 1329, ABOA.

43 Andersson 1980, 270–271.

44 Erlander 1973, 219.

Nordismin laaja pohja

Jos puoluesuhteissa vallitsi tiettyjä jännitteitä siitä, kuinka SDP onnistuisi sovittamaan kovan poliittisen linjansa muissa pohjoismaissa vallitseviin näkemyksiin, ammattiyhdistysliikkeen puolella asetelma oli helpompi, vaikkakaan ei täysin ongelmaton. SAK:n jäsenmäärä moninkertaistui vuosina 1944–47, ja siitä tuli todellinen työmarkkina- ja yhteiskuntapoliittinen voimatekijä, kun työnantajapuolen kanssa päästiin viimein solmimaan kollektiivisia työehtosopimuksia. Wuoren johtamana ammattiyhdistysväki antoi myös tukensa maan uudelle ulkopolitiikalle. Kontaktia Neuvostoliiton ammattiyhdistysliikkeeseen ryhdyttiin ripeästi rakentamaan, samanaikaisesti kun vanhoja siteitä Pohjanlahden taakse vahvistettiin entisestään. LO:n puheenjohtaja August Lindberg oli Wuoren henkilökohtainen ystävä ja ymmärsi sen suuren merkityksen, joka järjestäytyneellä ammattiyhdistystoiminnalla oli sodasta rauhaan siirtymisen murrosvaiheessa. Marraskuusta 1944 kesäkuuhun 1945 SAK sai Ruotsista kuu-kausittain 150 000 markan avustuksen käytettäväksi asiamiesverkostonsa kehittämiseen ja valistustyöhön.⁴⁵

Rauhan solmimisen jälkeen vasemmistovoimien vaikutus alkoi kasvaa voimakkaasti ammattiyhdistysliikkeessä, ja Wuoren kannattaman yhteistyöpolitiikan mukaisesti muutamalle kommunistille tehtiin suosiollisesti tilaa SAK:n johtopaikoilla.⁴⁶ Asetelma johti nopeasti kysymykseen siitä, kuka voisi edustaa Suomen ammattiyhdistysväkeä pohjoismaisessa kanssakäymisessä. Skandinaaviassa ei innostuttu lainkaan ajatuksesta, että kommunisteja osallistuisi yhteistyökomitean kokouksiin. Olihan näiden tapaamisten koko idea siinä, että aate- toverit saattoivat vaihtaa ajatuksia vapaasti ajankohtaisista kansallisista ja kansainvälisistä asioista luottamuksellisessa ilmapiirissä.⁴⁷

Pohjoismaisen yhteistyökomitean kokouksiin osallistui kustakin maasta johtavia sosiaalidemokraatteja, jotka pitivät usein hallussaan keskeisiä ministerisalkkuja. Oli mahdotonta ajatella, että he olisivat ilmaisseet näkemyksiään avoimesti muiden kuin luotettavien tovereiden kesken. Kommunisteja ei pidetty kumppaneina vaan poliittisina vastustajina, jotka saattoivat vuotaa tietoja viidennen kolonnan tavoin jopa vieraille valtiolle. SAP:n johto tekikin selväksi, että suomalaisten tuli lähettää yhteisiin kokouksiin vain sosiaalidemokraatteja.⁴⁸ Erityisissä ammattiyhdistystapaamisissa tosin kävi alkuun joku kommunistikin, kuten Erkki Salomaa joulukuussa 1945.⁴⁹ Kohta tämän jälkeen SDP:ssä tehtiin kuitenkin päätös siitä, että kommunistit rajattaisiin pois pohjoismaisista kokouksista. Näin SAK jäi järjestönä yhteistyökomitean ulkopuolelle, vaikka käytännössä se oli aina edustettuna muutaman sosiaalidemokraattisen ammattiyhdistysjohtajan voimin.

45 Blidberg 1984, 165–166, 172–173.

46 Valkonen 1987, 443–449.

47 Yhteistyökomiteasta ks. Blidberg 1984 ja 1994; Misgeld 1984a, 1984b (erit. 477–478) ja 1988, 49–63.

48 SAP partistyrrelse 18.6.1945 (Hansson), ARAB. Ks. myös Pohjoismainen yhteistyökomitea 13.–14.7.1945, *Samråd i kristid*, 1986, 285–286.

49 Valkonen 1987, 468.

Vasemmistoaallon noustessa kommunistit uhkasivat saavuttaa enemmistön useimmissa ammattiliitoissa ja lopulta myös keskusjärjestö SAK:ssa. Vastapainoksi sosiaalidemokraatit alkoivat rakentaa kesästä 1945 lähtien omaa kokoaan kattavaa verkostoa, jonka tehtävänä oli vahvistaa heidän vaikutusvaltaansa ammattiyhdistyksissä. Toimintaan tarvittiin rahaa, paljon rahaa. Kuten aikaisemminkin hädän hetkellä käännyttiin skandinaavisten sisarjärjestöjen puoleen, joiden vuosikymmenten aikana keräämien resurssien rinnalla suomalaiset olivat köyhiä serkkuja. Nyt oli aika lunastaa puheet aineellisesta tuesta. Ruotsalaiset lahjoittivat tarkoitukseen miljoona markkaa (35 000 Ruotsin kruunua), jolla katettiin noin kolmannes ensimmäisen vuoden vaatimista kustannuksista.⁵⁰

Ajatusta antikommunistisen kenttäorganisaatiosta ei ollut vaikea myydä, sillä Skandinavian sosiaalidemokraatit olivat samaan aikaan käynnistämässä omia offensiivejaan ammattiyhdistysliikkeessä. Kommunistien vaikutusvallan vähentämisessä oli kaikilla yhteneväinen intressi.⁵¹ Arkistoista ei ole löytynyt tarkkoja tietoja suomalaisten saamasta avusta, mutta kaikesta päätellen tuki jatkui seuraavina vuosina. Syyskuussa 1946 SAK:n sihteeri Aku Sumu keskusteli asiasta ruotsalaisten kollegojensa August Lindbergin, Gunnar Vahlbergin ja Axel Strandin kanssa, jotka asennoituivat ”hyvin sympaattisesti” suomalaisten veljien toimintaan.⁵² Myös vuoden 1948 eduskuntavaalien alla saatiin Skandinaviasta 100 000 Ruotsin kruunua.⁵³

Kuka laskut sitten maksoikin, investoinnit osoittautuivat joka tapauksessa tuottoisiksi. Uusi yhdysmiesverkosto osoittautui ehkä tehokkaimmaksi välineeksi kommunisteja vastaan käydyssä kamppailussa, joka turvasi sosiaalidemokraateille voiton suomalaisessa ammattiyhdistysliikkeessä 1940-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Toisaalta ulkomaisen rahoituksen merkitystä ei ole syytä korostaa liiaksi; joukkojen kannatusta kun ei kuitenkaan voinut ostaa, vaan se tuli lunastaa kovalla työllä työpaikkojen ruohonjuuritasolla.

Keskusjärjestöjen ohella useimmat ammattiliitoista pitivät yllä enemmän tai vähemmän vilkkaita kontakteja Pohjanlahden ylitse. Kollegojen kokouksissa vierailtiin lähes säännönmukaisesti, eivätkä erilaiset opinto-, tutustumis- ja virkistysmatkat delegaatiovaihtoineen olleet nekään harvinaisia. Muutamat suomalaisliitot lienevät saaneen sisarjärjestöiltään myös suoraa taloudellista apua.⁵⁴ Symbolisesti sosiaalidemokraattien yhteenkuuluvaisuutta alleviivattiin suurissa vappujuhliissa, joihin saapui vuosittain puhujavieraita toisista pohjoismaista.⁵⁵

50 SAP verkställande utskott 13.6.1945, ARAB; Eero Kaukisen selvitys SDP:n ammattiyhdistysjaoston toiminnasta 3.9.1946, LO kirjeenvaihto 1946 (Finland), Landsorganisationens Arkiv; Kaukinen SAP:lle 10.10.1946, SDP kirjeenvaihto F 229, TA. Sosiaalidemokraattien yhdysmiesverkostosta ks. Beyer-Thoma 1990, 205–208; vrt. Juhani Salminen 1996, 84–91.

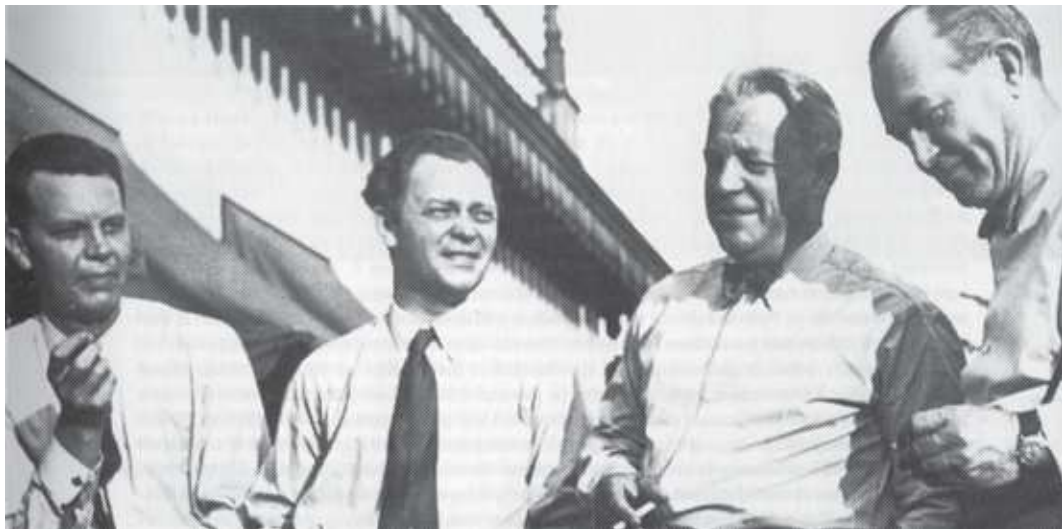
51 Björk 1990, 65; Halvorsen 1995, 26–27.

52 Kaukinen SAP:lle 10.10.1946, SDP kirjeenvaihto F 229, TA.

53 SAP:s partistryrelsens verkställande utskott 28.5.1948, ARAB.

54 Väinö Puska ja Aimo O. Anttila (Puutyöväen liiton sosiaalidemokraattisen ryhmän puolesta) Svenska Sägverksindustriarbetarförbundetille, Svenska Träindustriarbetarförbundetille, Svenska Sadelmakare- och Tapetserareförbundetille ja Svenska Byggnadsträarbetarförbundetille 10.10.1946, SDP kirjeenvaihto F 229, TA.

55 Ks. esim. Pohjoismainen yhteistyökomitea 5.–6.1.1946, *Samråd i kristid*, 1986, 325.

Sosiaalidemokraattiset puoluesihteerit ovat heittäneet takit päältään pohjoismaisen yhteistyökomitean kokouksessa Tukholmassa heinäkuussa 1945. Vasemmalta Unto Varjonen ja Ruotsin Torsten Nilsson kravateissaan, Tanskan Einar Nielsen ja Norjan Thorbjörn Henriksen suosivat rusettia. (Arbetarrörelsens arkiv, Soikkanen 1991.)

Myös sosiaalidemokraattisilla nais-, nuoriso- ja opiskelijajärjestöillä samoin kuin joillakin paikallisyhdistyksillä oli omat verkostonsa. Sekä Tyyne-Leivo Larsson että Martta Salmela-Järvinen olivat osallistuneet sotavuosina Pohjoismaisen avun keskuksen työskentelyyn, ja heillä oli paljon Tanskan Nina Andersenin kaltaisia ystäviä skandinaavien joukossa. Sodanjälkeisissä kokouksissa he esittivät moneen kertaan, että puolueiden tulisi valita myös naisia edustajikseen pohjoismaisiin tapaamisiin. Yhteistyön oli levittävä miespuolisia puoluejohtajia laajemmalle, jotta Pohjolan kansat todella yhdistyisivät harmoniseen veljeyteen ja sisaruuteen. ”Tunnus ’Kaikkien maiden proletaarit, liittykää yhteen’ ei liene tarkoitettu vain miehille?” Leivo-Larsson kysyi ironisesti elokuussa 1947 Oslon työläiskongressissa, johon Suomesta osallistui nelisenkymmentä edustajaa työväenliikkeen eri lohkoilta.⁵⁶

Juuri tämä monipuolisuus ja tietty arkisuus yhteyksissä yli Pohjanlahden tekivät nordismista elävän ja tavallaan itsestään selvän elementin sosiaalidemokratiassa. Vaikka korkean politiikan huipputasolla saattoi esiintyä erimielisyyksiä, suomalaisten sulkeminen pohjoismaisen yhteistyön ulkopuolelle ei voinut tulla kysymykseen.

Tukholma oli 1940-luvulla suomalaisille tärkeä keskus myös hyvin inhimillisessä mielessä. Siellä piti ”kestikievariaan” legendaarinen kommunistiloikkari Arvo Poika Tuominen, joka virallisen kirjeenvaihtajapestinsä ohessa toimi SDP:n yleisenä yhteysmiehenä ja tarkkailijana. Sodanjälkeisessä Suomessa oli puutetta paljosta sellaisestakin, mitä Ruotsissa saattoi vaivatta hankkia. Tuominen toimitti sosiaalidemokraattien edusmiehille ministereistä puolue- ja am-

56 Ote Leivo-Larssonin kirjeestä Andersenille (huhtikuu 1948), Socialdemokratiets arkiv 807, ABOA; Pohjoismainen yhteistyökomitea 5.–6.1. ja 18.–19.7.1946, *Samråd i kristid*, 1986, 322–323, 348–349 (Salmela-Järvinen); *Den Nordiske Arbejderkonferanse 29.–30.8.1947*, 1948, 63; Salmela-Järvinen 1968, 30–33, 141–155; *De nordiska arbetarekongresserna under 100 år*, 1986, 80–84.

mattiyhdistysjohtajiin kaikenlaista maan ja taivaan väliltä: kuka tarvitsi kalosseja, irtokauluksia tai naisten sukkia, kuka hedelmiä, kahvia, sokeria, savukkeita, suklaata tai saippuaa. Tukholmassa järjesteltiin hankintoja myös vakavampiin tarkoituksiin, kuten esimerkiksi varaosia puoluelehdistön kuluneisiin painokoneisiin.⁵⁷

Rahapula oli poliittisessa työssä ainainen vaiva. Varoja kerättiin muun muassa arpajaisilla, joiden palkinnoiksi hankittiin kysytyjä tuontitavaroita, erityisesti sokeria ja kahvia. Myös tässä tarvittiin pohjoismaisia kanavia, sillä Suomen Pankki harjoitti tiukkaa valuutan säännöstelyä. Helmikuussa 1948 Helsingin sosiaalidemokraattien Paavo O. Kivi valitti tanskalaiselle ystävälleen, kuinka kunnallisvaaleista oli kertynyt velkaa 400 000 markkaa ja uusi vaalikampanja taas edessään. Hän pyysi Kööpenhaminan alueen sosiaalidemokraateilta ”lahjaksi” 500 kg palasokeria. Maksu voitiin järjestää erään Helsingissä asuvan tanskalaisen rouvan avulla, joka puolueen hyvänä ystävänä oli valmis patistamaan sukulaisensa Tanskassa suorittamaan sokerista käyvän hinnan.⁵⁸

Kahteen leiriin

Suomalaiset sosiaalidemokraatit otettiin sodan jälkeen tervetulleina vastaan pohjoismaisissa tapaamisissa. Vain harvoin he saivat kuulla kiusallisia viittauksia sotavuosien tapahtumiin.⁵⁹ Taistelua Saksan rinnalla oli luonnollisesti katsottu vierastaen ja kriittisesti, mutta Trygve Lien mukaan jopa norjalaiset olivat koko ajan tietoisia siitä, että sodan päätyttyä ”löytäisimme Suomen jälleen Pohjoismaiden piiristä”. Wilhelm Buhl vakuutti Tanskan toverien ymmärtävän hyvin Suomen arkaluonteista asemaa ja toivovan, että sen omaksuma uusi linja johtaisi maan luottamukselliseen yhteistyöhön Neuvostoliiton kanssa.⁶⁰

SDP:ssä pelättiin, että skandinaavien kesken kehittyisi suunnitelmia poliittisen integraation syventämisestä tavalla, johon suomalaiset eivät voisi osallistua. *Suomen Sosialidemokraatin* mukaan laajentuvaa yhteistyötä tuli rakentaa jalat tukevasti maassa eikä haaveilla epärealistisesti liittovaltiosta tai valtioliitosta. Pohjoismaista yhteistyötä ja vuorovaikutusta haluttiin tiivistää ensi sijassa kulttuurin, talouden ja sosiaalipolitiikan alueilla, joskin kesällä 1945 SDP ehdotti rohkeasti, että myös ajatusta yhteisestä kauppapolitiikasta pitäisi harkita.⁶¹

Yleisesti tiedettiin, että Neuvostoliitto piti nordismia viikunanlehtenä, jolla yritettiin peittää vihamielisen blokkimuodostelman rakentamista. Pohjoismaisen yhteistyökomitean kokouksessa varovainen Wuori korostikin

57 Rajala & Rautkallio 1994, 259–268; Seppälä 1983, 23–25, 29–30; A. Tuominen 1976, 38–48.

58 Kivi Ernst Drosthedsille 10.2. ja Lars M. Olsen H. C. Hansenille, 21.2.1947 (po. 1948), Socialdemokratiets arkiv 807, ABOA.

59 Ks. Salmela-Järvinen 1968, 145.

60 Pohjoismainen yhteistyökomitea 13.–14.7.1945, *Samråd i kristid*, 1986, 272, 274.

61 *Suomen Sosialidemokraatti* 6.6.1945 (pääkirjoitus) ja 8.12.1944 (Fagerholm Göteborgissa); SDPs memorandum om kommuniké i samband med samarbetskommitténs konferens 13.–14.7.1945, Socialdemokratiets arkiv 322:2, ABOA; suomeksi SAMAK 5, TA.

niitä vaikeuksia, joita suomalaiset saattoivat kohdata: ”meidän on syytä välttää, että aiheuttaisimme tällä yhteistyöllä suurvaltojen epäluottamusta Pohjolaa kohtaan”. Kansainvälinen tilanne oli selkiintymätön, eikä esimerkiksi SAK uskaltanut solmia sitovia sopimuksia skandinaavisten sisarjärjestöjensä kanssa. Suomalaisedustajia jopa arvelutti pistää nimensä yhteistyökomitean julistukseen, jossa puhuttiin melko yleisin sanakääntein keskinäisen kanssakäymisen laajentamisesta ja yhteisymmärryksen rakentamisesta.⁶²

Euroopan sodanjälkeisellä kartalla Suomen kansainvälinen asema oli epäselvä; se sijaitsi jossakin Itä-Euroopan ja Pohjolan välimaastossa kantaen molemmille tyypillisiä piirteitä. Kaikissa suomalaispiireissä tunnustettiin tosiasiaksi, että maa sijaitsi nyt Neuvostoliiton valtapiirissä tavalla, joka saattoi tulevaisuudessa tuoda myös sotilaspoliittisia seuraamuksia.⁶³ Tästä huolimatta yritettiin pitää päättäväisesti kiinni pohjoismaisesta yhteiskuntajärjestyksestä ja elämäntavasta. Maan erityisasemasta johtuen SDP pidättäytyi 1940-luvun jälkipuoliskolla varsin varovaiseen rooliin kansainvälisessä yhteistyössä. Samanaikaisesti kun Skandinavian sosiaalidemokraatit saattoivat hahmotella vahvan sisäpoliittisen selkänöjansa turvin suuntaviivoja yhteisille reformeille, suomalaisten täytyi olla varpaillaan ja ajatella Neuvostoliiton sekä kotikommunistien mahdollisia reaktioita.

Yhteistyökomitean kokouksessa Kööpenhaminassa tammikuussa 1946 Unto Varjonen totesi, että ”Neuvostoliiton intressipiiriin kuuluvissa maissa sosiaalidemokraatit ovat vaarassa jäädä kapitalistisen paistinpannun ja kommunistisen tulen väliin”.⁶⁴ Hän varoitti suoraan sanoin jo siitä kahtiajaosta, joka tuli leimaamaan maailmanpolitiikkaa seuraavina vuosina. Kylmät tuulet olivat puremassa muun muassa eurooppalaista sosiaalidemokratiaa, jonka edustajat koontuivat toukokuussa 1946 ensimmäistä kertaa sodan jälkeen saman pöydän ääreen Englannissa Clacton-on Sean rantakaupungissa.

Erot Itä- ja Länsi-Euroopan sosialistien välillä tulivat kokouksessa selvästi esiin. Läntiset puolueet sanoutuivat yksi toisensa jälkeen irti yhteistyöstä kommunistien kanssa, kun itäeurooppalaiset sosialistit yrittivät selviytyä osana laajempia kansanrintamia. SDP otti kansainvälisen paikkansa pohjoismaisten puolueiden ryhmittymässä, johon Varjonen solahti kuin tuttuun veljespiiriin. SDP:n puoluesihteerille saattoi olla lohduttavaa huomata, että sosiaalidemokraatit ympäri Eurooppaa pohtivat samaa ongelmaa kuin suomalaiset: Kuinka yhdistää toisiinsa kansallinen kamppailu kommunismia vastaan ja hyvät suhteet Neuvostoliittoon?⁶⁵ Lännessä kysymykseen ei vain liittynyt samaa elämän ja kuoleman ulottuvuutta kuin idässä.

62 Pohjoismainen yhteistyökomitea 13.–14.7.1945, *Samråd i kristid*, 1986, 273 (Wuori), 283 (Fagerholm).

63 Pohjoismainen yhteistyökomitea 5.–6.1.1946, *Samråd i kristid*, 1986, 300–301 (Varjonen).

64 Pohjoismainen yhteistyökomitea 5.–6.1.1946, *Samråd i kristid*, 1986, 301 (Varjonen).

65 International Socialist Conference 17.–20.5.1946, SDP kirjeenvaihto F 229, TA. Kansainvälisestä sosiaalidemokratiasta toisen maailmansodan jälkeen ks. Misgeld 1984a, Clactonin konferenssista erit. 59–63.

Kylmän sodan asetelman kypsymisellä 1946–47 oli kaksijakoinen vaikutus Suomen ja Skandinavian sosiaalidemokraattien välisille suhteille. Mitä vaarallisemmalta ja laajentumishaluisemmalta Neuvostoliitto näytti, sitä paremmin Pohjanlahden takana hyväksyttiin SDP:n jyrkkä asenne kommunistien vaikutuksen patoamiseksi. Enää ei ollut kyse tannerilaisesta seikkailupolitiikasta vaan kunniallisesta, yhä jatkuvasta puolustustaistelusta itää vastaan. Toisaalta Eurooppaan hahmottuva blokkijako pani itse kunkin miettimään kansallista etua itsekkäistä lähtökohdista. Kolme Skandinavian maata saattoi tarpeen ja mahdollisuuden tullen etsiä turvallisuutta tiivistämällä keskinäistä puolustusyhteistyötään tai harkita liittoutumista länsivaltojen kanssa.

Tässä tilanteessa Suomelle ei voitu tarjota juuri muuta kuin sympatiaa kulttuuristen yhteyksien ja poliittisen tuen ohessa. Mutta sekin oli arvokasta. Oslon työläiskongressissa Tanskan Alsing Andersen kiteytti tunteja paljon puhuvasti:

Olosuhteet Suomessa eivät ole täysin samankaltaiset kuin olosuhteet Itä-Euroopan maissa, mutta me tiedämme hyvin, millaisten ehtojen alla suomalaiset puolueveljemme joutuvat toimimaan. Tätä taustaa vasten tiedän, että voin kansainvälisiin konferensseihimme osallistuvien ruotsalaisten, norjalaisten ja tanskalaisten puolesta ilmaista sen kunnioituksen ja ihailun, jolla Suomen puolueen edustajat ovat horjumatta asettuneet muiden pohjoismaiden puolelle.⁶⁶

Puheessa ei ollut jälkeäkään lyödyistä maasta, joka oli sotinut Hitlerin Saksan rinnalla. Päinvastoin, Leskisen mukaan suomalaiset otettiin vastaan ”kuin kauan kaivatut rakkaat veljet sankarimaasta Pohjanlahden takaa”.⁶⁷

Kylmän sodan puhkeamisvaiheessa pohjoismainen yhteenkuuluvaisuus oli eräänlainen elämänlanka SDP:lle, joka yritti kaikin tavoin alleviivata eroavaisuuttaan Itä-Euroopan sosialistipuolueista. Säännölliset tapaamiset, erityisesti yhteistyökomitean kokoukset pari kertaa vuodessa, tarjosivat sopivia tilaisuuksia antaa luottamuksellisia selostuksia myös sisäpoliittisista taisteluista. Tällaisen välittömän informaation avulla voitiin Skandinaviassa paremmin arvioida Suomen tilannetta ja SDP:n politiikkaa sekä ymmärtää niitä riitoja ja vaikeuksia, joiden kanssa suomalaiset joutuivat painiskelemaan lähes päivittäin.

Taisteleva sosiaalidemokratia

Toisen maailmansodan jälkimainingeissa käytiin kaikkialla Euroopassa kamppailua siitä, kuka saisi määritellä ’demokratian’ sisällön. Suomessa kiistatiin poliittisiksi argumenteiksi jo maaliskuun 1945 eduskuntavaalien alla. Sosiaalidemokraatit ankuroivat näkemyksensä Pohjolaan ja hakivat näin tukea kansainvälisestä identiteettipolitiikasta. ”Pohjoismainen oikeusjärjestys, pohjoismainen kulttuuriperintö, pohjoismainen kansalaisten yhteiselämän muoto –

66 *Den Nordiske Arbejderkonferanse 29.–30.8.1947*, 1948, 59–60.

67 K. Zetterberg 1995, 73.

kaiken tämän me sisällytämme käsitteeseen demokratia”, Fagerholm määritteli Messuhallin suuressa vaalijuhlassa. Skandinaavisista yhteyksistä otettiin muutenkin poliittinen hyöty irti. Ruotsalaiselta veljespuolueelta pyydettiin julkista onnentoivotusta SDP:n menestykseksi. Puoluelehdistössä julkaistiin vaali- viikolla sekä P. A. Hanssonin että Gustav Möllerin haastattelut, joissa he mainostivat sosiaalidemokraattien ansioita sosiaalisten uudistusten toteuttajina ja hyvinvoinnin rakentajina. Varsinaisena vaalipäivänä *Suomen Sosialidemokraatti* vetosi koko etusivunsa ylitse:

Pohjolan demokratia kutsuu vaaleihin!

Kansanvallan puolesta! Sosialidemokratian puolesta!⁶⁸

Pohjola oli suomalaiselle sosiaalidemokratialle paljon enemmän kuin maantieteellinen käsite. Se viittasi tiettyyn henkiseen mentaliteettiin, yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen asenteeseen, josta kannatti pitää kiinni keskellä murros-aikojen myllerrystä.⁶⁹ Yhteistyökomitean tapaamisia nostettiin sanomalehdissä näyttävästi esille. Erityisesti Tukholman kokous heinäkuussa 1945 tarjosi tilaisuuden tähdentää SDP:n kansainvälistä viiteryhmä, kun puolueen edustajat istuivat samassa seurassa Skandinavian maiden nimimiesten kanssa. Symbolinen viesti oli selvä: me kuulumme pohjoismaisten sosiaalidemokraattien joukkoon ja jaamme heidän kanssaan saman perusnäkemysvapauden ja demokraatiasta.

SDP otti poliittisen aloitteen käsiinsä syksyllä 1946 aloittamalla kampanjan kommunisteja vastaan. Yhteistyökomitean kokouksessa Oslossa selvitettiin, kuinka vuosia kestäneen puolustustaistelun jälkeen nyt oli siirrytty hyökkäykseen.⁷⁰ Samalla voitiin vakuuttaa, että suomalainen sosiaalidemokratia oli vihdoin selviämässä sisäisestä hajaannuksestaan. ”Sydämellisessä tervehdyksessään pikkuveljeltä” Leskinen kertoi SAP:n puoluesihteerille, että Atos Wirtanen ja Sylvi-Kyllikki Kilpi olivat siirtyneet ”todellisten toimeksiantajiensa” eli kansandemokraattien riveihin, mutta koko muu oppositio oli jäämässä Fagerholmin mukana emäpuolueeseen. Leskinen uskoi hyvään yhteistyöhön eri siipien välillä, kunnes mielialat kypsyisivät niin, että riitaisuudet voitaisiin kokonaan haudata.⁷¹

Pohjoismaisilla yhteyksillä ja arvoilla oli keskeinen sija taistelevan sosiaalidemokratian ohjelmassa. Suomen ja Ruotsin puolueiden välillä järjestettiin toimitsijoiden ja piirisihteerien tutustumismatkoja molempiin suuntiin, ja yhteis-

68 *Suomen Sosialidemokraatti* 10.3., 14.3., 17.3. ja 18.3.1945; SAP verkställande utskott 7.2.1945, ARAB.

69 Esim. *Suomen Sosialidemokraatti* 20.5.1945 (“Yx”).

70 SDP:n raportti yhteistyökomitean Osloon kokoukseen 5.–6.1.1947, SAMAK 5, TA. Sosiaalidemokraattien kampanjasta Beyer-Thoma 1990, 286–353, Hentilä 1986, 123–131; H. Soikkanen 1991a, 183–200.

71 SAP verkställande utskott 3.10.1946, liite 139 Leskinen Anderssonille 19.9.1946, ARAB.

työkomitean agendalle SDP ehdotti pohjoismaisen demokratian tarkastelua sekä teorian että käytännön politiikan näkökulmasta.⁷² Kampanjan eittämättömäksi kohokokhdaksi nousi kuitenkin Ruotsin uuden pääministerin vierailu Helsingissä maaliskuussa 1947. Vaikka Tage Erlander oli liikkeellä puoluejohtajana, hän oli joka tapauksessa ensimmäinen korkeimman tason poliittinen vieras Suomessa, jonka rauhansopimus oli suurvalloilta vielä ratifioimatta.

Erlander oli valittu edellisenä syksynä kuolleen Hanssonin jälkeen SAP:n puheenjohtajaksi, ja hän halusi tehdä tuoreeltaan tervehdyskäynnit skandinaavisten veljespuolueiden luona. Ajatus kiertueen ulottamisesta Helsinkiin nousi esille marraskuussa 1946 keskustelussa SDP:n varapuheenjohtajan Aleksi Aalosen kanssa. Suomalaiset ottivat suunnitelman innostuneesti vastaan. Ruotsin pääministerin vierailu oli korkeimman luokan mainosta pitäen silmällä esimerkiksi SAK:n edustajakokousvaaleja, jotka koettiin jonkinlaiseksi kohtalonkysymykseksi taistelussa Suomen työväenliikkeen suunnasta. Erlander kyllä osallistui Helsingissä muun muassa Svenska Gilletin 60-vuotisjuliin, mutta päällimmäiseksi vaikutelmaksi jäi, että matkalla annettiin ennen muuta sivustatukea sosiaalidemokraattien poliittisille pyrkimyksille.⁷³

Poliittisen kentän vasemmalla laidalla oli vaikea niellä tällaista propaganda-kaappausta, mutta siihen ei ollut sanoja kovempia keinoja puuttua. Kommunistien lehdissä selitettiin, että Erlander olisi tervetullut Suomeen Ruotsin pääministerinä mutta ei tällä tavoin puoluepoliittisena puhemiehenä.⁷⁴ Myös Neuvostoliitto puuttui epävirallisesti asiaan. Poliittista tiedustelua Helsingissä hoidellut lähetystöneuvos V. F. Razin ilmaisi ulkoministeriön edustajalle tyytymättömyytensä siihen, että ruotsalaiset tukivat näin sosiaalidemokraattien vaalikampanjaa. Mitähän suomalaiset sanoisivat siihen, jos joku Neuvostoliiton korkea virkailija saapuisi Suomeen kommunistisen puolueen vieraaksi?⁷⁵ Skandinavian-suhteiden erilaista asemaa SDP:n ja SKP:n politiikassa kuvastaa hyvin se, että Ruotsin kommunistien johtaja Sven Linderot oli vastikään viettänyt useita päiviä Helsingissä, mutta se ei tapahtumana hetkauttanut ketään.

Nurinasta piittaamatta SDP piti taistelujuhlaansa Helsingin Messuhallissa, johon oli ahtautunut paikalle noin 3 000 kuulijaa. Päivän suuren teeman saattoi lukea seinille ripustetuista banderolleista, jotka julistivat Pohjolan sosiaalidemokratiaa vapauden demokratiana. Sytyttävänä puhujana tunnettu Leskinen oli elementissään, kun hän luonnehti tervehdyssanoissaan Pohjolan kasvaneen kansojen tietoisuudessa ”käsitteeksi, joka isoistenkin keskuudessa mainitaan eräänlaisella pieteetillä”. Vaikka mainetta oli niitetty niin talouden kuin kulttuu-

.

72 SAP verkställande utskott 3.10. ja 26.11.1946, ARAB; Haakon Lie Hans Hedtoftille 5.12.1946, Socialdemokratiets arkiv 324, ABOA.

73 Leskinen ja Puskala Erlanderille 2.1.1947, Erlanderin arkisto E II: 6, ARAB; SDP puolueoimikunta 21.1. ja 18.3.1947, TA. Erlanderin vierailusta myös H. Soikkanen 1991a, 194–195; K. Zetterberg 1995, 70–72.

74 *Työkansan Sanomat* 18.3.1947; *Vapaa Sana* 22.3.1947 (”Hapan” = Palmgren).

75 Muistio Razinin ja Asantin välisestä keskustelusta 19.3.1947, Carl Enckellin kokoelma 103, Kansallisarkisto; *J. K. Paasikivien päiväkirjat*, 1985, 429–431 (22.3. ja 27.3./19.3.1947); Razinista (oikealta nimeltään Vasili Petrovitš Roštšin) tiedustelumiehenä ks. Rentola 1997, 42, 653; O. Manninen 2002, 173.

rin alueella, perimmäinen syy arvostukseen juontui siitä, että Pohjolassa oli onnistuttu kehittämään vapauden periaatteesta käytännöllinen poliittinen ja yhteiskunnallinen elämänmuoto. Tätä kutsuttiin pohjoismaiseksi demokratiaksi, joka ydinsisällöltään merkitsi vapautta.

Se on vapautta yksilölle ajatella ja toimia yhteisön enemmistön vahvistamien yleisten säännösten puitteissa parhaaksi katsomallaan tavalla. Aikana, jolloin demokratiaa pyritään venyttämään taloudellisen anarkian ja sosiaalisen mielivallan katteeksi yhtä häikäilemättömästi kuin mielipideterrorin, urkinnan, vainon ja poliisivallan ts. yleensä pakkodemokratian piiriin kuuluvan suojaaksi, pohjoismainen demokratia tinkimättömästi puolustaa mielipidevapautta ja siinä erikoisesti arvosteluvapautta, joka kansanvaltaisessa yhteiskunnassa on kehityksen kulmakiviä.

Leskisen palopuheeseen verrattuna tilaisuuden tähtivieras Erlander tyytyi mallilliseen esitykseen ruotsalaisen sosiaalidemokratian ajankohtaisista haasteista ja tehtävistä. Mutta itse Messuhallin tilaisuus teki häneen vaikutuksen, suuremman kuin pelkkä kohteliaisuus olisi edellyttänyt, mikäli hänen Tukholmassa antamaansa lausuntoon on luottaminen: ”Olen ollut monissa suurissa työväenkokouksissa, muttei ainoakaan ole ollut niin taitavasti järjestetty ja tehnyt niin voimakasta joukkomielenosoituksen vaikutusta. Se oli jotain tavatonta.” *Suomen Sosialidemokraatin* mukaan Messuhallin juhlan ohjelma edustikin ”alusta loppuun asti parhainta, mitä meillä yleensä on totuttu näkemään ja kuulemaan”.⁷⁶

SDP:n kampanja osoittautui monella tapaa menestyksekkääksi. Sosiaalidemokraatit varmistivat enemmistönsä ensin SAK:ssa sekä myöhemmin syksyllä tärkeässä metalliliitossa, ja joulukuun kunnallisvaalitkin sujuivat voitokkaasti verrattuna SKP:n kärsimiin takaiskuihin. Leskinen tulkitsi skandinaavisille ystävilleen, että kommunistien kansainvälinen taktiikka oli Suomessa epäonnistunut. Kansandemokratia oli menettänyt maagisen vetovoimansa, kun sinisilmäisimmätkin yhteistoimintamiehet havahtuivat huomaamaan, että kyseessä oli pelkkä kommunistien valtapyyteiden päällysviitta. Kansanvalta oli Leskisen mielestä demokraattisten sosialistien varassa niin kauan, kuin Suomen sisäisillä poliittisilla voimilla oli ylipäättään päätäntävaltaa asiassa.⁷⁷

Sosiaalidemokraatit katsoivat luottavaisina tuleviin koitoksiin ja vaaleihin, sillä puolueen riveihin oli tullut tuoreita voimia. ”Nyt esiin astuva nuori sukupolvi on saanut ainutlaatuisen hyvän koulutuksen koviin poliittisiin kamppailuihin”, sotasankarin maineestaan ylpeä Leskinen kuvasi kuin kapteeni, joka tarkastaa joukkojaan taistelun kynnyksellä. Oslon työläiskongressin alla hän julisti, että sosiaalidemokraatit seisoivat yhä edelleen vapauden etuvartiona: ”me emme taistele vain porvarillisen maailman valheellisia käsityksiä vastaan, vaan myös oikean ja todellisen vapaudenaatteen puolesta työväenliikkeen sisällä”.⁷⁸ Lausunto oli kuin suoraa jatkoa vanhalle kielikuvalle, jossa suomalaiset seisoivat länsimaisen sivilisaation etuvartijoina patomassa idän barbariaa.

76 *Suomen Sosialidemokraatti* 24.3. ja 25.3.1947 (Erlander).

77 Leskisen muistio 10.8.1947, SDP:n raportti yhteistyökomitealle 28.8.1947, SAMAK 5, TA.

78 *Ibidem* ja *Den Nordiske Arbejderkonferanse* 29.–30.8.1947, 1948, 7.

Idän ja lännen rajalinjalla

Väinö Leskisen piti toukokuussa 1947 Suomen ulkosuhteista esitelmän pohjoismaisille sosialistiopiskelijoille, jotka olivat koolla Työväen akatemiassa Kauniaisissa. Hänen mielestään ajatus täydellisestä suvereniteetista oli menetänyt merkitystään toisen maailmansodan seurauksena. Suomi halusi järjestää suhteensa Neuvostoliittoon tästä tietoisena mutta ei niin kuin satelliittivaltio, vaan pienenä maana, joka kehittää edelleen talouttaan ja kulttuuriaan kansalliselta pohjalta läheisessä yhteydessä Skandinavian kanssa. Ristiriidat Amerikan ja Venäjän välillä oli otettava huomioon niin, ettei suuri naapuri idässä saanut aiheita epäluuloihin Suomea kohtaan.⁷⁹

Energinen puoluesihteeriksi toimittelevan muuten ohjelmansa mukaisesti, mutta Neuvostoliiton epäluuloille hän ei pannut kovinkaan paljon painoa. Vuonna 1947 saavutettujen menestysten jälkeen hänellä oli suuria suunnitelmia, sillä maan tulevaisuus näytti olevan vaakakupissa seuraavan heinäkuun eduskuntavaaleissa. Kuten SDP myöhemmin raportoi yhteistyökomitealle, Suomessa käytiin kunnallisvaaleista lähtien yhtä pitkää vaalikamppailua, jossa kommunistit yrittivät käyttää hyväkseen maan ulkopoliittista asemaa Neuvostoliiton naapurina.⁸⁰ Vastamyökkynä sosiaalidemokraatit puolestaan korostivat skandinaavisen yhteyden merkitystä.

Kierrätysperiaatteen mukaan nyt olisi ollut suomalaisten vuoro isännöidä pohjoismaista yhteistyökomiteaa. SDP ilmoittautui erittäin halukkaaksi hoitamaan kokousten järjestelyitä, vaikka esimerkiksi tanskalaiset eivät olleet järin innostuneita matkustamaan kauas Suomeen, osin poliittisista syistä. Leskinen ei antanut noin vain periksi. Hän vakuutti ruotsalaiselle kollegalleen, että rauhan-sopimuksen ratifioinnin jälkeen ei voinut olla mitään diplomaattisia tai virallisia syitä, jotka estäisivät ”skandinaavisia suuruuksia” saapumasta Helsinkiin.⁸¹

Leskinen näytti jo saavan tahtonsa lävitse. Joulukuussa 1947 hän selvitti Tanskan tuoreelle pääministerille Hans Hedtoftille, miksi matka Suomeen oli vaivansa väärä:

Olemme juuri saavuttaneet alustavan voiton kunnallisvaaleissa. Se ei kuitenkaan riitä poliittisen tilanteen yleiseen vakiinnuttamiseen. Lisäksi tarvitaan voitto eduskuntavaaleissa 1948. Pohjoismaisen yhteistyökomitean kokous kolmen maan sosiaalidemokraattisine pääministereineen olisi paras ajateltavissa oleva lähtökohta ratkaisevalle poliittiselle taistelulle pohjoismaisen sosiaalidemokratian merkeissä.

Leskisen mielestä suomalaisten kamppailu ja menestys palvelivat epäsuorasti koko pohjoismaista sosiaalidemokratiaa. Mahdollisen kritiikin vaimentamiseksi

79 Nordisk socialistisk studentlags konferens 23.–27.5.1947, Socialdemokratiets arkiv 807, ABOA.

80 SDPs rapport till samarbetskommittén 30.10.1948, Socialdemokratiets arkiv 333, ABOA.

81 Leskinen SAP:lle/yhteistyökomitealle 22.9. ja Anderssonille 2.10.1947, SDP kirjeenvaihto F 229, TA.

si SDP korostaisi etukäteen kokoontumisen puoluepoliittista luonnetta, että Skandinavian pääministerit olivat liikkeellä epävirallisissa merkeissä.⁸²

Hieno propagandasuunnitelma jäi maailmanpoliittisten muutosten jalkoihin. Vuoden 1948 ensimmäisen puoliskon aikana kansainväliset jännitteet kasvoivat niin, että Skandinavian sosiaalidemokraateilla oli tärkeimpiäkin asioita pohdittavanaan kuin Suomen eduskuntavaalit. Helmikuun alussa kokoonnuttiin SAP:n aloitteesta lyhyellä varoitusajalla Tukholmaan. Keskusteluja hallitsi akuutti kysymys Marshallin suunnitelmasta ja Euroopan jälleenrakennuksesta, mutta mielipiteitä vaihdettiin vilkkaasti myös turvallisuuspolitiikasta ja puolueettomuudesta.⁸³ Tällaisessa asetelmassa SDP ongelmiseen jäi väistämättä sivuun. Suomi oli jättäytynyt amerikkalaisten avustushjelman ulkopuolelle, ja ulkopoliitikan osalta maa oli aivan toisella tavalla sidoksissa Neuvostoliittoon kuin muut.

Norjan työväenpuolue alkoi kallistua selvästi sellaisen politiikan kannalle, joka tähtäsi liittoutumiseen länsivaltojen kanssa. Esimerkiksi Martin Tranmælin mukaan puhe puolueettomuudesta kumisi kuin ääni haudan pohjalta, sillä Neuvostoliitto ei kunnioittaisi myönnytyksiin taipuvaista Länsi-Eurooppaa. Vaikka Ruotsin ja Tanskan osanottajat olivat yksimielisesti puolueettomuuslinjan kannalla, SDP:n edustajat säikähtivät pahasti norjalaisten näkemyksiä. ”Ettekö te ymmärrä, että se merkitsisi Suomen joutumista sotaan Ruotsin kanssa”, Leskinen maalasi kauhukuvaa siitä, miten Suomen kävisi länsiliittoutuneen Skandinavian naapurina.

Leskisen käsityksen mukaan yleinen mielipide oli Norjassa kääntynyt voimakkaasti Neuvostoliittoa vastaan ja Yhdysvalloille myönteiseksi, samalla kun siellä pelättiin lähes paniikissa kolmatta maailmansotaa. Matkaraportissa eduskuntaryhmälleen hän kertoi keskustelluista ruotsalaisten kanssa, jotka olivat aikaisempaa kiinnostuneempia Suomen asioista. Tukholmassa oli ollut hyvä tilaisuus selvittää kommunistien pyrkimyksiä puolustusliiton solmimiseksi, josta pääministeri Pekkala oli antanut Neuvostoliitolle tiettyjä lupauksia. Puoluesihteri oli tukenut SDP:n nimissä Ruotsin ulkoministerin Östen Undénin näkemystä, että Pohjolan puolueettomuus oli syntyneessä kansainvälisessä tilanteessa tärkeämpää kuin koskaan.

Idän ja lännen välille oli repeytymässä kuilu, joka jakoi Eurooppaa kahteen leiriin. Rajalinja uhkasi ulottua myös Pohjolaan, jolloin Suomi näytti jäävän kohtalokkaasti sen itäpuolelle. Neuvottelut ystävyys- ja avunantosopimuksesta sekä huhut kommunistien kaappauspyrkimyksistä vain korostivat kehityssuunnan väistämättömyyttä ja synnyttivät Skandinaviassa ja kauempana lännessä synkkiä spekulatioita.⁸⁴

82 SAP verkställande utskott 29.10.1947 ja liite 142 Leskinen Anderssonille 2.10.1947, ARAB; Anderson Tanskan sosiaalidemokraatiselle puolueelle 29.10. ja 18.12.1947 sekä Leskinen Hedtoftille 10.12.1947, Socialdemokratiets arkiv 324, ABOA.

83 Kuvaus Tukholman kokouksesta perustuu seuraaviin lähteisiin: SAP partistyrrelse 18.1.1948 (Erlander), ARAB; Den nordiska samarbetskommittén 7.–8.2.1948, Landsorganisationens arkiv; Alsing Andersenin muistiinpanot 7.–8.2.1948, Socialdemokratiets arkiv 333, ABOA; SDP eduskuntaryhmä 14.2.1948, TA; Jonasson 1976, 155–156 (Per Edvin Sköldin muistiinpanot 2.–10.2.1948).

84 Keväästä 1948 Suomessa ks. Beyer-Thoma 1990, 416–419; Nevakivi 1995, 251–267; Rentola 1995a ja 1997, 17–56; H. Soikkanen 1991a, 227–248. Huhuista Skandinaviassa esim. Lie 1985, 265–270; K. Zetterberg 1995, 105–113.

Sosiaalidemokraattien pyrkimykset puolustaa paikkaansa skandinaavisten veljien rinnalla tuntuivat valuvan hiekkaan sitä mukaa, kun tapahtumien kulku paljasti Suomen liikkumatilan rajallisuuden. Vaikutelmaa yritettiin korjata kumoamalla viltimpiä huhuja ja tulkintoja solmitusta YYA-sopimuksesta, jonka poikkeuksellista luonnetta korostettiin erotuksena unkarilaisten ja romanialaisten tekemistä pakteista. Fagerholm kirjoitti *Morgon-Tidningenissä*, kuinka Suomen neuvottelut Moskovassa olivat sujuneet ”aivan epätavallisen kivuttomasti” ja niiden tulos oli ”tosiasiassa täysin yhdenmukainen presidentti Paasikiven antamien ohjeiden kanssa”. Ensireaktioiden tasaannuttua Pohjanlahden takana alettiinkin ymmärtää, ettei sopimus sittenkään rajaisi Suomea automaattisesti pois pohjoismaisesta ja läntisestä yhteydestä. Oslossa käydessään Fagerholm kuuli jo toukokuussa kehuja siitä, että suomalaiset olivat selvinneet paktiasiaista kaiken kaikkiaan hyvin.⁸⁵

Monen ulkomaalaisen tarkkailijan silmään tällainen tulkinta tuntui aivan liian hyväuskoiselta. YYA-sopimus nähtiin mieluummin damokleen miekkana Suomen yllä. Jopa *Morgon-Tidningen* julkaisi siitä analyysin, jonka mukaan Suomen sopimus ei eronnut olennaisesti niistä, jotka Neuvostoliitto oli solminut muiden naapurimaidensa kanssa. Hyökkäysuhkan olemassaolo ja sotilaallisen avun toimittamistarvetta tulitisiin arvioimaan Moskovan näkökulmasta eikä Helsingin ehdoilla. Neuvostoliitto halusi puhdistaa satelliittimaistaan epäluotettavina ja vaarallisina pitämänsä elementit sekä pystyttää niihin kauko-ohjaukselle alttiin komennon. Artikkelit painotti puhdasta voimapolitiikkaa, jonka varjossa oli yhdentekevää, mitä suurvallan etupiiriin kuuluvissa maissa satuttiin asioista ajatella tai toivoa. Moskova tiesi mitä tahtoi, ja sillä oli keinot ajaa tahtonsa myös lävitse.⁸⁶

Miten Suomen sopimusta sitten tulkitsikin, pohjoismaisten sosiaalidemokraattien kokoontuminen Helsinkiin näytti turhalta riskiltä. Tulenarassa kansainvälisessä tilanteessa tuntui tarpeettomalta ärsyttää Neuvostoliittoa tavalla, jonka se katsoisi vihamieliseksi propagandaksi. Ruotsin ulkoministeri Undén tiedusteli asiasta kirjeitse presidentti Paasikivenkin mielipidettä.⁸⁷ Lopulta päätettiin siihen, että ruotsalaiset järjestäisivät vuoden 1948 yhteistyökomitean kokoukset, joita isännöimään SDP pääsi vasta neljä vuotta myöhemmin.

Tietokanava kahteen suuntaan

Kylmän sodan alkaessa jäsenyää SDP:ssä toivottiin pohjoismaisen kanssakäymisen pysyvän sellaisissa muodoissa, että ”me voimme edelleen pitää tämän aikokaisen ikkunan avoinna”. Näin ilmoitti yhteistyökomitean kokouksessa tammiukuussa 1946 Unto Varjonen, joka oli huolissaan suomalaisten joutumisesta

85 *Morgon-Tidningen* 8.4.1948 (Fagerholm); *J. K. Paasikivien päiväkirjat*, 1985, 612 (20.5.1948).

86 *Morgon-Tidningen* 19.5.1948 (Nils Lindh); ks. myös *J. K. Paasikivien päiväkirjat*, 1985, 612, 626 (20.5. ja 4.6.1948).

87 *J. K. Paasikivien päiväkirjat*, 1985, 600 (21.4.1948).

eristykseen tai vääraan viiteryhmaan.⁸⁸ Skandinavia säilyikin tärkeänä väylänä, jonka kautta sosiaalidemokraatit pysyivät perillä kansainvälisestä kehityksestä sekä pitivät yllä yhteyksiään laajemmin läntiseen maailmaan.

Yhteistyökomiteassa päätettiin, että eurooppalaisten veljespuolueiden kokouksiin voisi Pohjoismaista osallistua tarvittaessa yhteinen edustaja.⁸⁹ Järjestely sopi hyvin SDP:lle, jolla oli sekä poliittisia, taloudellisia että käytännöllisiä vaikeuksia lähettää omia miehiään ja naisiaan ulkomaille. Puolueella ei ollut varaa antaa avainhenkilöidensä kierrellä ympäri Eurooppaa, kun kotimaassa käytiin kovaa kamppailua. Pulaa oli valuutasta mutta myös sellaisista kielitaitoisista henkilöistä, joilla oli riittävästi poliittista painoarvoa. Niinpä skandinaaviset edustajat pitivät usein tervehdyspuheensa ulkomaisissa kokouksissa koko Pohjolan nimissä.⁹⁰

Tietoa kulki Skandinavian kautta molempiin suuntiin. Kaukainen Suomi tarvitsi puolestapuhujia kansainvälisillä näyttämöillä, jotta se ei unohtuisi kokonaan länsieurooppalaisista perspektiiveistä. Skandinaaviset toverit lupasivat tuoda omista yhteyksissään esiin myös suomalaisten erityistä asemaa.⁹¹ Ystävyys- ja avunantosopimusasian ollessa polttavimmillaan maaliskuussa 1948 Leskinen vetosi Kaj Björkiin, jotta tämä huolehtisi myös Suomen eduista sosialistien kokouksessa Lontoossa, jos siihen ilmenisi tarvetta. Terveisinään SDP:n puoluesihteerin rauhoitteli paktikysymyksen edenneen suomalaisten näkökulmia noudatellen, vaikka Stalinin esittämä aloite oli alkuun aiheuttanut ”hieman hankaluuksia” (lite besvär). Kansainvälisiä asioita ja muun muassa sosiaalidemokraattisten puolueiden yhteistyötä tarkasti seurannut Björk lähetti muistioitaan usein myös suomalaisten tovereiden tiedoksi.⁹²

Koska sosiaalidemokraateilla oli vahvat valta-asetat Skandinavian maissa, Suomen hallitus saattoi toisinaan käyttää SDP:n edustajia epävirallisina välittäjinä ja sanansaattajina puoluekanavaa pitkin. Esimerkiksi kun Ruotsissa reagoitiin voimakkaasti Rytin–Ribbentropin sopimukseen, pääministeri Edwin Linkomies lähetti asiaa selvittämään sosiaaliministeri Aleksi Aaltosen, jolla SDP:n puoluesihteerinä oli Tukholmassa henkilökohtaisia yhteyksiä johtaviin sosiaalidemokraatteihin.⁹³

Ajatus vastaavasta toimintatavasta esiintyi varhain myös Paasikivellä, joka sodan aikana ja välittömästi sen jälkeen piti pohjoismaista yhteyttä äärimmäisen tärkeänä Suomen tulevaisuuden kannalta. Hän luki päivittäin ruotsalaisia sanomalehtiä ja oli herkkä niissä esitetyille mielipiteille, etenkin jos niissä asetettiin kyseenalaiseksi Suomen sija Pohjolan maana. Tällaisten käsitysten torjumiseksi ja suhteiden parantamiseksi Skandinaviaan Paasikivi piti tärkeänä, että Suomi hoitaisi ruotsinkielisen vähemmistönsä asiat kuntoon; sisäisiin kielirii-

88 Pohjoismainen yhteistyökomitea 5.–6.1.1946, *Samråd i kristid*, 1986, 320 (Varjonen).

89 Pohjoismainen yhteistyökomitea 28.8.1947, SAMAK 5, TA.

90 Leskinen SAP:lle/yhteistyökomitealle 22.9. ja 10.10.1947, Andersson SDP:lle 26.9.1947 ja Leskinen Anderssonille 2.10.1947, SDP kirjeenvaihto F 229, TA.

91 Pohjoismainen yhteistyökomitea 5.–6.1.1946, *Samråd i kristid*, 1986, 321 (Hedtoft).

92 Björk 1990, 66.

93 Linkomies 1970, 362; Nilsson 1977, 357–361.

toihin ei ollut enää varaa. Toinen väylä skandinaavisiin mielialoihin kulki sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen kautta.⁹⁴

Paasikiven luotetuimmaksi yhteistyökumppaniksi sosiaalidemokraattien piiristä nousi K.-A. Fagerholm, joka tunnettiin pitkän linjan nordistina sekä rauhanoppositiion piirissä harjoittamastaan sovitteluvasta asenteesta itään päin. Heinäkuussa 1946 hän kertoi pohjoismaisen yhteistyökomitean kokouksessa, että presidentti ei halunnut päästää yhtäkään yhteyttä länteen katkeamaan, sillä tämä ymmärsi, mikä vaara uhkasi idästä kansan sielua. Fagerholmin omasta mielestä hallitus oli ollut liiankin varovainen pohjoismaisen yhteistyön suhteen, mutta sen oli pidettävä silmällä Neuvostoliiton mahdollisia reaktioita, vaikka tämä ei yrittäisikään nielaista Suomea valtiona. Skandinaaviset suhteet palvelivat kansan keskuudessa vastapainona sille, että itäinen naapuri ei saisi suomalaisista henkistä otetta.⁹⁵

Fagerholmin esittämä kanta vastasi pitkälle sanavalintoja myöten Paasikiven näkemystä, jota presidentti itse selosti Erlanderille maaliskuussa 1947. Vaikka Suomi ei herkän asemansa vuoksi ollut toistaiseksi osallistunut yhteisiin ulkoministerikokouksiin, se ei suinkaan halunnut etäännyä Pohjolasta. Paasikivi va kuutti Ruotsin pääministerille:

Olen aina ollut pohjoismaisen yhteistyön kannattaja ja olen siinä ollut mukana aktiivisesti. Minun mielestäni pohjoismainen yhteistyö ja meidän yhteytemme pohjoismaiden kanssa on nyt ja tulevaisuudessa *tärkeämpi* kuin ennen sotaa. [...] Me emme suinkaan ole Neuvostoliiton vihamiehiä, mutta se on meille vieras maailma. Me kuulumme pohjolaan koko elämänkatsomuksemme, historiamme ja yhteiskuntarakenteemme puolesta.⁹⁶

Mitä kriittisemmin ja epäilevämmiin silmin Paasikivi tarkasteli kommunistien pyrkimyksiä Suomessa, sitä selvemmin hän tukeutui sosiaalidemokraatteihin, joiden panosta hän piti sisäpolitiikassa ratkaisevana erityisesti työmarkkinoiden rauhoittamisen ja järjestyksessä pitämisen kannalta. Kun YYA-sopimuksen solmimisen jälkeen aika oli kypsä kansandemokratian tien katkaisemiselle ja kommunistien syrjäyttämiseksi valta-asemista, presidentti nimitti tehtävää hoitamaan sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen ja Fagerholmin sen pääministeriksi. Näin Pohjola ja sosiaalidemokratia toimivat eräänlaisena läntisenä punnuksena Paasikiven taitavassa tasapainoilussa kylmän sodan kahtiajaossa.

94 J. K. Paasikivi. *Jatkosodan päiväkirjat*, 1991, 220, 224 (2.10. ja 9.10.1942); J. K. Paasikivien päiväkirjat, 1985, 158 (22.6.1945). Ks. myös K. Zetterberg 1995, 45; Polvinen 1995, erit. 319, 322.

95 Pohjoismainen yhteistyökomitea 18.–19.7.1946, *Samråd i kristid*, 1986, 344 (Fagerholm).

96 J. K. Paasikivien päiväkirjat, 1985, 428–429 (21.3.1947).

*Pohjoismaisen
työläiskongressin
kulkue
luikertelemassa läpi
Osloa elokuussa 1947.
(Työväen arkisto.)*

Pohjolan neljäs lenkki

Suomen historian suurissa murrosvaiheissa on noussut toistuvasti esiin kysymys siitä, onko Suomi todella osa Pohjolaa.⁹⁷ Sitä pohdittiin Suomen sodan yhteydessä 1808–09, kun Venäjä valloitti maan ja liitti sen suuriruhtinaskuntana keisarikuntaan, jälleen itsenäistymisen ja sisällissodan jälkeen 1917–18 sekä toisen maailmansodan aikana ja seurauksena; mutta myös 1990-luvulla ja edelleen 2000-luvulla, kun Suomi on ollut täysivaltainen Euroopan unionin jäsen jopa sen sellaisissa ytimissä, mihin Skandinavian maat eivät ole lähteneet mu-

97 Ks. Engman 1994.

kaan. Onko pohjoismainen yhteisyys Suomelle jotakin itsestään selvää, kuin luonnon sanelemaa, vai onko sitä rakennettu vain poliittisista syistä kulloisenkin tilanteen tarpeiden mukaan? Suomen sosiaalidemokraattien suhteiden näkökulmasta tässä tarkastellulla ajanjaksolla vastaus on mieluummin 'sekä että' kuin 'joko tai'.

Pohjoismaiset arvot ja maailmankatsomus – käsitykset politiikasta ja yhteiskunnasta, kulttuurista laajasti ymmärrettynä – olivat toiseen maailmansotaan mennessä juurtuneet sen verran syvään suomalaiseen työväenliikkeeseen, ettei niitä ollut enää helppo kyseenalaistaa tai horjuttaa. Kommunistinen puolue ei saavuttanut vastakaikua työläisten eikä edes oman järjestökenttensä parissa, kun se tarjosi itäeurooppalaista yhteyttä Pohjolan tilalle. Toisaalta sosiaalidemokraatit rakensivat tietoisesti ohjelmaansa pohjoismaisten tunnusten merkeissä, joita tuotiin esiin vaalipropagandassa ja juhlapuheissa sekä korkean politiikan tasolla että arkisemmissä tilaisuuksissa. Eikä skandinaavisten yhteyksien merkitys jäänyt pelkkien korulauseiden varaan, sillä niitä pitkin kulki myös materiaalista apua SDP:lle raakaan valtataisteluun.

Toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa pohjoismaisuus palveli Suomea ja suomalaista sosiaalidemokratiaa henkireikänä lännen yhteyteen eli siihen viiteryhmään, joka kansainvälisessä kahtiajaossa koettiin aidosti omaksi ja oikeaksi. Henkilökohtainen kosketus oli tärkeä senkin vuoksi, että suurvallan varjossa ei kaikkea sopinut sanoa ääneen julkisesti.⁹⁸ SDP:n johdossa ymmärrettiin täysin Suomen asema osana Neuvostoliiton turvallisuusvyöhykettä ja etupiiriä, mutta kategorista valintaa idän ja lännen välillä yritettiin väistää ankuroitumalla Pohjolaan. Käytännössä se merkitsi kamppailua länsimaisen yhteiskuntajärjestelmän ja poliittisen kulttuurin puolesta, taistelua, jonka rintamalinja kulki Suomen työväenliikkeen ja työväenluokan halki.

Sosiaalidemokraatit kuittasivat pohjoismaisesta kanssakäymisestä sekä symbolista että konkreettista apua, eikä näitä kahta puolta voi aina erottaa toisistaan. Skandinaavisilta tovereilta saatiin rahaa, tietoa, yhteyksiä, esikuvia, ajatuksia ja ajattelutapoja, joita voitiin soveltaen käyttää omassa politiikassa hyväksi. Samalla Pohjolan yhteys leimasi sosiaalidemokraatteja Neuvostoliiton silmissä, sillä Moskovassa tarkasteltiin kaikkea nordismiin viittaavaa Stalinin valtakauden loppuun asti lähinnä angloamerikkalaisen imperialismien savuverhona. Tässä suhteessa asetelmaa ei parantanut lainkaan se, että Skandinavia palveli monella tapaa myös SDP:n linkkinä sosiaalidemokraattien kansainväliseen yhteistyöhön, jota Neuvostoliitto piti lännen antikommunistisena agenttiverkostona.

Skandinaaviset veljespuolueet sekä ammattiyhdistysliikkeen vahvat järjestöt niiden rinnalla tarjosivat suomalaiselle sosiaalidemokratialle rinnastuskohteen, jonka saavutuksia kohti Suomessakin yritettiin ponnistella. SDP ei kuitenkaan saavuttanut koskaan vastaavaa valta-asemaa kuin aateveljet Pohjanlahden takana. Voimat kuluivat ensin kamppailuun kommunisteja vastaan, sen jälkeen tulojako- ja hegemoniataistelussa maalaisliiton ja Urho Kekkosen kanssa, kun-

98 Pohjoismainen yhteistyökomitea 18.–19.7.1946, *Samråd i kristid*, 1986, 340 (Leskinen).

nes mahdollisuudet tuhrittiin sosiaalidemokraattien sisäiseen hajaannukseen. Vasta 1960-luvun jälkipuolelta lähtien SDP pääsi ajamaan yhteiskuntapoliittisia visioitaan poliittisesta johtoasemasta käsin niin, että Suomesta voitiin puhua tasavertaisesti Pohjolan neljäntenä lenkinä, kuten Väinö Leskinen oli toivonut jo toukokuussa 1947 sosialistopiskelijoiden edessä.⁹⁹

Sosiaalidemokraatit onnistuivat vähitellen laajentamaan kansainvälistä yhteysverkostoaan muun muassa Britanniaan, Manner-Eurooppaan ja Yhdysvaltoihin, mutta pohjoismainen kanssakäyminen säilytti oman erityisluonteensa, jossa liikuttiin kuin perhepiirissä. Kylmän sodan aikana se oli ainutlaatuinen esimerkki arkipäiväisestä internationalismista, jota hyvin harvoin on onnistuttu luomaan laajemmin edes sosiaalidemokraattisten veljespuolueiden kesken.

.
99 Nordisk socialistisk studentlags konferens 23.–27.5.1947, Socialdemokratiets arkiv 807, ABOA.

■ SKP, Skandinaavia ja Neuvostoliitto

Välirauhansopimus Neuvostoliiton kanssa syyskuussa 1944 avasi ensimmäistä kertaa kommunisteille tasavertaiset toiminta-alueet itsenäisen Suomen historiassa. Sosiaalidemokraattien vasemmalle puolelle kehkeytyi nopeasti voimakas joukkoliike, jonka katto-organisaatioksi perustettiin Suomen kansan demokraattinen liitto. Tämän vasemmistorintaman kovan ytimen muodosti alusta lähtien kommunistinen puolue, mutta SKP:n tulevasta luonteesta laillisena poliittisena voimana ei ollut selvyyttä. Maanalaisuuden pitkät vuodet olivat verottaneet sen rivit tuskin tuhanteen varsinaiseen jäseneseen, eikä puolueen vankilasta vapautuneita johtajia alkuun tunnettu pieniä sisäpiirejä laajemmin.¹ Olivatko kommunistit muuttuneet, kysyttiin nyt Suomessa sekä muualla, kun Neuvostoliitto nautti suurta kansainvälistä arvostusta länsivaltojen rinnalla natsi-Saksan vastaisen liittokunnan kantavana mahtivaltana.²

Syksyllä ja talvella 1944–45 suomalaisen julkisuuden valokeilassa paistattelivat kommunistijohtoa näkyvämmiin ne SKDL:ään liittyneet radikaalit, jotka olivat jo 1930-luvulla saavuttaneet nimeä sosiaalidemokratian vasemmalla siivellä. Linjaerimielisyydet sekä poliittinen suvaitsemattomuus olivat johtaneet ennen pitkää konfliktiin SDP:n kanssa, ja heidät oli ensin erotettu puolueesta sekä myöhemmin sota-aikana vangittu Neuvostoliitto myötäilevien näkemystensä vuoksi. Tunnetuimpia heistä olivat kuusi kansanedustajaa: Mikko Ampuja, Väinö Meltti, Kaisu-Mirjami Rydberg, Yrjö Räisänen, Cay Sundström ja K. H. Wiik, joka oli toiminut pitkään SDP:n puoluesihteerinäkin. Myös Helsingin rahatoimenjohtaja, filosofian tohtori Johan Helo kuului tähän ”kuutosten” ryhmittymään.³

Ruotsin poliittinen mielipideilmasto oli kääntynyt sitä kriittisemmäksi Suomea kohtaan, mitä ilmeisemmältä Saksan tappio oli alkanut näyttää maailmansodassa. Vaikka Per Albin Hanssonin johtamassa kokoomushallituksessa ymmärrettiin koko lailla realistisesti Suomen vaikeuksia irtautua aseveljensä rinnalta, ratkaisun pitkittyessä levisi sosiaalidemokraattien kentällä suomalaisvastainen mieliala, kun taas norjalaiset nauttivat kasvavaa sympatiaa.⁴ Ruotsin vasemmistopiireissä organisoitiin pientä avustustoimintaa Suomen poliittisten vankien hyväksi jo sodan aikana, mutta näkyvämpiin solidaarisuuden osoituk-

1 Suomalaisen vasemmiston järjestäytymisestä syksyllä 1944 ks. Beyer-Thoma 1990, 45–72; Rentola 1994a, 459–497. Moskovassa rekisteröityjen tietojen mukaan SKP:n jäsenmäärä ei ennen toista maailmansotaa ylittänyt 1 500 henkilöä, mutta vuoden 1944–45 aikana se kasvoi 25 000:een. Ks. *NKP ja Suomi 1953–1962*, 2001, 21–22; vrt. Rentola 1994a, 80.

2 Kommunismin yleisestä vetovoimasta maailmansodan päättyessä esim. Furet 1995, luku 10.

3 Tuomioja 1982, 297–334; H. Soikkanen 1987, 176–196, 306–312.

4 Johansson 1995 (1984), erit. 344–348; laajemmin Marandi 1964.

siin yllettiin vasta välirauhan jälkeen. Tukholmassa järjestettiin marraskuussa 1944 useita tilaisuuksia, joissa avustuskomitean kutsumia vieraita Heloa, Rydbergiä, Sundströmiä ja Wiikiä juhlittiin suomalaisen demokratian marttyyreinä. Heidän kova kohtalonsa rinnastui kuin luonnostaan siihen kamppailuun, jota Tanskan ja Norjan antifasistit olivat käyneet natsilaisen komennon alla.⁵

Kuutoset käyttivät suotuisaa asetelmaa hyväkseen julistamalla, että Ruotsin yleinen mielipide oli heihin samastuvan Suomen demokraattisen rintaman puolella. Tällä voitiin perustella vaatimuksia sisäpoliittisesta puhdistuksesta. Sundströmin mukaan tanskalaiset ja norjalaiset pitivät suomalaisia sotapoliitikkoja vihollisinaan, eivätkä he halunneet olla tekemisissä niiden kanssa, jotka olivat johtaneet Suomen Hitlerin rinnalle taistelemaan natsilaisen maailmanherruuden puolesta.⁶ Vasemmistosiiven lehdet seurasivat toukokuun 1945 päiviin asti suurella solidaarisuudella Tanskan ja Norjan tapahtumia. Nopeatuisimmat kuten Mauri Ryömä olisivat halunneet värvätä vapaaehtoisia pohjoiseen Norjaa vapauttamaan (tai puna-armeijan mukaan itärintamalle), jotta uusi Suomi olisi liitetty verisitein antifasistiseen leiriin. Ajatus saattoi olla peräisin Tukholmasta, missä Ryömä käväisi marraskuun alussa. Ruotsalaisnuorisossa oli tiettyä tappeluhalua liittoutuneiden rinnalle, ja vapaaehtoishanketta pohdittiin Ruotsissa hallituspiirejä myöten.⁷

Skandinaavisista tunnoista huolimatta ilmansuunta, josta politiikan aallonharjalle nousseet vasemmistijohtajat ensisijaisesti ammensivat, ei ollut pohjoinen tai länsi vaan mahtava itä. Suomen asemaa jäsennettiin nyt uudella tavalla geopoliittista realismia soveltaen. Terävimmän sen muotoili Raoul Palmgren, marxilaisen älymystön valovoimaisin edustaja Suomessa, joka sodan jälkeen otti SKP:n jäsenkirjan:

Todella orgaaninen maantieteellinen tai taloudellinen yhteenkuuluvaisuus ei ole sitonut meitä noihin läntisiin tai eteläisiin suojelijoihimme. Kaikki nuo yhteydet ovat olleet keinotekoisia ja lopulta tuhoisia. On jälleen tarvittu kaksi perättäistä, raskasta sotaa, jotta se totuus selvenisi, että Suomen luonnollinen orientoitumissuunta on idässä: sieltä ovat meidän rotumme juuret kuten meidän maamme geologisesti liittyy idän suureen metsävyöhykkeeseen, idässä ovat meidän ulkomaankauppamme luonnolliset markkina-alueet, idässä ovat meidän kansallisen tietemme suuret traditiot. [...] Mahtava, uusi demokraattinen Venäjä on nyt realiteetti, meidän asemamme sen naapurina toinen realiteetti: näille toisasioille on kylmin aivoin rakennettava meidän elämämme ja sivistyksemme tulevaisuus.⁸

Vasemmistolaisten hampaisiin joutui erityisesti vanha propagandistinen kieli-kuva Suomesta lännen etuvartiona. Esimerkiksi Wiikin mielestä suomalaiset

5 *Vapaa Sana* 7.11. (Anna Wiik) ja 13.12.1944 (Anna ja K. H. Wiik); *Kommunisti* 28 (35)/10.7.1945 (Rydberg); Tuomioja 1982, 340–341; Majander 1997a, 46–50.

6 *Vapaa Sana* 14.11.1944 (Helo, C[ay] S[undström]).

7 Rentola 1994a, 492–493, 507–510; Leppänen 1994, 52–53; Johansson 1995 (1984), 355–356.

8 *Vapaa Sana* 7.11.1944 (Palmgren).

olivat sotavuosina toimineet lähinnä ”fascistisen raakalaisuuden etuvartiona idän nuorta voimakasta sivistystä vastaan”. Nyt haettiin uutta historiallista tehtävää yhteyksien ja yhteisymmärryksen rakentajana. ”Joko me käsitämme”, Palmgren kysyi, ”että tehtävämme ei ole eroittajan vaan välittäjän?” Suomen tuli naapuriensa kanssa luoda Pohjolasta rauhan luja linnake, jota ei koskaan voitaisi käyttää tukikohtana hyökkäyksessä Neuvostoliittoa vastaan. Ystävälliset suhteet sekä vilkas taloudellinen ja sivistyksellinen vuorovaikutus Skandinavian ja Neuvostoliiton välillä loisi turvallisuutta myös Suomelle.⁹

Metafora sillanrakennuksesta kelpasi sodan jälkeen lähes kaikille poliittisille tahoille sekä Suomessa että Skandinaviassa,¹⁰ mutta harva venytti sen sisältöä yhtä pitkälle kuin Cay Sundström. Hänen mielestään myös Neuvostoliitto kuului Pohjolaan, ”ilman sitä on mahdotonta ajatella skandinaavista rauhanpolitiikkaa”. Suomen tehtävä oli korjata se suuri virhe, ettei Neuvostoliittoa ollut aikaisemmin otettu huomioon pohjoismaisessa yhteistoiminnassa. Neuvostoliitossa Sundströmin lausunto pantiin niin hyvin merkille, että se luettiin hänelle ansioksi vielä 1950 ilmestyneessä diplomaattien sanakirjassa.¹¹

Palmgren ja Sundström olivat olleet 1930-luvulla kantavia persoonallisuuksia Akateemisessa sosialistiseurassa, joka erotettiin SDP:stä vuonna 1937. Vaikka molemmilla oli perhetausta Suomen ruotsinkielisessä sivistyneistössä, he eivät hakeneet kansainvälisiä esikuviaan ensisijaisesti Skandinaviasta. Kulttuuripoliittista vaikutusta oli ollut jonkun verran ruotsalaisella työläiskirjallisuudella sekä *Clartén* ja *Ateneumin* kaltaisilla aikakauslehdillä, mutta suomalaisten panos oli jäänyt vaatimattomaksi esimerkiksi 1938–39 ilmestyneessä *Nordeuropassa*, joka pyrki tietoisesti rakentamaan yhteispohjoismaista rintamaa Saksaa ja fasismia vastaan. Estetiikan ja sosialismin teoriat ammennettiin lähinnä saksankielisestä lehdistöstä ja kirjallisuudesta, jotka seurailivat toisen internationaalien marxismia. Kirjallisen intellektuellin ihanteessa samastuttiin etupäässä ranskalaiseen traditioon.¹²

Toisaalta Ruotsin Per Meurlingissa oli kyllä esikuvaa suomalaisille vasemistoälyköillekin. Tämä ”Pohjolan Voltaire” oli marxilainen poleemikko ja tyylytaituri, joka Palmgrenin sanoin ”räiskyi ideoita, kompia ja hävyttömyyksiä”, ”syyttää älyllisiä ilopommeja kuin Stalinin urut”.¹³ Suomeen verrattuna ruotsalainen yhteiskunta näyttäytyi kiistämättömän edistykselliseltä. Palmgren tunnusti, että Ruotsissa ”kulttuurikehitys on meitä yhtä paljon edellä kuin sen yhteiskunnallinen kehitys on edellä meikäläistä”. Sieltä löytyi innoitusta jopa marxilaissävyyseen kirjallisuudentutkimukseen, jota hän piti yhteiskunnallisesti

9 *Vapaa Sana* 7.11. (Palmgren) ja 29.11.1944 (K. H. Wiik); *Kommunisti* 27 (34)/3.7.1945 (muut lehdet).

10 Vrt. esim. Noreen 1994; Jensen 1999, luku 8.

11 *Vapaa Sana* 14.11.1944 (C. S.); Sykiäinen 2000, 176–177.

12 Kalemaa 1984, erit. 66–67; Sallamaa 1994, 56–57, 285; Hultén 1977, 186–189; H. Koivisto 1997. Esimerkiksi Palmgrenin (R. Palomerin nimellä julkaisemassa) avainromaanissa *30-luvun kuvat* (1953) Skandinavia loistaa poissaolollaan. Ks. myös Saarela 1987.

13 *40-luku* 5/1945 (Palmgren); *Vapaa Sana* 9.11.1947 ’Ruotsin 40-talismi’. Vitaalinen Meurling oli tehnyt Palmgreniin vaikutuksen jo syksyllä 1938, kun hän vieraili Helsingissä Espanjan avustustoiminta-asioissa. Ks. Palomeri 1953, 458.

suuntautuneen romaanin rinnakkaisilmiönä. Kun ruotsin kielellä avautui koko 20. vuosisadan johtava maailmankirjallisuus, suomeksi sai tyytyä merkittävien laateosten sijaan lähinnä ajanvietekirjallisuuteen.¹⁴

Sen sijaan poliittisesti Ruotsi ei tarjonnut Palmgrenin teoreettisesti harjaantuneelle älylle positiivisia virikkeitä. Radikaalin vasemmiston innostuessa 1930-luvulla Suomessakin kansainvälisestä kansanrintamasta fasismia vastaan hän katsoi tarpeelliseksi muistuttaa, että Skandinavian maat olivat yhä kapitalistisia luokkayhteiskuntia. Vaikka kansalaisvapaudet, ihmisoikeudet ja kansanvaltaisuus olivat kehittyneet pitkälle, niiden demokratia oli vain porvarillista demokratiaa, jonka perusteita sosiaalidemokraattiset hallitukset eivät pyrkineet muuttamaan. Skandinaviassa elätettiin valheellista legendaa ”pohjoismaisesta demokratiasta” ja ”pohjolan vapaasta talonpojasta”, jolla lujitettiin kapitalismia nousevaa työvänliikettä vastaan. Turvallisuuspolitiikan osalta Palmgren suhtautui skeptisesti Suomen pohjoismaiseen suuntaukseen, jota hänen taistelutovereistaan Jarno Pennanen kääntyi sodan uhkan kasvaessa kannattamaan. Palmgren antoi siunauksensa Molotovin–Ribbentropin sopimukselle ja manasi marraskuussa 1939 pahaenteisesti: ”Skandinaviassakin hämärtyy. Skandinaviassakin nousee fascismin haamu.”¹⁵

Vasemmistoradikaalien geopoliittinen maailmankuva jäsenyi viimekädessä Neuvostoliiton ja Saksan välisellä akselilla tavalla, joka jätti Skandinavian roolin epämääräiseksi. Sekavin tuntein selaili esimerkiksi työläisrunoilija Arvo Turtiainen ruotsalaisia lehtiä, joita hän jatkosodan aikana sattui saamaan turvasäilöselliinsä: ”Hyvä, syvä rauha Ruotsissa. Kuningas Kustaa pelaa tennistä. Per-Albin puristaa puoluetovereidensa ja ulkomaisten lähettiläiden käsiä. Hymyilee vuoron perää vasemmalle ja oikealle, etelään ja pohjoiseen, länteen ja itään.” Tästä opportunistista huolimatta Turtiainen liitti positiivisen latauksen Ruotsin edustamaan pohjoismaiseen demokratiaan ja kulttuuri-ihanteeseen, jota natsilaisuuden mustekalalonkerot uhkasivat vetää lokaan. Elokuussa 1942 hän merkitsi päiväkirjaansa: ”Hyvä läntinen naapuri. Alan uskoa, että olet vapaa ja demokraattinen maa.”¹⁶

Sen sijaan Palmgren muisteli vielä vanhoilla päivillään, ettei hänellä ollut talvisodan alla ”minkäänlaisia illuusioita skandinaavisesta demokratiasta”. Sodan jälkeen hänen esteetikon sielunsa tunsi ”jälleensyntymisen riemua” ihmeellisessä murroksessa, joka oli uuden maailmankaikkeuden ja kulttuurin lähtökoh- ta. Kun vanhoja pohjia skandinavismille ei ollut, oli luotava uutta:

Maljat kohoavat. Vapaalle Suomelle, vapautuneelle Tanskalle, vapautu-
valle Norjalle, Islannille, joka on ottanut ohjat omiin käsiinsä. Ideat ja
sanaleikit ryöppyävät villinä ilotulituksena. Pohjolan maitten tulevai-
suutta pohditaan armottomasti, illusioonittomasti, uudestiarvioiden.
Porvarillinen skandinavismi on kuollut, sosialidemokraattinen skandi-

14 Palmgren 1980, 207–211, 237–247, 254–257, 269; Sallamaa 1994, 159–160.

15 Palmgren 1980, 85–87, 191–192, 251–253; Palomeri 1953, 364, 475, 478. Pennasesta Rentola 1994a, 141, 146–147.

16 Turtiainen 1978 (1946), 153–154, 158–159 (9.8. ja 17.8.1942).

navismi teki vararikon tässä sodassa, tarvitaan uusi skandinavismi, ”en skandinavism av ny typ”. Se ei saa merkitä eristyneisyyttä. Ei yhteenliittymää sitä tai tätä suurvaltaa vastaan. Sen täytyy olla demokratian, rauhahan, vapauden skandinavismia, antifascistista skandinavismia. Milloinkaan siitä ei saa tulla sillanpääasemaa Neuvostoliittoa vastaan. Sen on oltava silta idän ja lännen kansojen välillä.¹⁷

Avauksia ja ennakkoluuloja

Maailmanvallankumouksen välineeksi perustettu Kommunistinen internationaali pyrki sotien välisenä aikana eri tavoin koordinoimaan ja kontrolloimaan kommunistien toimintaa Skandinavian maissa. SKP:llä oli tässä kuviossa oma ambivalentti roolinsa. Suomalaiset eivät arvostaneet pohjoismaisia suhteita kovin korkealle vaan pitivät itseään skandinaaveja kouliintuneempina kommunisteina; olivathan he läheisessä yhteydessä bolševikkeihin, yrittäneet aseellista kumoustakin. Komintern ei rohkaissut alueellista yhteistyötä, joka ei ollut Moskovan suorassa suojeluksessa. Pohjolan sijaan Neuvostoliitto sijoitti Suomen usein reunavaltioiden ryhmään Baltian maiden ja Puolan seuraan.¹⁸ Kommunistien yhteydet etelään Suomenlahden taakse pysyivät kuitenkin olemattomina. Tutumpi Ruotsi tarjosi talvisotaan asti tärkeän tukikohdan, josta käsin yritettiin ohjata ja avittaa Suomessa maanalaisuuteen painettua liikettä.¹⁹

Käytännössä Pohjolan kommunistien keskuudessa ei syntynyt 1920- ja 1930-luvulla Moskovasta riippumatonta skandinavismia, vaan puolueet seurasivat lopulta lojaalisti Kominternin linjanvetoja. Pohjoismaisista tunnoista ei ollut jälkeäkään siinä joukossa, joka syksyllä 1944 otti SKP:ssä ohjaket käsiinsä. Tämän etujoukon maailmankuvaa ja mentaliteettia olivat muovanneet uskollisuus bolševikkipuolueelle, opiskelu Neuvostoliiton puoluekouluissa sekä pitkät vankilavuodet Suomessa.²⁰ Skandinavian suunta herätti ennen muuta epäluuloja. Puolueen entinen pääsihteeri Arvo Tuominenkin oli juuri Tukholmassa ollessaan kypsynyt luopioksi ja päättänyt loikata sosiaalidemokraattien riveihin. Ruotsiin 1930-luvun puolella siirtyneelle Yrjö Entelle oli annettu ”pakomatkinsa” johdosta puoluevaroitus, ja miehen toimista piti saada selvyys, ennen kuin hänet kelpuutettiin takaisin keskeisiin tehtäviin. Potentiaalisista johtajista vain Mauri Ryömällä oli ollut ennen sotia yhteyksiä Pohjanlahden taakse, mutta hänen äkkijyrkkyyttään vieroksuttiin, kun SKP sodan jälkeen orientoitui maltilliselle yhteiskunnallista vastuuta kantavalle linjalle.²¹

Suomen kommunistit käynnistivät julkisen toimintansa uuden demokraattisen rintaman sisässä vaalien yhteistyökykyään muiden poliittisten voimien

17 40-luku 5/1945 (Palmgren); Kalemaa 1984, 113, 137–143.

18 Saarela 2002a, erit 109–110; Björilin 1997, 204–208, 213, 216, 218, 220.

19 Helsingin, Moskovan ja Tukholman kolmiosta Rentola 1994a, esim. 17; ks. myös Lackman 1991.

20 Beyer-Thoma 1990, 49–51; Rentola 1994a, 465–468, 488–489; myös Rentola 1992, 82–86.

21 Ks. Rentola 1994a, passim; SKP puoluetuomikunta 2.1., 9.1. ja 13.2.1945, Kansan arkisto; Ryömästä myös Meurling 1950, 99.

kanssa. Tähän kuului myös kädenojennus yli Pohjanlahden. Suomen ensimmäinen kommunistiministeri Yrjö Leino edellytti Messuhallin neitsytpuheessaan marraskuussa 1944, että suomalaiset osoittavat Skandinavian vapautta rakastaville kansoille kuuluvansa samalle puolelle rintamaa ja seuraavansa ”parhaita pohjoismaisia perinteitä”. Mutta puheesta puuttui se skandinavistinen innostus, joka hehkui vasemmistososialistien ja kulttuurikommunistien tulkinnoista. Pohjolaan Leino pääsi vasta esitelttyään pitkästi Bulgariaa, Jugoslaviaa, Romaniaa ja Puolaa, jotka kaikki olivat uudella tiellä. Sivuttuaan vielä Italiaa, Ranskaa, Belgiaa ynnä muita natsi-ikeen alta vapautuneita valtioita hän korosti, että paluu vanhaan pohjoismaiseen yhteistyöhön ei voinut tulla kyseeseen:

Meillä on aina puhuttu paljon pohjoismaisesta yhteenkuuluvaisuudesta, mutta minkälaista se on ollut käytännössä. Se on merkinnyt vain taloudellista kerjäämistä Ruotsilta ja todellisen demokraattisen hengen puuttumista. Norjan ja Tanskan kansojen taistellessa natsilaista sortoa ja terroria vastaan, meidän maamme on ollut niiden sortajan puolella. Tällainen pohjoismainen politiikka ei saa jatkua. Siinäkin on oltava uusi kurssi.²²

Puolueneuvoston kokouksessa huhtikuussa 1945 SKP:n pääsihteeri Ville Pessi tähdensi kommunistien johtavaa asemaa Tanskan ja Norjan fasisminvastaisessa liikkeessä, mutta Ruotsista ei ollut kenelläkään hyvää sanottavaa. Leino jatkoi kritiikkiään ja sijoitti Suomen geopoliittisesti Skandinavian sijaan tiukasti Neuvostoliiton yhteyteen:

Jos vertaa yhteiskuntapoliittista tilannetta nyt Suomessa ja Ruotsissa, on ero silmiin pistävä. Ruotsi elää tässä suhteessa edelleenkin samaa jatkuvaa hiljaiseloaan kuin aikaisemminkin. Tosin on Ruotsin Kommunistinen Puolue saavuttanut sikäläisiin oloihin nähden huomattavia voittoja viime aikoina, mutta kuitenkin ne ovat kaikki pieniä, eikä mikään siellä viittaa varsinaiseen yhteiskunnalliseen muutokseen tässä suhteessa. Toisin on asianlaita Suomessa. Me kuljemme nyt täällä ripein askelin demokratiaa kohti. Meidän ulkopoliittinen asemamme on toinen kuin Ruotsin. Meillä rinnastuvat tapahtumat suuresti niihin muutoksiin, joita ensi kädessä Punainen Armeija suorittaa Euroopan eri rintamilla.²³

Leinon näkemyksille antaa erityisen painoarvon se, että hän oli Helsinkiin asettuneen valvontakomission puheenjohtajan Andrei Ždanovin luottomies. Tämä selkänöja nosti hänet sosiaaliministerin tehtävistä sisäministeriksi, joka katsottiin avainpaikaksi tulevan yhteiskunnallisen kehityksen kannalta. Vaikka Leinoa pidettiin pitkään kansallisen kommunismin lipunkantajana, hänen lojaalisuutensa suunnasta välittömästi sodan jälkeen ei ole enää illuusioita. Touku-kuussa 1945 hän vakuutti Ždanoville, että kommunistien yleisenä pyrkimyksenä oli liittää Suomi Neuvostoliittoon. Ennen kuin se voitaisiin toteuttaa, suhteita

22 *Demokraattinen yhteisrintama laajaksi ja lujaksi fascismia ja taantumusta vastaan!*, 1945; *Vapaa Sana* 29.11.1944 (Leino).

23 SKP puolueneuvosto 18.–19.4.1945 (Pessi, Leino), Kansan arkisto.

maiden välillä ”rakennettaisiin liiton pohjalta mallina Neuvostoliiton, Puolan, Tshekkoslovakian ja Jugoslavian suhteet”.²⁴

SKP:ssä oli ryhdytty syksyllä 1944 availemaan yhteyksiä Neuvostoliiton lisäksi myös Ruotsiin, jonka kommunistisen puolueen puheenjohtajalta, vanhalta kominternläiseltä Sven Linderotilta saatiin veljellisiä taisteluterveisiiä. Hän katsoi kommunistien vapauttamisen lailliseen toimintaan todisteeksi siitä, että Suomi oli palannut demokratian tielle. Tovereiden kamppailua seurattiin Ruotsissa ”palavalla kiinnostuksella”, sillä kestäväää veljeyttä maiden välille voitiin luoda vain kansanvaltaiselle pohjalle.²⁵

Ei kulunut kahta viikkoakaan, kun painokone Tukholmassa jo jauhoi Ville Pessin puheen ruotsinnosta. Talven mittaan SKP sai Pohjanlahden takaa jonkin verran myös muuta aineistoa propagandatyöhön sekä yhteystietoja ulkomaalaisiin veljespuolueisiin.²⁶ Henkisiä virikkeitä kipeämmin Helsingissä kaivattiin materiaalista apua. T. Hj. Långström vietti tammikuun 1945 Tukholmassa neuvotellen painokoneen hankinnasta puolueen lehti- ja julkaisutoimintaa varten. Allehandan kirjapainon vanha rotaatiokone oli tarjolla kohtuulliseen hintaan, mutta ruotsalaiset kommunistit eivät kyenneet rahoittamaan näin suurta kauppaa. Käteinen oli heilläkin tiukassa, sillä puolueen varallisuus oli kiinni kiinteistöissä. Tovereiden avustuksella painokone kuitenkin saatiin vapun jälkeen laitatuksi Suomeen.²⁷

Keväällä 1945 kommunistien vierailuliikenne Ruotsiin vilkastui. Sosiaaliministerin tehtävät veivät Leino maaliskuussa Tukholmaan, missä hän tutustui sosiaalidemokraattisen kollegansa Tage Erlanderin opastamana muun muassa paikallisiin sairaaloihin ja vanhankoteihin. Matkan takana saattoi olla sosiaalityön kehittämistä akuutimpia syitä. Ruotsin metallityöläiset olivat aloittaneet suuren työtaistelun, joka aiheutti hankaluuksia myös Suomen teollisuudelle. Salaisessa tapaamisessa paikallisen kommunistijohdon kanssa Leino pyysi, että toverit vapauttaisivat lakon alta tiettyjä metallituotteita, joita suomalaiset tarvitsivat sotakorvaustensa pyrittämiseen.²⁸ Näin myös tapahtui, oltiinhan yhteisellä eli Neuvostoliiton asialla. Kun Suomessa oli uhannut syntyä vastaava tilanne, SKP viestitti työpaikoille, ettei nyt ollut lakkojen aika. Sotakorvausten ja Neuvostoliiton eteen työläisten oli oltava valmiita ylitöihinkin.²⁹

24 Rentola 1994a, 532–533; Nevakivi 1995, 89–90. Yrjö Leino ruokki kansallismielistä jälkimmäinnettään muistelmillaan (1991 [1958]), jotka hän kirjoitti sen jälkeen, kun Neuvostoliitto ja SKP olivat pudottaneet hänet keskeisistä tehtävistä. Tätä jälkeä ovat seuranneet Olle Leino (1973) ja osin Hakalehto 2001, esim. 240–244, 250–252.

25 Linderot Pessille 7.11.1944, SKP kv-jaosto EF 1, Kansan arkisto.

26 SKP puolueoimikunta 21.11.1944, Kansan arkisto; Rentola 1986, 276.

27 Långström SKP:lle 20.1.1945 sekä Irja Strand SKP:lle 9.5.1945, SKP järjestöjaosto EF 1, Kansan arkisto. Hankintaa varten SKP joutui tekemään ison lainan, jota maksettiin mm. Amerikoista saaduilla avustuksilla. Kustannuksia tuli myös painokoneen purkamisesta ja rahtaamisesta Suomeen; lisäksi Ruotsista piti värvätä mukaan montööri, sillä Helsingistä ei löytynyt ammattimiestä, joka olisi osannut koota koneen toimintakuntoon. Ks. myös Leppänen 1994, 128–129.

28 *Vapaa Sana* 8.3.1945 (Leino); Y. Leino 1991 (1958), 42; Meurling 1950, 121–122; A. Tuominen 1958, 240.

29 Haataja 1988, 112–114; Bergholm 1997, 101–106.

Skandinaaviin tovereihin pääsivät tutustumaan myös Aimo Aaltonen ja Gösta Rosenberg, jotka vastasivat SKP:n työstä ruotsinkielisen vähemmistön parissa sekä Ahvenanmaan asioista.³⁰ Aate ja pohjoismaisuus yhtyivät kuitenkin yleväksi tunnelmaksi vasta, kun Raoul Palmgren matkusti huhtikuun lopulla vaimonsa Irjan kanssa Tukholmaan. Vierailu osui Saksan antautumisen sekä Tanskan ja Norjan vapautumisen päiviin, joten mieltä innoittavista hetkistä ei ollut puutetta. Erityisen vaikutuksen Palmgreniin teki vapunaaton iltajuhla Södermalmilla. Taistelevan Pohjolan huomattavimpien edustajien rinnalla hän sai julistaa tunnuksia ”uudesta skandinavismista, antifascistisesta, demokraattisesta Skandinaviasta” kansanjoukoille, jotka olivat kokoontuneet lippurivistöineen kokkotulia loimuaville Skinneviksbergin rinteille.³¹

Kohta Palmgrenin matkan jälkeen Per Meurling teki vastavierailun Helsinkiin, jolloin hänen esitelmänsä ’Demokratia Neuvostoliitossa’ keräsi Valtiotieteellisen yhdistyksen tilaisuuteen Säätytalolle kolmisensataa kuulijaa.³² Kansakäyminen jatkui läpi kesän vilkkaana. Suomen demokraattisen nuorisoliiton suureen juhlaan stadionilla osallistui ensimmäistä kertaa sekä Neuvostoliiton että Pohjoismaiden edustajia. Suomalaisista puhui nelikymppinen Hertta Kuusinen, jota koskeltiin esiintymään myös Ruotsiin antifasistisille päville. Hänen sijastaan Tukholmaan ennättivät Kaisu-Mirjami Rydberg sekä Anna Nevalainen, Suomen naisten demokraattisen liiton puheenjohtaja, jolta kyseltiin mahdollisuuksia yhteyksien solmimiseen Neuvostoliiton naisjärjestöihin. Heinäkuussa Ruotsin kommunistisen puolueen terveisiiä toi Helsinkiin *Norrskensflammanin* toimittaja Lennart Brik, joka ylisti SKP:n nopeaa nousua vahvoihin aseisiin.³³

Suorat yhteydet aukesivat myös muihin Skandinavian maihin. SKP:n puolue-toimikunnan jäsen Paavo Kivikoski kävi Oslolla toteamassa omin silmin, että norjalaiset kulkivat nopein askelin kohti uutta demokratiaa kansallisen innostuksen vallitessa. Kehityksen ytimessä näyttivät puuhaavan vastarintaliikkeessä karaistuneet kommunistit, jotka kasvavaan kannatukseensa nojaten ajoivat työväenpuolueiden yhdistymistä. Ilmapiiri oli kovin toisenlainen Kööpenhaminassa, missä Paavo Koskinen vieraili vähän myöhemmin. Tanskassakin oli hetken aikaa yritetty työväenliikkeen yhtenäisyyttä, mutta kommunistit vetäytyivät hankkeesta, joka olisi käytännössä sulauttanut heidät sosiaalidemokraattien vahvoihin järjestöihin. Vanhat jakolinjat olivat liian syviä ylitettäväksi, eikä kesän kääntyessä syksyyn Skandinavian maissa enää vakavasti puhuttu vasemmistopuolueiden organisatorisesta yhdistämisestä.³⁴

30 SKP puoluetuomikunta 6.3., 3.4. ja 11.4.1945, Kansan arkisto; *Vapaa Sana* 31.3.1945 (Aaltonen).

31 *40-luku* 5/1945 (Palmgren); *Vapaa Sana* 2.5.1945; Kalemaa 1984, 144, 151–52. Palmgren oli Tukholmassa kommunistien kustantamon Kansankulttuurin asioilla, jonka esikuva oli ruotsalainen Arbetarkultur. Vappuna hän marssi rinta rinnan Linderotin kanssa, jota hän piti uusista tuttavuuksistaan kaikkein imponeeravimpana hahmona.

32 *Vapaa Sana* 25.5. ja 26.5.1945 (Meurling); Paakkunainen 1985, 172–175.

33 *Vapaa Sana* 15.–21.6., 16.7.1945; *Kommunisti* 28 (35)/10.7.1945 (Rydberg) ja 30 (37)/24.7.1945; SKP puoluetuomikunta 7.6.1945, Kansan arkisto; Katainen 1994, 140–141.

34 SKP puoluetuomikunta 21.6.1945, Kansan arkisto; *Vapaa Sana* 31.7. (Kivikoski), 15.8. ja 23.8.1945 (Koskinen); Lorenz 1989; Jacobsen 1993, 295–314.

SKP:n avautuminen Skandinaviaan saavutti lakipisteensä lokakuussa 1945, kun puolueen edustajakokousta Helsingin työväentalolla kunnioittivat kutsuvieraat sekä Ruotsista että Norjasta ja soittokunta esitti avajaisissa heidän kansallislaulunsa heti Maammelaulun jälkeen. Vaikka kommunistit olivat vuoden verran rummuttaneet Neuvostoliiton ja puna-armeijan saavutuksia, NKP:n rooli loisti nyt vaatimattomuuttaan, kun brittien ja puolalaistenkin sähköet luettiin kokouksessa ennen neuvostotovereiden tervehdystä. Vielä elokuussa NKP oli komeillut kutsuvieraslistan kärjessä.³⁵

Jos SKP piti yllä kansallismielistä, jopa pohjoismaista ja Neuvostoliitosta riippumatonta profiilia, se oli Moskovassa harkittua politiikkaa. Marraskuussa 1945 Stalin evästi myös Puolan kommunisteja, ettei heidän tullut kutsua konferenssiinsa ulkomaalaisia puolueita. NKP:n edustajat herättäisivät paikan päällä vain tarpeetonta huomiota sekä syytöksiä siitä, että puoluekokous toteutui Neuvostoliiton valvonnassa. Stalin ei halunnut sen paremmin Unkarissa nostaa välittömästi johtaviin asemiin henkilöitä, jotka tulkittaisiin suoraan Moskovan käskyläisiksi.³⁶ Suomessa seurattiin samaa taktiikkaa. Kommunistien oli oltava patriotteja, voitettava nationalismiin ja itsenäisyyden tunnukset puolelleen, kuten Ždanov oli tähdentänyt kohta Helsinkiin savuttuaan.³⁷

Etäisyyttä Ruotsiin

Kuva natsimiehityksen uhreiksi joutuneista Tanskasta ja Norjasta vastarintaliikkeineen oli myötätuntoisen hieno, mutta Ruotsiin suomalaiset kommunistit suhtautuivat kaksijakoisesti. Matkoilla Pohjanlahden taakse törmättiin käsittämättömään vaurauteen verrattuna sodan runteleman Suomen oloihin. Voileipäpöytä oli jo Turun ja Tukholman välisellä laivalla niin ylenpalttinen, että ”suomalaisten säännöstellyt vatsat” eivät tahtoneet sitä kestää. Palmgrenin pariskunta kiersi keväällä 1945 Tukholman katuja päästään pyörällä, ”kuin tuhannen ja yhden yön saduissa”:

Mutta mitä on Helsinki niukkoine katuvaloineen verrattuna tähän häikäisevään täysvalaistukseen Tukholmassa, neonvalojen villiin väriorgiaan! Ja näytekkunat! Etenemme hitaasti Drottninggatania, johon koko kaupungin liike-elämän veri tuntuu puserretun kuin liian ahtaaseen valtimoon, ja olemme taittaa niskamme. Jättiläismäiset näytekkunat täynnä kaikkea tämän maailman hyvyttä: pukuja, kappoja, alusvaatteita, kerrastoja – liikkiöitä, makkaroita, säilykkeitä kokonaisina vuorina – makeisia, suklaata, kermaleivoksia, marsipaanikakkuja – kirjoja, kirjoja, kirjoja.³⁸

35 SKP puoluetuomikunta 6.3. ja 8.8.1945, Kansan arkisto; *Vapaa Sana* 19.10., 20.10. ja 23.10.1945. Ruotsista olivat paikalla puoluesihteerit Gunnar Öhman ja kansanedustaja Knut Senander, Norjasta puoluesihteerit Örnulf Egge. Rentola (1986, 272–273) on kiinnittänyt huomiota SKP:n nationalismiin ja pohjoismaisiin kasvoihin tässä puoluekokouksessa.

36 Dokumentit Gomulkan ja Stalinin tapaamisesta 14.11.1945, *CWIHP Bulletin*, Vol. 11 (1998), 135–136, 139; Roman 1996, 21.

37 Rentola 1994a, 505; Nevakivi 1995, 94. Nationalismista kansainvälisen kommunismin kansainrintamataktiikassa esim. Mark 2001, erit. 18.

38 40-luku 5/1945 (Palmgren); *Vapaa Sana* 15.5.1945 (Raoul ja Irja Palmgren).

Tukholman muurareiden juhlaan Skansenilla osallistuneen Väinö Tattarin mukaan Ruotsissa ei tiedetty huonoista ajoista kuin lehtien välityksellä. Paikat olivat tulvillaan tavaraa, kahviloissa elettiin kuin ennen rauhan aikana: ”On leivoksia, sokeria ja kermaa.” Leipä, liha ja vaatteet olivat kyllä kortilla, mutta annokset tuntuivat piisaavan hyvin työmiehellekin. Ruotsalainen hyvinvointi ei kuitenkaan hämännyt aatteellisesti valvutuneita tovereita. Anna ja K. H. Wiik löysivät kiiltävän kuoren alta ”sitä kurjuutta ja hätää, joka aina seuraa kapitalistista yhteiskuntaa sen pahana omanatuntona”. Palkat saattoivat olla korkeita Suomeen verrattuna, mutta niin olivat elinkustannuksetkin. Useassa ammatissa ruotsalaisten perheenisien oli pakko hakea lisätuloja, ettei vaimo joutuisi töihin. Monet yksinäiset työläiset joutuivat sulloutumaan yhteisiin asuntoihin ja ainakin muutama sata kulki kokonaan kodittomana. Wiikien mielestä Ruotsi ei ollut kaikissa suhteissa se ”kansankoti”, johon siellä sanottiin pyrittävän.³⁹

Vaikka maailmankatsomus oli materialistinen, suomalaisen kommunistin aate ei ollut kaupan maallisten herkkujen edessä. Matkansa jälkeen Palmgrenit muistelivat haikeudella, kuinka he Tukholmassa olivat niukkoja valuuttojaan säästellen syöneet oluttuvissa ja maitobaareissa parilla kruunulla päivällisiä, joiden veroisia kalori- ja vitamiiniannoksia ei taitaisi löytyä edes Helsingin parhaista ravintoloista. Tarjolla oli uskomattomia ruokalajeja: porsaankylyjyksiä, kasviskeittoa, aprikoosikiisseliä, paksusti voita ruskeakuorisen sämpylän päällä, sokeria kaurapuurossa, maitoa lasikaupalla. Se oli Irjalle nyt muisto vain: ”Hyvinkäällä söimme voitonta sillivoileipää tulitikkujen valossa. Mutta sittenkin: en vaihtaisi pois tätä köyhää Suomea. Täällä tapahtuu suurempaa, täällä kypsyy innostava tulevaisuus.” Raoul täydensi: ”Köyhä piru olet, isänmaa, mutta sittenkin: isänmaa. Kun rakastimme sinua vankilassa, miksi emme rakastaisi nyt, kun suuri tulevaisuus kantaa meitä!”⁴⁰

Johtavien kommunistien näkemys länsinaapurista säilyi kriittisenä. Vaikka Ruotsi oli 1930-luvulla ollut monessa suhteessa Euroopan sivistyneimpiä ja edistyneimpiä maita, sen sisäpolitiikkaa oli vaivannut sota-aikana ”jonkinlainen pysähtyneisyys” eikä ulkopolitiikkakaan ollut vailla tahoja. Avoin siirtyminen liittoutuneiden rintamaan ei näyttänyt onnistuvan edes voiton hetkellä. Ruotsissa seurattiin epäluuloisesti puna-armeijan tunkeutumista Bornholmin saarelle, joka eteläisellä Itämerellä kuului Tanskalle. Toukokuun lopulla *Pravda* syytti kipakasti, että fasismille ystävällismielinen ruotsalaislehdistö kylvi sokeaa vihaa Neuvostoliittoa kohtaan. Moskovasta muistutettiin useassa yhteydessä, että Ruotsin puolueettomuuspolitiikka oli tosiasiaassa palvellut Saksan intressejä. Myös SKDL:n lehti *Vapaa Sana* alkoi arvostella ruotsalaisten opportunismia.⁴¹

Toinen Ruotsiin liittynyt rasite koski sinne kerääntyneitä pakolaisia, joiden joukossa piileskeli kommunistien mielestä Saksan ja natsismin myötäilijöitä eri

39 *Vapaa Sana* 11.7.1945 (Tattari) ja 13.12.1944 (K. H. ja Anna Wiik).

40 *Vapaa Sana* 15.5.1945 (Raoul ja Irja Palmgren); 40-luku 5/1945 (Palmgren).

41 *Pravdan* ja Moskovon radion näkemyksistä *Vapaa Sana* 29.5., 16.7. ja 26.7., vrt. pääkirjoitukset 9.5. ja 30.7.1945. Bornholmista ks. Jensen 1996.

puolilta Eurooppaa. Helsingissä vierailleet nuoret ruotsalaistoverit olivat huolissaan, että heidän kotimaastaan oli muodostumassa ”fasististen ainesten museo tai pensionaatti” ja neuvostovastaisen politiikan keskus. Pessi huomautti Ruotsin demokratian olevan niin omalaatuinen, että se salli edelleen vapaan toiminnan demokratian vihollisille. Nämä fasistit olivat huonontaneet provokatorisilla hyökkäilyillään huomattavasti suhteita Neuvostoliittoon. Hän katsoi myös Suomesta paenneen fasisteja Pohjanlahden yli hengenheimolaistensa auttavaan syliin.⁴²

Palmgren oli vielä toukokuussa 1945 optimistinen sen suhteen, että sosiaalidemokraatit ja kommunistit voisivat Ruotsissa koota voimansa yhteiseen hallitukseen, joka ryhtyisi toteuttamaan työväenliikkeen ohjelmaa. Toiveissa pettyttiin, kun P. A. Hansson esitti heinäkuun lopussa puhtaasti sosiaalidemokraattisen ministerilistan. *Vapaa Sana* piti sotavuosien koalitiioon tehtyjä korjauksia mitättöminä, vaikka Östen Undénin nousu ulkoministeriksi Christian Güntherin tilalle oli pieni askel parempaan. Ruotsissa ei osoitettu halua uudelleenarviointiin, vaikka muissa pohjoismaissa oli muodostettu kansanhallituksia laajalla pohjalla kommunisteista porvarillisiin demokraatteihin. Aikaisemmin niin edistyksellinen Ruotsi tahtoi

itsepäisellä takertumisellaan vanhoihin muotoihin ja katsomustapoihin jäädä kehityksen häntään, vanhoillisuuden saarekkeeksi keskelle demokratioituvaa Eurooppaa. Ruotsin uusi hallitus on uus-bourbonien hallitus, jotka eivät ole maailmantapahtumista mitään oppineet eivätkä mitään unohtaneet. Tämä on valitettavaa erikoisesti pohjoismaisen yhteistyön kannalta jota Ruotsin omaksuma asenne tulee vaikeuttamaan. Suomen, Norjan ja Tanskan ”uusien kasvojen” keskellä on Hansson-Voug-Möllerin Ruotsi eurooppalainen kauneusvirhe.⁴³

Hallitusratkaisu vahvisti sitä varauksellista asennetta, jolla Neuvostoliitto oli seurannut ruotsalaisten joustavaa puolueettomuuspolitiikkaa. Epäluuloja oli ruokkinut myös keskustelu siitä, pitäisikö tulevaisuudessa pyrkiä pohjoismaisen yhteistyön tiivistämiseen ulko- ja puolustuspolitiikkaa myöten, jolloin Ruotsin ympärille organisoituisi kiinteä blokki. Näitä visioita kehiteltiin erityisen innokkaasti sosiaalidemokraattien keskuudessa, joita Tukholmaan oli kerääntynyt myös miehitetystä maista.⁴⁴

Neuvostoliiton ulkoministeriössä koottiin muistio, jossa skandinaavisia yhteistyöpyrkimyksiä tarkasteltiin 1800-luvun puolivälistä lähtien. Jos tiedot eivät kaikilta osin vastanneet historiallisia tosiasioita, suositeltu johtopäätös oli sitäkin selvempi: oli pyrittävä estämään sekä sotilaalliset että poliittiset liittopyrkimykset Pohjoismaiden välillä, sillä ne tähtäsivät Neuvostoliittoa vastaan ja aiheuttivat siten konfliktien vaaraa Itämeren piirissä. Kesän 1945 aikana Moskovassa vahvistui tulkinta, että Britannian vaikutukselle altis Ruotsi yritti luoda

42 *Vapaa Sana* 21.6. (Olsson) ja 16.7.1945 (Brik); *Kommunisti* 31–32 (38–39)/31.7.1945 (Pessi). Ks. myös Majander & työryhmä 1998.

43 *Vapaa Sana* 15.5. (Palmgren) ja 1.8.1945 (pääkirjoitus).

44 Blidberg 1984, 188–201; Johansson 1995 (1984), 343.

koko Skandinaviaan Neuvostoliitolle vihameielistä ilmapiiriä.⁴⁵ Konkreettista todistusta saatiin heinäkuussa, kun Pohjolan sosiaalidemokraatit kokoontuivat Tukholmaan pitämään perinteisen yhteistyökomiteansa ensimmäistä kokousta sodan jälkeen.⁴⁶

Vapaa Sana oli huomauttanut ruotsalaisille toukokuussa, että liiallinen neuvominen toisen kansan asioissa ei ollut eduksi kanssakäymiselle. Heinäkuun lopussa oli perusteellisemman välitilinpäätöksen aika.⁴⁷ Lehden mukaan niin sanottu pohjoismainen yhteistyö oli noussut muotisanaksi, kun eri suomalaistahot lähettivät edustajiaan Ruotsiin solmimaan sodan katkaisemia yhteyksiä. Tällaiseen kansainvälisyyteen sisältyi epäilyttävää poliittista sivumakua. Vaikutti siltä, että taas yritettiin herättää henkiin ajatusta blokista. Kokemus osoitti, että tällainen yhteistyö oli suuntautunut Neuvostoliittoa vastaan. Entä nyt:

Ketä vastaan on tällainen pohjoismainen yhteistoiminta tällä kertaa tähdätty? Fasismiako? Miksi se siis olisi nimenomaan ”pohjoismainen”? Onko pohjoismailla eri vastustaja poliittisella rintamalla kuin muilla demokratiaan pyrkivillä mailla?

Sodan seurauksena maailmassa oli *Vapaan Sanan* mielestä vain yksi oikeutettu valtioyhtymä ja poliittisen yhteistyön suunta: yhdistyneet kansakunnat ja demokraattinen rintama fasismia vastaan. Vuorovaikutus eri maiden välillä oli terveellistä, mutta sitä ei tullut rajoittaa ”johonkin ahtaaseen, maantieteellisestikin epämääräiseen piiriin”. Oli omituista, jos poliittisesti niin erilaisessa asemassa olevat maat kuin Norja, Tanska, Ruotsi ja Suomi sopivat kumppaneiksi, ja ulkopuolelle jäisivät muut enemmän tai vähemmän pohjoiset maat. Ei ollut olemassa mitään ”pohjoismaista yhteiskuntaa” vastakohtana ”eteläiselle”, vaan jokainen kansa loi itselleen oman historiaansa ja olosuhteitaan vastaavan elämänmuodon.

Elokuu 1945 merkitsi käännettä siinä, miten suomalaiset kommunistit jänsensivät kansainvälisen politiikan kehitystrendejä. Kommentaareista jäivät syrjään korostukset uuden suunnan ja demokraattisen rintaman yleismaailmallisesta voittokulusta. Pohjolassa ei Ruotsi ollut enää poikkeus, vaan sekä Norjan että Tanskan poliittinen kehitys asettui kyseenalaiseen valoon. Maailmansota oli tuskin päättynyt, kun pelko erimielisyyksistä voittajavaltojen välillä jo valtasi alaa. Palmgrenin analyysissä fasismien, sodan ja vastarintaliikkeen vuosina työväenliikkeen yhtenäisyys oli kasvanut kaikkialla spontaanisti alhaalta päin, ja puna-armeijan vapauttamissa maissa sitä oli vahvistettu puolueiden yhteisillä toimenpiteillä ylhäältä. Sen sijaan anglosaksisessa vaikutuspiirissä – Ranskassa, Tanskassa, Norjassa – työväenluokan yhtenäisyystoiveet oli ajettu karille.

45 M. Vetrov ja I. Sysojev varaulkoministeri A. Ja. Vyšinskille ja S. A. Lozovskille 2.7.1945 sekä Norjan Tukholman-lähettiläs A. W. S. Esmarch ulkoministeriölleen 7.8.1945, *Norge og Sovjetunionen 1917–1955*, 1995, 357–358, 366; Petersson 1994, 41–42.

46 *Vapaa Sana* 26.7.1945 (*Pravda*); Majander 1997a, 55; kokouksen kulusta *Samråd i kristid*, 1986, 251–289.

47 *Vapaa Sana* pääkirjoitukset 9.5. ja 30.7., ks. myös 28.8. ja 29.8.1945 (Palmgren).

Oli syytä kysyä: ”Pyrkiikö läntinen suurkapitalismi jälleen käyttämään sosiaalidemokratiaa apunaan torjuakseen työväenluokan uhkaavan yhtymisen ja sen takana häämöttävän sosiaalisen vallankumouksen?”⁴⁸

Pohjola ja länsiblokki

Suomen ja Pohjolan tilanne kytkeytyi kiinteästi yhteen Euroopan yleisen kehityksen kanssa. Takkuisesti sujuneessa Potsdamin konferenssissa suurvallat onnistuivat vielä muotoilemaan ulospäin yhtenäisen julkilausuman, mutta sitä seurannut Lontoon ulkoministerikokous päättyi syys–lokakuun taitteessa 1945 ilman tuloksia. Samanaikaisesti käynnistyivät spekulatiot Länsi-Euroopan yhteistyön tiivistämisestä. Ulkoministeri Ernest Bevin ilmoitti neuvostokollegalleen Britannian aikeista solmia Ranskan kanssa sopimus, jonka tarkoituksena ei kuitenkaan ollut luoda läntistä liittoutumaa eikä suuntautua Neuvostoliittoa vastaan. Vaikka Molotovilla ei kahden kesken ollut asiaan huomauttamista, Moskovasta masinoitiin välittömästi ”länsiblokkia” vastaan propagandakampanja, johon kommunistit yhtyivät ympäri Eurooppaa.⁴⁹

Suomalaiset toverit kantoivat kortensa kekoon. Syytökset kohdistuivat erityisesti Britannian työväenpuolueeseen, joka ohjelmissaan puhui suuria sanoja sosialismista mutta asettui käytännössä eurooppalaisen taantumuksen suojelijaksi. Maailmalla kirjoiteltiin orastavasta suurvaltojen välirikosta ja yritettiin vierittää se Neuvostoliiton syyksi. Angloamerikkalaiset rahavallan edustajat eivät tunnustaneet Romanian, Unkarin ja Bulgarian hallituksia demokraattisiksi mutta sulattivat Francon ja Kreikan vähemmistödiktatuurit. *Vapaan Sanan* mielestä länsi korosti yksipuolisesti poliittisen demokratian ulkonaisia muotoja, kun taas fasismin sorrosta vapautuneet Euroopan kansat käsittivät asian toisin.

Niille demokratia merkitsee suurten joukkojen aktiivista osallistumista maan hallintaan, niissä demokratian ulkonainen kanava on korvattu kansanhallituksen elävällä sisällöllä. Poliittinen demokratia on niissä laajennettu yhteiskunnalliseksi ja taloudelliseksi demokratiaksi. Voidaan kysyä, missä lännen demokratiassa äänioikeus on laajempi kuin Jugoslaviassa tai Bulgaariassa! Pienen fasismin vähemmistön sulkeminen pois vaaleista merkitsee niissä vain Krimin konferenssin päätösten johdonmukaista toteuttamista.⁵⁰

Moskovasta katsottuna Britannian vaikutus ulottui vahvana Pohjolaan, missä sosiaalidemokraattiset puolueet olivat johtavissa asemissa Labourin lujia liittolaisia. Neuvostoliittolainen tiedustelumies kuvasi elokuussa 1945 Tanskaa dominioksi, jonka britit voisivat tarpeen tullen muuttaa paikallisten sosiaalidemo-

48 *Vapaa Sana* 28.8. ja 29.8.1945 (Palmgren).

49 Ks. Bullock 1983, 129–137, 144–147; Pechatnov 1999, 1–8.

50 *Vapaa Sana* 28.8. ja 29.8.1945 (Palmgren) sekä pääkirjoitukset 1.9., 27.9., 4.10. ja 11.10.1945.

kraattien avulla sillanpääksi Neuvostoliittoa vastaan.⁵¹ Kommunistiarvioissa Labour haikaili Länsi-Eurooppaan sosiaalidemokratian renessanssia, joka perustuisi Britannian, Ranskan, Belgian, Hollannin ja Skandinavian taloudelliselle, kulttuuriselle, sosiaaliselle ja poliittiselle yhdenmukaisuudelle. Tällainen hanke oli tuomittu amerikkalaisen kapitalismin armoille, kun taas Euroopan vapautetuilla mailla oli edellytyksiä kulkea omia nopeampia teitänsä kohti pidemmälle kehittyneitä sosialismia. Oli vain ”iskettävä nyt, ennenkuin taantumuksen voimat, jotka tällä hetkellä ovat hajoitettut ja sekaisin, saavat taas aikaa lujittumiseen”.⁵²

Päivästä Pohjolan muokkaamisesta osaksi länsiblokkia näytti lankeavan ruotsalaisille, jotka samalla ajoivat omia itsekkäitä intressejään. Neuvostoliiton Tukholman-lähettilään Ilja Tšernyševin raportista voitiin Moskovassa lukea, että Ruotsi pyrki jatkuvasti vahvistamaan taloudellista, kulttuurista ja poliittista vaikutusvaltaansa Norjassa, Tanskassa ja Suomessa, mikä antaisi voimaa sen omalle taloudelle ja painoarvoa politiikalle.⁵³ Ruotsalaislehdistö näytti iloitsevan jokaisesta erimielisyyden ilmauksesta yhdistyneiden kansakuntien välillä. Tämä oli vaarallista eritoten Suomelle, jonka sosiaalidemokraattisella työväenliikkeellä oli ollut tapana kulkea alemmuudentuntoisuuttaan länsimaisuuden ja skandinavismien perässä eli tosiasiallisesti Ruotsin oikeistososiaalidemokratian vanavedessä. SKP:n kaadereiden valvojan Kauko Heikkilän mielestä SDP:n oikeistopolitiikka oli löytämässä ”pelastavan ankkurin” pohjoismaisesta yhteistyöstä, joka oli merkinnyt ja merkisi yhä taantumuksellista Neuvostoliiton vastaista blokkia.⁵⁴

Vaikka suurvallat yrittivät Lontoon ulkoministerikonferenssin jälkeen tasoitella erimielisyyksiään, syksyn kriisistä jäi elämään asetelma, joka vähitellen sementoitui koko kylmän sodan kestäväksi takalukoksi. Kahden blokin järjestelmä oli Euroopassa hyvällä oraalla. Puheet SKP:n lokakuuisessa puoluekokouksessa⁵⁵ tekivät selväksi, mihin viiteryhmään Suomen tuli kuulua. Leino tarkasteli Suomen kehitystä suhteessa Jugoslaviaan, Romaniaan ja Unkariin sekä viittasi myös Tšekkoslovakiaan, Puolaan ja Bulgariaan.

Jos luovuttaisiin kommunistien osallistumisesta hallitusvaltaan, luovutettiin taistelusta fasismiin jätteitä vastaan. Sellainen hallitus ei enää olisi demokraattinen hallitus. Yhtä vähän kuin Neuvostoliitto luopuu saavuttamastaan asemasta taantumusta vastaan, yhtä vähän voivat minkään maan kommunistit tai muut demokratian ystävät luopua saavutuksistaan, jotka takaavat sen, että mennään eteen- eikä taaksepäin.

.

51 Jensen 1999, 132–134, 164–166.

52 *Vapaa Sana* 26.9.1945 (Leif Gundel, tanskalaisen kommunistilehden *Land og Folk*in toimittaja, joka oli viettänyt sotavuodet Lontoossa).

53 Petersson 1994, 78–79.

54 *Vapaa Sana* pääkirjoitukset 30.7. ja 31.8.1945 sekä uutisointi 17.9., 19.9. ja 24.9.1945; *Kommunisti* 38 (45)/18.9.1945 (Heikkilä).

55 *Vapaa Sana* 23.10.1945 (Leino, Pessi); *Kommunisti* 44–45 (51–52)/6.11.1945 (SKP:n puoluekokouksen päätöslauselma).

Tätä mittapuuta vasten oli kehitys Skandinaviassa kääntynyt selvästi kielteiseen suuntaan. Leinon mielestä maailmaa ei enää voitu hahmottaa maantieteellisten vaan poliittisten seikkojen pohjalta, jolloin se jakaantui kahteen perusleiriin: demokraattiseen ja taantumukselliseen. Tämä oli tuttua oppia jo 1930-luvulta, mutta sodan jälkeen sen lanseerasi kansainvälisen kommunismin viralliseksi doktriiniksi Leinon oppi-isä Ždanov vasta pari vuotta myöhemmin. Syksyllä 1945 valvontakomission puheenjohtajan kaitseva tahto näkyi myös pääsihteeri Pessin raportissa SKP:n puoluekokoukselle, jonka Andrei Aleksandrovitš oli etukäteen huolellisesti tarkastanut ja korjailut.⁵⁶ Kommunistien Skandinavian-politiikka sai näin tukevan paalutuksen:

Suomen puolelta on jyrkästi sanouduttava irti kaikista niinsanotun ”pohjoismaiden blokin” muodostamispuuhiista. Sellaiset puuhut ovat tunnetusti Ruotsin ja Suomen taantumispiirien vouhkailua, jonka kärki tähtää Suomen ja Neuvostoliiton välisen yhteisymmärryksen ja vuorovaikutuksen rikkomiseen. Senvuoksi ei Suomen puolelta pidä jättää tilaa vähimmällekin epäetietoisuudelle siinä suhteessa, että kansamme katsoo moiset puuhut elineduilleen ja tulevaisuudelleen tuiki turmiollisiksi ja hylkää sekä tuomitsee ne.

Ilmapiiirin muutos aiheutti jyrkän käänteen SKP:n skandinaavisiin suhteisiin. Kesän tapaamisissa tai viimeistään lokakuussa Ruotsin ja Suomen kommunistien puoluekokousten yhteydessä⁵⁷ oli alustavasti sovittu, että pohjoismaiset toverit kokoontuisivat yhteen pohtimaan ajankohtaisia asioita – ilmeisenä esikuvanaan sosiaalidemokraattien yhteistyökomitea. Kun tapaamista joulukuussa ryhdyttiin puuhaamaan, se ei SKP:stä tuntunut enää hyvältä idealta: ”Me olemme ylipäättään skandinaavisia blokkeja vastaan. Tässä mielessä emme myöskään pidä meidän skandinaavista konferenssiamme tarpeellisena.” Ruotsalaisilta tovereilta puuttui napanuora Neuvostoliittoon, joten he eivät ymmärtäneet suomalaisten kantaa; tarkoituksenahan oli nimenomaan luoda vastapainoa taantumusvoimien blokkipyrkimyksille. Kun Ruotsin ja Suomen puolueilla oli ollut molemminpuolista hyötyä yhteistyöstä käytännön asioissa, se tulisi nyt ulottaa myös poliittisiin kysymyksiin. Vaikka Komintern oli lakkautettu, ruotsalaisten mielestä kommunistien oli kehitettävä kansainvälisiä yhteyksiään, mihin Pohjola tarjosi luonnollisen viitekehysten.⁵⁸

SKP oli joutunut selkää seinää vasten. Sen kanta oli horjuva vielä puoluetoimikunnan kokouksessa 21. joulukuuta, jolloin keskustelun jälkeen päätettiin, että parasta olisi kai sittenkin osallistua Tukholmaan kaavailtuun konferenssiin. Heti joulupyhien jälkeen ruotsalaisille lähetettiin kuitenkin ytimekäs sähkö: ”Pessi kommer inte.” Joku oli antanut neuvon, jota SKP seurasi epäilemättä

56 Rentola 1994b, 197; Polvinen 1999, 247.

57 Ruotsin kommunistisen puolueen (Sveriges Kommunistiska Parti = SvKP) kokoukseen 13.–15.10.1945 oli Suomesta matkalla Kauko Heikkilä. SKP puoluetoimikunta 4.10.1945, Kansan arkisto.

58 Rodney Fluge-Pedersen SKP:lle 3.12.1945, SKP SvKP:lle 11.12.1945 ja Gunnar Öhman SKP:lle 15.12.1945, SKP kv-jaosto EF 1, Kansan arkisto.

kirvelevin sydämin, kuten vielä monta kertaa tulevien vuosien aikana.⁵⁹ Skandinaavinen yhteistyö oli sen verran tärkeä kysymys, että puoluejohto nuiji siitä vuoden 1946 alkajaisiksi selkeän linjapäätöksen:

Kaikissa tilanteissa on selvitettävä, että meillä ei suinkaan ole mitään kunkin maan puolueiden, ammatillisten keskusjärjestöjen t.m.s. kokouksiin osallistumista vastaan. Voimme aina lähettää edustajamme, kun on kysymys jonkin yksityisen maan kohdalta, mutta erikoisiin, nimenomaan kaikkia pohjoismaita käsittäviin konferensseihin meillä ei ole syytä osallistua, vaan päinvastoin. Tällaisia skandinaavisia blokkiutumia vastaan on taisteltava ja siihen on löydettävä oikeat keinot. Vastapainoksi olisi koetettava yhteistyötä myös Puolan y.m. Neuvostoliiton rajamaiden kesken.⁶⁰

Tukholman kokous pidettiin skandinaavisin voimin julkisuudelta piilossa. SKP oli poisjäämisestään selityksen velkaa. Sitä antamaan lähti Tanskan kommunistien puoluekokoukseen itse pääsihteeri Pessi, kun aikaisemmin matkaan oli kaavailtu Matti Janhusta tai Martti Malmbergia. Tammikuun lopulla Kööpenhaminassa käydyissä keskusteluissa Pessi opetti skandinaaveille, että taistelua ei tullut missään maassa käydä kommunistien ja sosiaalidemokraattien välillä, vaan se piti siirtää sosiaalidemokratian sisään. Yhteistyöpyrkimyksistä huolimatta kommunistit eivät voineet luopua omasta puolueestaan, vaan jokin SKDL:n kaltainen malli voisi soveltua esimerkiksi Tanskaan vastarintaliikkeen luomalle pohjalle. Kun Sven Linderot ehdotti kommunistisen yhteistyökomitean muodostamista, Pessi varoitti pysyvän organisaation luomisesta, joka voitaisiin tulkita tueksi pohjoismaiselle blokille. SKP:n pääsihteeri puhui puoluettaan suuremmalla auktoriteetilla ilmoittaen, että ”tämä on myös Venäjän puolueen asenne”.⁶¹

Pohjoismainen kulkutauti

Välirauhansopimuksen keskeisiin kohtiin kuului 13. artikla, jossa vaadittiin Suomea asettamaan sotaan sylliset vastuuseen. Asia oli tärkeä Neuvostoliiton arvovallalle ja stalinistiselle historiankäsitykselle, mutta vähintään yhtä merkittävä koetinkivi siitä muodostui suomalaiselle mielipiteelle, jossa pelättiin voitajan oikeuden tunkeutuvan aina vain syvemmälle maan sisäisiin asioihin. Enemmän kuin ehkä mikään muu sodanjälkeinen kysymys sotasyllisyyspro-

59 SKP puoluetoimikunta 21.12. ja SKP SvKP:lle 27.12.1945, SKP kv-jaosto EF 1, Kansan arkisto. Sydämen kirvelystä vrt. Herta Kuusinen O. V. Kuusiselle 28.5.1948 (Herta Kuusisen kokoelma Ab 3a, Kansan arkisto) ja sen tulkinnasta esim. Jussila 1990, 249–250.

60 SKP puoluetoimikunta 7.1.1946, Kansan arkisto.

61 Johannes Hansen (Danmarks Kommunistiske Parti = DKP) SKP:lle 5.12.1945 ja Malmberg DKP:lle 10.1.1946, SKP kv-jaosto EF 1, Kansan arkisto; Raportti tärkeimmistä puheenvuoroista skandinaavisessa konferenssissa Kööpenhaminassa 27.1.1946, f. 17 op. 128 d. 170, 1–8, RGASPI. (Kimmo Rentolalle kiitos tästä lähteestä, kuten myös viitteessä 93.) Ks. myös Rentola 1986, 281, ja 1994b, 200; Jensen 1999, 138.

*J. K. Paasikivi ja
A. A. Ždanov tulivat
kasvotusten
enimmäkseen toimeen
keskenään, mutta
tahoillaan he kävivät
ankaraa kamppailua
siitä, pysyisikö Suomi
pohjoismaana vai
tulisiko siitä
kansandemokratia.
Sotasyllisyys-
kysymys oli
väännöistä vaikeim-
pia. (Finlandia-kuva,
Polvinen 1999.)*

sessi sai suomalaiset jäsentämään ajatusta, että hyviä suhteita Neuvostoliittoon ei voitu lunastaa Suomen perinteisen poliittisen järjestelmän hinnalla.

Äärivasemmistoa lukuun ottamatta sotasyllisysoikeudenkäynti koettiin laajalti väärydeksi, jossa vastuuta sodan vaikeina vuosina kantaneet isänmaan miehet passitettiin vierain perustein vankilaan. Tuomioita ei olisi saatu aikaan ilman taannehtivaa lainsäädäntöä, joka puolustuksen perusargumentin mukaan soti Suomessa vakiintunutta oikeuskäsitystä vastaan. Kun kysymystä kesällä 1945 käsiteltiin eduskunnassa, pahin sodasta toipumisen šokki oli jäämässä taakse ja uuden ulkopoliitiikan vahtijat aistivat merkkejä ”vaara ohi” -tunnelmasta. Sosiaalidemokraattien veteraaniulkopoliitikko Väinö Voionmaan kirjoitti pojalleen Tapiolle Suomen Bernin-lähetystöön, kuinka vaarallista oli jättää maan kohtalo ”itsepäisten yksilöiden ja vanhojen lahonneiden lakipykälien varaan”:

minun taas täytyy murhemielin todeta, että vaikka saamme siedettävän rauhan ja ehkä juuri sen vuoksi, että sen saamme, juuri parantumattomien kansalliskiihkoilijain ja fasisminsielujen joukko saa siitä aiheen ruveta puuhaamaan uutta nousua vanhassa Lapuan, Mäntsälän ja Hitlerin hengessä. Täällä näet pohjoismaisen vapauden ja vankkojen (kokonaan toisenlaisia oloja varten muodostuneiden) lakien turvin ruvetaan suuremman vapauden nimessä ja välittömän pelon poistuttua vahvistamaan entisten sotasyllisten asemaa, joille tietysti on elämän asia osoittaa, että he ovat sittenkin olleet oikeassa.⁶²

Puolustuksen geopolitiikka ei jäänyt kommunisteilta huomaamatta. He viittasivat Norjaan ja Tanskaan, missä yhteistoimintamiehiä pantiin myös juridiseen vastuuseen. Miksei siis tämä skandinaavinen malli sopisi sovellettavaksi suomalaisiin, jotka olivat harjoittaneet yhteistyötä natsi-Saksan kanssa. *Vapaa Sanan* mukaan todellinen pohjoismainen oikeustajunta sisälsi ”aatteita ja perinteitä, jotka ovat edistyksen ja demokratian puolella”, mutta Suomessa se ”on ollut ja on yhä edelleen ase taantumuksen käsissä”.⁶³ Sotasyllisyyskysymyksen mutkistuminen ärsytti tavattomasti Ždanovia, joka joutui lopulta itse panemaan asiaan vauhtia. Hallituspuolueiden edustajat saivat kuulla korvat punaisina, että suomalaisten puheet pohjoismaisesta oikeuskäsityksestä ja balkanisoinnista suuntautuivat yhdistyneitä kansakuntia sekä koko kansainvälistä oikeuskäsitystä vastaan. Ždanovin mielestä kaikki sodan jälkipyykkiä selvittelevät tuomioistuimet sovelsivat taannehtivaa lainsäädäntöä.

Niin eteläinen kuin (näissä tapauksissa) pohjoinenkin, itäinen ja läntinen, jopa keskimäinenkin oikeuskäsitys on sen hyväksynyt. Jos menettely on uusi, niin se johtuu toisesta maailmansodasta ja sen tuomasta välttämättömyydestä. Mikäli siis on eroa kansainvälisen ja pohjoismaisen oikeuskäsityksen välillä, niin se tässä asiassa on siis se, että pohjoismainen oikeuskäsitys osoittaa suurempaa suvaitsevaisuutta ja myönteellisyyttä sodanlietsojia, sodan järjestäjiä kohtaan kuin kansainvälinen.⁶⁴

Kommunistit olivat kyllä koettaneet paljastaa taantumuksen tekopyhyttä. Ministeri Yrjö Murrin mielestä puhe pohjoismaisesta oikeuskäsityksestä oli ”vain fraaseja ja fantasiaa”, koko käsite onnto ilman konkreettista sisältöä. Miten siihen sopivat teloitukset vuodelta 1918 tai jatkosodan ajalta, työväenjärjestöjen lakkautukset 1930 ja niiden omaisuuksien takavarikot, tai vangitsemiset, jotka olivat kohdistuneet kuutosten tapauksessa jopa kansanedustajiin. ”Tämän kaiken on siunannut ja hyväksynyt tuo ylistetty ’pohjoismainen oikeuskäsitys’. Esittää se kaiken tämän jälkeen pyhäksi ja hurskaaksi jonkin korkean oikeustajunnan mittapuuksi on mitä räikeintä demagogiaa.” Laillisuuteen vetoajat saivat nyt silmilleen sen, miten vuosien 1918–44 valkoinen Suomi oli lain kirjainta ja henkeä venyttänyt juuriessaan kommunismia maasta.⁶⁵

62 Voionmaa 1971, 415–416 (5.8.1945).

63 *Vapaa Sana* 29.5.1945 (pääkirjoitus); Leppänen 1994, 103. Vrt. Tamm 1995; Kolsrud 1995.

64 Y. Leino 1991 (1958), 100.

65 *Kommunisti* 30 (37)/24.7.1945 (Heikkilä) ja 39 (46)/25.9.1945 (Murto); *Vapaa Sana* 24.10.1945 (Wiik). Pohjoismaisuudesta kiisteltiin myöhemmin myös asekkäntäoikeudenkäyntien yhteydessä; esim. *Työkansan Sanomat* 29.4. (pääkirjoitus) ja 9.5.1947.

Sotasyylisyysoikeudenkäynnin aikana keskustelu levisi koskemaan suomalaisen demokratian luonnetta, sen tulevaisuutta ja siunauksellisuutta työläisten näkökulmasta. Kommunistit kontrastasivat parhaansa mukaan, kun heidän pääsyylliseksi katsomansa Väinö Tanner piti avustajansa Mikko Erichin kanssa suurta ääntä jumalallisen pohjoismaisuuden ja kansanvallan puolesta. *Työkansan Sanomien* pakinoitsija irvaili, että siinä sitä oli ennen sotia ollut ”pohjoismaista demokratiaa”, kun Tainionkoskella Tornator Oy kortitti työntekijöitään ja siten turvasi ”pohjoismaisen demokratian kaalimaan punaisen puhuvilta voohipukeilta”. Piikin kohteena oli Tanner. Hän oli monien tehtäviensä ohessa kuulunut tämän valtion Enso-Gutzeitin kautta omistaman puunjalostusyrityksen hallintoneuvostoon sulassa sovussa toimitusjohtaja V. A. Kotilaisen kanssa, jonka maine oli mustunut jatkosodan aikana Itä-Karjalan sotilashallinnon päällikkönä.⁶⁶

Kiisteläessä käsitteistä oli pelissä enemmän kuin pelkkää retoriikkaa. Kampailun ytimessä oli käsitys Suomen valtiollisesta asemasta sekä maan sisäisestä yhteiskuntajärjestyksestä; se oli kuin ”uusi oikeustaistelu”⁶⁷, joka kantoi kansalliseen itseymmärrykseen vuosisadan taitteen sortovuosina juurtuneita arvoja. Vaikka kommunisteilla oli pyrkimystä voittaa tulkinat kansallisesta traditiosta puolelleen,⁶⁸ sotasyllisten asiassa heillä ei ollut mitään mahdollisuuksia horjuttaa yleisen mielipiteen näkemystä menneisyydestä. Tuomiot langetettiin Neuvostoliiton kovan painostuksen alla, mutta prosessin mentaalaisella tasolla kommunistit jäivät selvästi alakynteen. Suomalaiset olivat valmiita taistelemaan sen puolesta, että maan kansainvälinen viiteryhmä löytyisi edelleen Pohjolasta eikä esimerkiksi Itä-Euroopasta.

SKP yritti hillitä Skandinavian ja erityisesti Ruotsin vetovoimaa, joka tuntui leviävän vastustamattomasti kaikkiin kansalaispiireihin. *Vapaa Sana* julkaisi tammikuussa 1946 kärkevän pakinan, jonka takaa tunnistettiin Hertta Kuusisen kynä:

Norjalaiset ja suomalaiset käyvät mielellään Ruotsissa. Tanskalaisetkin käyvät, jos niikseen tulee. Kuka ei kävisi, kun saa hyvää ruokaa ja, jos voi ostaa, hyviä vaatteita. Ruotsiin matkustamisesta on ainakin suomalaisille tullut suoranainen kulkutauti. Joka vain kynnelle kykenee ja saa lääninhallituksesta luvan sekä Suomen Pankista pienen pinkan kruunuja, hän ei epäröi lähteä osoittamaan ”pohjoismaista yhteenkuuluvaisuuttaan” ruotsalaisten lihapatojen ääreen.

Kuusisen mielestä Ruotsi oli kuitenkin jäänyt demokraattisen maailman silmissä ”poliittisesti takapajuiseksi maaksi”, joka kiillotti kilpeään lastenhuollolla ja

66 *Työkansan Sanomat* 18.1., 2.2., 20.2. ja 8.3.1946. Tornator Oy:stä ks. Ahvenainen 1992, 289, 296–307, 395–400, 427–428. Kotilainen siirtyi syksyllä 1944 Ruotsiin häneen kohdistuneiden syytösten vuoksi, mutta palasi kohta Suomeen, kun väärinkäytöksistä ei löytynyt näyttöä.

67 Esim. Voionmaa 1971, 421, 423, 428, 432 (13.11., 19.11., 13.12.1945 ja 11.2.1946).

68 Huomattavimman yrityksen teki Raoul Palmgren, jonka esitelmät ja artikkelit huipentuivat kansallisia tutkielmia sisältäväksi esseekirjaksi *Suuri linja* (1948). Sen tulkinnoista ks. Liikanen 1998.

markkinoimalla pohjoismaista solidaarisuutta. Se yritti pestä pois vanhoja syn-
tejään ottamalla Tanskan ja Norjan vapaustaistelun sekä Suomen nousevan de-
mokratian suojelukseensa. Tosiasiassa Ruotsi oli natsipakolaisten ja quislingien
pesäpaikka, jossa leviteltiin vääristeltyjä huhuja muun muassa Suomen oloista.
Koko ”pohjoismaisuus” oli lorua, eikä Suomen ulkopoliittikan päämääränä voi-
nut olla ”mikään pohjoismainen, muusta demokraattisesta yhteenkuuluvaisuus-
desta erillinen, yhteenkuuluvaisuus”. Kuusinen vaati pidättyväisyyttä suhteissa
Ruotsiin, joka ei ”ole mikään pohjoismaisen vapauden eturivinmaa. Se on taka-
rivinmaa. Meillä on poliittisessa suhteessa sieltä vähän oppimista.” *Työkansan
Sanomat* antoi tukea:

Tuskin osataan enää kissaakaan ristiä näkemättä tässä tapahtumassa ja-
lon pohjoismaisen yhteenkuuluvaisuuden ilmausta. Jonkun ruotsalaisen
filmin ensiesityksessä tajutaan herkästi ”pohjoismaista henkeä”. Suoma-
laiset turistit matkustelevat virtana Tukholmassa hakemassa virkistävää
”pohjoismaista” kahvia. Hyväntekeväisyysseuratkin pitävät ”pohjois-
maisia” konferenssejaan ja kongressejaan.

Kunnallismiehet ja -naiset matkustelevat oikein monikymmenhenki-
sinä seurueina syömässä ja juomassa ”pohjoismaisia” aamiaisia, päiväl-
lisiä ja illallisia. Onpa olemassa erityinen ”työväen pohjoismainen yhe-
teistyökomiteakin”, joka työväen loistaessa poissaolollaan tuon tuosta-
kin kokoontuu valvomaan ”pohjoismaisia” etuja. Joku neropatti kuuluu
jo keksineen, että Suomen markka voitaisiin poistaa käytännöstä ja tilal-
le ottaa kruunu, jolla on tunnetusti korkeampi ostovoima. Seuraava aste
mahdollisesti on ehdotus, että myös Ruotsin kruunu poistettaisiin käy-
töstä ja tilalle otettaisiin esim. punta, jolla tunnetusti on vielä korkeampi
ostovoima!⁶⁹

Kommunistilehtien kirjoituksista paistoi ”isännän ääni”, sillä Neuvostoliiton
edustajat syöttivät samaan aikaan pohjoismaisuuden vastaista viestiä Suomen
lähettiläille sekä Moskovassa että Lontoossa. Hyökkäys oli sen verran räikeä,
että se provosoi vastalauseita kahden puolen Pohjanlahtea. Kommunistien kum-
masteltiin näkevän haamuja keskellä päivää jonkinlaisen psykoosin vallassa, tai
sitten he olivat tietten tahtoen avaamassa uutta taistelurintamaa, jotta Suomi saa-
taisiin seuraamaan itäeurooppalaista mallia. Esteiden nostaminen Suomen ja
Skandinavian väliin aiheuttaisi kuitenkin voimakkaan vastareaktion, joka ei
edistäisi ääriivasemmiston asiaa. Pohjoismainen yhteistyö ei kohdistunut mitään
valtiota vastaan, joten *Aftontidningenin* mukaan kritiikki oli syntynyt ”pelkästä
mielistelystä Neuvostoliittoa kohtaan”. Suomen kommunistilehtien sävy muistut-
ti ikävällä tavalla 1930-luvun kaikkein yksinkertaisinta lapualaispropagandaa.⁷¹

”Pohjoismaisuus on perimmiltään pitkäaikaisen läheisen kulturellisen vuo-
rovaikutuksen luomaa ja aikaansaamaa kansojen keskinäistä luottamusta toi-
siinsa”, *Suomen Sosialidemokraatti* opetti. Tämä se kommunisteja hiersikin.

69 *Vapaa Sana* 20.1.1946 (”Tavallinen ihminen” = Hertta Kuusinen); *Työkansan Sanomat*
24.1.1946 (pääkirjoitus).

70 Sundström Sventolle 13.2.1946, 5 B, UMA; Nevakivi 1992, 286.

71 *Hufvudstadsbladet* 22.1., 23.1. (*Nya Pressen, Dagens Nyheter*) ja 29.1.1946 (*Etelä-Suomen
Sanomat, Västra Nyland*); *Suomen Sosialidemokraatti* 31.1.1946 (*Aftontidningen*).

Pohjoismaiset suhteet ja ajattelutavat olivat luonnollinen osa yhteiskuntaa, kun taas itärajan taakse ”periviholliseen” kohdistui epäluuloa ja pelkoa. Siinä missä Ruotsi ja Skandinavia olivat positiivinen elementti suomalaisten identiteetissä, venäläisyys ja Neuvostoliitto edustivat torjuttavaa ”toista”.⁷² Sosiaalidemokraatit käänsivät kommunistien propagandan päällelleen pitäen erittäin outona, jos yhteydenpito Pohjolan kansojen kesken ”jollain tavoin olisi esteenä hyvien suhteittemme järjestymiselle Neuvostoliiton kanssa”.⁷³

Kommunistit ymmärsivät, että pohjoismaisuutta kritisoimalla he eivät saavuttaisi lisää kannatusta vaan sabotoisivat omia tavoitteitaan. *Vapaa Sana* veti takaisin pakinoitsijansa ”leikinlaskua”, joka tosin oli osunut kipeään paikkaan saadessaan ”sekä suomalaiset että ruotsalaiset pohjoismaisuusapostolit kauhistuksen valtaan”. Tarkoituksena ei ollut millään tavoin estää kulttuurikosketuksia ja taloudellista kanssakäymistä Skandinaviaan vaan asettaa kansainvälisyys demokratian merkeissä ”pohjoismaisen” yksipuolisuuden ja eristäytymispyrkimyksen sijalle. Pohjoismaisuutta jatkuvasti korostettaessa salakuljetettiin vaarallista blokkiajattelua suomalaisten mieliin. Tukea näille näkemyksille antoi myös Ruotsin kommunistilehti *Ny Dag*.⁷⁴

Työkansan Sanomat täsmensi, että todellinen pohjoismainen kulkutauti raiivosi voittoaisti piireissä, joiden ”lukemattomat edustajat matkustavat Ruotsiin ei vain syödäkseen ja hankkiakseen vaatteita, vaan pikemminkin solmiakseen ’sydämelliset pohjoismaiset suhteet’ ja puhuakseen ’pohjoismaisesta veljeydestä’”. Tähän ei olisi mitään huomauttamista, jos he asennoituisivat yhtä lämpimästi ja rehellisesti Neuvostoliittoon, jonka ansiosta vapaat Ruotsin-matkat olivat ylipäättään mahdollisia. Mutta esimerkiksi *Nya Pressen* ja *Hufvudstadsbladet* eivät koskaan maininneet Suomi–Neuvostoliitto-seuraa positiivisessa mielessä, kun taas Pohjoja–Nordenin ne katsovat palvelevan ”todellista kansanliikettä”. Näin suomenruotsalainen lehdistö levitti skandinaavista kulkutautia ja oli immuuni itäisen suunnan vaikutteille.⁷⁵

Tässä oli debatin ydin, jota kumpikaan osapuoli ei halunnut avoimesti sanoa. Mikä olisi Suomelle oikea viiteryhmä toisaalta yhteiskuntajärjestyksen ja toisaalta kansainvälisen politiikan kannalta. Pohjoismaisuuden puolustajat samastivat Suomen olot Skandinaviaan ja lujittivat tätä identiteettiä vaalimalla suhteita Pohjanlahden taakse. Heidän mielestään tämä ei saanut olla ristiriidassa hyvien idänsuhteiden kanssa, sillä Suomen uusi ulkopoliittikka tyydytti suurvaltanaapurin intressit eikä Neuvostoliitolla pitänyt olla sanomista maan sisäisiin asioihin.

Moskovan näkökulmasta vapaata kansalaistoimintaa ei voinut erottaa valtiovallan kansainvälisestä orientoitumisesta sen enempää kuin sisä- ja ulkopoliittikkaa toisistaan. Kommunistien oli kuitenkin vaikea hyökätä pohjoismaisia kontakteja vastaan, jotka olivat suosittuja kansalaisten keskuudessa. Kriitikki osui omaan nilkkaan, sillä se tunnusti epäsuorasti Neuvostoliitolle oikeuden puuttua siihen, kenen kanssa suomalaiset saivat seurustella. Ongelma yritettiin

72 Ks. Harle & Moisio 2000 sekä Majander 2001b.

73 *Suomen Sosialidemokraatti* 24.1.1946 (pääkirjoitus).

74 *Vapaa Sana* 25.1. (pääkirjoitus) ja 31.1.1946 (*Ny Dag*).

75 *Työkansan Sanomat* 29.1.1946.

väistää vetoamalla tasapuolisuuteen, kuten *Vapaa Sana* kysyessään: ”Milloin syntyy edes jonkinlaista suhteellisuutta kanssakäymisessä eri naapuriemme välillä ja demokraattisen maailman kanssa yleensä?”⁷⁶

Työkansan Sanomat tarjosi suorasanaisemmin suomalaisille kavereiksi Itä-Euroopan uudestisyntyneitä demokraattisia reunavaltioita, jotka olivat ”meitä sekä aatteellisesti että historiallisesti lähellä”. Puhe pohjoismaisuudesta oli kytkeytynyt elimellisesti suurvaltapolitiikan kuvioihin, sillä se edusti samankaltaista geopolitiikkaa, jota saksalainen valtiotiede oli käyttänyt sotilaallisen strategiansa apuna. Lehti ei epäröinyt syyttää, että sekä länsimaisen että pohjoismaisen geopolitiikan edustajat olivat ”natsismin aatteellisia perillisiä ja ratkaistavaksi jää vain kysymys, minkä taantumusryhmän imperialistisia pyyteitä ne palvelevat”. Skandinaaviset suhteet eivät olleet viatonta kansalaistoimintaa, sillä ”pohjoismaisen demokratian” suojassa viihtyvät ”sotainen seikkailunhalu, pinttynyt venäläisviha ja demokraattisen edistyksen pelko”.⁷⁷

Matala profiili

Suomalaislehtien debatti heijasteli niitä näkökulmia, jotka olivat yleisesti valtaamassa alaa maailmanpolitiikan keskuksissa. Vaikka suurvaltojen ulkoministerikonferenssi oli joulukuussa 1945 sujunut myönteisessä hengessä, vallan kabineteissa pohdittiin yhä useammin Euroopan jakautumista idän ja lännen ryhmittymiin. Neuvostodiplomaattien raporteissa kirjoitettiin jo vakiintuneesti anglosaksisesta ydinasevaltojen liittoutumasta. Etupiireihin nojaava kompromissipolitiikka Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välillä kääntyi vuoden 1946 alussa ristiriidoiksi, joihin liittyi avoin konfliktin uhka, kuten esimerkiksi Pohjois-Iranissa ja Turkissa Bosporin salmien valvontaan liittyen.⁷⁸

Neuvostoliiton näkökulmasta Suomi oli vaarassa kiinnittyä länteen Skandinavian kautta. Moskovassa oli pantu merkille, että syksyn aikana oli pidetty lukuisia pohjoismaisia kokouksia sosiaaliministerien neuvotteluista poliisien ja insinöörien tapaamisiin. Sosiaalidemokraattien yhteistyökomitea teki tammi-kuussa 1946 Kööpenhaminassa pitkälle meneviä ehdotuksia keskinäisestä koordinoinnista, joka koski muun muassa sosiaalilainsäädännön, yhteisten työmarkkinoiden ja teollisuuden kehittämistä. Kokous sai virallistakin luonnetta, kun Ruotsin, Norjan ja Tanskan ulkoministerit kävivät sen yhteydessä keskinäisiä neuvottelujaan. Neuvostoliiton ulkoministeriössä tehtiin johtopäätös, että pohjoismainen blokki oli tosiasiaa jo luotu; vaikka virallinen sotilasliitto vielä puuttui, esikuntatasolla oltiin jo yhteistyössä sekä keskenään että Britannian ja Yhdysvaltain kanssa.⁷⁹

76 *Vapaa Sana* 20.1.1946 (”Tavallinen ihminen” = Hertta Kuusinen).

77 *Työkansan Sanomat* 24.1.1946 (pääkirjoitus).

78 Esim. Zubok & Pleshakov 1996, 44–45; Trachtenberg 1999, 35–41. Vrt. myös Suistola 1994, 53–60.

79 A. N. Abramovin muistio K. V. Novikoville 11.1.1946, *Norge og Sovjetunionen 1917–1955*, 1995, 372–373; yhteistyökomitean kokouksesta *Samråd i kristid*, 1986, 290–326.

”Koko ajan uusia kokouksia, ja kokouksia ja kokouksia”, Neuvostoliiton varaulkoministeri V. G. Dekanov huomautti Moskovaan lähettilääksi siirtyneelle Cay Sundströmille ja viittasi varoittavaan sävyyn Suomen intiimiin yhteistyöhön Skandinavian maiden kanssa.⁸⁰ Kritiikki voitiin kohta lukea *Pravdan* sivuilta. Lehden mukaan aloitetta yhteisistä työmarkkinoista tarjottiin käytännölliseksi esimerkiksi siitä, että pohjoismainen yhteistyö rajoittuisi mukaan talouden ja kulttuurin piiriin eikä asettaisi poliittisia tai sotilaallisia tehtäviä. Kyse oli kulissista, jonka suojissa ruotsalaiset pyrkivät eristämään pohjoismaisen piirin ja muuttamaan sen teollisuutensa laajentumisalueeksi. *Pravdan* mielestä sosiaalidemokraatit olivat kiiruhtaneet ”uus-skandinavismmin” soihdunkantajaksi, mutta heidän koko yhteistyökomiteansa oli ristiriidassa Euroopan työväenliikkeen sodanjälkeisten yhtenäistämisyhtymien kanssa. Tavoitteiden taustalla päilyi poliittisia ja sotilaallisia liittoaikeita, joita ruokittiin lännestä ja jotka suuntautuivat Neuvostoliittoa vastaan.⁸¹

Skandinavian maat luettiin Moskovassa yhä selkeämmin vihollisten leiriin. Neuvostoliiton lähettiläs raportoi Kööpenhaminasta, että Tanskan armeija oli pelkkä brittijoukkojen lisäke, joka aseellisessa konfliktissa palvelisi Neuvostoliiton vihollisia.⁸² SKP:n tehtävä oli pitää Suomi mahdollisimman kaukana Skandinaviasta, mikä näkyi varovaisuutena puolueen omissa kontakteissa. Naisjärjestön edustajat saivat sentään luvan lähteä pohjoismaisille ammattiyhdistysnaisten opintopäiville Kööpenhaminaan, kunhan esiintyisivät siellä ”sen ajatuksen puolesta, että ei ole paikallaan solmia tällaisia puhtaita skandinaavisia yhteyksiä. Demokratiaa ei rakenneta yksinomaan Skandinaviassa, vaan koko Euroopassa.” Heidän tuli myös esittää Neuvostoliiton naisten kutsumista mukaan yhteistoimintaan.⁸³

Asetelma oli SKP:lle monella tapaa ongelmallinen. Kun puolueen ydinjohto keväällä 1946 suuntasi Moskovaan neuvottelemaan oikeasta taktiikasta, Pessi pohti matkan alla tekemissään muistiinpanoissa myös pohjoismaisuuden merkitystä:

Me olemme pohjoism[aisessa] asenteessa vähemmistönä. Täytyy olla argumentteja. Joukoille selvitettävä. Ruotsi on konservatiivisen demokratian maa. Edistys[ellisen] demokratian maiden kanssa ei ole vastaan yhteistoim[intaan]. Sisäpolitiikassa tuetaan ruotsal[aisen] vähem[mistön] oikeuksia. Suomen komm[unistit] eivät halua sekaantua Ruotsin sisäisiin asioihin. Jos R[uotsi]n konservat[iivinen] demokratia muodost[uu] sell[aiseksi] kuin Jugoslav[ian] y.m. ollaan valmiita lähemp[ään] yhteistoim[intaan]. Argumentteja Ruotsin demokratian toim[innasta] taantumuksen hyväksi.⁸⁴

80 Sundström Sventolle 13.2.1946, 5B, UMA.

81 *Vapaa Sana* 14.2.1946 (P. Rysakov, *Pravda*).

82 Jensen 1999, 167; ks. myös Petersson 1994, 43.

83 SKP puoluetoimikunta 4.3.1946, Kansan arkisto; Rentola 1986, 181.

84 Päivämättömiä muistiinpanoja kirjekuoreessa otsikolla ”Jäsennyksiä”, SKP kaaderijaosto hmp I/40 Pessi Ville, Kansan arkisto. Asiatyhteyksistä voi päätellä, että merkinnät liittyvät tähän Moskovan matkaan. Ks. Beyer-Thoma 1990, 233–237.

Näistä ”jäsenyksistä” heijastuu neuvottomuus, kuinka kommunistit voisivat päästä pohjoismaisuuteen liittyvissä kysymyksissä altavastaajan asemasta niskan päälle. Miten vakuuttaa joukot ruotsalaisen demokratian kelvottomasta luonteesta? Moskovassa asia esitettiin varovasti sellaisessa sävyssä, jonka voidaan tulkita myös lupapyynnöksi positiivisempaan Skandinavian-politiikkaan. Ždanov ei lämmennyt ajatukselle vaan totesi, että SKP oli aivan oikeassa vastustaessaan pohjoismaista yhteistyötä.⁸⁵

Pohjoismaisuuden murtaminen suomalaisten kansainvälisestä identiteetistä oli yhtä hankala tehtävä kuin sosiaalidemokraattien murskaaminen, johon Ždanov kerta toisensa jälkeen SKP:n johtajia komensi.⁸⁶ Nämä kaksi ulottuvuutta vahvistivat toinen toistaan, eikä Moskovan strategeilla ollut käytännöllistä reseptiä siihen, miten tätä akselia voisi Suomessa heikentää. Ei Ždanovilakaan, vaikka oli majakan maineessa suomalaistoverien pimeyden keskellä. Aika kävisi todella pitkäksi, jos perspektiivinä oli odottaa ruotsalaisen demokratian muuttumista Jugoslavian kaltaiseksi.

Kommunistien yhteydet Pohjanlahden taakse kaventuivat mutta eivät katkenneet. Ruotsin puoluekokoukseen lähetettiin toukokuussa kolme edustajaa, jotka kuitenkin edustivat SKP:n sisäisessä hierarkiassa kakkosketjua. Suomalaisten tervehdyksen esitti Aaro Uusitalo, joka ei kuulunut linjanvetäjiin, vaikka oli muodollisesti puolueen puheenjohtaja. Suuressa ulkoilmajuhlissa hän teki tilaa Mauri Ryömälle, mikä ennakoi tämän myöhempää nousua SKP:n asiantuntijaksi nordismin vastaisessa taistelussa.⁸⁷ Kolmas matkalainen oli puoluetoimistossa kontaktien arkista tasoa hoidellut Martti Malmberg, joka toi Helsinkiin kuumia tuliaisia. Tukholmassa oli pidetty ulkomaalaisten kokousvieraiden neuvottelutilaisuus, jossa esitettiin kansainvälisen konferenssin järjestämistä kommunististen puolueiden kesken. SKP:n kannalta aloite tuli väärästä ilmansuunnasta, eikä sitä näin ollen rohjettu kannattaa. Kansainvälinen yhteistoiminta oli toki suotavaa, mutta se piti järjestää ”muuta teitä käyttäen”.⁸⁸

Mitä ne voisivat olla? Sitä harkittiin samoihin aikoihin Moskovassa, missä Stalin piti neuvoa hänelle vielä läpeensä uskollisen Josip Broz Titon sekä entisen Komintern-johtajan Georgi Dimitrovin kanssa. Sodan aikana lakkautetun internationaalien tehtävät olivat jatkuneet NKP:n keskuskomitean suojissa, mutta järjestelmä eli keskellä jatkuvia muutoksia eikä tuottanut toivottuja tuloksia. Esillä oli ajatus uuden pysyvän organisaation luomisesta, joka koordinoisi kommunististen puolueiden toimintaa ja sovittelisi niiden välisiä erimielisyyksiä. Hanke jäi kuitenkin vielä vuodeksi kypsymään.⁸⁹

85 Beseda tov. Zhdanova s t.t. Pessi, Kuusinen i Mjakinen, Ždanovin arkisto, f. 77 op. 3 d. 82, 55, Ždanovin kokoelmasta kopioitu aineisto, mikrofilmi 304, Kansallisarkisto, Helsinki; Polvinen 1999, 276–278.

86 Rentola 1994a, 506, ja 1997, 25–26; Nevakivi 1995, 97–98, 157, 248.

87 SvKP SKP:lle 19.3. ja Linderot SKP:lle 6.5.1946; SKP kv-jaosto EF 1, Kansan arkisto; *Työkansan Sanomat* 17.5., 24.5. (Malmberg, Uusitalo) ja 25.5.1946 (pääkirjoitus); *Vapaa Sana* 19.5.1946.

88 SKP poliijaosto 26.5. ja puoluetoimikunta 3.6.1946, Kansan arkisto; Rentola 1986, 284.

89 Zubok & Pleshakov 1996, 111, 119–122; Di Biagio 1994.

Kesällä 1946 suomalaisten vanha tuttu Anton Strand välitti tervehdyksessään SKP:n puolueuuevostolle ruotsalaistovereiden ihailua ja kunnioitusta. Suomalaiset olivat ehtineet sekä poliittisesti että joukkojen johtamisessa paljon pidemmälle kuin Ruotsin kommunistit; esimerkiksi valtiokoneiston suhteen olisi ”paljon opittavaa Suomesta, jossa askel askeleelta puhdistetaan yhteiskunnallisia elimiä ja poistetaan niistä taantumukselliset ja fasisetiset voimat ja luodaan siten edellytykset ja takeet demokratian kehitykselle”. Ruotsissa suurimman jarrun edistykselle asetti vahvana säilynyt sosiaalidemokratia, joka

ei tahdo mielellään tunnustaa sitä demokratian muotoa, joka on vallalla Neuvostoliitossa ja jota myöskin edustaa Jugoslavia, Tshekkoslovakia ja muut. Se pitää itsepäisesti kiinni siitä teesistä, että demokratian täytyy antaa toimintavapaus myöskin taantumukselliselle, vihamieliselle puolueelle. Tästä valheellisesta katsomuksesta lähtien he oikeastaan katsovat, että kommunistit eivät ole luotettavia demokraatteja.

Ulkopolitiikassa Ruotsin hallitus edusti Strandin mukaan anglosaksista linjaa. Uutta sotaa suunnittelevat Britannian ja Yhdysvaltain taantumusvoimat laskivat sen varaan, että Ruotsi ottaisi Suomen vanhan paikan etuhyökkäysasemana Neuvostoliittoa vastaan. Tässäkin suhteessa ruotsalaisten oli otettava oppia Suomen kohtalosta ja saatava ajoissa tällaiset seikkailut päättymään. Strand toivoi, että SKP:n päätökset ja menestys auttaisivat myös Ruotsin kansaa.⁹⁰

Isoveljen rooli oli harvinaista herkkua, mutta Moskovan kielteisen asenteen vuoksi SKP:ssä ei päästy asemasta paljoa nauttimaan. Hertta Kuusista kyseltiin puhujaksi Skandinaviaan suuriin joukkokokouksiin, mutta syyskesällä 1946 hän torjui sekä Kööpenhaminan että Tukholman houkutukset kiireisiinsä vedoten. Norjalaiset toverit toivoivat turhaan suomalaisia talouspolitiikkaa käsittelevään konferenssiin, jota suunniteltiin Osloon pienimuotoisissa merkeissä. Sen sijaan SKP katsoi välttämättömäksi lähettää edustajansa Unkarin kommunistisen puolueen kongressiin, ”koska Skandinavian maissa juostaan tämän tästä”.⁹¹

Kommunistien pohjoismaiset suhteet vajosivat aallonpohjaansa vuodenvaihteessa 1946–47. Skandinavian puolueet olivat päättäneet pitää yhteisen konferenssin Kööpenhaminassa heti tammikuun alussa ja pyysivät suomalaisia mukaan. Vuoden takainen sekoilu oli hyvässä muistissa, joten tällä kertaa pelattiin varman päälle. SKP:n puoluetoimikunta vastasi kutsuun kielteisesti sillä varauksella, että asiaa voitiin vielä harkita, ”jos siinä ilmenee jotakin uutta”.⁹²

Ei ilmennyt, vaikka Pessi haki osallistumislupaa Moskovasta asti kirjoittamalla yhteismiehelleen kiusallisesta asetelmasta. Skandinaaviset veljespuolueet eivät ”ymmärrä oikein” SKP:n näkemystä, että taistelussa taantumuksellista pohjoismaista blokkia vastaan ei voinut käyttää sen kanssa samanlaisia toi-

.

90 SKP puolueuuevosto 30.6.–1.7.1946, Kansan arkisto.

91 Alnilda Larsen Hertta Kuusiselle 27.7., Kuusinen Larsenille 30.8., Knut Olsson (Stockholms Kommunistiska Arbetarkommun) Kuusiselle 22.8.1946, Roald Halvorsen SKP:lle 20.9. ja Malmberg NoKP:lle 11.10.1946, SKP kv-jaosto EF 1, sekä SKP politijaosto 12.9. ja 10.10.1946, Kansan arkisto.

92 Alfred Jensen DKP SKP:lle 10.12.1946, SKP kv-jaosto EF 1, ja SKP puoluetoimikunta 16.12.1946, Kansan arkisto.

mintamuotoja. Pessi pyysi ilmoittamaan heti, jos Moskovassa katsottaisiin osallistuminen pohjoismaiseen neuvotteluun hyödylliseksi.

NKP:n kansainvälisellä osastolla asiaa valmistellut Vasili Kirillov arvioi, että tapaaminen voisi edistää demokraattisten voimien yhteistyötä samalla tavalla kuin Helsingissä pidetty naiskonferenssi, josta oli lokakuussa saatu positiivisia kokemuksia. Hän ehdotti myönteistä kantaa. Kööpenhaminan kokous voisi tehdä konkreettisia ehdotuksia yhteistyöstä samanaikaisesti Oslossa kokoontuvalle sosiaalidemokraattien pohjoismaiselle komitealle. Aloitteellisuudellaan kommunistit saattaisivat edelleen eristää sosiaalidemokraattista johtoa työläisjoukoista. Askel oli kuitenkin liian rohkea. Paperit pantiin eteenpäin Mihail Susloville, jolta ne tulivat bumerangina takaisin. Pessin kaitsija L. S. Baranov kirjasi päätökseksi: ”Toveri Kirillovin mielipiteeseen ei suostuta”.⁹³

Pessin tiedustelu osui tilanteeseen, jossa NKP:n ideologit alkoivat saada tarpeekseen kommunististen puolueiden kansallisista variaatioista. Sven Linderot oli julistanut lokakuussa 1946 ruotsalaista tietä sosialismiin, jossa kommunistit toimisivat läheisessä yhteistyössä sosiaalidemokraattien kanssa demokraattisen blokkiajatuksen pohjalta. Rauhallisen yhteiskuntakehityksen myötä ruotsalaista demokratiaa kehitettäisiin edelleen muun muassa talouden alueella. Tämä oli vuoden 1945 kieltä, joka oli nyt vanhenemassa esittäjänsä huulille. Linderotin linjauksiin suhtauduttiin puolueen omissakin riveissä epäilevästi, kuten Fritjof Lager raportoi Moskovaan, ja kritiikkiä täydensivät Neuvostoliiton Tukholman-lähettiläältä sekä tanskalaiselta Georg Laursenilta saadut tiedot. NKP:ssä ei tosin seurattu kehitystä Tanskan kommunistipuolueessa sen suopeammin. Joulukuussa Suslov kritisoi myös norjalaisia tovereita virheellisistä näkemyksistä, joissa viitattiin optimistisesti ”reformistiseen” tiehen kohti sosialismia.⁹⁴

Kun skandinavismi ja sosiaalidemokratia olivat muutenkin Neuvostoliiton mustalla listalla, SKP:tä ei haluttu päästää seuraan, jossa liikkui sekä ideologisesti että käytännön politiikan kannalta arveluttavia virtauksia. Yhtä vähän Moskovassa lämmitettiin ajatukselle heimovelisuhteiden virittämisestä Viroon ja Unkariin, jota SKP:ssä mietittiin pohjoismaisen yhteistyön vastapainoksi. NKP piti kiinni yhden keskuksen periaatteestaan, eikä siinä ollut sijaa pohjoismaisuudelle, ei edes slaavilaiselle solidaarisuudelle Balkanilla, jonka manifestaatioita ideologian ylivalvojat Ždanov ja Suslov parhaansa mukaan torjuivat.⁹⁵

Unkarin tielle?

Suurvallat saivat marraskuussa 1946 valmiiksi rauhansopimustekstit, jotka koskivat Saksan rinnalla taistelleita valtioita. Näköpiirissä oli tilanne, jossa Bulgaria, Italia, Romania, Suomi ja Unkari saisivat takaisin valtiollisen suvereniteet-

93 Pessi Baranoville 17.12. sekä Kirillov A. S. Panjuškinille 27.12.1946 ja siihen tehdyt merkinnät, f. 17 op. 128 d. 170, 157–162, RGASPI; Rentola 1994b, 205.

94 Björnin 2001, 109–112; Jacobsen 1993, 334–339; Halvorsen 1998, 228.

95 Nevakivi 1995, 232; Zubok & Pleshakov 1996, 128.

tinsa. Asetelmasta nousi Neuvostoliitolle visainen kysymys, miten taata ystävällismielisen politiikan jatkuminen Itä-Euroopan intressipiirissä. Bulgariassa, Jugoslaviassa, Puolassa ja Romaniassa poliittiset olosuhteet olivat kehittyneet niin, ettei Stalinin tarvinnut olla niistä huolissaan. Sen sijaan Suomessa ja Tšekkoslovakiassa oli edetty vapaan monipuoluejärjestelmän pohjalta, osin Unkarissakin, joka ei-slaavilaisena maana ja entisenä Saksan liittolaisena sopii ehkä parhaiten Suomen tapauksen vertailukohteeksi.

Unkarin kommunisteilla alkoi olla kiire varmistaa poliittiset asemansa siihen tilanteeseen, kun venäläisten johtama valvontakomissio poistuisi maasta. Puoluejohtaja Mátyás Rákosi sanoi Yhdysvaltain lähettiläälle suoraan, että oli välttämätöntä eliminoida taantumuksellisten voimien vaikutusvalta, jota hän katsoi amerikkalaisten avustaneen. Unkarilaisille tuli opettaa demokratian periaatteita tarvittaessa vaikka väkisin. Kommunistisen puolueen sisäpiirissä pohdittiin joulukuussa, miten omaa väkeä saataisiin avainpaikoille ulkoministeriöön ja poliisivoimiin. Erityisesti oli soluttauduttava pientalonpoikien puolueeseen ja hyökättävä sen oikeistosiipeä vastaan. Ensimmäinen askel sittemmin salimitaktiikaksi ristityllä tiellä otettiin vuodenvaihteessa, kun sisäministeriö paljasti hallituksen- ja tasavallanvastaisen salaliiton ja pidätti satakunta siihen osallista.⁹⁶ Vaikka Italiassa kommunistien valtaperspektiivit olivat maltillisempia, heidänkin puoluekokouksessaan tammikuussa 1947 teroitettiin kaaderien ideologisen tason sekä poliittisen kurin merkitystä. Etujoukon puolueen oli oltava entistä tietoisempi teoriasta, bolševistisempi, ja rohjettava puolustaa ponnekaammin Neuvostoliittoa taantumuksen hyökkäyksiä vastaan.⁹⁷

Paljolti samat teemat olivat esillä SKP:ssä, jonka johdossa rauhansopimuksen allekirjoittamiseen valmistauduttiin epävarmuutta tuntien. Joukoille oli selvitettävä, mitä Suomelle merkitsi Neuvostoliiton naapuruus. ”Vilkuihu muualle ei hyödytä”, Hertta Kuusinen tähdensi. Aimo Aaltosen tilanneanalyysi oli kuin Rákosin suusta, vaikka salaliiton paljastamisesta ei vielä puhuttu mitään: ”Oikeistosos[iaali]dem[okraatt]ien asevelisiipi toimii melko kiinteässä yhteydessä fasistien kanssa kaikilla aloilla. Ulkomainen tuki myös hyvin huomattava. Poliittisen ja sotilaallisenkin revanshin ajatus nojautuu juuri tähän ulkol[aiseen] apuun ja yllytykseen.”⁹⁸

Aaltonen oli toiminut valtiollisen poliisin apulaispäällikkönä, mutta nyt haettiin tilalle parempaa miestä. Yrityksistä huolimatta Valpoa ei ollut onnistuttu muuttamaan kommunistien iskunyrkiksi, vaikka Hertta Kuusisen sanoin ”tämä tehtävä on puolueen kannalta kaikkein tärkein”. Aaltosen ja Leinin välit olivat käytännössä poikki, mikä haittasi SKP:n tavoitteiden tehokasta toteuttamista. Sisäministeri oli halukas panemaan epäonnistumiset poliisisektorilla alaisensa syyksi: ”Tähän asti on Valpon toiminta ollut halpaantunutta. Se ei ole ollut tähän mennessä demokratian terävä ase, mutta nyt sen on sellaiseksi muodos-

.

96 Roman 1996, 165–168.

97 Urban 1986, 209–210, 215–216.

98 SKP politjaosto 15.1. ja 17.1.1947, Kansan arkisto. Vrt. Sundströmin arviot, joita hän syötti sekä Molotoville että Paasikivelle; Polvinen 1999, 348–349, 382–383.

tuttava.” Leino ajoi koko arvovallallaan Valpon johtoon Kaarlo Kivilahtea, jonka kyvykkyyttä tehtävään ei monikaan SKP:n johdossa arvioinut Aaltosta paremmaksi. Leino sai tahtonsa lävitse mutta menetti samalla suojakilpensä: tästedes sisäministerin katsottiin olevan itse vastuussa Valpon kehittämisestä.⁹⁹

Itä-Euroopan malli oli Hertta Kuusisen mielessä, kun hän totesi tovereilleen: ”Meidän mahdollisuutemme ovat pienemmät ja pitemmän ajan kuluessa saavutettavissa kuin muissa maissa.” Puoluejohto kävi perusteellisen keskustelun siitä, miten Suomessa oli viety demokraattista kehitystä eteenpäin. Siitä tuli epäonnistumisten luettelo. Kansandemokraattien järjestövoima oli kyllä kasvanut huomattavasti ja asemat valtioaparaatissa lujittuneet jonkin verran, mutta toisaalta myös taantumus oli vahvistunut ja sen vastarinta sitkistynyt. SKP ei ollut saanut maareformia ja muita suuria kysymyksiä taisteluasteelle. Ammattiyhdistysliikkeessä oli juututtu näpertelyyn, maaseudulla tuottajat jarruttivat, ja sosiaalidemokraattien voimistunut juntaaminen vaikeutti yhteistyötä kunnallisella alalla. Virkamiehistöä ei ollut kyetty puhdistamaan eikä muuttamaan armeijan luonnetta. Puolueelta puuttui myös kunnan talouspoliittinen ohjelma. Kuusinen yritti kuitenkin pitää optimismia yllä:

Kehityksen hitaus on riippuvaista siitä, mihin sitä verrataan. Jos otamme vertauskohdaksi proletaarisen vallankumouksen saavutukset tai ne satelliittivaltiot, jotka ovat olleet miehityksen alaisina, niin on eteenpäin meno ollutkin meillä hidasta. Mutta tämä ei ole oikea vertauskohta.

On totta, että tässä demokraattisessa vallankumouksessa ovat vielä päätavoitteet saavuttamatta, mutta lähtöasemia on saatu vahvistettua.¹⁰⁰

SKP:llä oli hyvä syy harjoittaa itsekritiikkiä, sillä Ždanov oli saapunut Helsinkiin juhlistamaan rauhansopimuksen allekirjoittamista eli jäähyväiskäynnilleen valvontakomission puheenjohtajana. ”Meidän suhteemme Suomeen riippuvat siitä, kuka hallitsee Suomea”, hän ilmoitti isännilleen ja vetosi kolmen suuren hallitusblokin säilyttämisen puolesta. Ždanov tapasi SKP:n johtoa parikin kertaa. Pessi oli puolueen ”saavutuksista” niin häpeissään, että tarjoutui jättämään paikkansa, ja Kuusinen esitti uusia eduskuntavaaleja tilanteen korjaamiseksi. Mutta Ždanov tarjosi Itä-Euroopassa hyviksi havaittuja eväitä: oli hankittava massojen kannatus sekä maaseudulla että työväestön keskuudessa, jotta hallituskumppanien rivejä voitaisiin paremmin painostaa ja hajottaa ja siten turvata kommunistien johtava asema.¹⁰¹

Kyseessä oli oikeastaan edellisen vuoden huhtikuussa saatujen suuntaviivojen päivitys, mutta ohjeet heijastivat selvää siirtymää NKP:n painotuksissa. Yhteistyöhengen säröytyessä suurvaltojen kesken sekä eri maiden sisällä Mos-

99 SKP politjaosto 15.1., 17.1., 1.2. ja 26.2.1947, Kansan arkisto; Leppänen 1994, 346; Rentola 1997, 30.

100 SKP politjaosto 1.2. ja 7.2.1947, Kansan arkisto. Rentola (1997, 25, 27–29) on ajoittanut sen malliksi osoittivat. Tietoisuus näyttäisi muhineen jo vuotta aikaisemmin. Sama koskee amerikkalaisvaaraa, joka kypsyi SKP:n johdon näkemyksissä todelliseksi jo kevään 1947 aikana.

101 Rentola 1994b, 205–206; Polvinen 1999, 342–347.

kovalta alkoi mennä usko parlamentaarisen tien mielekkyyteen. Kommunistiset puolueet komennettiin kaikkialla lujittamaan sisäpoliittista otettaan. Vaikka SKP piti edelleen kynsin hampain kiinni kolmen suuren koalitiosta, nousi nyt hallituksesta käsin toimimisen rinnalle aikaisempaa terävämmin vaihtoehdoksi nojautuminen joukkoliikkeisiin omien tavoitteiden tueksi.¹⁰²

Uudet linjaukset näkyivät ensimmäiseksi organisaatiossa. Ždanovin terveiset välitettiin SKP:n poliittiselle jaostolle pöytäkirjan muotoilulla ”suuntaviivoja puolueestamme ja sen johdosta sekä demokraattisen kehityksen tiestä”. Pessi jatkoi itsekritiikkiään ja toivoi, että hänen työtään arvosteltaisiin ja harkittaisiin sitäkin, ”olisiko puoluesihteerin tehtävät määrättävä jollekin toiselle, vaikka muodollisesti olisinkin paikallani”. Johtokysymys ratkaistiin kuitenkin toisin. Inkeri Lehtisen ehdotuksesta muodostettiin sihteeristö, joka valmistelisi päättäville puolue-elimille kaikki esille tulevat poliittiset kysymykset. Tähän sisärenkaaseen nimettiin puolueoimiston avainhenkilöt Ville Pessi, valistus- ja propagandatyöstä vastannut Aili Mäkinen sekä järjestösihteeriksi Martti Malmberg, joka syksyllä nimitettiin tärkeän Helsingin piirin sihteeriksi. Lisäksi mukaan vedettiin Herta Kuusinen, joka kiinnitettiin eduskuntatyöstä entistä tiukemmin puolueen johtotehtäviin.¹⁰³

Valta keskitettiin näin entistä pienemmälle ryhmälle, jonka jäsenillä oli kaikilla suoria yhteyksiä neuvostotovereihin. Jos Pessi saikin synninpäästön pää-

”Villen enkelit”

*Herta Kuusinen ja
Aili Mäkinen
pääsihteerinä Pessin
vierellä SKP:n 30-
vuotisjuhlalli-
suuksissa 29.8.1948.
Inkeri Lehtistä ei
kuvista juuri löydy,
mutta taustalla hän
vaikuttanut sitäkin
enemmän. (Kansan
arkisto.)*

102 Ks. Jussila 1990, 110–117.

103 SKP poliijaosto 16.2. sekä puolueoimikunta 17.2.1947, Kansan arkisto.

sihteerin paikalla, silmään pistää naisten nousu avainasemiin. Hertta Kuusinen oli suurin auktoriteetti erityisesti kysymyksissä, joissa puolueen toimintaa ja Suomen asemaa tarkasteltiin kansainvälisissä viitekehyksissä. Uusi vahvistus oli Kominternissa kouliintunut ja Terijoen kansanhallituksen valistusministerinä palvellut Inkeri Lehtinen, joka päätettiin nimittää sihteeristöön, ”vaikka häntä ei puoluetoimikunnalle esitettäisikään”. Se olisikin ollut hankalaa, sillä Lehtinen oli Neuvostoliiton kansalainen. Hän oli saapunut Suomeen vuodenvaihteessa 1945–46 ja pantu taustalla keskeisiin tehtäviin. Nyt hänen sanansa sai huomattavaa painoa, aivan kuin sen takana olisi NKP:n tukea tavalla jota Pessiakin kavahti. Vuoden 1947 aikana useimmat kansainväliseen politiikkaan liittyvät lausumat annettiin nimenomaan Lehtisen luonnosteltavaksi.¹⁰⁴

Suomen tien poikkeuksellisuutta on tavattu korostaa huomiolla, että sodan jälkeen Stalin ei päästänyt isä-Kuusista Suomeen, vaikka muut Kominternin kuuluisuudet palasivat kotimaihinsa ympäri Eurooppaa. Lieneekö tutkimustradition sovinistista sokeutta se, että Lehtinen on jäänyt näissä yhteyksissä usein huomaamattoman maininnan varaan; häntä mitättömämmistä miehistä kuten Armas Äikiästä ja Tuure Lehénistä on pidetty paluumuuttajina paljon enemmän porua.¹⁰⁵ Otto Villen sijaan SKP saikin Inkerin. Naisvoima puolueen johtotehtävissä oli kansainvälisesti poikkeuksellinen mihin tahansa maahan verrattuna. Sihteeristön sukupuolijakaumassa päästiin kuitenkin tasa-arvoon, kun Valposta vapautettu Aaltonen alkoi ottaa lähes poikkeuksetta osaa sen kokouksiin. Näin oli muodostunut kuusikko, joka pitkälle viitoitti SKP:n tavoitteet, taktiikan ja toimet seuraavina vuosina, mukaan lukien kiistelty kevät 1948.

Neuvostoliiton tiukentunut linja heijastui myös sen suhtautumiseen Skandinavian kommunisteihin, jotka olivat saaneet pärjätä sotavuosien läpi omillaan. Kominternin kaltainen ”näkymätön käsi” ei palannut rauhan myötä ohjaamaan puolueiden toimintaa, vaikka tietoja toki kerättiin diplomaattiteitse sekä jonkin verran suoraan paikallisilta tovereilta.¹⁰⁶ Vuoden 1947 alussa NKP alkoi hakea aktiivisempaa otetta, mutta se ei halunnut sekaantua suoraan skandinaavien paimentamiseen. Tarvittiin välikättä, ja siinä tehtävässä saivat suomalaiset tarjota hyviä palveluksiaan. Oli tuskin SKP:n uuden sihteeristön omaa keksintöä, että se päätti ensitöikseen ottaa yhteyttä Skandinavian veljespuolueisiin, tosin vain kahdenväliseltä pohjalta. Pessi kutsui Linderotin pikaisesti vierailulle, jotta tälle voitaisiin selvittää Suomen olosuhteita sekä SKP:n näkemyksiä tilanteesta ja pohjoismaisesta yhteistyöstä. Ruotsin johtava toveri viihtyi Helsingissä lähes viikon päivät, joten aikaa asioiden perusteelliseen käsittelyyn oli runsaasti.¹⁰⁷

Vaikka lähdeaineisto ei sitä suoraan kerro, kansainvälisen kontekstin ja julkisten puheiden perusteella on syytä olettaa, että suomalaiset olivat liikkeellä

104 SKP politijaosto 16.2.1947, Kansan arkisto. Naisten asemasta kansandemokraattisessa liikkeessä ks. Katainen 1994, ”vallanhaltijoina” SKP:n sisäpiirissä erit. 59–62.

105 Lehtisen merkityksen havaitsi vasta Rentola 1994a, passim., ja 1997, 30, 510 viitteet 35 ja 39; vrt. Jussila 1990, 98.

106 Ks. esim. Björilin 2001, 43–44, 109–114; Holtzmark 2001, 149–150.

107 Pessi Linderotille 18.2.1947, SKP kv-jaosto EF 1, sekä SKP politijaosto 26.2. ja puoluetoimikunta 3.3.1947, Kansan arkisto.

NKP:n sanansaattajina. Neuvostoliiton diplomaatit tenttasivat samoihin aikoihin Ruotsin hallituspiireiltä tiukassa sävyssä, oltiin Skandinaviaan luomassa puolustusliittoa. Otto Ville Kuusinen sai näkyvästi tilaa kirjoituksilleen, jotka varoittivat anglosaksisten taantumusvoimien pyrkimyksistä sekaantua paitsi Itä-Euroopan myös muiden maiden asioihin. Neuvostolehdistö jatkoi kovasanaista kritiikkiään pohjoismaista yhteistoimintaa ja blokkaieikeitä vastaan.¹⁰⁸ Jo muutaman päivän Suomessa oltuaan Linderot osasi jäsentää geopolittista karttaa oikeaoppisella tavalla: ”Pohjolan kansoilla Neuvostoliiton ja Itä-Euroopan demokratioiden lähinaapurina on suurta etua vastaisessa kehityksessään läheisten ja hyvien suhteiden luomisesta juuri näihin valtioihin”.¹⁰⁹

Rohkaisua taisi tulla myös sisäpoliittisen linjan koventamiseen. Saapuessaan Suomeen Linderot antoi vielä lausunnon, että ”tosiasiassa, epävirallisesti ja ilman puolueiden sopimusta kommunistit ja sosiaalidemokraatit puhaltavat [Ruotsissa] yhteen hiileen suurissa kysymyksissä”. Kotiin palattuaan hän julisti heti ensimmäisen tilaisuuden tullen Tukholman kommunistisen kunnallisjärjestön 30-vuotisjuhlassa:

Nykyinen tilanne on todellakin sellainen, että Kommunistinen Puolue pakotetaan tarkistamaan asenteensa hallitukseen ja sosialidemokraattiseen puolueeseen. Tähän asti olemme olleet lojaaleja ja tukeneet hallitusta. Mutta jos hallitus edelleenkin harjoittaa porvarillista oppositiota kohtaan politiikkaa, jolle tällä hetkellä ovat tunnusomaista pelkuruus ja myöntöväisyys, niin se saa kohta valmistautua kahden rintaman sotaan. Tage Erlanderin yritys hallituksen päämiehenä palvella jumalaa ärsyttämättä saatanaa on tuomittu epäonnistumaan.¹¹⁰

Angloamerikkalainen vaara

Kevään myötä SKP:n kansainväliset suhteet virkosivat kerta heitolla. Tälläkin rintamalla naiset olivat ensimmäisinä airuina liikkeellä. Kansanedustaja Elli Stenberg osallistui maaliskuussa kommunistinaisten kokouksiin sekä Oslossa että Tukholmassa, ja Helsinkiin saatiin tanskalais- ja ruotsalaisvieraita naisten äänioikeuden 40-vuotisjuhlien merkeissä.¹¹¹ Hertta Kuusinen kävi ensimmäistä kertaa sodan jälkeen tutustumassa omakohtaisesti länteen, kun hän suuntasi viikoksi Pariisiin Espanjan kommunistisen puolueen konferenssiin. Matkan varrella hän pysähtyi Tukholmaan, ihmetteli kauppojen runsaudenpulaa ja suunnitteli nailonsukkien ostamista tuliaisiksi kotiin. Helluntaina Kuusinen sai maistella länsinaapurin makeutta uudelleen osallistuessaan Aili Mäkisen kanssa

108 Erlander 2001, 165 (14.2.1947); *Työkansan Sanomat* 20.2., 22.2. (pääkirjoitus), 27.2. (O. V. Kuusinen), 4.3. (”S. Mirnyi”, *Trud*) ja 23.3.1947 (S. Ivanov).

109 *Työkansan Sanomat* 12.3.1947 (Linderot).

110 *Vapaa Sana* 8.3.1947 (Linderot); *Työkansan Sanomat* 18.3. ja 23.3.1947 (Linderot).

111 Ingeborg Bakken (NoKP) SKP:lle 15.1. ja Valborg Svensson (SvKP) SKP:lle 23.1.1947, SKP kv-jaosto EF 1, Kansan arkisto; *Työkansan Sanomat* 18.3. ja 25.3. (Stenberg), 21.3.1947 (Ragnhild Andersen ja Solveig Rönn).

Ruotsin kommunistisen puolueen 30-vuotisjuhliin huomattavassa skandinaavissa seurassa.¹¹²

Vaikka ulospäin avautuminen oli taktiikkana uusi, perusasenteessa ei tapahtunut muutosta. Pohjoismaiseen yhteistyöhön sisältyi edelleen SKP:n näkökulmasta vakavia vaaroja, ja blokkiutumista yritettiin välttää kytkemällä kontaktit osaksi laajempaa kansainvälisyyttä. Kun ruotsalaiset tarjoutuivat järjestämään juhliensa yhteydessä tiedotuskokouksen pohjoismaisten tovereiden kesken, suomalaiset väistivät asian ehdottamalla, että mukaan pyydetäisiin edustajat Tšekkoslovakian, Jugoslavian, Espanjan, Ranskan ja myös muista veljespuolueista, jotka mahdollisesti saapuisivat paikalle.¹¹³

Pohjoismaat eivät kelvanneet viiteryhmäksi. SKP:n puoluetoimikunta katsoi Helsinkiin palanneen Hertta Kuusisen esityksestä tarpeelliseksi tiedottaa piirishteereille ”skandinavismista ja suhteestamme siihen”. Erityistä huolta kannettiin turkulaisista, jotka maantieteellisen läheisyytensä vuoksi olivat alttiita Pohjanlahden takaa kantautuvalle hapatukselle. Skandinavismi edusti turmiollista, vierasta vaikutusta, aivan kuten kveekaritkin, joiden toiminta Suomessa oli Kuusisen mielestä ”vain propagandaa Amerikan puolesta”. Lehtilausunnoissaan hän moitti, että suurimmalla osalla ruotsalaisia ei ollut oikeaa kuvaa Suomen olosuhteista:

meitä näyttään yhä pitävän jollain tavoin kerjäläiskansana. Poliittisessa mielessä työläispiirit sentään katsovat meihin ylöspäin. He katsovat meidän kuuluvan sodanjälkeisen demokraattisen kehityksen eturivin maiden joukkoon, eikä meillä siinä suhteessa olekaan häpeämistä Ruotsin paremminkuin muidenkaan Skandinaavisten maiden rinnalla.¹¹⁴

SKP:n johdossa kiinnitettiin yhä useammin huomiota anglosaksisen vaikutuksen leviämiseen. Tähän puuttui muun muassa Inkeri Lehtinen pitäessään Helsingin piirin vuosikokouksessa poliittista katsausta – tehtävä, joka edellisinä vuosina oli kuulunut Pessille, kuten jälleen vuotta myöhemmin. Lehtisen mukaan Yhdysvallat pyrki holhoamaan Eurooppaa luottojensa avulla. Demokratian eteneminen oli hidastunut maailmassa, mutta siitä huolimatta Suomessakin oltiin ”kulkusuunnassa sosialismia kohti”. Oireellinen oli Lehtisen huomaus siitä, että kommunistien oli ollut taisteltava yksin, koska heillä ei ollut ”kannattajia muissa poliittisissa puolueissa, niin kuin muissa maissa”. Rinnastus Itä-Eurooppaan oli selvä, kuten myös yhteys Neuvostoliiton intresseihin Suomen suunnalla: ”Esimerkiksi metalliteollisuus voisi löytää parhaat markkinat idästä.”¹¹⁵

Tällaisessa ilmapiirissä kevään kuusiviikkoinen hallituskriisi tulkittiin väistämättä ulkopoliittiseksi intrigiksi.¹¹⁶ Asetelman herkkyyttä kuvasti se kohu,

112 Öhman SKP:lle 9.4. ja SKP SvKP:lle 7.5.1947, SKP kv-jaosto EF 1, Kansan arkisto; *Työkansan Sanomat* 28.5. ja 1.6.1947 (Mäkinen); O. Leino 1990, 137; Meurling 1950, 9–12.

113 Öhman SKP:lle 9.4. ja SKP SvKP:lle 7.5.1947, SKP kv-jaosto EF 1, sekä SKP sihteeristö 26.4.1947, Kansan arkisto.

114 SKP politjaosto 3.5., puoluetoimikunta 2.6. ja sihteeristö 3.6.1947, Kansan arkisto; *Vapaa Sana* 3.6.1947 (Hertta Kuusinen).

115 Leppänen 1994, 81, 173, 263–264, 360.

116 SKP sihteeristö 23.4.1947, Kansan arkisto.

jonka Neuvostoliiton edustajat nostivat johtavien kommunistien osallistumisesta valvontakomission brittijäsenten tarjoamiin illanistujaisiin. Väärään seuraan erehtyivät Yrjöt Leino ja Murto sekä Uudenmaan läänin maaherra Väinö Meltti, jota kommunistit olivat nostamassa ehdokkaakseen pääministeriksi. Samaan ansaan oli langennut myös Mauri Ryömä sekä itse pääsihteeri Pessi, joka jälkeinpäin teki katumusta antaumuksella: ”Henkilökohtaisesti tämä oli minulle niin raskas juttu, että voin vakuuttaa, että vastaisuudessa en anna aihetta mistään tämän suuntaisesta.” Naiset paheksuivat viinalle persoja miehiä, ja Lehtisen ehdotuksesta hairahtuneille annettiin vakava huomautus törkeästä virheestä. Yleisen itsekritiikin päälle SKP:n johto tähdensi puoluemoraalin merkitystä sekä valppautta vastaisen varalle, sillä ”[a]ngloamerikkalaisten ja Skandinavian maiden edustajat pyrkivät solmimaan suhteita puolueemme toimihenkilöihin vihamielisessä poliittisessa tarkoituksessa.”¹¹⁷

Suhteet länsivaltoihin ja Skandinaviaan sekä toisaalta Neuvostoliittoon olivat SKP:lle toistensa kääntöpuolia. Kun innostusta edellisiin yritettiin jäähdyttää, työtä jälkimmäisten hyväksi täytyi vastaavasti tehostaa. Laajojen kansalaispiirien asenteellinen uudelleen koulutus oli langennut Suomi–Neuvostoliitto-seuralle, joka välirauhan jälkeen levisi nopeasti ympäri maata. Alkuinnostusta seurasi väsähtäminen. Radikaaleimpia jäseniä tuskin ilahdutti se, että seuran johto paremminkin hillitsi kuin rohkaisi kenttäväen oma-aloitteista aktiivisuutta. SKP:n johto totesi lokakuussa 1946, että SNS:n toiminta oli ”liian paljon puoluetoiminnan kaltaista” vetääkseen mukaan sellaista väkeä, joka ”ei muuten kuulu vaikutuksemme piiriin”.¹¹⁸ Kritiikki ei johtanut talven mittaakaan otteen terävöitymiseen, eikä Neuvostoliitostakaan saatu apua, vaikka Sundström kääntyi asiassa pariinkin otteeseen Molotovin puoleen.¹¹⁹

SKP:ssä alettiin harkita henkilövaihdoksia seuran keskeisissä tehtävissä, ja viimein touko–kesäkuussa 1947 ystävyysseuran johtavat toverit joutuivat saattomuudestaan tilille.¹²⁰ Kuten SNS:n pääsihteeri Aimo Rikka totesi, perusdilemma oli siinä, että seurasta ei voinut tulla puhtaasti kommunistisin voimin oikeaa kansalaisjärjestöä. Jäsenistöstä noin neljä viidestä oli työläisiä, mutta sosiaalidemokraatteja tuskin nimeksi, enempää kuin porvareitakaan. Mitä poliittisemmin seura toimi, sitä heikommat mahdollisuudet oli saada sivistyneistöä siitä innostumaan. Toiminta kärsi jatkuvasti taloudellisten resurssien puutteesta, eivätkä Neuvostoliiton edustajat osoittaneet riittävää kiinnostusta. Länsivaltojen propagandaan verrattuna tilanne oli suorastaan surkea. Turhaan oli pyydelty aineistoa Neuvostoliiton teollisuudesta, maataloudesta ja kulttuurista, puhumattakaan hyvistä kaitafilmeistä, joita briteillä oli runsaasti tarjolla ilmaiseksi näytettäväksi ympäri maata.

117 SKP politjaosto sekä puoluetoimikunta 12.5.1947, Kansan arkisto; ks. myös Magill 1981, erit. 144–147.

118 SKP puoluetoimikunta 7.10.1946 (Hertta Kuusinen, Aaltonen), Kansan arkisto; Kinnunen 1998, 72–90; Rantala 1997, 73–74.

119 Büttner 2002, 414.

120 SKP politjaosto 24.1., 27.1. ja 30.1., sihteeri 17.5. ja 19.5. sekä puoluetoimikunta 30.5. ja 4.6.1947, Kansan arkisto.

Useimmat SNS:n aktiivijäsenistä olivat mukana myös muussa kommunistien moninkertaisessa järjestötoiminnassa, eikä innostusta voitu pitää yllä pelkästään kirjallisuudella ja lehdillä ilman uusia virikkeitä. Suureksi haitaksi koettiin se, että seuran jaostot eivät päässeet suoraan kosketukseen Neuvostoliiton vastaavien alojen edustajien kanssa. Kun edes SNS:n piirisihteereistä ei yksikään ollut vierailut Neuvostoliitossa, voitiin hyvällä syyllä kysyä: ”Miten voi puhua NL:sta ja sen oloista jatkuvasti, kun ei ole koskaan edes käynyt siellä.”

Liekö syynä ollut Ždanovin johtama kampanja neuvostopatriotismin puolesta ja länsimielistä kosmopoliittisuutta vastaan,¹²¹ että vuoden 1945 aikana lupaavasti käynnistyneet elävät kontaktit itärajan ylitse tyrehtyivät heti alkuunsa. Ja kuka Neuvostoliittoon pääsi, hänellä oli aina vaara uskoa enemmän omia silmiään kuin virallista oppia ja propagandaa. Aimo Rikkakin palasi matkaltaan ihmetellen Neuvostoliiton elintason alhaisuutta, ja kauppojen seinustoja kiertävät jonot pistivät väkisin myös suomalaisen ammattiyhdistysdelegaation silmään.¹²² Kontrasti on suuri, kun asetelmaa vertaa Pohjanlahden taakse suuntautuneeseen liikenteeseen.

Neuvostotovereiden syyttäminen epäonnistumisista oli majesteettirikos, johon SKP:n piirissä syyllistyi harvoin. Malmberg ojensi välittömästi, että kutsuja Neuvostoliittoon voitiin oikeutetusti odottaa vasta sitten, ”kun olemme tehneet työmme niin, että ansaitsemme kiitosta”. Hertta Kuusinen vaati seuran toiminnan politisoimista, sillä Suomessa oltiin ”siirtymässä avoimeen taistelukauteen Neuvostoliittoa vastaan”. Ulkopoliittinen kamppailu ei voinut olla kuvastumatta SNS:ään, jonka täytyi parantaa toimintaansa ja pysyä oikealla linjalla. Kuusisen mielestä seurassa tarvittiin ”esikunta, joka johtaa”. Rikan tilalle pääsihteeriksi vaihdettiin Toivo Karvonen ja Aune Laurikainen sai tehdä tilaa Betty Peltoselle valistussihteerinä.

Henkilökysymykset olivat keskeisiä SKP:n linjan vaihteluissa. Niin kauan kuin Ždanov oli hoitanut valvontakomission puheenjohtajuuttaan enemmän tai vähemmän Helsingistä käsin eli lokakuusta 1944 seuraavan vuoden joulukuuhun, hänen tärkein työrukkasensa oli Yrjö Leino. Tämän jälkeen sisäministerin tähti kääntyi laskuun. Paikan Ždanovin ensisijaisina asiakkaina perivät Hertta Kuusinen ja Ville Pessi, jotka kesäkuun lopulla 1947 jälleen kerran saapuivat Moskovaan pitämään neuvoa.

Helmikuisen tapaamisen jälkeen asiat olivat kehittyneet huonoon suuntaan. Ždanovin mielestä Suomen porvarisjohtajat olivat salaa liitossa amerikkalaisten kanssa ja maa kulki Yhdysvaltain luottojen ja politiikan vanavedessä. SKP:lle hän tarjosi entistä suoraviivaisemmin Itä-Euroopan mallia. Sosiaalidemokratien ja maalaisliiton juonet oli paljastettava ja ryhdyttävä tuhoamaan niissä pesiviä oikeistovoimia. Kuten Unkarin, Bulgarian ja Romanian esimerkit osoittivat, hallitusyhteistyötä rikkovista kumppaneista ei selvittäisi ilman avointa

121 Ks. Zubok & Pleshakov 1996, 123–124.

122 Rentola 1997, 113, 164–165; Büttner 2002, 413.

konfliktia – verenvuodatusta. ”On toimittava siten, että kommunistit, sen sijaan että odottavat iskua, iskevät ensin.”¹²³

Kominformin linja

Kesällä 1947 elettiin kansainvälisessä järjestelmässä vedenjakajalla, joka taittoi voittajavaltojen yhteistyötä nakertaneen jännityksen peruuttamattomasti kylmäksi sodaksi. Moskovan ulkoministerikokous oli päätynyt viikkoja kestäneen turhautumisen jälkeen tuloksettomana. Yhdysvallat tarjosi Euroopan valtioille yhteistä jälleenrakennusohjelmaa, josta Neuvostoliitto pakotti etupiirinsä maat kieltäytymään. Suhtautuminen tähän Marshallin suunnitelmaan piirsi kartalle rajalinjan. Länsieurooppalaiset kokoontuivat Pariisiin miettimään, kuinka he järjestäisivät yhteistyötään amerikkalaisten taloudellisen mahdin suojissa. Neuvostoliitto puolestaan kokosi Euroopan tärkeimmät kommunistiset puolueet Puolaan perustamaan uutta yhteistyöelintä Kominformia, josta alkoi sosialistisen leirin lopullinen tiivistäminen Moskovasta johdetuksi satelliittien blokiksi.¹²⁴

Pienten valtioiden asema oli suoraan kytköksissä kansainväliseen tilanteeseen. Moni oli huolissaan Suomen kohtalosta, kuten natsien keskitysleirit kokenut norjalainen runoruhtinas Arnulf Øverland, joka julistautui nyt ”romanttiseksi skandinavistiksi”:

Suomi kuuluu Pohjolaan eikä meillä ole varaa menettää sitä venäläisen verhon taakse. [...] Todellista demokratiaa on meillä ainoastaan Skandinavian maissa, ja meidän on sitä varjeltava. Esimerkiksi vastustamalla Suomen eroa Pohjolasta. Tunnuksemme täytyy olla: yhtenäisyys Pohjolassa.¹²⁵

Tällaiset puheet eivät jääneet SKP:ssä huomiotta, eikä se että suomalaiset sosialidemokraatit niitä innokkaasti levittivät. Kesällä 1947 teki myös Boris Ponomarev NKP:n kansainväliseltä osastolta debyyttinsä suomalaisessa julkisuudessa osoittamalla norjalaisten ja tanskalaisten yhteydet Britannian labouristeihin ja Ranskan sosialisteihin.¹²⁶ Pohjanlahden takaa ei siten ollut suomalaisille luvassa mitään hyvää. Syyskuun alussa SKP vaati valtioneuvostoa puuttumaan siihen, että maan Tukholman-lähetystö ei ollut millään tavoin protestoinut häväistyskirjoituksia, joita ruotsalaislehdet julkaisivat Suomen tilanteesta ja sen hallituksesta. Asiaan oli tarkoitus puuttua myös eduskunnassa.¹²⁷

.

123 Rentola 1994b, 206, ja 1997, 18–19; Zubok & Pleshakov 1996, 131; Polvinen 1999, 390, 405–406.

124 Esim. Mastny 1996, 26–35; Zubok & Pleshakov 1996, 50–51, 104–107, 129–134.

125 *Suomen Sosialidemokraatti* 30.6.1947 (Øverland); ks. myös 2.7.1947 (”Muste-Maalari” = Ano Airisto). Øverland oli sympatisoinut kommunismia, kunnes erkaantui siitä 1930-luvun jälkipuolella Moskovan näytösoikeudenkäyntien ja Suomen talvisodan myötä. Hänen hyökkäyksensä Neuvostoliittoa vastaan vuodesta 1946 lähtien herättivät laajaa huomiota. Ks. Dahl 1989, erit. 185–187, 200–201, 245–249.

126 *Kommunisti* 12 (95)/30.6.1947 (Ponomarev).

127 SKP politjaosto 3.9.1947, Kansan arkisto.

Skandinavismia koskeva kannanotto oli esillä SKP:n sihteeristössä lokakuun alussa, mutta se jäi tärkeämpien asioiden alle. Vaikka suomalaiset saivat tietää Kominformista vasta jälkikäteen juuri ennen asian julkistamista lehdissä, perustamiskokouksessa esitetyt linjaukset eivät tulleet suurena yllätyksenä. Kesäkuun lopulla Ždanov oli opastanut Hertta Kuusiselle ja Pessille, että lujat asemat työtätekevien massojen keskuudessa oli hankittava pelkäämättä taistelun kärjistymistä sen enempää hallituksen sisällä kuin sen ulkopuolellakaan. Kuusinen tulkitsi SKP:n sisäpiirissä, että tilanteessa oli nyt ”tärkeä vaihe, eräänlainen käännekohta”. Taantumuksen liikehdintä demokraattista rintamaa vastaan oli voimistumassa. Kommunistit eivät saaneet aliarvioida voimiaan tai pelätä eristäytymistä, sillä nyt oli pantava Suomessakin kaikki peliin.¹²⁸

Kuten jo 1920-luvulta lähtien oli ollut tapana, lännen kanssa harjoitettavan yhteistyön kariutuessa Neuvostoliitto suuntasi propagandansa katkerimman kärjen kohti oikeistososiaalidemokratiaa. Nämä työväestön petturit kun yrittivät kätkeä imperialistisen politiikan rosvo-olemuksen demokraattisten ja sosialististen korulauseiden naamioon, aiheuttaa hajaannusta työväenluokan riveissä ja myrkyttää sen tietoisuutta.¹²⁹ SKP polkaisi omaan taisteluunsa lisää kierroksia. Asian dogmaattinen perustelu uskottiin Armas Äikiälle, Neuvostoliitosta vastikään palanneelle runoilija-propagandistille, jolle teema oli läheinen ja rakas. Hertta Kuusinen antoi työhön lähtökohtia, joita hän oli usein kuullut Ždanovinkin suusta: ”Meidän sosialidemokraattinen puolueemme on oikeistolaisempi kuin minkään muun maan.” Ei se ollut enää mikään työväen puolue vaan nykyisellään ”työväenluokan asialle aivan vieras”.¹³⁰

SKP ryhtyi noudattamaan kykynsä mukaan Kominformin linjauksia pyrkien myös kontaktiin uuden toimiston kanssa. Vaikka puoluetta ei ollut kutsuttu mukaan perustavaan kokoukseen, Ždanov mainitsi sentään Suomen kuuluisassa kahden leirin puheessaan maana, joka oli katkaissut siteensä imperialismiin ja astunut Romanian ja Unkarin tavoin demokraattisen kehityksen tielle. Tällä perusteella Lehtinen oli valmis lähettämään SKP:n jäsenanomuksen vaikka välittömästi yhteistyöjärjestön päämajaan Belgradiin. Kenttäväkeä rauhoiteltiin selittämällä, että kyse ei ollut uudesta Kominternistä, joka veisi puolueilta toimintaitaisenäisyyden. Pessi rohkeni ilmoittaa julkisesti, että Kominformin päätöslauselmat olivat kuin Suomea varten kirjoitettu.¹³¹

Tästä alkoi eskaloitua se prosessi, joka Suomessa huipentui seuraavana keväänä YYA-sopimuksen solmimiseen vallankaappausuhujen keskellä sekä myöhemmin kesällä eduskuntavaaleihin ja kommunistien syrjäyttämiseen hallituksesta. Vastakkain asettui entistä selvemmin kaksi toisensa poissulkevaa vaihtoehtoa: olisiko Suomi jatkossa kansandemokratia, jossa kommunistit piti-

128 SKP puoluetoimikunta 8.9. sekä sihteeristö 4.10. ja 10.10.1947, Kansan arkisto; Rentola 1986, 285–286; Beyer-Thoma 1990, 409.

129 Majander 1998a, erit. 92–96.

130 SKP puoluetoimikunta 13.10 sekä poliijaosto 31.12.1947, Kansan arkisto; *Kommunisti* 19–20 (102–103)/31.10.1947 (Hertta Kuusinen); yhteenvetona Äikiä 1948.

131 SKP sihteeristö 30.10.1947, Kansan arkisto; Beyer-Thoma 1990, 405–409; Leppänen 1994, 317–319; Rentola 1997, 19–20.

vät pysyvästi ohjaksia, vai yksi viidestä pohjoismaasta, jonka yhteiskunnalliset olot järjestyivät länsimaisesti parlamentaarisen monipuoluedemokratian pohjalta. Viitekehyksen merkitys oli terävöitynyt entisestään, sillä Ruotsin, Tanskan ja Norjan lähteminen mukaan Marshallin suunnitelmaan oli vahvistanut neuvostoarvioita Skandinaviasta osana vihollisblokkia. Puolueettomuuspuheet tulkittiin savuverhoksi, sanoiksi ilman sisältöä. Moskovassa seurattiin, täydentyisikö skandinaavinen yhteistyö avoimesti sotaliitoksi, josta niiden tiedettiin neuvotelleen esikuntatasolla syksystä 1946 lähtien. Ilman sitäkin maiden katsottiin nojaavan joka tapauksessa Britannian ja Yhdysvaltain aseelliseen voimaan.¹³²

SKP:n johtoa hiersi tietoisuus siitä, että Itä-Eurooppaan verrattuna Suomi oli jäämässä kehityksessä jälkeen. Hertta Kuusinen katsoi Ždanovin sijoittaneen Suomen ikään kuin ”etuantina” imperialistien leiristä irtautuneiden maiden joukkoon. Häneltä tuskin jäi huomaamatta, että Molotov ei vallankumousjuhlien puheessaan maininnut Suomea uusien demokratioiden listalla.¹³³ Kun syksyn ja talven aikana kommunistien sanomalehdet esittelivät kehitystä Itä-Euroopan maissa, artikkelit olivat tarkoitettu Suomelle malliksi.¹³⁴ Vaikka Kuusisen pääsiäispuhe keväältä 1948 on saanut legendaarisen maineen ”Tšekkoslovakian tien” julistuksena, se ei ole kuin suoraa jatketta tälle kampanjalle. *Vapaan Sanan* pääkirjoitus hehkutti jo lokakuussa: ”Kun kansandemokratiasta on puhe, silloin voidaan näyttää Tšhekkoslovakiaa: Siinä se on!”¹³⁵

Suomalaisten kommunistien velvollisuus oli tehdä Ždanovin profetiasta totta, mutta tehtävässä oli täyttämistä. Viimeistään kunnallisvaalien tulos joulukuun alussa pakotti huomaamaan, että Suomen asema osana demokraattista leiriä ei ollut lujittumassa. Mutta opin mukaan kerran saavutetuista asemista ei saanut enää luopua; kaatua voitiin, mutta vain eteenpäin. Hertta Kuusinen piiskasi tovereihin uskoa: ”Nyt on joukkoja ennenkaikkea rohkaistava. Masennukselle ei saa antaa valtaa.” Pessi varoitti pessimismistä. Tilapäinen takaisku pantiin neuvostovihamielisyyttä ruokkivan amerikkalaisen ja skandinaavisen vaikutuksen syyksi. Tilanne oli kuitenkin hälyttävä, ellei puoluetta ja kannattajajoukkoja saataisi käännettyä puolustuksesta hyökkäykseen.¹³⁶

Miten se tapahtuisi? Kun Hertta Kuusinen ja Yrjö Leino hakivat vuodenvaihteessa hyviä neuvoja Moskovasta, heille viitattiin jälleen unkarilaisiin tovereihin, jotka olivat saaneet vastustajiaan kiinni vehkeilystä ulkovaltojen kanssa. Tämän konkreettisempia ohjeita ”vallanotosta” ei tähän asti käytössä olleista lähteistä ole löytenyt.¹³⁷ On syytä muistaa, että sekä niin sanottu Tšekkoslovakian että Unkarin tie ovat jälkikäteen luotuja konstruktioita, eivät vallananas-

.....

132 Ks. varaulkoministeri Ja. A. Malik Neuvostoliiton lähettiläille Norjassa, Ruotsissa, Tanskassa ja Suomessa 27.10.1947, *Norge og Sovjetunionen 1917–1955*, 1995, 408–409. Skandinaavien keskusteluista ja suhteista länsivaltoihin Aunesluoma 2003a, 12–22.

133 *Vapaa Sana* 7.11. (Hertta Kuusinen); Molotovin puheesta 6.11.1947 Rentola 1986, 285.

134 Esim. *Vapaa Sana* 21.12., 22.12., 23.12. ja 24.12. (I. Konstantinovskin artikkelisarja) sekä 24.12.1947 (pääkirjoitus).

135 *Vapaa Sana* 28.10.1947 (pääkirjoitus); Leppänen 1994, 363–366; vrt. myös Larmola 1994.

136 SKP politijaosto 8.12. ja 9.12., puoluetoimikunta 10.12. sekä sen kiertokirje 13.12.1947, SKP järjestöjaosto Fb2, Kansan arkisto; Beyer-Thoma 1990, 432–433, 439.

137 Rentola 1994b, 207–210, ja 1997, 21–29.

tuksen ohjelmia, jotka kurinalaiset kommunistit toteuttivat tarkkaan harkittua suunnitelmaa noudattaen. Vaikka Stalin oli päättänyt tiukentaa otetta etupiiristään, hän haki vielä mallia sen järjestämisen tavaksi. Keskinäisten ystävyys- ja avunantosopimusten verkosto oli kehitteillä, mutta jopa Bulgariassa ja Romaniassa, puhumattakaan Budapestista ja Prahasta, kommunistit lujittivat asemiaan pitkälti paikallisten olosuhteiden ehdoilla. Balkanilla asiat olivat itse asiassa niin sotkussa, ettei Stalin tiennyt vielä kevättalvella 1948, miten ne parhaiten ratkaisisi.¹³⁸

Vaikka ajan merkkejä olisi voinut lukea toisinkin, neuvostojohtajat todistelivat talvella 1947–48 muun muassa italialaisille tovereille, että kansainväliset voimasuhteet olivat muuttuneet kommunisteille edullisempaan suuntaan.¹³⁹ ”Yleispoliittinen tilanne on suotuisa. Demokratian voimat ovat yleensä lujittuneet”, Moskovasta palannut Hertta Kuusinenkin avasi tilannekatsauksensa SKP:n puoluetoimikunnassa ja katsoi, että anglosaksien vaikutus oli Euroopassa vähenemään päin. Suomessa tosin ei ollut päästy eteenpäin niin paljon kuin olisi ollut mahdollista. Siitä huolimatta – tai paremminkin sen vuoksi – kommunistien oli tähdättävä suureen voittoon eduskuntavaaleissa, mutta menestys edellytti ”käännettä työtyylissä”. Kuusinen tähdensi, että päätaistelu oli käytävä joukoista, joille oli paljastettava oikeistososiaalidemokratian perusluonne.¹⁴⁰

Pessi tulkitisi Moskovassa jaettuja nuhteita siten, että pyrkimyksistään huolimatta SKP ei ollut käytännön toimissa seurannut riittävästi Kominformin viitoittamaa politiikkaa. Asia oli nyt korjattava, ja puolueen oli viimein lähetettävä jäsenanomuksensa tiedotustoimistoon. Hertta Kuusisen mielestä Suomen olosuhteet olivat ”hyvin paljon samanlaiset” kuin niissä maissa, joiden kommunistiset puolueet olivat liittyneet Kominformiin. Jäsenyys oli tarpeen jo Suomessa ilmenevän nordismin ja skandinavismien vastapainoksi. Kun Kuusiselta varovasti tiedusteltiin, voisiko asiasta olla kielteisiä seurauksia, hän ei jättänyt vastaväitteille tilaa:

Belgradin toimistoon liittymisessä emme näe huonoja puolia lainkaan. Italian ja Ranskan puolueet ovat selvästi voimistuneet liittymisensä jälkeen. Itse asiassa on tämä meidän kohdaltamme suuri poliittinen tapahtuma ja sitä sietää käsitellä vakavasti.

Demokraattisen sentralistinen päätös oli tehty ennen keskustelua, poliittisesti oli mahdotonta enää hyökätä sitä vastaan. Toivo Kujala vakuutti, että näin saataisiin puolueelle työläisten silmissä tärkeää kansainvälistä tukea. Useimpia puoluetoimikunnan jäseniä taisi kuitenkin jäytää sama pelko kuin Paavo Kivikoskea ja Matti Malmbergia: vastustajat käyttäisivät jäsenyyttä todisteena siitä, että SKP oli epäkansallinen puolue ja otti ohjeensa ulkomailta. Mutta Pessin puheenvuoroa ei voinut ohittaa olkaa kohauttamalla: ”Nyt on meidän vakavasti

138 Mastny 1996, 34, 38–39, 41–42; ks. myös Jussila 1990, 44–45.

139 Pons 1996, 255–260.

140 SKP puoluetoimikunta 19.1.1948, Kansan arkisto; ks. myös *Vapaa Sana* 8.2.1948 (Hertta Kuusinen).

huomioitava se, että Trumanin ja Marshallin oppia vastaan on taisteltava paljon voimakkaammin. Veljespuolueilta tulemme saamaan apua kokemusten muodossa.”¹⁴¹

Mahdollista propagandavaikutusta kavahdettiin sen verran, että SKP katsoi parhaaksi pitää jäsenanomuksen toistaiseksi luottamuksellisena. Salassa se pysyikin seuraavat 40 vuotta. Moskovan päässä hakemus eteni helmikuun puolivälissä johtotasolle pienempien sihteerien puoltolausein, mutta siihen se pysähtyi. Kominformin toisen konferenssin alla asia jätettiin lepäämään, eikä siihen enää palattu.¹⁴² Väliin kiilasi YYA-sopimuksesta käytävät neuvottelut, joiden onnistumista ei ollut syytä häiritä vähempiarvoisella puoluetason asialla. Sen jälkeen SKP:llä oli edessä parlamenttivaalit, joihin Kominformiin liittyminen kävi huonosti vaalivaltista. Eikä koko järjestö tuntunut enää kesällä 1948 yhtä käyttökelpoiselta instrumentilta Neuvostoliiton politiikassa, kun sen keskeinen perustajajäsen Jugoslavian kommunistinen puolue lipesi Stalinin otteesta.¹⁴³

Pohjoinen ja etelä

Kansainvälisen kommunismin entistä läheisempi kytkös Moskovaan sekä yhä jyrkentynyt kriittisyys pohjoismaista yhteistyötä kohtaan paradoksaalisesti tiivistivät SKP:n yhteyksiä Skandinavian kommunistisiin puolueisiin.¹⁴⁴ Kesällä ja syksyllä 1947 jatkettiin sitä kahdenvälisen kosketusten linjaa, joka oli pantu helmikuussa alulle. Ruotsin kommunistisen puolueen 30-vuotisjuhlien yhteydessä Aili Mäkinen kutsui alustavasti jonkun johtavan tanskalaistoverin Helsinkiin, ja syyskuun lopulla tiedusteltiin norjalaisilta, voisiko joku puoluejohdosta saapua SKP:n vieraaksi ”niin nopeasti kuin mahdollista”. Vierailut lykkääntyivät marraskuulle, jolloin Suomessa kävivät perä perään Norjan Roald Halvorsen ja Tanskan Aksel Larsen.¹⁴⁵

Toverit saivat tuoreeltaan tiedoksi SKP:n päätöslauselman pohjoismaisesta yhteistyöstä, jonka valmistelu oli uskottu Hertta Kuusiselle jo viisi kuukautta aikaisemmin. Sen mukaan skandinavismi oli imperialistista blokkipolitiikkaa, jonka avulla Suomesta valmisteltiin jälleen strategista hyökkäysareenaa Neuvostoliittoa ja Itä-Euroopan demokratioita vastaan. Länsimaiset pääomapiirit halusivat luoda pohjoiseen linnoituksen torjumaan sosialismin leviämistä. Suomi yritettiin sitoa sekä poliittisesti että taloudellisesti ja eristää Neuvostoliitosta. Samalla estettiin kansandemokratian vahvistumista maan sisäpolitiikassa. Kommunistien oli torjuttava turmiollisen pohjoismaisuuden leviäminen. Puolueyhteyksiä voitiin kehittää edelleen, mutta yhteisissä tilaisuuksissa ei tullut

141 SKP puolueoimikunta 19.1. ja 26.1.1948, Kansan arkisto. Kominformin toiminnasta ja organisaatiosta Gibianskii 1997, 295–296.

142 SKP puolueoimikunta 26.1. ja 9.2.1948, Kansan arkisto; Rentola 1997, 34, 53.

143 Esim. Gibianskii 1997.

144 Vrt. Rentola 1997, 20, 27; Polvinen 1999, 417.

145 Kirjeenvaihto Larsenin ja SKP:n välillä 4.6., 9.6., 26.6., 3.9., 24.9., 1.10., 8.10., 10.10., 30.10. ja 4.11.1947, SKP kv-jaosto EF 1, Kansan arkisto; Rentola 1986, 287–288.

esiintyä pohjoismaisuuden vaan yleensä demokratian merkeissä. Mukaan pitäisi saada edustajia myös muiden maiden, erityisesti Itä-Euroopan puolueista, joilta olisi eniten opittavaa.¹⁴⁶

Kun SKP oli aikaisemmin ollut puolueyhteistyön jarru, se osoitti nyt huomattavaa aloitteellisuutta. Puoluetoimikunta päätti panostaa sen kehittämiseen sekä tietoja että kokemuksia vaihtamalla. Tähän tarttui Aksel Larsen, joka etsi keinoja toipua Tanskan parlamenttivaaleissa kärsityistä takaiskuista. Hän nosti jälleen esiin ajatuksen konferenssista, jossa pohdittaisiin yhdessä kansainvälistä tilannetta sekä sen edellyttämää taktiikkaa. Tällä kertaa ei kuunneltaisi vain kunkin maan raportteja, vaan työjärjestykseen tuli sopia pari kolme kaikille keskeistä kysymystä, joista pyydetäisiin hyvin valmistellut alustukset keskustelujen pohjaksi.¹⁴⁷

SKP ei voinut ryhtyä tällaiseen hankkeeseen kuulematta neuvostotovereiden mielipidettä, jota muun muassa Leino tiedusteli Moskovassa vallankumousjuhlilla. Asetelmaa puntaroiitiin vaa'assa, jonka toisessa kupissa painoi Kominformin jäsenyys ja toisessa pohjoismainen yhteistyö, johon osallistuminen parantaisi puolueen kuvaa Suomessa.¹⁴⁸ Vihreä valo saatiin ilmeisen nopeasti, sillä jo 22. marraskuuta SKP:n sihteeristö kaavaili pohjoismaista kokoontumista joulun ja uudenvuoden välille. Asialista pelkistyi ajankohtaisiin ydinkysymyksiin keskinäisen yhteistyön järjestämisestä, ”nordismista” sekä taistelusta sosiaalidemokratiaa vastaan, kun talonpoikaiskysymystä päätettiin käsitellä myöhemmin erikseen. SKP ehti valita edustajikseen Hertta Kuusisen, Aili Mäkisen ja Mauri Ryömän, ennen kuin Göteborgiin suunniteltu kokous lykättiin norjalaisten toivomuksesta tammikuun jälkipuoliskolle.¹⁴⁹

Aikalisä osui SKP:lle niin sattuvaan paikkaan, että herää epäily, oliko se satumaa lainkaan. Kun Suomen asiaa käsiteltiin tammikuun alussa Moskovassa korkeimmalla tasolla, keskusteluissa sivuttiin myös Kominformia ja pohjoismaista yhteistyötä. Kuusisen ja Pessin palattua Helsinkiin puolueen poliittinen jaosto päätti esittää pohjoismaisen konferenssin siirtämistä edelleen kuukaudella, ”jolloin sen epävirallinen luonne voi paremmin säilyä [Kommunistisen] Manifestin 100-vuotisjuhlallisuuksiin yhdistymällä”. Käsiteltävät teematkin olivat täsmentyneet, sillä agendan yleiskatsaus kansainväliseen tilanteeseen korvattiin nyt otsikolla ’Taistelu Marshallin suunnitelmaa vastaan pohjolassa’.¹⁵⁰

146 SKP sihteeristö 4.10., 10.10. ja 30.10. sekä puoluetoimikunta 3.11.1947 ja sen hyväksymä julkilausuma, SKP kv-jaosto H 20, Kansan arkisto. Kannanoton sisällöllisistä perusteluista ks. jäljempänä ’Maaaliskuun kampanja’.

147 ’FKP:s partistyrrels resolution angående förhållande till ”nordiskt” samarbete’ 3.11.1947 ja Larsen SKP:lle 19.11.1947, SKP kv-jaosto H 20 ja EF 1, Kansan arkisto; Jacobsen 1993, 348–349. Tanskan kommunistinen puolue menetti lokakuun vaaleissa puolet parlamenttipaikoistaan (18–9). Sosiaalidemokraatit voittivat saman verran ja muodostivat vähemmistöhallituksen Hans Hedtoftin johdolla, mikä oli SKP:lle ja Neuvostoliitolle tietysti vain uusi todiste sosiaalidemokraattien hegemoniasta Skandinaviassa.

148 Rentola 1994b, 207; Polvinen 1999, 416–417.

149 SKP puoluetoimikunta 3.11. ja sihteeristö 22.11., 4.12. ja 8.12.1947; SKP Larsenille 12.12.1947, SKP kv-jaosto EF 1, Kansan arkisto.

150 SKP politjaosto 13.1.1948, Kansan arkisto.

Neuvostoliiton Suomen-politiikkaa ja SKP:n osuutta sen toteuttamisessa on vuoden 1948 ensimmäisinä kuukausina tarkasteltava maailman blokkijaon näkökulmasta. Suomi oli sidottava itäiseen leiriin, mikä edellytti minimissään sotilaallista varmistusta eli avunantosopimusta. Välttämätön ehto, mutta olisiko se myös riittävä? Tässä kohden Stalinin valtio-oppi oli pragmaattista, ja hän saattoi istua tuleen suomalaisten kommunistien housuilla riskeeraamatta Neuvostoliiton etua. Ei hänellä ollut mitään sitä vastaan, että SKP onnistuisi sopimusasiaa läpi runnottaessa varmistamaan myös sisäpoliittisen valtansa. Jos näin ei tapahtuisi, neuvostojohdolla oli aikaa harkita seuraavia siirtoja Suomen rintamalla, joka sittenkin oli toissijainen kylmässä sodassa, kuten oli ollut kuumassa vuonna 1944. Tilanne oli paljon akuutimpi Keski-Euroopassa, etenkin sen sydämessä Saksassa.¹⁵¹

Tšekkoslovakian ja Unkarin lisäksi SKP:n asemaa Moskovan strategiassa voi rinnastaa myös Italiaan. Stalin viestitti Palmiro Togliattille 30. marraskuuta 1947, että Neuvostoliitto takaisi Italialle viljatoimituksia, jos kommunistien johtama vasemmistoblokki pääsisi valtaan. Miehityksestä vapautuessaan oli kommunisteilla ollut hetkensä, mutta sen he olivat hukanneet, eikä aika ollut enää (tai vielä) kypsä aseelliselle kapinalle. Näin italialaisille tovereille vastattiin ensin joulukuussa ja vielä uudelleen maaliskuussa, kun he asiaa suoraan kysyivät. Stalin ei rohkaissut Etelä-Euroopassa riskipolitiikkaa, joka saattoi provosoida lännen vastatoimia. Triesten kysymykseen hän oli suhtautunut sovittellevalle maltilla, ja helmikuun alussa 1948 jugoslaavit saivat neuvon lopettaa tukensa kommunisteille Kreikan sisällissodassa. Kummassakaan konfliktissa ei Stalinin mielestä ollut voitettavaa, sillä länsivallat tekisivät kaikkensa säilyttääkseen otteensa näissä intressipiiriinsä lukeutuvilla alueilla.¹⁵²

Ehkä sama ajattelutapa koski pohjoistakin, missä Skandinavia kuului lännen etupiiriin yhtä kiistattomasti kuin Italia etelässä. Suomi oli harmaata vyöhykettä, mutta helmikuun vallankehä Tšekkoslovakiassa osoitti, että eteneminen kahden leirin raja-alueilla provosoi vastareaktioita. Prahan kaappaus laukaisi lopullisesti liikkeelle prosessin, joka tiivistyi lännen yhteistyöpyrkimykset sotilasliitoksi asti. Neuvostojohdosta otti varmasti huomioon sen, että Suomen muuttaminen kansandemokratiaksi voimatoimin vaikuttaisi Skandinavian maihin, joiden liittoutumisaikeista sekä keskenään että länsivaltojen kanssa oli Moskova-seurattu kuukausi kuukaudelta enemmän huolissaan.¹⁵³ Kevään 1948 tapahtumia arvioitaessa on tähän pohjoismaiseen aspektiin kiinnitetty hämmästyttävän vähän huomiota.¹⁵⁴ Neuvostoliiton maltillisuutta Suomen kanssa solmitun YYA-sopimuksen suhteen voi selittää myös sillä, että se ei halunnut säikäyttää

151 Vrt. Rentola 1997, 19, 22, 45.

152 Volkogonov 1998, 129–130; Pons 1996, 255–260. Kreikan-linjausta saattoi tosin motivoida myös Stalinin riita Titon kanssa. Ks. Zubok & Pleshakov 1996, 129, 135; Gibianskii 1997, 291–292, 298.

153 Asiaa voi seurata teoksen *Norge og Sovjetunionen 1917–1955* dokumenteista, yhteenvetona esim. Neuvostoliiton Osloon-lähettiläs S. Afanasjevin 16.3.1948 päivätty vuosiraportti 1947 (1995, 418–419).

154 Ks. kuitenkin Simosas 1997, 94–109.

Skandinavian maita enempää kuin turvallisuusintressien kannalta oli aivan välttämätöntä.

Moskovan neuvottelujen aikana varaulkoministeri Valerian Zorin vetosi Suomen ulkoministeriin Carl Enckelliin, että tämä rauhoittaisi mielialoja Skandinaviassa ja hillitsisi siellä esiintyviä pelkoja Neuvostoliittoa kohtaan. Zorin esitti pyyntönsä hilpeässä sävyssä diplomaattivastaanotolla, jonka tunnelmaa leimasi illan mittaan hyvä tahto Pohjoismaiden ja Neuvostoliiton välillä. Hän ehdotti Enckellille sekä paikalla olleille Skandinavian maiden lähettiläille muun muassa yhteistä maljaa Pohjolan rauhalle.¹⁵⁵ Kyse oli tuskin viattomasta rupattelusta, sillä noina viikkoina Zorinille oli uskottu tulenarkoja tehtäviä. Hän oli ollut mukana jugoslaavien kanssa käydyissä keskusteluissa ja vienyt Prahaan Stalinin terveisiä, joissa kommunisteja kehoitettiin ottamaan ratkaiseva askel tarvittaessa vaikka puna-armeijan tuella. Kontrasti oli suuri Suomen sopimusneuvotteluihin, joissa Zorin työsti esimiehilleen keskeiset ehdotukset Neuvostoliiton joustavasta linjasta.¹⁵⁶ Tätä ennen hän oli tunnustellut Ruotsin Moskovan-lähettiläältä, mitä Tukholmassa tuumittiin Suomen paktiasista. Rolf Sohlmanin oli arvioinut, että ruotsalaisten halu jatkaa liittoutumattomuuden linjalla saattaisi kärsiä, jos Suomi pakotettaisiin sille vastenmieliseen ratkaisuun.¹⁵⁷

Neuvostoliiton Suomen-politiikassa oli jatkuvasti tarjolla sekä keppiä että porkkanaa. Unkarin mallin rinnalla SKP:lle oli väläytetty Moskovassa myös positiivisempia keinoja asemien vahvistamiseen. Kommunistien oli mahdollista saada sotakorvauksiin helpotuksia, jotka toisin kuin amerikkalaisten luotot ”todella auttavat maan taloutta jaloilleen”. Hertta Kuusinen korosti Helsingissä tilannekatsauksensa ensimmäisenä kohtana Neuvostoliiton voimavarojen kasvaneen kansainvälisessä taloudessa niin, että se kykeni turvaamaan monen Euroopan maan viljantarpeen amerikkalaisia paremmin ja syrjäyttämään Yhdysvallat myös teollisuustuotteiden viennissä. Perspektiivit ovat silmiinpistävästi samanlaiset kuin Italian kohdalla, johon Kuusinen toistuvasti puheissaan viittasi Ranskan ohella. SKP:n napanuora Moskovaan vain oli gallialaisia tovereita olennaisesti lyhyempi, kuten Kuusinen oli joulukuussa 1947 lipsauttanut: ”Ranskalaisten on paljon helpompi olla kansallisia kuin meidän.”¹⁵⁸

Kansainvälisen tilanteen kiristyessä oli noussut myös Suomen osalta esiin jälkiviisas ajatus, että sodasta irtauduttaessa oli jätetty käyttämättä mahdollisuus maan sisäisten valtasuhteiden ratkaisemiseksi kommunistien hyväksi. SKP:ssä sitä pohdittiin muun muassa kunnallisvaalien tappiokrapulassa. Jugoslavialaisen kommunistijohtajan Milovan Djilasın mukaan Suomen miehittämättä jättämistä manattiin Moskovassa tammikuussa 1948 Stalinia myöten:

155 Sohlman Tukholmaan 31.3. ja 8.4., Beck-Friisille 2.4. sekä Undénille 2.4. ja 12.4.1948, Otto Johansson Tukholmaan 20.4.1948, HP 1 Af 142, Riksarkivet.

156 K. Kaplan 1981, 224; Korobochkin 1994, 184–185.

157 Sohlman Tukholmaan 6.3. ja 18.3.1948, HP 1 Af 141 ja 142, Riksarkivet.

158 SKP puoluetoimikunta 10.12.1947, 19.1. ja 26.1.1948, Kansan arkisto. Suomi ei ollut kypsä kansandemokratiaksi edes Armas Äikiän mielestä, vaikka hän jos kuka vartioi SKP:n puhdasoppisuutta: ”Itä-Euroopan maiden esimerkkiä emme voi noudattaa, nähdäkseni meidän on seurattava samaa linjaa, jota Italian ja Ranskan tilanne on pakottanut käyttämään.” SKP politijaosto 31.12.1947, Kansan arkisto.

”Otimme aivan liiaksi huomioon amerikkalaiset. He eivät olisi nostaneet sormeakaan.”¹⁵⁹ Lausahdus saattoi tietysti heijastaa neuvostojohdon ajatuskulkuja toisen maailmansodan loppuvaiheilta, mutta sen todistusvoima koski myös ajankohtaista tilannetta. Moskovan linjanvedoissa otettiin talvella 1947–48 huomioon, että toisin kuin kolme vuotta aikaisemmin ylilyönnit reviiirikiistoissa saattoivat tällä kertaa provosoida Yhdysvallat vastatoimiin.¹⁶⁰

Jos SKP:n pienessä sisäpiirissä valmisteltiin mahdollisesti neuvostotiedustelun tuella Suomelle Unkarin tietä,¹⁶¹ niin laajemmassa perspektiivissä Suomen tapaus asetui Neuvostoliiton politiikassa osaksi Pohjolan kokonaisuutta, jolloin sen toiseksi paralleeliksi kelpaa Italian malli. Joka tapauksessa Suomen asian ratkaisu näyttäisi olleen myös Moskovan strategieng kuvioissa aidosti auki. Suomalaiset kommunistit saivat kokeilla siipiään, olisiko heistä samaan kuin Tšekkoslovakian ja Unkarin tovereista. SKP:n kompastuskivenä oli ollut puute konkreettisista kysymyksistä, joiden taakse joukkoja saataisiin innostettua. Puhdistusvaatimuksissa oli ollut aitoa vetovoimaa, mutta maareformi tai kansallistaminen pysyi rivimiehille ja -naisille epämääräisenä ja kaukaisena tavoitteena. Nyt oli viimein tarjolla selkeä tunnus, jossa uuden ulkopoliittikan vaatimukset yhdistyivät kommunistien sisäpoliittisen aseman vahvistamiseen. Valtiosopimus Neuvostoliiton kanssa oli sekä päämäärä että keino, jolla saataisiin Suomessa aikaan käänne ja maa irrotettua lännestä ja Pohjolasta.¹⁶²

SDP vastusti sotilasliittopyrkimyksiä julistamalla tinkimättömän puolueettomuuden linjaa.¹⁶³ Kommunistien näkökulmasta vastaleiri linnoitautui kolmikulmaisen kilven taakse, jonka muodostuivat puolueettomuus, sosiaalidemokratia ja skandinavismi. Helmikuun alussa nämä toisiinsa kietoutuneet voimat kokoontuivat Tukholmaan yhteistyökomitean kokoukseen, jonka yhteydessä Väinö Leskinen antoi väkevän haastattelulausunnon: ”Parhaat vaikutteemme olemme saaneet Skandinaviasta ja varsinkin viime vuosina olemme oppineet kunnioittamaan pohjoismaista kansan vapautta ja demokratiaa aivan erikoisella tavalla.” SDP:n puoluesihteerin mielestä taistelu demokratiasta oli jo voitettu. Hän vakuutti Suomen sosiaalidemokratian kannattavan täydellisesti sitä pohjoismaista linjaa, jota Ruotsin ulkoministeri Östen Undén oli julkisuudessa hahmotellut. SKP:n johtoa kavahdutti Leskisen avaama visio: ”Jos Suomen sosialidemokratia saavuttaa myös menestystä tämän vuoden vaaleissa, ei se tule epäröimään hallituksen muodostamisessa, vaikka olisikin vähemmistössä.”¹⁶⁴

.

159 SKP politijaosto 9.12.1947, Kansan arkisto; Djilas 1985, 155. Lainauksen sanamuoto ks. Jussila 1990, 25, 81.

160 Viittaus amerikkalaisiin puuttuu Djilasin aikaisemmasta muistelmasta (1962), kuten muitakin Stalinin suuhun pantuja suoria sitaatteja, mikä ei lisää Djilasin luotettavuutta. Asiallisesti rinnastus kuitenkin sopii kokonaisuuteen, samoin kuin Stalinin arvio Yhdysvalloista maailman voimakkaimpana maana (Djilas 1985, 169). Ks. myös Rentola 2001b, 60.

161 Rentola 1997, 27–28, 35–40, 46–52.

162 ”Vaaleja silmällä pitäen keskitettävä kaikki voimat ystävyys- ja avunantosopimuksen läpikäymiseen,” kuten se SKP:n poliittisessa jaostossa ilmaistiin 21.1.1948, Kansan arkisto. Käänteestä ja mitä sillä tarkoitettiin Beyer-Thoma 1990, 428–433.

163 *Suomen Sosialidemokraatti* 6.1.1948; Beyer-Thoma 1990, 424–425; H. Soikkanen 1991a, 227–230.

164 *Suomen Sosialidemokraatti* 8.2.1948 (Leskinen).

Kommunistit olivat pitkään kiivailleet (oikeisto)sosiaalidemokratiaa vastaan, mutta nyt hyökättiin täydeltä laidalta myös kolmiokilven muiden sivujen kimp- puun. Kuusisen ja Pessin Moskovasta paluun jälkeen SKP ryhtyi valmistele- maan mielialoja ystävyy- ja avunantosopimukselle. Lehdistöä komennettiin vetämään ”reippaasti esille, että Suomea aiotaan jälleen käyttää astinlautana sotavalmisteluissa ja tämä voidaan estää vain orientoitumalla Neuvostoliittoon päin”.¹⁶⁵ *Vapaa Sana* alkoi todistella, että ”puolueettomuus-jaarittelu” oli Suo- men turvallisuuden kavaltamista: ”sen naamarin taakse kätkeytyy sama defai- tismi kuin kerran natsismin edessä”. Kun Skandinavian maat korostivat ”poh- joismaisen” valtioryhmän olemassaoloa sekä suunnittelivat tulliliittoa ja jopa ulkopoliittikan yhtenäistämistä, heräsi kysymys:

Mitä tekemistä on Suomella – ja nimenomaan Suomen sos-dem. puo- lueella – ”pohjoismaisessa” yhteistyössä? Meidän kansalliset ja yhteis- kunnalliset ongelmamme ovat ratkaisevasti toiset [...] Vai onko tarkoitus liittämällä Suomen politiikka Skandinavian maitten politiikkaan, joka taas puolestaan liittyy Marshall- ja Bevin-suunnitelmien kautta ameri- kalaisen blokkimuodostelman ulkorenkaseen, kaikista puolueetto- muusvakuutuksista huolimatta tehdä Suomesta uloin satelliitti uudessa kapitalistisessa aurinkokunnassa?¹⁶⁶

SKP kärsi sopimuskampanjassaan ensimmäisen tappion jo siinä, että se ei saa- nut Suomen hallitusta tekemään asiassa aloitetta, vaikka ”oma mies” SKDL:n Mauno Pekkala oli pääministerinä. Stalinin oli itse hoidettava tämäkin asia, mikä ei nostanut suomalaistovereiden jo ennestään kehoa arvostusta Kremlin isännän silmissä. Helmikuun 23. päivänä presidentti J. K. Paasikivi sai Suomen poliittisen historian kuuluisimman kirjeen, jossa Stalin ehdotti maiden välille samankaltaista sopimusta, kuin Neuvostoliitto oli solminut Unkarin ja Roma- nian kanssa.¹⁶⁷ Samana päivänä lähti SKP:n piirisihteereille Pessin allekirjoit- tamat ohjeet, jotka koskivat suhtautumista ”pohjoismaisuuteen”. Kentälle väli- tettiin nyt se, mikä keskuksessa oli lyöty kiinni marraskuun julkilausumassa. Suomen kansainvälisen viiteryhmän ja identiteetin osalta oli koittanut ratkai- sutaistelun aika.

Nordinform?

Kun pohjoismaiden kommunistipuolueiden edustajat viimein kokoontuivat Os- lossa 21.–23. helmikuuta 1948, Hertta Kuusisella oli takanaan selvästi myös Moskovan mandaatti. ”Onko SKP:n tarpeellista esiintyä välittäjänä skandinaa- visten veljespuolueiden ja Belgradin toimistoon kuuluvien kommunististen puolueiden välillä ja millä tavoin?” hän oli tiedustellut vuodenvaihteen alla it-

165 SKP puoluetuomikunta 19.1.1948, Kansan arkisto; Leppänen 1994, 350–351.

166 *Vapaa Sana* pääkirjoitukset 30.1. ja 15.2.1948.

167 YYA-sopimuksen solmimishistoriasta ks. Polvinen 1999, 418–490; Stalinin mielipide suo- malaisista kommunisteista esim. Rentola 1997, 18, 66.

selleen Stalinille osoitetussa muistiossa. Vaikka lähteet eivät sitä suoraan kerro, vastaus on helppo päätellä. Perustellessaan omilleen SKP:n pyrkimystä Kominformin jäseneksi Kuusinen huomautti kuin ohimennen: ”Siitä saattaisi olla hyötyä skandinaavisille veljespuolueillekin”.¹⁶⁸ Ennen joulua ideologista se- lustaa oli ajateltu varmistettavaksi sillä, että pohjoismaiseen konferenssiin olisi kutsuttu joku Kominformista valaisemaan kansainvälistä tilannetta. Nyt suoma- laiset saattoivat täyttää tämän tehtävän. ”Skandinaavinenkaan linnoitus ei ole valloittamaton”, SKP:n sisärenkaissa uhottiin johtavien tovereiden Moskovasta paluun jälkeen.¹⁶⁹

Ensimmäisissä julkisuuteen vuotaneissa uutisissa huhuttiin, että nyt vaadi- tiin kaikkia Pohjolan kommunistipuolueita liittymään Kominformiin. Asian- omaiset kiistivät väitteet provokaatioina. Herta Kuusinen väitti olleensa liik- keellä vain satavuotiaan manifestin merkeissä sekä neuvottelemassa yhteisistä kirjahankkeista, mutta selitys ei vakuuttanut ketään.¹⁷⁰ Oman suolansa juttuihin salamyhkäisestä tapaamisesta toi se, että Stalinin YYA-aloite ajoittui aivan sa- moille päiville, kuten myös kommunistien kaappaus Prahan kaduilla. Sytyk- keitä spekulatioille ja mielikuvituksen lennolle oli siten poikkeuksellisen pal- jon. Ne ajoivat norjalaisia hakemaan turvallisuusratkaisua länsivaltojen sylistä. Ruotsalaisetkin joutuivat pohtimaan bensiniveroa vakavampia asioita, kuten Erlander huomautti päiväkirjaansa.¹⁷¹

Oslossa ei kuitenkaan pohdittu kaappausta, vaan kommunistijohtajat hakivat ratkaisua kolmeen kovaan pähkinään: miten suhtautua kansainväliseen tilantee- seen, niin sanottuun nordismiin sekä oikeistososiaalidemokratiaan.¹⁷² Sven Linderot oli mahdottoman tehtävän edessä yrittäessään sovittaa Kominformin linjauksia ja Skandinavian olosuhteita yhteen. Sisukkaasti hän kannatti yhä yh- teistyötä kaikkien demokraattisten voimien kanssa: oli esinnyttävä koko kan- san nimissä, jotta ei jouduttaisi eristyksiin. Linderotin mielestä Ruotsin sosiaali- demokraatit ja porvarit eivät olleet vielä täysin antautuneet Yhdysvaltain edes- sä. Joukkovoimalla voitiin vaikuttaa hallitukseen vasemmalta. Jopa suurpää- oman piirissä oli Volvon kaltaisia ryhmiä, jotka vastustavat amerikkalaista eks- pansiota ja Marshallin suunnitelmaa. Ruotsin sosiaalidemokraatit olivat yksi-

.

168 SKP puoluetoimikunta 26.1.1948, Kansan arkisto; Nevakivi 1995, 258–259; Rentola 1997, 24.

169 Y. Leino, 1991 (1958), 202. Leino ei anna päivämäärää muistiinpanoilleen ”SKP:n johdon erään itseripitystilaisuuden alustuksesta”, mutta niiden asiasisältö vastaa Moskovassa kuul- tua saarnaa.

170 *Iltä-Sanomat* 26.2.1948 ’Oslo’n kommunistikonferenssi ja kominform’; *Vapaa Sana* 26.2.1948 (Herta Kuusinen); *Työkansan Sanomat* 26.2. ja 12.5.1948 (Herta Kuusinen); *Suomen Sosialidemokraatti* 26.2.1948 (”Jahvetti” = Yrjö Kilpeläinen); Jacobsen 1993, 352.

171 Ks. *Norge og Sovjetunionen 1917–1955*, 1995, 415–418 (6.3.–12.3.1948); laajemmin Lundestad 1980; Erlander 2001, 210 (8.3.1948).

172 Kokouksen kulusta keskustelupöytäkirja ’Ruotsin, Norjan, Tanskan ja Suomen kom- puolueiden edustajain kokous Oslossa 21.–23.2.1948’ (SKP kv-jaosto H 20), josta puuttuu Herta Kuusisen alustus, sekä muistiinpanot SKP:n puoluetoimikunnan pöytäkirjan 28.2.1948 yhteydessä, Kansan arkisto; ’Utdrag av diskusjon på Nordisk konferanse 2.–23. februar 1948’ (kiitos Terje Halvorsenille ja Kimmo Rentolalle dokumentin kopiosta, jonka alkuperäiskappale pitäisi löytyä Roald Halvorsenin kokoelmasta signumilla Boks 3 BA, Mappe korrespondens og skriv 1948, Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, Oslo). Ks. myös Rentola 1986, 288, ja 1997, 33–34.

mielisesti puolueettomuuden kannalla, mutta kuten Tanskassa ja Norjassa maan sotilasjohto konspiroi lännen kanssa omaa hallitustaan vastaan. Kiperimmät asiat Linderot puki kysymysten muotoon:

Pohjoismaiden sosialidemokraatit pyrkivät pohjoismaisen blokin muodostamiseen. Olisiko Suomen oltava mukana viiden pohjoismaan joukossa? Onko väite Skandinavian puolueettomuudesta ja riippumattomuudesta eri blokkeihin nähden pelkkä harhakuva? Miten on suhtauduttava puolueettomuustunnukseseen? [...] voisivatko kommunistit harjoittaa pohjoismaista politiikkaa [...] Onko porvareilla ja sosialidemokraateilla hyötyä nordismista? [...] Annammeko porvareille ja sosialidemokraateille monopolin pohjoismaisuuteen, kun ne kerran esittävät puolueettomuustunnuksen? Kelpaisiko se vallankumouksen aseeksi?

Linderot halusi asettua kaikkia blokkeja vastaan, jolloin puolueettomuus olisi oikea tunnus hillitsemään länsivaltojen vaikutusvallan laajentumista. Hän ehdotti, että kommunistit organisoisivat jonkinlaisen nordinformin, jotta keskinäinen informointi kulkisi paremmin puolueiden välillä. ”Jos pohjoismaisuuden konkreettinen sisältö on edistysellinen, niin ollaan mukana, mutta jos se kohdistuu Neuvostoliittoon vastaan, niin sitä ei hyväksytä.”

Norjalaiset olivat lähellä Linderotin linjaa, joka tuntui Skandinavian oloihin nähden käyttökelpoiselta. Puolueettomuudella ei tosin ollut vuonojen maassa samaa kantavuutta kuin Ruotsissa, mutta sen sijaan YK nautti suurta suosiota. Emil Løvlienin mielestä kommunistit eivät voineet aktiivisesti asettaa tunnusta imperialistista aggressiota vastaan: maailmaa ei haluttu jakaa kahteen blokkiin, vaikka Ždanov oli syksyllä todennut sen jo tapahtuneeksi. Tanskalaiset omaksuivat huomattavasti periaatteellisemmän kannan, eivätkä he hyväksyneet ruotsalaistovereidensä tukea Erlanderin hallitukselle. Aksel Larsen katsoi Skandinavian maiden tosiasiaa jo sopineen Britannian kanssa sotilaallisesta yhteistyöstä, vaikka asiaa ei olisi pantu paperille. Puheilla pohjoismaisesta tulliuonista nostatettiin hänen mielestään sotaisaa psykoosia.

Suomalaisista Aimo Aaltonen ensin informoi SKP:n jäsenhakemuksesta Kominformiin sekä Neuvostoliiton aloitteesta avunantosopimuksen solmimiseksi. Oikeistososiaalidemokraatit ja fasistit vastustivat asiaa käyttäen abstrakteja rauhan ja puolueettomuuden tunnuksia. Nämä olivat olleet Aaltosen mielestä liiaksi esillä myös Skandinavian kommunistien puheissa. Mauri Ryömä eritteli laajasti nordismin olemusta ja viittasi ideologiseen muokkaustyöhön, jolla Suomea oli vuosikausia yritetty sitoa viidentenä renkaana Pohjolaan. Aktiivisimmin olivat liikkeellä sosiaalidemokraatit, ja manipuloinnin vaikutukset tuntuivat sekä talonpoikien että työläisten keskuudessa. SKP vaati nordismin vaikutusten hävittämistä, vaikka asiassa olikin kaksi puolta:

Koska Suomi sodan jälkeen on muuttunut Ruotsiin verrattuna demokraattiseksi edelläkävijämaaksi, jolla jo on hyvä kiinnitys demokraattiseen leiriin, niin pohjoismainen yhteistyö tähänastisissa muodoissa on meidän kannaltamme katsoen ollut useimmiten läntisen imperialismien keino Suomen loitontamiseksi itäisistä naapureistaan. Sensijaan täältä päin katsoen yhteistyö Suomen kanssa saatetaan ymmärtää pyrkimyks-

seksi lähestyä itä-Euroopan valtioita, siis demokraattisen suuntauksen ilmaukseksi.¹⁷³

Osloon kokouksen keskeisin auktoriteetti oli Hertta Kuusinen. Hänen puheenvuoronsa olivat kuin suoria vastauksia Linderotin näkemyksille, joissa neuvostotoverit olivat haistaneet revisionismia, hallituskipeyttä ja opportunistia.¹⁷⁴ Kuusinen myönsi myös SKP:n tehneen virheitä, sekä taktisia että periaatteellisia. Parlamentarismissa oli menty liian pitkälle massojen avulla käytävän taistelun kustannuksella, mutta nyt oli puoluejohto pantu opiskelemaan oikeaa oppia.¹⁷⁵ SKP oli oppositiopuolue vaikka olikin hallituksessa. Kuusinen toisti sujuvasti Ždanovin fraaseja, että eristykseen joutumista ei tarvinnut pelätä, sillä tilanne oli muuttumassa kommunisteille edulliseksi. Oli vain voitettava sekaannus, paljastettava taantumuksellinen ideologia ja osoitettava, että ”trumanismi” tähtäsi sotaan. Joukot olivat hyökkäämässä, tärkeintä oli varmistaa niiden kannatus.

Kuusinen syytti rajusti Skandinavian kommunisteja siitä, että nämä olivat sinisilmäisesti tukeneet sosiaalidemokraattien sodanjälkeisiä ohjelmia. Sosiaalisten uudistusten tietä ei päästäisi koskaan perille, sillä ratkaisevaa oli kysymys vallasta. Sosialismiin voitiin siirtyä rauhanomaista tietä vain sellaisissa maissa, joissa kommunistit muodostivat johtavan puolueen; sosiaalidemokraattien pitäessä valtaa se oli mahdotonta. Kuusinen viittasi Itä-Euroopan puolueisiin, jotka olivat hoitaneet asiansa paremmin Kominternissä kouliintuneiden voimien johdolla. Sosiaalidemokratiaa ei voitu pitää porvaristoa pienempänä pahana sen enempiä ulko- kuin sisäpolitiikassa. Kansallisiin poikkeuksiin ei ollut nyt varaa, sillä ”anti-imperialistisen leirin on oltava yhtenäinen”. Syytösten tueksi Ryömä oli kammannut skandinaavisista kommunistilehdistä lukuisia esimerkkejä ideologisista virheistä.

Suomalaisten interventio määritteli konferenssin suunnan. Kokouksen toisena päivänä Norjan Ole Haug oli jo vankasti sitä mieltä, että liiallinen eristyksen pelko johti opportunistisiin ja ”helppimman tien” valintaan. Tarvittaessa oli mentävä vasten virtaa. Oikeistososiaalidemokratia oli amerikkalaisen imperialismin viides kolonna. Suomalaisten linja oli oikea, sillä kuten Lenin oli sanonut, periaatepolitiikka on parasta politiikkaa. Puolueettomuutta ja pohjoismaisuutta käytettiin salaisten sopimusten verhona; tosiasiansa nordismi merkitsi kollektiivista liittymistä länsiblokkiin. Skandinaviassa oli suotta pelätty ottaa kantaa idän ja lännen välillä. Haugin mielestä oli selvästi asetettava kannattamaan Neuvostoliiton ja Itä-Euroopan uusien demokratioiden politiikkaa.

173 Ryömän alustus Oslossa lienee muistio ’N.s. nordismista ja Suomen suhteista Skandinaviaan’, SKP kv-jaosto H 20; vastaava ruotsiksi ’Om den s.k. nordismen och Finlands förhållande till Skandinavien’, Ryömän kokoelma, kansio 18, Kansan arkisto.

174 Rentola 1997, 506–507 viite 13, 509 viite 33.

175 Vrt. Armas Äikiän resepti kunnallisvaalitappion jälkeen: ”kaikki vastuunalaiset toverit puolueen pääsihteeristä, poliijaoston, puoluetoimikunnan ja eduskuntaryhmän jäsenistä alkaen perusjärjestöjen toimihenkilöihin asti on saatava kaiken tähän asti harjoitetun opiskelun lisäksi harrastamaan henkilökohtaista itseopiskelua, syventämään tietoaan marxilais-leniniläisen teorian avulla ja soveltamaan näitä tietojaan käytäntöön jokapäiväisessä puoluetoiminnassa”. SKP puoluetoimikunta 10.12.1947, Kansan arkisto.

Ruotsalaiset yrittivät vielä kysyä, mitä he olisivat voineet asettaa sosiaalidemokraattien sodanjälkeisen ohjelman tilalle tai miten harjoittaa tehokkaampaa valistustyötä niillä resursseilla, jotka heidän puolueellaan oli käytössä. NKP:tä ja Itä-Euroopan maita paremmin heidän olosuhteilleen sopivat esimerkiksi Ranskan ja Italian kommunistiset puolueet. Pitkän stalinistisen koulun kasvatti Linderot taipui kuitenkin lopulta itsekritiikkiin: Ruotsin puolueeseen oli tunkeutunut opportunistia ja tunnuksia oli venytetty virheellisesti yli luokkarajan. Hän lupaili kurssin korjaamista välittömästi ja kehui Oslon kokousta parhaaksi kommunistien tähänastisista skandinaavisista tapaamisista.

Ajatus nordinformin perustamisesta ei saavuttanut vastakaikua. Olisi ollut uhkarohkeaa lähteä muodostamaan kommunistien välille sellaista yhteistyötä, jonka keskus ei ollut Moskovassa. Kritiikki Jugoslavian tovereita kohtaan oli kasvanut epäluulosta, että he hakivat liian itsenäistä asemaa Balkanin alueen johtavana puolueena.¹⁷⁶ Vaikka suomalaisilla ei ollut tästä ristiriidasta vielä aavistusta, he olivat kouliintuneita tulkitsemaan NKP:n tahtoa ja halusivat pitää Oslon kokouksen niin epävirallisissa merkeissä kuin mahdollista. Kuusinen korosti, että Suomi ei voinut osallistua mihinkään pohjoismaiseen blokkiin, koska se oli lähempänä Itä-Euroopan kansandemokratioita. Tämä koski myös SKP:tä:

Me lähetämme rakkauskirjeitä itään ja asetumme pohjoismaista blokkaa vastaan. Kotimme on Pohjolassa, mutta vain maantieteellisesti. Nordismi on yhtä kuin länsiblokki. Me haluamme paktin Neuvostoliiton kanssa [...] Voiko pohjoismainen blokki suuntautua amerikkalaista imperialismia vastaan? Ei. Siksi olemme pohjoismaista blokkaa vastaan. Me seuraamme suuntaa, joka on parasta Suomen kansalle.

Informaationvaihdon tehostamista ja politiikan koordinoitua pidettiin kuitenkin tarpeellisena, ja suomalaiset ilmaisivat halunsa osallistua yhteisiin kokouksiin myös jatkossa. Kuusinen ehdotti, että puolueiden oli annettava mahdollisimman nopeasti ”sodanjulistus” joko yhdessä tai erikseen. Ryömällä oli sopivat tunnuksat valmiina: i) Skandinavian maat olivat jo menettäneet 50–75 prosenttia suverenisuudestaan, jonka palauttamiseksi oli ryhdyttävä intensiiviin taisteluun; ii) porvaristo ja sosiaalidemokraatit olivat luopuneet taistelusta riippumattomuuden puolesta ja liittyneet sodanlietsojiin, joten kansa oli mobiilisoitava puolustamaan rauhaa; iii) he olivat myös hyljänneet ja pettäneet puolueettomuuden sekä demokraattiset ja rauhanomaiset tendenssit YK:ssa, joita koskevat korulauseet oli paljastettava sotavalmistelujen suojaavahoksi.

Yhteinen konferenssi osoitti, miten erilaisista lähtökohdista suomalaiset kommunistit tarkastelivat tilannetta skandinaaveihin verrattuna. SKP:llä oli kotimaassaan vahva asema hallitusta ja parlamenttia myöten. Puolue nojasi laajaan joukkokannatukseen, ja mikä tärkeintä, sillä oli jatkuva yhteys NKP:n johdopiireihin. Suomalaisilla oli Oslossa tavallaan sama rooli kuin jugoslaaveilla Szklarska Porebassa Kominformia perustettaessa, jolloin nämä hoitivat suurim-

176 Gibianskii 1997, 295, 300.

man osan likaisesta työstä Ranskan ja Italian puolueita kritisoidessa. Ei ollut epäilystä siitä, ettei Hertta Kuusinen olisi toiminut Moskovan äänitorvena. Per Meurling dramatisoi asetelmaa kuvaavasti, vaikka ei itse paikan päällä ollutkaan: ”Kun hän puhui, oli kuin häijy myrsky olisi käynyt yli Sven Linderotin painuneen pään. Terävin ja purevin sanoin rouva Kuusinen syytti ruotsalaista puoluetta mitättömästä ja päättömästä politiikasta.”¹⁷⁷

Maaliskuun kampanja

Taistelu nordismia vastaan sai Suomessa lisävauhtia jo ennen kuin SKP:n delegaatio ehti Oslostu kotiin. Tukholmassa antamassaan haastattelussa Ryömä totesi yhteistyön Ruotsin kanssa riippuvan siitä, luopuuko se puolueettomuudestaan länsiblokin hyväksi. Päätoimittajan paikalta hän huolehti siitä, että pohjoismainen suuntaus pysyi näkyvästi *Työkansan Sanomien* hampaissa. Porvarit ja oikeistososialistit olivat palanneet vanhoihin iskulauseisiinsa, jotka olivat osoittautuneet jo 1930-luvulla tyhjiksi sanoiksi. Hertta Kuusisen mielestä taloudellisesta ja poliittisesta riippumattomuudesta ei Skandinavian maissa ollut juuri mitään jäljellä. Norjan olosuhteissakaan ei ollut kehumista:

Minusta näytti, kuin oslolaiset perheenemännät olisivat aika lailla tyytymättömiä siihen, ettei kaupoissa ollut saatavissa lihaa eikä paljon kalaa. Kalasäilykkeitä, esim. sardiineja kysyttäessä myyjät vastasivat säännöllisesti: – ”Ei niitä meillä ole, ne viedään kaikki Englantiin.” Kauppojen ikkunat olivat kylläkin hauskasti koristeltuja, mutta niissä näkyi pääasiassa – amerikkalaisia partasuteja, jotka maksavat toistasataa kruunua kappale, plastic-kampoja ja muita ”kulttuuriesineitä”. Tekstiilit ovat kaikki kortilla, mutta pisteet jäävät kuulemma yleensä käyttämättä, koska tavaroita ei ole saatavissa. Näytti siis melkein siltä, kuin meillä olisi jossain suhteessa paremmat olosuhteet kuin Oslossa. Maaseudulla sanottiin ruokatarvotteita olevan kyllä saatavissa, mutta monimutkainen säännöstelyjärjestelmä on johtanut siihen, että vain ravintoloissa on ruokaa vapaasti ja riittämiin, mutta ei muuten.¹⁷⁸

Kamppailu pohjoismaisuuden ja kansandemokratian välillä korostui, kun Stalinin kirje Paasikivelle laskettiin julkisuuteen. Kuusisen mielestä ”vanha tuttu Siperia-kauhu” sai valtaansa sopimuksen vastustajat, jotka hokivat puolueettomuutta ja väittivät, että Suomen itsenäisyys oli nyt vaarassa – ”että haluamme kulkea jotain ’pohjoismaista’ tai suorastaan ’länsimaista’ tietä”. Ei voitu ajatellaakaan, että Suomi olisi mukana ”skandinaavisessa” yhteistyössä, joka merkitsisi sen asennoitumista Neuvostoliitolle vihamielisen leirin puolelle.¹⁷⁹

Tuskin koskaan on Suomessa yritetty niin laajamittaista kampanjaa pohjoismaisuutta ja Ruotsia vastaan, kuin mitä kommunistilehdet tarjoilivat maalis-

177 Meurling 1950, 150–152, 160.

178 *Vapaa Sana* 25.2. (Ryömä) ja 26.2.1948 (Hertta Kuusinen); *Työkansan Sanomat* 28.2.1948 (pääkirjoitus).

179 *Vapaa Sana* ja *Työkansan Sanomat* 3.3.1948 (Hertta Kuusinen).

kuussa 1948 lukijoilleen sekä omina artikkeleina että Neuvostoliiton tiedotusvälineitä lainaten.¹⁸⁰ Juttujen pääargumentin mukaan amerikkalainen imperia- lismi oli muuttanut koko Skandinavian sodanlietsonnan pesäpaikaksi, josta kä- sin Suomea yritettiin estää solmimasta YYA-sopimusta. Pohjanlahden yli vyö- ryi synkkää vihaa, kun Ruotsin lehdistö kilpaili törkeimmistä provokaatioista Neuvostoliittoa, kansandemokratioita sekä Suomen demokraattista suuntausta vastaan. Tukholman cocktail-baareissa keitettiin kokoon mielikuvituksellisia hu- huja, jotka olivat ”yhtä sumeita kuin ruotsalaisen punssin ja englantilaisen whiskyn sekoitus”. Lehtiotsikoiden perusteella Ruotsi oli muuttunut kapitalisti- sen helvetin esikartanoksi; siellä Erlander kuherteli taantumuksen kanssa työ- väenluokan nujertamiseksi ja suunnitteli raskasta varustelutaakkaa Ruotsin kansan harteille.

Kommunistien skribentit todistelivat sekä historiaan että ajankohtaiseen ti- lanteeseen vedoten, että puolueettomuus oli valepuku, johon osallistuminen länsiblokkiin yritettiin verhota. Pohjoismainen yhteistyö lähenteli ”kansallista petosta” vaikeuttaessaan Suomen suhteita Neuvostoliittoon. Pakinoitsijat teki- vät parhaansa mukaan pilkkaa ”pohjoismaisesta demokratiasta” kertomalla jut- tuja lapualaiskauden ja sotavuosien poliittisesta terroristista. Tai sitten irvisteltiin naama vakavana, kuten *Vapaa Sana* maaliskuun viimeisenä päivänä: ”Pohjois- mainen demokratia – naamioitua diktatuuria?” Länsimaisen oikeistososiaalide- mokratian katsottiin näytelleen loppuun itsenäisen osansa maailmanpolitii- kassa, sillä sen ”kolmas tie” oli ”vain jalkakäytävä imperialismin valtatiessä”.

Kuten sotasyllisysoikeudenkäynti, Marshall-kysymys sekä YYA-neuvot- telujen lopputulos osoittivat, kommunisteilla oli vahvoja itävaltjeja valtiotason ulkopoliittisissa ratkaisuissa. Mutta kansandemokratia ei ollut syntymään vain politiikan huipputaso ratkaisuilla. Todellista henkeä se saisi vain, jos suoma- laiset ymmärtäisivät asemansa ”luonnollisena osana” Itä-Eurooppaa. SKP:n johto yritti murtaa pohjoismaisuuden vaikutusta kaikilla yhteiskuntaelämän ta- soilla kulttuuria ja humanitaarista avustustoimintaa myöten. Propagandassa mentiin reipas askel pidemmälle kuin vielä edellisenä kesänä tai vuoden 1946 kulkutauti-keskustelun aikana:

on torjuttava sellainen ajatus, että yleisesti kannattaisimme ”pohjois- maista” yhteistyötä n.s. kulttuurikysymysten rajoissa, sillä niiden kinte- reillä salakuljetetaan muutkin kysymykset aina sotilaallista yhteistoi- mintaa myöden. Virheellinen on myös ajatus Suomen välittäjän- tai ”sil- lan” asemasta Neuvostoliiton ja Skandinavian välillä. Neuvostoliiton lehdet ovat sen tuominneet ivallisessa ja jyrkässä sävyssä.¹⁸¹

.

180 Esim. *Työkansan Sanomat* 29.2. (pääkirjoitus), 2.3. (pääkirjoitus), 3.3. (Ryömä), 5.3. (pää- kirjoitus ja ’Sotaseikkailijain...’). 10.3. (Ryömä), 11.3. (S. Maksimov, *Literaturnaja Gazeta*), 12.3. (pääkirjoitus ja ’Ruotsin lehtien kilpailu...’), 18.3. (”Historicus”) ja 19.3.1948 (”Leveäharteinen mies”); *Vapaa Sana* 6.3. (pääkirjoitus ja P. Ryssakov), 9.3. (’Skandinaavista hysteriaa’), 15.3. (Victor Strand), 20.3. (pääkirjoitus), 23.3. (Victor Brand) ja 31.3.1948.

181 Muistiot ’N.s. nordismista ja Suomen suhteista Skandinaviaan’, SKP kv-jaosto H 20, ja ’Om den s.k. nordismen och Finlands förhållande till Skandinavien’, Ryömän kokoelma, kansio 18, Kansan arkisto.

Linjauksia muistutti Ryömän käsialaa, mutta ilmeisesti SKP ei ottanut (tätäkään) itsetuhoista askelta omasta aloitteestaan vaan seuraten korkeampien tovereiden ajatuksia. Neuvostoliiton ulkoministeriö oli kiinnittänyt syksyllä 1947 jälleen huomiota konferensseihin ja kokouksiin, joita järjestettiin pohjoismaisuuden merkeissä sekä hallitusten ja viranomaisten että kansalaisjärjestöjen toimesta. Moskova yritti virittää vastatulta angloamerikkalaisille hegemoniapyrkimyksille etsimällä keinoja, joilla pääsisi vaikuttamaan Pohjolassa myös suoraan yhteiskunnan arkisemmissä yhteyksissä.¹⁸² Vaikutusvaltansa säilyttääkseen Neuvostoliiton oli yritettävä joko estää pohjoismaista kanssakäymistä tai sitten pyrittävä edustajineen siihen mukaan.

Kommunistien kannalta oli huolestuttavaa, että pohjoismaisia tapaamisia järjestettiin entistä useammin Suomen maaperällä. Esimerkiksi kesäkuussa 1947 Helsinkiin kokoontuivat vuoronperään pohjoismaiset radio- ja öljyalan konferenssit sekä vuokralaisjärjestöjen ja kunnallisten virkamiesten neuvottelukokoukset. Positiivisena poikkeuksena voitiin rekisteröidä ainoastaan nuorten kirjailijoiden kansainvälinen ”kongressi”, johon osallistui paitsi kymmenkunta kynäniekkaa kustakin Skandinavian maasta myös kolme Neuvostoliiton edustajaa. *Työkansan Sanomat* nosti tilaisuuden ”todelliseksi tapaukseksi kulttuurielämässämme”, vaikka kommunisteja myötäilleiden kiilalaisten lisäksi siihen otti Suomesta osaa vain joukko liberaaleja ruotsinkielisiä kirjailijoita.¹⁸³

Neuvostovieraiden matkaraportti kirjailijaliitolleen kertoi tylyä kieltä siitä, kuka oli Suomessa niskan päällä idän ja lännen välisessä kulttuuritaistelussa. Kioskeissa ei ollut myynnissä ainuttakaan venäläistä lehteä, kaupoista ei löytynyt neuvostoliittolaisia kulutustavaroita ja ohjelmiston ainokaista neuvostelokuvaa esitettiin kolmannen luokan teatterissa. Sen sijaan länsimaiden ilmeikäästä propagandamateriaalia oli runsaasti tarjolla. Yhdysvaltain ja Britannian kulttuurikeskukset vetävine näyteikkunoinen sijaitsivat Helsingin vilkkaassa keskustassa, kun Neuvostoliiton vastaava toimisto oli sivussa hiljaisen kadun varrella.¹⁸⁴

SKP levitti kenttäjärjestöilleen ohjekirjeitä,¹⁸⁵ joissa edellytettiin nordismin tarkoituksien entistä perusteellisempaa selvittämistä lehdistössä, puolue-elimissä ja joukkojärjestöissä. Länsimaisen imperialismin aggression vastustamiseksi oli otettava aktiivisempi asenne taantumukselliseen skandinavismiin, joka oli omaksunut ideologisessa muokkauksessaan mitä kirjavimpia muotoja. Turistiliikenne oli antanut fasistisille vehkeilijöille ja vakoilijoille vapaat liik-

.....

182 Malik Neuvostoliiton lähettiläille Norjassa, Ruotsissa, Tanskassa ja Suomessa 27.10. 1947, *Norge og Sovjetunionen 1917–1955*, 1995, 408–410; Jensen 1999, 263.

183 Tiedot pohjoismaisista kokouksista kerätty kesäkuun 1947 sanomalehdistä; kirjailijakokouksesta *Työkansan Sanomat* 22.6.–3.7.1947; ks. myös Sallamaa 1998, erit. 75.

184 Büttner 2002, 411–412.

185 Ohjeiden pohjana oli puoluetoimikunnan julkilausuma 3.11.1947; yhteenveto perustuu seuraaviin dokumentteihin: SKP:n puoluetoimikunnan kiertokirje 23.2.1948, SKP järjestöjaosto Fb 2; ’N.s. nordismista ja Suomen suhteista Skandinaviaan’, SKP kv-jaosto H 20; ’Om den s.k. nordismen och Finlands förhållande till Skandinavien’, Ryömän kokoelma, kansio 18; SNDL:n kiertokirje No. 5/10.3.1948 ja sen liitteenä oleva opiskelualustus ’N.s. pohjoismaisuudesta I. nordismista ja Suomen suhteista Skandinaviaan.’, SNDL F kiertokirjeet, Kansan arkisto.

kumismahdollisuudet. Ilmeisesti jotain yrityksiä matkustelun rajoittamiseksi oli tehty, sillä SKP valitteli niiden nostattaneen syytöksiä rautaesiripun vetämisestä Suomen ja Ruotsin välille. Passiasiathan kuuluivat sisäministeriön alaisuuteen.¹⁸⁶

Pohjoismaisuus ammensi voimansa kansalaisjärjestötasolta, jossa siteitä solmittiin luonnollisena osana toimintaa ilman ylhäältä tulevaa holhousa. Sen rinnalla SNS:n yritykset oli tuomittu epäonnistumaan. Ystävyyttä oli vaikea synnyttää esimerkiksi opetusministeriön määräyksellä tehdä Neuvostoliittoä tunnetuksi opettajain kokouksissa, joissa esitetyt alustukset oli otettu ”hyvin kylmästi ja suorastaan vihamielisesti vastaan”.¹⁸⁷ Kommunistit seurasivat voimattomina sivusta, kuinka eri harrastusaloilla perustettiin pohjoismaisia liittoja ja pidettiin konferensseja suomalaisen saunan ystäviä myöten. Urheilukontaktit ja opiskelijavaihto saattoivat näyttää viattomalta toiminnalta, mutta nekin koituvat pohjoismaisen suuntauksen hyödyksi, puhumattakaan Pohjola–Nordenyhdistyksistä ja Suomi–Ruotsi-seurasta, jotka olivat jo vanhastaan taantumuksellisen nordismin työssijoja.

Oma sitkeähenkinen propagandan muotonsa oli kummikuntaliike.¹⁸⁸ Sitä pyörittävä Mannerheimin lastensuojeluliitto oli pyrkinyt vetämään toimintaansa mukaan myös työväestöä, jotta Ruotsista saapuvien ruokatarvikkeiden, vaatteiden ja jalkineiden jakelu saataisiin tyydyttäväksi ja siihen kohdistuvat epäluulot torjutuksi. Suomen naisten demokraattinen liitto kehottikin jäseniään pyrkimään paikallistason elimiin, jotta avustustyö sujuisi tasapuolisesti ja paketit löytäisivät tiensä niitä eniten tarvitseville. SKP:n keskusjohdon mielestä toimintaa varjosti ideologinen riski. Arkisten ongelmien kanssa painiskelevat naiset olivat haavoittuvia Ruotsin vaikutukselle, jota markkinoitiin kuin huomauttamatta huoltotyön tunnuksin ja avustusten merkeissä. Lännen hyvinvointi tarjosi houkuttelevan vastakuvan kansandemokratioiden olosuhteille. Jopa naisliiton voimahahmo Helvi Laine oli todennut omien karvaiden kokemustensa perusteella, että Neuvostoliitossa olivat isot asiat kunnossa, pienet ei.

Kummikuntaliike oli levinnyt ympäri Suomea, mutta erityisesti se tuntui vaikuttavan länsirannikolla, jossa maantieteellisen läheisyyden ja kieliolojen vuoksi oltiin muutoinkin alttiita skandinavismille. SKP oli varoittanut asiasta Turun ja Vaasan piirejään, mutta nyt lähti opastuskirje myös naisliiton kaikille osastoille ja jaostoille. Sen mukaan kummikuntatoiminta oli viimeisen vuoden aikana suorastaan kuumeisesti kehitetty ilmiö, jolla yritettiin lisätä Ruotsin ar-

186 Sota-ajan poikkeussäädökset olivat voimassa myös ensimmäiset rauhanvuodet. Ulkomaille aikovan oli hankittava passiinsa lääninhallituksen merkintä siitä, ettei matkalle ollut estettä. Presidentin esittelystä 12.12.1947 annettiin uusi asetus, jonka tavoitteena oli palauttaa lainsäädäntö normaalioloja vastaavaksi. Ennen asetuksen voimaantulusta 1.3.1948 sisäministeriö täsmensi ohjeet sen soveltamisesta. Niiden mukaan lupa voitiin edelleen evätä sellaisilta henkilöiltä, joiden voitiin perustellusti epäillä matkustavan ulkomaille ”vaarantaakseen valtion ja yhteiskunnan turvallisuutta tahi muulla tavalla vahingoittaakseen maan etuja”. *Helsingin Sanomat* 13.12.1947; *Ilta-Sanomat* 25.2.1948 (pääkirjoitus).

187 SKP puolueloimikunta 7.10.1946 (Uuno Laurikainen), Kansan arkisto; Rantala 1997, 78–79.

188 Ks. Korppi-Tommola 1982.

*SKP:llä ei ollut
hyviä keinoja
vastustaa Ruotsista
ja muualta lännestä
saatua arkista
apua, joka tuli
monelle
työläisperheelle
suureen tarpeeseen.
Kuvassa Vallilan
sos.-dem.
naisyhdistyksen
aktiiveja jakamassa
Yhdysvalloista
saatuja paketteja.
(Työväen arkisto,
Soikkanen 1991.)*

vovaltaa täysin poliittisessa tarkoituksessa. Suositun toimintaa ei voitu lähteä jyrkästi tuomitsemaan, mutta kommunistien oli siitä johdonmukaisesti irtauduttava ja pyrittävä aikaa myöten osoittamaan sen perimmäiset tarkoitukset. Ruotsista saatujen lahjojen pelättiin korruptoivan työläisten tietoisuutta ja herättävän myötätuntoa vähävaraisen väestön keskuudessa. Samasta syystä oli SKP:ssä pohdittu kveekarien toiminnan rajoittamista, sillä avustustyön ohessa he levittivät amerikkalaista vaikutusta. Suomella ja suomalaisilla ei saanut olla kummeja kuin yhdessä ilmasuunnassa, idässä.¹⁸⁹

Konkreettisen tilaisuuden kamppailulle tarjosi Ruotsissa kolmannen kerran järjestetty Suomen-viikko, joka sattui sopivasti maaliskuun alkuun. Oslon kokouksessa Linderot katsoi, ettei kommunistien kannattanut suhtautua tapahtumiin kielteisesti. Mutta opportunistin neuvo ei kelvannut. *Työkansan Sanomien* mielestä oli irvokasta, että sodanlietsojain juoksupojat saivat järjestellä tilaisuuksia, joiden päätarkoituksena oli laajasuuntainen propaganda Suomen loitontamiseksi Neuvostoliitosta ja sitomiseksi imperialistisiin suunnitelmiin.¹⁹⁰ Huhut kommunistien aikeista varjostivat Tage Erlanderinkin mielialaa, kun hän nautti Helsingin Ruotsalaisen teatterin *Hamletista* osana Suomen-viikon ohjelmaa.¹⁹¹

189 SKP politjaosto 3.5.1947, Kansan arkisto; Katainen 1994, 96–98, 139, 238–239.

190 *Työkansan Sanomat* 29.2. (pääkirjoitus), 2.3.1948 'Ikkuna länteen'. Myös Oslolla järjestettiin Suomen-viikko huhtikuussa 1948. Ks. T. Soikkanen 1994, 29.

191 Erlander 2001, 211–212 (10.3. ja 11.3.1948).

Tunnelma Tukholmassa oli hermostunut, mutta Suomessa elettiin kuin veitsen terällä. Fagerholm mainitsi ruotsalaisille, ”että jonain aamuna hän ehkä herää väkeä sänkynsä ympärillä”.¹⁹² Oli symbolisesti sattuvaa, että samanaikaisesti kun Moskovassa valmisteltiin neuvotteluja sotilaallisesta avunantosopimuksesta, eri puolilla Suomea vietettiin 14.–21. maaliskuuta ensimmäistä kertaa Ruotsin-viikkoa kulttuurin ja sukulaissieluisuuden merkeissä. Suomalaisten kohtalosta vedettiin köyttä kovan voimapolitiikan ja pehmeän identiteetti-politiikan välillä. SKP nostatti joukkoliikettä edellisen puolesta ja levitti propagandaa jälkimmäistä vastaan. Pohjoismaisuuden kummasteltiin yhtäkkiä levinneen piireihin, jotka ennen puhuivat Ruotsista vain hammasta purren.

Tahdotaan korostaa Suomen läheistä yhteyttä Ruotsiin ja pohjoismaihin, jotta siten tehokkaasti saatettaisiin torjua ajatus läheisemmästä yhteistyöstä Neuvostoliiton kanssa. Valtava, aivan suhteeton propagandamelu, jolla Ruotsin viikko on lavastettu, viittaa aivan selvästi tuollaiseen takajakatukseen. [...] Jos tämä viime vuosina herännyt pohjoismainen into voitaisiin tulkita merkiksi sitä, että nyt tahdottiin päättävästi kääntää selkä aitosuomalaisille ahtaan natsionalistisille ja synkän fanaattisuuden leimaamille pyrkimyksille olisi kääntymystä luonnollisesti tervehdittävä ilolla. [...] Kysymyksessä ei ole natsionalismista vapautuminen, vaan päinvastoin Neuvostoliitolle vihamielisen, parantumattoman ja sokean kansalliskiihkon eräästä heijastusilmioistä.¹⁹³

SKP:llä oli syytä myös itsekritiikkiin, sillä kommunistit olivat ottaneet osaa ammattiyhdistys-, osuustoiminta- ja urheiluväen sekä kunnallisten ja valtiollisten toimihenkilöiden pohjoismaisiin kokouksiin. Näissä oli tyydytty pelkän vieraan tai tarkkailijan rooliin esittämättä omia näkemyksiä riittävän tarmokkaasti. Puolueen jäseniä veloitettiin nyt tiedottamaan edustamiensa tahojen saamista kutsuista. Jos pohjoismaisiin tilaisuuksiin päätettiin vastedes osallistua, niihin oli valmistauduttava huolellisesti ja pyrittävä saamaan aikaan imperialisminvastaisia ja demokratialle myönteisiä päätöksiä. Konferensseihin piti yrittää vetää mukaan myös Neuvostoliitto ja muita demokraattisia valtioita tai ainakin taantumuksellisten maiden oppositioliikkeitä. Kulttuurista ja taloudellista yhteistoimintaa Itä-Euroopan maiden kanssa tuli luonnollisesti kannattaa.

Nordismin vastainen taistelu edellytti, että SKP hylkäsi loputkin Suomen olosuhteisiin viittaavasta realismistaan ja ryhtyi toteuttamaan kominformilaisia linjoja sokeasti Neuvostoliittoon luottaen. Jos Hertta Kuusinen oli käännöksen tärkein (suomalainen) auktoriteetti, Mauri Ryömä nousi sen käsikassaraksi. Kunnallisvaalien jälkeen hän oli syyttänyt tappiosta SKP:n sodanjälkeistä nöyristelevää linjaa, jonka kärki oli kohdistunut ultravasemmistolaisuutta vastaan. ”Joukoille on näytettävä, että meihin voidaan luottaa”, Ryömä vaati. YYA-sopimuksen tueksi nostatetussa kampanjassa hän sai päästää radikalisminsa valloilleen, mikä antoi vauhtia huhuille kommunistien pyrkimyksistä vaikka vallan-

192 Erlander 2001, 210 (8.3.1948).

193 *Vapaa Sana* 20.3.1948 (SNS-lehden pääkirjoitus).

kaappaukseen asti.¹⁹⁴ Ryömän vastuulle annettiin SKP:n käytännön linjanvedot sekä nordismin että sivistyneistötyön suhteen. Yhdistelmästä kasvoi sellainenkin ylilyönti, että puolueen ohjeissa suhtauduttiin kielteisesti ruotsalaiseen työläiskirjallisuuteen Vilhelm Mobergia ja Eyvind Johnsonia myöten.¹⁹⁵

Tällainen ahdasmielisyys koetteli jo omienkin uskoa. Esimerkiksi Raoul Palmgren kritisoi SKP:n propagandaa, joka puhui poliittisen ihmisen kieltä poliittiselle ihmiselle mutta ei fraseologiallaan voinut tavoittaa äänestäjäkunnan suurta reserviä. Hän suhtautui työläiskirjallisuuteen akateemisella kunnianhimmolla myös sen esteettisiä arvoja (ja arvottomuutta) ymmärtäen. *Vapaassa Sanassa* oli syksyllä julkaistu muun muassa Ivar Lo-Johanssonin viisiosainen artikkelisarja. Lehden kulttuuritoimittaja Maija Savutie huomautti vielä helmikuussa 1948, että

kirjallisuudellemme olisi ollut hyvin terveellistä saada jo ennen sotia leveämpi kosketuskohta skandinaaviin maihin, jo siitä syystä, että sen kautta meidänkin henkinen elämämme olisi voinut saada edes välillisiä vaikutteita Euroopan kirjallisuuden valtavirtauksista, joista olemme jääneet osattomaksi, tai jotka heijastuvat tänne kerrassaan myöhästyneinä.¹⁹⁶

Ryömän mielestä skandinaavinen työläiskirjallisuus salakuljetti Suomeen nordismia samalla tavalla kuin *Valitut Palat* levitti amerikkalaista vaikutusta ympäri maailmaa. Ajatus oli lähtöisin ehkä kesäkuun 1947 kirjailijakokouksesta, jossa valveutuneet norjalaiset viittasivat ala-arvoiseen propagandakirjallisuuteen, joka vyöryi Amerikasta Euroopan eri maihin. Julkaisuhankkeiden takana hääri rahamiehiä, jotka olivat tulleet tunnetuiksi fasistisista sympatioistaan; esimerkiksi *Valituissa Paloissa* oli ”selvä Neuvostoliiton vastainen tendenssi”. Ellei amerikkalaiselle lehti- ja kirjatulvalle asetettu mitään esteitä, saattoi pienten maiden kansallinen kulttuurielämä joutua vaaraan.¹⁹⁷ Muuttajat muuttaen saatiin puoli vuotta myöhemmin Ryömän oppi skandinaavisen työläiskirjallisuuden harhaanjohtavasta vaikutuksesta Suomen tiellä kansandemokratiaan.

Vuonna 1953 ilmestyneessä avainromaanissaan *30-luvun kuvat* Palmgren ei esitellyt Ryömää – ”Kullervo Jyrää” – kovinkaan miellyttävänä työtoverina, vaan piti tätä ihmisenä luonnottoman rajoittuneena, itsepäisenä ja puhdasoppisuuden perikuvana: ”täydellinen poliittinen monomaani, joka ei voi ajatella muuta kuin politiikkaa ja jonka kanssa ei voi keskustella muuta kuin politiikas-

194 SKP poliijaosto 9.12.1947, Kansan arkisto; Beyer-Thoma 1990, 443, 446–449.

195 SKP:n puoluetoimikunnan pöytäkirjojen 28.2. –1.3.1948 välissä käsin tehdyt muistiinpanot, Kansan arkisto; Kalemaa 1984, 208–209.

196 Kalemaa 1984, 210–211; Palmgren 1965; *Vapaa Sana* 22.10., 29.10., 5.11., 12.11. ja 19.11.1947; artikkelit käsittelivät kasvatuskeskustelua, joka oli syntynyt Lo-Johanssonin romaanin *Geniet* pohjalta; 15.2.1948 (M[aija] S[avutie]).

197 *Työkansan Sanomat* 27.6. ja 29.6.1947 (pääkirjoitus). Kommunistien Yhteistyön kirjapainolle tarjottiin syksyllä 1947 painettavaksi ruotsinkielistä *Valittuja paloja* ”*Det bästaa*”, mutta ”lehden sisällön huomioon ottaen” työtä ei otettu vastaan. Kummallinen episodi – provokaatio? SKP poliijaosto 9.12.1947, Kansan arkisto.

ta”.¹⁹⁸ Toisaalta oikeassahan Ryömä oli siinä, että skandinaaviset intellektuellit eivät olleet terveellistä seuraa, kun suomalainen äärivasemmisto haluttiin paimentaa stalinismin yksiarvoiseen karsinaan. Palmgrenkin sai seurata suuttuneena, kuinka ruotsalaiskirjailijat heräsivät vastustamaan ”uuden barbarian” etenemistä Tšekkoslovakiassa. Ajojahtia kommunismin aavetta vastaan oli eturivissä lietsomassa entinen kommunisti Ture Nerman; ”suuri työläisrunoilija mutta pieni työläispoliitikko”, Palmgren luonnehti nyt happamasti miestä, jonka proletaarista profilia hän oli pari vuotta aikaisemmin ihailen ylistänyt.¹⁹⁹

Parlamentaarinen kamppi

Helluntaina 1947 Ruotsin kommunistinen puolue vietti 30-vuotisjuhliaan Tukholman Skansenilla. Aurinko paistoi pilvettömältä taivaalta kovin pikkuporvarillisen näköiselle yleisölle, joka oli levittäytynyt mukavasti ruohikolle eväskorien ääreen ja silmäili taaperoikäisten jälkeläistensä leikkejä. Puhujapönttöön nousi vuoron perään pohjoismaiden kommunistieliittä toistelemaan paperisia kliseitä. Ainoa, joka tuntui eläytyvän tosissaan aatteelliseen palpuheeseensa, oli Hertta Kuusinen,

den röda amazonen från Helsinki, kall och glödande, blek och fanatisk, med det mittbenade släta svarta håret uppsatt i rysk frisyr med knut i nacken. Men var det inte underligt? Det var som om den vårliga svenska naturen var för stark för den politiska bombasmen. Mitt i en av Herttha Kuusinsens våldsamma diatriber mot kapitalisterna, krigshetsarna och imperialisterna hörde man, när hon gjorde en konstpaus, en liten fågels drill. Det var en talrast, som lät höra sin stämma från toppen av ett träd och märkvärdigt nog vann fågeln. Alla glömde hetspropagandan och började plötsligt le. Aksel Larsen, som inte är någon modig man, talade stora ord. De svenska kommunisterna drack kaffe och åt smörgås. Solen sken, furorna susade och den ljusa grönskan, allnaturens skönaste slöja, blommade.²⁰⁰

Ironisen idyllin vangitsi sanoiksi Per Meurling kohta kommunismista luopumisensa jälkeen. Kuvaus on tarkoitushakuinen, mutta toisaalta se kiteyttää joltain olennaista suomalaisten kommunistien dilemmasta suhteessa Skandinaviaan. Niin hyvinvoivalta kuin Ruotsi saattoi tuntua, siitä oli syytä pysyä visusti erossa – vallankumousta tai kansandemokratiaa ei tehtäisi kahvin ja pullan voimin.

Mutta kahvi maistui suomalaisillekin, paremmin kuin tsaiju. Pohjoismaisuuden tunnuksella oli Suomessa vetovoimaa, joten iskut sitä vastaan osuivat helposti omaan pallean. Kun taistelun kuumimmassa vaiheessa maaliskuussa 1948 SKP:n valistusjaosto lähetti kentälle toimintaohjeita nordismia vastaan,

198 Palomeri 1953, 156, 291. Vihavainen (1998, 102, 125–126, 328) on nimennyt Ryömän Suomen ”ehkä puhdaspiirteisimmäksi stalinistiksi”. Vrt Leppänen 1994, 71–72: ”Puolueuskollinen kyllä, mutta ajatteluratojensa puolesta Ryömä oli SKP:n omia polkuja tallaava Mr. Camel Boots, jolle veti vertoja ehkä vain Raoul Palmgrenin pettämatön logiikantaju.”

199 *Vapaa Sana* 13.3. (”Hapan” = Palmgren) ja 30.3.1948 (”Hapan”).

200 Meurling 1950, 9–10.

vannotettiin aineiston luottamuksellista käsittelyä – ”missään tapauksessa se ei saa joutua vieraisiin käsiin”. Lunttaa ei ollut lupa viedä pois piiritoimistosta, poliittiset työntekijät saattoivat tutustua siihen vain piirisihteerien välittömän valvonnan alaisuudessa. Vuotoja kuitenkin sattui, ja sosiaalidemokraattien vasta-propaganda käytti niitä armotta hyväkseen.²⁰¹

YYA-sopimuksen allekirjoittaminen Suomen ja Neuvostoliiton välillä 6. huhtikuuta 1948 toi muutoksen kommunistien taktiikkaan. Enää ei hyökätty suoraan pohjoismaisuutta vastaan, vaikka Itä-Euroopan maita pidettiin edelleen esillä Suomelle sopivana mallina. Matti Janhunen vieraili toukokuussa Göteborgissa ja julisti: ”kansandemokratian tie on ainoa mahdollinen myös tulevaisuudessa. Suomella ei ole mitään kolmatta tietä.”²⁰² Tšekkoslovakian ja Unkarin oloista saatiin myös ensikäden tietoja, kun niiden edustajia kävi Helsingissä ja SKP:n väkeä todistamassa demokratian etenemistä paikan päällä. ”Unkarin kansandemokratia kelpaa esimerkiksi meillekin”, Kaisu-Mirjami Rydberg vakuutti. Myös suomalainen talonpoika sai nukkua yöt rauhassa ilman painajaisia kolhooseista; Vihtori Lepola oli nähnyt omin silmin Unkarin muuttuvan pien-viljelysmaaksi.²⁰³

Vaaleihin SKP ei mennyt joukkoliikkeen harjalla vaan tarjoten äänestäjille positiivista kuvaa kansandemokratioista ja Neuvostoliitosta. Tämä oli myös Moskovan tahto, kuten vastauksista Pessin toukokuussa pyytämiin avustustoimenpiteisiin voi päätellä. Kommunistiministereiden ”aloitteesta” Suomi sai osan sotakorvauksista anteeksi, ja sen päälle Neuvostoliitto myönsi viiden miljoonan dollarin lainan ilman poliittisia ehtoja. *Työkansan Sanomien* mukaan kyse ei ollut ”mistään isännyyden tavoittelusta” vaan aidosta auttamishalusta, jolla Neuvostoliitto oli tehnyt muidenkin Itä-Euroopan demokratioiden nopean taloudellisen nousun mahdolliseksi.²⁰⁴ Kominform taas lykkäsi kesäkuun 1948 konferenssissaan SKP:n jäsenanomuksen käsittelyä sen jälkeen, kun Grigori Malenkov oli viitannut Suomessa edessä oleviin parlamenttivaaleihin.²⁰⁵ Siinä tilanteessa jäsenyys olisi palvellut vain vastustajien pelottelukampanjaa ulkomailta tapahtuvasta kauko-ohjauksesta.

Neuvostoliiton raskas teollisuus esittäytyi Helsingissä suurilla messuilla, joiden mainoksessa dynaaminen Stalin-veturi porskutti kohti parempaa tulevaisuutta tähti nokassaan. ”Alkaa näyttää siltä, kuin generalissimus Stalinin ennustama käänne maittemme välisissä suhteissa vihdoinkin tulisi tapahtumaan”, Mauri Ryömä tulkitsi avatessaan SNS:n tilaisuutta, jossa Bolšoi-teatterin balettiliisit todistivat Neuvostoliiton kykyä klassisen taiteen alalla. Kansan-

201 SKP:n valistusjaoston puolesta Saara Kontulainen SKP:n piirisihteereille, 6.3.1948, SKP järjestöjaosto Fb 2, Kansan arkisto; *Suomen Sosialidemokraatti* 20.3.1948 ’Itämaista pohjoismaisuutta’ (’Jahveti”).

202 *Vapaa Sana* 16.5., 19.5. ja 20.5.1948 (Janhunen). SKP:n toinen edustaja Yrjö Enne ei päässyt puoluekokoukseen, kun Ruotsin viranomaiset epäivät häneltä viisumin. Vrt. myös Leppänen 1994, 369–383: ”Pudotus maaliskuun palavasta agitaatiosta oli jyrkkä.”

203 *Työkansan Sanomat* 13.5.1948 (Mäkinen); *Vapaa Sana* 1.4. ja 8.4. (Pavel Reiman), 22.6. (Rydberg), 27.6.1948 (Lepola); SKP puoluetoimikunta 2.8.1948, Kansan arkisto.

204 *Työkansan Sanomat* 5.6.1948 (pääkirjoitus); Leppänen 1994, 388–413, 421–423; Rentola 1997, 50–52.

205 Adibekov 1994b, 203.

omaista kulttuuria tarjosi gruusialainen tanssiryhmä, joka saapui kesäkuussa kiertueelle. Liikennettä availtiin toiseenkin suuntaan, sillä suomalainen lehtimiesretkikunta pääsi pariksi viikoksi tutustumaan suureen neuvostomaahan. Raoul Palmgren kirjoitti matkakokemuksistaan laajan artikkelisarjan ja kiteytti sen yhteyteen eduskuntavaalien peruskysymyksen: ”Neuvostoliitto ei sekaannu Suomen sisäisiin asioihin, mutta [...] sen ulkopoliittisen asenteen Suomeen ratkaisee se, vahvistuuko täällä sodanjälkeinen demokraattinen suuntaus vai aikaisempi taantumuksellinen suuntaus. Sisäpoliittinen kehitys on kiinteästi sidottu ulkopoliittiseen.”²⁰⁶

Tältä pohjalta SKP lähti hallitusneuvotteluihin vaaten edelleen keskeisiä ministerisalkkuja, vaikka vaaliurnilla oli tullut rajusti takkiin. Viimeiseen asti kommunistit uskoivat, ettei hallitusta voitu muodostaa ilman heitä, mutta Paasikivi katsoi asiaa toisin. Kansandemokratian sijaan Suomeen perustettiin sosiaalidemokraattinen vähemmistöhallitus pääministerinä ”nordisti” Fagerholm.²⁰⁷ Hallitusohjelman ulkopoliittisessa osassa mainittiin hyvien Neuvostoliiton-suhteiden jälkeen pyrkimys taloudellisten ja sivistyksellisten suhteiden rakentamiseen myös muihin maihin. Tämä oli arveluttavaa jo sinänsä, mutta varsinainen aasinpotku oli ohjelmaan liitetty täsmennys, jossa Suomea mainostettiin ”eurooppalaisen Pohjolan vapaana valtiona”. *Vapaa Sana* riemastui:

Tässä ei ainoastaan tulkita väärin ja epämääräisesti Suomen asemaa maailmanpoliittisella kartalla – me *emme* kuulu Marshall-Pohjolaan, ja toiseksi: mitä on se eurooppalaisuus, mihin meidät ryhmitetään, Hitlerin vai Churchillin eurooppalaisuutta? –, vaan myös suunnataan häpäisevä isku päin Neuvostoliiton kasvoja: se siis *ei* ole vapaa *eikä* eurooppalainen, vai kuinka?

Fagerholmin katsottiin sitoutuneen Tukholman matkoillaan perusteellisesti pohjoismaisuuteen ja länsiblokkiin. SKP joutui näin jälleen myöntämään, että Suomi oli heikoin rengas ”uudella demokraattisella uralla kulkevien valtioiden joukossa”.²⁰⁸ Kommunistien ei onnistunut juonia hallitusta nurin, vaikka Leinokin – Moskovan luottamuksen jo menettäneenä – oli uhonnut vielä neuvotteluvaiheessa: ”Jos tekevät hallituksen omista miehistään, kaadamme sen kolmessa viikossa.” Temppeä yritettiin Neuvostoliiton ja maalaisliiton edustajien kanssa, mutta nämä eivät panneet koko painoarvoaan riskialttiiseen hankkeeseen. Tilanne oli niille monipiippuisempi kuin SKP:lle, joka tavoitteli paluuta keinolla millä hyvänsä. Kun Neuvostoliitto puuttui asetelmaan vain lehtipropagandalla sekä kevyen luokan nootilla eikä maalaisliitto yhtynyt kansandemokraattien tekemään välikysymykseen, jäi Fagerholmin kolmannen tien pohjoismaiseksi muunnokseksi leimattu hallitus satulaan.²⁰⁹

206 *Vapaa Sana* 8.6. (Ryömä), 22.6.1948 (pääkirjoitus, Palmgren).

207 SKP laajennettu puoluetoimikunta 21.11.1948 (Aaltonen, Esa Hietanen, Murto), Kansan arkisto. Hallitusratkaisusta laajemmin H. Soikkanen 1991a, 261–272; Polvinen 2003, 8–13.

208 *Vapaa Sana* 31.7. (pääkirjoitus ja ”Hapan”), 1.8. (pääkirjoitus), 3.8.1948 (Hertta Kuusinen).

209 SKP laajennettu puoluetoimikunta 21.11.1948 (Esa Hietanen), Kansan arkisto; *Vapaa Sana* 12.8. ja 14.8. (*Literaturnaja Gazeta*), 13.8. (pääkirjoitus), 20.8.1948 (Novoje Vremja); laajemmin ks. Leppänen 1994, 452–466; Rentola 1997, 58–70.

Valta oli valumassa kommunistien käsistä. Paasikivi, pohjoismaisuus ja SDP olivat osoittautuneet vahvemmiksi kuin Ždanov, kansandemokratia ja SKP. Rautainen perämies Otto Ville Kuusinen ei päässyt elo–syyskuun taitteessa 1948 mukaan juhlimaan perustamansa puolueen 30-vuotispäivää, vaan pysyi byrokraattisissa tehtävissä vieraalla maalla kaukana. Juhlien keskelle SKP:n VIII puoluekokoukseen saatiin viesti Ždanovin kuolemasta – valonheittäjä oli sammunut.

Henkinen kansandemokratia

”Meille ei ole mitään etua siitä, jos maamme suhteet Neuvostoliittoon huononevat. Ne puoluetoverit, jotka rakentavat toivonsa siihen, että Neuvostoliitto puuttuisi meidän asioihimme ja järjestäisi ne meidän puolestamme, ovat täysin väärässä”, SKP:n puheenjohtaja Aimo Aaltonen kiteytti tilanteen marraskuussa 1948. Moni kommunisti oli odottanut, että naapuri kaataisi Fagerholmin hallituksen, ja sitä ihmettä odottaessa oma-aloitteinen toiminta unohtui. Ždanovin neljän vuoden takaisesta Suomen-politiikasta ei ollut paljoa jäljellä, mutta tämä osa siitä oli yhä voimassa: kommunistit eivät nousisi valtaan Neuvostoliiton siivellä, vaan voitto tuli saavuttaa omin voimin. Linjauksesta muistutti Mirjam Suvanto:

On lähdeittävä siltä kannalta, ettei Neuvostoliitto ole velvollinen pitämään huolta siitä, että demokraattinen kehitys meillä menee eteenpäin, vaan että meillä on tärkeä kansainvälinen merkitys demokratian rintamassa. On tehtävä selväksi itsellemme ja joukoille, että Neuvostoliittoa puolustava ja kansainvälinen demokratian rintama on saatava menemään eteenpäin meidän kohdallamme, ja meidän on siitä pidettävä huolta.²¹⁰

Kommunistit oli pyyhkäisty oppositioon lopulta varsin kevyesti, kuin Italian ja Ranskan toverit vuotta aikaisemmin. Aaltonen pahoitteli, että SKP:n iskuvoiman heikkous oli paljastunut sekä omille (myös NKP:lle) että vastustajille. Puolueen toimintakykyä ryhdyttiin terävöittämään muun muassa Tšekkoslovakiasta noudettujen mallien mukaan, ja suuntaviivoja puoluevalppauden kohentamiseen saatiin myös muista kansandemokratioista.²¹¹ Kansainvälisissä asioissa luotettiin edelleen naiseen. Kielitaitoinen Mirjam Suvanto pestattiin SNS:stä hoitamaan puolueen uutta ulkomaan osastoa, kun tärkeimmässä johtoportaan poliittisessa jaostossa ”Ulkomaat ja ulkopoliittikka” luettiin Inkeri Lehtisen vastuulle.²¹²

Puoluekokouksessa jako kutsuvieraiden osalta oli mennyt Skandinavian ja kansandemokratioiden välillä jokseenkin tasan. NKP:n edustus rajoittui jälleen

210 SKP laajennettu puoluetuimikunta 21.11.1948 (Aaltonen, Suvanto, Jaakko Parkkari), Kansan arkisto; Rentola 1994a, 509, ja 1997, 75–76; Nevakivi 1995, 87.

211 SKP laajennettu puoluetuimikunta 21.11.1948 (Aaltonen), Kansan arkisto; Leppänen 1994, 514–517, 595–599.

212 SKP puoluetuimikunta 16.8., 3.9. ja 4.10.1948, Kansan arkisto; Suvannon apulaisena mainittiin Vappu Jansson.

pelkkään sähköeseen, mutta Britanniaa saapui nimimies Harry Pollitt. SKP:n johtajat ottivat etäisyyttä Jugoslavian-kriisin paljastamiin ideologisiin virheisiin ja hakivat hämmentyneinä paikkaa Euroopan kahtiajakautuneella kartalla. Herta Kuusisen mielestä Suomi oli ”välimuoto, puuttuva rengas varsinaisten kapitalististen valtioiden ja kansandemokratian välillä”. Kansainvälisessä politiikassa itsestään selvä velvollisuus oli asettua tukemaan Neuvostoliittoa, mutta

[e]räässä kysymyksessä meillä on ollut epäselvyyttä, ja se on suhteessa pohjoismaihin. [...] puolueen jäsenet eivät ole riittävästi pystyneet selvittämään kysymystä, miten pohjoismaisuus on imperialistisen politiikan tunkeutumista Suomeen, joukkojen sitomista imperialismiin tukemiseen. Amerikkalainen ja ruotsalainen pakettisysteemi on sitä linjaa auttanut ja saavuttanut huomattavaa menestystä.²¹³

Lännen ”pehmeä” diplomatia jatkoi tunkeutumistaan Suomeen ja useimmiten Skandinavian välityksellä. Avustustoiminnan ohella SKP:tä huoletti ideologinen vaikutus, joka kulttuurin kaavussa pureutui kansandemokraattienkin riveihin. Palmgren esimerkiksi ryhtyi polemiikkiin Äikiän kanssa Jean-Paul Sartren näytelmästä *Likaiset kädet*, jonka esittämiseen Helsingissä Neuvostoliiton edustajat olivat puuttuneet. Lehtisen mielestä kysymys ei ollut vain teatterikapaleesta, vaan suhtautumisesta kommunistiseen puolueeseen. Hän katsoi Palmgrenin joutuneen ”niiden pikkuporvarillisten mielialojen tulkiksi, jotka hänen tuttavapiirissään ovat luultavasti hyvin yleisiä”. Tällaisia puoluevastaisia luopumisilmiöitä oli havaittu miltei kaikissa kapitalistisissa maissa. Esimerkit löytyivät Palmgrenin kannalta kiusallisen läheltä. Hänen esikuvansa Per Meurling käänsi samoihin aikoihin aatteellista takkia ja leimasi Ruotsin kommunistisen puolueen Neuvostoliiton lahkolaiseksi etäispäätteeksi.²¹⁴

Palmgrenin puolueisuus oli horjunut jo kesällä 1948, kun hänen päätoimittamansa *Vapaa Sana* ei taipunut riittävän nopeasti tuomitsemaan Titoa tovereineen vihollisen agenteiksi. Puhdasoppinen Ryömä hyökkäsi nyt SKP:n intellektuelleja vastaan, jotka olivat perehtyneet luvattoman heikosti marxismi-leninismiin teoriaan. Hänen mielestään ”estetikko-siivellä esiintyy välinpitämättömyyttä puolueen linjaan nähden sekä alttiutta ’länsimaiselle’ ideologiselle vaikutukselle”. Ilmiö oli ajankohtainen muun muassa Tanskassa, missä Ryömä oli osallistunut tovereiden järjestämille kulttuuripäiville. Osa kommunisteihin lukeutuvasta sivistyneistöstä oli noussut biologian kysymyksessä puoluetta vastaan. Kyse oli perinnöllisyyttä koskevista humpuukiteorioista, jotka Stalin auktorisoi elokuussa 1948. SKP pysyi genetiikassakin oikealla linjalla: *Työkansan Sanomat* esitteli Trofim Lysenkon oppien lupailevan ”jättiläisaskelta eteenpäin ihmisen vallassa luonnon yli”.²¹⁵

213 SKP VIII edustajakokous 30.8.–3.9.1948, Kansan arkisto. Kokouksesta laajemmin Lepänen 1994, 477–479, 484–485.

214 SKP politjaosto 28.10. ja laajennettu puoluetoimikunta 21.11.1948 (Lehtinen), Kansan arkisto; Meurling 1950.

215 SKP politjaosto 4.10., 5.10. ja 28.10.1948, liitteenä Ryömä Politjaostolle 28.10.1948, Kansan arkisto; *Työkansan Sanomat* 7.11. ja 17.11.1948.

Suomi–Neuvostoliitto-seuran ongelmat eivät olleet pääsihteerin vaihtamisen jälkeen muuttuneet. Toivo Karvonen harmitteli puoluetoimikunnalle, että ei osattu olla kyllin varuillaan ”siihen hienoon propagandaan nähden, jota meille Amerikan taholta syötetään”. Välikätenä tässä palveli SNS:n vastapainoksi organisoitu Norden-järjestö, joka oli kasvanut räjähdysmäisesti.

SN-Seuralla ei ole mahdollisuuksia käydä taisteluun tällaista järjestöä vastaan, mutta puolueen pitäisi ottaa se poliittisessa taistelussa huomioon. Se alkaa kasvaa huomattavaksi tekijäksi. Ne tuovat tämän järjestön työläisten keskuuteen. Suuri osa sen jäsenistä on työläisiä, jotka hoi-televat yhteyksiä Ruotsiin ja sitä kautta tuovat amerikkalaista propagan- daa Suomeen.

Kun piruja haluttiin nähdä, niitä kaivettiin esiin mitä viattomimmista asioista. Nuorisotyöstä vastuullinen Paavo Kivikoski kiinnitti huomiota kansanhihtoihin, joita Norjassa, Ruotsissa ja Suomessa pidettiin samanaikaisesti ja yhteisin tunnuksin. Kommunistien järjestöt olivat erehtyneet touhuun mukaan. ”Nyt on kysymys siitä, miten tuohon suhtaudutaan sillä kun ne yhdessä Skandinavian kanssa järjestetään, niin niihin liittyy voimakkaana skandinaavinen propagan- da.” Kivikoski ei epäröinyt viitata vuoteen 1941, jolloin Suomen ja Ruotsin vä- lisen maaottelumarssi oli hänen mielestään massamobilisaationa palvelut sota- valmisteluja.²¹⁶

Syksyn 1948 tilinteosta lähtien SKP:ssä vahvistettiin puolueen identiteettiä osana itäeurooppalaista viiteryhmää. Yhteyksiä kansandemokratioihin tuli nos- ta enemmän esille, sillä se valoi ”uskoa ja luottamusta yhteiseen asiaamme jäsenistössä”. Asialla oli koulutuksellinen funktio kotikutoisten ja liian yksi- puolisten näkemysten avartamisessa: ”Tuijotetaan oman maamme tilanteeseen ja olosuhteisiin ikäänkuin se olisi kaikista muista tapahtumista täysin irralli- nen.” Myös suoria kontakteja viljeltiin. Laajimman kiertomatkan teki Suvanto, joka kehui Unkarin kommunistien toteuttamaa keskitystä, kun SKP asetti yhä vielä ”yhdellä kertaa liian monta rautaa tuleen”. Toisaalta mielikuvat jäivät enimmäkseen epämääräisiksi: ”Itä-Euroopan maiden kokemusten perusteella täytyy sanoa, että joukkoliikkeen voimalla asiat ratkaistaan.” Joistakin kom- menteista voi lukea tahatonta epätoivoa: ystävyysseurojen toimintaa elvyttä- mällä voitaisiin osoittaa suomalaisille, että ihmiset kansandemokratioissakin ”elävät ja ovat onnellisia”.²¹⁷

SKP:ssä oltiin huolissaan Suomen kuvasta ulkomailla eli siitä, että (kan- san)demokratian sijaan maan katsottiin olevan menossa ”aivan lapualaisuuteen”. Hertta Kuusisen mielestä Suomi oli kuitenkin paljon paremmassa ase- massa kuin esimerkiksi Italia ja Ranska. Puoluetoimistoon kaivattiin lisää työ- voimaa Suvannon avuksi, jotta kansainvälisiä asioita voitaisiin riittävästi seura-

216 SKP puoluetoimikunta 22.12.1949, Kansan arkisto. Maaottelumarssista ks. Hentilä 1982, 505–507.

217 SKP puoluetoimikunta 3.11. (Suonpää, Mäkinen), 21.11.1948 (Suvanto, Parkkari) ja 22.12.1949 (Enne); matkoista politijaosto 10.11, 9.12. ja 23.12.1948, Kansan arkisto.

ta ja hoitaa yhteyksiä. Ajankohtaisista kysymyksistä tärkein oli suhtautuminen skandinaaviseen puolustusliittoon, joka tammikuussa 1949 oli tullut ratkaisuvaiheeseen. Neuvostoliitto tulkitsi sen vetävän Ruotsia ja Suomeakin mukaan lännen sotasuunnitelmiin. ”Mitä voimme tehdä amerikkalaisuutta vastaan Skandinavia[isen] liiton estämiseksi?” SKP:n johdossa pohdittiin, mutta kuten tavallista, keinoista oli pulaa. Kommunistien lehdistö pantiin kirjoittamaan varoituksen sanoja, ja Ryömä sai tehtäväkseen ottaa kysymyksen sopivalla hetkellä eduskunnassa esille.²¹⁸

Suomessa oli pohjoismaisuuteen nojaava sosiaalidemokraattinen vähemmistöhallitus, mutta SKP eli omaa elämäänsä henkisesti kansandemokratiassa. Kesällä 1949 Aaltonen viittaili ihailen Tšekkoslovakiaan, johon hän oli itse käynyt tutustumassa. Sieltä saatiin oppia puolueen kaaderityöhön, jossa oli edelleen tarpeen kiristää valppautta.²¹⁹ Itä-Euroopasta alkoi nimittäin langeta varjoja, jotka ulottuivat synkkinä Pohjolaan asti. Titon kanssa tehdystä välirikosta lähtien oli kansandemokratioissa etsitty Jugoslavian ja lännen vakoilijoita, kansallismielisiä ja muita vääraoppisia myös kommunistien joukoista. Kun Unkarin näytösoikeudenkäynnit veivät seitsemän ”petturia” hirsipuuhun, tunnetuimpana entinen sisä- ja ulkoministeri Laszlo Rajk, asiaa oli käsiteltävä SKP:n johtolimissäkin. Mirjam Suvanto selitti ensin:

Siirtymäkausi kapitalismista sosialismiin on ankarana luokkataistelun kautta. Vakoilijain ja tuhotyöntekijäin paljastumisella tavattoman suuri merkitys. Imperialistit eivät kykene nyt ainakaan Unkaria käyttämään hyväkseen. Myöskin Jugoslavian osuus on entisestään yhä selvemmin paljastunut.

Sitten Äikiä, joka pari vuotta aikaisemmin oli kritisoinut SKP:n linjaa siitä, että se ei ollut esiintynyt riittävästi ”suomalaisena puolueena”:

Demokraattisen ja imperialistisen leirin välillä ei voi olla ”riippumattonta” politiikkaa. Ne, jotka ovat Neuvostoliittoa vastaan, sortuvat ennemmin tai myöhemmin imperialismin kätyreiksi. Meillä esim. ei ”suomalainen” politiikka voisi merkitä loppujen lopuksi muuta kuin vihollisuutta Neuvostoliittoa vastaan.²²⁰

Tutkivat katseet alkoivat haravoida SKP:n rivejä. Ryömä hiillosti Palmgrenia, jonka esityksillä kansallisen tradition sovittamisesta kommunistien aatteeseen oli ollut kysyntää vielä 1947. Nyt se edusti ideologista epäselvyyttä, jota ilmeni muutoinkin *Vapaan Sanan* sivuilla. Ryömän mielestä kommunistit puhuivat Stalinin kansallisuuspolitiikasta ja Suomen itsenäisyydestä virheellisesti sellaisessa äänensävyssä, ”että olemme onnellisia ja kiitollisia, että olemme päässeet Venäjältä eroon”. Painotuksen tuli olla siinä, ”että me teemme kaiken voita-

218 SKP sihteeristö 24.1.1949, Kansan arkisto; vrt. Rentola 1997, 78–79.

219 SKP poliijaosto 7.6. ja puoluetoimikunta 16.6.1949, Kansan arkisto; Rentola 1997, 86, 526 viite 18.

220 SKP puoluetoimikunta 10.12.1947, 9.10. ja 4.11.1949, Kansan arkisto. Itä-Euroopan puhdistuksista K. Kaplan 1990, luku 1.

vamme hyvien suhteiden saamiseksi Suomen ja Neuvostoliiton välille”. Jos itsenäisyystaistelu katsottiin 1800-luvun kansallisfilosofin J. V. Snellmanin politiikan jatkoksi, siitä saattoi heilahtaa vaikka paasikivelläiselle linjalle suhteessa Neuvostoliittoon.²²¹ Talvella 1949–50 kyse ei ollut suosituksesta.

Muistikohan Ryömä, mitä hän oli itse pari vuotta aikaisemmin luonnostellut SKP:n intellektuellijaoston työsuunnitelmaan: ”Syvempää ideologista keskustusta ja kasvatusta varten on tarpeen myönteinen suhtautuminen edistyksellisiin kansallisiin kulttuuriperinteisiin (Kalevala, Snellmanin tuotanto jne) ja kulttuurin tunnustaminen arvoksi sinänsä ...”²²² Kohtalo oli ollut Ryömälle oikukas myöhemminkin. Juuri ennen välirikkoa Titon kanssa hän oli koonnut kirjasen taistelusta Marshallin suunnitelmaa vastaan, jonka takakanteen oli piirretty kaaviokuva ystävyyssovimuksista Itä-Euroopassa. Se esitti havainnollisesti, kuinka Belgrad oli lähes Moskovan veroinen keskus kansainväliselle kommunistimille.²²³ Kun pamfletti saatiin ulos painokoneesta, se oli tältä osin vanhentunut kiusallisesti toimittajansa käsiin.

Furubotnin tapaus

Kansandemokratioiden esimerkki pani SKP:n huomaamaan, että amerikkalaisen imperialismi teki myyräntyötä myös Suomessa ja vihollinen pyrki työskentelemään kommunistienkin keskuudessa. ”Nationalismi on erikoisen vaarallista”, Pessi tähdensi, sillä se muodostui usein ”lähtökohdaksi poliittiselle liukumiselle”. Arveluttavia ilmiöitä oli levinnyt Skandinaviaan. SKP:ssä oli seurattu koko sodanjälkeisen ajan, kuinka kuppikuntaisuus oli vaivannut Norjan kommunistista puoluetta. Vuoden 1949 aikana eripuraisuus kärjistyi niin, että loka-kuussa puolue hajosi avoimesti vihamielisiin fraktioihin, jotka syyttivät toisiaan Itä-Euroopasta opituin termein titoismista, trotskilaisuudesta ja puolueenvastaisesta toiminnasta. NKP:n papereissa puhuttiin epäterveistä henkilösuhteista. Armas Äikiä osasi oikeat kielikuvat: Norjan puolueessa oli kyse ”sairaista ryhmittymistä”.²²⁴

Tutkijat ovat kiistelleet siitä, oliko norjalaisten riita sisäisesti syntynyt kahina vai johtavatko sen jäljet Moskovaan. Selvää on kuitenkin, että jo helmikuussa 1949 pidetyn puoluekokouksen yhteydessä ulkomaalaiset vieraat sekaantuivat asiaan. Pohjoismaiset toverit sekä itäsaksalainen Anton Ackermann asettuivat tukemaan puoluejohtaja Emil Løvlienin ryhmittymää, mutta puolue-elimissä enemmistön luottamusta nautti pääsihteeri Peder Furubotn, joka oli saavuttanut kansallissankarin maineen vastarintaliikkeessä varsinkin nuorempien kaaderei-

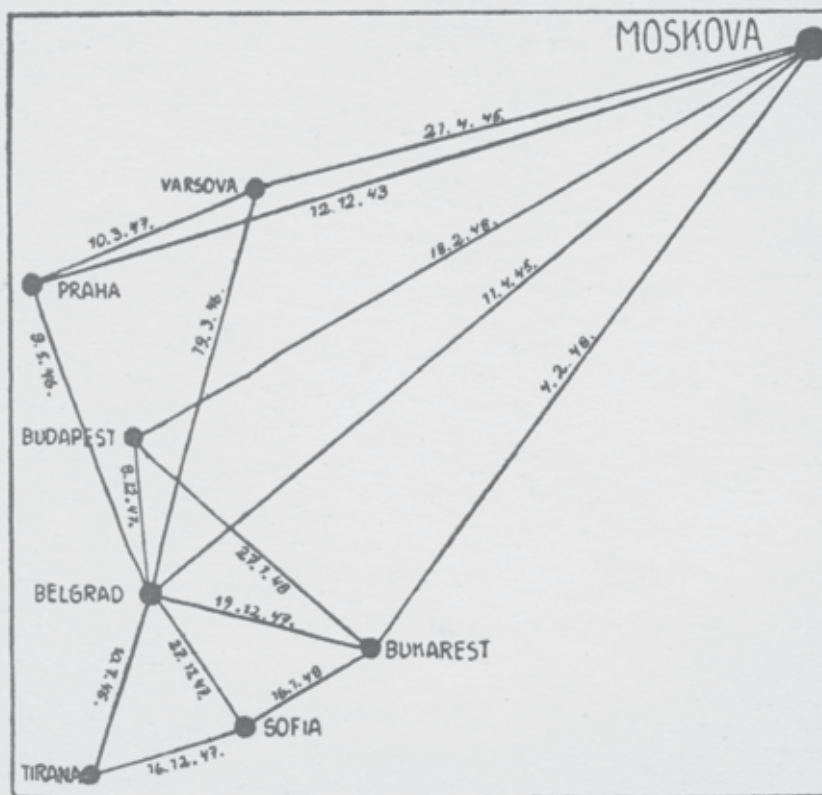
221 SKP puolueoimikunta 22.12.1949, Kansan arkisto.

222 Ryömän käsin kirjoittama 'Ehdotus int-jaoston työsuunnitelmaksi', Mauri Ryömän koelma, kansio 18, Kansan arkisto. Taisi muistaa, sillä Ryömä on myöhemmin merkinnyt ehdotukseensa: ”Huom! Kevättalvella 1946”. Ks. myös Palmgren 1947; Rentola 1997, 55.

223 *Marshall-”suunnitelma”*, 1948.

224 SKP politijaosto 8.7.1949, puolueoimikunta 3.11.1947 ja 4.11.1949, Kansan arkisto; Halvorsen 1998, 230.

Ystävyyssopimuksia itä-Euroopassa

Kaavio, jonka Mauri Ryömä olisi mielellään jättänyt piirtämättä. Marshallin suunnitelmaa vastustanut kirjjanen ilmestyi samaan aikaan, kun konflikti Neuvostoliiton ja Jugoslavian välillä puhkesi julki. (Marshallin suunnitelma, 1948; Kansan arkisto.)

den keskuudessa. Parlamenttivaaleissa kärsityn murskatappion jälkeen lõvlienläiset onnistuivat syksyllä kaappaamaan puolueen niin, että helmikuun 1950 ylimääräisessä puoluekokouksessa furubotnilaiset puhdistettiin pois kaikista tehtävistä.²²⁵ Suomalaisten osuudesta ei ole toistaiseksi jäänyt tutkimuskirjallisuuteen jälkiä. Tapaus on kuitenkin SKP:n Skandinavia-suhteen kannalta kiinnostava, ja puolueen toiminnan tarkastelu avaa myös näkökulman NKP:n rooliin asiassa.

Helmikuun 1949 puoluekokoukseen matkusti Suomesta Aili Mäkinen, luotettu sisäpiiriläinen, jolla ei kuitenkaan ollut johtavan toverin auktoriteettia skandinaaveihin nähden. Kokouspaikalla ulkomaalaisten delegaatio sopi suoraan Lõvlienin kanssa tavoista, joilla Norjan puoluetta autettaisiin eteenpäin. Riidan osapuolet istutettiin illanvieton yhteydessä saman pöydän ääreen, jossa pakkosovittelijana esiintyi Aksel Larsen. SKP:n kanta norjalaisten puoluerii-

225 Halvorsen 1993 ja 1998; Jacobsen 1993, 387–388.

taan oli tässä vaiheessa varsin neutraali. Mäkinen ehdotti turhaan henkilökoh-
taisen yhteyden ottamista Furubotniin, joka ei itse osallistunut keskusteluihin.
Vasta lähtöpäivänä Mäkinen sai kuulla, että Furubotn oli kutsunut ulkomaalai-
set tapaamiseen Oslon ulkopuolelle, mutta Larsen oli torjunut aloitteen arvo-
valtasyillä. Miesten välillä näyttäisi olleen vanhastaan pahaa verta. Mäkisen ra-
portin mukaan Furubotn oli monissa poliittisissa kysymyksissä oikealla kannal-
la, mutta hänen tapansa hoitaa asioita ei edistänyt puolueen yhtenäisyyttä. Sitä
oli kuitenkin pidettävä tähtäimessä, ja Løvlien oli luvannut yrittää eheytystä
pohjoismaisten tovereiden suosittamalta pohjalta.²²⁶

Suomalaisten sovitteluva linja vastasi NKP:n kantaa, mutta Mäkisen esiinty-
minen Oslossa viittasi siihen, että näkemykset eivät olleet kovin ehdottomia.
SKP:llä oli asiassa tuoretta tietoa, sillä norjalaisten riidat olivat olleet esillä
Hertta Kuusisen poiketessa joulukuussa 1948 Moskovaan.²²⁷ Asetelma oli han-
kala, sillä SKP kantoi isoveljen vastuuta skandinaavien pysymisestä ruodussa.
Mäkisessä oli sen verran puoluekonkarin varovaisuutta, että hän pesi omat kä-
tensä vedoten kielivaikeuksiin: ”Kun en hallitse norjankieltä eikä käytettävissä-
ni ollut pätevää tulkkia on mahdollisuuksia väärinkäsityksiin olemassa, josta
haluan tässä mainita mahdollisten jälkiselvitysten varalta.” Hänen matkaraport-
tinsa päättyi suosituksien: Norjan puolueessa oli niin suuri puute teoreettisesti
tietoisista ja puoluetyöhön pystyvistä kaadereista, että se tarvitsi pikaista ja te-
hokasta apua. Jäsenistö näytti olevan ”hyvin altis luokkavihollisen harjoittamal-
le huhukampanjalle ja propagandalle”.

Pakotettujen saumojen on tapana ratketa jännitteiden lisääntyessä. Syksyyn
mennessä fraktioriidat hajottivat Norjan kommunistisen puolueen. Tämä aihe-
utti pienen panikin SKP:n johdossa, joka oli toukokuussa ottanut piirun ver-
ran aktiivisemmän asenteen pohjoismaisiin asioihin. Pessi oli saanut tehtäväksi
selvittää norjalaisten tilannetta, samalla kun SKP oli päättänyt lähteä mukaan
parlamenttien välisen liiton IPU:n pohjoismaisen ryhmän kongressiin, johon
siihen asti oli suhtauduttu kriittisesti.²²⁸ Avoin hajaannus sai SKP:n nyt pane-
utumaan Norjan kysymykseen perusteellisuuksella, joka viittaisi myös Mosko-
valla olleen asiassa intressejä. Asetelmasta näkee, että suomalaiset eivät olleet
ajan tasalla, ja tuskin olivat neuvostoveritkaan, sillä norjalaiset suunnittelivat
parin miehen lähettämistä Kominformiin selvittämään selkkausta. Sen sijaan
Tanskan ja Ruotsin puolueet olivat Løvlienin mukaan tilanteesta perillä, Larsen
kannattanut jo kauan furubotnilaisten puhdistamista puolueesta.

Tiedot olivat peräisin Gösta Rosenbergilta, jonka SKP lähetti marraskuussa
Osloon. Løvlien lähipiireineen väitti Furubotnin unohtaneen luokkataistelun ja
ylistävän kaikissa yhteyksissä nationalismia. Talonpoikaiskysymyksessä tämän

226 Mäkisen muistio 14.2.1949 ”Huomioita Norjan Kommunistisen Puolueen 7. kongressista (4-
6/II-1949)”, SKP kv-jaosto D 3; SKP politijaosto 9.2. ja puoluetoimikunta 28.2.1949, Kansan
arkisto.

227 Rentola 1997, 79, 524 viite 61.

228 Pöytäkirja SKP:n politijaoston kokouksesta 19.5.1949 on kryptinen; Rosenberg selosti Tans-
kan kommunistisen puolueen kokousta, mutta Norja-viittaus on tulkittu merkinnästä ”Nn
puol. tilasta selvitys VP”.

näkemykset edustivat oikeisto-opportunismia ja uskontoon hän suhtautui tavalla, jota voitiin käyttää proletariaatin diktatuuria vastaan. Vaikka todisteita puuttui, Løвлиen viittasi Furubotnin yhteyksiin Yhdysvaltojen lähetystöön ja Jugoslaviaan. Ruotsiin tämä oli vuotanut salaisia papereita, tyttärensä miessuhteistakin löytyi epäilyttävää titolaisuutta. Näiltä pohjilta Rosenberg arvioi: ”Jos hän [Furubotn] ei ole psykopaatti (mikä on hyvin mahdollista) on hän ollut toisten piirien asioilla ja työväenliikkeen petturi.” Paluumatkallaan Rosenberg sai kuulla, että myös Ruotsissa oli esiintynyt huolestuttavia ilmiöitä kommunistien riveissä.²²⁹

Jos epäilyt Furubotnin titolaisuudesta oli tarkoitettu Moskovaan, niin perille menivät – Rosenbergin muistioista on kopiot NKP:n arkistossa.²³⁰ SKP:n johdossa asia otettiin käsittelyyn tammikuussa, kun Suvanto selosti Norjan puolueen tilaa poliittiselle jaostolle ”saamansa aineiston perusteella”. Pohjana olivat Rosenbergin ja Mäkisen kokemukset, mutta keskustelu viittaa siihen, että näkemyksiä oli kuultu muualtakin. SKP omaksui edelleen tasapuolisen kriittisen asenteen kilpaileviin ryhmäkuntiin. Virheitä oli tehty molemmin puolin: Furubotnin porukka harjoittanut fraktiotoimintaa ja løvlienläiset korostaneet liiaksi parlamentaarista tietä. Oli otettava rohkeasti yhteyttä kumpaankin ryhmittymään ja valmisteltava helmikuun 1950 ylimääräinen puoluekokous niin, että yhtenäisyys säilyisi.²³¹

Näyttäisi siltä, että sekä SKP että NKP olivat olleet sivustakatsojia. Nyt Norjan riitaan paneuduttiin Moskovassakin, sillä ilman selkänöjaa kokeneet suomalaistoverit eivät olisi rohjenneet pyrkiä kosketukseen Furubotnin kanssa, jota epäiltiin mielipuolisuuttakin pahemmasta sairaudesta, titolaisuudesta. Ei ollut kulunut kuukauttaakaan siitä, kun SKP:ssä oli käsitelty Kominformin kolmannen konferenssin päätöslauselmia, joissa ideologista selkeyttä haettiin Suslovin ja Togliattin viitoittamilta linjoilta. Niiden pohjalta oli valistussihteeri Mäkinen taas kerran varoittanut sinisilmäisyydestä ja vaatinut ajoissa tehtäviä leikkauksia, puolueen puhdistamista epäluotettavista aineksista ”nopeasti ja johdonmukaisesti”.²³² Matti Janhusen mielestä olisikin ollut varmintä pysytellä Norjan puolueen virallisen johdon kannalla.

Asiaa hoitamaan pantiin Lars Junttila, Rosenbergia astetta kovempi mies, joka tammikuun lopulla kävi kolmessa Skandinavian pääkaupungissa keskusteluja johtavien tovereiden kanssa. Matkaeväänään hänellä oli ohje kehottaa løvlienläisiä itsekritiikkiin ja yhteistyöhön niiden furubotnilaisten kanssa, jotka eivät olleet luokkavihollisia. Norjan puolueen tilanne ei Junttilan kierroksesta selkiintynyt, mutta se antoi Pessille mahdollisuuden todeta omat jauhot puhtaaksi: SKP oli tehnyt norjalaisten ongelmista oikean arvion. Kritiikki olisi pitänyt käydä helmikuussa 1949 loppuun asti, sillä rikkinäisyys oli vain jatkunut ja

229 SKP sihteeri 1.11.1949; Rosenbergin muistiot 20.11. ja 22.11.1949 Norjan-matkasta 11.–13.11.1949 ja Ruotsin-matkasta 14.–15.11.1949, SKP kv-jaosto D 3, Kansan arkisto.

230 Rentola 1997, 114.

231 SKP politjaosto 18.1.1950, Kansan arkisto.

232 SKP puoluejohtaja 22.12. ja 28.12.1949, Kansan arkisto. Suslovin ja Togliattin alustuksista ks. *The Cominform*, 1994, 677–707, 783–803.

syventynyt. Norjalaiset toverit olivat itse syyppäitä tilanteeseen, koska he eivät olleet pyytäneet ajoissa veljespuolueiden apua. Tämä tarkoitti tietysti NKP:tä, joko suoraan tai suomalaisten välityksellä. Hertta Kuusinen moitti Norjan kommunisteja erikseen siitä, että nämä olivat neuvotelleet ongelmistaan vain skandinaavien kanssa.²³³

SKP:n linja keskittyi ensisijaisesti virheiden välttämiseen ja oman maineen suojaamiseen Moskovan kritiikiltä. Pessin mielestä Norjan ristiriitaisuuksista oli edelleen vaikea esittää perusteltua lausuntoa. Vaaka oli kuitenkin kallistumassa Furubotnia vastaan, joka oli asettunut muun muassa kansallisuus- ja talonpoikaiskysymyksissä virheelliselle kannalle. Lehtisen mielestä fraktiotoiminta oli jyrkästi tuomittavaa, vaikka Furubotn oli poliittisesti asennoitunut suhteessa Neuvostoliittoon Løvlienin oikeammin ja rohkeammin. Mutta eteenpäin oli paremmat mahdollisuudet päästä løvlienläisten kanssa, jotka näyttivät päässeen irti henkilökysymyksistä. Aksel Larsen oli huomauttanut Junttilalle, että perussyyt hajaannukseen juontuivat kaukaa sotaa edeltäneeltä ajalta. Hänen mielestään Furubotn edusti samanlaista suuntaa kuin buharinilaiset ja trotskilaiset 1920- ja 1930-luvulla. Leimakirveitä ei säästely toisellakaan puolella, sillä Furubotn väitti vastustajistaan Just Lippeä riidan pääpukariksi ja siinä sivussa Britannian Secret Servicen asiamieheksi.

Hertta Kuusinen katsoi Larsenin asennoituneen koko ajan liian jyrkästi furubotnilaisuutta vastaan. Hän syytti norjalaisia käytännön opportunistista, kun Kominformin joulukuisen konferenssin päätöslauselmistakin oli julkaistu vain valikoituja osia. SKP:n oli nyt kannettava vastuunsa ja lähetettävä edustaja Norjaan auttamaan puolueen nostamisessa jaloilleen. Tulevassa puoluekokouksessa oli korostettava kaaderien kasvatus- ja koulutuskysymystä. Mäkinen säesti tähdentämällä tapansa mukaan puoluevalppautta, sillä kummankin ryhmäkunnan sisällä oli varmasti myös vihollisia. Suvanto sai tehtäväkseen koota näiden näkökohtien pohjalta SKP:n linjauksen, jota maustettiin vielä muistuttamalla Neuvostoliiton merkityksestä taistelussa rauhan ja työväenliikkeen yhtenäisyyden puolesta sekä oikeistososiaalidemokratiaa vastaan.

Norjalaisia paimentamaan lähti Aimo Aaltonen, mutta hän jäi Oslossa pidetyssä ylimääräisessä puoluekokouksessa statistin rooliin. Sovinnon rakentamiselle ei ollut enää edellytyksiä, ja kokous erotti Furubotnin kannattajineen puolueen jäsenyydestä. Matkan aikana Aaltonen sai kuulla kritiikkiä siitä, että SKP ei ollut ottanut aktiivisemmin osaa norjalaisten riitaan. Løvlienin ryhmän nokkamiehistä Johan Strand Johansen katsoi, että suomalaiset toverit olivat suhtautuneet liian helläkätisesti Furubotnin ryhmään, mikä oli vaikeuttanut Norjan kommunistien asiaa. Aksel Larsen oli luonnollisesti samaa mieltä. SKP:n arvovalta skandinaavien keskuudessa oli kärsinyt, koska se ei ollut prosessin aikana ilmaissut käsityksiään kyllin selvästi.²³⁴

233 SKP politjaosto 18.1. ja 8.2.1950, Kansan arkisto. Ruijassa kansakoulun käyneenä Junttila osasi myös norjan kieltä; ks. Rentola 1997, 32.

234 SKP politjaosto 27.2.1950, Kansan arkisto.

Pohjolan uusi palapeli

SKP:n asema oli muuttunut kahdessa vuodessa täysin ja kommunistien näkökulmasta väärään suuntaan. Helmikuussa 1948 se oli ollut Suomen sisäpolitiikassa voimatekijä, jolle valtiosopimuksen solmiminen Neuvostoliiton kanssa näytti avaavan tien vallan jatkuvalle lujittamiselle. Pohjolan kommunistien kokouksessa Oslolla puolueen edustajat olivat esiintyneet ensimmäisinä vertaisensa joukossa, kun skandinaavit olivat taipuneet Hertta Kuusisen edessä ja luvanneet reivata kansallisiin lähtökohtiin nojaavaa politiikkaansa Moskovan oppien suuntaan. Kevätauringon hivellässä talven 1950 hankia SKP oli menettänyt pelin monella rintamalla. YYA-sopimuksen solmimisesta huolimatta kommunistien ”vallankumous ylhäältä” – asemien vahvistaminen hallituksesta käsin vastustajia hajottamalla – oli epäonnistunut. Myös ”vallankumous alhaalta” – paluu johtavaksi hallituspuolueeksi joukkoliikkeen nostattamalla aallonharjalla – oli päättynyt nöyryyttävään tappioon. Eivätkä SKP:n osakkeet nousseet olennaisesti presidentinvaalien yhteydessäkään, vaikka se sai Paasikiven vastaiseen kampanjaansa tukea myös Neuvostoliiton taholta.²³⁵

Furubotnin tapauksen myötä oli menossa myös johtava asema Pohjoismaiden kommunistien keskuudessa. Helmikuussa 1950 SKP:n johdossa arvioitiin uudelleen niitä periaatteita, joiden pohjalta skandinaavisia suhteita oli hoidettu. Kontakteja päätettiin ryhtyä tiivistämään ja ottaa positiivisempi kanta yhteisiin neuvottelukokouksiin. ”Meillä mahdollisuus paljon auttaa”, SKP:ssä uskottiin edelleen, vaikka eväät ideologian ylivalvojaksi olivat ehtymään päin. Enää ei voitu suin päin mestaroida skandinaavisia puolueita, vaan esille otettavat asiat oli tarkasti harkittava ja valmisteltava. Pohjoismaiseen piiriin käsiteltäväksi sopi esimerkiksi kysymys sodanvastaisesta taistelusta, joka oli läpäisemässä kansainvälisen kommunismin toimintaa kaikilla mahdollisilla foorumeilla. Ensimmäisenä askeleena suhteiden parantamisessa harkittiin parin ruotsalaistoverin kutsumista seuraamaan SKP:n puolueuuvoston kokousta, jonka jälkeen nämä voisivat jäädä tutustumaan tarkemmin Helsingin piiriin työhön.²³⁶

Kevään aikana Ruotsin kommunistit puuhasivat yhteispohjoismaista kokousta teemanaan Atlantin pakti sekä taistelu rauhan puolesta. SKP:stä oli mukaan lähdössä eturivistä Lehtinen ja Ryömä, mahdollisesti Pessikin, mutta syystä tai toisesta neuvonpito lykkääntyi. Suunniteltuna kokoontumispäivänä 18. toukuuta suomalaiset toverit käsitelivät kyllä rauhankysymystä, mutta paikkana oli Tukholman sijaan puoluetoimikunta. Lehtisen puheenvuorossa heijastui painotusten muuttuminen: ”Kapitalismin ja sosialismin maailmalle on mahdollista elää rauhassakin rinnan ja rauhallisessa kamppailussa on sosialismin voitto varma.” Kommunismin kaksoiskielelle tyypillisesti puhe rauhasta valtasi alaa hetkellä, jolloin Korean niemimaalla oltiin sodan kynnyksellä.²³⁷

SKP:n Skandinavian-politiikka heijasti osaltaan sitä käännettä, jonka Neuvostoliitto toteutti keväällä 1950 suhteissaan Suomeen. Paasikiven uusittua

235 Rentola 1997, 107–119.

236 SKP sihteeristö 25.2. ja politjaosto 27.2.1950, Kansan arkisto.

237 SKP politjaosto 22.3., sihteeristö 6.5. ja puoluetoimikunta 18.5.1950, Kansan arkisto.

mandaattinsa presidentinvaaleissa Moskovassa tultiin siihen johtopäätökseen, että Suomen asiaa ei voitu hoitaa tyydyttävästi kommunistien avulla. YYA-sopimuksen lisäksi Neuvostoliitto halusi ratkaista luoteisen sivustansa jonkinlaisen poliittisen *modus vivendin* pohjalta siltä varalta, että Kauko-idässä orastava konflikti heijastuisi Eurooppaan. Asetelma avasi tien ystävällismieliselle porvarille, kansalliselle reaali politiikolle, joka toisin kuin aatteellisesti aina vaaralliset sosiaalidemokraatit ei ollut sitoutunut kylmän sodan kansainvälisiin rintamiin. Se mies oli Urho Kekkonen, joka muodosti ensimmäisen keskustavoi-
mien vähemmistöhallituksensa maaliskuussa 1950.

Vallasta jälleen sivuutettujen kommunistien ensireaktio Kekkosen hallitukseen oli jyrkän kielteinen, mutta jo kolme viikkoa myöhemmin Neuvostoliitto suostui käynnistämään puoli vuotta jäissä olleet kauppaneuvottelut uuden hallituksen kanssa. Sopimus syntyi nyt ongelmitta, vaikka neuvostojohtoa arvelutti, pysyisikö heille mieluinen hallitus pystyssä myös kauppasuhteiden vahvistamisen jälkeen. Kekkosen läpimurto jätti SKP:n hämmennykseen, jota neuvostoverit lievittivät uudella tilanneanalyysillä. Helsinkiin toimitetun paperin mukaan Kekkosen ulkopoliittikkaa oli tuettava, mutta samalla hyökättävä hänen edustamaansa porvarillista sisä- ja talouspolitiikkaa vastaan. Esimerkiksi ulkoministeriksi oli noussut vuorineuvos Åke Gartz, joka Ahlström Oy:n johtajana edusti suurpääomaa ja läntistä imperialismia. Toisaalta hän otti huomioon myös pääoman hetkelliset edut Neuvostoliiton kanssa käytävässä kaupassa ja pyrki siten välttämään avointa konfliktia. Ohjeistuksen mukaan Gartz lukeutui RKP:n kapitalistisiipeen, ”joka on myös lähinnä Ruotsiin suuntausta ja edustaa niinol-
len varovaisempaa asennoitumista ’suurvaltojen ristiriitoihin’ kuten esim. oikeistosodemit ja kokoomuslaiset.”²³⁸

Luonnehdinnan viimeinen kohta pistää silmään, sillä se viittaa Neuvostoliiton muuttaneen näkemystään Ruotsin roolista kansainvälisessä politiikassa. Vuotta aikaisemmin Ruotsi oli luettu käytännössä osaksi lännen sotaliittoa, vaikka se oli muodollisesti jättäytynyt NATO:n ulkopuolelle. Nyt Moskova kiinnitti Tukholman politiikkaan myös potentiaalisesti positiivisia merkityksiä, vaikka Tage Erlanderin sosiaalidemokraatit olivat siellä yhtä tukevasti vallassa kuin ennenkin. Uudelleenarvio ei koskenut perusasioita, sillä ruotsalaisia epäiltiin yhä sotilasyhteistyöstä lännen kanssa, josta neuvostotiedustelulla oli varmasti näyttöäkin.²³⁹ Mutta Ruotsin liittoutumattomuus antoi taktista pelivaraa ja avasi mahdollisuuksia; kyse oli siitä, nähtiinkö se kuuluisa vesi/votkalasi puoliksi tyhjänä vai täytenä. Muutos oli oraalla jo 1950–51, vaikka sen varsinaisen läpimurto tapahtui vasta Stalinin kuoleman jälkeen.²⁴⁰

Uusi arvio mursi Neuvostoliiton koko sodanjälkeisen ajan hellimän yhtälön, jossa suomalaisten suhteet Ruotsiin olivat palvelleet Suomen turmiollista kytkeytymistä länteen. Vielä keväällä 1949 Hertta Kuusinen oli nimitellyt presi-

238 SKP politijaosto 14.6.1950 'Kekkosen hallituksen luonne', Kansan arkisto; Rentola 1997, 142–143. Ruotsia koskeva linjaus tukee arviota, että muistion takana oli NKP.

239 Petersson 1994, 47–51. Ruotsin länsisuhteista ks. *Om kriget kommit...*, 1994; Aunesluoma 2003a.

240 Holtsmark 1992, 65; Petersson 1994, 51–66, 84; Rentola 1997, 302–306.

dentinvaaleihin valmistautuvaa Paasikiveä ”yleisskandinaaviseksi ehdokkaaksi”, joka oli täysin sitoutunut länsipropagandaan. Savonenkovin mukaan Ruotsin kuningas oli palkannut Paasikiven pohjoismaisen yhteistyön propagandamieheksi myöntämällä tälle Serafim-ritarikunnan kunniamerkin. Vähitellen Skandinavia jäi kommunistien propagandassa taka-alalle, kun presidentti ja oikeistososiaalidemokraatit leimattiin suoraan angloamerikkalaisten sodanlietsojain vasalleiksi.²⁴¹ Näkemyksellä oli tietty todellisuuspohjansa. Sosiaalidemokraattien suhteet Tukholmaan ja Kööpenhaminaan jatkuivat kyllä entisellään, mutta niiden rinnalle kehittyi yhteyksiä Yhdysvaltoihin, joita pitkin kulki myös dollariapua. Vuoden 1950 aikana suomalaisen sosiaalidemokratian demonisointi yltyi huippuunsa, ja Ville Pessi tulkitsi fagerholmilaisten olevan raivaa-massa tietä suorastaan fasismille.²⁴²

Pohjolan palapeli oli muuttamassa luonnettaan. Neuvostoliitto ei enää vastustanut yksiselitteisesti suomalaisten osallistumista pohjoismaiseen yhteistyöhön²⁴³ vaan alkoi hyväksyä pysyväksi tosiasiaksi, että Suomi oli ja olisi jatkosakin pohjoismaa. Enää Moskovassa ei niinkään pohdittu kuilun syventämistä Suomen ja Skandinavian väliin, vaan pitkäkestoiseksi perusteemaksi nousi Neuvostoliiton intressien edistäminen Pohjolassa suomalaisten avulla. Ensimmäisen huomattavan ilmentymänsä linjaus sai tammikuussa 1952, kun Kekkonen herätti suurta huomiota (ja närkästystä) suositellessaan niin sanotussa pyjamantaskupuheessaan Norjalle ja Tanskalle irtautumista NATOsta pohjoismaisen puolueettomuuden hyväksi. Avauksella oli Moskovon siunaus.²⁴⁴

Neuvostoliiton uusi Pohjolan-politiikka ratkaisi myös sen dilemman, joka oli rasittanut SKP:n suhteita Skandinavian kommunistisiin puolueisiin. Kun pohjoismaiset toverit kokoontuivat helmikuussa 1951 Helsinkiin, kyseessä oli Ville Pessin mielestä ”varsinaisesti ensimmäinen tällainen neljän puolueen yhteinen kokous” – kuin uusi alku. SKP:n johto korosti, että he eivät olleet tarpeeksi selvillä Skandinavian maissa vallitsevasta tilanteesta eivätkä tunteneet riittävästi niitä kysymyksiä, joiden kanssa veljespuolueet joutuivat kamppailemaan. Ideologisen auktoriteetin komentovallasta ei näkynyt jälkeäkään, eikä kansandemokratian luomisen perspektiivistä. Kolmen vuoden takaisin suuruuden päiviinsä verrattuna Hertta Kuusisen alustuksessa oli nyt nöyrä sävy:

Emme kuvittele, että meillä olisi välittömästi edessämme kansandemokraattisen järjestelmän toteuttaminen, mutta pidämme täysin mahdollisena antaa sellaisen iskun oikeistososiaalidemokratialle ja murtaa myös siinä määrin maalaisliiton vaikutusta maaseudulla, että voimme pakottaa taantumuksen uudelle perääntymistielle.²⁴⁵

241 SKP puolueoimikunta 11.5., 22.12. ja politjaosto 5.10.1949, Kansan arkisto; Nevakivi 1995, 148; Rentola 1997, 112.

242 Majander 2001a, 237–240; Suomi 1990, 60–61; Rentola 1997, 160–161.

243 Vrt. H. Soikkanen 1991a, 467.

244 Suomi 1990, 159–176; Nevakivi 1996b, 68–71; Rentola 1997, 160, 305; Polvinen 2003, 126–138.

245 ’Yhteen veto skandinaavisesta konferenssista, joka pidettiin Helsingissä helmikuun 3–4 päivinä 1951.’ SKP kv-jaosto H 20, Kansan arkisto.

■ Labour, Suomi ja SDP

Kun Säätytalon sotasyällisysoikeus langetti helmikuussa 1946 kahdeksalle Suomen sodanaikaiselle johtajalle vankeustuomiot, useimmat suomalaiset kommunistipiirien ulkopuolella katsoivat, että näytelmän konnat istuivat muualla kuin syytettyjen penkillä. Sotaa oli käyty talvisodan vääryyksien korjaamiseksi sekä isänmaan pelastamiseksi, ei Hitlerin Saksan saati minkään tyyppisen fasismin puolesta. Nyt saatiin maksaa poliittisella oikeudenkäynnillä katkeraa hintaa siitä, että sodassa oli jääty hävinneiden joukkoon. Neuvostoliitto piti Suomea otteessaan välirauhansopimuksen avulla, jonka toteuttamista ohjaili Helsinkiin asettunut valvontakomissio kenraalievosti Andrei Ždanovin johdolla. Paikallisina apureinaan hänellä oli voimantunnonaan vahvat kommunistit, joille asetelma petasi tietä valtaan vieraan vallan tuella. Aikalaiset kokivat, että sotasyällisysoikeudenkäynti oli osa tätä vyörytystä, eivätkä heidän pelkonsa uusimpien tutkimusten mukaan olleet vailla perusteita.¹

Mitä tavoitteita prosessiin sisältyikin, toisaalta ei ole syytä hylätä Jukka Tarkan jo 1970-luvulla perustelemaa johtopäätöstä, jonka mukaan Neuvostoliitto suhtautui Suomen sotasyällisyyskysymykseen liittoutuneiden yleisen sotarikospoliitiikan viitekehyksessä. Välirauhansopimuksen allekirjoittajana ja valvontakomission toisena jäsenmaana Britannialla oli periaatteessa sanansa sanottavana Suomen kohteluun, mutta sillä ei ollut halua astua arvovallastaan herkäksi tiedetyn liittolaisensa varpaille. Periaatteessa britit eivät nähneet erityisempää tarvetta syyttää Suomen valtiojohtoa hyökkäyssodan aloittamisesta, mutta kysymys kuului heidän näkökulmastaan täysin Neuvostoliitolle, joka oli tällä rintamalla kantanut vastuun varsinaisista sotatoimista. Prosessin viime vaiheessa suomalaisten haratessa yhä vääjäämätöntä vastaan Britannian poliittinen edustaja Helsingissä Francis Shepherd teki selväksi, ettei suomalaisten kannattanut laskea asiassa Lontoon ja Moskovan välisten erimielisyyksien varaan. Parasta oli vaan alistua Neuvostoliiton vaatimiin tuomioihin, jotka sitä paitsi näyttivät kansainvälisessä vertailussa varsin lieviltä.²

Väliintulo kuvastaa hyvin, kuinka pitkä matka Britannian ja Suomen suhteissa oli kuljettu sitten talvisodan päivien, jolloin idän jättiläistä vastaan puolustautunut pohjoinen sankarikansa oli ollut lännessä sydämen asia. Tuolloin Britannian työväenliikkeen piiristä oli ylistetty vakaata Väinö Tanneria asiasta ottavana valtiomiehenä, joka lukeutui kansainvälisesti aikansa huomattavimpiin osuustoimintajohtajiin.³ Vuoteen 1944 mennessä näkemykset olivat muuttuneet päinvastaisiksi. Vasemman siiven *Tribune* esimerkiksi julkaisi Tannerista

1 Ks. Nevakivi 1995; Polvinen 1999; Büttner 2001.

2 J. Tarkka 1977, Shepherdin väliintulosta erit. 214–216.

3 Citrine 1940, 59, 63.

äärimmäisen kielteisen arvion, jonka oli kirjoittanut nuori Bruno Kreisky, itä-valtalainen sosialisti, joka tarkkaili sotaa ja Suomenkin asioita Tukholmasta käsin. Hänen mielestään Tannerilla oli suuret meriittinsä menneisyydessä, mutta toisaalta SDP:n historia oli ”katkeraa opetusta siitä, miten pitkälle saatetaan joutua, kun jokin puolue antaa kaiken vallan yhdelle miehelle”. Vallanhimoinen Tanner oli armoton vihollisilleen ja kohteli suorastaan brutaalisti vastustajiaan työväenliikkeen piirissä. Kulmakarvaa väräyttämättä hän saattoi tuhota miehiä, jotka olivat palvelleet vuosia yhteistä asiaa. Kreiskyn mukaan Tanner lukeutui niihin omituisiin demokraatteihin, jotka ylenkatsoivat demokratian periaatteita ja pitivät niiden soveltamista lähinnä naurettavana sentimentaalisuutena.⁴

Tulkinta heijasteli kaikessa kohtuuttomuudessaan sitä, millä silmällä liittoutuneiden vasemmiston piirissä katseltiin aateveljiä, jotka kävivät sotaa samalla puolella natsien kanssa. Hitlerin varjo lankesi auttamatta suomalaisten sosiaalidemokraattien päälle, sillä lännen sosialistit suhtautuivat varauksellisesti jopa Lontooseen asettuneihin pakolaisiin, jossain määrin puolueettomiin ruotsalaisiin.⁵ Mitä kauemmin Suomi jatkoi taistelua Saksan rinnalla, sitä suuremmaksi kasvoi vaara, ettei maan työväenliike kelpaisi enää mukaan kansainväliseen yhteistyöhön. Keväällä 1944 Britannia asettui tiukasti vastustamaan suomalaisten osallistumista Kansainvälisen työjärjestön konferenssiin Philadelphiassa, vaikka ruotsalaiset yrittivät vakuuttaa, että ammattiyhdistysliike oli painostamassa Suomen hallitusta rauhan tielle.⁶ Yhtä johdonmukaisesti britit vaativat vuotta myöhemmin Tannerin siirtymistä sivuun Kansainvälisen osuustoimintaliiton presidentin paikalta, tehtävästä, jota tämä oli hoitanut kutakuinkin menestyksekkäästi vuodesta 1927 lähtien.⁷

Marraskuussa 1944 Helsinkiin saapunutta Shepherdia oli evästetty Lontoossa pitämään matalaa profiilia niin, että Neuvostoliitto ei saisi aihetta turhiin epäluuluihin. Hänen yhteydenpitonsa suomalaisiin rajoittui aluksi lähinnä uutta suuntausta edustaneen J. K. Paasikiven hallituksen piiriin, josta ei epäröity arvioida maanmiehiä omia asemia vahvistaen. Toiseksi ulkoministeriksi nimitetty Reinhold Svento esimerkiksi kertoi tannerilaisia tarkoittaen, kuinka ”hajottavat elementit” taistelivat yhä aktiivisesti SDP:ssä vaikutusvaltansa säilyttämiseksi.⁸ Samaa kielteistä kuvaa levittivät ne brittitoimittajat, jotka pääsivät tutustumiskäynnille Helsinkiin. Sosiaalidemokraattien hajaannuksesta kirjoittaessaan *Sunday Times* luonnehti Tannerin johtavan puolueen vahvasti saksalaismielistä siipeä, ryhmittymää, jonka toiminta suuntautui kommunistien *Daily Workerin* mukaan fanaattisesti Neuvostoliittoa ja liittoutuneita vastaan. Labourin *Daily Herald* puolestaan nosti SDP:n johtavaksi hahmoksi ja hallituksen voimamieheksi Mauno Pekkalan, joka oli profiloitunut Tannerin vastaisen opposition kärkinimenä.⁹

4 *Tribune* 31.3.1944 'The Story of Väinö Tanner'; Kreisky 1990 (1986), 140–141.

5 Misgeld 1984a, 43–46.

6 Kettunen 1997, 70.

7 J. Paavolainen 1989, 342.

8 Shepherd Edenille 16.12.1944, FO 371/47367, PRO.

9 Lehtileikkeet löytyvät kootusti arkistoyhteydestä FO 371/47367, PRO.

Kovista sisä- ja ulkopoliittisista paineista huolimatta SDP säilyi tukevasti Tannerin kannattajien käsissä, vaikka Väinö itse joutui jäämään poliittisesta elämästä sivummalle. Asetelma antoi Foreign Officessa aihetta synkkiin spekulatioihin. Oliko Suomen sosiaalidemokraattinen puolue muuttumassa venäläisvastaisuuden keskuksiksi niin, että Neuvostoliitto vaatisi välirauhansopimuksen nojalla sen lakkauttamista fasistisena järjestönä. Joissakin brittiasiakirjoissa voitiin Tanneriin ja muihin pahoihin miehiin viitata surullisenukuisina natsien myötäilijöinä (notorious pro-Nazis).¹⁰

Shepherd yritti pitää arvioissaan pään kylmänä. Hän huomautti, että Helsingissä käyneen lehtimiesvaltuuskunnan oli mahdoton muodostaa riippumatonta käsitystä, sillä valvontakomissio määräsi sen ohjelmasta ja valikoi, ketä toimittajat pääsivät tapaamaan. Sitä paitsi artikkelit lähetettiin lehtiin Moskovan kautta, jolloin ne joutuivat läpäisemään Neuvostoliiton sensuurin.¹¹ Shepherdin mielestä oli selvää, että venäläiset manipuloivat parhaansa mukaan Suomen tilannetta käyttäen hyväkseen kommunisteja ja muita myötäkulkijoita, jotka olivat jatkuvasti kyselemässä heiltä neuvoja. Sosiaalidemokraattien olisi tullut tuoda asetelmaan vakautta, mutta nämä olivat pilanneet mahdollisuutensa sisäisillä riidoillaan. Suurimmaksi syypääksi tähän brittiedustaja nimesi itsensä Väinö Tannerin.¹²

Britannian pienellä Helsingin-edustustolla oli heikot mahdollisuudet seurata ja ymmärtää sitä myllerrystä, jonka kourissa suomalainen työväenliike oli välirauhan jälkeen. Shepherdilla oli kontaktipintaa lähinnä porvarillisen puolen poliitikkoihin, liikemiehiin ja toimittajiin, eikä hänen harvoilla avustajillaan ollut sen parempia kanavia vaikeasti hahmotettavaan vasemmistoon. Maaliskuun 1945 eduskuntavaalien jälkeen Foreign Officen pohjoisen osaston päällikkö Christopher Warner rohkaisi Shepherdiä laajentamaan yhteysverkostoaan. Kun venäläisten kanssa oli saatu suhteet hyvälle perustalle, niin heidän tuli hyväksyä se, että Britannia pyrki kosketuksiin kaikkien suomalaistahojen kanssa – saksalaismielisiä lukuun ottamatta.¹³ Ketä näihin luettiin, sitä Lontoosta ei selvitetty tarkemmin. Potentiaaliset sotasylliset ainakin pysyivät mustalla listalla, sillä siihen kysymykseen britit eivät halunneet sotkeutua millään tavoin. Shepherdille oli annettu ohjeeksi varoa yhteyksiä Risto Rytin, Henrik Ramsayn ja Väinö Tannerin kaltaisiin sota-ajan johtajiin, joiden tapaamista venäläiset tuskin katselisivat hyvällä.¹⁴

Warnerin uusi evästys perustui arvioon, että Neuvostoliitto käyttäisi hyväkseen paikallisia vasemmistovoimia, mikäli se halusi pystyttää Suomeen joko nukkehallituksen tai muun neuvostomallisen hallinnon. Tämän vuoksi brittien

10 Shepherd FO:lle 16.2. ja kommentti 19.2. sekä FO Helsinkiin 20.2.1945, FO 371/47394, PRO.

11 Shepherd Edenille 23.1.1945, FO 371/47367, PRO.

12 Shepherd FO:lle 31.1. ja Shepherd Edenille 19.2.1945, FO 371/47394 ja 47367, PRO.

13 Shepherd Warnerille 6.2. ja Warner Shepherdille 30.3.1945, FO 371/47400, PRO.

14 Polvinen 1980, 158, ja 1981, 49. Britannia oli myöntänyt Ramsaylle vuonna 1933 ritarin arvonimen (Knight of British Empire). Mutta henkilökohtaisesta aateluudesta tai skottilaisesta sukutaustasta ei ollut nyt apua, vaikka Aleksandra Kollontaikin vakuutti Tukholmasta käsin, että Sir Henrik oli aito anglofiili. Ks. Maasalo 2004, 14–15.

oli tärkeää tuntea sekä vasemmiston avainhenkilöt että organisaatiot ja viritellä niihin yhteyksiä.¹⁵ Linjauksessa näkyi, kuinka Foreign Officen korkeiden virkamiesten keskuudessa oltiin omaksumassa kriittisempää näkemystä liittolaisesta ja haettiin keinoja asettua vastustamaan Moskovan pyrkimyksiä.¹⁶ Mutta intressien yhteenottoa odotettiin lähinnä Puolassa ja itäisellä Välimerellä, ei Suomessa, jonka demokratia näytti kestävältä ja elinvoimaiselta.

Britanniassa ei ollut erityisempää huomauttamista siihen, että kommunistit jatkoivat Moskovan radion ja lehdistön tukemana kampanjaansa sosiaalidemokraatteja vastaan, vaikka Tanner ja muutama muu sotapolitiikassa leimautunut nimimies siirtyivät sivuun. Kun vasemmistososialisteja siirtyi Pekkalan ja Sventon tavoin kommunistien kumppaneiksi SKDL:ään, Foreign Officessa voitiin rauhaisan työpöydän ääressä arvioida hyvinkin järkeväksi ajatus, että koko SDP lyöttäytyisi samaan liittoon. Näinhän palautuisi yhtenäisyys riitelevien sosialistien keskuuteen. Kommunistien ja Neuvostoliiton epäluuloja pidettiin Lontoon horisontista katsoen pitkälle oikeutettuina, eikä suomalaisilla sosiaalidemokraateilla nähty juuri poliittista tulevaisuutta, elleivät he ryhtyneet yhteistyöhön vasemmiston kanssa.¹⁷

SDP:n tannerilaisille ei siten ollut luvassa pienintäkään tukea, kun he taistelivat riippumattomuutensa puolesta ja kommunistien hegemonia pyrkimyksiä vastaan Suomen työväenliikkeessä. Britit eivät osanneet asettaa suomalaista sosiaalidemokratiaa paikoilleen oikein millekään poliittiselle asteikolle. Hämmäntynyt tilanne ei siitä selvinnyt, kun Suomen hallitus nimitti syksyllä 1945 Lontooseen ministeriksi Eero A. Wuoren, yhden maan huomattavimmista sosiaalidemokraateista, joka kuitenkin edusti oppositiota suhteessa puolueensa johtoon. SAK:n puheenjohtajana hänellä oli ollut yhteyksiä Britannian ammattiyhdistysliikkeen ja työväenpuolueeseen, joka vastikään oli muodostanut suuren vaalivoiton sa turvin maahan uuden hallituksen. Ulkoministeriksi oli noussut pitkän linjan ammattiyhdistysmies Ernest Bevin, jonka huomion vangitsemiseen Wuorella toivottiin olevan taustansa ja taitavuutensa vuoksi erityisiä edellytyksiä.

Wuoren nimitystä tervehdittiin Foreign Officessa hyvänä valintana. Mutta jos suomalaisilla oli hänen suhteensa ylisuuria odotuksia, niin niissä saatiin palata nopeasti maan pinnalle. Lähettilään ei onnistunut rakentaa erityistä suhdetta Beviniin, vaikka tämä virkamiestensä hämmästykseksi kutsuikin Suomen edustajaa ensitapaamisella tuttavallisesti ”Veljeksi”. Wuoressa oli enemmän kansainvälisiä suhteita tarkkailevaa älykköä kuin diplomaattia, joka liikkuisi maailmanvallan kansainvälisissä piireissä kuin kotonaan. Hän viihtyi selvästi paremmin saadessaan istua pitkää iltaa jonkun nuoremman ihailijan seurassa, joka jaksoi kuunnella tarinoita ja pohtia politiikan konstellaatioita yön myöhäisille tunneille. Toki Wuoren onnistui solmia hyödyllisiäkin yhteyksiä Britannian ul-

15 Warner Shepherdille 30.3.1945, FO 371/47400, PRO.

16 Ks. Zametica 1990, 43–44.

17 Shepherd FO:lle 19.3. ja 21.3.1945 sekä kommentit 21.3. ja 23.3., Shepherd Edenille 9.6.1945 ja kommentti 22.6. (Warr), FO 371/47394 ja 47395, PRO.

18 Wuoresta Lontoossa erit. Nevakivi 1992, 277–312; ks. myös Healey 1989, 77; Jakobson 2001, 60; Polvinen 1981, 89–90, 124–125, 130.

koministeriöön sekä työväenpuolueeseen, jonka kansainvälisten asioiden sihteeriin hän teki omalla originellilla tyylillään lähtemättömän vaikutuksen, kuten Denis Healey on muistelmiinsa ikuistanut.¹⁸

SDP:llä oli luonnollisesti haluja luoda omat suorat suhteet Labour-puolueeseen, joka näin oli noussut maailmanpoliittiseksi mahtitekijäksi. Kanavaa saatiin pohjustetuksi elokuussa 1945, kun puoluesihteeri Unto Varjonen tapasi brittikollegansa Morgan Phillipsin tämän vieraillessa Harold Laskin kanssa Tanskassa ja Ruotsissa. Labourin miehet olisivat mielellään ulottaneet kierteuensa Suomeenkin, mutta tiukka aikataulu ei sillä erää antanut myöten. Suurpoliittista roolia tavoitellut Laski lupasi poiketa myöhemmin syksyllä palatessaan Moskovasta, johon hän suunnitteli vierailua. Se matka lykkääntyi, joten SDP:ssä jouduttiin tyytymään pelkkään veljelliseen tervehdykseen, jossa Laski ja Phillips toivottivat Labourin nimissä ystävyyttä ja yhteistyötä Britannian ja Pohjoismaiden sosiaalidemokraattisten hallitusten välille koko Euroopan ja maailman onneksi.¹⁹

Varjonen kehitti uutta kontaktiaan lähettämällä Phillipsille lyhyen raportin Suomen taloudellisesta ja poliittisesta tilanteesta. Hän katsoi välirauhansopimuksessa määrätyt sotakorvaukset paljon raskaammiksi kuin mikään maa maailmanhistoriassa oli kyennyt maksamaan, eikä niihin suomalaisten pettymykseksi näyttänyt olevan tulossa helpotusta. Jos Britannia voisi asiassa jotenkin auttaa, Suomen demokraattinen kansa olisi siitä ikuisesti kiitollinen työväenpuolueelle ja sen muodostamalle hallitukselle. Varjosessa oli liiaksi kyynistä reaalioliittikkoa, että hän olisi odottanut vetoomuksestaan suoranaisia tuloksia. Mahdollisuudet olivat ehkä paremmat käytännöllisemmässä kysymyksessä, sillä hän pyysi Labouria lähettämään lehdistönsä edustajia Helsinkiin seuraamaan sotasyylisyysoikeudenkäyntiä. Brittien läsnäolo edesauttaisi sitä, että syytettyjä kohdeltaisiin länsimaisten oikeuskäsityksen hengessä. Samalla ulkomaalaiset toimittajat saisivat pikakurssin Suomen lähihistoriaan, mikä Varjosen mielestä poistaisi niitä väärinkäsityksiä, joita Britanniassa mahdollisesti vielä vallitsi suomalaisten sodanaikaisesta politiikasta.²⁰

Sotasyllisten puolesta vedottiin muutakin kautta. SDP:hen yhteyksiä pitäneet amerikansuomalaisten kansanvallan liitto lähestyi Massachusettsin Fitchburgista sähköellä Bevinia vakuuttaen, että Ryti ja Tanner olivat liberaaleja natsismin vastustajia, joita syytettiin nyt väärin poliittisin perustein. Britanniaa kehoitettiin lähettämään tarkkailijansa paikalle, jotta oikeus toteutuisi. Englannin keskuspankin johtaja H. A. Siepmann puolestaan kirjoitti Rytistä kerrassaan ylistävän lausunnon.²¹ Näillä vetoimuksilla ei kuitenkaan ollut mitään vaikutusta, sillä

19 Suomen Sosialidemokraatti 25.8. ja 28.8.1945.

20 Varjonen Phillipsille 9.10.1945, SDP kirjeenvaihto F 229, TA. *Daily Herald* ei lähettänyt omaa miestä Säätytalon oikeusprosessiin, vaan lehden kirjeenvaihtajana toimi K. E. Primus-Nyman, joka oli 1920-luvun alkupuolelta asti kääntänyt Tannerin puheita, kirjoituksia ja muistioita englanniksi. Hänen lojaalisuudestaan ei ollut epäselvyyttä: ”On valitettavaa, että meillä on monia ajattelemattomia kääpiöitä, jotka vieläkin yrittävät häväästä tätä titaania, joka nyt on kahlehdittu.” Ks. *Suomen Sosialidemokraatti* 31.3.1946 (Primus-Nyman).

21 Finnish American League for Democracy Bevinille 2.12.1945, FO 371/47404, PRO; Turtola 1994, 314–316.

Lontoossa harkittiin ulkopoliittikkaa nyt toisenlaisista lähtökohdista. Foreign Officessa oli vaikea ymmärtää, miksi suomalaiset olivat niin kovia valittamaan, vaikka Neuvostoliitto kohteli heitä paljon lempeämmin kuin muita Itä-Euroopan maita. Kuten Shepherd kirjoitti esimiehilleen, suomalaisilla oli taipumusta pitää omia intressejään ja tarpeitaan Euroopan tärkeimpinä; heillä ei ollut suhteellisuudentajua yhtäältä Suomen ja toisaalta jopa sitäkin onnettomammassa asemassa olevien maiden vaikeuksien välillä.²²

Sosiaalidemokraattinen blokki?

Vankilassa ollessaan Väinö Tanner kulutti aikansa kirjallisissa puuhissa, joiden tuloksena syntyi neljä osaa muistelmia sekä muutama suomennos.²³ Ensimmäisten töiden joukossa hän tarttui Harold Laskin sodanaikaiseen teokseen *Reflections on the Revolution of Our Time*, joka stalinismin kritiikistä huolimatta tuntui hiukan kummalliselta valinnalta. Kun Tannerin suomennos ilmestyi vuonna 1947,²⁴ Laski oli valtopoliitikasta sivuraiteelle syösty figuuri, joka sitoutui yhä jotensakin naiivisti sillanrakentamiseen idän ja lännen välille. Tunnettuna valtio-oppineena ja London School of Economicsin professorina hän sai näkemyksiään julki, mutta poliittisesti Laski herätti lähinnä ärtymistä Labourin johdossa. Amerikkalaiset syyttivät häntä avoimesti toiminnasta Neuvostoliiton etujen äänitorvena.²⁵

Miksi siis Tanner nosti esiin nimenomaan Laskia, kun hänen omat vankan antikommunistiset näkemyksensä Neuvostoliitosta ja neuvostojohtajista vertautuivat paremminkin Ernest Beviniin ja Saksan Kurt Schumacheriin, jotka eivät yleensä silotelleet asenteitaan turhilla sanoilla.²⁶ Jos Laski elätteli vielä kesällä 1947 toiveita vasemmistovoimien erityisestä keskusteluyhteydestä, niin Tannerilla, Bevinillä ja Schumacherilla ei ollut koskaan suuria luuloja siitä, että epäpyhä liitto lännen demokratioiden ja Stalinin diktatuurin välillä voisi pidemmän päälle kestää rauhan oloissa. Heidän mielestään kyseessä oli ollut tilapäinen koalitio yhteisen vihollisen natsi-Saksan lyömiseksi.

Vastausta arvoitukseen voi etsiä vasemman siiven sanomalehdistä, jotka syyttivät Laskia syksyllä 1945 Euroopan työväenliikkeen hajottamisesta ja sosiaalidemokraattien organisoimisesta kommunisteja vastaan. Maineensa hän oli ansainnut vierailemalla eri maissa sosialistien puoluekokouksissa, joissa hän puhui vasemmistopuolueiden yhdistymistä vastaan. Näkemystä ei voitu pitää akateemisena yksityisajatteluna, sillä Laski oli valittu Britannian työväenpuo-

22 Polvinen 1981, 120.

23 Nuorempana Tanner oli suomentanut sellaisiakin klassikoita kuin August Bebel, Karl Kautsky, Paul Lafargue ja August Strindberg. Ks. J. Paavolainen 1989, 365–373; Pilhjerta 1998, 77–82, 88–89.

24 Laski 1947 (1943).

25 Newman 1993, 281–284, 296–309.

26 Vrt. Bullock 1983; Merseburger 1995.

*Miksi Väinö Tanner
suomensi vankilassa
Harold Laskia, jota
pidettiin kylmän
sodan syntyvaihees-
sa Neuvostoliiton
myötäilijänä?*

luen toimeenpanevan komitean puheenjohtajaksi.²⁷ Ulkopuolisilla ei ollut täysin selvää kuvaa siitä, että nimellisestä asemastaan huolimatta hänen vaikutusvaltansa Labour-hallituksen politiikkaan oli lähes olematon. Tosiasiassa Laski joutui linjauksineen usein ristiriitoihin vastuunalaisten ministerien kanssa.²⁸

27 Esim. *Vapaa Sana* 26.9.1945 (Leif Gundel); *Kommunisti* 38 (45)/18.9.1945 (Kauko Heikkilä); vrt. Newman 1993, 294–296. NKP:n keskuskomitean kansainvälisellä osastolla määritettiin myöhemmin Laskin ja Phillipsin kiertue ensimmäisenä askeleena Labourin pyrki-
myksissä organisoida Euroopan sosialistit kommunismia vastaan. N. Poljakovin muistio Comiscosta 12.1.1949, f. 17 op. 128 d. 1197, 6, RGASPI.

28 Ks. K. O. Morgan 1984, 39–40, 71–73; Newman 1993, 258–271.

Hyökkäykset Laskia vastaan heijastelivat Neuvostoliiton näkemyksiä, ja ne tekivät hänestä hetkellisesti sopivan sielunveljen Tannerille, jonka ajojahti vasemmalta oli vienyt vankilaan asti. Asetelma selittää osaltaan hiukan merkillistä käännösprojektia, mutta se avaa myös tärkeitä poliittisia perspektiivejä. Laskin osoittama kansainvälinen aktiivisuus oli Moskovalle todiste siitä, että Britannian työväenpuolue tavoitteli Euroopassa sellaista asemaa, joka soti vahvasti Neuvostoliiton intressejä vastaan. Skandinavia oli yksi tämän suurvaltapelin näyttämöistä. Neuvostojohdossa oli sodan aikana karsastettu Ruotsin harjoittamaa puolueettomuuspolitiikkaa, eivätkä näkemykset paljoa pehmenneet rauhan myötä. Kesän 1945 parlamenttivaalit ja hallitusratkaisu osoittivat, että Ruotsi pysyi tiukasti sosiaalidemokraattisen puolueen otteessa. Kommunistit jätettiin edelleen marginaaliin kannatuksen kasvusta huolimatta.

Neuvostoliiton varsinainen huoli kohdistui siihen, että sodalta säästynyt vauras Ruotsi ottaisi paikkansa Skandinavian maiden johtajana ja ryhtyisi järjestämään mallinsa mukaan koko Pohjolaa, johon Suomikin vedettäisiin mukaan. Moskovassa seurattiin suurella epäluulolla pohjoismaisten sosiaalidemokraattien kokoontumista Tukholmaan heinäkuussa 1945 vanhan yhteistyön jatkamisen merkeissä. Asetelma muuttui aina vain arveluttavammaksi, kun sodan voittanut suuri liittokunta alkoi natista liittoksissaan. Stalin ja Molotov olivat tottuneet asioimaan Britannian kanssa etupiiri- ja voimapolitiikan pohjalta, mutta Labourin nousu valtaan toi suhteisiin uusia elementtejä. Syyskuun ulkoministerikonferenssin yhteydessä Bevin otti lähes ensi töikseen esille ajatuksen Britannian ja Ranskan välisestä sopimuksesta, jonka ympärille oli jo pitkään spekuloitu jonkinlaista läntistä ryhmittymää. Vielä pari kuukautta aikaisemmin Churchill ja Eden olivat pitäneet viisaampana, että hankkeeseen ei puututtu Potsdamin huippukokouksessa, vaikka Foreign Officessa oli tehty taustapapereita sitä varten.²⁹

Tosiasiassa briteillä ei ollut kovinkaan kehitettyjä näkemyksiä siitä, millaisia muotoja länsieurooppalainen yhteistyö voisi käytännössä saada. Perusajatukseksi oli vetää pienet valtiot ennen pitkää sotilaalliseen liittoon Britannian ja Ranskan kanssa. Sotavuosien kokemukset olivat tehneet selväksi sen, että Tanska ja erityisesti Norja olisivat tällöin ensimmäisten ehdokasmaiden joukossa. Ruotsin sosiaalidemokraateissa Labour-hallitus taas näki niin läheisen ideologisen liittolaisen, että sidosta niiden välillä voisi kutsua erityissuhteeksi (special relationship).³⁰

Neuvostoliiton politiikkaa Skandinavian ja Suomen suhteen tulee tarkastella tässä laajemmassa eurooppalaisessa yhteydessä. Foreign Officessa tehdyt hahmotelmat, Bevinin aloitteet, Laskin matkat ja puheet sekä muut viritelmät sosiaalidemokraattien kansainvälisestä yhteistyöstä saivat Neuvostoliiton johtopäätöksiin, joista se ei enää 1940-luvulla juuri luopunut:

29 FO:n muistio 'Franco-German Treaty and Policy in Western Europe' 12.7.1945, *Documents on British Policy Overseas*, Series I, Vol. 1, 234–251; Bullock 1983, 129–137, 145–146; Zametica 1990, 55–56, 59–61.

30 J. G. Ward 24.8.1945, FO 371/47408, PRO; Ludlow 1979; Aunesluoma 2003b.

- Keskinäinen liittoutuminen oli saamassa vauhtia sekä Länsi-Euroopassa että Skandinaviassa.
- Skandinaavinen blokki ei voinut säilyttää riippumattomuuttaan, vaan se toimisi länsiliiton yhtenä haarana.
- Blokkikehityksen keskeisimpinä organisoijina toimivat britit, joka käyttivät ruotsalaisia hengenheimolaisiaan apuna Skandinaviassa.
- Tämä kaikki tapahtui sosiaalidemokratian ideologisen sateenvarjon alla, perinteisen kilpailijan, joka ensimmäisestä maailmansodasta lähtien oli pettänyt työväenluokkaa ja estänyt kommunismia leviämästä Euroopan sydänmaille.
- Kaikki liittoutumat, joissa Neuvostoliitto ei ollut mukana ja kontrolloivassa asemassa, olivat vastoin sen etuja.

Moskovan tilanneanalyysillä oli epämiellyttäviä seurauksia Neuvostoliiton Euroopan puoleisille naapurimaille. Suomen kohdalla se merkitsi pyrkimystä syventää kuilua Skandinaviaan niin, että maa kytkeytyisi Pohjolan sijasta Itä-Euroopan viiteryhmään.

Sosialistinen internationalismi

Sodan ja rauhan vuonna 1945 sosialistiset ja sosiaalidemokraattiset puolueet ympäri Eurooppaa odottivat, että Britannian Labour ottaisi aloitteen kansainvälisen yhteistyön jälleenrakentamiseksi niiden välille. Vanha sosialistinen internationaali oli menettänyt merkityksensä syksyllä 1938 Münchenin sopimuksen myötä, vaikka sen toimeenpanevat elimet pitivät viimeisiä kokouksiaan vielä keväällä 1940.³¹ Ammattiyhdistysliikkeen puolella onnistuttiin perustaa uusi maailmanliitto, johon tulivat mukaan sekä sosialistien että kommunistien johtamat järjestöt.³² Mutta poliittisten puolueiden kesken oli paljon vaikeampaa luoda järjestöllistä muotoa työväenluokan yhtenäisyydelle, vaikka kukaan ei halunnut leimautua yhteistyön esteeksi tilanteessa, jossa fasisminvastaiset tunnukset ja taistelut olivat innoittaneet työläisiä painamaan keskinäiset riitansa sivuun.

Aikansa epäroityään Labour kutsui veljespuolueet koolle toukokuussa 1946 Lontoon eteläpuolelle Clactonin rantakaupunkiin. Ranskan, Belgian, Itävallan ja Sveitsin edustajat olivat halukkaita perustamaan internationaalिन saman tien uudelleen, kun itäisen Keski-Euroopan puolueet – tšekit, puolalaiset, unkarilaiset, romanialaiset ja bulgaarit – ajoivat läheisemmän yhteistyön linjaa kommunistien kanssa. Pohjoismaisten puolueiden tukemana britit saivat lävitse maltillisen keskittien. Konferenssi päätti perustaa Labourin päämajaan vaatimattoman toimiston (SILO), jonka tehtävänä oli välittää tietoa ja yhteyksiä sosialististen puolueiden kesken.³³ Näyttävämpään toimintaan yllettiin kansainvälisten konferenssien merkeissä, joita ryhdyttiin järjestämään pari kertaa vuodessa.

.

31 Braunthal 1978 (1963), 512–514.

32 Tuoreimpana esityksenä ks. Carew 2000.

33 Braunthal 1978 (1971), 167–172; Misgeld 1984a, 59–63.

Suomen työväenliike teki jouhevan paluun kansainvälisille kentille jo vuoden 1945 aikana, kun SAK hyväksyttiin mukaan perustamaan Maailman ammattiyhdistysten liittoa.³⁴ Uusi internationaali oli suomalaisille mitä sopivin foorumi puhdistaa sodassa tahrinutunutta mainettaan, sillä siihen liittyivät sekä Neuvostoliiton että lähes kaikki lännen merkittävimmät järjestöt. Sosiaalidemokraattien kansainvälinen yhteistyö oli tässä suhteessa ongelmallisempi kysymys. SDP oli kyllä valmis tukemaan omalta vaatimattomalta osaltaan kaikkia maailmanrauhaa ja sosialististen puolueiden kanssakäymistä edistäviä pyrkiä,³⁵ mutta toisaalta se ei halunnut herättää liialla aktiivisuudellaan Moskovan epäluuloja. Clactonissa omaksuttu varovainen linja sopi suomalaisille. Kuten *Suomen Sosialidemokraatti* muotoili pääkirjoituksessaan:

On ilmeistä, että maailma elää jatkuvasti olosuhteissa jolloin olojen paikallisuus näyttelee määräävämpää osaa kuin elävä tasaveroinen kansainvälisyys. [...] Tulevaisuus tuonee kuitenkin mukanaan suurempaa kansainvälistä tasaisuutta ja tasavertaisuutta.

Siihen mennessä on syytä pysähtyä siihen, mikä on vallitseva todellisuus.³⁶

Sosiaalidemokraatit torjuivat väitteet siitä, että Clactonissa olisi perustettu jokin antikommunistinen liittoutuma. SDP:n edustajana kokoukseen osallistunut Varjonen vakuutti, että kaikki mukana olleet halusivat hyviä suhteita Neuvostoliittoon, vaikka kävisivät kotimaan politiikassa kamppailua kommunistien kanssa. Tämähän oli juuri se linja, jota tannerilaiset yrittivät Suomessa soveltaa, mutta sillä ei saavutettu suurempaa ymmärtämystä Moskovan silmissä. Clactonissa Varjonen luonnehti aateveljilleen Suomen asemaa niin, että maa oli poliittisesti nyt riippuvaisempi Neuvostoliitosta kuin sodan aikana Saksasta. Venäläiset olivat kuitenkin käyttäytyneet paremmin kuin osattiin odottaa. Suomalaiset olivat voineet pitää kiinni demokraattisesta järjestelmästä, ainakin muodollisesti. Toisaalta SDP oli joutunut kovan paineen alle, sillä kuten muuallakin Neuvostoliiton etupiirissä, kommunistit olivat yrittäneet soluttautumalla murtaa puolueen itsenäisyyttä.

Varjonen kertoi, että SDP oli toistaiseksi onnistunut torjumaan sille heitetyt haasteet. Pidemmän päälle kaikki riippuisi kansainvälisestä kehityksestä, sillä Suomi saattoi toivoa Neuvostoliitolta ”liberaalia asennetta” vain, jos tämä tuntisi olonsa turvalliseksi. Varjosen mielestä sosiaalidemokratian tuli omaksua selvät linjat suhteessa sekä kapitalismiin että kommunistien tarjoamaan sosiaaliseen ja taloudelliseen järjestelmään. Jos kansainvälisessä politiikassa päästäisiin keskinäiseen yhteisymmärrykseen Neuvostoliiton kanssa, silloin pitäisi olla edellytyksiä sopuun ja tasapainoon myös aatteiden ja mielipiteiden alueel-

34 Majander 2001a, 218–222.

35 SDP puoluetoimikunta 20.2.1946 ja sen liite 6, SDP Yhdysvaltain sosialistiselle puolueelle, TA.

36 *Suomen Sosialidemokraatti* 23.5.1946 (pääkirjoitus).

la. Tästä näkökulmasta SDP piti sosiaalidemokraattisten puolueiden yhteistyötä maailmanlaajuisesti äärimmäisen tärkeänä.³⁷

Puoluesihteerin raportista kävi ilmi, että SDP haki kansainvälisistä kontakteista helpotusta asemaansa kahdella tavalla. Demokraattisten sosialistien yhteisö muodosti ensinnäkin keskeisen kulmakiven sille identiteetille, jonka varassa Suomenkin sosiaalidemokraatit erottautuivat vasemmiston muista puolueista ja ryhmittymistä. Toisaalta SDP etsi aateveljistään henkistä tukea niin, että se ei joutuisi vastustamaan Neuvostoliiton painetta puhtaasti kahdenväliseltä pohjalta.

Heinäkuussa 1946 järjestetty puoluekokous tarjosi hyvän tilaisuuden julistaa tätä internationalismia, kun Helsinkiin saapui ulkomaalaisia tovereita Skandinavian maiden lisäksi Britannia, Ranskasta ja Alankomaista. Vieraat eivät edustaneet veljespuolueiden aivan terävintä huippua, mutta kokonaisuutena he muodostivat kuitenkin huomattavimman ryhmän lännen poliitikkoja, joka sodan jälkeen oli vaivautunut Suomeen asti. Isännät antoivat tälle suurta arvoa, muodostivathan erityisesti Englannin ja Ranskan puolueet ”sen voimakeskukseen, joka sodan kaaoksen jälkeen siivilöi ja nostaa sosialidemokratian uuteen kukoistukseen ja vaikutusvaltaan”. Vieraiden mukana toivottiin maailmalle välittävän selvä kuva SDP:n voimasta,

että me toimimme samojen menettelytapojen, samojen päämäärien hyväksi kuin hekin omassa maassaan ja että me täällä vointimme mukaan pyrimme toteuttamaan sosialismia siinä muodossa kuin se sisältyy sosiaalidemokraattisen puolueen ohjelmaan meidän maassamme ja kaikissa maissa, joissa sosialidemokraattinen puolue yleensä on olemassa.³⁸

Varjosen linja

SDP:n johdossa Varjosella oli selvästi terävin käsitys siitä, mitä maailmanpolitiikassa oli tapahtumassa.³⁹ Hän katsoi toisen maailmansodan ja sen lopputuloksen synnyttäneen tilanteen, jossa taloudellisesti ja sotilaallisesti yliveritaiset valtiot eli Neuvostoliitto, Yhdysvallat ja Britannia muodostivat kansainvälisen politiikan peruspilarit. Sen sijaan pienten kansojen muodollinen tasa-arvoisuus ja suvereniteetti eivät näyttäneet kuuluvan edes teoreettisesti uuden aikakauden arvostettuihin periaatteisiin. Varjosen kuitenkin muistutti puoluekokousväelle, että murros oli vielä kesken; maailmantilanteen saattaminen tasapainoon oli kohdannut suuria vaikeuksia ja ratkaisut neuvottelupöydissä viivästyneet. Kom-

37 Varjosen raportti joka alkaa ”Since the armistice ...”, Varjosen kokoelma; International Socialist Conference 17.–20.5.1946, SDP kirjeenvaihto F 229, TA. Moskovassa oltiin perillä Clactonissa käydyistä keskusteluista, sillä kokouksen pöytäkirja löytyy venäjäksi käännetyinä arkistokohdasta f. 17 op. 128 d. 53, RGASPI.

38 SDP puoluekokous 15.–17.6.1946, 7, 22, 212.

39 Kuvaus Varjosen näkemyksistä perustuu erityisesti seuraaviin lähteisiin: SDP puoluekokous 15.–17.6.1946, 38–40 (Varjonen), sekä liite ’Kertomus sosialidemokraattisen puolue toiminnan toiminnasta v. 1945’, 3–5 (selvästi Varjosen käsialaa); *Suomen Sosialidemokraatti* 17.6.1946 (Varjonen).

munistien ja Moskovan myötäilijöitä tarkoittaen hän varoitti lankeamasta hätäiseen opportunistisiin:

Maailmanhistoriallinen karuselli – jos niin voidaan sanoa – on pyörähtänyt vasta puoli kierrosta. Toiset ovat sinkoutuneet alas jo tämän puolen kierroksen kestäessä, mutta toisaalta kovin monet istuvat itsetyytyväisinä puuhevostensa selässä luullen, että he ovat ajaneet jo koko kierroksen. Vauhti on pannut heidän päänsä pyörälle, ja he kieltäytyvät uskosta, ettei heillä vielä ole oikeutta astua alas koko kierroksen kunnialla ajaneina voittajina.

Suomen elinkysymys oli Varjosen mukaan ”huolehtia siitä, ettei maassamme esiinny tai maattamme voida käyttää hyväksi Neuvostoliiton turvallisuutta ja sen etuja vaarantavassa politiikassa”. Mutta paljon toisteltu vakuutus hyvien ja luotamuksellisten suhteiden luomisesta Neuvostoliittoon oli sisällöltään kovin tulkinnanvarainen ja siksi vaarallinen. Eräiden mielestä suomalaisten ”olisi esiinnyttävä jonkinlaisena hovinnarrina, jonka velvollisuutena on hyvittää mahdavaa valtiastaan”, Varjonen jatkoi, kun toiset yrittivät soveltaa välirauhansopimukseen ahdasta juridista tulkintaa. SDP:n puoluesihteeri ei löytänyt maan aikaisemmasta historiasta sen paremmin kuin kansainvälisen politiikan sanastosta sopivaa käsitettä, jolla Suomen linjaa valtiona ja kansana suhteessa Neuvostoliittoon voitiin kuvata, mutta hän osasi jo pelätä myöhemmin suomettamiseksi kutsutun kaltaista ilmiötä. Varjonen tähdensi Tannerin hengessä, kuinka hyvät suhteet riippui aina molemmista osapuolista:

Jos Suomen kansa haluaa pitää kiinni kansallisesta olemassaolostaan ja omasta elämänmuodostaan, on heikommalle ja voitettulle sopiva nöyrymielisyyskin pidettävä määrättyissä rajoissa. Luulisin, että tämä on se linja, jota ainakin suurin osa puolueemme jäsenistöstä haluaa noudattavan.

Varjonen tunnusti täysin Suomen aseman Neuvostoliiton turvallisuuspoliittisessa etupiirissä, mutta muuten esimerkiksi kulttuurin ja talouden näkökulmasta maan tuli pyrkiä säilyttämään ja kehittämään edelleen suhteitaan Skandinaviaan sekä yleensä länteen. Tässä oli tehtävää SDP:lle, jota puoluesihteeri asemoi luontevasti mutta lujasti läntisten veljespuolueiden rinnalle rakentamaan rauhanomaista, demokraattista ja sosialistista maailmaa. Pienen maan päättäväisenkin puolueen mahdollisuudet olivat kuitenkin rajalliset, sillä oli ”ilmeistä, että meidän maamme aseman kehitys ratkaisevalla tavalla riippuu maailmanpolitiikan yleisestä kehityksestä”. Erityisen haitallista Suomelle oli ”etupiirirenkaiden” kiristyminen, josta oli esiintynyt merkkejä.

Monissa yhteyksissä on voitu esim. todeta, että Neuvostoliitossa tarkasti seurataan pohjoismaiden politiikkaa ja epäillään, että Pohjola tulisi toimimaan jonkinlaisena erillisenä blokkina kansainvälisessä politiikassa. On ilmeistä, että tämä ei ole eduksi Suomen perinteelliselle yhteistyölle Skandinavian maiden kanssa, koska se epäily on lähellä, että suomalaiset tätä kautta pyrkisivät harjoittamaan Neuvostoliitolle epämieluisuutta ulkopoliittisena.

*Unto Varjonen
puhumassa Mustikka-
maan kesäteatterissa
kansainvälisessä
juhlassa, jonka SDP
järjesti puoluekokouk-
sensa yhteydessä
16.6.1946. (Finlandia-
Arkisto, Suomen
historia 8, 1988.)*

Vaikka Suomen tavoitteena oli ”tarkoituksenmukaisten ja hyvien suhteiden luominen Neuvostoliittoon”, niitä ei voitu rakentaa läntisten yhteysien kustannuksella, joita historialliset, sivistykselliset ja taloudelliset syyt vaativat. Suurvaltojen välinen sopu oli siten avainasemassa. Kun Manner-Eurooppa oli painunut poliittisesti varsin vähämerkitykselliseen asemaan, sosiaalidemokratian ja koko maailman, myös Suomen ja sen kansanvaltaisen työväenliikkeen tulevaisuus riippui Varjosen mielestä ennen muuta Britanniasta ja sen Labour-hallituksesta.

SDP otti kaiken mahdollisen propagandahyödyn puoluekokoukseen saapuneista ulkomaalaisista järjestämällä Mustikkamaalla kansainvälisen juhlan, johon väkeä vietiin Hakaniemen- ja Vilhovuorenrannasta 30 isolla moottoriveineellä. Vieraiden tervehdyspuheet sisälsivät lähinnä kauniita fraaseja, mutta olennaista olikin heidän läsnäolonsa. He symbolisoivat sosiaalidemokratian määrätietoista tahtoa solmia kansojen kesken yhteisymmärryksen ja veljeyden kestäviä siteitä maailmanrauhan turvaamiseksi, kuten Varjonen sen ilmaisi. Kellekään ei jäänyt epäselväksi, kenen kanssa SDP halusi lunastaa paremman huomispäivän lupaus. Sosiaalidemokratian aatemaailma pohjautui syvästi ihmillisiin arvoihin ja pyrkimykseen, joita kansallisuuksien rajat eivät voi kahta. Varjonen veti kuitenkin internationalistista innostusta sen verran takaisin, että tähdensi kunkin puolueen pitävän silmämääränään ensisijaisesti oman

maan, kansan ja työväenluokan parasta. Selvittäessään puoluekokousväelle SDP:n uudelleen virinnyttä kansainvälistä kanssakäymistä hän huomautti vielä varmuuden vuoksi, että

puolueemme ja sen edustajat on vastaanotettu sellaisina kuin he ovat. Puolueemme politiikkaan ja kannanottoihin ei ulkopuoliselta taholta ole pyritty vaikuttamaan eikä arvostelua sitä vastaan suunnattu. Tällaisessa hengessä tapahtuvassa kansainvälisessä yhteistyössä on tietysti helppo olla mukana.

Jos tarkoituksena oli ehkäistä ennalta kommunistien tai Neuvostoliiton mahdollista kritiikkiä, yrityksen uskottavuutta söivät ulkomaalaisten vieraiden puheet. Esimerkiksi Ranskan Robert Verdier korosti erityisesti, että ”eri maiden sosialistiset puolueet muodostavat yhden kansainvälisen liikkeen”. H. C. Hansenin mukaan kommunistit eivät ainakaan Tanskassa edustaneet vapaata demokraattista liikettä eivätkä sosiaalidemokraatit siten voineet ajatella minkäänlaista puolueyhtenäisyyttä heidän kanssaan. Labourin nuori kansanedustaja John Freeman puolestaan vakuutti puhuvansa paitsi puolueensa myös sen muodostaman hallituksen nimissä tuodessaan terveisiä, että Britanniassa ”ei tunneta minkäänlaista vihamielisyyttä tai epäystävällisyyttä Suomea kohtaan ja erityisesti sosialidemokraattista puoluetta kohtaan ovat sympatiat aina olleet ja ovat voimakkaat”. Hän katsoi Labourin ja SDP:n taistelevan samojen ihanteiden puolesta, eikä kumpikaan halunnut tinkiä demokraattisista periaatteistaan tai valtiollisen vapauden hengestä. Freeman suorastaan lupaili tukea Suomen vaikeaan asemaan:

Se on vaikea siis suhteessa itään, mutta se on helppo suhteissa länteen sikäli, että lännen sosialidemokraatit ojentavat kätensä Suomen sosialidemokraattiselle puolueelle ja haluavat kulkea Suomen kanssa käsi kädessä.⁴⁰

Labourin suhtautuminen suomalaiseen sosiaalidemokratiaan ei kuitenkaan ollut niin yksioikoista kuin puoluekokouksessa näytti. Kotiin palattuaan Freeman kirjoitti matkakokemuksistaan *Tribuneen* artikkelin, jonka ambivalentti ote näkyi jo valitussa otsikossa ’Venäjän malliprotektoraatti’. Jutun mukaan suomalaiset olivat vahvasti itsenäistä ja demokraattista kansaa, joka ei luopuisi riippumattomuudestaan kuin täydellisen sotilaallisen miehityksen alla. Kommunistisen sisäministerin satunnaiset vyörytysyritykset oli otettu vastaan ivallisen pilkan ja jukuripäisyyden sekoituksella, jota oli hyvin vaikea murtaa. Venäläisiin kohdistui katkeraa vihaa, joka oli toisaalta ymmärrettävää mutta myös äärimmäisen vaarallista.

Freemanin mielestä suomalaisilla oli hyvät mahdollisuudet nousta taloudellisesti jaloilleen ja säilyttää poliittinen vapautensa, mutta se voisi tapahtua vain Neuvostoliiton myötävaikutuksella. Johtavista poliitikoista useimmat tuntuivat

40 SDP puoluekokous 15.–17.6.1946, 24 (Hansen), 98 (Verdier), 133–134 ja 209 (Freeman).

tämän ymmärtävän, kunhan kuumpäisemmät kannattajat eivät saisi heitä kaimaan omaa hautaansa. Venäläiset olivat kohdelleet Suomea huomattavan liberaalisti, ja oli suuri sääli, jos suomalaiset palaisivat vastuuttomuuttaan talvisotaa edeltäneeseen politiikkaan. Freeman kehotti SDP:n johtajia osoittamaan valtiomiehen kykyä ja arvioi, että se saataisi nyt olla hyvinkin mahdollista, kun Väinö Tanner – tietyllä tapaa suomalaisen politiikan nerokas paha henki (evil genius) – istui vankilassa. Britannian kannatti auttaa Suomea mahdollisuuksiensa mukaan esimerkiksi laajamittaisella kaupalla, mutta näin voitiin tehdä vain yhteisymmärryksessä Neuvostoliiton kanssa.⁴¹

Kiitoskirjeessään Varjoselle Freeman ei enää tarjoillut auttavaa kättä itää vastaan, vaikka pitikin yhteyksiä maiden välillä hyödyllisinä molemmille. Kenenkään, hän tähdensi, ei tullut elätellä sellaisia harhaluuloja, että Suomen ja Britannian ystävyys voisi jollakin tapaa korvata hyvät suhteen Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Maantieteelliset tosiasiat tekivät tällaisista ajatuksista täysin epärealistisia. Freemanin mielestä SDP:n ensisijainen tehtävä oli nyt turvata Suomen itsenäisyys ja demokraattiset perinteet sekä jatkaa sitä sosiaalista valankumousta, jossa oli päästy hyvään alkuun. Mutta tässä voitiin edetä vain Neuvostoliiton hyvän tahdon varassa. Mitä erimielisyyksiä Moskovan kanssa esiintyikin, SDP:n tuli muokata politiikkaansa sellaiseksi, että se kelpasi myös neuvostohallitukselle. Muuten ei sosiaalidemokratia voinut Suomessa selvitä.⁴²

Oppimestarimaisista muotoiluista huolimatta Freemanin tulkintoja voi pitää Labourin virallisena kannanottona Suomen tilanteesta. Ne vastasivat selvästi paremmin SDP:n oppositiosiiven näkemyksiä kuin puoluekokouksessa johtosensansa vakiinnuttaneiden tannerilaisten linjaa. Freeman ilmaisikin syvän pettymyksensä siitä, että sosiaalidemokraatit eivät olleet päässeet erimielisyyksiensä ylitse. Puolueen hajoaminen olisi kohtalokasta. Jos SDP ei kykenisi vastaamaan ajan haasteisiin, mikään ei olisi sen pahempi isku Suomelle, itse asiassa sosiaalidemokratialle kaikkialla. Kun Freeman selosti vaikutelmiaan Foreign Officeen Hector McNeilille, tämä työväenpuolueen alivaltiosihteeri oli tyytyväinen siitä, että Suomen tilanne ei ollut toivoton. Lontoosta käsin arvioituna yhteistyö kommunistien kanssa näytti Suomelle ainoalta mahdolliselta tieltä eteenpäin, kuten Eero A. Wuori raportoi jonkun Labour-johtajan hänelle todenneen.⁴³

Varjosta eivät Britanniasta kantautuneet viestit miellyttäneet. Suomen olosuhteissa ei ollut niinkään helppoa erottaa toisistaan kommunismin vastaista taistelua ja Neuvostoliiton painostuksen torjumista. Hän epäili, että Suomen edustaja Lontoossa muokkasi mielipiteitä epäsuotuisaan suuntaan myötäilemällä entiseen tapaan Moskovan näkökulmia. Aavistus saattoi olla hyvinkin perusteltu, vaikka Wuori vakuutteli, että esimerkiksi Freemanin artikkeli oli syntynyt ”kokonaan ilman minun vaikutustani”. Hän kuitenkin jatkoi Lontoos-

41 *Tribune* 5.7.1946 (Freeman); Wuori Lontoosta 6.7.1946, 5 C, UMA.

42 Freeman Varjoselle 25.6.1946, Varjosen kokoelma, TA.

43 Freeman Varjoselle 25.6.1946, Varjosen kokoelma, TA; Wuori Lontoosta 1.7. ja 20.7.1946, 5 C, UMA.

sa yhteydenpitoaan venäläisiin, jotka levittivät muun muassa kriittisiä kommentteja sosiaalidemokraattien kansainvälisen yhteistyön vaaroista. Suomen edustajalle selvitettiin, kuinka Britannian työväenpuolue vehkeili amerikkalaisen kapitalismin kanssa, ja että Ranskan sosialisteista oli tullut pikkuporvarillinen puolue. Molemmat suuntautuivat Neuvostoliittoa vastaan. Wuoren mielestä SDP:llä ei ollut varaa antaa samaa mielikuvaa, mutta puoluekokous päätöksineen vei asioita väistämättä siihen suuntaan. ”Minulla on syytä pelätä pahaa puolueen tulevaisuuden suhteen”, hän kirjoitti Varjoselle varoituksen sanana:

Kuulumme Neuvostoliiton vaikutusalueeseen. Se on perustosiasia, jota ei kielletä edes täällä, mutta se pitäisi muistaa kotona. [...] Luotan puolestani edelleen siihen, että Nliitto antaa meidän hoitaa omat asiatamme. mutta se edellyttää vissiä luottamusta meitä kohtaan. [...] On muistettava, ettei yhtään hallitusta voi muodostaa ilman kommunisteja. [...] Suomi on pieni maa, jonka puolesta ei kukaan itke. Sen mukaan on toimittava.⁴⁴

On tulkintakysymys, vaikuttivatko brittien asenteet Suomea kohtaan Wuoren näkemyksiin enemmän kuin Wuoren näkemykset brittien ja erityisesti Labourin asenteeseen. SDP:n johdossa vallitsi sinänsä sama näkemys Suomen sijasta maailmanpolitiikassa, mutta tannerilaisten mielestä demokratiaa ja itsenäisyyttä turvattiin paremmin osoittamalla niiden suhteen peräänantamattomuutta kuin myöntövyöpolitiikalla ja vetoamalla Neuvostoliiton hyvään tahtoon.

Clactonissa oli käynyt selvästi ilmi, että Itä-Euroopan sosialistisia puolueita voitiin tuskin pitää enää riippumattomina poliittisina voimina. SDP ei halunnut samaan seuraan. Varoittavat esimerkit saivat sosiaalidemokraatit asettamaan entistä tarkemmin ehtoja kommunistien kanssa harjoitettavalle yhteistyölle, vaikka toistaiseksi katsottiin edelleen parhaaksi – puolipakosta ja pitkin hampain – jatkaa kolmen suuren koalitiollahituksessa.⁴⁵ Suomalaisten näkökulmasta oli tärkeää, että lännessä ei katsottaisi Neuvostoliiton varjoon joutuneita itäisen vyöhykkeen maita ja puolueita menetetyiksi tapauksiksi, jotka voitaisiin eristää yhteistyön ulkopuolelle. SDP:n uudeksi puoluesihteeriksi valittu Väinö Leskinen kehottikin skandinaavisia tovereita pitämään henkilökohtaisia kontakteja Itä-Euroopan maihin.⁴⁶

Suomalaisilla sosiaalidemokraateilla oli siten sekä kotimaisia että kansainvälisiä syitä osoittaa tahtoa pitää kiinni oikeudestaan ja kyvystään itsenäiseen toimintaan. Vaikka puolueessa tappion kärsinyt sisäinen oppositio järjestäytyi omaksi ryhmittymäkseen, sen merkitys kuihtui jo vuoden 1946 aikana. SDP siirtyi puolustusasemista poliittista aloitetta tavoittelevaan hyökkäykseen, johon saatiin itsetuntoa ja innostusta siitä, että puolueen kamppailu tulkittiin osaksi laajempaa taistelua, lenkiksi kansainvälistä rintamaa. Tämän huomasivat

44 Wuori Lontoosta 8.4. ja 29.6.1946, 5 C, UMA; Wuori Varjoselle 12.7.1946, Varjosen koelma, TA; Nevakivi 1992, 280.

45 H. Soikkanen 1991a, 157–159, 164.

46 Misgeld 1984a, 66–67.

myös Britannian edustajat Suomessa, jotka tulkitsivat sosiaalidemokraattien saaneen potkua kampanjaansa aatetovereidensa esimerkistä ulkomailta. Asenne näkyi erityisesti Varjosen kovissa puheissa, esimerkiksi Kokkolassa lokakuussa 1946:

Suomen kansalla ei ole mitään mahdollisuuksia pysähtyä ihaillemaan ilta-auringon laskua meren ulapalle. Se ei voi pysähtyä lepoon, jos se haluaa säilyttää paikkansa kansakuntien joukossa ja jatkaa historiansa ketjua seuraaville sukupolville. [...] Sosialidemokraattinen puolue näkee nykyajan tehtävänsä koko kansan kohtaloita muodostavana. Me tiedämme järjestöjemme ja kannattajapiiriemme olevan voiman, jota mikään muu liike tai puolue tässä maassa ei voi edes osittain korvata. Senvuoksi me olemme myös tietoiset siitä, että jos meidän kätemme säilästä kirpoaa, ei kukaan muu pysty tuota aukkoa täyttämään. [...] Todistaisi oikeata koiran luonnetta, jos sosialidemokraatit ryhtyisivät nuoleskelemaan piiskaa, jolla heitä lyödään.⁴⁷

Britannian kaksoistaktiikka

Foreign Officessa etsittiin vuodenvaihteessa 1946–47 keinoja, joilla voitaisiin estää Itä-Eurooppaa liukumasta yhä syvemmälle Neuvostoliiton syliin, mutta hyvät ehdotukset olivat vähässä. Esimerkiksi paikallisille sosialisteille ei arwattu toimittaa taloudellista tai muuta materiaalista apua, koska tällaisen tuen pelättiin vain provosoivan kommunistit entistä jyrkempiin toimiin kilpailijoitaan vastaan. Virkamiehet eivät keksineet kuin suositella, että länsimaiset sosialistit pitäisivät entistä läheisempiä yhteyksiä aateveljiinsä ja -siskoihinsa vaaravyöhykkeellä. Foreign Office puolestaan alkoi suunnitella mahdollisimman monen maahan vierailuja, jotka toteutettaisiin parlamenttienvälisen liiton alaisuudessa. Britit arvioivat, että heidän tuli Itä-Euroopan asiassa siirtää painopistettä hallitustason protesteista enemmän kulttuuriseen propagandaan, jota muun muassa BBC:n kansainväliset radiolähetykset osaltaan palvelivat.⁴⁸

Tässä kokonaisuudessa Britannialla oli ambivalentti näkemys Suomesta ja sen tulevaisuudesta. Lontoossa oli arvioitu SDP monessa suhteessa tärkeimmäksi Suomen puolueista, mutta oli kyseenalaista, onnistuisiko sen saavuttaa takaisin menettämiään asemia.⁴⁹ Francis Shepherd raportoi lokakuussa 1946 yleisestä pessimismistä suomalaisten keskuudessa. Pohdittiin, mitä hyödytti jatkaa taistelua Neuvostoliiton vaikutusvaltaa vastaan, kun esimerkiksi Britannia ja Yhdysvallat eivät näyttäneet välittävän maan kohtalosta juuri lainkaan. Toi-

47 Shepherd Attleelle 6.11.1946, FO 371/56178, PRO; Varjosen puheen pääkohdat taistelevan sosialidemokratian juhlassa Kokkolassa 20.10.1946, Varjosen kokoelma, TA.

48 Warner 20.12.1946 'Future attitude towards Countries of Eastern Europe' sekä Muistiinpanot FO:n kokouksista 14.1. ja 17.1.1947 koskien Itä-Euroopassa harjoitettavaa politiikkaa, FO 371/65964, PRO. Ks. myös Weiler 1988, 203–204.

49 FO Research Department 29.1.1946 'The Constitution and political structure of Finland', FO 371/65921, PRO.

saalta hän oli huomannut etenkin sosiaalidemokraattien joukoissa merkkejä uudesta päättäväisyydestä panna kommunisteille kampoihin.⁵⁰

Osoittaakseen, että Suomen kohtalo ei suinkaan ollut yhdentekevää, Britannia lähetti ensimmäisen Itä-Eurooppaan suunnitelluista valtuuskunnista vierailulle Helsinkiin. Labourin ja konservatiivien kansanedustajat pääsivät maaliskuussa 1947 tapaamaan presidentti Paasikiveäkin. Mutta brittien voimavarat eivät riittäneet pehmeää diplomatiata pidemmälle. Vaikka tahtoa olisi löytynyt, heillä ei yksinkertaisesti ollut resursseja esimerkiksi sellaiseen taloudelliseen apuun, jota amerikkalaiset antoivat Suomeen luottojen muodossa suureen tarpeeseen.⁵¹

Britannian Suomen-politiikka kulki vuonna 1947 kaksoisraiteilla. Suomalaisia kehoitettiin toistuvasti varovaisuuteen ja sovittautumaan maailmansodan lopputuloksen myötä syntyneisiin realiteetteihin. Esimerkiksi edistyspuolueen Rolf Berner sai kuulla Shepherdiltä, että kannatti odottaa seuraaviin parlamenttivaaleihin, ennen kuin hallitusta ryhdyttäisiin enemmälti uusimaan. Hyvien idänsuhteiden rakentamiselle ei olisi lainkaan eduksi, jos suomalaiset vaihtaisivat hallitusta välittömästi rauhansopimuksen ratifioimisen jälkeen. Se saisi Neuvostoliiton vain epäilemään, että runsaat kaksi vuotta kestänyttä ystävällisten suhteiden politiikkaa ei haluttaisi enää jatkaa samassa mitassa. Samalla Shepherd kuitenkin ymmärsi edustustonsa tähdellisimpiin tehtäviin varmistaa niin pitkälle kuin suinkin Suomen poliittista ja taloudellista itsenäisyyttä. Taivoitteessa onnistuminen edellytti suhteiden rohkaisemista yleensä länteen, toisaalta sen asenteen vahvistamista, ettei Neuvostoliiton edessä tullut suotta alisua ylettömän pitkälle.⁵²

Nämä linjaukset sopivat hyvin yhteen sen maltillisen politiikan kanssa, jota Britannia harjoitti kevääseen 1947 asti myös Skandinavian maiden suhteen.⁵³ Attlee ja Bevin olivat yhtä valmiita kuin Churchill ja Eden tunnustamaan, että Neuvostoliiton edut olivat etusijalla Suomessa,⁵⁴ joka entisistä vihollismaista tuotti vähiten päävaivaa ja harmia suurvaltasuhteisiin. Kiistat Helsingissä saattoivat vain hankaloittaa muita tärkeämmäksi koettuja asioita, jotka Britannian oli ratkaistava Moskovan kanssa.

Brittitarkkailijat olivat vielä maaliskuussa 1947 epävarmoja sen suhteen, löytäisivätkö sosiaalidemokraatit itsevarmuutensa vai taipuisiko osa heistä yhä arkuuttaan kommunistisen hypnotismin selkärangattomiksi uhreiksi.⁵⁵ Vastaus saatiin jo kuukauden sisällä, kun SDP (ja maalaisliitto) aiheuttivat maahan hallituskriisin, vaikka Ždanov oli vastikään tähdentänyt kolmen suuren yhteistyön suotavuutta. Foreign Officen näkökulmasta liike oli ennenaikainen. Neuvostoliiton ärsyttäminen osoitti ehkä rohkeutta mutta oli itse asiassa tyhmää varsin-

50 Shepherd Hankeylle 8.10. ja Attleelle 6.11.1946 sekä Shepherd 12.2.1947 'Quarterly Report on Finland, Oct-Dec 1946', FO 371/56178 ja 65919, PRO.

51 *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 427 (18.3.1947). Luotoista ks. FO:ssa tehdyt kommentit 25.1. ja 3.2. (Barclay) sekä 28.1.1947 (Warr), FO 371/371/65934, PRO.

52 Shepherd 15.2.1947 'British Policy in Finland: Activities of Legation Staff and British Council' ja Shepherd Attleelle 18.3.1947, FO FO 371/65910 ja 65919, PRO.

53 Ks. Salmon 1995; Aunesluoma 2003a.

54 Vrt. Ruotsila 2002, erit. 201–211.

55 Shepherd Attleelle 20.3.1947 'Finland: Ideological Report', FO 371/65919, PRO.

kin, kun helmikuussa allekirjoitettu rauhansopimus ei ollut astunut vielä voimaan. Moskova saattaisi hyvinkin viivyttää ratifiointiprosessia, jos suomalaiset kiiruhtivat liiaksi yrityksissään irtautua sen vaikutuspiiristä. Tämä johtaisi siihen, että täyden suvereniteetin palauttaminen Suomelle lykkääntyisi ja valvontakomissio jäisi edelleen Helsinkiin.⁵⁶

Viikkoja kestäneiden neuvottelujen jälkeen lopulta päätettiin jatkaa vanhalla hallituksella, mutta poliittinen taistelu sosiaalidemokraattien ja kommunistien välillä ei siitä asettunut. Tässä vaiheessa britit etsivät sopivaa keinoa vaikuttaa Suomen tilanteeseen, vaikka se ei sinänsä tuntunut oikein sopivalta sekaantua vieraan valtion sisäpolitiikkaan. Asiassa oli omat riskinsä, kun kaiken lisäksi oli kysymys toisen suurvallan etupiirin maasta. Puolassa esimerkiksi oli tammi-kuussa teloitettu Britannian lähettilään hyvä ystävä kreivi Grocholski syytettynä maanpetoksellisista yhteyksistä ulkomaalaiseen agenttiin.⁵⁷ Foreign Officessa pohjoisen osaston päällikkö Robin Hankey toivoi, että Shepherd saisi suomalaiset järkiinsä.⁵⁸ Tämä vaikutuskanava koki kuitenkin kolauksen, kun Britannian arvostettu edustaja poistui Helsingistä kesällä 1947.

Diplomaattisella väliintulolla olisi tuskin ollut toivottavaa vaikutusta, sillä sosiaalidemokraatit tuntuivat saavan tuulta purjeisiinsa antikommunistisista reaktioista, joita esiintyi useissa Euroopan maissa sekä erityisesti Yhdysvalloissa. Helsingistä kantautuneissa raporteissa odotettiin alkusyksyksi uutta hallituskriisiä. Malttia korostavista neuvoista huolimatta oli enemmän kuin todennäköistä, että SDP heittäisi kommunisteille avoimen haasteen ennen aikojaan. Britannian asainhoitajan Richard Ledwardin mielestä tapahtumien kulkuun ei kuitenkaan kannattanut sekaantua, sillä väliintulo saattoi kääntyä itseään vastaan ja vain tahrata brittien nauttimaan suosiota. Hankey oli samaa mieltä. Hän piti sosiaalidemokraattien johtajia kuumapäisinä nuorina miehinä, joihin Ledward ei voisi puheillaan vaikuttaa, sen enempää kuin Wuori Lontoosta käsin. Varjonen ei ollut jättänyt suorasukaisella tyylillään epäselvyyttä siitä, mitä mieltä hän oli brittien penseästä suhtautumisesta hänen edustamaansa SDP:ssä valtaa pitävään sipeen.⁵⁹

Foreign Officen näkökulmasta Suomen tilanne kävi yhä huolestuttavamaksi, kun Helsingistä raportoitiin 22. elokuuta järjestetystä mielenosoituksesta, jossa oli esitetty Neuvostoliittoa vastaan suunnattuja tunnuksia.⁶⁰ Vaikka tapaus oli sinänsä vailla laajempaa merkitystä, britit päättivät turvautua epätavalliseen keinoon suomalaisten rauhoittamiseksi. Hankey keskusteli asiasta Denis Healeyn kanssa, joka kertoi työväenpuolueella olevan hyvät yhteydet SDP:hen. Labourin kansainvälisten asioiden sihteeri oli valmis kirjoittamaan henkilökohtaisesti Väinö Leskiselälle korostaen sitä, että venäläisille ei pitänyt antaa mitään

56 Kommentit 12.4., 12.5. ja 21.5.1947 (Hankey), FO 371/65920, 65921 ja 65930, PRO. Ks. myös Nevakivi 1983, 74–77.

57 Rothwell 1990, 164.

58 Ledward Bevinille 30.4.1947 ja kommentti 12.5. (Hankey), FO 371/65921, PRO.

59 Shepherd Bevinille 28.5., Ledward Warrille 13.8. ja Hankey Warnerille 26.8.1947, FO 371/65922 ja 65925, PRO.

60 Britannian Helsingin-edustusto FO:lle 28.8.1947, FO 371/65922, PRO.

syytä viivyttää rauhansopimuksen ratifiointia, saati voimankäyttöön suomalais-ta demokratiaa vastaan. Ehkäpä tällaisesta kirjeestä olisi jotain hyötyä, Healey arvioi, tai tuskin siitä olisi haittaakaan.⁶¹

Kirje sisältöineen sai Foreign Officen siunauksen, mutta ennen kuin se ehdittiin sinetöidä ja saattaa matkaan, brittien suurin huolenaihe oli jo ratkennut. Suomelle aukeni lopullisesti tie kansainvälisoikeudellisesti suvereeniin asemaan 29. elokuuta, kun Neuvostoliiton korkein neuvosto ratifioi Saksan rinnalla sotineiden maiden rauhansopimukset. Tämä koski myös Italiaa, jonka kansainvälisen aseman Britannia halusi vakaannuttaa osaksi läntistä leiriä. Foreign Officessa oli kaikki valmiina sotilaallisia järjestelyjä myöten, mutta mitään muodollista liittoa ei voinut solmia ennen kuin rauhansopimus oli astunut virallisesti voimaan. Koska Suomi kuului samaan pakettiin, SDP:n kuumapäät olivat olleet vaarantamassa harkitsemattomilla toimillaan Britannian intressejä Väli-merellä.⁶² Healeyn kirje Leskiselä liittyi tähän kuvioon, joka kuitenkin laukesi kaikkien kannalta suotuisasti ilman suurempaa selkkausta.

Comisco ja kylmä sota

Vaikka brittien väliintulo menetti kansainvälispoliittisen merkityksensä, se palveli joustavasti toista tarkoitusta, Labour-puolueen ja SDP:n välisen yhteyden vahvistamista. Healey ehdotti, että suomalaiset lähettäisivät pari edustajaansa Lontooseen keskustelemaan ajankohtaisista asioista. Esimerkiksi SILOn tuleva kokous tarjosi vierailulle sopivat puitteet. Virallista delegaatiovaihtoa ei pidetty viisaana tilanteessa, jossa Neuvostoliitto oli herkkä epäilemään toisten harjoittamaa kansainvälistä kanssakäymistä.⁶³ Leskinen vastasi kömpelöllä englannillaan, että Healeyn tietolähteet olivat hiukan liian pessimistisiä; Suomessa ei pelätty ”unkarisoitumista” sisältäpäin. Kommunistit parjasivat sosiaalidemokraatteja valheillaan, lietsoivat korpilakkoja ja epäjärjestystä, mutta SDP oli valmis käymään rivit yhtenäisinä ja iskukunnossa tuleviin kunnallis- ja parlamenttivaaleihin. Leskinen arveli voivansa matkustaa Britanniaan vasta näiden kampanjoiden jälkeen. Sota ei yhtä miestä kaipaa, mutta ehkä tuo yksi mies kaipaa sotaa, hän veisteli kuin upseeritoveri toiselle. Majuri Healey oli Italian rintaman veteraaneja, Leskinen puolestaan ansainnut kapteenin ruusukkeet jatkosodassa, vuodattanut omaakin verta taistelllessaan venäläisiä vastaan.⁶⁴

Myös Lontoossa vierailnut Suomen Pankin johtaja Sakari Tuomioja vakuutti Healeyille, ettei Suomea saataisi työnnettyksi Unkarin tielle ilman sellaista Neu-

61 Healey Leskiselä 29.8.1947, SDP kirjeenvaihto F 229, TA; Hankey Ledwardille 2.9.1947, FO 371/65910, PRO.

62 Nevakivi 1983, 72–76, 85–88. Vrt. Poggiolini 1996.

63 Healey Leskiselä 29.8.1947, SDP kirjeenvaihto F 229, TA; Ledward FO:lle 4.9.1947, FO 371/65910, PRO.

64 Leskinen Healeyille 12.9.1947, FO 371/65923, PRO. Miesten sotilasurasta ks. Pearce 2002, chapter 5; Keskinen 1978, 19–35.

vostoliiton interventiota, joka merkitsisi vakavaa sodan vaaraa.⁶⁵ Viittaukset Unkariin olivat kuvaavia suomalaisten uhkakuville. Kylmän sodan saadessa yhä selkeämpiä muotoja sosiaalidemokraatit halusivat osoittaa, että he eivät edustaneet tuhoon tuomittua liikettä laskeutuvan rautaverhon takana, vaan elin-
kykyistä poliittista voimaa, joka puolusti kynsi hampain länsimaisia näkemyksiä vapaudesta ja demokratiasta. Leskisellä oli omin silmin nähtyä kokemusta Itä-Euroopan kehityksestä. Hän vieraili helmikuussa 1947 Unkarin sosialistien puoluekokouksessa ja kävi matkan varrella Prahassa keskusteluja tšekkitovereiden kanssa. Vaikutelmat vahvistivat käsitystä siitä, että järjestöihin ulottuva yhteistyö vasemmistopuolueiden kesken johtaisi kommunistien ylivaltaan työväenliikkeessä, kuten Stalinin muotokuva Tšekkoslovakian työläisnuorten päämajan seinällä symbolisesti osoitti.⁶⁶

SDP:ssä pantiin tarkasti merkille salamitaktiikka, jolla Unkarin kommunistit puhdistivat kilpailijoitaan siivu kerrallaan.⁶⁷ Sosiaalidemokraattien toimintaa ohjasi johtotähden tavoin periaate, ettei Suomessa saisi päästä tapahtumaan mitään vastaavaa. Aateveljien kanssa muodostettu kansainvälinen verkosto tarjosi tässä hyödyllisen kanavan tietojen keruulle ja vaihdolle. SDP sai raportteja kommunistien soveltamasta taktiikasta Itä-Euroopan maissa, ja suomalaiset puolestaan levittivät katsauksia omasta tilanteestaan Lontoon yhteystoimiston

Britannian työväenpuolue alkoi sodan jälkeen koota demokraattisten sosialistien kansainvälistä yhteistyötä. Bournemouthin konferenssissa marraskuussa 1946 puhumassa Labourin pääsihteeri Morgan Phillips, etualalla Denis Healey, jonka tukanmallissa näkyy vielä sota-ajan vaikutus. (Pearce 2002.)

65 Healey Hankeylle 19.9.1947, FO 371/65923, PRO.

66 H. Soikkanen 1991b, 282–284.

67 Esim. Skog 1971, 245; perusteellisemmin ks. Ristimäki 1988.

välityksellä.⁶⁸ Myös ulkomaalaisille lehtimiehille alleviivattiin Suomen eroa Puolaan, Romaniaan, Bulgariaan ja Unkariin. Helsingissä vieraillut ranskalainen toimittaja esimerkiksi kirjoitti syksyllä 1947 sosialistien sanomalehdessä, kuinka oppositio ei Suomessa pelännyt tuoda esiin näkemyksiään:

Petkov on hirtetty, Mikolajczyk hävinnyt, Maniu istuu syytettyjen penkillä, mutta Unto Varjonen ystävineen on hyvin elinvoimaisena edessäni tässä kahvilan pöydässä, johon tuodaan cointreau'ta minun kunniakseni.⁶⁹

Sosialistien kansainvälisissä konferensseissa SDP:n edustajat eivät esiintyneet erityisen aktiivisesti mutta pitivät huolta siitä, että heidät liitettiin luontevasti Skandinavian puolueiden kanssa samaan ryhmään. Zürichissä kesäkuussa 1947 suomalaiset kannattivat pohjoismaisen linjan mukaisesti Saksan sosiaalidemokraattien ottamista mukaan yhteistyöhön tasavertaisina kumppaneina, mitä kaikki ”itävyöhykkeen” puolueet vastustivat.⁷⁰ Suomen arkaluontoisen aseman vuoksi ulkomaankontaktit olivat toisaalta leikkiä tulella. Osin taloudellisistakin syistä pyydettiin, että skandinaaviset toverit edustaisivat myös SDP:tä käydessään Manner-Euroopassa veljespuolueiden kongresseissa. Tehtävä lankesi useimmiten Kaj Björkille, Ruotsin työväenpuolueen kansainvälisten asioiden sihteerille, jonka matkaraportit toimitettiin sitten Helsinkiin.⁷¹ Käytännössä SDP oli asioissa pitkälti samoilla linjoilla kuin Britannian Labour, jonka näkemykset tavallisesti sopivat hyvin yhteen Skandinavian puolueiden kanssa.⁷²

Sosialistiset puolueet tiivistivät yhteistyötään edelleen marras–joulukuussa 1947, kun Antwerpenin kokouksessa päätettiin muuttaa SILO pysyväisluontoisemmaksi komiteaksi (Comisco), jonka tehtävänä oli valmistella ja koordinoida toimintaa konferenssin välillä.⁷³ Tällä tyydytettiin vaatimuksia sosialistisen internationaalien uudelleen perustamisesta ottamatta asiassa vielä täyttä askelta. Neuvostoliitto kuitenkin tulkitsi, että lännen sosiaalidemokraatit perustivat näin kansainvälisen taistelujärjestön intressiensä ajamiseksi. Kyse oli ikään kuin reaktiosta Kominformille, jonka Stalin oli pitkään epäroityään siunannut uudeksi yhteistyöorganiksi etupiirinsä sekä Ranskan ja Italian kommunististen puolueiden välille. Vastakkainasettelu näytti selvältä. Kominform hyökkäsi perustavasta kokouksestaan lähtien ankarasti sosiaalidemokratiaa tai paremminkin sen oikeistolaisia johtajia vastaan, jotka yrittivät puheillaan ”kolmannesta voi-

68 Esim. Romanian sosiaalidemokraattisen puolueen raportti, marraskuu 1946 (suomennos), 'Die Wahlen in Ungarn (31-8-1947)' ja 'Die politische Krisis in der Tschechoslowakei'; Leskisen ja SILO:n sihteerin Edith B. Loebin välinen kirjeenvaihto sekä Varjosen artikkeli 'Finland is preparing for municipal elections', SDP kirjeenvaihto F 229 ja F 266, TA.

69 'Finland, paradis perdu' (Gilles Cordier), lehtileike ilman tarkempia julkaisutietoja, Varjosen kokoelma, TA. Bulgarian Nikola Petkov hirtettiin 23. syyskuuta 1947, lokakuussa Romanian Iuliu Maniu sai elinkautisen tuomion. Ks. *Kommunismmin musta kirja*, 2000 (1997), 444–446.

70 Misgeld 1984a, 83–86. ”Itäinen” ryhmittymä koostui tässä Unkarin, Puolan, Romanian ja Tšekkoslovakian puolueista.

71 SDP puoluetuomikunta 25.8., 23.9. ja 21.11.1947, SDP kirjeenvaihto F 229, TA.

72 Misgeld 1984a, passim.

73 Misgeld 1984a, 100–120.

masta” sumuttaa Euroopan työläisiä Britannian ja Yhdysvaltain taantumuksen palvelukseen.⁷⁴

Bolševismin perinnettä rasitti tietty organisaatiofetisismi, jossa muutaman-kin toverin kokoontumista epäiltiin jo potentiaalisesti vaarallisena ryhmäkuntana.⁷⁵ Salaliittoja nähtiin kaikkialla, sekä Neuvostoliiton sisällä että ulkomail- la. Tällaista mentaliteettia vasten oli vain luonnollista tulkita Comisco vi- hollisen verkostoksi, joka taisteli sekä avoimella propagandalla että salaisella solutustyöllä kommunisteja ja Neuvostoliittoa vastaan. Moskovan mukaan imperialismin sosialistiset agentit yrittivät tunkea lonkeroitaan Itä-Eurooppaan käyttäen hyväksi niitä vanhoja kanavia, joita erityisesti Britannian työväen- puoleella oli alueelle.⁷⁶ Tulkinta tiesi kovia aikoja Neuvostoliiton etupiiriin maille, joissa käynnistyi vuosia kestänyt sisäisten puhdistusten aalto. Kun poliittisista kilpailijoista oli selvitty, kohta siirryttiin niihin kommunisteihin, joita voitiin epäillä liiasta sosiaalidemokratismista tai nationalismista.⁷⁷

Omalla tavallaan Neuvostoliitto osui oikeaan. Kovan linjan kannattajat Foreign Officessa olivat suositelleet keväästä 1946 lähtien, että sosiaalidemo- kraateille Euroopan eri maissa annettaisiin sekä moraalista että materiaalista tu- kea, jotta ne kykenisivät vastustamaan kommunismia ja Neuvostoliiton vaikutusvaltaa. Ulkoministeri Bevin oli haluton siirtymään tuumasta toimeen, kunnes hän tammikuussa 1948 viimein suostui erillisen tutkimusosaston, International Research Departmentin perustamiseen ministeriöönsä. Uuden yksikön tehtävänä oli kerätä ja analysoida tietoa kommunistien politiikasta, tavoitteista ja taktii- kasta eri maissa sekä työstää vastapropagandaa, jota levitettäisiin tiedotusväli- neisiin sekä keskeisille mielipidevaikuttajille sekä kotimaassa että ulkomailla. Britannian lähetystöihin sijoitetut työasioiden attaseat (Labour Attaché) kon- taktiverkkoineen tarjosivat yhden tärkeän kanavan työväenliikkeen piiriin, mut- ta tarkoitus oli käyttää hyväksi myös suoria yhteyksiä ammattiyhdistyksiin. Vii- meistään Prahan kommunistikaappaus sai brittihallituksen vakuuttuneeksi siitä, että siltojen rakentamisen aika oli ohitse. Sosiaalidemokratian tehtävä oli etsiä keinoja, joilla Itä-Eurooppaa autettaisiin irti totalitarismin kourista.⁷⁸

Toimenpiteet ulottuivat Suomeen asti. Sodan jälkeen kun brittien oli vaikea jäsentää suomalaista työväenliikkeen sekavaa tilannetta, Tukholman-lähetystön työasioiden attasea G. N. Lamming teki parin viikon tutustumisvierailun paikan päälle. Raportissaan hän arvioi Suomen olevan monine poliittisine ja taloudel- lisine vaikeuksineen sellaisessa käymistilassa, että Helsinkiin sietäisi kiinnittää virkailija, joka keskittyisi täysipäiväisesti maan työmarkkinoihin liittyviin ky- symyksiin ja seuraisi vasemmiston sisäisiä virtauksia. Francis Shepherd antoi täyden tukensa. Hänestä oli tärkeää saada lähetystöön joku, joka pysyisi perillä

74 L. Baranovin muistio 26.1.1948 sosialistien kansainvälisestä konferenssista Antwerpenissä, f. 17 op. 128 d. 1137, 141–145, RGASPI; Majander 1998a, 93–96, 99.

75 Kuten Martin Amis (2002, 117, 184) on sen muotoillut: ”The Bolsheviks had created a world in which the activities of any group of two or more people had to be monitored by the state.”

76 N. Poljakovin muistio Comiscosta 12.1.1949, f. 17 op. 128 d. 1197, 1–14, RGASPI.

77 Ks. *Kommunismen musta kirja*, 2000 (1997), luku ’Keski- ja Kaakkois-Eurooppa’.

78 Weiler 1988, 197–209; Dorril 2000, 40–43, 71–80.

paitsi työväen johtajien myös itse työväestön keskuudessa liikkuvista mielipiiteistä ja -aloista.⁷⁹

Suosituksat menivät Lontoossa lävitse ja kantoivat hyvää hedelmää. Helsinkiin vuonna 1946 asettuneesta attaseasta C. L. Thomasista tuli brittien tärkein linkki suomalaisen sosiaalidemokratiaan ja työmarkkinapiireihin sekä yleensä yhteiskunnan sosiaaliseen sektoriin. Hän tarkkaili taitavasti erityisesti ammattiyhdistysliikettä, joka oli työväenliikkeen sisäisen väännön keskeinen taistelukenttä. Thomasin toimenkuva istui hyvin IRD:lle viitoitettuihin tehtäviin, sillä hänen raporttinsa jos mitkä kartoittivat kommunistien toimintaa Suomessa. Vastamyrykyn kylvämiseen attasealla oli heikommin resursseja, vaikka hän levittikin brittien näkemyksiä muun muassa toimittamassaan lehtisessä *Työalan uutisia Britanniasta*.⁸⁰ Kommunistit panivat merkille tiivistyneet yhteydet. He kertoivat Neuvostoliiton edustajille, että sosiaalidemokraattien johtomiehet kävivät Britannian edustustossa neuvottelemassa muun muassa Marshallin suunnitelmasta sekä muista kysymyksistä.⁸¹

Lännen pääkaupungeissa oli usein helpompi ymmärtää ammattiyhdistysliikkeen keskeistä merkitystä kuin poliittisten puolueiden välisiä suhteita, joihin liittyi ulkopuoliselle vaikeasti avautuvia ulottuvuuksia paikallisista perinteistä ja historiallisesta kokemuksesta. Suomalaisille aukesi kahdenvälinen kontakti Britannian TUC:n kanssa kesäkuussa 1947, kun Sir George Chester vieraili SAK:n edustajakokouksessa. Hänen annettiin ymmärtää, kuinka tervetulleena isännät pitäisivät vierailukutsua Britanniaan suomalaiselle valtuuskunnalle. Foreign Office tuki aloitetta aktiivisesti, sillä ammattiyhdistysliikkeellä tuntui olevan poikkeuksellista vaikutusvaltaa; yhdessä osuustoiminnan kanssa sen katsottiin muodostavan Suomelle leimallisen panoksen sosiaalidemokratiaan. Britteihin teki huomattavan vaikutuksen, ettei kommunisteja päästetty SAK:ssa johtavaan asemaan, vaikka Suomi oli paljolti Neuvostoliiton kontrollissa.⁸²

Totuuden hetket

Rauhansopimuksen ratifioinnin jälkeen Neuvostoliitto ryhtyi painostamaan Suomea sotilaalliseen sopimukseen, johon Moskova toivoi propagandasyistä aloitetta Helsingistä. Presidentti Paasikivi oli kuitenkin kääntynyt kylmän sodan kehittymisen myötä torjuvalle kannalle. Hän pelkäsi paktin sitovan Suomen satelliitin asemaan, rinnastavan sen Balkanin ja Itä-Euroopan maihin, jotka

79 Lamming 10.8.1945 'Organisation of Labour Attaché work in the Scandinavian Countries and Finland', FO 371/47451, PRO.

80 Esim. Thomas 12.1.1949 'Review of 1948', FO 371/77354, PRO; Majander 2001a, 230–232, 244–245.

81 Esim. A. V. Zotov 25.2. ja 14.3.1948 keskusteluistaan Tattarin (3.2.) ja Junttilan (13.3.) kanssa sekä A. Fedorov 25.9.1948 keskustelustaan Tattarin (23.9.) kanssa, f. 0135 op. 32 (papka 170A) d. 6, 21–22, 44, 170–172, AVPRF.

82 'Finland: Ideological Report' 20.3.1947 ja kommentti 3.4. (Warr), Thomasin raportti 8.7.1947 ja siihen FO:ssa tehdyt kommentit, Thomas 27.1.1948 'Finnish Trade Unions – International applications', FO 371/65919, 65924 ja 71409, PRO.

kaikki olivat muuttumassa kommunistien johtamiksi kansandemokratioiksi. Paasikivi päätti tiedustella luottamuksellisesti, miten Britannia Suomen rauhansopimuksen allekirjoittaneena länsimaana suhtautui mahdolliseen sopimukseen. Välimiehekseen hän ei kuitenkaan valinnut ulkoministeri Carl Enckelliä, jota presidentti piti liian alttiina Moskovan näkemykselle. Eikä asialle kelvannut Lontoon-lähettiläs Wuorikaan, joka oli nyt Paasikiven silmään ”kovin arka”, siirtynyt rauhan myötä sotapolitiikan kannattajasta toiseen äärimmäisyyteen myötäilemään Neuvostoliittoa.⁸³

Tehtävä lankesi puolustusministeri Yrjö Kalliselle, joka lukeutui sosiaalidemokraattien maltilliseen keskusta. Vakaumuksellisena pasifistina hän oli sotilaallista sopimusta vastaan, jota talvisodan kokenut Suomen kansa ei hevillä ymmärtäisi. Hän yhtyi Paasikiven näkemykseen, että ajankohta sopi huonosti hankkeen esille ottamiseen. ”Sellainen liitto katsottaisiin länsimaissa olevan suunnattu heitä vastaan, kun ottaa huomioon, millainen poliittinen tila nykyään on.”⁸⁴ Keskusteltuaan presidentin ja puolustusvoimien komentajan kanssa Kallinen kääntyi asiassa Britannian sotilasasiamiehen J. H. Magillin puoleen, joka välitti tiedustelun Lontooseen. Foreign Officelta kesti kolme viikkoa muotoilla vastaus, joka annettiin Helsinkiin joulun alla. Sen mukaan Britannia toivoi, että Suomi ei liukuisi kokonaan Neuvostoliiton holhoukseen. Paktiasiaa oli parasta pelata aikaa, jos vaikka Moskovan into sen ajamiseen haalistuisi ajan myötä.⁸⁵

Brittien neuvo sisälsi juuri sen, minkä Kallinen ja Paasikivi halusivat kuulla. Toisaalta oli kyseenalaista, paljonko Suomi voisi lopulta voittaa aikaa vastaan haraamalla. Vuodenvaihteen jälkeen Neuvostoliitto teki eri tavoin selväksi, että sopimus ei ollut poistumassa agendalta. Wuori oli tapansa mukaan pessimistinen ja arvioi, että ”venäläisten tarkoitus on isoloida meidät muusta maailmasta ja saada meidät koko maailman edessä sidotuksi itäblokkiin”.⁸⁶ Jopa uhmaavaa taisteluhalua vuosien ajan demonstroineet Varjonen ja Leskinen myönsivät, että selväjakoisen railon syntyminen idän ja lännen väliin uhkasi jättää Suomen Neuvostoliiton käsiin.⁸⁷ Mutta ennen kuin siihen alistuttaisiin, he olivat yhtä päättäväisiä kuin ennenkin panemaan kaikin keinoin vastaan.

Leskinen luotti siihen, että sosiaalidemokraateilla oli erityisesti ammattiyhdistyksissä riittävästi voimaa tilanteen hallitsemiseksi, jos kommunistit ryhtyisivät nostattamaan liikehdintää. Ruotsiin suuntaamansa puhekiertueen aluksi hän julisti skandinaavistyyppisen demokratian juurtuneen Suomeen niin, ettei sitä voitaisi kiskoa irti kuin ulkopuolisen intervention voimin. Foreign Officessa kaikki eivät olleet varauksettoman ilahuneita SDP:n puoluesihteerin voimakaista esiintymisistä. Poiketessaan Lontooseen Comiscon kokoukseen Leski-

.....

83 J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1985, 506, 509, 521 (15.11., 21.11. ja 11.12.1947).

84 J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1985, 514 (2.12.1947).

85 Scott Bevinille 24.11., Scott Warnerille 18.12. ja Scott Bevinille 23.12.1947, FO 371/65931 ja 71405, PRO. Ks. myös Magill 1981, 159–160; Rautkallio 1979, 159–162. Britit tähdensivät näkemystään myös Enckellille ja Wuorelle, vaikka tarkoitus oli ollut pitää heidät asiasta sivussa.

86 J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1985, 526–527, 536 (22.12.1947 ja 11.1.1948).

87 Thomas 5.1.1948 'S.A.K. and the W.F.T.U.' ja kommentti 16.1. (Talbot), FO 371/71409, PRO.

nen tapasi myös ulkoministeriön pohjoisen osaston väkeä, joihin hänen henkilökohtainen vetovoimansa ei purrut tavanomaiseen tapaan. Brittejä tuskin rauhoitti Leskisen arvio siitä, että Paasikivi saattaisi antaa painostuksen alla periksi, mutta eduskunta ei koskaan hyväksyisi sotilaallista sopimusta Neuvostoliiton kanssa.⁸⁸

Leskinen tapasi luonnollisesti Denis Healeyn, joka korosti yhä varovaisuutta ja malttia.⁸⁹ Kuten elokuussa 1947, Labourin ja Foreign Officen linjaukset kuljivat samaa polkua. Robin Hankeyn mukaan Britannia saattoi vain toivoa, että Suomi ei edelleenkään suostuisi sotaliittoon Neuvostoliiton kanssa tai muuten Moskovan satelliitiksi. Toisaalta suomalaisilla ei ollut varaa mihinkään naapurilleen vihamieliseen politiikkaan, jos he halusivat nukkua yönsä rauhassa.⁹⁰ Hankala yhtälö, jonka ratkaisun hetket alkoivat helmikuussa 1948, kun Stalin ehdotti Paasikivelle lähettämässään kirjeessä avunantosopimuksen solmimista maiden välille. Prahan tapahtumien altistamassa tilanteessa kyse oli maailmanluokan uutisesta. Länsimaissa ei hukattu aikaa sen julistamisessa, että nyt oli Suomen vuoro sulautua Neuvostoliiton johtamaan blokkiin. Wuoren raportin mukaan myös britit näyttivät pesseen kätensä Suomen suhteen.⁹¹

Foreign Officessa seurattiin erityisellä huolella sosiaalidemokraatteja, joiden katsottiin olevan ratkaisevassa asemassa Neuvostoliiton uhkaamissa maissa. Itä-Euroopan satelliiteissa he olivat antaneet periksi, eivätkä ensimmäiset uutiset Suomesta olleet tässä suhteessa rohkaisevia. Vaikka SDP vastusti itse avunantosopimuksen solmimista, se ei kuitenkaan nähnyt vaihtoehtoa sille, että Moskovaan oli lähetettävä valtuuskunta neuvottelemaan. Britannian uusi Helsingin-lähettiläs Oswald Scott piti tätä hämmästyttävänä asenteena, joka käytännössä antoi sosiaalidemokraattien tuen kommunistien pyrkimyksille.⁹²

Myös C. L. Thomas oli pettynyt, vaikka hänen kontaktinsa koettivat selittää, että suostuminen neuvotteluihin ainakin lykkäsi kohtalon hetkeä tuonnetuksi. Stalinin aloitteen suora torjuminen olisi johtanut välittömästi Suomen tuhoon. Sosiaalidemokraatit tuntuivat vakuuttuneilta, että lännestä ei ollut luvassa mitään apua, vaikka heidän sympatiansa olivat kokonaan siihen suuntaan. Oli pärjättävä omillaan, yritettävä selvittää ikävästä asiasta parhaalla mahdollisella tavalla. Thomasin mielestä oli kuitenkin itsepetosta, jos suomalaiset uskoivat saavansa oveluudellaan Moskovassa sellaisen sopimuksen, joka takaisi koskemattomuuden Suomen rajoille ja valtiolaitoksille. Brittiaattasealle oli uskottu jo neuvottelutaktiikan yleislinja. Suomalaiset aikoivat vastustaa kiihkeästi sotilaallisten lausekkeiden sisällyttämistä paktiin. Mikäli tämä ei onnistuisi, niin

88 Scott FO:lle 10.1.1948 ja kommentti 14.1. (Talbot), 'Political Diary for Week ending January 12th, 1948' ja FO:n kommentit siihen, FO 371/71405 ja 71409, PRO. Otaksumat, että Leskinen olisi ollut yhteydessä Paasikiveen ennen matkaansa Lontooseen, näyttävät perusteettomilta. Vrt. Rautkallio 1979, 140; Nevakivi 1983, 89.

89 SDP puoluetoimikunta 16.1.1948, TA.

90 Hankey Scottille 8.1.1948, FO 371/65923, PRO.

91 Wuori Lontoosta 5.3.1948, 5 C, UMA. Läntisistä reaktioista Suomen YYA-sopimukseen ks. Hanhimäki 1997a; Nevakivi 1983; Rautkallio 1979.

92 Scott FO:lle 5.3.1948 ja kommentti 6.3. (Etherington-Smith), Scott Bevinille 9.3.1948, FO 371/71406, PRO.

pyrkimys oli varmistaa, ettei Suomen joukkoja käytettäisi maan rajojen ulkopuolella. Thomas ihmetteli suomalaisten lähes pateettista uskoa siihen, että maan tulevaisuus riippuisi todella sopimukseen kirjatuista muotoiluista.⁹³

Thomasin raportoidut tunnelmat vastasivat jotakuinkin tarkasti SDP:n johdon näkemyksiä, vaikka Leskinen ja kumppanit eivät olleet yhtä naiiveja sopimuksen suhteen kuin kuvaus antoi ymmärtää. Sosiaalidemokraateilla ei ollut merkittävää roolia itse sopimuksen neuvotteluprosessissa, mutta he olivat sitäkin keskeisemmässä asemassa turvaamassa kotirintamaa dramaattisen kevään 1948 aikana. He mobilisoivat maankattavan kenttäorganisaationsa hälytystilaan varmistaa sen, että kommunistit eivät kykenisi Suomessa mihinkään ikäviini yllätyksiin.⁹⁴ Historian pitkässä perspektiivissä tämä oli yhtä tärkeää kuin onnistuminen varsinaisissa neuvotteluissa, jotka johtivat 6. huhtikuuta ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimuksen solmimiseen. Suomen tekemät sitoumukset poikkesivat ratkaisevasti niistä, joita muut Itä-Euroopan maat olivat antaneet Neuvostoliitolle.

Suomen sopimuskysymyksen ollessa kuumimmillaan Comisco antoi julistuksen, jonka mukaan Romanian, Bulgarian, Unkarin ja Tšekkoslovakian sosiaalidemokraattiset puolueet olivat siksi sulautuneet kommunisteihin, ettei niitä voitu hyväksyä enää itsenäisinä jäseninä sosialistien kansainväliseen yhteistyöhön. SDP ei halunnut jatkeeksi samalle listalle. Comiscon sihteeristölle osoittamassaan kirjeessä Leskinen vakuutti, että Tšekkoslovakian tapahtumat eivät toistuisi Suomessa.⁹⁵ Pontta näkemykselle sosiaalidemokraatit antoivat ryhtymällä erinäisiin valmiustoimenpiteisiin, joista länsimaita pidettiin ajan tasalla. Norjalainen tuttu toveri Reidar Hedemann esimerkiksi lensi asemapaikaltaan Tukholmasta todistamaan, kuinka Leskinen jakoi käskyjä puolueen kaadereille maaliskuun alussa. Osloon toimitetun raportin mukaan kaikilla kokouksessa edustettuina olleilla työpaikoilla oli vakaasti päätetty, että sotilaallista liittoa ja kommunistien pyrkimyksiä tulitaisiin vastustamaan kaikin keinoin.⁹⁶

Myös Britannian ja Yhdysvaltojen edustajille Helsingissä demonstroitiin SDP:n voimaa ja päättäväisyyttä. Amerikkalainen tiedusteluvoimien virkailija J. Raymond Ylitalo kutsuttiin mukaan salaiseen kokoukseen, jossa johtavat sosiaalidemokraatit suunnittelivat siirtojaan huhupuheissa esiintyneen kaappauksen estämiseksi. Thomasille kerrottiin SDP:llä olevan tiedottajia keskeisissä asemassa kommunistisessa puolueessa, joten mahdollisuudet yllätyksiin siltä taholta olivat heikot. Tilannetta tarkkaillut Magill tuli niin vakuuttuneeksi näkemästään, että kirjoitti vielä muistelmiinsakin: ”Suomen pelasti sosiaalidemokraattisen puolueen asevelijuntta.” Ylitalo oli paljolti samaa mieltä. SDP:n miehet olivat päättäneet tehdä voitavansa torjuakseen kommunistien pääsyn valtaan

93 Thomas C. F. Heronille (Ministry of Labour and National Service) 15.3.1948, FO 371/71406, PRO.

94 Ks. Beyer-Thoma 1990, 439–480; H. Soikkanen 1991a, 227–243.

95 Comiscon julkilausuma 20.3.1948, SILO Circular 9, sekä Leskinen Loebille 9.3.1948, SDP kirjeenvaihto F 266 ja 267, TA.

96 Reidar Hedemann 12.3.1948 'Notat', Utenriksministeriet mappi 10433, Riksarkivet.

ja he uskoivat voittoonsa niin lujasti, että osa luottamuksesta tarttui ulkomaiden edustajiinkin.⁹⁷

Sosiaalidemokraattien aktiivisuutta on arvioitu niinkin, että he syöttivät tietoisesti länteen uhkaavampaa kuvaa Suomen tilanteesta kuin itsekään uskoivat.⁹⁸ Toisaalta kukaan ei todella tiennyt, mitä *voisi* tapahtua. Jos jossakin SKP:n pienessä sisäpiirissä luonnosteltiin Unkarin mallisia puhdistusoperaatioita, Unto Varjonen ja Väinö Leskinen olivat varmasti kärkinimiä pidätettävien listalla.⁹⁹ Mutta mitään konkreettista yritystä ei koskaan tehty. SDP:n johto saattoi hyvinkin osua lähelle totuutta arvioidessaan toukokuussa 1948, ettei kommunisteilla todennäköisesti ollut pidemmälle meneviä tavoitteita kuin varmistaa YYA-sopimuksen läpimeno. Valmisteluja ”kaappausta suosivan” mielialan luomiseksi tehtiin siltä varalta, että sopimus olisi kohdannut liian kovaa vastustusta, jolloin jännittynyttä tilannetta olisi mahdollisesti voitu käyttää hyväksi.¹⁰⁰ Tätä asetelmaa ei syntynyt. Moskovassa neuvoteltu tulos oli myös paljon parempi, kuin Foreign Officessa oli uskallettu odottaa. Itse ulkoministeri Bevin tulkitsi hallitukselleen, että YYA-sopimus näytti suojaavan Suomen sisäiset asiat Neuvostoliiton puuttumiselta ja muutenkin maata kohdeltiin paremmin kuin puolueettomana puskurivaltiona kuin satelliittina.¹⁰¹

SDP levitti samaa näkemystä puolueyhteyksiensä kautta. Comiscolle toimitetussa katsauksessa korostettiin, että Suomi onnistui solmimaan tasavertaisuuden pohjalta sopimuksen, jossa selvästi tähdennetään itsenäisyyden periaatetta sekä puuttumattomuutta toisen sopijavaltion sisäisiin asioihin. Nämä olivat ne keskeiset lähtökohdat, joiden pohjalta sekä sosiaalidemokraatit että yleensä suomalaisten ei-kommunistinen enemmistö halusi harjoittaa yhteistyötä Neuvostoliiton kanssa ulkopoliittisen asemansa vaatimukset hyvin ymmärtäen.¹⁰²

Kevään 1948 tapahtumat vahvistivat lännessä näkemystä sosiaalidemokraateista Suomen demokratian lujimpina puolustajina. Emigranttipolueet pois lukiin SDP:n edustajat olivat kesällä Wienin sosialistikonferenssissa ainoita osanottajia Neuvostoliiton etupiirin maista. Tätä ymmärrettiin arvostaa, samoin kuin suomalaisten kykyä taistella kommunismia vastaan, joka oli juurtumassa vakioiteemaksi sosialistien kansainväliseen yhteistyön.¹⁰³ Läntisiltä aateveljiltä tuli myös rohkaisua ja moraalista tukea heinäkuun eduskuntavaalien alla. Comiscon sihteeri Martin C. Bolle vieraili Suomessa, ja Morgan Phillips lähetti Labourin tervehdyksen, jossa ilmaistiin ihailua SDP:n järkähtämättömälle kamppailulle sosialismin ja demokratian puolesta vaikeuksien keskellä.¹⁰⁴

97 Thomas Heronille 3.5.1948, FO 371/71410, PRO; Ylitalo 1978, 301–303, 311–312; Magill 1981, 164–167.

98 Nevakivi 1983, 128–130; perusteellisemmin Lindbohm 1982.

99 Rentola 1997, luku ”Unkarin tie”; ks. myös Jussila 1990, 120–125.

100 SDP:n puoluetoimikunnan raportti SILOlle ajalta 1.1.–15.5.1948, Varjosen kokoelma, TA. 101 Katkelma Britannian kabinetin päätöksistä 8.4.1948, FO 371/71407, PRO; Wuori Lontoosta 19.4.1948, 5 C, UMA.

102 SDP:n puoluetoimikunnan raportti SILOlle ajalta 1.1.–15.5.1948, Varjosen kokoelma, TA.

103 Misgeld 1984a, 147–151.

104 *Suomen Sosialidemokraatti* 16.6.1948; Phillips Leskiselle 30.6.1948, SDP kirjeenvaihto F 267, TA.

Kun vaalitulokset valmistuivat, puoluesihteerin tehtäviä hoitanut Veikko Puskala kirjoitti Phillipsille: ”demokratia ja rauhallinen kehitys on maassamme taattu”. Sosiaalidemokratia eteni sitä mukaa, kun yhä useammat työläiset pettyivät kommunistien politiikkaan.¹⁰⁵ SDP:ssä miellettiin puolueen haasteet historiallisina ja velvoittavina koko maailman edessä. Tällainen itsetietoisuus ruokki sitä rohkeutta, jolla sosiaalidemokraatit muodostivat maahan vähemmistöhallituksen, vaikka puolueella oli tuskin neljännes eduskunnan kansanedustajajapakoista.

Kenellekään ei ollut epäselvää, mitä mieltä Neuvostoliitto oli kommunistien sysäämisestä sivuun. Epäluuloa herätti myös uusi pääministeri K.-A. Fagerholm, joka tunnettiin Suomen johtavana ”nordistina”. Moskovan näkökulmasta kyseessä oli yritys sitoa Suomi lännen leiriin Skandinavian maiden välityksellä, joissa kaikissa oli anglosaksista imperialismia palvelevat sosiaalidemokraattiset hallitukset.¹⁰⁶ Kylmän sodan nollasummapelin mukaisesti lännessä oltiin vastaavasti tyytyväisiä, ja esimerkiksi Lontoosta kuului ylistystä Suomen poliittisen johdon taitavuudelle.¹⁰⁷ Mutta vaikuttaisiko hallituksen vaihdos myös Suomen asemaan suurvaltojen politiikassa? Kun suomalainen parlamenttivaaluskunta vieraili lokakuun alussa Britanniassa, sen sosiaalidemokraattiset jäsenet Väinö Hakkila, Martta Salmela-Järvinen ja V. K. Turunen saivat kuulla Labourin edustajilta suurpoliittisesti tulenarkaa spekulointia. Morgan Phillips ja Denis Healey pitivät todennäköisenä, että

länsivallat tulevat läheisessä tulevaisuudessa määrittelemään kantansa niihin probleemeihin, joiden ratkaisemisessa ei voida antaa perään Neuvostoliitolle. On hahmottumassa asenne, että Neuvostoliitolle on ilmoitettava jonkinlaisen ultimaattumin muodossa nämä ”viimeiset ehdot”. Tällä hetkellä on mahdollisempaa, kuin vielä joitakin aikoja sitten, että Neuvostoliiton avoimen Suomen asioihin sekaantumisen vastustaminen sisällytetään näihin ehtoihin. Kuitenkin he korostivat, että tästä ei vielä ole tehty mitään päätöksiä.¹⁰⁸

Epämääräinen, mutta silti vavahduttava viesti. Kommunistien syrjäyttäminen hallituksesta näytti nostaneen harkittavaksi senkin mahdollisuuden, että länsi yrittäisi sisällyttää Suomen muodossa tai toisessa turvatakuidensa piiriin. Eikä kyse voinut olla pelkästään Labourin miesten löysästä puheesta suomalaistovereiden vastarintahengen pönkittämiseksi, sillä Phillips ja Healey olivat kansainvälisen politiikan ammattilaisia ja hyvin perillä hallituksensa linjauksista. Sitä paitsi samankaltainen signaali saatiin myös Tukholmasta, missä Britannian asianhoitaja James Henderson oli pohtinut Gripenbergille: ”jos Neuvostoliitto

105 Puskala Phillipsille 13.7.1948, SDP kirjeenvaihto F 267, TA.

106 Esim. R. Väyrynen 1972, 116–129, 224–235. Kommunistien yrityksistä kaataa Fagerholmin hallitus ks. Rentola 1997.

107 Wuori Lontoosta 26.8.1948, 5 C, UMA.

108 Muistio keskustelusta Hakkilan, Salmela-Järvisen ja Turusen sekä Phillipsin ja Healeyn välillä 6.10.1948, Fagerholmin kokoelma 19, TA. Myös *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 675 (19.11.1948).

tekee väkivaltaa Suomelle, niin siitä voi tulla suuria kansainvälisiä selkkauksia”. Aikaisemmin sama mies oli ollut avoimesti sitä mieltä, että Suomea ei voi pelastaa.¹⁰⁹

Suomalaiset tunnustelivat syksyn aikana varovaisesti sekä amerikkalaisilta että briteiltä, olisiko lännestä todella luvassa tukea Neuvostoliiton mahdollisen painostuksen vastapainoksi. Olennaisia muutoksia aikaisempaan peruslinjaan ei ollut havaittavissa. Foreign Office tähdensi kuten ennenkin, että mitään sellaista apua ei voitu lupaila, jota tosipaikan tullen ei kyettäisi antamaan. Robin Hankeyn yhteenveto huhtikuulta 1948 piti edelleen kutinsa. Sen mukaan Suomi ei sijainnut alueella, jossa Britannia voisi tarjota strategista suojaa Neuvostoliittoa vastaan. Suomalaisia ei saanut jättää sellaisen harhakuvan valtaan, että briteiltä olisi luvassa muuta kuin moraalista ja poliittista tukea, ”nothing more”.¹¹⁰ Yhdysvallat puolestaan liikahti lainojen osalta Suomelle jonkin verran myönteisempää kohtelua kohti, mutta tässäkin suhteessa linja säilyi hyvin varovaisena. Taloudellisia keinoja järeämpiä toimenpiteitä ei edes harkittu.¹¹¹

SDP:n kansanedustajille esittämässään arviossa Healey ei uskonut välittömään sodan vaaraan ainakaan kolmeen neljään vuoteen. Toisaalta maailman tilanne oli sellainen, että ”aina saattaa sattua onnettomuus, joka voi viedä avoimeen selkkaukseen”. Lontoon piireissä pidettiin todennäköisenä, että kolmen Skandinavian maan yhteistoiminta saisi vähitellen myös sotilaallisesti kiinteämpiä muotoja. Labourin edustajien mielestä Ruotsin oli vaikea pysyä loputtomiin puolueettomana.¹¹² Luottamus siihen oli vielä heikommissa kantimissa Moskovassa, johon mitä luultavimmin vuosivat sekä Skandinaviaan että Suomen asemaan liittyvät spekulatiot lännen pääkaupungeista ja vielä värityneessä muodossa.

Kaikki nämä epävarmuustekijät ja kulissien takaiset pelit rasittivat pahasti Fagerholmin hallitusta neuvostojohdon silmissä kuin myös se läpi-ideologinen näkökulma, jota Moskovassa sovellettiin kansainväliseen politiikkaan. Kommunismien propaganda käytti Comiscoa todisteena siitä, että sosiaalidemokraatit olivat itse asiassa Britannian ja Ranskan sodanlietsojien kätyreitä. Ruotsin puolueen aloitteesta Comiscon sihteeristö todella keräsi tietoja kommunistien harjoittamasta taktiikasta eri maissa. Suomi oli tässä suhteessa luonnollisesti kiinnostava etulinjan maa.¹¹³ Mutta yleisesti SDP jatkoi matalalla profiililla kansainvälisissä järjestöissä. Sen edustajat eivät esimerkiksi osallistuneet

109 J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1985, 661 (7.10.1948).

110 Hohler FO:lle 26.10. ja Magill 25.10.1948 ”Finnish Policy Towards Russia. Desire for U.S. support” sekä kommentit 30.10 ja 19.11. (Etherington-Smith) ja 24.11. (Hankey), FO (Hankey) Scottille 20.4.1948, FO 371/71404 ja 71407, PRO.

111 Hanhimäki 1996a, 46–47, 55–58.

112 Muistio keskustelusta Hakkilan, Salmela-Järvisen ja Turusen sekä Phillipsin ja Healeyn välillä 6.10.1948, Fagerholmin kokoelma 19, TA. Oman linjansa suomalaiset muotoilivat näin: ”Suomessa ei voi tapahtua samaa kuin Tshekkoslovakiassa, mikäli se Suomen kansasta riippuu. Neuvostoliittoon nähden on pyritty noudattamaan riitoja välttävää politiikkaa, joskin on myöskin pyritty pitämään kiinni sopimusten takaamista oikeuksista.”

113 Edward Thompson SDP:lle 27.8. ja 13.10.1948, U[nto] Va[r]jonen Thompsonille 8.10.1948, SDP kirjeenvaihto F 267, TA; Misgeld 1984a, 205.

lainkaan keskusteluihin Euroopan yhtenäisyydestä tai läntisestä integraatiosta, jotka olivat usein keskeisiä teemoja sosialistien kokouksissa.¹¹⁴

Kulisseissa SDP kuitenkin vahvisti parhaansa mukaan läntisiä siteitä. Kun puolueelta pyydettiin panosta sosialististen pakolaisten avustusrahastoon, suomalaiset vastasivat työskentelevänsä kovasti saadakseen ulkomaista tukea, että eivät joutuisi itse samaisen rahaston asiakkaisiksi.¹¹⁵ Muotoilu oli tyypillistä Leskistä, joka ei malttanut pitää suuta soukemmalla julkisissakaan kannanotoissa. Palatessaan Hollannin Baarnissa pidetystä konferenssista hän kehui tyytyväisenä, että

sosialidemokraattinen liike niin kansallinen kuin kansainvälinenkin, on aatteellisesti, ideologisesti seestymässä puhtaaksi sosialidemokraattiseksi liikkeeksi, t.s. vapautumassa siitä puolikommunistisesta hapatuksesta, joka sodan aikana ja sen jälkeen milloin minkinlaisen yhteistyötunnuksen muodossa oli päässyt tunkeutumaan monien maitten sosialidemokraattisiin liikkeisiin.¹¹⁶

Vaikka monet muut saattoivat ajatella samalla tavalla, harvan mielestä oli erityisen viisasta esiintyä noin haastavasti. Sosiaalidemokraattinen vähemmistöhallitus sentään etsi sovinnollisia suhteita Moskovaan eikä pyrkinyt varta vasten provosoimaan sen vihoja.

Läpi talven ja kevään 1949 Helsinki kuhisi erilaisia huhuja kommunistien tekeillä olevasta offensiivista. Sosiaalidemokraatit pitivät muun muassa Comiscon tiedotuslehden välityksellä huolen siitä, että puheet levisivät myös ulkomaille.¹¹⁷ Epäilyt eivät olleet vailla pohjaa, sillä kesällä SKP:n johto ryhtyi laajentamaan Kemissä syntynyttä paikallista lakkoa maankattavaksi liikehinnäksi. Vastavoimat olivat kuitenkin valmiina sekä hallituksessa että ammattiyhdistyksissä, ja kommunistien kampanja päättyi selvään tappioon. Sosiaalidemokraateilla oli nyt selusta siinä mielessä turvattu, että kommunistien todellinen iskukyky, paineen nostattaminen alhaalta oli tullut koetelluksi ja todettu sen rajat. Eikä Neuvostoliitto tehnyt elettäkään sekaantuakseen väkivaltaisesti Suomen asioihin. Samalla kyky tukahduttaa laaja lakkoliike todisti länteen suomalaisen demokratian elinvoimaa.

Britannia ja propaganda

Samaan aikaan kun kommunistit lakkoilivat Kemissä ja muualla, suomalainen ammattiyhdistysvaltuuskunta teki viiden viikon tutustumismatkan Britanniaan.

.

114 SDP puolueoimikunta 6.4.1949; Leskinen Healeyille 1.3.1949, SDP kirjeenvaihto F 267, TA. Vrt. Misgeld 1984a, 135–142, 175–187.

115 Leskinen Bollelle 12.4.1949, SDP kirjeenvaihto F 267, TA.

116 *Suomen Sosialidemokraatti* 22.5.1949 (Leskinen). Baarnin konferenssissa Italian sosialistinen puolue erotettiin Comiscosta, koska se jatkoi yhteistyötä kommunistien kanssa Pietro Nennin johdolla.

117 International Socialist Conference, Circular 15/1949, Newsletter, March 1949, SDP kirjeenvaihto F 281, TA.

Kyseessä oli pitkään valmisteltu propagandaveto, joka kuului Foreign Officen normaaliin keinovalikoimaan kommunismin vastaisessa taistelussa.¹¹⁸ Thomasin ponnistelut alkoivat tuottaa hedelmää. Vieraillessaan TUC:n kongressissa syyskuussa 1948 SAK:n länsisuhteiden avainhenkilö Olavi Lindblom kävi keskustelemassa myös Britannian työministeriön virkamiesten kanssa. Heidän joukossaan oli Hubert Gee, International Research Departmentin työasioiden ekspertti, joka seuraavana kesänä tapasi SAK:n puheenjohtajan Emil Huuosen Genevessä Kansainvälisen työjärjestön kongressissa. Ammattiyhdistysdiplomatia jatkui syksyllä 1949, kun Foreign Office järjesti SAK:n avulla Victor Featherille luentokiertueen Suomeen. Hän oli IRD:n kontaktimiehiä Britannian ammattiyhdistysliikkeessä.¹¹⁹

Suomen työväenliikkeen 50-vuotisjuhlia vietettäessä marraskuussa 1949 SDP nosti kansainvälisyytään näyttävästi esille. Helsinkiin yritettiin haalia maailmalta mahdollisimman nimekkäitä sosialistijohtajia. Pettymys oli sitä suurempi, kun Labourin toimeenpaneva komitea ilmoitti, ettei se tällä kertaa lähettäisi edustajaansa Suomeen. Leskinen vetosi henkilökohtaisesti Healeyyn imarrellen, että tämä varmasti tunsi Suomen tilanteen paremmin kuin kukaan toinen Britanniassa. Pisti räikeästi silmään, että sellaiset kuulumiset kuin Saksan Erich Ollenhauer ja Hollannin Koos Vorrink olivat tulossa Helsinkiin mutta Labourista ei ketään. Leskinen veti oikeasta narusta, ja asia otettiin työväenpuolueessa uuteen harkintaan. Kohta Healey ilmoittikin, että Suomeen toisi terveisiä puolueen nouseva tähti Michael Foot, jonka *Tribune* oli Labourille suopeista sanomalehdistä niitä rohkeimpia ja eloisimpia.¹²⁰

Footin vierailu Helsingissä täytti kaikki toiveet, jotka isännät olivat sille asettaneet. Lausunnoissaan ja puheissaan hän katsoi Suomen selvinneen suuremmista vaikeuksista kuin ehkä mikään toinen maa sodanjälkeisessä Euroopassa. Footin mukaan SDP oli ”huomattavalla tavalla myötävaikuttanut Suomen vapauden pelastamiseen”. Sosialistit kautta maailman ihailivat puolueen osoittamaa rohkeutta ja päättäväisyyttä. Samalla hän liitti Suomen kiinteästi Skandinavian yhteyteen:

Pohjoismaiden sos.-dem. puolueiden voitot ovat olleet omiansa suuresti meitä rohkaisemaan. Tahtoisin erikoisesti mainita viimeaikojen suuret voitot Ruotsissa ja Norjassa. Suomalaisen sosialidemokratian voima ja sen hyvä henki on antanut minulle paljon herätteitä. Samojen ihanteiden yhdistäminä voimme yhdessä edetä voittoa kohti.¹²¹

Kauniita sanoja niin kuin juhlavieraalta sopi odottaa, mutta ehkäpä Foot oli myös aidosti otettu Helsingissä kokemastaan ja aistimastaan taisteluhengestä.

118 Weilerin (1988, 210) mukaan ”the entire scheme had been cooked up with the Foreign and Colonial Offices”.

119 Majander 2001a, 232, 234, 244.

120 Leskinen Phillipsille 19.9., Phillips Leskiselle 30.9., Leskinen Healeyille 13.10. ja Healey Leskiselle 19.10.1949, SDP kirjeenvaihto F 281, TA.

121 SDP puoluekokous 31.10.–3.11.1949, 34 (Foot); *Suomen Sosialidemokraatti* 30.10.1949 (Foot).

SDP oli vahvasti edustettuna Kööpenhaminan sosialistikonferenssissa kesällä 1950. Vasemmalta lukien Väinö Leskinen, Penna Tervo, Martta Salmela-Järvinen, Unto Varjonen ja K.-A. Fagerholm. (Keskinen 1978.)

Daily Heraldissa hän kirjoitti suomalaisten valmiudesta puolustaa itsenäisyytään ja oikeuksiaan samalla urheudella, joka oli hämmästyttänyt maailmaa talvisodan aikana. Kommunistit kuten muutkin tiesivät, että heillä ei ollut mahdollisuutta seurata Unkarin ja Tšekkoslovakian esimerkkiä. Toisaalta Foot tähdensi suomalaisten halukkuutta täyttää kaikki sopimusvelvoitteensa; vastikkeeksi he eivät pyytäneet kuin rauhaa. Mutta vaara ei ollut vielä ohitse, sillä Suomen tulevaisuutta varjostivat yhä ongelmat suhteissa Neuvostoliittoon.¹²²

”Mainio mies tuo Michael”, Leskinen kirjoitti Healeyille kiittäessään tätä toverillisesta avusta.¹²³ Labourin edustajan vierailu valmisti pohjaa puoluesuhteiden kehittämislle edelleen. SDP:llä oli ollut yhteyksiä Britanniaan joissakin erityiskysymyksissä, mutta nyt haettiin oppia erityisesti propagandaan. Vuoden 1950 alkupuolella puoluetoimiston Armas D. Siimes teki matkan tutustuakseen Labourin poliittiseen järjestötyöhön. Myöhemmin syksyllä Leskisen esikunnasta osallistui Aito Anto Dorkingissa järjestettyyn asiantuntijakonferenssiin, jonka teemana oli propaganda ja organisaatiokysymykset. Samalla reissulla hän paneutui Labourin puoluekoneistoon laajemminkin.¹²⁴

Mutta nämä olivat kontakteja kenttämiesten tasolla. Sen sijaan ei ole lainkaan näyttöä siitä, että Labourin varsinaiset johtomiehet olisivat käyneet keskusteluja SDP:n edustajien kanssa samaan tapaan, kuin oli tyypillistä pohjoismaisten aateveljien kesken. Tässä suhteessa Skandinavian sosiaalidemokraattien yhteydet Lontooseen olivat aivan toista luokkaa.¹²⁵

.

122 Foot Leskelle 7.11.1949, SDP kirjeenvaihto F 281, TA; *Suomen Sosialidemokraatti* 8.11.1949 (referaatti Footin artikkelista *Daily Heraldissa*).

123 Leskinen Healeyille 30.12.1949, SDP kirjeenvaihto F 281, TA.

124 Leskinen Healeyille 30.6. ja 30.12.1949 sekä 27.10.1950, SDP kirjeenvaihto F 281 ja 289, TA.

125 Vrt. Aunesluoma 2003b, 71.

Antikommunistiset painotukset korostuivat sosialistien kansainvälisessä yhteistyössä, kun Itä-Euroopan puolueet oli rajattu sen ulkopuolelle. Tämä tuli esiin muun muassa Kööpenhaminan konferenssissa kesäkuussa 1950. Alustuksessaan rauhasta ja sosialismista Morgan Phillips hyökkäsi kiihkeästi Neuvostoliittoa vastaan syyttäen Kremlin pientä sisäpiiriä pyrkimyksestä levittää valtaansa neuvostoimperiumista koko maailman kattavaksi. Tämän vuoksi Stalinin agentit yrittivät sabotoida työläisten elintaso kaikkialla, sillä parhaat aseet kommunismin levittämisessä olivat pelko, nälkä ja epätoivo. Phillips suositteli, että demokraattiset sosialistit karistaisivat epäluulonsa ja liittoutuisivat Yhdysvaltain kanssa, joka oli ollut jo parin vuosikymmenen ajan maailman edistysellisin maa Britannian ja Skandinavian ulkopuolella.¹²⁶

Hyistä kylmää sotaa henkivät nuotoilut eivät olleet erityisemmin niiden sosiaalidemokraattien mieleen, jotka halusivat pitää etäisyyttä suurvaltojen välisiin ristiriitoihin. Ruotsin pääministeri Tage Erlander puolusti maansa ja puolueensa harjoittamaa puolueettomuuspolitiikkaa käyttäen perustelunaan niin sanottua Suomi-argumenttia: ”Ei ole salaisuus, että suomalaiset toverit eivät ole vain ymmärtäneet asennettamme vaan katsoeet sen tukevan heidän pyrkimystään puolustaa demokratiaa Suomessa.”¹²⁷ Leskistä sen sijaan kiehoi Phillipsin esiintyminen, joka oli hänen mielestään ”hyvin kiihkoton, mutta kylmän realistinen. Siinä maailmanpoliittinen tilanne pantiin kohdalleen kaikessa pelottavuudessaan”. Kööpenhaminan konferenssi olikin Leskisestä parhain tähänastisista. Viimeinkin kansainvälinen sosiaalidemokraattinen liike oli siirtymässä sovittelevista julkilausumista selväsanaiseen tilanearviointiin.¹²⁸

Vastareaktio vasemmalta tuli välittömästi. *Vapaa Sana* arvioi päätoimittajansa Raoul Palmgrenin kynällä Phillipsin hysteeristä hyökkäystä sodanjulistukseksi Neuvostoliittoa ja kansandemokratioita vastaan:

Joka tämän jälkeen väittää, että oikeistososiaalidemokratia ei ole nahkoineen karvoineen myynyt itseään länsimaiselle imperialismille ja sen kolmannen maailmansodan valmisteluille, on idiootti tai – lievimmissä tapauksissa – imbesilli.

Kun SDP ei esittänyt Kööpenhaminan puheisiin ja päätöksiin varaumia, se oli ”edustajainsa välityksellä tukemassa kansainvälistä politiikkaa, joka tietoisesti hyökkäävästi kohdistuu sitä Suomen naapuria vastaan, jonka kanssa me olemme tehneet ystävyys- ja avunantosopimuksen”. Samaan aikaan ei voinut noudata kahdenlaista politiikkaa: eduskunnassa neuvostoystävällistä, ”yksityisuhteissa” neuvostovihamielistä. Tällaisella puolueella ei voinut olla sijaa Suo-

126 Report of the International Socialist Conference at Copenhagen, 1–3 June 1950, Comisco Circular 155/50, 14.8.1950, 72–80, SDP kirjeenvaihto F 290, TA. Ks. myös Misgeld 1984a, 214–223.

127 Report of the International Socialist Conference at Copenhagen, 1–3 June 1950, 81. Suomi-argumentista laajemmin ks. Silva 1998; Kronvall 2003.

128 *Suomen Sosialidemokraatti* 6.6.1950 (Leskinen). Pearcen (2002, 67) luonnehdinnan mukaan Morgan Phillips oli ”capable, hard-drinking machine minder”; ei ihme, että miehen tyyli upposi Leskiseen.

men hallituksessa, vaan siihen pitäisi paremminkin kohdistaa rangaistustoimenpiteitä rauhansopimuksen nojalla.

Sodanjulistus on annettu. Sosdem. puoluetoimikunnan julistaminen rauhansopimuksen vastaiseksi ja lakkauttaminen viipyy tämän jälkeen vain hallituksen saamattomuuden vuoksi. Sosdem. puoluejohdon astuminen uudelleen hallitukseen merkitsisi rauhansopimuksen avointa ja totaalista irtisanomista.¹²⁹

Tulkintaa seuranneessa sanasodassa sosiaalidemokraatit huomauttivat, että Comisco muodostui itsenäisistä puolueista, joilla oli oikeus harjoittaa parhaaksi katsomaansa politiikkaa. Tässä suhteessa sosialistien yhteistyö erottui erinomaisella tavalla ”kommunistien vastaavista kansainvälisistä elimistä, Comiscossa kun on varaa ja mahdollisuus säilyttää oma näkemyksensäkin tarvitematta pelätä, että joutuu ’titolaisuudesta’ polttoroviolle.” Sitä paitsi SDP oli toistaiseksi omaksunut sosialistikonferensseissa lähinnä huomioitsijan asenteen. Sen enempiä Kööpenhaminan linjauksia ei ollut syytä selitellä. Kansanvallan vastustajat olivat ennenkin olleet lakkauttamassa sosiaalidemokraattista puoluetta.¹³⁰

Vaikka moni sosiaalidemokraatti olisi tyytynyt maltillisempaankin esiintymiseen, SDP jatkoi puoluesihteerin viitoittamalla propagandalinjalla. Kööpenhaminan konferenssi-illallisten yhteydessä Leskinen keskusteli ravintola Nimbin aulaabaarissa Phillipsin kanssa ja kutsui tämän Suomeen yhdessä Labourin puheenjohtajan Sam Watsonin kanssa. SDP oli järjestämässä vaikuttavaa esitelmäsarjaa tunnuksella ’Aikamme päivät’ tavoitteenaan herättää älymystön ja koulutetun keskiluokan kiinnostusta. Ulkomaiset puhujat yhdessä suomalaisten eturivin oppineiden kanssa antoivat tapahtumalle auktoriteettia ja vetovoimaa. Leskinen vakuutti Phillipsille, ettei Suomessa tarvinnut peitellä mielipiteitä. Hän kuitenkin neuvoi arvon vierasta, että tämä ei syyttäisi suoraan Neuvostoliittoa maailmanpolitiikan kriiseistä, vaan käyttäisi mieluummin kiertoilmaisua kansainvälinen totalitaarinen kommunismi.¹³¹

Helsingin yliopiston juhlasaliin oli saapunut yli 400-päinen yleisö, kun Sam Watson esitteli Labour-hallituksen saavutuksia köyhyden vähentämisessä valtiojohtoisella hyvinvointipolitiikalla. Tavoitteena oli luoda suurinta mahdollista turvallisuutta ja oikeudenmukaisuutta kaikille kansalaisille vapaassa yhteiskunnassa. Watsoniin verrattuna Phillips esiintyi kovapintaisena kylmän sodan soturina toistaen suurin piirtein saman puheen kuin Kööpenhaminassa. Hän oli varoittanut jo ennalta, että viittaukset Neuvostoliittoon eivät välttämättä olisi niin pidättyväisiä kuin Leskinen oli pyytänyt. Staliniin, Kremliin ja neuvostojohtoon viitanneet eufemismit eivät hämänneet ketään, kun Suomessa kuultiin kylmän sodan retoriikkaa paljaimmassa muodossaan. Phillipsin mukaan maailmassa oli meneillään ”taistelu vapauden ja organisaation välillä”:

129 *Vapaa Sana* 7.6. (pääkirjoitus), 8.6. (”Hapan” = Palmgren) ja 22.6.1950 (”Hapan”).

130 *Suomen Sosialidemokraatti* 9.6. (pääkirjoitus) ja 11.6.1950 (”Jahvetti” = Yrjö Kilpeläinen).

131 SDP puoluetoimikunta 8.6.1950; Leskinen Phillipsille ja SDP Labour Partyille 29.6.1950, SDP kirjeenvaihto F 289, TA.

Erään maailmanosan ovat sen diktaattorit pakottaneet hylkäämään vapauden inhimillisen edistyksen periaatteena. [...] Kominformin imperialistit pyrkivät laajentamaan valta-alueitaan, kunnes se peittää koko maapallon pinnan. [...] Siitä, että pettymys ja pelko ovat nyt vallanneet maailman, on vastuussa se piskuinen ryhmä miehiä, joka hallitsee Kominformin imperiumia. [...] Tällä hetkellä uuden maailmansodan vaara johtuu melkein yksinomaan Kominformin imperialistien politiikasta. [...] Rauha voidaan säilyttää ainoastaan siinä tapauksessa, että koko vapaa maailma yhtyy. [...] Ennen kaikkea on USA:n näytettävä täyttä osaa maailman yhtenäisyyden luomiseksi joka alalla.¹³²

Kommunistilehdet nimittivät Phillipsiä amerikkalaisen imperialismien käsikasaraksi, Comiscon sota- ja vakoilupäälliköksi, joka oli saapunut tarkastamaan suomalaisten vasallien toimintaa. ”Hapan” Palmgren ei ollut lukenut sitten toisen maailmansodan päättymisen ”puhetta, joka sosialismin vastaisessa demagogiassa muistuttaisi niin Hitlerin ja Göbbelsin ristiretkijulistuksia” kuin Labourin pääsihteerin esiintyminen sosiaalidemokraattien tilaisuudessa. ”Ei ihme, jos aseveljet Varjonen, Leskinen, Tervo ja kumppanit korskahtelevat. Vuosikymmenen takaa heidän korviinsa kantautuu Antikominternin tuttu kutsu. Kaike vastaa natsisielujen syvyydestä.” Brittivieraiden oli määrä jatkaa Suomesta suoraan Titon Jugoslaviaan, mikä ei tehnyt heistä yhtään suosituimpia oikeaoppisten kommunistien silmissä.¹³³

Labourin edustajien mukana matkasi maailmalle jälleen SDP:lle suosiollisia näkemyksiä tilanteesta. Sam Watsonin lehtiartikkelissa vakuutettiin, ettei Suomi sijainnut rautaverhon takana vaan maa oli edelleen vapauden etuvartio aidosti demokraattisine instituutioineen. Ja kunnia tästä jaettiin jo tuttuun tapaan ennen muuta sosiaalidemokraateille. Myös vierailua paikan päällä seurannut *Daily Heraldin* poliittinen toimittaja A. J. McWhinnie oli vaikuttunut kokemastaan, mikäli hänen kohteliasta kiitoskirjettään on yhtään uskominen: ”Jäähyväisjuhla [Katajanokan] upseerikerholla oli hieno päätös yhdelle kiinnostavimmista työkeikoista mitä minulla on ollut ulkomaille.”¹³⁴

Yhteenveto

Aselevon jälkeen syksyllä 1944 suomalaisten keskuudessa saattoi esiintyä epä-määräisiä toiveita siitä, että Britannia välirauhansopimuksen länsimaisena allekirjoittajana voisi jollakin tapaa toimia vastapainona Neuvostoliiton vaikutusvallalle. Jos odotukset eivät olleet tässä suhteessa suuret, vielä vähemmän niistä toteutui käytännössä, sillä britit tyytyivät varovaisen tarkkailijan rooliin valvontakomissiossa. Tuomo Polvinen on syystä kutsunut Britannian suhtautumista

132 Phillips Leskiselälle 23.8.1950, SDP kirjeenvaihto F 289, TA; *Suomen Sosialidemokraatti* 31.8., 2.9. ja 3.9.1950.

133 *Vapaa Sana* 1.9. (”Suti”), 5.9. (”Hapan”) ja 6.9.1950 (pääkirjoitus); *Työkansan Sanomat* 31.8. (pääkirjoitus, K[auko] H[eikkilä]), 6.9. ja 7.9.1950 (Äikiä).

134 *Suomen Sosialidemokraatti* 17.9.1950 (referaatti Watsonin artikkelista *Daily Heraldissa*); McWhinnie Leskiselälle 5.9.1950, SDP kirjeenvaihto F 289, TA.

Suomeen puuttumattomuuspoliittiseksi linjaksi. Jukka Nevakivi puolestaan on toistuvasti tähdentänyt, kuinka Labour yritti vuonna 1947 hillitä suomalaisten kärkeväksi käyvää kampanjaa kommunismia vastaan, jotta Neuvostoliittoa ei provosoitaisi vastatoimiin ennen aikojaan.¹³⁵

Britannian politiikka rakentui kahdelle kulmakivelle: Suomella ei ollut sille välitöntä strategista merkitystä, ja toisaalta, briteillä ei ollut sen enempää resursseja kuin keinoja antaa suomalaisille todellista apua Neuvostoliittoa vastaan. Näistä lähtökohdista seurasi Foreign Officen johdonmukainen linja, jossa vällettiin katteettomia lupauksia; mitään toiveajattelua ei tullut rakentaa brittien tuen varaan. Samanaikaisesti Lontoossa toivottiin, että Suomi pystyisi säilyttämään itsenäisyytensä ja demokratiansa. Se oli tärkeää paitsi suomalaisten itsensä kannalta ja kylmän sodan yleisestä näkökulmasta myös osana Pohjolan kokonaisasetelmaa. Stalinin Paasikivelle esittämän sopimusaloitteen jälkeen Britannian sotilasjohdossa arvioitiin, että Neuvostoliiton tunkeutuminen Suomeen olisi ”vahingollista etujemme kannalta”, koska se kasvattaisi paineita Norjaa ja Ruotsia vastaan. Britannialla oli kylmän sodan muovautumisvaiheessa suuri halu säilyttää strateginen vaikutusvaltansa Skandinaviassa ja pohjoisilla merialueilla.¹³⁶

Mutta miten rohkaista demokratiaa ja itsenäisyyttä maassa, joka kuului Neuvostoliiton etupiiriin? Pohtiessaan vastausta ongelmaan helmikuussa 1947 Francis Shepherd linjasi edustustonsa tavoitteeksi säilyttää maksimaalisesti vaikutusvaltaa mutta niin, että se herättäisi mahdollisimman vähän huomiota. Liika aktiivisuus lietsoisi suomalaisten taipumusta jyrkkyyteen, johon Neuvostoliitto voisi reagoida tiukentamalla otettaan. Toisaalta länsimailla ei ollut varaa osoittaa avointa välinpitämättömyyttä, sillä Suomessa tarvittiin henkistä voimaa ja ulkomaiden ymmärtämystä jatkuvaan kamppailuun idästä lankeavan varjon alla.¹³⁷

Tämän tasapainoilun näkökulmasta sosiaalidemokraatit olivat selvästi Suomen keskeisin poliittinen voima. Brittienkin silmään näytti alkuun huolestuttavasti siltä, että SDP ei kykenisi sovittautumaan sodanjälkeisen Euroopan uusiin olosuhteisiin, mutta puolueen taisteleva linja saavutti kasvavaa arvostusta samaa tahtia kylmän sodan kehittymisen kanssa. Foreign Officessa todettiin yhä useammin, että Suomen sosiaalidemokraattien moraalista kanttia tuli mahdollisuuksien mukaan tukea,¹³⁸ vaikka heidän nuorten johtajiensa harkintakykyyn ei täysin luotettu. Väinö Leskistä esimerkiksi luonnehdittiin sekä vakuuttavaksi ja taitavaksi poliitikoksi että ”kiihottajaksi” (firebrand), joka saattoi vetää vaikeuksia sekä itsensä että puolueensa päälle. Samoin Olavi Lindblom oli kelpo

135 Polvinen 1981, 274–277. Viimeksi Moskovassa 27.–28.6.2002 pidetyssä konferenssissa Nevakivi esiintyi otsikolla ’British Pressure on the Finnish Social Democrats to cool down their anti-Communist campaign in 1947’.

136 Hankeyn muistiinpanot 27.2.1948 keskustelusta eversti Waterfieldin (Ministry of Defence) kanssa ja Etherington-Smithin muistiinpanot Chiefs of Staff Committeeen kokouksesta 28.2.1948, FO 371/71405, PRO.

137 Shepherd 15.2.1947 ’British Policy in Finland: Activities of Legation Staff and British Council’, FO 371/65910, PRO.

138 Esim. Ledward Talbotille 10.2.1948 kommentteineen, FO 371/71409, PRO.

sosiaalidemokraatti ja peloton taistelija mutta toisaalta taipuvainen brittien maakuun liialliseen malttamattomuuteen.¹³⁹

Kun Britannian hallitus oli sekä periaatteesta että mahdollisten ei-toivottujen seurausten vuoksi arka sekaantumaan suoraan Suomen asioihin, viestejä voitiin välittää vapaammin Labourin puolue- ja ammattiyhdistyskanavia pitkin. Denis Healeyn kosketukset Leskiseen 1947–48 ovat erinomaisia esimerkkejä siitä, kuinka poliittisen toiminnan eri kerrokset kohtasivat toisensa. Valtio- ja hallitustasolla suositeltiin sovittautumista Neuvostoliiton intressipiiriin, samalla kun kommunismin patoamista järjestökentällä ja työpaikoilla tervehdittiin tyydytyksellä. Kaksoistaktiikan varsinaiset viitoittajat löytyivät Foreign Officen virkamiesjohdosta, ja Helsinkiin sijoitetut diplomaatit sovelsivat sitä käytäntöön, kuten esimerkiksi C. L. Thomasin toiminnasta voidaan havaita.

Britannian työväenpuolueen johtavat poliitikot tuskin uhrasivat monta ajatusta Suomelle 1940-luvun jälkipuoliskolla, jolloin heillä oli riittämiin päänvavaa suurvaltasuhteissa, Euroopan järjestämisessä ja imperiumin asioissa, sisäpolitiikasta ja jälleenrakennuksesta puhumattakaan. Labourin raskassarjalaisen ja SDP:n johtajien välillä ei ollut henkilökohtaista kosketusta, eikä Wuoriin kyennyt rakentamaan siltaa Ernest Bevinin yhteiseltä ammattiyhdistystaustalta. Suomi näyttää varsinaisesti nousseen ulkoministeritasolle asti ainoastaan keväällä 1948, kun Bevin oli huolissaan Neuvostoliiton ekspansiosta Pohjois-Eurooppaan.¹⁴⁰ Mutta vähätkin viitteet osoittavat hänen arvostaneen sitä tapaa, jolla suomalaiset selvittivät asiansa vaikeassa kansainvälispoliittisessa asemassa. Ruotsin Lontoon-lähettilään Gunnar Hägglöfin mukaan Bevin ilmaisi kaunopuheisesti ihailuaan aina, kun keskustelussa sivuttiin Suomea.

Sama asenne päti Labourin hierarkian alemmilla tasoilla, vaikka onkin epäselvää, mitä kukin todella tiesi Suomen olosuhteista ja politiikasta.¹⁴¹ Denis Healey oli niistä jotenkin perillä ja puoluesuhteiden kehittämisen kannalta varmasti keskeisin henkilö, mutta hänenkin toimintakenttensä kattoi koko maailmanpolitiikan, jossa Suomi esiintyi vain kaukaisena sivunäyttämönä. Unto Varjonen ehti tehdä asenteellaan ja älykkyydellään lähtemättömän vaikutuksen, mutta muuten suomalaisista aateveljistä painui Healeyn mieleen lähinnä heidän juomatapansa.¹⁴²

Britannian työväenpuolue vaikutti Suomeen kaikkein eniten epäsuorasti kylmän sodan yleisen kehityksen kautta. Se oli toisen maailmansodan jälkeen johdettava voima kansainvälisessä sosiaalidemokratiassa, johon SDP halusi itsensä liittää sekä aatteellisesti että puolueiden välisen yhteistyön kautta. Tämä heijastui Moskovan arvioihin. NKP:ssä Comiscon jäsenpuolueista kootuissa aineis-

139 Helsinki Legation 'Annual Report for 1947', 'Political Diary for Week ending January 12th, 1948' ja kommentti 28.1. (Talbot), Thomas 3.2.1949 'Report of the Labour Attaché' ja Thomas 17.1.1950 'General Review, July–December, 1949', FO 371/71409, 77354 ja 86426, PRO.

140 Bullock 1983, 528–529, 546–547. Foreign Officen lokakuussa 1946 nimetyn valtiosuhteerin, Labourin Hector McNeilin kanssa Wuori näyttäisi päässeen hyvään kontaktiin.

141 Wuori Lontoosta 17.11. ja 9.12.1948 sekä 1.3.1949, 5 C, UMA.

142 Healeyn haastattelu 30.11.1995. Vrt. Pearce 2002, luvut 6–15; Healey 1989, luvut 4–5.

toissa SDP:n johtajat mainitaan englantilaisten asiamiehinä. Leskinen ja Varjonen kävivät usein Ruotsissa ja Britanniassa noutamassa ohjeita, ja suomalaiset ottivat säännöllisesti osaa sosialistien kansainvälisiin ja skandinaavisiin kokouksiin. SDP oli paljastanut ihailunsa angloamerikkalaista politiikkaa kohtaan myös kannattamalla Suomen osallistumista Marshallin suunnitelmaan.¹⁴³

Vaikka toisen maailmansodan jälkeen demokraattisten sosialistien keskuudessa puhuttiin paljonkin eurooppalaisesta kolmannesta tiestä neuvostokommunismiin ja amerikkalaisen kapitalismin välissä, kylmä sota ei jättänyt sille tilaa kehittyä ulko- ja turvallisuuspolitiikan alueella. Kansainvälisten suhteiden kannalta ei aina ollut niinkään ratkaisevaa se, mitä esimerkiksi britit tekivät, vaan miten heidän toimiaan tulkittiin Moskovassa. Hillitäkseen turhia epäluuloja Labour viivytteli sosialistien kansainvälisen yhteistyön käynnistämistä eikä halunnut sille kovin näyttäviä muotoja, mutta tällä maltillisuudella ei saavutettu Neuvostoliiton suunnalla mitään. Rajankäynti sosiaalidemokratian ja kommunistien välillä työväenliikkeen yhtenäisyydestä tai yhteistyön ehdoista sisälsi ideologisen elementin, joka vaikutti sodanaikaisen liittokunnan muuttumiseen kahdeksi toisensa poissulkeväksi leiriksi. Tästä näkökulmasta oli lähinnä semantiikkaa erotella kommunismin vastainen taistelu sisäpolitiikassa kamppailusta Neuvostoliiton intressejä ja vaikutusvaltaa vastaan.

Suomen sosiaalidemokraateille kansainvälisyys tarjosi samanaikaisesti sekä turvaa että vaaraa. SDP teki eroa Itä-Eurooppaan ryhmittymällä tiiviisti Skandinavian puolueiden kanssa samaan joukkoon ja vahvistamalla kansainvälisessä kahtiajaossa identiteettiään läntisessä leirissä. Sosialististen puolueiden kohtalo muualla Neuvostoliiton etupiirissä vahvisti SDP:ssä käsitystä siitä, että itsenäinen toimintakyky sekä taistelu johtoasemasta työväenliikkeessä olivat kohtalonkysymyksiä, joista riippui paitsi puolueen myös koko maan tulevaisuus. Toisaalta läntisten aateveljien antaessa tukensa sotilasliitto NATOLle suomalaiset joutuivat hankalaan välikäteen, kun heidän ulkomaiset ystävänsä olivat avoimesti Neuvostoliiton vihollisia. Hollannin sosialistijohtaja Koos Vorrink esimerkiksi esiintyi syyskuussa 1949 Tanskan puolueen kokouksessa tavalla, joka sai Tage Erlanderin ihmettelemään miehen venäläisvastaista kiihkoa. Kaksi kuukautta myöhemmin sama Vorrink esitti Helsingissä puolueensa tervehdyksiä Suomen vapautta rakastaville sosiaalidemokraateille.¹⁴⁴

Kun Sosialistinen internationaali perustettiin viimein uudelleen kesällä 1951, SDP:stä tuli yksi järjestön perustajajäsenistä. Ennen Frankfurtissa pidettyä kongressia julkilausumaluonnosta demokraattisen sosialismin periaatteista kierrätettiin puolueissa kommentoitavana. Suomalaiset suosittelivat kannanottojen muokkaamista niin, että Neuvostoliiton, Venäjän, bolševismin ja stalinismin nimeämisen sijaan tuomittaisiin yleisemmässä muodossa kaikki diktatuurit.¹⁴⁵ Kyse oli SDP:lle tyypillisestä yrityksestä suojautua kommunistien kritiik-

143 Baranov Susloville 15.1.1948, sosiaalidemokraattisia puolueita koskevaa aineistoa, f. 17 op. 128 d. 1137, 86–87, RGASPI.

144 Erlander 2001, 377 (5.9.1949); SDP puoluekokous 31.10.–3.11.1949, 33–34.

145 SDP puoluetoimikunta 13.1.1951; Leskinen Comiscolle 15.1.1951, SDP kirjeenvaihto F 295, TA.

kiä vastaan kielellisellä temppuilulla, joka tosiasiaassa ei muuttanut itse asian tarkoitusta lainkaan.

Mutta sosialistien kansainvälistä yhteistyötä ei linjoitettu suomalaisten ehdoilla, vaan sen piirissä pidetyt puheet ja annetut lausumat synnyttivät usein vähintään kiusallisia asetelmia. SDP ei halunnut tuoda Suomea esiin idän ja lännen välisen kilpailun kuumana kohteena, mutta Denis Healey mainitsi sen (tietyin varauksin) Frankfurtin kokouksessakin Jugoslavian, Kreikan ja Berliinin rinnalla paikkana, jota kohtaan Neuvostoliitto oli harjoittanut aggressiivista politiikkaa.¹⁴⁶ Internationaalinen toiminnassa suomalaiset jättäytyivät passiivisiksi, kunnes siitä tuli 1960-luvun lopulta lähtien potentiaalinen foorumi ratkaista SDP:n idänsuhteisiin liittyviä solmuja kansainvälisen liennytyksen kehityksessä.¹⁴⁷

Britannian työväenpuolueen merkitys Suomelle ja suomalaiselle sosiaalidemokratialle muuttui olennaisesti 1950-luvun alussa, kun kylmän sodan jakolinjat vakiintuivat kahden blokin välillä. Maailmanpoliittisesti Britannia menetti otettaan: vanha imperiumi rapautui, Yhdysvallat ja Neuvostoliitto erotuivat ydinaseineen supervalloiksi ja Manner-Euroopan profiili alkoi nousta muun muassa integraatioprosessin myötä. Myös Labourin asema eurooppalaisen työväenliikkeen johtotähtenä himmeni, kun se vuoden 1951 parlamenttivaalien myötä joutui oppositioon. Lännen suunnalla yhteydet Amerikkaan ajoivat SDP:ssä ohi brittikontakteista, ei vähiten taloudellisista syistä. Skandinavia säilyi puolueen ylivoimaisesti tärkeimpänä kansainvälisenä viitekehystenä, mutta se ei välttämättä merkinnyt enää yhtä jyrkkää rasiitetta suhteessa Neuvostoliittoon. Pahin pelko pohjoismaisesta blokista sosiaalidemokratian merkeissä ja Labourin suojeluksessa alkoi Moskovassa jäädä reaalipolitiikan jalkoihin.

.
146 H. Soikkanen 1991a, 468.

147 Ks. Majander 1999a.

Kylmän sodan jakolinjalla

■ Ennen kuin Pohjola asettui ”tasapainoon”

Pohjolan tasapaino – *Nordic balance* – oli 1960-luvulla kehitelty malli, jolla pyrittiin asettamaan Pohjoismaat kylmän sodan maailmankartalle itä- ja länsiblokin voimatasapainosta johdettuina erikoistapauksina. Se viittasi tilanteeseen vuosien 1948–49 turvallisuuspoliittisten ratkaisujen jälkeen, jolloin Norja ja Tanska olivat NATO:n jäseniä, Ruotsi puolueeton ja Suomi sotilaallisia artikloja sisältävässä sopimussuhteessa Neuvostoliiton. Käsite pyrki sekä kuvaamaan että selittämään syntyneitä asetelmia, jopa analysoimaan, minkälaisia reaktioita muutospaineet Pohjolan tilanteeseen voisivat kansainvälisesti aiheuttaa. Venäläisten otteen kiristyminen Suomessa ajaisi Ruotsin entistä tiukemmin lännen leiriin sekä Tanskan ja Norjan luopumaan ulkomaalaisia joukkoja ja ydinaseita koskevista rajoituksista NATO-politiikassaan. Vastaavasti lännen eteneminen Pohjolassa panisi Neuvostoliiton painostamaan Suomea läheisempään sotilas-yhteistyöhön YYA-sopimuksen pohjalta.¹

Historiantutkimuksen näkökulmasta teoria maistuu liian mekanistiselta. Erityisesti vuosina 1945–47 sekä ulko- että sisäpoliittiset vaakakupit olivat Pohjolan eri maissa vielä sellaisessa liikkeessä, että tasapainoilu kuvaa tilannetta paremmin kuin puhe tasapainosta. Toisen maailmansodan jälkeen Skandinavian maat hakivat sillanrakentajan roolia kansainvälisessä politiikassa pannen uskonsa ja toivonsa liittoutuneiden yhteistyöhön sekä Yhdistyneiden kansakuntien periaatteisiin. Ennen kuin kylmä sota vuonna 1947 Trumanin opin, Marshall-suunnitelman ja Kominformin perustamisen myötä tuli avoimeksi ja sai institutionaalisia muotoja, Pohjoismaat eivät halunneet suostua kaksinaipaisen blokkipelin nappuloiksi.

Suurten sotien loppuvaiheet ovat tilanteita, joissa voittajavallat mielellään tekevät karttajarjoituksia jakaen maailmaa intressivyöhykkeisiin ja vaikutuspiireihin. Pohjois-Euroopassa ei kuitenkaan ollut toisen maailmansodan päättyessä selviä demarkaatiolinjoja, joiden mukaan liittoutuneet olisivat rajanneet kunkin vastuulle kuuluvat operaatioalueet.² Suomen tilanteen määräsi hävitty sota. Puna-armeija oli hankkinut Neuvostoliitolle voittajan oikeuden valvoa välirauhansopimuksen täytäntöönpanoa. Entisenä vihollismaana Suomeen sovellettiin syksystä 1944 lähtien periaatetta ’kenen sota, sen rauha’, minkä Jaltan konferenssi myöhemmin vahvisti liittoutuneiden toimintalinjaksi.³ Murrosajan suuriin arvoituksiin kuului, kuinka laajalle venäläisten vaikutusvalta Suomessa

1 Pohjolan tasapainosta teoriana esim. *Internasjonal politikkin* erikoisnumero 2–3/1964; *Den nordiska balansens framtid*, 1976; Maude 1977, 53–54.

2 Ks. Holtsmark 1993, 51 erit. viite 90.

3 Esim. Buhite 1986.

ulottuisi ja mitä se merkitsi maan sisäiselle järjestelmälle. Skandinavian maissa saatettiin tuntea suurempaa turvallisuutta ulkoisten uhkien suhteen, mutta niidenkään kansainvälinen asema ei ollut poliittisesti kiistaton. Ennen muuta saksalaismiehityksestä vapautuneissa Norjassa ja Tanskassa tunnettiin epävarmuutta ja levottomuutta tulevaisuuden suhteen.⁴

Vaikka kylmän sodan varhaisvaiheiden osalta käsitys Pohjolan tasapainosta viittaa jälkikäteen tehtyyn rationalisointiin ja deterministiseen ongelmanasetteluun, siihen sisältyy hedelmällinenkin näkökulma. Suomen, Ruotsin, Norjan ja Tanskan sekä sisäisiin että ulkoihin ratkaisuihin on vaikuttanut niiden keskinäinen riippuvuus vähintään huomioon otettavana argumenttina. Tämä interdependenssi saattoi hyvinkin olla vielä voimakkaampi elementti suurvaltojen laskelmissa kuin Pohjoismaiden omilla harkintatavoissa.

Tarkastelen seuraavassa Pohjolaa liittoutuneiden intressipiirien kohdealueena toisen maailmansodan viime vaiheissa ja välittömästi sen jälkeen vuosina, jolloin idän ja lännen vastakkaisuus ei ollut vielä kivetetty kahden toisensa poissulkevan leirin kamppailuksi. Lähestyn teemaa muutamien spesifisten tapahtumasarjojen kautta, joissa suurvaltainnissit olivat vaarassa törmätä toisiinsa – kuten Norjan Finnmarkissa ja Huippuvuorilla, Tanskan salmien ja Bornholmin suhteen sekä ajatuksessa kytkeä Ruotsi mukaan lännen sotaponnisteluihin.

Pohjoismaisen keskinäisriippuvuuden suurvaltojen silmissä konkretisoiin kysymykseen siitä, miten huhut Suomen ja Neuvostoliiton välisestä sotilassopimuksesta herättivät jo kesällä 1945 vastareaktion Britannian ulkoministeriön suunnitelmissa Norjan ja Tanskan osalle. Lopuksi pohdin tämän interdependenssin merkitystä Suomen kansainvälisen aseman muotoutumiselle noina ratkaisevina vuosina maailmansodan ja kylmän sodan välissä.

Sota-ajan tausta

Venäjäns keisarikunta oli viimeistään Pietari Suuren ajoista lähtien ollut yksi Itämeren alueen mahtivalloista. Ensimmäisen maailmansodan lopputulos ja kommunistivallan synty eristivät Neuvostoliiton kansainvälisestä yhteisöstä. Venäläisten vaikutuspiiri rajautui aikaisempaa kauemmaksi itään, kun he muun muassa joutuivat vetäytymään suurelta osin pois Itämeren rannoilta. Neuvostoliitto käytti 1920- ja 1930-luvun ensisijaisesti sisäiseen vakiintumiseen, jolloin sekä universalistiseen ideologiaan sisäänrakennettu pyrkimys ekspansioon että Venäjän imperiaalisen perinteen velvoitukset saivat pysytellä taka-alalla. Geopoliittisen paluun aika koitti toisen maailmansodan alkuvaiheessa 1939–40, jolloin Molotovin–Ribbentropin sopimus, talvisota sekä Baltian sovjetisoiminen vahvistivat Neuvostoliiton strategista asemaa Itämerellä. Se oli jälleen voimakas tekijä, joka oli otettava myös jokaisessa pohjoismaassa huomioon.

4 Esim. Molin 1983, 337–338.

Itämeren alueen uusien voimasuhteiden merkitys Pohjolle tuli selvästi esiin Berliinin neuvotteluissa marraskuussa 1940, jolloin Neuvostoliitto tavoitteli Saksalta tunnustusta oikeudelleen kontrolloida Tanskan salmia ja Itämerelle pääsyä.⁵ Vuotta myöhemmin kauppakumppani oli vaihtunut, kun Britannian ulkoministeri Anthony Eden saapui Moskovaan lujittamaan liittoutuneiden yhteisiä sotaponnistuksia Saksaa vastaan. Euroopan sodanjälkeisiä järjestelyjä hahmoteltaessa Stalin ehdotti vieraalleen Pohjolan jakoa intressipiireihin. Britit voisivat hankkia tukikohtia Tanskasta ja Norjasta, joiden vastapainoksi venäläisille taattaisiin vapaa kulku Itä- ja Pohjanmeren välillä. Lisäksi Neuvostoliitto saisi tukikohtia Suomesta, jonka kanssa se solmisi myös sotilassopimuksen.⁶

Stalinin tarjous oli yllättävä, sillä Lontoossa sekä britit että norjalaisten pakolaishallitus olivat ounastelleet venäläisten vaativan itselleen tukikohtia Norjasta. Huhut Neuvostoliiton kiinnostuksesta Finnmarkia kohtaan jatkuivat läpi sota-vuosien. Norjalaiset eivät halunneet puna-armeijan etenevän alueilleen ilman että länsivallat olisivat operaatioissa mukana. Britit vakuuttivat, että Norja luettiin länsiliittoutuneiden, erityisesti Britannian toiminta-alueeksi, mikä tuntui olevan myös venäläisten hyväksyttävissä. Liittoutuneiden kesken ei kuitenkaan tehty mitään muodollista sopimusta koskien Norjan tulevaa asemaa.⁷

Vuonna 1943 viimeistään Teheranin konferenssin myötä kävi ilmeiseksi, että Neuvostoliitto tulisi Jäämeren rannikolla liittämään Petsamon alueisiinsa. Ulkoministeri Molotov perusteli vaatimusta arvoituksellisesti muun muassa sillä, että Neuvostoliitto tarvitsi yhteisen rajan Norjan kanssa. Norjalaiset puolestaan eivät olleet lainkaan innostuneita saamaan uusia naapureita, ja he yrittivät puuttua brittien avulla asiaan.⁸ Ei auttanut. Suomi luovutti syksyllä 1944 välirauhansopimuksessa Petsamon Neuvostoliitolle, mikä oli omiaan kasvattamaan epävarmuutta venäläisten aikeista Pohjoiskalotin alueella.

Huippuvuoret, Karhusaari ja Finnmark

Neuvostoliitolla ei ollut 1920- ja 1930-luvuilla ollut erityisiä poliittisia tai strategisia tavoitteita Norjassa. Toisen maailmansodan käännyttyä kohti vääjäämättömyyttä lopputulostaan heräsi kysymys, oliko venäläisille voimantunnonsa herännyt intressejä Jäämeren suunnalla. Epäluulot saivat pontta lokakuussa 1944, kun puna-armeija eteni kohta Petsamon valtauksen jälkeen Norjan puolelle. Neuvostojoukot eivät kuitenkaan lähteneet ajamaan saksalaisia kohti etelää, vaan jäivät aseisiin lähelle uutta valtioiden välistä rajaa. Yhteistyö norjalaisten kanssa sujui loppujen lopuksi suhteellisen kitkattomasti.⁹

Norjalaisten huolestuneisuus oli psykologisesti ymmärrettävää ja sille on löydyntä Moskovan arkistoista myös perusteita. Vihatun saksalaismiehittäjän ti-

5 Jensen 1987, 48.

6 Nevakivi 1976, 183–184; Polvinen 1979, 142–143.

7 Riste 1979, 159–165.

8 Nevakivi 1976, 189; Palm 1973 (1971), 61; Polvinen 1979, 290–292, ja 1980, 31.

9 Holtmark 1993, 51–53, ja 1994a; Nøkleby 1983, 308–309.

lalle ei missään tapauksessa haluttu toisen totalitaarisen suurvallan vaatimuksia tai hegemoniaa. Länsiliittoutuneilla ei ollut resursseja siirtää voimia Euroopan pääsotanaäyttämöiltä Jäämeren rannikolle, missä Suomen rintamalta vapautuneita venäläisjoukkoja jo majaili. Neuvostoliiton ulkoministeriössä kaavailtiinkin aluevaatimusten esittämistä Pohjois-Norjassa, mutta poliittinen johto ei katsonut tarkoituksenmukaiseksi niitä hyväksyä.¹⁰ Vaikka aikalaiset eivät näistä suunnitelmista tieneet, heillekin oli joka tapauksessa selvää, että venäläisillä oli jatkossa omat etunsa valvottavanaan Norjan ulko- ja turvallisuuspolitiikan suhteen.¹¹

Norjalaisten epäluulot kasvoivat marraskuussa 1944, kun pakolaishallituksen ulkoministeri Trygve Lie tapasi neuvostokollegansa Moskovassa. Molotov esitti maansa puolustusintresseihin vedoten harkittavaksi, että Norjalle kuulunut Karhusaari liitettäisiin Neuvostoliittoon ja kansainvälisellä sopimuksella demilitarisoitu Huippuvuorten saariryhmä alistettaisiin norjalais-venäläiseen yhteishallintaan.¹² Huippuvuorten kysymyksestä kehkeytyi yli kaksi vuotta kestänyt prosessi, jossa toisiinsa sotkeutuivat Norjan ja Neuvostoliiton ohella myös läntisten suurvaltojen intressit. Kansainvälisen järjestelmän murrosvuosiin ajoittuneena koko jupakka peilasi lähinnä sitä, miten länsivaltojen ja Neuvostoliiton välit kiristyivät asteittain sota-ajan liittolaisuudesta kylmän sodan vastakkainasetteluun.

Yhdysvallat seurasi jonkin verran huolestuneena Neuvostoliiton etenemistä. Se oli hankkinut maailmansodan aikana tukikohtia Grönlannista, Islannista ja Jan Mayenin saarelta mutta tunnusti Britannian intressien ensisijaisuuden Skandinaviassa. Sekä britit että norjalaiset pelkäsivät, että amerikkalaisten jääminen pysyvästi näihin tukikohtiin rohkaisisi Neuvostoliittoa esittämään omia vaatimuksiaan pohjoisilla merialueilla. Yhtälö toimi myös toisin päin. YK:n pääsihteeriksi siirtynyt Trygve Lie kehotti venäläisiä jättämään Huippuvuoret rauhaan, mikäli he halusivat välttää Yhdysvaltojen vastavetoja Islannissa.¹³

Britannian sotilasjohtajat arvioivat, ettei Huippuvuorilla ollut syrjäisen sijaintinsa ja hankalien sääolosuhteidensa vuoksi suurta strategista merkitystä, ei edes Neuvostoliitolle. Oma rauhoittava vaikutuksensa oli sillä, että syyskuussa 1945 viimeiset puna-armeijan osastot vetäytyivät Finnmarkista. Venäläisten aloitteiden todellinen merkitys onkin tulkittu poliittiseksi eli osoitukseksi siitä, ettei Norja voinut toimia pohjoisilla alueilla ottamatta uutta suurvaltanaapuriaan huomioon.¹⁴ Neuvostoliiton Oslon-lähetystössä sekä ulkoministeriön Skandinavian osastolla pelättiinkin kesällä 1946, että Norja putoaisi täysin ang-

10 Holtsmark 1993, 57–64; Korobochkin 1995, 199 viite 58. Neuvostoliiton sotaonnen käännyttyä Stalin antoi 1930-luvun ulkoministerinsä ja huippudiplomaatin Maxim Litvinovin tehtäväksi luonnostella tausta-aineistoa rauhantekoa ja sodanjälkeisiä järjestelyjä varten. Syksyllä 1944 Litvinov esitti Molotoville hahmotelman Neuvostoliiton intressipiiriin maksimista, johon sisältyivät Itä-Euroopan maiden ohella myös Suomi ja Ruotsi. Kahnausten välttämiseksi hän ehdotti muun muassa Norjan ja Tanskan jättämistä Neuvostoliiton ja länsivaltojen turvallisuusvyöhykkeiden väliin puskuriksi, ei kenenkään maaksi.

11 Vrt. Riste 1979, 165.

12 Riste 1979, 317–. Huippuvuorista tarkemmin Holtsmark 1993.

13 Lundestad 1980, 38–40, 46; Eriksen 1982, 137, 146–149, 153 viite 53.

14 Eriksen 1982, 139–141.

losaksisten valtojen vaikutuspiiriin. Tämän torjumiseksi ehdotettiin diplomaattista offensiivia, jossa Neuvostoliitto tunnustelisi epävirallisesti norjalaisjohdon asenteita ystävyys- ja liittosopimukseen, kasvattaisi maiden välistä kauppaa sekä vuokraisi lentokenttiä omaan siviilikäyttöön.¹⁵

Neuvostoliitossa jatkettiin sinnikkäästi virkamiestasolla Pohjois-Norjaan kohdistuneiden suunnitelmien valmistelua aina alue- ja tukikohtavaatimuksia myöten, vaikka maan poliittinen johto ei arvioinut viisaaksi soveltaa niitä käytäntöön.¹⁶ Esitetystä kampanjasta toteutettiin vain rippeet, kun venäläiset syksyllä 1946 ilmoittivat halustaan neuvotella Huippuvuorten yhteisestä puolustuksesta sekä alueen taloudellisesta hyväksikäytöstä. Tammi–helmikuussa 1947 kysymystä pohdittiin Moskovassa korkeimmalla taholla luultavasti aina Stalinia myöten. Venäläisten aloite aiheutti vastareaktion Britanniassa, sillä Foreign Office ryhtyi välittömästi valmistelemaan taloussuhteiden vahvistamista Norjaan. Britit olivat nyt myös aikaisempaa halukkaampia vetämään Yhdysvallat ja Kanadan mukaan kysymykseen. Norjan hallitus ehti kuitenkin tehdä ratkaisunsa suhteellisen itsenäisesti, kun se helmikuussa 1947 torjui Neuvostoliiton aloitteet Huippuvuorten demilitarisointia koskevan sopimuksen muuttamisesta.¹⁷

Bornholm ja Tanskan salmet

Neuvostoliiton vahvistuminen Itämeren johtavaksi suurvallaksi aiheutti sen, että myös Tanskan kansainvälinen asema kävi maailmansodan loppuvaiheessa epäselväksi. Vuodenvaihteessa 1944–45 venäläiset viestittivät Kööpenhaminaan, että Tanska tuli maailmansodan seurauksena olemaan Neuvostoliiton suora naapurimaa eikä sitä siten voitu muitta mutkitta lukea brittien intressi- ja sotilasvyöhykkeeseen.¹⁸ Sodanjälkeisiin suunnitelmiinsa Neuvostoliitto listasi säännöllisesti tavoitteen päästä osaltaan valvomaan kulkuyhteyksiä Itämereltä Atlantille.¹⁹

Maailmansodan viime vaiheissa Tanskan alue joutui osaksi kilpajuoksua, joka kohdistui idästä ja lännestä Manner-Euroopan vapauttamiseen. Britannian sotilastiedustelu noukki useita viitteitä siitä, että Neuvostoliitto aikoi täydentää Itämeren herruutensa miehittämällä myös Tanskan. Pääministeri Winston Churchill hoputti vielä toukokuussa 1945 kenraalejaan, jotta britit varmasti ehtisivät Kööpenhaminaan ennen puna-armeijaa.²⁰ Angloamerikkalaiset joukot kiirehtivät Lyypekkiin nimenomaan poliittisista syistä katkaisten näin venäläisten tien Tanskaan. Sotamarsalkka B. L. Montgomeryn johtama brittiarmeija sai siten

15 Korobochkin 1995, 199.

16 Holtsmark 1994b, 13–16.

17 Eriksen 1982, 153–158; Korobochkin 1995, 200. Karhusaarta koskevista vaatimuksistaan Neuvostoliitto luopui heti kohta uuden neuvottelukierroksen alkuun.

18 Jensen 1987, 49–50.

19 Holtsmark 1994b, 7–10.

20 Gilbert 1991, 839; Leifland 1992, 109.

kunnian vapauttaa Jyllannin ja Tanskan pääsaaret. Mutta myös venäläiset ottivat osansa miehittämällä Bornholmin, joka maantieteellisesti sijaitsi idän ja lännen väliin mantereella vedetyn demarkaatiolinjan itäpuolella.²¹

Tanskan kansainvälinen asema tuli näin olennaisesti riippuvaiseksi siitä, miten liittoutuneiden keskinäiset suhteet kehittyisivät jatkossa. Tilanteen arkaluontoisuus nousi esiin joulukuussa 1945 Moskovan ulkoministerikonferenssissa, jolloin venäläiset nostivat agendalle kysymyksen Tanskan salmista. Neuvostoliitto ei luottanut lännen vakuutuksiin näiden tärkeiden kulkuväylien käytövapaudesta, vaan katsoi Britannian pyrkivän niiden kontrolliin skandinaavien avustuksella. Arvio osoittautui ainakin osittain aiheellisiksi. Seuraavana vuonna britit tyrmäsivät strategisista ja poliittisista syistä Yhdysvaltojen esityksen kansainvälisestä sopimuksesta, jolla olisi taattu vapaa kulkuoikeus Itä- ja Pohjanmeren välille.²²

Länsiliittoutuneet eivät halunneet joutua Bornholmin takia vastakkain Neuvostoliiton kanssa, vaan seurasivat tanskalaisten välityksellä tilanteen kehitystä. Sotilasasiantuntijat eivät antaneet saarelle kummoistakaan strategista merkitystä, sillä sen miehittäminen ei taannut kontrollia sen paremmin Tanskan salmiin kuin Kielin kanavaan. Bornholm oli länsivaltojen näkökulmasta ensisijaisesti poliittinen kysymys.²³

Sodan viime vaiheissa brittien Pohjolan-politiikka tähtäsi sovitteluun Neuvostoliiton kanssa sillä varauksella, että Britannialle tärkeistä eduista ei tingitty. Asenteet viilentyivät vuosina 1945–46 sitä mukaa, kun pelko neuvostojoukkojen jäämisestä saavuttamilleen jalansijoille Skandinaviassa kasvoi. Venäläisten pysyvät tukikohdat esimerkiksi Huippuvuorilla ja Bornholmilla olisivat hillinneet Norjan ja Tanskan halua ja mahdollisuuksia lähentyä poliittisesti Britanniaa. Toisaalta Neuvostoliiton katsottiin luopuvan Bornholmista vain sillä edellytyksellä, että lännen vaikutusvalta eteläisellä Itämerellä ei kasvaisi. Tanskan patistamana britit suostuivatkin nopeuttamaan joukkojensa kotiuttamista sen alueelta. Samoin käynnistettiin neuvottelut siitä, voitaisiinko Färsearille sodan aikana perustettu länsiliittoutuneiden navigointiasema siirtää tanskalaisten vastuulle.²⁴

Neuvostoliiton ulkoasiainhallinnon taustamuistioissa ja suunnitelmissa esitettiin läpi vuoden 1945 jalansijan säilyttämistä lounaisella Itämerellä jopa tukikohdan muodossa. Toisaalta maan Kööpenhaminan-lähettiläs kiinnitti helmikuussa 1946 Moskovan huomiota Pohjolan tilanteen kiusallisiin riippuvuussuhteisiin suurvaltojen välillä. Neuvostojoukkojen majailu Bornholmilla antoi britteille ja amerikkalaisille erinomaisen syyn jatkaa sotilaallista läsnäoloaan muualla Tanskassa. Bornholmin osalta tilanne laukesi maalisi-huhtikuussa 1946, kun venäläiset ilmoittivat poistuvansa saarelta. Neuvostoliiton Itämeren-politiikkaa kuvasi oireellisesti sen vetäytymiselleen asettama ehto. Tanskalaisilta edellytettiin, etteivät he sallisi minkään muun vallan sijoittumista Bornholmille

21 Lundestad 1980, 43; Molin 1983, 338–339.

22 Eriksen 1982, 151–153; Jensen 1987, 50.

23 Eriksen 1982, 141–142; Lundestad 1980, 46–47.

24 Eriksen 1982, 144–145, 150–151; Molin 1983, 339.

vaan että he kontrolloisivat saarta omin voimin. Tämä sopi hyvin Tanskalle, joka tavoitteli riippumatonta mutta hyvään yhteistyöhön YK:n hengessä perustuvaa asemaa suhteissaan suurvaltoihin.²⁵

Ruotsi ja länsivallat

Keväällä 1944 kenraali Dwight D. Eisenhowerin komentamassa länsiliittoutuneiden esikunnassa herätettiin ajatus, voitaisiinko Norjan vapauttamiseen saksalaisista ryhtyä idästä käsin eli Ruotsin alueelta, vieläpä yhdessä ruotsalaisten joukkojen kanssa. Sitomalla Ruotsi Pohjolassa nimenomaan länsivaltojen sotaponnisteluihin olisi voitu varmistaa, että venäläiset pysyvät jatkossa poissa Norjasta. Britannian ja Yhdysvaltojen ulkoministeriöissä tyrmättiin sotilaspiirien kaavailut epärealistisina. Ruotsin hallitus ei luopuisi puolueettomuudestaan ainakaan niin kauan, kuin saksalaisjoukot muodostivat sotilaallisen uhkatekijän.²⁶

Vaikka maailmansodan lopputulos kävi kuukausi kuukaudelta yhä selvemmäksi, Norjan kysymys tuntui vain monimutkaistuvan. Talvesta 1944–45 lähtien alettiin usealla taholla pelätä, että vahvat saksalaisjoukot linnoitetussa ja maantieteellisesti eristetyssä Norjassa²⁷ eivät antautuisi yhtäaikaisesti manteelella olevien armeijoiden kanssa. Pahimmassa tapauksessa ne jatkaisivat taistelua viimeiseen mieheen, mikä merkitsisi norjalaisille tuhoisia seurauksia.

Länsiliittoutuneiden sotilasjohdossa ryhdyttiin suunnitelmiin myös tämän vaihtoehdon varalle. Kevättalvella 1945 päädyttiin tulokseen, että ainoa todella toteutuskelpoinen hyökkäys Norjaan oli suoritettavissa vain Ruotsista käsin. Operaatioon tarvittaisiin myös ruotsalaisia joukkoja, sillä brittien ja amerikkalaisten voimat olivat sidoksissa muualla. Puolueettomat ruotsalaiset myöntivätkin esikuntien välisiin neuvotteluihin. Liittoutuneiden keskinäistä epäluuloa kuvasti se, että mieslukuista puna-armeijaa ei poliittisista syistä haluttu mukaan operaatioon. Itse asiassa Moskovaa tuskin informoitiin lainkaan näistä Norjaa koskevista suunnitelmista.²⁸

Huhut Suomen sotilassopimuksesta

Arvioidessaan elokuussa 1944 Neuvostoliiton tulevaa Eurooppa-politiikkaa Britannian ulkoministeri Eden laski Itämeren alueeksi, missä venäläisillä oli erityinen tarve varmistaa hegemoniansa. Suomi oli kiistatta osa Neuvostoliiton turvallisuusvyöhykettä ja vaikutusaluetta, eikä Britannialla ollut siellä tärkeitä etuja valvottavanaan. Hän ei kuitenkaan odottanut Neuvostoliiton pyrkivän

25 Eriksen 1982, 144–145; Holtsmark 1994b, 10–11, 18; Jensen 1987, 51.

26 Leifland 1992, 68–72.

27 Toukokuussa 1945 ”Festung Norwegenia” miehitti yhä noin 350 000 hyvin varustettua ja koulutettua saksalaissoitilasta, joilla oli lisäksi tukeaan täysipainoiset meri- ja ilmavoimat. Esim. Nøkleby 1983, 310.

28 Leifland 1992, 82–90, 107–111.

aluelajennuksiin Skandinaviassa, missä brittien tuli vahvistaa jo vanhastaan läheisiä suhteitaan ja levittää vaikutusvaltaansa.²⁹

Kesään 1945 tultaessa oli Suomen synkältä näyttänyt tilanne muuttunut hiukan lohdullisemmaksi. Ilman välikohtauksia sujuneet eduskuntavaalit olivat vakauttaneet maan oloja, eikä Neuvostoliitto tuntunut uhkaavan välittömästi maan sisäistä itsenäisyyttä. Britannia tarkasteli Suomea tiettyjen kauppaintressien ohella lähinnä siitä näkökulmasta, että Suomen suhteilla Neuvostoliittoon oli merkitystä Skandinavian maiden kansainvälisen aseman kannalta.

Jo 1930-luvulla Neuvostoliitto oli pyrkinyt strategisten intressiensä järjestämiseen Suomen suunnalla muun muassa hankkimalla tukikohtia sekä sotilassopimuksen avulla.³⁰ Toinen maailmansota ei tuonut tähän muutosta. Talvisodan aluksi Terijoen nukkehallitus solmi Neuvostoliiton kanssa keskinäisen avunannon ja ystävyyden sopimuksen³¹, kun taas rauhansopimukseen sisältyi sekä 1940 että 1944 laivastotukikohdan vuokraus Suomenlahden pohjoisrannalta. Siten ajatus Suomen ja Neuvostoliiton välisistä sotilaallisista järjestelyistä ei ollut sodan jälkeen uusi eikä yllättävä. Puolustusliitto nousikin esille jo talvella 1944–45 keskusteluissa, joissa presidentti-ylipäällikkö Mannerheim ja valvontakomission puheenjohtaja kenraaliversti Ždanov vaihtoivat mielipiteitä Suomen uudesta asemasta. Aloite pyöri keskusteluissa seuraavaan kesään, kunnes Moskovasta viestitettiin, ettei sopimus ollut tällä erää ajankohtainen.³²

Touko–kesäkuussa 1945 Suomi saattoi esillä olleet sopimuskaavailut luottamuksellisesti Ruotsin hallituksen tietoon. Samanaikaisesti asiaan viitattiin kommunistilehdissä siten, että läntisten suurvaltojen edustajat kiinnittivät huuhihin huomiota. Suomen ulkoministeriöstä vastattiin puolustusliittoa koskeviin kysymyksiin kieltävästi mutta kierrellen. Raportoidessaan Lontooseen Britannian poliittinen edustaja Helsingissä Francis Shepherd piti selvänä, että jonkinlainen sotilassopimus oli valmisteluasteella, mutta se ei ollut ehtinyt vielä hallituksen käsiteltäväksi. Oli joka tapauksessa otettava huomioon, että venäläisillä saattoi olla sopimusluonnos valmiina, jonka sisältöön suomalaisilla ei käytännössä olisi paljoa mahdollisuuksia vaikuttaa.³³

Helsingistä välitetyt tiedot sysäsivät Foreign Officen virkamiehet liikkeelle pohtimaan Pohjoismaiden ja koko Euroopan tulevaisuutta.³⁴ Suomen osalta asia oli siinä mielessä selvä, että liittosopimus Neuvostoliiton kanssa vain confirmoisi vallitsevan tilanteen. Brittien intressit eivät olleet uhattuina, sillä jo nyt ”emme me eikä kukaan muukaan voi estää neuvostohallitusta käyttämästä mitä tahansa osaa Suomesta sotilastukikohtanaan”. Parhaimmillaankin oli mahdol-

29 Nevakivi 1976, 191–194, 200; Polvinen 1980, 93–94.

30 Esim. Korhonen 1971, 166–174, 202–203.

31 Ks. Jussila 1985, 167–.

32 Puolustusliittoajatuksista 1944–45 ks. Nevakivi 1995, 60–62; Polvinen 1981, 55–72; Turtola 1988, 234–244; T. Soikkanen 1991, 364–378.

33 Shepherd FO:lle 8.6. ja 13.7.1945, FO 371/47408, PRO (Kansallisarkisto); Polvinen 1981, 69.

34 Seuraavassa esitetyt Foreign Officen virkamiesten näkemykset ajoittuvat välille 13.7.–28.8.1945. Tällöin FO:ssa valmisteltiin muistio Potsdamin konferenssin brittivaltuuskunnalle siltä varalta, että sotilasliittokysymykset olisi otettu kolmen suuren neuvottelussa esille. Näin ei kuitenkaan tapahtunut. Asiakirjat löytyvät arkistokohdasta FO 371/47408, PRO (Kansallisarkisto). Ks. myös Polvinen 1981, 69–71.

lista vain harkita, voisiko Britannia jotenkin auttaa Suomea Neuvostoliiton suljetusta vaikutuspiiristä laajempiin kansainvälisiin yhteyksiin esimerkiksi vetämällä tämän mukaan YK:n toimintaan.

Foreign Officen mukaan venäläiset olivat liittosuhteita solmimalla varmistamassa kontrollinsa kaikissa reunavaltioissa. Suomen ja Neuvostoliiton sopimuksella olisi ”mitä masentavin vaikutus” Norjaan, joka oli huolestunut uuden itänaapurinsa voimasta ja pyrkimyksistä. Heräsi kysymys, olisiko brittien vastapainoksi pyrittävä norjalaisten kanssa liittosopimukseen ja vahvistettava siten heidän luottamustaan tulevaisuuteen. Täysin kylmän sodan ajatuskulkua jo noudatellen Foreign Officessa todettiin, miten surullista oli jakaa Eurooppaa näin kahtia, mutta vielä surullisempaa olisi jättää Neuvostoliiton uhan alaiset maat oman onnensa nojaan.³⁵

Sotilasliittojen solmiminen katsottiin kuitenkin ennenaikaiseksi, sillä maailmansodan jälkiselvittelyissä ei ollut edetty vielä edes rauhansopimuksiin. Norjan aseman järjestämistä oli toistaiseksi harkittu osana yleisempää kysymystä ”läntisestä ryhmästä”, jonka muoto oli vielä ratkaisematta. Britannian oli ensin päästävä yhteisymmärrykseen Ranskan kanssa, jonka jälkeen vasta pienemmät liittolaiset sovitettaisiin sotilaallisesti yhteen brittiläis-ranskalaisen sopimuksen tai liiton kanssa.

Yhteenveto

Toisen maailmansodan loppuvaiheissa ja välittömästi sen jälkeisinä vuosina Pohjoismaat olivat sen verran syrjässä idän ja lännen kilpailun päänäyttämöiltä, että suurvalloilla tuntui olevan alueella sekä varaa että halua joustavaan politiikkaan. Tämä edellytti kuitenkin jonkinlaista yhteisymmärrystä siitä, mitkä olivat länsiliittoutuneiden perusintressit Norjassa ja Tanskassa sekä vastaavasti venäläisillä Suomessa. Idän ja lännen etupiirit muovautuivat vuorovaikutussuhteessa niistä ratkaisuisista, joita toisaalta Britannia ja toisaalta Neuvostoliitto tekivät tavoitteidensa laajuudesta. Pohjolan sisäinen keskinäisriippuvuus oli omiaan hillitsemään suurvaltoja dramaattisista toimenpiteistä.

Sekä länsivallat että Neuvostoliitto pitivät Pohjolan-politiikassaan kiinni intressiensä minimistä. Molemmiin puolin vältettiin provosoivia avauksia, ikään kuin olisi haluttu pitää kaikki optiot auki tulevaisuuteen. Suurvaltojen toimintalinjat sopivat hyvin yhteen Pohjoismaiden omien tavoitteiden kanssa, joita leimasi halu pysytellä syrjässä kansainvälisistä kiistoista sekä lieventää sillanrakennuspolitiikalla jännitystä idän ja lännen välillä. Tätä kansainvälistä rauhoitusaikaa kesti vuoteen 1947, jonka jälkeen sekä Neuvostoliitto että länsivallat pyrkivät avoimesti varmistamaan valtavyöhykkeilleen mahdollisimman hyvät asemat myös Pohjolassa.

Skandinavian maiden kesken käytiin valmistavia keskusteluja sotilasyhteistyön mahdollisesta kehittämisestä ja tiivistämisestä jo vuoden 1946 puolelta

...
35 Brittien pohdinnoissa oli Norjan lisäksi esillä Kreikka ja Italia.

lähtien. Neuvostoliitto oli tietoinen näiden neuvottelujen päälinjoista, mikä osaltaan aktivoi sen syksyllä 1947 turvallisuutensa sopimusverkon täydentämiseen Suomen kanssa.³⁶ Vastaavasti YYA-sopimuksen solmimiseen johtanut Stalinin kirje Paasikivelle maalikuussa 1948 sysäsi osaltaan Norjan kautta liikkeelle kehitystä, joka johti Yhdysvaltojen sitoutumiseen Euroopan puolustukseen sekä vuotta myöhemmin NATO:n perustamiseen.³⁷ Samantyyppinen vuorovaiutusmekanismi toimi jo sodan viimeisestä vuodesta lähtien. Kuten Tuomo Polvinen on todennut, vaikka ”käytännön vastatoimenpiteisiin ei toistaiseksi nähtykään aihetta, on silti pantava merkille Suomen ja Neuvostoliiton sotilassopimusta koskeneiden huhujen jo kesällä 1945 herättäneen Lontoossa ajatuksen Norjasta toisena ’Pohjolan tasapainon’ punnuksena”.³⁸

Suurvaltojen intressipiirien näkökulmasta katsottuna on luonnollista, että Suomen Itä-Euroopan kansandemokratioista poikennut kehitystie toisen maailmansodan jälkeen palautuisi geostrategisiin ratkaisuihin. YYA-sopimuksesta saattoi tulla ”Paasikiven diktaatti” vain sillä edellytyksellä, että Suomi laskettiin Moskovassa osaksi Pohjolan eikä Keski-Euroopan turvallisuusjärjestelmää. Suomi joutuikin lunastamaan paikkansa yhtenä Pohjoismaista sekä idän että lännen silmissä. Neuvostoliiton kannalta ratkaisevaa oli viime kädessä suomalaisten sotilaallinen puolustustaistelu – ensin talvisodassa ja sitten kesällä 1944 torjuttaessa puna-armeijan suuroffensiivia. Vastaavasti lännelle oli tärkeää se, että maan sisäisen yhteiskuntajärjestelmä kesti sekä fasismin että kommunismin paineen alla.

Väheksymättä eri Pohjoismaiden sisäisten valta-, vaikutus- ja painostussuhteiden merkitystä niiden harjoittamalle ulkopoliitikalle on todettava, kuinka syvästi maiden kansainvälinen asema oli toinen toisistaan riippuvainen maailmansodan ja avoimen kylmän sodan välivuosina. Skandinavian turvallisuuskysymykset olivat kytköksissä ratkaisuihin, joita tehtiin suurvaltapolitiikassa. Kun Eurooppaa jaettiin kahteen leiriin itä–länsi-akselilla, ei pohjoinenkaan ollut kokonaan erotettavissa muusta maanosasta.

Toisaalta voi katsoa, että Pohjola ehti sisäisesti vakiintua ja kypsyä siihen ”tasapainoon”, johon se lopulta kylmän sodan järjestelmän vaatimuksesta soljahti. Pohjoismaissa ratkaisut tapahtuivat olosuhteisiin nähden varsin kivuttomasti ja ilman suuria levottomuuksia, puhumattakaan väkivallasta, vaikka enää ei ollut tilaa jättäytyä täysin kansainvälisten kiistojen ulkopuolelle. Kaksinapaisessa maailmassa kunkin maan valinnoista tuli väistämättä kannanottoja myös suurvaltasuhteisiin. Pohjolan kannalta olennaista oli se, että kylmän sodan järjestelmän stabiloitumisen jälkeenkin suurvallat tyytyivät alueella strategisiin minimivaatimuksiin, myös Suomessa. Näin murrosvuosien elävästä keskinäisriippuvuudesta saattoi kasvaa se Pohjolan tasapaino, josta myöhemmin tuli käyttökelpoinen käsite sekä aktiiviseen politiikan tekemiseen että kansainvälisen politiikan teoreettiseen selittämiseen.

36 Korobochkin 1995, 203; Nevakivi 1983, 52–67. Skandinaavisesta puolustusyhteistyöajatuksesta yhteenvetona ks. Blidberg 1987.

37 Ks. Nevakivi 1983, 91, 107–114; vrt. Nissborg 1985, 11–14.

38 Polvinen 1981, 72.

■ Suomi ja Marshallin suunnitelma

Mikä oli Euroopan tilanne kesällä 1947, kun Yhdysvallat lanseerasi aloitteen Marshallin suunnitelmana tunnetusta avustusohjelmasta? Kysymystä voi lähestyä kahdesta eri näkökulmasta. Oppinut katse ylhäältä maustettuna ripauksella jälkiviisautta painottaa rakenteellista tasoa. Oliko vanha manner todella taloudellisen romahduksen partaalla, vai turvattiinko runsaskätisesti jaetuilla dollareilla paremminkin tavoitteeksi asetetun hyvinvointivaltion rakentamista ja laajentamista, kuten Alan S. Milward on esittänyt kuuluisissa tutkimuksissaan.¹ Tätä perinteisempiä ajatuskuluja ravistelevaa väitettä on kritisoitu etupäässä siitä, että se ei ota riittävästi huomioon vuoden 1947 psykologista ilmapiiriä. Ajankohdan poliittiset toimijat sekä ihmiset yleensä kokivat Euroopan olosuhteet kovin toisella tavalla kuin taloushistorian tukija, joka rakentaa tulkintansa monipuolisten tilastojen perusteella 40 vuoden aikaperspektiivin takaa.²

Toinen tapa tarkastella Marshallin suunnitelmaa painottaakin enemmän sitä koskeneen päätöksenteon ulottuvuutta eri maissa. Molemmiin puolin Atlanttia uskottiin laajalti, että Euroopan säilymisen demokraattisella pohjalla saattoi pelastaa vain Yhdysvaltain dollareiden avulla. Riippumatta siitä, mitä tavoitteita ja aikomuksia Neuvostoliiton johdossa todella haudottiin, monet eurooppalaiset pelkäsivät toisissaan, että joko puna-armeija tai kansalliset kommunistit käyttäisivät sopivaa tilaisuutta hyväksi vallan anastamiseksi. Nämä toiveet ja uhkat, jopa maailmankuvat ja mentaliteetit, vaikuttivat olennaisesti niihin ratkaisuihin, joita tehtiin Marshallin suunnitelman suhteen. On tärkeää muistaa, että päätösten hetkellä tulevaisuus näyttäytyi mitä suurimmassa määrin avoimena ja epävarmana.

Historiantutkimuksessa rakenteet ja toiminta riippuvat luonnollisesti toisistaan, eikä niitä ole mielekästä jakaa toisensa poissulkeviksi kategorioiksi. Myös Marshallin suunnitelmaa analysoitaessa laajemmat ulottuvuudet ja pitkän aikavälin tavoitteet voi sovittaa Michael J. Hoganin ja Melvyn P. Lefflerin tavoin tyylikkäästi yhteen aikalaisten rajoitetumpien näkökulmien kanssa.³

Tarkastelen seuraavassa Suomen päätöstä jättäytyä Marshallin avustussuunnitelman ulkopuolelle etupäässä niiden poliittisten toimijoiden näkökulmasta, jotka joutuivat ratkaisemaan asian yhden heinäkuisen viikon aikana kesällä 1947. Tapahtumahistoriallisen rekonstruktion taustalla elää perustavampi tulkinnallinen kysymys siitä, kuinka Marshall-ratkaisu asettuu Suomen ulkopoliitiikan ja maan kansainvälisen aseman kokonaiskuvaan toisen maailmansodan

1 Milward 1984, esim. 463–466, ja 1989, 231–253.

2 Esim. L. S. Kaplan 1987, 147; Miscamble 1992, 43–45.

3 Hogan 1987; Leffler 1992.

jälkeen. Palaan tälle rakenteelliselle ulottuvuudelle kronologisen kuvauksen jälkeen yhteenvetävissä pohdinnoissa.

Tausta

Suomen poliittista kenttää määrittivät vuosina 1945–46 sen vasen laita. Kommunistit esiintyivät valvetuneimman etujoukkonsa johdolla itsetietoisesti ja voimansa tunnossa ikään kuin varmoina siitä, että maa oli etenemässä heidän johdolla kohti suurta tavoitetta eli sosialistista yhteiskuntaa. Vaikka SKP:llä ei ollut kansandemokraattisten liittolaistensa kanssa kuin kuusi ministerinsalkkua kahdeksastatoista maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien kanssa muodostamassaan koalitiohallituksessa, kommunistit toimivat pitkälti sen illuusion vallassa, että politiikan kehityslinjat olivat heidän näpeissään. Nojautuen suureen joukkokannatukseensa työväestön parissa sekä mahtavaan naapuriin Neuvostoliittoon, jonka edustajat seurasivat tilannetta Helsinkiin asettuneessa valvontakomissiossa, SKP:n johdon odotushorisontissa ei ollut sijaa taka-askelille tai saavutetuista asemista luopumiselle.⁴

Kun lopullinen rauhansopimus oli saatu valmiiksi syksyllä 1946 ja allekirjoitettu seuraavan vuoden helmikuussa, ilmapiiri Suomessa muuttui. Vaikka itse sopimus odotti vielä ratifioimistaan, poliittisissa piireissä levisi tunne, kuin

Ranskassa kommunistien mobilisoima liikehdintä Marshall-sunnitelmaa vastaan johti syksyllä 1947 yhteenottoihin, jotka vaativat myös kuolonuhreja. (Pariisi/Lehtikuva Oy, Santonen 1989.)

4 Ks. Jussila 1990, 255–256; Rentola 1994b, 204.

Neuvostoliiton teräksinen ote alkaisi hiukan hellittää. Oli aika harjoittaa itsenäisempää politiikkaa ottamatta kaikessa erikseen huomioon kommunistien näkökantoja.

Huhtikuussa 1947 tämä rohkeampi asenne johti hallituskriisiin, vaikka valvontakomission puheenjohtaja Andrei Ždanov oli siitä nimenomaisesti varoittanut rauhansopimuksen allekirjoittamisen merkeissä tekemällään jäähyväiskäynnillä. Kuusi viikkoa kestäneiden neuvottelujen jälkeen päädyttiin lähtöpisteeseen: hallitus päätti jatkaa entisellään kolmen suuren puolueen kansanrintamapohjalla, mutta kommunistit oli ajettu kriisiin myötä puolustusasemiin.⁵

Hallituspolitiikkaakin selvemmin tämä näkyi taistelussa työläisten kannatuksesta. Sosiaalidemokraatit olivat selviytyneet sodan jälkeen kärsimiensä takaiskujen ja hajaannuksen ylitse ja osoittivat nyt sekä päättäväistä tahtoa että kykyä haastaa vasemmistolaiset kilpailijansa työpaikoilla sekä yhteisissä järjestöissä. Hyökkäävällä kampanjallaan he onnistuivat varmistamaan enemmistön Suomen ammattiyhdistysten keskusliitossa, jonka kommunistit olivat toivoneet voivansa vallata.⁶ SKP:n näkökulmasta poliittisen kamppailun jyrkentymisessä oli kyse myös ulkopolitiikasta. Kesäkuun alussa Hertta Kuusinen totesi yleisen tilanteen sellaiseksi, että nyt oltiin siirtymässä ”avoimeen taistelukauteen Neuvostoliittoa vastaan”.⁷

Suomen poliittisen eliitin suhtautuminen Marshallin suunnitelmaan tulee nähdä tätä taustaa vasten. Puhtaasti taloudellisesta näkökulmasta tilanne asettui jonkin verran toisella tavalla. Neuvostoliittoon oli toimitettava 300 miljoonan dollarin edestä (vuoden 1938 hinnoissa laskettuna) sotakorvauksia, jotka muodostivat raskaan lisätaakan monien kotoisten ongelmien kanssa painiskeleville suomalaisille. Maan teollisuuslaitokset olivat säästyneet tuholta, mutta sota-vuosien kovan käytön kuluttamina niissä tarvittiin uusia koneita ja varaosia. Tuotantoa ei voitu laajentaa ilman kasvavaa raaka-aineiden tuontia, jota taas ei pystytty rahoittamaan kuin luotoilla, ennen kuin lännestä onnistuttaisiin valloittamaan takaisin vanhoja vientimarkkinoita. Huomattavien ulkomaisten lainojen avittamana Suomi oli kuitenkin päässyt kesään 1947 mennessä jälleenrakennuksessaan hyvään vauhtiin.

Suomessa ei ensin kiinnitetty juuri lainkaan huomiota puheeseen, jonka Yhdysvaltain ulkoministeri George Marshall piti Harvardin yliopistossa 5. kesäkuuta 1947. Vasta viikkoa myöhemmin, sen jälkeen kun Britannian ulkoministeri Ernest Bevin oli esittänyt omat näkemyksensä amerikkalaisten aloitteesta, suomalaiset huomasivat tekeillä olevan jotakin merkittävää, johon heidänkin tulisi reagoida. Tästä eteenpäin kysymys Marshallin suunnitelmasta pysyi suomalaislehtien etusivuilla.

Kommunistit heittivät peliin neuvostonäkemyksiä myötäileviä syytöksiä dollari-imperialismista. Herra Marshallin ”uusi evankeliumi” tulkittiin yritykseksi tasoittaa taantumuksen voimille tietä Euroopassa sekä sodan valmisteluksi

5 Beyer-Thoma 1990, 338–350; Jussila 1990, 113–115.

6 Beyer-Thoma 1990, 332–351; Polvinen 1986, 268–270.

7 SKP puoluetoimikunta 4.6.1947, Kansan arkisto.

Neuvostoliittoa vastaan.⁸ Muissa poliittisissa piireissä esiintyi yleistä pessimismää. Jos avustusohjelma kattaisi vain osan Eurooppaa, kuilu idän ja lännen välillä kasvaisi väistämättä. Tällaiseen kehityskulkuun sisältyi ilmeinen vaara siitä, että kansainvälinen ryhmittyminen kahteen blokkiin jättäisi Suomen itäiseen leiriin vastoin sen omaa tahtoa.⁹

Presidentti Paasikivi lähti ensi alkuun siitä, että Suomen tuli tarttua tarjoutuviin mahdollisuuksiin saada helpotusta oloihinsa, mikä oli luonnollista myös maan poliittisen aseman kannalta. Tämän puolesta puhuivat ennen muuta taloudelliset seikat, sillä Suomella ei ollut varaa väheksyä mitään Yhdysvaltain apua. Suuri kysymysmerkki liittyi kuitenkin Neuvostoliiton asenteeseen. Tulisiko Suomen ottaa riski ulkopolitiisesta konfliktista ja lähteä mukaan avustusohjelmaan siinäkin tapauksessa, että Moskova pakottaisi satelliitteinaan kohtelemansa Itä-Euroopan maat jättäytymään sen ulkopuolelle?¹⁰

Neuvostoliiton osallistuminen alustaviin keskusteluihin Ranskan ja Britannian kanssa herätti Suomessa hetkellistä optimismia, mutta pettymys oli sitäkin suurempi, kun Molotovin johtama delegaatio vetäytyi Pariisista ilman tuloksia. Eurooppa näytti olevan kahtiajaon edessä. Monikaan kansainvälisen tilanteen tarkkailija ei rojhennut ennustaa, että jokin maa saattaisi harjoittaa yhteistyötä laskeutuvan rautaesiripun lävitse sekä idän että lännen kanssa.

Ensireaktiot

Perjantaina 4. heinäkuuta Ranskan ja Britannian edustajat Helsingissä kävivät audienssilla Suomen ulkoministeriössä Ritarikadulla. Ministerit Daniel Leví ja Francis Shepherd esittivät hallitustensa puolesta Suomelle kutsun osallistua 12. heinäkuuta Pariisissa alkavaan kokoukseen, jossa keskusteltaisiin Euroopan jälleenrakennuksesta ja sen sovittamisesta yhteen amerikkalaisten tarjoaman avun kanssa.¹¹

Aikaa kannan muodostamiseen oli siten vain yksi viikko keskellä Suomen rauhallisinta lomakautta. Ulkoministeri Carl Enckell matkusti välittömästi presidentin kesäasunnolle Naantalin Kultarantaan keskuselemaan asiasta sekä linjaamaan hallituksen ensimmäisiä toimenpiteitä. Nyt tarvittiin tietoja muiden maiden reaktioista sekä selvää analyysia maan talouden tilasta ja tulevaisuuden näkymistä. Keskeiset ministerit ja talouden johtavat asiantuntijat päätettiin kutsua koolle maanantaiksi, jolloin hankkeesta ja sen taustoista oltaisiin paremmin perillä.¹²

Ulkoministeriössä alkoi kuumeinen valmistelutyö, jota Enckell ohjasi läheisimpänä avustajanaan poliittisen osaston päällikkö Asko Ivalo. Poliittisen eliitin ohella toimittajat ja Helsinkiin akreditoituidut diplomaatit kärtsivät hallituksen

.

8 Ks. *Vapaa Sana* 21.6.1947 ("Justus").

9 Suomalaislehtien suhtautumisesta Marshallin aloitteeseen tarkemmin ks. Apunen 1972, 95–129.

10 *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 462–463 (19.6.1947).

11 Kutsukirje liitteineen arkistoyhteydessä 7 D2 1, UMA.

12 *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 465–466 (4.7.1947).

näkemyistä.¹³ Ranskan ministerille Enckell pahoitteli sitä, että pienet maat tuli näin vedetyksi suurvaltojen välisiin ristiriitoihin. Suomi oli riippuvainen sekä idästä että lännestä eikä halunnut sijoittua kummallekaan puolelle rautaesirippua. Enckell ei toisaalta ollut täysin pessimistinen venäläisten asennoitumisen suhteen. Jos he kieltäisivät etupiirinsä maita ottamasta vastaan Yhdysvaltain luotoja, maailmalla leviäisi yleinen käsitys, että Neuvostoliitto jarrutti Euroopan jälleenrakennusta ja elintason nostamista. Leví puolestaan oli arvioissaan hyvin varovainen mutta vakuutti, että Ranskan hallitus yrittäisi helpottaa Suomen vaikeaa asemaa.

Tärkein vieras, jonka Enckell tapasi tuona kiireisenä lauantaina, oli Neuvostoliiton lähettiläs A. N. Abramov. Kuten kollegansa muissakin kutsun saaneissa maissa, hän esitti huolellisesti muotoillussa nootissa hallituksensa kannan Marshallin aloitteeseen. Sen mukaan Yhdysvallat yritti puuttua anteliaisuuden verhon suojissa Euroopan maiden riippumattomuuteen kytkeäkseen ne taloudellisesti palvelemaan amerikkalaisten intressejä.¹⁴

Neuvostoliiton periaatteellinen vastenmielisyys Pariisin konferenssia kohtaan tuli näin virallisesti tunnetuksi, mutta suomalaiset jäivät pohtimaan, mikä oli Abramovin *démarchen* täsmällinen tarkoitus. Lähettiläs ei antanut mitään ”suositusta” siitä, miten Suomen tulisi vastata saamaansa kutsuun. Enckell ja Abramov keskustelivat Marshallin suunnitelmasta sekä maiden keskinäisistä suhteista itse asiassa hyvinkin ystävällisessä sävyssä. Enckell vakuutti, että Suomi ei osallistuisi mihinkään vehkeilyyn Neuvostoliittoa vastaan, mutta se tarvitsi taloudellisia yhteyksiä kaikkiin maihin sekä itään että länteen. Tältä pohjata hän otaksui Suomen lähettävän edustajiaan Pariisiin mutta lähinnä tarkkailijan roolissa. Abramovin mukaan Suomi oli harjoittanut kansainvälisiä suhteitaan sopusoinnussa Neuvostoliiton politiikan kanssa, eikä hän yrittänyt terävöittää suullisesti hallituksensa kirjallisesti ilmaisemia varauksia. Enckell saikin sen vaikutelman, että jokainen maa voisi menetellä asiassa parhaaksi katsomallaan tavalla.¹⁵ Kaikesta päätellen Neuvostoliiton lähettiläs ei näyttänyt pitävän tilannetta erityisen vakavana, sillä hän oli lähdössä maanantaina kiertelemään Pohjois-Suomea.

Suomi ei ollut ainoa maa, jolle Britannian ja Ranskan päätös edetä Marshall-asiassa ilman Neuvostoliiton myötävaikutusta tuotti päänvaivaa. Skandinaviassa vannottiin yhä puolueettomuuden nimeen ja eläteltiin toiveita sillanrakennuspolitiikasta. Osallistuminen Pariisin konferenssiin tulkittaisiin selväksi valinnaksi lännen puolesta siitä riippumatta, kuinka ehdottomasti kukin torjuisi ajatukset osallistumisesta poliittiseen tai sotilaalliseen blokkiin. Ja kun hallitsevissa sosiaalidemokraattisissa puolueissa amerikkalainen kapitalismi herätti

13 Paasikiven päiväkirjan ja arkiston ohella seuraava kuvaus tapahtumista nojaa ennen muuta Enckellin yksityiskohtaisiin muistiinpanoihin 5.–10.7.1947, Enckellin kokoelma 102, Kansallisarkisto.

14 Kopia Abramovin muistiosta Suomen hallitukselle 5.7.1947 ja sen suomennos, Paasikiven kokoelma V:16, Kansallisarkisto.

15 Neuvostoliiton noottia pidettiin esimerkiksi Prahassa tarkoitukseltaan yhtä epämääräisenä kuin Helsingissä. Ks. Sevón 1995, 180–181 viite 22.

tiettyjä epäluuloja, Marshallin aloitteen katsottiin mutkistavan sekä ulko- että sisäpoliittista tilannetta.¹⁶

Helsingissä seurattiin tarkasti muiden maiden toimia, joilla oli olennaista merkitystä sekä Suomen päätöksenteolle että sille, miten sen ratkaisua tulkittaisiin maan kansainvälisen aseman määrittäjänä. Esimerkiksi Euroopan ”puolueettomat” tarjosivat tärkeän viiteryhmän, vaikka se ei sodanjälkeisessä murroksessa ollut mikään vakiintunut tai selkeä kategoria. Jos Ruotsi tai Sveitsi jäisi pois Pariisista, Suomi voisi tehdä samoin joutumatta leimatuksi täysin Neuvostoliiton satelliitiksi. Muun muassa Lontoon-lähettiläs Eero A. Wuori korosti ruotsalaisten ratkaisun merkitystä Marshall-asiassa, jota hän piti Suomelle jopa yhtä tärkeänä kuin välirauhansopimusta syksyllä 1944.¹⁷

Vielä keskeisempää oli se, miten kysymyksen suhtauduttiin Neuvostoliiton etupiirissä. Ulkoministeriö yritti tehostaa tiedonhankintaansa erityisesti niistä maista, jotka sijaitsivat harmaalla alueella idän ja lännen välissä. Jos joku tai jotkut Itä-Euroopan valtiot päättäisivät osallistua avustusohjelmaan, Suomen olisi helppo tehdä samoin. Odotukset kohdistuivat erityisesti Tšekkoslovakiaan ja Puolaan, jotka molemmat osoittivat halukkuutta yhteisiin neuvotteluihin Euroopan jälleenrakennuksesta.¹⁸ Enckell tapasi 5. heinäkuuta Tšekkoslovakian uuden lähettilään Josef Pavlovskýn, joka uskoi lujasti hallituksensa osallistuvan Pariisin konferenssin. Asiassa oli ilmiselvästi yhteisiä intressejä, joten Pavlovský lupasi pitää suomalaiset informoituna tilanteen kehittymisestä Prahassa. Pari päivää myöhemmin Puolan Helsingin-lähettiläs ilmaisi olevansa henkilökohtaisesti vakuuttunut, että myös hänen hallituksensa suhtautuisi myönteisesti. Hän ei tosin ollut vielä saanut Varsovasta asiaa koskevia tietoja.¹⁹

Paasikivi

Hallitus pääsi varsinaisesti käsittelemään Marshall-kysymystä, kun presidentti saapui maanantai-iltana 7. heinäkuuta Helsinkiin. Paasikivi käynnisti välittömästi keskustelut Enckellin sekä pääministeri Mauno Pekkalan ja toisen ulkoministerin Reinhold Sventon kanssa, jotka molemmat lukeutuivat SKDL:ään. Hallitus oli ollut jo pitkään suurissa sisäisissä vaikeuksissa, eikä pääministerillä ollut erityisiä henkilökohtaisia ominaisuuksia, joita olisi tarvittu maan päättäväiseen johtamiseen. Hoitaessaan asioita venäläisiin päin hän hoiperteli linjat-

16 Dalgas Jensen 1989, 73–74, 82; af Malmberg 1994, 72–75, 79–82; Möller 1986, 292–296; Pharo 1976, 130–133; Sevón 1995, 177–180, 186–189. Pelot Yhdysvaltain interventioista Skandinavian maiden sisäpolitiikkaan osoittautuivat liioitelluiksi. Ks. Lundestad 1980, 162–165; Leffler 1992, 158.

17 *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 465 (4.7.1947); T. O. Vahervuoren muistio puhelinkeskustelusta Wuoren kanssa 4.7.1947, 7 D2 1, UMA; Wuori Paasikivelle 3.7.1947, Paasikiven kokoelma V:16, Kansallisarkisto. Wuoren roolista myös Nevakivi 1992, 294–298.

18 Ulkoministeriö lähetystöille 5.7.1947, ks. myös Järnefelt Varsovasta 27.6. ja 10.7.1947, 7 D2 1, UMA.

19 Enckell 5.7. ja 7.7.1947, Enckellin kokoelma 102, Kansallisarkisto; *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 467 (8.7.1947).

tomasti presidentin näkemysten ja kommunistien poliittisten tavoitteiden välillä.

Pekkala oli luvannut Hertta Kuusiselle, että hän ei sallisi liittää Suomea läntiseen blokkiin edes kiertoteitse. Pääministeri aikoi keskustella Neuvostoliiton edustajien kanssa, eikä Marshall-asiaa ratkaistaisi ottamatta huomioon naapurin näkemyksiä. Vaikka dollariluotot tulisivat kovaan tarpeeseen, Pekkalan mielestä Abramovin nootti antoi ymmärtää, että Suomen tuli pidättäytyä Pariisin konferenssista. Hän asettui selvästi kommunistien odottavalle kannalle pitäen toistaiseksi riittävänä ratkaisun lykkäämistä. Tarvittaessa pääministeri oli valmis vastaamaan esitettyyn kutsuun kielteisesti.²⁰

Paasikivi pohti alkuun varovaisesti Suomelle olevan parasta, jos se voisi turvata dollariavun saannin lähtemättä Pariisiin. Mutta olisiko tämä käytännössä mahdollista, se oli kokonaan toinen kysymys. Suomalaiset halusivat säilyttää taloudelliset suhteensa ja käydä kauppaa useiden eri maiden kanssa sekä osallistua muiden rinnalla Euroopan jälleenrakentamiseen. Tältä pohjalta presidentti omaksui nopeasti rohkeamman asenteen ohittaen venäläisten varaukset. Ei ollut syytä olla luottamatta Britannian ja Ranskan vakuutuksin, että nyt luotava järjestö ei sekaantuisi mukaan tulevien maiden sisäisiin asioihin ja että sen puitteissa harjoitettava toiminta ei loukkaisi niiden suvereniteettia. Näistä lähtökohdista Suomi voisi toimittaa tietoja taloudestaan sekä lähettää edustajansa Pariisiin, jotta se saisi yksityiskohtaisemman kuvan tekeillä olevasta ohjelmasta. Poliittisista syistä hallitus varaisi oikeuden päättää myöhemmin, osallistuisiko Suomi suunnitelman toteuttamiseen vai ei.²¹

Presidentti saattoi nojata näkökantansa pariin asiantuntijamuistioon, joissa tarkasteltiin Suomen talouden haasteita ja luottotarpeita seuraavien vuosien aikana. Laskelmien mukaan ilman ulkomaisia lainoja tai muuta apua ei selvittäisi, sillä vapaan viennin tuloilla ei pystytty kattamaan välttämättömän tuonnin kustannuksia. Selvitäkseen muun jälleenrakennuksen ohessa sotakorvauksista ja siirtoväen asuttamisesta Suomi tarvitsisi vuosina 1948–49 ainakin 100–180 miljoonaa Yhdysvaltain dollaria. Tästä kansallisesta ohjelmasta ei voitu tinkiä, tapahtuipa Euroopan tasolla mitä tahansa. Ehdotettuun jälleenrakennussuunnitelmaan oli osallistuttava jo pelkästään sen vuoksi, että myöhemmin olisi paljon vaikeampaa tai jopa mahdotonta päästä osalliseksi amerikkalaisten luotoista. Jättäytyminen yhteisen järjestön ulkopuolelle voisi myös haitata länsimaiden kanssa harjoitettavaa kauppaa.²²

20 Enckell 7.7.1947, Enckellin kokoelma 102, Kansallisarkisto; Narinski 1994, 91–92.

21 *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 465–467 (4.–7.7.1947). Ks. myös Paasikiven kommentit, jotka hän kirjasi Britannian ja Ranskan kutsusta saamaansa kopioon, sekä lukuisat luonnokset Suomen vastaukseksi, Paasikiven kokoelma V:16, Kansallisarkisto, ja 7 D2 1, UMA.

22 Muistio Suomen taloudellisista haasteista seuraavina 4–5 vuotena, 7.7.1947, ja Br. Suvirannan muistio Suomen luottotarpeista, 8.7.1947, Paasikiven kokoelma V:16, Kansallisarkisto. Paasikiven omat näkemykset saattoivat hyvinkin heijastua ensimmäisen muistion sisältöön, ks. *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 465 (4.7.1947); Enckell 5.7.1947, Enckellin kokoelma 102, Kansallisarkisto.

Maanantain kokouksessa avainministerien kanssa Paasikivi suhtautui Marshallin suunnitelmaan kuin se olisi puhtaasti taloudellinen kysymys. Hän ei tyytynyt edes Enckellin ehdotukseen, että Pariisiin lähetettäisiin pelkkä tarkkailija. Mukaan oli mentävä, jotta ei menetettäisi tilaisuutta saada Yhdysvalloista välttämättömiä avustuksia ja luottoja. Enckellin mielestä presidentin argumentit olivat naiiveja, mutta hänellä ei ollut rohkeutta sanoa sitä ääneen. Hän ei itse uskonut, että osallistuminen uuteen eurooppalaiseen järjestöön olisi edellytys dollarilainoille, vaan amerikkalaiset harkitsisivat niiden myöntämistä jatkossakin kunkin maan takaisinmaksukyvyyn pohjalta.²³

Ministerit taipuivat Paasikiven muotoiluihin ilman sen suurempaa suostutetta. Vastausluonnos otti huomioon Neuvostoliiton poliittiset intressit, sillä siinä korostettiin Suomen osallistumista puhtaasti kansalliselta pohjalta ja maan riippumattomuutta suhteessa Yhdysvaltoihin.²⁴ Kulisseissa oli kuitenkin käynnissä jo kokonaan toinen peli. Samaisen maanantain aikana Pekkala ja Svento kävivät kumpikin tiedustelemassa Abramovilta luottamuksellisesti, miten Suomen tuli kysymyksessä menetellä. Svento oli luultavasti liikkeellä presidentin asialla, kun taas Pekkalan takana häräsivät SKP:n voimahahmot Hertta Kuusinen ja Yrjö Leino, jotka tekivät pääministerille seuraan Neuvostoliiton lähettilään luo. Pekkala suostui Abramovin pyyntöön, että hallitus viivyttäisi päätöstä heinäkuun 10. päivään asti. Samalla hän lupasi tehdä parhaansa, jotta Suomi omaksuisi lopulta kielteisen kannan suunnitteilla olevaan ohjelmaan.²⁵ Tapahtuisiko tämä jo ennen konferenssia vai vasta Pariisissa, se jäi vielä auki.

Abramovin antamat ystävän neuvot olivat peräisin Moskovasta, joka kohteli Suomea Marshall-asiassa täsmälleen samalla tavalla kuin Itä-Euroopan satelliittimaita. Ohjeiden tietty epämääräisyys viittasi siihen, että neuvostojohdolla oli suuria vaikeuksia määritellä taktista linjaansa. Tulisiko Neuvostoliiton etupiiriin maiden boikotoida Marshallin suunnitelmaa heti alusta pitäen, vai olisiko esimerkiksi parempi, jos ne alkuun osallistuisivat Pariisin konferenssiin vain poistuakseen myöhemmin mielenosoituksellisesti paikalta.²⁶

Kun Marshall-kysymystä käsiteltiin ensimmäistä kertaa koko hallituksen istunnossa, ministerit olivat selvästi taipuvaisia suhtautumaan siihen myönteisesti. Sanomalehtien heijastama yleinen mielipide sekä talouden asiantuntijat tukeaan Paasikivellä ei ollut vaikeuksia ajaa lävitse hahmottelemaansa kompromissia. Olihan Suomelle varsin luonnollista seurata asiassa Skandinavian maita, jotka olivat käytännössä jo päättäneet osanotostaan. Pekkala huolehti kuitenkin siitä, että asiassa ei edetty Abramovin ohjeiden vastaisesti. Hallitus päätti vielä siirtää virallisen päätöksen tekemistä ja seurata, miten tilanne kehittyisi ja mitä

23 J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1985, 467, 471 (7.7. ja 10.7.1947); Enckell 7.7.1947, Enckellin kokoelma 102, Kansallisarkisto.

24 Ibidem.

25 Narinski 1994, 92–93.

26 Moskovasta lähetettiin samat ohjeet Albanian, Bulgarian, Tšekkoslovakian, Suomen, Unkarin, Puolan, Romanian ja Jugoslavian kommunististen puolueiden johtajille. Ks. Narinski 1994, 91–92; vrt. myös McCagg 1978, 263, 393 viitteet 7–9; Zubok & Pleshakov 1996, 104–106.

erityisesti Itä-Euroopan maat tekisivät. Edes kommunistiset ministerit eivät esittäneet tässä vaiheessa sen suurempia varauksia.²⁷

Interventio

Marshall-kysymys sai Suomen osalta ratkaisevan käänteen tiistaina 8. heinäkuuta, kun Mauno Pekkälle kävi iltapäivällä kutsu tapaamaan valvontakomission varapuheenjohtajaa Grigori Savonenkovia. Moskovasta saamiensa ohjeiden mukaisesti kenraaliluutnantti ilmoitti terävässä sävyssä Neuvostoliiton odottavan, että Suomi ei ota osaa Pariisin konferenssiin. Savonenkov tähdensi esiintyvänsä luottamuksellisesti, joten suomalaisilla ei ollut lupa vedota venäläisten välintuloon pidättymisensä perusteluissa eikä siitä saisi vuodattaa tietoja lehtiin.²⁸

Neuvostoliiton viestin saatuaan Paasikivi tunsu raivon sekaista pettymystä ja vaati kuohuksissaan tämän ennenkuulumattoman intervention julkistamista. Presidentti tulkitsi, että hänen harjoittamaltaan ulkopoliitikalta oli pudonnut pohja, ei vain Marshall-kysymyksen suhteen vaan yleisemminkin. Paasikiven linja perustui olettamukselle, jonka mukaan Neuvostoliitto kunnioittaisi Suomen itsenäisyyttä ja sen kanssa voitaisiin asioita hoitaa sovussa, kunhan Suomi tyydytti suurvallan strategiset intressit ja täytti luotettavasti sopimuksilla määritetyt sitoumukset. Mutta tällaisen väliintulon jälkeen täytyi kysyä, mitä hyötyä oli myönnytyspolitiikasta, joka johti maan suvereniteetin kaventumiseen. Paasikiven ärtymystä lisäsi se, että Neuvostoliiton kulisseyssä harjoittama painostus soti täysin sitä vastaan, mitä Molotov oli esittänyt Pariisissa Marshall-asian varhaisemmassa vaiheessa.²⁹ Venäläisten kaksinaamaisuutta korostivat vielä kansainvälisten tietotoimistojen välittämät uutiset, joiden mukaan Neuvostoliitto ei asettaisi esteitä mukaan kutsutuille maille, jos ne halusivat lähettää edustajiaan Pariisiin.³⁰

Paasikivi oli panostanut ”reiluun peliin” venäläisten kanssa niin paljon, että hän ei ollut alkuun uskoa Savonenkovin viestiä todeksi. Hän ei luottanut Pekkälään vaan epäili, että koko jupakka oli suomalaisten kommunistien vehkeilyä. Pitkä keskustelu edeltäjänsä ja yksityisen neuvonantajansa K. J. Ståhlbergin kanssa ei helpottanut presidentin paineita. Vanha ystävä oli tiukasti sitä mieltä, että Suomen tuli osallistua konferenssiin ”sekä taloudellisista että poliittisista

27 Hallituksen ulkoasiainvaliokunta 8.7.1947, Paasikiven kokoelma V:1, Kansallisarkisto; *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 467, 471 (8.7. ja 10.7.1947); Enckell 8.7.1947, Enckellin kokoelma 102, Kansallisarkisto. Skandinavian maista ks. Suomen lähetystöjen sähköiset Kööpenhaminasta, Oslosta ja Tukholmasta 4.–7.7.1947, 7 D2 1, UMA; Dalgas Jensen 1989, 62; Pharo 1976, 136.

28 *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 468 (8.7.1947); Enckell 8.–9.7.1947, Enckellin kokoelma 102, Kansallisarkisto. Ks. myös Suomen Tukholman-lähettilään G. A. Gripenbergin päiväkirja 6.8.1947, Gripenbergin kokoelma VAY 3457–3458, Kansallisarkisto; Beyer-Thoma 1990, 362 ja viite 2401.

29 *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 467–468 (8.7.1947); Enckell 9.7.1947, Enckellin kokoelma 102, Kansallisarkisto.

30 Esim. *Helsingin Sanomat* 9.7.1947 (United Press Pariisista).

syistä, jotta meidän asemamme itsenäisenä valtiona tulisi esille”. Neuvostoliiton toiveille ei voinut antaa jatkuvasti periksi tuhoamatta maan riippumattomuutta. ”Raja on jossakin asetettava”, ja Ståhlbergin mielestä se paikka oli tässä. Paasikivi oli altis kuuntelemaan arvostamiensa järkimiesten mielipiteitä vaikka tiesikin, että lopullisen ratkaisunsa hänen täytyi tehdä pitkälle yksin. Nyt hän joutui käymään ankaraa sisäistä kamppailua, ja kuten usein kompleksisessa tilanteessa, presidentti uhkasi erollaan. Enckell tunsu Paasikiven vaikean luonteen paremmin kuin hyvin eikä ottanut tämän kiivaimpia oikkuiluja liian vakavasti, vaan lääkitti niitä ylistämällä presidentin ulkopoliitiikan suurta viisautta.³¹

Sisunpurkaustensa ohessa Paasikivi ryhtyi pragmaattisiin toimenpiteisiin ja etsi varmistusta sille, että valvontakomissiolla ei ollut laillista perustaa sekaantumiselleen. Enckell pelkäsi, että venäläiset saattaisivat vedota talvisodan rauhansopimukseen, joka oli vahvistettu uudelleen syyskuun 1944 välirauhassa. Siinä Suomi oli sitoutunut pysyttelemään erossa liittoutumista, jotka oli suunnattu Neuvostoliittoa vastaan. Presidentin mielestä tällainen järkeily ei ollut juridisesti kestävä. Hän ei löytänyt Suomen sitoumuksista mitään pitävää pohjaa, joka olisi antanut oikeutusta Savonenkovin interventiolle.³²

Mutta Kreml ei ollut mikään raastuvanoikeus, kuten Paasikivi hyvin tiesi. Niin halutessaan Neuvostoliitto pystyi aiheuttamaan Suomelle monia hankaluuksia, vaikka Savonenkov ei näytä Pekkalaä tällaisilla uhkailleen. Sotakorvausten lisäksi pahimmat vaarat liittyivät varsinaisen rauhansopimuksen ratifiointiin. Jos venäläiset jollain verukkeella lykkäisivät sitä edelleen, valvontakomissio pysyisi Helsingissä eikä Suomea voitaisi pitää täysin suvereenina valtiona. Kesken oli myös joitakin sellaisia poliittisesti arkaluotoisia kysymyksiä, kuten asekatkenta-prosessi ja sotarikollisten oikeudenkäynnit, joihin Neuvostoliitto saattaisi puuttua.³³ Suomalai-
sten oli itse harkittava, kannattiko heidän riskeerata Marshall-asiassa ja lähteä Pariisiin vastareaktioiden uhallakin.

Päästyään ensireaktioidensa ylitse Paasikivi ja hallitus omaksuivat päätöksentekoon viileän realistisen asenteen: Suomella ei ollut edellytyksiä joutua Neuvostoliiton kanssa hakaukseen kansainvälisessä kiista-asiassa. Ulkoministeri Enckell puhui johdonmukaisesti uuden toimintalinjan puolesta. Hänestä Suomi ei voitaisi mitään paljastamalla siihen kohdistetun painostuksen; aiheuttamalla skandaalin se vain provosoisi niskaansa suurvallan vihat ja mahdolliset kostotoimet. Enckell lausui viimein ääneen ne epäilyt, joita hänellä oli ollut alusta asti. Viennin vetäessä täydellä höyryllä Suomella ei ollut syytä ylenpalttiseen pessimismiin. Länsimaista saaduissa tiedoissa ei viitattu lainkaan siihen, että Pariisista pois jäävät maat joutuisivat jatkossa diskriminaation kohteeksi. Suomi pärjäisi joka tapauksessa jonkin aikaa ilman ulkomaisia luottoja. Sitä

31 J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1985, 468–469 (8.7.1947); Enckell 8.–9.7.1947, Enckellin kokoelma 102, Kansallisarkisto.

32 Ibidem.

33 Stefan Smirnov, joka oli tulkkinä paikalla, väittää muistelmissaan (1996, 242–243), että Savonenkov olisi avoimesti uhkailut Pekkalaä vaikeuksilla. Muut lähteet eivät kuitenkaan tällaista vahvista.

paitsi maailmalla kyllä ymmärrettäisiin, että jättäytyminen yhteisestä jälleenrakennusohjelmasta oli johtunut ulkoisesta painostuksesta.³⁴

Neuvostoliitto oli valmis tekemään näkökantansa ehdottoman selväksi mutta tavalla, joka ei sitoisi sitä virallisesti. Tiedustelulinjan lähetystösihteeri Mihail Kotov otti yksityisesti ja ehdottoman luottamuksellisesti yhteyttä Asko Ivaloon ja kyseli ikään kuin vanhojen tuttujen kesken, mihin suuntaan hallitus oli kallistumassa. Kun Ivalo viittasi epämääräisesti, että mielialat olivat taipumassa osallistumisen kannalle, Kotov ryhtyi haukkumaan ankarasti lännen suunnitelmaa. Amerikkalaisten aloite ei suinkaan rajoittunut talouteen, vaan sen takana oli pimeitä päämääriä – halu jakaa Eurooppa ja levittää poliittista vaikutusvaltaa pienten maiden suvereniteetista välittämättä. ”Omana mielipiteenään” Kotov suositteli, että Suomen kaltaisessa asemassa olevan maan ei tullut osallistua Pariisiin konferenssin.³⁵

Eurooppa

Suomalaisten täytyi harkita Pariisin kutsua kansainvälisessä tilanteessa, jossa valtioiden väliset suhteet sekä turvallisuus-, talous- ja kauppakysymykset olivat keskellä murrosta. Eikä ehdotus yhteisestä jälleenrakennusohjelmastakaan ollut kuin pelkkä aloite, joka sisälsi yleisiä lupauksia ilman sen täsmällisempää sisältöä. Itse asiassa heinäkuussa 1947 ei ollut olemassa mitään suunnitelmaa. Päätökset tuli tehdä olettamusten pohjalta, sillä Euroopan tulevasta kehityksestä ei kenelläkään ollut pitävää tietoa, vain enemmän tai vähemmän valistuneita arvioita.

Sodan päättymisen jälkeen Britannia oli johdonmukaisesti suositellut, että Suomi harjoittaisi sovittavaa politiikkaa Neuvostoliiton suhteen. Kevään 1947 halluskriisiä oli pidetty onnettomana, jopa typerän uhman osoituksena.³⁶ Maan vaikealle asemalle löytyi ymmärtämystä myös Marshallin suunnitelman yhteydessä. Ulkoministeri Bevin päätti, ettei hän yrittäisi vaikuttaa Suomen tai muidenkaan sellaisten Euroopan maiden päätöksiin, joiden todennäköisesti olisi helpompaa osallistua Pariisin konferenssiin ilman suostuttelua. Britit luonnollisesti toivoivat, että mahdollisimman moni kutsutuista lähtisi mukaan, mutta he jättivät ratkaisun täysin suomalaisten omaksi huoleksi.³⁷

34 Enckell 9.7.1947, Enckellin kokoelma 102, Kansallisarkisto; *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 469–470 (9.7.1947).

35 Ivalon muistio keskustelusta ”Herra K:n” kanssa, 9.7.1947, 7 D2 1, UMA; Enckell 9.7.1947, Enckellin kokoelma 102, Kansallisarkisto.

36 Ks. Shepherd Attleelle 18.3.1947, FO 371/65919, PRO; vrt. Hankeyn kommentti 12.5.1947 Suomen halluskriisiin: ”All very foolish. ... I hope Mr. Shepherd will put sense into them!” FO 371/65921, PRO. Yhteenvetona Britannian Suomen-politiikasta ks. Polvinen 1986, 282–284.

37 Bevin H. A. Morquandille (7.7.1947, FO 371/62410), joka oli tarjoutunut suostuttelemaan Marshall-asiassa ystäväänsä Norjan ulkoministeriä Halvard Langea; Muistio Bevinin, Tuomiojan ja Wuoren välisestä keskustelusta 19.9. sekä Scott Bevinille 2.10.1947, FO 371/65923, PRO. Britit kuitenkin hiillostivat jonkin verran ruotsalaisia, kuten Foreign Officen taustapaperit ennen Bevinin ja Ruotsin Lontoon-lähettilään Erik Bohemanin tapaamista pal-

Suomalaisilla oli vaikeuksia saada luotettavaa informaatiota päätöksenteon tueksi. Lontoon-lähettiläs Wuori oli tavallaan avainasemassa. Hänellä oli hyviä yhteyksiä Foreign Officeen ja analyyttistä kykyä kansainvälisissä kysymyksissä. Wuori oli pohdiskellut tilannetta monelta kantilta jo ennen brittiläis-ranskalaisen kutsun saapumista. Hänen mielestä poliittiset syyt sanelivat sen, ettei Suomi voisi osallistua läntiseen avustusohjelmaan Yhdysvaltain suojeluksessa. Vaikka Euroopassa syventyvät jakolinjat olivat vaarantamassa ulkomaankaupan näkymiä, Wuori uskalsi arvioida optimistisesti Suomen mahdollisuuksia säilyttää kauppaja- ja muut taloussuhteensa länsimaiden kanssa.³⁸

Ennen kuin päätös lyötiin kiinni, ulkoministeriö sai Helsinkiin rohkaisevia viestejä sekä brittiläisistä että ranskalaisista lähteistä. Wuori oli tullut siihen käsitykseen, että kahdenvälinen kauppa jatkuisi entisellään Suomen kielteisestä ratkaisusta huolimatta. Lyhyessä sähköisessä viestissä Foreign Officen talouspuolen Roger Makinsiin, jonka lausunnon mukaan poisjääminen Pariisista ei haittaisi kaupallisia suhteita eikä johtaisi diskriminaatioon. Enckell tiesi ranskalaisten ajatusten kulkevan samoilla linjoilla.³⁹

Tiedot lievittivät suomalaisten päättämisen tuskaa, mutta toisaalta ne antoivat tilanteesta liiankin ruusuisen kuvan. Kun Wuori jälleen kävi Foreign Officessa, hänelle sanottiin olevan mahdotonta ennustaa, vaikuttaisivatko Pariisin neuvottelut tuleviin kauppasuhteisiin. Amerikkalaisten luottopolitiikasta ei voitu sen paremmin sanoa vielä mitään, mutta oli ilmeistä, että Marshall-hankkeen ulkopuolelle jäävät maat eivät pääsisi hyötymään sen puitteissa luotavista järjestelyistä.⁴⁰ Wuori pysytteli luottavaisella mielellä, vaikka hän ei ollut vielä syyskuun loppuun mennessä saanut mitään uutta valaisua avoimiin kysymyksiin. Yhtenä vaihtoehtona hän pohdiskeli, voisiko dollarilainoja saada maailmanpankilta tai Yhdysvalloista yksityisiltä rahoituslaitoksilta.⁴¹

Suomalaiset eivät saaneet mitään takuita kauppansa tulevaisuuden suhteen. Toisaalta heillä oli kaikki syyt olettaa, että maan tärkeimmillä vientituotteilla, puulla ja muulla metsäteollisuudella, olisi hyvä kysyntä eurooppalaisessa jälleenrakennuksessa. Näin tilannetta arvioi kesäkuussa myös Ranskan varapääministeri Yvon Delbos.⁴² Ja sanottiinhan Pariisin konferenssin kutsukirjeessään selvästi, ettei kaupankäynnin kehittämiseksi Euroopassa luotaisi pidäkkeitä.

...
jastavat: "we hope that the Swedes will realise that they are themselves essentially a part of the Western world and that they will not associate themselves with what appears to be a Russian attempt to prevent the Western world from preventing its own disintegration. If the Swedes were to stand out at this juncture this would in effect mean that they associated themselves with the Russian point of view on this topic." Stevensin kommentti 4.7.1947, FO 371/62409, PRO. Bohemanin roolistista ks. Molin 1991, 40; Möller 1986, 295; Sevón 1995, 181–182.

38 Wuoren raportti 1.7.1947, 7 D2 1, UMA; Wuori Paasikivelle 3.7.1947, Paasikiven kokoelma V:16, Kansallisarkisto.

39 Wuori Lontoosta 8.7.1947, Paasikiven kokoelma V:16, Kansallisarkisto; *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 469–470 (9.7.1947). Nevakivi (1989, 140) on erityisesti painottanut Wuoren sähköisen merkitystä.

40 Muistio keskustelusta Warnerin ja Wuoren välillä 9.7.1947, FO 371/62413, PRO; vrt. Nevakivi 1992, 297.

41 Wuoren raportit Lontoosta 22.7. ja 30.9.1947, 5 C7 ja 7 D2 1, UMA.

42 Helo Pariisista 25.6.1947, 5 C6, UMA.

Keskeinen kysymysmerkki näissä spekulatioissa oli tietysti Yhdysvaltojen asenne. Suomen Washingtonin-lähettiläästä K. J. Jutilasta ei ollut sen suhteen paljoa apua. Hän lähetti Helsinkiin vain neuvon tutkia asia läpikotaisin ennen kielteisen vastauksen antamista ja ehdotti harkittavaksi, voisiko Pariisiin lähettää pelkän tarkkailijan.⁴³ Paradoksaalista kyllä Neuvostoliiton edustajat rauhoittelivat kaikkein selväsanaisimmin läntisten taloussuhteidensa vuoksi hermostuneita suomalaisia. Sekä Abramov että Kotov pitivät amerikkalaisia liikemiehinä, jotka tarvitsivat alati kasvavia markkinoita. Oli näin ollen Yhdysvaltojen intressissä pitää edelleen yllä ja jopa laajentaa kaupankäyntiä Suomen kanssa.⁴⁴ Näiden kommenttien pohjalta voitiin ounastella, että Neuvostoliiton intervention tarkoituksena ei ollut eristää Suomea taloudellisesti lännestä.

Eduskunta

Torstaihin tullessa Paasikivi oli niellyt sekä kiukkunsa että epärointinsa. Hän oli nyt valmis siihen, että Suomi ei osallistuisi Pariisin konferenssiin, vaikka päätös merkitsikin valtavaa iskua maan kansainväliselle maineelle. Mutta poliittinen tilanne ei sallinut muutakaan, ei edes tarkkailijan lähettämistä. Lopullinen ratkaisu tehtiin sen jälkeen, kun Enckell ja Svento olivat presidentin vaatimuksesta käyneet vielä kerran Abramovin puheilla. Lähettiläs vahvisti, että Savonenkovin välittämä viesti vastasi täysin Neuvostoliiton hallituksen näkemystä. Hän luki vakuudeksi ääneen Molotovin lausunnon, jossa Marshallin suunnitelmaa luonnehdittiin yritykseksi muodostaa blokki Neuvostoliittoa vastaan. Siihen osallistumista tulkittaisiin siten Moskovassa vihamieliseksi teoksi.⁴⁵

Hallituksen halut vastarintaan murenivat. Yksikään ministeri ei ollut valmis ottamaan päällensä vastuuta sitä, että tilanne ajautuisi Neuvostoliiton kanssa konfliktiin. Iltapäivällä 10. heinäkuuta pidetyssä valtioneuvoston istunnossa hyväksyttiin pitkin hampain mutta yksimielisesti esitys, jossa Pariisin kutsuun vastattiin kohteliaan kieltävästi.⁴⁶

Prosessi ei kuitenkaan päättynyt tähän, sillä Paasikiven aloitteesta eduskunta oli ehditty kytkeä asian käsittelyyn. Koska maassa elettiin syvintä lomakautta, parlamenttia ei kutsuttu kokonaisuudessaan koolle, vaan kansanedustajien konsultointi rajoitettiin eduskunnan puhemiehiin, ryhmien puheenjohtajiin sekä ulkoasiainvaliokuntaan. Joka tapauksessa poliittiset puolueet tulivat näin vedetyksi mukaan Suomen ratkaisuun, jota ei enää voitu viedä läpi puhtaana kabinettipäätöksenä.⁴⁷

43 Jutila Washingtonista 8.7.1947, 7 D2 1, UMA.

44 *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 471 (10.7.1947); Gripenberg 6.8.1947, Gripenbergin kokoelma VAY 3457–3458, Kansallisarkisto; Ivalon muistio keskustelusta ”Herra K:n” kanssa, 9.7.1947, 7 D2 1, UMA.

45 Enckell 9.7.1947, Enckellin kokoelma 102, Kansallisarkisto; *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 469–472 (9.–10.7.1947); Gripenberg 6.8.1947, Gripenbergin kokoelma VAY 3457–3458, Kansallisarkisto.

46 *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 472 (10.7.1947); Hallituksen ulkoasiainvaliokunta 10.7.1947, Paasikiven kokoelma V:1, Kansallisarkisto.

47 *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 466, 467 (6.7. ja 8.7.1947); Enckell 5.7. ja 8.7.1947, Enckellin kokoelma 102, Kansallisarkisto.

Eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan kokousta on tulkittu niinkin, että se oli pelkkää hämäystä, jonka Paasikivi taitavasti lavasti. Näin nousi esiin kansanedustajien peräänantamattomampi linja, jota vasten korostui presidentin halu ja kyky harjoittaa itsenäistä ulkopoliittikkaa Neuvostoliiton intressit huomioiden.⁴⁸ Näkemys sopii huonosti Paasikiven toiminnan kokonaiskuvaan. Vain muutamaa viikkoa aikaisemmin hän oli linjannut yksikamarisen eduskunnan 40-vuotisjuhlassa, kuinka myös ulkopoliittikkaa täytyi johtaa niiden yleisten periaatteiden ja päämäärien pohjalta, jotka parlamentti asetti yhdessä presidentin kanssa.⁴⁹

Suhtautuminen Marshallin suunnitelmaan oli juuri tällainen tärkeä kysymys, jonka ratkaisemisesta kansanedustajien oli jaettava vastuu. Parlamentaarinen prosessi käynnistettiin nimenomaan antamaan tukea myönteiselle vastaukselle. Ankkuroimalla ratkaisunsa eduskunnan ilmaisemaan kansan tahtoon Paasikivi yritti hankkia selkänjojaa, jonka varassa Suomen linja kestäisi paremmin Neuvostoliiton paineen. Mutta Savonenkovin väliintulo muutti asetelmaa ratkaisevasti. Sen jälkeen ulkoasiainvaliokunnan käsittelyyn sisältyi huomattavasti suurempia poliittisia riskejä, jotka samalla avasivat mahdollisuuksia monenlaiseen taktiseen peliin.

Torstai-iltana 10. heinäkuuta pääministeri Pekkala vakuutteli turhaan eduskunnan ulkoasiainvaliokunnalle hallituksen päätöksen viisautta. Vaikka itse presidentti oli puolustanut kielteistä vastausta sosiaalidemokraattisen puolueen johtajille, SDP:n edustajat pysyivät Pariisin konferenssiin osallistumien kannalla. Sosiaalidemokraattien linjaa veti kansainvälisissä suhteissakin aktiivinen puoluesihteeri Väinö Leskinen, joka viittasi ratkaisun historialliseen merkitykseen. Maalaisliiton ja porvarillisten puolueiden tavoin SDP etsi Suomelle selkeästä ulkopoliittikkaa, jossa hyvät suhteet Neuvostoliittoon sovitettaisiin yhteen länsimaiden kanssa harjoitettavan laajan taloudellisen yhteistyön kanssa. Kommunistit puolestaan vastustivat Marshallin suunnitelmaa yksiselitteisesti Savonenkovin viestin hengessä. Heidän mielestään Suomen talous ei ollut lainkaan niin huonossa jamassa kuin nyt haluttiin väittää. Kolme ja puoli tuntia kestäneen väittelyn jälkeen ulkoasiainvaliokunta hyväksyi Leskisen ehdotuksen taloudellisen delegaation lähettämisestä Pariisiin kymmenellä äänellä viittä vastaan yhden edustajan pidättäytyessä kannanotosta.⁵⁰

Suoraselkäisen periaatteellisuuden ohella kansanedustajien kannanotoissa oli puoluepolitikoinnin makua. Yleinen mielipide samoin kuin liikemaiden ja teollisuuden piirit olivat selvästi sen kannalla, että Suomen tuli varmistaa osuutensa amerikkalaisten tarjoamasta avusta. Ketäpä dollarit eivät olisi houkutelleet monenlaisen puutteen keskellä. Ulkoasiainvaliokunnan kanta oli avoin mutta seurausten suhteen turvallinen protesti epäsuosittua Pekkalan hallitusta

48 Rautkallio 1990b, 45–52.

49 *Paasikiven linja I*, 1956, 85.

50 Kansanedemokraattien rinnalle vähemmistöön jäivät RKP:n kaksi edustajaa. Eduskunnan ulkoasiainvaliokunta 10.7.1947, Paasikiven kokoelma V:16, Kansallisarkisto. Sosiaalidemokraateista ks. SDP puoluetoimikunta 10.7.1947, TA; *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 471–472 (10.7.1947); H. Soikkanen 1991a, 210–212.

sekä epäsuorasti myös Neuvostoliittoa vastaan. Olihan pääministeri vannonut, ettei hallitus tulisi muuttamaan kantaansa.

Eikä muuttanut. Seuraavana päivänä presidentti vahvisti Suomen vastaukseksi:

Kun Suomen asema valtiona ei vielä ole vakiintunut pysyvän rauhansopimuksen muodossa, ja kun Marshall-suunnitelma on kehittynyt suurvaltojen välisen vakavan erimielisyyden aiheeksi, Suomi haluten pysyä maailmanpolitiikan ristiriitojen ulkopuolella, ei valitettavasti katso mahdolliseksi osallistua sanottuun konferenssiin.

Samalla tehtiin selväksi, että Suomi kyllä tarvitsisi ulkomaista tukea. Tämän vuoksi hallitus oli valmis toimittamaan nyt luotavien järjestelyjen käyttöön kaikki tarvittavat tiedot maan taloudellisesta tilanteesta.⁵¹ Tämä oli ainoa mutta sitäkin tärkeämpi kohta eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan enemmistön näkemyksistä, joka sisältyi Suomen lopulliseen vastaukseen.⁵² Toimittaessaan sitä Britannian ja Ranskan edustajille Enckell pyysi vielä ymmärtämystä maan vaikealle asemalle ja tähdensi, että Suomi olisi valmis puhtaasti taloudelliseen yhteistyöhön.⁵³

Vastaaanotto

Jättäytyminen pois Pariisiin konferenssista vahvisti käsityksiä siitä, että Suomen kansainvälinen asema oli verrattavissa Neuvostoliiton itäeurooppalaisiin satelliitteihin. Moskovan radio edesauttoi vaikutelmaa ilmoittamalla suomalaisten kieltäytymisestä jo ennen hallituksen muodollista päätöstä. Ruotsalaiset sanomalehdet olivat erityisen kärkkäitä huomauttamaan, kuinka ratkaisu osoitti Suomen suvereniteetin rajallisuutta ja kyvyttömyyttä määrätä itsenäisesti kansainvälisistä suhteistaan.⁵⁴ Yhdysvaltain Helsingin-lähetystössä pantiinkin merkille, että suomalaisten keskuudessa vallitsi ilmeistä pessimismia Marshall-ratkaisun johdosta.⁵⁵

Toisaalta suomalaisten osoittama halu vastustaa Neuvostoliiton painostusta herätti myös jonkinlaista vastakaikua. Lännessä pidettiin Suomen vastauksen muotoilu suurin piirtein parhaana mahdollisena, mitä vallitsevissa olosuhteissa voitiin odottaa. Kuten Britannian asiainhoitaja Richard Ledward sen ilmaisi, suomalaisten kamppailussa itsenäisyytensä puolesta pelko rauhansopimuksen ratifioimisen viivästyimisestä painoi tässä vaiheessa enemmän kuin pelko dollariuottojen menettämisestä. Oli ilmiselvää, että yleinen mielipide, eduskunnan enemmistö sekä maan talouspolitiikan johtajat olivat kaikki Pariisin kutsun vastaanottamisen kannalla.⁵⁶

51 Suomen vastauksen lopullinen muotoilu on arkistokohdassa 7 D2 1, UMA; Polvinen 1999, 414.

52 Söderhjelm 1970, 109; Polvinen 1986, 341 viite 27.

53 Ledward FO:lle 11.7.1947, FO 371/62411, PRO.

54 Esim. *Göteborgs Morgonpost* 11.7. ja *Svenska Dagbladet* 12.7.1947.

55 Hamilton Helsingistä 12.8.1947, 860D.00/8–1247, mf USA 10, Kansallisarkisto.

56 Ledward FO:lle 11.7. ja 16.7.1947, FO 371/62411 ja 62415, PRO.

Amerikkalaisten mielestä oikeisto ja sosiaalidemokraatit olivat osoittaneet eduskunnan ulkoasiainvaliokunnassa, että suomalaisissa oli yhä itsepäistä tais-telutahtoa Neuvostoliiton ylivaltaa ja kommunistien pyrkimyksiä vastaan.⁵⁷ Moskovan radion tulkinnessa nämä samat vanhaa seikkailupolitiikkaa edusta-vat piirit olivat nyt paljastuneet länsiliittoutumisen asiamiehiksi.⁵⁸ Mutta muu-toin Neuvostoliitossa otettiin Suomen hallituksen tekemä ratkaisu tyydytyksel-lä vastaan. Moskovan-lähettiläs Cay Sundström raportoi Helsinkiin, että tämä konkreettinen teko oli pyyhkinyt pois sen ärtymyksen, jonka Suomen keväinen hallituskriisi oli neuvostojohdossa herättänyt.⁵⁹

Lännessä pantiin merkille myös Suomen halukkuus ilmoittaa tietoja talou-destaan.⁶⁰ Britannian Foreign Officessa heitettiin esiin sellainenkin ajatus, että suomalaiset voisivat ehkä osallistua enemmän tai vähemmän salaisesti Pariisis-sa tehtävään suunnittelutyöhön. Suomelta pyydettiin laskelmia maan metsä-teollisuuden potentiaalisesta vientikyvystä vuosille 1948–51 vakuuttaen samal-la, että konferenssin asiakirjoissa ei viitattaisi millään tavoin siihen, mistä tiedot oli hankittu. Ulkoministeriön kaupallisen osaston päällikkö Johan Nykopp ei hukannut aikaa täyttäessään luottamuksellisesti esitetyt toiveet. Siinä sivussa ajettiin Suomen tuotannollisten ongelmien ratkaisua osoittamalla, kuinka maan vientikyky oli riippuvainen kivihiihen ja koksen tuonnista.⁶¹ Puu- ja sahatavaran sekä puunjalostusteollisuuden osalta Suomen tuotantokapasiteetti laskettiin sit-ten alusta lähtien mukaan, kun länsimaat suunnittelivat Euroopan jälleenraken-nuksen koordinoitua. Tämä valmisti pohjaa Suomen läheiselle yhteistyölle OEEC:n, sittemmin OECD:n kanssa, joka oli Marshallin suunnitelmasta liik-keelle lähteneitä lännen taloudellisia järjestöverkkoja kylmässä sodassa.⁶²

State Departmentin 11. heinäkuuta päivätyssä muistiossa Suomen taloudel-lista tilannetta ei pidetty erityisen kriittisenä. Sen mukaan Yhdysvallat oli myöntänyt suomalaisille luottoja keskeisten tuontituotteiden hankkimiseen ja oli edelleen hyvin halukas auttamaan heitä taloudellisessa jälleenrakennukses-sa. Suomessa tätä lausuntoa tulkittiin todisteena siitä, että amerikkalaiset eivät olleet ainakaan suoralta kädeltä sulkemassa maata avustusten ulkopuolelle.⁶³ Toisaalta Puolan kohtaamat vaikeudet lainan hankkimisessa maailmanpankilta saivat epäilemään, että sama kohtalo saattaisi odottaa muitakin, jotka eivät osal-

57 SDP:n kansanedustaja Onni Peltonen toimitti eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan pöytäkir-jan Yhdysvaltain Helsingin-lähetystöön varmistaakseen sen, että amerikkalaiset pysyivät täysin selvillä tapahtumien kulusta. Ks. Rautkallio 1979, 117–119.

58 Valtion Tiedotuskeskuksen raportti 1.8.1947, Paasikiven kokoelma V:16, Kansallisarkisto.

59 Sundström Moskovasta 20.7.1947, 7 D2 1, UMA; vrt. Narinski 1994, 96.

60 Ranska ulkoministeri Georges Bidault Helolle 16.7. sekä Helo Pariisista 15.7. ja 17.7.1947, 5 C6 ja 7 D2 1, UMA.

61 Ks. Britannian ulko- ja kauppaministeriön sekä Helsingin-lähetystön välinen kirjeenvaihto heinä–elokuussa 1947 arkistokohdassa FO 371/62415, PRO; myös Warner Makinsille 12.7. ja Ledward FO:lle 16.7.1947, FO 371/62413 ja 62415, PRO.

62 Söderhjelm kertoo (1970, 109) antaneensa seuraavina vuosina OEEC:n sihteeristöille kaikki tiedot Suomen metsäteollisuuden tuotannosta ja kaupasta; vastaavasti suomalaiset saivat käyttöönsä OEEC:n puuta, selluloosaa ja paperia koskevat asiakirjat.

63 von Numersin raportti Washingtonista 17.7.1947, josta lainaus ulkoministeriön lehtisessä *Ulkomaanedustuksen tiedoituksia* 24.7.1947, Paasikiven kokoelma V:16, Kansallisarkisto.

Lännen leiriä tiivistävä Euroopan jälleerakennusohjelma on paketissa. Ulkoministerit George Marshall ja Ernest Bevin paiksaavat kättä syksyllä 1948. (Bullock 1983.)

listuneet Marshallin suunnitelmaan.⁶⁴ Yhdysvallat suosi selvästi Euroopan jälleerakentamista koordinoitun ohjelman välityksellä, eikä se ollut halukas keskustelemaan erillisjärjestelyistä yksittäisten ohjemaan osallistuvien maiden kanssa. Tämän sai huomata muun muassa Ruotsi, kun se tunnusteli Washingtonissa mahdollisuuksia saada pikaista dollarilainaa.⁶⁵

Elokuun puolivälissä Suomen lähetystö viimein sähköitti Washingtonista huojentavia uutisia. State Departmentin Euroopan osaston korkeat virkamiehet olivat vakuuttaneet, että Suomen omaksumaa kantaa Marshallin suunnitelmaan ymmärrettiin hyvin eikä Yhdysvallat halunnut aiheuttaa sille poliittisia komplikaatioita.⁶⁶ Suomen hakemus päästä mukaan lännen keskeisiin rahoituslaitoksiin maailmanpankkiin ja kansainväliseen valuuttarahastoon hyväksyttiin syyskuussa 1947, ja jäsenyys astui voimaan seuraavan vuoden helmikuussa ilman suurempia mutkia.⁶⁷ Amerikkalaiset luotot Suomeen jäivät kuitenkin vähäisiksi verrattuna esimerkiksi siihen, mitä Skandinavian maat saivat Marshallin suunnitelmaa toteuttaneen jälleerakennusohjelman kautta. Marraskuussa 1948 suomalaiset kuittasivat 10 miljoonaa dollaria Export–Import-pankilta, ja seuraavana vuonna saatiin 12,5 miljoonaa lisää maailmanpankilta metsäteollisuuden ja voimalaitosten investointeihin.⁶⁸

64 Wuori Lontoosta 30.9.1947, 7 D2 1, UMA.

65 af Malmborg 1994, 100–101.

66 Jutila Washingtonista 16.8.1947, 12 L Yhdysvallat 1947, UMA; ks. myös Nevakivi 1989, 141.

67 Heikkilä 1983, 197, 210–211; Paavonen 1998, 85.

68 Hanhimäki 1995 ja 1996a, 57–60; Nykopp 1985, 41–44. Lundestadin (1980, 161) laskelmien mukaan Yhdysvallat myönsi vuosina 1945–49 apua Tanskalle 215, Norjalle 155 ja Ruotsille 80 miljoonaa dollaria, josta selvästi suurin osa tuli vasta Marshall-ohjelman myötä. Kaiken kaikkiaan Ruotsi käytti Marshallin apua 106 miljoonaa, kun Tanska sai lainoina tai lahjaksi yhteensä 273 ja Norja 255 miljoonaa dollaria. Ks. af Malmborg 1994, 119.

Yhteenvedo

Kaksi perustavanlaatuista tekijää vaikutti siihen, että Suomi selviytyi taloudellisesti niinkin hyvin läpi kylmän sodan syntyvaiheen, jolloin Eurooppa jakautui lähes kaikilla mahdollisilla tavoilla idän ja lännen leireihin. Ensinnäkin maahan saatiin heti sodan jälkeen eli jo ennen Marshallin aloitetta huomattavia lainoja ulkomailta, Yhdysvalloista yhteensä noin 100 miljoonaa dollaria, jotka auttoivat välittömiin investointitarpeisiin ja jälleenrakennuksen käynnistämiseen. Näin suomalaiset tavallaan nostivat Marshallin apunsa etukäteen.⁶⁹ Toisaalta 1940-luvun jälkipuoliskolla suhdanteet olivat Suomen kaupalle suotuisia: vinnin volyymit kasvoivat suuriksi ja hyvä menekki nosti hintoja.⁷⁰ Jotta tilanteen tarjoamia etuja voitiin käyttää täysimääräisesti hyväksi, oli tärkeää, että Neuvostoliitto ei yrittänyt estää suomalaisten taloudellisia suhteita länsimaihin. Sotakorvaustoimitusten ja kaupan välityksellä Suomen tuotantokapasiteetti ja laadukkaat vientituotteet palvelivat myös neuvostotalouden intressejä.⁷¹

Talouden sijaan Suomen osallistumisessa Pariisin konferenssiin tai siitä poisjäämisessä olikin kysymys ennen muuta politiikasta, jopa suurvaltojen välisestä voimapolitiikasta, mutta enemmän symbolisella kuin pragmaattisella tasolla. Marshall-asiassa Euroopan karttaa jaettiin kahteen suureen etupiiriin. Tarjolla olleista dollareista kieltäytyminen toimi mittapuuna sille, missä kulki Neuvostoliiton vaikutusvallan ja viimekädessä veto-oikeuden raja. Ulkoministeri Enckell oli oikeilla jäljillä arvioidessaan, että Pohjoismaat eivät sinänsä olleet elimellisen tärkeitä kummallekaan blokille. Suurvaltojen näkökulmasta niiden osallistumisessa Pariisiin oli kyse enemmän poliittisesta ja psykologisesta vaikutuksesta kuin taloudellisista eduista.⁷² Periaatteessa Neuvostoliitto kohteli Suomea satelliittimaan tavoin. Kuten toisessa entisessä vihollismaassa Unkarissa se pani suomalaiset ruotuun valvontakomission välityksellä, kun Puolassa ja Tšekkoslovakiassa venäläiset toimivat diplomaattisia ja puoluekanavia pitkin.⁷³

Carl Enckellin osuus Suomen ratkaisun muotoilussa on jäänyt lähes täysin Paasikiven varjoon. Hän oli toisen maailmansodan jälkeen puoluepoliittisesti sitoutumaton presidenttien luotettu ammattiministeri, jonka kokemus ulkoasioiden hoitamisesta erityisesti Venäjän suuntaan juontui jo vuosisadan alkupuolelta.⁷⁴ Paasikivi luonnollisesti teki lopulliset päätökset oman harkintansa mukaan ja kovan tuskailun jälkeen, mutta hänen aktiivinen pyrkimyksensä viedä

69 Vrt. Hanhimäki 1995; Heikkilä 1982.

70 Oksanen & Pihkala 1975, 39, 118; Nyköpp 1985, 41; Suomen sodanjälkeisestä kauppa-politiikasta laajemmin ks. Paavonen 1989 ja 1998.

71 Nevakivi (esim. 1995, 190–192) on korostanut Suomen sotakorvaustoimitusten merkitystä Neuvostoliitolle.

72 Enckellin mielestä (9.7.1947, Enckellin kokoelma 102, Kansallisarkisto) suurvallat kampaillivat lähinnä Saksan teollisuudesta ja hiilivaroista sekä Balkanin öljystä. Ks. myös Pharo (1976, 138) Yhdysvaltain Pariisin-lähettilään Jefferson Cafferyn käsityksestä Skandinavian maiden osallistumisen tärkeydestä.

73 Vrt. Britannian eri lähetystöjen raportteja arkistokohdassa FO 371/62411, erit. Helm Budapestista 11.7.1947, PRO; myös Beyer-Thoma 1990, 364–366.

74 Ks. af Forselles-Riska 2001.

Suomi mukaan Pariisin konferenssiin epäonnistui. Savonenkovin intervention jälkeen nimenomaan Enckell perusteli uuden suhtautumislinjan, joka osoittautui tilanteeseen nähden realistiseksi ja toimivaksi myös pidemmällä tähtäyksellä.

Kun Helsingistä poistuva Francis Shepherd kävi 31. kesäkuuta jäähyväiskäynnillä Paasikiven luona, tämä oli ulkoministeriensä Enckellin ja Sventon kanssa huolissaan siitä, ymmärtäisikö Britannian uusi ministeri oikein suomalaisten näkökantoja ja poliittista asemaa. Presidentti tähdensi, kuinka tärkeää oli tehdä ero Suomen ja Balkanin maiden välillä, vaikka suomalaisten itsensä oli vaikea pitää asiasta ääntä – ”ilmeisistä syistä”, kuten Shepherd raportoi Lontoon. ⁷⁵ Eikä ulkomaalaisten ollut niinkään helppo uskoa ja luottaa tämän olennaisen eron olemassaoloon tai kestävyYTEEN. Britannian ulkoministeriössäkkin Suomen taloudelliset tilastotiedot kirjattiin vielä kesäkuussa 1947 mukaan muistioon, jossa tarkasteltiin Neuvostoliiton satelliittimaiden ulkomaankauppaa. ⁷⁶

Helsingissä ymmärrettiin paremmin kuin hyvin, että Marshall-avusta kieltäytyminen liittäisi maailmalla Suomea itäiseen blokkiin. Tämä oli se perimmäisin syy, miksi Pariisiin lähtemistä pidettiin niin äärimmäisen tärkeänä. Taloudelliset argumentit palvelivat ainakin osaksi toimivina tekosyinä tilanteessa, jossa poliittisista motiiveista ei voinut puhua avoimesti. Jälkikäteen arvioiden asiantuntijat esittivät Suomen talouden tilan ja tulevat vaatimukset luotojen suhteen liioitellun dramaattisessa valossa. Pessimistiset arviot sopivat välttämättömän päätöksen tueksi ikään kuin puhtaina tosiasioina, puolueettomina ja epäpoliittisina näkemyksinä. Myönteistä vastausta kutsuun perusteltiin pelkästään taloudellisilla syillä, vaikka ne tuskin peittivät kenenkään silmistä Suomen pyrkimystä saada läntisellä yhteistyöllä aikaan etäisyyttä niskaan hengittävään Neuvostoliittoon. ⁷⁷

Toisaalta edullisesta tai jopa ilmaisesta dollariavusta pidättäytyminen oli Suomelle luonnollisesti myös vaikea taloudellinen päätös. Jälleenrakennuksessa sekä sotavuosien säännöstelytalouden purkamisessa olisi varmasti voitu edetä nopeammin osallistumalla täysipainoisesti eurooppalaiseen yhteistyöhön. Norjaan ja Tanskaan vertailemalla on varovaisesti arvioitu, että Suomen osuus Marshall-kakusta olisi liikkunut noin 150 miljoonan dollarin tietämillä. ⁷⁸ Joka tapauksessa on selvää, että ulkomaiset avustukset olisivat olleet seuraavina vuosina toista suuruusluokkaa kuin ne lainat, jotka maahan saatiin Länsi-Euroopan nauttiessa Yhdysvaltain tukeman jälleenrakennusohjelman hedelmistä.

Pitkän jätteen rakenteellisella tasolla Suomen voi kuitenkin katsoa onnistuneen sovittaan ratkaisussaan yhteen maan keskeiset poliittiset ja taloudelliset intressit. Ikään kuin palkkioksi osoittamastaan lojaalisuudesta Neuvostoliitto ratioidi maiden välisen rauhansopimuksen syyskuussa 1947. Suomi onnistui vält-

75 Shepherd Warnerille 1.7.1947, FO 371/65910, PRO.

76 Economic Intelligence Departmentin muistio 19.6.1947, FO 371/65975, PRO.

77 Pharo (1976, 135, 142) on arvioinut Norjan osalta, että halu jatkaa sillanrakennuspolitiikkaa vaikutti maan taloudellisesta tilanteesta tehtyihin arvioihin: dollaritarpeet laskettiin alakanttiin ulkopoliittisista syistä. Sama mekanismi toimi Suomessakin mutta vastakkaiseen suuntaan. Suomalaiset tähtäsivät kansainvälisen asemansa muuttamiseen, kun Norjassa paino oli vielä tässä vaiheessa jatkuvuudella.

78 Paasivirta 1992, 310; vrt. edellä viite 68.

tämään satelliittimaiden kohtalon ja Moskovalle uskollisten kommunistien ylivallan niin, että maa saattoi kehittyä edelleen demokraattisten traditioidensa pohjalta viljelleen yhteyksiään läntiseen maailmaan.

Marshall-ratkaisussa tuli oikeastaan luoduksi Suomen ulkopoliittikkaan yhden perusmalleista, joka kesti seuraavat 40 vuotta. Läpi kylmän sodan vuosikymmenten suomalaiset turvasivat kaupalliset ja taloudelliset etunsa lännen kanssa sellaisilla erillisillä menettelytavoilla, jotka eivät sisältäneet Neuvostoliiton vierastamia poliittisia sitoumuksia tai edes suoria jäsenyyksiä yhteistyöorganisaatioissa. Oli Suomen onni, että tällainen järjestely oli hyväksyttävissä suurvaltaleireissä rautaverhon molemmin puolin.

■ YYA-sopimuksen kääntöpuoli

Syksyllä 1944 solmitun välirauhansopimuksen myötä kommunistit nousivat Suomessa maanalaisuudesta julkiseen poliittiseen toimintaan. Seuraavina vuosina SKP mobilisoi vaatimustensa läpiviemiseksi ulkoparlamentaarisella toimintatavalla, jolla painostettiin eduskuntaa ja maan hallitusta. Niin kauan kuin valtiojohto myöntyi tai pääsi kompromissiin omalta osaltaan hallitusvastuuseen sidottujen kommunistien kanssa, näyttävä ”massoihin” tukeutuminen ei varsinaisesti johtanut yhteiskuntarauhan järkkymiseen. Toriparlamentti¹ edusti kuitenkin potentiaalista uhkaa järjestyksen ylläpitämiselle. Vaatimuksiaan SKP:n ohjauksessa esittävät joukot edustivat laitavasemmistolle kansan tahtoa ilmaisevaa todellista demokratiaa; muut ryhmittymät tulkitsivat toiminnan silkaksi hulina-politiikaksi.

Vuosina 1948–49 tapahtui Suomen poliittisessa tilanteessa käänne, jolloin kommunistit työnnettiin syrjään hallituksesta ja eristettiin muista keskeisistä johtotehtävistä. Tarkastelen seuraavassa, miten sisäpoliittista suunnanmuutosta läpi vietäessä suhtauduttiin joukkovoiman haasteeseen. Näkökulma keskittyy paitsi operaatioihin yhteiskuntarauhan turvaamiseksi ennen muuta järjestyksenpidon poliittisiin ehtoihin. Konkretisoin käsittelyn lähinnä vuoden 1948 hallituskysymykseen sekä kesän 1949 lakkoliikkeeseen, jonka dramaattiseksi symboliksi on Kemin veritorstai jäänyt Suomen historiaan.

Mitä hyötyä Suomelle?

Talveen 1947–48 tullessa jännittyneet suurvaltasuhteet olivat kiristyneet avoimeksi kylmäksi sodaksi. Maailmaa jaettiin kahtia idän ja lännen leireihin mustavalkoisella periaatteella, jos et ole meidän puolellamme, niin olet meitä vastaan. Kansainvälisen tilanteen kehitystä huolestuneena tarkkaillut presidentti J. K. Paasikivi kaihtoi kaikkia aloitteita, joilla Suomi kytkeytyisi tiukemmin itäisen naapurimaansa yhteyteen. Toisin kuin kevättalvella 1945 hän suhtautui nyt kielteisesti ajatukseen puolustusliitosta ja jopa sinänsä vaarattoman tuntuisen ystävyys- ja kulttuurisopimuksen solmimiseen Neuvostoliiton kanssa. Presidentti ei halunnut herättää maailmalla käsitystä, ”että Suomi on nyt lopullisesti mennyt Venäjän syyliin”. Tämä vahingoittaisi maalle elintärkeitä taloudellisia suhteita Britanniaan ja Yhdysvaltoihin.²

1 Toriparlamentista esim. Haataja 1993, 55–73; joukkokokoonnutumisista SKP:n painostuspolitiikan välineenä ks. Leppänen 1994.

2 J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1985, 502 (2.11.1947); Suomi 1988, 312.

Stalinin otettua aloitteen henkilökohtaisesti käsiinsä liittoasian aktualisointumista ei voitu enää välttää. Paasikivi taipui ja taivutteli myös vastahankaiset puolueet hyväksymään YYA-sopimuksen, jossa otettiin suomalaisten näkökannat laajalti huomioon.³ Vaikka Suomen tekemä sitoumus poikkesi ratkaisevasti Itä-Euroopan kansandemokratioihin sovelletusta mallista, sotilaallisia artikloja sisältänyt sopimus jäi värittämään maan kansainvälistä asemaa ja varjostamaan sen kuvaa läntisessä maailmassa.

Suomen ja Neuvostoliiton välinen sotilassopimus kietoutui myös kysymyseen Suomen sisäisestä yhteiskuntajärjestyksestä. Kevään 1948 aikana länsivaltojen diplomaatit ilmaisivat jatkuvasti huolestumistaan kommunistien valtapyrkimysten suhteen. Näitä pelkoja olivat ruokkimassa myös suomalaiset itse, eivät vähiten sosiaalidemokraatit, jotka kävivät ankaraa taistelua työväestön kannatuksesta. Toisaalta valtiojohto presidenttiä ja puolustusvoimain komentajaa myöten vakuutteli, että pääosiltaan luotettava poliisi ja tarvittaessa armeija taakaisivat maan sisäisen järjestyksen, kunhan Neuvostoliitto ei puuttuisi tilanteeseen.⁴ YYA-sopimusta tuoreeltaan tulkitessaan Paasikivi jyräsi niin suomalaisille kuin ulkomaille, ettei millään kaappaushankkeella tai yrityksillä häiritä tulevien eduskuntavaalien vapautta ollut onnistumisen mahdollisuuksia.

Kansamme tietää, että laillisen järjestyksen ylläpitäminen on kaiken säännöllisen elämän välttämätön ehto. Meistä itsestämme loppujen lopuksi riippuu tulevaisuutemme. Olen varma, että Suomen kansa kykenee valvomaan kallisarvoista parlamentaarista ja demokraattista valtiojärjestystään.⁵

Mutta arvovaltaisista vakuutuksista ja järjestysvaltakoneiston huomattavan konkreettisista varotoimenpiteistä⁶ huolimatta Suomen tiestä ei ollut täyttä selvyyttä.

Stalinin kirjeen saadessaan Paasikivi piti sotaliittoa vain Neuvostoliiton edun mukaisena. Hän merkitsi heti kohta päiväkirjaansa tärkeän kysymyksen: ”Mitä hyötyä siitä olisi Suomelle?”⁷ Vastaus kehkeytyi kevään mittaan varmasti monistakin aineksista, mutta brittien huhtikuussa antama vinkki on tässä yhteydessä kiinnostava. Suomessa vierailnut ulkomaankauppaministeri Arthur Bottomley arvioi Paasikivelle, ettei YYA-sopimus vaikuttaisi maiden väliseen kauppaan. Toisaalta Britannian edustajat esittivät pahoja aavistuksia sen suhteen, että sisäministerin salkku oli edelleen kommunisteilla. Suomen tilannetta verrattiin jatkuvasti Itä-Eurooppaan, erityisesti Tšekkoslovakiaan, jonka muutosprosessi kansandemokratiaksi oli antanut varoittavan esimerkin mahdollisesta kehityskulusta.⁸

3 YYA-sopimuksen neuvotteluprosessista ks. Korobochkin 1994 ja 1995, 187–198; Nevakivi 1995, 251–257; Suomi 1988, 304–358.

4 Scott FO:lle 9.4.1948, FO 371/71407, mf Englanti 88, Kansallisarkisto; Nevakivi 1983, 128–131; Rautkallio 1990b, 78.

5 *Paasikiven linja I*, 1956, 101.

6 Ks. Jussila 1990, 214–240.

7 *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 560 (26.2.1948); vrt. Ylitalo 1978, 208.

8 *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 593 (7.4.1948); Nevakivi 1983, 131–139.

Foreign Officen virkamiehet Lontoossa sovittelivat näitä elementtejä toisiinsa ja suosittelivat mieleistään ratkaisua:

Jos suomalaiset korvauksena sopimuksen ratifioinnista voisivat nimittää sisäministeriksi ei-kommunistin, emme tarkastelisi Suomen tulevaisuutta niin huolestuneina.

Luottaisimme enemmän Suomen kykyyn vastustaa Neuvostoliiton painostusta, jos Suomen hallitus ei olisi niin altis kommunistien vaikutukselle, erityisesti jos sisäministeriö saataisiin irrotetuksi kommunistien kontrollista – mieluiten ennen heinäkuun vaaleja, joiden tuloksesta yleisesti odotetaan takaiskua kommunisteille.⁹

Paasikivi oli kuitenkin sitä mieltä, että hallituspaikkoja saatettiin järjestellä uudelleen vasta eduskuntavaalien jälkeen.¹⁰

Taistelu sisäministeriöstä

Niin sanottujen vaaran vuosien paljon tutkittu problematiikka kulminoitui pitkään huhtikuun 26. ja 27. päivän väliseen yöhön ja kysymykseen siitä, oliko kommunisteilla tuolloin tai jonain muuna otollisena ajankohtana aikomuksia yrittää vallankaappausta. Toinen perusteellisesti käsitelty tapahtuma on ollut kommunistien Yrjö Leinon erottaminen sisäministerin tehtävistä ja sitä seurannut lakkoprosessi touko–kesäkuun taitteessa 1948.

Näiden julkista kohua herättäneiden käänteiden varjoon on jäänyt se, että hallitus asetti heti huhuttua vallankaappausyötä seuranneena päivänä Paasikiven aloitteesta turvallisuusvaliokunnan vastaamaan maan sisäisestä järjestyksestä. Tämä merkitsi sisäministeriön valvontaa kollektiivisesti joukolla, johon kuuluivat edustajat kaikista hallitusryhmittymistä sekä oikeuskansleri.¹¹ Juuri tästä SKP:n pääsihteeri Ville Pessi sai aiheen todeta: ”Tosiasiasa sisäministeriltä otettu kaikki valtuudet pois. Se on vallankaappaus, jonka takana on presidentti.” Inkeri Lehtisen mielestä asetettu komitea teki ”sisäministerin kädettömäksi”.¹²

Asiallisesti kommunistien ylivalta sisäministeriössä oli saatettu näin kontrolliin. Uusi turvallisuusvaliokunta ei tosin kokoontunut käytännössä lainkaan, mutta jo pelkästään sen asettamisella Paasikivi pyrki rauhoittamaan kotimaan mielialoja sekä hillitsemään länsivaltojen spekulatioita Suomen mahdolli-

9 FO:ssa tehty luonnos ja Hankey Scottille 19.4.1948 sekä Outward Telegram from Commonwealth Relations Office 19.4.1948, FO 371/71407, mf Englanti 88, Kansallisarkisto.

10 Esim. Scott FO:lle 9.4.1948, FO 371/71407, mf Englanti 88, Kansallisarkisto.

11 J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1985, 602–603 (27.4.1948); Ylitalo 1978, 307–310.

12 SKP politjaosto 27.4.1948, Kansan arkisto. Herta Kuusinen (O. V. Kuusiselle 4.6.1948, Herta Kuusisen kokoelma Ab 3a, Kansan arkisto) valitti isälleen vähän myöhemmin, miten ”ylieherra” eli Paasikivi oli ”kaikkea muuta kuin kunnan mies. Hän on ollut mukana kaikissa näissä juonissa, joita viimeaikoina meidän päämme menoksi on punottu.” Myös vallankaappauskohinan jälkimainingeissa Moskovaan matkustanut Pessi sanoi Ždanoville, että ”Paasikivi oli vehkeilijöiden takana”. Ks. Nevakivi 1995, 262–263; Rentola 1997, 50–52, 516–517 viite 106.

suuksista pitää sisäistä järjestystä yllä.¹³ Kysymyksen symbolinen puoli oli kuitenkin yhä auki. Ulospäin näytti edelleen siltä, että yksi Suomen johtavista kommunisteista – kaiken huipuksi Neuvostoliitossa korkeisiin asemiin edenneen Otto Ville Kuusisen vävy – piti sisäministerinä avaimia järjestysvaltakoneiston ohjaamiseen. Näkemys oli itse asiassa kaksinkertaisesti virheellinen: Leinolla ei ollut todellista auktoriteettia johtaa maan poliisivoimia eikä hän nauttanut enää sen paremmin Neuvostoliiton kuin SKP:n luottamusta.¹⁴

Toukokuun lopulla asia sai yllättävän käänteen. Eduskunta hyväksyi kokouksen puheenjohtajan Arvo Salmisen esittämän epäluottamuslauseen Leinolle, jonka Paasikivi joutui erottamaan hallituksesta. Kommunistit lietsoivat joukkonsa liikekannalle turvaamaan sisäministerin salkun säilyttämistä omillaan. Osmo Jussilan reippaan tulkinnan mukaan kokoomus ja Salminen saattoivat tempauksellaan ”suuresti rakastamansa isänmaansa lähemmäs kommunistien valtaa kuin kertaakaan ennen tai sen jälkeen, jollei vuotta 1918 oteta lukuun”. Kommunistit uhkasivat presidenttiä rauhottomuksilla, jos heidän vaatimuksiinsa ei suostuttaisi. Yhtä tiukasti sosiaalidemokraatit pitivät torikokousten uhallakin kiinni siitä, ettei sisäministeriötä voitu antaa enää SKP:lle.¹⁵

Paasikivi joutui nyt vaakalaudalle. Hän piti hallituskriisin synnyttämistä eduskuntavaalien alla typeryytenä ja maalle vaarallisena. Eduskunnan sosiaalidemokraattisen puhemiehen K.-A. Fagerholmin rohkaisemana presidentti kallistui kuitenkin ottamaan taisteluhaasteen vastaan. Kun avoimeen konfliktiin kommunistien kanssa oli kerran jouduttu, siinä ei voinut antaa enää periksi ilman että maan ulkoinen kuva olisi muistuttanut yhä enemmän Neuvostoliiton satelliittimaita. Lännessä Suomen levottomuudet yhdistettiin Tšekkoslovakian malliin, mikä presidentistä oli ilman suoranaista kaappausyritystäkin maalle suureksi vahingoksi. Kireä tilanne laukesi SKP:n myönnettyä kompromissiin. Sisäministeriö annettiin sosiaalidemokraattien riveistä SKDL:ään vasta siirtyneen Eino Kilven huostaan. Lisäksi kommunisteja hyvitettiin ottamalla Herta Kuusinen salkuttomaksi ministeriksi. Uusia nimityksiä vahvistaessaan Paasikivi uhkasi kommunisteja kokonaan uudella hallituksella, jolleivät heidän nostattamansa lakot heti loppuisi.¹⁶

Ei ole mitään näyttöä siitä, että britit olisivat suoraan vaikuttaneet Leinon syrjäyttämiseen. Kommunistiseen sisäministeriin tiivistyi muutenkin se epäluulo, viha ja katkeruus, jota porvarit ja sosiaalidemokraatit tunsivat välirauhan jälkeistä ’uutta suuntaa’ kohtaan. Epäluottamuslauseen on katsottu syntyneen eduskunnassa melkein pä vahingossa; Salminenkin näyttää tehneen katumusta heti saavutuksensa jälkeen. Ratkaiseva asema Leinon kukistumisessa oli kui-

13 Beyer-Thoma 1990, 479.

14 Leinon noususta ja tuhosta ks. Hakalehto 2001, joka nojaa arveluttavan suoraan Rentolan tutkimuksiin (erit. 1994a ja 1997); poliisista Hietaniemi 1992, erit. 257–261, 279–280.

15 Jussila 1990, 244–245; J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1985, 614 (21.5.1948).

16 J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956, 1985, 620–623 (25.–28.5.1948). Kriisin ratkaisuvaiheessa Paasikivi oli varautunut nimittämään puhtaasti sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen, jos kommunistit eivät peräytyisi vaatimuksissaan. Fagerholmilla oli tältä varalta ministerilista valmiina. Paasikiven halusta osoittaa maailmalle, että Suomessa vallitsi länsimainen demokratia, ks. myös Ylitalo 1978, 311.

tenkin sosiaalidemokraateilla, jotka keväällä 1948 olivat kiinteässä yhteydessä Britannian Helsingin-lähetystöön. Fagerholm eduskunnan puhemiehenä päästi epäluottamuslauseen äänestykseen myöhään yöllä, vaikka asian lykkääminen olisi todennäköisesti johtanut toisenlaiseen lopputulokseen. Pidättymällä äänestyksestä sosiaalidemokraatit myös käytännössä varmistivat sisäministerin kaatumisen.¹⁷ Ajatus SDP:n harkitusta operaatiosta on houkutteleva mutta lähteiden valossa sittenkin liian spekulatiivinen ja uskallettu.

Oli ulkopuolisten vaikutus sosiaalidemokraattien toimintaan sitten mikä tahansa, lopputulos vastasi joka tapauksessa täsmälleen Britannian toivomuksia. Esimerkiksi Fagerholm piti ehdottoman välttämättömänä, että taistelu kommunisteja vastaan vietii jo toukokuussa loppuun asti.¹⁸ Tiukka asennoituminen Leino-kriisissä kasvatti Suomen arvostusta maailmalla, kuten hän Paasikivelle ajatuksensa kiteytti: ”Jos Sinä olisit nyt antanut periksi, olisi maamme demokratia saanut tyrmäysiskun, josta olisi ollut vaikea toipua.”¹⁹ Presidentti puolestaan oli pannut uskonsa sosiaalidemokraatteihin, joiden harteille lankesi olojen normalisoinnin ja järjestyksen palauttamisen likainen työ. Hallituskriisin jälkitunnelmissa Paasikivi kirjoitti luotetulle Fagerholmille:

Ilman Teidän ja puolueenne lujaa ja järkähtämätöntä kannatusta ei maamme asioita voitaisi johtaa perustuslakien, demokraattisen järjestyksen ja vapauden mukaisesti – mikä on välttämätöntä, jotta pohjoismainen ihminen voi tuntea elämän elämisen arvoiseksi ja jotta kansamme tulevaisuus voi olla turvattu.²⁰

Suomen sosiaalidemokraatit olivat samassa rintamassa skandinaavisten aatelijien kanssa, jotka kävivät keväällä 1948 tahoillaan avointa kamppailua kommunisteja vastaan. Esimerkiksi Tanskassa liikkui niin sanotun pääsiäiskriisin aikana huhuja kaappausaikeista, joita sosiaalidemokraattinen hallitus torjui kottahaen näyttävästi järjestyksenpidon valmiustilaa. Näitä toimenpiteitä on tulkittu tärkeiksi signaaleiksi lännen suuntaan siitä, että Tanska vastustaisi tarvittaessa kaikin keinoin Neuvostoliiton painostusta. Yhdysvaltain lähettiläs kävi Kööpenhaminassa vakuuttamassa, että Washingtonin hallitus oli tyytyväinen tanskalaisten osoittamaan puolustustahtoon, mikä olisi tarvittaessa myös välttämätön edellytys amerikkalaisten avustustoimille.²¹

17 Fagerholm 1977, 226–227; Jussila 1990, 244–245; Juhani Salminen 1996, 182–184. Tilanne jakoi jonkin verran mielipiteitä SDP:n piirissä. Joidenkin mielestä sosiaalidemokraatit saivat hoitaakseen – ja synnikseen – porvarien synnyttämän kriisin, toisista taas Leino punavalpoinen sai juuri ansionsa mukaan. Ks. H. Soikkanen 1991a, 246. Ratkaisevassa äänestyksessä muutama sosiaalidemokraatti äänesti Leinin puolesta. Ylitalo 1978, 347.

18 *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 623 (28.5./27.5.1948).

19 Fagerholm Paasikivelle 26.5.1948, Paasikiven kokoelma I:2, Kansallisarkisto.

20 Paasikivi Fagerholmille 26.5.1948, Fagerholmin kokoelma 6, TA. Vrt. ”Tärkein tekijä Suomen tulevaisuuden turvaamiseksi on sosiaalidemokraattisella puolueella. Heidän voimansa lisääntymisestä riippuu maamme kohtalo.” ”Minä olen yhdessä sosialidemokraattien kanssa taistellut, ja on onni, että sosialidemokraattien vaikutus on lisääntynyt ja että sillä on eräitä hyviä johtajia, Fagerholm i spetsen.” *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 619, 620 (25.5.1948).

21 Halvorsen 1995, 29–30; Nissborg 1985, 14–16.

Järjestyksen palauttamisen hallitus

Heinäkuun 1948 eduskuntavaaleissa kommunistit kärsivät kiistämättömän tappion. Mutta poliittiseen paitsioon he ajoivat itsensä vasta taitamattomuudellaan hallitusneuvotteluissa. Presidentti ei olisi voinut olla nimittämättä maalaisliiton, SDP:n ja SKDL:n hallituskoalitiota, joka kaikissa näissä ryhmissä katsottiin ensimmäiseksi vaihtoehdoksi, jos kommunistit olisivat tyytyneet edustukseensa parlamentaaristen voimasuhteiden mukaisesti.²²

Paasikivi ja sosiaalidemokraatit olivat päättäneet, ettei maan sisäisen järjestyksenpidon kannalta keskeisiä sisä-, puolustus- ja oikeusministerien salkkuja annettaisi enää kommunisteille. SKP:n hallitusneuvottelijat pitivät kuitenkin viimeiseen asti kiinni sisäministerin paikasta ”ehdottoman välttämättömänä”.²³ Asian nopea ratkaisu tuli yllätyksenä. Kommunistit hakivat vasta tinkimisasiasetelmia, kun presidentti jo nimitti sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen. ”Tätä eivät kommunistit odota”, tyytyväinen Fagerholm hehkutti puoluetovereilleen.²⁴

Kommunistit sortuivat taktiseen virhelaskelmaan,²⁵ kun he ankkuroivat vaatimuksensa sisäministerin paikkaan tilanteessa, jossa mikään muu poliittinen taho Suomessa ei ollut enää valmis sitä heille antamaan. Usko Neuvostoliittoon SKP:n sisäpoliittisen aseman takaajana osoittautui pettäväksi. Paasikivi otti harkitun riskin arvioidessaan YYA-sopimuksen riittävän osoitukseksi siitä, että Suomessa saattoivat muutkin kuin kommunistit hoitaa asioita suurvaltanaapurin kannalta tyydyttävällä tavalla.²⁶ Leino-lakkojen aikaan työläisten taistelunnon rohkaisemana kommunistijohdossa oli ollut halukkuutta jatkaa joukkoliikkeen aallonharjalla aina hallituspuolaan asti, ”vaikka seuraava askel olisi-kin sitten ollut hämärän peitossa”. SKP sai kuitenkin liikehännän keskellä Moskovasta neuvon myöntyä kompromissiin.²⁷ Stalin oli valmis tinkimään suomalaiskommunistien valta-asemista länsimaista demokratiaa edustaneen Suomen antamia turvallisuustakeita vastaan.

22 Fagerholmin hallituksen muodostamisesta ks. Hokkanen 1996, 411–420; H. Soikkanen 1991a, 261–272; Suomi 1988, 374–385.

23 Esim. *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 631, 639 (13.7. ja 25.7.1948); SDP puoluetoimikunta 27.–28.7.1948, TA. Äärimmäisenä myönnytyksenä oli harkittu sisäministerin tehtävien jakamista siten, että kommunistit saisivat muut paitsi poliisiasiat, jotka annettaisiin luotettavalle miehelle. Myöhemmin Paasikivi nimesi päiväkirjaansa (1985, 654 [13.9.1948]) pää-, sisä-, puolustus-, ulko- ja kauppaministerin paikat sellaisiksi, ettei niihin voinut päästää ”kommunisteja eikä muita, jotka toimivat heidän ohjeidensa mukaan”.

24 SDP puoluetoimikunta 28.7.1948 klo 18, TA.

25 SKP:n sisäisessä itsekritiikissä Aimo Aaltonen katsoi, että kommunistit olisivat voineet ”nopeasti ja kyllin rohkeasti toimien, estää sodem hallituksen muodostamisen ja siten huomattavasti vaimentaa odotetun rynnäkönn tehoa”. SKP puoluetoimikunnan laajennettu kokous 21.11.1948 liite 2: Aaltonen tilannekatsaus, Kansan arkisto. Herta Kuusinen (O. V. Kuusiselle 25.10.1948, Herta Kuusisen kokoelma Ab 3a, Kansan arkisto) puolestaan valitti isälleen kommunistien politiikan ”aasimaisuuksia”. ”Olemme tehneet vakavia virhelaskelmia, laiminlyöneet tilaisuuksia, tehneet taktillisia virheitä, ellei suorastaan strategisestikin vääriä päätelmiä. Olemme sitä mitä olemme, kokematon sodanjohto, jolla ei ole edes yhtään kunnan kenraalia.”

26 Ks. *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 595 (13.4.1948).

27 H. Kuusinen O. V. Kuusiselle 28.5.1948, Herta Kuusinen kokoelma Ab 3a, Kansan arkisto; Beyer-Thoma 1990, 289; Jussila 1990, 249.

Fagerholmin sosiaalidemokraattinen vähemmistöhallitus ilmoitti sisäpoliittisesti tärkeimmäksi tehtäväkseen kansanvaltaisen valtiojärjestyksen lujittamisen. Laillisesti valituille tai nimitetyille valtioelimille oli taattava työrauha, oikeuslaitoksen riippumattomuus säilytettävä sekä huolehdittava kaikkien kansalaisten oikeusturvasta. Näitä hallitusohjelman kohtia voi lukea yhteiskuntaolojen normalisoinnin julistuksena, mutta itse asiassa pelissä oli enemmän: idän vaikutuspiiriin sidottu Suomi ei saanut joutua eristyksiin läntisestä maailmasta. Maan sisäisen järjestyksen turvaaminen tasapainotti Neuvostoliitolle YYA-sopimuksessa tehdyn myönnytyksen, jotta hallitus voisi – ”ottaen huomioon Suomen aseman eurooppalaisen Pohjolan vapaana valtiona” – lännenkin silmissä uskottavasti pyrkiä ”taloudellisten ja sivistyksellisten suhteiden pysyttämiseen muihin maihin ja puolestaan osallistumaan yhteistoimintaan rauhallisten ja luottamuksellisten olosuhteiden turvaamiseksi maailmassa.”²⁸

Kommunistit syyttivät välittömästi uutta hallitusta taantumuksellisesta sisäpolitiikasta ja neuvostovastaisesta ulkopolitiikasta odottamatta lainkaan sen mahdollisia tekoja.²⁹ Paasikivi näki Suomen aseman vedenjakajalla, missä ”kommunistit ja niiden takana oleva Neuvostoliiton imperialismi” pyrkivät vieämään asioita samaan suuntaan kuin Itä-Euroopan kansandemokratioissa ja muuttamaan Suomen ”Neuvostoliiton alusmaaksi sekä henkisesti että realiteettiä”. Nyt väännettiin kättä vapaana kansakuntana olemisen perusarvoista, sillä kysymys oli laillisen parlamentaarisen järjestyksen ja demokratian pitämisestä voimassa. Paasikiveä ei houkuttanut uppoaminen slaavilaisuuden syliin, joka olisi Suomelle kuolemaksi, sillä ”me kuulumme pohjoismaihin ja pohjoismaiden ja länsimaiden sivistyspiiriin.”³⁰

Suuret paineet kohdistuivat uuteen sisäministeriin Aarre Simoseen, 35-vuotiaaseen lakitieteen kandidaattiin, jonka sosiaalidemokraatit vetivät yllättäen hallituksen kiistellyimmälle paikalle Kaupunkiliiton kätköistä. Nimityksestään Simonen sai kiittää paitsi aseveliyhteyksiä myös SDP:n piirissä vähemmän yleistä juristin koulutustaan, joka katsottiin tehtävien hoidon kannalta eduksi. Länsimaiden edustajat olivat kovin kiinnostuneita nuoresta sisäministeristä. Fagerholm kehui Britannian lähettiläälle Simosta hyväksi hallintomieheksi, joka suhteellisen tuntemattomana saattoi lähteä puhtaalta pöydältä liikkeelle.³¹ Jo syyskuussa presidentin antaman takauksen jälkeen Helsingistä raportoitiin Lontooseen, että ”Simosessa hallituksella oli kyvykäs ja rohkea sisäministeri”. Arviot eivät siitä myöhemmin muuttuneet.³²

Järjestyksen palauttamisen ohjelmaa ryhdyttiin toteuttamaan välittömästi. Fagerholmin hallitus oli istunut tuskin viikkoakaan, kun yhteiskuntarauhasta

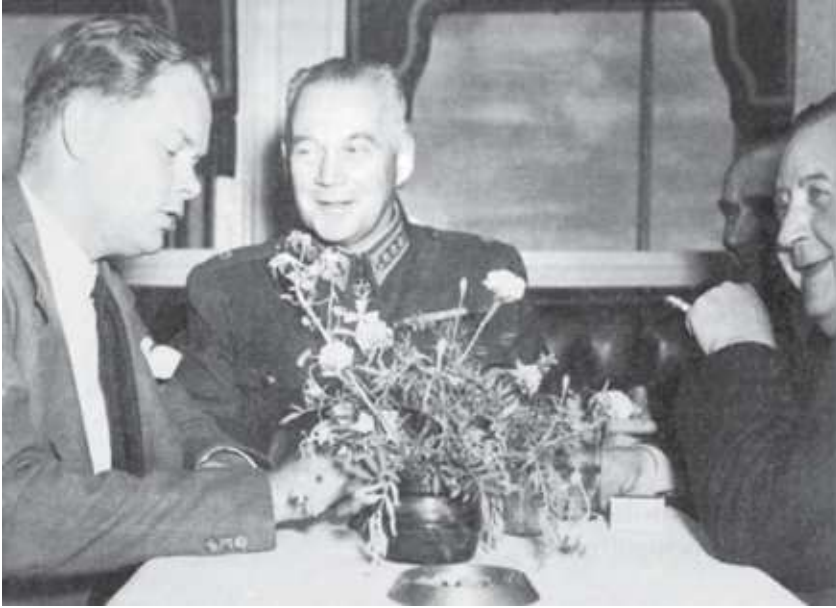
28 *Suomen hallitukset ja hallitusohjelmat 1945–1973*, 1973, 279.

29 Esim. H. Soikkanen 1991a, 278.

30 *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 642, 644–645 (5.8. ja 11.8.1948); ks. Nevakivi 1996b, 37–39.

31 Scott FO:lle 3.8.1948, FO 371/71421A, mf Englanti 89, Kansallisarkisto; Peltoniemi & Rajala 1981, 54. Toinen yllättäväksi katsottava valinta oli ulkoministeriön palveluksesta oikeusministeriksi keksitty Tauno Suontausta, luonnollisesti juristi hänkin.

32 Hohler FO:lle 10.9.1948 ja Scott FO:lle 23.3.1949, FO 371/71421A ja 371/77357, mf Englanti 89 ja 91, Kansallisarkisto.

Järjestyksen miehiä mallia 1948. Fagerholmin vähemmistöhallituksen sisäministeri Aarre Simonen ja puolustusvoimien komentaja Aarne Sihvo, Aleksi Aaltosta ja Matti Lepistöä naurattaa. (Aimo O. Aaltonen, Soikkanen 1991.)

korkeimmalla tasolla vastanneet puolustusvoimain komentaja, puolustusministeri ja sisäministeri olivat jo siirtämässä valtiollisen poliisin sotilastoimistoa puolustusministeriön ja pääesikunnan alaisuuteen. Vuoden loppuun mennessä kommunistien vaikutusta poliisissa rajoitettiin entisestään, kun ”Punainen Valpo” lakkautettiin, ja sen tilalle perustettiin uusi epäilyttävistä aineksista puhdistettu suojelupoliisi.³³

Arabian haaste

Ammattiyhdistyksiin sosiaalidemokraatit olivat huolissaan hallitusvastuun vetämisestä yksin SDP:n harteille, sillä työläisten silmissä se saattoi leimata heidän johtamansa ammattiyhdistysliikkeen hallituksen apuvälineeksi. SAK:n puheenjohtajan Emil Huunosen mielestä mikään hallitus ei pysyisi pystyssä, jos ratkaisevia työaloja hallinneet kommunistit ottivat rettelöidäkseen.³⁴ Kommunistiselle kollegalleen Väinö Tattarille hän arvioi Fagerholmin yritystä heikoksi vähemmistöhallitukseksi, joka ei jatkaisi pitkään. Huunonen väitti kieltäytyneensä tarjotusta ministerinsalkusta eikä jatkossakaan menisi hallitukseen vaikka kysyttäisiin.³⁵

SAK:n johtajan näkemykseen saattoi vaikuttaa paitsi reaalin tilanearvio myös henkilökohtaiset syyt ja jonkinlainen alemmuuskompleksi, sillä hän tunsi

33 Hietaniemi 1992, 274–278; H. Soikkanen 1991a, 293, 317–321.

34 SDP puoluetoimikunta 28.7.1948 klo 10 ja klo 18, TA; H. Soikkanen 1991a, 295; vrt. myös Leppänen 1994, 532.

35 Fedorov 25.9.1948 tapaamisesta Tattarin kanssa 23.9., f. 0135 op. 32 p. 170A d. 6, 170–172, AVPRF.

itseään aliarvioitavan puolueessa. Huunonen oli valitellut SDP:n johdossa olevan miehiä komeilla titteleillä, kun häneltä taas puuttui sivistystä. Toisaalta Tattari arvioi venäläisille, että eduskuntaan ja puoluetoimikunnan jäseneksi päästyään Huunonen oli siirtynyt itsenäisemmiltä ammattiyhdistysliikkeen näkökannoilta puolueen kovalle linjalle.³⁶ SDP:n ja SAK:n yhteistyöhön sekä sosiaalidemokraattisten rivien tiivistämiseen oli joka tapauksessa aihetta. Mahdollisten työpaikkalevottomuuksien ja lakkojen kontrolloimisessa puolueen ja ammattiyhdistysliikkeen kenttäorganisaatiot olivat avainasemassa.

SKP:ssä setvittiin vaalitappiota ja hallituksesta syrjäyttämistä sekä omassa piirissä että venäläisille. Aili Mäkinen ja Inkeri Lehtinen kävivät välittömästi vaalituloksen selvittyä Neuvostoliiton lähetystössä tunnustamassa, ettei SKP ollut onnistunut heikentämään sosiaalidemokraattien asemaa työläisten keskuudessa eikä käyttämään hyväksi SDP:n oppositiota puolueen oikeistijohtoa vastaan. Myöhemmin syksyllä tehdyssä perusteellisessa raportissa korostettiin, että sosiaalidemokraatit käyttivät propagandassaan taitavasti hyväksi kansalliskiihkoista ja neuvostovastaista mielialaa mustamaalaten samalla edistyneempiä kansandemokratiaita.³⁷

Venäläisille kerrottiin, että oikeistososiaalidemokraatit olivat kaapanneet SDP:n täysin käsiinsä ja lujittaneet vaikutustaan SAK:ssa. Julkisesti puhuttiin kyllä ystävyydestä mutta vain Neuvostoliiton sekä oman kansan rauhoittamiseksi. Vaalikampanjassa oli käynyt aivan ilmeiseksi, että taistelua kommunisteja vastaan johdettiin ulkomailta. Sosiaalidemokraatit ottivat vastaan imperialistien määräyksiä, jotta Suomi voitaisiin johtaa läntisten isäntien talutusnuoraan ja sitoa demokratian vastaiseen leiriin. Vanhan kaavan mukaisesti vakuutettiin, että työtä oikeistososiaalidemokraattien ja heidän petoksensa paljastamiseksi oli edelleen voimistettava, jotta joukkojen rehelliset ainekset saataisiin heistä irti. SKP:n arvion mukaan ammatillisten järjestöjen osuus tässä taistelussa tuli kasvamaan. Kuten Hella Wuolijoki sen tulkitsi, Paasikivi oli lähinnä amerikkalaisen painostuksesta tehnyt kaupat solmimalla YYA-sopimuksen itään ja si-vuuttanut lännen mieliksi kommunistit hallituksesta.³⁸

Odotuksista huolimatta Neuvostoliitto ei puuttunut järeästi ulkopoliittisella painostuksella Suomen hallitusratkaisuun. SKP:n oli tultava toimeen omin voimin ja rakennettava politiikkaansa uudelle pohjalle, jotta oppositioasemasta päästäisiin takaisin ohjaksiin.³⁹ Puolueen huomio kääntyi erityisesti työväenliikkeen yhteistoimintajärjestöihin, joiden avulla oli mahdollisuuksia kanavoida joukoissa olevaa tyytymättömyyttä hallitusta vastaan. Lupaavimmat näkymät aloitteen saamiseksi avautuivat ammattiyhdistysliikkeessä, missä kommunisteilla oli yhä tukeva jalansija monissa liitoissa.

36 Ibidem.

37 Fedorov ja Zotov 15.7.1948 tapaamisesta Mäkisen ja Lehtisen kanssa 6.7., f. 0135 op. 32 p. 170A d. 6, 100–102, AVPRF; Arvioita vuoden 1948 valtiollisista vaaleista, f. 17 op. 128 d. 603, 11–18, RGASPI.

38 Ibidem; Fedorov ja Sysojev 29.9.1948 tapaamisesta Wuolijoen kanssa, f. 0135 op. 32 p. 170A d. 6, 166–167, AVPRF.

39 Ks. H. Soikkanen 1991a, 278–280; Rentola 1997, 58–80.

SKP:n heikoksi havaittu ammatillinen jaosto organisoitiin uudelleen ja sen johtoon vedettiin sisärenkaan miehistä entinen ministeri Yrjö Murto, jota Hertta Kuusinen esitteli syksyllä 1948 ehdokkaanaan jopa puolueen puheenjohtajaksi. Murron lähimmäksi avustajaksi tuli Lars Junttila, joka vastasi toiminnan käytännön organisoimisesta.⁴⁰ Kulussien takana Junttilan rooli oli ehkä vieläkin keskeisempi, sillä hän hoiti kommunistien ammattiyhdistyssiiven yhteyksiä Neuvostoliiton edustajiin.

Ammattiyhdistysten kautta tavoitettavista työläisistä piti kehittää SKP:lle tehokas nyrkki, jonka voimalla kommunisteille palautettaisiin tilapäisesti menetetty johtava asema yhteiskunnassa. Murto opasti kaadereitaan heti elokuussa liikehtimiseen niin, että se suuntautuisi sosiaalidemokraatteja vastaan sekä SAK:ssa että hallituksessa. SDP:n oman tiedustelun mukaan kommunistit suunnittelivat syysoffensiiviva, joka huipentuisi marraskuun alussa sopivasti lokakuun vallankumouksen vuosipäivään.⁴¹ Paikallisista epäkohdista alkanut Arabian posliinitehtaan lakko sotki kuitenkin aikataulua. Tapahtuneen eteen joutuneina SKP:n oli asetettava liikehdinnän johtoon, kuten Toivo Karvonon puoluetoimikunnassa esitti: ”Arabian lakolla on varsinkin psykologinen merkitys. Sitä ei saa hävitä.” Lakkolaiset tuli osoittaa hallituksen politiikan uhreiksi, marttyyreiksi.⁴²

Sosiaalidemokraatit näkivät tilanteen niin, että kommunistit pyrkivät käyttämään Arabiaa symbolina työläisten ”oikeuksien” puolustamisessa. He olivat valmistautuneet torjumaan mahdollista vyörytystä. Puolueen ammatillinen jaosto antoi kentälle ohjeita, että

kaikkialta, mahdollisimman useista pisteistä keskitetään tietojen lähettäminen *päivittäin* Helsinkiin. Mikäli yleensä jotakin on valmisteilla, on tiedoitukset annettava puhelimitse useammin päivässä ja jaostosihteerin kotipuhelimeen myöskin iltamyöhällä.⁴³

Tämän a-jaoston palkkalistalla oli lokakuussa 1948 kahdellatoista paikkakunnalla yhteensä 18 henkilöä, jotka kokosivat työpaikoille asti levittäytyneitä laajaa tiedottajaverkostoa.⁴⁴

Sosiaalidemokraatit runnoivat SAK:ssa läpi päätöksen, jonka mukaan korpilakkojen alaiset työt katsottiin vapaiksi eikä niiden tekijöitä voitu pitää rikkureina.⁴⁵ Hallitus puolestaan oli valmis suojaamaan pampuin ja piiskoin

.

40 Majander 1990, 52–53.

41 SDP puoluetoimikunta 28.9.1948, TA; SDP a-jaoston tiedotus 23.10.1948, Paasikiven kokoelma V:64, Kansallisarkisto; Leppänen 1994, 530.

42 SKP puoluetoimikunta 3.11.1948, Kansan arkisto. Hertta Kuusinen (O. V. Kuusiselle 25.10.1948, Hertta Kuusisen kokoelma Ab 3a, Kansan arkisto) myönsi isälleen, että lakkoliike oli ”miltei puhtaasti spontaanista alkuperää”. Arabian lakosta perusteellisemmin ks. Leppänen 1994, 526–591.

43 SDP a-jaoston tiedotus 23.10.1948, Paasikiven kokoelma V:64, Kansallisarkisto.

44 SDP puoluetoimikunta 7.10.1948 Liite 16, TA. SDP:n organisoitumisesta jaostoihin ja kamppailuun kommunisteja vastaan ks. Hentilä 1986, 122–127.

45 Paaonon (1987, 99, 177–180) on tulkinnut, että tämä korpilakkopäätös päätti lopullisesti sosiaalidemokraattien ja kommunistien yhteistoiminnan ammattiyhdistysliikkeessä.

aseistettujen ratsupoliisien avulla työhaluisten pääsyä töihin lakkovahtien ohitse. Näin Arabian tehtaanporteilla ajaututtiin lokakuun jälkipuoliskolla paljon kohua herättäneisiin yhteenottoihin. Niissä hallitus osoitti konkreettisesti, että se ei kaihtaisi mitään keinoja, väkivaltaakaan, laillisen järjestyksen ylläpitämiseksi. Sisäministeri Simonen lupasi radiopuheessaan yksiselitteisellä varmuudella, että ”järjestys tullaan säilyttämään kaikissa olosuhteissa”.⁴⁶ Liikehdinnän jatkumisen ja ennen muuta kuljetustyöläisten lakon varalta hinta- ja palkkaminsteri Erkki Härmä, SAK:n entinen puheenjohtaja, uhoi hallituksen ilta-koulussa: ”Elleivät lakkolaiset tottele, on asiat hoidettava poliisin ja sotaväen avulla.”⁴⁷

Levottomuuksien myötä lähtivät huhut kommunistien pyrkimyksistä jälleen kiertämään. Yhdysvaltain Helsingin-lähetystön tietojen mukaan hallitus ryhtyi ylimääräisiin turvatoimiin voimlaitosten, tietoliikennekeskusten ja armeijan asevarikkojen suojaamiseksi.⁴⁸ Paasikivi käski puolustusvoimain komentajaa Aarne Sihvoa kaikkiin toimenpiteisiin asevarikkojen vartioimiseksi, ”jotta kaappaus lyödään alas, jos sellaista yritetään”.⁴⁹ Kommunistit kuitenkin peräytyivät tällä erää epätoivoiseksi käyneestä liikehdinnästä.

Ratkaisevaan voimainkoetukseen

Talvi 1948–49 kului SKP:ltä rivien kokoamiseen ja toipumiseen niistä takaiskuista, joita edellinen vuosi oli tuottanut. Toisaalta niin hallituksen, kommunistien kuin ulkovaltojen tarkkailijoiden keskuudessa ymmärrettiin, että poliittinen mittelo oli yhä kesken. SKP:ssä tehdyt uudelleenjärjestelyt tulkittiin huikaimmillaan valmisteluiksi ”sotaisaan kumoukselliseen toimintaan”.⁵⁰ Pääministerin sihteerillä olikin aihetta vakuutella briteille, että hallituksella oli suunnitelma valmiina esimerkiksi satamalakon murtamiseksi, tarvittaessa vaikka sotaväen avulla.⁵¹

Puheet ja pelot olivat kovia ja muuttuivat aina vain hurjemmiksi, kun ne kulivat kentällä suusta suuhun. Sosiaalidemokraatit olivat kuitenkin hyvin hajulla siitä, että kommunisteilla oli todella jotakin valmisteilla.⁵² Maaliskuun alussa Ville Pessi ja Hertta Kuusinen pohtivat Neuvostoliiton Helsingin-lähettilään Savonenkovin kanssa koko maan kattavaa lakkoliikettä, jolle voisi antaa poliittisia tehtäviä Fagerholmin hallituksen kaatamiseksi. Suunnittelemattomasti käyn-

46 *Suomen Sosialidemokraatti* 23.10.1948.

47 H. Soikkanen 1991a, 282.

48 Ylitalo 1979, 59. Huhuista esim. nimimerkki ”Entinen kommunisti” Fagerholmille ilman päivämäärää, Fagerholmin kokoelma 6, TA.

49 *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1985, 669 (2.11.1948). Puolustusvoimat järjestivät talvella 1949 mm. laajamittaiset koulutuspäivät asevarikkojen vartioinnista.

50 ”...militant subversive activity”, Muistiot Magill 1.3. ja Hankey 28.3.1949, FO 371/77355 ja 371/77364, mf Englanti 91 ja 92, Kansallisarkisto. Ks. myös Ylitalo 1979, 175–176; *Suomen Sosialidemokraatti* 21.3.1949 (Leskinen).

51 Apulaissotilasiamies Saltin muistio 22.3.1949, FO 371/77357, mf Englanti 91, Kansallisarkisto.

52 Vrt. Juhani Salminen 1995, 139–140.

nistynyt kirjapainolakko ei sopinut vielä offensiivin käynnistämiseen. Valmistelu jatkui, ja Junttila kävi kevään mittaan jatkuvasti pitämässä neuvostolähetystä tilanteen tasalla.⁵³

Ratkaiseva voimainkoetus⁵⁴ laukesi liikkeelle toukokuussa 1949, kun sosiaalidemokraatit saavuttivat kovaotteisen kamppailun jälkeen enemmistön paperiteollisuustyöntekijäin liiton edustajakokousvaaleissa. Kommunistit eivät voineet jäädä enää toimettomana katsomaan, kuinka heidän linnakkeensa vallattiin yksi toisensa jälkeen. Pessi tulkitsi puolueen ammattiyhdistyspolitiikan uinuvan ”laillisuusharhassa”; sääntöjen mukaisesti järjestäytyneestä toiminnasta oli oltava valmis nyt luopumaan. Hertta Kuusinen⁵⁵ vaati kunnollista suunnitelmaa työtaistelujen kehittämisestä joukkojen herättämiseksi.

Valtiovalta oli hyvin perillä kommunistien aikeista. Suojelupoliisin kesäkuun tilannekatsauksen mukaan SKP:ssä odotettiin vain aihetta suurlakon järjestämiseen.⁵⁶ Tilanteen räjähdysalltiutta ruokkivat epämääräiset vihjaukset, joissa uhattiin rauhallisten menetelmien vaihtamisella väkivaltaan kaiken olennaisesti muuttavan äkkiryssäksen, suuren mullistuksen aikaansaamiseksi.⁵⁷

Heinäkuun lopulla pääministeri Fagerholm puhui hallituksensa ensimmäisenä vuosipäivänä ylpeyttä äänessään presidentille ja ministereille, miten ”demokratian asema kansamme keskuudessa on tänään vahvempi kuin vuosi sitten, että kansalaisten tulevaisuudenusko on lujittunut ja että maamme on onnellisesti sivuuttanut erään hyvin vaarallisen ajanjakson historiassaan.”⁵⁸ Pari viikkoa myöhemmin Suomi oli sodanjälkeisenä aikana yhteiskuntarauhaa vakavimmin horjuttaneen liikehdinnän edessä.

SKP:n ammatillisen jaoston laatima taistelusuunnitelma oli periaatteessa hyväksytty heinäkuun puolivälissä. Kommunistit ryhtyivät laajentamaan Kemissä muutama viikko aikaisemmin käynnistynyttä työtaistelua paikalliseksi yleislakoksi, jota he sitten käyttivät kipinäenä koko maan kattavaan vyörytykseen. Suojelupoliisin tulkinnan mukaan kommunistien ”palkkataisteluksi naamioitu poliittinen lakkoliikehtiminen” oli mitä räikeintä kiihotusta ”hallitusta ja SAK:n enemmistöä sekä siten peitetysti koko yhteiskunta- ja oikeusjärjestystä vastaan”.⁵⁹

Viime hetkellä kommunistit tuntuivat epäilevän omia voimiaan. Pessi ja Lehtinen selittivät 9. elokuuta Savonenvokille, että taisteluinto oli parin viimeisen

53 Savonenvok 5.3.1949 tapaamisesta Pessin ja Kuusisen kanssa 4.3, sekä esim. Junttilan 9-sivuinen muistio tilanteesta ammattiyhdistysliikkeessä, f. 0135 op. 33 p. 177 d. 6, 36–37, 64–72, AVPRF.

54 Jollei erikseen mainita, seuraava esitys kommunistien toiminnasta perustuu Majander 1990, 54–60.

55 Hertta Kuusisen (O. V. Kuusiselle 11.7.1949, Hertta Kuusisen kokoelma Ab 3a, Kansan arkisto) mielestä kommunistien tuli taistella kaikin keinoin ammattiliittoaktiiviansa voimansäästämiseteoriaa vastaan. ”Olemme päättäneet ottaa heidän kanssaan oikein periaatteellisen selvittelyn tradeunionismista, niinkuin SKDL:ssä otimme parlamentarismista.”

56 Suojelupoliisin tilannekatsaus kesäkuulta 5/1949, Paasikiven kokoelma V:79, Kansallisarkisto.

57 Esim. *Helsingin Sanomat* 7.7.1949 kiinnitti huomiota Ensio Hiitosen kirjoitukseen *Vapaassa Pohjolassa*.

58 Fagerholmin puhe iltakoulussa 29.7.1949, JKPK V:67, Kansallisarkisto.

59 Supon kielikuvien Kemin lakkolaiset olivat liikehdinnän esitaistelijoita. Suojelupoliisin tilannekatsaukset heinä- ja elokuulta 6 ja 7/1949, Paasikiven kokoelma V:64 ja 79, Kansallisarkisto.

päivän aikana ollut laskemassa. Ei ollut varmuutta Kemin lakon laajenemisesta yleiseksi poliittiseksi protestiksi sitä vastaan, että sosiaalidemokraatit olivat saaneet vallan paperiliitossa. SKP:n mukaan vain satamatyöläisten keskuudessa oli reaalisia mahdollisuuksia solidaarisuuslakkoon. Kemissä oli merkkejä työntajien valmiudesta myönnytyksiin, joiden jälkeen lakko voitaisiin lopettaa. Tällainen voitto vahvistaisi uskoa työläisten omiin voimiin.⁶⁰

Pessin ja Lehtisen vierailu herättää kysymyksiä. Kommunistien voi tulkita käyneen näin tiedustelemassa venäläisten kantaa siitä, oliko hyökkäys nyt todella vietävä avoimeen konfliktiin saakka. Samalla he yrittivät siirtää osan ratkaisusta ja sen seurausten vastuusta neuvostotovereiden harteille, mihin myöhemmissä itsekritiikeissä ei tosin koskaan voinut vedota. Neuvostoliiton taktiikasta ja tavoitteista ei toistaiseksi ole saatu pitäviä vastauksia. Joka tapauksessa näyttää selvältä, että ohjeet lakkoliikkeen vyöryttämisestä jo siitä luopumaan taipuvaisille kommunisteille tulivat venäläisiltä.⁶¹

Hertta Kuusisen kirjeistä isälleen voi päätellä, että sekä Pessi että Murto kävivät heinäkuussa Moskovassa. Kuusinen itse matkusti samaan aikaan yli kuu-kaudeksi Unkariin eli hän oli ratkaisevina viikkoina poissa Suomen näyttämöltä.⁶² SKP:n yhden keskeisimmän johtajan lomailu keskellä kesän kuumia kään- teitä viittaa sekini siihen, ettei puolueella ollut vielä heinäkuun puoliväliin mennessä kovin dramaattisia toimenpiteitä suunniteltuna.

Sosiaalidemokraatit olivat valmiita. SAK:n puheenjohtaja, ministerinsalkkua kantamaan sittenkin suostunut Emil Huunonen paukutti suuressa valistuskokouksessa puolueensa kenttäasiamiehille, että tilaisuus kommunistien nujertamiseen oli koittanut.⁶³ Hallitus ilmoitti käyttävänsä tarvittaessa vaikka sotilaita Kemin lakon murtamiseen. Tilannetta venäläisten neuvosta kärjistämään ryhtynyt Pessi varoitti lehtihaastattelussaan, että ”työläiset muualla Suomessa ymmärtävät hallituksen uhkaavan koko työväenluokkaa ja nousevat yksimielisinä puoluerajoihin katsomatta tukemaan Kemin työläisiä, jos hallitus yrittää toimeenpanna uhkauksiaan”.⁶⁴ Selkkauksesta ei selvitty ilman verenvuodatusta. Avoimeksi julistetulla Kemijoen erottelutyömaalla toistuivat Arabian tapahtumat, nyt astetta väkivaltaisempina. Poliisiin ja lakkolaisten yhteenotossa 18. elokuuta sai kaksi työläistä surmansa sekä joitakin kymmeniä loukkaantui. Luokkataistelu oli vaatinut marttyyriuhriinsa.⁶⁵

60 Savonenkov 10.8.1949 tapaamisesta Pessin ja Lehtisen kanssa 9.8., f. 0135 op. 33 p. 177 d. 6, 231–232, AVPRF.

61 Ks. tarkemmin Rentola 1997, 92–94.

62 H. Kuusinen O. V. Kuusiselle 11.7.1949, Hertta Kuusisen kokoelma Ab 3a, Kansan arkisto.

63 M. Koivisto 1956, 53.

64 SKP politjaosto 11.8.1949, Kansan arkisto; *Vapaa Sana* ja *Työkansan Sanomat* 12.8.1949 (Pessi). Kirjallisuuteen on jäänyt kiertämään väite, että Pessi väläytti jopa kansalaissodan mahdollisuutta. Ks. Mansner 1984, 315; Juhani Salminen 1995, 176. Lehtiläusunnon muotoilu on kuitenkin olennaisesti lievämpi: ”Taistelu tulee siis ilmeisesti kärjistymään ja nostattamaan kansanvaltaisesti ajattelevan työkansamme kokonaisuudessaan puolustustaiteluun, jossa yksimielisyys tuo työväenluokalle voiton.”

65 Kemin tapahtumista ks. Leppänen 1994, 663–666; Mansner 1984, 307–320; Juhani Salminen 1995.

Kemi julistettiin poikkeustilaan, ja Oulun varuskunnasta lähetetyt kaksi jalkaväkikomppaniaa leiriytyivät kaupungin ulkopuolelle valmiina puuttumaan asioihin tarpeen vaatiessa. Hallituksen rivejä vahvistamaan vedetty Unto Varjonen vakuutti briteille, että sotilaita käytettäisiin ainoastaan järjestyksen ylläpitämiseen sekä työssäkäyvien suojelemiseen terrorismilta.⁶⁶ Pessi ja Kuusinen puolestaan kävivät kertomassa Savonenkoville, että oikeistososiaalidemokraatit ajoivat ammattiyhdistysliikettä hajaannukseen erottamalla SAK:sta ne liitot, jotka olivat muulla kuin heidän politiikkansa kannalla.⁶⁷ Räjähdysaltis tilanne laukesi syyskuun alussa, kun lakkoliikkeen sisäinen käytnvoima ehtyi hallituksen, työnantajien ja sosiaalidemokraattisen kenttäväen tiukan vastustuksen paineessa. Kansalaissodalta vältyttiin, mutta ilman kapinasyytteitä ei tapahtuneesta päästy – 63 kahakkaan osallistunutta lakkolaista tuomittiin myöhemmin viranomaisten käskyjen väkivaltaisesta vastustamisesta eli kapinasta.

Tilanne Suomessa oli elokuussa 1949 jälleen avoin valtoimenaan liikkuneille huhuille. Poliisitiedustelu välitti valtiojohdolle ilmoituksia, joiden mukaan kommunistit suunnittelivat tuhotöitä korpilakkoilun tehostamiseksi, jopa valankaappausta. Puolustusvoimain komentaja Sihvo toimitti edellisvuoden huh-tikuun tapaan tykkiveneen presidentin suojaksi, tällä kertaa tämän kesäasunnolle Kultarantaan. Fagerholm neuvoi Paasikiveä pysyttelemään poissa pääkaupungista.⁶⁸ Sotilaita sijoitettiin kriittisinä päivinä keskeisiin paikkoihin Helsingin ympäristössä ja myös itse kaupungissa. Niin armeija kuin poliisivoimat olivat hälytettynä äärimmäiseen valmiustilaan elo–syyskuun vaihteessa, muun muassa Kemin uhrien hautajaispäivänä, jolloin kommunistit järjestivät suurmielenosoituksen Senaatintorilla.⁶⁹

Varotoimenpiteet voi nähdä kevään 1948 jälkimaininkeina sillä erotuksella, että tällä kertaa kommunisteilla todella oli suunniteltu offensiivi käynnissä. Hyökkäyksen tavoitteet kaikessa epämääräisyydessäänkin olivat selvästi poliittiset: hallitus tuli kaataa ja kansandemokraateille palauttaa sisäpoliittinen johto-asema palaamalla vähintään kolmen suuren koalitioon. Muutosta haettiin aiheuttamalla massojen painostuksella sen verran sekasortoinen tilanne, että sen ratkaisemiseksi kommunistit oli vedettävä mukaan hallitukseen. Aseellisesta tai väkivaltaisesta kaappauksesta ei kuitenkaan ollut kysymys. Vasta joukkoliikkeen kehittyminen saattoi osoittaa, miten pitkälle tilanteessa ja vaatimuksissa voitaisiin mennä.

Neuvostoliiton osuuteen offensiivin takana liittyy suuria kysymysmerkkejä. Vihjeitä venäläisten näkökantoihin tarjoaa Herta Kuusisen kirje isälleen, jonka hän kirjoitti 19. elokuuta Moskovassa paluumatkallaan Suomeen.⁷⁰ Pessi oli

66 Scott FO:lle 18.8. ja 19.8.1949, FO 371/77361, mf Englanti 91, Kansallisarkisto.

67 Savonenkov 1.9.1949 tapaamisesta Pessin ja Kuusisen kanssa 29.8. sekä muistio tilanteesta lakkorintamalla 28.8.1949, f. 0135 op. 33 p. 177 d. 6, 257–265, AVPRF.

68 Suojelupoliisin tilannekatsaus elokuulta 7/1949, Paasikiven kokoelma V:79, Kansallisarkisto; *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, 1986, 27 (13.8.), 32–33 (26.8.), 34 (5.9.) ja 39 (18.9./16.9.1949).

69 Magillin muistio 3.9.1949 ja Hohler FO:lle 14.9.1949, FO 371/77355 ja 77361, mf Englanti 91, Kansallisarkisto; vrt. Juhani Salminen 1995, 235–236.

70 H. Kuusinen O. V. Kuusiselle 19.8.1948, Herta Kuusisen kokoelma Ab 3a, Kansan arkisto.

sähköttänyt parikin kertaa Unkariin kiirehtiäkseen Hertan paluuta, ”mitä hän ei varmasti tekisi, ellei se olisi aivan välttämätöntä”. Tämäkin viittaa toiminnan odottamattomaan kehittymiseen ulkopuolisten neuvojen vaikutuksesta. Hertta muotoili tunnelmiaan toivorikkaan arvoituksellisesti, että Suomessa oli kovin mielenkiintoinen tilanne: ”Kuka tietää, eikö jokin käänne tapahdu piankin, ja silloin Sinä kuitenkin tulet luoksemme.” Tytär toivotti isälleen hyvää terveyttä, jota tarvittaisiin ”erikoisesti siellä ’kylmässä helvetissä’, jonka vielä muutamme oikein mukavaksi paikaksi yhdessä sinun kanssasi”.

Kansainvälisessä toveriseurassa lomailun lomassa Hertta oli keskustellut kokonaista kolme kertaa Unkarin kommunistijohtajan ”setä-Rákosin” kanssa, joka ylisti lämpimästi isä-Kuusisen ansioita ja lähetti tälle terveisten ohella tupakkaa ja sytyttimen tyttären matkassa. Tästä Hertta oli rohkaissut mielensä anomaan,

että jos Sinä [Otto] olisit ollut tai olisit luonamme asiamme eivät varmaan olisi niin huonosti kuin ovat. Hän [Rákosi], nopeakäännekin kun on, ennätti tästä mainita edelleen, itselleen isännälle. Mutta hänelle oli tietysti sanottu, ettemme me Sinua nykyisessä tilanteessa voi saada.

Suomen asia kävi siis Rákosinkin kautta Stalinilla asti, joka jälleen kerran torjui SKP:n toiveet Otto Villen paluusta Helsinkiin.

Odotellessaan Moskovassa tapaamista tai vähintään puhelinyhteyttä isänsä kanssa Hertta hahmotteli arviota Suomen tilanteesta Unkariin toimitettujen tietojen pohjalta. Hänen uumoilemansa ”jokin käänne”, joka toisi jopa Otto Villen Suomen johtopaikoille, ei voinut perustua muuhun kuin kommunistien täysimittaiseen vyörytykseen, jota viime kädessä Neuvostoliittokin tukisi. Tytärtä ei kuitenkaan päästetty isänsä juttusille. Sen sijaan jokin muu neuvostotaho näyttää antaneen odotuksia hillinneitä ohjeita. Helsinkiin saavuttuaan Hertta ei enää uneksintu pikaisista tai suurista muutoksista Suomen tilanteeseen.

SKP:n johdon kriisikokouksissa 22.–23. elokuuta Hertta Kuusinen viitoitti offensiivin sekoittamalle puolueelle selkeitä toimintalinjoja. Hän kyseli ensi töikseen, oliko Suomen tapahtumista tiedotettu kommunististen ammattijärjestöjen kansainväliselle katto-organisaatiolle MAL:lle, ja vaati taistelua yhtenäisyyden puolesta: ”Missään tapauksessa ei meidän joukoissamme saa elättää selaista ajatusta, että meidän olisi lähdettävä perustamaan omaa keskusjärjestöämme.” Kuusisen mukaan Suomi ei ollut vallankumouksellisessa tilanteessa. ”Meiltä vaaditaan sitkeää ja kärsivällistä työtä osoittaaksemme oikeistososialidemokratian petoksen. Pääasia, että saamme lisää joukkoja taaksemme.”⁷¹

Ulkopuolelta tulleella Kuusisella ei voinut olla näin ehdottoman selvää kantaa ja painavia perusteita ilman neuvostotovereiden ohjeita. Ammattiyhdistystoiminnan näkökulmasta olisi oman keskusjärjestön perustaminen SAK:n rinnalle ollut lakkohyökkäyksen ja sitä seuranneiden erottamisten looginen johtopäätös, mutta Kuusinen torjui sen kategorisesti useaan kertaan. Myöhemmin syksyllä kommunistit raportoivat Moskovaan viitaten Leninin kirjoitukseen va-

71 SKP puoluetoimikunta 22.8. ja politijaosto 23.8.1949, Kansan arkisto.

semmistolaisuudesta kommunismin penikkatautina: ”Lakon ja liittojen erottamisen jälkeen puolueen jäsenistössä syntynyt uuden ammattijärjestön perustamisajatus voitettiin nopeasti [...] ja tällä hetkellä voidaan todeta, että joukot ymmärtävät puolueen oikean menettelyn k.o. asiassa.”⁷²

Kommunistit ajautuivat tilanteen sanelemana sekä Neuvostoliiton painostuksesta toteuttamaan hyökkäyksensä harkittua aikaisemmin, huonoon aikaan ja riittämättömästi valmistautuneina. Lakkohaluttomuus oli ilmeistä. Odotetusta 100 000 – joidenkin haaveissa jopa 200 000 – työläisen sijasta liikkeelle saatiin mobilisoiduksi laajimmillaan vain noin 35 000 lakkolaista.⁷³ Epäonnistuneen lakkoliikkeen seurauksena kommunistit joutuivat ammattiyhdistysliikkeessä vaikutusvallattoman vähemmistön asemaan. Tämä täydensi sen poliittisen eristyksen, johon kansandemokraatit olivat joutuneet vuotta aikaisemmin hallitusratkaisun seurauksena.⁷⁴

Yhteenveto

Järjestyksenpidon näkökulmasta ”vaaran vuodet” – jos tätä termiä halutaan käyttää – ajoittuvat vuosiksi 1944–49. Toki kevät ja kesä 1948 olivat ratkaisevia käännteitä Suomen sisäisten olojen kehityksessä, mutta vasta syksyllä 1949 voitiin luottaa siihen, että tuo käänne tuli kestäväksi. Kommunistien kortit joukkovoiman käytössä oli nähty; maan pohjoismainen yhteiskuntajärjestelmä osoitautui kykeneväksi torjumaan heidän uusdemokraattisen tai kansandemokraattisen haasteensa. Tämä luonnollisesti edellytti sitä, että Neuvostoliitto ei puuttuisi voimakeinoin Suomen sisäisiin asioihin.

Aivan perusteitta ei Fagerholm siis nostanut hallituksensa häntää puhuessaan SDP:n puoluekokousväelle marraskuussa 1949. Hänen mukaansa Suomen maine luotettavana demokraattisena valtiona oli vahvistunut maailmalla. Vielä pari vuotta sitten

[k]ukaan ei tiennyt, mitä huomispäivä toisi tullessaan, kansalaiset olivat rauhattomia ja haluttomia eikä kukaan luottanut hallituksen kykyyn ylläpitää rauhaa ja järjestystä yhteiskunnassa.

Tänään on kuva toinen. Kansalaisten luottamus on palannut. Yhteiskunnassa vallitsee rauha ja järjestys. Levottomuuksien lietoajat tietävät, että järjestys tullaan säilyttämään. He tietävät nyt, että hallitus on valmis panemaan kovan kovaa vastaan.⁷⁵

Pääpiirteissään tulkinta on vastannut äärivasemmistoa lukuun ottamatta muidenkin käsityksiä Fagerholmin ensimmäisen hallituksen ansioista. Maan sisäis-

72 Muistio tärkeimmistä tapahtumista ammatillisessa liikkeessä 1949, f. 17 op. 137 d. 394, 76, RGASPI.

73 35 000 on STK:n ja SAK:n arvio, Suojelupoliisin 32 000 ja Yrjö Murrin 70 000. Ks. Mansner 1984, 321 ja viite 39; Suojelupoliisin tilannekatsaus elokuulta 7/1949, Paasikiven kokoelma V:79, Kansallisarkisto.

74 Ks. Kalela 1989, 155.

75 SDP puoluekokous 31.10.–3.11.1949, 164, 166; vrt. Fagerholm 1977, 250–251.

ten olojen rauhoittamiselle ovat jakaneet tunnustusta myös sosiaalidemokraattien poliittiset kilpailijat.⁷⁶

Yksi avainkysymys sodanjälkeisen kehityksen ymmärtämisessä on, katsoivatko länsivallat Suomen voivan säilyttää suvereniteettinsa vielä YYA-sopimuksen solmimisen jälkeen. Oliko länsi riittävän vakuuttunut Suomen tulevaisuudesta länsimaisena demokratiana, jotta sitä kannatti tukea talous- ja kulttuurisuhteita ylläpitämällä siitäkin huolimatta, että osa tästä tuesta vuoti välillisesti Neuvostoliiton hyödyksi sotakorvausten ja kaupan kautta.⁷⁷ Yhtenä Paasikiven linjan peruselementtinä on totuttu pitämään sitä, että Suomi hoiti välinsä Neuvostoliiton kanssa kahdenkeskisesti riippumatta maailmanpolitiikan konjunktoureista eikä etsinyt idänsuhteilleen vastapainoa lännestä. Vaikka Neuvostoliitolla oli ensisijainen asema Paasikiven ”punkttilistalla”, kansainvälisen tilanteen muutokset eivät suinkaan olleet yhdentekeviä hänen politiikkansa kannalta. Kun aika riensi eteenpäin syksystä 1944, jolloin Suomi Paasikiven usein siteeratun itsenäisyyspäiväpuheen mukaan oli ”laakson pohjassa” ja suhde Neuvostoliittoon kaikkea hallitseva kysymys⁷⁸, myös läntinen ilmansuunta sai kasvavaa merkitystä.

Vuosien 1948–49 suuri oivallus oli siinä, että antamalla Neuvostoliitolle sen vaatimat sotilaalliset turvallisuustakeet Suomi lunasti ”oikeuden” järjestää sisäiset asiansa haluamallaan tavalla. Yhteiskuntaolojen normalisointi oli YYA-sopimuksen käänköpuoli. Toisaalta palauttamalla kommunisteja kuriin ja nuhteeseen Suomi demonstroi aktiivisesti länsivalloille, että Suomeen kannatti yhä sijoittaa. Tinkimätön järjestyksenpito oli itse asiassa osa Paasikiven ulkopoliittisen linjan länsimaista komponenttia. Oma mielenkiintonsa on myös sillä, että Neuvostoliitto ryhtyi painostamaan Fagerholmin hallitusta virallisen tason suhteita jäädyttämällä talvella 1949–50 eli vasta sen jälkeen, kun kommunistien heikkous Suomen sisäisen suunnan määrittäjänä oli varmistunut.

Vaikka sisäministerin paikka oli yhteiskuntaolojen kannalta keskeinen, sen hallitsemisesta oli tullut vieläkin enemmän symboli. Kommunisteille se oli tae siitä, että Suomessa ei palattu 1930-luvun ja sotienaikaiseen tilaan, jolloin heitä oli vainottu.⁷⁹ Toisaalta se antoi ainakin teoriassa mahdollisuuksia toimintaan yhteiskuntajärjestyksen ohjaamiseksi. Kiistassa sisäministerin paikasta oli vuonna 1948 kyse ennen muuta siitä, voitiinko Suomessa mennä ”demokraattisessa” kehityksessä taaksepäin. SKP:n näkökulmasta Suomessa ei eletty enää porvarillisessa parlamentarismissa, jolloin kommunistit voisivat ajatella luopuvansa jo saavuttamistaan johtopaikoista.⁸⁰ Paasikiven ja sosiaalidemokraattien tehtävä oli osoittaa, ei vähiten läntiselle maailmalle, ettei näin ollut asiain laita.

76 Ks. esim. Virolainen 1983, 306.

77 Hanhimäki 1994 ja 1996a, erit. 40–48, 56–64, 73–74; vrt. Nevakivi 1988, 279.

78 *Paasikiven linja I*, 1956, 9.

79 Vrt. Valpo 17.6.1948 tilannekatsaus 5.5.1948, Valpo/Tilannekatsauksia 1944–1948, Paasikiven kokoelma V:79, Kansalisarkisto.

80 Beyer-Thoma 1990, 432–433; Jussila 1990, 183.

Ammattiyhdistys- liikkeen rintama

■ Uuno Hiironen toverituomioistuimessa

Ammattijärjestön nopea eteenpäin meno innostutti kovasti ponnistamaan lisää ja lisää. Teki mieli johtaa Ammattijärjestöä ihan puhtaasti Suomen ammattiyhdistysväen tarkoitusperien hyväksi. Mutta toisena myllynkivenä oli SKP:n johto ja sen takana Komintern ja Profintern. Näille oli sivuasia, onnistuiko jokin palkkataistelu vai eikö. Pääasia oli, missä määrin Ammattijärjestöä voitiin käyttää SKP:n ja sen työnantajain pyrkimysten hyväksi. [...] Yhtä tuhoisaa kuin oli Ammattijärjestön käyttäminen Profinternin ja Kominternin käsikassarana kansainvälisissä asioissa, yhtä tuhoisaa oli SKP:n sekaantuminen Ammattijärjestön sisäisiin asioihin.

Arvo Poika Tuominen¹

[...] ammattiyhdistysliikkeen työntekijälle kuuluu eräänlainen karkeistyöntekijän rooli. Hänen on pantava toimeen ja sovellettava käytäntöön ratkaisut, jotka ovat syntyneet sellaisissa johtoportaisissa, joissa hän ei ole mukana ja joihin hänellä ei ollut mitään vaikutusta. Hänen on oltava solidaarinen oman poliittisen ryhmänsä johdolle. Hän joutuu usein tekemään ratkaisu- ja päätösesityksiä, joita hän henkilökohtaisesti ei pidä oikeina, ja käyttämään kaiken arvovaltansa niiden läpiviemiseksi. [...] Menneinä vuosina me lukuisat kommunistiset ammattiyhdistystoimittajat olimme tässä asemassa. Puolueuskollisuus oli niin lujaa, ettemme edes oman joukon keskuudessa nousset todistamaan, kuka ja milloin ja missä oli minkäinkinlaisia sitovia ohjeita antanut.

Erkki Salomaa²

Arvo Poika Tuominen toimi 1920-luvulla sihteerinä Suomen ammattijärjestössä, jossa vasemmistosuunta saavutti johtoaseman työväenliikkeen hajaantuessa sisällissodan jälkeen. Hän oli SKP:n miehiä ja työskenteli asemansa puolesta kriittisellä paikalla Moskovasta johdetun puolueen ja Suomessa julkisesti toimineen vasemmistoliikkeen solmukohdassa.³ Tämän Suomen poliittisen historian ehkä kuuluisimman puolueloikkarin muisteluksia lukiessa on pidettävä mielessä miehen pistämätön pelisilmä ja häikäilemätön jälkiviisaus, mutta osallisen avainpaikalta hän kuitenkin näkemyksensä kirjoitti.⁴ Erkki Salomaa puolestaan

1 A. Tuominen 1958, 254–255.

2 Muistelmien käsikirjoitus osa III, 54–55, Salomaan kokoelma B2 6, Kansan arkisto. Vrt. Oinonen 1989, 193–194.

3 Rentola (1994a ja 1998b) ja Saarela (1996) ovat luoneet suomalaisen kommunismin tarkastelulle uuden perustan problematisoimalla sen syntyä ja kehitystä samanaikaisesti kahdessa maassa ja kahdessa erilaisessa kokemustodellisuudessa.

4 Tuomisen arvoituksesta ks. Rentola 1994a, 197–207; Rajala & Rautkallio 1994.

kasvoi kommunistitaustalta vasemmistolaisen ammattiyhdistysliikkeen eri tehtävien kautta 1960-luvulla aina SKP:n toiseksi puheenjohtajaksi. Muistelmäkäsikirjoitusta laatiessaan hän oli yksinäinen mies, joka maisteli elämänsä katkeria käännteitä alkoholilla lievittäen. Tekstistä henkii pettymys siihen riitaisaan poliittiseen liikkeeseen, jonka ylevien ideaalien eteen hän oli elänyt ja työskennellyt.⁵

Tuomisen ja Salomaan lausumat eivät ole sen enempää riittäviä kuin kattavia todistuksia kommunistien toimintapolitiikasta puolueen ja ammattiyhdistysliikkeen asettamien vaatimusten paineessa. Toisaalta yksipuolisina, kärjistävinä ja tarkoitushakuisinakin ne pukevat sanoiksi yhden teorian ja käytännön välisistä perusristiriidoista, johon kommunistinen liike ei koskaan löytänyt kunnollista vastausta. Miten sovittaa toiminta ammattiyhdistysliikkeessä uskottavaksi ja luontevaksi osaksi kommunistien vallankumouksellista kokonaisnäkemystä niin, ettei se kääntyisi liikettä itseään vastaan, murentamaan edellytyksiä suuren tavoitteen toteutumiseksi?⁶

Leninistisessä konseptiossa ammattiyhdistysliike oli alisteinen kommunistiselle puolueelle, jolla yksin oli kyky määritellä työväenluokan lyhyen ja pitkän aikavälin intressit ja johtaa sitä kehityksessä eteenpäin kohti sosialistista yhteiskuntaa. Puolue oli työläisryhmien erillisetujen ja kapean tietoisuuden yläpuolella ymmärtäen yhteiskuntaa kokonaisuutena. Se sai oikeutuksensa historiallisten lakien tulkitsijana ja toteuttajana, eikä tätä tehtävää saanut sumentaa palkkatyöläisten arkipäiväisillä, keskenään kenties ristiriitaisilla huolilla. Tällainen näpertely sopi paremmin ammattiyhdistyksille, joiden tehtävä Leninin näkemyksessä oli toimia puolueen ohjauksessa proletariaatin kouluna ja koulia kaadereita talouden hallinnon siirtämiseksi vallankumouksen myötä työtätekevien käsiin.⁷

Suuren myllyn pyöriessä pienten parannusten politiikka oli hukkuva maailmanhistorian marginaaleihin. Sosialistisessa valtiossa kuten Neuvostoliitossa ammattiyhdistysliike ei enää edustanut työläisten alhaalta päin nousevia vaatimuksia, vaan sen tehtävä oli välittää ja propagoida puoluevaltion eliitin linjoittamaa politiikkaa laajoille työläismassoille. Ammattiyhdistykset olivat niitä järjestöjä, jotka juurruttivat työläisiin oikeaa tietoisuutta ja mobilisoivat joukkovoimaa kommunistisen kaaderipuolueen taakse. Myöhemmin olojen vakiinnuttua ammattiyhdistysten tehtäväksi tuli valvoa työtehoa mutta myös huolehtia työläisten erilaisista sosiaalisista tarpeista.⁸

5 Salomaan elämästä ks. Oinonen 1989, joka nojaa 1950-luvun alkuun asti keskeisesti Salomaan muistelmien käsikirjoitukseen.

6 Vrt. Majander 1998a suhtautumisesta sosiaalidemokratiaan kommunismin perusdilemmana.

7 Harding 1996, 171–182; Kettunen 1986, 346–347.

8 Ks. Deutscher 1950, erit. 135–136: ”The Soviet trade unions have often been used by the employer-State as an instrument of coercion against the working classes. [...] As bodies entrusted with the management of social insurance, and as welfare institutions they have certainly performed and are still performing very useful services; but these, whatever the official Soviet theory may be, they have performed as subsidiaries of the State administration, not as autonomous social bodies or working class organizations in the accepted sense.” Kymmenen vuotta Nikita Hruštševin stalinismikritiikin jälkeen Emily Clark Brown (1966,

Ammattiyhdistystoiminnassa pesi marxismi-leninismiin mukaan myös kehitystä jarruttava taantumuksellinen siemen. Brittiläinen tradeunionismi oli synnyttänyt pienen ammattitaitoisten työläisten eliitin, jonka kapitalistit saattoivat vaurautensa murusilla lahjoa pettämään työläisten todelliset luokkaedut. Tällä työläisaristokratialla oli suhteettoman suuri vaikutus palkkatyöväen keskuudessa ja se muodosti luonnollisen kanavan reformisteille korruptoida proletariaattia pikkuporvarillisuuden varianteilla.⁹ Britannian työväenpuolue olikin perustettu ammattiliittojen poliittiseksi elimeksi ajamaan palkkatyöläisten asiaa valtiollisella tasolla eikä siitä koskaan tullut kunnon marxilaista puoluetta.

Kun SAJ:n entinen puheenjohtaja J. H. Lumivuokko opasti 1920-luvun alussa itärajan takaa suomalaisille kommunisteille toimintalinjoja, hän hahmotteli ammattiyhdistyksistä sellaisia taloudellisia järjestöjä, jotka soveltuisivat ”kapitalismin aikana taistelujärjestöiksi ja työväen vallan aikana taloudellisen elämän järjestäjiksi”. Kyse oli tuotannon kontrollin ja ylläpitämisen problematiikasta, joka jäsenyi eri tavalla sen mukaan, pitivätkö yhteiskunnassa valtaa porvarit vai työläiset. On epäselvää, kuinka suoraan Lumivuokko seurasi kirjoituksissaan Leninin näkemyksiä. Heidän johtopäätöksissään oli joka tapauksessa olennaisesti samankaltaisia aineksia. Vulgaaristi kiteyttäen ammattiyhdistysten tuli koota ja kouluttaa proletariaattia vallankumousta ja sen jälkeistä työväenvaltaa varten.¹⁰

Pauli Kettunen on osoittanut taitavasti, miten 1920-luvun Suomessa vasemmistolaisuus ammattiyhdistysliikkeessä rakentui paitsi sisällissodan voittajien asettamista reunaehdoista myös työläisten erilaisista tulkinnoista sosiaalisen kokemusmaailmansa pohjalta sekä kritiikistä Väinö Tannerin ja Hannes Ryömän johtaman SDP:n toimintalinjaa kohtaan. Kommunistien johtoasema perustui siihen, että ”he pystyivät ottamaan ja säilyttämään aloitteellisen aseman suhteessa ammattiyhdistystoiminnan aktionistiseen luonteeseen”. Tästä ei kuitenkaan seurannut, että ”palkkatyöväestön tai edes ammatillisesti järjestäytyneiden työläisten enemmistö olisi *sitoutunut* työväenliikkeen vasemmistoon”.¹¹

316–317) tarkasteli Neuvostoliiton ammattiyhdistysten potentiaalia huomattavasti positiivisemmin vaikka yhä selkein varauksin: ”Led by the Communist Party and carrying out the policies of the party and the state, they provide a well-organized line of communication between the country’s top leadership and the workers. Messages and instruction go down through union channels – as well as party channels – to workers in their brigades and shops. Channels for upward communication exist also and are used, though how effectively it is impossible to say. [...] While it cannot be said how effectively in general these functions are carried out, the unions in the plants seem in growing numbers to be recognized by the workers as a means through which they can influence their own work and lives.” Vrt. myös Salomaa 1948.

9 Hentilä 1979, 26–30, 308–312; Harding 1996, 206–207.

10 Kettunen 1986, 342, 344–348.

11 Kettunen 1986, erit. luku 7, lainaukset 394 (korostus Kettusen), vrt. 422–423: ”Huomattava osa ammattiyhdistysliikkeen jäsenistä, aktiiviestakin, oli 1920-luvulla poliittiselta kannaltaan vaikeasti määriteltävää ’ammattiyhdistysväkeä’. Se kiinnittyi työväenliikkeeseen perusolemukseltaan yhtenäiseksi ymmärtämänsä ammattiyhdistysliikkeen kautta.” Sotienvälisestä kommunismista kirjoitettaessa on hankala käsitteongelma. Rentola (1994a, 541 viite 1) ja Saarela (1996, 15–17) käyttävät termiä ”suomalainen kommunismi kuvaamaan sitä poliittista ilmiötä, joka sijoittui Sdp:n vasemmalle puolelle”. SKP ja skp-läisyys sisältyvät yhtenä keskeisenä muttei tyhjentävänä osana tähän laajempaan käsitteeseen, joka korostaa mo-

Vastuunalaisista johtoasemista käsin SAJ:n kommunistit joutuivat punnitsemaan aktionismien suhdetta järjestöjen suojelemiseen ja vahvistamiseen. Tämä merkitsi alhaalta joukoista nousseiden räväkempien vaatimusten patoamista siitä riippumatta, että ne saattoivat paremmin myötäillä SKP:n poliittista linjaa ja tavoitteita. Tosiasiassa SKP ei onnistunut kuin porvarien peloissa ja poliittisten vastustajien propagandassa luomaan sellaista tiukkakurista organisaatiota, jossa keskitetyn luokkataistelun ohjaamat käskyt välittyivät hierarkkisesti puolueen johdosta ammattiliittojen uskotuille ja työpaikoille.

Vaikka suomalaisen kommunismin kantama maailmankuva ei jäsentynyt yksiselitteisesti dikotomialle reformismi vastaan vallankumous, ammattiyhdistystoiminnan välittömien ehtojen ja SKP:n tavoitteiden välisen ristivedon oli oikeastaan väistämättä puhjettava jossakin 1920-luvun tilanteessa avoimeksi. Luokkataistelulinjan korostuessa vuosikymmenen lopulla kuilu julkisen toiminnan ammattiyhdistysten ja maanalaisen SKP:n välillä syveni entisestään. SAJ:n hajaannusprosessissa 1920- ja 1930-lukujen taitteessa vasemmistolaiset ammattiyhdistysmiehet erottautuivat SKP:n liepeiltä niin sanottujen hoipertelijain ryhmäksi. Heidän yrityksensä yhtenäisyyden pelastamiseksi jauhautui kuitenkin kommunistien ja sosiaalidemokraattien toisensa poissulkevien toimintakonseptioiden väliin.¹² Puolueuskollisten kommunistien mielestä tämä ammattiyhdistysmiesten horjahdus merkitsi lähinnä oikeisto-opportunistista petturuutta.

Vallassa – vallatta?

1930-luku repressiivisine lainsäädäntöineen ja käytäntöineen itärajan molemmiin puolin sekä sitä seuranneet sotavuodet painoivat suomalaisen kommunismin niin kapeaan marginaaliin, ettei siinä jäänyt tilaa ammattiyhdistys- ja puoluelinjaisuuden suhteen pohtimiselle. Asetelma muuttui täysin syksyn 1944 väli-lirauhansopimuksen jälkeen, kun kommunistit astuivat vankiloiden varjoista esiin voimakkaampina kuin koskaan aikaisemmin. Samanaikaisesti ammattiyhdistysliikkeen yhteiskunnallinen merkitys korostui sen noustessa työmarkkinasuhteiden hallitsevaksi osapuoleksi. Työväenpuolueiden hajaannuksesta ja keskinäisestä kilpailusta huolimatta SAK kykeni määrittämään yhtenäisesti oman linjansa ja valloittamaan keskeisen aseman vasemmiston yhteiskuntapoliittisten tavoitteiden ajajana.¹³

... ..
nimuotoisempaa aatevirtausta ja sosiaalista ilmiötä. Kettunen (1986) vierastaa ideologisesti latautuneen ja täsmällisen oloisen kommunismin soveltamista näin laveaksi kattokäsitteeksi. Erityisesti ammattiyhdistystoimintaa tarkastellessaan hän kirjoittaa mieluummin vasemmistosuunnasta, joka tilannesidonaisesti on tai ei ole kommunistien ohjattavissa. Käsitteen osalta seuraan pääsääntöisesti Rentolaa ja Saarelaa. Teeman kannalta on olennaista tähdentää, että kommunistit eivät ole yksioikoisen homogeeninen ryhmä; skp-läisellä puoluekommunistilla ja ammattiyhdistyskommunistillakin on eronsa.

12 Kettunen 1986, erit. luku 7.2., 378–380, 458–468.

13 Ks. Kalela 1989, 135–137, 151–152.

Kevään 1945 eduskuntavaalien ja kolmen suuren hallituksen muodostamisen jälkeen kommunistit tulkitsivat mahtinsa tunnossa tavallaan olevansa jo vallassa. Mutta valtaa hallituksen kautta käyttävälle puolueelle lankesi myös vastuu siitä, että tuotannolle välttämätön työrauha säilyi ja sotakorvaussuoritukset sekä jälleenrakennus sujuivat. Raimo Parikka on viitannut SKP:n johdon rooliin jopa ”yhteiskuntarauhan tukipilarina, yhteiskunnallisen kurin saarnaajana, kansallisten tehtävien ratkaisija[na], työläisiä kuristaneiden ratkaisujen puolesta puhujana, pääoman ja työn välisen yhteistyön rakentajana”. Samanaikaisesti se oli ”jatkovasti vaikeuksissa kannattajakuntansa radikalismien suhteen”.¹⁴

Valtiollisen vastuunkantajan ja alhaalta nousevan työläisintressin ristiveto on läsnä myös Tapio Bergholmin väitöskirjassa, joka tarkastelee sodanjälkeisten vuosien työmarkkinoita kommunistijohtoisen kuljetustyöntekijäin liiton kautta. Tutkimuksen johdannossa Bergholm luonnehtii ammattiyhdistysten ristiriitaista perusluonnetta, jonka mukaan järjestöt pyrkivät olemaan samanaikaisesti markkinatalouden vastavoima sekä siihen sopeuttaja. Toiminta perustui ensisijaisesti etujen konfliktiin työnantajien ja työntekijöiden välillä, jota se toisaalta myös sääтели ja hillitsi.¹⁵ Sen sijaan kommunistiseen ammattiyhdistystoimintaan kapitalistisen yhteiskunnan oloissa sisäänrakennettua ongelmaa Bergholm ei näe tarpeelliseksi tematisoida: potentiaalista ristiriitaa puolueuskollisuuden ja puoluejohtoisuuden sekä ammattiyhdistyslogiikan reformistisuuden välillä. Mitä ylipäätään merkitsi kuljetustyöläisille sekä heidän liittonsa johdolle tunnustautuminen kommunisteiksi?

Bergholm kritisoi aikaisempaa tutkimusta SKP:n ohjaavan käden korostamisesta työmarkkinakehityksessä sekä pyrkimyksestä etsiä vaikutussuhteita, jotka johtavat ”selkeiden ohjeiden ja yksioikoisten komentosuhteiden löytämiseen. Ilmeisesti halu kuvata tapahtumat selkeästi ja yleistäen vaikeuttaa monitasoisen ja ristiriitaisen vuorovaikutussuhteiden hahmottamista. Poliittiseen historiaan paneutuneen tutkijan on ehkä vaikea havaita puolueiden hapuilua ja voimattomuutta.” Bergholm korostaa, että molemmat työväenpuolueet ”kykenivät vain ajoittain ja osittain muovaamaan työmarkkinatapahtumia haluamaansa suuntaan. Erityisesti SKP:n ammattiyhdistystoiminta oli pääosin puolinaista ja epä-määräistä.”¹⁶

14 Parikka 1988, ks. erit. luvut 10.1. ja 10.2., lainaukset 197, 205, 208. Toisaalta Parikan tulkinta vaiheajattelusta SKP:n taktiikassa fasisminvestaisen kansanrintaman sekä demokraattisen valtion lujittamisen ja laajentamisen kautta muutoksiin taloudellisissa rakenteissa ja sosialistisiin uudistuksiin (193–194) piirtää SKP:n toiminnasta liian systemaattisen ja ohjelmallisen kuvan, josta puuttuvat muun muassa neuvostotovereiden neuvot ja vaikutus. Parikan näkemystä SKP:n harhakuvasta vallassaolon suhteen on seurannut esim. Jussila (1990, 105–106).

15 Bergholm 1997, 16–17.

16 Bergholm 1997, 184, 381, 383, ks. myös 13, 18–19, 22, 162. Bergholm raivaa itselleen tilaa paljon käsitellyltä aikakaudelta ilmoittaen, että hänen keskeisimpiä tuloksiaan ”on aiemman tutkimuksen työmarkkinakehityksen ja puoluepolitiikan kytkennästä tekemien, usein turhan suoraviivaisten ja heikosti perusteltujen tulkintojen kritiikki”. Aivan kaikkea ei hänenkään olisi tarvinnut kapeakatseisten ja mutkia suoristavien poliittisen historian tutkijoiden jäljiltä itse keksiä. Hän on esimerkiksi kirjoittanut luvun SKP:stä työrauhan ja vakauttamisen puolestajana viittaamatta lainkaan Parikkaan (vrt. edellä), jolle liikenee lähinnä yksi kriittinen huomautus (164). Jos kommunisteihin kohdistunut runsas tutkimus on viimeisen kymmenen

Vallassa olemisen näkökulmasta SKP:n roolin tuottavuuden tehostajana ja palkkaliikkeiden hillitsijänä vuosina 1945–47 voi sovittaa siihen konseptioon, jossa Lenin ja Lumivuokkokin hahmottelivat ammattiyhdistyksistä apuvälineitä tuotannon kontrolliin sosialismiin siirryttäessä. Ammattiyhdistysliikkeen tuli tukea valtiota, joka oli kommunistien hallussa oleva väline sosialismin toteuttamiseksi. Asetelma muljahtaa Suomessa toisenlaiseksi vuosien 1947–48 käänteen myötä, jolloin illuusio kommunistien jatkuvasta eteenpäin menosta puhkeaa.¹⁷ Ammattiyhdistystoiminnan tehtäväksi tuli jälleen – jos oppien pohjalta sallitaan kärjistys argumentin painottamiseksi – mobilisoida joukot puolueen johtamaan taisteluun.

Hyvistä yrityksistään huolimatta Bergholm ei työmarkkinanäkökulman ensisijaisuutta korostamallaakaan pääse kuljetustyöläistensä kanssa irti SKP:stä. Yleispoliittisen tilanteen kiristyessä kommunistisen puolueen ja ammattiyhdistystoiminnan kohtalonyhteys kävi yhä ilmeisemmäksi 1940-luvun lopussa, aivan kuten 20 vuotta aikaisemmin. Vaikka sekä puolue toiminnan että työmarkkinapolitiikan ehdot olivat Suomessa sodan jälkeen täysin toisenlaiset kuin valkoisen hegemonian 1920-luvulla, kommunistien ammattiyhdistystoimintaa hiersi yhä perusproblematiikaltaan samanlainen ongelma. Bergholm kuvaa itsekin yksityiskohtaisesti, kuinka SKP:n johto pakotti vastahakoisen kuljetusliiton mukaan poliittiseen lakko-offensiiviin.¹⁸

Marraskuussa 1929 SAJ ajautui mielenosoituksena poliittisten vankien puolesta olemattomasti suunniteltuun ja johdettuun yleislakkoon kohtalokkain seurauksin. Pauli Kettusen sanoin: ”Käsitystä kommunismin voimasta lakkoyritys ei voinut vahvistaa, vaan pikemminkin päätelmää, että oli tullut aika antaa kommunismille lopullinen isku.”¹⁹ Heinä–elokuussa 1949 kommunistit ryhtyivät laajaan lakkovyörytykseen, jonka lopputulos ei ollut paljoa improvisoitua edeltäjänsä parempi.

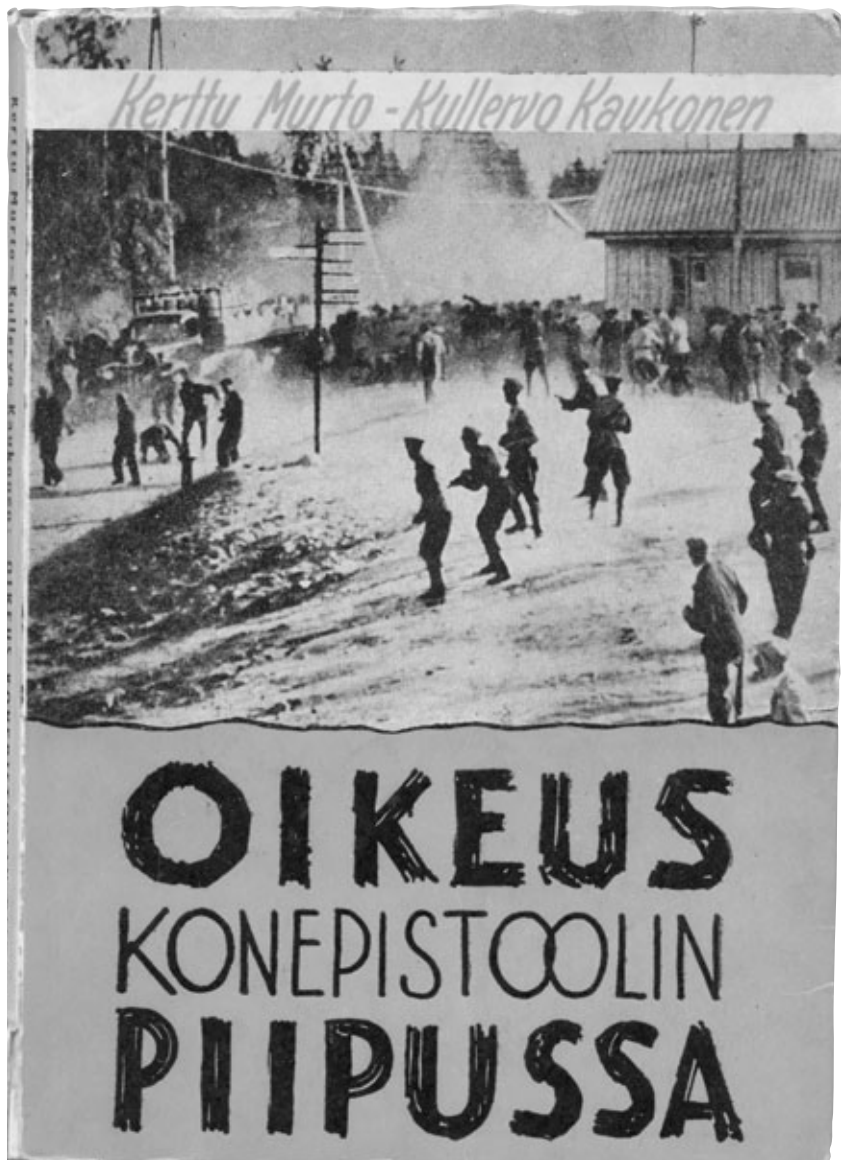
.
 vuoden aikana jotain saanut selville, niin se on osoittanut juuri SKP:n ”hapuilun ja voimattomuuden” eri suunnista – työläisten mielialoista ja toiveista, neuvostotoverien ohjeista, poliittisten vastustajien aktioista – tulleiden paineiden aallokossa. Bergholmin tulkinnat ovat hänen itsensäkin mukaan (165, 381) hyvin lähellä Hermann Beyer-Thomaa (1990), jonka perusteos kommunistien ja sosiaalidemokraattien politiikasta vuosina 1944–48 sivuaa työmarkkinatapahtumia juuri kritisoidusta puoluenäkökulmasta. Niin Arabian selkkaus syksyllä 1948 (ks. Leppänen 1994, luku 12) kuin Kemin lakotkin on jo aiemmin osoitettu käynnistyneen paikallisina riitoina, joiden johtoon SKP joutui tapahtuneen tosiasian edessä jälkijunassa, puutteellisesti valmistautuneena ja osin omat suunnitelmansa sotkien. Bergholm tarjoaa alku-peräisaineistoa laajasti referoiden kuljetusliitonkin lopullisesti tuhonesta syyskesän 1949 lakoista yksityiskohtaisen esityksen, johon ei Rentolan (1997, 81–107) jälkeen taida olla enää paljoa lisättävää. Vaikka Bergholm lupaakin, että ”[a]iemman tutkimuksen tulkinnat lakkoliikkeen synnystä [...] joutuivat kriittiseen tarkasteluun” (28), en näe suurempaa syytä muuttaa omia näkemyksiäni tapahtumista (Majander 1990, 52–60; 1993, 109–112 ja 1997b, 118–124). Mielikuvituksen puuttetako lie, että käytämme lähestulkoon samoja otsikoita: ”Kohti ratkaisevaa voimainkoitosta” (Bergholm), ”Lopulliseen voimainkoetukseen” ja ”Ratkaisevaan voimainkoetukseen” (Majander), ”Kohti yhteenottoa” (Rentola).

17 Havaitumisprosessi oli SKP:ssä hidas ja vaikea, sillä koetut takaiskutkin tulkittiin puolueessa mielellään torjuntavoitoiksi. Viimeistään joulukuun 1947 kunnallisvaalitappiosta käynnistyi kommunistien paniikinomainen toiminta asemiansa turvaamiseksi tai vahvistamiseksi (ks. Beyer-Thoma 1990; Rentola 1997), mikä päättyi kesien 1948 ja 1949 tappioihin.

18 Bergholm 1997, 327–334.

19 Kettunen 1986, 379.

*Kemissä pantiin
"veritorstaina"
18.8.1949 puolin ja
toisin kova kovaa
vastaan – kaksi
kuollutta. Kommunis-
tit saivat
marttyyrinsä,
todisteen porvarilli-
sen demokratian
väkivaltaisesta
luokkaluonteesta.
Tapahtuneesta kertoi
tuoreelta Kerttu
Murron ja Kullervo
Kaukosen kokoama
kirja (1950).*

Liikehdinnän takana oli SKP:n johto, joka ajoi poliittista, ylhäältä keskitettyä ohjattua offensiivisiä ammattiyhdistyksellisiä näkökohdat ohittaen. Liitoissa vastuunalaisilla paikoilla työskennelleet kommunistit olivat pessimistisiä laajan lakkoliikkeen mahdollisuuksien suhteen. SKP:n puheenjohtaja Aimo Aaltonen leimasi heidät raukoiksi, joilla ei ollut enää rohkeutta uhmata SAK:n sosiaalidemokraatteja.²⁰ Kuten 1920-luvulla, jännitteen oli kommunistisen puolueen ja

20 Majander 1990, 56 ja 1997b, 118–119; Bergholm 1997, 322–326. Johtavista ammattiyhdistyskommunisteista ainoastaan Arvo Hautala esiintyi innokkaana lakkoasiassa esittäen yltiöoptimistisesti, että taisteluun oli mahdollista mobilisoida jopa 200 000 työläistä. Hautala oli vasta saavuttanut mainetta Arabian lakkokenraalina, minkä siivittämänä hänet otettiin

ammattiyhdistystoiminnan välillä sodan jälkeenkin lauettava. ”Jossakin vaiheessa on asetettava kova kovaa vastaan”, tulkitsi Aaltonen, joka rinnasti asetelman suoraan parikymmentä vuotta aikaisemmin saatuihin kokemuksiin:

Porvariston laillisuus on pistimissä. Emme saa tuijottaa sopimuksiin jos ne häiritsevät työväenluokan etenemistä. Ei saa vajota käytännön reformismiin, jolloin päämäärä himmenee. 1929–30 kävi näin. Silloin oli esillä suunnilleen samat kysymykset, päämäärä himmeni. Parlamenttissa on yhtä suuri vaara kuin ammatillisessa liikkeessä ja osuustoiminnassa.²¹

Muurari, kommunisti, ammattiyhdistysmies

SAK:n toisen sihteerin Uno Hiironen tapaus on kuvaava esimerkki siitä, miten vaikeaa kommunistisen toimitsijan oli yhdistää näkemyksensä ammattiyhdistysliikkeen tehtävistä SKP:n poliittisen linjan käänteisiin. Suhtautumisessa vuoden 1949 lakkoliikkeeseen kypsyi avoimeksi se ristiriita, joka Hiironen ja puolueen välillä oli kytenyt jo parin vuoden ajan, ehkä kauemminkin.

Hiironen oli kasvanut Kotkassa, missä murari-isän ansiot eivät tarjonneet yhdeksänlapsiselle sisarusparvelle kummoista elintasoja. Sisällissotaan hän ehti mukaan sen verran, että 17-vuotiaalle nuorukaiselle rapsahti avunannosta valtiopetokseen viisi vuotta kuritushuonetta, tosin armahdus tuli jo kapinavuoden marraskuussa. Hiironen puuhaili 1920-luvulla aktiivisesti Kotkan seudun nuorten vasemmistolaisissa yhdistyksissä soikeutuen muun muassa juttuun, jossa kommunistit yrittivät levittää kiihotuskirjallisuutta ja agitaatiolehtiä kasarmeille asevelvollisten keskuuteen. Maaliskuussa 1925 Viipurin hovioikeus langetti Unolle kaksi vuotta kuritushuonetta tällä kertaa valtiopetoksen valmistelusta. Vankilareissun jälkeen pula-aika koetteli Hiirosia ankarasti. Tunnettuna punikkina ja murarin taidoiltaan kehnohkona ammattimiehenä Uno joutui aina ensimmäisten joukossa työttömäksi, jolloin perhe sai kituuttaa lähinnä Annu-vaimon ompelutulujen varassa.²²

Sukupolviteorian mukaan nuoruuden poliittinen sosialisatiovaihe jättää syvät jälkensä ikäluokan mentaliteettiin, jota ihminen kantaa taakkanaan tai makkanaan elämänsä läpi. Hiirosella nuoruuden tunnusmerkit olivat roihuavan tulipunaisia. Kimmo Rentolan luonnostelemissa suomalaisen kommunismin kohorteissa hän lukeutuisi selvästi ”punaorpojen” joukkoon, josta SKP:n jatkosodan jälkeinen johto rekrytoitui. Omalla vaatimattomammalla tasollaan Uno

.....
vuoden 1949 alussa SKP:n palkkalistoille ja puoluetoimikunnan jäseneksi. Vaikka Hautala ammattiyhdistysmies olikin, hän söi tässä tilanteessa poliittisen nosteen sokaisemana sekä/ tai palkkapussinsa pakottamana puolueen kädestä. Sen sijaan Bergholm tulkitsee (1997, 383–384) väärin, että Hautalan tuki lakon jälkeen puhtaasti kommunistisen keskusjärjestön perustamiselle tukisi näkemystä hänestä ”puolueensa soturina” (ks. jäljempänä).

21 Bergholm 1997, 315; Keskustelupöytäkirja tilaisuudesta 14.10.1949, johon Uno Hiironen oli kutsuttu selvittämään SKP:n johdolle puoluevastaista esiintymistään. UHmpl/ymp-sdp Hiironen, Kansan arkisto.

22 Ks. Hiirosesta koskevat valtiorikosoikeuden asiakirjat VRYO 4956 sekä hänen henkilö-mappinsa Valpo II hm 1134, Kansallisarkisto; Hiirosten perhetutun Seija Majanderin antamia muistitietoja.

pääsi uransa huipulle samanaikaisesti ikätovereidensa kanssa, mutta hänen mentaliteettiaan leimaa paremmin punaorpoja pitkäköllä viiveellä seurannut ”tasavaltalaisten” kokemus 1930-luvun jälkipuoliskolta.²³

Kun kommunistit SAJ:n lakkauttamisen jälkeen ryhtyivät palailemaan sosiaalidemokraattien johtamaan ammattiyhdistysliikkeeseen,²⁴ Hiironen liittyi vuonna 1934 ensin rakennustyöväen liiton sekatyöläisiin, sitten Kotkan muurarien ammattiosastoon, jossa hän hoiti sihteerin ja myöhemmin puheenjohtajan tehtäviä. Julkinen toiminta kansanrintaman hengessä muokkasi Uunosta ensisijaisesti ammattiyhdistysmiehen. Toukokuussa 1938 pidetyssä muurarien liiton edustajakokouksessa hänen puheenvuoronsa olivat pragmaattisia sisältäen lyhyitä ja täsmällisiä ehdotuksia, jotka osoittivat huolellista perehtymistä asioihin. Etsivän keskuspoliisin tietojen mukaan Uunolla ei enää joulukuussa 1935 ollut mitään tekemistä SKP:n kanssa, ja välirauhan aikana hänet saatettiin mainita poliisin raporteissa sosiaalidemokraattinakin.²⁵

SAK:laisista järjestöistä muurarien liitto oli pienemmästä päästä, vaikka sen jäsenmäärä nousikin 1930-luvun alkupuolen vajaan tuhannesta noin kolminkertaiseksi vuosikymmenen loppuun mennessä. Poliittiselta kannaltaan muurarit kantoivat muiden rakennustyöläisten tavoin selvästi vasemmistolaista traditiota.²⁶ Heidän joukostaan nousi huomattavan useita aktiiveja, jotka etenivät ammattiyhdistysurallaan myös keskusjärjestön johtopaikoille. Yli 20 vuotta liiton sihteerinä toiminut Erkki Härmä kuului 1920-luvun alussa kommunistien ammattiyhdistysjuntaan,²⁷ ja vuosikymmenen lopussa hänestä tuli yksi johtavista hoipertelijoista. Sosiaalidemokraatteihin liittyttyään Härmä nousi SAK:n työvaliokunnan kautta vuosina 1945–46 hetkeksi koko keskusjärjestön puheenjohtajaksi Eero A. Wuoren tyhjäksi jättämälle paikalle, kunnes hänet siirrettiin ministeritehtävien kautta sivuun ja eläkevirkaan Turun ja Porin läänin maaherraksi.

Vaikka Härmä hoiperteli 1930-luvun kuluessa sosiaalidemokraattien suojiin, muurarien keskuudessa riitti vasemmistolaista henkeä. Esimerkiksi SAK:n edustajakokouksessa lokakuussa 1940 liiton valtuutetuista Toivo Lång arvosteli kärkevästi ammattiyhdistysliikettä sotapolitiikan tukemisesta ja taantumuksellisesta suhtautumisesta Neuvostoliittoon. Samassa kokouksessa vasemmistosiiven ehdokas SAK:n puheenjohtajaksi oli Väinö Tattari, muurareita hänkin, joka vaalissa hävisi selkeästi Wuorelle. Kun sodan jälkeen kommunisteille aukesi SAK:n ja SKP:n välisen sopimuksen nojalla tie keskusjärjestön palkkalistoille, Tattarista tehtiin yksi SAK:n sihteereistä.²⁸

23 Rentola 1992.

24 Ks. Valkonen 1987, 157–158, 215.

25 Muurarien liiton edustajakokous 1938, s. 5, 9, 30, Suomen muurarien liitto Ca 1, Kansan arkisto; Wiipurin osaston tilannekatsaus joulukuun 1935 sekä Y. Kalmialan ilmoitus 14.9.1940, Valpo II hm 1134 Hiironen, Kansallisarkisto.

26 Ks. Salomaa 1956.

27 Kivi 1975, 46. Oireellista kyllä sen paremmin Härmä kuin useimmat muutkaan 1920-luvun vasemmistolaisista ammattiyhdistysjohtajista eivät olleet SKP:n jäseniä.

28 Salomaa 1956, 123–125; Valkonen 1987, 300–304, 445–450. Kolmas muurarien liiton aktiivikommunisti näissä vaiheissa oli Yrjö Forsström, joka sodan jälkeen toimi SKP:n amatillisessa jaostossa sekä vasemmistovetoisen Helsingin amatillisen paikallisyhdistyksen puheenjohtajana.

Sodanjälkeisessä tilanteessa kommunisteilla oli pula pätevistä henkilöistä, joita nyt tarvittiin erilaisiin yhteiskunnallisiin tehtäviin. Kun SAK:hon etsittiin asiantuntijaa hoitamaan teollisuuslaitosten kansanvaltaistamista ajavaa tuotantokomiteakysymystä, keksittiin tammikuussa 1946 tehtävään Uuno Hiironen, joka silloin työskenteli SKDL:n Kymenläänin piirilehdessä *Raivaajassa*. Tattarin siirtyessä toukokuussa SAK:n toiseksi puheenjohtajaksi eteni Hiironen vapautuneelle sihteerin paikalle vasemmistosiiven mandaatilla. Hän osallistui myös SKP/SKDL:n ammatillisen jaoston toimintaan vuodesta 1946 lähtien.²⁹

Hiironen veti SAK:hon mitä todennäköisimmin Erkki Härmä, joka tiesi kenet palkkasi. Miehet tunsivat toisensa muurarien asioista 1920-luvun puolivälistä lähtien, ja välirauhan aikana Härmä toimitti sotapalvelukseen kutsutulle Hiironelle sanomalehtiä kenttäpostin mukana.³⁰ Hiironen osasi asiat ja perehtyi tarkasti tehtäviinsä. Hänet sopi lähettää SAK:n edustajana erilaisiin valtiollisiin komiteoihin, joita 1940-luvulla riitti kansantaloudellisesta neuvottelukunnasta ja pinnaritoimikunnasta tuotantokomiteain keskustuomikuntaan tai talous- ja työneuvostoon.³¹ Hiironen oli vasemmistolaisen kirjoissa mutta asetti ammattiyhdistysasiat politiikalla kiivailun edelle kuten hoipertelijat aikanaan. Sotavuosien läpi hän oli selvinnyt ilman turvasäilöreissua tai leirikomennusta.

Sosiaalidemokraattien ja kommunistien poliittisesta taistelusta huolimatta arkinen yhteistyö SAK:ssa sujui ilman suurempia ongelmia vielä yli kesän 1947 edustajakokouksen.³² Ulkopuoliset paineet, niin kansalliset kuin kansainväliset, muokkasivat kuitenkin tilannetta nopeasti kestäättömään suuntaan. Silmien avautuessa oman valta-aseman horjuvuudelle SKP:ssä ryhdyttiin tarkistamaan kriittisesti puolueen tilaa ja joukkojen tietoisuutta. Valtiollisen poliisin apulaispäällikön paikalta puoluetuomiston tehtäviin palannut Aimo Aaltonen alkoi organisoida kommunistien järjestö- ja kaaderitoimintaa.³³ Lisäpaineita SKP:lle toi syksyllä Kominformin perustaminen kansainvälisen kommunismin keskuselimeksi, mikä merkitsi selvää viitoitusta työlle ideologisen puhtauden vaalimiseksi.

Kesäkuussa 1947 SKP päätti luoda kolmihenkisen jaoston, joka ”huolehtii kaaderityöstä ammattiliitoissa työskentelevien puolueen jäsenten suhteen”.³⁴ SAK:n valistuspäällikkö Lars Junttila, kommunistien luotetuin mies keskusjärjestössä, sai tehtäväkseen laatia puolueen työstä ammattiyhdistyksissä arvion, jonka kaaderijaosto käsitteli lokakuun alussa. Keskustelussa todettiin, että ammatillisella linjalla oli työntekijöiden kouluttamiseen kiinnitettävä paljon suurempaa huomiota. ”Koska ammattiyhdistysmiehillä on olemassa vaara tulla liiaksi *vain* ammattiyhdistysmiehiksi, katsoo kaaderijaosto välttämättömäksi *ammattiyhdistysmiesten kiinteämmän sitomisen puolueeseen*.” Esimerkiksi Hiironen mielipiteet olivat menneet SAK:ssa ja eräissä muissakin tilanteissa so-

.

29 *Palkkatyöläinen* 11.1.1946; Valkonen 1987, 532–534, 540.

30 Hiironen Härmälle 8.4. ja 21.4.1940. Suomen muurarien liitto EFa 9, Kansan arkisto.

31 *Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliiton vuosikirja* 1946, 1951, 33–34.

32 Valkonen 1987, 540–543.

33 Peltola 1992, 97–98.

34 SKP:n kaaderijaosto 4.6.1947, Kaaderijaosto IV, Kansan arkisto.

siaalidemokraattien linjoille. Puolueen ammatillista jaostoa patistettiin tarkista-
maan kiireesti hänen työskentelyään ja tarpeen vaatiessa piti ryhtyä toimenpi-
teisiin tilanteen korjaamiseksi.³⁵

Junttila kirjoitti itse tammikuussa 1948 kaaderijaostolle raportin³⁶, jossa hän
kehui nopeaälyisen ja tarkan Hiironen asiantuntemusta lainsäädäntöasioissa
sekä erinomaisia stilistin taitoja. Poliittisesti tämä hiljainen mies oli ongelmalli-
sempi tapaus.

Hän on puolueelle uskollinen, mutta työskentely SAK:ssa on häneen
vaikuttanut eräässä mielessä ”rämettyvästi”, s.o. hän panee suuremman
painon jollekin asialle ammattiyhdistysliikettä silmälläpitäen ja ei näe
asiassa sen poliittista puolta ja tarkoituksenmukaisuutta. Hän kyllä oitis
korjaa erehdyksensä kun hänelle siitä huomauttaa ja ryhdistäytyy poliit-
tisen linjan mukaisesti murisematta, vaikka tuntuukin, että hän mie-
lummin haluaisi noudattaa ”puhdasta” ammattiyhdistyslinjaa.

Junttilan mukaan sosiaalidemokraatit ja porvaritkin arvostivat työteliästä Hii-
rosta, joka ei tuonut kovin päättäväisesti esille poliittista väriään. Emil Huuno-
nen oli maininnut ”luottamuksellisessa” keskustelussa, että ammattiyhdistys-
liikkeen kysymykset paremmin osaava Hiironen olisi Tattaria sopivampi SAK:n
toisen puheenjohtajan paikalle.³⁷ Näistä arveluttavista piirteistä huolimatta
Junttila piti Hiirosta välttämättömänä työntekijänä SAK:ssa, sillä kommuniste-
illa ei ollut vahvempaa ja taitavampaa työntekijää hänen tilalleen. Tiukenta-
malla otetta ja lähentämällä häntä SKP:n johtoon, ottamalla enemmän huomi-
oon hänen asiantuntemustaan ja kykyjään Hiirosta voitiin käyttää aikaisempaa
paremmin puolueen hyväksi.

SKP:ssä ei rajoitettu vain kaaderien työnpanosten arviointiin vaan suuren-
nuslasin alle otettiin puoluetoverin elintavat kokonaisuudessaan. Junttilalla ei
ollut mitään huomauttamista Hiironen perhe-elämän suhteen. Sen sijaan väki-
juomien käytössä tämä ei aina jaksanut pysyä kohtuuden rajoissa. Vaikka täl-
laista oli sattunut harvoin eikä juopottelu ollut häirinnyt Uunon työntekoa, sosi-
aalidemokraatit yrittivät käyttää hänen heikkouttaan hyväksi. Osalleen langen-
neista epäilyistä huolimatta Hiironen osallistui SKP:n ammatillisen jaoston ko-
kouksiin kerran pari kuukaudessa aina marraskuuhun 1948 asti. Seuraavan vuo-
den huhtikuulla hän esitti vielä näkemyksiään minimipalkkajärjestelmää koske-

35 SKP:n kaaderijaosto 2.10.1947 (alkuperäinen korostus), Kaaderijaosto IV, Kansan arkisto.
Hiironen lisäksi syyniin joutui moni muukin ammattiyhdistyssiiiven aktiivi. Esimerkiksi
elintarvikeliiton Kalle ”Kypsa” Lindholmin tilalle katsottiin tarpeelliseksi etsiä uusi mies
”syystä, että L. alkaa menettää kannatustaan. Hän ei ole toimeksipaneva, ei näe aina puolue-
linjan kannalta kysymyksiä, ei ole organisaattori, ei pysty taitavasti johtamaan työtä puo-
lueen kannalta, vaan pälpättää turhaa.”

36 Junttilan arvio Hiirosesta SKP:n kaaderiosastolle tammikuu 1948, UHmpI/ymp-sdp Hiironen,
Kansan arkisto. Kommunistien organisaatiokulttuurin kouluma Junttila korosti varo-
vaisuuttaan, ettei hän tuntenut tarkemmin Hiironen elämänvaiheita. Toveria oli paha mennä
takaamaan, jos hänen tililtään sattuisi löytymään syntiä.

37 SAK:n sosiaalidemokraatit pyrkivät mielellään valitsemaan sen henkilön, joka otettiin mu-
kaan hoitamaan asioita vasemmistosiiiven edustajana. Esimerkiksi toukokuussa 1950 Junt-
tila valitteli, että hänen sijastaan SAK:n ja työnantajien välisiin neuvotteluihin vedettiin Hii-
ronen. SKP poliijaosto 31.5.1950, Kansan arkisto.

vasta lakiluonnoksesta, mutta pari viikkoa myöhemmin hyväksytystä Yrjö Murron laatimasta jaoston uudesta organisaatiosta hänen nimeään ei löydy.³⁸

Toverituomioistuin

Uuno Hiirosella ei ollut sijaa kesän 1949 offensiivissa, jonka opetuksia SKP:ssä ryhdyttiin tappion jälkeen selvittämään tuttuun tapaan itsekritiikillä. Osana tätä jälkipyykkiä laadittiin syyskuun lopulla syytekirjelmä³⁹, johon listattiin Hiironen kootut virheet puolueen silmissä. Hänen katsottiin hoiperrelleen huolestuttavalla tavalla jo pitkään ideologisissa kysymyksissä. Tämä oli käynyt ilmi esimerkiksi helmikuussa 1949 Helsingin työväentalolla, missä kommunistiset toimitsijat pohtivat Paavo Koskisen alustuksen pohjalta ”ammattillisen liikkeen yhtenäisyyttä ja taktiikkaa organisaatorisessa työssä sosiaalidemokraattisten työläisten keskuudessa”. Hiironen esitti puheenvuorossaan harhaoppia, jonka mukaan työväenliikkeen yhtenäisyys oli saavutettavissa vasta yhteiskunnallisen vallankumouksen jälkeen. Näkemys oli vastoin leninististä käsitystä sekä kommunistien taktiikkaa ammattiyhdistysliikkeessä, ”jonka kautta toteutuu lopullinen sosdem oikeistojuntan murskaaminen”. Ammattiyhdistyslinjan tovereiden keskuudessa ilmeni asiassa hämmästyttävää käsitteiden sekaannusta, jonka selkeyttämiseksi järjestettyyn jatkotilaisuuteen Hiironen ei kuitenkaan saapunut paikalle.

Lopullisesti Hiironen oli kompromettoitunut 26. heinäkuuta, kun puoluetoimistossa käytiin poliittisen jaoston ja vasemmistolaisten ammattiliittojen kommunistitoimitsijain yhteisessä kokouksessa läpi palkkaliikkeen valmistelua. Toveri Hiironen lausunnot heijastelivat periaatteellisesti täysin reformistista ajattelua ja kielteistä asennetta väistämättömästi edessä olleeseen liikehdintään.⁴⁰ Syytteitä täydennettiin vielä indeksikysymyksellä, jossa Hiironen suhtautuminen ei vastannut puolueen kantaa. Oikeistososiaalidemokraatit käyttivät tätä hyväksi hyökkäyksissään SKP:tä vastaan ja hämätessään työläisten käsityksiä. Lisäksi esiin vedettiin vanha ase liiallisesta juomisesta, jota ei enää vähätelty kuten vielä puolitoista vuotta aikaisemmin.

Elämäntapakysymyksissään toveri Hiironen ei noudata riittävää harkintaa ja pidättäytymistä alkoholin käyttöön nähden. On sattunut, että hän on mm. tullut toimistoon SAK:ssa alkoholia nauttineena. Erilaisissa tilaisuuksissa, joissa on ollut läsnä sosdem toimitsijoita hän on nauttinut alkoholia siinä määrin, että on kokonaan ”sammunut”. Siitä johtuvat monet haitat ja vaarat ovat ilmeiset kun ottaa huomioon sen, että toveri

38 SKP ammattillisen jaoston työvaliokunta 1948–49, erit. 20.4. ja 4.5.1949, Cb 5, Kansan arkisto.

39 ”Muistio muutamista tapauksista, joissa tov. Hiironen käsitykset ja niihin perustuva käytäntö ammattiyhdistysliikkeessä ovat vastakkain puolueen periaate- ja menettelytapalinjaan nähden vastoin puoluekokousten ja niitä toimeenpanevien puolue-elinten päätöksiä.” 23.9.1949, UHmpl/ymp-sdp Hiironen, Kansan arkisto.

40 Viljo Suutarilla (1968, 223–225) on elävä kuvaus Hiironen ja Aaltosen välisestä sanaharkasta lakon alla.

Hiironen humalapäissään on erittäin puhelias. Se, että juopottelu on vastoin puoluesääntöjä ja sinänsä edellyttää asian suhteen ryhdistäytymistä, asettaa myös puoluejärjestölle, sen vastuunalaisille elimille ja jokaiselle puoluejäsenerille ja ennenkaikkea asianomaiselle itselleen tehtäväksi suojata puoluetta ja sen arvovaltaa niin sisään kuin ulospäinkin.

Aimo Aaltonen ilmoitti Hiiroselle, että tämän suhde puolueeseen otettaisiin esille. Asiaa ei haluttu viedä suoraan sääntörikkomusten käsittelyn mukaisesti perusjärjestön pohdittavaksi, vaan Hiiroselle annettiin ensin mahdollisuus selvittää puoluevastaista esiintymistään epävirallisessa keskustelussa. Hänet kutsuttiin 14. lokakuuta toverituomioistuimen eteen, johon Aaltosen lisäksi kuuluivat Yrjö Murto, Paavo Koskinen, Yrjö Enne, Lars Junttila ja Veikko Sippola.⁴¹

Murto avasi keskustelun syyttämällä Hiirosta puolueen linjasta poikkeavista esiintymisistä, joita sosiaalidemokraatit käyttivät hyväksi. Enteen mielestä tämä käsitteli väärin indeksiä, joka ei ollut teoreettinen kysymys puolueiden yläpuolella vaan omistavan luokan asiakirja ja selvä ase työläisiä vastaan. ”Pohja ja lähtökohta on Hiirosella aivan toinen kuin puolueen jäsenellä täytyy olla”, moitti Koskinen, jolle muutoinkin näytti kertyneen paljon hapanta hampaankoloon. Aaltonen tarjosi armeliaasti syytetylle paluuta ruotuun katumuksen tietä.

Tov. Hiironen pitäisi voittaa itsensä ja katsoa asioita objektiivisesti. Hiironen heikkouksia on katsottu läpi sormien ja koetettu kasvatustietä päästä selvyteen. Nyt ei voida enää välttää asian selvittelyä. Tov. Hiironen on joutunut työskentelemään ympäristössä ja olosuhteissa joissa ilmeisesti on tarttunut ajatuksia, jotka eivät ole ominaisia kommunisteille ja jotka olisi pyrittävä voittamaan.

Esiintymisestään päätellen Hiironen oli jo valinnut tiensä. Hän tunnustautui huonoksi ja heikoksi puolueen jäseneksi eikä ottanut ripitettäväksi joutumistaan ”minään nöyryytyksenä”. Vaikka hän Koskisen provosoimana oli omasta mielestäänkin tullut käyttäneeksi ehkä liian kiihkeitä puheenvuoroja, hänellä ei sinänsä ollut paljoa kaduttavaa tai ylipäätään sanottavaa syytösten torjumiseksi. Hiironen piti kiinni näkemyksestään, ettei kommunistien olisi tullut lähteä lakkoliikkeeseen voimassa olevia työehtosopimuksia rikkoen. Hän oli etukäteen arvioinut, että sosiaalidemokraatit ja porvarit kykenisivät lyömään taistelun, mutta päätösten jälkeen ei enää esiintynyt lakkoja vastaan.⁴²

Puolueen kantaa käsiteltäessä pidän velvollisuutenani esittää omat käsitykseni. Muilla oli samanlaisia käsityksiä, joita he eivät ole kuitenkaan esittäneet. Asia ei ollut loppuun käsitelty ja katsoin velvollisuudekseni esittää mielipiteeni. Lakkoon nähden katson käsitykseni olleen oikean.

41 Keskustelupöytäkirja tilaisuudesta 14.10.1949, UHmpI/ymp-sdp Hiironen, Kansan arkisto.

42 Muurarien liittotoimikunnassa (31.8. ja 25.9.1949, Suomen muurarien liitto Cc 8, Kansan arkisto) Hiironen ei vastustanut lakkoon ryhtymistä, vaikka sille ei saatukaan SAK:n lupaa. Lakon jälkeen hän kannatti liiton palaamista SAK:hon.

Ohittamaton ristiriita Hiironen ja SKP:n välillä oli erilaisessa käsityksessä puolueen ja ammattiyhdistystoiminnan välisestä suhteesta. Hiironen näki asemansa ammatillisessa liikkeessä palkattuna työntekijänä, jonka kommunistinakin oli määrättyyn rajaan kuultava työnantajansa SAK:n ääntä ja noudatettava kapitalistisen yhteiskunnan lakeja, erityisesti työehtosopimuksia, joilla vasemmisto oli pyrkinyt turvaamaan työläisten etuja.

Puolueen periaatteisiin ei voi sisältyä käsityksiä, että työehtosopimuksia voidaan rikkoa. Niitä ei voi ehdoin tahdoin rikkoa. Jos näin on niin ei voi tätä hyväksyä. Enemmistökään ei voi tehdä päätöksiä, jossa selvästi rikotaan työehtosopimuksia. Ne ovat ammatillisen liikkeen periaatteita vastaan.

Murto sen sijaan katsoi työehtosopimuksia toisin, tarkoituksenmukaisuuden kannalta: ”Jos niitä aina noudatetaan ei jää mitään liikkumistilaa.” Myös työnantajat ja sosiaalidemokraatit rikkoivat näitä sopimuksia, jotka eivät muutenkaan olleet kommunistien lakimiesten mukaan niin selviä. ”Ammatillinen liike ei ole puhdasta ammatillista liikettä vaan luokkataisteluliikettä”, Murto jatkoi. Hiironen luennoista olivat joukot sanoneet, ettei niiden perusteella voinut päätellä, oliko hän kommunisti vai sosiaalidemokraatti. Hänen näkemyksensä lähentelivät monessa kysymyksessä siinä määrin sosiaalidemokraattien ajattelua, että niitä seuraamalla joutui vähitellen puolueesta irti. Junttila jatkoi Hiironen opastamista, vaikka varovasti myös puolusteli tätä rehellisenä puoluemiehenä, joka joissakin tapauksissa oli tarttunut asioihin muita lujemmin.

Ammatillinen liike rämettää. Ellei puolue pidä huolta niin joutuu kantoihin, jotka eivät vastaa puolueen periaatteita. Hiironen panee pääpainon muodolliseen puolueeseen. Katsomme porvarillisen laillisuuden tapuksi, jota ei saa murtaa. Tämä on väärin. Voidaan muodostaa uusi laillisuus taistelulla. Emme käsitä ammatillisen liikkeen luokkaluonnetta ja silloin joudumme reformistisen politiikan tielle. [...] Me emme ole riittävästi – itse kukin, jotka työskentelemme ammatillisella linjalla, selvillä Marxin, Engelsin, Lenin ja Stalinin suhteesta ammatilliseen liikkeeseen, jonka seurauksena on muodostunut vaara vaipua reformistiseen ammattiliitto politiikkaan. Kun tov. Hiironen tutustuu perusteellisesti asioihin niin olen varma, että hän suhtautuu toisella tavalla.

Aaltonen esiintyi tilaisuudessa kuin ylipappi oikeaoppisuuden vartijana ja kehotti Hiirosta tutkimaan marxilais-leninististä vallankumouksellista laillisuutta. ”Jos voisit omaksua Leninin ja Stalinin käsitykset ammatillisesta liikkeestä niin näkisit, että olet väärässä.” Esimerkiksi Ruotsissa työläiset olivat tulleet niin täysin sidotuiksi sopimuksiin, ettei heillä ollut mahdollisuuksia korjata asemaansa niitä rikkomatta. ”Ei ole aksiomi, että sopimuksista oli pidettävä kiinni.”

Hiironen ei ole toiminut ammatillisessa liikkeessä taistelevana kommunistina. Ei ole pitänyt sydämen asiana sitä, että kommunistit veisivät ammatillisessa liikkeessä puolueen asiaa. Tov. Hiironen ei näe kokonaisuutta detaljikysymysten takaa. Poliittinen rappeutuminen on päässyt vaikuttamaan.

Syytetty myönsi, ettei hänellä ollut enää viime aikoina ollut aikaa lukea teoreettisia kirjoituksia. Ei hän pyrkinyt tietoisesti eroon puolueesta, johon ilmoitti kuuluneensa 25 vuotta. ”Jos tilanne olisi sellainen, että voitaisiin lähteä vallankumoukseen niin ei minulla ole mitään sitä vastaan.” Lakkoliikkeen ohella Hiironen ei tiennyt muita tapauksia, jolloin hän olisi poikennut puolueen periaatteista. Indeksiasiansa ei hänen mielestään kommunistikaan voinut ottaa uusia käsityksiä. Asiat piti ottaa sellaisena kuin ne olivat, eikä niitä voinut aina sovittaa jonkun puoluelinjan mukaan.

Toverituomioistuimessa ruodittiin myös perin pohjin viinapirun houkutus ja turmiollisuutta. Hiironen oli parikin kertaa herättänyt pahennusta juopumalla Neuvostoliiton lähetystön tilaisuuksissa, jolloin hän ei täysin hallinnut puheitaan. ”Kun isännät tarjoavat on otettava”, Hiironen totesi korostaen samalla, että esiintyessään tai muita tehtäviä suorittaessaan hän oli pysynyt ehdottomasti kuivilla. Hän lupasi koettaa juomisen rajoittamista mahdollisimman vähään, muttei hennonut luvata sitä kokonaan hylätä. Murto piti Hiironen perusteluista teennäisinä: ”Ei ole pakko juoda itseään humalaan vaikka isännät kohteliaisuudenkin vuoksi kovasti tarjoavat.” Aaltonen korosti itsekuria, sillä huomattavissa puoluetehävissä ja julkisuudessa olevan henkilön esiintyminen humalaisena vahingoitti kommunisteja.

Keskustelun yhteenveto jäi kaaderijaoston Veikko Sippolan tehtäväksi:

Hiirosella on vakavia teoreettisia heikkouksia nimenomaan laillisuuskysymyksessä. Hän ei jaksa hypätä ammatillisen reformipolitiikan ja työehtosopimusten yli silloin kun käytäntö sitä vaatii. Hän on rajoittunut ammattiyhdistyspoliitikko, jolta kokonaisuus katoaa. Tästä voi päästä vain tutkimalla marxismin klassikoita miten he asettavat kysymyksen ammatiliitoista ja porvarillisesta laillisuudesta.

Sippola totesi, ettei SKP ollut mikään raittiusjärjestö, mutta Hiironen vikana oli ottaa humala sellaisissa tilaisuuksissa missä ei saanut juopua.

Tapaus Hiironen jäi syksyllä 1949 vielä muodollisesti auki ja siihen sovittiin palattavan myöhemmin sen jälkeen, kun asianomainen oli itse kirjallisessa muodossa selostanut näkökantojaan. Tosiasiallisesti Hiironen teki selväksi, ettei hän aikunut pyörtää kantojaan erottamisen uhallakaan. ”Jos toimintani on vahingollista puolueelle on selvää, että puolue tekee ratkaisunsa. Jos tuntuu etten voi alistua puolueen kantaan on minun tietysti mahdotonta olla puolueen jäsen.”

Pesäero

Lopullisen eron hetki Hiironen ja SKP:n välillä koitti heti seuraavan työmarkkinakriisin yhteydessä. Fagerholmin sosiaalidemokraattinen vähemmistöhallitus kumosi tammikuussa 1950 lähes viime töikseen palkkasäännöstelyn, mikä merkitsi palkkapaineiden purkautumista Urho Kekkosen ensimmäisen hallituksen niskaan. Sen paremmin keskusjärjestö- kuin liittotasollakaan ei päästy kevään aikana uusiin sopimuksiin. SAK:n yleislakkouhkausta torjuttiin välitysmiehek-

si kutsutun Fagerholmin avulla neuvotteluissa, jotka päättyivät viime hetkellä sovintoon ravintola Savoyssa toukokuun 7. ja 8. päivän välisenä yönä. SKP:llä oli ollut kevään mittaan suunnitelmia laajemmastakin liikehdinnästä, johon uskottiin tällä kertaa saatavan sosiaalidemokraattisia työläisiä ja liittoja mukaan.⁴³ Syntynyt sovitteluratkaisu veti hankkeelta maton alta. Vasemman laidan kovasta kritiikistä huolimatta SAK:n kenttä nieli tämän ”Savoy’n pyyksi” ristityn F-sopimuksen, jota tosin myös vastustettiin liittojen jäsenäänestyksissä huomattavan laajalti.⁴⁴

Hiironen oli mukana Savoy’n yössä toisena kommunistien edustajana allekirjoittaen SKP:n kannan mukaisesti sovintoehdotusta vastustavan lausunnon. Jälkeenpäin hän kuitenkin mainitsi henkilökohtaisena mielipiteenään, että neuvotteluissa oli saatu parempi tulos kuin edeltäkäsinkin oli uskaltanut odottaa.⁴⁵ Oli tilinteon aika. Junttila selosti SAK:n työvaliokunnan vasemmistoryhmälle 10. toukokuuta, ettei Hiironen ollut noudattanut neuvotteluissa puolueen linjaa vaan väikenemisellään itse asiassa suostunut tehtyyn päätökseen. SAK:n työvaliokunnassa Hiironen ei ollut sen paremmin asettunut kommunistien kannalle. Keskustelun jälkeen toverit antoivat langettavan tuomion SKP:n ammatillisen jaoston työvaliokunnan kantaan yhtyen:

Sillä perusteella, että Hiironen indeksikysymyksessä on menetellyt tavalla, jota vastustajat ovat voineet käyttää hyväkseen, sekä Savoy’n neuvottelussa noudattamansa menettelyn vuoksi, joka merkitsi sitä, että Hiironen asettui sosdem.oikeiston puolelle palkkakysymyksessä, jota seikkaa sosdemit ovat voineet käyttää propagandassaan hyväkseen, päätti kokous kehoittaa Hiirosta eroamaan SAK:n sihteerin tehtävästä. Lisäksi ilmoitettiin Hiiroselle, että hän ei nauti työvaliokunnan vasemmistoryhmän luottamusta.

Seuraavana päivänä toimenpide hyväksyttiin SKP:n sihteeristön kokouksessa.⁴⁶

Samanaikaisesti Hiironen tapauksen kanssa SKP:ssä suoritettiin muitakin puhdistuksia, joihin kimmoke saattoi kummuta kansandemokratioiden titolaisjahdeista.⁴⁷ Sekä kansallinen että kansainvälinen kokemus osoittivat, että puoluetta tuli lujittaa sisäisesti karsimalla siitä heikkoja oksia. Hiironen petos käsiteltiin SKP:n puoluetoimikunnassa 18. toukokuuta samassa kokouksessa, jossa muun muassa entinen sisäministeri Yrjö Leino katsottiin eronneeksi puolueesta. Ville Pessi veti langat yhteen:

Kauhasen, Leinon ja Hiironen tapaukset ovat osoituksia siitä, että puolueessamme on heikkoja ja huonojakin aineksia. Puoluevalppautta on

43 Leppänen 1994, 777–784; Rentola 1997, 123–125.

44 Mansner 1984, 327–341; H. Soikkanen 1991a, 379–384; Suomi 1990, 29–38.

45 Kaspian antama tieto Happonen puheenvuorosta liiketoimintajärjestöjen liiton konttorityöntekijäin osasto 44:n kuukausikokouksessa 8.5.1950 HTY:n talolla, UHmpl/ymp-sdp Hiironen, Kansan arkisto; ks. myös *Suomen Sosialidemokraatti* 10.5. ja 12.5.1950.

46 Junttilan muistio 16.5.1950 ’Hiironen asia. Kaaderijaostolle.’ UHmpl/ymp-sdp Hiironen; SAK työvaliokunnan vasemmistoryhmä 10.5.1950, Cb 5; SKP sihteeristö 11.5. ja puoluetoimikunta 18.5.1950, Kansan arkisto. Vrt. Leppänen 1994, 785–786.

47 Leppänen 1994, 722–739; Rentola 1997, 113, 126.

siksi tehostettava. Tällaisiin tapauksiin on käytävä kiinni ennenkuin niitä ennättää tulla vakavampia seurauksia.⁴⁸

Hirosen kohdalla ei tarvinnut etsiä titolaisuutta tai nationalistisia poikkeamia, sillä hänen syntinsä rakentuivat perinteiselle ”rämettymiselle” reformistisen sosiaalidemokratian houkutusten edessä. SKP:ssä seurattiin myös muita vasemmistolaisia ammattiyhdistysmiehiä epäluulolla. Sodanaikaisesta erehdyksestä taakkaa kantanut metalliliiton Edvin Salonen sai pitää puolueen jäsenkirjan, mutta hänenkin työpaikkaansa katsottiin tarpeelliseksi vaihtaa, ”koska ammatillisella linjalla ei hänen puolueisuutensa ainakaan terästy”. Kesäkuussa SKP uusi ammatillisen jaostonsa kaaderikolmikkoa ja yritti tehostaa rekryyttien valvontaa. ”Ensimmäisenä tehtävänä päätettiin pyytää elämäkerrat ja kolmikron arviot ammattiliittojen vasemmistolaisista toimitsijoista.”⁴⁹

Hirosen henkilökohtainen leipäpuu ei ollut riippuvainen SKP:stä, mikä helpotti omapäisen ratkaisun tekemistä ja irtautumista puoluejohdon holhouksesta. Vaikka hänet oli pestattu SAK:hon toimitsijaksi sodanjälkeisen yhteistyöhengen vallitessa ikään kuin kansandemokraattien mandaatilla, kommunisteilla ei ollut neljä vuotta myöhemmin keinoja savustaa keskusjärjestön sihteerinä pois paikaltaan. Hiironen saattoi huoletta olla kuuro epäluottamuslauseille ja ero vaatimuksille, sillä SAK:n johdolla ei ollut tarvetta potkia pois osaavaa ja lojaalia työntekijää.⁵⁰

Päinvastoin, Hirosen tapausta kelpasi käyttää propagandassa esimerkkinä siitä, miten kommunistit puoluepolitisivat kaikki työmarkkinoiden ja ammattiyhdistystoiminnan kysymykset. SAK:n uuden puheenjohtajan Aku Sumun oli ”suorastaan sääli” kommunistisia ammattiyhdistystoimitsijoita, jotka pakotettiin vastoin omia käsityksiään julkaisemaan palkkakysymyksen ratkaisua väärusteleviä kirjoituksia. Jos suhtautui asioihin ”omalla järjellä ja rehellisesti” eikä alistunut puolueen komenteluun, SKP antoi määräyksen erota virasta. Hiironen pääsi *Suomen Sosialidemokraatin* etusivulle asti, vaikka ei suostunut itse asiaa julkisesti kommentoimaan. Alleviivaten rooliaan puhtaan ammatillisen toiminnan puolustajina sosiaalidemokraatit vakuuttivat, ”että ammattiyhdistysliike ei alistu tällaiseen poliittiseen työmaaterioriin”.⁵¹

Komukoiden poppoossa on sellainen kuri, että siinä vaaditaankin sisua, jos äijä on sattunut joskus erehdyksessä omaksumaan asiallisen kannan. [...] Niinpä kommunistien todellinen ammattiyhdistysmiehiä Hiironen ei kelvannut enää edes SAK:n koulun johtokuntaan. Kun häntä ehdotettiin sinne meikälaisten taholta, asettuivat äkkiväärät vastaan. [...] SAK:n työvaliokunnasta] kommunistit vaativat oman miehensä Lindholmin pois,

48 SKP puoluetoimikunta 18.5.1950, Kansan arkisto. Pitkään jatkuneiden erimielisyyksien jälkeen kansanedustaja Kalle Kauhanen erosi SKP:stä vuoden 1949 lopulla ja siirtyi sosiaalidemokraatteihin. Ks. Rentola 1997, 554 viite 91.

49 SKP kaaderijaosto 10.6. ja 15.6.1950, Kaaderijaosto IV, Kansan arkisto.

50 Aaltonen ei empinyt painostaa kommunistisia ammattiyhdistysmiehiä lakon taakse suorakaisilla uhkauksilla tyyliin: ”jos aikoo pitää leivästä kiinni”. Ks. Suutari 1968, 223–225.

51 *Suomen Sosialidemokraatti* 14.5. (Sumu), 16.5. (etusivun uutinen sekä ”Jahvetti”) ja 17.5.1950 (”Jahvetti”); vrt. myös *Helsingin Sanomat* ja *Uusi Suomi* 17.5.1950.

koska häneen ei ilmeisesti luotettu enää SKP:ssä, vaan pidettiin liian reiluna ammattiyhdistysmiehenä. Varajäsen J. Kivi tuli hänen paikalleen.⁵²

Sihteeri työssään. Uuno Hiironen taustalla, kun puheenjohtajat Aku Sumu ja Eero Antikainen juonivat tapahtumien kulkua SAK:n edustajakouksessa 1951. (T. Norjavirta, Ammattiyhdistysarkisto.)

Vielä marraskuussa 1950 nimimerkki ”Mani” pakinoi *Hämeen Kansassa* SKP:n sätkyukoista ammattiyhdistysliikkeessä. Hänen mukaansa Hiironen tunnettiin ”asiallisena ja hillittynä miehenä”, joka oli hiljakseen osoittanut yksilöllistä selkärankaisuutta sekä indeksiasiaissa että muissakin yhteyksissä. Puolueen määräyksistä välittämättä Hiironen ei ollut eronnut sihteerin virastaan, vaan hoiteli edelleen SAK:ssa tehtäviään, hiljaisesti ja vähin äänin kommunistisen kurittomuuden järkyttävänä esikuvana. Toisin oli muiden ammattiyhdistysliikkeessä toimivien kommunistien laita.

Persoonattomia SKP:n sätkyukkoja ovat siis parhaasta päästä nämä kommunistiset ammattiyhdistysteknikot. Omaa harkintaa heillä ei saa olla, vain kuuliainen ja sokea SKP:n käskyjen tottelevaisuus. Jos hetkeksi unohtavat asemansa ja kuvittelevat omavastuullisesti hoitavansa tehtäviään, niin saavat pian kuulla kuolevaisuudestaan. Ei sitten ihme, jos moisessa komennossa luonteet muutenkin kasvavat kieroon.⁵³

Kommunistisen puhdasoppisesta näkökulmasta Hiironen valinnan voi leimata opportunistiseksi, mutta yhtä lailla sen voi nähdä periaatteellisena ratkaisuna.

52 *Suomen Sosialidemokraatti* 27.5.1950 (”Jahvetti”). Myös Jaakko Kivi oli hairahtunut ensin pitämään Savoyin sovitteluratkaisua hyvänä, mutta hän teki nopeasti puolueen linjan mukaisen katumuksen ja kääntymyksen.

53 Lehtileike *Hämeen Kansa* 4.11.1950 (”Mani”), UHmpI/ymp-sdp Hiironen, Kansan arkisto.

Vankilakokemusten jälkeen Hiirosesta oli kasvanut 1930-luvun kansanrintamakaudella kommunisti, joka kiinnittyi työväenliikkeen vasemmistoon nimenomaan ammattiyhdistystoiminnan eikä puolueen kautta. Itseoppineena ammatillaisena häntä arvostettiin laajalti työlainsäädännön ja sosiaalikyсыmysten tuntijana. Alkoholismistaan huolimatta Hiironen piti tietonsa ajan tasalla käyden muun muassa yliopistolla kuuntelemassa sosiaalipolitiikan väitöstilaisuuksia sekä toimittaen radiossa sosiaalista kirjelaatikkoo. Eläkkeelle jäädessään vuonna 1966 tämä kahdesti valtiopetoksesta tuomittu punikki sai vastaanottaa presidentti Urho Kekkosalta sosiaalineuvoksen arvonimen.⁵⁴

Lakkoliikkeen pitkä perintö

Syyskesän 1949 lakkoliike on tärkeimpiä kulminaatiopisteitä Suomen sodanjälkeisessä poliittisessa historiassa, vaikka se on jäänyt paljolti ”vaaran vuodet” paradigman ja ”hullun vuoden” tai ”käänteen vuoden” 1948 varjoon.⁵⁵ Kyse oli huomattavimmasta SKP:n suunnittelema joutoköyhien tukeutuvasta vyörytyksestä, joka yritettiin myös panna toimeen. Lakkoliikkeessä punnittiin konkreettisesti, mihin kommunistit kykenivät Suomessa omin voimin ja voitiinko maata hallita ilman heidän mukanaoloaan hallituksessa. Hankkeen epäonnistumisesta vedettiin eri tahoilla sekä kotimaassa että muualla johtopäätöksiä, joilla oli kauaskantoisia seurauksia suomalaisessa politiikassa. Tässä yhteydessä ei kuitenkaan ole tarpeen kiinnittää huomiota kuin niihin kehitystrendeihin, jotka koskivat suoranaisesti SKP:tä ja suomalaista kommunismia.

Liikehännän tappiollinen lopputulos osoitti Neuvostoliitolle, että sen täytyi hakea vaikutuskanavansa Helsingin hallitusvaltaan muuta kautta kuin nojautumalla kommunisteihin. Lännessä taas pantiin merkille, että Suomi ei välttämättä joutuisi seuraamaan Itä-Euroopan mallia, ainakaan ilman ulkopuolisen aseellista väliintuloa. Suomalaiset olivat tavallaan läpäisseet testin siitä, kannattiko heidän pyristelyään Neuvostoliiton vaikutusvaltaa ja kommunismia vastaan tukea. Tästä aukesi yhteys amerikkalaisiin tahoihin, jotka järjestivät suomalaisille sosiaalidemokraateille myös taloudellista ja materiaalista dollaritukea.

Sotienjälkeisinä vuosina Suomen oikeistopoliitikot ja työnantajapiirit olivat löytäneet aseveliakselilla yhteistyön sosiaalidemokraattien kanssa, mikä näkyi muun muassa Fagerholmin hallituksen vaikeassa selviytymistarinassa. Tätä ongelmallista koalitiota koosti yhteinen uhkakuva eli kommunismin pelko, jonka turvin sosiaalidemokraattinen puolue oli päässyt yli sisäisestä hajaannuksestaan. Syyskesän 1949 lakkoliike vaikutti asetelmaan kahtalaisesti. Toisaalta

54 Seija ja Taito Majanderin antamia muistitietoja; *Kansan Uutiset* 4.10.1966.

55 Nevakivi 1995, 249 ja 1996a, 223. Vrt. Majander 1997b, 194–195: ”Vuosi 1948 oli käänne, mutta Suomea ei irrotettu kansandemokratian tieltä millään yhdellä teolla tai ratkaisulla. Kyse oli prosessista, mieluummin sitkeästä jatkuvuudesta kuin äkillisistä muutoksista suomalaisessa poliittisessa elämässä, jonka tärkeät perusedellytykset luotiin sodan vielä kestäessä ja siitä irtauduttaessa. Kommunistien valtaantulo vyöryttämällä itselleen asemia valtiokoneiston sisältä käsin oli Suomessa pysähtynyt jo kauan ennen Leinon syrjäyttämistä sisäministerin paikalta tai SKP:n jättämistä oppositioon.”

kommunistien aikeet näyttivät paljastuvan juuri niin vallankumouksellisiksi ja yhteiskuntarauhaa väkivaltaisesti uhkaaviksi kuin heidän vastustajansa olivat väittäneet. Samanaikaisesti kävi ilmeiseksi SKP:n heikkous todellisen aktion hetkellä sekä laillisen hallitusvallan ja kontrollikoneiston musertava ylivoima levottomuuksia lietsovan joukkoliikkeen nitistäjänä.

Kommunistien voimattomuuden paljastuminen hellitti sitä ulkopuolista painetta, joka oli pitänyt heidän vihollistensa rintamaa eheänä. Luonnolliset ristiriidat työntyivät esimerkiksi työnantajien ja sosiaalidemokraattien hallitseman ammattiyhdistysliikkeen väliin sovitteluhulun ja kompromissivalmiuden heikeudessa. Kuten Markku Mansner on todennut, tultaessa 1950-luvulle työnantajat eivät pitäneet lakkojakaan sellaisena uhkana yhteiskuntarauhalle kuin vielä ”vaaran vuosina”.⁵⁶ Suomessa astuttiin kehityslinjalle, joka neljän SAK:n antaman uhkavaroituksen jälkeen johti viimein vuonna 1956 yleislakkoon.

Sosiaalidemokraatit käyttivät ammattiyhdistysliikkeessä saavuttamaansa ylivalta-asemaa estoitta hyväkseen. Ennen SAK:n työvaliokunnan kokouksia sen kolme kommunistijäsentä saivat odotella käytävän puolella edes työjärjestyä tunteitta sillä aikaa, kun sosiaalidemokraatit pitivät ryhmäkokoustaan. Kun ovi viimein aukesi, esitykset nuijittiin nopeasti päätöksiksi, joihin vasemmistoverit eivät voineet vaikuttaa kuin kirjaamalla hätäisesti eriyvän kantansa pöytäkirjoihin.⁵⁷

Uhka vasemmalta oli hellittänyt tai ainakin muuttanut luonnettaan, ja sosiaalidemokraatit saattoivat sivuuttaa kommunistien näkemykset myönnytyksiä tekemättä. Suomalaisen ammattiyhdistysliikkeen yhteiskunnallinen voima oli keskitetty SAK:n johdolle, joka palkkatyöläisten järjestäytymisasteen laskusta huolimatta käytti valtaansa entistä itsetietoisemmin 1950-luvun tulonjakotaisteluissa. Asetelma nakersi vähitellen SAK:n ja SDP:n välille juopaa, jota ei kurottu enää umpeen entiseen tapaan kommunismin vastaisen taistelun nimissä.⁵⁸ Sosiaalidemokraattien hajaannuksen historia on yhä kirjoittamatta, mutta tässä on yksi monisäikeisen vyyhden elementeistä.

Vuoden 1949 lakkotaistelun veriuhreineen on todettu lujittaneen kommunistien oman leirin yhtenäisyudentuntoa ja kääntäneen SKP/SKDL:n vaalikannatuksen nousuun.⁵⁹ Välittömällä kokemustasolla oli varmasti näin. Kamppailu vahvisti näkemystä, että luokkavihollinen tarttui viime kädessä aseisiin pitääkseen työläiset kurissa. Tämä osaltaan legitimoi SKP:n johdon pitäytymisen vanhakantaisessa stalinismissa kapitalistisen yhteiskunnan luonteesta. Tulkinnalla on kuitenkin kääntöpuolensa, sillä lakon haparoiva toteutus ja johtaminen myös rapautti uskoa puolueen kaikkivoipaisuuteen.

Ammattiyhdistysmiesten näkökulmasta kommunistit olivat tietien tahtoen ajaneet itsensä ulos SAK:sta, jolloin looginen johtopäätös oli perustaa oma uusi keskusjärjestö. Tällaisen itu oli jo hyvällä oraalla, sillä liikehdintää koordinoi-

56 Mansner 1984, 333.

57 Hautala 1977, 149; Saarinen 1984, 47 ja 1995, 102.

58 Nämä trendit nousevat toistuvasti esiin hallitus- ja työmarkkinapolitiikan yhteensovittamisessa 1950-luvulla, ks. Mansner 1984; Suomi 1990.

59 Leppänen 1994, 713; Rentola 1997, 99; Bergholm 1997, 358–359.

maan asetettuun keskuslakkotoimikuntaan osallistui toimitsijoita mukana oleista liitoista sekä SKP:n ammatillisesta jaostosta. Myös vanha ajatus oman ammatillisen toimitalon hankkimisesta oli kaivettu esiin. Nämä kaavailut kaa-tuivat äkkiä, kun kesken Unkarin-lomansa kotiin hälytetty Hertta Kuusinen toi Moskovan kautta matkatuliaisina yksiselitteiset terveiset, ettei SAK:n rinnalle saanut missään tapauksessa perustaa toista keskusjärjestöä. Junttilan, Salomaan ja Hautalan vastustuksesta huolimatta puoluejohto kääntyi Kuusisen kannalle, jolla täytyi olla neuvostotovereiden siunaus.⁶⁰

Lakkoliikkeen yhteydessä puoluejohto läimäytti ammattiyhdistyskommunisteja päin naamaa kahteen eri otteeseen sivuuttamalla heidän asiantuntemuksensa sekä lakkoihin ryhdyttäessä että niitä sammutettaessa. Erkki Salomaan mukaan

kommunistiset ammattiyhdistysmiehet tai ainakin sanokaamme varauksellisesti 99 % meistä emme olleet selvillä millaisia tilannearvioita syntyi tai oli syntymässä SKP:n johdossa ensisijaisesti sen poliittisessa toimikunnassa. [...] Kun meistä monet epäröivät kommunistien päätöksen varaan rakentuvien lakkoliikkeiden menestymisen mahdollisuuksista, löi Yrjö Murto kirjaimellisesti nyrkkiä pöytään.⁶¹

Toisaalta vasemmistolaiset liitot joutuivat suostumaan ”suorastaan alentaviin vaatimuksiin”⁶² palatessaan SAK:n yhteyteen, ne jotka enää sosiaalidemokraateille kelpasivat. Kaiken huipuksi SKP:n itsekritiikissä tappiota sälytettiin paljolti ”rämettyneiden” ammattiyhdistysmiesten taakaksi. Ristiriitaisen arvion mukaan ammatillisten järjestöjen täytyi ottaa vastuuta mutta pysyä puolueen johdettavina, mihin pyrittiin vaihtamalla parempia ja luotettavampia miehiä ammattiyhdistysliikkeen keskeisille paikoille.⁶³

Monen kommunistitoimitsijan usko puolueen kaitsevaan käteen joutui koetukselle ja epäilyn siemenet jäivät itämään. Salomaakin oli kuvitellut,

että niillä poliittisilla johtajilla, jotka viime kädessä olivat sanelleet linjan, on jotain takataskussa, jota me emme tunne emmekä tiedä. Uskoin, että he näkivät tilanteen toisella tavalla, syvempänä ja laajempänä ja myös voiton edellytykset olivat toisenlaiset kuin se nyt meidän vaatimatomasta perspektiivistämme tuntui.⁶⁴

Sama oman käsityskyvyn ja rajoittuneen näkökulman ylittävä myyttinen usko puolueeseen oli kantanut kommunisteja läpi edellisten vuosikymmenten vai-

60 Majander 1990, 58–59, ja 1997b, 122–124.

61 Muistelmien käsikirjoitus osa III, 93, Erkki Salomaan kokoelma B2 6, Kansan arkisto.

62 Hautala 1977, 89–90.

63 Majander 1990, 59–60; Leppänen (1994, 704–713) referoi laajasti SKP:ssä tehtyä itsekritiikkiä. Vrt. *Kommunisti* 10/1949 (Murto), 580: ”Lakon aikana saattoi sivullinen havaita määrätynlaista kankeutta liittojen toiminnassa, joka luullakseni johtui suurelta osalta sosdem-juntamiesten häirinnästä.”

64 Muistelmien käsikirjoitus osa III, 97, Erkki Salomaan kokoelma B2 6, Kansan arkisto. Vrt. Oinonen 1989, 223. Salomaata oli askarruttanut ammatillisen ja poliittisen työväenliikkeen välinen suhde myös teoreettisena kysymyksenä ja hän tunsu hyvin Leninin hyökkäykset revisionismiin taipuvaista ”puolueetonta” ammattiyhdistystoimintaa vastaan. Esim. *Kommunisti* 4/1948 (Salomaa).

keuksien, jolloin suomalainen ohra, Stalinin vainot sekä sota olivat tuhonneet SKP:n lähes olemattomiin. Vuoden 1949 lakkoliike jälkipyykkeineen käynnisti epäilyksen prosessin. Vuosien mittaan paljastui vähin erin, ettei keisarilla ollutkaan vaatteita eikä johtajilla fraseologiaa kummempia aseita perspektiivissään.

Lääkkeeksi takaiskuihin SKP:llä oli tarjota vain teoreettista opiskelua ja Stalin-sitaattien ulkolukua. Iskusanaksi omaksuttiin Aimo Aaltosen johdolla puoluetietoisuuden – puolueisuuden – lujittaminen. Kovin kaukana ei ole ajatus, että mitä horjuvammaksi SKP:n johto koki vaikutusvaltansa yhteiskunnassa ja asemansa työläisten edessä, sitä syvemmin piti jäsenistöön juurruttaa ”oikea kommunistinen puolueellisuus ja järkähtämättömyys”. Valistussihteeri Aili Mäkinen sanoi:

Jos koskaan niin nyt tarvitaan marxilais-leniniläisen taisteluteorian ja työväenliikkeen historiantuntemuksen *innoittavaa ja varmuudentunnetta antavaa voimaa*, sillä ”eturivin taistelijan tehtävän voi suorittaa vain sellainen puolue, jolla on johtonaan edistynein teoria”. (Lenin)⁶⁵

Omiin joukkoihinkin oli hiipimässä horjuntaa, joka piti taittaa alkuunsa. Tällä uskonvahvistuksen politiikallaan SKP ripustautui leninististen/stalinististen dogmien varaan ja ajautui eristäytymisen kierteseen, jolloin kuilu suomalaisen yhteiskuntaan ja todellisuuteen kasvoi.⁶⁶ Ainoa takatasku, josta puolue saattoi toivoa käyttämättömiä valttikortteja löytyvän, sijaitsi itärajan takana, mutta sielläkin katseet olivat kääntymässä kommunisteista Kekkoseen.

Suorittaessaan Sirola-opiston kurssia vuosina 1952–53 poliittisella urallaan etenevä ammattiyhdistyskommunisti Aarne Saarinen sai tehtäväkseen laatia tutkielman työväenluokan kurjistumisesta. Hänen onnistui päätyä muun muassa mielitautitilastoja tarkastelemalla SKP:n virallisen teorian hyväksymään tulkitaan, jonka mukaan kurjistuminen kapitalistisissa yhteiskunnissa oli absoluuttista. Käytännön kokemus työmarkkinatoiminnassa ja taloustilastot todistivat kuitenkin muuta. Tämä kaiheartava ristiriita muokkasi Saarisesta pragmaattista reformistia, joka säilytti hänessä SKP:n puheenjohtajanakin ylliotteen dogmaattis-teoreettisista asenteista.⁶⁷ Ei ole sattumaa, että juuri ammattiyhdistysliikkeessä kasvaneet kommunistit olivat keskeisissä rooleissa SKP:n uudistumisprosessissa 1960-luvulla. Erkki Salomaakin sai silloin revanssinsa Aimo Aaltosesta mutta vain joutuakseen uuden sukupolven stalinistien hampaisiin kommunistien puoluehajaannuksessa.⁶⁸

65 Lainaukset *Kommunisti* 9/1949, 561 (Aaltonen), ja *Kommunisti* 10/1949, 609 (Mäkinen, korostus MM).

66 Rentolan (1997, 174–182) kuvauksessa 1950-luvun alun SKP:stä painottuu puolueen NKP:lle alistainen asema ”melkein pä obkomina, aluekomiteana, jonka kaikkia toimia keskus oli oikeutettu ohjaamaan”. Tilanne vierotti myötäkulkijoita SKP:n liepeiltä mutta tiivistä omaa leiriä eristyksiin muusta yhteiskunnasta. Teesini kuitenkin on, että ennen pitkää asetelma murensi myös vanhakantaisen johdon otetta omista joukoistaan.

67 Uusimmissa muistelmissaan Saarinen (1995, 100–101, 108–109, 115, 120–123, 149–150) korostaa asennettaan kansallisena reformistina tavalla, jota hänen aikaisemmassa kirjassaan (1984) ei vielä ole.

68 Vrt. Rentola 1992, 88; Leppänen 1999.

■ SAK ja kylmä sota 1945–51

Natsi-Saksan hyökkäys Neuvostoliittoon kesällä 1941 synnytti ideologisesti epäortodoksisen koalition. Britannia, Neuvostoliitto ja Yhdysvallat sovittivat nopeasti keskinäiset suhteensa suureksi liittokunnaksi niin, että uudenvuodenpäivänä 1942 annettiin jo julkilausuma yhdistyneiden kansakuntien nimissä. Liittoutuma perustui kansainvälisen politiikan realistiselle perinteelle: yhteinen vihollinen ajoi kapitalistiset maailmanvallat ja kommunismin lipunkantajan yhdistämään voimansa.¹ Toisaalta puna-armeijan herooinen taistelu nostatti erityisesti Britanniassa laajalti sympatiaa Neuvostoliittoa kohtaan. Kaduilla saattoi kuulla kiitettävän jumalaa Venäjän olemassaolosta, tehtaissa paiskittiin nurisematta ylitöitä, että ”Joe-sedälle” saatiin panssarivaunuja itärintaman vahvistukseksi. Sotaponnistusten vuoksi ei Winston Churchillin kokoomushallituksen ollut mielekästä ryhtyä tukahduttamaan näitä tunteja. Aikansa epäroityään se määräsi, että BBC:n piti soittaa radiossa *Internationaalia* muiden liittolaisten kansallislaulujen rinnalla. Puna-armeijan 25-vuotispäivää vietettiin helmikuussa 1943 tavalla, jota ei ollut saarivaltakunnassa koettu sitten kuningas Yrjö VI:n kruunajaisten.²

Konservatiivien ja työväenpuolueen yhteisenä intressinä oli estää, ettei Neuvostoliittoon kohdistunut suosio konvertoituisi kommunistien kannatukseksi Britannian sisäpolitiikassa. Hallituspiirit yrittivät ottaa ohjaket neuvostomielisessä ystävyystoiminnassa, jota yhtäkkiä harjoitettiin eri puolilla maata useimmiten aktiivisten kommunistien johdolla. Ammattiyhdistysliike oli tässä keskeinen työkenttä, sillä kommunisteilla oli sen piirissä vanhastaan kannatusta ja asemia, työläisillä yleisemminkin myönteisiä tunteja Neuvostoliittoa kohtaan. Jos ei Churchill epäroinyt tarttua Stalinin käteen natsi-Saksan lyömiseksi, ei vankkana antikommunistina tunnettu TUC:n puheenjohtaja Walter Citrine hukkunut hänkään aikaa yhteistyön luomisessa Neuvostoliiton ammattiliittojen keskusneuvoston VZSPS:n kanssa. Anglo-Soviet Trades Union Committee perustettiin uudelleen syksyllä 1941, ja seuraavan vuoden tammikuussa venäläinen ammattiyhdistysvaltuuskunta sai kerrassaan euforisen vastaanoton Britanlian kaivoksilla, tehtaissa ja telakoilla.³

Yhteinen taistelu Saksaa ja fasismia vastaan mursi näin lokakuun vallankumouksen myötä syntyneen asetelman, joka oli jättänyt Neuvostoliiton pääosin eristyksiin – ensin maailmanvallankumouksen lipunkantajana, rahoittajana ja koordinoijana, sitten kansanrintamayritysten jälkeen Hitlerin yhteistyökump-

1 Esim. Miner 1988; Gardner 1993, luku 4. Nimityksen yhdistyneistä kansakunnista keksi Roosevelt, ja sitä kantaneen julistuksen allekirjoitti ’kolmen suuren’ lisäksi 23 muuta hallitusta piskuista Haitia myöten. Ks. Edmonds 1992 (1991), 208, 254, 550 viite 2, 557 viite 4.
2 Calder 1992 (1969), 260–263, 347–351; Addison 1982 (1975), 134–141.
3 Addison 1982 (1975), 134–141.

panina. Kesällä 1941 Neuvostoliitto muuttui muutamassa viikossa kansainvälisen diplomatian ”hylkiövaltiosta”⁴ marttyyriksi ja siihen kohdistettiin toiveita, jotka voittoa puna-armeija lunasti seuraavan neljän vuoden aikana Euroopan vapauttajana.⁵ Stalin alleviivasi muutosta ja uutta yhteistyön aikaa symbolisella eleellä lakkauttamalla sekä Kominternin että sen sisarjärjestön Punaisen ammattiyhdistysinternationaalin Profinternin vuonna 1943.

Vallan ytimissä suuren liittokunnan sisäinen kitti oli kuitenkin raakaa reaali-politiikkaa eikä idealismia yhteisen arvomaailman pohjalta. Siirtymäkautta sodasta rauhaan nakersi jännitteinen dualismi, jossa voittajavaltojen yhteistyö antifasismien pohjalta elähdytti sotaponnistusten rasittamia kansalaisia, samanaikaisesti kun valtiojohdoissa maailmaa jäsennettiin perinteisen voimapolitiikan ja intressipiirijattelun pohjalta. Jaltan ja Potsdamin neuvotteluissa vuonna 1945 ”kolme suurta” tarkkaili toistensa pyrkimyksiä jo potentiaalisina vihollisina, vaikkei sitä julkisesti tohdittu suoraan tunnustaa ennen kylmän sodan avoimia manifestaatioita pari vuotta myöhemmin.

Ammattiyhdistysliikkeen uusi internationalismi kuului selvästi julkiseen, liittoutuneiden yhteistyötä korostavaan puoleen. Eurooppalaista työväenliikettä innoitti ajatus siitä, että viimeinkin voitaisiin ylittää voimia rapauttava hajaannus ja toteuttaa unelma yhtenäisyydestä. Sodanjälkeistä toimintaa ei tullut enää perustaa sosiaalidemokraattien ja kommunistien antagonistisille suhteille,⁶ vaan työväestön kuului ottaa vahvojen järjestöjensä kautta keskeinen asema jälleenrakennuksessa, yhteiskuntapolitiikan suunnittelussa ja tuotannon ohjaamisessa.⁷ Näistä lähtökohdista kokoontui helmikuussa 1945 liittoutuneiden ja puolueettomien maiden ammattiyhdistysväki Lontooseen rakentamaan yhteistyötä entistä paljon laajemmalle pohjalle. Maailmankonferenssi osoitti näyttävästi työväen voimantuntoa ja odotuksia, joiden realisoinniseksi ryhdyttiin organisoimaan uutta internationaalia. Saman vuoden syyskuussa perustettiin Pariisissa Maailman ammattiyhdistysten liitto, jonka jäsenjärjestöt 56:ssa eri maassa edustivat – omien ilmoitustensa mukaan – noin 67 miljoonaa järjestäytyntä työläistä. Näillä luvuilla kyse oli työväenliikkeen historian laajimmasta kansainvälisestä yhteenliittymästä.⁸

Maailmanliitto oli päällepäin mahtava organisaatio. Sen voi rinnastaa sekä odotusten, realiteettien, aatepohjan että kattavuuden puolesta Yhdistyneisiin kansakuntiin, jota samanaikaisesti perustettiin valtiotasolla voittajien yhteistyöelimeksi. Ensimmäistä kertaa kansainvälinen kommunismi sekä länsimai-

4 George W. Bushin noustua Yhdysvaltojen presidentiksi on käsite ’rogue state’ ollut 2000-luvulla sen verran ahkerassa käytössä, että sen suomennos on vakiintunut roistovaltioksi, kun aikaisemmin saatettiin viitata vaihtelevasti myös lurjus-, häirikkö- tai konnavaltioihin (vrt. backlash, pariah tai outlaw state). Käsitteestä Litwak 2000, erit. ’Introduction’ ja luku 2; vrt. myös Blum 2002 (2000); Yrjönsuuri 2003.

5 Prosessista tulkitseva yhteenveto Furet 1995, luku 9, ks. erit. 555–556, 570–571.

6 Taustasta esim. Majander 1998a; kansainvälisen ammattiyhdistysliikkeen osalta Gottfurcht 1962; Lorwin 1953; Schevenels 1956.

7 Ks. Niethammer 1991 (1975).

8 Lontoon ja Pariisin konferensseista sekä MAL:n perustamisprosessista tarkemmin Majander 1990, 12–23; Gottfurcht 1962, 169–185; Lademacher et al 1978, 128–138; Windmuller 1954, 36–61.

nen reformistinen työväenliike tunnustivat toisensa tasavertaisiksi liittolaisikseen yhteisen organisaation puitteissa. Linjaa tulevaisuuteen haettiin pienimmän yhdistävän nimittäjän kautta. MAL:n maltillinen ohjelma julisti yleisin sanankääntein fasisminvastaisuutta sekä maailmanrauhaa sodan voittaneen koalition hengessä. Internationaalille ei annettu sitovaa päätösvaltaa, vaan säännöissä selväsanaisesti taattiin kansallisten ammattijärjestöjen sisäinen itsenäisyys.⁹ Hallinnossa tavoiteltiin demokraattisen edustavuuden periaatteita, mutta organisaation moniportaisuus osoittautui käytännössä tehottomaksi, ja aikaa myöten valta keskittyi toimeenpanevalle toimistolle sekä palkatulle sihteeristölle. Vaikka puheenjohtajan nuija annettiin briteille, kommunistit onnistuivat lähinnä Neuvostoliiton, Ranskan ja Italian suuriin järjestöihin nojaten säilyttämään enemmistönsä avainpaikoilla.¹⁰

Yhteistä internationaalia varjostivat paitsi historian synkät varjot myös se, että anglosaksisissa tradeunionismissa ja kommunistisessa traditiossa ammattiyhdistysliikkeen tehtävät oli käsitetty hyvin eri tavalla. Britanniassa ammatillinen toiminta keskittyi ensi sijassa työläisten taloudellisten ja työsuhteita koskevien vaatimusten ajamiseen, kun se Neuvostoliitossa oli alistettu kommunistisen puolueen ideologialle ja poliittisille tavoitteille suorastaan valtiokoneiston osaksi. Kansainvälisellä kentällä kommunistien tuli periaatteessa palvella ammattiyhdistyksissäkin vallankumousta ja Neuvostoliiton valtiointressiä kulloinkin ylhäältä määrätyn toimintalinjan puitteissa. 1920-luvun huomattavin yritys kansainvälisen yhteisrintaman luomiseksi, brittiläis-venäläinen ammattiyhdistyskomitea, olikin päättynyt kuin ennalta määrättyyn haaksirikoon.¹¹ Kokemus oli hyvässä muistissa molemmin puolin vasemmiston poliittista jakolinjaa, ei vähiten Ernest Bevinillä, jonka urakehitys oli nostanut kuljetustyöläisten johtajan paikalta ensin Britannian sotakabinetin työministeriksi ja vuonna 1945 kansainvälisen politiikan avainpaikalle Labour-hallituksen ulkoministeriksi. Kokenut ammattiyhdistysratsu karsastikin MAL:ää sen perustamisesta lähtien.¹²

Jos Britannian hallituspiireissä eli työväestön innostuksen vastapainona hiljaista epäluuloa Neuvostoliittoa kohtaan, Yhdysvalloissa tilanne oli osin päinvastoin. Presidentti Franklin D. Rooseveltin on katsottu olleen Churchilliin verrattuna hyväuskoinen tai suorastaan naiivi Stalinin aikomusten suhteen vältelessään sodan viime vaiheissa konfliktia Neuvostoliiton kanssa.¹³ Toisaalta hänen ulkopoliittinen linjansa sopi hyvin suuria teollisuusaloja edustaneelle ammattiliittojen keskusjärjestölle CIO:lle, joka oli sotavuosina vahvistanut asemiaan antamalla rakentavan panoksensa puolustusteollisuuden järjestelyihin. CIO suosi korporatiivisen mallin jatkamista sodan jälkeenkin niin, että tuotannon ja tuottavuuden tehostaminen hallituksen, liike-elämän ja ammattiyhdistysten yh-

9 Ks. *Maailman ammattiyhdistysten liiton perustaminen*, 1946; Lademacher et al 1978, 135.

10 Esim. Allen 1957, 289; Windmuller 1954, 62–64.

11 Calhoun 1976, erit. 20–22, 211–217.

12 Bullock 1983, 234–235, 550–551; Romero 1992 (1989), esim. 88–89.

13 Esim. Nisbet 1988; Kimball 1991, erit. 17–18, 172–183, 193–200.

teistoimin poikisi hyvinvointia yhteiskunnan kaikille kerroksille. Kansainvälinen edellytys talouskasvun ja sosiaalisen edistyksen toisiaan ruokkivalle vuorovaikutukselle nähtiin siinä, että antifasistinen liittokunta Neuvostoliittoa myöten jatkaisi yhteistyötään rauhan oloissa. Jäsenyys MAL:ssä oli luonnollinen osa näiden tavoitteiden toteuttamispyrkimyksiä.¹⁴

CIO:n osallistumista uuteen maailmanliittoon motivoi sekin, että se pääsi näin ensimmäistä kertaa mukaan ammattiyhdistysväen kansainväliseen yhteistyöhön, jossa Yhdysvaltain työläisiä oli siihen asti edustanut vanhempi ja jäsenmäärältään suurempi American Federation of Labor. Sotavuodet eivät horjuttaneet AFL:n johdon näkemyksiä siitä, että vapaa ammattiyhdistystoiminta oli sovittamattomassa ristiriidassa kommunististen periaatteiden ja Neuvostoliiton edustaman mallin kanssa. Se jäi ainoana merkittävänä keskusjärjestönä MAL:n ulkopuolelle mutta ei suinkaan vetäytynyt kansainvälisestä toiminnasta tai Euroopan asioista. Päinvastoin, AFL:n ydinjohto – George Meany, Matthew Woll ja David Dubinsky – perusti vuonna 1944 erityisen Free Trade Union Committeeen, jonka nimenomaisena tehtävänä oli organisoida antikommunistista ammattiyhdistyspolitiikkaa ympäri maailmaa. Toimintaa koordinoimaan palkattiin Jay Lovestone, kommunismista 1930-luvulla luopunut käännynnäinen, joka vaatimattomasta New Yorkin toimistosta käsin kutoi kansainvälistä yhdysverkkoa ensi sijassa kenttämiehensä Irving Brownin välityksellä.¹⁵ Tämän AFL:n suojissa lanseeratun ristiretken myötä kylmän sodan voi katsoa ottaneen varaslähdön ammattiyhdistysliikkeen puolella vuonna 1945.

Yhtenäisen päällyskuoren alla epäluulo kommunistien ja sosiaalidemokraattien välistä yhteistoimintaa kohtaan kaihersi muidenkin ajatuksia. Vaikka maailmansodan päättymistä tulkittiin uuden aikakauden aluksi, tulevaisuuteen kohdistuneet odotukset eivät pyyhkineet mielen muistitaulua tyhjäksi menneisyyden rasitteista.¹⁶ Oliko nyt todellisia edellytyksiä ylittää vanhat erimielisyydet, riittävästi hyvää tahtoa tukahduttaa keskinäinen kilpailu ja epäluottamuksen siemenet? Näennäisestä mahtavuudestaan huolimatta Maailman ammattiyhdistysten liiton perustaminen jätti lopulta enemmän kysymyksiä auki kuin antoi vastauksia. Millä ehdoilla ja periaatteilla pystyttäisiin toimimaan, minkälaisia ja kenen määrittämiä päämääriä kohden? Perustavassa kokouksessa puheenjohtajaksi valittu Walter Citrine ennusti varoittavan pahaenteisesti:

jos me kerrankin sekaannumme politiikan sokkeloihin [...] tämä internationaali tuhoutuu. Se hajoaa, koska käsityksemme poliittisista pyrkimyksistä, metodeista ja toimintaohjelmista ovat niin erilaisia, että ne jatkavat meidät.¹⁷

14 Lichtenstein 1995, luvut 8–11 passim.; Romero 1992 (1989), 8–11.

15 FTUC:stä ja Lovestonestä T. Morgan 1999; Carew 1998, 25–26; *Gewerkschaften im Ost-West-Konflikt*, 1982. MAL:n ulkopuolelle jäivät myös Euroopan katoliset ammattijärjestöt.

16 Kuten MacShane (1992, 5) sen kiteyttää: ”vasemmiston sisäinen vihamielisyys ammattiyhdistysliikkeessä oli juurtunut syvään, ja olisi väärin väittää kylmän sodan synnyttäneen tai herättäneen sen henkiin. Sosialistien antikommunismi sekä yhtä lailla kommunistien antisosialismi eivät olleet sen paremmin kuolleessa kuin edes nukkuvassa tilassa vuonna 1945.”

17 Windmuller 1954, 56–57.

*Kuten
puhujanelkeistäkin
näkyä, Jay Lovestone
oli kouliintunut
työväenliikkeen
vasemmalla laidalla,
kunnes hän omaksui
jyrkän antikommunis-
min toimintansa
johtotähdeksi.
Takapiruna David
Dubinsky. (T.
Morgan 1999.)*

Saksan rinnalta voittajien leiriin

Toisen maailmansodan vuosina Suomen ammattiyhdistysliike pysyi muiden työväenjärjestöjen tavoin pitkään lojaalina valtiovallan politiikalle ja antoi tukensa maan sotaponnisteluille. Geopoliittiset realiteetit sekä Suomen asema ”väärällä” puolella rintamaa uhkasivat kuitenkin jättää Suomen ammattiyhdistysten keskusliiton kansainvälisesti eristyksiin. Sodan oloissa yhteydet ulkomaille rajoittuivat Ruotsiin, eikä sielläkään tahdottu enää Stalingradin taistelujen jälkeisissä oloissa ymmärtää suomalaisten politiikkaa. Suomen ammattiyhdistysliikkeen ongelmaksi muodostui, miten loikata Saksan myötäsotijoiden rintamasta työläisten maailmanlaajuiseen antifasistiseen leiriin. Tulevaa ennakoiden SAK pyysi tammikuussa 1944, että Ruotsin ammattiliittojen keskusjärjestö LO puhuisi myös suomalaisten puolesta, kun kansainvälistä yhteistyötä ryhdyttäisiin jälleen organisoimaan.¹⁸

Lähtökohdat suomalaisten paluulle kansainväliseen veljespiiriin olivat ongelmalliset mutta eivät toivottomat. Liittoutuneiden silmissä SAK oli entisen vihollismaan keskusjärjestö. Toisaalta se oli tehnyt eroa sotapolitiikkaan suhteellisen varhain ja edusti keväästä 1944 lähtien Suomessa merkittäväntä järjestäytyntä voimaa, joka ajoi rauhan pikaista solmimista. Puheenjohtaja Eero A. Wuoren henkilökohtainen panos oli uutta linjaa etsittäessä ratkaiseva. Hän oli ensimmäisten joukossa ennakoimassa, mitä sodan lopputulos tuli merkittävään Suomen yhteiskunnallisten olojen ja voimasuhteiden sekä ulkopoliitikan kannalta. Wuoren mielestä maa ei voinut enää jatkaa Neuvostoliitolle vihamie-

18 Valkonen 1987, 387.

lisellä linjalla, vaan ainoa mahdollisuus oli sovittaa politiikka suurvaltanaapurin intresseihin.¹⁹

Neuvostoliiton kanssa solmitun välirauhansopimuksen jälkeen SAK nousi yhteiskuntapolitiikan aallonharjalle ja Wuori ministeriksi sekä yhdeksi avainhenkilöistä Helsingin poliittisissa piireissä. Hän oli ensimmäinen suomalainen, jonka kanssa valvontakomission puheenjohtaja Andrei Ždanov ryhtyi puheisiin poliittisesta tilanteesta. Venäläinen kenraalievosti ei ollut kiinnostunut SAK:n puheenjohtajan sodanaikaisista synneistä vaan vakuutti tietävänsä, että tämä oli kannattanut rauhanpolitiikkaa jo pitkään.²⁰ NKP:n ideologisissa papereissa oli tiin kyllä hyvin perillä Suomen ammattiyhdistysliikkeen roolista ”porvarien prohitleriläisen politiikan välineenä”,²¹ mistä Wuori oli luonnollisesti keskeisessä vastuussa. Mutta luotaessa suuntaviivoja eteenpäin sai vanhojen penkomien jäädä taustalle kuin potentiaaliseksi peukaloruuviksi. Wuoreen kiinnitettiin korkeita toiveita: hän oli niitä harvoja sosiaalidemokraatteja, jotka antautuivat luottamuksellisiin yhteyksiin Neuvostoliiton edustajien kanssa.²²

Marraskuun lopulla SKP:n ammattiyhdistysasioiden tuore toimitsija Matti Huhta kritisoi SAK:ta muun muassa siitä, ettei se ollut yrittänyt hakeutua suhteisiin VZSPS:n kanssa. Ilman neuvostovastaisen politiikan virheellisyyden tunnustamista oli mahdoton rakentaa yhteyksiä venäläisten järjestöjen kanssa, hän totesi ja vaati SAK:n johtoon sotaa vastaan taistelleita henkilöitä.²³ Wuori ryhtyikin välittömästi neuvottelemaan kommunistien kanssa yhteistyöstä, jolloin kysymys ammattiyhdistysliikkeen kansainvälisistä suhteista oli ensimmäisiä kohtia asialistalla. Keskusteluissa sovittiin, että SAK pyrki mukaan Lontoon konferenssiin ja työskentelisi ”sellaisen järjestön luomiseksi, joka ottaa ohjelmaansa yhteyden ja yhteistoiminnan aikaansaamisen Neuvostoliiton ammattiyhdistysliikkeen kanssa”. Wuori tarttui näin tilaisuuteen avata SAK:n ulkosuhteiden umpisolmu, sopi kommunistien kanssa tasaedustuksesta Lontoosa ja lupasi, etteivät sosiaalidemokraatit valitsisi edustajikseen tannerilaisia.²⁴

Kansainvälisyyskysymyksen keskeisyys yhteistyöneuvottelujen agendalla ei ollut sattuma vaan keskeinen osa Neuvostoliiton politiikkaa Suomen ammattiyhdistysliikkeen suhteen. SAK:n ja kommunistien välisiä neuvotteluja pohjusti VZSPS:n puheenjohtajan Vasili Kuznetsovin sähkö SKP:lle, jossa suomalaisille lupailtiin kutsua Lontooseen.²⁵ Viesti oli siinä mielessä merkittävä, että konferenssia valmisteltaessa oli brittien kiivaan vastustuksen vuoksi nimenomaan päätetty jättää entisten vihollismaiden järjestöt sen ulkopuolelle. TUC:n mielestä Itä-Euroopassa käynnistynyt ammattiyhdistystoiminta oli täysin Neuvostoliit-

.....

19 Nevakivi 1992, 173–191, Valkonen 1987, 351–365, 385–402.

20 Nevakivi 1992, 227; Rentola 1994a, 469, 471, 498–500.

21 Muistio Suomen ammattiliitoista, f. 17 op. 128 d. 704, 51–65, RGASPI.

22 Wuori tapasi mm. Jelisei Jelisejeviä (Jelisei T. Sinitsyn), joka toimi Helsingissä useampaankin otteeseen Neuvostoliiton tiedustelupalvelun päällikkönä. Tämän virheitä ja epätarkkuuksia vilisevissä muistelmissa Wuori esiintyy koodinimellä ”Mooses”. Ks. Sinitsyn 1995, esim. 267–269, 276–278.

23 *Vapaa Sana* 29.11.1944 (Huhta); ks. myös Bergholm 1998b, 206.

24 SKP puoluetoimikunta 19.12.1944, Kansan arkisto; Valkonen 1987, 443–445.

25 Tattarin muistelmien käsikirjoitus, 111, Tattarin kokoelma, Kansan arkisto; Beyer-Thoma 1990, 99.

ton vaikutuksen alla, joten Lontoossa nämä maat vain vahvistivat venäläisten johtamaa ryhmittymää. SAK sen sijaan tunnustettiin Britanniassakin vakaaksi ja demokraattiseksi järjestöksi.²⁶

Venäläiset ottivat entiset vihollismaat uudelleen esille maailmankonferenssin ensimmäisenä päivänä, jolloin niihin päätettiin suhtautua tapauskohtaisesti. SAK:lle toimitettiin pika pikaa virallinen kutsu valvontakomission poliittisen edustajan Pavel Orlovin välityksellä.²⁷ Lontooseen kiiruhtivat olosuhteisiin nähden ennätysvauhtia Wuoren varamies SAK:n johdossa, sosiaalidemokraatti Erkki Härmä sekä kommunistien Toivo Karvonen, jotka ehdivät konferenssiin ainoina entisten vihollismaiden edustajina sen viimeiseksi päiväksi. Hankala matka läpi sotivan Euroopan oli vaivan arvoinen ja symbolisesti tärkeä. SAK sai näin mutkattomasti kansainvälisen synninpäästön sota-ajan politiikastaan, ja siitä tuli syksyllä Pariisissa uuden internationaalien perustajajäsen.

Neuvostoliiton on tulkittu painostaneen Lontoon-kutsulla sosiaalidemokraatteja ja kommunisteja yhteistyöhön SAK:ssa. Yhteys SKP:hen viittaa myös selvästi pyrkimykseen tukea kommunistien asemia Suomessa.²⁸ Laajemmasta näkökulmasta katsoen Neuvostoliitolle lienee ollut ensisijaista vahvistaa vaikutusvaltaansa kansainvälisillä foorumeilla. Venäläiset laskivat suomalaiset suojatteihinsa, jotka joutuisivat myötäilemään heidän näkökantojaan poliittisista syistä. SAK:lla oli lisäksi aivan erityistä propaganda-arvoa VZSPS:n johtaman ryhmittymän jäsenenä, koska se kiistatta edusti länsimaista järjestökulttuuria.

Samanaikaisesti Lontoon konferenssin kanssa suomalaiset ryhtyivät hakemaan suoraa vuorovaikutusta Neuvostoliiton ammattijärjestöihin. Wuori valmisteli helmikuusta lähtien valvontakomission kautta kahdenvälisen yhteyden rakentamista SAK:n ja VZSPS:n välille. Asiassa edettiin nopeasti, sillä jo huhtikuussa Suomeen saapui kuusihenkinen valtuuskunta venäläisiä ammattiyhdistysmiehiä. SAK liittyi myös Suomi–Neuvostoliitto-seuraan kannatusjäsenenä sekä teki aloitteen pysyvän neuvottelukunnan muodostamisesta VZSPS:n kanssa.²⁹ Wuoren linjassa yhteydet Neuvostoliittoon olivat ensimmäisellä sijalla, eikä niitä sopinut vaarantaa liputtamalla liian näkyvästi esimerkiksi pohjoismaisten kontaktien puolesta. Niinpä suomalaiset vastustivat MAL:n perustamiskonferenssissa venäläisten tavoin ruotsalaisen August Lindbergin valintaa maailmanliiton puheenjohtajistoon.³⁰ Näytti siltä, että Neuvostoliitto oli arvioinut tilanteen oikein laskemalla SAK:n oman leirinsä vahvistukseksi.

Vahvan alun jälkeen SAK:n yhteistyö Neuvostoliiton ammattiyhdistysliikkeen kanssa jäi nopeasti polkemaan paikoilleen. Tähän vaikutti yleispoliittinen kehitys sekä Suomessa että Euroopassa mutta myös Wuoren siirtyminen syksyllä 1945 lopullisesti sivuun SAK:n johdosta Suomen lähettilääksi Lontooseen.

26 Lademacher et al 1978, 120, 132–133. Vrt. amerikkalaisen diplomaatin George F. Kennanin arvio Moskovassa tammikuussa 1945, jonka mukaan myös Suomen ammattiyhdistysliike kuului venäläisten kontrollipiiriin. Windmuller 1954, 42–43.

27 Valkonen 1987, 445–446, 458; Beyer-Thoma 1990, 100.

28 Beyer-Thoma 1990, 99–100.

29 Valkonen 1987, 459–463; Beyer-Thoma 1990, 101–102.

30 *Samråd i kristid*, 1986, 273 (Wuori); Haataja 1988, 159.

Yhteistyön näkyvimmit muodot rajoittuivat valtuuskuntien vastavuoroisiin vierailuihin, jolloin tutustuttiin naapurimaan olosuhteisiin ja vakiinnutettiin maiden välisiä kontakteja laajemmalle pohjalle.³¹ Yhteydenpito kantoi suomalaisen kannalta paremminkin valtiollis-poliittista kuin ammattiyhdistyksellistä merkitystä. Vastaavasti perinteiset kanavat erityisesti Pohjoismaihin valtasivat vanhat asemansa takaisin.

Suomalaisten kannalta oli ihanteellinen tilanne, että työväenliikkeen molemmat pääsuuntaukset mahtuivat yhden kansainvälisen katto-organisaation alle. Internationaalikysymys oli ollut vanha riita-asia sosiaalidemokraattien ja kommunistien välillä.³² Nyt kansainvälinen tilanne paremminkin loi paineita SAK:n sisäiseen yhteistoimintaan kuin hajaannukseen. Tutut pohjoismaiset yhteistyökumppanit kuuluivat samaan maailmanjärjestöön kuin VZSPS, joka suomalaisten kannalta oli noussut poliittisesti tärkeään asemaan. SAK:lle sopi erinomaisesti myös se, että MAL:n toiminta rajoittui pääosin julistukselliselle tasolle, jolloin yhteisymmärrys löytyi suurten sanojen väistämättä pyöreätköissä muotoiluissa. Kiusallisia tilanteita oli sen sijaan vaarassa syntyä heti, jos internationaali yrittäisi ylikansallisin päätöksin velvoittaa jäseniään konkreettisesti määritelyihin toimenpiteisiin.

SAK:n ensimmäinen sodanjälkeinen edustajakokous kesäkuussa 1947 vahvisti yksimielisyydellä jäsenyyden maailmanliitossa. Kokousta seurasi huomattavan runsas joukko ulkomaalaisia niin Skandinaviasta kuin Itä- ja Länsi-Europastakin, maanosan mahtivalloista sekä Neuvostoliitosta että Britanniasta. Suomalaiset tunnustivat MAL:n kansainvälisen ammattiyhdistysliikkeen ylimmäksi organisaatioksi ja pitivät tärkeänä sen toimintaedellytysten kehittämistä myös rauhan kannalta.³³ Maailmanpoliittisten tapahtumakulkujen valossa Helsingin työväentalolla esittäytynyt laaja kansainvälinen yhteisymmärrys näyttää paradoksaaliselta, sillä MAL:n sisällä kytenee riidat olivat juuri SAK:n edustajakokouksen aikoihin tulossa julkisiksi.

Kylmään sotaan

Maailmanliiton yhtenäisyys kesti suhteellisen säröittä vuoteen 1947, jolloin suurvaltojen välinen vastakkainasettelu muuttui avoimeksi kylmäksi sodaksi. Valtiotason konflikti murensi nopeasti sen perustan, jolle sosiaalidemokraattien ja kommunistien yhteistyö oli ammattiyhdistysliikkeessä rakentunut. Neuvostoliittoon tukeutuneet kommunistit korostivat MAL:n auktoriteettia suhteessa kansallisiin järjestöihin ja pyrkivät kehittämään siitä taisteluorganisaatiotaan demokraattisen sentralismin hengessä. Mitä enemmän kansainvälinen tilanne kiristyi, sitä poliittisemmäksi muuttui maailmanliiton toiminta ja sitä kärjekkäämmäksi sen propaganda.³⁴ Sosiaalidemokraattien johtamat järjestöt kritisoi-

31 Laajemmin Kettunen 1984, 62–63.

32 Ks. Ala-Kapee & Valkonen 1982, 76, 541–555; Kettunen 1986, 363–364, 477–481.

33 SAK edustajakokous 15.–19.6.1947, 15, 27–29, 337–338.

34 Kehityksestä tarkemmin Majander 1990, 18–23, 32–39.

vat jyrkästi internationaalien alistamista valtapolitiikalle ja alkoivat irrottautua sen piiristä. Ne pitivät kiinni itsenäisistä eri ammattialojen kansainvälisistä sihteeristöistä, jotka MAL halusi integroida alaisuuteensa.³⁵ Nämä reformistiset ja länsimieliset järjestöt olivat perinteisesti olleet ammattiyhdistysasioissa tehokkaimpia kansainvälisiä elimiä, kun keskusjärjestöjen yhteistyöllä oli taipumusta suurieleiseen julistuksellisuuteen.

Repeytymä konkretisoitui, kun länsieurooppalaiset ammattiyhdistykset antoivat tukensa Marshallin suunnitelmalle, jota MAL:n kommunistinen johto kii-vaasti vastusti.³⁶ Syksyn 1947 levottomuuksissa internationaali paljastui järjes-töksi, joka palveli Neuvostoliiton ulkopolitiikan tavoitteita siinä missä kansain-välistä kommunismia koordinoimaan perustettu Kominformkin. Britannian ja Yhdysvaltojen ulkoministeriöissä MAL arvioitiin kommunistien peiteorgani-saatioksi, joka uhkasi niiden kansallisia etuja. Erityisesti brittihallituksessa ym-märrettiin hyvin ammattiyhdistysten vahvistunut yhteiskunnallinen merkitys; olihan Labour Party aikanaan perustettu vahvojen liittojen poliittiseksi vaiku-tuskanavaksi. Foreign Officen alaisuuteen luotiin vuonna 1948 puolialainen tutkimus- ja propagandaosasto Information Research Department, joka tarkkai-li kommunistien asemien kehitystä sekä kansainvälisessä ammattiyhdistysliik-keessä että kansallisissa järjestöissä.³⁷

Britannian työväenpuolue oli sodanjälkeisessä murroksessa keskeisin esi-merkki ja välittäjä reformistisen työväenliikkeen kansainvälisessä yhteistyössä. Denis Healey ei ole suotta muistellut aikaansa puolueen kansainvälisten asian sihteerinä sodan jälkeen, jolloin Labour nautti suurempaa vaikutusvaltaa Eu-roopan sosialistien joukossa kuin koskaan aikaisemmin tai sen jälkeen.³⁸ Bri-teillä oli arvovaltaa, mutta amerikkalaisilta löytyi materiaalisempia keinoja puuttua poliittiseen kamppailuun eri maissa. AFL käytti vuosina 1945–47 kym-meniätuhansia dollareita antikommunistiseen taisteluun Euroopassa, lähinnä hajottaakseen Ranskan ammattiyhdistysliikkeen, jonka viisimiljoonainen kes-kusjärjestö Confédération Générale du Travail oli tukevasti työväenluokan yhen-äisyyttä korostavien kommunistien käsissä. Jay Lovestone kumppaneineen ”lobbasi” myös omia miehiään sekä Washingtonin ministeriöihin että Yhdys-valtain miehityshallintoon Saksaan, missä kommunistien pelättiin ottavan am-mattiyhdistykset haltuunsa länsivaltojen viivyttäessä sektoreillaan työläisten järjestäytymistä. AFL ja CIO kilpailivat sodanjälkeisinä vuosina ankarasti työ-markkina-asiantuntijoiden paikoista, joille State Department rekrytoi lähes poikkeuksetta virkamiehiä ammattiyhdistysliikkeen piiristä.³⁹

Amerikkalaisen ammattiyhdistysdiplomatian mahdollisuudet nousivat uu-delle tasolle, kun Yhdysvallat ryhtyi vuodesta 1947 lähtien harjoittamaan kyl-män sodan ulkopolitiikkaansa myös erilaisten peiteorganisaatioiden, säätiöiden

35 MAL:n ja kansainvälisten ammattisihteeristöjen konfliktista erit. MacShane 1992.

36 Ks. Carew 1987, erit. 70–79; Romero 1992 (1989), 96–121.

37 Barnes 1981 ja 1982, 664–665.

38 Healey 1989, 76.

39 T. Morgan 1999, 156–173, 177–182; *Gewerkschaften im Ost-West-Konflikt*, 1982; Windmuller 1954, xii–xiv.

ja ”kansalaisjärjestöjen” kautta. Alkuun toimintaa koordinoitiin State Departmentin suojissa, mutta operaatioiden veto- ja rahoitusvastuu siirtyi pian uudelleen perustetulle tiedustelupalvelulle CIA:lle.⁴⁰ FTUC oli juuri tarkoitukseen sopiva, pienen sisäpiirin hallitsema työrukkanen, jonka kautta kanavoitiin varoja Euroopan työväenjärjestöjen maltillisille voimille niin, ettei näitä voitu syyttää Yhdysvaltain hallituksen käsikassaraksi. Vuonna 1949 Lovestonen johtama toiminta sai CIA:lta yksityishenkilöiden lahjoituksiksi naamioituna ainakin 47 000 dollaria ja seuraavana vuonna avustus kipusi 170 000 dollariin (toisen lähteen mukaan 203 000 ja 202 000 dollaria). Näiden summien rinnalla yksittäisten ammattiliittojen panostus FTUC:n toimintaan jäi vaatimattomaksi. Ranskan ja Italian ammattiyhdistysliikkeeseen virtasi huomattavia summia myös suoraan Yhdysvaltain Pariisin- ja erityisesti Rooman-lähetystöistä sekä Marshall-apuun liittyvien järjestelyjen välityksellä.⁴¹

Vuoden 1949 aikana kylmän sodan kahtiajako lopulta täydellistyi kansainvälisen ammattiyhdistysliikkeen osalta, kun ei-kommunistiset järjestöt erosivat maailmanliitosta ja perustivat oman internationaalinsa, Vapaiden ammattiyhdistysten kansainvälisen liiton.⁴² Neuvostoliiton ja sen kansandemokraattisten satelliittien lisäksi MAL:n jäseniksi jäivät Ranskan ja Italian kommunistiset organisaatiot, sekalainen joukko kehitysmaiden järjestöjä – sekä SAK. Kuten jatkosodan vuosina, Suomen sosiaalidemokraattien johtama ammattiyhdistysliike oli jälleen joutunut outoon seuraan ja hankalaan asemaan, tällä kertaa kylmän sodan poliittisessa puristuksessa.

Kommunistiseksi taistelujärjestöksi ...

Kesällä 1947 suomalainen ammattiyhdistysvaltuuskunta teki pitkän ja monipuolisen vastavierailun Neuvostoliittoon tutustuen Moskovan ja Leningradin ohella Sotšin kylpylöihin Mustanmeren maisemissa. SAK:n toinen puheenjohtaja, kommunistien Väinö Tattari taisi matkalla saada ajankohtaista evästystä kiristyvistä maailmantilanteesta, sillä hän palasi Suomeen muuta valtuuskuntaa aikaisemmin ”eräiden kiireellisten tehtävien takia”. Helsingissä hän rustasi ensi töikseen SAK:n lehteen *Palkkatyöläiseen* pääkirjoituksen, joka korosti voimallisesti kansainvälistä työtätekevien ”edistyksellisen rintaman” tärkeyttä ”suurpääoman taantumuksellista rintamaa vastaan”. Tattari painotti MAL:n sekä Neuvostoliiton ammattiyhdistysliikkeen johtavaa esimerkkiä, josta suomalaisilakin oli paljon oppimista.⁴³

40 Barnes 1981 & 1982; Saunders 1999; Lucas 1999, erit. luvut 4 ja 5; Carew 1998, 26–27. Propagandajärjestöistä ehkä huomattavin oli intellektuellien ja taiteilijoiden Congress for Cultural Freedom, jota myös FTUC ja Irving Brown olivat polkaisemassa käyntiin 1950.

41 Carew 1998, 26–31; T. Morgan 1999, 198. Arviot CIA-lähtöisen rahoituksen määrästä ovat vaihdelleet suuresti. FTUC:n tilikirjojen kautta vuosina 1949–58 kulkenut kokonaissumma jää Carewn laskelmien mukaan 464 167 dollariin, vaan varsinaiset jättipotit liikkuivatkin muita reittejä. Barnesin (1982, 656) mukaan CIA:n salaisiin operaatioihin varattu budjetti nousi räjähdysmäisesti vuoden 1949 4,7 miljoonasta vuoden 1953 200 miljoonaan dollariin.

42 Ks. Majander 1990, 39–42; Romero 1992 (1989), 122–137.

43 *Palkkatyöläinen* 15.8.1947 (Tattari, pääkirjoitus); vrt. Beyer-Thoma 1990, 214.

Tattarin fraasit eivät olleet kovin kaukana siitä kahden leirin opista, jota Ždanov oli muotoilemassa kansainväliselle kommunismille Kominformin perustamiskokoukseen. Marshallin suunnitelman pelästyttämänä Neuvostoliitto ryhtyi tiivistämään omaa reviiriään niin, että kommunistisille puolueille jäi entistä vähemmän poliittista liikkumavaraa kansallisella tasolla. Vuoden 1947 kuluessa oli työväenpuolueiden yhteistoiminta hiipunut Suomessa kuten Länsi-Euroopassakin sekä hallitustasolla että yhteisissä joukkokärjestöissä. Vaikka laajapohjainen hallitus pysyi vielä natisten koossa, kommunistit olivat ajautumassa yhä selkeämmin eristykseen ja menettämässä aloitteentekijän asemaansa. SKP yritti hakea uutta puhtia toimintaansa nojautumalla entistä enemmän joukkojen liikehdintään.⁴⁴

Murros näkyi myös kommunistien ammattiyhdistystoiminnassa, johon tuli entistä enemmän yleis- ja kansainvälisepoliittisia teemoja. MAL oli syksyllä 1947 paljon esillä *Palkkatyöläisen* sivuilla, kun kommunistit hyökkäsivät järjestön hajottamiseen pyrkiviä amerikkalaisia vastaan.⁴⁵ Vuoden viimeisenä päivänä SKP:n johto päättyi internationaalikysymyksessä sille tyypilliseen johtopäätökseen: SAK:ssa oli ryhdyttävä nopeasti toimiin kansainvälisen yhtenäisyyden puolesta ja paljastettava sosiaalidemokraattien työväenluokkaa hajottavat pyrkimykset erota maailmanliitosta. Pari kuukautta myöhemmin puoluetoimikunta kaavaili suoria kontakteja MAL:n johtoon sekä puhujavaihtoa VZSPS:n kanssa.⁴⁶ Internationaalinen puolustaminen nähtiin kysymyksenä, ”rakennetaanko luja ja yhtenäinen taistelujärjestö vai löysä yhteenliittymä, jonka jäsenjärjestöt suurissakin kansainvälisen työväenluokan yhteiskysymyksissä voisivat tehdä sitä tai tätä”.⁴⁷ Muotoilusta kuului peruskäsitys siitä, että kansainvälisen ammattiyhdistystoiminnan tuli olla osa luokkataistelua kapitalistista maailmanjärjestystä vastaan, jota käytiin keskitetysti yhteisen johdon eli käytännössä Neuvostoliiton alaisena.

Kylmä sota sekä taistelu MAL:n puolesta ja Marshallin suunnitelmaa vastaan kytkivät suomalaisen kommunismin entistä tiukemmin Neuvostoliiton kylkeen. Yhteyttä neuvostotovereihin pitivät puolueen kovan ytimen⁴⁸ lisäksi SAK:n johtavat kommunistit. Väinö Tattari ja Lars Junttila kävivät alkuvuodesta 1948 useaan kertaan Neuvostoliiton Helsingin-lähetystössä, jolloin keskustelujen teemoiksi nousivat muun muassa ammattiyhdistysliikkeen pohjoismaiset suhteet sekä YYA-sopimus. Venäläisiä kiinnostivat erityisesti reaktiot Marshallin suunnitelmaan, joka oli tulossa toteutusvaiheeseensa. Tattari tiesi kertoa, että sosiaalidemokraatit – SAK:n puheenjohtaja Emil Huunonen etunenässä – olivat

44 Beyer-Thoma 1990, esim. 358–361, 370–389; Leppänen 1994, 283–288.

45 Esim. *Palkkatyöläinen* 29.8. (M. P. Tarasov), 3.10. (Lauri Kantola) ja 7.11.1947 (Junttila).

46 SKP politjaosto 31.12.1947 sekä puoluetoimikunta 1.3. ja 11.3.1948, Kansan arkisto.

47 *Vapaa Sana* 8.1.1948. Lehdistökampanjasta MAL:n puolesta esim. *Työkansan Sanomat* 25.1., 31.1. (pääkirjoitus) ja 20.2.1948 (Beatrix More); *Vapaa Sana* 25.1. ja 3.2.1948; *Palkkatyöläinen* 20.2.1948 (Junttila).

48 Valvontakomission ja Neuvostoliiton lähetystön kanssa asioivat SKP:stä vuosina 1944–48 lähinnä Ville Pessi, Herta Kuusinen, Yrjö Leino, Inkeri Lehtinen ja Aimo Aaltonen. Syksystä 1945 lähtien Pessi ryhtyi toimittamaan kirjallista aineistoa myös suoraan Moskovaan, mm. tarkkoja tietoja voimasuhteista eri ammattiliitoissa. Rentola 1994b, 198–199.

käyneet asiasta neuvottelija Britannian lähetystön kutsuilla. SKP sen sijaan oli valmistelemassa Pohjoismaiden kommunistipuolueiden kokoukseen amerikkalaisten ohjelman tuomitsevaa esitystä, mitä neuvostodiplomaatit pitivät luonnollisena Suomen hallituksen linjan mukaisena toimenpiteenä.⁴⁹

Huunonen oli ilmoittanut, ettei ammattiyhdistysliike asettuisi Marshall-kysymyksessä eri kannalle maan hallituksen kanssa, vaikka dollariavun houkutus oli selvästi suuri. Sosiaalidemokraatit noudattivat pidättyväistä linjaa ja päättivät, että asiasta ei sallittaisi keskustelua *Palkkatyöläisen* palstoilla. Tämä SAK:n työvaliokunnan enemmistöpäätös ei kelvannut kommunisteille, jotka yrittivät kevättalvella 1948 lyödä propagandarumpua kaikilla rintamilla. Sivustatukea antoi Moskovan radio, jonka mukaan SAK oli tekemässä ”karhunpalveluksen maailman ammattiyhdistysliikkeen asialle” ja johti Suomen ammattiyhdistysväkeä harhaan.⁵⁰ Edelliseen syksyyn verrattuna sosiaalidemokraatit olivat siirtyneet selvästi varauksellisemmalle kannalle sen suhteen, miten kansainvälisiä kysymyksiä käsiteltiin julkisuudessa.

Sodan jälkeen kommunistit ja muut vasemmistovoimat olivat valloittaneet asemia Suomen ammattiyhdistysliikkeessä omalla painollaan, eikä SKP kyennyt aina kontrolloimaan tai ohjaamaan näiden radikaalia painetta työmarkkinoilla.⁵¹ Vuosien 1947–48 poliittinen käänne paljasti, että puolueen organisaatio ammattiyhdistysesektorilla oli varsin puutteellinen ja toiminta huonosti johdettua. Se oli kaukana leninistisestä konseptiosta, jossa kommunistinen puolue johti ja koordinoi luokkataistelua yhteiskunnan eri lohkoilla. Tilanteen kiristyksessä myös SKP yritti ryhdistäytyen soveltaa teoriaa käytäntöön. Ammattiyhdistysliikkeelle haettiin roolia poliittisen mobilisaation välineenä esimerkiksi keväällä 1948, kun kommunistijohtoiset ammattiliitot komensivat joukkoja painostamaan hallitusta YYA-sopimuksen solmimiseksi.⁵² Seuraavasta syksystä lähtien opposition sivuraiteelle syösty SKP pyrki entistä tietoisemmin rasvaamaan koneistiaan taistelukuntoon, mikä ennen pitkää ajoi kommunistisia ammattiyhdistysmiehiä lojalisuuskonfliktiin puolueen ja sen periaatteiden kanssa.⁵³

... vai pohjoismaisuuden puolesta

Suomen sisäpoliittisissa kamppailuissa sodan jälkeen sosiaalidemokraatit pitivät äärimmäisen tärkeänä, että ammattiyhdistysliike pysyi heidän kontrollissaan. Tilannetta verrattiin Balkanin maihin, joissa kommunistijohtoiset ammat-

49 Poseljanov 31.1.1948 tapaamisesta Tattarin ja Junttilan kanssa 9.1., Zotov 25.2.1948 tapaamisesta Tattarin kanssa 3.2., Zotov 12.3.1948 tapaamisesta Tattarin kanssa 28.2., Zotov 14.3.1948 tapaamisesta Junttilan kanssa 13.3., f. 0135 op. 32 (pafka 170A) d. 6, 4, 21–22, 40, 44, AVPRF.

50 SAK työvaliokunta 11.3.1948, AYA; *Työkansan Sanomat* 14.3. (pääkirjoitus) ja 3.4.1948 (Vladimirov).

51 Ks. Bergholm 1998b sekä Bergholm 1997.

52 SDP a-jaoston tiedotuksia 5.3.1948 liite 1: Rakennustyöläisten liiton kiertokirje 4.3., SDP a-jaoston aineistoa 1948, TA; vrt. myös *Työkansan Sanomat* 10.3.1948.

53 Ks. Majander 1998b.

tijärjestöt olivat keskeisesti painostamassa hallituksiaan kansandemokratisoitumisen tielle, kuten myös Prahassa helmikuussa 1948. YYA-sopimusneuvotte- lujen aikaan sosiaalidemokraatit tähdensivät sitä, ettei ammattiyhdistystoimin- taa sopinut sotkea ulkopoliittikkaan.⁵⁴ Vahvan yhteiskunnallisen asemansa mu- kaisesti SAK otti toki huomioon myös ulkopoliittisia näkökohtia, mutta kyl- mään sotaan ajautunut kansainvälinen asetelma jätti sen ongelmalliseen tilan- teeseen: elämä Neuvostoliiton kainalossa ei saanut johtaa eristykseen länsimaa- ilmasta. Suomi kuului idän turvallisuuspiiriin, mutta yhteiskuntajärjestelmäl- tään ja identiteetiltään suurin osa suomalaisista piti ehdottomasti länsimaisuus- desta kiinni. Poliittista taitoa koeteltiin siinä, miten osattiin luovia näiden pai- neiden keskellä.

Yhtenäisen internationaalien jäsenenä SAK saattoi rauhassa rakentaa suhteita kaikkii ilmansuuntiin. Yhteydet Skandinavian aateveljiin olivat avainase- massa sosiaalidemokraateille, jotka pitivät keskeisenä esikuvanaan Ruotsin työ- väenliikettä ja sen menestyksestä yhteiskuntapolitiikkaa. Taisteluun kommu- nisteja vastaan saatiin Pohjoismaista sekä selvää rahaa että henkistä tukea ja aatteellista rohkaisua. Kommunistit, jotka Neuvostoliiton politiikan mukaisesti itsekin säikkyivät ”nordismia” ja ”skandinavismia”, rajattiin tosiasiaassa näiden yhteyksien ulkopuolelle.⁵⁵

SAK myötäili kansainvälisissä kysymyksissä mahdollisimman pitkälle skan- dinaavisten veljesjärjestöjensä toimintalinjoja, joista keskusteltiin usein yhteis- sissä tapaamisissa. Erityisen aktiivisesti internationaaliasiaassa toimi Tanskan LO:n puheenjohtaja Eiler Jensen, joka edusti Skandinaviaa MAL:n toimeenpa- nevassa komiteassa ja hoiti yhteyksiä myös Britanniaan. Suhtautumisessa Mar- shallin suunnitelmaan Jensen kannatti vankasti anglosaksien viitoittamaa linjaa. Vuoden 1948 aikana hänen säännölliset, myös Suomeen toimitetut raporttinsa maailmanliiton tilanteesta kävivät yhä pessimistisemmiksi.⁵⁶ Neuvostoliiton edustajat olivat selvillä pohjoismaisten yhteyksien vaikutuksesta, ja mitä eivät suoraan tienneet, epäilivät sitäkin enemmän suomalaisten kommunistien liet- soessa pahoja aavistuksia. Esimerkiksi syksyllä 1948 sekä Väinö Tattari että Erkki Salomaa raportoivat ruotsalaisten kampanjasta, jolla pyrittiin irrottamaan Suomen rakennustyöläisten liitto MAL:n tuotantokomiteasta.⁵⁷

Vuoden 1949 aikana Ruotsin, Tanskan ja Norjan ammatilliset keskusjärjestöt erosivat maailmanliitosta ja lähtivät perustamaan länsimaista internationaalii; sitä vastoin SAK jäi tuskailemaan idänpoliittisen ongelmansa kanssa. Kylmä sota veti näin jälleen yhden muodollisen rajaviivan Suomen ja Skandinavian vä- liin, mutta pohjoismaisuus säilyi edelleen suomalaisen sosiaalidemokratian tär- keimpänä kansainvälisenä viitekehyksenä. Ammattiliittojen ja puoluejärjestö- jen kesken kulki jatkuva vierailuliikenne yli Pohjanlahden eritasoisten toimitsi-

54 Esim. SDP a-jaoston tiedotuksia 28.2, 3.3. ja 5.3.1948, SDP a-jaoston aineistoa 1948, TA.

55 Ks. Majander 1997a.

56 Jensenin kirjeet ja raportit, SAK kirjeenvaihto 1948 (MAL, Tanska), AYA.

57 Fedorov 25.9.1948 tapaamisesta Tattarin kanssa 23.9. ja Sysojev 6.10.1948 tapaamisesta Salomaan kanssa 2.10., f. 0135 op. 32 (palka 170A) d. 6, 170–172, 180, AVPRF.

joiden ja aktiivien välillä. Ruotsin, Tanskan ja Norjan ammattijärjestöt jatkoivat suomalaisten tukemista lahjoittamalla muun muassa 10 000 kruunua kukin Kiljavan ammattiyhdistyskoulun rakentamiskassaan.⁵⁸ Avustuksia lienee tullut jonkin verran myös sosiaalidemokraattien ryhmätoimintaan, vaikkakaan ei samalla miljoonamitalilla, jolla SDP:n juntaorganisaatio polkaistiin sodan jälkeen työpaikoilla käyntiin.⁵⁹

Neuvostoliiton Helsingin-lähetystön vuosiraporteissa 1949 mainittiin sosiaalidemokraattien pitkän syntiluettelon yhtenä kohtana, että Neuvostoliiton ja kansandemokratioiden sijaan SAK pyrki vahvistamaan suhteitaan Skandinavian reformistisiin ammattiliittoihin.⁶⁰ Kommunistit yrittivät parhaansa mukaan kontrata rakentamalla yhteyksiä itään. Tattari valitteli venäläisille, että sosiaalidemokraatit järjestivät jatkuvasti eri ammattialojen vierailuja Ruotsiin ja muualle Skandinaviaan. Näiden vastapainoksi oli tarkoituksenmukaista ja tärkeää saada työläisdelegaatiolle kutsu Neuvostoliittoon erityisesti SAK:n edustajakokouksen aattona, sillä se vahvistaisi kommunistien asemaa ammattiyhdistysliikkeessä ja taistelussa sosiaalidemokraatteja vastaan.⁶¹

Vierailuvaihdon perusteluissa yhdistyi toiveajattelu sulavasti isännän mieliteltyyn, mutta hyvien ideoiden puutteessa ne saivat kelvata myöhemminkin. Kun SKP pyysi neuvostoapua kunnallisvaaleihin, Helsingin-lähettiläs Savonkov ehdotti kesällä 1950, että kulttuuri- ja urheiluvierailujen ohella vaihdettaisiin myös ammattiyhdistysdelegaatioita maiden välillä.⁶² Matka toteutui syksyllä yhdessä Suomi–Neuvostoliitto-seuran edustajien kanssa, vaikka valtuuskunnan kokoonpanosta olikin riitaa poliittisten ryhmittymien kesken.⁶³ Junttilalle aukesi Moskovassa tie NKP:n keskuskomitean kansainväliselle osastolle ja aina Mihail Suslovin puheille asti, jolle hän kertoi sosiaalidemokraattien olleen tyytymättömiä koko vierailukutsuun ja yrittäneen jopa estää sen toteuttamista.⁶⁴ Seuraavana vuonna Moskovan vappujuhille kutsutusta valtuuskunnasta jäivät ammattiyhdistysedustajat kokonaan pois, koska SAK:n valitsemat henkilöt eivät olleet isännille mieleen ja törmäsivät viisumivaikeuksiin.⁶⁵

58 Skandinavisk faglig konference, 8.1.1949 Köpenhamn, SAK kirjeenvaihto 1949 (Skandinavisk faglig konference), AYA; SAK:n vuosikirja 1949, 1951, 37.

59 Sumu Johanssonille 18.2.1949, SDP kirjeenvaihto F 281, TA; Majander 1997a, 58–59; Beyer-Thoma 1990, 205–208.

60 Orlov 1.12.1949 Helsingin-lähetystön vuosiraportti Suomesta 1949, f. 17 op. 137 d. 133, 96, RGASPI.

61 Fedorov 25.9.1948 tapaamisesta Tattarin kanssa 23.9., f. 0135 op. 32 p. 170A d. 6, 170–172, AVPRF.

62 Savonkov Zorinille 29.6.1950, f. 17 op. 137 d. 394, 8–9, RGASPI.

63 Ks. SAK työvaliokunta 8.8., 12.8. ja 28.9.1950, AYA; matkakuvauksista *Suomen Sosialidemokraatti* 28.9. ja 12.10.1950.

64 Muistio 26.8.1950 keskustelusta Suslovin ja Junttilan välillä 15.8., f. 17 op. 137 d. 394, 99–100, RGASPI.

65 SAK työvaliokunta 28.4. ja 4.5.1951; Luonnos selvityksestä Kuznetsoville, SAK kirjeenvaihto 1951 (NL), AYA; *Suomen Sosialidemokraatti* 28.4.1951.

Yhteydet avautuvat länteen

Britannian Helsingin-lähetystössä työskenteli 1946–50 työasioiden attaseana Charles L. Thomas, joka vastasi yhteyksistä Suomen työmarkkinajohtajiin yleensä sekä erityisesti sosiaalidemokraatteihin. Hänen viikoittaiset raporttinsa Lontooseen osoittavat, kuinka suuren merkityksen britit antoivat ammattiyhdistysliikkeelle maan sisäisen kehityksen suuntaajana. Elokuusta 1947 lähtien Thomas julkaisi kuukausittain valikoidulle suomalaisjoukkoille jaettua katsausta *Työalan uutisia Britanniasta*, joka levitti muun muassa TUC:n kannanottoja internationaalikysymykseen sekä antikommunistista propagandaa.⁶⁶

Sosiaalidemokraateilla oli kiinteä yhteys myös Yhdysvaltojen Helsingin-lähetystöön. Vuoden 1946 lopulla Suomeen saapui tarmokas nuori diplomaatti J. Raymond Ylitalo, joka on myöhemmin muistellut Emil Huunosta yhtenä ensimmäisistä ja parhaimmista tuttavistaan, joka kohteli häntä ”miltei kuin isä poikaansa”.⁶⁷ Ylitalo osasi suomea sen verran, että saattoi keskustella SAK:n puheenjohtajan kanssa ilman tulkkia. Huunosella oli näissä tapaamisissa usein adjutanttinaan Olavi Lindblom, joka puolestaan opiskeli ahkerasti englantia ja jonka omat yhteydet anglosakseihin tiivistyivät vuosien mittaan hyvinkin läheisiksi.⁶⁸ Ylitalo solmi kontakteja myös muihin johtaviin sosiaalidemokraatteihin ja olipa hän joskus läsnä, kun puoluesihteeri Väinö Leskinen käskytti kenttämiehiään taisteluun kommunisteja vastaan.⁶⁹

Vuodenvaihteessa 1947–48 Thomas raportoi Lontooseen yksityiskohtaisesti SAK:n ja MAL:n välisistä suhteista sen pohjalta, mitä Huunonen ja Lindblom olivat kertoneet. Suomalaiset tuntuivat ymmärtävän ja hyväksyvän delikaatin asemansa Neuvostoliiton välittömässä intressipiirissä. Vaikka SAK:n johto oli valtaosaltaan länsimielisiä, sen oli kansainvälisen ammattiyhdistysliikkeen jakautuessa mitä todennäköisimmin jätävä itäiseen ryhmittymään. Suomalaiset aikoivat kuitenkin ottaa etäisyyttä maailmanliittoon pysyttelemällä passiivisena ja pidättäytymällä kanssakäymisestä. Thomas suosittelee ammattiyhdistysväen länsimielisyyden rohkaisemista solmimalla siihen aktiivisesti yhteyksiä sekä lähetystön että TUC:n kautta.⁷⁰

Sosiaalidemokraatit eivät turhia ujustelleet esitellessään Suomen tilanteen vaarallisuutta länsimaiden edustajille. Leskinen esimerkiksi maalasi tammi-kuussa 1948 kuvan, jossa lännen ja idän välirikon hetkellä joutuisi ammattiyhdistysliike ja koko Suomi venäläisten käsiin huolimatta siitä, että sosiaalidemok-

66 Thomasin toiminnan ja informaatioverkoston laajuudesta esim. hänen vuosiraporttinsa 26.1.1948 ja 12.1.1949, FO 371/71414 ja 77354, mf Englanti 90 ja 91, Kansallisarkisto. *Työalan uutisia Britanniasta* -katsauksen levikki oli vuoden 1948 alussa noin 70 ja vuotta myöhemmin noin 150. Esimerkkikappaleita ks. SAK kirjeenvaihto 1948 (Englanti), AYA. Britannian työmarkkina-asiaille antamaa merkitystä korostaa sekin, että Thomasilla oli Helsingissä myös apulainen, ensin Paul Archer kesään 1948 ja hänen jälkeensä Marshall. Lontoon päässä Thomasin raportit toimitettiin Foreign Officen lisäksi työministeriöön.

67 Esim. Ylitalo 1978, 46–47, 139, 265–267, ja 1979, 57, 77.

68 Lindblom 1981, 165–166; Ylitalo 1978, 46–47.

69 Juhani Salminen 1996, 87.

70 Thomasin raportit 20.12.1947, 5.1. ja 27.1.1948 sekä Ledward Talbotille 10.2.1948, FO 371/71409, mf Englanti 88, Kansallisarkisto.

raateilla oli selvä enemmistö SAK:ssa.⁷¹ Länneltä haettiin tukea korostamalla Neuvostoliiton uhkaa, ja samalla tuli nostetuksi omaa profiilia taistelussa maan tulevaisuuden suunnasta. Pessimistiset britit eivät jaksaneet uskoa, että SAK:lla olisi todellisia mahdollisuuksia pysytellä puolueettomana ammattiyhdistys-internationaliin kahtiajaossa. Voimattoman tuntuisesti he saattoivat vain toivoa, ettei Suomi ajautuisi kokonaan idän syliin. Suomalaisten ei kannattanut osoittaa länsimielisyyttään ennen aikojaan, vaan valittu taktiikka huomaamattomana MAL:n jäsenenä tunnustettiin olosuhteisiin nähden viisaaksi.⁷²

Britannia pyrki vahvistamaan SAK:n henkisiä säikeitä länteen pehmein keinoin, kun ei koviakaan ollut käytettävissä. Siinä missä Neuvostoliitto yritti kääntää vieraanvaraisuuttaan kommunistien eduksi, sosiaalidemokraatit vihjailivat kesästä 1947 lähtien, miten suuresti he arvostaisivat vierailukutsuja Britanniaan.⁷³ Tunnustelut johtivat tuloksiin, kun Lindblom matkusti syyskuussa 1948 SAK:n edustajana TUC:n kongressiin ja solmi ahkerasti kontakteja ammattiyhdistysjohtajiin sekä keskeisiin virkamiehiin. Uutena tuttavuutena hän tapasi muun muassa TUC:n pääsihteerin Vincent Tewsonin, joka myöhemmin syksyllä kehotteli SAK:ta erikoistoimiin kommunisteja vastaan Neuvostoliittoa rajusti arvostelevassa kirjeessä:

kaikkien ammattiyhdistysliikkeen jäsenten oli tukahdutettava ja tuomitava vieraan vallan intressipiiriin kuuluvat taloudellisen elpymisen tuhoamisyritykset, vallan, jonka politiikkaan sisältyi maailman jakaantuminen, köyhdyttäminen ja kolmannen maailmansodan pelossa pitäminen.⁷⁴

Hajaannuksen vuosi

MAL:n repeytyminen kylmän sodan jakolinjaa pitkin tammikuussa 1949 ei tullut kenellekään enää yllätyksenä, mutta se tarjosi aineksia propagandaan puolin ja toisin. SAK:n työvaliokunnassa sosiaalidemokraatit torjuivat kaikki yritykset vedota julkisesti maailmanliiton yhtenäisyyden puolesta. Konfliktin perussyö oli heidän mielestään idän ja lännen erilaisissa käsityksissä demokratiasta, eikä SAK:lla ollut aihetta sekaantua suurvaltapolitiikan kiistoihin. Kansainvälisen hajaannuksen epäiltiin kuitenkin aiheuttavan uusia koettelemuksia myös Suomen ammattiyhdistysliikkeen sisäiselle eheydelle.⁷⁵ Kommunistit puolestaan

71 Talbotin kommentti 16.1.1948 Thomasin raporttiin 5.1., FO 371/71409, mf Englanti 88, Kansallisarkisto; vrt. Hentilä 1986, 115–116; Nevakivi 1983, 128–130.

72 McKenzie-Johnstonin kommentti 15.1.1948 Thomasin raporttiin 5.1., FO 371/71409, mf Englanti 88, Kansallisarkisto.

73 Thomasin raportti 27.1.1948 ja Geen kommentti siihen 25.2., FO 371/71409, mf Englanti 88, Kansallisarkisto.

74 *Palkkatyöläinen* 16.9. ja 7.10.1948; Suomenokset Tewson Huunoselle 10.10.1948 (po. 10.11.) sekä kirjeen liitteenä oleva raportti 'Ammattiyhdistysliike ja kommunismi', vrt. myös *Työalan uutisia Britanniasta* 16/joulukuu 1948, SAK kirjeenvaihto 1948 (Englanti), AYA.

75 SAK työvaliokunta 29.1.1949, AYA. *Palkkatyöläinen* 20.1. (pääkirjoitus) ja 27.1.1949; *Suomen Sosialidemokraatti* 13.1., 20.1. ja 24.1.1949 (pääkirjoitus); ks. myös *Sosialistinen Aikakauslehti* 10/1948 ja 11–12/1948 (Hakulinen).

ottivat MAL:n asian yhtenäisyyspropagandansa vakioaiheeksi ja nostivat sen säännöllisesti lehtiensä etusivuille.⁷⁶

Väinö Tattari tulkitsi aivan oikein, että sosiaalidemokraatit eivät internationaaliassissa ”uskaltaneet esiintyä repimisen puolesta”, vaan katsoivat ”taktillisesti parhaaksi olla hiljaa”.⁷⁷ Brittiattasea Thomasin analyysi SAK:n ongelmas- ta kulki samoja latuja:

mikään ei olisi heille [sosiaalidemokraateille] mieluisampaa kuin seura- ta TUC:n mallia ja irtautua maailmanliitosta täysin vapaaksi. Olisi kui- tenkin ilmeisen typerää valita tällainen toimintalinja. SAK oli MAL:n jäsen ja olosuhteet näyttivät sanelevan, että se myös pakon edessä pysyi jäsenyysuhteessa. Tästä huolimatta sosiaalidemokraatit olivat päättä- neet osallistua niin vähän kuin mahdollista järjestön asioihin.⁷⁸

Skandinavian aateveljille sosiaalidemokraatit selittivät taktiikkaansa maaliskuu- kuun alussa, kun Kööpenhaminassa pohdittiin ammattiyhdistysliikkeen tilan- netta kansainvälisen hajaannuksen jälkeen. Ruotsin LO:n puheenjohtaja Axel Strand oli huolissaan suomalaisten mahdollisuuksista osallistua jatkossa poh- joismaiseen yhteistyöhön. Lindblom sai vakuutella, että suomalaiset eivät ”lyöttäydy yhteen venäläisten kanssa” vaan yrittävät välttää osallistumista MAL:n työskentelyyn. Muodollisesti SAK pysyisi kuitenkin maailmanliiton jäsenenä vuonna 1951 pidettävään edustajakokoukseensa asti.⁷⁹

Jännittyneessä maailmantilanteessa jopa kuumaa sotaa pelännyt Neuvostoliitto voimisti keväällä 1949 rauhankampanjaa, jota se ohjaili muun muassa kansainvälisten propaganda- ja peitejärjestöjensä avulla.⁸⁰ MAL oli näistä edel- leen laajin ja tärkein, sillä kommunistivetoinen rauhantyö oli vasta organisoitumassa pysyväksi liikkeeksi. Taistelu rauhan puolesta edellytti myös suomalaisilta tovereilta siirtymistä hyökkäykseen,⁸¹ jonka toteuttamiseen tarvittiin ammattiyhdistysten iskukykyä. Asetelma ajoi SAK:n sosiaalidemokraatit ulos kuorestaan, ja kesään tultaessa he demonstroivat jo suurin sanoin kantaansa internationaalikysymykseen.⁸² Huuononen kävi Kansainvälisen työjärjestön ILO:n konferenssin yhteydessä Genevessä seuraamassa, miten maailmanliitosta eronneet järjestöt suunnittelivat uutta läntistä internationaalia. Hän viihtyi erinomaisesti vanhojen ulkomaantuttujensa seurassa, joiden joukosta erottui muun muassa IRD:n työmarkkina-asioihin erikoistunut neuvonantaja H. G. Gee.⁸³

76 Kommunistien näkemyksistä esim. *Rakentaja* 14.1. (Kuznetsov, pääkirjoitus), 28.1. ja 11.2. 1949 (pääkirjoitus); *Työkansan Sanomat* 18.1., 20.1., 25.1. (pääkirjoitus) ja 30.1.1949 (Tattari).

77 SAK työvaliokunta 29.1.1949, AYA.

78 Thomasin raportti 9.2.1949, FO 371/77354, mf Englanti 91, Kansallisarkisto.

79 Den nordiske Samarbejdskommité 5.–6.3.1949, SAMAK, TA.

80 Rauhaliikkeestä Claudin 1980 (1970), 371–382. Neuvostoliiton ulkopolitiikan dualistisista keinoista esim. Wettig 1989.

81 Vrt. TUL:n osalta Hentilä 1984, 228.

82 Esim. *Suomen Sosialidemokraatti* 14.6.1949 (pääkirjoitus); vrt. *Sosialistinen Aikakauslehti* 7/1949 (Pilthy).

83 Ellei toisin viitata, seuraava kuvaus Geneven ja Milanon tapahtumista erustuu Huuonosen tulkinn Nils Nilssonin sekä briteille että SAK:lle laatimiin raporteihin; FO 371/77359, mf Englanti 91, Kansallisarkisto sekä SAK kirjeenvaihto 1949 (MAL), AYA. Nilsson oli aikaisemmin työskennellyt mm. tulkkina Britannian Helsingin-lähetystössä.

Genevestä Huunonen jatkoi matkaansa Milanoon MAL:n kongressiin, missä hän ei viihtynyt enää yhtä hyvin. Avauspuheissa kongressi julistettiin juhlallisesti kaikille ajatussuunnille avoimeksi ja politikoinnista vapaaksi tilaisuudeksi. Käytännössä se muodostui Huunosen mukaan ”kommunistien propaganda-plattformiksi”, jossa ”jokainen pidetty puheenvuoro haukkui muita kuin kommunistisesti ajattelevia”. Maailmanliiton johtolinten politiikkaa arvostelleet leimattiin surutta ”työväenliikkeen pettureiksi ja suuriksi huijareiksi”.⁸⁴

Yhtään helpommaksi Huunosen asemaa ei tehnyt se, että SAK:ta painostettiin täyttämään Skandinavialle varattu paikka MAL:n toimeenpanevassa komiteassa. Asiaa oli tiedusteltu jo keväällä, kun Huunonen ja Tattari vierailivat Moskovassa Neuvostoliiton ammattijärjestöjen kongressissa. Milanossa venäläiset palasivat asiaan useaan otteeseen. Itse VZSPS:n puheenjohtaja ja MAL:n varapuheenjohtaja Vasili Kuznetsov yritti sekä henkilökohtaisella arvovallallaan että Suomen ja Neuvostoliiton hyviin suhteisiin vedoten suostutella SAK:ta tarjotulle paikalle. Huunonen kuitenkin kesti hiillostuksen ja kieltäytyi

*Maailman
ammattiyhdistysten
liiton edustaja
ranskalainen René
Arrachard puhumassa
Senaatintorilla
1.9.1949 Kemin
yhteenotossa
kuolleiden ”martyy-
rien” poliittisessa
muistojuhlassa.
(Yrjö Lintunen,
Kansan arkisto.)*

84 SAK työvaliokunta 19.7.1949, AYA; *Suomen Sosialidemokraatti* 17.7.1949 (Huunonen).

kunniasta sillä etukäteen harkitulla verukkeella, ettei Suomi voinut yksin edustaa koko Skandinaviaa kansainvälisessä järjestössä.

Neuvostoliitto halusi käyttää suomalaisia todisteena siitä, että MAL edusti yhä monipuolisesti ammattiyhdistysliikkeen kaikkia aate- ja ilmansuuntia. Tässä mielessä maailmanliiton pääsihteeri Louis Saillant oli kehottanut myös Suomen yksittäisiä liittoja lähettämään tarkkailijoita Milanoon. Sosiaalidemokraatit olivat tuominneet SAK:n työvaliokunnassa jyrkästi tällaiset aiheet. Huuononen uhkasi jättäytyä kokonaan pois kongressista, jos kommunistit ”pelmuaisivat ja vehkeilisivät” aroissa kansainvälisissä kysymyksissä.⁸⁵ Hänen kiukukseen Milanon kokoussaliin ilmaantui kuitenkin metallityöväen liiton toinen puheenjohtaja, kommunistien Jaakko Kivi, joka paikan päällä yritti esiintyä kuin SAK:n virallinen edustaja.

Kuuman kesän dramaattisimmat vaiheet olivat SAK:n kansainvälisyyskysymyksenkin osalta vielä edessä. Kommunistit kytkivät syyskesän lakkovyörytyksensä⁸⁶ alusta lähtien yleismaailmalliseen taisteluun taantumusta vastaan ja hakivat MAL:n apua antamaan kamppailulle väriä ja voimaa. Junttilan järjestämänä Suomeen saapui pikakomennolle internationaalin edustaja ranskalainen René Arrachard, jota mainostettiin ”lakkotaistelujen asiantuntijaksi”.⁸⁷ Kovasalaisilla kiihotuspuheillaan hän lietsoi joukkokokouksissa taisteluhenkä ja lupaili urheille suomalaistyöläisille sekä moraalista että aineellista tukea ulkomailta. Propagandatempaus kääntyi kuitenkin tavoitteitaan vastaan, sillä sosiaalidemokraatit saivat Arrachardin räikeistä esiintymisistä käyttökelpoisen syyn tehdä eroa maailmanliittoon. Syyskuun alussa kokoontunut SAK:n valtuusto päätti selvittää, oliko MAL:n edustajan toiminta ollut internationaalin johdon käsitysten ja ohjeiden mukaista. Työvaliokunta sai valtuudet tehdä asian vaatimat johtopäätökset ja määritellä suhteet maailmanliittoon harkintansa mukaan.⁸⁸

Arrachardin Suomen-vierailu epäonnistui yhtä täydellisesti kuin koko SKP:n lakko-offensiivi. Jälkien paikkaaminen lankesi VZSPS:n Kuznetsoville, joka lokakuussa 1949 johti Neuvostoliiton valtuuskuntaa Helsingissä järjestetyssä rauhankongressissa. Diplomaattinen venäläinen keskusteli sosiaalidemokraattien kanssa kohteliaasti ja rakentaen sopua SAK:hon, mutta sovitteluvasta tyylissä huolimatta tavoitteet olivat entiset. Hän otti pariinkin otteeseen esille edustuksen MAL:n toimeenpanelevassa komiteassa, minkä suomalaiset torjuivat aikaisempiin perusteluihinsa vedoten. SAK ei sen paremmin taipunut yhteiseen julkilausumaan VZSPS:n kanssa.⁸⁹ Kuznetsovilta riitti myös aikaa kuunnella erikseen kommunistien näkemyksiä ammattiyhdistysliikkeen riidoista ja kysellä, miten näiden hallitsemat liitot olivat turvanneet kansainväliset yhteytensä.⁹⁰

85 SAK työvaliokunta 17.5.1949, AYA.

86 Uusimpina esityksinä ks. Bergholm 1997, luku X; Majander 1997b, 118–124; Rentola 1997, 87–107.

87 Arrachardin toimista Suomessa tarkemmin Majander 1990, 82–87.

88 SAK valtuusto 4.–6.9.1949, AYA.

89 SAK työvaliokunta 5.10. ja 1.11.1949, AYA; *MAL-SAK, Mikä on totuus*, 1951, 21–32; Lindblom 1981, 126.

90 Suutari 1968, 298.

Jos MAL:n pyrkimyksenä oli saattaa suhteet kuntoon sovittelemalla, sen sanansaattajien toimet eivät olleet kovin hyvässä synkroniassa. Kuznetsov oli tuskin ehtinyt poistua Helsingistä, kun kaupunkiin saapui vanha tuttu Arrachard yhdessä unkarilaisen Miklos Somogyin kanssa. He edustivat maailmanliittoa tällä kertaa puutyöväenliiton edustajakokouksessa, jossa sosiaalidemokraatit turvautuivat jopa poliisin apuun varmistaessaan enemmistöasemaansa. Ravakat otteet antoivat vieraille vettä myllyyn: Arrachardin mielestä Suomessa oli ”fasistisoitumisprosessi käynnissä” ja Somogyi vaati Kemissä murhattujen työläisten puolesta kosta teosta vastuullisille. MAL:n puu- ja rakennusalan tuotantojaoston nimissä he antoivat julistuksen näkemästään terrorista ja päättivät saattaa koko maailman tietoon ne loukkaukset, joihin Suomen poliisi oli syylistynyt ammattiyhdistysliikkeen riippumattomuutta kohtaan. Yhtä sapekkain sanankääntein Arrachard esiintyi vierailuun liittyneellä puhekiertueella.⁹¹

MAL:n tavoitteena oli päästä kaitsemaan Suomen hajaannukseen ajautunutta ammattiyhdistysliikettä takaisin oikealle polulle siipiensä suojaan. Toisin kävi. Vaikutusvaltansa kasvattamisen sijaan maailmanliitto menetti viimeisetkin rippeet arvostuksestaan muiden kuin kommunistien silmissä. Kun MAL:n johto keväällä 1950 kutsui SAK:n ja siitä erotettujen liittojen edustajia toimeenpanevan komiteansa kokoukseen, sosiaalidemokraatit kieltäytyivät palkkaliikkeen ja muiden kiireidensä varjolla lähtemästä sovitteluun vieraalle maaperälle.⁹² Budapestin sijaan Suomen ammattiyhdistysliikkeen suunta tuli ratkaista Helsingissä.

Amerikan raitti

Kesän tapahtumat niin Kemissä ja Helsingissä kuin Genevessä ja Milanossakin tekivät selväksi, miten kahtia jakautuneesti Suomen ammattiyhdistysliikkeessä asennoiduttiin kansainväliseen tilanteeseen. Sosiaalidemokraatit jäädyttivät aste asteelta suhteita maailmanliittoon ja vahvistivat yhteyksiä länsimaihin. Milanossa SAK asettui yksiselitteisemmin kuin kertaakaan aikaisemmin sodan jälkeen vastustamaan venäläisten toiveita. Sosiaalidemokraatit joutuivat paljastamaan korttinsa internationaalikysymyksessä, jossa he tosiasiaassa olivat valinneet puolensa jo paljon aikaisemmin. SKP:ssä tulkittiin Väinö Tattarin suulla, että

sosiaalidemokraatit olivat nyt Amerikan kehoituksesta lähteneet hajoitamaan maailmanliittoa. Ihan niin kuin te saatte ohjeet, niin niiden kirjeiden ja määräysten mukaan tanssitte. Ainoastaan meidän maamme eri-

91 Reuna 1985, 843–845; *Vapaa Sana* 18.10.1949; Arrachardin, Somogyin ja Lindblomin neuvottelu 19.10.1949, SAK kirjeenvaihto 1949 (MAL); SAK työvaliokunta 1.11. ja 29.11.1949, AYA; *MAL-SAK, Mikä on totuus*, 1951, 33–34.

92 Saillant SAK:lle 13.1.1950, SAK kirjeenvaihto 1950 (MAL), AYA; SKP poliijaosto 2.2.1950, Kansan arkisto; SAK työvaliokunta 4.5.1950, AYA.

koistilanne ja ammattiyhdistysliikkeen erikoistilanne vaikuttaa, että te ette ole voineet liittyä maailmanliiton hajoittajiin.⁹³

Tulkinta Yhdysvaltojen vaikutuksesta oli johdettu ensisijaisesti kominformlaisesta näkemyksestä kylmästä sodasta. Sen takana oli tottakin sen verran, että lähetystökontaktien lisäksi Huunonen oli tavannut kesällä 1948 Irving Brownin Genevessä ILO:n konferenssin yhteydessä.⁹⁴ Varsinainen läpimurto suhteissa tapahtui kuitenkin vasta Kemin lakkoliikkeen ratkettua kommunistien tappioon.

Yhdysvaltain lainapolitiikassa oli otettu huomioon, miten poliittiset voima-suhteet kehittyivät Suomen sisällä. Selviytyminen YYA-keväästä 1948, SKP:n vaalitappio ja sysääminen oppositioon olivat olleet rohkaisevia merkkejä. Nyt myös ammattiyhdistysliike näytti läpäisseen menestyksellä testin siitä, kannattiko sen pyristelyä kommunismia ja Neuvostoliiton vaikutusvaltaa vastaan tukea. CIA raportoi 15. syyskuuta 1949 Yhdysvaltain kansalliselle turvallisuusneuvostolle: ”Kommunistijohtoiset lakot Suomessa olivat luultavasti tarkoitettu kokeilemaan, oliko maa kypsä Neuvostoliiton vallan laajentumiselle. (Jos näin, niin Kreml haukkasi raakaa hedelmää.)”⁹⁵ Johtopäätösten tekemisessä ei hukattu aikaa, sillä Brown saapui jo lokakuussa Helsinkiin, yllättäen ilman erillistä kutsua.⁹⁶ Vierailunsa aikana hän otti Ylitalon avulla yhteyttä lukuisiin sosiaalidemokraatteihin ja tapasi hallituksen ministereitä sekä puolue- ja ammattiyhdistysjohtajia Väinö Tannerista alkaen.

Ministeriksi siirtyneen Huunosen seuraajaksi valittu Aku Sumu selvitti AFL:n edustajalle, että SAK pysyttelisi vain muodollisissa väleissä maailmanliitton, eikä maksaisi tälle enää jäsenmaksuja.⁹⁷ Eropäätöstä ei kuitenkaan tehtäisi ennen seuraavaa edustajakokousta. SAK ei halunnut kutsua läntisen internationaalin perustamiskokoukseen, sillä se asettaisi sosiaalidemokraatit vain kiusaliseen asemaan. Brown oli erityisen kiinnostunut siitä, millä tavoin ja minkälaisella menestyksellä ammattiyhdistysliikkeessä oli käyty taistelua kommunisteja vastaan. Suomalaiset arvioivat, että työläisten asenteista ei voinut muodostaa vielä selvää kuvaa; kesän ja syksyn voitot eivät olleet lopullisia. Lindblom kehaisi sosiaalidemokraattien yhdysmiesverkoston tehokkuutta väittäen, että tieto Helsingistä kentän työpaikoille kulki tarvittaessa yhdessä tunnissa. Joku keksi kertoa Brownille sellaistaikin, että Suomessa oli 200 000 miehen salainen armei-

93 SAK työvaliokunta 19.7.1949, AYA; ks. myös SKP puoluetoimikunta 12.12.1949, Kansan arkisto.

94 Sumu Brownille 16.7.1948, SAK kirjeenvaihto 1948 (USA), AYA.

95 Hanhimäki 1997a, 58–59, 75–76. ”The Communist-led strikes in Finland were probably intended to test the ripeness of that country for an extension of Soviet control. (If so, the Kremlin bit into an unripe persimmon).”

96 Brownin vierailusta Thomasin raportti 25.10.1949, FO 371/77356, mf Englanti 91 sekä Warren State Departmentille 21.11.1949, 760D.61/11-2149, mf USA 13, Kansallisarkisto; Ylitalo 1979, 216–223; T. Morgan 1999, 201. Vrt. Rislakki 1982, 405–406.

97 MAL:n ja kommunistien painostuksesta huolimatta SAK suoritti viimeiset jäsenmaksunsa internationaalille vuoden 1949 ensimmäisestä puoliskosta. Heikkoon taloudelliseen tilanteeseensa vedoten suomalaiset olivat saaneet joka vuosi 50 prosentin alennuksen sääntöjen edellyttämistä maksuista. MAL:n toimisto SAK:lle 14.10.1949, SAK kirjeenvaihto 1949 (MAL), sekä SAK työvaliokunta 1.11. ja 8.11.1949, AYA; SAK:n vuosikirja 1948, 1951, 27.

ja, joka oli valmis vetäytymään metsiin ja sissisotaan, jos Neuvostoliitto puuttuisi sotilaallisesti maan asioihin.

Vierailun suomalainen avainhenkilö oli Väinö Leskinen, jonka kyvyt Brown arvosti muutaman tapaamisen perusteella korkealle eurooppalaisessakin mitta-kaavassa vertailtuna. Hän pyysi Leskistä valmistamaan muistion sosiaalidemokraattien organisaatiosta työpaikoilla sekä sen ylläpitoon tarvittavasta rahoituksesta. Selvityksen saatuaan hän ilmoittaisi kahden viikon sisällä, tulisiko toimintaan Yhdysvalloista tukea. Brown lupasi myös järjestää SAK:lle kutsun lähettää tarkkailijoita AFL:n seuraavaan kongressiin. Kohta vierailun jälkeen hän raportoi päälliköilleen, että sosiaalidemokraatit tarvitsivat 500 000 dollaria antaakseen ratkaisevan iskun kommunisteille, joilla puolestaan ei ollut rahasta puutetta.⁹⁸

Amerikkalaisten tarkoitus oli tunnustella, voisiko SAK:n saada irrotetuksi maailmanliitosta ja mukaan uuteen internationaaliin. Jos tämä ei ollut mahdollista heti ja julkisesti, Suomen ammattiyhdistysliike piti sitoa läntiseen ryhtymään epävirallisin yhteyksin käyttäen hyväksi muun muassa FTUC:n taloudellisia resursseja. Kommunismiin lyöminen työpaikoilla ja järjestöissä oli toiminnan ratkaiseva puoli. Suhtautumisessa Browniin näkyi, miten kiusallista kylmä sota kansainvälisessä ammattiyhdistysliikkeessä oli SAK:n kannalta. Sosiaalidemokraatteja kiinnosti kaikki saatavissa oleva ulkomainen apu, mutta Suomen valtiollinen asema ei antanut liikkumavaraa solmia organisatorisia suhteita lännen suuntaan. Henkistä asennoitumista ei sen sijaan haluttu enää peitellä, kuten esimerkiksi Armas Myllymäen puheesta SDP:n puoluekokouksessa heti Brownin vierailun jälkeen kävi ilmi:

Meidän käsityksemme mukaan tulee ammattiyhdistysliikkeen edelleenkin alleviivata valistus- ja propagandatyössään länsimaisen ammattiyhdistysliikkeen periaatteita vastapainoksi Kominformin ja Maailman Ammattiyhdistysliiton Suomen kommunistisen puolueen kautta harjoittamalle kommunistiselle propagandalle.⁹⁹

Brownin vierailua ei yritetty sen kummemmin salata, sillä hän piti lehdistötilaisuuden hotelli Kämpissä. Kommunistit hyökkäsivät täydeltä laidalta lännen pahanilmanlintua vastaan: ”Brownin viidettä kolonaa” ja ”Marshall-internationaalin myyräntyoöhjelmaa” ei haluttu Suomeen. Kansainvälisen ja SAK:n sisäisen hajotustoiminnan nähtiin kulkevan käsi kädessä. Neuvostolehdistö antoi oman panoksensa toteamalla, että Brown kävi painostamassa SAK:n taantumuksellisia oikeistijohtajia liittymään ”lakonrikkurien internationaaliin”.¹⁰⁰ Lakkoliikkeiden jälkeisessä kriittisessä tilanteessa vierailulla oli provosoiva vaikutus, ja esimerkiksi Aku Sumu piti sen ajankohtaa huonosti valittuna.¹⁰¹

98 Warren State Departmentille 25.10.1949, 860D.5043/10-2549, mf USA 12, Kansallisarkisto; T. Morgan 1999, 201.

99 SDP puoluekokous 31.10.–3.11.1949, 330–332.

100 *Työkansan Sanomat* 23.10., 25.10. ja 30.10.1949 (pääkirjoitus); vrt. *Palkkatyöläinen* 27.10.1949; *Literaturnaja Gazeta* 17.9.1949 (S. Maksimov), *Trud* 30.10.1949 (K. Dementjev) ja *Novoje Vremja* 2.11.1949, suomennokset Fagerholmin kokoelma 12, TA.

101 Thomasin raportti 25.10.1949, FO 371/77356, mf Englanti 91, Kansallisarkisto.

Puoluesihteeri Leskinen oli sosiaalidemokraateista se, joka aktiivisimmin viritti yhteyksiä Yhdysvaltoihin sekä taloudellisen että henkisen avun saamiseksi. Brown oli altis miehekkäiden taistelupuheiden vaikutukselle, ja Leskinen osasi asettaa sanansa päästäkseen suosioon.¹⁰² Ammattiyhdistysmiesten puolelta asioihin oli parhaiten vihkiytynyt SAK:n sihteeri Olavi Lindblom. Syksyllä auenut suora länsiyhteys alkoi konkretisoitua, kun Leskinen matkusteli alkuvuodesta 1950 muutaman viikon ympäri Yhdysvaltoja. Maaliskuussa hän tapasi FTUC:n rahakirstua valvoneen Lovestonen, jolle Lindblom kirjoitti 4. toukokuuta suoran kerjuukirjeen: ”Taistelu vaatii paljon rahaa. SAK:n resurssit eivät riitä. Nyt me tarvitsisimme 50 miljoonaa Suomen markkaa, mikä vastaa 200 000 dollaria.”¹⁰³

Vaikka moisia summia ei Suomeen heti lähetetty, kanava oli saatu avatuksi. Sitä ryhdyttiin vaalimaan muun muassa SDP:n Tukholmassa majoilleen yhdysmiehen Arvo Poika Tuomisen, toisen kommunistiluopion kautta. Lovestone tilasi Tuomiselta ”kovaiskuisia” artikkeleita kommunistien vehkeilyistä ja kamppailusta Suomen ammattiyhdistysliikkeessä, joita sitten levitettiin FTUC:n lehdistä useilla kielillä. New Yorkin päässä yhteydenpitoon osallistui myös Hjalmar J. Procopé, sotienvälisen Suomen tähtidiplomaatti, joka oli menettänyt kotimaassaan uramahdollisuudet ulkopoliittisen suunnanmuutoksen myötä. Kansainvälisesti yhä aktiivisella Procopélla saattoi olla kummisedän roolia näiden länsiyhteyksien synnyssä. Hän oli jo kesällä 1949 Suomessa käydessään ehdottanut, että sosiaalidemokraatit yrittäisivät hankkia Yhdysvalloista rahaa taisteluunsa kommunisteja vastaan.¹⁰⁴

Internationaalien välissä

Ammattiyhdistysliikkeen kansainvälisyyskysymys tuli taitekohtaansa toukokuussa 1950, kun rakennustyöläisten liitto toi SAK:n valtuustoon esityksen, jossa vaadittiin toimenpiteitä rauhanrintaman lujittamiseksi, liittymistä rauhanpuolustajiin sekä suhteiden tiivistämisestä MAL:n kanssa.¹⁰⁵ SDP:n puoluetoimikunnassa olivat kovan länsilinjan miehet Leskinen ja Myllymäki sillä kannalla, että parasta olisi tehdä saman tien selvä ero kommunistiseen peitejärjestöön, koska ”SAK joutuu propagandallisesti huonoon asemaan kuuluessaan MAL:ään

102 Kalevi Sorsan (1995, 90) luonnehdinnan mukaan ”hyvin tärkeää Leskisen vetovoimassa oli juuri se, että hän vaistosi millaiseen tunnepakettiin kukin asia oli kiedottava ja että hän kykeni itse aidosti virittäytymään tuolle tunneaaltopituudelle”. Leskinen kävi näinä vuosina jatkuvaa kirjeenvaihtoa Suomen sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen ”kunniaavanhuksen” Oskari Tokoin kanssa, joka asui Fitchmontissa, Massachusettsissa. Samalla paikkakunnalla toimi Finnish American League for Democracy, jonka sihteerin Elis Sulkasen kautta Leskinen järjesti SDP:lle keräysavustuksia. Ks. SDP kirjeenvaihto 1947–51, TA.

103 T. Morgan 1999, 201.

104 Procopén päiväkirja 9.6.1949, 20.4. ja 22.4.1950, Procopén kokoelma 29, Kansallisarkisto; Seppälä 1983, 124–133; Rajala & Rautkallio 1994, 302–309. Ks. myös Lemberg 1989, 311–338.

105 Rakennustyöläisten liiton esitykset SAK:n valtuustolle 21.5.1950, SAK valtuusto 24.–25.5.1950, AYA.

ja on näin ollen lännessä huomion kohteena”. Enemmistö omaksui kuitenkin varovaisemman asenteen. Äänin 67–41 SAK:n valtuusto keskeytti järjestölliset suhteensa maailmanliittoon ja jätti lopullisen ratkaisun seuraavan edustajakokouksen tehtäväksi. Kommunistit tulkitsivat kovan ääneen, että SAK:ta vedettiin nyt Neuvostoliiton ja kansandemokratioiden vastaiselle seikkailupolitiikan tielle.¹⁰⁶

Latentin välikirikon puhkeaminen akuutiksi sai MAL:n komentamaan Saillantia yhdessä VZSPS:n sihteerin Leonid Solovjevin kanssa Suomeen tehtäväänään pitää SAK maailmanliiton jäsenenä, mitä myönnytyksiä se sitten edellyttikin. Vieraat esiintyivät korostetun ystävällisesti ymmärtäen sosiaalidemokraattien näkemyksiä ja pahoitellen kommunistien huonosti harkittuja tempauksia. SAK:lle lupailtiin, ettei sen sisäinen itsenäisyys tai sen jäsenliittojen asema skandinaavisissa ja länsimaisissa ammattisihteeristöissä ollut ristiriidassa MAL-jäsenyyden kanssa. Kun pari viikkoa kestäneissä neuvotteluissa ei päästy yhtään lähemmäksi sovintoa, Saillant viittasi kuin viimeisenä korttinaan Suomen maantieteelliseen asemaan. Rikkoessaan välinsä MAL:n kanssa SAK saattaisi antaa sen käsityksen, että se katkaisisi myös yhteydenpidon Neuvostoliiton ammattijärjestöihin, jotka olivat kiistatta internationaalien tärkeimpiä jäseniä.¹⁰⁷

SAK oli pudonnut kylmässä sodassa itäisen ja läntisen internationaalien väliin. Sosiaalidemokraatit eivät halunneet olla missään tekemisissä MAL:n kanssa; toisaalta huimapäisimmäkään heistä eivät tohtineet ehdottaa suoraa loikkaa VAKL:n riveihin. Suomen aseman huomioon ottaen se olisi ollut kuin sodanjulistus VZSPS:lle, johon yritettiin kaikesta huolimatta säilyttää suhteita.

Kulisseissa suhdetyö länteen kävi kuitenkin kuumana. Lovestone oli tyytyväinen niihin tietoihin, mitä hän sai SAK:n valtuuston päätöksestä sekä MAL:n edustajien kanssa käydyistä neuvotteluista. Juhannuksen tienoilla hän ilmoitti Tuomiselle Tukholmaan, että ”pyyntöihin saada apua Yhdysvalloissa käytyjen keskustelulinjojen mukaisesti, on odotettavissa tuloksia, joskin se vie aikaa”. (FTUC:llä oli omat vaikeutensa CIA:n kanssa, joka kangerteli jo sovittujen rahoituserien toimittamisessa muun muassa Suomen ja Puolan operaatioihin.) ”Haluan Sinun tietävän, että voit turvata meihin kaikissa yrityksissä, joilla Komissaarien strategia tehdään tyhjäksi työelämässä, toisin sanoen ammattiyhdistysliikkeessä.”¹⁰⁸ Samanaikaisesti Aku Sumu ja veturimiesliiton Gösta Widing selvittivät Suomen tilannetta Genevessä, missä ILO:n konferenssi tarjosi edelleen sopivan tilaisuuden tavata länsimaiden ammattiyhdistysjohtajia. VAKL:n pääsihteeriksi J. H. Oldenbroek sai suomalaisista sen vaikutelman, että tässä oltiin tekemisissä ”mitä rohkeimpien miesten” kanssa.¹⁰⁹

106 SDP puolueitoimikunta 23.5.1950, TA; SAK työvaliokunta 24.5.1950 ja SAK valtuusto 24.–25.5.1950, AYA.

107 SAK työvaliokunta 1.6., 2.6. ja 8.6.1950, AYA; Lovestonen muistio, lähetetty J. H. Oldenbroekille 30.6.1950, ICFTU 2805, IISG; ks. myös *Kansainvälisen yhtenäisyyden puolesta, MAL–SAK*, 1950, 50–55; *MAL–SAK, Mikä on totuus*, 1951, 35–79.

108 Rajala & Rautkallio 1994, 308; FTUC:n ja CIA:n suhteista Carew 1998, 30, myös 32–37; T. Morgan 1999, 201, 218.

109 “[...] they are indeed the bravest of men.” Oldenbroek Lovestonelle 10.7.1950, ICFTU 2805, IISG.

Yhdysvaltain vaatetustyöläisten liiton varapuheenjohtaja Charles Kreindler vieraili heinäkuussa Suomessa neuvottelemassa Lindblomin kanssa, minkä jälkeen Procopé matkusti Tukholmaan mukanaan Lovestonen salaisia ja kiireellisiä viestejä. Hän oli pyytänyt Tuomista järjestämään tapaamisen Leskisen tai jonkun luotettavan SAK:n miehen kanssa. Paikalle saapui Aarne Paananen, SDP:n taloudenhoitaja, joka esiintyi sujuvasti ammattiyhdistysliikkeen nimissä. Hän vakuutti SAK:n pysyvän erillään kommunistisesta maailmanliitosta, mitä Procopé korosti edellytyksenä amerikkalaisten myötämielisyydelle. Lovestonen viestit koskivat kolmea asiaa. Irving Brownin lupailema matka SAK:n delegaatiolle Yhdysvaltoihin oli viimein tullut ajankohtaiseksi. Arkaluontoisempia kysymyksiä olivat dollareiden ja syväpainokoneen toimittaminen sosiaalidemokraattien käyttöön. Palattuaan New Yorkiin Procopé saattoi loka-kuun lopulla välittää Tuomiselle terveiset, että ”painokoneasia on selvä ja 50 000 on myönnetty”.¹¹⁰

Leskisen mielestä oli parasta, ettei asioihin sotkettu liikaa ulkopuolisia. Näin kuriirina käytetty Procopé jäi osin syrjään. Avainrooliin nousi nyt SAK:n nelihenkinen valtuuskunta, joka marras–joulukuussa kierteli viittisen viikkoa Yhdysvalloissa Aku Sumun johdolla. Sen mukana toimitettiin laskelmia varoista, joita sosiaalidemokraatit tarvitsivat tulevia SAK:n ja metalliliiton vaaleja varten. Leskinen jakoi matkalaisille käytösohjeita maailmanmiehen varmuudella:

Ulkonainen siisteys ja puhtaus on asia, johon todella kannattaa kiinnittää huomiota. Mitkään muut muotoseikat eivät paina sinänsä mitään, mutta prässätyt housut ja kiiltävät kengät sekä puhdas kaulus ja moitteeton jakaus ovat ehdottomia onnistumisen edellytyksiä.

Luottamuksellisissa neuvotteluissa kannatti korostaa, että Suomen itsenäisyys ja demokratia riippuivat sosiaalidemokraattien asemasta maassa.¹¹¹

SAK:n miehet saivat arvovaltaisen vastaanoton, sillä AFL:n korkeimman johdon lisäksi he tapasivat muun muassa presidentti Trumanin neuvonantajan W. Averell Harrimanin, joka ei säästellyt sanoissa ylistäessään suomalaisia:

Meidän on tunnustettava se suunnaton rohkeus ja päättäväisyys, mitä he ovat osoittaneet. Me ihailimme heitä vilpittömästi ja haluamme auttaa millä tavoin suinkin voimme. Me olemme selvillä heidän ongelmastaan. Ainoa tapa, millä vapaa maailma voi säilyttää perinteellisen vapautensa ja inhimillisen arvokkuuden kunnioituksensa, on seurata Suomen kansan esimerkkiä.

Aku Sumu antoi reippaita lausuntoja, joiden perusteella ei jäänyt epäselväksi, kenen joukoissa sosiaalidemokraatit tahtoivat seistä:

110 Procopén päiväkirja 1.8., 2.8., 18.8., 13.9., 24.10. ja 25.10.1950, sekä Procopé Lovestonelle 3.8.1950, Procopén kokoelma 29 ja 22, Kansallisarkisto; Seppälä 1983, 134–136; Rajala & Rautkallio 1994, 309–311.

111 Procopén päiväkirja 13.9.1950, Procopén kokoelma 29, Kansallisarkisto; Seppälä 1983, 135–138; Rajala & Rautkallio 1994, 311–313.

Elämme Suomessa vaikeissa olosuhteissa. Ammattiyhdistysliikkeesämme meidän on taisteltava yhtä hyvin kotoisia kommunistejamme kuin kansainvälistäkin kommunismia vastaan. Mutta me emme elä rautaverhon takana, ja me teemme itse päätöksemme.¹¹²

SAK:n delegaatio lähdössä Yhdysvaltoihin marraskuussa 1950. Oikealta lukien Aku Sumu, J. A. Kivistö ja Vihtori Rantanen. (Valokuva Oy Kolmio, Ammattiyhdistysarkisto.)

Kommunistit olivat happamia ja kritisoivat, pitikö työläisiltä kerättyjä rahoja tuhlata ”kylmän sodan opintomatkailuun” Harrimanin kaltaisen suurkapitalistin luokse, joka ammattiyhdistysansioidensa sijaan tunnettiin ”Amerikan kaikkein sotahulluimman pankkimieskoplan johtajana”. Neuvostolehdistön kommentaattori yltyi nimittämään Aku Sumua ”amerikkalaisten atomikiihkoilijoiden palkkarengiksi”.¹¹³

Keskustelusiunaan suuressa lännessä tämä ”palkkarengi” oli tullut luvanneeksi, että amerikkalaisille toimitettaisiin säännöllisesti, jopa parin viikon välein selvityksiä siitä, miten sosiaalidemokraatit panivat toimeen kampanjaansa SAK:n edustajakokousvaalien voittamiseksi. Yhteyksien hoidossa oli kuitenkin horjuvuutta. Sumun saatua vuodenvaihteessa sydänkohtauksen suhteet siirtyivät entistä selkeämmin Leskisen ja Lindblomin hoidettaviksi Tuomisen säestässä Tukholmasta käsin. Lovestonen kuriirin mukana kulki tammikuussa 5 000 dollarin sekki ja vähän myöhemmin 15 000 dollaria Pojalle vapaasti käytettäväk-

112 *Suomen Sosialidemokraatti* 14. 11. ja 24.11.1950; Lindblom Oldenbroekille 25.5.1951, SAK kirjeenvaihto 1951 (VAKL), AYA. Kekkosvastaisen propaganda tiliin mennee väitteet, joita Yhdysvalloissa ilmestynyt suomenkielinen, sosiaalidemokraatteja myötäillyt sanomalehti *Raivaaja* levitti matkan yhteydessä. Sen mukaan AFL:n johtaja William Green olisi yrittänyt diplomaattiteitse hankkia suomalaisille audienssia itsensä Trumanin luota. Suomen Washingtonin-lähettiläs K. T. Jutila ei kuitenkaan ryhtynyt toimiin tapaamisen järjestämiseksi, koska pääministeri Urho Kekkonen oli etukäteen käsenyt antaa delegaatiolle niin vähän huomiota kuin mahdollista. Ks. Peltioniemi 1990, 55–57.

113 *Työkansan Sanomat* 2.11., 19.11., 25.11. ja 26.11.1950 (”Oikaisija”), 24.1.1951 (A. Samre); *Suomen Sosialidemokraatti* 26.1.1951 (”Jahvetti”).

si.¹¹⁴ Kylmän sodan vastapuoli pysyi hyvin hajulla näistä länsisuhteista. Keväällä 1951 Helsingissä vierailut Solovjev raportoi neuvostojohdolle, että SAK:n retkikunta sai Yhdysvalloista selvät ohjeet suhteiden katkaisemisesta MAL:ään sekä merkittävän rahasumman propagandatyötä ja vaalikamppailua varten.¹¹⁵

Myös britit jatkoivat sitä harkitun varovaista politiikkaa, jolla liikoja provosoimatta muokattiin mielipiteitä ja vahvistettiin Suomen ammattiyhdistysliikkeen läntisyyttä. Syyskesällä 1949 toteutui SAK:n kahdeksanhenkisen valtuuskunnan pitkään pohjustettu opintomatka, jonka eteen Britannian ulko- ja työministeriöt sekä Helsingin-lähetystö olivat tehneet lujasti töitä.¹¹⁶ Kohta sen jälkeen TUC:n sihteeri Victor Feather saapui muutamaksi päiväksi Suomeen esitelmöimään ammattiyhdistys- ja työmarkkinapolitiikasta. Vierailun järjesti ja kustansi Hänen Majesteettinsa hallitus, mutta paremman vaikutelman saamiseksi Feather esiteltiin SAK:n vieraana. Matka liittyi Foreign Officen antikommunistisiin operaatioihin, joita suunnattiin muun muassa MAL:n hajottamiseen. Toimintaa koordinoineen tutkimusosaston tärkein kontaktihenkilö TUC:n piirissä oli juuri Feather. Helsingin-lähetystö piti vierailua menestyksekkäänä ja suositti, että vastaavanlaisia luentomatkoja järjestettäisiin useamminkin.¹¹⁷

Thomas kuitenkin siirrettiin pois Helsingistä keväällä 1950, mikä ilmeisesti vähensi brittien vaikutusta Suomen ammattiyhdistysliikkeeseen. Sen sijaan innokas ja aloitteellinen Lindblom järjesteli Featherin kautta itselleen kutsua Lontooseen, jotta hän voisi käydä epävirallisesti paikan päällä seuraamassa VAKL:n perustamistouhuja. Hän haki myös suoria kontakteja järjestön pääsihteerin Oldenbroekiin.¹¹⁸ Manner-Eurooppaan suuntautuneilla matkoillaan saattoivat muutkin sosiaalidemokraatit poiketa Brysselissä tapaamassa VAKL:n väkeä,¹¹⁹ mutta muutoin SAK pysyi länsi-internationaalien asioista selvillä lähinnä skandinaavisten ammattijärjestöjen välityksellä.¹²⁰

Viimeiset sovitteluyritykset

Neuvostoliitto oli pyrkinyt syksystä 1944 lähtien sitomaan SAK:ta johtamaansa ryhmittymään kansainvälisillä kentillä. Sen näkökulmasta Suomen ammattiyhdistysliikkeen merkitys kasvoi vuonna 1949, kun länsimaiset järjestöt erosivat MAL:n jäsenyydestä yksi toisensa jälkeen. Propagandan kannalta oli olennais-

114 Lovestone Leskiselälle 13.3.1951, SDP kirjeenvaihto F 295, TA; Seppälä 1983, 140–142; Rajala & Rautkallio 1994, 314–318.

115 Solovjev Malenkoville 3.4.1951, f. 17 op. 137 d. 508, 31–34, RGASPI.

116 Vierailusta tarkemmin Majander 1990, 78.

117 Thomasin raportti 19.10.1949 ja kommentit siihen, FO 371/77359, mf Englanti 91, Kansallisarkisto; Feather Sumulle 15.10.1949, SAK kirjeenvaihto 1948, AYA; *Palkkatyöläinen* 13.10.1949. IRD:stä ja Featherista ks. *The Guardian* 11.7.1996.

118 Thomasin raportti 19.10.1949 ja Geen kommentti siihen 18.11., FO 371/77359, mf Englanti 91, Kansallisarkisto; Lindblom Oldenbroekille 30.9.1950, SAK kirjeenvaihto 1950 (A–M), AYA; Oldenbroek Lindblomille 13.10.1950, ICFTU 1997, IISG. Vrt. Lindblom 1981, 163.

119 Ks. *Työkansan Sanomat* 29.8.1950.

120 Esim. Nielsen Lindblomille 22.3., Lindblom Nielsenille 28.3., Nordahl SAK:lle 22.4. ja SAK Norjan LO:lle 2.5.1950, SAK kirjeenvaihto 1950 (Tanska, Norja), AYA.

ta, että internationaali saattoi todistaa edustavansa maailman kaikkia työläisiä ideologiasta riippumatta, myös muita kuin kommunisteja. Ehdokkaita tämän suvaitsevaisuuden mallimaiksi ei ollut monta; Emil Huunonen arvioi olleensa yhden israelilaisen ohella ainoa sosiaalidemokraatti MAL:n Milanon kongressissa.¹²¹ Ja mitä tärkeämmäksi SAK kävi maailmanliiton imagolle, sitä tähdellisempää oli lännen asiamiehille riisua kansainväliseltä kommunismilta sen viimeinenkin työväenliikkeen yhtenäisyyttä manifestoiva viikunanlehti.¹²²

Syksyllä 1949 MAL ulotti vaikutuksensa fyysisestikin Suomen maaperälle, kun sen puu- ja rakennusalan tuotantojaoston päämaja sijoitettiin Helsinkiin. Uuden orgaanin pääsihteeriksi valittiin Yrjö Murto, joka kaavaili siitä yhtenäistä selkänöjaa Suomen kommunistijohtoisille liitoille.¹²³ Sosiaalidemokraattien propagandistit katsoivat, että ”Murrin putiikki” symbolisoi Kominformin vaikutusvaltaa Suomessa, aivan kuten MAL ymmärrettiin vanhan Profinternin työn jatkajaksi.¹²⁴ Toimiston vaikutus jäi paljon suunniteltua vaatimattomammaksi. Murto ei muilta kiireiltään ehtinyt paneutua sen asioihin, ja johtotehtävät siirtyivät pian hänen apulaiselleen Aarne Saariselle. Suomalaisien lisäksi ”putiikissa” työskenteli apulaispääsihteerin nimikkeellä venäläinen toimitsija, jonka tehtäviin näyttää kuuluneen raportoida Suomen ammattiyhdistysliikkeen sisäisistä asioista myös suoraan Moskovaan.¹²⁵

Vuosina 1949–51 Suomessa kävi kuuteen eri otteeseen maailmanliiton edustajia neuvottelemassa suhteiden järjestämisestä SAK:n kanssa. Vierailujen aikana he keskustelivat aina erikseen kommunistien kanssa ja antoivat näille toimintaohjeita. Kun SKP:ssä keväällä 1950 suunniteltiin uutta lakkoliikettä, sen arvioitiin johtavan väistämättä oman ammatillisen keskusjärjestön perustamiseen. Paikallinen ja kansallinen perspektiivi sai kuitenkin väistyä laajempien näkymien tieltä. Suomalaisia tovereita neuvottiin – kuten edellisenä syksynä – pysyttelemään yhä SAK:n sisällä. Linja oli viitoitettu NKP:n keskuskomiteassa, joka pysyi jatkuvasti informoituina Suomen ammattiyhdistysliikkeen tilanteesta sekä SAK:n ja MAL:n välisistä neuvotteluista.¹²⁶ Neuvostoliiton intresseissä ei näytä olleen kahdenvälisen suhteiden katkaiseminen siinäkään tapauksessa, että SAK päättäisi erota maailmanliitosta. Jos MAL:n miehet saattoivat viljellä Suomessa käydessään kärkevää propagandaa, VZSPS:n edustajat pyrkivät tavoitteisiinsa uhkausten sijaan sovinnollisemmalla asenteella.¹²⁷

.

121 SAK työvaliokunta 19.7.1949, AYA.

122 Lovestonen muistio, lähetetty Oldenbroekille 30.6.1950, ICFTU 2805, IISG; T. Morgan 1999, 201, 202.

123 SKP ammatillisen jaoston työvaliokunta 11.8.1949 ja SKP politjaosto 14.10.1949, Kansan arkisto.

124 Esim. *Suomen Sosialidemokraatti* 24.2. (”Jahvetti”) , 12.3. (”Hammas”) ja 14.11.1950 (”Jahvetti”).

125 Saarinen 1984, 51; Rentola 1997, 162–163.

126 Junttilan muistio 15.6.1950 sekä keskustelupöytäkirja MAL:n ja SAK:n edustajien neuvotteluista Suomessa 9.6.1950, f. 17 op. 137 d. 394, 10–60, RGASPI; Rentola 1997, 125, 538 viite 20, 539 viite 27; Suutari 1968, 329.

127 Synnynnäiseksi diplomaatiksi mainittu Kuznetsov siirtyi myöhemmin Neuvostoliiton ulkoasiainhallinnon palvelukseen ja eteni Andrei Gromykon lähipiiriin aina ensimmäiseksi varaulkoministeriksi. Kuznetsov lähetettiin usein neuvottelemaan ongelmallisiin tilanteisiin, ja hän sai myöhemminkin paikkailla suhteita Suomeen. Ks. Saarinen 1984, 46; Suomi 1996, 508–513.

Neuvotteluilla ei kuitenkaan ollut mitään saavutettavissa enää toukokuun 1950 päätösten jälkeen, ja internationaaliasian lopullinen ratkaisu jäi riippumaan SAK:n edustajakokouksen poliittisista voimasuhteista. SKP:ssä päätettiin kesällä 1950 nostaa MAL-jäsenyys yhdeksi tärkeimmistä vaalikysymyksistä. Perusjärjestöiltä tilattiin asianmukaisia esityksiä, puolueen lehdistö rummutti internationaalien ohjelmia sekä taistelua rauhan puolesta. SAK:n oikeistososiaalidemokraattisten luokkapetturien väitettiin käyttävän työväen ammatillisia järjestöjä ”neuvostovastaisen sotapolitiikan välikappaleina”, mikä näkyi asenteesta maailmanliittoa kohtaan.¹²⁸ Kommunistit julkaisivat kansainvälisyyskysymyksestä parikin kirjasta, joihin SAK vastasi omilla painatteillaan.¹²⁹

Rahalla oli oma merkityksensä tässäkin propagandataistelussa. Kun Suomi oli lokakuussa 1950 vaihteeksi ajautumassa yleislakkoon, kommunistit mainosivat MAL:n valmiutta myös taloudellisiin tukitoimiin. Puutyöläisille huhuttiin jopa 20 miljoonan markan avustusta, mutta puheista ei tainnut materialisoitua penniäkään lakkolaisten kouraan asti. Sosiaalidemokraatit leimasivat tyhjätkin lupaukset ”propaganda-ankaksi”, ”jolla yritetään ansiottomasti nostaa MAL:n osakkeita työläisten silmissä”. Metallimiesten pitkää työtaistelua maailmanliitto ilmoitti tukevansa miljoonalla frangilla, joka vastasi noin 600 000 Suomen markkaa. ”Sillä ei kovin paljon tämän maan metallityöläisten leipää levennetä”, tuhahti liiton puheenjohtaja Valdemar Liljeström. ”Mikseipä sitä voida jakaa ylimääräisenä avustuksena, niin että jokainen lakkolainen voi käytännössäkään tuntea, kuinka voimakas MAL:n avustus on.” Samaan hengenvetoon Liljeström kehaisi kuitanneensa Tanskan metallityöväen liitolta 13,5 miljoonaa markkaa Suomen Pankin välityksellä: ”Sieltä Skandinavian maista ja länsimaista olemme tottuneet aina tähänkin asti saamaan apua, silloin kun olemme olleet vaikeuksissa, ja siihen me luotamme edelleenkin.”¹³⁰

SKP uskotteli Moskovaan toimitetuissa suunnitelmissa marraskuussa 1950, että kommunisteilla oli mahdollisuuksia saavuttaa niukka enemmistö SAK:n edustajakokoukseen. Pari kuukautta myöhemmin puheenjohtaja Aimo Aaltonen ei enää kyennyt peittelemään omiensa tappiomielialaa raportoidessaan Savonenkoville tilanteesta vaalirintamalla.¹³¹ Helsinkiin saapui vielä MAL:n delegaatio yrittämään viime hetken sovittelua. NKP:n keskuskomiteassa valmistetuissa ohjeissa korostettiin, että suhteiden katkaiseminen ei vahvistanut kansainvälisen ammattiyhdistysliikkeen yhtenäisyyttä vaan aiheutti haittaa Suomen työväenluokalle. Joukkokokouksissa oli pyrittävä popularisoimaan internationaalien toimintaa työläisten taloudellisen ja sosiaalisen aseman paran-

128 SKP poliijaosto 14.7.1950 liitteineen ja 14.2.1951, Kansan arkisto. Lehtipropagandasta esim. *Työkansan Sanomien* pääkirjoitukset 14.12. ja 29.12.1950 sekä 25.1.1951.

129 *Kansainvälisen yhtenäisyyden puolesta*, MAL-SAK, 1950, 1950; MAL-SAK, *Mikä on totuus*, 1951; SAK-MAL, *Tämä on totuus*, 1951.

130 *Työkansan Sanomat* 17.10.1950; *Suomen Sosialidemokraatti* 22.10. ja 26.11.1950. Perimätieto muistaa Liljeströmin tokaisseen kommunisteille, että nämä voivat ostaa MAL:n tukirahoilla vaikka ”postimerkkejä omilleen”. *Uutispäivä Demari* 2.2.2001 (Jorma Cantell). Lakkon rahoituksesta ks. J. Koivisto 1987, 97–98.

131 Rentola 1997, 162.

tamiseksi sekä taistelussa rauhan ja kansainvälisen työväenliikkeen yhtenäisyyden puolesta.¹³²

Jo neuvotteluohjeet paljastivat, miten vaatimattomilla korteilla MAL joutui pelaamaan, ellei Neuvostoliitto suoraan painostaisi suomalaisia ulkopoliittisin keinoin. Saillant kytki Helsingissä jälleen ammattiyhdistystoiminnan ja MAL:n elimelliseksi osaksi rauhanliikettä, jossa tarvittiin niin pienten kuin suurtenkin kansojen ja järjestöjen panosta. Solovjevin astetta suorasukaisemman mielipiteen mukaan lännen imperialistit valmistelivat sota, jota myös VAKL kannatti. Suomalaisten puolelta sosiaalidemokraatit tulkitsivat kansainvälisessä ammattiyhdistysliikkeessä ajettavan myös suurvaltapolitiikkaa, josta SAK halusi pysytellä erossa. Arne Saarinen sen sijaan ei pitänyt puolueettomuutta realistisena eikä oikeana politiikkana, koska ammattiyhdistysliikkeen tehtävä oli taistella kansainvälistä riistoa ja kapitalismia vastaan.¹³³ Keskusteluissa ei päästy rahtustakaan lähemmäksi sovintoa, eikä SAK:n johto suostunut edes neuvottelemaan yhteisestä julkilausumasta vieraiden esittämän luonnoksen pohjalta. Lehdistötilaisuudessaan pettyneet Saillant ja Solovjev propagoivat MAL:n toiminnan puolesta ja syyttivät oikeistososiaalidemokraatteja hajotustyöstä, mutta sen laajempaan puhekiertueeseen ei heillä SKP:n suunnitelmista huolimatta ollut aikaa tai halua.¹³⁴

Solovjevin raportti matkakokemuksistaan kiersi Neuvostoliiton johdossa aina Georgi Malenkovin pöytää myöten eikä kaunistanut venäläisten kuvaa suomalaisesta sosiaalidemokratiasta. Sen mukaan SAK:n johto ajoi taantumuksellisten piirien ja SDP:n painostamana eroa maailmanliitosta sillä perusteella, että MAL oli muuttanut poliittista suuntaustaan ja että monien maiden ammattijärjestöt olivat siitä eronneet liittyäkseen VAKL:ään. Sosiaalidemokraattien kaikki toimenpiteet tähtäsivät mahdollisimman suureen, jopa kahden kolmasosan enemmistöön SAK:n vaaleissa, jolloin he voisivat sivuuttaa kommunistit kokonaan sen johdosta. SKP:n Ville Pessi ja Hertta Kuusinen myönsivät tappion hämmöttävän mutta pysyivät vielä, että Suomeen lähetettäisiin YYA-juhlien yhteydessä VZSPS:n ja VOKS:n valtuuskunnat sekä laulu- ja tanssiensemble esiintymään tehtaisiin.¹³⁵

Sosiaalidemokraatit julistivat SAK:n vaalien peruskysymykseksi, huolehdittaisiinko ammattiyhdistysliikkeessä palkkatyöläisten edunvalvonnasta vai käytettäisiinkö sitä kommunistien luokkataistelun ja vallankumouksen välikappaleena.¹³⁶ Kylmän sodan termein kyse oli valinnasta idän ja lännen välillä. Ra-

132 Kuznetsov Molotoville 3.3.1951, käsin tehty merkintä NKP:n keskuskomitean päätöksestä 14.3.1951 sekä ohjeet VZSPS:n edustajille neuvotteluihin SAK:n kanssa, f. 17 op. 137 d. 508, 28–30, RGASPI.

133 SAK työvaliokunta 16.3.1951 sekä muistio neuvotteluista SAK:n ja MAL:n edustajien kesken 16.3.1951, SAK kirjeenvaihto 1951 (MAL), AYA: Suutari 1968, 326, 345–347.

134 Ks. *Suomen Sosialidemokraatti* 21.3. ja 3.4.1951; *Työkansan Sanomat* 20.3., 22.3. (pääkirjoitus) ja 25.3.1951 (pääkirjoitus); *SAK-MAL, Tämä on totuus*, 1951; SKP sihteeristö 27.3.1951 (po. 19.3.), Kansan arkisto.

135 Solovjev Malenkoville 3.4.1951, f. 17 op. 137 d. 508, 31–34, RGASPI.

136 Esim. *Suomen Sosialidemokraatti* 25.3. ("Jahvetti"), 31.3. (Puskalan haast.) ja 12.4.1951 (Sumun haast.).

hoitusta hankkiakseen he esittivät skandinaavisille veljille hurjan kuvan, jossa kommunistit eivät kaihtaneet mitään keinoja SAK:n vaalien voittamiseksi. SKP:llä oli muka satoja agentteja toimimassa ympäri maata, joissakin piireissä peräti 40 palkattua toimitsijaa kahta sosiaalidemokraattia vastaan. Syksyn 1950 lakkojen aikana oli Suomeen toimitettu parisataa Neuvostoliitossa koulutettua miestä, ja itäistä rahaa kommunisteilla oli käytössään kymmeniä miljoonia markkoja.¹³⁷

Avunpyynnössä yritettiin käyttää ajankohtaista tilannetta hyväksi. Ruotsin lehdissä oli juuri spekuloitu kommunistien ”ulkopuolisilla rahoilla”, joita SKP:lle laskeskeltiin siunaantuneen noin 200 miljoonaa markkaa.¹³⁸ Sosiaalidemokraatit pyysivät 20 miljoonaa pitkäaikaisena lainana vastatoimintansa kuluihin. Ruotsalaisilta herui 75 000 kruunua norjalaisten ja tanskalaisten lainatessa yhteensä 100 000 kruunua. Myös suoria lahjoituksia saatiin jonkin verran. Avustukset moninkertaistettiin ottamalla ne tavaroina, jotka sitten myytiin Suomessa huomattavalla voitolla.¹³⁹ Propagandapuolella pidettiin anglosaksiset ystävät selvillä siitä, miten taistelu ammattiyhdistysliikkeestä kehittyi. SDP:n kansainvälisten asioiden sihteeri Ola Wikström kirjoitteli Lontooseen sosiaalidemokraattien yhteistyötoimiston Julius Braunthalille ja Poika Tuominen Lovestonelle tutun dramaattisessa sävyssä:

Taistelu SAK:sta on ankara. Kumpikin puoli on mobilisoinut kaikki voimansa. Tämä lyö leimansa Suomen koko poliittiseen elämään. Kaikki tietävät, että nämä ovat paljon tärkeämmät kuin parlamenttivaalit. On olemassa ainakin teoreettinen mahdollisuus, että kommunistit voittavat ja ottavat haltuunsa SAK:n, mikä merkitsisi maan bolshevisoimista. Parlamenttivaaleissa kommunisteilla ei ole mitään mahdollisuuksia saada enempää kuin n. 20 % äänistä eivätkä he sitä tietä koskaan voi valloittaa Suomea.¹⁴⁰

Sosiaalidemokraatit taisivat tahallaan liioitella kommunistien nauttimaan rahoitusta, mutta oli sen takana oikeaa asiaa ja kovaa valuuttaa, enemmän kuin siteeksi. Kansainvälisen kommunismin vuosittainen tuki suomalaistovereille vaihteli 1950-luvulla 400 000 ja 500 000 dollarin haarukassa nousten eduskunta- ja SAK-vaalivuonna 1951 lähes 900 000 dollariin. Pottia kasvatettiin myös Suomen ja Neuvostoliiton kauppasuhteisiin liittyneen liiketoiminnan kautta.¹⁴¹ Rintamalinjan toisella puolella FTUC ja CIA pääsivät toukokuussa 1951 sopimukseen, että SAK:ta tuettaisiin 50 000 dollarilla, ja Irving Brown sai heti 15 000 dollaria toimitettavaksi ”pohjoisen tukkijätikille” (the northern lumber

137 Sumu ja Lindblom LO:lle 30.10.1950, LO kirjeenvaihto 1950 (Finland), Landsorganisationens Arkiv.

138 *Suomen Sosialidemokraatti* 2.11.1950 *Dagens Nyheterin* artikkelin 21.10. pohjalta.

139 Lainatut summat olivat kunkin maan omassa valuutassa. Nordisk faglig konferanse 7.12.1950; Hegg Lindblomille 20.11. ja 22.12.1950 sekä Fager Norjan LO:lle 28.11.1950, SAK kirjeenvaihto 1950 (Norja), AYA; LO landssekretariat 18.12.1950, Landsorganisationens Arkiv.

140 Wikström Braunthalille 10.4., 16.4., 4.5. ja 10.5.1951, SDP kirjeenvaihto F 295, TA; Seppälä 1983, 143.

141 Rentola 2001a ja 1997, 157, 176–179.

people).¹⁴² Kun Olavi Lindblom SAK:n edustajakokouksen jälkeen matkusti Yhdysvaltoihin, hän kuittasi isänniltään 20 000 dollarin šekin ammattiyhdistysiteiden vahvistukseksi. Etukäteen suunnitellun mukaisesti hän osti sillä kymmenen Buick-merkkistä amerikanrautaa, jotka myytiin Suomessa noin 1,2 miljoonan markan kappalehintaan. Rahojen on sanottu päätyneen sosiaalidemokraattien kamppailurahastoon.¹⁴³

Jay Lovestonen elämäkerturi on arvioinut, että CIA:n avustus Suomen sosiaalidemokraateille olisi asetunut 1950-luvulla noin 160 000 dollarin vuositasolle.¹⁴⁴ Väite on puutteellisesti dokumentoitu ja tuntuu suurelta verrattuna niihin lukuihin, joista on täsmällisempää tietoa. FTUC:n tilinpidon kautta kulkeneista CIA-rahoista Suomelle korvamerkitty summa nousi vuosina 1949–58 yhteensä vain 52 500 dollariin, ja vuoden 1951 lopulta lähtien on viitteitä siitä, että suomalaisille suunnatut avustukset olivat paremminkin kuihtumaan kuin kasvamaan päin.¹⁴⁵ Toisaalta Lovestonen rahakanavan rinnalla ja osin sitä sotkienkin johti läntisistä kylmän sodan verkostoista Suomen sosiaalidemokraateihin myös muita väyliä muun muassa Norjan työväenpuolueen kautta.¹⁴⁶ Näyttäisi siltä, että myöhemmin 1950-luvulla dollariavustusten kanssa puuhaili ennen muuta Veikko Puskala, joka SDP:n järjestösihteerin paikalta johti sosiaalidemokraattien ympäri maata työpaikoille asti levittäytynyttä tiedotus- ja tiedusteluverkostoa.¹⁴⁷

Miten vuolaasti ja kenen taskuihin ulkomaista apua sitten virtasikin, itäraha ja painostus sen paremmin kuin sovittelu eivät auttaneet kommunisteja, vaan sosiaalidemokraatit saivat SAK:n edustajakokoukseen tavoittelemansa noin kahden kolmasosan enemmistön. Neuvostoliiton Helsingin-lähetystön tulkinan mukaan oikeistososiaalidemokraatit olivat astumassa ”Suomen ammattiyhdistysliikkeen fasistisoimisen tielle”.¹⁴⁸

Länsimaiseen puolueettomuuteen

SAK:n edustajakokoukseen kesäkuussa 1951 saapui skandinaavisten kumppanien lisäksi edustajia sekä kommunistisesta että läntisestä internationaalista, niin Neuvostoliiton delegaatio kuin AFL:n Euroopan edustajakin. Sosiaalidemokraatit näkivät paljon vaivaa varmistaakseen, että paikalla olisi MAL:n miesten vastapainona näyttävä ryhmä VAKL:n väkeä aina amerikkalaisia myöten.

.

142 T. Morgan 1999, 202, 218, 221.

143 Lindblom 1981, 166–183; myös Lindblom Lovestonelle 27.8. ja 30.11.1951, SAK kirjeenvaihto 1951 (A–K), AYA.

144 T. Morgan 1999, 202.

145 Carew 1998, 27, 37, 39–40.

146 Carew 1998, 32; Isungset & Jentoft 1995, esim. 25–29, 34–39, 45–48; Rentola 1997, 169, 173.

147 Rajala & Rautkallio 1994, 318–319; Juhani Salminen 1996, 84–91, 218–221. Sosiaalidemokraattisen puolueen ja ammattiyhdistysliikkeen hajaannus 1950-luvun lopulla sekoitti tämänkin asetelman uudelleen.

148 Rentola 1997, 162–163.

Asiasta oli keskusteltu hyvissä ajoin Aku Sumun Yhdysvaltain vierailun aikana. Vaikka SAK:n kokous sattui hankalasti ILO:n ja VAKL:n kongressien kanssa lähes päällekkäin, Oldenbroek ja Brown rukkasivat sille kalentereistaan tilaa. CIO:n Victor Reuther tyytyi lähettämään tervehdyksen, jossa ylistettiin Suomen työläisten ”herpaantumaton tahtoa” säilyttää ja vahvistaa vapauttaan ja riippumattomuuttaan: ”Mitä vaikeimpien olosuhteiden keskellä te olette antaneet ja annatte edelleen innostavan esimerkin sitoutumisesta pysyviin ja muuttumattomiin demokraattisiin arvoihin.”¹⁴⁹

Helsingin työväentalosta muodostui melkoinen kylmän sodan propagandafoorumi, kun ulkomaalaiset vieraat syyttelivät vuorotellen toisiaan puhujapöytästä käsin. Rärkeimpään hyökkäykseen ylti VZSPS:n Solovjev, jonka mukaan

kapitalistisissa maissa ja varsinkin Amerikan Yhdysvalloissa harjoitetaan voimaperäistä sotapropagandaa ja valmistellaan uutta maailman sotaa. [...] Amerikan imperialismi yrittää tehdä Euroopasta avoimen sodan tukikohdan ja kolmannen maailmansodan asevarikon. [...] Mutta Neuvostoliitto on olemassaolonsa alusta alkaen taistellut rauhan puolesta. Neuvostoliiton ammattiyhdistykset seisovat kuten kansamme kokonaisuudessaankin, rauhan, kansojen ystävyyden ja valoisan tulevaisuuden puolesta.¹⁵⁰

Länsimaiden edustajat korostivat ammatillisen toiminnan vapautta kaikesta totalitarismista, jollaiseksi fasismin ohella luettiin myös kommunistinen järjestelmä. Neuvostoedustajan syytöksiin Brown vastasi, että

amerikkalaisilla työläisillä kuten kaikilla muillakin vapailla työläisillä on voimaa ottaa rauhan asia omiin käsiinsä, koska he ovat vapaita ihmisiä eivätkä vallanpitäjien orjia. Kansat voivat kaikkialla ehkäistä sodan ja säilyttää rauhan, kunhan heille ensin annetaan omassa maassa valta valvoa hallitustaan ja poliittisia johtajiaan. [...] Siellä, missä vallitsee diktatuuri, missä yksi puolue on vallassa ja missä on fuhrereitä, siellä on myös vallanpitäjiä, jotka voivat syöstä kansansa ja koko maailman selkkauksiin ja sotaan.¹⁵¹

Kansainvälisyyskysymyksen käsittely kesti kokonaisen päivän ja hallitsi edustajakokouksen saamaa julkisuutta. Sosiaalidemokraattien kokoaman syytelistan maailmanliittoa vastaan esitteli Lindblom, kommunistien johtava puhe mies Junttila puolestaan vaati kansainvälistä yhtenäisyyttä rauhantyon merkeissä. MAL:n johto yritti vielä viime hetken sähkeellä pelastaa suhteet tuomitsemalla omien edustajiensa sääntörikkomukset kansallisten keskusjärjestöjen itenäisyyttä kohtaan. Kahdeksan tunnin keskustelun jälkeen SAK päätti sosiaalidemokraattien äänin 146–63 erota maailmanliitosta ja jättäytyä puolueettomuuden nimissä myös VAKL:n ulkopuolelle.¹⁵²

149 Lindblom Oldenbroekille 12.4., 27.4. (saap. 28.4.) ja 25.5.1951, Oldenbroek Lindblomille 23.4., 8.5., 23.5. ja 9.6.1951, Reuther Lindblomille 18.6.1951, ICFTU 2808; Widing Oldenbroekille 8.6.1951, ICFTU 2805, IISG.

150 SAK edustajakokous 27.6.–1.7.1951, 18–19.

151 SAK edustajakokous 27.6.–1.7.1951, 21–24, 74–77.

152 SAK edustajakokous 27.6.–1.7.1951, 61–68, 103.

Kommunistilehdet katsoivat SAK:n tehneen Irving Brownin sanelemana riikollisen päätöksen: sosiaalidemokraatit halusivat ”luovuttaa Suomen amerikkalaisten sotilassaappaiden astinlaudaksi”.¹⁵³ VZSPS:n edustajat osoittivat mieltään poistumalla Suomesta minkäänlaisia jäähyväisiä esittämättä. Tämä ei kuitenkaan merkinnyt maiden välisten ammattiyhdistyssuhteiden jäädyttämistä, sillä jo kaksi viikkoa myöhemmin saivat suomalaiset kutsun lähettää valtuuskunnan vierailulle Neuvostoliittoon.¹⁵⁴ Sosiaalidemokraattien puolueettomuuden suuntaa kuvastaa se, että edustajakokouksen päättymistä seuranneena päivänä Lindblom lähti Milanoon seuraamaan VAKL:n kongressia.¹⁵⁵

MAL:n vaikutus Suomen ammattiyhdistysliikkeeseen jatkui niiden ammattiliittojen kautta, joissa kommunistit säilyttivät enemmistönsä. SAK antoi jäsenjärjestöilleen vapaat kädet määrätä ulkomaisista suhteistaan, joten nämä joutuivat itse valitsemaan idän ja lännen välillä. Kommunistien hallitsemat liitot liittyivät MAL:n tuotantojaostoihin ja joutuivat siten eroon länsimaisista ammattisihteeristöistä. Ongelmaksi muodostui se, että ne olisivat halunneet jatkaa yhteistyötä Skandinavian järjestöjen kanssa, jotka olivat perinteisesti tarjonneet taloudellista selkärankaa työtaisteluille. Samanaikainen jäsenyys MAL:n tuotantojaostoissa ja pohjoismaisissa organisaatioissa ei kuitenkaan ollut mahdollista. Näin Suomen kommunistijohtoisten ammattiliittojen ulkomaanyhteydet rajautuivat Neuvostoliiton johtamaan leiriin. Sosiaalidemokraattiset liitot puolestaan rakensivat suhteensa Pohjoismaihin ja länteen.¹⁵⁶

Yhteenveto

Kommunistisen manifestin päättävästä iskulauseesta ”Kaikkien maiden proletarit, liitykää yhteen!”¹⁵⁷ lähtien on internationalismi ollut työväenliikkeen suuria utopioita. Maailman ammattiyhdistysten liitto oli vuoden 1914 jälkeen laajin kansainvälinen järjestö, jossa työväenliikkeen eri suunnat yrittivät koota voimansa saman katon alle. Yhteistyö sen piirissä oli kuitenkin mahdollista vain niin kauan kuin kansainvälinen tilanne ja mieliala sen sallivat. Suurvaltopoliittikka asetti väistämättä reunaehdonsa ammattiyhdistysliikkeen internationalismille.

Kansalliset ammattijärjestöt sovittivat kansainvälisen toimintansa pääsääntöisesti osaksi oman maansa ulkopoliittikkaa. Neuvostoliiton VZSPS oli yksiselitteisesti alistettu kommunistiselle puolueelle sekä puoluevaltion harjoittamalle politiikalle. Lännen puolella AFL:n pieni ydinpiiri sisäisti ja toteutti Yhdysval-

.

153 *Työkansan Sanomat* 29.6. ja 30.6.1951 (pääkirjoitus).

154 Ks. Nordiska fackliga samarbetskommittén 2.11.1951, SAK kirjeenvaihto 1951 (Pohjoismainen yhteistyö), AYA. Vuosina 1945–57 Neuvostoliitossa vieraili 73 suomalaista ja Suomessa 91 venäläistä ammattiyhdistysvaltuuskuntaa. Vierailuvaihdon pohjalta arvioituna aallonpohja Suomen ja Neuvostoliiton ammattiyhdistysliikkeen suhteissa osui vuosiin 1952–53. Kettunen 1984, 62–65.

155 Lindblom Sumulle 4.7.1951, SAK kirjeenvaihto 1951 (A–K), AYA.

156 Liittojen kansainvälisistä suhteista ks. Majander 1990, 99–104, 140–141.

157 Marx & Engels 1998 (1848), 371.

tain ulkopoliittista linjaa ja kanavoi tiedustelupalvelun rahaa kansainvälisiin operaatioihinsa. Samoin Britanniassa ammattijärjestöt ja Labour-hallitus operoivat kansainvälisissä kysymyksissä kuin symbioosissa. Suomen ammattiyhdistysliike oli kansainvälisillä kentillä enemmän objekti ja suurpolitiikan kohde kuin aktiivinen toimija. Toisaalta myös SAK:n ulkosuhteet asettuivat selvästi osaksi kamppailua maan kansainvälisestä asemasta toisen maailmansodan jälkeen. Paasikiven ulkopoliitiikan ja sosiaalidemokraattisen puolueen tavoin SAK teki voitavansa irrottaakseen Suomen kansandemokratian tieltä ja itäeurooppalaisesta viitekehystä.

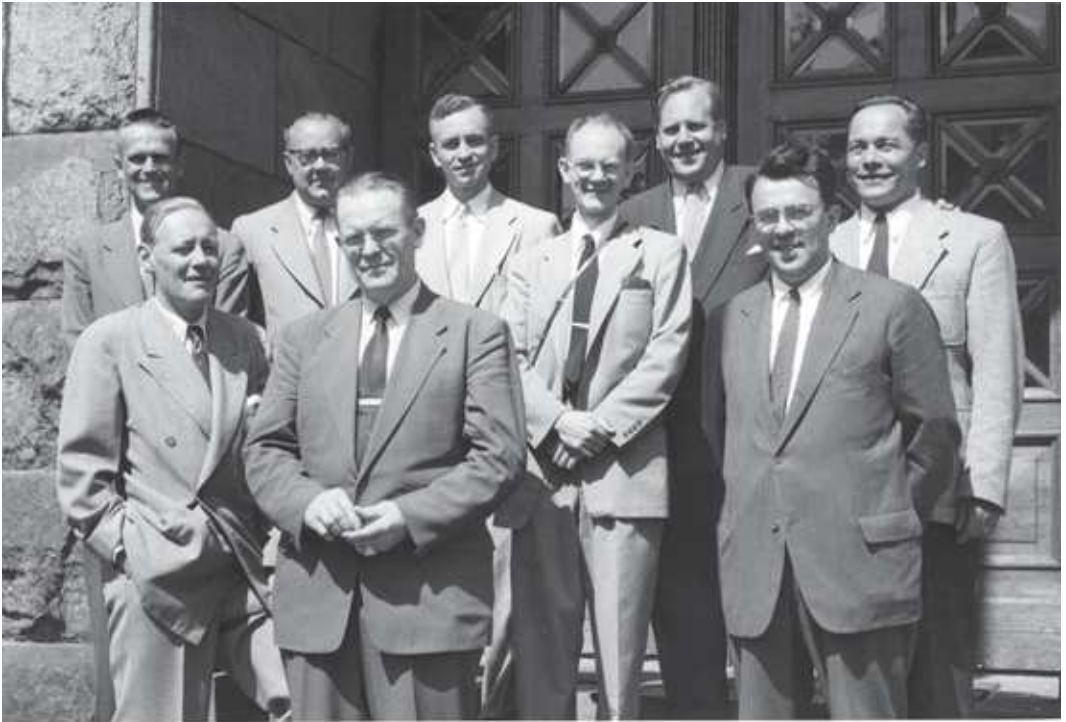
Kylmän sodan oloissa oli paremminkin sääntö kuin poikkeus, että suurvaltojen edustajat sekaantuivat niihin taisteluihin, joita eri puolilla Eurooppaa käytiin ammattijärjestöistä. Suomalaiset kuuluivat sekä idän että lännen avustuslistalla eturivin asiakkaisiin heti ranskalaisten ja italialaisten jälkeen, maan väkilukuun suhteutettuna SKP taisi pitää jopa kärkisijaa Neuvostoliiton rahastuksessa. ”Uudet paljastukset” näistä rahavirroista ovat kelvanneet kerta toisensa jälkeen lehtien sensaatio-otsikoiksi,¹⁵⁸ ikään kuin dollareilla ja ruplilla olisi saanut ostetuksi poliittisia tuloksia kuin kaupan hyllyltä. Vaikka ilmaisia lounaita ei olisikaan, johtopäätösten suhteen kannattaisi kuitenkin olla varovainen. Poliittiset vaikutussuhteet eivät noudattaneet kylmän sodan aikana sen paremmin sosialistisen kuin markkinatalouden mekaanisia lakeja, eikä aina ole selvää, kuka kulissien takaisissa peleissä käytti ketäkin hyväksi.

Jay Lovestone kumppaneineen otti varmasti mielellään kunnian siitä, että SAK dollariavun houkuttelemana erosi MAL:stä. Kylmän sodan soturit sekä lännessä että idässä tarvitsivat näyttöjä tarpeellisuudestaan ja lankesivat helposti liioittelemaan toimintansa merkitystä paikallisten olosuhteiden kustannuksella. Itse asiassa SAK:n sosiaalidemokraattien taktiikka maailmanliiton suhteen oli muodostunut jo ennen Irving Brownin saapumista Helsinkiin, eikä lopputulos olisi siitä muuttunut, vaikka amerikkalaiset eivät olisi puuttuneet asiaan lainkaan. Ranskan ja Italian ammattiyhdistyksissä kommunistit säilyttivät vahvan enemmistönsä, vaikka Yhdysvaltain asiamiehet eivät välistä tienneet mitä tehdä kaikella sillä rahalla, joka heillä oli käytössään järjestöjen valtaamiseksi. Menestyksekkäidenkin operaatioiden jälkeen he joutuivat usein pettymään, kun heidän kovapäiset asiakkaansa Euroopassa eivät ymmärtäneetkään ”omaa parastaan” eivätkä toimineet toivotulla tavalla.¹⁵⁹

Kansainvälisten suhteiden merkitystä ammattiyhdistysliikkeelle ei voi laskea pelkästään idästä tai lännestä toimitetuista avustuksista, joiden täsmälliseen määrään tuskin saadaan koskaan selvyyttä. Ulkomaankontaktien antamaa poliittista, sosiaalista, aatteellista, moraalista ja kulttuurista merkitystä ei tule väheksyä, etenkin kun tarkastelun alla on valtava kansallinen ja kansainvälinen

158 Länsirahasta esim. *Uusi Suomi Viikkosanomalehti* 3/18.10.–24.10.1991 'Lindblomin Buickeilla luotiin sosiaalidemokraattien ay-junta' (Olli Ainola); *Helsingin Sanomat* 24.8.1999 'CIA:n dollareita alkoi virrata SAK:n demarijohdolle jo 1950' (Veikko I. Pajunen) ja 13.9.2000 'Kylmän sodan ay-kenraali. Hämärän mies solutti CIA:n miljoonia SAK:n johdolle' (Veikko I. Pajunen).

159 Ks. T. Morgan 1999, 172, 188–189.

murrosaika. Yhdysvallat oli aktiivinen myös tällä uskonvahvistuksen rintamalla: vuosina 1950–63 Amerikan ihmemaahan tutustui omakohtaisesti yli 40 suomalaista ammattiyhdistysmiestä ja jokunen nainenkin parin kuukauden ASLA-stipendin turvin.¹⁶⁰

Sosiaalidemokraattien päämäärä ammattiyhdistysliikkeen kansainvälisissä suhteissa oli turvata taloudelliset, yhteiskunnalliset ja järjestöpoliittiset yhteydet Skandinaviaan. Säilyminen pohjoismaisessa leirissä piti yllä länsimaista identiteettiä ja antoi henkisen siteen vapaaksi miellettyyn maailmaan. Aateveljien kohtalo Itä-Euroopan kansandemokratioissa oli pelottava esimerkki toisesta vaihtoehdosta. Toisaalta SAK:ssa katsottiin välttämättömäksi rakentaa poliittisia suhteita Neuvostoliittoon. Sosiaalidemokraatit olivat valmiita ystävällismieliseen kanssakäymiseen, mutta se ei saanut vaikuttaa Suomen sisäisiin asioihin. Yhteistoiminnalle ei hyväksytty ideologisia ennakkoehtoja, ammattiyhdistysten tuli edelleen toimia pohjoismaisten/länsimaisten periaatteiden ja tavoitteiden pohjalta. Kuten Suomesta valtiona, SAK:sta tuli erikoistapaus idän ja lännen rajalla kylmän sodan järjestelmässä.

Hallituksesta syrjäyttämisen jälkeen toiminta ammattiyhdistysrintamalla sai SKP:ssä aikaisempaa keskeisemmän aseman, samanaikaisesti kun puolueen tavoitteet ja taktiikka kytkeytyivät entistä tiukemmin Neuvostoliiton viitoittamaan kansainvälisen kommunismin ohjelmaan. Tämä näkyi ennen muuta vuo-

SAK:n miehet olivat yhtä hymyä Helsingin työväentalon portailla 13.7.1953, kun vieraaksi saapui Yhdysvaltain nimekästä ammattiyhdistysjohtoa. Takaa vasemmalta lähetystösihteeri Witt, Aku Sumu, James B. Carey, Olavi Lindblom, Olavi Järvelä, edessä Michael Ross, Elmer Walker, Mr. Bernstein ja Irving Brown, kylmän sodan "pahamaineinen" kenttämiehes. (Valokuva Oy Kolmio, Ammattiyhdistysarkisto.)

160 Ks. ASLA Directory, 1965.

den 1949 lakko-offensiivissa, jossa ammatilliset järjestöt alistettiin sisäpoliittiselle valtataistelulle sekä kylmän sodan suurpolitiikalle. Venäläistovereiden näkemys puhtaasti sisäisistäkin Suomen asioista, esimerkiksi kommunistisen keskusjärjestön perustamisesta SAK:n rinnalle, oli usein ratkaiseva.

Neuvostoliitto halusi pitää yhtenäisen SAK:n maailmanliiton jäsenenä, mutta se ei ollut valmis rikkomaan internationaalikysymyksen vuoksi kahdenvälisiä yhteyksiään Suomen ammattiyhdistysliikkeeseen. Tärkeämpää oli huolehtia valtiollisista suhteista, joita maiden ammattijärjestöjen kanssakäyminen sai osaltaan tukea.

Kylmä sota oli todellista, kiivastakin Suomen ammattiyhdistysliikkeessä ja johti osin dramaattisiin käännteisiin.¹⁶¹ SAK:n kansainväliseen orientoitumiseen yritettiin vaikuttaa sekä idästä että lännestä, kepillä ja porkkanalla, sekä propagandalla että valuutalla. Tässä ristipaineessa järjestön poliittiseksi linjaksi muodostui länsimaisesti painottunut puolueettomuus kilpailevien internationaalien ulkopuolella. Väheksymättä kansainvälisten yhteyksien merkitystä voi väittää, että SAK:n kannan ratkaisivat viime kädessä suomalaiset itse omien prioriteettiansa perusteella. Vaikka suuntaviittoa ja avustuksia otettiin ulkomailta, valta ammattiyhdistyksissä ei voinut saavuttaa kuin väsymättömällä toiminnalla työpaikoilla ja jäsenistön keskuudessa.

161 Kommunistit ja sosiaalidemokraatit kävivät kovaa taistelua myös muissa työväen yhteistointajärjestöissä, mutta esimerkiksi TUL:ssä riitapukarit olivat varsin yksimielisiä kylmään sotaan liittyvistä kansainvälisen urheilupolitiikan kysymyksistä. Hentilä 1984, 218, 226–229.

■ Lyhenteet

AFL	American Federation of Labor
BBC	British Broadcasting Corporation
CIA	Central Intelligence Agency
CIO	Congress of Industrial Organizations
Comisco	Committee of International Socialist Conferences
DDR	Deutsche Demokratische Republik
EEC	European Economic Community
EFTA	European Free Trade Association
ETYK	Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökongferenssi
FTUC	Free Trade Union Committee
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
IKKI	Kominternin toimeenpanevan komitea
IKL	Isänmaallinen kansanliike
ILO	International Labor Organisation
IPU	Inter-Parliamentary Union
IRD	International Research Department
KGB	Neuvostoliiton turvallisuuskomitea/tiedustelupalvelu
Kominform	Kommunistinen informaatiotoimisto
Komintern	Kommunistinen internationaali
LO	Landsorganisationen
MAL	Maailman ammattiyhdistysten liitto
NATO	North Atlantic Treaty Organization
NKP	Neuvostoliiton kommunistinen puolue
NKVD	Neuvostoliiton sisäasiain kansankomissariaatti
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development
OEEC	Organization for European Economic Cooperation
Profintern	Punainen ammattiyhdistysinternationaali
RKP	Ruotsalainen kansanpuolue
SAJ	Suomen ammattijärjestö
SAK	Suomen ammattiyhdistysten keskusliitto
SAP	Sveriges socialdemokratiska arbetareparti
SDP	Suomen sosialidemokraattinen puolue
SED	Sozialistische Einheitspartei Deutschlands
SILO	Socialist Information and Liaison Office
SKDL	Suomen kansan demokraattinen liitto
SKP	Suomen kommunistinen puolue
SNS	Suomi–Neuvostoliitto-seura
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands
STK	Suomen työnantajain keskusliitto
SVUL	Suomen valtakunnan urheiluliitto

TUC	Trades Union Congress
VAKL	Vapaiden ammattiyhdistysten kansainvälisen liitto
Valpo	Valtiollinen poliisi
VZSPS	Neuvostoliiton ammattiliittojen keskusneuvosto
YK	Yhdistyneet kansakunnat
YYA	ystävyy-, yhteistyö- ja avunanto

Viitteissä käytetyt arkistoyhteyksiin liittyvät lyhenteet on ilmoitettu lähde-
luettelossa.

Lähteet

JULKAISEMATON ALKUPERÄISAINEISTO

Ammattiyhdistysarkisto (AYA), Helsinki

Suomen ammattiyhdistysten keskusliitto (SAK)
Työvaliokunnan pöytäkirjat
Valtuuston pöytäkirjat
Kirjeenvaihto

Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv (ABOA), Kööpenhamina

Landsorganisationens arkiv
Socialdemokratietens arkiv

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB), Tukholma

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (SAP)
Partistyrrelse pöytäkirjat
Verkställande utskott pöytäkirjat
Tage Erlanderin arkisto

Архив внешнеполитики Российской Федерации (AVPRF), Moskova

Fond 0135 Suomen referentuura
Fond 0140 Ruotsin referentuura

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Amsterdam

International Confederation of Free Trade
Unions (ICFTU) (Pauli Kettusen kokoama
aineistoa)

Kansallisarkisto, Helsinki

Etsivän keskuspoliisi – Valtiollinen poliisi (EK-
Valpo I)
Valtiollinen poliisi (Valpo II)
Valtioneuvoston tiedotuselimet 1939–1948
Valtiorikosoikeuden asiakirjat
Carl Enckellin kokoelma
G. A. Gripenbergin kokoelma
J. K. Paasikiven kokoelma
Hjalmar J. Procopénin kokoelma
Väinö Tannerin kokoelma
Ulkomaisista arkistoista mikrofilmattu aineisto
National Archives, Washington: State De-
partmentin aineistoa (mf USA)
PRO: Foreign Officen aineistoa (mf Englanti)
RGASPI: Ždanovin kokoelman aineistoa

Kansan arkisto, Helsinki

Suomen kommunistinen puolue (SKP)
Edustajakokouksen pöytäkirjat
Puolueneuvoston pöytäkirjat
Puoluetoimikunnan pöytäkirjat
Poliittisen jaoston (politiijaosto) pöytäkirjat
Sihteeristön pöytäkirjat
Ammatillisen jaoston aineistoa
Järjestöjaoston aineistoa
Kaaderijaoston aineistoa
Kansainvälisen (kv-)jaoston aineistoa
Suomen muurarien liitto
Hertta Kuusisen kokoelma
Mauri Ryömän kokoelma
Erkki Salomaan kokoelma
Väinö Tattarin kokoelma

Landsorganisationens arkiv, Tukholma

LO landssekreterariat pöytäkirjat
LO kirjeenvaihto

Public Record Office (PRO), Lontoo

Foreign Office (FO), General Correspondence
371

Riksarkivet, Oslo

Utenriksministeriet

Riksarkivet, Tukholma

Utrikesdepartementet HP 1 Af

Российский государственный архив социально-политических историй (RGASPI), Moskova

NKP:n keskuskomitean kansainvälinen osasto
fond (f.) 17 opis (op.) 128 ja 137

Työväen arkisto (TA), Helsinki

Suomen sosialidemokraattinen puolue (SDP)
Puoluetoimikunnan pöytäkirjat
Eduskuntaryhmän pöytäkirjat
Ammatillisen (a-)jaoston aineistoa
Kirjeenvaihto
Pohjoismainen yhteistyökomitea (SAMAK)
K.-A. Fagerholmin kokoelma
Unto Varjosen kokoelma

Ulkoasiainministeriön arkisto (UMA), Helsinki

5 B Cay Sundströmin yksityiskirjeenvaihto
5 C Lähetystöjen raportit

7 D2 1 Marshallin suunnitelma
12 L Neuvostoliitto, Yhdysvallat
94 B Neuvostoliitto, lehtikirjoitukset
Ulkoasiainvalmistelulukunta

Åbo akademis bibliotek, Turku

K.-A. Fagerholmin kokoelma

JULKAISTU ALKUPERÄISAINEISTO

Pöytäkirjat, vuosikirjat yms.

Maailman ammattiyhdistysten liiton perustaminen. Lontoon ja Pariisin kongressien päätökset. SAK 1946.

Den Nordiske Arbejderkonferanse i Oslo. 29. og 30. August 1947. Referat av forhandlingene. Oslo 1948.

Pöytäkirja Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliiton (SAK) r.y. viidennestä varsinaisesta edustajakokouksesta Helsingissä 15–19 päivinä kesäkuuta 1947. Laatinut Aku Sumu. Helsinki 1951. [SAK edustajakokous 15.–19.6.1947]

Pöytäkirja Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto (SAK) r.y:n kuudennesta varsinaisesta edustajakokouksesta Helsingissä 27.6.–1.7.1951. Laatinut Olavi Lindblom & Uno Hiironen. Pori 1953. [SAK edustajakokous 27.6.–1.7.1951]

Pöytäkirja I Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen r.y. XIX puoluekokouksesta, joka pidettiin marraskuun 25–29 päivinä 1944 Helsingin työväentalon juhlasalissa. Laatinut Vihtori Huhta. Helsinki 1946. [SDP puoluekokous 25.–29.11.1944]

Pöytäkirja Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen r.y. XX puoluekokouksesta, joka pidettiin kesäkuun 15–17 päivinä 1946 Helsingin työväentalon juhlasalissa. Laatinut Vihtori Huhta. Helsinki 1948. [SDP puoluekokous 15.–17.6.1946]

Pöytäkirja I Suomen Sosialidemokraattinen Puolue r.y:n XXI Puoluekokouksesta, joka pidettiin 31.10.–3.11.1949 Helsingin Työväentalon juhlasalissa. Laatinut Aaro Mäkelä. Turku 1951. [SDP puoluekokous 31.10.–3.11.1949]

Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliiton (SAK) r.y. vuosikirja 1946. Vaasa 1951.

Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto (SAK) r.y. vuosikirja 1948. Hämeenlinna 1951.

Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliiton (SAK) r.y. vuosikirja 1949. Helsinki 1951.

Dokumenttjulkaisut

Aikoja ja tapauksia Ahti Karjalaisen elämästä. Toim. Kauko Rumpunen. WSOY 1997.

Cold War International History Project (CWIHP) Bulletin, Issues 1–14/15 (1992–2004).

The Cominform. Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949. Fondazione Giangiacomo Feltrinelli 1994.

The Communist International 1919–1943. Documents Vol. I–III. Toim. Jane Degras. Oxford University Press 1956, 1960 ja 1965.

Demokraattinen yhteisrintama laajaksi ja lu-jaksi fascismia ja taantumusta vastaan! Mi-nisterien Johan Helo ja Yrjö Leinin puheet messuhallissa 27.11.1944. SKDL 1945.

A Documentary History of Communism. Vol. 2: Communism and the World. Toim. Robert V. Daniels. I. B. Tauris 1987.

Documents on British Policy Overseas. Series I, Vol. 1. Her Majesty's Stationery Office 1984.

Dokumenty vnešnei politiki, Tom XXII:2 1939 God. Ministerstvo inostrannyh del Rossijskoj Federatsii 1992.

EHRENSVÄRD, Carl August: Dagboksan-teckningar 1938–1957. Toim. Erik Nor-berg. Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens histo-ria 1991.

ERLANDER, Tage: Dagböcker 1945–1949. Toim. Sven Erlander. Gidlunds 2001.

Foreign Relations of the United States (FRUS). Diplomatic Papers 1939 Vol. I Ge-neral. Washington 1956.

J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956. 1–2. Toim. Yrjö Blomstedt & Matti Klinge. WSOY 1985 ja 1986.

J. K. Paasikivi. Jatkosodan päiväkirjat 11.3.1941–27.6.1944. Toim. Kauko I. Rum-punen. WSOY 1991.

”Kallis toveri Stalin!” Komintern ja Suomi. Toim. Natalia Lebedeva, Kimmo Rentola & Tauno Saarela. Edita 2002.

KOLLONTAI, Aleksandra: ”Diplomatic Diary. A Record of 23 Years’ & ”Seven Shots” in the Winter of 1939”. International Affairs (Moskova), Oct 1988–Jan 1990.

LENIN, V. I.: Teokset. Vol. 28 & 31. NKP:n KK:n marxismin-leninismin instituutti 1961 ja 1962.

MOLOTOV, V. M.: Hallituksen ulkopolitiikka. Selostus Neuvostoliiton Korkeimman Neu-voston VI sessiassa maaliskuun 29 pnä v. 1940. Karjalais–Suomalaisen SNT:n Val-tion Kustannusliike 1940.

NKP ja Suomi. Keskuskomitean salaisia doku-menteja 1955–1968. Toim. V. N. Tšernous & Hannu Rautkallio. Tammi 1992.

NKP ja Suomi 1953–1962. Toim. Hannu Raut-kallio, Mihail Su. Prozumenschikov & Na-talia G. Tomilina. Tampere University Press 2001.

Norge og Sovjetunionen 1917–1955. En utenrikspolitisk dokumentasjon. J. W. Cappelens 1995.

L'oeuvre de Léon Blum (1937–1940) IV–2. Albin Michel 1965.

- Paasikiven linja I. Juho Kusti Paasikiven puheita ja esitelmiä vuosilta 1944–1956. WSOY 1956.
- PALMGREN, Raoul: Tekstejä nuoruuden vuosikymmeneltä. Love Kirjat 1980.
- The Prague Spring 1968. A National Security Archive Documents Reader. Päätoim. Jaromír Navrátil. Central European University Press 1998.
- Puna-armeija Stalinin tentissä. Toim. Ohto Manninen & Oleg A. Ržeševski. Suom. Kari Klemelä. Edita 1997.
- Samråd i kristid. Protokoll från den Nordiska Arbetarrörelsens Samarbetskommitté 1932–1946. Toim. Krister Wahlbäck & Kersti Blidberg. Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia 1986.
- SNELLMAN, J. V.: Samlade arbeten X. 1861–1862. Statsrådets kansli 1997.
- Soviet Documents on Foreign Policy. Vol. II–III, 1925–1941. Toim. Jane Degras. Oxford University Press 1952 & 1953.
- Spain Betrayed. The Soviet Union in the Spanish Civil War. Toim. Ronald Radosh, Mary R. Habeck & Grigory Sevostianov. Yale University Press 2001.
- Stalin's Letters to Molotov, 1925–1936. Toim. Lars T. Lih, Oleg V. Naumov & Oleg V. Khlevniuk. Yale University Press 1995.
- Suomen hallitukset ja hallitusohjelmat 1945–1973. Toim. Harto Hakovirta & Tapio Koskiahho. Gaudeamus 1973.
- Suomen Kommunistinen Puolue. Puoluekokosten, konferenssien ja Keskuskomitean plenumien päätöksiä. Ensimmäinen kokoukset. Valtion Kustannusliike KIRJA 1935.
- Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja (ULA) 1974. Ulkoasiainministeriö 1975.
- UNDÉN, Östen: Anteckningar 1918–1952. Toim. Karl Molin. Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia 2002.
- Urho Kekkosen päiväkirjat 1–3. 1958–74. Toim. Juhani Suomi. Otava 2001, 2002 ja 2003.
- Viidesti pääministeri. Urho Kekkosen 1950–1956. Toim. Ari Uino. Otava 2000.
- VOIONMAA, Väinö: Kuriiripostia 1941–1946. Tammi 1971.
- Vostotšnaja Evropa v dokumentah rossijskih arhivov 1944–1953 gg. Tom I & II. Moskva 1997.
- Väinö Tanner puolustautuu. SDP 1946.

Aikalaiskirjallisuus

- CITRINE, Sir Walter: My Finnish Diary. Penguin 1940.
- Finland. The Criminal Conspiracy of Stalin and Hitler. The Labour Party 1940.
- HANNULA, Uno: ”Me teemme, mitä tahdomme”. Helsinki 1933.
- Kansainvälisen yhtenäisyyden puolesta, MAL–SAK. Helsingin Ammatillinen Paikallisyhdistys 1950.
- KURJENSAARI, Matti: Taistelu huomispäivästä. Isänmaan opissa 1918–1948. Tammi 1948.
- KUUSINEN, O.: Suomi ilman naamiota. Karjalais–Suomalaisen SNT:n Valtion Kustannusliike 1944.
- LASKI, Harold: Aikamme vallankumous. Suom. Väinö Tanner. Tammi 1947 (1943).
- LAURÉN, Aapo: Suomen tie. Kansallista itsetutkistelua. Aura 1944.
- LAUSA, M. (= Lauri Mikael Sainio): Mihin menet Suomen kansa? WSOY 1942.
- MAL–SAK, Mikä on totuus. Laat. Olavi Lindblom. SAK 1951.
- Marshall-”suunnitelma” – synty, tarkoitukset ja vastavaikutus. Toim. Mauri Ryömä. SKDL 1948.
- Otto Ville Kuusinen – SKP:n rautainen perämies’. Taistelujen tiellä. SKP:n vuosikirja 1945.
- PAAVOLAINEN, Olavi: Kolmannen valtakunnan vieraana. 7. p. Otava 1993 (1936).
- PALMGREN, Raoul: Isänmaa, laillisuus, työväenliike. SKDL 1947.
- Suuri linja. Arwidssonista vallankumouksellisiin sosialistisiin. Kansallisia tutkielmia. Kansankulttuuri 1948.
- SAK–MAL, Tämä on totuus. Kansainvälisen yhtenäisyyden puolesta. Helsingin Ammatillinen Paikallisyhdistys 1951.
- Suomi kuuluu Pohjolaan. Lausuntoja pohjoismaisesta yhteistyöstämme. Toim. J. O. Tallqvist. Suomen Kirja 1944.
- TURTTAINEN, Arvo: Ihminen n:o 503/42. Erään kokeen päiväkirja. 3. p. Tammi 1978 (1. p. 1946).
- VIRKKUNEN, Paavo: Katsaus eduskunnan työhön Suomen itsenäisyyden ensimmäisenä jaksana, kokemuksia ja toivomuksia’. Teoksessa Poliitiikka ja merkkimiehiä. SKS 1935.
- ÄIKIÄ, Armas: ”Kolmas tie”. Kansankulttuuri 1948.
- ’Pohjolan punainen honka’. Teoksessa SKP Taistojen tiellä 1951. Vuosikirja VII. SKP 1951.

Sanoma- ja aikakauslehdet

- 40-luku
- The Guardian
- Göteborgs Morgonpost
- Helsingin Sanomat
- Hufvudstadsbladet
- Ilta-Sanomat
- Kansan Uutiset
- Kommunisti
- Morgon-Tidningen
- The Observer
- Palkkatyöläinen
- Rakentaja
- Sosialistinen Aikakauslehti

Suomen Kuvalehti
Suomen Sosialidemokraatti / Demari / Uutis-
päivä Demari
Svenska Dagbladet
Tiedonantaja
Tribune
Työkansan Sanomat
Uusi Suomi
Vapaa Pohjola
Vapaa Sana

SUULLISIA TIETOJA ANTANEET

Denis Healey
Seija ja Taito Majander
Anu Suoranta

KIRJALLISUUS

(Sulkeissa annettu teoksen alkukielisen laitoksen tai ensimmäisen painoksen julkaisuvuosi.)

40-luku. Kirjoituksia 1940-luvun kirjallisuudesta ja kulttuurista. Toim. Auli Viikari. SKS 1998.
AALTONEN, Olavi: 'J. K. Kari'. Teoksessa Tiennäyttäjät I. Toim. Hannu Soikkanen. Tammi 1967.
Aave vai haave. Toim. Tauno Saarela et al. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 1998.
ADDISON, Paul: The Road to 1945. British Politics and the Second World War. Quartet 1982 (1977).
ADIBEKOV, Grant: 'How the First Conference of the Cominform Came About'. Teoksessa The Cominform, 1994a.
— 'Why Was the Communist Party of Finland Not Admitted into the Cominform?' Teoksessa Finnish-Soviet Relations, 1944–1948, 1994b.
AHTIAINEN, Pekka & TERVONEN, Jukka: Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaisen historiankirjoitukseen. SHS 1996.
AHVENAINEN, Jorma: Enso-Gutzeit OY 1872–1992. II. 1924–1992. Enso-Gutzeit 1992.
Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 1992. Toim. Mikko Majander. Tutkijaliitto 1992.
AKULOV, Albert: Vuodet Tehtaankadulla. Suom. Esa Adrian. Otava 1996.
ALA-KAPEE, Pirjo & VALKONEN, Marjaana: Yhdessä elämä turvalliseksi I. SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930. SAK 1982.
ALANEN, Aulis J.: Santeri Alkio. WSOY 1976.
ALAPURO, Risto: Akateeminen Karjala-Seu-

ra. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla. WSOY 1973.
— 'Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan'. Teoksessa Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. WSOY 1980.
— State and Revolution in Finland. University of California Press 1988.
— Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933. Hanki ja Jää 1994.
— Suomen älymystö Venäjän varjossa. Hanki ja Jää 1997.
ALAPURO, Risto & STENIUS, Henrik: 'Kansanliikkeet loivat kansakunnan'. Teoksessa Kansa liikkeessä, 1989.
ALASUUTARI, Pertti: Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994. Vastapaino 1996.
ALHOLM, Björn: Toisinajattelija suurlähteläinä. Tammi 2001.
ALLEN, V. L.: Trade Union Leadership. Based on a study of Arthur Deakin. Longmans 1957.
AMIS, Martin: Koba the Dread. Laughter and the Twenty Million. Hyperion 2002.
The Anatomy of Communist Takeovers. Toim. Thomas T. Hammond. Yale University Press 1975.
ANDERSSON, Sven: På Per Albins tid. Tiden 1980.
ANDROSOVA, Tatjana: 'Kauppapolitiikka Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa vuoden 1944 jälkeen'. Historiallinen Aikakauskirja, Vol. 100 (2002) No. 2.
APUNEN, Osmo: Kansallinen realismi ja puolueettomuus Suomen ulkopoliittisina valintoina – tutkimus Suomen ulkopoliittisen toimintaohjelman rakenteesta ja funktioista. I Osa: Paasikiven linja. University of Tampere, Institute of Political Science 1972.
— 'Tannerin ulkopoliittinen linja'. Teoksessa Murroskauden mies, 1981.
— Tilinteko Kekkonen aikaan. Ulkopoliittinen valta ja vallankäyttö Suomessa. Kirjayhtymä 1984.
ARBATOV, Georgi: The System. An Insider's Life in Soviet Politics. Times Books 1992 (1991).
ASLA Directory. ASLA-Grantees 1950–1963. The ASLA Alumni Association 1965.
AUNESLUOMA, Juhana: Britain, Sweden and the Cold War, 1945–54. Understanding Neutrality. Palgrave Macmillan 2003a.
— "'Our Staunchest Friends and Allies in Europe". Britain's special relationship with Scandinavia, 1945–1953'. Teoksessa Cold War Britain, 1945–1964. New perspectives. Toim. Michael F. Hopkins, Michael D. Kandiah & Gillian Staerck. Palgrave Macmillan 2003b.
BARNES, Trevor: 'The Secret Cold War. The C.I.A. and American Foreign Policy in Europe 1946–1956. Parts I & II'. The Historical Journal, Vols 24 (1981) No. 3 & 25 (1982) No. 3.
BARTENJEV, T. & KOMISSAROV, J.: Kol-

- mekymmentä vuotta hyvää naapuruutta. Suom. Ulla-Liisa Heino. Otava 1977.
- BARYŠNIKOV, N. I. & V. N.: 'Terijoen hallitus'. Teoksessa Yksin suurvaltaa vastassa, 1997.
- BARYŠNIKOV, V. N.: 'Neuvostoliiton talous ja yhteiskunta' ja 'Eräitä piirteitä sodan ensivaiheista'. Teoksessa Yksin suurvaltaa vastassa, 1997.
- BEEVOR, Antony: Stalingrad. Suom. Matti Kinnunen. WSOY 2000.
- Berliini 1945. Suom. Matti Kinnunen. WSOY 2002.
- BELL, P. M. H.: John Bull and the Bear. British Public Opinion, Foreign Policy and the Soviet Union, 1941–1945. Edward Arnold 1990.
- BERGHOLM, Tapio: Ammattiliiton nousu ja tuho. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta ja työmarkkinasuhteiden murros 1944–1949. SHS/Työministeriö 1997.
- 'Onko toinen tasavalta -käsite kelvollinen?' Historiallinen Aikakauskirja, Vol. 96 (1998a) No. 1.
- 'Uhoa, vastuunkantoa ja hapuilua. SKP ja palkkaliikkeet 1944–1947'. Teoksessa Aave vai haave, 1998b.
- BERLIN, Isaiah: Siili ja kettu. Tutkielma Tols-toin historianfilosofiasta. Suom. Hanna Tarkka. Otava 2004 (1953).
- BEYER-THOMA, Hermann: Kommunisten und Sozialdemokraten in Finnland 1944–1948. Otto Harrassowitz 1990.
- BJÖRK, Kaj: Kallt krig. Människor och idéer. Tiden 1990.
- BJÖRLIN, Lars: 'För svensk arbetarklass eller sovjetisk utrikespolitik? Den kommunistiska rörelsen i Sverige och förbindelserna med Moskva 1920–1970'. Teoksessa Sovjetunionen och Norden, 1997.
- 'Russisk guld i svensk kommunisme'. Teoksessa Guldet fra Moskva, 2001.
- BLIDBERG, Kersti: Splittrad gemenskap. Kontakter och samarbete inom nordisk socialdemokratisk arbetarrörelse 1931–1945. Almqvist & Wiksell/Acta Universitatis Stockholmiensis 1984.
- Just Good Friends. Nordic Social Democracy and Security Policy 1945–50. Forsvarshistorisk forskningssenter 1987.
- 'Ideologi och pragmatism – samarbetet inom nordisk socialdemokratisk arbetarrörelse 1930–1955'. Teoksessa De Nordiske Fællesskaber, 1994.
- BLUM, William: Roistovaltio. Maailman ainoa supervaltia. Suom. Jaako Yli-Juonikas. Sammakko, 2002 (2000).
- von BONSDORFF, Göran & JERNSTRÖM, Frank: Från självständighet till Lappo. Svenska Folkpartiet II. 1917–1929. SFP 1984.
- BORG, Olavi: Suomen puolueet ja puolueohjelmat 1880–1964. WSOY 1965.
- BOXBERG, Katja: Paavo Lipponen. Nemo 2004.
- BRAUNTHAL, Julius: Geschichte der Internationale. Band 2. Dietz 1978 (1963).
- Geschichte der Internationale. Band 3. Dietz 1978 (1971).
- British Officials and British Foreign Policy, 1945–50. Toim. John Zametica. Leicester University Press 1990.
- BROOKS, Jeffrey: Thank You, Comrade Stalin! Soviet Public Culture from Revolution to Cold War. Princeton University Press 2000.
- BROVKIN, Vladimir N.: The Mensheviks after October. Socialist Opposition and the Rise of the Bolshevik Dictatorship. Cornell University Press 1987.
- BROWN, Archie: The Gorbachev Factor. Oxford University Press 1996.
- BROWN, Emily Clark: Soviet Trade Unions and Labor Relations. Harvard University Press 1966.
- BROWNING, Christopher R.: Aivan tavallisia rivimiehiä. 101. reservipoliisipataljoona ja "lopullinen ratkaisu" Puolassa. Suom. Heikki Eskelinen. Art House 1999 (1992).
- BROWNING, Christopher S.: Constructing Finnish National Identity and Foreign Policy, 1809–2000. University of Wales 2003.
- BUHITE, Russell D.: Decisions at Yalta. An Appraisal of Summit Diplomacy. Scholarly Resources Inc 1986.
- BULLOCK, Alan: Ernest Bevin. Foreign Secretary, 1945–1951. Heinemann 1983.
- Hitler and Stalin. Parallel Lives. Harper Collins 1991.
- BURGER, Ulrich: 'Von der Zusammenarbeit über die Konfrontation zur Auflösung. Die Strategie der Kommunisten in Rumänien zur Gleichschaltung des Parteiensystems zwischen 1944 und 1948'. Teoksessa Gleichschaltung unter Stalin?, 2002.
- BURLATSKY, Fedor: Khrushchev and the First Russian Spring. Weidenfeld and Nicolson 1991 (1988).
- BÜTTNER, Ruth: Sowjetisierung oder Selbständigkeit? Die sowjetische Finnlandpolitik 1943–1948. Kovac 2001.
- 'Volksdemokratie und Sowjetisierung. Der Sonderfall Finnland (1944–1948)'. Teoksessa Gleichschaltung unter Stalin?, 1989.
- CALDER, Angus: The People's War. Britain 1939–1945. Pimlico 1992 (1969).
- CALHOUN, Daniel F.: The United Front. The TUC and the Russians 1923–1928. Cambridge University Press 1976.
- CARACCILO, Lucio: 'Grotewohls Positionen im Vereinigungsprozess (1945–1946)'. Teoksessa Einheitsfront, Einheitspartei, 1989.
- CAREW, Anthony: Labour under the Marshall Plan. The Politics of Productivity and the Marketing of Management Science. Manchester University Press 1987.
- 'The American Labor Movement in Fizzland. The Free Trade Union Committee and the CIA'. Labor History, Vol. 39 (1998) No. 1.
- 'A False Dawn. The World Federation of

- Trade Unions (1945–1949)’. Teoksessa *The International Confederation of Free Trade Unions*. Toim. Marcel van der Linden. Peter Lang 2000.
- CARLEY, Michael Jabara: 1939. *The Alliance That Never Was and the Coming of World War II*. Ivan R. Dee 1999.
- CARLGRÉN, Wilhelm: ’Nils Lindh. Pressombudsman, pressattaché och legationsråd i Moskva’. Teoksessa *Människan i historien och samtiden*. Hjalmarson & Högberg 2000.
- CARR, Edward Hallet: *The Bolshevik Revolution, 1917–1923*. Vol. III. Macmillan 1953.
- *Mitä historia on*. Suom. Sirkka Ahonen. Otava 1963 (1961).
- *Foundations of a Planned Economy*. Vol. 3 – II, 1926–1929. Macmillan 1976.
- *The Russian Revolution. From Lenin to Stalin (1917–1929)*. Macmillan 1979.
- *The Twilight of Comintern, 1930–1935*. Macmillan 1982.
- Charting an Independent Course. Finland’s Place in the Cold War and in U.S. Foreign Policy*. Toim. T. Michael Ruddy. Regina Books 1998.
- CHURCHILL, Winston S.: *The Second World War*. Penguin 1989 (1959).
- CLAUDIN, Fernando: *Krisen i den kommunistiska rörelsen från Komintern till Kominform. Del II Stalinismens glansperiod. Röda Rummet/Barrikaden 1980 (1970)*.
- CLISSOLD, Stephen: *Djilas. The Progress of a Revolutionary*. Maurice Temple Smith 1983.
- Communism. National & International*. Toim. Tauno Saarela & Kimmo Rentola. SHS 1998.
- CONQUEST, Robert: *Stalin. Breaker of Nations*. Weidenfeld and Nicolson 1993 (1991).
- COOPER, James Ford: *Asemamaana Suomi. Amerikkalaisdiplomaatti Suomessa kylmän sodan aikana*. Tammi 1998.
- The Cultural Construction of Norden*. Toim. Øystein Sørensen & Bo Stråth. Scandinavian University Press 1997.
- DAHL, Willy: *Arnulf Øverland. En biografi*. Aschehoug 1989.
- DAHRENDORF, Ralf: *Huomisen Eurooppaan*. Suom. Anna Salo. Kirjayhtymä 1991 (1990).
- DALGAS JENSEN, Leon: ’Denmark and the Marshall Plan, 1947–48. The Decision to Participate’. *Scandinavian Journal of History*, Vol. 14 (1989) No. 1.
- DAVIES, Norman: *Europe. A History*. Oxford University Press 1996.
- DERJABIN, Juri: *Omalla nimellä. Reuna-merkintöjä Juri Komissarovin kirjoihin ja omaan elämään*. Suom. Esa Adrian. Otava 1997.
- DEUTSCHER, Isaac: *Soviet Trade Unions. Their Place in Soviet Labour Policy*. Royal Institute of International Affairs 1950.
- Deutschland und Finnland im 20. Jahrhundert*. Toim. Edgar Hösch, Jorma Kalela & Hermann Beyer-Thoma. Harrassowitz 1999.
- Di BIAGIO, Anna: ’The Establishment of the Cominform’. Teoksessa *The Cominform*, 1994.
- DJILAS, Milovan: *Conversations with Stalin*. Harcourt, Brace & World 1962.
- *Rise and Fall*. Harcourt Brace Jovanovich 1985.
- DORRIL, Stephen: *MI6. Fifty years of special operations*. Fourth Estate 2000.
- DOSTOJEVSKI, Fedor: *Riivaajat*. Suom. Lea Pyykkö. Karisto 1982 (1871–72).
- DRAPER, Theodore: ’The Strage Case of the Comintern’. *Survey*, Vol. 18 (1972).
- DUBČEK, Alexander: *Viimeisenä kuolee toivo. Poliittiset muistelmat*. Toim. Jiri Hochman. Suom. Leevi Lehto. WSOY 1993.
- DUROSELLE, Jean-Baptiste: *Europe. A History of Its Peoples*. Viking 1990.
- EDMONDS, Robin: *The Big Three. Churchill, Roosevelt and Stalin in Peace and War*. Penguin 1992 (1991).
- EHRNROOTH, Jari: *Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914*. SHS 1992.
- *Asentoja. Muistelmia nykyajasta*. WSOY 1995.
- Einheitsfront, Einheitspartei. Kommunisten und Sozialdemokraten in Ost- und Westeuropa 1944–1948*. Toim. Dietrich Stariz & Hermann Weber. Wissenschaft und Politik 1989.
- ENGMAN, Max: *Kaksoiskotka ja Leijona. Nikolai Valapaton muisto ja muita kirjoituksia*. Suom. Marja Engman. VAPK-kustannus 1992.
- *’Är Finland ett nordiskt land?’ Teoksessa De Nordiske Fællesskaber, 1994*.
- *’Finland vid ”civilisationsgränsen”*. Teoksessa *Det hotade landet och det skyddade*, 1999.
- *’Pitkät jäähyväiset’*. Teoksessa *Itsekyyttä vai valtiomiestaitoa*, 2002.
- Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia*. Toim. Johan Bäckman. WSOY 2001.
- ERIKSEN, Knut Einar: *’Great Britain and the Problem of Bases in the Nordic Area, 1945–1947’*. *Scandinavian Journal of History*, Vol. 7 (1982) No. 2.
- ERLANDER, Tage: *1940–1949. Tiden 1973*. — *1955–1960. Tiden 1976*.
- ESKELINEN, Heikki: *Itsenäisyytemme vuosikymmenet 1917–69*. Otava 1970.
- ESKOLA, Seikko: *’Professori Ylikangas ja talvisodan rauha’*. *Historiallinen Aikakauskirja*, Vol. 102 (2004) No. 1.
- Europa i Norden. Europeisering av nordisk samarbeid*. Toim. Johan P. Olsen & Bjørn Otto Sverdrup. Tano Aschehoug 1998.
- FAGERHOLM, K.–A.: *Puhemiehen ääni*. Suom. Maija-Liisa Heini. Tammi 1977.
- FARNSWORTH, Beatrice: *Aleksandra Kol-*

- Iontai. Socialism, Feminism, and the Bolshevik Revolution. Stanford University Press 1980.
- Finnish–Soviet Relations 1944–1948. Toim. Jukka Nevakivi. University of Helsinki, Department of Political History 1994.
- FITZPATRICK, Sheila: The Russian Revolution, 1917–1932. Oxford University Press 1982.
- FJODOROV, Vladimir: NKP:n Suomen osastolla 1954–1989. Suom. Kari Klemelä. Otava 2001.
- FOLLY, Martin H.: Churchill, Whitehall, and the Soviet Union, 1940–45. Macmillan/St. Martin's Press 2000.
- af FORSELLES-RISKA, Cecilia: Brobyggen. Carl Enckells liv och verksamhet fram till slutet av 1917. Svenska litteratursällskapet i Finland 2001.
- From War to Cold War. British–Finnish Relations in the 20th Century. Toim. Juhana Aunesluoma. SKS (tulossa).
- FUKUYAMA, Francis: Historian loppu ja viimeinen ihminen. Suom. Heikki Eskelinen. WSOY 1992.
- FURET, François: Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle. Robert Laffont/Calmann-Lévy 1995.
- GADDIS, John Lewis: 'The Emerging Post-Revisionist Synthesis on the Origins of the Cold War'. Diplomatic History, Vol. 7 (1983) No. 3.
- 'International Relations Theory and the End of the Cold War'. International Security, Vol. 17 (1992/93) No. 3.
- 'The Tragedy of Cold War History'. Diplomatic History, Vol. 17 (1993) No. 1.
- We Now Know. Rethinking Cold War History. Clarendon Press 1997.
- 'On Starting All Over Again. A Naïve Approach to the Study of the Cold War'. Reviewing the Cold War, 2000.
- GARDNER, Lloyd C.: Spheres of Influence. The Partition of Europe, from Munich to Yalta. John Murray 1993.
- GATI, Charles: 'Hegemony and Repression in the Eastern Alliance'. Teoksessa Origins of the Cold War, 1994.
- GERHARDSEN, Einar: I medgång och motgång. Minnen 1955–1965. Tiden 1973.
- Gewerkschaften im Ost–West-Konflikt. Die Politik der American Federation of Labor nach dem II. Weltkrieg. Toim. Horst Lademacher. Schwartz 1982.
- GIBIANSKII, Leonid: 'The Last Conference of the Cominform'. Teoksessa The Cominform, 1994.
- 'The Soviet–Yugoslav Split and the Cominform'. Teoksessa The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944–1949. Toim. Norman Naimark & Leonid Gibianskii. Westview Press 1997.
- GILBERT, Martin: Churchill. A Life. Minerva 1991.
- Gleichschaltung unter Stalin? Die Entwicklung der Parteien im östlichen Europa 1944–1949. Toim. Stefan Creuzberger & Manfred Görtemaker. Ferdinand Schöningh 2002.
- GOLDHAGEN, Daniel: Hitler's Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust. Little, Brown and Company 1996.
- GOLITSYN, Anatoliy: New Lies for Old. The Communist Strategy of Deception and Disinformation. Bodley Head 1984.
- GORBACHEV, Mikhail & MLYNÁŘ, Zdeněk: Conversations with Gorbachev on Perestroika, the Prague Spring, and the Crossroads of Socialism. Columbia University Press 2002 (1995).
- GORBUNOV, Aleksandr: Tehtaankatu 1. Suom. Esa Adrian. WSOY 1992.
- GORDIEVSKY, Oleg & ROGATCHI, Inna: Sokea peili. Ihmisiä vallan ja vakoilun puristuksessa. Suom. Esa Adrian. WSOY 1997.
- GORODETSKY, Gabriel: Grand Delusion. Stalin and the German Invasion of Russia. Yale University Press 1999.
- GOTTFURCHT, Hans: Die internationale Gewerkschaftsbewegung im Weltgeschehen. Geschichte, Probleme, Aufgaben. Österreichischen Gewerkschaftsbund 1962.
- Guldet fra Moskva. Finansieringen af de nordiske kommunistpartier 1917–1990. Toim. Morten Thing. Forum 2001.
- GUSTAFSSON, Paul: Ritarikadun renki. Kirjayhtymä 1999.
- HAAPALA, Pertti: Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920. Edita 1995.
- HAATAJA, Lauri: Demokratian opissa. SKP, vaaran vuodet ja Neuvostoliitto. Tammi 1988.
- Suomen malli 1940–1956. Työmarkkinajärjestelmän ja poliittisen järjestelmän vuorovaikutussuhde neuvottelujen vakiintumisesta keskityksen purkamiseen. Työministeriö 1993.
- HAAVIKKO, Paavo: Kansakunnan linja. Kommentteja erään tuntemattoman kansan tuntemattomaan historiaan 1904–1990. Art House 1990 (1977).
- Prospero. Muistelmat vuosilta 1967–1995. Art House 1995.
- HAIMI, Olavi: Yhteiskuntasuunnittelun pitkä marssi. Suomalaisen sosiaalipoliittisen suunnittelun kehitys. Tapaus kuntien valtionosuusudistus. Helsingin yliopisto, Sosiaalipoliittikan laitos 2000.
- HAKALEHTO, Ilkka: Taipumattoman tie. Kirjayhtymä 1973.
- Väinö Tanner. Omalla linjalla. Kirjayhtymä 1974.
- Yrjö Leinon salattu kujanjuoksu. Oliko ministeri kaksoisagentti? Karprint 2001.
- HALLAMA, Anita: Sydämen kieltä sydämelä. Otava 2001.
- HALVORSEN, Terje: 'Stalinist Purges in the Communist Party of Norway 1948–1949?' Scandinavian Journal of History, Vol. 18 (1993) No. 2.
- 'Kampen mot kommunistene i de skandinaviske land etter krigen'. Arbeiderhistorie 1995.

- 'Peder Furubotn, the Norwegian Communist Party, and International Communism, 1939–1950'. Teoksessa *Communism. National & International*, 1998.
- HANHIMÄKI, Jussi M.: "'Containment' in a Borderland: The United States and Finland, 1948–49'. *Diplomatic History*, Vol. 18 (1994) No. 3.
- 'Self-Restraint as Containment. United States' Foreign Economic Policy, Finland, and the Soviet Union, 1945–1953'. *International History Review*, Vol. 17 (1995) No. 2.
- Rinnakkaiseloja patoamassa. Yhdysvallat ja Paasikiven linja 1948–1956. SHS 1996a.
- 'The First Line of Defence or a Springboard for Disintegration? European Neutrals in American Foreign and Security Policy, 1945–61'. *Diplomacy & Statecraft*, Vol. 7 (1996b) No. 2.
- Containing Coexistence. America, Russia, and the "Finnish Solution". Kent State University Press 1997a.
- Scandinavia and the United States. An Insecure Friendship. Twayne Publishers 1997b.
- HANNUS, Matti & LAITINEN, Esa: Maailman paras maaottelu. Suomi–Ruotsi 75 vuotta. Suomen Urheiluliitto 2000.
- HARDING, Neil: *Leninism*. Macmillan 1996.
- HARLE, Vilho & MOISIO, Sami: Missä on Suomi. Kansallisen identiteettipoliittikan historia ja geopolitiikka. Vastapaino 2000.
- Karhu poliittis-maantieteellisenä naapurina. Kansallinen identiteettiprojekti 2000-luvun Suomessa. Turun yliopisto, maantieteen laitos 2002.
- HARRISON, Hope M.: *Driving the Soviets up the Wall. Soviet–East German Relations, 1953–1961*. Princeton University Press 2003.
- HASLAM, Jonathan: 'Russian Archival Revelations and Our Understanding of the Cold War'. *Diplomatic History*, Vol. 21 (1997) No. 2.
- HAUTALA, Arvo: Kehuttiin lakkokenraaliksi. Tammi 1977.
- HEALEY, Denis: *The Time of My Life*. Michael Joseph 1989.
- HEIKKILÄ, Hannu: 'Credits of Export–Import Bank to Finland, 1945–48'. *Scandinavian Economic History Review*, Vol. 30 (1982) No. 3.
- Liittoutuneet ja kysymys Suomen sotakorvauksista 1943–1947. SHS 1983.
- HEIKKINEN, Sakari: Paperia maailmalle. Suomen paperitehtaitten yhdistys Finnpap 1918–1996. Otava 2000.
- HELKAMA-RÅGÅRD, Anna: "De ofullbordade katastrofernas land". *Finlands-bilden hos den svenska säkerhetspolitiska eliten 1961–1968. Strategiska institutionen vid Försvarshögskolan* 2000.
- HELO, Johan: Vaiennettuja ihmisiä. Tapahtumia toisen maailmansodan ja sen jälkeisenä aikakautena. Tammi 1965.
- HENTILÄ, Seppo: Den svenska arbetarklassen och reformismens genombrott inom SAP före 1914. *Arbetarklassens ställning, strategi och ideologi*. SHS 1979.
- Suomen työläisurheilun historia I. Työväen Urheiluliitto 1919–1944. Karisto 1982.
- Suomen työläisurheilun historia II. Työväen Urheiluliitto 1944–1959. Karisto 1984.
- 'Pelkoa vai pelottelua? Sosiaalidemokratien propaganda ja kommunistit'. Teoksessa *Paasikiven hirmuiset vuodet*, 1986.
- 'Historian julkinen käyttö'. Teoksessa *Poliittisen historian itsereflektio*. Poliittinen historia poliittisen historian tutkijoiden silmin. Toim. Ilari Lindroos, Jouni Kuukkanen & Heidi Piekka. Turun yliopisto, Poliittinen historia 1998a.
- 'Living Next Door to the Bear. How Did Finland Survive the Cold War?' *Historiallinen Aikakauskirja*, Vol. 96 (1998b) No. 2.
- 'Itsenäinen Suomi idän ja lännen välissä. Väli-Euroopan maa'. Teoksessa *Suomi – outo pohjoinen maa? Näkökulmia Euroopan äärien historiaan ja kulttuuriin*. Toim. Tuomas M. S. Lehtonen. PS-kustannus 1999.
- 'Derkut ja "me"'. Suomea ja suomalaisia koskevasta aineistosta entisen DDR:n arkistoissa'. Teoksessa *Jäljillä*, 2000.
- 'Mistä kiistellään, kun kiistellään Kekko-sesta?' *Historiallinen Aikakauskirja*, Vol. 99 (2001) No. 1.
- 'Tanner tömisee ja Aho raikaa'. Teoksessa *Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 2002*. Toim. Markku Jokisipilä. Poliittinen historia, Helsingin ja Turun yliopistot 2002.
- Kaksi Saksaa ja Suomi. Saksan-kysymys Suomen puolueettomuuspolitiikan haasteena. SKS 2003a.
- 'Eero A. Wuori'. Teoksessa *Suomalainen diplomaatti*, 2003b.
- HERLIN, Ilkka: Kivijalasta harjahirteen. Kustaa Viikunan yhteiskunnallinen ajattelu ja toiminta. Otava 1993.
- Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia. Päätöim. Päiviö Tommila. Kustannuskiila 1989.
- HIEDANNIEMI, Britta: Kulttuuriin verhottua politiikkaa. Kansallissosialistisen Saksan kulttuuripropaganda Suomessa 1933–1940. Otava 1980.
- HIIETANEN, Silvo: Siirtoväen pika-asutuslaki 1940. Asutuspoliittinen tausta ja sisältö sekä toimeenpano. SHS 1982.
- 'Rikollisuus ja alkoholi sota-ajan yhteiskunnassa' ja 'Vasemmistolaisuuden vuoksesa – sisäpolitiikan talvi 1944–1945'. Teoksessa *Kansakunta sodassa 3*. Kuilun yli. Päätöim. Silvo Hietanen. Valtion painatuskeskus/Opetusministeriö 1992.
- HIIETANIEMI, Tuija: Lain vartiosta. Poliisi Suomen politiikassa 1917–1948. SHS 1992.
- Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta. Toim. Pekka Ahtiainen et al. WSOY 1990.

- Historian linjoja 3. Suomen historia. Jorma Lempinen et al. 3. p. Otava 1981 (1979).
- HOBSBAWM, Eric: 'The "Moscow Line" and international communist policy, 1933–47'. Teoksessa *Warfare, Diplomacy and Politics*. Toim. Chris Wrigley. Hamish Hamilton 1986.
- Nationalismi. Suom. Jari Sedergren, Jussi Träskilä & Risto Kunnari. Vastapaino 1994 (1992/1989).
- Äärimmäisyyksien aika. Lyhyt 1900-luku (1914–1991). Suom. Pasi Junila. Vastapaino 1999 (1994).
- Interesting Times. A Twentieth-Century Life. Allen Lane 2002.
- HODGSON, John H.: Otto Wille Kuusinen. Poliittinen elämäkerta. Suom. Pekka Haapakoski. Tammi 1975.
- HOGAN, Michael J.: The Marshall Plan: America, Britain, and the Reconstruction of Western Europe, 1947–1952. Cambridge University Press 1987.
- HOKKANEN, Kari: Maalaisliitto sodan ja vaaran vuosina 1939–1950. Maalaisliitto-Keskustan historia 3. Otava 1996.
- Kekkonen maalaisliitto 1950–1962. Maalaisliitto-Keskustan historia 4. Otava 2002.
- HOLLOWAY, David: Stalin and the Bomb. The Soviet Union and Atomic Energy 1939–1956. Yale University Press 1994.
- HOLTSMARK, Sven G.: Enemy Springboard or Benevolent Buffer? Soviet attitudes to Nordic cooperation, 1920–1955. Institut for forsvarsstudier 1992.
- A Soviet Grab for the High North? USSR, Svalbard, and Northern Norway 1920–1953. Institut for forsvarsstudier 1993.
- Om Den röde haer rykker inn i Norge... Spørsmålet om sovjetisk deltagelse i frigjøringen av Norge 1941–1944. Institut for forsvarsstudier 1994a.
- The Limits to Soviet Influence. Soviet Strategic Interests in Norway and Denmark 1944–47. Institut for forsvarsstudier 1994b.
- 'Norge i sovjetisk utenrikspolitikk siden den annen verdenskrig. Bilateralisering og fellesstyre'. Teoksessa *Sovjetunionen och Norden*, 1997.
- 'Sovjetiske penge i norsk politik?' Teoksessa *Guldet fra Moskva*, 2001.
- Det hotade landet och det skyddade Sverige och Finland från 1500-talet till våra dagar. Historiska och säkerhetspolitiska betraktelser. Toim. Tapani Suominen & Anders Björns-son. Atlantis 1999.
- Hruštšev muistelee. Toim. Strobe Talbott. WSOY 1971 (1970).
- HULTÉN, Britt: Kulturtidskrifter på 30-talet. Nordeuropa, Ateuum, Fronten. Bo Cavefors 1977.
- HUNTINGTON, Samuel P.: The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. Simon & Schuster 1996.
- HYVÄMÄKI, Lauri: Vaaran vuodet 1944–1948. Otava 1954.
- HYVÄRINEN, Matti: Viimeiset taistot. Vastapaino 1994.
- HYVÄRINEN, Pekka: Suomen mies. Urho Kekkonen elämä. Asiantuntija Hannu Rautakallio. WSOY 2000.
- HYVÄRINEN, Risto: Virkamiehiä, viekkautta ja vakoilua. Otava 2000.
- HYYYTIÄ, Osmo: Puolueettomuuden ja rauhan linja. SDP:n suhtautuminen Suomen ulkopolitiikkaan ja turvallisuuskysymyksiin. Toukokuu 1918–toukokuu 1922. SHS 1986.
- Karjalais-Suomalainen neuvostotasavalta 1940–1956 – kansallinen tasavalta? SHS 1999.
- HÄGGLÖF, Ingemar: Kauppatorin päiväkirja. Suom. Kalle Salo. Otava 1991 (1990).
- HÄIKIÖ, Martti: Maaliskuusta maaliskuuhun. Suomi Englannin politiikassa 1939–40. WSOY 1976.
- Nokia Oyj:n historia 1–3. Edita 2001.
- 'Lähdekritiikkiä Ylikankaalle Göringistä ja talvisodasta'. Historiallinen Aikakauskirja, Vol. 102 (2004) No. 1.
- HÄMÄLÄINEN, Pekka Kalevi: Kielitaistelu Suomessa 1917–1939. WSOY 1968.
- HÄMÄLÄINEN, Unto: Lännettymisen lyhyt historia. WSOY 1998.
- IHALAINEN, Pasi: 'Varhaismodernien kansallisten identiteettien historiaa kansallisesta ja vertailevasta näkökulmasta'. Historiallinen Aikakauskirja, Vol. 99 (2001) No. 4.
- IMMONEN, Hannu: 'Uudestaan agraaripoliittikona' ja "'Laki on niin kuin se luetaan"'. Teoksessa *Polvinen* 1999.
- IMMONEN, Kari: Ryssästä saa puhua ... Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39. Otava 1987.
- INGLIS, Fred: Raymond Williams. Routledge 1995.
- Internasjonal politikk 2–3/1964.
- International Communism and the Communist International, 1919–43. Toim. Tim Rees & Andrew Thorpe. Manchester University Press 1998.
- ISUNGSET, Odd & JENTOFT, Morten: Verkebyllen. Om menneskeskjebner og agenter i kald krig. Tiden 1995.
- Isänmaan puolesta. Suojelupoliisi 50 vuotta. Toim. Matti Simola & Tuulia Sirviö. Gummerus 1999.
- Isänmaan vangit. Toim. Aarne Långfors. Otava 1997.
- Itsekkyyttä vai valtiomiestaitoa. Ruotsin idänpolitiikka ja Suomi vuodesta 1812 vuoteen 2002. Toim. Tapani Suominen. Tammi 2002.
- JACOBSEN, Kurt: Aksel Larsen. En politisk biografi. Vindrose 1993.
- JAHVETTI (= Yrjö Kilpeläinen): Suomi Neuvostoliiton radiossa. Suomen Kirja 1942.
- JAKOBSON, Max: Diplomaattien talvisota. Suomi maailmanpolitiikassa 1938–40. WSOY 1955.
- Kuumalla linjalla. Suomen ulkopolitiikan

- ydinkysymyksiä 1944–1968. WSOY 1968.
- Väkivallan vuodet. 20. vuosisadan tilinpäätös I. Otava 1999.
- Pelon ja toivon aika. 20. vuosisadan tilinpäätös II. Otava 2001.
- Tilinpäätös. Otava 2003.
- JEMNITZ, Janos: 'Soziale und politische Probleme nach dem zweiten Weltkrieg. Die erfahrungen und internationalen Verbindungen der ungarischen Sozialdemokratischen Partei (1945–1947)'. Teoksessa Einheitsfront, Einheitspartei, 1989.
- JENKINS, Roy: Churchill. Macmillan 2001.
- JENSEN, Bent: Tryk og tilpasning. Sovjetunionen og Danmark siden 2. verdenskrig. Gyldendal 1987.
- Den lange befrielse. Bornholm besat og befriet 1945–1946. Odense universitetsforlag 1996.
- Bjørnen og haren. Sovjetunionen og Danmark 1945–1965. Odense universitetsforlag 1999.
- JOENNIEMI, Pertti: 'Jälkipeliä Suomen EU-ratkaisusta'. Ulkopoliittikka, Vol. 40 (2003) No. 2.
- JOHANSSON, Alf W.: Per Albin och kriget. Samlingsregeringen och utrikespolitiken under andra världskriget. 2. p. Tiden 1995 (1984).
- JOKIPII, Mauno: Jatkosodan synty. Tutkimuksia Saksan ja Suomen sotilaallisesta yhteistyöstä 1940–41. Otava 1987.
- JONASSON, Gustaf: Per Edvin Sköld 1946–1951. Almqvist & Wiksell 1976.
- JULKUNEN, Martti: Talvisodan kuva. Ulko-omaisten sotakirjeenvaihtajien kuvaukset Suomesta 1939–40. Weilin+Göös 1975.
- JUSSILA, Osmo: Terijojo hallitus 1939–40. WSOY 1985.
- Maakunnasta valtioksi. Suomen valtion synty. WSOY 1987.
- 'Suomalaisuusliike venäjän paineessa vuosina 1890–1917'. Teoksessa Herää Suomi, 1989a.
- 'Talvisota neuvostohistoriassa'. Teoksessa Tuntematon talvisota. Suomi 1939–1940. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitos 1989b.
- Suomen tie 1944–1948. Miksi siitä ei tullut kansandemokratiaa. WSOY 1990.
- 'Suomi suuriruhtinaskuntana, 1809–1917'. Teoksessa Suomen poliittinen historia 1809–1995. WSOY 1996a.
- 'Jos olisi käynyt toisin. Suomen suuriruhtinaskunnan vaiheita'. Teoksessa Boken om vårt land 1996. Otava/Söderströms 1996b.
- JUTIKKALA, Eino: Pohjoismaisen yhteiskunnan historiallisia juuria. 2. p. WSOY 1978 (1965).
- "'Ensimmäinen tasavalta" (1919–1945)'. Teoksessa Suomen poliittinen historia 1905–1975. 2. p. WSOY 1980 (1976).
- JUVA, Einar W.: P. E. Svinhufvud I–II. WSOY 1957 ja 1961.
- JÄGERSKIÖLD, Stig: C. G. Mannerheim 1–8. Otava 1964–82.
- Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista. Toim. Pauli Kettunen, Auli Kultanen & Timo Soikkanen. Kirja-Aurora 2000.
- Kádár's Hungary – Kekkonen's Finland. Hungarologische Beiträge 14. Toim. Anssi Halmesvirta. University of Jyväskylä 2002.
- KAISER, Monika: 'Change and Continuity in the Development of the Socialist Unity Party of Germany'. Journal of Contemporary History, Vol. 30 (1995) No. 4.
- "'Es muss demokratisch aussehen...'" Moskau und die Gleichschaltung des Parteien-systems in der sowjetischen Besatzungszone Deutschlands 1944/45–1948/49'. Teoksessa Gleichschaltung unter Stalin?, 2002.
- KALELA, Jorma: Grannar på skilda vägar. Det finländsk-svenska samarbetet i den finländska och svenska utrikespolitiken 1921–1923. Söderströms 1971.
- Työttömyys 1900-luvun suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa. Valtion Painatuskeskus/Työvoimaministeriö 1989.
- 'Toteutumaton taite – neljäkymmentäluku suomalaisen hyvinvointivaltion historiasa'. Teoksessa Hyvinvointivaltio ja historian oikut. Toim. Pertti Haapala. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 1993.
- Historiantutkimus ja historia. Gaudeamus 2000.
- KALEMAA, Kalevi: Raoul Palmgren. Suomalainen toisinaajattelija. Tammi 1984.
- Sylvi-Kyllikki Kilpi. Sörnäisten tyttö. Poliittinen elämäkerta. WSOY 1992.
- KALLENAUTIO, Jorma: Suomi katsoi eteen-sä. Itsenäisen Suomen ulkopoliittikka 1917–1955. Tammi 1985.
- KANGASPURO, Markku: Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallan-käytössä 1920–1939. SKS 2000.
- KANNINEN, Ermei: Vuodet myrskyn varjossa. Otava 1996.
- Kansa liikkeessä. Toim. Risto Alapuro et al. Kirjayhtymä 1989.
- KAPLAN, Karel: Der kurze Marsch. Kommunistische Machtübernahme in der Tschechoslowakei 1945–1948. Oldenbourg 1981.
- Report on the Murder of the General Secretary. Ohio State University Press 1990.
- KAPLAN, Lawrence S.: 'The Cold War and European Revisionism'. Diplomatic History, Vol. 11 (1987) No. 2.
- KARASEV, Felix: Naapurinpojan muistelmat. Suom. Esa Adrian. Otava 1998.
- KAREMAA, Outi: Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923. SHS 1998.
- KARJALAINEN, Kukka-Maaria: Isä. WSOY 1998.
- KARJALAINEN, Ahti & TARKKA, Jukka: Presidentin ministeri. Ahti Karjalaisen ura Urho Kekkosen Suomessa. Otava 1989.
- KARVONEN, Lauri: "Med vårt västra grannland som förebild". En undersökning

- av policydiffusion från Sverige till Finland. Åbo Akademi 1981.
- KASTARI, Pirkko-Liisa: Mao, missä sä oot? Kiinan kulttuurivallankumous Suomen 1960-luvun keskusteluissa. SKS 2001.
- KATAINEN, Elina: Akkain aherruksesta aatteen hyväksi. Suomen Naisten Demokraattinen Liitto 1944–1990. KSL 1994.
- KENT, John: 'British Policy and the Origins of the Cold War'. Teoksessa *Origins of the Cold War*, 1994.
- KERVANTO NEVANLINNA, Anja: 'Kaupungit modernisoinnin moottoreina'. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria 3. Oma maa ja maailma. Toim. Anja Kervanto Nevanlinna & Laura Kolbe. Tammi 2003.
- KERÄNEN, Seppo: Moskovan tiellä. Urho Kekkonen ja Neuvostoliitto 1945–1980. Otava 1990.
- KESKINEN, Tuomas: Aika sotia – aika sopia. Väinö Leskinen 1917–1972. Tammi 1978.
- KETTUNEN, Pauli: Suomen ja Neuvostoliiton ammattiyhdistysliikkeiden historiasta. Julkaisematon käsikirjoitus, 1984.
- Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930. SHS 1986.
- 'Poliittikan menneisyys ja poliittinen historia'. Teoksessa *Historia nyt*, 1990.
- Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuoja teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa. SHS 1994.
- Työjärjestys. Tutkielmia työn ja tiedon poliittisesta historiasta. Tutkijaliitto 1997.
- 'A Return to the Figure of the Free Nordic Peasant'. *Acta Sociologica*, Vol. 42 (1999) No. 3.
- Kansallinen työ. Suomalaisen suorituskyvyn vaalimisesta. Yliopistopaino 2001a.
- 'Mitä yhteiskunta tekee Pohjoismaissa?' *Tiede & edistys*, Vol. 26 (2001b) No. 4.
- 'The Nordic Welfare State in Finland'. *Scandinavian Journal of History*, Vol. 26 (2001c) No. 3.
- 'Historian poliittisuus ja kansallinen katse'. *Historiallinen Aikakauskirja*, Vol. 101 (2003a) No. 1.
- 'Yhteiskunta'. Teoksessa *Käsitteet liikkeessä*. Suomen poliittisen kulttuurin käsittehistoria. Toim. Matti Hyvärinen et al. Vastapaino 2003b.
- KIMBALL, Warren F.: *The Juggler. Franklin Roosevelt as Wartime Statesman*. Princeton University Press 1991.
- KINNUNEN, Kaisa: Suomi–Neuvostoliitto-Seuran historia 1944–1974. Suomi–Venäjä-Seura 1998.
- KIRBY, David: *The Baltic World, 1772–1993. Europe's Northern Periphery in an Age of Change*. Longman 1995.
- 'What was "Nordic" about the labour movement in Europe's northernmost regions?' Teoksessa *Lokalt och internationellt*, 2002.
- KIVI, Jaakko: Yössä maan alla. Työväenliikkeen veteraani muistelee. Kansankulttuuri 1975.
- KLINGE, Matti: Vihan veljistä valtiososialismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta. WSOY 1972.
- Ylioppilaskunnan historia. Neljäs osa 1918–1960. Itsenäisen Suomen ylioppilaat. Gaudeamus 1978.
- *Finlands historia 3. Kejsartiden*. Schildts 1996.
- Krig, kvinnor, konst. Schildts 1997.
- Idylli ja uhka. Topeliuksen aatteita ja poliitiikkaa. WSOY 1998.
- Poliittinen Runeberg. Suom. Marketta Klinge. WSOY 2004.
- KOIVISTO, Hanne: "'Vaaksan verran ennen muuta ihmiskuntaa' – vasemmistointellektuellien käsityksiä tehtävästään ja asemastaan suomalaisella 1930-luvulla'. Teoksessa *Älymystön jäljillä*, 1997.
- KOIVISTO, Johan: Suomen Metallityöväen Liitto 1950–1960. Helsinki 1987.
- KOIVISTO, Mauno: Sosiaaliset suhteet Turun satamassa. Sosiologinen tutkimus. Turun yliopisto 1956.
- Poliitiikkaa & politikointia 1979–81. Kirjayhtymä 1988.
- Kaksi kautta I. Muistikuvia ja merkintöjä 1982–1994. Kirjayhtymä 1994.
- Historian tekijät. Kaksi kautta II. Kirjayhtymä 1995.
- Liikkeen suunta. Kirjayhtymä 1997.
- 'Kommentteja, reunahuomautuksia'. Teoksessa Väinö Tanner – monen särmän mies, 1998.
- Venäjän idea. Tammi 2001.
- KOLBE, Laura: Sivistyneistön rooli. Helsingin Yliopiston Ylioppilaskunta 1944–1959. Otava 1993.
- KOLLONTAI, Alexandra: *Ich habe viele Leben gelebt... Autobiographische Aufzeichnungen*. Dietz 1982.
- KOLSRUD, Ole: 'The Treason Trials in Norway after the German Occupation. Harsh, Just or Lenient?' Teoksessa *Kriegsende im Norden*, 1995.
- KOMISSAROV, Juri: Suomi löytää linjansa. Neuvostoliittolaisen historiantutkijan näkemys Suomen tasavallan vaiheista. Suom. Ulla-Liisa Heino. Otava 1974.
- Kommunismen musta kirja. Rikokset, terrori, sorto. Suom. Kaarina Turtia, Matti Brotherus & Heikki Eskelinen. WSOY 2000 (1997).
- KORHONEN, Keijo: Naapurit vastoin tahtaan. Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan I. 1920–1932. Tammi 1966.
- Turvallisuuden peittäessä. Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan II. 1933–1939. Tammi 1971.
- Sattumakorpraali. Korhonen Kekkosen komennossa. Otava 1999.
- KOROBOCHKIN, Maxim: 'The USSR and the Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance with Finland'. Teoksessa

- sa Finnish–Soviet Relations 1944–1948, 1994.
- 'Soviet Policy Toward Finland and Norway, 1947–1949'. *Scandinavian Journal of History*, Vol. 20 (1995) No. 3.
- KORPPI-TOMMOLA, Aura: Ystävyyttä yli Pohjanlahden. Ruotsin ja Suomen välinen kummikuntaliike 1942–1980. Helsinki 1982.
- KOZLOV, Nicholas N. & WEITZ, Eric D.: 'Reflections on the Origins of the "Third Period"'. Bukharin, the Comintern, and the Political Economy of Weimar Germany'. *Journal of Contemporary History*, Vol. 24 (1989) No. 3.
- KREISKY, Bruno: Eurooppalaisen muistelmat. Suom. Taisto Nieminen. Kirjayhtymä 1990 (1986).
- Kriegsende im Norden. Vom heissen zum kalten Krieg. Toim. Robert Bohn & Jürgen Elvert. Franz Steiner Verlag 1995.
- KRONLUND, Jarl & VALLA, Juha: Suomi rauhanurvaajana 1956–1990. Porvoo 1996.
- KRONVALL, Olof: Den bräckliga barriären. Finland i svensk säkerhetspolitik 1948–1962. Försvarshögskolan 2003.
- Kuin kalliioon hakattu. Väinö Tanner 75 vuotta 12.3.1956. Sosialistinen Aikakauslehti 1956.
- KUISEL, Richard: *Seducing the French. The Dilemma of Americanization*. University of California Press 1996 (1993).
- KUISMA, Markku: Kylmä sota, kuuma öljy. Neste, Suomi ja kaksi Eurooppaa 1948–1979. WSOY 1997.
- 'A Child of the Cold War – Soviet Crude, American Technology and National Interests in the Making of Finnish Oil Refining'. *Historiallinen Aikakauskirja*, Vol. 96 (1998) No. 2.
- KUJALA, Antti: 'Suomi vallankumouksen punaisena selustana'. Teoksessa *Lenin ja Suomi I. Opetusministeriö/Valtion painatuskeskus* 1987.
- KUOSMANEN, Mikko: 'Tanskan ja Norjan miehitys suomalaisessa julkisuudessa 1940–1944'. Teoksessa *Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja* 1997. Toim. Timo Soikkanen. Poliittinen historia, Helsingin ja Turun yliopistot 1997.
- KUUSINEN, Aino: *Jumala syöksee enkelinsä. Muistelmat vuosilta 1919–1965*. Suom. Aaro A. Vuoristo. Otava 1972.
- KÄHKÖLÄ, Paavo, PIHLAJANIEMI, Toivo & PYYLUOMA, Sauli: *Toinen tasavalta*. Otava 1976.
- KÄHÖNEN, Aappo: "'Veteen piirretty viiva". Neuvostoliiton ja Suomen suhteet esimerkkinä kylmästä sodasta'. *Historiallinen Aikakauskirja*, Vol. 100 (2002) No. 2.
- KÄÄRIÄINEN, Seppo: *Sitä näyttää, mitä kylvää. Keskustan strategiset valinnat 1964–2001*. Gummerus 2002.
- LACKMAN, Matti: *Taistelu talonpojasta. Suomen Kommunistisen Puolueen suhde talonpoikauskysymykseen ja talonpoika-*
- liikkeisiin 1918–1939*. Pohjoinen 1985.
- *Kommunistien salainen toiminta Tornionlaaksossa 1918–1939*. Pohjoinen 1991.
- LADEMACHER, Horst et al: 'Der Weltgewerkschaftsbund im Spannungsfeld des Ost-West-Konflikts. Zur Grundung, Tätigkeit und Spaltung der Gewerkschafts-internationale'. *Archiv für Sozialgeschichte*, Vol. XVIII (1978).
- LARMOLA, Heikki: 'Miksi Tshekkoslovakian tie ei ollut Suomen tie. Tshekkoslovakia ja Suomi Neuvostoliiton sodanjälkeisessä valtapiirissä'. *Historiallinen Aikakauskirja*, Vol. 92 (1994) No. 3.
- *The "Czechoslovak Path". A Communist Route to Power Monopoly in 1943–1948 within the Framework of "Mitteleuropa", Great Power Setting, and the Soviet Sphere of Interests. A Neorealist and Historical Approach*. Helsinki 2003.
- LARRES, Klaus: *Churchill's Cold War. The Politics of Personal Diplomacy*. Yale University Press 2002.
- LAUHA, Aila: *Suomen kirkon kansainväliset suhteet 1923–1925. Suomen Kirkko-historiallinen Seura* 1993.
- LAZITCH, Branko & DRACHKOCITCH, Milorad M.: *Lenin and the Comintern*, Vol. I. Hoover Institution Press 1972.
- LEFFLER, Melvyn P.: *A Preponderance of Power. National Security, the Truman Administration, and the Cold War*. Stanford University Press 1992.
- 'Inside Enemy Archives. The Cold War Reopened', *Foreign Affairs*, Vol. 75 (1996) No. 4.
- 'The Cold War. What Do "We Now Know"?' *American Historical Review*, Vol. 104 (1999) No. 2.
- LEHTI, Marko: 'Unelma Itämeren liitosta. Baltian itsenäisyyden rakentaminen Skandinavian yhteyden kautta'. Teoksessa *Virallista politiikkaa – epävirallista kanssakäymistä*, 1997.
- LEHTINEN, Lasse: 'Tanner ja vaaran vuodet'. *Kanava* 4–5/2001.
- *Aatosta jaloa ja alhaista mieltä. Urho Kekkonen ja SDP:n suhteet 1944–1981*. WSOY 2002.
- LEIFLAND, Leif: *General Böhmes val. Sverige och det nazistiska Tyskland vären 1945*. Norstedts 1992.
- LEINO, Olle: *Kuka oli Yrjö Leino*. Tammi 1973.
- *Vielä yksi kirje. Hertta Kuusisen dramaattinen elämä ja rakkaus Yrjö Leinoon*. WSOY 1990.
- *Utsikt från Skillnaden. Inbördeskriget i Helsingfors 1918 sett med gamla och nya ögon*. Schildts 1997.
- LEINO, Yrjö: *Kommunisti sisäministerinä*. Tammi 1991 (1958).
- LEMBERG, Magnus: *Hjalmar J. Procopé. En politisk biografi*. Schildts 1989.
- LEPPÄNEN, Veli-Pekka: *Ohranasta oppositiioon. Kommunistit Helsingissä 1944–1951*.

- SKP:n Helsingin piirijärjestö/KSL 1994.
- Kivääri vai äänestyslippu? Suomen kommunististen puolueen hajaannus 1964–1970. Edita 1999.
- LESKINEN, Jari & SILVAST, Pekka: Suljettu aika. Porkkala Neuvostoliiton sotilaallisena tukikohtana vuosina 1944–1956. WSOY 2001.
- LESKINEN, Väinö: Asevelisocialismista kansanrintamaan. Poliittikkaa kolmella kymmenluvulla. Kirjayhtymä 1967.
- LICHTENSTEIN, Nelson: The Most Dangerous Man in Detroit. Walter Reuther and the Fate of American Labor. BasicBooks 1995.
- LIDEGAARD, Bo: I Kongens Navn. Henrik Kauffmann i dansk diplomati 1919–1958. Samleren 1997.
- LIE, Haakon: Skjebneår 1945–1950. Tiden 1985.
- LIGHT, Margot: The Soviet Theory of International Relations. Wheatshaf Books 1988.
- LIIKANEN, Ilkka: Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty. SHS 1995.
- 'Kamppailu kansakunnan menneisyydestä. Raoul Palmgrenin Suuri linja kansakunnan synnyn tulkintana ja 1940-luvun poliittisena dokumenttina'. Teoksessa 40-luku, 1998.
- LINDBLOM, Olavi: Pitkällä palkilla. Toim. Ilkka Sumu. Tammi 1981.
- LINDBOHM, Kristian: Vallankaappausuhut ja SDP:n propaganda keväällä 1948. Julkaisematon poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 1982.
- LINKOMIES, Edwin: Vaikea aika. Suomen pääministerinä sotavuosina 1943–44. Otava 1970.
- LINNA, Väinö: Tuntematon sotilas. WSOY 1954.
- Täällä pohjantähden alla 1–3. WSOY 1959–62.
- LIPPONEN, Paavo: Kohti Eurooppaa. Tammi 2001.
- LITWAK, Robert S.: Rogue States and U.S. Foreign Policy. Containment after the Cold War. Woodrow Wilson Center Press 2000.
- LOHI, Tuomas: "Totu sitä sallimahan, mik' ei parkuen parane". Suomen johtavan sanomalehdistön suhtautuminen Urho Kekkoneseen 1944–1956. Oulun yliopisto 2003.
- Lokalt och internationellt. Dimensioner i den nordiska arbetarrörelsen och arbetarkulturen. Toim. Pauli Kettunen. Sällskapet för forskning i arbetarhistoria i Finland 2002.
- LORENZ, Einhart: 'Einheits- und Vereinigungsversuche in Norwegen'. Teoksessa Einheitsfront, Einheitspartei, 1989.
- LORWIN, Lewis L.: The International Labour Movement. Harper 1953.
- LUCAS, Scott: Freedom's War. The US Crusade against the Soviet Union, 1945–56. Manchester University Press 1999.
- LUDLOW, Peter: 'Britain and Northern Europe, 1940–1945'. Scandinavian Journal of History, Vol. 4 (1979) No. 2.
- LUKACS, John: 'Finland Vindicated'. Foreign Affairs, Vol. 71 (1992) No. 4.
- LUKKARI, Matti: Lauri Sutela. Puolustusvoimien komentaja. Otava 2003.
- LUNDESTAD, Geir: America, Scandinavia, and the Cold War, 1945–1949. Universitetsforlaget 1980.
- 'How (Not) to Study the Origins of the Cold War'. Teoksessa Reviewing the Cold War, 2000.
- LUOSTARINEN, Heikki: Perivihollinen. Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva sodassa 1941–44: tausta ja sisältö. Vastapaino 1986.
- MAASALO, Erkki: 'Ulkoministeri Henrik Ramsayn verkostot ja toiminta jatkosodan rauhanteon alkuvaiheessa 1943'. Teoksessa Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 2000. Toim. Ville Perna. Poliittinen historia, Helsingin ja Turun yliopistot 2000.
- 'Henrik Ramsay ja puoleettomuuspyrkimys jatkosodan aikana'. Teoksessa Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 2001. Toim. Elina Katainen. Poliittinen historia, Helsingin ja Turun yliopistot 2001.
- Sir Henrik saa tehtävän. Henrik Ramsayn ulkoasiainministerikausi 1943–1944. Fenix-Kustannus 2004.
- MACDONALD, Douglas J.: 'Communist Bloc Expansion in the Early Cold War. Challenging Realism, Refuting Revisionism'. International Security, Vol. 20 (1995/96) No. 3.
- 'Formal Ideologies in the Cold War. Toward a Framework for Empirical Analysis'. Teoksessa Reviewing the Cold War, 2000.
- MacSHANE, Denis: International Labour and the Origins of the Cold War. Clarendon Press 1992.
- MAGILL, J. H.: Tasavalta tulikokeessa. Muistelmia Suomesta kuuman ja kylmän sodan vuosilta. Weilin+Göös 1981.
- MAJAKOVSKI, Vladimir: Vladimir Iljitsh Lenin. Suom. Armas Äikiä. Karjalais-Suomalaisen SNT:n Valtion Kustannusliike 1947 (1924).
- Vladimir Iljitš Lenin. Suom. Arvo Turtiainen. Tammi 1970 (1924).
- MAJANDER, Mikko: Internationaalien välissä. SAK ja kylmä sota kansainvälisessä ammattiyhdistysliikkeessä. Julkaisematon poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 1990.
- 'Suomen sosiaalidemokraatit ja ulkopoliittikka 1944–57. Aiheen esittely sekä lähestymistapojen, hypoteesien ja tutkimuskysymysten erittelyä'. Julkaisematon työpaperi Helsingin yliopiston poliittisen historian lisensiaattiseminaarissa 16.10.1991a.
- 'YYA-sopimus Koiviston ajan Suomessa. Keskustelun kaksi kierrosta'. Ulkopoliittikka, Vol. 28 (1991b) No. 1.
- 'Mentaliteetin käsite poliittisen historian tutkimuksessa'. Teoksessa Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 1992, 1992.
- "'Vaaran vuosista" järjestyksen palauttamisen'. Teoksessa Ajankohta. Poliittisen his-

- torian vuosikirja 1994. Toim. Mikko Majander. Tutkijaliitto 1993.
- 'The Limits of Sovereignty. Finland and the Question of the Marshall Plan in 1947'. *Scandinavian Journal of History*, Vol. 19 (1994) No. 4.
- 'Ennen kuin Pohjola asettui "tasapainoon". Pohjoismaat suurvaltaintressien raja-alueena kylmän sodan syntyvaiheissa'. Teoksessa *Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja* 1995. Toim. Timo Soikkanen & Mikko Majander. Poliittinen historia, Helsingin ja Turun yliopistot 1995.
- 'Tillbaka till den nordiska gemenskapen. De finska socialdemokraterna och Norden 1944–1948'. *Historisk Tidskrift för Finland*, Vol. 82 (1997a) No. 1.
- 'Kylmän sodan jakolinjalla. Tutkielmia Suomesta, Pohjolasta ja sosiaalidemokraateista 1944–51. Julkaisematon poliittisen historian lisensiaatintutkimus, Helsingin yliopisto 1997b.
- 'The Soviet View on Social Democracy: From Lenin to the End of the Stalin Era'. Teoksessa *Communism. National & International*, 1998a.
- 'Uuno Hiironen toverituomioistuimessa eli kommunistit ammattiyhdistys- ja puoluelogiikan välissä'. Teoksessa *Aave vai haave*, 1998b.
- 'Sota-Tannerin synty'. Teoksessa *...vaikka voissa paistais?*, 1998c.
- 'Neuvostoliiton vihollinen numero yksi. Väinö Tanner ja stalinistisen historiankirjoituksen metodologia'. Teoksessa *Väinö Tanner – monen särmän mies*, 1998d.
- 'Vaaran vuosien vankina'. *Historiallinen Aikakauskirja*, Vol. 96 (1998e) No. 1.
- 'Die Ostpolitik der Sozialdemokratischen Partei Finnlands und die deutsche Frage'. Teoksessa *Deutschland und Finnland im 20. Jahrhundert*, 1999a.
- 'The Paradoxes of Finlandization'. *Northern Dimensions. The Yearbook of the Finnish Institute of International Affairs* 1999b.
- 'Jazz ja kylmän sodan kulttuuririntamat'. *Kosmopolis*, Vol. 30 (2000a) No. 3.
- 'Yrjö Koskisen suuri kertomus Suomen kansan historiasta. Postmoderni luenta'. Teoksessa *Jäljillä*, 2000b.
- 'SAK ja kylmä sota 1945–51'. Teoksessa *Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja* 2001. Toim. Elina Katainen. Poliittinen historia, Helsingin ja Turun yliopistot 2001a.
- 'Irti inhasta idästä'. *Kosmopolis*, Vol. 31 (2001b) No. 1.
- 'Jälkiviisautta, traumaa ja karnevaalia'. Teoksessa *Entäs kun tulee se yhdestoista?*, 2001c.
- 'Periodisointi, nimeäminen, historiakäsitys'. *Tieteessä tapahtuu*, Vol. 20 (2002a) No. 5.
- 'Tanner-viha ilman naamioita'. Teoksessa *Työväki ja tunteet*. Toim. Elina Katainen & Pirkko Kotila. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2002b.
- MAJANDER, Mikko & työryhmä: 'Pakoon yli Pohjanlahden'. Teoksessa *Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja* 1998. Toim. Joni Krekola. Poliittinen historia, Helsingin ja Turun yliopistot 1998.
- af MALMBORG, Mikael: *Den ständaktiga nationalstaten. Sverige och den västeuropeiska integrationen 1945–1959*. Lund University Press 1994.
- 'Geopolitik och kulturell konstruktion i Norden'. Teoksessa *Europa i Norden*, 1998.
- MANNINEN, Juha: *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*. SKS 2000.
- MANNINEN, Ohto: *Toteutumaton valtoliitto. Suomi ja Ruotsi talvisodan jälkeen*. Kirjayhtymä 1977.
- *Molotovin cocktail – Hitlerin sateenvarjo. Toisen maailmansodan historian uudelleenkirjoitusta*. Painatuskeskus 1994.
- 'Taistelujen ensimmäinen vaihe'. Teoksessa *Yksin suurvaltaa vastassa*, 1997a.
- 'Sovjetunionens målsättningar i Norden 1939–1945'. Teoksessa *Sovjetunionen och Norden*, 1997b.
- 'The Russian Archives – Promises and Frustration'. *Historiallinen Aikakauskirja*, Vol. 96 (1998) No. 2.
- 'Molotov–Günther-avtal angående Åland 1940? När Sverige prövades under vinterkriget'. Teoksessa *Det hotade landet och det skyddade*, 1999.
- *Stalinin kiusa – Himmlerin täi. Sota-ajan pieni Suomi maailman silmissä ja arkistojen kätöissä*. Edita 2002.
- 'Välirauha – olemassaolon säilyttämiseksi'. *Historiallinen Aikakauskirja*, Vol. 102 (2004) No. 1.
- MANNINEN, Ohto & BARYŠNIKOV, N. I.: 'Syksyn 1939 neuvottelut'. Teoksessa *Yksin suurvaltaa vastassa*, 1997.
- MANNINEN, Pauli: 'Kansalliset kriisit historian tutkimuksessa ja kirjallisuudessa – sekä tuntematon Väinö Linna'. Teoksessa *Historia nyt*, 1990.
- MANNIO, Niilo A.: *Sosiaalipoliitikon kokemuksia 50 itsenäisyysvuoden ajalta*. WSOY 1967.
- MANSNER, Markku: *Työnantajklubista keskusliitoksi. Suomen Työnantajain Keskusliitto ja sen edeltäjä Suomen Yleinen Työnantajaliitto 1907–1940*. Jyväskylä 1981.
- *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen Työnantajain Keskusliitto 1940–1956*. Teollisuuden kustannus 1984.
- MARANDI, Rein: *Naapurin silmin. Suomen jatkosota 1941–44 Ruotsin sanomalehtikeskustelussa*. Suom. Heikki Eskelinen. WSOY 1964.
- MARK, Eduard: *Revolution by Degrees. Stalin's National-Front Strategy for Europe, 1941–1947*. Cold War International History Project (Working Paper No. 31) 2001.
- MARX, Karl & ENGELS, Friedrich: *Kommunistinen manifesti*. Suom. Juha Koivisto,

- Markku Mäki & Timo Uusitupa. Vastapaino 1998 (1848).
- MASTNY, Vojtech: The Cold War and Soviet Insecurity. The Stalin Years. Oxford University Press 1996.
- 'The "First Détente". Why It Did Not Last'. Esitelmäpaperi konferenssissa 'The First Détente, 1953–58', 29–30 October 1999 Helsinki.
- MATSON, Robert W.: 'Finlandization. A Retrospective'. Teoksessa Charting an Independent Course, 1998.
- MATTSSON, Anne: Sylvi Kekkonen elämäkerta. Art House 2000.
- MAUDE, George: Suomalainen dilemma – puolueettomuus suurvallan varjossa. Suom. Ahti M. Salonen. Otava 1977.
- MAZOWER, Mark: Dark Continent. Europe's Twentieth Century. Allen Lane 1998.
- McCAGG: William O. Jr: Stalin Embattled 1943–1948. Wayne State University Press 1978.
- McDERMOTT, Kevin: 'Stalin and the Comintern during the "Third Period", 1928–33'. European History Quarterly, Vol. 25 (1995a) No. 3.
- 'Stalinist Terror in the Comintern. New Perspectives'. Journal of Contemporary History, Vol. 30 (1995b) No. 1.
- McDERMOTT, Kevin & AGNEW, Jeremy: The Comintern. A History of International Communism from Lenin to Stalin. Macmillan 1996.
- McKENZIE, Kermit E.: Comintern and World Revolution, 1928–1943. The Shaping of Doctrine. Columbia University Press 1964.
- MEINANDER, Henrik: Towards a Bourgeois Manhood. Boys' Physical Education in Nordic Secondary Schools, 1880–1940. Societas Scientiarum Fennica 1994.
- 'Sota, syyllisyys ja historian oikeudenkäynti'. Teoksessa Historiantutkijan muotokuva. Toim. Päiviö Tommila. SHS 1998.
- Tasavallan tiellä. Suomi Kansalaissodasta 2000-luvulle. Suom. Paula Autio. Schildts 1999.
- MEINANDER, Martin: 'Tuomioiden kumoaminen olisi kaunis ele'. Teoksessa Isänmaan vangit, 1997.
- MERI, Veijo: C. G. Mannerheim, Suomen marsalkka. WSOY 1989.
- MERSEBURGER, Peter: Der schwierige Deutsche. Kurt Schumacher. Eine Biographie. Deutsche Verlags-Anstalt 1995.
- MEURLING, Per: Kommunismen i Sverige. Wahlström & Widstrand 1950.
- MILWARD, Alan S.: The Reconstruction of Western Europe, 1945–51. Methuen 1984.
- 'Was the Marshall Plan Necessary?' Diplomatic History, Vol. 13 (1989) No. 2.
- MINER, Steven Merrit: Between Churchill and Stalin. The Soviet Union, Great Britain, and the Origins of the Grand Alliance. University of North Carolina Press 1988.
- MISCAMBLE, Wilson D.: George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947–1950. Princeton University Press 1992.
- MISGELD, Klaus: Sozialdemokratie und Aussenpolitik in Schweden. Sozialistische Internationale, Europapolitik und die Deutschlandfrage 1945–1955. Campus 1984a.
- 'Arbetarrörelsens samarbete i Norden 1931–1945'. Historiskt Tidskrift 4/1984b.
- 'As the Iron Curtain Descended. The Coordinating Committee of the Nordic Labour Movement and the Socialist International between Potsdam and Geneva (1945–55)'. Scandinavian Journal of History, Vol. 13 (1988) No. 1.
- MOISIO, Sami: Geopoliittinen kamppailu Suomen EU-jäsenyydestä. Turun yliopisto 2003.
- MOLIN, Karl: 'Winning the Peace. Vision and Disappointment in Nordic Security Policy, 1945–49'. Teoksessa Scandinavia during the Second World War, 1983.
- Omstridd neutralitet. Experternas kritik av svensk utrikespolitik 1948–1950. Tiden 1991.
- MONTEFIORE, Simon Sebag: Stalin. The Court of the Red Tsar. Weidenfeld and Nicolson 2003.
- MORGAN, Kenneth O.: Labour in Power, 1945–1951. Clarendon Press 1984.
- MORGAN, Ted: A Covert Life. Jay Lovestone. Communist, Anti-Communist, and Spymaster. Random House 1999.
- Murroskauden mies. Väinö Tanner 1881–1966. 100 vuotta Väinö Tannerin syntymästä. Tarkastelevia kirjoituksia. Toim. Simo Laaksovirta et al. Tammi 1981.
- MURTO, Kerttu & KAUKONEN, Kullervo: Oikeus konepistoolin piipussa. Kansankulttuuri 1950.
- MYLLY, Juhani: 'Agraari puolueiden Eurooppa ja maalaisliitto maailmansotien välisenä kautena'. Historiallinen Aikakauskirja, Vol. 77 (1979) No. 1.
- Maalaisliitto–Keskustapuolueen historia 2. Maalaisliitto 1918–1939. Kirjayhtymä 1989.
- MÖLLER, Yngve: Östen Undén. Norstedts 1986.
- NAIMARK, Norman M.: The Russians in Germany. A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949. The Belknap Press of Harvard University Press 1995.
- NARINSKI, Mikhail: 'The Soviet Union, Finland and the Marshall Plan'. Teoksessa Finnish–Soviet Relations 1944–1948, 1994.
- NAUMOV, Vladimir: 'Repression and Rehabilitation'. Teoksessa Nikita Khrushchev, 2000.
- NEUMANN, Iver B.: Uses of the Other. "The East" in European Identity Formation. University of Minnesota Press 1999.
- NEVAKIVI, Jukka: Ystävästä viholliseksi. Suomi Englannin politiikassa 1940–1941. Tammi 1976.

- Maanalaista diplomatiaa vuosilta 1944–1948 jolloin kylmä sota teki tuloaan Pohjo- laan. Tammi 1983.
- 'Finland and the Cold War'. Scandinavian Journal of History, Vol. 10 (1985) No. 3.
- Ulkoasiainhallinnon historia 1. 1918–1956. Ulkoasiainministeriö 1988.
- 'Independent Finland between East and West'. Teoksessa Finland. People – Nation – State. Toim. Max Engman & David Kirby. Hurst 1989.
- Linnasta linnaan. Eero A. Wuoren (1900–1966) poliittinen elämäkerta. Otava 1992.
- Zhdanov Suomessa. Miksi meitä ei neuvosto- liittolaistettu? Otava 1995.
- 'Jatkosodasta nykypäivään, 1944–1995'. Teoksessa Suomen poliittinen historia 1809–1995. WSOY 1996a.
- Miten Kekkonen pääsi valtaan ja Suomi suomettui. Otava 1996b.
- 'Kekkonen, the Soviet Union and Scandi- navia – Aspects of Policy in the years 1948–1965'. Scandinavian Journal of History, Vol. 22 (1997a) No. 2.
- 'Sovjetunionen, Finland och nordiskt sam- arbete 1945–1963'. Teoksessa Sovjet- unionen och Norden, 1997b.
- Apu jota ei annettu. Länsivallat ja Suomen talvisota 1939–1940. WSOY 2000 (1. laitos Apu jota ei pyydetty, 1972).
- NEWMAN, Michael: Harold Laski. A Political Biography. Macmillan 1993.
- NIETHAMMER, Lutz: 'Structural Reform and a Compact for Growth: Conditions for a United Labor Union Movement in Western Europe after the Collapse of Fascism'. Teoksessa The Cold War in Europe. Era of a Divided Continent. Toim. Charles S. Maier. Markus Wiener 1991 (1975).
- NIILOLA, Kari: 'Tanner vastaan Kekkonen'. Kanava 1/2002.
- NIIRANEN, Pekka: Kekkonen ja kirkko. Tasa- vallan presidentti Urho Kekkosen ja Suo- men evankelis-luterilaisen kirkon suhteet vuosina 1956–1981. Kirjapaja 2000.
- Nikita Khrushchev. Toim. William Taubman, Sergei Khrushchev & Abbott Gleason. Yale University Press 2000.
- NILSSON, Torsten: Människor och händelser i Norden. Tiden 1977.
- NISBET, Robert: Roosevelt and Stalin. The Failed Courtship. Regnery Gateway 1988.
- NISSBORG, Agnete: Danmark mellan Norden och väst. Almqvist & Wiksell 1985.
- De nordiska arbetarekongresserna under 100 år. Arbetarrörelsens framväxt och utveck- ling i de nordiska länderna. SAMAK 1986.
- Den nordiska balansens framtid. Toim. Nils André. Folk och försvar 1976.
- De Nordiske Fællesskaber. Myte og realitet i det nordiske samarbejde. Den jyske Histori- ker, Nr. 69–70/1994.
- NOREEN, Erik: Brobygge eller blockbild- ning? De norske og svenske utrikes- ledningarnas säkerhetspolitiska föreställ- ningar 1945–1948. Carlssons 1994.
- NOUSIAINEN, Jaakko: Kommunismi Kuopi- on läänissä. Ekologinen tutkimus kommu- nismien joukkokannatukseen vaikuttavista tekijöistä Pohjois-Savossa ja Pohjois-Kar- jalassa. Joensuu 1956.
- NYKOPP, Johan: Kauppaa ja diplomatiaa. Kirjayhtymä 1985.
- NØKLEBY, Berit: 'Adjusting to Allied Victory'. Teoksessa Scandinavia during the Second World War, 1983.
- OINONEN, Teemu: Erkki Salomaa. Edelläkä- vijä. Tammi 1989.
- OKSANEN, Heikki & PIHKALA, Erkki: Suo- men ulkomaankauppa 1917–1949. Suomen Pankki 1975.
- OLESEN, Thorsten B.: 'Choosing or Refuting Europe? The Nordic Countries and Euro- pean Integration, 1945–2000'. Scandi- navian Journal of History, Vol. 25 (2000) No. 1–2.
- Om kriget kommit... Förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949–1969. Betänkande av Neutralitetspolitikkommisionen. Fritzes (SOU 1994: 11) 1994.
- Origins of the Cold War. Toim. Melvyn P. Leffler & David S. Painter. Routledge 1994.
- The Origins of the Cold War in Europe. International perspectives. Toim. David Reynolds. Yale University Press 1994.
- ORWELL, George: Eläinten vallankumous. Suom. Panu Pekkanen. WSOY 1969 (1945).
- Vuonna 1984. Suom. Raija Mattila. WSOY 1999 (1949).
- O'SULLIVAN, Donal: "'Wer immer ein Gebiet besetzt..." Sowjetische Osteuropa- politik 1943–1947/48'. Teoksessa Gleich- schaltung unter Stalin?, 2002.
- PAAKKUNAINEN, Kari: Demokratia, tiede, kansanvalistus. Valtiotieteellisen yhdistyk- sen intellektuaalihistoriaa 1935–1985. Jy- väskylä 1985.
- PAASI, Anssi: Territories, Boundaries and Consciousness. The Changing Geographies of the Finnish–Russian Border. John Wiley & Sons 1996.
- Paasikiven hirmuiset vuodet. Suomi 1944–48. Tammi 1986.
- PAASIKIVI, J. K.: Toimintani Moskovassa ja Suomessa 1939–41. I–II. WSOY 1958a ja 1958b.
- PAASIVIRTA, Juhani: Suomi ja Eurooppa. Autonomiakausi ja kansainväliset kriisit (1808–1914). Kirjayhtymä 1978.
- Suomi ja Eurooppa 1914–1939. Kirjayhty- mä 1984.
- Suomi ja Eurooppa 1939–1956. Sotien ja murrosten ajanjakso. Kirjayhtymä 1992.
- PAAVOLAINEN, Jaakko: Nuori Tanner. Me- nestyvä sosialisti. Elämäkerta vuoteen 1911. 1. Tammi 1977.
- Väinö Tanner. Senaattori ja rauhantekijä. Elämäkerta vuosilta 1912–1923. 2. Tammi 1979.

- Väinö Tanner. Sillanrakentaja. Elämäkerta vuosilta 1924–1936. 3. Tammi 1984.
- Väinö Tanner. Patriootti. Elämäkerta vuosilta 1937–1966. 4. Tammi 1989.
- PAAVONEN, Tapani: Talouspolitiikka ja työmarkkinakehitys Suomessa toisen maailmansodan jälkeisellä jälleenrakennuskaudella vuosina 1944–1950. Turun yliopisto 1987.
- 'Neutrality, Protectionism and the International Community. Finnish Foreign Economic Policy in the Period of Reconstruction of the International Economy, 1945–1950'. *Scandinavian Economic History Review*, Vol. 37 (1989) No. 1.
- Suomalaisen protektionismin viimeinen vaihe. Suomen ulkomaankauppa- ja integraatiopolitiikka 1945–1961. SHS 1998.
- 'From Isolation to the Core. Finland's Position towards European Integration, 1960–95'. *Journal of European Integration History*, Vol. 7 (2001) No. 1.
- PACZKOWSKI, Andrzej: 'Puola, "vihollisvaltio"'. Suom. Kaarina Turtia. Teoksessa *Kommunismin musta kirja*, 2000 (1997).
- PALM, Thede: Moskova 1944. Aselepo-neuvottelut maaliskuussa ja syyskuussa 1944. Suom. Risto Lehmusoksa. Gummerus 1973 (1971).
- PALMGREN, Raoul: Työläiskirjallisuus. Kirjallisuus- ja aatehistoriallinen käsitelty. WSOY 1965.
- Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeemme kaunokirjallisuus I. WSOY 1966.
- PALOMERI, R. (= Raoul Palmgren): 30-luvun kuvat. Tammi 1953.
- PALOPOSKI, Jyrki & PEKKARINEN, Jussi: Jorma Vanamo. Vanhan koulun diplomaatti. Otava 2001.
- PARIKKA, Raimo: Työväenliike ja yhteiskunnan muutos 1944–1947. Julkaisematon poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 1988.
- PARRISH, Michael E.: 'Soviet Espionage and the Cold War'. *Diplomatic History*, Vol. 25 (2001) No. 1.
- PASTINEN, Ilkka: Yläkerran ylhäisyys. Tuokiokuvia neljältä vuosikymmeneltä ulkoasiainhallinnossa. Otava 1994.
- Diiva ja diplomaatti. Neljä vuosikymmentä ulkoasiainhallinnossa. Otava 1996.
- PEARCE, Edward: Denis Healey. A Life in Our Times. Little, Brown 2002.
- PECHATNOV, Vladimir O.: "The Allies Are Pressing on You to Break Your Will..." Foreign Policy Correspondence between Stalin and Molotov and Other Politburo Members, September 1945–December 1946. *Cold War International History Project (Working Paper No. 26)* 1999.
- PELTOLA, Jarmo: "Ilmiantajat ja Puolueen vastaiset". SKP ja puoluekuri vuosina 1944–1948. Julkaisematon Suomen historian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto 1992.
- PELTONEN, Matti: Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa. SHS 1992.
- PELTONEN, Ulla-Maija: Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. SKS 1996.
- Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta. SKS 2003.
- PELTONIEMI, Pentti: SAK:n hajaannuksen vuodet. Vihtori Rantasen elämä. Tammi 1990.
- PELTONIEMI, Pentti & RAJALA, Hannu: Sappeli-Simonen. Tammi 1981.
- PENTTILÄ, Risto E. J.: Puolustuslinjat. Puolustuspolitiikka Suomen kansainvälisen aseman vakaannuttamisessa 1944–67. Otava 1988.
- PERNAA, Ville: Tehtävänä Neuvostoliitto. Opetusministeriön Neuvostoliittoinstituutin roolit suomalaisessa politiikassa 1944–1992. Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti 2002.
- PERÄLÄ, Reijo: Lapuan liike ja sanan mahti. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys 1998.
- PETERSSON, Bo: Med Moskvas ögon. Bedömningar av svensk utrikespolitik under Stalin och Chrusjtjov. Arena 1994.
- PETROV, Vladimir & Evdokia: Empire of Fear. Andre Deutsch 1956.
- PHARO, Helge Ø: 'Bridgebuilding and Reconstruction. Norway Faces the Marshall Plan'. *Scandinavian Journal of History*, Vol. 1 (1976) No. 1–2.
- PIETÄINEN, Jukka-Pekka: Rudolf Holsti. Lehtimies, tiedemies, poliitikko 1881–1919. Weilin+Göös 1986.
- PIKKUSAARI, Jussi: Vaikea vapaus. Sosialidemokratian häviö kirkolle Suomen kulttuuritaistelussa. SHS 1998a.
- 'Väinö Tannerin elämäntutkimus'. Teoksessa Väinö Tanner – monen särmän mies, 1998b.
- PILHJERTA, Ritva-Liisa: 'Tanner kirjailijana'. Teoksessa Väinö Tanner – monen särmän mies, 1998.
- PIPES, Richard: The Russian Revolution, 1899–1919. Fontana 1992 (1990).
- Russia under the Bolshevik Regime, 1919–1924. Harvill 1994.
- 'Misinterpreting the Cold War. The Hard-Liners Had It Right'. *Foreign Affairs*, Vol. 74 (1995) No. 1.
- Communism. A History of the Intellectual and Political Movement. Phoenix Press 2002 (2001).
- POGGIOLINI, Ilaria: 'Negotiating a Settlement for Italy and the Minor Axis Powers. Peace diplomacy and the origins of the Cold War, 1945–7'. Teoksessa *The Soviet Union and Europe in the Cold War, 1943–53*. 1996.
- Pohjola 2. maailmansodan aikana. SHS/SKS 1987.
- POHJONEN, Juha: 'Suojelupoliisi – sisäisen turvallisuuden takaaja'. Teoksessa *Isän-*

- maan puolesta, 1999.
- Maanpetturin tie. Maanpetoksesta Suomes-
sa vuosina 1945–1972 tuomitut. Otava
2000.
- POLVINEN, Tuomo: Barbarossasta Tehera-
niin. Suomi kansainvälisessä politiikassa I:
1941–1943. WSOY 1979.
- Teheranista Jaltaan. Suomi kansainvälises-
sä politiikassa II: 1944. WSOY 1980.
- Jaltasta Pariisiin rauhaan. Suomi kansainvä-
lisessä politiikassa III: 1945–1947. WSOY
1981.
- Valtakunta ja rajamaa. N. I. Bobrikov Suo-
men kenraalikuvernöörinä 1898–1904.
WSOY 1985.
- Between East and West. Finland in
International Politics, 1944–1947. Univer-
sity of Minnesota Press 1986.
- Valtiomiehen elämäntyö 1. J. K. Paasikivi
1870–1918. WSOY 1989.
- Valtiomiehen elämäntyö 3. J. K. Paasikivi
1939–1944. WSOY 1995.
- 'Ždanov, Mannerheim ja YYA-sopimuksen
esivaihe 1944–1945'. Teoksessa ...vaikka
voissa paistais?, 1998.
- Valtiomiehen elämäntyö 4. J. K. Paasikivi
1944–1948. WSOY 1999.
- 'Paasikivi Stalinin käytrinä'. Historiallinen
Aikakauskirja, Vol. 99 (2001) No. 4.
- Valtiomiehen elämäntyö 5. J. K. Paasikivi
1948–1956. WSOY 2003.
- PONS, Silvio: 'The Twilight of the
Cominform'. The Cominform, 1994.
- 'A Challenge Let Drop. Soviet Foreign
Policy, the Cominform and the Italian
Communist Party, 1947–8'. Teoksessa The
Soviet Union and Europe in the Cold War,
1943–53, 1996.
- PUTENSEN, Dörte: Im Konfliktfeld zwischen
Ost und West. Finnland, der kalte Krieg und
die deutsche Frage (1947–1973). Berlin-
Verl. Spitz 2000.
- RAACK, R. C.: Stalin's Drive to the West,
1938–1945. The Origins of the Cold War.
Stanford University Press 1995.
- Raamattu. WSOY 1992 (alkuteos ei paino-
vuotta).
- RADZINSKI, Edvard: Stalin. Suom. Kari
Klemelä. WSOY 1996 (1995).
- RAINER, János M.: 'Der Weg der ungarischen
Volksdemokratie. Das Mehrparteien-system
und seine Beseitigung 1944–1949'. Teok-
sessa Gleichschaltung unter Stalin?, 2002.
- Raja railona. Näkökulmia suojeluskuntiin.
Toim. Risto Alapuro. WSOY 1998.
- RAJALA, Panu & RAUTKALLIO, Hannu:
Petturin testamentti. Arvo Poika Tuomisen
todellinen elämä. WSOY 1994.
- RANCOUR-LAFERRIERE, Daniel: Stalinin
psykyke. Psykoanalyttinen tutkimus.
Suom. Tuomas Ahonen. Johan Beckman
Institute 2001 (1988).
- RANTALA, Jukka: Sopimaton lasten kasvat-
tajaksi! Opetajiin kohdistuneet poliittiset
puhdistuspyrkimykset Suomessa 1944–
1948. SHS 1997.
- RANTANEN, Paavo: Talviministeri. Diploma-
tian näyttämöiltä politiikan parrasvaloihin.
Gummerus 2000.
- RAUTKALLIO, Hannu: Suomen suunta
1945–1948. Weilin+Göös 1979.
- Talvisodan Erkko ja amerikkalaiset yhtey-
det. Art House 1990a.
- Paasikivi vai Kekkonen. Suomi länne-
stä nähtynä 1945–1956. Tammi 1990b.
- Kekkonen ja Moskova. Suomi länne-
stä nähtynä 1956–1962. Tammi 1991.
- Neuvostovalan asialla. NKP:n vaikutus
Suomessa 1960-luvulla. Tammi 1993.
- Laboratorio Suomi. Kekkonen ja KGB
1944–62. WSOY 1996.
- Agenda Suomi. Kekkonen – Sdp – NKP
1956–66. WSOY 1999.
- Kansakunnan syällisyys talvisotaan 1939–
1940. WSOY 2002.
- REIN, Th.: Juhana Vilhelm Snellmanin elämä.
Jälkimmäinen osa. 2. tark. p. Otava 1905.
- RENTOLA, Kimmo: 'O. W. Kuusinen ja
SKP:n politiikka 1944–1946'. Yhteiskun-
nallinen arkistosäätiö, Vuosikirja 1984.
- "'Ehkä mekin olisimme erehtyneet siihen
...'" SKP ja kansainvälisen kommunistisen
liikkeen virtaukset 1944–48'. Tiede & edis-
ty, Vol. 11 (1986) No. 4.
- 'Kommunismin kahdeksan kohorttia'.
Teoksessa Ajankohta. Poliittisen historian
vuosikirja 1992, 1992.
- Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kom-
munismi ja sota 1937–1945. WSOY 1994a.
- 'Pessi ja illuusiot. Neuvostojohto ja suoma-
lainen kommunismi 1944–48'. Historiallinen
Aikakauskirja, Vol. 92 (1994b) No 3.
- 'Unkarin tiellä. SKP:n pyrkimys valtaan
kevällä 1948'. Teoksessa Tutkimuksen
etulinjassa. Tieteen päivät 1995. Toim. Jan
Rydman. WSOY 1995a.
- 'Residenttien kertomaa'. Ulkopolitiikka,
Vol. 32 (1995b) No. 4.
- Niin kylmää että polttaa. Kommunistit,
Kekkonen ja Kreml 1947–1958. Otava
1997.
- 'Beljakovin ensimmäinen vaihe 1963–
1966'. Teoksessa ...vaikka voissa paistais?,
1998a.
- 'Finnish Communism, O. W. Kuusinen, and
Their Two Native Countries'. Teoksessa
Communism. National & International,
1998b.
- 'Punaisen Valpon synty' ja 'Supo, kommu-
nistit, KGB'. Teoksessa Isänmaan puolesta,
1999.
- 'From Half-Adversary to Half-Ally. Fin-
land in Soviet Policy, 1953–58'. Cold War
History, Vol. 1 (2000) No. 1.
- 'Ikke blot for et par rublers skyld.
Hovedtræk af Finlands Kommunistiske
Partis finansielle forbindelser med Moskva
1930–1990'. Teoksessa Guldet fra Moskva,
2001a.
- 'Stalin, Mannerheim ja Suomen rauhan-
ehdot 1944'. Historiallinen Aikakauskirja,
Vol. 99 (2001b) No.1.

- 'Komintern ja Suomi 1934–1944'. Teoksessa "Kallis toveri Stalin!", 2002a.
- "'Residenttimme ilmoittaa...'" Tiedustelun vaikutus Stalinin päätöksiin talvisodassa'. Verkkolehti Ennen ja nyt. Historian tietosanomat, Vol. 2 (2002b) No. 4, www.ennenjanyt.net/4-02.
- 'Suomi liu'ussa? Neuvostoliiton Suomenpolitiikan kiristyminen 1968–70'. Historiallinen Aikakauskirja, Vol. 100 (2002c) No. 2.
- REUNA, Risto: Puutyöväen historia II. Puutyöläiset ja heidän liittonsa työmarkkinoilla 1931–1973. Puutyöväen liitto 1985.
- Reviewing the Cold War. Approaches, Interpretations, Theory. Toim. Odd Arne Westad. Frank Cass 2000.
- REYNOLDS, David: 'The European Dimension of the Cold War'. Teoksessa Origins of the Cold War, 1994.
- RIES, Tomas: Luja tahto. Suomen puolustaminen. Suom. Heikki Tiilikainen. Suomen Mies 1989 (1988).
- RIOUX, Jean-Pierre: The Fourth Republic, 1944–1958. Cambridge University Press/ Editions de la Maison des Sciences de l'Homme 1987 (1980–83).
- RISLAKKI, Jukka: Erittäin salainen. Vakoilu Suomessa. Love kirjat 1982.
- 'Finland som objekt och arena för underättelseverksamhet'. Historisk Tidskrift för Finland, Vol. 77 (1992) No. 4.
- RISTE, Olav: "London-Regjeringa". Norge i krigsalliansen 1940-1945. II. 1942–1945: Vegene heim. Det norske samlaget 1979.
- RISTIMÄKI, Martti: Itä-Euroopan kansandemokratioiden synty ja kommunisminvastaisuus Suomessa 1947–1948. Julkaimaton poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 1988.
- ROBERTS, Geoffrey: The Soviet Union in World Politics. Co-existence, Revolution and Cold War, 1945–1991. Routledge 1999.
- ROIKO-JOKELA, Heikki: Ihanteita ja reaali-politiikkaa. Rudolf Holstin toiminta Baltian maiden kansainvälisen de jure -tunnustamisen ja reunavaltioyhteistyön puolesta 1918–1922. Jyväskylän yliopisto 1995.
- ROMAN, Eric: Hungary and the Victor Powers, 1945–1950. Macmillan 1996.
- ROMERO, Federico: The United States and the European Trade Union Movement, 1944–1951. The University of North Carolina Press 1992 (1989).
- ROSMER, Alfred: Lenin's Moscow. Bookmarks 1987 (1953).
- ROTHWELL, Victor: 'Robin Hankey'. Teoksessa British Officials and British Foreign Policy, 1945–50, 1990.
- RUOTSILA, Markku: Churchill ja Suomi. Winston Churchillin Suomea koskeva ajattelu ja toiminta 1900–1955. Otava 2002.
- RUSI, Alpo & REHN, Olli: Kylmä tasavalta. WSOY 2003.
- RÄIKKÄ, Jyrki: Sasu Punanen valkoisessa Suomessa. Yrjö Räisänen porvarillisen Suomen kriittikona 1918–1939. Julkaimaton poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 1993.
- SAARELA, Tauno: 'The Intellectuals, the Unity of the Working Class and Marxism. Cay Sundström's Interpretation of the Thoughts of Max Adler'. Teoksessa Transformation of Ideas on a Periphery. Political Studies in Finnish History. Toim. Jukka Kanerva & Kari Palonen. The Finnish Political Science Association 1987.
- 'OWK'. Chant 1–2/1990.
- Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923. KSL 1996.
- 'Santeri Mäkelä vuoden 1918 jälkeen'. Teoksessa Talonpoikainen sosialisti – Santeri Mäkelä poliittisena toimijana ja kirjailijana. Toim. Tauno Saarela. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 1997.
- 'Den finska, skandinaviska och nordiska kommunismen på 1920-talet'. Teoksessa Lokalt och internationellt, 2002a.
- 'Kommunistinen internationaali ja suomalainen kommunismi 1919–1935'. Teoksessa "Kallis toveri Stalin!", 2002b.
- SAARIKOSKI, Vesa: 'Finland in the Context of the "Europe Between" in the 20th Century'. Teoksessa And Never Shall They Meet? European Space and Thought between East and West. Toim. Vesa Saarikoski. Department of Political History, University of Turku 1997.
- SAARINEN, Aarne: Suomalaisen kommunistin kokemuksia. Tammi 1984.
- Kivimies. Toim. Pentti Peltoniemi. Otava 1995.
- Salaisen poliisin valtakunta. KGB, FSB ja suhteet Suomeen. Anne Kuorsalo, Ilmari Susiluoto & Martti Valkonen. Edita 2003.
- SALLAMAA, Kari: Kansanrintaman valo. Kirjailijaryhmä Kiilan maailmankatsomus ja esteettinen ohjelma vuosina 1933–1943. SKS 1994.
- 'Kiilan viisiottelu 1940-luvun kentällä'. Teoksessa 40-luku, 1998.
- SALMELA-JÄRVINEN, Martta: Kaikissa meissä vikaa on. Muistikuvia ja näkymiä vuosilta 1939–1959. WSOY 1968.
- SALMINEN, Esko: Vaikeneva valtiomahti? Neuvostoliitto/Venäjä Suomen lehdistössä 1968–1991. Edita 1996.
- The Silenced Media. The Propaganda War between Russia and the West in Northern Europe. Macmillan/St. Martin's Press 1999.
- SALMINEN, Esko & SUVANNE, Kauko: Kuvien sota 1939–1945. Propagandalehtiset talvi- ja jatkosodassa. Otava 1989.
- SALMINEN, Johannes: Rajamaa. Esseitä. Suom. Risto Hannula & Kyllikki Härkäpää. WSOY 1984.
- SALMINEN, Juhani: Kemi 1949, Suomen kohtalonratkaisu. Gummerus 1995.
- Asevelijuntta. Kertomus asevelisukupolven kommunismin vastaisesta taistelusta 1940–

1959. Gummerus 1996.
- SALMINEN, Pertti: Puolueettomuuden nimeen. Sotilasjohto Kekkonen linjalla ja sen sivussa 1961–1966. Suomen Mies 1995.
- SALMON, Patrick: 'Great Britain and Northern Europe from the Second World War to the Cold War'. Teoksessa *Kriegsende im Norden*, 1995.
- SALOMAA, Erkki: Neuvostoliiton ammattiyhdistysliike. SAK 1948.
- Muurarit ammattiyhdistysliikkeessä. Suomen Muurarien Liiton alkuvaiheet ja toiminta. Helsinki 1956.
- Tavoitteena kansanvalta. Suomen työväenliikkeen vaiheita vuosina 1944–1960. Kansankulttuuri 1964.
- SALVADORI, Massimo: Karl Kautsky and the Socialist Revolution, 1880–1938. NLB 1979.
- SANTONEN, Arvo: Kansainvälinen. Työväenliike hyvinvointiyhteiskunnassa. Weilin+ Göös 1989.
- SARAJAS, Annamari: Tunnuskuvia. Suomen ja Venäjän kirjallisen realismin kosketuskohtia. WSOY 1968.
- SASSOON, Donald: One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century. I. B. Tauris 1996.
- SAUKKONEN, Pasi: Suomi, Alankomaat ja kansallisvaltion identiteettipolitiikka. Tutkimus kansallisen identiteetin poliittisuudesta, empirinen sovellutus suomalaisiin ja hollantilaisiin teksteihin. SKS 1999.
- SAUNDERS, Frances Stonor: Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War. Granta Books 1999.
- Scandinavia during the Second World War. Toim. Henrik S. Nissen. University of Minnesota Press 1983.
- SCHEVENELS, Walter: Forty-five Years of the IFTU. Brussels 1956.
- SCREEN, J. E. O.: Mannerheim. Suom. Kaarina Turtia. Otava 2001 (1970 & 2000).
- Security and Insecurity. Perspectives on Finnish and Swedish Defence and Foreign Policy. Toim. Gunnar Artéus & Jukka Nevakivi. Probus 1997.
- SEJERSTED, Fredrik: 'Nordisk rettsamarbeid og europeisk integrasjon'. Teoksessa *Europa i Norden*, 1998.
- SEJNA, Jan: We Will Bury You. The Soviet Plan for the Subversion of the West by the Highest Ranking Communist Ever to Defect. Sidgwick & Jackson 1982.
- SELÉN, Kari: Sarkatakkien maa. Suojeluskuntajärjestö ja yhteiskunta 1918–1944. WSOY 2001.
- SEPPINEN, Jukka: Suomen Efta-ratkaisu yöpakkasten ja noottikriisin välissä. SHS 1997a.
- Ahti Karjalainen. Poliittinen elämäkerta. Otava 1997b.
- Paasikiven aikakauteen. Ajatus 2001a.
- Mahdottomasta mahdollinen. Suomen tie Euroopan unioniin. Ajatus 2001b.
- Isänmaan asiat. Johannes Virolaisen elämäkerta. Ajatus 2002.
- SEPPÄLÄ, Raimo: Pelon vuodet. Arvo "Poi-ka" Tuomisen salaista kirjeenvaihtoa Tukholmasta 1944–1956. Tammi 1983.
- SERVICE, Robert: Lenin. A Political Life, Vol. 3. The Iron Ring. Macmillan 1995.
- Lenin. Suom. Arto Häilä. WSOY 2001 (2000).
- SEVÓN, Cay: Visionen om Europa. Svensk neutralitet och europeisk återuppbyggnad 1945–1948. SHS 1995.
- SIIPPAINEN, Olavi: Nuoruuden trilogia. WSOY 1959 (Suuntana läntinen, 1943).
- SILTALA, Juha: Lapuan liike ja kyyditykset 1930. Otava 1985.
- Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjat kansallisessa projektissa. Otava 1999.
- SILVA, Charles: 'If Finland Weren't Finland, Would Sweden Be Finland? The Finland Argument as a Rationale for Swedish Neutrality in the Early Cold War'. Teoksessa *Charting an Independent Course*, 1998.
- Keep Them Strong, Keep Them Friendly. Swedish-American Relations and the Pax Americana, 1948–1952. Stockholm 1999.
- SIMOSAS, Stefan: Finlands diskreta eskort. Den svenska statsledningens föreställningar om Finland 1944–1949. Julkaisuamaton poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 1997.
- SINITSYN, Jelisei T.: Vaiettu totuus. Salaisen agentin todistajanlausunto. Toim. Igor Sinizin. Suom. Esa Adrian. Otava 1995.
- SKOG, Emil: Sosialisti ja patriotti muistelee. WSOY 1971.
- SMIRNOV, Stefan: Tornin miehet. Valvontakomission upseeri muistelee. Tammi 1996.
- SMITH, Anthony D.: Nationalism and Modernism. A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism. Routledge 1998.
- The Nation in History. Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism. University Press of New England 2000.
- SMITH, Tony: 'New Bottles for New Wine. A Pericentric Framework for the Study of the Cold War'. *Diplomatic History*, Vol. 24 (2000) No. 4.
- SOIKKANEN, Hannu: Kohti kansanvaltaa 1. 1899–1937. SDP 1975.
- 'Sota-ajan Tanner – historiallisia paradokseja'. Teoksessa *Murroskausien mies*, 1981.
- Kohti kansanvaltaa 2. 1937–1944. SDP 1987.
- Kohti kansanvaltaa 3. 1944–1952. SDP 1991a.
- 'Kansandemokratioiden muodostumisen vaikutus Suomen sosialidemokraatteihin'. Teoksessa *Suomi, itä ja länsi*. WSOY 1991b.
- SOIKKANEN, Timo: Kansallinen eheytyminen – myytti vai todellisuus? Ulko- ja sisäpolitiikan linjat ja vuorovaikutus Suomessa vuosina 1933–1939. WSOY 1984.
- Yrjö Ruutu. Näkijä ja tekijä. Itsenäisyyden,

- eheyttämisen ja uuden ulkopolitiikan juurilla. WSOY 1991.
- 'Finlands och Norges relationer åren efter kriget'. Teoksessa Finland – Norge. Rapport från ett seminarium om konflikter och samarbete mellan två grannländer. Toim. Per Brunvand & Henrik Stenius. Renvall-institutet, Helsingfors universitet 1994.
- Presidentin ministeriö. Ulkoasiainhallinto ja ulkopolitiikan hoito Kekkonen kaudella I. Kansainvälistymisen ja muutosvaatimusten paineissa 1956–69. Ulkoasiainministeriö 2003.
- SORSA, Kalevi: Muistikuvia, mielikuvia. Otava 1995.
- Sisäänajo. Poliitiikan kuvioita 1969–72. Otava 1998a.
- 'Tanner työväenliikkeen johtajana'. Teoksessa Väinö Tanner – monen särmän mies, 1998b.
- Kansankoti ja punamulta. Poliitiikan kuvioita 1972–1976. Otava 2003.
- 'Soviet Archives. Recent Revelations and Cold War Historiography'. Diplomatic History, Vol. 21 (1997) No. 2.
- The Soviet Union and Europe in the Cold War, 1943–53. Toim. Francesca Gori & Silvio Pons. Macmillan 1996.
- Sovjetunionen och Norden – konflikt, kontakt, influenser. Toim. Sune Jungar & Bent Jensen. SHS 1997.
- SPRIANO, Paolo: Stalin and the European Communists. Verso 1985.
- STENIUS, Henrik: Frivilligt, jämlikt, samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott. Svenska litteratursällskapet i Finland 1987.
- 'Ruotsinkieliset järjestäytymisperinteet'. Teoksessa Kansainvälistyminen, 1989.
- STEPHANSON, Anders: 'The United States'. Teoksessa The Origins of the Cold War in Europe, 1994.
- STRELIANYI, Anatolii: 'Khrushchev and the Countryside'. Teoksessa Nikita Khrushchev, 2000.
- SUHOLA, Aino: Luja ja urhoollinen sydän. Sylvi Kekkonen elämä. Otava 2000.
- SUISTOLA, Jouni: Kylmä sota paleltaa. Kylmän sodan alku Suomen johtavassa sanomalehdissä. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys 1994.
- SULKUNEN, Irma: Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700–1800-luvulla. Gaudeamus 1999.
- Suomalainen diplomaatti. Muotokuvia muistista ja arkistojen kätkeistä. Toim. Arto Mansala & Juhani Suomi. SKS 2003.
- SUOMI, Juhani: Myrrysmyies. Urho Kekkonen 1936–1944. Otava 1986.
- 'Möte mellan motståndare. Sammanträffandet mellan Urho Kekkonen och O. W. Kuusinen i Moskva hösten 1945'. Teoksessa Utrikespolitik och historia. Toim. Mats Bergquist, Alf W. Johansson & Krister Wahlbäck. Militärhistoriska förlaget 1987.
- Vonkamies. Urho Kekkonen 1944–1950. Otava 1988.
- Kuningastie. Urho Kekkonen 1950–1956. Otava 1990.
- Kriisien aika. Urho Kekkonen 1956–1962. Otava 1992.
- Presidentti. Urho Kekkonen 1962–1968. Otava 1994.
- Taistelu puolueettomuudesta. Urho Kekkonen 1968–1972. Otava 1996.
- Liennytyksen akanvirrassa. Urho Kekkonen 1972–1976. Otava 1998.
- Umpeutuva latu. Urho Kekkonen 1976–1981. Otava 2000.
- SUUTARI, Viljo: Yksinäisenä sutena. Kuljetusliiton tuho. WSOY 1968.
- SYKLÄINEN, Rudolf: Musta Rudolf. Ihmeelliset seikkailuni bolshevikien maassa. Tammi 2000.
- SÖDERHJELM, J. O.: Kolme matkaa Moskovaan. Suom. Keijo Kylävaara. Kirjayhtymä 1970.
- SØRENSEN, Øystein & STRÅTH, Bo: 'Introduction'. Teoksessa The Cultural Construction of Norden, 1997.
- TAKALO, Tenho: 'Unkari Suomessa 1920- ja 1930-luvuilla. Heimotyötä, kulttuurisuhteita vai "revisiopolitiikkaa"?' Teoksessa Yksilö ja yhteiskunnan muutos. Tampereen yliopisto 1986.
- TAMM, Ditlev: 'Die Abrechnung mit der Kollaboration in Dänemark'. Teoksessa Kriegsende im Norden, 1995.
- TAMNES, Rolf: Oljealder 1965–1995. Norsk utenrikspolitikkens historie 6. Universitetsforlaget 1997.
- TANNER, Heikki: "'Näin se käy, kun on politiikassa mukana'". Teoksessa Isänmaan vangit, 1997.
- TANNER, Väinö: Näin Helsingin kasvavan. Tammi 1947.
- Nuorukainen etsii sijaansa yhteiskunnassa. Tammi 1948a.
- Kuinka se oikein tapahtui. Vuosi 1918 esivaiheeseen ja jälkiselvittelyineen. Tammi 1948b.
- Tarton rauha, sen syntyvaiheet ja -vaikeudet. Tammi 1949.
- Olin ulkoministerinä talvisodan aikana. Tammi 1950.
- Suomen tie rauhaan 1943–44. Tammi 1952.
- Itsenäisen Suomen arkea. Puheita. Tammi 1956.
- Kahden maailmansodan välissä. Muistelmia 20- ja 30-luvuilta. Tammi 1966.
- TARKIAINEN, Kari: Se vanha vainooja. Käsitukset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen. SHS 1986.
- TARKIAINEN, V.: Suomalaisen kirjallisuuden historia. Otava 1934.
- TARKKA, Jukka: 13. artikla. Suomen sotasyyllisyysskysymys ja liittoutuneiden sotarikospolitiikka vuosina 1944–1946. WSOY 1977.
- Suomen kylmä sota. Miten viattomuudesta

- tuli voima. Otava 1992.
- Uhan alta unioniin. Asennemuutos ja sen unilukkari EVA. Otava 2002.
- TARKKA, Pekka: Paavo Rintalan saarna ja seurakunta. Kirjallisuussosiologinen kuvaus Paavo Rintalan tuotannosta, suomalaisen kirjasadon rintamista ja kirjallisuuden asemasta kulttuurin murroksessa. Otava 1966.
- Salama. Otava 1973.
- Putkinotkon tausta. Joel Lehtosen henkilöt 1901–1923. Otava 1977.
- Pentti Saarikoski. Vuodet 1964–1983. Otava 2003.
- TAUBMAN, William: Khrushchev. The Man and His Era. Norton 2003.
- TAWASTJERNA, Erik: Jean Sibelius 1–5. Otava 1965–88.
- TERVONEN, Jukka: 'Kekkonen i förklarar ljust'. Historisk Tidskrift för Finland, Vol. 83 (1998) No. 4.
- TERÄVÄINEN, Erkki: Lavastettu rinnakkaiselo. Suomen ulkopolitiikka johtavassa länsisaksalaislehdissä 1955–1962. SKS 2003.
- TIAINEN, Hannes: Tovereiden tasavalta. Toim. Kyösti Salovaara. Tammi 1997.
- Tietoa, taitoa, asiantuntemusta. Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917, 1–3. Marjatta Hietala et al. SHS/Helsingin kaupungin tietokeskus 1992.
- TIILIKAINEN, Teija: 'Finland and the European Union'. Teoksessa The European Union and the Nordic Countries. Toim. Lee Miles. Routledge 1996.
- Europe and Finland. Defining the Political Identity of Finland in Western Europe. Ashgate 1998.
- TOMMILA, Päiviö: Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia. WSOY 1989.
- TRACHTENBERG, Marc: A Constructed Peace. The Making of the European Settlement, 1945–1963. Princeton University Press 1999.
- TUCKER, Robert C.: Stalin as Revolutionary, 1879–1929. A Study in History and Personality. Chatto & Winders 1974.
- Stalin in Power. The Revolution from Above, 1928–1941. Norton 1992 (1990).
- TUMARKIN, Nina: The Living & the Dead. The Rise and Fall of the Cult of World War II in Russia. BasicBooks 1994.
- TUOMINEN, Arvo: 'Poliittinen vastustaja'. Teoksessa Kuin kallioon hakattu, 1956.
- Maan alla ja päällä. Muistelmia vuosilta 1921–1933. Tammi 1958.
- Myrskyn aikaa. Tammi 1970.
- Myrskyn mentyä. Kommunismine vai demokraattinen Suomi? Tammi 1971.
- Ettei totuus unohtuisi. Tammi 1976.
- TUOMINEN, Marja: "Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia". Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa. Otava 1991.
- TUOMIOJA, Erkki: K. H. Wiik 2. Puoluesihiteeri ja oppositiososialisti. Elämäkerta 1918–1946. Tammi 1982.
- Sakari Tuomioja. Suomalainen sovittelija. Tammi 1986.
- TURTOLA, Martti: Tornionjoelta Rajajoelle. Suomen ja Ruotsin salainen yhteistoiminta Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle vuosina 1923–1940. Puolustuspoliittinen vaihtoehto. WSOY 1984.
- Erik Heinrichs – Mannerheimin ja Paasikiven kenraali. Otava 1988.
- Risto Ryti. Elämä isänmaan puolesta. Otava 1994.
- Presidentti Konstantin Päts. Viro ja Suomi eri teillä. Otava 2002.
- UINO, Ari: 'Kielitaistelu ja "uusi suomalaisuusliike" 1918–1939'. Teoksessa Herää Suomi, 1989.
- ULAM, Adam B.: Stalin. The Man and His Era. Expanded ed. Beacon Press 1989 (1973).
- The Communists. The Story of Power and Lost Illusions, 1948–1991. Charles Scribner's Sons 1992.
- URBAN, Joan Barth: Moscow and the Italian Communist Party. From Togliatti to Berlinguer. I. B. Tauris 1986.
- ...vaikka voissa paistais? Venäjän rooli Suomessa. Toim. Jorma Selovuori. WSOY 1998.
- VAITTINEN, Pirjo: Niin lähellä, niin kaukana. Suomesta ruotsiksi käännetyn kaunokirjallisuuden vastaanotto Ruotsissa 1930-luvulla. SKS 1988.
- VALKONEN, Marjaana: Yhdessä elämä turvalliseksi. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1930–1947. SAK 1987.
- VARES, Vesa: Konservatiivi ja murrosvuodet. Lauri Ingman ja hänen poliittinen toimintansa vuoteen 1922. SHS 1993.
- 'Englanti ja Kekkonen 1953–1954. Nousevista valtiomiesodotuksista takaisin kriittisyyteen'. Teoksessa Historiallinen Arkisto 109. SHS 1997.
- Kaksi askelta edellä. Kokoomuksen nuorten liiton historia 1928–96. Helsinki 1999.
- 'Is This the Top of the Slippery Slope? The British View on the Participation of Communists in the Finnish Government, 1956–1968'. Scandinavian Journal of History, Vol. 27, (2002) No. 3.
- 'Rajankäyntiä sivistyksen nimissä. Suomalaiset ja Väli-Eurooppa maailmansotien välillä'. Historiallinen Aikakauskirja, Vol. 101 (2003) No. 2.
- VARJONEN, Unto: 'Toisen maailmansodan jälkikausi' Teoksessa Suomen sosialidemokraattinen työväenliike 1899–1949. SDP 1949.
- VASARA, Erkki: Valkoisen Suomen urheilivat soturit. Suojeluskuntajärjestön urheiluja kasvatustoiminta vuosina 1918–1939. SHS 1997.
- VEHVILÄINEN, Olli: 'Tietä rauhaan etsitään'. Teoksessa Yksin suurvaltaa vastassa, 1997.
- VEHVILÄINEN, Olli & BARYŠNIKOV, V. N.: 'Kaksi rauhan strategiaa'. Teoksessa Yksin suurvaltaa vastassa, 1997.
- VENNAMO, Veikko: Kekkos-diktatuurin van-

- kina. Gummerus 1989.
- VENNAMO, Veikko & VÄISÄNEN, P. O.: Jälleenrakennuksen ihme. Suomi nousi aallonpohjasta. Gummerus 1988.
- VIHAVAINEN, Timo: Kansakunta rähmälään. Suomettumisen lyhyt historia. Otava 1991.
- 'Sodan ja vaaran vuodet'. Teoksessa Yleisradion historia 1. 1926–1949. YLE 1996.
- 'Ulkomaiden apu Suomelle talvisodan aikana'. Teoksessa Yksin suurvaltaa vastassa, 1997.
- Stalin ja suomalaiset. Otava 1998.
- VIITALA, Heikki Mikko: Rauhanoppositio. Tutkimus poliittisesta oppositiosta Suomessa vuosina 1940–1944. Kansankulttuuri 1969.
- VINEN, Richard: A History in Fragments. Europe in the Twentieth Century. Abacus 2002 (2000).
- Virallista politiikkaa – epävirallista kanssikäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Atena 1997.
- VIRKKUNEN, Paavo: Itsenäisen Suomen alkuvuosikymmeniltä. Elettyä ja ajateltua. Otava 1954.
- VIROLAINEN, Johannes: Sanoi Paasikivi. Muistelmia 1940-luvun vaikeilta vuosilta. Otava 1983.
- Vallankäyttö Kekkonen kaudella. Otava 1986.
- VISURI, Pekka: Pariisin rauhansopimuksen sotilasartiklat. Suomea koskevien rajoitusten synty ja tulkinnat. Sotakorkeakoulu 1990.
- Puolustusvoimat kylmässä sodassa. Suomen puolustuspolitiikka vuosina 1945–1961. WSOY 1994.
- VLADIMIROV, Viktor: Näin se oli ... Muistelmia ja havaintoja kullisientakaisesta diplomaattitoiminnasta Suomessa 1954–84. Suom. Arnold Hiltunen. Otava 1993.
- Kohti talvisotaa. Suom. Arnold Hiltunen. Otava 1995.
- VOLKOGONOV, Dmitri: Stalin. Triumph and Tragedy. Toim. Harold Shukman. Weidenfeld and Nicolson 1991 (1989).
- Lenin. Life and Legacy. HarperCollins 1995 (1994).
- The Rise and Fall of the Soviet Empire. Political Leaders from Lenin to Gorbachev. HarperCollins 1998.
- Väinö Linna – toisen tasavallan kirjailija. Toim. Yrjö Varpio. WSOY 1980.
- Väinö Tanner. 60 vuotta. 12.3.1941. Kulutusosuuskuntien Keskusliitto 1941.
- Väinö Tanner – monen särmän mies. Vuosisadan vaikuttaja tänään. Toim. Arvo Ahlroos & Ritva-Liisa Pilhjerata. Väinö Tannerin Säätiö 1998.
- VÄYRYNEN, Paavo: On totuuden aika. 1–2. Tosiasioita ja muistikuvia Urho Kekkonen/Mauno Koiviston Suomesta. WSOY 1993.
- VÄYRYNEN, Raimo: Conflicts in Finnish-Soviet Relations. Three comparative case studies. Tampereen yliopisto 1972.
- WAGNLEITNER, Reinhold: Coca-Colonization and the Cold War. The Cultural Mission of the United States in Austria after the Second World War. University of North Carolina Press 1994.
- WAHLBÄCK, Krister: Veljeys veitsen terällä. Suomen kysymys Ruotsin politiikassa 1937–1940. Suom. Maija-Liisa & Asko Vuorjoki. WSOY 1968 (1964).
- Mannerheimista Kekkoeseen. Suomen politiikan päälinjoja 1917–1967. Suom. Markku Jänninen. WSOY 1968 (1967).
- 'Svek Sverige Finland hösten 1939?' Historisk Tidskrift för Finland, Vol. 74 (1989) No. 2.
- WATT, Donald Cameron: 'Mitä oman ajan historia on?' Teoksessa Poliittinen historia, Suomi ja muut. Toim. Seppo Hentilä & Timo Turja. Pohjoinen 1991.
- WEILER, Peter: British Labour and the Cold War. Stanford University Press 1988.
- WESTAD, Odd Arne: 'Secrets of the Second World. The Russian Archives and the Reinterpretation of Cold War History'. Diplomatic History, Vol. 21 (1997) No. 2.
- WETTIG, Gerhard: High Road, Low Road. Diplomacy & Public Action in Soviet Foreign Policy. Pergamon-Brassey's 1989.
- WHEEN, Francis: Karl Marx. Suom. Aarne T. K. Lahtinen. Otava 2000 (1999).
- WIHTOL, Åke: Diplomaatti, minäkö? Epädiplomaattisia episodeja vuosilta 1950–1991. Gummerus 1999.
- WINDMULLER, John P.: American Labor and the International Labor Movement 1940 to 1953. Cornell University 1954.
- WIRTANEN, Atos: Poliittiset muistelmat. Suom. Aaro A. Vuoristo. Otava 1972.
- WITT-BRATTSTRÖM, Ebba: Ediths jag. Edith Södergran och modernismens födelse. Pan 1999 (1997).
- von WRIGHT, G. H.: Elämäni niin kuin sen muistan. Suom. Iiro Kuورانne. Otava 2002 (2001).
- Yhtä suurta perhettä. Bolševikkien kansallisuuspolitiikka Luoteis-Venäjällä 1920–1950-luvuilla. Toim. Timo Vihavainen & Irina Takala. Kikimora 2000.
- Yksin suurvaltaa vastassa. Talvisodan poliittinen historia. Toim. Olli Vehviläinen & O. A. Ržeševski. SHS 1997.
- YLIKANGAS, Heikki: Käännekohtat Suomen historiassa. Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla. WSOY 1986.
- Mennyt meissä. Suomalaisen kansanvallan historiallinen analyysi. WSOY 1990.
- 'Autonomisen Suomen virkamiesliitti'. Teoksessa Suomen keskushallinnon historia 1809–1996. Edita/Hallintohistoriakomitea 1996.
- Tulkintani talvisodasta. WSOY 2001.
- 'Välirauha 1940 – minkä sodan odotuksessa?' Historiallinen Aikakauskirja, Vol. 101 (2003) No. 4.

- YLITALO, J. Raymond: Salasanomia Helsinkiä Washingtoniin. Muistelmia ja dokumentteja vuosilta 1946–48. Toim. Lauri Toiviainen. Otava 1978.
- Vaaran vuosilta 50-luvulle. Muistelmia ja dokumentteja vuosilta 1948–1950. Toim. Lauri Toiviainen. Otava 1979.
- YRJÖNSUURI, Mikko: Roistovaltion rauñoilla. Filosofinen arvio Irakin sodasta. Gaudeamus 2003.
- YYA-Suomi. WSOY 1993.
- ZAMETICA, John: 'Three Letters to Bevin. Frank Roberts at the Moscow Embassy, 1945–46'. Teoksessa *British Officials and British Foreign Policy, 1945–50*, 1990.
- ZETTERBERG, Kent: I skuggan av Stalin. En säkerhetspolitisk balansgång. Sveriges bevakning av Finlands öde 1944–49. Probus 1995.
- ZETTERBERG, Seppo: Suomi ja Viro 1917–1919. Poliittiset suhteet syksystä 1917 reunavaltiopoliitiikan alkuun. SHS 1977.
- ZILLIACUS, Kim O. K.: Finländsk kommunism i ljuset av väljarstöd 1945–1991. Finska Vetenskaps-Societen 1995.
- ZUBOK, Vladislav: 'Stalin's Plans and Russian Archives'. *Diplomatic History*, Vol. 21 (1997) No. 2.
- ZUBOK, Vladislav & PLESHAKOV, Constantine: Inside the Kremlin's Cold War. From Stalin to Khrushchev. Harvard University Press 1996.
- ÅSELIUS, Gunnar: 'Vihamielinen Suomi, "viihamielisesti puolueeton" Ruotsi. Neuvostoliiton merivoimien arviointeja maailmansotien välillä'. Teoksessa *Itsekkyyttä vai valtiomiestaitoa*, 2002.
- Älymystön jäljillä. Kirjoituksia suomalaisesta sivistyneistöstä ja älymystöstä. Toim. Pertti Karkama & Hanne Koivisto. SKS 1997.
- ØSTERGÅRD, Uffe: 'The Geopolitics of Nordic Identity – From Composite States to Nation-states'. Teoksessa *The Cultural Construction of Norden*, 1997.

TELEVISIO-OHJELMAT, DOKUMENTTIFILMIT

- 'Mies varjossa'. Suunnittelu ja toteutus Iikka Vehkalahti, Elina Katainen & Peter von Bagh. 1994.
- 'Salainen sota I–II'. Toim. Olli Ainola. TV1 26.3. ja 14.5.2001 (www.yle.fi/mot/).
- 'Suomalaiset sotilaat vakoilivat Yhdysvaltain kanssa Neuvostoliittoa'. Toim. Olli Ainola & Ari Lehikoinen. TV1 23.4.2004.
- 'Tanner'. Ohj. Michael Franck. 2001.

INTERNET-SIVUSTOT

- Cold War International History Project, cwihp.si.edu.
- MOT, www.yle.fi/mot.
- Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact, www.isn.ethz.ch/php/.
- Suojelupoliisi, www.poliisi.fi/supo.
- Väinö Tannerin Säätiö, www.vainotannerinsaatio.fi.

Henkilöhakemisto

Alaviitteissä ja kuvateksteissä esiintyvät henkilönimet on merkitty kursivoituilla sivunumeroilla.

Aaltonen, Aimo 95, 97, 259, 278–279, 281, 297, 310, 313, 318, 400, 421–422, 424, 426–429, 431, 436, 465

Aaltonen, Aleksii 199, 242, 247, 402

Abramov, Aleksandr 379, 381–382, 387

Ackermann, Anton 314

Ahlman, Erik 63

Aho, Lauri 63

Ahrenberg, Jac. 39

Ahtiainen, Pekka 68

Akulov, Albert 120, 166, 194, 213

Alanen, Aulis J. 47

Alapuro, Risto 51, 130, 191

Aleksanteri I 39

Aleksanteri II 45

Ampuja, Mikko 252

Andersen, Alsing 230, 240

Andersen, Nina 237

Andersson, Sven 228, 234

Antikainen, Eero 432

Anto, Aito 354

Apunen, Osmo 166

Archer, Paul 451

Arrachard, René 454–456

Arwidson, Adolf Ivar 39

Attlee, Clement 28, 34, 154, 157–158, 339

Aunesluoma, Juhana 126

Baranov, Leonid S. 277

Bebel, August 327

Beljakov, Aleksei 216

Bell, Ernest A. 181

Beneš, Eduard 78

Bergholm, Tapio 419–420

Bergling, Stig 128

Bergman, Ingmar 48

Berija, Lavrenti 19

Berner, Rolf 339

Bernstein 472

Bevin, Ernest 34, 35, 36, 157–158, 264, 295, 325–327, 329, 339, 344, 349, 359, 377, 385, 391, 439

Beyer-Thoma, Hermann 12–13, 15

Björk, Kaj 247, 343

Björnson, Björnsterne 50

Blum, Léon 151, 153, 154, 158, 179–180, 182

Bobrikov, N. I. 39, 45, 49, 55

Bohemian, Erik 385–386

Bolle, Martin C. 349

von Born, Ernst 63

Bottomley, Arthur 396

Branting, Hjalmar 193

Braunthal, Julius 467

Brežnev, Leonid 132, 193

Brik, Lennart 259

de Brouckère, Louis 179

Brown, Irving 440, 446, 457–459, 461, 467, 469–472

Buharin, Nikolai 147–148

Buhl, Wilhelm 238

Bullock, Alan 15, 200

Bush, George W. 438

Büttner, Ruth 110

Böhm, Wilmos 35

Caballero, Largo 152

Caffery, Jefferson 392

Cajander, A. K. 164, 166, 168–172, 174, 180, 183

Carey, James B. 472

Carr, Edward Hallet 25

Castrén, Gunnar 65

Chamberlain, Neville 31, 176

Chester, George 345

Churchill, Winston 28, 31, 34–35, 37, 64, 77, 114, 116, 161, 309, 329, 339, 369, 437, 439

Citrine, Walter 92, 154, 180–182, 437, 440

Conquest, Robert 102

Cooper, James Ford 120

Cyrankiewicz, Józef 91

Dahl, Jukka 74

Dahrendorf, Ralf 192

Daladier, Edouard 154

Deakin, Arthur 37

Dekanozov, V. G. 274

Delbos, Yvon 386

Derjabin, Juri 120, 184

Dimitrov, Georgi 151–152, 156, 201, 206, 275

Djilas, Milovan 22, 94, 293

Dostojevski, Fedor 210

Downie, John 181

Dubček, Alexander 29

Dubinsky, David 440–441

Durkfeldt, Åke 69

Dyrendahl, Hjalmar 228

Ebert, Friedrich 146

Eden, Anthony 34, 329, 339, 367, 371

EGge, Örnulf 260

Ehrensverd, Carl August 79

Ehnröoth, Jari 190

Ehrström, E. G. 39

Eisenhower, Dwight D. 371

Elliot, Walter 180

Enckell, Carl 72, 293, 346, 378–380, 382, 384, 387, 389, 392–393

Enckell, Ralph 121

Enckell, Georg 16

Engels, Friedrich 157, 428

Engman, Max 39

Enne, Yrjö 256, 308, 427

Erich, Mikko 229, 270

Erkko, Eljas 58, 164, 166, 168, 170, 172–174

Erlander, Tage 79, 90, 212, 234, 242–243, 258,

- 282, 296–297, 301, 304, 320, 355, 360
- Eskelinen, Heikki 25
- Fagerholm, Judith 72
- Fagerholm, Karl-August 16, 64, 70, 72, 79, 82, 90, 97, 98, 199, 212, 228–230, 233–234, 241, 246, 248, 305, 309–310, 350–351, 354, 398–402, 405–406, 408, 410–411, 429–430, 433
- Feather, Victor 353, 463
- Fierlinger, Zdenek 91
- Fjodorov, Vladimir 37, 120, 194, 213, 215
- Foot, Michael 353–354
- Forsström, Yrjö 423
- Franco, Francisco 20, 176, 182, 264
- Franck, Michael 187
- Freeman, John 335–336
- Furubotn, Peder 314–319
- Gaddis, John Lewis 33
- Gartz, Åke 320
- de Gaulle, Charles 155
- Gebhard, Hannes 55
- Gee, Hubert G. 353, 453
- Gerhardsen, Einar 212
- Goldhagen, Daniel 190
- Golitsyn, Anatoli 128
- Gorbatšov, Mihail 11, 29, 106–107, 212
- Gordievski, Oleg 120, 128
- Gorodetsky, Gabriel 20
- Green, William 462
- Gripenberg, G. A. 35, 67, 250
- Grocholski, kreivi 340
- Gromyko, Andrei 464
- Grotewohl, Otto 85–86, 91
- Günther, Christian 262
- Gyllenstierna, Eric 307
- Göbbels, Joseph 357
- Haapala, Pertti 191
- Haataja, Lauri 12, 15
- Haavikko, Paavo 56, 170
- Hakalehto, Ilkka 166
- Hakkila, Väinö 55, 350
- Halifax, lordi Edward 31
- Hallama, Anita 115
- Halonen, Tarja 186
- Halvorsen, Roald 290
- Hanhimäki, Jussi 14, 124
- Hankey, Robin 340, 347, 351
- Hansen, H. C. 212, 335
- Hansson, Per Albin 57, 65, 225–228, 230, 234, 241–242, 252, 255, 262
- Harle, Vilho 186
- Harriman, W. Averell 461
- Haug, Ole 298
- Hautala, Arvo 421–422, 435
- Healey, Denis 35, 192, 326, 340–342, 347, 350–351, 353, 359, 361, 445
- Hedemann, Reidar 348
- Hedtoft, Hans 78, 244, 291
- Heikkilä, Kauko 265
- Heino, Viljo 69
- Heinrichs, Erik 67
- Helkama-Rågård, Anna 126
- Helo, Johan 69, 252–253
- Hemmer, Jarl 64
- Henderson, Arthur 140, 193
- Henderson, James 350
- Henriksen, Thorbjörn 237
- Hentilä, Seppo 186
- Hetemäki, Päiviö 188
- Hietanen, Silvo 50
- Hievänen, Sauli 188
- Hiironen, Annu 422
- Hiironen, Uuno 93–94, 415, 422–433
- Hiltunen, Onni 199
- Himmler, Heinrich 189
- Hitler, Adolf 15, 19–21, 60, 91, 150–151, 153, 155, 176, 189–190, 192, 196–199, 201–203, 225, 228, 240, 253, 269, 309, 322–323, 357, 437
- Hobsbawm, Eric 11–12, 103, 142
- Hodgson, John H. 205
- Hogan, Michael J. 375
- Holberg, Ludvig 64
- Holsti, Rudolf 46–47, 52
- Honka, Olavi 215
- Hruštšev, Nikita 17, 19, 29–30, 125, 132, 164, 212–216, 222, 416
- Hruštšev, Sergei 30
- Huhta, Matti 442
- Hulkkonen, Aarne 74
- Huntington, Samuel P. 42
- Huttunen, Evert 221
- Huunonen, Emil 199, 353, 402–403, 407, 425, 447–448, 451, 453–454, 457, 464
- Huysmans, Camille 140, 193
- Hyndman, Henry 140
- Hyvämäki, Lauri 12
- Hyvärinen, Pekka 115
- Hägglöf, Gunnar 359
- Hägglöf, Ingemar 120
- Härmä, Erkki 405, 423–424, 443
- Höglund, Zeth 154
- Ibsen, Henrik 50, 64
- Ivalo, Asko 378, 385
- Jaakkola, Jalmari 46
- Jakobson, Max 17, 22, 48, 118, 175
- Janhunen, Matti 267, 308, 317
- Jansson, Vappu 310
- Jartsev, Boris 183
- Jelisejev (Jelisei T. Sinitsyn) 232, 442
- Jeltsin, Boris 184
- Jenkins, Roy 116
- Jensen, Eiler 449
- Jensen-Eriksen, Niklas 126
- Johansson, Albin 228
- Johnson, Eyvind 56, 306
- Jouhaux, Léon 154
- Judanov 162
- Junttila, Lars 317–318, 404, 406, 424–425, 427–428, 430, 435, 447, 450, 455, 469
- Juslenius, Daniel 39
- Jussila, Osmo 12–13, 15, 21, 43, 398
- Jutikkala, Eino 25, 48
- Jutila, K. J. 387, 462
- Järvelä, Olavi 472
- Järvinen, Matti 69
- Kailas, Uuno 42
- Kaitila, Esa 60
- Kalela, Jorma 47
- Kallinen, Yrjö 346
- Kallio, Kyösti 166, 170, 174
- Kamenev, Lev 148

- Karasev, Felix 120
 Kari, J. K. 216
 Karikoski, V. A. M. 95
 Karjalainen, Ahti 24, 116, 214
 Karvonen, Lauri 48
 Karvonen, Toivo 285, 312, 404, 443
 Kauhanen, Kalle 430
 Kautsky, Karl 153, 193, 216, 327
 Kekkonen, Sylvi 115
 Kekkonen, Urho 15–16, 17, 24–27, 38, 69, 83, 88, 106, 109–111, 113–116, 117, 118, 125, 127, 131–132, 164–166, 185–188, 207, 214–215, 250, 320–321, 429, 433, 436, 462
 Kennan, George F. 443
 Kennedy, John F. 17, 125
 Keto, Johan 86, 232
 Kettunen, Pauli 39, 54, 217, 417, 420
 Kielland, Alexander 50
 Kilpi, Eino 398
 Kilpi, Sylvi-Kyllikki 241
 Kirillov, Vasili 277
 Kivi, Jaakko 432, 455
 Kivi, Paavo O. 238
 Kivikoski, Paavo 259, 289, 312
 Kivilahti, Kaarlo 279
 Kivimäki, T. M. 55, 100, 170, 204
 Kivistö, J. A. 462
 Klinge, Matti 39, 44
 Koivisto, Mauno 116, 117, 185–186
 Kollontai, Aleksandra 81, 88, 100, 167–168, 177, 324
 Komissarov, Juri (= Juri Derjabin) 166, 184, 188
 Korhonen, Keijo 118
 Koskinen, Paavo 259, 426–427
 Kosola, Vihtori 99
 Kotilainen, V. A. 270
 Kotov, Mihail 385, 387
 Kravtšenko, Viktor 87
 Kreindler, Charles 461
 Kreisky, Bruno 322
 Kronvall, Olof 126
 Krupskaja, Nadežda 28
 Kuisma, Markku 122
 Kujala, Toivo 211, 289
 Kukkonen, Antti 205
 Kurjensaari, Matti 23–24, 26
 Kustaa V 255
 Kuusinen, Aino 202
 Kuusinen, Hertta 73, 76, 85, 89, 98, 100, 202–209, 211, 218, 259, 270, 276, 278–283, 285, 287–291, 293, 295–296, 298–300, 305, 307, 311–312, 316, 318–321, 377, 381–382, 398, 404–409, 435, 466
 Kuusinen, Otto Ville 30, 73, 85, 98, 147, 151, 170–178, 182, 196, 200–206, 208–216, 220–222, 281–282, 310, 398, 409
 Kuznetsov, Vasili 442, 454–456, 464
 Lafargue, Paul 327
 Lager, Fritjof 277
 Laidoner, Johan 173
 Laine, Helvi 303
 Lamming, G. N. 344
 Lange, Halvard 91, 385
 Larsen, Aksel 290–291, 297, 307, 315–316, 318
 Larsson, Carl 48
 Laski, Harold 35, 326–329
 Laurén, Aapo 62
 Laurikainen, Aune 285
 Laursen, Georg 277
 Lebedev, Viktor 213
 Ledward, Richard 340, 389
 Leffler, Melvyn P. 33, 375–376
 Le Goff, Jacques 28
 Lehén, Tuure 206, 209, 281
 Lehtinen, Inkeri 94, 201, 206, 280, 281, 283–284, 287, 310–311, 318–319, 397, 403, 406–407
 Lehtinen, Lasse 115, 187, 194
 Lehtonen, Joel 191
 Leino, Yrjö 23, 82, 90, 202, 204–205, 206, 209, 257–258, 265–266, 278–279, 284–285, 288, 291, 309, 382, 397–400, 430, 433
 Leivo-Larsson, Tyyne 199, 237
 Lenin, Vladimir Iljitš 16, 17, 18–20, 28–30, 73, 102, 137–143, 145–147, 157, 159, 161–162, 179, 181, 192–193, 195, 211, 222, 298, 409, 416–417, 420, 428, 436
 Lepistö, Matti 199, 402
 Lepola, Vihtori 308
 Leskinen, Jari 108
 Leskinen, Väinö 30, 70, 84, 90, 164–165, 212–215, 231–232, 234, 240–245, 247, 251, 294, 337, 340–342, 346–349, 352–360, 388, 451, 458–459, 461–462
 Leví, Daniel 378–379
 Lie, Trygve 70, 238, 368
 Liikanen, Erkki 119
 Liljeström, Valdemar 465
 Lindberg, August 226–227, 235–236, 443
 Lindblom, Olavi 70, 214–215, 353, 358, 451–453, 457, 459, 461–463, 468–470, 472
 Linderot, Sven 242, 258, 259, 267, 277, 281–282, 296–300, 304
 Lindh, Nils 79
 Lindholm, Kalle 425, 431
 Lindström, Rickard 228
 Lie, Tryggve 229
 Linkomies, Edwin 183, 203, 247
 Linna, Väinö 24, 26, 57
 Lippe, Just 318
 Lipponen, Paavo 114, 185–186, 189
 Litvinov, Maxim 81–82, 368
 Ljungdahl, Ragnar 69
 Lloyd George, David 34
 Lo-Johansson, Ivar 306
 Lovestone, Jay 440–441, 445–446, 459–462, 467–468, 471
 Lumivuokko, J. H. 417, 420
 Lundestad, Geir 21
 Lysenko, Trofim 311
 Lång, Toivo 423
 Långström, T. Hj. 258
 Løvlien, Emil 297, 314–318
 Macdonald, Douglas J. 19
 Magill, J. H. 346, 348
 Maiski, Ivan 31, 85, 173, 179–180
 Majakovski, Vladimir 211
 Makins, Roger 386
 Malenkov, Grigori 19, 23, 156, 308, 466
 Malmberg, Martti 94, 267, 275, 280, 285, 289

- af Malmborg, Mikael 41
Maniu, Iuliu 343
Mannerheim, Carl Gustaf 24, 58, 64, 100, 114, 116, 164, 171, 172–174, 176, 178, 182, 184–186, 197, 206, 220, 372
Manninen, Juha 39
Mansner, Markku 434
Manuilski, Dmitri 151, 153
Maria Feodorovna 55
Mark, Eduard 19–20
Marshall, George 14, 77, 101, 121, 245, 286, 288, 290–291, 295–296, 301, 309, 314, 345, 360, 365, 375–394, 445–449, 458
Marx, Karl 17, 137, 157, 428
Mastny Vojtech 21
Mattsson, Sigurd 68
McNeil, Hector 336, 359
McWhinnie, A. J. 357
Meany, George 440
Meltti, Väinö 252, 284
Meurling, Per 254, 259, 300, 307, 311
Mikojan, Anastas 19, 71, 212
Mikolajczyk, Stanislaw 343
Milward, Alan S. 375
Mlynár, Zdeník 29
Moberg, Wilhelm 306
Moch, Jules 98, 162
Moisio, Sami 186
Mollet, Guy 158
Molotov, Vjatšeslav 16, 19, 23, 29, 31, 58, 60, 75, 81–82, 85, 154, 166–168, 172–175, 177, 179, 182, 195, 196, 213, 220, 255, 264, 278, 288, 329, 366–368, 378, 383, 387
Montgomery, B. L. 369
Murto, Yrjö 269, 284, 404, 407, 426–429, 435, 464
Mussolini, Benito 146, 153, 176
Myllymäki, Armas 458–459
Mäkinen, Aili 280, 282, 290–291, 315–318, 403, 436
Möller, Gustav 228, 241, 262
Napoleon 39
Nenni, Pietro 352
Nerman, Ture 307
Neumann, Iver B. 40, 42, 104
Nevakivi, Jukka 12, 14–15, 80, 105, 108, 358
Nevalainen, Anna 259
Newman, Bernard 37
Nielsen, Einar 237
Niemi, Mikael 48
Niilola, Kari 187
Nikolai II 55, 101
Nilsson, Torsten 228, 232, 237
Niukkanen, Juho 174
Noel-Baker, Philip 181
Noske, Gustav 98, 146
Nykopp, Johan 390
Oittinen, R. H. 69
Oldenbroek, J. H. 460, 463, 469
Ollenhauer, Erich 353
Orlov, Pavel 443
Orwell, George 184, 191, 196, 213
Paananen, Aarne 461
Paasikivi, Alli 72
Paasikivi, Annikki 72
Paasikivi, Juho Kusti 12, 14, 16, 24–25, 27, 64, 66–68, 72, 74–79, 82–83, 87–91, 100–101, 105–106, 109, 114, 116, 123, 127, 164–167, 169, 172–175, 178, 185, 187–188, 194, 196, 204–205, 207, 214, 230, 246–248, 268, 278, 295, 300, 310, 319, 321, 323, 339, 345–347, 358, 374, 378, 380–384, 387–388, 392–393, 395–396–401, 403, 405, 408, 411, 471
Paavolainen, Jaakko 56, 186, 217
Paavolainen, Olavi 60
Paavonen, Tapani 122–123
Palme, Olof 125
Palmgren, Irja 259–261
Palmgren, Raoul 71, 253–255, 259–263, 270, 306–307, 309, 311, 313, 355, 357
Parikka, Raimo 419
Pavlovsky, Josef 380
Pekkala, Mauno 89, 219, 228, 245, 295, 323, 325, 380–384, 388
Peltonen, Betty 285
Peltonen, Onni 199
Pennanen, Jarno 255
Penttilä, Risto E. J. 127
Pessi, Ville 73, 101, 109, 208, 257–258, 262, 266–267, 274, 276–277, 279–281, 283–285, 287–289, 291, 295, 308, 314, 316–319, 321, 397, 405–408, 430, 466
Pétain, Henri-Philippe 154
Petkov, Nikola 343
Petrescu, C.-Titel 85
Phillips, Morgan 35, 162, 326, 342, 349–350, 355–357
Pietari Suuri 366
Pikkusaari, Jussi 187
Pipes, Richard 33
Pirkkalanniemi, Ritva 211
Pitsinki, Kaarlo 214–215
Pohjonen, Juha 128
Pollit, Harry 311
Polvinen, Tuomo 12, 15, 81, 108, 116, 357, 374
Ponomarev, Boris 286
Primus-Nyman, K. E. 326
Procopé, Hjalmar J. 53, 459, 461
Puskala, Veikko 350, 468
Päts, Konstantin 59
Raatikainen, Jussi 199
Radzinski, Edvard 194
Rajk, Laszlo 313
Rákosi, Mátyás 85, 156, 278, 409
Ramadier, Paul 157–158
Ramsay, Henrik 58, 81, 324
Rangell, J. W. 203
Rantanen, Vihtori 462
Rautkallio, Hannu 12, 15, 110–111, 115, 124, 195, 220
Razin, V. F. (Vasili Petrovitš Roštšin) 242
Reagan, Ronald 33
Renaudel, Pierre 140, 193
Renner, Karl 158
Rentola, Kimmo 12–13, 15, 108–109, 112, 119, 196, 198, 218, 422
Reuther, Victor 469
Reutsalo, Mauri 211
von Ribbentrop, Joachim 29, 31, 58, 154, 213, 226, 247, 255, 366

- Ries, Tomas 127
 Rikka, Aimo 284–285
 Rintala, Paaavo 27
 Roberts, Geoffrey 20
 Rokossovski, Konstantin 222
 Roosevelt, Franklin D. 16, 34, 437, 439
 Rosenberg, Gösta 259, 316–317
 Ross, Michael 472
 Runeberg, J. L. 44, 211
 Rydberg, Kaisu-Mirjami 252–253, 259, 308
 Ryti, Risto 92, 164, 171, 172, 176, 180, 187, 198, 201, 203, 205–206, 226, 247, 324, 326
 Ryömä, Hannes 195, 417
 Ryömä, Mauri 71, 176–177, 253, 256, 275, 284, 291, 297–300, 302, 305–308, 311, 313–314, 315, 319
 Räisänen, Yrjö 218, 252
 Saarikoski, Pentti 17
 Saarinen, Aarne 95, 436, 464, 466
 Saillant, Louis 455, 460, 466
 Sainio, Lauri Mikael ("M. Lausa") 61–62
 Salama, Hannu 27
 Salin, Eetu 57
 Salmela-Järvinen, Martta 237, 350, 354
 Salminen, Arvo 398
 Salminen, Esko 112
 Salminen, Johannes 42, 50
 Salminen, Pertti 127
 Salomaa, Erkki 95, 235, 415–416, 435–436, 449
 Salonen, Edvin 431
 Salovaara, Väinö 233
 Saragat, Giuseppe 98, 158, 162
 Sartre, Jean-Paul 311
 "Sasu Punanen" (= Yrjö Räisänen) 195, 218
 Saukkonen, Pasi 43
 Savonkov, G. M. 72, 90, 321, 383–384, 387–388, 393, 405–406, 450, 465
 Savutie, Maija 306
 Scheidemann, Philipp 140, 193
 von der Schulenburg, Werner 173
 Schumacher, Kurt 85, 158, 162, 327
 Scott, Oswald 347
 Segerstråle, Lennart 64
 Seliger, Martin 34
 Selin, Sakari 211
 Senander, Knut 260
 Seppinen, Jukka 116–117, 123
 Shakespeare, William 15
 Shepherd, Francis 322–324, 327, 338–340, 344, 358, 372, 378, 393
 Sibelius, Jean 114
 Siepman, H. A. 326
 Sihvo, Aarne 402, 405, 408
 Siimes, Armas D. 354
 Siippainen, Olavi 216
 Sillanpää, Frans Emil 56
 Siltala, Juha 16, 99
 Silvast, Pekka 108
 Simonen, Aarne 98, 401–402, 405
 Sippola, Veikko 427, 429
 Skog, Emil 210
 Smith, Anthony D. 40
 Snellman, J. V. 39, 44–45, 314
 Snow, T. M. 58
 Sohlman, Rolf 293
 Soikkanen, Hannu 186, 195
 Solovjev, Leonid 460, 463, 466, 469
 Somogyi, Miklos 456
 Sorsa, Kalevi 117, 119, 185
 Spaak, Paul-Henri 162
 Stalin, Josif 15–23, 28–31, 33–34, 36, 38, 58–59, 73, 83, 85, 88, 98, 100, 102–103, 107, 109–111, 124, 137–138, 146–148, 150–151, 153–157, 159, 161–162, 165, 167, 168, 170, 173, 177–179, 182–183, 192–195, 198, 200–203, 206–208, 210–212, 221–222, 247, 250, 254, 259, 275, 278, 289, 292–296, 300, 308, 311, 313, 320, 327, 329, 342–343, 347, 355–356, 358, 367, 369, 374, 396, 400, 428, 436–438
 Stauning, Thorvald 230
 Steinhardt, Laurence 172
 Stenberg, Elli 282
 Stenius, Göran 60
 Stomoniakov, Boris S. 30
 Strand, Anton 276
 Strand, Axel 236, 453
 Strand Johansen, Johan 318
 Strindberg, August 50, 327
 Stråth, Bo 40
 Sträng, Gunnar 70
 Ståhlberg, K. J. 26, 55, 72, 383–384
 Sulkanen, Elis 459
 Sulkunen, Irma 27
 Sumu, Aku 236, 431, 432, 457, 460–462, 469, 472
 Sundström, Cay 66, 75–76, 87, 174, 252–254, 274, 278, 284, 390
 Suomi, Juhani 106, 114–116
 Suontausta, Tauno 401
 Suoranta, Lauri 211
 Suslov, Mihail 20, 160, 277, 317, 450
 Sutela, Lauri 127
 Suvanto, Mirjam 310, 312–313, 317–318
 Suviranta, Bruno 64
 Svento, Reinhold 72, 169, 323, 325, 380, 382, 387, 393
 Svinhufvud, P. E. 99–101
 Szakasits, Arpad 35
 Szeffü, Gyula 76
 Södergran, Edith 50
 Sørensen, Øystein 40
 Takki, Uuno 199
 Tanner, Heikki 165
 Tanner, Linda 174
 Tanner, Väinö 26, 30, 32, 55–56, 57, 59, 65, 70, 77, 87, 89, 164–177, 180–189, 194–202, 204–210, 212–221, 227–231, 270, 322–329, 333, 336, 417, 457
 Tarkiainen, V. 50
 Tarkka, Jukka 123, 322
 Tattari, Väinö 261, 402–403, 423, 425, 446–447, 449–450, 453–454, 456
 Tervo, Penna 354, 357
 Tervonen, Jukka 68
 Teräväinen, Erkki 126
 Tewson, Vincent 452
 Thomas, Charles L. 345, 347–348, 353, 359, 451, 453, 463
 Thorez, Maurice 152, 156
 Tiainen, Hannes 183

- Tiberius 198
 Tiilikainen, Teija 124
 Timošenko, S. K. 178
 Tito, Josip Broz 22, 159, 161, 200, 275, 292, 311, 313–314, 357
 Togliatti, Palmiro 95, 151–152, 156, 160–161, 292, 317
 Tokoi, Oskari 459
 Topelius, Zachris 44
 Torvalds, Linus 186
 Tranmæl, Martin 65, 154, 245
 Trotski (Bronstein), Lev 147, 170, 192–193, 200
 Truman, Harry S. 80, 290, 365, 461
 Tšernyšev, Ilja 265
 Tucker, Robert C. 195
 Tuominen, Arvo Poika 237, 256, 415–416, 459, 461–462, 467
 Tuomioja, Sakari 101, 117, 341
 Turtiainen, Arvo 255
 Turtola, Martti 59
 Turunen, V. K. 350
 Ulbricht, Walter 156
 Undén, Östen 75, 79, 90, 212, 245–246, 262, 294
 Uusitalo, Aaro 275
 Uusitalo, Eino 24
 Vahlberg, Gunnar 236
 Vala, Erkki 69
 Vala, Katri 67
 Vares, Vesa 47, 126
 Varjonen, Unto 36, 70, 83–85, 89–90, 94–95, 97, 98, 200, 231–233, 237, 239, 246, 326, 331–334, 336–338, 340, 343, 346, 349, 354, 357, 359–360, 408
 Vandervelde, Emile 193
 Verdier, Robert 335
 Verkko, Veli 48
 Viljanen, Lauri 69
 Vilkuna, Kustaa 117
 Virkkunen, Paavo 52
 Virolainen, Johannes 117, 214
 Visuri, Pekka 127
 Vladimirov, Viktor 37, 119–120, 166, 215
 Voionmaa, Tapio 268
 Voionmaa, Väinö 78, 268
 · Voltaire 254
 · Vorošilov, K. J. 73, 178
 · Vorrink, Koos 353, 360
 · Voug, Alan 262
 · Vuolijoki, Hella 69, 72, 403
 · Vuolijoki, Väinö 195
 · Väyrynen, PaaVo 117
 · Wahlbäck, Krister 24
 · Walker, Elmer 472
 · Warner, Christopher 324
 · Watson, Sam 356–357
 · Watt, Donald Cameron 11
 · Webb, Sidney & Beatrice 193
 · Widing, Gösta 460
 · Wiik, Anna 261
 · Wiik, K. H. 252–253, 261
 · Wikström, Ola 467
 · Williams, Raymond 11
 · Winther, Wilhelm 168
 · Wirtanen, Atos 231, 241
 · Woll, Matthew 440
 · von Wright, Georg 66
 · Wuori, Eero A. 37, 54, 69, 78, 86–89, 92, 117, 181, 229, 232, 234–235, 238, 325, 336–337, 340, 346, 380, 386, 423, 441–442
 · Ylikangas, Heikki 25, 101, 187
 · Ylitalo, J. Raymond 348, 451, 457
 · Yrjö VI 437
 · Yrjö-Koskinen, Y. S. 16, 39, 44
 · Zaharov, Aleksei 214, 222
 · Ždanov, Andrei 12, 23, 30, 66, 84, 85, 87–89, 91, 100, 156–158, 160, 198–199, 202–208, 257, 260, 266, 268, 269, 275, 277, 279–280, 285, 287–288, 297–298, 310, 322, 339, 372, 377, 397, 442, 447
 · Zedong, Mao 216
 · Ženihov, V. V. 183
 · Zinovjev, Grigori 142–143, 145–148
 · Zorin, Valerian 80, 293
 · Zubok, Vladislav 111
 · Žukov, Georgi 23
 · Äikiä, Armas 74, 197, 201, 206, 209, 211, 281, 287, 293, 298, 311, 313–314
 · Öhman, Gunnar 260
 · Øverland, Arnulf 286